B/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD EZREDES, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1897. TIZEDIK ÉVFOLYAM.
(X. KÖTET.)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.
1897.

1880 BÁRICS JÓZSEF

Pugnando ob patriam patientes vulnera, Ductor
Inter eos egregios, strenue BÁSTA, Duces.
Hinc, tua Thrax versus dudum qui sentit et horret
Inclyta pugnaci facta patrata manu;
Hungarico, æternam segetem, fugiturus ab Istro
Præbebit laudi materiemque tuæ

BÁSTA GYÖRGY, TÁBORNOK.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

Lap

Bodnár István. A győri csata 1809 junius 14-én ... 388, 484
Czímer Károly. A brentai hadjárat 899—900 ... 1
Eble Gábor. Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben ... 160, 352, 555
Gömöry Gusztáv. Adalékok az 1601—1602. évi erdélyi hadi események történetéhez ... 59, 235
— Egy császári követség a portához 1564—1565-ben ... 617
Horváth, Rónai, Jenő. Báthory István magyar hadserege ... 277
— Magyar hadi krónika, II. rész. A mohácsi vésztől a legújabb korig. Befejezés. Külön lapszámozás.
Hadtörténelmi Helységnévtár, a Magyar Hadi Krónika I. és II. kötetéhez.
Illéssy János, dr. A Nádor huszárezred a hétéves háborúban ... 589
Karácsonyi János, dr. A gyulai vár ostroma 1566-ban ... 85
Komáromy András, dr. Kálló mint végvár ... 27
— Balassa Zsigmond hűtlenségi pöréből ... 332, 537
Koncz József. Báthory István hadjárata az oroszok ellen 1580-ban ... 467
Kropf Lajos. Nikápoly ... 47
— Lippa ostroma 1551-ben ... 225
— Magyar eredetű franczia huszárezredek ... 434
Matunák Mihály. Érsekujvár második alapítása ... 102
— Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566 jun. 30-án ... 266
Merényi Lajos, dr. A kanizsai végek történetéhez ... 258
Szilágyi István. Egy harczintézkedés a szileziai háborúk idejéből ... 129
Thaly Kálmán. A trencséni csatáról 1708 ... 145, 313

II. Hadtörténelmi apróságok.

Balassa-Gyarmat veszedelme 1639. Matunák Mihály ... 461
Báthory István magyar hadserege ... 277
Czigányok fővajdájának pátense 1574 ... 463
Egri két vitézről. Dr. Illéssy János ... 291
Éljen a király! ... 615
Erdélyi fölkelés elrendelése 1690. K. J. ... 308
Esztergomi hódoltság történetéhez. Dr. Merényi Lajos ... 443

Lap
Füleki várőrség panaszai 1669. Dr. Merényi Lajos ... 635
Hadi szabályzatok a XVIII. századból. Gömöry ... 639
Haller János levele 1661. K. J. ... 634
Katonaság költségei 1549. J—s. ... 115
Koppány megrohanása 1587 ... 632
Kuruczok Lendván. Dr. Merényi Lajos ... 122
Mehemed pasa levelei Eszterházyhoz 1625—26. Dr. Merényi Lajos ... 451
Pápai végház ügyében nádori rendelet. Dr. Merényi Lajos ... 121
Portánál császári követség 1564—1565. Gömöry Gusztáv ... 617
I. Rákóczy Ferencz és Zrinyi mozgalmaihoz adalékok 1670. Koncz S. ... 306
II. Rákóczy György levelei 1658-ból. K. J. ... 629
Szigetvár 1566-iki elestének történetéhez. Matunák Mihály ... 298
Szilézíai háborúkból harczintézkedés. Szilágyi István ... 129
Szolnok 1552-iki ostromához adatok. Illéssy János ... 111
Szúnyogh Gáspár levele a nádorhoz 1643 ... 305
Thurzó nádorhoz a korona-őrség folyamodásai. y.—s. ... 113
Török ellen Heves vármegye panaszai 1629. Dr. Merényi Lajos ... 302
Török-magyar jegyzékváltás 1571. Matunák Mihály ... 458
Törököktől eredő sérelmek 1630. Dr. Merényi Lajos ... 448
Varasdi határőrvidék lázadása 1755 ... 124
Wesselényi levelei az 1655-iki törvény végrehajtása iránt ... 119

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságából 110, 277, 443

Hadtörténelmi irodalom:

I. Ismertetések ... 131, 643
II. Irodalmi szemle ... 137
Hadtörténelmi okmánytár ... 142, 465
Magyar hadi szabályzatok gyüjteménye ... 309

Mellékletek:

Arczképek: Básta György, Károlyi Sándor, Károlyi Ferencz, József nádor. Összesen 4.

Térképek és rajzok: Gyula ostroma. Összesen 1. Ezenkivül még a «Magyar Hadi Krónika» második részéhez hadműveleti és csatavázlatok.

A BRENTAI HADJÁRAT.

(899—900.)

I.

KÚTFŐK.

Ha valamely hadi esemény lefolyását oly híven kívánjuk előadni, hogy hű képet nyerjünk róla, a mint az tényleg végbe ment, akkor előadásunkhoz az egykorú és eredeti történeti forrásokat kell segítségül hívnunk.

A 899. évi *brentai csatára* nézve a legfőbb és legbővebb kútfő *Liutprand* cremonai püspök emlékirata. Liutprand maga is longobárd nemesi családból származott s így az esemény közelebbről érdekelte. A Karolingi házból való III. Károly császár halála (888) óta beszéli el az eseményeket az *Antapodosis* című könyvében,[1] a mit a brentai csata után körülbelől 50—57 év mulva írt, s így nem volt szemtanuja a magyarok 899—900. évi itáliai hadjáratának, de mint longobárd ember az egykorúaktól sokat hallott, sőt felhasználhatott olyan irott kútforrásokat is, melyek ma már ismeretlenek.

Bővebben szól a magyarok beköltözéséről és kóborló hadjáratairól. «Vérző szívvel és tajtékzó szájjal beszéli el» a véres brentai csatát,[2] s a longobárd sereg szétszóratását. Ügyetlenül, itt-ott naivul adja elő a hadjárat lefolyását. Katonai dolgokhoz nem értvén, e miatt a hadi események elbeszélésében sok helyt fonák felfogást tanusít; részleteiben hibásan és sok valószínűtlenséggel közli a hadi vállalat történetét, mert az egész hadművelet döntő tényezőjét: a magyaroknak a nyugoti népekétől elütő, csel-

vető harczmodorát, nem ismeri. Mint Livius — kit utánoz — szónoki beszédeket ad a magyar vezérek szájába, s nem ismervén a magyarok jellemét, szokásait, képzeletét szabadon kalandoztatja.

De jóllehet a brentai csatának nem volt szemtanuja vagy kortársa, s arról 50 év mulva írt, a magyarok iránt sok rosszakaratról tanuskodó tudósítása tárgyunkra nézve mégis az összes kútfők között a legfontosabb és legbecsesebb adatokat szolgáltatja, oly adatokat, miket a többi kútfőben hiába keresünk. Hozzá meg tudósítása elég bő és részletekbe menő is. Különösen hitelt érdemel a csata elbeszélésénél, melyre a legtöbb támpontot ő szolgáltatja. Látszik, hogy a harcz lefolyásáról jól értesült, még pedig egykorú, vagy közel egykorú egyénektől. Valószínű, hogy konstantinápolyi tartózkodása alatt is hallott erről egyetmást,[3]) hol a császári udvarban a magyarok harczmódját és viselt dolgait sokkal jobban ismerték, mint a nyugoti népek történetírói. Nem szenved kétséget, hogy tárgyunkra nézve első rangú kútfőnek kell tekintenünk, de mivel a magyarok iránt nagyon elfogult, és műveiben sok a rosszul értesültség, azért könyve éber kritikával használandó.

A másik igen kiváló olasz kútfő, mely a brentai hadjáratnak több fölötte fontos eseményét őrizte meg, *János* diaconus *velenczei krónikája*,[4]) a ki 1008-ban, tehát épen egy századdal később, írta művét, de igen kitünő támpontokat nyújt a magyar sereg mozgási irányának és hadműveleti vonalának megállapítására. Kimerítően beszéli el a magyar sereg különvált részének önálló hadi vállalatát: Velenczének 899. év juniusában történt megtámadását. Még becsesebb adaléka az, hogy a magyaroknak Itáliába történt első beütése, Velencze megtámadása s a brentai csata mind ugyanazon 899. évben történt. Egyedül az ő krónikája közli egész pontosan Berengár király seregének létszámát, és ezen adat segítségével fejthetjük meg Liutprand egyik homályos közleményét, mely a magyar sereg számbeli erejére vonatkozik.

Sajnáljuk, hogy a brentai csata kútforrásai közül az egyetlent, melyet épen ezen esemény évében szerkesztettek, csak harmadsorban említhetjük föl; ez az Appenini-hegyek közelében fekvő *nonantolai monostor krónikája*,[5]) mely a hadjárat lefolyásáról aránylag keveset foglal ugyan magában; de azért az a kevés tám-

pont is, a mit nyújt, igen becses adalék. Így többek közt e krónika tartotta fenn a brentai csata *napját*, mely a krónika szerint *szeptember 24-én* ment végbe; érdekesek azonkívül azon adatai is, melyek a győzelmes magyar sereg zsákmányolására vonatkoznak.

A német kútfők közül *Regino* prümi apát s a *fuldai* monostor évkönyvében, továbbá az *allemann*, *beneventi* stb. évkönyvekben [6]) fordulnak elő adatok tárgyunkhoz, csakhogy ezek kevésbé jelentékenyek. Röviden, szárazon, csak néhány sorban szólanak a magyarok itáliai betöréséről; de még a mit mondanak, az sem méltó mindig a hitelre. Reginónak s a fuldai monostornak évkönyve még a brentai csata idejére nézve is tévedésben van, csak is az allemann és beneventi évkönyv teszi azt hitelesen 899-re, de hogy a szerkesztők rosszul értesültek az itáliai hadjárat eseményeiről, az előadásukon lépten-nyomon látszik. Tudósításuknak rövidségök és szűkszavúságuk miatt nagyobb jelentőséget nem tulajdoníthatunk.

Általában a felsorolt kútfők — Liutprandot sem véve ki — abban mind megegyeznek, hogy a hadjárat főbb eseményeit homályban hagyják és sok helyt érthetetlenek maradnak. Adataik között sok az eltérés és ellenmondás, s a mit a hadi vállalatról közölnek, az is gyakran ingadozó és megbízhatatlan. A főbaj ezenkívül abban van, hogy ezen papi állású krónistáknak nincs érzékök a katonai dolgok iránt és a hadviselés legelemibb törvényeihez sem értenek. A hadműveletekről sovány adatokat nyújtanak; a brentai csata harczászati lefolyásáról — Liutprand kivételével — tüzetesebb leírást nem közölnek, hanem csak röviden emlékeznek meg róla. De sőt még a mit közölnek is, abban is tudatlanságból, vagy ferde észjárásból, értelmetlenül, logikátlanul magyarázzák a dolgokat. Van olyan is, a ki csodával indokol ott, a hol csak a magyarok ereje és hadviselési módjuk felsőbbsége nyilatkozik meg. Nem ismerik föl azt, hogy a magyarok rendkívüli hadi sikerének oka az ő hadászati fölényökben és páratlan harczmodorukban keresendő.

Ez okok miatt fölöttébb nehéz vállalkozásnak találtuk azt, hogy a brentai hadjáratot az egykorú kútforrások nyomán szigorúbb katonai szempontból tárgyaljuk. Szerencsére a bizanczi taktikákból jól ismerjük a magyarok hadszervezetét és harczmodorát,

a minek segítségével könnyebben ellenőrizhetjük a nyugoti kútfők tudósítását. A magyarok harczászati modorának tüzetes ismerete, továbbá *Rónai-Horváth Jenő* rövid dolgozata, mit a brentai csatáról írt,[7]) elősegít bennünket azon munkában, hogy kútfőinkből kiválogassuk azon adatokat, miknek segítségével a brentai hadjáratot a történeti hadtudomány elveinek szempontjából helyesebben tárgyalhassuk.

II.

A HADJÁRAT ELŐKÉSZÍTÉSE.

A honfoglaló magyar nemzet az Alföld birtokba vétele után Pannoniát szállotta meg s a magyar törzsek az üldöző besenyők elől a Dunántúlra vonúltak, hol a hatalmas Duna folyam biztos védelmet nyujtott a nőknek, nem harczolóknak, nyájaiknak és gulyáiknak, míg a derék sereg távol jár. Őseink 897- és 898-ban foglalták el Pannoniát, mely a keleti frank őrgrófsághoz tartozott. Sorban vívták meg itt is az erősebb helyeket, melyek között *Mosaburg* (később: Szalavár) volt a legnagyobb, de nagyobb telep volt Pettauban is. Általában a hódítás nem a nyugoti irányt, a Duna vonalát követte, hanem délnyugotnak tartott; a Balaton, Dráva és Száva vonala jelölte, a magyar hadak mozgási irányát, mely egyenesen *Itália* felé tartott.[8]) Ennélfogva a magyarok 899. évi itáliai hadjárata nem úgy tekintendő, mint az egész nemzet hadi vállalata, hanem mintegy folytatása[9]) Pannónia megszállásának, mint ezen hadművelet egyik utolsó episódja. A honfoglalók csapatai a Muraköz megszállása után a Dráva és Száva völgyében nyomúltak előre s innen a Laibach és Wippach völgyén át az Isonzo folyó mentében kerültek le az itáliai nagy síkságra. Ezen útvonal lett jövőben a magyar hadak Itáliába vezető útja. Le is romboltak arra minden várat, elpusztítottak minden nagyobb telepítést. Félszázadon át annyira kezükben tartották Itália ezen útvonalát, hogy azt nem is nevezték másnak, mint a *magyarok országútjának* (Strada Hungarorum).[10])

A magyarok már 898-ban nagyobb és előre megállapított

hadjáratra készültek Itália ellen. 898. év őszén előhadaik a Brenta folyóig nyomultak,[11] s felütvén itt *nemez sátraikat*, fürkésző csapatokat küldtek a Pó síkságára, hogy kikémleljék jövendő vállalatuk hadszínhelyét, Itália földjének, népének viszonyait és hadi képességét, megállapítandó, hogy milyen ellenállásra számíthatnak. Szóval az ellenséges földön rendszeres *kémszemlét* tartottak. A lombard síkságon fekvő, fallal kerített nagy városok, mint Padua, Mantua, Vicenza, Verona és Milano, melyek még a római időkből származtak, a halmokra épült tornyos, bástyás monostorok s ezeket övező tanyák raja, hol a városi életet gyülölő, germán fajú *longobárdok* népe tanyázott, az akkori Európa legnépesebb és leggazdagabb országát mutatták a jövevényeknek s még inkább felcsigázták bírvágyukat. A visszaérkezett hírszerző csapatok a látottakról jelentést tettek vezéreiknek, a kik hadi tanácsot tartva abban állapodtak meg, hogy miután most nem támadó szándékkal jöttek, azért a jövő tavaszra halasztják a hadjárat megindítását s arra a szerzett tapasztalatok szerint keszülnek fel.[12] Ezután a sereg, táborát fölszedve, azon úton, melyen érkezett, gyorsan — mintegy tíz nap alatt — Pannoniába téli szállásra tért vissza.[13] Mindez igazolja, hogy a magyarok az Itália ellen indítandó hadi vállalatot gondosan előkészítették, melynek első ténye az volt, hogy 898. őszén mindenekelőtt rendszeres *földerítő hadműveletet* intéztek a megszállandó országba s annak védőképességét kipuhatolták.

Ezek után a brentai hadjárat *célját* tisztán megállapíthatjuk, a mi nem más volt, mint a gazdag Itáliának kizsákmányolása. Azon magyar törzs, melynek harczosai 898-ban a Pó síkságát keresztül-kasul száguldozták, ezt tűzte ki az indítandó hadi vállalat czéljául. Egyszersmind utána láttak, hogy a hadjáratot a hadműveletek megkezdése előtt gondosan előkészítsék. Erre nézve a télnek négy-öt hónapja állott rendelkezésökre. Rendbe hozták fegyvereiket, nyilakat kovácsoltak, és azokat kihegyezték, patkolták hátas és vezeték lovaikat, utóbbiakra vízhordó, zabos, árpás bőrtömlőket készítettek. Szóval a hadrakelést gondos és körültekintő készülődés előzte meg.

A 899-ik év márcziusában már készen állott a sereg. Hogy hol gyülekeztek a csapatok és mikor indultak meg a gyülekező

helyről, nem állapíthatjuk meg. A hadra kelés előtt, mint a kalandokra induló vitézek közt szokásban állott, a sereg vezért választott,[14]) de a forrásokban nincs nyoma, hogy ki volt a brentai hadjárat vezére. Ezt annyival inkább sajnálhatjuk, mert a kitünően előkészített és rendkívüli ügyességgel végrehajtott hadművelet arról tanúskodik, hogy a brentai csata hősének fölöttébb harczképzett s a hadviselés terén sok tapasztalatot szerzett vezérnek kellett lennie. A hadra készült sereg *számerejére* a forrásokból csak következtetést vonhatunk, de azt pontosan meg nem állapíthatjuk. Liutprand egy helyütt azt írja, hogy Berengár király serege *háromszorta* volt nagyobb a magyarokénál. János pap velenczei krónikája erre nézve már számbeli adatot is közöl és azt állítja, hogy Berengár a magyarok ellen 15,000 embert vezetett.[15]) Ennélfogva a magyar sereg ennek harmada, vagyis 5000 főnyi lett volna, a mi körülbelől egy magyar törzs hadi erejének felel meg. Ez is támogatja azon felfogásunkat, hogy a brentai hadjáratot egy magyar törzs viselte. A mi a sereg *fölszerelését* illeti, azt kielégítőnek mondhatjuk. Élelemmel rövid időre el volt látva, s ennek fogyta után az élelmet az ellenséges földön harácsolta. A sereget nagyobb számú vezetékló követte, s a málhát, élelmet és lótápot azokon szállította. A teherhordó állatok gondozását megfelelő hajcsár és lovász eszközölte, kik az alávetett népekből kerültek ki. A fölszerelésre világot vet az, hogy az út, mely a Brenta vizéig tartott, a kopár, sziklás Karszton vezetett keresztül s e miatt takarmányt, zabot, árpát is kellett vinniök, hogy lovaik erőben maradjanak.

III.

BEVEZETŐ HADMŰVELETEK.

Az Itália kizsákmányolására készülő magyar sereg, mint fentebb emlitők, a 899-ik év márcziusában már hadi lábon állott s e hónapban indúlt el a gyülekező helyről.[16]) Menetét a Száva völgyében kezdve, az Isonzó völgyébe tért át és innen ereszkedett le a Pó síkságára, melyen *Aquilejának* tartott. E város mellett elvo-

nulva, *Treviso* környékére ért; a sereg hadműveleti vonala ezután délnyugatra, *Paduának* irányult s e tájon vonult fel a Brenta folyóhoz. A Brenta vizét átlépve, támadásba ment át, olyképen, hogy *két oszlopot* alakított, melyek egyike déli irányban tört az ellenséges föld belsejébe, míg a *főoszlop* előnyomulását a Pó mentében, egyenest nyugoti irányban folytatta.[17]) Ettől kezdve mind a két oszlop önállóan működött.

A kikülönített *déli hadtest* vakmerő vállalatba fogott. Az Adriai tenger partján dél felé haladva ugyanis *Velencze* környékére jutott, hol a vezetők rövid tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy e szigetvárost hirtelen meglepik és gyors rajtaütéssel elfoglalják.

Velencze 899-ben még csak szegényes halászváros volt s védelemre a szárazföld felől még korántsem volt oly kitünően berendezve, mint később a keresztes háboruk után, a midőn a keleti kereskedés révén mesés gazdagságot szerzett. Köztudomású dolog, hogy az Alpok déli lejtőiről az Adriai tengerbe rohanó folyók, mint a *Pó*, *Ets* (Adige), *Brenta*, *Piave*, *Livenza* es egyéb kisebb-nagyobb vizek iszapolása régebben sokkal nagyobb volt, mint ma, s különösen esőzések alkalmával roppant sok iszapot, kavicsot és törmeléket sodortak magukkal, a mit évezredek óta a tenger partja közelében raktak le. A folyók által hordott föveny a partok közelében számos homokszigetet alkotott, melyek közül a szárazföld hosszában fekvő *Chioggia*, *Pelestrina*, *Malamocco*, *Achilea*, *Lido*, *Grado* stb. még a tenger dagályakor sem kerültek többé víz alá; másokat ellenben dagály idejében is csak oly csekély víz borított, hogy egyik szigetről a másikra könnyen át lehetett gázolni.[18]) A folyók ezen nagymértékű iszapolása később a gazdagodó velenczeieket védekezesre kényszerítette, mi abból állott, hogy a város és szárazföld között fekvő lagunákban a folyók medrét bámulatos erőfeszítéssel egész csatornahálózattá ásták ki, melyen a legmélyebb járású gályák akadály nélkül közlekedhettek. Ámde ezen és a többi jeles vízi művek, melyek míg egyrészt a hajózást segítették elő, másrészt a városnak a szárazföld felől való megtámadását rendkívül megnehezítették, 899-ben még nem állottak fenn és a város népének védelmet nem nyújtottak. A tenger az eliszapolt lagunák homokszigetei között csak vékony szala-

gokat képezett s ez mintegy maga csábítá a vakmerő magyarságot a Velencze ellen intézendő merész támadásra.[19]) Szóval a magyarok előtt e szigetváros megtámadása épen nem tűnt föl kivihetetlen vállalatnak, mert tömlőikkel a keskeny laguna-ágakat csak oly könnyen átusztatták, mint a folyóvizeket.

A magyar sereg, mely Velencze ellen vonúlt, *junius* második felében *lovakon* és *bőrtömlőkön* kelt át a lagunák vizén,[20]) s előbb a Velencze előtt fekvő szigeteket szállotta meg, melyek a város élelmezésére nélkülözhetlenek valának. E szigeteken azon időben virágzó gazdasági élet, állattenyésztés és földmívelés állott fenn s a szigetlakók telepei mintegy Velencze külvárosaiul tűntek fel, miket legelők, szántóföldek és gyümölcsösök vettek körül. A magyarok legelőbb is az *újvárost* (Citta nuova) támadták meg; ennek lakói még idejében a belvárosba, a *Rialtó*-ra (Rivo alto) menekültek, de házaikat a magyarok kirabolták és felgyújtották. Ezután a tengerpart hosszában fekvő szigetek megszállásához fogtak s *Equilo, Fine* és *Capo d'Argile* városait gyujtották föl. Még a legtávolabb fekvő *Chioggia* sem kerülte el a veszedelmet. A lakosság ezen szigetekről és külvárosokból is már előre a Rialtóra menekült, hol erélyes ellenállásra szervezkedett. Ennek daczára kevésen mult, hogy a magyar sereg magát a belvárost is kézre nem kerítette. Chioggia felégetése után visszafordúlva, *Albiolát* szállották meg, s innen szándékoztak a *Malamocco* nevű külvárosra és magára a Rialtóra támadást intézni. Épen *Péter* és *Pál* napján, junius 29-én, akartak a malamoccoi főcsatornába nyomulni; itt azonban *Péter* doge hajós seregével útjokat állotta. Előbb a csatornából szorította ki, majd a szigetről verte vissza a támadókat, a kik gazdag zsákmánynyal a szárazföldre vonultak vissza.[21])

A déli hadtest további hadműködéséről csak annyi bizonyos, hogy ezután a Pó alsó vidékének megfigyelésére és őrzésére szorítkozott s a fősereg hátát fedezte, míg az nyugotnak vonúlt előre. E czélból a déli hadtest a Pó deltájáig portyázott el, majd innen nyugotnak fordúlva pusztítva vonúlt föl e folyó mentében egészen *Mantua* környékéig,[22]) de a Pó vonalát ez alkalommal nem lépte át. Augusztusban már Mantua vidékét dulta, de ennél tovább nem hatolt nyugotra. Szeptember hóban pedig, midőn a fősereg

már a Brenta felé gyülekezett, a déli hadtest is a közös hadműveleti vonal felé húzódott vissza.

E közben a fősereg egészen más úton, egyenesen nyugoti irányban, nyomúlt a lombárd síkság belsejébe. Ennek útvonalát *Treviso, Vicenza* és *Verona* jelzi, minden ellenállás nélkül érkezvén az Alpok lábánál levő *Bresciáig*. Innen a magyar hadak délnyugotnak fordúltak. Az Adda vizén átúsztatva *Milanón* keresztül Lombardia akkori fővárosának, *Páviának* tartottak, s annak népes és gazdag környékén égetve-dúlva egészen a *Ticino* folyóig nyomultak előre.[23]) Ezen római korbeli városok a népvándorlás dúlásait kiheverve, a IX. században már fölötte nagy jólétnek örvendtek. Lakóik — a rómaiak ivadékai — már ekkor jómódú és művelt polgárságot képeztek s tűzhelyeiket falakkal és bástyákkal oltalmaztak. E miatt őseink, kik a várvívás eszközeivel nem rendelkeztek, a megerősített városokat most még rendszeres ostrom alá nem fogták s így azok a veszedelmet egyelőre elkerülték. De annál nagyobb romlás érte a germán szokás szerint földjein, tanyáin szerte élő longobárd népet, mely ekkor Felső-Itáliát bírta. A magyarok a longobárdokat szétszórt telepeiken oly gyorsan lepték meg, hogy közülök csak azok menekülhettek meg, a kik kerített városok, monostorok mellett, vagy az Alpok s Appeninek közelében laktak. E hegyek bérczeiben és erdeiben sok menekülő huzódhatott meg.[24]) A magyarok rajokba szétoszolva lepték el a lakott helyek tájait. A védtelen föld népét csak akkor öldökölték, ha ellenállott; ilyenkor felgyújtották a házakat, levagdalták a védekezőket, rabszíjra fűzték a munkabirókat, s ha értök váltságdíjat nem kaptak, ló mellé kötve magukkal vitték táborukba.[25]) A nyár elejétől ősz kezdetéig, mintegy szeptember közepéig, minden ellenállás nélkül dúlták Felső-Itáliát.

Ellenséges támadás kevés országot ért még oly zilált állapotban, mint a magyarok betörése Itáliát. Az ókori rómaiak utódai, a városokban élő polgárok s a Pó völgyét biró *longobárdok* közös valláson voltak ugyan, de a nyelvbeli különbség és elütő műveltségük miatt — keresztény vallásuk daczára — egymással semmi közösségben sem állottak, sőt e kétnyelvű nép, melyek között az összeolvadás folyamata még kezdetét sem vette,[26]) egymást nem is szívelhette. E mellett Itáliának épen ezen időben igen laza had-

szervezete és számításba alig vehető fegyveres ereje volt. A VIII. század végén *Nagy Károly* frank király a longobárdok önállóságát megtörte s Lombárdiát a frank birodalom egyik provinciájává sülyesztve, *őrgrófjainak* kormánya alá adta; de a vasmarku frank király halála után gyönge utódainak zavaros uralkodása Itáliában is életre keltette a *hübéri szervezetet.* A frank közigazgatás tényezői, a *grófok*, a kik katonai és polgári tisztviselők voltak, itt is lefoglalták a haszonélvezetül adott állami földeket családjok javára. Ez által a frank birodalom erős katonai szervezete Itáliában is elenyészett s a hübériség ennek helyébe még nem volt képes olyan új véderőt állítani, mely az egységes nemzetet alkotó, vitéz és harczképzett magyarsággal szemben számba vehető ellenállást lett volna képes kifejteni.

Ezen kívül Itália szerencsétlen politikai helyzetben volt. A Karolingok házának kihalása után Itáliát egy évtizeden át örökös belviszályok emésztették. Két frank származású főur, *Berengár* friauli és *Guido* spoletói őrgróf, versengett a főhatalomért. Végre a longobárd hübérurak 883-ban Berengárt választották királylyá, kinek a longobárdok közt több gróf és püspök rokona is volt.[27]) Azonban királyságának nagy ára volt: meg kellett igérnie, hogy a hübérurakat nem háborgatja bitorolt földjeiken, sőt őket azok jogos birtokosainak ismeri el. Ámde Guidó 888-ban nyugoti frank rokonaitól segélyhadakat nyert s a spoletói, beneventi, camerinói és más dél-itáliai hübéresek által is támogatva, trónkövetelőül lépett föl. 889-ben véres csatában leverte Berengár híveit, mire a hübéresek királynak kiáltották ki, sőt 891-ben a pápa kénytelen volt Guidót császárrá koronázni.[28]) *Formosus* pápa azonban féltvén Guidótól a pápai egyházi állam jövőjét, 893-ban *Arnulfot*, az utolsó derék Karolingit, e család német ágából, hívta be ellene, a ki német hadakkal kétszer is (894 és 895) Itáliába tört. Egy-két ellenálló várost feldulatott, falaikat leromboltatta, mire a megfélemlített longobárd püspökök és bárók Páviában Lombardia királyává választották, annál inkább, mert Guido 884-ben meghalt; majd Arnulfot Rómában a pápa császárrá is fölkente. Rómából Arnulf Spoleto ellen indúlt, hol Guido halála után fia *Lambert* újította meg igényeit a császári trónra és Itáliának a Pó folyótól délre eső reszeiben, mint király uralkodott. De

Arnulf már 896-ban súlyos betegsége miatt kénytelen haza menni Németországba,[29]) mire ismét egész erővel tört ki a belháború Itáliában. Ennek középső és északnyugoti részében Lambertet ismerték el császárnak és Formosus pápa kénytelen volt őt megkoronázni, északkeleten pedig Berengár friauli őrgróf, ki már meg volt koronázva lombard királynak, újította meg igényeit. Lambert 898. őszén vadászaton lóról lebukván, nyakát törte és uralmának vége szakadt.[30]) Berengár épen Lambert örökébe készült lépni, midőn 899-ben a magyarok beütöttek.

A leírt küzdelmek teljesen kimerítették az itáliai népek erejét, melyek egymást is ellenségnek tekintették. A győztes trónkövetelők az ellenpárt grófjait, főembereit sorban végeztették ki, elszedték, feldulták jószágaikat s Itália fegyveres ereje a hosszú belháború alatt majdnem teljesen tönkre ment. Már Arnulfnak sem levén képesek ellenállani, annál kevésbbé állhattak ellen a magyaroknak, kiknek hadászati felsőbbsége és katonai ereje a keresztény népekét mind felülmulta. Itália zavaros belviszonya tehát fölötte kedvező volt a magyarok támadó hadjáratára nézve. A belharczokban feldúlt ország kétségbeejtő helyzete magyarázza meg azt is, hogy a magyar sereg tavasztól késő őszig zsákmányolhatott Lombardiában, a nélkül, hogy a legcsekélyebb ellenállással találkozott volna.

A magyarok meglepő, rajtaütésszerű támadása iszonyú félelmet okozott szerte Itáliában s magát Berengárt is annyira meglepte, hogy a villámgyorsan megjelenő s tova száguldozó magyar lovasságon nem győzött eléggé bámulni és csodálkozni. Kezdetben teljesen elveszté fejét, azt sem tudván, hogy mihez kezdjen, annál kevésbbé, mert a magyarok első támadása épen az ő tartományát: a *friauli őrgrófságot* érte, mely erejének főforrását képezte, és most a magyarok betörése ezen segélyforrás kiaknázását lehetetlenné tette.

Utóbb ijedtségéből fölocsudván, Berengár előkészületeket tett, hogy országából a veszélyes ellenséget kiűzze. Hadi készületei azonban sok késedelmezéssel jártak, mert épen Itália nyugoti és középső részeinek támogatását kellett megnyernie, melyek ellenségeinek főfészkét képezték. Hirnökeit hadba hivó parancsnokkal és levelekkel küldte hajdani ellenfeleihez, a *toscanai, camerinoi, spo-*

letoi és *beneventi* grófságokban lakó hübéres urakhoz fegyverkezésre szólítván őket. Küldöttei által csapataiknak a *gyülekezési pontot* is megjelölte, de a helyet, hol a sereget összpontosította, a források nem közlik.[31]) Azonban a hadi készületek oly nehézkesen és vontatva történtek, hogy a sereg gyülekezése négy hónapnál több időt vett igénybe. Csak augusztus végén verődött össze a gyülekezési helyen az itáliai sereg, és csak *szeptember elején* volt Berengár azon helyzetben, hogy a magyarok ellen a hadműveleket megindíthatta.

Nézzük már most közelebbről a hadsereget, melylyel Berengár a magyarokat Itáliából kiűzni szándékozott. Ennek vizsgálásánál számításba kell vennünk a *számbeli erőt*, a sereg *katonai értékét*, a hadjáratra való fölszerelését s a *vezér egyéniségét*. Berengár seregének számerejére nézve az adatok különbözők, de azért létszámát meglehetős pontossággal 15,000 főben állapíthatjuk meg s *háromszorta* volt nagyobb a magyarokénál.[32]) Az is tudva van, hogy leginkább a longobárd, frank *grófok*, itáliai *püspökök* és egyéb hübérurak gyűltek a táborba fegyveres szolgáikkal és alhübéreseikkel.[33]) A sereg katonai értékét ezen sokféle elem miatt magasnak nem mondhatjuk, mert a többnyelvű és fegyverzetű sereg nem volt egyöntetűen begyakorolva és kiképezve. A forrásokból az is kitünik, hogy maga a derék sereg lovasságból állott, de ez sem mérkőzhetett a magyar könnyű lovassággal. A IX. században a germán népek katonai szervezetének átalakulása maga után vonta hadászati szokásaik és harczmodoruk megváltozását is. Nagy Károly frank király, ki az *arabokkal* és *avarokkal* viselt terhes háborúkat, ezen lovas népek támadása ellen kénytelen volt az ő nehézkes gyalogos germánjait lóra kapatni, a kiknek kezdetben fölötte nehezükre esett a lovas harczmód elsajátítása, főképen azért, mert nem vették használatba a kengyelvasat, a mi nélkül, különösen kézi tusában, nem lehet a lovat jól megülni; a kengyelvas használata pedig még a IX. században sem volt általánosan elterjedve a germán népeknél.[34]) Hadi képzettségük tehát leginkább azért állott alacsony vonalon, mert a gyalogos harczmódot már elhagyták, de a lovassági harczban még gyakorlatlanok voltak. Berengár seregében is a longobárd és frank grófok s a hübéres harczosok, nehéz bőrvértekben és érczpikkelyes harczi ingeikben kevéssé fegyelmezett és

gyakorlatlan hadi erőt képeztek, mely a kitünően fegyelmezett magyar lovasság magasabb harczképzettségével eredménynyel meg nem küzdhetett.

A mi a *vezér egyéniségét* illeti, Berengár longobárd király jelleméről és személyes képességeiről a krónikák elég élénk rajzot hagytak ránk; ezekből látható, hogy nem volt elég erélyes, tevékeny és körültekintő egyén arra, hogy a veszélyes ellenséggel szemben alkalmas vezér legyen. Az adatokból, mik Berengár egyéniségére világot vetnek, még az is kitünik, hogy bátor és vitéz ember volt, de nagyobb sereg vezetésére sem hadvezéri képessége, sem megkivántató tapasztalata nem volt. E mellett olyan egyéni hibákban szenvedett, melyek seregére nézve vészthozóknak bizonyultak. Ilyen volt főképen az, hogy saját erejét túlbecsülte s az ellenfelét becsmérelte, megvetette. Azon körülmény, hogy számra nézve a magyar seregnél háromszórta nagyobb haderő gyülekezett táborába, rendkivül elbizakodottá tette; a magyarokat, kiknek harczmodorát nem ismerte s megismerni sem igyekezett, lenézte és semmibe sem vette. A 15,000 főnyi had láttára felfuvalkodott s győzelmét, már seregének nagyobb számbeli erejénél fogva is, biztosnak tekintette. Ezen tősgyökeres germán fejedelem szilajságát és durva erkölcseit a keresztény hit még nem birta lecsiszolni; fajának két fő gyöngéje: a kéjvágy és iszákosság erősen nyilatkozott meg jellemében. Nem látott erélyesen utána, hogy sokfele fegyverzetű csapatait szervezze, valamennyire egyöntetüen begyakorolja és fegyelmezze, hogy némileg hadi rendben vezethetők legyenek, hanem e helyett táborát ott hagyva, néhány főbb párthivével valamelyik kisebb városban dobzódásba merült. Csak midőn magát hosszú tivornyában jól kitombolta, látott a magyarok elleni támadás megindításához.[35])

IV.

HADMŰVELETEK A TICINO ÉS A BRENTA KÖZT.

Berengár Itália hadi erejét a Pó mögött gyűjtötte össze és *szeptember 18—19.* körül[36]) a Pó folyón Páviánál átkelve, az Adda mellett vonult fel Milánó tájáig. A támadás a Ticino és Adda által

bezárt területen vette kezdetét s itt mentek végbe a tulajdonképeni harcz első eseményei. Berengár hadműveleti terve az volt, hogy a magyarokat megkerüli s visszavonulási vonalukat elvágja, oly czélból, hogy a veszélyes ellenséget gyors rajtaütéssel megtámadván, egy csapással megsemmisíthesse. Annyi bizonyos, hogy ügyes mozdulattal a magyarok háta mögött termett, de őket váratlanul meglepnie még sem sikerült, mert a magyarok táborukat meglepő támadások ellen portyázó járőrökkel és éberen végzett figyelő és őrszolgálattal biztosíták. Mindazon által a harczot most még sem fogadhatták el, mert harczra készületlen helyzetben valának, a mennyiben a harczolók jó része zsákmányolás czéljából szerte kalandozott.

A vezérek a magyar sereg e kedvezőtlen viszonyait és a helyzet veszedelmes voltát belátva, Berengár sokkal nagyobb seregével, meg nem ütköztek, hanem a támadás elől kitértek s a longobárd hadat kikerűlve, északkelet felé elvonúltak. Szándékuk az volt, hogy a visszavonulás alatt a szétoszlott csapatokat összegyűjtik s ellenfelükkel döntő harczba csak akkor bocsátkoznak, ha az egész sereget gyülekeztették. Berengár erre a magyarok után eredt s az Adda vizénél érte utól őket, melyen a sereg zöme épen akkor úsztatott át. Nem is késett a támadással és nagy erővel rontott a magyarok hátát védő csapatokra s azokat rövid küzdelem után a folyóba szorította. A magyarok a beállott zavarban nem találták meg a gázlókat s e miatt sokan merültek el, vagy jutottak őrvényes helyekre és így csak csekély számban menekülhettek a túlsó partra. E siker Berengárt még inkább feltüzelte s azt valódi értékénél nagyobbnak tartva, szerencséjében elbizakodott.

A magyarok az átkelés után táborba szállottak, míg a longobárd sereg a folyón túl maradt s az átkeléshez készülődött. E közben a magyar vezérek hadi tanácsot tartottak s abban állapodtak meg, hogy a visszavonulást mindaddig folytatják, míg a még mindig elszéledt hadakat össze nem vonják s a döntő csatára kedvezőbb harczteret és jobb alkalmat nem találnak. A longobárdokkal szemben addig félelmet színlelnek, hogy azok ezen hadi tervöket fel ne ismerjék. E czélból a longobárd táborba békeköveteket küldtek, s Berengártól szabad elvonulást kérve, azon ajánlatot tették neki, hogy ha őket bántatlanul haza ereszti, azon esetben készek

a gazdag zsákmányt és foglyaikat átadni. Azonban kívánságaikat Berengár és hübéresei kereken megtagadták; fogoly honfitársaik kiszabadítását nem tartották elégnek, hanem erősen bíztak abban, hogy a gyűlölt ellenséget megsemmisíthetik, az okozott pusztításokat megtorolhatják.[37])

A magyarok a longobárd sereg közeledésére az Adda melletti táborukat fölszedték, s a visszavonulást folytatták. Egyszersmind erősebb hádvédet rendeltek ki, mely a derék sereg menetét erélyesen födözte. Berengár legjobb lovas csapatait magához véve, nyomban követte a magyarokat, de csak az előhaddal, főserege nem birt a magyarokkal versenyt futni, sőt el-elmaradt mögöttük s e miatt nem volt képes őket körülfogni és bekeríteni. Midőn a magyarok derék serege valamelyik folyón vonult át, az utóhad erélyesen távol tartotta az üldözőket és így a magyarok zavartalanul keltek át az útjokba eső *Oglio* és *Mincio* folyókon. Egyuttal visszavonulás közben és pihenőknél nagy tüzeket gyújtottak, hogy elszéledt társaikat összehívják. Ily módon a főssereg a portyázó csapatokat lassankint összevonta, úgy, hogy mire Verona táján a széles, rohamos folyású *Ets* folyóhoz ért, akkorra számerejében már tetemesen megnövekedett. Már e miatt is az örvényes folyón való átszállás fölöttébb veszélyesnek mutatkozott. Itt még jobban mint az Addánál ki volt téve a magyar sereg annak, hogy a számra nézve erősebb longobárd had az átkelést újra megzavarja s a magyarokat a folyónak szorítja. Ennek megakadályozása czéljából a magyar vezér megkettőztette az utóvéd csapatait, utasításul adva, hogy a sarkukban jövő ellenséget addig bármi áron tartóztassák fel, míg a derékhad a málhával, zsákmánynyal és foglyaival az átkelést végre hajtja. Berengár minden erejét megfeszítette, hogy a mi az Addánál sikerült, azt az Ets-nél is ismételje s újra a vizen való átszállás közben üthessen a magyarokra, midőn ezek egész erejöket küzdelembe nem vihetik. Azonban derék serege az erőltetett menetekben kifáradt, csak lassan követhette és így csupán előhadával érkezett Verona tájára, hol a magyar sereg az Ets folyón épen átkelni készült. Berengár a vele levő elővéd-csapatokkal ennek daczára a magyarokra rontott. Nehéz fegyverzetű lovasaival sebes vágtában indult támadásra, de a sebes vágta megbontotta a gyakorlatlan előhadat, mely nem egy tömegben, hanem kisebb-nagyobb

rajokban ütközött a magyarokkal össze. Így azután a Verona melletti *széles mezőségen* nagyobb lovassági harcz fejlődött ki. A magyar utóhad széles, kiterjedt harczvonalban nyomult előre nyilzáporral árasztva el, s oldalba is fogva a longobárdokat, majd bőszült támadással rontott az ellenség megingatottt soraira és heves kézitusában megszalasztá Berengár csapatait. Ezután hevesen üldözték a futókat és közülök sokat vágtak le. Mire Berengár derék serege megérkezett, akkorra a magyarok már zavartalanul átkeltek a folyó túlsó partjára.[38])

A magyar sereg tehát az Adda vizénél kezdett visszavonulás hadműveletét eszélyességgel és fölötte nagy ügyességgel hajtotta végre s ezen hadműködését azzal fejezte be, hogy az Ets és Brenta által határolt vidéken a *déli hadtesttel* is egyesült, mely a Pó alsó vidékéről — bizonyára a fővezér parancsa folytán épen a Brenta felé tartott. Az egyesült magyar sereg *szeptember 24-én* érkezett a Brenta folyóhoz[39]) s még az nap háborgatás nélkül a folyó másik partjára kelt át. Ezen hadműködésből tisztán fölismerhetjük, hogy a magyar vezér hadműveleti terve az Addától kezdve arra irányult, hogy a kikülönített seregrészeket a döntő harczra a Brenta vonalán gyülekeztesse, azon ponton vonva össze seregét, hol a tavaszon erejét megosztva támadásba ment át. Berengár a magyar sereg szétereszteti erőinek ezen újból való összpontosítását nem tudta megakadályozni. Bármennyire erőlködött is, nem birta a magyarok főseregét visszavonulása közben körülfogni és lekaszabolni s jelentéktelen *elővéd-harczokkal* kellett beérnie. Berengár is szeptember 24-én ért hadi erejével a Brentához, de seregét a Páviánál kezdett s öt-hat napon át folytatott gyors menet annyira kifárasztotta, hogy szeptember 24-én az üldözéssel felhagyva a folyó nyugoti partján maradt, úgy hogy a longobárdokat a Brenta vize választotta el az összpontosított magyar hadtól.

V.

A BRENTAI CSATA.

A magyar vezér, a mint az általa választott csatatéren seregét gyülekeztette s a jó alkalmat, midőn az üldözésben kimerült ellen-

felét megsemmisítheti, fölismerte, gyorsan határozott és cselekedett. Szándéka az volt, hogy *még az nap* a folyóvizen átkelve, a kifáradt longobárd seregre *kettős átkarolással és megkerüléssel* gyors rajtaütést intéz. Hogy ezen támadó szándékát a longobárdok előtt elpalástolja, továbbá hogy a művelet keresztülvitelére időt nyerhessen, vezértársaival rövid tanácskozás után elhatározták, hogy ismét azon cselvetéshez nyúlnak, a mit az Addánál már alkalmaztak. E czélból a békét ajánló követeket ismét a longobárd táborba küldték, a kik Berengárnak szabad elvonulás feltétele alatt nemcsak az összes zsákmány, hanem még vezetéklovaik és fegyvereik átadását is fölajánlották s azon fogadalmat tették, hogy Itália földére többet nem lépnek. Berengár és elbizakodott alvezérei azonban ezen ajánlatot dölyfösen elvetették. Nem szenved kétséget, hogy a magyar vezér a békealkudozást *időnyerés* végett kezdte, hogy az alatt merész harczászati vállalatát előkészíthesse, a vizen való átkeléshez a szükséges mozdulatokat végrehajthassa s a longobárd tábor megkerülésére kirendelt csapatok felvonúlhassanak.[40])

A követség eltávozása után a kimerült longobárdok a hosszúra nyúlt alkudozásokba beleunva, este felé leszereltek és táborba szállottak. A harczosok lovaik hevederét megeresztették, pányvára kötötték paripáikat s maguk is nyomban étkezéshez láttak. Berengár ismét végzetes hanyagságot követett el: a nyugvó tábor biztosításáról nem gondoskodott. Az ellenség viszonyait nem kutatván, annak megerősödéséről tudomást nem nyer, biztosító intézkedéseket nem tesz, a tábor körül előőrsöket nem állít. Ezen mulasztása idézte elő, hogy a magyarok készületlen seregét fényes nappal meglepték.[41])

A brentai *csatatér* viszonyaira nézve Liutprand kevés támpontot nyújt, csak annyit mond, hogy a folyóvíz választotta el a két tábort egymástól, de arról mit sem közöl, hogy hol állott a Brenta mellett a magyar sereg tábora és milyen volt a terep?

A *harczfelállításról* azonban bővebb tudósítást ad. Ebből annyi vehető ki, hogy a magyar vezér az alatt, míg a béke-követség ide-oda járt, csatára rendezte seregét. Intézkedése következő volt: Egy lovascsapat nyomban a hadi tanács után előre átment a folyón, hogy nagyobb kerülőt téve a longobárdok hátába támadjon. Egy másik lovastömeg a Brenta mellett fölfelé, a harmadik

pedig lefelé vonúlt, hogy a pihenő longobárdok oldalába törjön, míg a fősereg a longobárdokat arczban fogja megtámadni.[42])

A vizen előre átküldött három oszlop megkerülő mozdulatát a longobárd táborban nem vették észre, sem a derék sereget, mely pedig a longobárd táborral szemben kelt át a folyón. A túlparton azután a fősereg támadásra fejlődött, szétszórt, csoportos alakzatban, kiterjedt vonalban ügetett előre s heves, gyilkos nyílzáporral készíté elő a csatát. Azután tömegbe zárkózva, karddal és kopjával «rajta-rajta, hajrá» harczkiáltások közt a zavarba ejtett ellenséges tábor közepébe rontott. Míg itt a kézi tusa folyt, az alatt a szárnyhadak a longobárd sereget két oldalról körülfogták, a megkerülő lovascsapat pedig a longobárdok hátába tört s a harczot eldöntötte.

A négy oldalról körülfogott longobárd tábor, mely épen nem volt a támadásra elkészülve, végveszélybe jutott. Meglepő volt már a magyaroknak a folyón való áttörése, még meglepőbb a gyorsan bekövetkező rajtaütés. Nagy volt a rémület és fejetlenség; a kik felkészültek a harczra, megkisértették a sorakozást, de a borzasztó zavarban Berengár teljesen fejét veszté s azon csapatokkal, miket összegyűjtött, a menekülést kereste. A magyar szárnyhadak kézre kerítették a kipányvázott lovakat, a mi a lovasságnak túlnyomó nagy részét harczképtelenné tette. Így azután csak egyes csapatok ragadtak fegyvert és állottak ellen. Mások ellenben megfeszítették erejöket, hogy magukat a magyarok sorain átvághassák s rendetlen futással menekültek a harcz színhelyéről. A magyarok pedig erélyesen üldözték a futókat, válogatás nélkül ölték, vágták a menekülőket.[43]) Berengárt harczosai kiragadták a csatából, de a vitéz *Evrard* grófot — Spoletói Guidó hős bajtársát — megölték a magyarok nyilai.[44])

Nap lemente felé szét volt szórva, meg volt semmisítve a longobárd sereg, csak töredékei maradtak. Az itáliai grófok, püspökök és hübéres urak a magyarok nyilai által vesztek el. Berengár 15,000 főnyi serege a csatában nagy részben elesett és szó sem lehetett arról, hogy a megmaradt részt valamely ponton újból összegyűjthesse. Az elmenekült csoportok az erősebb városokba zárkóztak, de a magyaroknak ott is kevés sikerrel állottak ellen. Berengár, hazáját védtelenül hagyva a győzelmes ellenség dúlásá-

nak, a Pó vizén túl futamodott s az Appeninek hegyei között vonta meg magát.

A magyar sereg pedig a győzelem kiaknázásához látott; szétosztott, hogy megszedje diadalának gyümölcseit. Még az erődített városok sem szabadúltak meg mind a dúlástól, a kerítetlen helyek elpusztúltak, de a népekből sokan menekültek az Alpok és Appeninek hegyei közé. A magyarok a Pó vizén is átkeltek s az appenini hegységig terjedő vidéket, mely eddig még nem látott ellenséget, szintén elpusztították.

Egyik osztály *Parma* és *Modena* környékét dúlta föl. Modena vidékén a *nonantolai* monostor szerzeteseit leöltek, csak *Leopardus* apát nehányad magával menekült el; a kolostort felgyújtották s annak becses kéziratait és kodexeit porrá égették.[45]) *Piacensa* falain kívül fekvő *Szent-Savino* monostorát és templomát szintén lángba borították.[46]) *Reggióban* a fényes székesegyházat feldúlták; fölépítésére később Berengár adott földet az egyháznak. Megvívták *Modena* városát is. Egyik krónikás szerint a város védője, *Szent Geminianus* most is megmentette a népet; tényleg azonban a magyarok gazdag hadi sarczért kímélték meg a lakosságot.[47]) Még az egész télen, sőt a következő 900. év nyarán is Itáliában zsákmányoltak a magyarok. Ekkor történt, hogy a menekülő *Liutvárd* verczelli püspököt üldözőbe vették és 900 junius 24-én utólérve megölték, sok kincsét pedig — mit magával vitt — kézrekerítették.[48]) Berengárnak még adót is kellett fizetnie, csakhogy a magyarok Itáliát elhagyják. A magyar hadak végre a 900-ik év nyarán zsákmánynyal jól megrakodva tértek haza.[49])

Az itáliaiak pedig nyakra-főre erősítették a püspöki székhelyeket, a városok körül árkot és falakat húztak, tornyokat, mellvédeket építettek, védőművekkel vették körül a monostorokat.[50]) Velenczét Péter doge erősítette meg. A Rialto belváros kőfalait a castelloi főcsatorna torkolatáig kiépíttetvén, erős vaslánczczal zárta el a csatornát, hogy az ellenséges hajók behatolását meggátolja.[51]) Ezen óvintézkedések azonban a magyarok ellen nem nyújtottak védelmet, mert Itália a brentai vereség után félszázadon át nyitva maradt a magyar hadak előtt. A legerősebb városokat is körülzárták, a lakosságot kiéheztették és gazdag hadisarcz fizetésre szorították, mi alatt a sereg másik része a környéket fosztogatta ki. Így

a brentai csata következményeiben az itáliai népekre nézve még súlyosabbá vált.

A brentai hadjáratot katonai szempontból fölöttébb tanulságosnak találjuk, s a magyarok egyik legszebb hadi vállalatának, öntudatos terv szerint megállapított és végrehajtott hadműveletének tartjuk. Főképen az Addától a Brentáig történt visszavonulás s a seregnek a hadművelet kiindulási pontján eszközölt gyülekeztetése jeles katonai műveletnek bizonyult, a mit oly remekül hajtottak végre, hogy az a magyar vezér kiváló *hadvezetői képességéről* fényesen tanuskodik. A Brentánál gyorsan keresztül vitt rajtaütésszerű támadás pedig egyike volt a legszebb harczászati vállalatoknak; a folyón való áttörés kettős átkarolással combinálva és tervszerűen végrehajtva kétségtelenül igen szép harczművelet volt.

A harcz lefolyása *fegyelemről* és *példátlan rendről* tanuskodik, mi a magyar seregben uralkodott. Azon körülmény pedig, hogy az ellenség megkerülésére kiküldött lovastömegek s a lesállásba elhelyezett csapatok a derék haddal egy időben rontottak a longobárd tábor hátába, azt bizonyítja, hogy a szárnyhadak vezetői *önálló működési képességgel* is birtak. Végül az egész hadjárat azt mutatja, hogy honfoglaló őseink *eszélyesség, katonai érzék* és *hadi képzettség* tekintetében a nyugoti népeknek messze fölötte állottak.

JEGYZETEK.

[1]) Kiadva Pertz: Monumenta Hist. Germaniæ. Scriptores III. k.

[2]) Marczali Henrik: Magy. tört. kútfői az Árpádok korában. 111. lap.

[3]) U. o.

[4]) Joannis diaconi Chronicon Venetum. Pertz: i. m. VII. k.

[5]) Chronicon Nonantulanum. Muratori: Scriptores Rerum Italicarum. I. k. II. r.

[6]) Pertz: i. m. I., III. k.

[7]) Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadikrónika. I. 15—16. l.

[8]) Marczali: Milleniumi Magyar Történet. I. 119.

[9]) U. o. 137.

[10]) U. o. 142.

[11]) János diaconus velenczei krónikája a magyaroknak itáliai első beütését s a brentai csatát a 899. évre (Pertz: i. m. VII. 22.), a nonantolai monostor, krónikája pedig a hadjárat kezdetét 899. év *augusztus havára* teszi . . . in ipso anno (899) venerunt ungari in Italia *de mense Augusti* . . . Chronicon Nonantulanum. (Muratorinál I. k. II. r. 195 l.) — Az olasz krónikások közül ellenben a XIV. században élt *Dandolo András* ki János pap velenczei krónikáját írta át csaknem szóról-szóra, a magyarok ezen itáliai hadjáratát tévesen a 906. évre helyezi. (Muratori: i. m. XII. 198). A német kútfők közül az *Annal. Augiens.* a 899. évnél azt írja: Ungari Italiam ingressi, multa mala fecerunt. (Pertz: i. m. III. 140.) Az *Annal. Benevent.* 899-nél: Hungari in Italiam Venerunt. (Pertz: III. 174.) Az *Annal. Allaman.* a 899. évnél azt mondja: Ungri Italiam ingressi, bellum inter Ungaros et Christianos in Italia ad Parentum. (Brenta.) (Pertz: I. 53.) Ennélfogva *Regino* a magyaroknak a longobárdok területén véghez vitt dúlásait tévesen teszi 901. évre. (Pertz: I. 609.) Hasonlóképen a *fuldai évkönyv* a brentai csatát tévesen helyezi a 900. évre. (Pertz: I. 415.)

[12]) Az előzetes kémszemlét Liutprand beszéli el, kinek előadását Salamon Ferencz remek fordításában használtuk föl. (L. Haditörténet a vezérek korában. 131—134. l.) A bizánczi görög császárok, kik a magyarok hadászati szokásait igen jól ismerték, maguk is említik a Taktikákban, hogy a magyarok a hadjáratok előtt rendszeres kémszemléket tartottak az ellenséges földön. Nem szenved tehát kétséget, hogy a Liutprand által előadott földerítő hadművelet valóban megtörtént, minek elvetését különben mi sem indokolja. Az is bizonyos, hogy ez 898. év őszén ment végbe, mert ez Liutprand előadásából kétségen kívül kitünik. Abban azonban már ellenmondást látunk, hogy a magyarok ezen vállalatra *rengeteg* és *megszámlálhatatlan* sereget állítottak volna ki (Pertz: III. 290.), mert *Ibn Roszteh* arab történetíró az összes magyar harczolók számát 20.000 lovasra teszi. (Gróf Kuun Géza: Ért. Tört. Tud. Köréből. 1893. évf. 176.) Ellenben sokkal valószínűbb, hogy ezen kémszemlét a törzsszerkezetben élő magyar népnek legfölebb egy *harczászati egységet* képező csapata, vagyis *egy törzs* fegyveres ereje, végezte. A kémszemle után a magyar vezérek által a brentai táborban tartott tanácskozás ténynek fogadható el, de a Liutprand által közölt beszéd liviusi utánzat. Liutprand előbb az Itáliába indúlt magyarságot rengetegnek és megszámlálhatatlannak állította; de már a hadi tanácsban a vezérek — szerinte — azzal érveltek a visszavonúlás mellett, hogy mivel Itáliának *megmérhetetlen* sokaságú népe van, azért e miatt nem tartják tanácsosnak, hogy «ily kevesed magunkkal támadólag lépjünk föl», mi által a krónikás itt is éles ellenmondásba keveredik önmagával. Úgy kell lenni a dolognak, hogy a magyarok most csupán hírszerzésre, a terület viszonyainak s az ellenség számbeli erejének kiismerése czéljából jöttek, s a szerzett tapasztalatokkal be is érték s e miatt nem mentek át a támadásba.

[13]) Liutprand az útat a Brenta vizétől Pannoniáig tíz nap alatt véli megtehetőnek. Ezen állítása elfogadható, mert Székesfehérvár s a Balaton környékéről, hol a beköltözött magyar törzsek még 898-ban tanyáztak, a magyar lovasság az említett útvonalon nyolcz-tíz nap alatt valóban eljuthatott a Brenta folyóig s lovai még mindig harczképes állapotban maradhattak.

[14]) Pauler Gyula: A magyar nemz. tört. az Árpádházi királyok alatt. I. 11. és 488.

[15]) ... Contra quos (t. i. Ungaros) Rerengarius Rex direxit exercitum 15.000 hominum, sed pauci ex eis reversi sunt ... (Pertz: VII. 22.)

[16]) Erre nézve Liutprand azt írja ... sol necdum *piscis* signum deserens *arietis* occupat ... alig hogy a nap a *Halak* jegyét (február) odahagyva, a *Kosban* (márczius) szálla meg ... indúlt a magyarság Itáliába. (Pertz: III. 290.) A nonantolai monostor évkönyvének azon adata, hogy a magyarok Itáliába vonúlása *augusztus hóban* történt volna, nem fogadható el, mert, mint alább látni fogjuk, *június 29-én* már Velenczét ostromolták. V. ö. 11. jegyzet.

[17]) A sereg mozgási irányát Liutprand és János pap egyértelműleg beszéli el. (Pertz: III. 290. és VII. 22.)

[18]) Dessewffy Aristid: Velencze, Budapest 1896. 3., 50., 51. l.

[19]) U. o. 24. l.

[20]) János pap azt írja ... Sed ad Venetias introgressi *cum equis* adque *pelliciis navibus* ... (Pertz: VII. 22.), mely mondatot Pertz tévesen magyarázza zárjelben: navibus ex pellibus confectis, melynek az lenne az értelme, hogy a magyaroknak *bőrhajóik* lettek volna; e helyütt *bőrtömlőket* kell érteni, miket felfúva a lovak szügyéhez kötöttek.

[21]) Hogy Velencze megtámadása a brentai csata *előtt* történt, még pedig 899-ben, bizonyítja János pap ... fuit namque haec persecutio in Italia et Venetia *uno anno* ... Velencze megszállásának részleteit, a június 29-én, Péter és Pál napján vívott csatát János pap beszéli el. (Pertz: VII. 22.)

[22]) Ezen hónapban értesültek a Mantuától délre fekvő nonantolai monostor szerzetesei a magyarok betöréséről, azért írták a monostor évkönyvébe, hogy a magyarok beütése Itáliába augusztus hónapban történt. V. ö. 11. és 16. jegyzet.

[23]) Liutprand szerint a magyar sereg elhaladt Aquileja, Verona mellett és minden ellenállás nélkül a Ticinoig, Pápiához (Pávia) érkezett. (Pertz: III. 290.) János pap azt írja, hogy a magyarok elvonúltak Treviso, Pádua, Brescia mellett s Milánóig és Páviáig mentek. (Pertz: VII. 22.)

[24]) Pauler Gyula: Budapesti Szemle 1896. évf. 86. köt. 157. l.

[25]) Regino azt írja, hogy a magyarok gyújtogattak, raboltak és öldökölték a föld népét. (Pertz: I. 609.) János pap is írja ... incidiis et rapi-

nis cuncta devastans, maximaque multitudinem hominum interficiens, *nonnullos etiam captivos* reservavit . . . (Pertz: VII. 22.)

[26]) Tudva van, hogy a IX. század végén még nem lehet Olaszországról és olasz népről beszélni, mert a rómaiak ivadékai s az Itáliába betelepült longobárdok között az összeolvadás meg sem kezdődött és olaszok még ekkor nem léteztek. Az egykorú kútfők közül több kiemeli, hogy a magyarok a *longobárdok* ellen viselték a háborút. Az *Annal. Allaman.* is a 899. évnél azt írja: . . . Ungri Italiam invaserunt et *Longobardos* bello vicerunt. (Pertz: I. 53.)

[27]) Dümmler: Gesch. d. Ostfränk. Reiches III. 313.

[28]) U. ó. 367—368.

[29]) U. o. 376., 382., 415., 420.

[30]) U. o. 425., 432.

[31]) Liutprand: u. o.

[32]) A fuldai évkönyv a 900. évnél azt írja, hogy az itáliaiak közül egyetlen egy nap alatt 22.000-en estek el (t. i. a magyarok nyilai által). (Pertz: I. 415.) Azonban Berengár serege nem volt 22.000 főnyi. János pap velenczei krónikája a 899. év alatt azt írja, hogy a magyarok Itáliába betörvén . . . contra quos Berengarius Rex direxit *exercitum 15 milia hominum.* Sed pauci excis reversi sunt . . . (Pertz: VII. 22.) Dandolo András, ki János pap krónikáját írta át, szintén 15.000 főre teszi Berengár seregét. (Muratori: Script. Rer. Ital. XII. 197—198.)

[33]) Hogy Berengár serege túlnyomólag a longobárd, frank grófok és itáliai püspökök csapataiból állott, kitünik Regino előadásából . . . in unum agmen conglobati resistere conarentur (t. i. az itáliaiak), innumerabilis multitudo ictibus sagittarum periit, quam plurimi *episcopi* et *comites* trucidati sunt . . . (Pertz: I. 609.)

[34]) Ezt egyes régi képek is mutatják, melyek a X. századbeli kodexekben maradtak fönn. Ezen képek szláv, frank és német *lovas harczosokat* tüntetnek fel nyereg és kengyelvas nélkül. Néhány ilyen lovas képét közölte Marczali: Milleniumi Magy. Tört. I. 93., 184., 185.

[35]) Berengár jellemére és képességeire Liutprand előadása szolgáltatja a legtöbb adatot. (Pertz: III. 290—291.)

[36]) A magyar fősereg működési vonala a Brentától *Vicenzán*, *Veronán*, *Brescián* és *Milánón* át *Páviának* irányult. Ezen út hossza légvonalban is mintegy 250 kilométert tesz. Berengár a magyar sereget űzőbe vévén, az ugyanezen útvonalon tért vissza a Brentához. Tudva van, hogy a brentai csata *szeptember 24-én* történt. Ha a longobárdok által üldözött magyar sereg naponként 40—50 kilométernyi menetekkel haladt, úgy 5—6 napra volt szüksége, hogy az útat Páviától a Brentáig megtehesse. Ennek alapján azon időpontot, midőn Berengár Páviánál a Pót átlépte, *szeptember 18—19-re* tehetjük.

[37]) Liutprand a Ticino és Adda közötti hadműveletről azt írja: «. . . a magyarok a nagy keresztény sereget látva, nem tudták, mitévők

legyenek. Megütközésről szó sem lehetett, *jobbnak találták a futást, mint a harczot.* A keresztényektől *üldöztetve*, az Adda vizén *átúszva* keltek át, úgy hogy sokan a nagy sietség miatt a *vízbe fulnak.*» Liutprand a visszavonulás indokát, nem említi, a mi nem más volt, mint az, hogy a magyar sereg részei a környék fosztogatására el voltak széledve s e miatt előbb a csapatokat a harczra gyülekeztetni kellett. Az Adda vizén történt átkelés után ... Hungari denique *consilio non malo accepto* ... vagyis, mint Salamon Ferencz ezen gondolatot híven és magyarosan fejezi ki, «a magyarok végre nem *rossz gondolatra jönnek*», s következik a magyarok békeajánlatának elbeszélése, de a magyarok kívánságát a keresztények kereken megtagadják. «Fegyver helyett *köteleket kerestek*, melyekkel a magyarokat megkötözzék.» Ezen előadásból kitünik, hogy a magyar vezérek az addai átkelés után hadi tanácsot tartottak, hol a helyzet fölött tanakodtak. Így jöttek a békeajánlás eszméjére, hogy félelmet színleljenek és ez által elleneik elbizakodottságát növeljék. Erről Liutprand is elismeri, hogy «nem rossz gondolat» volt. V. ö. még Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadikrónika. I. 15. l.

[38]) Oseink a merseburgi (Riade melletti) csata alkalmával is nagy tüzeket gyújtva, hívták egybe szerte kalandozó társaikat. (Rónai Horváth Jenő: i. m. 23. l.) Luitprand a békekérés tényének elbeszélése után így folytatja: «A magyarok *ezen móddal* nem boldogúlván, *megkezdett szaladásukat folytatták*, így akarva menekülni. Így szaladva érkeztek *Verona széles mezejére.* Christianorum *primi* horum jam *novissimus* insecuntur ... Salamon fordítása szerint: A keresztények *legelől járói* ezeknek *leghátúl járóit* üldözik, s ott megtörtént a *csata előjátéka*, melyben is a pogányoké lőn a győzelem. De közeledvén a *nagyobb sereg*, a futást folytatják tovább ...» (Pertz: III. 290.) Ebből kitünik, hogy Berengár nem az egész seregével, hanem csak *előréd-csapataival* üldözte a magyarok *utóhadát.* Verona táján a magyar utóhad azért szállott küzdelemre, hogy a fősereg zavartalanúl kelhessen át az Ets folyón, mely a Pó után Itália legnagyobb folyója. A kútfőből az is kitünik, hogy Berengár a Verona melletti lovas csatát csak elővédjével vívta s mire derék serege megérkezett, akkorra vereséget szenvedett.

[39]) ... Inditione III. VIII. Kal. Octobris injunxerunt se Christiani cum eis in bello ad fluvium Brentam, ubi multa milia Christianorum interfecta sunt ab eis, et alios fugarunt ... Chronicon Nonantulanum. Muratori: i. m. I. k. II. r. 195. l. A nonantolai krónika a brentai csatát *szeptember 24-re* teszi.

[40]) Liutprand a veronai harcz után így folytatja: «A keresztények a pogányokkal egyszerre érkeztek a Brenta vize mellé, mert a magyaroknak szerfölött kifáradt lovai nem bírták tovább a szaladást. Tehát egyszerre került szembe mind a két sereg, *csupán az említett folyómeder választotta el őket.*» Ezután Liutprand a magyarok békeajánlatát beszéli el, a mit a szabadon való hazaeresztés fejében tettek. Azután így folytatja: «A keresz-

tényeket elbódítá a *kevélység* (elbizakodás), a pogányokat, mintha már legyőzöttek lettek volna, fenyegetésekkel illették s a küldötteket dölyfös válaszszal bocsáták vissza: *a maggarok már nem egyebek döglött kutyáknál* és ajándékban nem fogadhatják el tőlük azt, a mi már kezükben van . . .» (Pertz: III. 291.) Ezen előadásban több tévedés van. Ilyen, hogy a magyarok a Brentánál azért állottak meg, mert kifáradt lovaik nem bírták tovább a futást. Ez nagy csalódás, mert a magyaroknak sokkal jobb lovaik voltak és épen a longobárdok lovai állottak ki az üldözésben. Ez épen Liutprand előadásából tünik ki, a ki maga mondja, hogy Berengár a veronai mezőn nem egész seregével, hanem csak elővéd-csapataival támadott. Ennek oka az volt, hogy derék serege nem bírta követni a gyorsabban mozgó magyarokat és elmaradt, mert ha nem maradt volna el, azon esetben Berengár egész hadi erejével rávetette volna magát az Ets vizén átúsztató magyarokra. Ha tehát a longobárdok lovai már az Ets folyónál ki voltak állva, annál kevésbbé hihető az, hogy a magyarokkal egyszerre értek volna a Brentához, sőt bizonyos az, hogy Berengár főserege az Ets és Brenta közötti vidéken ismét elmaradt a magyaroktól. Berengár pedig a veronai kudarcz után elővéd-csapatával nem merte háborgatni a Brentán átkelő magyarokat. Liutprand a békekérés indoka felől is tévedésben van, azt sem félelemből tették, hanem időnyerés czéljából, mely alatt harczintézkedéseiket megtehessék.

[41]) Liutprand u. o. A frankok . . . nagy készséggel jelennek meg a kitűzött időre a táborban, de a tábor biztosításával nem gondolnak, *könnyű őket hátba, oldalba fogni, mert őrsök nincsenek náluk szokásban.* Leo.: De Administ. Imp. XVII. 87—88. §. Salamon Ferencz is közli és hivatkozik rá. (Hadt. a vezérek korában. 135. l.)

[42]) Liutprand: «. . . a magyarok a keresztények elutasító izenetére kétségbeesnek, összehíván a legvitézebbeket (tanácskozásra) s ily beszéddel bátorítják egymást.» Itt következik ismét a liviusi beszéd. «Hac itaque ex hortatione utcunque animos recreati *tres in partes insidias* ponunt . . . Ezen bátorítás által föléledve, *háromfelé* helyeztek el *leseket* s a vizen mindjárt átkelvén, az ellenséges tábor kellő közepéig törnek.» (Pertz: III. 291.) A magyar vezérek tanácskozását ténynek kell elfogadnunk, csakhogy a tanácskozás semmi esetre sem a békekövetség küldés *után*, hanem az *előtt* történt, mert kétségtelen, hogy az egész békeajánlást azért tették, hogy egyrészt támadó szándékuk felől ellenfelüket félrevezessék, másrészt hogy időt nyerhessenek, mi alatt a harczfelállítást keresztül viszik, s a békeajánlatra tereltetvén az ellenség figyelme, a harczintézkedéseket észre ne vehesse.

[43]) . . . A keresztények *nagyobb része* beleunván a követségre való várakozásba, a táborban letelepedtek étkezni . . . Ezeket a magyarok oly gyorsasággal lepték meg, hogy *nem egynek az ételt torkába szögezték* (t. i. nyilaikkal) . . . *másnak lovát vették el* . . . és annyival könnyebben öldösték le őket . . . A keresztények közt a visszavonás is fellépett. Voltak, a kik nem állottak harczba a magyarokkal . . . atyafiaikat nem segítették meg, de

maguk is elvesztek. Így megszaladnak a keresztények, kegyetlenkednek a pogányok . . . (Pertz: III. 291.) V. ö. Rónai Horváth Jenő: i. m. I. 16.

[44]) Gesta Berengarii. Pertz: II. 48.

[45]) Nonantolai krónika. Muratori: i. m. I. k. II. r. 195. l.

[46]) Dümmler: i. m. III. 508.

[47]) Muratori: Antiquitates Italiæ medii ævi. I. 21—22.

[48]) Dümmler: III. 509.

[49]) János pap velenczei krónikája. Pertz: VII. 22.

[50]) Dümmler: III. 510.

[51]) János pap velenczei krónikája. Pertz: VII. 22.

CZÍMER KÁROLY.

KÁLLÓ MINT VÉGVÁR.

Mikor a török a XVI. század derekán Temesvár, Szolnok, Lippa, Jenő, Gyula és a többi nevezetes helyek elfoglalása után csaknem az egész Alföldet behódoltatta, a Tiszántul fekvő vármegyék más része pedig Váradtól és Debreczentől kezdve föl egészen Husztig jobbára *János Zsigmond* erdélyi fejedelmet uralta, a ki egyideig Szathmárt, Bereget, Ugocsát, sőt Zemplén és Abauj nagy részét is hatalmában tartotta: a királyi Magyarország végső határa, melyen túl már a hódoltság kezdődött, egyfelől Szabolcs vármegye, másfelől *Eger* vára volt.

És mialatt somlyai Báthory István váradi kapitány tüzzel-vassal terjesztette János királyfia birodalmát, az alatt rokonai az *ecsedi* Báthoryak, meg a Kisvárday és Rosályi Kun család tagjai állhatatosan megmaradtak Miksa hűségében, a kinek 1568-ban végre sikerült a törökkel 8 esztendőre békességet kötni. Látván pedig, hogy az ellenség békeidőben sem hagy föl a hódoltság terjesztésével s a szolnoki rablócsapatok Szabolcs és Szathmár megyében fekvő jószágaikat örökösen pusztítják, égetik, a föld népét rabságra hurczolják, mivelhogy a *Nyirségen* semmi olyan nevezetes erősség nem volt, honnan az ellenséget föl lehetett volna tartóztatni: a király és az országtanács beleegyezésével az 1570. évfolyamán *Kálló* vár építéséhez fogtak, hogy a török birodalom és Erdély felől őrálló helyük legyen. A vár építéséhez pedig — mint *Lónyay András* kapitány írja — oly nagy kedvük volt az uraknak, hogy *Báthory Miklós* országbiró nem szánta az ásóval a földet hányni, hogy mindeneknek jó példát mutasson.[1])

[1]) Egy Kolozsvárott 1722-ben nyomtatott Kalendáriumban olvasom

A föld, melyen a kastély állott — mert eleinte szerényen csak *castellumnak* nevezték — és a körülette fekvő tartomány, a Kállay nemzetség öröksége volt s a nagy lelkesedés miatt, úgylátszik, csak későn jutott eszükbe, hogy a véghely fönntartásához, a vitézek rendes hópénzén kívül — jószág is okvetetlenül szükséges, lovaiknak, barmuknak nyáron legelő, télére takarmány, maguknak szántóföld, hogy legalább kenyerük legyen. A régi *Kállót* a török elpusztította, lakosai földönfutókká lettek, a közelebb s távolabb fekvő falvak jobbágyait senki sem kényszeríthette, hogy a király várához adózzanak, s az őrséget élelemmel tartsák, s minthogy a szomszéd nemes urak, a kik egy darabig — persze saját érdekükben — a vitézlőrend fenntartásáról gondoskodtak, csakhamar megunták a dolgot: az 1574. évi pozsonyi országgyűlésen a rendek már azon panaszkodtak, hogy a kastély, melynek egy részét, valami véletlen szerencsétlenség következtében, a tűz is megemésztette, olyan romlott és fogyatkozott állapottal vagyon, hogy ebből sok kár és veszedelem származhatik. — Kérték tehát a királyt, hogy őrséggel megrakatván, rendeljen Kállóhoz valamelyes jószágot, hogy a vitézeknek legyen miből élniök, a ki megértvén a helynek fontos voltát, megigérte, hogy katonasággal és eleséggel el fogja látni a kastélyt.[1]) De az országgyűlés nem nyugodott meg a király válaszában, és második fölterjesztésében újolag hangsúlyozta, hogy *Kálló* fönntartására földbirtok is szükséges, figyelmeztetvén Miksát arra a körülményre, hogy Szabolcs vármegye eddigelé a rendek által megajánlott ingyen munkát *Tokajhoz, Ecsedhez* és *Várdához* szolgáltatta s nincs ahhoz való ereje, hogy még Kállót is építse, arról tehát másképen kell gondoskodni, mert ha egyszer, a mitől Isten őrizzen, az ellenség kezére kerül, abból a Tiszán innen és túl

«*Anno 1570. Kálló vára építtetik*». A datum helyes voltát az is bizonyítja, hogy a pozsonyi országgyűlésnek 1574 márczius 21-én kelt fölterjesztése szerint a kastély csak a *minap* (nuper) épült. (Magyar országgyűlési Emlékek VI. k. 39. l.)

[1]) «Et cum castellum illud bonis et juribus possessionaribus careat, et hactenus ex solis nobilium vicinorum bonis sustentatum est, quæ ulterius ei intertenendo sufficere non poterunt, Majestas sua Cæsarea dignetur modum aliquem invenire, et aliqua bona ad idem Castellum deputare, ex quibus milites sustententur.» (U. o. 40. és 74. l.)

fekvő tartománynak végső veszedelme következhetik.[1]) A dolognak az lett a vége, hogy az országgyűlés az 1567. és 1569. évi törvények módosításával Bereg és Ung vármegye ingyen munkáját (*gratuitus labor*) Kállóhoz rendelte,[2]) annak azonban nincs nyoma, hogy a kastélyhoz jószágot is deputáltak volna.[3])

De a Kállay nemzetség nem birta a vitézeket megakadályozni abban, hogy az elpusztult és lakatlanul álló földeket művelés alá ne vegyék, a kik viszont a környékbeli jobbágyokat vérök hullásával oltalmazták a török rabló beütései ellen, a miből természetesen a földes uraknak is nagy hasznuk volt. Idő multával min több s több ember szállott a vár alá, mert Rudolf megparancsolta a kapitányoknak, hogy a hódoltságról futott népet szivesen fogadják, a kik aztán hajlékot építettek, örökséget szereztek maguknak s mint a király jobbágyai hasznos szolgálataik fejében szép szabadságot kaptak. Így keletkezett a mai *Nagy-Kalló*, nem a régi község helyén, melyet a vitézlő rend fölfogott *füvelőnek*, hanem közvetlenül a király vára alatt, melynek fontossága, a hódoltság terjedése s az erdélyi zavarok miatt, napról-napra növekedett. A városi polgárok pedig gazdátlan birtoknak tekintvén az egész határt, s a fegyveres erőben bizakodva, folytonosan terjeszkedtek, mialatt a *Kállay* nemes urak fájó szívvel nézték, hogy bitorolják a jövevények, apáiknak vérrel szerzett örökségét.

De hiába mentek panaszra akár a királyhoz, akár az országgyűléshez, a Báthoryak hatalmasabbak voltak náluknál, ezek pedig, saját érdekükben a polgároknak fogták pártját, kivált azóta, hogy a király a kállai dézma jövedelmét Báthory Miklós országbirónak ajándékozta. A régi földesurak persze csak a várost kivánták, és örömest belenyugodtak volna abba, hogy a várat ezentúl is

[1]) *U. o.* 88. l.

[2]) 1574. évi V. t. cz. Hogy a munkácsi uradalom *Munkács* várához avagy Kállóhoz szolgáljon, azt a rendek a király elhatározására bizták.

[3]) Később azonban meg is rendelt az ország a vár föntartására valami jövedelmet, mert az őrség 1631-ben azt állította, hogy *régen* a n.-kállai, nádudvari, kis-várdai, továbbá a n.-mihályi, kaposi, szobránczi és bodrogközi bárány, búza és bor dézmát Kállóhoz szolgáltatták. (*Hadtört. Közl.* VII. évf. 638 l.)

a király zsoldján szolgáló katonaság óltalmazza, de a hadi tanács bölcsen tudta, hogy a véghely a város nélkül fönn nem állhat, mivel pedig arra nagy szüksége volt az országnak, emlegethették ott a Kállayak untig-fáradtig a maguk törvényes igazságát.

Bocskay támadása idején *Kálló* a hajduk kezére került s mikor a fejedelem a jámbor vitézeket nemességgel és birtokkal jutalmazta, többek között a várost is nekik adományozta. De a Kállayak tiltakoztak a törvénytelen adomány ellen s minthogy igényüknek jogos voltát, Bocskayval szemben, most már az udvar is elösmerte, a bécsi békekötés értelmében, Rudolf király igérete szerint, ősi javaikat vissza kellett volna kapniok.[1]) A hajduk azonban nem engedték a maguk igazságát és Bocskay halála után új mozgalmat indítottak, hogy a királyt elüzik a trónról és vissza állítják az ország régi szabadságát. Ezalatt a biztosok elfoglalták Kállót és *Rákóczy Lajos* főkapitány az őrséget Magyarország hűségére eskette. Hiába biztatta Nyáry Pál az elkeseredett embereket, hogy Kálló dolgában nem fognak megcsalatkozni s a szegény megholt fejedelem minden adományát helyre állítja az ország, Nagy András vezérlete alatt az egész Tiszán túl való földet elborították s a török segítségében bizakodva, most már nem elégedtek meg Kálló városával, hanem még a *várat* is követelték, avagy pedig — úgymond — hányassa el az ország, hogy ártalmukra többé ne legyen.[2])

A dolognak az lett a vége, hogy a hajdu vitézeket Homonnay Bálint és társai nagy nehezen lecsendesítették ugyan, de a békességnek a Kállayak adták meg az árát, mert a hajduk az 1608. év tavaszán minden tiltakozásuk daszára megtelepedtek a városban. Ott azonban *Elek János* vicze generális addig torzsalkodott Rákóczy Lajossal, hogy utóljára is a hajduk *Nádudvarért*, *Csegéért* és *Kabaért* lemondtak Kállóról, csak azt követelték, hogy az ország kastélyt építsen nekik, az odavaló birtokos nemeseket pedig kibecsültesse, hogy annak utánna, «*mint immár szabadságban élő*

[1]) A bécsi békekötés 12. pont 8. §-a.
[2]) Hadtörténelmi Közlemények VI. évf. 85 l.

emberek az erdélyi székelyek módgya szerint tartozzanak Magyarországnak és Erdélyországnak szolgálni».[1])

De Ilyésházy nádor közbejött halála és más akadályok miatt a szerződést nem lehetett végrehajtani s a hajduk mindaddig Kálló városában maradtak, a míg végre *Báthory Gábor* erdélyi fejedelem, a kinek különös érdekében állott megnyerni és lekötelezni magának a vitézeket, az 1609. év folyamán cserébe saját jószágát *Böszörményt* adományozta nekik.[2])

A Kállay nemzetség «*nagy igazságot remélvén ahhoz a helyhez*», melynek keresésétől oly hosszú idő óta soha meg nem szünt, most Báthorynál zörgetett, de hasztalanul, mert a fejedelem, a kassai szerződés értelmében Kálló városát visszaadta a királynak, és így nem volt más hátra, mint hogy Rudolf igérete s a bécsi békekötés alapján, az országrendek közbenjárásához forduljanak. El is futották nagy hamarsággal a vármegyéket, és sok törekedésük után csakugyan elérték, hogy az 1609. évi pozsonyi országgyűlés Kálló város és tartománya visszaadatását elrendelvén, a végrehajtást a nádorra bizta.[3]) Bezzeg megijjedtek most a kállai vitézek s a polgárokkal együtt a főkapitányhoz járulván, kijelentették, hogy készek inkább mind egy lábig világgá bujdosni, semhogy bosszújokra és gyalázatokra a Kállay nemesek torzsalkodó szomszédjai, leigázott jobbágyai legyenek. *Lónyay András*, a ki már Pozsonyban időzése alatt bőségesen informálta a nádort Kálló állapotjáról, megbiztatta őket, hogy ne tartsanak semmitől, s mikor meghallotta, hogy *Thurzó György*, részint azért, hogy a végvárakat megvizsgálja, de legfőképen, hogy Báthoryval személyesen találkozzék, az 1610. ev tavaszán *Kassára* érkezett, terjedelmes emlékiratot küldött hozzá, melyben előadván a város keletkezésének történetét s kimutatván egyfelől a hely országos fontosságát,

[1]) Szilágyi Sándor: Báthory Gábor története. 299. l. — *Történelmi Tár* 1880 évf. 321. l.

[2]) «Tavaly is Kállóban addig veszekedének az hajdukkal, azt is magának (t. i. Báthorynak) kelleték lecsendesíteni és saját jószágával Kállóért contentálni, a végre hogy Magyarországban azt a kis szikrát is megoltalmazná. *Országos Levéltár.* Acta Thurz. fasc. 11. nr. 12.

[3]) 1609. évi 57. t. cz.

főleg most, mikor a hajdu, mint «*természet szerint való ellenség*» örökösen fenyegeti a király birodalmát, másfelől a Kállay nemzetség kivánságának — meggyőződése szerint — jogtalan voltát, arra a következtetésre jutott, hogy ha a várost a *vártól* elszakasztják, akkor a véghelyet is bátorságosan odaadhatják s ő felsége «az Tiszán innen való földtől is bucsuját vegye», már pedig nem méltó, hogy *két nemes ember* kedvéért, még ha szinte igazságuk volna is — az országnak romlása és kárvallása történjék.

Lónyay András főkapitánynak fölöttébb érdekes és tanulságos előterjesztését, valamint a vitézlő rendnek es városi polgároknak a nádorhoz benyujtott folyamodásait, az alábbiakban közöljük:

Lónyay András kállai kapitány a nádorhoz.

Mivel hogy kegyelmes uram Nsgdnak ott fenn Posonban létemben is sokat emlékeztem az Kálló állapottya felől, sőt némely embereknek elméjeket látván mire voltak hajlandók, messze lakván Kállótól és nem értvén abból nagy fogyatkozását és kárát következhetni országunknak, akartuk azert, hogy az Nsgd bölcs itéletire rendeltetett ennek megtartása, mert a ki országot nem bírt vagy igazgatott, nem is tuggya az helyet megbecsülni mire való és mi haszon lehessen benne, de minthogy az Ur Isten Nsgdat ide hozta, szemeivel láttya dolgát, megértheti és állapottyát mindenről halhattya, nekem is felőle a mi tecczésem rend szerént Nsgdnak írva be attam.

Ő felsége nem adhattya Kállót meg az Kállay familiának, mert az nemes országnak eszében vevén ez előtt való üdőkben az Tiszán innét való földnek pusztulandó állapottyát, egy tanácsból és egy akaratból csinálták ez alkalmatos helyen az török ellenség ellen Kállót, kinek fundálásához annyi kedve volt az országnak, hogy az bódog emlékezetű *Báthory Miklós* maga is példát akarván másnak mitálni, nem szánta az ásóval az földet hánni, kit az ország oly nagy szorgalmatossággal csinált akkor, ki ki minden erejével rajta volt, kinek fundálása most is bizonyságot tészen magáról. Így azért ha akkor az nagy elméjű embereknek tecczett ezt megépiteni

és szabadsággal megékesíteni, most két nemes ember kedviért vagy el hadni pusztulni országunk romlására vagy penig szabadságában megháborítani az vitézek innen kimenésekre, nem méltó, sőt megerőssíteni és vitézlő renddel építeni kivántatik; kire nézvén ő fsge ha el nem vötte meg sem tartozik adni ilyen kárára az országnak, kiben ha valami vármegyék követe egymásra való képest az kállai familiának instantiájokra ő fsgénél törekettek is, ha ez helyet meglátnák és állapottyát értenék, nem hogy megadása felől törekednének, de sokkal inkább azban ellenkeznének az *Kállay* familiával.

Az Kállay familia Kálló városát kéri ő fsgétül. Kálló városának penig az helyen csak egy ház sincs, egy ember sem lakik, hanem aznak az városnak a telekén, ki az török miá pusztult el is, most füvel az vitézlő rend, kit ha ő fsge megadna, soha itt az vitézlő rend el nem élhetne, mert nem volna lovát hol csak egy nap is tartani, most penig az más ember földére nem szabad füvelni menni, és ugyan nem is bocsátanák az vitézlő rendet messze az vártól, füvelő helye penig Kállónak sohul az régi város helyénél több nincsen, kit ha az vártól ő fsge el ad az várat is bizon oda aggya.

Az mely várasa most vagyon Kállónak az csináltatott egyszer is másszor is az vitézlő néptül az vár mellett az végre, hogy majorságokat ott tartották mind lovas és gyalog, házok népével együtt, mert az vár azoknak mind bevételére elégtelen, hanem csak szükségnek idején fegyveres nép szokta az várban szorulását: azért ezt az várost az vitézlő rend csinálta, palánkját építette és árkát ásta, kiben számtalan keresztyén atyánkfiát oltalmazták meg, magoknak nagy vérek kiontásával és kárvallásokkal s' néha rabságra vitetésekkel is megtartván vitézül ez helyet ez ideig minden ellenség ellen, kire nézvén nem méltó hát ezektül ez jutalmas és böcsületre méltó vitézektől házokat és örökségeket elvenni és haszontalan embereknek adni, kiknek azon körül való jószágok is mind el veszett és pusztult volna, ha ez vitézektül ezen helybül nem őriztetett volna.

Az mely piaczot penig kivánnak soha birodalmok benne nem volt, mert a mint a városát, hogy soha ez mostanit nem birták, így ez kis piaczot is csak az vár kapuja előtt az várbeliek szükségére

csinálták volt az kapitányok akarattyából, hogy az vitézlő rend messze eledeliért és borért messze ne járjon, kinek vásár birót az várbeliek közül tartottak mind ez óráig és az kapuról vigyáztak reá is, hogy ha mi háború rajta esett a piaczon ottan megfogdosták a kapusok és így semmi háború rajta véghez nem mehetett, ha penig azt ők birnák, az nemesség, ottan övé lenne az vásárbiró, az vitézeknek nagy gyalázattyával, bosszújával és kárával és az két fél között gyakran háború, ember halál és vagdalás esnék, az lator el konaznék (?) az nemesekhez való biztokban, ki hogy nem mint az szerént következnék, jobb volna itt ő fsgének semmi præsidiomot nem tartani, mert semmi jó belőle nem jőne ki.

Az várost kérik, elhitetvén másokat, hogy övék volt, mely város soha övék nem volt sem jobbágyok rajta nincsen, mert ha azon várost birná népével egyetemben, mely övek volt mind népestől, talám ő fsgének kellene velek valami jót cselekedni, de ezben az városban lakók közzül senki ő jobbágyok nem volt, hanem az vitézlő népnek oltalmára nézvén az török előtt, messzül az Alföldről szállott ide az kösség és itt az ő fsge vára alatt más helyen és nem az ő régi városok helyén telepettek meg szegények, melyről az római császár ő fsge is erős parancsolatot adott volt az hódoltságról felfutott kösséget, hogy befogaggyák ide, kiket már most ő fsge, hogy adna másnak, ha az ő fsgek bíztatására szállottak ide, ki nélkül az vár egy órában sem lehet, mert az egynehány emberen kívül ez talpalatnyi föld és csak egy ház sincsen ehhez az ő fsge és az ország végházához, mely város ha eddig nem volt volna tízszer is elpusztult volna az vár, nem præstálván az vármegye az gratuitus labort, mindenkor avagy néha jó idejében az vagy az mint kellene egészben, ha aprólék építéssel penit (így) az nagy romlásoknak eleit az város nem venné, míg az szolgabiró elfutosná az vármegyét addig le omlana az vár oldala, az mint eddig való sok példáink megmutatták, azért semmiképpen az kösséget ő fsge el nem szakaszthattya ez helytül, ha adná penig ő fsge is, más alá ezek magokat nem adnák, mert nem voltak soha ezek ő jobbágyok, nem is lesznek és így az vár alól el pusztulván sem azoknak sem ő fsgének haszna benne nem lenne, kiváltképen az várnak nagy kárával esnék, sőt magáét ő fsge ezeknek, országának s' végházának nagy kárával adni miért volna köteles, azon kívül a mit bir-

nak is jószágot innen az ő fsge várából az ő fsge vitézi oltalmazzák, kik csak azt sem tuggyák az mi kgvlmes urunknak megszolgálni, nem hogy ő fsge azon instántiájokra az maga sajátját adná, kiknek ha az földökön építtetett az erősség és az ő földökre, pásittjokra szállott az vár mellé le az messzül futott község, megbecsülvén azt az puszta teleket vagy *vár al földet* ő fsge eleget talál nekik olyat érte adni, de az ő kevés pássittjoknak nevével az egész gyülekezetet akarják övékké tenni, nem gondolván azzal, mi kára lehet ez országnak és ő fsgének azban, ha az vitézlő nép ezen megbusuland és az végház ez állapotban meg nem maradand.

Azért sincsen módgya ő fsgének Kállót ki ereszteni kezéből, hogy ez igen végház, ki mind Erdélyre, Törökországra őr álló hely s' kiváltképen az egész hajduság környülötte vagyon,[1]) hogy ha penig az várost más erőtlen nemesség is birná, az királyon kivül akármi rossz rend befogatatnék az városban és az ő fsge szolgái semmire nem vigyázhatnának miattok, mert akármi titkon cselekednének valamit is azok az felemás emberektől ki nyilatkoznék és az ő fsge szolgái azok miá semmi dolgokban elő nem mehetnének.

Nem bocsáthattja ő fsge ezért is más ember kezére Kállót, mert sok költségével és vitézi halálával, kárával mentette meg az hajduságtól, mely hajduság az ő fsge szolgáival éjjel és nappal veszekedett és mint az természet szerént való ellenség ellen egymás ellen strásálkottanak, harczoltanak és egymást öldöklötték, most penig egy urasok lévén ő fsgének minden dolgaiban alkalmatossággal szolgálhatunk, de ha az erőtlen nemesség kezében akadna ez hely, akármi szín alatt ismét be szinlené az hajdu magát, hogy már jobbágyi lévén, végre alkalmatossága lenne hozzá az urat nyakon kötné, tizszer nagyobb bajt, but, kárt és gondot hozna az ő fsge igaz és hű várbeli szolgáinak és így az első veszedelemnél nagyobb lenne az utolsó.

Minthogy eleitől fogva mind az kapitánnak, hadnagynak ez az Kállay familia, kiváltképen *Miklós* gyülölője volt, miként az

[1]) Húsz év múlva is 1631-ben az őrség azt írta a nádornak, hogy «immár Kálló oly állapottal vagyon: mind török ellen s' mind Erdély ellen s' mind hajdu ellen a Tiszán innen ez a *portus*» (*Hadtört. Közl.* VII. évf. 637. lap.)

városban valami részt birna azonnal csak az várbeliek ellen is hajdut fogadna az városra a minthogy most is faluin fogadoz és tartóztat azok közül is az kik az itt való ő fsge szolgáinak marhájokkal fel töltöztek és naponként bosszújokra házokban laktak, és így az ő fsge szolgáinak nem kellene tovább vigyázni csak óhatnák magokat azoktól.

Azért sem adhattja ez helyet meg ő fsge, mert az mely vitézek ezben ez helyben eleitől fogva szenvettek, sok károkat vallottak, rabságot türtek, az ő fsge kegyelmességében teljes reménséggel lévén házokat is sok elhatta, és atta és az vár mellett szerzett örökséget, mint ország és király végháza alatt, az végre, hogy az életét az hűség mellett itt fogyassza el, szántása minden esztendőben itt vagyon, sőt az kinek csak szállása vagyon itt is, csak két lova legyen is, mással egyben fogta és szántásával tengeti magát, ritkán jövén az ő fsge fizetése éhel-halna meg, ha azzal magokat nem táplálnák. Hogy ha penig az város és annak földe az Kállay familiáé lenne, annak utánna földet a kinek akarna bosszujokra az vitézeknek és gyalázattjokra, annak adnák, az sok nemes ember ott foglalná a földet a hol akarná és minthogy igen sovány hely ez az Kálló az vitézlő rendnek az földnek javában semmi nem jutna, ki felől ha szintén valami fogadást tenne ez familia is annak az vitézlő rend nem hihet, mert ez nehány esztendőben, hogy az hajdutól ezen ez földön megszánthatott az vitézlő rend, soknak közzülök az ő más falusi telekekre kellett menniek szántani és báron velek az föld felő laz vitézlő rend megalkutt is, soktól készen meg szántott földét ez Kállay Miklós elvötte és az ellenségünknek az hajduknak atta bosszunkra, gyalázatunkra, sőt az fölött némelyet be vitt fogva az urainkban nem tudván tölle tartani és sanczon bocsájtá el az tölök kilenczedében meg vött földekért és nem különben kilenczölette mint a jobbágyát benne. Az minthogy most is szomszédságunkban lévő telekeit, kiket ez előtt kilenczedében éltek az vitézek tölök eltiltották és élni nem hagyják, azzal is akarván innen az vitézlő rendet idegeníteni, az mely telekeinek soha ő hasznát nem vötte volna, ha ezek a vitézek nem őrzötték volna.[1])

[1]) Az őrség 1631-ben is azon panaszkodik, hogy nem bír megélni,

Nám az nemes ország most végezett arról is, hogy az Tiszán innen való földben szabad dispositiója volt Bocskay fejedelemnek, Bocskay fejedelem penig ezt cum privilegiis az hajduknak bizonyos summában inscribálta volt, kit ő fsge az mi kglmes urunk nagy árron, sok törekedéssel s' gonddal követi által vött vissza az hajduktól, lám az erdélyi fejedelem ő fsge is azt írta és izente, hogy az mi kglmes urunknak és nem másnak atta meg Kálló városát sőt az Kállay familia Kállóért, hogy instált az erdélyi fejedelemnél is hasonló válaszok lött, hogy azt a hajduktól az maga saját jószágán *Beszerményen* megválván az mi kglmes urunknak meg atta, hát sokszor való nagy igazsága vagyon ő fsgének Kálló városához, kit nem tartozik megadni ő fsge földe veszedelmével senkinek, kiváltképpen minthogy sem ő fsge sem antecessora semmit el nem vött, hanem az ország, ha azért akkor az országnak ugy teczczett, most desplicere non potest.

Ő fsge penig magánál tartván ez helyet haszna oly lehet benne, hogy sok végházához annyi nincsen, mert ha bizonyossan ő fsge számára kezdik az várost birni és itt osztán nem lészen az Kállay nemesektől félelmek, ez minden felől meggyül, az egész Alföld reá gyül az óltalomért, mely város meggyülvén ő fsgének csak Isten tudgya mennyi buzát nem adnak csak tizedében is, korcsomájának is penig nyereségéből jó gondviseléssel alkalmas részét gyalogjának el tarthatja, az város népe várat, huszár várat, két vármegyénél bizony nagyobb haszonnal tarthatja építéssel. Ez felől holmi jó legény vagyon ő fsge neve alá ide jő és erős hüttel kötelezvén magát ő fsgének, életét itt fogyattja el az hűség mellett, itt azért ő fsgéé lévén az vár és város, annyi hada lehet ő fsgének, hogy ez egész Tiszán innen való hajduságnak félelmére lehet, sőt egyébb szomszéd nem barátinknak is.

Végezetre egy summában, ha ő fsge Kálló városát az vártól elszakasztja az várat is odaadgya s' az Tiszán innét való földtől is bucsuját vegye, lám az egri káptalannak az választ tevé az nemes ország, hogy ha *Eger* megszabadul residentiájok azoknak ismét ott legyen. Igy ezek sem kévánhatnak egyebet, ha *Szolnok*, *Gyula*

se szántóföldje, se erdeje, s a szomszéd nemes urak birtokát béreli vagy kilenczedében szántja (*Hadtört. Közlemények* VII. évf. 636. l.).

és *Szent-Miklós* megszabadul az Kállay familiáé lehet mind vár és város, akkor az ő fsge végházának tovább kell lenni és az vitézeknek itt tartások sem kévántatik hanem Szolnokban, kit aggyon meg Isten.

Nagyságod azért kegyelmesen gondolkodgyék ez meg írt okokból, mint ter az Kálló megadásához ő fsge és az ország kára nélkül, mivel Nsgd az végek megtartására a minthogy köteles, így megtartani inkább és nem szabadságában megkissebbíteni tudgyuk igyekezik.

(Országos Levéltár Acta Thurz fasc 3. m. 20.).

1610. április 16. A kállai vitézek Thurzó György nádorhoz.

Szolgálatunkat irjuk Nsgdnak mint kegyelmes urunknak, Isten Nsgdat éltesse, megáldván jó egészséggel és szerencsés állapottal.

Az Nsgd elérkezését hallottuk, kinn Istennek hálát adtunk és kérjük ő felségét, hogy Nsgd idejövetele legyen szerencsés és hasznos, ki mind az Istennek nevével dicséretére legyen s' mind hazánknak megmaradására s' nekünk is Nsgd jó akaró szolgáinak minden fogyatkozott igyünknek helyére állatására.

Sok törekedésünkkel és esedezésünkkel mi is kértük menni Nsgodhoz az mi urunkat kapitányunkat több atyánkfiaival együtt, kik által Nsgdnak minden állapotunkról bőségesen izentünk s' fő képen itt ez helyben megmaradásunk felől, holott tudgya azt Nsgd kegyelmes urunk, hogy az mely rendnek megmaradása nincsen, egyébb dolga is annak mind semmi. Értöttük azt is, hogy az Kállay nemesség elfutván az vármegyéket akar Nsgnál törekedni, hogy az mi saját helyünk, melyet mi épitettünk az ő fsge vára alatt, nekik adassék, ki ha történnék tuggyuk azonnal keserves bucsu adatik nekünk, kik itt sok időtől fogva vérünk hullásával szolgáltunk édes hazánknak és az felséges királyoknak, kik minket eddig szabadságunkban megtartottak és az országnak megmaradására senki kedveért ez helyet meg nem bántották, mert nincsen itt az Kállay nemeseknek sem jobbágyok sem épületek egy talpalatnyi is, hanem az mi véres verítékünkkel egynehány futott alföldi néppel épitve

tartottuk ez helyet, melyet város neve alatt mintha övé volna kéri az királytól ő felségétől, kinek való képen való állapottyát megértheti Nsgd kapitán urunktól és az mi Nsgdhoz választott atyánkfiaitól, alázatosan könyörögvén Nsgdnak mint kegyelmes urunknak, tekintse meg az mi állapotunkat és az generalisinknak sok fogadásokat, kik minket ez helyben biztatásokkal az végre tartottak sok kárunk elszenvedésével, hogy végre megnyugosszanak, már idő nap előtt ne kellessék az mi épületünkből, kit vérrel tartottunk eddig, Nsgd idejében és gubernatiójában kibujdosnunk, mert mi ez Kállay nemesekkel soha egy helyben nem lakunk, mert most távoly létökben sem lakhatunk miattok békével, eluntatván vármegyék kapitányunkat is generalisunkra az sok panasszal s' néha illetlen szókkal is. Azért Nsgd mind ezekről s' mind több dolgaink felől bocsássa kapitán urunkat és az mi Nsgdhoz küldött atyánkfiait hozzánk kegyelmes válasszal, kinn szivünk nyukhassék meg és szolgálhassunk urunknak ő fsgének, Nsgdnak és hazánknak ennek utánna is minden időben kedvesen és hűségesen. Nsgdt kérjük mint kegyelmes urunkat, hogy az mi régi jámbor szolgálatunk és fizetésünk is legyen meg. Tarcsa meg az Ur Isten Nsgdat sok esztendeig jó szerencsés egészségben, minden Nsgd jóakaróival egyben. Datum ex Kallo die 16. mensis aprilis Anno 1610.

Nsgdnak jó akaró szolgái, szolgálunk Nsgdnak
Az kállai lovas és gyalog vitézek mind
fejenként.

Kivül: *Illustrissimo spectabili ac magnifico domino domino Comiti Georgio Turzó etc et.*

(U. o. fasc 41. m. 4.).

Kálló város polgárai a nádorhoz.

Kegyelmes Nagyságos urunk, akarók Nsgdnak alázatosan jelentenünk, hogy nagy sok üdőtől fogva az felséges római császár és az mostani kegyelmes urunk királyunk kapitányi és kállai vitézi bizattatására messzül a török birodalomból ki egyébb helyekrül futottunk volt az kállai vár alá, holott sok nyomorúsággal szenved-

vén szolgáltunk ő felségének az királynak és az várat építettük az mint mi tőllünk lehetett és egyébb terhét is ő felségének az mint illett viseltük. Mely vár alatt lakó hajlékokat épitvén örökséget szerzettünk, mostan ugy értjük az Kállay nemzetség ő felségétől és az országtul kért bennünket és kivánnyák, hogy Nsgd ő kglmek kezében adna bennünket, kiben Nsgd ellen kegyelmes urunk mi ellent nem tarthatunk, csak akarók Nsgdnak alázatosan megjelentenünk, ha minket Nsgd más kézre bocsát, mi az nap ecczersmind városul ki megyünk, mert mi nemes ember jobbágyi nem voltunk soha, sem ő kglme az Kállay nemzetségé, hanem a király ő fsge oltalma alá futottunk volt és épitettünk volt nem az régi Kálló helyén, hanem másutt az vitézek között az vár alatt. Ha azért Nsgd bennünket eddig való szabadságunk szerint ő felsége számára meg nem tarhat, az mi atyánkfiai csak az Nsgd kegyelmes válaszát várják általunk, mi oda megyünk az hol oltalmunkat találjuk, eddig is Kapitány Uram biztatott bennünket, de más felől ezek ijesztettek és nem merünk gyülekezni, az ki volt inkább is az hir hallván közöttünk menten megyen. Azért Nagyságos kegyelmes urunk, Nsgdul alázatos biztató és bizonyos kegyelmes választ várunk.

Nsgdnak alázatosan szolgálnak az kállai
városbeli birák és polgárok kicsintül
fogván nagyig.

(Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 3. m. 20.).

Thurzó György nádor 1610 május 9-én érkezett *Kállóba* s minthogy az erdélyi állapotok felől már útközben gonosz hireket hallott, és az emberek széltére beszélték, hogy *Báthory* Magyarország ellen készül, részint a Lónyay által előszámlált okok, részint a vitézek fenyegetőzése, hogy pusztán hagyják a várat, meggyőzték őt arról, hogy a Kállay nemzetség kivánságát teljesíteni ilyen körülmények között nem volna tanácsos. Azon igyekezett tehát, hogy jó módjával, békességesen intézze el a dolgot és fölszólította a nemes urakat, hogy fogadjanak el a városért cserébe, más megfelelő jószágot. Ezek azonban sehogy se akartak rá állani és kifogásaikat a következőkben terjesztették elő:

1. Mivelhogy az mi eleink — úgymond — azt sok szolgálatjokkal és nagy vérek hullásával találták, kiről sok szép privilegiomok vagyon, főképen pedig nemzetek is *Nagy Kállóról* vagyon és ha szinte mást akarnának venni is, annak donatióit sok pénzen kelletnék kiváltani, mint egy ujonnan adott jószágnak donatiójáért.

2. Mert minden jobbágyok Kállóba, akármi kicsin urára való bosszuságból befutna és az mint most, ennek utánna inkább beszöknének és ő felsége számára, ki katonaságra, ki drabantságra, ki jobbágyságra beadná magát és így az Kállay familiának minden jószága pusztán maradna.

3. Hogy így mind az Kállay familiának és Szabolcs vármegyének s' többeknek is nagy kárára ez Kálló városa úgy megrakodtatnék, hogy most is körülette való puszta telekeinek földeit, erdejét, mezejét nem óhajtják, ez után annál inkább nem óltalmazhatnák és így mivel Nagy Kálló s' mind körülette való jószágok övék lenne, és az miben most vagyon jószágocskájok, abba sem maradhatna.[1])

Tagadhatatlan, hogy a földes uraknak, a saját szempontjukból igazságuk volt, minthogy azonban az 1609. évi 57. t. cz. csak oly föltétel alatt rendelte el a város visszaadását, ha abból a *végvárnak* semminémü kára és veszedelme nem következhetik, a nádort pedig a főkapitány által előadottak és bizonyára a helyszinén tett tapasztalatai is, az ellenkezőről győzték meg: a Kállay familia most sem tudott zöld ágra vergődni, mert Thurzó György — az ország érdekét tartván szeme előtt — az őrség és a polgárok javára döntötte el az ügyet.

Annak utánna a vitézek, fogadásuk szerint még hivebben szolgálták a királyt, és Kálló vára, ámbátor csak sánczokkal, földhányásokkal, töltésekkel megerősített *fa alkotmány* vala, a következő 1611. esztendőben, mikor Forgách Zsigmond támadásával Magyarország és Erdély között kitört a háború, a mint *Lónyay András* megjósolta, valósággal félelmére volt a hajduknak, Szathmár, Bereg és Ugocsa vármegyének őrálló bástyája, a

[1]) Act. Thurz. fasc. 3. nr. 20.

szabolcsi nemességnek pedig, Isten után — egyetlen oltalma vala.[1])

Legjobban tudta azt *Nagy András* hajdu generális, a kinek a kállai őrség egyszer-másszor sok bosszuságot okozott, midőn a környékbeli urak jószágait pusztította s' a magyar királyhoz tartó vitézeket az erdélyi fejedelem hűségére kényszerítette. Föl is tette magában, hogy visszaadja a kölcsönt s' 1611 október 20-ika körül valami gyülevész török csapatokkal egyesülvén, nagy véletlenül a vár alatt termett, ostromolni kezdé, s' már-már el is foglalta, mikor *Thurzó György* nádor a tokaji táborból *Széchy Tamást* 3000 főnyi lovas és gyalog haddal a szorongatott őrség segítségére küldé.

«Tegnap előtt estve — írja a nádor *október* 25-én feleségének, által költöztetvén őket az Tiszán, noha strázsája volt Nagy Andrásnak egynehány száz lovas itt körülünk túl az Tiszán, de az sem vette eszében; tegnap hajnalban (október 24.) azért megütvén az hajduk Kálló alatt való táborát az mieink, nekünk adta az Ur Isten az diadalmat és táborokat felvervén, lövő szerszámokat elnyerték, Kállót megszabadították, sok hajdut törököt levágván és rabbá tevén, az mieinkben csak 10 vagy 12 az szegény legényekben veszvén . . kiért légyen áldott, dicséretes az Urnak szent neve mindörökké».[2])

Nagy András elszaladt, mert mint Thurzó György mondá, még nem érkezett el büntetésének órája, de *b. Molárd János*, a hadi tanács elnöke, megértvén, hogy az ostromló hajduk között török is feles számmal volt, szemrehányást tett azért a budai pasának, mivel, úgymond, leveleiben a két hatalmas császárok között való békesség megtartását igérgeti, mindazonáltal «az ő felsége pártosának, Báthorynak, titkos és nyilvánvaló segítséget ad, neki

[1]) Történelmi Tár 1895. évf. *Közlemények a b. Perényi cs. levéltárából.*

[2]) Thurzó György levelei nejéhez II. k. 296. l. A kállai őrség 1631-ben panaszolja a nádornak, hogy «mikor Nagy András föltámadott vala a hajdusággal, akkor is Kállót megszállotta vala, városát tőből kiégette, 8 ezer marháinknál többet hajtottak el a hajduk.» (*Hadtört. Közl.* VII. évf. 635. lap.)

és az ő hajduinak efféle békesség törésben és méltatlan dologban pártjokat fogja, magát ezáltal efféle békesség törésben részessé teszi, mely dolog sem az jó szomszédsághoz, sem az Nsgd fogadásához nem illendő, ki sem tetszik ebből, . . hogy N. az hatalmas császárjától megerősített békességhez tartaná magát».

A jó úr minden haragját és bosszuját kiöntötte a türelmes papiron Báthory ellen, a kit ő felsége — úgymond — mint *jobbágyát*, gonosz cselekedetiért már eddig is megbüntetett volna, ha a török méltatlanul pártját nem fogja. Persze mert *Forgách Zsigmond* támadásának kudarczát Bécsben a török beavatkozásának tulajdonították, holott a basák még jóformán fel sem készültek akkor, mikor már a kassai kapitányt csufosan kiverték Erdélyből.

Majd áttérvén Kálló dolgára, melynek megszállása — úgymond — magában véve is elegendő volna arra, hogy a király a békét megszegettnek tekintse, következőképen folytatja:

«Az végház Kálló nem Erdélyben, hanem Magyarországban vagyon s' még is az törökök Nsgd vitézi, Báthory hajduival egyetemben hatalmasul megszállották, vélvén Báthoryt . . ekképen Magyarországban ő felsége ellen megtartani, háborúságot és hadat indítani . . . Ezeket . . . nem ok nélkül az én kegyelmes uram és az ő hivei eszekben tartják és Nsgdat én általam erről találtatják meg, hogy azokat az törököket és tatárokat, az kik az Báthory hajduival rablottak, valóságos képen megbüntesse, az pártos Báthorynak ő fsge ellen semmi segitséget ne adgyon, mindenekben az békesség articulusihoz tartsa magát». Végezetre igéri, hogy a király még most az egyszer megkiméli őt és nem fog panaszt emelni a portán, sőt ha ezután barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lészen, kegyelmére is számíthat.[1])

De már erre csakugyan nem volt szüksége a budai basának, ámbátor a küldött ajándék fejében, mert annélkül nem igen lehetett közelébe jutni, minden jót igért és szokása szerint esküdözött, hogy a békerontókat, mások elrettentő példájára, irgalom nélkül megbünteti. Bizonyosra vehetjük azonban, hogy a török vitézek-

[1]) Act. Thurz. fasc. 18. nr. 17. A nádorhoz küldött másolat.

nek egyetlen hajukszála sem görbült meg a miatt, hogy Kállót megpróbálták, sőt a basa ezután is adott segítségét, hol titkon — hol nyilván *Nagy Andrásnak*, ha a német király ellen valamit akart indítani, és a generalist még akkor is pártfogolta, mikor már az erdélyi fejedelem halálra kerestette.

A linczi békekötés értelmében a Bethlen Gábor által bírt 7 vármegye I. Rákóczy György birtokába került, ezek között Szathmár és *Szabolcs* oly módon, hogy halála után fiaira szálljon s' mikor II. Rákóczy Györgyöt a török megfosztotta fejedelemségétől, Leopold 1659-ben szerződésre lépett vele az említett két vármegye visszaadása iránt, kötelezvén magát, hogy azok jövedelmét átengedi Rákóczynak, *Szathmár* és *Kálló* őrségét pedig a sajátjából fizeti.[1]) De a fejedelem, abban a reményben, hogy a törököt kiengesztelheti, nem tartotta meg a szerződést, *1660 junius 6-án* történt halála után azonban *Souches* tábornok tüstént elfoglalta a megyéket és Kálló várát német őrséggel rakatta meg. A bujdosók több ízben ostromolták Kállót, de sikertelenül, mert mióta *Várad* elesett különös gondot fordítottak e fontos hely megerősítésére, kipróbált, vitéz emberek felügyeletére bizták, hogy úgy ne járjanak, mint Bethlen és öreg Rákóczy György támadása idején, mikor a magyar kapitányok az első fölszóllításra capituláltak.

A bujdosók ügye Thököly Imre vezérlete alatt szerencsés fordulatot vett és a török az 1681. év derekán, Apaffy Mihály erdélyi fejedelem hadait is táborba parancsolván, nagyobb szabású háborut indított Leopold ellen. Az egyesült sereg *september* 18-án már Kállóhoz szállott és a fejedelem levelet írt a kapitánynak, hogy adja föl a várat. De *Amenzaga János Kristóf*, a kiről Teleki Mihály később azt mondá, hogy Hektor vitézi közé is oda illenék, visszaküldé a levelet azzal az üzenettel, hogy «*nem értek magyarul, jó osztrák vagyok!*[2])

[1]) Berényi Györgynek adott instructio. (Gr. Berényi ltár a N. Muzeumban.)

[2]) «Serenissime Princeps! Hungaricam lingvam non intelligo, sum bonus Austriacus.»

Erre aztán az ostromlók fölgyujtották a várost, a vár falait pedig nagy erővel lövetni kezdék, gondolván, hogy az ágyú szót majd csak megérti a német. *September* 23-án hajnalban a janicsárok megvették a *huszárvárat*, de az őrség másnap nagy diadallal visszaverte a rohamot, a mi felett aztán olyan bolond kedvük támadt a németeknek, hogy a *fő czajbert* egy pohár bort köszöntött ki a várból az ostromlók egészségére, és abban a pillanatban egy janicsár golyó elhordta a vállát. Végre *september 25-én* mikor megtudták, hogy *Caprara* elhagyta a rakamazi sánczot, és segítségre sehonnan sem számíthattak, egy hétig tartó hősies védelem után, kiküldék a dobost a várból, hogy most már kapitulálnak. A főkapitány pedig, a ki, az ostromban részt vett Czegei Vass György szavai szerint «*vitézséggel és hadi praktikákkal bizony teljes és tudós*» ember vala, átadta a kulcsokat a fejedelemnek, a ki aztán Serédy Benedeket rendelvén mellé, nagy becsülettel egész Tokajig kisértette.[1]) Négy esztendő mulva azonban, mikor a «kurucz király» szerencsecsillaga már tünő félben volt, a német hadak ismét elfoglalták Kállót a magyaroktól, de akár kuruczok, akár labanczok birták, nem volt abból a Kállayaknak semmi hasznuk.

Mert az 1635. évi 81. t. cz. elrendelte ugyan, hogy ős jószágaikért megfelelő kárpótlást kapjanak, s' minthogy ezt a törvényt nem lehetett vagy nem akarták végrehajtani, az 1638. évi pozsonyi országgyűles bizottságot küldött ki a végből, hogy a Kállay nemzetséget *záros határidő* alatt birtokba helyezzék ; de addig huzták-halasztották a dolgot, míg I. Rákóczy György hatalmába kerítette a várat, a régi földesurak igazságával pedig semmit sem gondolt.

Hosszú idő mulva, 1723-ban, a rendek megujították a pozsonyi országgyűlés határozatát,[2]) de sikertelenül, mert a törvény végrehajtása, valami okból mindig elmaradt s a Kállayak a század vége felé már azzal sem vigasztalhatták magukat, hogy az ország meg-

[1]) Czegei Vass György és László naplói. Közli *Nagy Gyula* (Magyar Történeti Emlékek. II. osztály. Irók. XXV. k. 16., 17. l.).

[2]) 1723. évi 79. t. cz.

maradásáért fosztották meg őket javaiktól,[1]) mert a török világ régen elmult, hanem hát az udvari *kamara*, meg a *Neoaquistica Commissio* nagyobb ellensége volt a magyarnak még a pogánynál is.

Dr. Komáromy András.

[1]) Kállay Miklós írja 1620 martius 11-én *Károlyi Mihálynak*, arra vonatkozólag, hogy *semjéni* prædikatummal titulálta: «De uram nem tartom igen nagy gyalázatnak, mert Istennek hála . . ha Nagy Kálló *pro permansione Regni* elvétetett tőllünk, még is vagyon egy Kis Kállónk etc. etc. (Gr. Károlyi oklevéltár IV. 158. lap).

NIKÁPOLY.

E czikknek czélja, kiegészítésül szolgálni Bárczay Oszkárnak a jelen folyóirat 1894-diki évfolyamában közölt dolgozatához. Egy-két pontot illetőleg véleményeink elágaznak; de én persze saját nézetemet *sine ira et studio* koczkáztatom. Az említett dolgozatnak fő-hiánya nézetem szerint az, hogy nem használta föl a csatáról szóló irodalmat különösen Braunert és J. Delaville le Roulx-nak *La France en Orient au XIVe siècle* czimű kitünő tanulmányát mely még 1886-ban jelent meg Párisban a «Bibliothèque des Écoles françaises d' Athènes et de Rome» kiadványai közt. Szerző tanulmányát öt «könyv»-re osztja föl, melynek harmadikát teljesen az 1396-diki nikápolyi csatának szenteli.

Ismétlések elkerülése végett nem fogom a csata és a hozzá fűződő események összefüggő történetét elbeszélni, hanem csak egy-két ponthoz megjegyzéseket tenni.

I.

A mi mindenekelőtt a csata színhelyét, évét és napját illeti, minden habozás nélkül állíthatjuk persze azt, hogy 1396-ban a Duna jobb partján fekvő Nagy-Nikápoly várának közelében ment végbe az ütközet.

Bárczay czikkének megjelenése óta közöltem Jehan de Wavrin krónikájából azt az inczidenst, hogy midőn 1445-ben a burgundi gályák a régi vár falai alatt horgonyoztak s az egyesült keresztény haderők ostromolták a folyam bal partján fekvő Kis-Nikápolyt, az

oláh vajda fiának «gubernator»-ja, egy előkelő ember és több mint 80 éves aggastyán, fölkereste a betegen fekvő burgundi tengernagyot ennek hadi gályáján s leirta neki Nagy-Nikápoly 1396-iki ostromát, úgy, a mint ezt az öreg úr maga átélte volt. A beteg Wavrin hálóköntösbe burkolva az ablakhoz vitette magát egy nyugágyon s az öreg oláh nagy részletességgel megmagyarázta neki az ostrom lefolyását. A csatát illetőleg pedig azt állította, hogy az a Dunától alig három franczia mertföldnyire esett meg (à moins de trois lieues d'yci), tehát mintegy 12 vagy 15 kilométernyire, a szerint, a mint a régi franczia «lieue»-t 4000 vagy 5000 méternek számítjuk.[1])

A csata évének meghatározása dolgában én nem osztom Bárczay úr lelkiismereti furdalásait a török dátumok megrostálását illetőleg. A Tevárikh-i-ál-i-Oszmán az ütközetet a hidsre 793-ik évébe (tehát 1391-be) s ezzel magát azonnal *hors concours* helyezi. Nesri és Szeád-Eddin pedig szintén hibásan az ütközetet a hidsre 797., azonban Mevlána Idrisz (Szeád-Edinnél) helyesen a 798-ik évébe helyezik, mert a hidsre 797. éve 1395. október 15-ével végződött. De Idrisz dátuma, mint Bárczay helyesen megjegyzi, csak azért helyes, mert nem említ sem napot, sem hónapot. A mint részletekbe bocsátkozik a török történetirás, mint pl. Bajezit fethnáméja, azonnal eltéved. E hivatalos okirat szerint, mely közvetlenül a csata után iródott meg, a csata a 798. év szafár holdjának 11-dikén, egy pénteki napon, tehát 1395 november 26-án vivódott, a mi persze merő képtelenség. Az eredetileg mindenesetre helyesen adott hivatalos dátum annyira el van rontva, hogy, mint azonnal látni fogjuk, nemcsak a hónak nevét, hanem még a hónap és hét napját is mind meg kellene változtatnunk, hogy azt az egyetemes világtörténelem adataival összhangzásba hozzuk. Mert ha az olvasó átlapozza például Delaville le Roulx munkáját, vagy pedig összeveti a török dátumokkal az általa már ismert keresztény okiratok dátumait, úgy csakhamar arra a meggyőződésre fog jutni, hogy ha a fethnámé dátuma helyes, úgy az összes nyugati kanczellária mind eltévedtek egy évvel az ő időszámításaikban. Ezt

[1]) *Századok.* XXVIII. 895. Nikup mintegy 80 kilométernyire van a Dunától.

persze valamennyi orientalista összhangú esküdözéseire sem hihetjük el.

Hasonló okból el kell vetnünk Schiltberger (1394), a *Chronicon Ducum Flandriae* (1397), az Anonymi *Farr. Historiae* (1399) es az augsburgi krónika (1394 és 1409!) dátumait, melyeket Brauner idéz a nikápolyi csatáról tartott «historische Inaugural-Dissertation»-jában. A mi pedig a csata napját illeti, Delaville le Roulx szerint, két forrás[1]) vasárnapra, szeptember 24-ére, öt forrás[2]) hétfőre u. a hó 25-ére, kettő[3]) csütörtökre u. a hó 28-ára és egy[4]) péntekre (Szent-Mihály napjára) helyezik.

Hazai forrásaink közül, mint látjuk, csak a brassói fölírat szerepel. Thuróczi csak tapogatódzva írja, hogy a csatát «Szent-Mihály napja körül» vivták. Bonfinius pedig «Kalendas Octobris»-t ír (okt. 1.), de a «Kalendas» szó előtt alkalmasint tollában maradt egy szám.

Ily elágazó vélemények közt bajos a csata napját meghatározni és csak annyit dönthetünk el, hogy úgy látszik, vagy szeptember 25-én történt, ha t. i. a franczia források időmeghatározását fogadjuk el, hogy t. i. a szultán közeledtének hire szeptember havának utolsó vasárnapján (24-én) érkezett a keresztény táborba, és az összecsapás a következő napon, a Szent-Mihály napját megelőző hétfőn ment végbe. Vagy pedig szeptember 28-ára, ha t. i. a brassói fölirat egykorú az eseménynyel s nem valami ujabbkori történet faragó munkája.[5])

Az 1396 szeptember 25-nek megfelelő török dátum a 798. év zil-hidse havának 21-ike.

[1]) *Annales Mellicenses* és a Dethmar-krónika folytatója. Ez utóbbi szerint «bi unser anderen Vrowen Dage», tehát alkalmasint szept. 24-ét érti.

[2]) Religieux de Saint-Denys, Froissart, Justinger *(Chronique de Berne)*, Königshofen *(Elzászi krónika)* és Hagen krónikájának folytatása.

[3]) Ulmann Stromer és a brassói felirat.

[4]) Posilge, de ez csak azt mondja «*umb* sente Michælistag». — A források legtöbbjét illetőleg lásd Delaville le Roulx kitünő «Index bibliographique»-ját.

[5]) Brauner még idézi Gobelint, ki szerint a csata napja «VI. Kal. Octobris», tehát szeptember 26-a volt; de meglehet, mint Brauner gyanítja és már előtte Aschbach gyanította, hogy ez tollhiba, «IV. Kal. Octobris» helyett, mely esetben tehát ő is szeptember 28-ára teszi az eseményt.

II.

Azon kérdést illetőleg, hogy a keresztes sereg mely helyeket és egyáltalában hány helyet vett ostrom alá, sohase törődjünk azzal, hogy Kanitz, Szalay, Aschbach és más jelen századbeli írónak mi volt a magánvéleménye. Forduljunk inkább magokhoz az egykorú forrásokhoz. Mindenekelőtt Fejér közli Zsigmond egy okíratát, melyben «Vidino et Orczow» (ily sorrendben) és Nikápoly ostromáról tesz említést.[1]) Egy más helyen pedig «Oryko»-nak van nevezve.

Hogy «Orczow» és «Oryko» a librariusok, a könyvcsinálók hibája — a miknek az öreg Cornides nevezte őket — az fölötte valószinű. Én, ugyanis, hajlandó vagyok Stromernek igazat adni, ki azt írja, hogy a keresztény hadsereg Erdélyen és Oláhországon keresztül tört Bulgáriába, vagy legalább, hogy Orsova még nem volt török kézen és Zsigmond nem is vette ostrom alá. Nem szabad elfelejtenünk azt, hogy *két* Vaskapú is van. Az egyik a Dunán, melynek szabályozását csak imént végezték be és egy másik Erdély határán, Hátszeg közelében. Azt pedig, hogy Rachova volt a Zsigmond király említette három hely egyike, Boucicaut életíróján kívül Jehan de Wavrin is állítja, ki nem jegyezte föl ugyan azon hely nevét, melynek romjai 1445-ben a Duna partján állottak egy Erdélyből jövő folyó torkolatának átellenében és mely «még abban az időben pusztult el, midőn Zsigmond német császár és János burgundi herczeg Nikápolynál megütköztek a törökökkel»,[3]) és hat napi útra volt Nikápolytól a Dunán fölfelé. De reménylem, sikerült ott kimutatnom, hogy e hely nem lehetett más, mint Rachova.

III.

Több írónak azon állítását illetőleg, hogy az előőrsi szolgálat nagyon el volt hanyagolva, a következő adatok veendők figyelembe.

[1]) *Cod. Dipl.* X. 2. 447.
[2]) U. o. X. 2. 420.
[3]) *Századok*, XXVIII. 896., 897. és 899. ll.

Okiratból tudjuk, hogy Zsigmond Maróthy Jánost küldötte a szultán hadi erejének kikémlelésére. A Religieux de St.-Denys szerint pedig a nádor (le grand duc de Hongrie) tett kémszemlét. Schiltberger szerint pedig Mircse, az oláh vajda, vállalta el e szerepet. Végre Froissart szerint «le sire de Coucy» 500 lándzsással és ugyanannyi szerszám-ijjassal, valamennyien lóháton, több franczia főúr társaságában és némely magyar csapatokkal szintén portyázott Nikápoly környékén, a vidéket ismerő egyének kalauzolása mellett s ez alkalommal egy állítólag 20 ezer (?) főre rúgó török csapatot ugrasztott meg egy hegyszoros közelében, még pedig cselvetéssel. Ezt az expedicziót némely írók kötve hiszik. Megengedem, hogy az elbeszélés kissé túlzott; de annyi bizonyos, hogy de Coucy csakugyan tett egy vagy több izben ily portyázó kémszemlét, mert ismét Jehan de Wavrin krónikájából tudjuk, hogy az oláh vajda fiának «gubernator»-ja és más fiatal oláh nemesek vele voltak és hogy egy alkalommal de Coucy egy mintegy hatezer emberre rúgó török csapatot szalasztott meg.[1])

Másrészt török forrásokból tudjuk,[2]) hogy a szultán Evrenosz béget küldötte előre Sztambul ostromától Nikápoly felé, ki a magyar királynak egy «Zsanovie Vetri» nevű bánjával csapott össze és ez alkalommal, saját állítása szerint, elfogott két nyelvet, mely állítással ellenkezőleg Mevlána Idrisz azt meséli, hogy Evrenosz e kémszemle alkalmával nyelvet nem fogott.[3])

Orientálistáinkra hagyom eldönteni, hogy a török betükkel írt «Zsanovie Vetri» névből a pontok ügyes áthelyezésének és a kacskaringók némi módosításának segélyével lehet-e a bég hivatalos tudósításából eldönteni, hogy az említett számos keresztény vezérek közül melyikkel ütközött meg Evrenosz. A múlt században és a jelen század elején a történetírók az ilyenféle kérdések megoldásában nagy ügyességet fejtettek ki, a mint ez egy eklatáns példából látható, melyet Voltaire idéz a XII. Károly életrajzához (vagy Nagy Péteréhez?) adott bevezetésben.

[1]) *Századok*, XXVIII. 894.
[2]) *Török Történetírók*, I. 370., 367.
[3]) U. o. I. 120.

IV.

J. Delaville le Roulx művének második kötetében összeállította a nikápolyi csatában részt vett összes ismert keresztes vitézek névjegyzékét, melyben egy keresztecskével jelöli meg mindazokat, kik «az expedicziò folyamában elhaltak». Ez utóbbiak közé sorolja tévesen — mint Bárczay is — Kapolyai Jánost, ámbár ő maga közöl (II. 47) egy okíratot az «Archives départementales de la Côte-d'Or»-ból, keltezve Füleken, 1397. okt. 1-jén, melynek értelmében «nos, Johannes de Capolya, quandam woyvoda regni Russiæ (*értsd* a ruthének vajdája),[1]) Frank filius condam Konye Bani, pridem voyvoda Transilvanus[2]) Deseu de Serke, fratres,[3]) item Georgius filius ac Elena[4]) consors viri magnifici domini Leustachi de Ilsva *olim* regni Ungariæ palatini, meo et Petri filii mei[5]) ab eodem domino Leustachio Palatino procreati (így!) nomi-

[1]) Ez a Kapolyai János valóságos gonosz lidérczként csalja a magyar történetírókat a tévedés hinárjába. Neve kezdőbetűjének megváltoztatásával I. János király ősének csapták őt föl Wagner és követői. Wagner szerint Péterfi is azt állítja valahol, hogy Kapolyai elesett a nikápolyi csatában. — Nagy Iván *Magyarország családaiban* a «Kapolyai» névnél a Lorántfiak történetére utalja az olvasót. Ha ezt azonban fölütjük, azt találjuk, hogy hiába fáradtunk, mert szerző szerint tévedésből lettünk ide utalva. A Kapolyai család így azután a két név közt — a padlóra kerül. — Pór Antal szerint (*Nagy Lajos* II. 450.) Kapolyai Jánost már 1380. aug. 17-én czímezi Erzsébet királyné a ruthének vajdájának. — Különben is Kapolyai az 1397. év folyamában két más okiratot állított ki, (Visegrádon «33a die termin. Octavarum Sancti Georgii Martyri» és «25a die term. Epiphaniarum Domini Anno 1397.») melyeket Fejér közöl *Cod. Dipl.* X. 3. 200. lap.

[2]) A jól ismert Széchényi Frank, erdélyi vajda és zonuki gróf. L. pl. Fejér *Cod. Dipl.* X. 3. a 139., 163. és 172. ll.

[3]) A «Deseu de Serke» név alkalmasint el van rontva.

[4]) Ilsvai Lesták fia, György, és «Conthoralis»-a, Ilona, egy 1401-diki okmányban szerepelnek Fejérnél, *Cod. Dipl.* X. 4. 81. l. — J. Delaville le Roulx azt állítja, hogy Lesták még 1426-ban életben volt, de ez úgy látszik tévedésen alapszik.

[5]) Itt úgy látszik nehány szó kimaradt. t. i. «et ejusdem Georgii filii»; mert ezeknek beillesztése nélkül, mint látjuk, mulatságos rokonsági complicatióra adna alkalmat a szöveg.

nibus, onus ejusdem, propter teneram ipsius etatem, in me assumpmendo», mindezen egyének magokra vállalják a török szultánnak az elfogott ex-nádor és más magyar foglyok kiváltásáért járó és 50 ezer aranyra rúgó váltságdíj pontos kifizetéséért való felelősséget János, neversi gróf ellenében; és fedezetül lekötik saját személyeiket és Magyarországban található bármi birtokaikat vagy rokonaik birtokait.

Figyelemreméltó még az a körülmény, hogy ámbár számos forrás azt állítja, hogy angolok is voltak a keresztesek közt, a J. Delaville le Roulx közölte névsorban nincsen egyetlenegy név sem, melyre rá lehetne fogni, hogy angol-szász emberé volt volna. Azért, ha csakugyan voltak angolok a keresztesek közt, úgy franczia és más nemzetbeli neveket viseltek. Azt, hogy Lancaster herczegének egy fia ezer lovaggal részt vett volna az expediczióban, csak egy olasz krónikás regéli.[1]) Az angol források nem tudnak róla semmit.[2]) Ha a herczeg egy fia csakugyan jelen volt, úgy az — amennyire a jelen tudomány az olasz krónikást megczáfolni nem képes — csak John Beaufort lehetett. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy az olasz krónikás hallott valamit harangozni a herczeg legidősebb fiának, az Earl of Derby, keresztes hadjáratáról a Szentföldön és a pogány lithvánok ellen[3]) s hogy csak tévedésből került

[1]) Minerbetti, kinek krónikáját Tartini adta ki. L. *Rerum Italicarum Scriptores*, II. 80.

[2]) L. *Dict. of National Biography* «Henry IV.» alatt.

[3]) A grófnak uti költségeiről vezetett könyvet kiadta Németországban dr. Hans Prutz, *Rechnungen über Heinrich von Derby's Preussenfahrten 1390—91 und 1392.* (Lipcse, 1893.) Angliában a Camden Society számára pedig Lucy T. Smith kisasszony. (London, 1894.) Van ebben egy-két apróbb adat, mely bennünket is érdekel. Így pl. még Angliában vásárol «j pare sengles (szíj) corei de Hungaria cum plustula pro trussura predictorum arcuum». — Bécsben 1392. nov. 6. fizet «pro batillagio a Henrico Maunsell ultra aquam juxta mansionem Regis Hungariæ» 2 garast. — 1393. apriiis elején Velenczében vagy Trevisóban a pénztáros fizet «pro diversis caligis factis pro domino, per manus Henrici de Camera, ex liberatione Regis Hungarie, broideratis cum liberata dicti regis, Xj duc. LIV s. ven.» — Csehországban magyar verésű forintok kerülnek a pénzes zacskójába és midőn leszámol, 3 magyar forintja marad, melynek értékét 9 shilling és 10 pence sterlingre teszi; tehát egy magyar forint = 39½ pence.

a herczeg egy fia a Nikápolynál szerepelt vitézek közé. J. Delavil e le Roulx nem vette föl egyiküket sem a névsorozatba.

V.

Még egy vitás kérdést kell érintenünk, t. i. azt, hogy Artois Fülöp, Conte d'Eu, a connétable, csakugyan járt-e Magyarországban 1396 előtt? Több újabb magyar író szerint a gróf 600 lovaggal állítólag már 1395-ben járt hazánkban és részt vett az oláh-moldvaországi hadjáratban. Ennek bizonyítására azután hivatkoznak az *Annales Mellicenses*-re, de ott, mint már Huber Alfonz figyelmeztetett reá,[1]) csak az áll, hogy 1396-ban csatlakozott a keresztesekhez. Jean Delaville le Roulx ezt nem tudja s azért hosszasan czáfolgatja az *Annales* írójának «tévedését», és kimutatni igyekszik azt, hogy a franczia források szerint a «Chevauchée du Comte d'Eu», mint ő nevezi, már az 1392. vagy 1393. évbe helyezik ezen eseményt. (I. 224.) Állításának bebizonyítására idézi a Société de l'histoire de France kiadásában megjelent *Chronique des quatre premiers Valois* azon állítását, hogy az 1392. hadjárat alkalmával Zsigmond magyar király seregében valának «de bonnes gens d'armes du royaume de France et d'autres contrées». Idézi továbbá Juvénal des Ursins azon állítását, hogy a magyar király kérelmére 1393-ban a connétable számos kisérettel (bien grandement accompagné) a keletre lett küldve. Végre a Religieux de Saint-Denys szerint Magyarországból a segélykérelem éppen akkor érkezett Francziaországba, midőn az örmény király Párisban halálos ágyán feküdt. Ez pedig 1393. nov. 30. halt meg. Szerzőnk csak lassankint veszi észre, hogy ez az utolsó adat az 1392. és 1393.

Egy más helyen 9365 cseh garas értékét 71 font 8 shilling és 9 pencenek számítja; tehát egy cseh garas = 1·83 pence. Egy más helyen azonban ezt 1 penny és $3^1/_4$ farthingnak (= 1·81 pence) számítja. Tehát e szerint egy magyar forint értéke körülbelül $21^1/_2$ cseh garas volt volna. — Egy más helyen azonban 5 magyar forint értékét csak 15 shilling $4^1/_2$ pencere teszi.

[1]) *Die Kämpfe König Sigmunds* (1386—1395.). Különlenyomat az *Archiv für Oester. Gesch.* 66. kötetének második feléből. 42. l.

évek *ellen* bizonyít, mert a gróf 1394-nél hamarább csak nem érkezhetett volna Magyarországba. Szerinte továbbá «a krónikások» úgy beszélik el a dolgot, hogy midőn a franczia segély megérkezett a magyar udvarhoz, «a veszély már elmúlt vala és a törökök sem foglaltak el oly fenyegető állást», mint előbb. Ez — úgy mondja — teljesen megegyezik azzal, a mit az 1392-diki szerencsés kimenetelű török hadjáratról tudunk, mely alkalommal a magyarok elfoglalták Kis-Nikápolyt és Mircsét, az oláh vajdát, a velük való szövetségnek újbóli fölvételére birták. Ebben, úgy látszik, az öreg Aschbach után botorkál szerzőnk, ámbár maga is megvallja, hogy Szalaynk szerint a Mircsével való szövetséget csak 1395. márczius 7-én irták alá.

Az utolsó helyen említett két franczia krónikás szerint, folytatólag, a franczia lovagokat nagyon leverte a hír, hogy nem verekedhetnek meg a törökökkel s fönhangon követelték Zsigmondtól, hogy jelöljön ki számukra más valami ellenséget. E követelés egy csöppet sem hozta zavarba a magyar királyt és azt az ajánlatot tette nekik, hogy ha már csakugyan minden áron meg akarnak verekedni valakivel, hát menjenek el Csehországba és porolják ki saját fivérének, Venczel királynak a szűrét, «kinek esze több (keresztény) hitágazatot illetőleg nem járt a helyes úton, és ő azért nem ért sokkal többet a szaraczénoknál». A Comte d'Eu és fegyvertársai elfogadták ezt az ajánlatot, de közeledtükre megijedt a cseh király és kibékült Zsigmonddal.

Szerzőnk szerint ezen elbeszélésnek történeti háttere teljesen megegyezik a történelemmel és egy hosszasabb fejtegetésben elbeszéli a mit tud a patarénusokról, bogomilokról, manicheusokról és a többi mindenféle eretnekségekről, a melyek öt évszázadon át fölütötték fejeiket a *déli* szlávok közt a Balkán-félszigeten. Hogy a cseheknek ehhez mi közük, azt nem magyarázza meg, hanem egyszerűen fölemlíti, hogy 1393 utolsó havában Zsigmond az osztrák Alberttel, továbbá Misnia és Morvaország őrgrófjaival szövetséget kötött a cseh király ellen és hogy egy a magyar király részéről szitott összeesküvés alkalmából 1394-ben a cseh főurak elfogták Venczelt és börtönbe helyezték őt. *Ergo* (!?) minden kétség nélkül a connétable már 1394-ben járt Magyarországban. Mint látjuk, a bizonyítgatás folytán önmagát kapaczitálta

szerzőnk, hogy hát mégsem történt mindez egy-két évvel hamarább.

Csakhogy ha 1394-be helyezzük az idegen lovagok ideérkezését, akkor az újabb kutatások nyomán a magyar történetírással gyülik meg a bajunk. Huber Alfonz ugyanis eléggé világosan kimutatta, hogy az öreg Thuróczi krónikájában adott dátumok helytelenek s hogy az okíratok nyomán Klaić-Bojničić művével egyetértőleg a bosnyák hadjáratot 1394-be, Kis-Nikápoly visszafoglalását pedig 1395-be kell helyeznünk. A moldva-oláh hadjáratot pedig Zsigmond csak a bosnyák expedició után — «postea» — vezette, még pedig 1395 derekán. Ha tehát a connétable Zsigmonddal együtt hadakozott az oláhok és moldovánok ellen, mint némely írók állítják, úgy ő nem fogadhatta a Kanizsay vezetése alatt a franczia udvarnál járt magyar követséget, úgy, a mint azt az ottani források elbeszélik, mert mint az angol főrendiház egy tagja egy izben megjegyezte: az ember nem madár, és azért egyszerre két helyen nem lehet jelen.

Sajnálatunkra J. Delaville le Roulx csak egyetlen okíratot talált — vagy legalább csak egyet közöl — melyből a connétable mozdulatainak idejét meghatározni képesek vagyunk. T. i. 1395. november 8-án az orleansi herczeg elrendeli, hogy a grófnak 225 frankot fizessenek ki, melyet az utóbbi labdajáték alkalmával a herczegtől elnyert.

VI.

Még számos egyéb érdekes adatot meríthetünk J. Delaville le Roulx munkájából, mint pl. azt, hogy Zsigmond követsége a franczia udvarhoz csakugyan négy személyből állott, kiknek viselt dolgairól egy eddig még mindig kiadatlan kézíratban (P. Bauyn, *Mémoires de voyage*) még több nálunk ismeretlen adatot találhatunk. Továbbá megtudhatjuk pl. azt is, hogy a «Rampenda» (Din de Responde, Digne Raponde) nevek alatt a hires financier Dino Rapondi lappang. Szerző egész fejezetet szentel a Nevers grófjának megváltására fölvett 100 ezer arany ügyének, mely politikai bonyolódásra adott alkalmat több izben. De czélom csak az, hogy

kimutassam, miszerint ha valaki Nikápolyról ír mai napság, nem szabad J. Delaville le Roulx magvas dolgozatát teljesen figyelmen kívül hagynia.

Egy csunya botrányról is veszünk tudomást e könyvből. Midőn t. i. János, Nevers grófja, Budán járt, több lepecsételt csomagot és ládát adott át megőrzés végett «sub fida custodia Pauli Bernardi», a magyar király «magister generalis monetarum»-jának. Ezekben nemcsak saját, hanem a kiséretéhez tartozó nemes emberek ékszerei, értékesebb ruházatai és más drága marhája voltak elhelyezve, sőt még készpénz is (mintegy 200 magyar arany forint értékben) és két velenczei házakra szóló váltó, vagy talán jobban mondva pénz-utalvány. Midőn később a nikápolyi csatavesztés és János gróf elfogatásának hire megérkezett a magyar fővárosba, a pecséteket föltörte, az oltalmúl szolgáló zsinórokat keresztül metszette, a leszögezett ládákat fölfeszítette és a podgyászt megrabolta valaki. Burgund herczege erről a magyar udvarnál járt követei útján értesülvén, fölkéri a magyar királyt, hogy bánjon el Pál urammal saját belátása szerint és parancsolja meg neki, hogy az ellopott értékes holmikat a herczeg fiának, János grófnak, illetőleg az elvérzett nemesek örököseinek javára megtérítse. A német közmondás «Gelegenheit macht Diebe» tehát ez alkalommal is igaznak bizonyult be.

A *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* egy újabb füzete közli Zsigmond egy levelét Philibert de Naillachoz a Szent-János rend nagymesteréhez Konstantinápolyból 1396. nov. 11-ki kelettel, melyben a király tudtára adja a nagymesternek a görög fővárosba való szerencsés megérkezését, ámbár, mint megjegyzi, nem azon az úton érkezett oda, melyen tervezte volt. Zsigmond a fővárost ostromzár alatt találta és szerinte a törökök egy pár nap folytán, az összes kereszténység nagy kárára, valószinűleg el is foglalták volna, ha ő (és persze az egyesült keresztény hajóraj) meg nem jelentek volna, mert a törökök hadiereje a tengeren napról-napra nőtt. De kénytelenek valának tágítani a magyar király, a görög császár, a velenczei köztársaság és Genua hadigályáinak. Még sok más dolgot végzett, a levél szerint, Konstantinápolyban, de sajnálatunkra nem írja meg ezeket, hanem a követtel igéri majd élőszóval elmondatni. A levélből az tünik ki,

hogy Zsigmond és a nagymester nem együtt utaztak Konstantinápolyba.

Sphragistikánkat érdekelni fogja azon adat, hogy Zsigmond nem saját pecsétével pecsételte meg e levelet, hanem «propter absentiam sigilli regii» a királyi kanczellár, az esztergomi érsek, pecsétjével. Miután alig tehetjük azt föl, hogy a saját pecsétnyomóját otthon feledte volna, azon következtetésre kell jutnunk, hogy a zűrzavarban Nikápolynál vesztette el azt.

KROPF LAJOS.

ADALÉKOK AZ 1601—1602. ÉVI ERDÉLYI HADI ESEMÉNYEK TÖRTÉNETÉHEZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A XVII. század eleje Magyarországra nézve nemcsak politikailag, hanem hadtörténelmi szempontból is igen fontos volt.

A törökökkel folytatott béketárgyalások, miután a császári kormány az 1600-ik év október 22-én Ibrahim pasa nagyvezír által elfoglalt Kanizsát visszakövetelte, eredményre nem vezettek, de sőt az alkudozások Ibrahim pasa halálával az 1601-ik év augusztus közepén végképen megszakadtak. Az udvari haditanács, a tárgyalások eredménytelenségét előre látva, készült a háborúra s egyrészt Székesfehérvár és Kanizsa visszavételét, másrészt Erdély megszállását tervezvén, az 1601. május havában összegyülekezett magyar és német csapatok a három választott hadszínhelyre, úgymint Kanizsa és Székesfehérvár alá, valamint *Básta György* és *Mihály* oláh vajda vezetése alatt *Báthory Zsigmond*, a rendek által ismét behívott fejedelem ellen, Erdélybe útba indíttattak.

Ezúttal az erdélyi hadjárat képezvén érdeklődésünk tárgyát, az ide rendelt seregrészekre vonatkozó adatokat gyűjtöttük egybe, és pedig a következőkben:

Az udvari hadi tanács Erdély biztosításáról már 1601 február havában nagyobb számú csapat toborzásával igyekezett gondoskodni. Így többek közt a szász Dohna Ábrahám 1000 lovas, Kollonich Sigfried testvére szinte 1000 lovas, Brenner pedig 4000 német zsoldos toborzására nyert megbízást.[1])

[1]) A Codex 8974. pag. 346. Cs. és kir. udvari levéltár, kézirat-gyüjtemény.

A május hóban Körmenden és annak tájékán lévő mintegy ezer főnyi lovas és gyalog vallon szintén Básta alá Erdély ellen rendeltetett. A hó vége felé érkezett meg az indulási parancs, melynek a vallonok nagyon megörültek, gazdag zsákmányt remélvén Erdélyben, «bár tudták, hogy ott az ő nyakuk kitörhetik».[1])

1601 május 2-áról két hadrend fekszik előttünk, melyekben a következő csapatok vannak felsorolva:

Szilézíai lovas (Teschen herczeg alatt volt)	2000
Pflanz lovasai	500
Németalföldi lövész	400
Básta György százada	100
Ujonnan toborzandó huszár	500
Összesen	3500 lovas.

A Petz ezred	3000 ember
Gyalog vallonok	800 «
Pogrányi és Rottal hajdúi	3500 «
Ujonnan felveendő hajdúk	1500 «
Összesen	8800 gyalogság.

A csapatok létszáma tehát összesen 12,300 ember.[2])

A második okmány szerint a csapatlétszám a következőképen oszlott fel[3]):

	parancsnoka	fizeti	mustra helye
1000 lövész,	egy szilézíai,	Szászország,	Szászország.
500 «	Flans (Pflanz),	Lausitz,	Magy. Bród.
500 «	Prambach,	Lausitz,	— —
3000 ember,	Petz ezrede,	Csehország,	3 zászlóalj Bazinban.
3000 «	Rottal ezrede,	Csehország,	Chrudim.
1500 hajdú,	Rottal,	a császár,	már meg van mustrálva.
1000 «	Pogrányi,	a császár,	« »

[1]) Codex 8974. pag. 375., 400.

[2]) Cs. és kir. udvari levéltár, kézirat-gyüjtemény, Codex 8474. pag. 462., 463.

[3]) Habár ez a két okmány ugyanazon napról van keltezve, a másodikon a létszám 800 emberrel kevesebbnek van feltűntetve, a mi arra mutat, hogy az okmányok csak tervezetek voltak.

Szükség esetére még a magyar nemesi fölkelésre és arra a hadi népre történik utalás, melyet esetleg Mihály oláh vajda lesz képes toborzani.

A hadjárat költségeire a következő pénzösszegek előirányoztattak:

A télen fenntartandó csapatok számára egész 1601 május végéig	300,000 frt.
Az élelmezésre	350,000 «
Mindenféle szükséges előkészületekre	50,000 «
Tábori hadi szerekre és mindenféle kellékre	500,000 «
Mihály oláh vajda számára még	250,000 «
Haditzky [1]) és Pflanz (Flans) lovasai számára	200,000 «
Összesen	1.650,000 frt.

Úgy Bécsben, mint a prágai császári udvarnál nagy reményeket fűztek eme vállalathoz, annál is inkább, mivel már Mihály vajda is beérkezett Bástához, annak pedig csapatok toborzására az udvar havonkint 40,000 forintot igért, mely összeg nagy részét kifizetvén, csupán csak ama 100,000 forint volt még hátralékban, melyet a császár neki Prágában megigért, melyet azonban Bécsben nem fizettek ki.

A Básta és Mihály vajda seregének Erdélybe vonulásával megkezdődött történelmi események áttekintése szempontjából szükségesnek tartjuk, hogy Erdély történetében néhány évre visszapillantsunk.

Báthory Kristóf, ki fivérétől, a lengyel királylyá megválasztott Istvántól vette át az uralkodást Erdélyben, 1581 április havában fiát, a 10 éves Zsigmondot jelentette ki fejedelemnek, és nemsokára ezután, május 27-én, meghalt.

A fiatal fejedelem kiskorusága alatt a kormányzás eleinte Csáky Dénes és Bocskay István vezetése alatt egy 12 tagú tanács kezében volt; később egy Báthory István király által összeállított hármas tanács, — Kende Sándor, Sombory László és Kovacsóczy Farkas — utoljára pedig Géczy János, mint kormányzó, vezették az ország ügyeit.

[1]) Hoditzky 1000 lovasával az 1601-iki hadrendben Alsó-Magyarországban van feltüntetve.

[2]) Codex 8974. pag. 463. Lásd erről még később.

Miután az utóbbi méltóságát és hivatalát az 1588/89-ik évi országgyűlésen letette, a 18 éves Báthory Zsigmond országának kormányzását maga vette át.

Zsigmond, ki a törököt nem kedvelte s inkább a német-római császárhoz hajólt, a gyülölt török jármot mindjárt uralkodása kezdetén le akarta rázni magáról, de a rendek nemcsak hogy a segítséget megtagadták, de sőt még fejedelmi méltóságától is megfosztották őt.

A fejedelem ekkor a családja tulajdonában levő Kővárra vonúlt. De rövid idő mulva sereg élén tért Kolozsvárra vissza és ellenfelein véres boszút állt; a főbb embereket, köztük unokatestvérét Báthory Boldizsárt is, ki Zsigmond kővári tartózkodása alatt a fejedelmi méltóság elnyerésére törekedett, lefejeztette.

Most már a Rudolf német-római császárral óhajtott szövetségének mi sem állt útjában, s így az 1595 január 28-án Prágában alá is iratott. Néhány hónappal ezután Zsigmond eljegyezte Károly főherczeg leányát, Mária Krisztinát.

Zsigmond még ugyanez évben Oláhország ellen fényes hadjáratot viselt és a törököket a Dunán át visszavonulásra kényszeritette.

De ezután feleségétől elvált, 1596-ban Prágába ment és a fejedelmi méltóságot Rudolfnak ajánlotta fel.

A császár az ajánlatot ezúttal még nem fogadta el, de midőn a fejedelem a mezőkeresztesi csata után ajánlatát megujította, az egyezmény megköttetett és az ország 1598 április 10-én a császári biztosoknak átadatott, Erdély rendjei pedig Rudolf császárnak hódoltak.

Ismeretes dolog, hogy Zsigmond elhatározását megbánva, már augusztus 20-án az országba visszatért, majd újból a császárnak ajánlotta fel Erdélyt, melynek kormányát azonban még követei visszatérte előtt unokabátyjának: *Báthory Endre* bibornoknak adta át, s maga Lengyelországba távozott.

Báthory Endre azonban nem soká maradt a trónon. Mihály oláh vajda, Zsigmondnak 1595-ben szövetségese, azután pedig hűbérese, maga óhajtván Erdélyben uralkodni, Endrét, a császár fölhatalmazásával, 1599-ben megtámadta. Endre Szent-Erzsébetnél csatát vesztett, majd menekülésközben megöletett.

Ekkor Mihály vajda magát Erdélyben megfészkelvén, korlátlan és fékezhetetlen zsarnoksággal uralkodott a szerencsétlen ország fölött.

Az erdélyiek Mihály zsarnokságát nem bírták soká tűrni, fellázadtak, Thordán gyűlést tartottak és 1600 szeptember 2-án Básta György császári vezért hívták segítségül. Ekkor már a császár is belátta tévedését Mihály vajdára nézve, ki a császártól nemcsak az örökös helytartóságot csikarta ki, de a német birodalmi herczegi czímet, Nagyvárad, Huszt és más fontos végvárak átadását is követelte, és szivesen beleegyezett abba, hogy Básta az erdélyieket Mihály vajda ellen segítse.

A vasakaratú, hadviselt, kiméletlen Básta, ki e mellett Mihály becsvágyó terveinek, melyek az ő saját, katonai dictaturát czélzó terveivel ellentétben álltak, legnagyobb ellensége volt, hadaival a legnagyobb készséggel vonúlt be Erdélybe. Mihály nem akart harczba bocsátkozni, hanem Fogarasra vonúlt vissza, hova nemsokára fia is és a székely Huszár Péter 1560 emberrel segitségére sietett. De a veszedelmet fejéről már ez sem háríthatta el, és *Miriszlónál* Básta és az erdélyiek ellen csatát vesztvén, előbb Moldvába ment, majd itt Székely Mózes és a lengyelek által Szerethnél megveretvén, Oláhországba volt kénytelen menekülni.

A merész ember most új fordulattal ismét a császárhoz közeledett. Kétségbeesett nejét és gyermekeit kezesekül Bástához küldvén, maga Bécsbe készült a császárhoz, tett és teendő szolgálataiért kegyelmet esdeklendő.

Nagyváradról, hol bujdosásai után menedéket talált, néhány bojár kiséretében, ázsiai pompával öltözve, buzogánynyal, íjjal és ezüst karddal felfegyverkezve útra kelt és Bécsbe az 1600-ik év deczember 25-én 70 lovas és 12 kocsi által kísérve, trombiták és harsonák hangjai mellett vonúlt be, és Mátyás főherczeg által, kinek hat szép nemes lovat ajándékozott, kegyelmesen fogadtatott.

A vajda, bár eleinte így volt tervezve, nem lakott a császári udvarnál, hanem az Arany Szarvas fogadóban, de minden élelmi szert, húst, borokat stb., az udvari konyhából kapott. Mihály csak addig akart Bécsben maradni, míg a II. Rudolf császártól

kért kihallgatásra engedélyt kap, mely után azonnal Prágába akart menni.

De az engedély sokáig késett, valószínűleg azért, hogy Mihály vajdának a Prágában tartózkodó erdélyi követséggel való találkozása megakadályoztassék.

Így történt, hogy a vajda csak hónapokon át történt várakozás után, 1601 márczius 23-án juthatott a trón lépcsőihez, a mikor is egy-két óráig tartott kihallgatás után a császár kérését kegyelmesen fogadta.

Mihály utazásának, szándékainak, Bécsben való megjelenésének és a főherczeg által történt kegyteljes fogadtatásának híre különösen a török körökben nagy lehangoltságot okozott, és midőn eme hírek III. Mohamed szultán füleihez jutottak, Mohamed nagyvezír 1601 február 10-éről keltezve panaszos levelet írt Mercoeur Lottringeni herczeg császári fővezérhez, melynek tartalma elég érdekes, hogy azt ismertessük.[1])

A nagyvezír csodálkozását fejezi ki azon, «hogy Ő római császári felsége indíttatva érezte magát a megszökött Mihály oláh vajdát a múlt évben Esztergomban császári szolgálatban álló vezérré kinevezni; ez az ember — írja tovább a nagyvezír — különben úgy fog nektek szolgálni, mint a portának. Mert én még sohasem hallottam, hogy az, a ki első urának nem szolgált becsületesen, a második úrnak kötelességtudóan, híven és becsületesen igyekezett volna szolgálni. Az ő tanácsaiban és határozataiban sohasem szabad megbíznotok, mert ő csak egy hitvány korcsmáros volt, kit mi tettünk emberré és ki most azt a gazságot tette, hogy benneteket áltat, mintha bizony hozzátok hű akarna lenni.»

1601 január 12-én érkezett Erdélynek a léczfalvi gyűlésből a császárhoz indított országos küldöttsége Bécsen át Prágába, hogy a fejedelemséget Miksa főherczegnek felajánlja, ha pedig a főherczeg az ajánlatot el nem fogadná és Erdélybe jönni vonakodna, úgy a császártól új fejedelem választását kérelmezze.

Ennek folytán a főherczeg Prágába hívatott, hogy a fejede-

[1]) A cs. és kir. udvari könyvtár kézirat-gyüjteménye, Codex 8974. pag. 322.

lemség esetleges átvétele ügyében a császárral értekezzék. A főherczeg azonban az Erdélyben való uralkodást igen nehéz és veszedelmes hivatalnak tartotta, a mennyiben szerinte a rendekben nem igen lehet megbízni. Különben pedig három teljes ezred német zsoldost kért, míg ellenben a császár neki csak 3000 gyalogost és 500 lovast volt hajlandó engedélyezni, ezzel pedig a főherczeg nem volt kielégítve, s így a főherczeg erdélyi fejedelemségéből nem lett semmi s miután a császár más fejedelem választásába bele nem egyezett, a követség eredmény nélkül távozott.

Ámde míg a követség Bécsben és Prágában időzött, Erdélyben fontos dolgok történtek. Az erdélyi rendek Básta zsarnoki uralmát megutálva, helyzetükön minden áron segíteni akartak, és január 21-ére Kolozsvárra országgyűlést hírdettek.

Ez országgyűlés lefolyásáról oly ellenkező hírek érkeztek úgy a prágai udvarhoz, mint Bécsbe is, hogy a valódi tényállásról helyes képet csak nehezen alkothatunk. Tájékozás czéljából az ezen országgyűlésre vonatkozó hiteles okiratok közül kettőt akarunk ismertetni.[1])

Egy 1601 február 23-án kelt kivonatos kézirat így szól:

«A *január 25-én* megnyílt kolozsvári országgyűlés eleinte nyugodt, síma lefolyást mutatott; de ez, sajnos, csak színleg volt így; tényleg néhány kivételével majdnem az összes urak a császári házhoz való hűségtől elszakadtak. Az országgyűlés lefolyásáról egyébként három különböző dolgot lehet megfigyelnünk.

Először, hogy míg azelőtt egy közönséges országgyűlés 3—4 napnál tovább soha sem tartott, most a tárgyalások csak nagyon vontatva és lassan mentek; másodszor, hogy a nemesség nem valamely nyilvános helyen, hanem itt-ott, borpinczékben, és pedig nem az összes nemesség, hanem azok közül csak a legelőkelőbbek gyülekeztek össze; harmadszor pedig, hogy a megtartott beszédekből már tisztán látszott, miszerint Ő Felségétől elszakadtak és így egész más végeredmény volt gyanítható, mint azt a gyűlés eleje igérte.

Második nap, *január 26*-án, úgy látszott, mintha az országgyűlést már bezárták volna; de mindennek daczára észrevettük,

[1]) Cs. és kir. udvari könyvtár, kézirat-gyüjtemény. Codex 8974.

hogy a város kapui csak félig nyittattak ki és nemsokára egészen becsukattak. Alig virradt, midőn a tanácsos urak Kornis Gáspárnál, ki podagrában betegen feküdt, a rendek pedig a városi templomban összegyűltek és az utóbbiak azt határozták, hogy a császár pártján álló Kornis Gáspárt és fiát, továbbá Sennyei Pongráczot, Bodony Istvánt, Ghiczy Pétert, Huszár Pétert és Legádi Mihályt elfogatják.

Miután ez csakugyan meg is történt, *február 3-án* a tanácsosok és a fogoly urak is (kiket először Csáky István lakása mellett helyeztek el, de az éj folyamán kocsin két különböző várba vitettek el[1]) a kormánypalotába mentek, hol a rendek is összegyülekeztek volt.

Nem tartott sokáig, midőn hirtelen kinyitották az összes ablakokat és azokon át kikiáltották, hogy ismét *Báthory Zsigmondot* választották meg az ország fejedelmévé és hogy az, ki netán ellenkező véleményen lenne, mint az ország ellensége tekintetik; mire az utczán és udvaron lévők mind hangosan felkiáltottak: «Így legyen». Egy óra lefolyása után ismét kikiáltották, hogy a törökökkel kibékülni hajlandók.

Ennek következtében nagy sietséggel általános gyűlés hirdettetett ki, mely a következő napon. 1601 *február 4-én*, vette kezdetét.

A gyülekezés a templomban történt, hol Báthory Zsigmond fejedelemmé és Csáky István annak beérkezéséig az ország kormányzójává választatott, a török szövetség megujíttatott s végre ünnepélyes Te Deum ünnepeltetett.

Február 5-én Toldi István, Szentgáli János, Bogáti Miklós, Vass Ferencz és még nehány más úr Báthory Zsigmondhoz küldendő követekül határoztattak meg. Az említett urak mind a rá következő napon Moldvába el is utaztak.

A hitszegő kolozsváriak, kik mindeme kárhoztatandó tervekről tudtak és a város kapuit, Básta ellenkezése és hűségre való

[1]) Egy más forrás azt beszéli, hogy ez urakat vasra verve, reggel fél kilenczkor, a nép csúfjára szemetes kocsin, megkötött kezekkel, mint valami gonosztevőket vitték ki a kapukon. (Codex 8974. Egy, Pozsonyban február 15-én kelt levél nyomán.)

figyelmeztetése daczára 3—4 napon át zárva tartották, még abban is részt vettek, hogy saját kiküldötteiket szintén Báthory Zsigmond elé akarták küldeni.

Ugyanezen a napon délelőtt 10 órakor Mihály vajda legelőkelőbb harczosát, Bába Novákot, valamint papját is elitélvén, megkötözve a főpiaczra hurczolták és mindkettőt nagy kegyetlenséggel elevenen megsütötték.

Február 6-án a kolozsváriak már igen komolyan kezdtek forrongani, és a hazához való hűségük jutalmául, valamint azért, miután minden dolgokat oly jól végeztek, azt kívánták, hogy a jezsuita atyákat az országból kiűzzék, mert hát ők a haza árulói, miután mindent, a mi az országban történik, Ő római császári Felségének megírnak. Ebbeli kívánságukba a rendek egyhangulag beleegyeztek és azután a tanácsosok véleményét is kikérni határozták. Ez alkalommal Csáky igen hűnek bizonyúlt és mindent megtett, hogy a jezsuiták az országban maradhassanak. Épen ezen a napon a Krisztina főherczegné székéhez tartozó Fogarast minden tartozandóságával együtt Csákynak ajándékozták; Mihály vajda feleségét és fiát pedig kincseikkel együtt Gyaluról Fogarasra kisérték.

Február 7-én a tanácsos urak Bástához mentek és kérték őt, maradjon még kis ideig náluk, és az elutazási engedélyt ne vegye igénybe, de Básta vonakodott ezt megtenni. Ezután még megköszönték sok gondját és fáradságát és Erdélyben évi jövedelmet igértek neki, mit azonban Básta szintén visszautasított azzal az indokolással, hogy azt a mit eddig tett és kivitt: a császár ő Felsége és az ország iránti hűségből és azok hasznára és javára cselekedte és tőlök egyebet nem kér, minthogy ezentúl ő Felsége iránt hűségesen és engedelmesen viseljék magukat.

A mondottak után elhatározták, hogy Ujvár és Kővár ő Felsége tulajdona maradjon, de Szamos-Ujváron és a Szilágyságon át német hadi népeknek átvonulni többé nem szabad, míg erdélyi csapatok azokon háborítatlanúl vonulhatnak át.

A midőn ez a tanácsos urakkal megbeszélve és rendezve volt, a határozatokat a templomban összegyülekezett rendek tudomására hozták, kik Bástához azonnal hat urat küldtek ki, hogy a hozott határozatokat jóvá hagyja; de azok Bástának semmi-

kép sem tetszettek és válaszúl az uraknak egy egyszerű Vale-t! kiáltott.

Ezután, *február 7-én*, reggel 9 és 10 között Básta és emberei a tanácsos urak által a kapukig kisérve, azokon át tovább lovagolt Szamos-Ujvárra; itt február 10-éig maradt, mely idő alatt magát több hónapra élelemmel ellátva, Kővárra vonúlt.

Kőváron Básta Petz és Zäckel Frigyes szathmári kapitányokkal azon tanácskozott, miként lehetne magukat az erdélyieken megboszúlniok és a főkolomposokat fogságba ejteniök. A lázadás, valamint a császári Felség iránt hű urak bebörtönzése általuk mind csak Csákynak tulajdoníttatott. Básta 1601 február 17-eig maradt Kőváron.[1])

Petz ez alatt a Szamoson át hidat veretett, hogy a szorost magának biztosítsa, miután a tatárok portyázásaikat már egész Szathmárig kezdték kiterjeszteni. Petz csapatai mintegy 5600 főre rúgtak, melyekkel nehány erősséget tartott megszállva. Egészben élelmi szerekben nagy szükséget szenvedett és ismételten pénzt kért és a mint írta: «ő a saját élelemmestere, csakhogy minden zsoldos kaphasson valamit».

E kivonatos kézirat, valamint az egész esemény további magyarázata czéljából egy Mátyás főherczeghez menesztett futárnak 1601 febr. 17-én kelt tudósitását is fogjuk közölni.[2])

Ez a követ, kit Petz indított útnak, a kolozsvári országgyűlésről, melyen Básta is részt vett és az ott történt árulásról, mely szerint Báthory Zsigmond fejedelem visszahívása felett tanácskoztak, a következőket jelenti:

«Midőn az éj beállt, a vezér, Básta György, szokás szerint, a mint az őt megillette, elrendelte testőrségét és lefeküdt.

Körülbelül az éjnek fele elmúlhatott már, midőn az erdélyi urak hajdúkkal a palotába mentek, hol a vezér lakott, a kirendelt őrséget meglepték és fogságba vetették. Miután ez megtörtént, a hálószobába mentek, annak ajtaját felnyitották, Bástát az ágyból kirántották és egész hajnalhasadtáig ott maradtak.

[1]) Egy Kőváron február 23-án keltezett irat azonban azt említi, hogy Básta Petz-el és a lövészekkel még a kővári szorosnál áll. Codex 8974. pag. 376.

[2]) Codex 8974. pag. 338.

Reggel a Kolozsvártól 12 mértföldnyire lévő Báthory Zsigmond elé lovagoltak. Báthory egy csomó összedobolt nép élén Moldvából Besztercze felé ment, honnan nagy számú polgár sietett elébe és őt mozsarak durrogása között ünnepélyesen fogadta és a városba kísérte. Míg Zsigmond Beszterczén tartózkodott, Székely Mózes is nemsokára elébe jött és egy drabantokból és zsoldosokból álló csapatot adott neki át. E csapattal Báthory Kolozsvárra vonúlt azon szándékkal, hogy ott országgyűlést hívjon egybe.

E közben a magyarok Ő római császári Felségétől teljesen elszakadtak.

Báthory az egész országban, valamint Moldvában is hirnökök által tudtul adta, hogy gazdag zsoldot fog fizetni. Később Moldvából csakugyan mintegy 200 zsoldos, udvari trabant, jött Báthoryhoz, kik mind Beszterczére vonúltak és egész pünkösdig (juniusig) a kerületben tartózkodtak, mi a szegény lakosoknak nagy költségére es kárára volt.

Kolozsvárt a fogságban tartott Básta, Zsigmondnak adatott át. Báthory annak lábaira 2 nagy, 60 font súlyú lánczot veretett.

E közben az újonnan választott fejedelem a palota ablakaihoz ment s onnan parancsolta meg embereinek, hogy azon előkelő embereket, kik a császár oldalán harczoltak, valamint Mihály vajda feleségét és fiát is fogságba vigyék.

Báthorynál ekkor egy török pasa is volt, kivel karjának megkarczolása által a véritalt kölcsönösen megízlelték, miközben megesküdött volna, hogy mint valóságos testvérek fognak összetartani. Másnap 2000 főnyi sereggel Gyula-Fehérvárra vonúlt.

Midőn ennek híre Petz császári vezérhez, ki onnan 7 mértföldnyire volt, érkezett, a valódi tényállás kipuhatolására nehány kémet küldött ki, kik azonban sajnálatosképen lemészároltattak. De még egy kém ajánlkozott, kinek hazajövetele esetére 3 tallért (?) igért. Ez egy meghódolt paraszthoz ment, ki őt egy fával és szalmával megrakott szekéren Kolozsvárra csempészte be, hol Bástával magával beszélt».

Fönti értesítés február 17-én történt meg.

Hogy az 1601 február 24-én kelt irat mennyiben egyezik

meg a február 17-iki jelentéssel, illetőleg a valósággal, azt majd később tudjuk meg.

Csáky korábbi felszólításának Báthory még ellentállt. A kolozsvári rendek 1601 február 6-án kiküldött követei kérésére azonban, kik Erdély fejedelmévé újólag történt megválasztását vitték hírül, már hajlandó volt a fejedelmi méltóságot, melyet oly könnyelműen dobott volt el magától, újra felvenni.[1])

Így tehát a nyugtalan fejedelem harmadszor jelent meg az országban, hogy az általános zavarban az uralmat magához ragadja.

Báthory nehány ezer kozákkal Moldvában, az erdélyi határon állott, honnan egy éjjel csak kis számú emberrel, 10 lovassal, és Székely Mózes által kísérve érkezett Fehérvárra.[2])

Csáky törekvései, ki herczegi czímet és Erdély kormányzóságát akarta megkapni, sikertelenek voltak; ismeretes zsarnoksága gyűlöltté tette őt és azt remélte mindenki, hogy Zsigmond megérkezése által az ő ideiglenes uralkodása nemsokára meg fog szűnni.[3])

Az erdélyi rendek most egy a császári udvarhoz küldendő követség útba indítását határozták el, hogy a kolozsvári forrongások végett bocsánatot kérjenek. Követük, Karacsay István, ki márczius 2-án érte el Pozsonyt, azt jelenti, hogy a rendek Báthoryt fejedelmüknek és oltalmazójuknak hívták meg és ismerték el, a mi már ki is van hirdetve és el is van fogadva.

A rendek most Ő császári Felségétől bocsánatot akarnak kérni, a miért ezt a lépést az ismert indokoknál fogva megtették, miután Miksa főherczeg vonakodása folytán tulajdonképeni fejük nem is volt.

Az erdélyiek azonban most mind a császárhoz hívek akarnak

[1]) Egy oláh futár, ki 1601 február 7-én Pozsonyon át Bécsbe igyekezett, azt állította, hogy Nyáry Pál Nagyváradban értesítést kapott, miszerint Báthory már Fehérvárra érkezett. Codex 8974. pag. 318.

[2]) U. o. pag. 336. Bécs, 1601 február 17-én keltezve; egy Kővárt február 23-án kelt irat ellenben Zsigmond beérkezését tagadja, s így alig lehet pontos dátumot meghatározni. Szilágyi Sándor Báthory Kolozsvárra érkezését márczius 27-ére teszi. Erdélyország története, II. 21.

[3]) U. o. pag. 367.

maradni és neki mindenben hasznosak és szolgálatkészek akarnak lenni; a törökökkel azonban oly föltételek alatt kívánnak békét kötni, mely Ő Felségének semmikép sem legyen visszatetsző vagy hátrányos.[1])

Kassáról 1601 február 28-án Bécsbe az a hír érkezett,[2]) hogy ott már biztos tudósításuk van, hogy csakis egyedül Csáky István, kit a rendek vezér hiányában tettek meg kormányzónak, keltette fel a lázadást, hogy ily módon ő lehessen Erdély vajdája. De miután ez neki az országgyűlésen nem sikerült, a rendeket Báthoryhoz akarta hajlítani, s ezért Zsigmondhoz követet küldött és őt felszólította, jönne Erdélybe vissza. Ellenben Báthory kijelentette, hogy a császár tudta és beleegyezése nélkül semmit sem akar tenni.

Miután az áruló Csákynak Kornis Gáspárt és más urakat saját pártjára hozni nem sikerült, Kornist vasra verette. De ez sem változtatta meg annak véleményét.

Básta kellő csapat híján nem büntethette meg ez árulást és továbbá is fogságban kellett maradnia.

Később Básta kérésére és néhány erdelyi úr közbenjárására, kik Ő császári Felségéhez még hűk maradtak, sikerült kieszközölnie, hogy neki és embereinek szabad elvonulást engedtek. De előbb Básta még a rendeknek, valamint Csákynak is, hitszegésüket szemeik elé tartotta és ujolag intette őket, hogy Ő Felségéhez hívek maradjanak. Básta jelenleg Kápolnokon van és csapat gyűjtésén fáradozik, valamint a várakat szállja meg, hogy azokat Ő Felségének megtarthassa addig is, míg további császári parancsot kapna.

Sokan az urak közül, valamint a szász városok is nem akarnak a dologról tudni sem, hanem mint azt apáik is tették, a császári Felség hűségében akarnak élni, de azt kívánják, hogy végre egy illő és általuk elfogadható főt avagy kormányzót kapjanak.

A mint Báthory Zsigmond Mihály vajda utazásáról és annak a császári udvarnál való jelenlétéről tudomást nyert, ezt a lépést azzal akarta egyensúlyozni, hogy egy siralmas iratban azon mentegetéssel fordúlt Bástához, hogy ha vétett is Ő Felsége ellen, ta-

[1]) Codex 8974. pag. 354., 356., 367., 374. Ortelius pag. 494.
[2]) U. o.

lán mégis kaphat bocsánatot, a miért is kéri, hogy megengedtessék, miszerint a császárhoz követséget küldjön, hogy kegyelmet esdekeljen számára, mert attól fél, hogy Csáky ellene újabb lázadást fog szítani.[1])

Erre Básta azt felelte, hogy addig mit sem mondhat, míg Ő császári Felségének elhatározását nem tudja.

Básta ez időben Petz-el és hadi népeivel, valamint 5 zászlóalj vallonnal Szathmárt volt, hol további 800 vallon beérkezését várta.

E közben Ő Felsége a korábban említett erdélyi követséget, nem tekintve mindazt, a mi valaha a császár ellen Erdélyben történt volt, minden váltság nélkül, kegyelmesen útnak indulni engedte, miután megesküdtek, hogy a jövőben, mint a császárnak esküvel lekötött alattvalói, neki mindig hűségesek és engedelmesek maradnak és ebbeli hűségükben élnek és halnak.

Nagy-Szeben Zsigmond megválasztásáról egyátalán nem akart tudni és kapuit többnyire zárva tartotta, annál is inkább, mivel a lakosoknak tudomására jutott, hogy Zsigmond a temesvári pasától segítséget kért. (1601 február 22-én.)

Márczius közepén Báthory hívei a császári katonák által megszállt Szamos-Ujvárt ostrom alá venni akarták. Csel által sikerült is nekik onnan 20 zsoldost kicsalni és fogságba ejteni. Tervük kiváltképen arra irányúlt, hogy ha csak lehetséges, Bástát elfogják; ez azonban kevés csapattal Nagybányára ment, hogy ott a császár határozatait, valamint a beérkező csapatokat bevárja, hogy aztán ha mind együtt lesznek, a hitszegő Erdélyt Isten segítségével ismét a császár fenhatósága alá hozza.[2])

Április elején kapta Básta a szomorú hírt, hogy Szamos-Újvár császári parancsnoka, Rübisch, a várat áruló módon Zsigmond kezeire akarja játszani.[3]) Rübisch alezredes, a lövészek parancsnoka, a legmegbízhatóbb emberek közé számíttatott, annál is inkább, miután Rödern-el és Isolano gróffal katonai érdemeikért a császártól 1599 május 8-án arany lánczczal lőnek megjutal-

[1]) Ez az irat 1601 márczius 27-éről van keltezve.
[2]) Nagybányán márczius 15-én keltezett irat. Codex 8974. pag. 379.
[3]) U. o. pag. 408.

mazva.[1]) Rübisch árulása csakhamar napfényre jött. Egy Kassán 1601 április 5-én keltezett tudósítás szerint, Rübisch Szamos-Újvár várát sok löveggel együtt[2]) adta fel; a lövegek közt voltak ama nagyobb méretüek is, melyeket Básta a várból már korábban szeretett volna kihozatni, de igás marha hiányában ez nem volt lehetséges. Az átadásra jellemző, hogy Csáky István csak csekély erdélyi hadi néppel jelent meg a város előtt és a várat egy *törökösen öltözött* osztálylyal rohanta meg, mire a császáriak a várat minden védelem nélkül feladták.

Sólymos várát, Sibótól nem messze a Szilágyságban, parancsnoka Zsigmondnak szintén önként átadta.

Rossz hírek száguldtak különben is az országon keresztül. Így, hogy Zsigmond boszúból unokatestvére, a bibornok haláláért, a székelyek 10 virágzó helységét hamuvá égette. Kolozsvár lakosai, hova Báthory országgyűlést hívott egybe, a várost elhagyták és pénzüket és kincseiket Déva várában rejtették el. Az oláhok Oláhországból nagy számban Moldvába menekülnek, Mihály vajda esetleges visszatérésétől rettegve, míg az ott lakó törökök végtelen mennyiségü sót vesznek és azt Törökországba küldik, mi Mihály megérkezése esetén többé lehetséges nem lenne.

A lengyel kanczellár, Zamojsky, Zsigmond ama lépésével, hogy Erdélybe visszament, semmiképen sem értett egyet, sőt elégedetlen volt fölötte, mivel keblében ama titkos és komoly kivánság lakozott, hogy az erdélyi fejedelemséget saját fiának szerezze meg. Ezt Báthory tudta, és annál is inkább igyekezett Zomojskyt Erdélyben megelőzni.

A legközelebbi eseményeknél az erdélyi hadszínhelyen két főszemély vonja magára figyelmünket; ezek a fejedelem, Báthory Zsigmond, és a korábban elűzött Mihály oláh vajda.

Térjünk most a császári udvarhoz Prágába vissza, hova *1601 márczius 23-án* Mihály vajda beérkezett.

Ezen eszmékben és tervekben bővelkedő ember, jól ismerve

[1]) Chmel, a cs. és kir. udvari könyvtár kéziratai, 2. kötet pag. 55—59.

[2]) Codex 8794. pag. 397.

Erdélyt és annak népeit, a császárral el tudta hitetni, hogy Erdélyt visszafoglalni igen könnyű dolog. Az uralkodó szívét azzal is hajlandóvá igyekezett tenni, hogy élénk szavakban ecsetelte, mily nyomorban és szomorú állapotban van a tartomány és hogy ő maga is mennyire el van szomorodva a fölött, hogy feleségét és fiát fogva tartják. Végül megemlítette az általa korábbi időkben szerzett érdemeket és hogy most újólag Ő római császári Felségének szolgálatára és az egész kereszténységnek hasznára, az örökös ellenség, a török ellen kíván működni.[1])

A császár azon vígasztaló biztosítást adta, hogy nem fog késni őt csapatokkal és pénzzel ellátni, hogy a hitszegő Erdélyt ismét jogara alá és engedelmességre bírja. Feleségét és fiát azonban hozza el és hagyja őket túszokul a császárnál, a ki egyszersmind megígérte, hogy számukra Csehországban birtokot fog berendezni,[2]) fiát pedig, mint előkelő személyiséget az udvarnál maga mellett fogja tartani.

A prágai urak a vajdát, mint hadviselt embert, nagy tisztelettel környezték és ottléte alatt teljesen a császár látta őt el.[3]) Fényes lakomákat rendeztek tiszteletére és a császár mindig udvariasan bánt vele, mivel mint elismert vitéz és tapasztalt hadvezértől elvárták, hogy a császár és a kereszténység érdekében a török ellen eredménynyel fog működni.[4])

1601 április első napjaiban a vajda a legteljesebb elégtétellel és kegyelemmel lőn a császár által elbocsátva, és útját egyenesen Oláhország felé vette. A császár elhatározta, hogy a vajdának Bécsben 100,000 tallért, továbbá saját oláh csapatjai föntartására

[1]) Akkortájt azt is rebesgették, hogy Rudolf császár Mihály vajda leányát, Floridát, ugyanazt, kit az ármányos vajda 1599-ben Báthory Zsigmondnak ajánlott föl, nőül akarta venni. Krones, Ausztria története.

[2]) Codex 8974. A kiszemelt birtok Königsberg volt, Sziléziában. Az erdélyiek el voltak határozva, a vajda nejét és gyermekét Fogarason mindaddig fogva tartani. míg a vajda velük valamikép ki nem egyezik. Később azonban megengedték, hogy a foglyok kincseikkel Szathmárra költözzenek. (Ortelius.)

[3]) Codex 8974. pag. 346.

[4]) U. o. pag. 374.

havonkint 20,000-et, a császár hadi népének kifizetésére ugyanannyit fog kiutalványozni.

Bécsbe *április 10-én* érkezett a vajda és ott Mátyás főherczeg által ünnepélyes kihallgatáson fogadtatott.

A vajda nagyon szerette volna, ha az ígért 100,000 tallért azonnal megkapja, miután az volt meggyőződése, hogy készpénzzel a kezében sokkal hatásosabban tudna működni. Pénzszomja akkor is kitünt, midőn kártérítést kért ama 150 darab marháért, melyet a magyarok az elmúlt évben, midőn őt Básta megverte, tőle elhajtottak.[1])

Bécsből azonban üres kézzel volt kénytelen távozni s útját Nagyvárad felé vette, hol 6000 császári harczos várt reá. Saját hazájából is 10,000 főnyi sereget ígértek neki. A vajda útközben mindenütt nagy hangon hirdette, hogy Báthoryt és áruló híveit nemsokára meg fogja támadni.[2])

Május elején Mihály vajda Kassán volt. Egész gondolkodása most Oláhország felé irányúlt, honnan szükség esetén, bármily körülmények között is 20,000 főnyi segítséget remélhetett. Még *május 21-én* is Kassán tartózkodott, hol az ottani császári vezér, Gonzaga Ferrante, valamint a magyar rendek is tisztelettel bántak vele; a császári vezér azt is kijelentette, hogy szükség esetén kész lenne csapatainak egy részével a vajda alattvalói ellen Oláhországba nyomúlni.

Bécsben 1601 május 26-án azt hitték, hogy a vajda 20,000 emberével már Erdély határán Bástával egyesülve áll és hogy bizonyára sok hadi népet sikerült összegyűjtenie, miután a nála szolgáló katonáknak nyilvánosan megígérte, hogy zsoldjukat fél évre azonnal előre fogja megfizetni.

1601 június 12-én azonban még mindig csak Tokajnál állott, hol a szathmári császári sereggel remélt egyesülhetni, kikkel aztán Erdélybe betörni akart, hol a székelyek és szászok csatlakozását is várta.[3]) *Június 27-én* ért Rakamazra.

[1]) Codex 8974. pag. 417.
[2]) U. o. pag. 424.
[3]) U. o. pag. 491.
[4]) U. o. pag. 503.

A vajda jól tudta, hogy Báthory a törökökhöz folyamodott segítségért, kik azonban csak 8000 embert biztosítottak neki, melyekkel a Temesvár—Szolnok közti vonalt akarták megszállani, hogy onnan a vajda mozdulatait megfigyelhessék. Az erdélyiek siker esetén jutalmul Lippa, Jenő és Lugos várát ígérték nekik.

Június 30-án a vajda Debreczennél táborozott.

1601 május hó elején már több város és helység meghódolt Báthorynak és attól is tartottak, hogy Zsigmond Nagyváradot meg fogja támadni, miután máris meglehetős nagy számú serege volt együtt, és napról-napra többen sorakoztak zászlói alá.[1])

E közben Básta és Petz, várva a további eseményeket, csapataikkal még mindig Szathmár környékén álltak.[2]) A parasztoknál beszállásolt vallonok szokás szerint garázdálkodtak, a mi a nép és az ország romlására szolgált. De az adott körülmények között oly jól érezték magukat, hogy semmi különös kívánságot nem mutattak Erdély felé tovább menetelni, hacsak újólag több pénzt nem kapnak.

Zsigmond a vajda ellen Ibrahim pasától kért segítséget. Követeit, kik 1601 június elején érkeztek Belgrádba, ott állítólag nagy tisztelettel fogadták és gazdagon díszített ruhákkal ajándékozták meg.[3]) A törökök minden kitelhető segítséget és azt is ígérték, hogy mihelyt Zsigmond előnyomúl, ők Felső-Magyarországot és Erdélyt azonnal megtámadják.

E közben Báthory Bástától újólag megkérdezte, nem küldhetne-e követet a császárhoz, mely esetben ennek számára biztos kíséretet kért. E mellett azt is szerette volna tudni, vajon a császáriak, mint barát avagy ellenség állnak-e vele szemben.

Báthory seregében különben nem a legjobb hangulat uralkodott, mivel katonáinak sokat ígért, de midőn a fizetség bekövetkezett, még havi zsoldjukat sem tudta kifizetni.[4])

[1]) Codex 8974. pag. 437.
[2]) U. o. pag. 447.
[3]) U. o. pag. 477.
[4]) U. o. pag. 477.

Június közepén a Báthoryhoz semmikép sem hajló székelyek Bástához egy bizalmi férfiút küldtek, azon biztosítással, hogyha a császári sereg Zsigmond ellen nyomúl, ők, mint Rudolf hű alattvalói, Zsigmond ellen 6000 lovast és 8000 gyalogost szívesen állítanak, kikkel Nagy-Bányán fognak Bástához csatlakozni.[1]) Básta, a nélkül, hogy bővebb magyarázatokat adott volna, csak azt felelte, hogy igen, meg akarja támadni Kolozsvárt, ezt az ariánus fészket és Báthoryt csatára fogja kényszeríteni.

Mihály vajdát 7000 főnyi csapatával *június 30-án* Debreczenben hagytuk. Onnan, miután Nagyvárad körül tetemes számú török és tatár czirkált, *július 1-én* akart tovább menni, hogy Básta táborhelyéhez közelebb jusson.

Kiküldött kémei hírül hozták, miszerint Báthory csapataival most már Nagyváradtól csak mintegy hat mértföldre áll és a török és tatár segélyhadak beérkezését várja; továbbá, hogy a nagyvezir 8000 emberrel a Duna mellett megérkezett. Mindezekből látta a vajda, hogy minden oldal felé óvatosnak kell lennie. De mindazonáltal alkalom adtán kisebb vállalatokat nem mellőzött; így czirkáló csapatai Belényes várát[2]) egy vásár alkalmával megtámadták, kirabolták, fölgyújtották és meglehetős nagy zsákmányt hoztak magukkal haza.

Júliusban a szathmári táborban híre járt, hogy Básta Báthorytól levelet kapott, melyben Zsigmond Mihály vajdát azzal vádolja, hogy ő hívta Ibrahim pasa nagyvezírt segítségül, azon föltétellel, hogy egész Felső-Magyarországot hatalmába fogja adni. Ez iratnak titkos czélja csak az lehetett, hogy Mihályt Básta előtt lehetőleg gyanussá téve, az egyetértést a két vezér között megzavarja.

Július 9-én Gonzaga Ferrante kassai parancsnokhoz egy futár érkezett be, ki azon hírt hozta, hogy Zsigmond 20,000 emberrel az erdélyi határhegyet átlépte és Somlyónál táboroz.

Július 10-én Mihály vajda hada Szathmárnál Básta seregével egyesült; így a szövetségesek Báthory seregével egyenlő erősek

[1]) Codex 8974. pag. 503.

[2]) Belényes mindig az uralkodó erdélyi fejedelem, illetőleg a nagyváradi káptalan birtoka volt.

voltak, a mennyiben számuk szintén 20,000 főre rúgott. Ezenkívül pedig még 2000 szilézíai lovas beérkezését is várták.[1])

Végre megtörtént az első összeütközés; Mihály vajda néhány nap előtt portyázásra 200 szabad hajdút küldött ki, kik egy erdélyi különítménynyel találkoztak, azt megtámadták, 200 embert közülök levágtak, a többit futni kényszerítették s nehány nemest is fogságba ejtettek. Hogy hol történt ez összeütközés, forrásunk nem említi.

Báthory seregével Szathmárhoz mintegy két mértföldnyire nyomúlt előre; csapatainak nagy része parasztokból és törökökből állott. Főfigyelmét némely magyar úrra, különösen pedig Székelyhíd urára,[2]) ki 200 lovasával a császártól elszakadt és Báthory mellé állt, valamint unokatestvérére, Báthory Istvánra fordította, ki Kassán tartózkodott és a császár iránti hűségben ingadozni látszott, a mennyiben tartozó hadi népét a felső-magyarországi hadszínhelyre eddig még nem küldte el.

Miután most már a szemben álló két sereg között a döntő összeütközés minden nap várható volt, Zsigmond elhatározta, hogy Bástához követséget küld és kéri őt, hogy a keresztény vér kímélése czéljából kerülje el a harczot, miután ő azon fog igyekezni, hogy az egész politikai kérdést Ő császári Felsége kedve szerint elintézze. De Básta a császárra hivatkozott, kinek előbb jelentést kell tennie; Báthory erre azt felelte, hogy ezek után elhatározta, miszerint a császárhoz követséget küld; a minek más czélja nem lehetett, minthogy a dolgok lebonyolításáig legalább nehány heti fegyverszünetet eszközöljön ki.

Ez időben Báthory táborában volt Rübisch is, ki, mint korábban említettük, nehány várat kezeibe játszott volt, és mint fő tűzmester alkalmaztatván, a fejedelem szolgálatában igen buzgónak és szakértelemmel bírónak mutatkozott.

Mindkét sereg azon volt, hogy magát minél erősebben körülsáncolja; időközben azonban kisebb csatározások, por-

[1]) Codex 8974 pag. 526.

[2]) Székelyhíd tulajdonosai 1596-ban Warkocs György és Zólyomi Miklós voltak.

tyázások is történtek, melyekben mindig a császáriak voltak fölényben.[1])

E közben Báthory a szultánhoz is küldött követséget, mely július 20-án érkezett vala, de a szultán által nem fogadtatott.

Básta az egyesült tábort Szathmártól délre Majtény és Erdőd felé tolta előre, hova azonban az oly óhajtva várt 2000 szileziai lovas még július 18-án sem érkezett be.

Jó rendszabályok folytán a császári tábor Majténynál élelmi szerekkel elegendőképen el volt látva és mintegy 1000 darabnyi vágó-marha állománynyal is rendelkezett.

Július végén végre a szileziai lovasok is megérkeztek. A császáriak ilyenformán történt megerősítése Báthoryt arra bírta, hogy visszavonulását meglehetősen észrevétlenül, a Meszes hegységen át megkezdje.

Báthory seregéből nehányan naponta átszöktek a császáriakhoz; így augusztus 1-én 300 jól fölszerelt lovas is. Ellenben a már említett Zólyomi István 200 huszárt és Báthory István szintén 200 lovast vezettek Báthoryhoz.[2])

Báthory visszavonulási útját Kolozsvár felé a Sármaságon át vezető úton, a zilahi völgybe vette. A császáriak ugyanazon útvonalon követték őt, Mihály vajda szabad hajdúi e közben az út mentén fekvő minden helységet átkutattak és nemcsak zsákmányoltak, de igen sok erdélyit le is mészároltak, különösen a nemesek közül, mi ezek közt nagy ijedelmet okozott[3].)

Zsigmond csapatai, mint azt már említettük, nagyrészt parasztokból állottak; ezekhez aztán még török, tatár, lengyel és moldva népcsoportok csatlakoztak. E tanulatlan, fegyelmezetlen, hiányosan fegyverzett népsereg időközben 30—36,000 főre emelkedett,[4]) és számos nagyobb és kisebb löveget vitt magával, miáltal

[1]) Codex 8974 pag. 536. Tudósítás Pozsonyból 1601 július 24-éről.

[2]) U. o. pag. 547.

[3]) U. o. pag. 557.

[4]) A cs. és kir. hadi levéltár közleményei szerint, 1876 pag. 60., 35,000 ember. Más források szerint, Zsigmond 1601-ben pünkösd után 80,000 főnyi sereggel vonult a Szilágyságba; ez utóbbi adat azonban nyilvánvaló túlzás.

a vonat a keskeny hegyi útakon a végtelenségig elnyúlt, a mi annak legnagyobb gyöngéjét képezte. Erre építettek a császári táborban és különös súlyt helyeztek rá az esetben, ha harczra kerülne a dolog.

E sereggel Básta, Mihály vajdával egyesülve is csak 24,000 fönyi gyalog és lovas csapatot tudott szembe állítani.[1] Básta lövegeinek száma ismeretlen, de aligha volt sok, miután Szamos-Újvárból történt kivonulása alkalmával az ott elhelyezetteket nem sikerült magával hoznia.

A császári sereg a Székely Mózes által vezetett Báthory seregnek állandó elővéd csatározások mellett folyton nyomában volt.

Augusztus 3-án a goroszlói völgy szorosba, Zilah városától két mértföldnyire, a Magyar-Zsomboron át Kolozsvárra vezető útra érkeztek.

A császáriak a völgytalp két oldalán lévő magaslatokat megszállva, az oda vezető útakat eltorlaszolva, elárkolva találták.

Mindent megfontolva kitünt, hogy csakis gyors, erélyes, Báthorynak a szorosban beékelt, átvonulásban lévő csapatjára intézett támadás biztathat jó eredménynyel.

A magaslat jobban hozzáférhető részét Báthory erősebben szállotta meg és e részt lövegekkel is ellátta.

Augusztus 3-án 9 órakor délelőtt kezdték meg a császáriak a támadást. A délmagyarországi, valamint Rothal trabantjai, részint lovasok, részint gyalogok, a balra fekvő ellenséges állás felé rendeltettek, míg Stadnitzky 500 kozákkal támogatásukra a völgyben maradt. A sereg zöme az úton vonúlt tovább.

A magaslatra előre küldött osztálynak, bár az ellenséges lövegek erősen működtek, sikerült Báthory ott elhelyezett csapatait visszanyomni. E közben délután 4 óra lett, a mikor Básta a felső-magyarországi sárga kabátosokkal az egyik, Mihály vajda a zöld kabátos lövészekkel, valamint a huszárokkal és tatárokkal a másik oldalról intéztek támadást Báthory állása ellen.

Báthory lövegeinek működése az előnyomulást eleinte meg-

[1] A cs. kir. hadi levéltár közl. 1076. csak 18—20,000-re teszi a számot.

nehezitette és meg is akasztotta. De midőn a szileziai lovasság Zsigmond huszárjaira támadt, az ellenséges állásban ingadozás mutatkozott, mely végre sorait megbontotta és futásszerű visszavonulást okozott.

A lövegtűz mindinkább elnémult, az éj beállt és a sötétség az erélyes üldözést meggátolta, bár a hajdúk az egész éjen át a visszavonuló csapatok után vágtattak.

Báthory lovasai közül csak kevesen, de a gyalogosok közül sokan, mintegy 1000 ember, estek el, mig a császáriak csak 150 embert vesztettek.

Zsigmond egész tábori irodája és titkos irományai a császáriak zsákmánya lett, valamint 166 zászló [1]) 48 kerekes ágyú a többi tűzérségi kellékekkel együtt. A lövegek különféle nagyságúak voltak.[2])

Az elfoglalt zászlók közül 110 darab a császárnak küldetett el és augusztus 14-én az irattárral együtt ünnepélyesen bemutattatott, azután pedig a vártemplomban trombita harsogás és dob pörgetés mellett nagy Te Deum volt, mely alatt azonban ágyúlövések nem történtek, *miután a győzelem, sajnos, többnyire keresztény népeken és sok vérontás mellett vivatott ki.*[3])

Básta, kit egy golyó súrolt, de a nélkül, hogy megsebe-

[1]) «Az erdélyi, 1601 augusztus 3-iki csatában elfoglalt lovas és országzászlóknak képmása, melyek Ő császári Felségének Básta György és Mihály vajda által külön követséggel lettek megküldve, mely diadalmi zászlókat én magam is láttam és legkegyelmesebb választófejedelmemnek és urammak, Kristófnak legalázatosabban átszolgáltattam. Puchner György tűzmester. 1601. Drézda, augusztus 21-én.» A drezdai kir. könyvtár kéziratainak katalogusa G. 81. 1. kötet alatt, Franz Schnorr von Carolsfeld-től. A 110. oldalon Bástának és Mihály vajdának a nagyherczegi czímerrel díszített rézmetszetű képe látható. — A zászlók még egy más, a XVII. századból való műben is ábrázolva vannak. F. 59/b. és 59/d. Adatok Báthory Zs.-hoz, H. 93.

[2]) Ortelius 40 löveget és másfélszáz zászlót említ, valamint tetemes zsákmányt is. Codex 8974, pag. 582.

[3]) Codex 8974 pag. 563., 565. Az olasz gróf, Cavriolo, ki a győzelem hírét hozta, a császártól egy 600 forint értékű aranylánczot és 400 forintot készpénzben, mig kísérője, Radibrati Alajos oláh nemes egy 300 forint értékű aranylánczot kapott. Chmel, a cs. és kir. udvari könyvtár kéziratai, 2. kötet, pag. 55—59.

sítette volna, augusztus 5-én folytatta menetét Kolozsvár felé, útjában szokása szerint pusztítva, rombolva és fölégetve mindent.

Midőn a sereg Kolozsvár elé ért, a várost minden ellenkezés nélkül foglalta el,[1]) a mennyiben a város küldöttei hat kocsiban a sereg elé mentek és a kapukulcsokat átnyújtván, kegyelmet kértek. De Básta mind a mellett megparancsolta, hogy a Petz ezred három zászlóalját a városba szállásolják, összes készpénzüket, ezüstneműiket, fegyverzeteiket beszolgáltassák, valamint, hogy hűtelen elszakadásuk büntetéseül három havi zsoldot fizessenek ki.[2])

Az áruló Rübisch, valamint más főemberek is fogságba kerültek.

Miután ez megtörtént, a sereg a város kapujánál megállt s egyetlen magyarnak sem volt szabad a városba bemennie, nehogy a várost ellenállásra biztassák.

Úgy beszélték, hogy Báthory Zsigmond, valamint Csáky István és Székely Mózes legnagyobb kincseiket szintén a városban helyezték volt el.[3])

Kolozsvár bevétele és elfoglalása után a dolgok további menetelére nézve Szathmárról 1601 augusztus 12-éről keltezve azt írják, hogy a császáriak elővédjében 500 hajdú volt, kik tíz mértföldnyi körletben mindent elpusztítottak és hét város lakosságát meghódolásra bírván, azokat német zsoldosok szállták meg.[4]) Báthory Zsigmond és Csáky István, valamint a hozzá hű maradt urak közül még többen, állítólag Lengyelországba mentek és ott szegényesen éltek.

Más források ismét azt állítják, hogy Csáky és Székely Mózes a székelyekhez menekültek, de azok által elfogatva, Básta tábo-

[1]) Henckhel-Donnersmark Jakab császári követ levele azt mondja: «Mihály vajda és Básta jelenleg Kolosvártt vannak és ezt a várost erővel vették be, míg Zsigmond és serege nagy szégyennel és veszteséggel vonúltak ki az országból.» Codex 8974, pag. 557., 601.

[2]) Állítólag még három hordó ezüstpénz is találtatott, a mit a német zsoldosok kaptak volna meg.

[3]) U. o. pag. 601.

[4]) U. o. pag. 586.

rába vitettek,[1]) míg Báthory Bástához a fegyverszünet érdekében egy követet küldött volna.[2])

Zsigmond hadi népe minden irányban elszéledt és csoportostul tért át a császári táborba, hol kegyelmesen fogadtatott.

Kornis Gáspár, kit a fölkelő erdélyiek Szt. György várban elfogva tartottak, most kiszabadíttatott, de midőn a császári táborba akart menni, útközben a szabad hajdúk agyon ütötték.[3])

A meg nem hódolt paraszt embereknek marhái, melyeket azok az erdőkben rejtettek el, onnan kihajtattak, úgy hogy sokan 200 darabot is zsákmányoltak és a jól mívelt szegény ország, hitszegése folytán, kemény szenvedésre és lakolásra volt ítélve.

Mihály vajdáról az hírlik, hogy 1000 huszárt küldött a fogarasi várba, hogy ott fogva levő feleségét és fiát kiszabadítsák. A vajda is kimondhatatlan mennyiségű marhát vett el és hajtatott az ő táborába. A legszebb ökröt nehány fillérért, legföljebb egy forintért, néha 23 darabot egy tallérért adott el. Egészben embertelenül bánt a néppel, ráczok, oláhok és moldvákból összetákolt hadaival Erdélyt tűzzel-vassal kegyetlenül rontotta és pusztította, Gyula-Fehérváron a templomokat fölgyújtatta és a képeket és szent edényeket onnan kidobatta.[4])

Az erdélyiek fölajánlották, hogy a király Ő Felségének minden kiadását megtérítik, mely az ország visszaszerzésére szolgált és megesküdtek, hogy hűségükben többé sohasem fognak megtántorodni; minden hibát Báthoryra és a kanczellárra hárítottak, kik őket erre a hitszegésre rábeszélték.

Miután különben a császáriak tudomására jutott, hogy Báthory 20,000 lovast és gyalogost még mindig könnyen összeszedhet, valamint hogy nehány ezernyi török segítséget is biztosan remél, a császári táborban komoly aggodalmak támadtak, hogy még kemény csatát is fog kelleni vívni.[5])

[1]) Ez a hír teljesen téves volt.
[2]) Codex 8974. pag. 573.
[3]) U. o. pag. 601. Prágából 1601 szeptember 3-án keltezett irat.
[4]) U. o. pag. 611.
[5]) U. o. pag. 575.

Az ez időben Pest és Komárom körűl lévő két császári táborban a goroszlói győzelem híre nagy örömet keltett, míg a törököknél nyomasztólag hatott.[1])

Az oláhországi állapotok is aggodalmat keltettek, miután azok az erdélyi viszonyokra befolyás nélkül nem maradhattak. Így híre járt, hogy az oláhok egyhangúan elhatározták, hogy Simon vajdát, Jeremiás ifjabb fivérét, az országból kikergetik és ezután a császárnak meghódolnak. De Mihály vajda ennek ellenében leveleket mutatott, melyek szerint ez esetben az oláhok csak őt akarják vajdájuknak, minek folytán Jeremiás már Báthory Zsigmond segítségét is kérte volna.[2])

GÖMÖRY GUSZTÁV.

[1]) Codex 8974. A táborból 1601 augusztus 20-án keltezett irat.
[2]) U. o. pag. 565.

A GYULAI VÁR OSTROMA. 1566.[1])

(Egy rajzmelléklettel.)

A hullámoktól folytonosan nyaldosott s alapjában megingott gátnak sorsa előre sejthető. Gyula vára ostromát a törökök már oly régóta tervezték, az útat ehhez a palánkok építése, a falvak néptelenítése által annyira elkészítették s Kerecsényi 1561 óta annyiszor híresztelte, hogy nem is volt meglepő, mikor 1566-ban a hír valósággá vált.

Mielőtt az ostromot előadnók, lássuk minő volt az a kis pont, melynek bírásáért annyi vér folyt el? minők voltak az előkészületek az ostromlottak és ostromlók részéről s kik voltak a főbb emberek a vár védői között?

A régi gyulai várat épen úgy, mint egyéb régi várainkat, nagyságra nézve nem szabad az újabbkori várakkal összehasonlítani. A bécsi Staatsarchivban az 1562-ik évnél ma is őríztetik az egykori gyulai vár pontos, földmérőtől fölvett térképe. Egy másik, hozzá mellékelt tervrajz mutatja, miként akarták azt akkoriban átalakítani, kiváltképen pedig kiugró bástyáit az új hadi módnak megfelelőleg újra építeni. Mivel a térképek elsejére olaszul van ráírva, hogy a középső főépület: «Questo sia tutto di muro quelo che fatto de 1035» (ez egészen kőből van s az 1035-ik évben készült); nagyon hihető, hogy a térképek készítője Mirandola Pál volt, a kit — mint láttuk — 1561-ben épen e végből küldöttek Gyulára. Ezen térkép teljesen, egész hitelesen tárja elénk a régi gyulai vár alakját, nagyságát, megegyezik a lelettárakban itt-ott el-

[1]) Mutatvány a Dr. Karácsonyi János által írt és Békés vármegye közönsége által kiadott «*Békés vármegye története*» című monográfiából Ismertetése e füzet irodalmi rovatában.

szórt adatokkal is; ezt kell tehát alapul vennünk, midőn a régi gyulai várról beszélünk. Vannak ugyan még ezenkívül más rajzok, képek is, de bármennyire hízelgők is a régi Gyulára nézve, közülük csak azt fogadhatjuk el valónak, a mi a bécsi térképpel megegyezik. A többi ezzel ellenkezőt, (például az Ortelius Redivivusnál kiadott rajzokat, hol Gyula hegyek között s egy kis tenger mellett eső városként van föltüntetve), mint egyik-másik, a gyulai várat soha nem látott festő vagy metsző képzeletének szüleményeit, teljesen elvetjük. Elfogadjuk ellenben Zündt Mátyásnak Nürnbergben készített rajzát; s részben Zenoi Domokosnak 1566-iki rajzát.[1]) Sajnos, hogy ez utóbbi csak a várra szorítkozik s itt is nagyon túloz; a Zündt Mátyásében pedig a tájékozás el van hibázva s így kénytelenek vagyunk az ide mellékelt alaprajzzal ezeket kiegészíteni, s előadásunkat érthetőbbé tenni.

E szerint tehát a gyulai erősség három részből állott: a belső és külső várból és a kerített városból. A belső vár ott állott, a hol a mai óvár; s az öreg toronynak alsó része s az északkeleti szegleten levő kettős támasz, a délnyugati szeglet közelében levő rondella kétségtelenül a régi várból valók, mert az 1562-iki térképen világosan fölismerhetők. E belső várat a ma is meglevő négyszög épület délnyugati oldalától alig húsz lépésnyire mély árok választotta el a külső vártól. Ez körülbelül a mai kastély-épületig terjedt s főkapuja körülbelül a mostani kápolna helyén állott. Mivel ebben néhány, az északkeleti oldalon lévő, kicsi házon s egy kerek, ágyútelepül szolgáló dombon (olaszul cavalliero) kívül más semmi sem volt, itt a huszárok a kivonulás előtt rendbe állhattak s innen az egész külső várat huszár-várnak is nevezték. A belső és külső várat a Fehér-Körözs-főága vette körül. Az erősített városrészt a Körözs s ennek, a puskapor-malomnál kiszakadó ága választották el a vártól. A mint Zündt képe mutatja az erősített városrésznek öt kapuja volt, kettő a mezőségre, három pedig a meg nem erősített városrészbe (a mai belvárosba) vezetett.

A régi várnak eredetileg négy tompa-szögű bástyája volt. 1562-ben úgy akarták átalakítani a várat, hogy a külső és belső

[1]) Ez utóbbit újra közlik Nelli Miklós 1574-ben és Henrichetto Ádám 1578-ban. Zündt Mátyás rajza e füzethez van mellékelve.

várnak összesen négy hatalmasan kiugró bástyája legyen s egyszersmind mind a két vár kettős sánczczal és kettős árokkal vétessék körül. De, a mint Zündt és Zenoi térképei mutatják, a kettős sánczolatot csak a belső várnál tudták elkészíteni s innen van, hogy ettől kezdve a belső várba két hid s két kapu vezetett. A kettős falat (murus duplex) vagy inkább sánczot (hisz csak földből volt!) Schesæus nevű szász író is említi. A hegyesen kiszökellő bástyák kiépítésére nem volt elég munkaerő és idő. Egy bástyát azonban a várnak délkeleti oldalán mégis építettek, úgy hogy ettől fogva, a mint azt Zündt képe mutatja, de meg egy 1566-iki följegyzés is mondja,[1] a várnak összesen öt, nagy bástyája volt.

1565 végén már erősen emlegették és 1566 elején a konstantinápolyi követ világosan megírta Miksa királynak, hogy a török császár roppant készületeket tesz az új háborúra s megírta azt is, hogy: «véleménye szerint az első támadást Gyula ellen intézik».[2] Oly régen várták már e támadást, s mégis a mikor a válságos óra elérkezett, az a kormányférfiakat meg a gyulai őrséget teljesen készületlenül találta. Vagy lehet-e nagyobb készületlenség mint az, hogy ily döntő hónapokban a gyulai vár fél évig tulajdonképen kormányzó nélkül állott? Kerecsényi még 1565 közepén fölmondott, de a király akkor ezt az ügyet elhalasztotta,[3] ez év deczember elején pedig magához hivatta. Kerecsényi Marinics Ferenczre bízta a várat, a ki különben már 1564-ben helyettese volt,[4] és Kassán keresztül gyorsan Bécsbe ment. Ide deczember 17-én érkezett meg[5] s ettől kezdve folyton Bécsben, Nikolsburgban és Pozsonyban tartózkodott. Míg ő odafent járt, Gyulán híre ment, hogy a temesvári törökök a vizek befagyását fölakarják használni s Gyulát az alatt megvívni, Marinics ezt hallván, 300 fiatal puskást és lándzsást rendelt be a falvakról s azokat a katonák közé beosztva a város őrizetére rendelte.[6]

[1] Évk. VIII. 43.
[2] U. o. 33.
[3] Évk. VIII.
[4] Muz. lt.
[5] Évk. VIII. 28.
[6] U. o. 29. l.

A hír nem valósult, mert a Temesvár körül gyülekező törökök tulajdonképen János Zsigmond segítségére készülődtek.[1]) De már ez a csekély készülődés is megijesztette a fej és kormányzó nélkül levő őrséget és lakosokat úgy, hogy sok jeles katona eltávozott és János-Zsigmondhoz szerződött. Ócsarovics Demeter is el akart menni s engedelmet is kért erre gróf Salmtól, időközben pedig ingóságait elhordatta Gyuláról. Ábránfy István pedig csakugyan kihúzódott Gyuláról[2]) s a királypártiak abbeli aggodalma, hogy János Zsigmondhoz szegődik, valóban teljesült.[3])

Ütött tehát az utolsó óra, hogy a kormány Gyulára megint kormányzót küldjön. A végső szükségben azonban nem volt más, a kire e roppant fontos és nehéz állást bízhatta volna, mint megint Kerecsényi László, mert hiszen egészen új, e vidéken ismeretlen férfiút állítani a vár élére teljesen lehetetlennek látszott. Félig-meddig kérésre fogták tehát a dolgot és a király fölszólítja Kerecsényit, hogy vállalja el újra a várkormányzóságot, mivel ő: «a helyet, annak fekvését s minden tulajdonságát másoknál jobban ismeri s ott a királynak és zaklatott szegény Magyarországnak jobban szolgálhat, mint bárhol másutt».[4]) Kerecsényi hajlandó is volt újra elfogadni a fényes, de most veszedelmes hivatalt, de túlságos követelésekkel lépett föl s magán az országgyűlésen nyilvánosan kijelentette, hogy addig Gyulára vissza nem tér, míg követeléseit nem teljesítik.[5]) Követelte nevezetesen, hogy adjanak Gyulára elegendő őrséget, körülbelől még 2—3000 embert, fizessék ki az eddig elmaradt zsoldot, adjanak ágyút és egyéb hadiszereket.[6]) A túlzó követeléseket a király oly rögtön nem teljesíthette s a király méltán rossz néven veszi Kerecsényinek, hogy most, midőn már Gyula felé kellene járnia, oly teljesíthetetlen föltételekhez köti állomásának elfoglalását. Hivatkozik hazaszeretetére s nem hiszi: «hogy továbbra is annyira megátalkodottan fogja

[1]) U. o. 29. és 32.

[2]) U. o. 30—1. l.

[3]) Világosan mondja ezt 1568-ban János-Zsigmond. Bunyitay: A váradi püspökség története II. 249.

[4]) Évk. VIII. 36.

[5]) U. o. 38.

[6]) U. o. 44.

sürgetni ama súlyos föltételeket, s eléje helyezné azokat kedves hazája érdekének, melynek most sokkkal nagyobb, szebb és hasznosabb szolgálatot tehet, mint valaha».[1]) De Kerecsényit még ez sem indította meg, hanem újra tovább alkudozott. Kérte, hogy adjanak neki legalább 1500 katonát, hadi szereket s a katonáknak legalább is már leszolgált zsoldja fizettessék ki, máskülönben pedig ismét kéri a fölmentését. Természetes, hogy most már a király, még ha akarta volna is, nem adhatta meg ezt a fölmentést, hanem április 20-án Augsburgból írt levelében újra sürgeti, hogy az ő magánügyeinek s bajainak, miket leveleiben hosszasan előszámlál, tegye elébe a közjót. Jórészt teljesíti utóbbi, mérsékelt föltételeit, de kéri, hogy már most aztán repüljön Gyulára.[2]) Kerecsényi ennek a levélnek engedelmeskedett s így már most április végén volt Gyula várának legalább kinevezett kormányzója.

Sajnos e kormányzó választásnál is utólérte hazánkat az utolsó pillanatokban való kapkodás átka. Kerecsényi épen nem volt alkalmatos férfiú arra a veszélyes hivatalra, a melyet most úgy hirtelenében a nyakába varrtak. Lelkének két hibája akadályozta őt abban, a mi Gyulavára védelmében leginkább lett volna szükséges: a szívós kitartásban. Röviden jellemezve: kapzsi és hiszékeny ember volt. Maga Mágócsy (pedig jóbarátja) megvallja róla, hogy mértéktelen vagyonszerzése által az őrséget és lakosságot magától elidegenítette.[3]) 1563-ban pedig Miksa azt írja róla, hogy kegyetlen zsarolásai miatt 8000 jobbágy szökött el a gyulai vár vonalában eső vidékről.[4]) Az összeszerzett vagyont harmadik feleségével Tersáczky Klárával még tovább élvezni egyik fővágya volt,[5]) s azért életét merészen koczkára tenni nem volt hajlandó. Hiszékenysége pedig annyira ismeretes volt, hogy e miatt közönségesen ki is nevették. Maga Kerecsényi megvallja ezt 1561 október 21-iki levelében: «irton írok császár Ő Felségének, hogy az török azt elvégezte tanácsokban, hogy, ha erejek leszen, megszállják Gyulát, de soha nem akarák hinnie, hanem még megcsúfolnak, mondván, hogy sok

[1]) U. o. 38—8.
[2]) U. o. 45—6.
[3]) Évk. VIII. 30.
[4]) U. o. V. 26.
[5]) Monum. Hist. Hung. II. oszt. XVI. k. 314.

híreim vagynak, de ők azt jobban tudják».[1]) Erdekes e tekintetben a királynak 1565 május 19-iki, Kerecsényihez írt levele is; mint valami gyermeket, úgy tanítja ebben a király Kerecsényit, hogy valótlanok és lehetetlenek azok a hírek, melyeket a török császár táborba-szálltáról s Gyula ellen való indulásáról mostanában Bécsbe küldött.[2]) E hiszékenység nyilvánul, mint már említők, a sógoraival, Báthory Istvánnal és Kristóffal, való levelezésben is s ez volt a főoka, hogy készpénznek vette a töröknek ígéreteit is. Ez volt az oka, hogy még az utolsó pillanatban sem nyílt föl a szeme, hanem, úgy szólván, vakon rohant bele a kelepczébe.

Lássuk már most, ha a vezért láttuk, a többi tiszteket is. Sajátságos s félig-meddig megszégyenítő, hogy e tisztek között nem találjuk Békésmegye fiait. Az Ábránfyak, Nadányiak, Simayak, Körözs-Tarcsai Veérek, a Bélmegyeri Kardosok, a Haranghyak, a Kereki és Bodoki Székelyek vagy a Halásztelken, Kamuton, Csatáron, Ölyveden lakó kisebb nemesek neveit hiába keressük az egykorúak tudósításaiban. Van olyan tudósítás is, hogy maguk a gyulai lakosok sem nagy kedvvel indultak neki a városuk védelmének, annyira, hogy hajlandók voltak városukat János-Zsigmond csapatainak elárulni.[3]) Csupa idegenek, messzeföldről hirtelen ideküldött vagy legfeljebb pár év óta itt szolgáló zsoldosok ontják vérüket. Annál inkább megérdemlik, hogy följegyezzük neveiket.[4]) Az alkapitányok voltak: Marinics Ferencz horvát származású, Zemplenmegyéből házasodott férfiú; Ócsarovics Demeter, ki mint neve is mutatja rácz volt, katonái is legnagyobb részt ráczokból állottak s kapitányokat nagyon szerették, mert sokat kiváltott a

[1]) Nádasdy lev.

[2]) Bécsi Staatsarchiv.

[3]) Mágócsy 1566. ápr. 24. levele. U. g.

[4]) E névsornak összeállításánál két főforrást használunk. Az egyik: «Kurzer Bericht, was massen die Festung Jula in des Erbsfeind Gewallt kommen» cz. 1566-ban valószínűleg Rothenau Bernát német hadnagy elbeszélése alapján készült ujság. (V. ö. Évk. V. 30.) Ujra lenyomtatta Schrott Martin: Wappenbuch 1581. 257—59. lev. Ebből idézem én is. — A másik főforrás Istvánffy: Hist. de rebus Hung. 1758-iki kiadás. 288—292 ll. Mindazon adatok, melyekre nézve a következőkben más forrásokat nem idézek, e két forrásban találhatók.

rabságból, sokat fegyverrel, lóval vagy pénzzel ajándékozott meg. A harmadik alkapitány Henyey Miklós, Kerecsényinek sógora, Dunántúlról, Baranyamegyéből származott s csak most küldetett csapatával Gyula várába. A lovas hadnagyok közül Ghiczy János veszprémmegyei ember volt; Földváry István és Zichy György szintén Dunántúlról származtak. Kerecsényi Mátyás származását, László testvéréről szólván, föntebb előadtuk.[1] Brebiri Melith György eredetileg horvát, de házassága révén Zemplén és Szatmár vármegyékben is birtokos ember volt. Balázsdeák Mártonnak, ki csak gyulai szolgálata alatt emelkedett nemességre,[2] Kilithy Istvánnak, a gyalogok hadnagyának, és Fekete Demeternek, a kapuőrök felügyelőjének, származását nem ismerjük,[3] az azonban bizonyos, hogy nem békésmegyeiek. A szomszéd megyék nemesei közül is csak három akad, a ki az ostrom gyötrelmeinek kiteszi magát: Jász Lukács arad-, Serjéni Miklós csanád-, és Bánrévy Péter külsőszolnokmegyei családok tagjai. Bánrévy különben békésmegyei embernek is tekinthető, mert birtoka volt itt. Mivel Kerecsényi a vár védelmére német gyalogokat is kért, Schwendi, Miksa királynak felsővidéki fővezére, Geriger (másként Gerger és Jörger[4]) Farkas kapitány alatt két zászlóalj német katonát küldött oda; ezeknek hadnagyai voltak Hoppenracht Vilmos és Rothenau Bernát.[5] Az őrség számát teljes biztonsággal nem lehet megállapítani körülbelől 2000-re ment; azonkívül még bennszorult lakosok is nyújthattak a védelemben némi segítséget.

Nagy gondot adott azonkívül az ostromra készülő várnak fölszerelése is. Kerecsényi még haza sem jött s már Schwendi leküldötte Gyulára Bay Ferenczet, hogy a várat s annak fölsze-

[1]) Hogy ő 1566-ban is Gyulán szolgált, csak Zsámboki említi. L. Bonfini: Hist. Regni Hung. 1680-iki kiadása függelékében. 692—3.

[2]) Károlyi oklt. III. 343.

[3]) A kit itt Kilithinek írunk, azt Zsámboki (i. h.) «Glithy»-nek, Istvánffy: «Quelidius»-nak írják. Keledi tehát nem lehet. Azt tartom leghihetőbbnek, hogy Kilithi nevét akarja jelenteni a Glithy alak.

[4]) Istvánffy Geriger-, a Bericht Gerger-, Schwendi Jörger-nek írja. Évk. VIII. 49.

[5]) Rothenaut Szamosközi. (Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXI. köt. 52.) és Bizari (Schwandtner; Scriptores I. 701.) említik.

relését és élelmezését vizsgálja meg. Bay jelentése szerint puskapor, ágyú, golyó és gyújtó koszorú elég volt, élelmi szerekben sem volt valami nagy hiány, de annál nagyobb volt a takarmányban. Még nagyobb baj volt, hogy az építésre és javítgatásra szükséges szerszámok, csákányok, ásók stb. hiányoztak: vas és ólom teljességgel nem volt;[1]) egy, 1566 április elején készült jegyzék részletesen fölsorolja, mi volna még szükséges az ostrom idejére. Nevezetesen: az öt nagy bástya mindenikére kellett egy-egy nehéz ágyú; továbbá öt taraczk, négy sugár-ágyú, ezekhez 400 golyó, 200 kettős-szakállas, 400 fél-szakállas, 400 mázsa puskapor, 100 mázsa ólom, 70 mázsa kén, 100 mázsa salétrom, 200 mázsa vas, 4 ágyúmester, húsz puskaműves, a sánczásáshoz szükséges szerszámok; továbbá olaj, bőrveder és 1000 darab lándzsa.[2]) Mindezekből azonban oly rövid idő alatt már keveset lehetett összeszerezni. Midőn Geriger német kapitány május közepén Gyulára érkezett, még mindig nagyon sok hiányzott,[3]) egy részét azonban Kerecsényi magával hozta, nevezetesen a taraczkokat, melyekre nagy szükség volt, mert az oldallövésekre nagyon alkalmatosak voltak.[4])

Az ostromra való előkészületekhez tartozott volna az is, hogy a gyulai és egri várkormányzók az egész vidéket, melyen a török hadseregnek át kellett vonulnia, teljesen elpusztítsák, a lakosokat elköltöztessék, a falvakat fölégessék. A király, bármennyire sajnálta is a szegény népet, áprilisban kiadta erre nézve a rendeletet,[5]) azonban mind Kerecsényi, mind pedig Mágócsi ellene mondták ennek a szörnyű rendszabálynak, a mely legalább is Gyula váránál különben sem akadályozhatta volna meg az ostrom megkezdését.[6])

Minő előkészületeket tett a török Gyula megvívására? arra nézve részletes adatokkal nem rendelkezünk. Bizonyos az, hogy Szulejmán szultán még május eleje előtt útnak indította az ő hugá-

[1]) Évk. VIII. 41.
[2]) U. o. 43—4.
[3]) U. o. 49.
[4]) U. o. 51.
[5]) U. o. 39—40.
[6]) U. o. 40. 47—49.

nak fiát, Pertaff pasát, Görögország beglerbégjét, Gyula ostromára s őt e végre szerdárrá nevezte ki.[1] Segítségül melléje rendelte a tatárokat, az oláh vajdát és a temesvári beglerbégségben elhelyezett hadakat.[2] A török sereg gyülekező helye Temesvár volt. A sereg számát biztosan megállapítani lehetetlen; némelyek 100 ezer lovast és 2000 janicsárt emlegetnek; s a tatárok számát még ezen kívül 40.000-re teszik. Kétségtelen azonban, hogy ez nagyítás és a megszálló sereg száma 40.000 embernél aligha volt több.[3]

A török végvárak őrségei Temesvár körül már gyülekezni kezdettek, de azért a gyulai vitézek nagy vakmerőséggel folytatták portyázásaikat a Körözs-Maros közén. Április elején Csanád mellett vertek szét egy török csapatot; április 10-én Szeged tájékán mérkőztek meg ismét győztesen a törökökkel; április 14-én pedig Lippa és Arad közt nagyobb összeütközésük volt. Ekkor ugyanis Marinics a világosvári új várnagyok beiktatására 300 lovast és drabantot küldött Világosvár felé. Ezek meghallották, hogy a lippai törökök épen akkor indúlnak Temesvár felé, megtámadták tehát őket és oly szerencsések voltak, hogy körülbelül 100 törököt levágtak, 11-et pedig elfogtak. A magyarok közűl csak egy esett el, egy pedig rabságba jutott[4].) Ezek az apró csipkedések azonban csupán arra valók voltak, hogy a törökök csak annál jobban készüljenek. Már márczius 20-ika körül azt jelentették Marinicsnek az ő kémei, hogy a temesvári bég tizenkét szandzsákbéggel együtt a barjam ünnepkor, április 19-én, fog megindulni.[5] Valóban április havában a török sereg Temesvár körül mindinkább szaporodott. Május 26-án Marinics már azt jelentheti, hogy a temesvári pasa hét faltörő ágyúval megindúlt és június 2-án a Maros innenső partján lesz.[6] Méltán fogta el Marinicsot ekkor az aggodalom, mert hisz az újra kinevezett várkormányzó ekkor még mindig messze Gyulától, Ungvárott, alkudozott Schwendivel, hogy

[1] Évk. VII. 27. VIII. 48. és XVI. 89.
[2] Évk. VIII. 54.
[3] Évk. VII. 27.
[4] Évk. VIII. 42.
[5] U. o. VIII. 39.
[6] U. o. VIII. 50.

tőle mentül több katonát és hadi szert csikarhasson ki. Május 28-án végre elindúlt és erőltetett menetekben Ecseden és Zsákán keresztül, öt nap alatt Gyulára érkezett.[1])

Már most aztán egész erővel készültek az ostromra. Marinics június 6-án készítette el végrendeletét s példáját bizonyára számosan követték, mert hisz mindenki elmondhatta azt a mit Marinics ir végrendeletében: «meggondolom ez mostani időnek nagy háborúságát, ki mostan e szegény Magyarországra jövendő, főképen ez Gyula várára és városára, kikben én nekem az én fejemet és életemet az úr Isten segítségével jó kedvvel kell szerencsére vetnem az közönséges kereszténveknek ellensége és dühössége ellen, az törökök ellen».[2])

A rég várt ostrom július 2-án megkezdődött. Kerecsényi föl akarta használni lovas katonáit s azért egy kilométernyi távolságra elibe ment a török seregnek s kemény csatát vívott vele egész estig s akkor a megerősített városrészbe vonult vissza; a török pedig még azon éjjel tábort ütött. Mivel az ellenség a sánczkosarakat készen hozta magával, hamar elkészítette az ágyútelepeket s hatalmas ágyúit a város sánczai ellen szegezte.

Kerecsényi már előre kijelentette Schwendinek, hogy nincs szándékában a várost sokáig védelmezni.[3]) S valóban öt nap mulva fölgyújtották a keresztények a várost és a külső- vagyis huszárvárba vonúltak vissza. A törökök is most ennek az ostromához fogtak s leapadván a Körözsök, az ágyútelepet közelebb hozhatták. A keresztények vitézül oltalmazták magukat, de sok szerencsétlenség érte őket. Így három nagy ágyujuk egymásután szétszakadt és közűlök sokat megölt vagy megsebesített; a vívóárkokban leselkedő janicsárok a falakon mutatkozókat rögtön lelőtték; midőn pedig egy borzasztó ágyúlövés az egyik bástyának felső részét letörte, a szétrombolt gerendákból egy szilánk Ócsarovics Demetert a homlokán megsebesítette. E csekély seb csakhamar annyira elmérgesedett, hogy a hatalmas, erős férfiút az őrség roppant fájdalmára csakhamar sírba vitte.

[1]) Evk. 52. V. ö. Történelmi Tár. 1878. 464.
[2]) Évk. XV. 87.
[3]) Évk. VIII. 51.

Miután az ellenséges ágyúlövések a külső vár falait annyira szétrombolták, hogy a katonák azon fölmászhattak s a bástyáknak kis ablakai, melyeken keresztül az ostromlottak kilövöldözhettek vagy kelevézeket dobhattak, teljesen össze voltak rombolva, Pertaff elérkezettnek látta az időt, hogy csapatait rohamra vezérelje. Július 17-én jókor reggel kezdődött a roham, de a keresztények is vitézül viselték magukat, s nemcsak ágyúkkal és puskákkal ritkították meg az ellenség sorait, hanem gyújtó koszorúkat is hánytak rájok úgy, hogy sok töröknek ruhája meggyuladt s a miatt összeégett. Az egyik oldalon Henyey Miklós buzdította az őröket, a másik oldalon pedig Jász Lukács és Földváry István tüntették ki magukat. Délig tartott a kemény küzdelem s ekkor Pertaff visszavonulót fúvatott. Kétezer embere ugyanis már elesett, nagyon sok megsebesült s a rettentő hőségben pedig már mind kiállott.

De az ostromlottaknak is nagy áldozatukba került a roham visszaverése. Legnagyobb kár volt Henyey Miklósért, a ki a nagy melegben sisak nélkül járt-kelt a védők között s ekkor fején nyíllövést kapott s ebbe három nap alatt belehalt. A többi sebesültek is nagyobbrészt belehaltak sebeikbe, csak Földváry István volt oly szerencsés, hogy kigyógyult. Állítólag ezután történt volna, hogy Kerecsényi a várból Gerigerrel együtt kitört s vagy 800 törököt levágott, számos keresztény foglyot megmentett stb.[1]) Sőt némelyek azt is híresztelték, hogy magát Pertaff pasát is lelőtték és az egész török sereget elűzték.[2]) De ezek csak mende-mondák valának. Az ily híreket csak azért szokták terjeszteni, hogy a keresztények közt lelkesedést gerjeszszenek. Valójában odakünn nagyon keveset tudtak a gyulai vitézek sorsáról s a király nagyon is szükségesnek tartja Kerecsényit kitartásra buzdítani. E tárgyban kelt második, július 26-iki levelét[3]) Gyulai Gaál András vitte be nagy veszély közt a török táboron keresztül Gyula várába.[4])

[1]) Évk. V. 29.

[2]) Verancsics Mihály jul. 25-iki lev. ír erről Verancsics Antalnak i. m. IX. 168.

[3]) Évk. VIII. 54—6.

[4]) Gaál lt.

Pertaff basa az első roham sikertelenségével semmit sem gondolva, folytatta ágyúival s kitünő pattantyúsaival a vár rombolását. Mivel a földsánczok az ágyúgolyóknak jól ellenállottak, egész más módhoz fordult, t. i. rézsútosan lövette a sánczokat s ekként a czölöpökről, melyek a földet összetartották, a külső réteget leverette, aztán pedig szalmát s egyéb gyújtószert hordatott oda s igy a czölöpöket is félig elégette. Végre belátták a védők, hogy a huszárvárat tovább tartani lehetetlen. Július 25-én tehát föladták azt is és a belső várba vonultak. A visszavonuláskor az ellenség annyira sarkukban volt, hogy a hidakat csak félig tudták lerontani. Az ellenség még azon éjjel a hidak mellett új gátakat emelt, a következő nap minden ágyúját a leégett huszár-várba szállította s igy egész közelről lövette a vár bástyáit és tornyát. A lövetés oly rettentő volt, hogy a régi tornyot, melynek erősségét az ide jött németek egyike ugyancsak megbámulta s melynek építését némelyek nagy tudákosan a rómaiaknak tulajdonították félig ellőtték.

Nem csoda, ha ennek következtében a belső vár bástyái is csakhamar tönkre mentek. De védelmül ott voltak még a vízzel telt árkok, Gyulának utolsó menedéke. Régi terve volt azonban a töröknek, hogy a Körözst a vár mellől elvezeti s lehet, hogy már Varsándon is ezért akart volna kastélyt építeni. E terve megvolt most az ostromkor is,[1]) de, míg a huszárvár a keresztények kezében volt s míg a Körözs árja nagy volt, azt nem valósíthatta. A védők szerencsétlenségére azonban augusztus elején a Fehér-Körözs nagyon leapadt s igy a török tervét csakugyan végrehajtotta. Ennek következtében a vár nagy árka egészen kiszáradt; egyidejűleg a várkapuval szemben az ellenség oly nagy halmot hányt, hogy az a vár sánczaival egyenlő magas volt. Erre aztán emeletes fatornyot rakott s azt nedves bőrökkel betakarta, úgy hogy a várbeliek abbeli erőfeszítése, hogy azt fölgyújtsák, sikertelen maradt. Az árkot is oly fával töltette be, melyet nem lehetett meggyújtani.

Erre augusztus 3-án a hányt halomról és a betöltött árkon keresztül újra erős rohamot intéztek. Ez is hajnalhasadáskor kez-

[1]) Évk. VIII. 50.

dődött és délig tartott. Sok török meghalt, mert a védők vitézül viselték magukat. Legnagyobb érdeme volt ebben Ghiczy Jánosnak és a sebéből fölépült Földváry Istvánnak, továbbá Kilithy István gyalog-hadnagynak. Ellenben Kerecsényi gyáván viselte magát. A rohamban a temesvári pasa is erősen megsérült. — Viszont a védők közül Bánrévy Péter és Ghiczy János sebet kaptak. Hoppenracht Vilmos német hadnagy és az ifjú Ősi Gáspár pedig elestek. Balázsdeák Mártont már előbb ágyékon találta és megölte egy golyó.

A második rohamnak visszaverése a messze távolban megint túlzott hírekre adott alkalmat. Miksa király táborában azt híresztelték, hogy a törökök Gyulától visszavonúltak, hogy a temesvári pasa elesett, egy másik előkelő bég lábát vesztette.[1])

Pedig mind ebből egy szó sem volt igaz. Való volt, hogy a védők a roham visszaverése után újra reménykedve fogtak hozzá a sánczok kijavításához, de a török is, távol attól, hogy elvonult volna, még erősebben működött az utolsó menedék lerombolásán. A védőket még egy, jó karban levő sáncz védelmezte; ezt az ellenség aknával akarta fölrobbantani és 27 rőf magas dombot készített, hogy annak védelme alatt aknát ásson és még egy rohamot intézzen. Mikor ezt Kerecsényi meglátta, éjjel egy nyílvesszőn levelet lőtt a török táborába s jelentette, hogy hajlandó az alkudozásokra és a vár föladására. Másnap egy török jött a vár elé s azt kiáltotta be: «Kerecsényi légy nyugodt, még ma kapsz választ leveledre».

A védők szerencsétlenségére ezen napokban már a harmadik magyar kapitány, Marinics Ferencz is halott volt. Az őrség közt pusztító vérhas s nem török fegyver ölte meg azt a férfiút, a ki 14 éven keresztül őrzötte Gyula várát. — A németek kapitánya, Geriger Farkas pedig fiatal ember volt, a magyar nyelvet sem tudta eléggé, a várőrség sorsa tehát egészen Kerecsényi kezében volt. A hadnagyok már csak állásuk és koruknál fogva sem voltak alkalmasak arra, hogy Kerecsényivel szembeszálljanak és szükség esetén a védelem vezetését átvegyék. — Mindamellett Jász Lukács és Ghiczy János, a mint a török kiáltásából megértették

[1]) Évk. V. 29—30.

hogy mi forog Kerecsényi elméjében, rögtön hozzámentek és szemrehányást tettek neki az ilyen, föladásra vezető lépésért.

Kerecsényinek azonban e szemrehányásra volt egy jó kifogása. Azt mondta: csak azért tette e lépést, hogy sógorához Báthory Kristófhoz küldhessen. Ezt pedig nem engedik meg, ha csak némi reményt nem ad a föladáshoz. Egyelőre tehát nyolcz napi fegyverszünetet kötött Kerecsényi a törökkel s az alatt egy csausz és két janicsár jött be a várba kezesekül. Kerecsényi is küldött ki három magyar vitézt kezeseknek, kiknek nevei közül csak Sárkány András ismerhető föl, a másik kettőnek a nevét (Bussles Janusch és Folkheto Albert) úgy elferdítette a német tudósító, hogy nem ismerünk rá. Időközben Kerecsényi csakugyan elküldött Báthory Kristófhoz. Mivel az nem volt otthon, a Váradon tartózkodó János Zsigmond egyelőre két más urat, Bornemissza Farkast és Gyulai Mihályt küldötte Kerecsényihez, de ezek csak annyit jelentettek, hogy Báthory nem sokára megérkezik. Később aztán Báthory csakugyan lejött s látszólag, mintegy közvetítő volt, hogy a várőrségnek Pertaff lehetőleg nagy kedvezményeket adjon a kivonulásra. De titokban, legalább többek állítása szerint biztatta sógorát a vár hathatós védelmére, mert még is inkább akarta látni Gyula várát Miksa király birtokában, mint a törökében. Az alkudozások tolmácsai a keresztények részéről Melith György, a törökök részéről Kunovics Mehmet az aradi szandzsák bég valának. A hadnagyok és a közkatonák a hosszantartó alkudozásokból csak annyit láttak, hogy Kerecsényi mindenféle szép ajándékot, különösen egy órát, továbbá szép pánczélt és más hadi szereket küldött Pertaffnak; ez viszont dömöczki szablyát ajándékozott neki. Sőt arra is ráértek, hogy a nagy melegben a szerdár egy kis jeget kérjen a szorbet hűsítésére s ő viszont Kerecsényinek dinnyékkel, új szőllővel s egyéb gyümölcsökkel kedveskedett.

Végre a meghosszabbított fegyverszünet is eltelt s ekkor Kerecsényi összehívta a várőrségét, mind a magyarokat mind pedig a németeket. De nem, mint Zrínyi, a dicsőséges halálra, hanem a föladásra buzdította őket. Emlegette, hogy a várat tovább nem lehet tartani, mert a sok beteg miatt nem tudják azt építeni. Előadta nekik Pertaffnak föltételeit, a ki megengedte, hogy vagyo-

nukkal együtt szabadon elvonulhatnak, a podgyász és a betegek elvitelére 400 szekeret szolgáltat kezükhöz, csak az ágyúkat és egyéb hadi szereket kell bennhagyniok. Kezesekűl fölajánlotta a viddini béget, az ő vejét, a lippai béget és az aradi béget, Kunovics Mehmedet, úgy, hogy ha csak egy török is ellenszegűl a keresztények kivonulásának, e bégeket mind leszúrhatják. Fölmutatta továbbá Kerecsényi Pertaff hitlevelét, melyen rajta voltak a bégek pecsétjei is. A várőrség eleintén nem akart a föladásba belenyugodni, emlegették Buda, Temesvár és Erdőd föladását s a törököknek ott elkövetett, gyalázatos csalásait. Kerecsényit azonban hiszékenysége kelepczébe csalta. Még ő bíztatta a várőrséget, hogy itt nem kell ettől tartaniok, mert ilyen nagy biztosítékokat még soha sem nyújtottak a törökök és ezt a békés kivonulást nem valami közönséges pasa ígéri, hanem egy vezérpasa, a szultánnak főembere, szerdárja, a ki nem csal.

A várőrség végre szintén belenyugodott s a vár föladásáról szóló szerződést mind Kerecsényi, mind a hadnagyok, tán az egy Ghiczy Jánost kivéve, aláírták, 1566 augusztus 30-án. Három nap telt el a szükséges szekerek beszerzésével. Időközben, hogy a kivonulás még biztosabb legyen, Pertaff azt üzente Kerecsényinek, küldjön ki annyi pénzt, hogy abból a janicsárok egy havi zsoldját kifizethesse, mert akkor azok remélhetőleg nem zúgolódnak s nagyobb türelemmel viselik el a keresztények kivonulását. Kerecsényi csakugyan 4000 tallért küldött a janicsárok agájának. E közben is oly ügyetlen volt, hogy csak ezután kívánta, hogy a pasa vezettesse el a törököket a sánczokról és általában vonuljanak ki a városból. Ámde Pertaff ebbe nem egyezett bele. Végre abban állapodtak meg, hogy néhány erdélyi nemes ember legyen kezes arra nézve, hogy a kivonulókban az ágyúkkal semmiféle kárt nem tesznek. A többi kezeseket is kicserélték a szerződő felek. A védők részéről ekkor adott kezesek közűl csak Kerecsényi Mátyás nevét jegyezték föl.[1])

A kivonulás szeptember 2-án délben kezdődött. Először mentek a betegek és a köznép. Ezek kivonulása alkonyatig tartott

[1]) L. Zsámbokinak Bonfini: 1680-iki kiadásához mellékelt értekezését 613.

Ezután mentek a németek, úgy a magyar gyalogok, azután a lovasok, végre Kerecsényi a török kezesekkel együtt.

Mikor a törökök látták, hogy a németek már kivonultak a várból s a magyarok jó része is kihúzódott, egyszerre nagy csomóban a várba siettek. Kerecsényi haragra lobbant s azt kiálltotta: ez a ti hűségtek? azt felelték neki: csak ágyúkkal nem szabad lőni, menjetek tovább, ki tart vissza? Mikor mindnyájan kijöttek, a bégek megmutatták Kerecsényinek Pertaff basát és rábeszélték, hogy térjen be egy kissé hozzá és kössön vele ismeretséget.

Kerecsényit bámulatos hiszékenysége most sem hagyta el. Bement a kelepczébe, vesztére önmagának, vesztére az egész kivonuló seregnek. Betért Pertaff sátorába az erdélyi kezesekkel együtt s így önként átszolgáltatta magát ellenségének kezébe. Bilincset vertek lábára, kezére s fogolylyá lett.

Ez jeladás volt a törököknek. A kezesekül adott bégeket nem fenyegette többé veszély; a préda-szomjas törökök utána rohantak tehát a kivonuló őrségnek és alig egy negyedmérföldnyire Gyulától a Körözs mellett megtámadták őket. A szerencsétlen kivonulók közül a lovasok elfutottak, a gyalogok pedig a szekereket egymás mellé állítván, egy darabig védelmezték magukat s kivált a német gyalogok lövéseikkel sokat ártottak a hitszegő ellenségnek, de utóvégre is a sokaság, különösen 2000 janicsárnak csatlakozása, elnyomta őket. Szerencsére, már este s a támadás közelében egy jókora mocsár volt, úgy, hogy e kettőnek védelme alatt a kivonulók egyrésze, állítólag négyszáz, ha nem is vagyonát, legalább csupasz életét megmenthette. A megmenekültek közt volt Ghiczy János, Serjéni Miklós, Zichy György, Kilithy István s az egyik német hadnagy Rotenau Bernát. Ellenben Melit György és Jász Lukács Kerecsényivel együtt rabságba jutottak s bár Melit Györgyöt később kiváltották, Jász Lukács még egy év mulva is a rabság keserű kenyerét ette.[1]) Geriger Farkast, ki szintén fogságba esett, később Harach Lénárt, nagybátyja, váltotta ki. Kerecsényit, mint afféle főrabot, Pertaff a szultánhoz, illetőleg, mivel az időközben meghalt, Musztafa nagyvezírhez küldötte. Szelaniki Musz-

[1]) Évk. XV. 87.

tafa török író, midőn Kerecsényi elővezettetését elbeszéli, a nagyvezér ajkaira olyan szavakat ad, melyekből kitünik, hogy a törökök maguk is elismerték a szerződésszegést a kivonuló gyulai őrség megtámadásában.[1]) — De ez nem akadályozta a törököket abban, hogy Kerecsényit továbbra is fogságban ne tartsák, mert hisz váltságából sok pénzt reméltek. Kerecsényi pedig, ki még a szalmaszálhoz is kapaszkodott, hogy életben maradhasson, ugyancsak ápolta bennük ezt a reményt, midőn Hosszuthói Györgyhöz, Miksa királynak Belgrádon keresztül útazó követéhez, barátaihoz, ismerőseihez leveleket küldözött. A lassú alkudozás miatt azonban soha sem szabadulhatott meg, mert Belgrád börtönében utólérte őt az, a minek kikerülésén annyira fáradozott: az ingyen megváltó halál.

Gyula elestével ledőlt az utolsó támasz s dőltében megyénk nemességét két részre szakította; egyik Erdély felé, másik Eger és Kassa felé menekült. Ez volt az ok, hogy a távolban a tisztikar újra meg nem alakulhatott s igy a régi Békés vármegye 1566-ban teljesen befejezte pályafutását.

Dr. Karácsonyi János.

[1]) Hadtörténelmi Közl. 1891. 225. l.

ÉRSEKÚJVÁR MÁSODIK ALAPÍTÁSA.

Midőn az 1889-ben megindúlt «Érsekújvári Lapok» három első számában közölt «Érsekújvár alapítási éve» című czikkem, — melyben azt igyekeztem bebizonyítani, hogy *az első Újvár, mely a Nyitra folyó bal partján, Udvard felé feküdt, 1545-ben Várday Pál esztergomi érsek hazafias bőkezűségéből alapíttatott s hogy a vár első kapitánya Zolthay Lőrincz, a híres törökverő volt,* — megjelent, ugyanazon lapok 12-ik számában Conlegner Károly kiérd. műegyetemi rektor s Érsekújvár múltjára vonatkozó adatok fáradhatatlan gyűjtője, a «Kik voltak Érsekújvár területének legrégibb lakói?» című czikkének első jegyzetében elfogadta az alapítási évet, de nem látta kellőleg bebizonyítva azt, hogy Zolthay volt Újvár első kapitánya s azonfölül arra buzdított, hogy oszlassam el a még ezen kérdés felett lebegő homályt: *hol állott volt az első erősség és mely évben történt az újabb építés?*

Mielőtt ezen, nem könnyű kérdés megfejtésére vállalkoztam volna, véglegesen tisztáznom kellett először is az első Újvár alapítási évének s első kapitányának kérdését; mi végre sikerült is a «Századok» ez idei évfolyamának áprilisi füzetében közölt «Érsekújvár alapítási éve» című czikkemmel.

Ez után már áttérhetek a fentebbi kérdés fejtegetésére. Lássuk tehát a kérdés első részét.

Arra a kérdésre, hogy hol állott *az első erősség,* csak azt felelhetjük, hogy *Nyárhíd alatt, a Nyitra bal partján, közel az Esztergomból Pozsonyba vezető országúthoz;*[1]) mert Újvár azért épült,

[1]) Az idei ezredéves kiállítás több azonkori térképén is az első Újvárt a Nyitra bal partján, a mostani Újvár és Udvard között láttuk megjelölve.

hogy, útját állva az esztergomi és budai töröknek, védje a Mátyusföldet s némileg fedezze Pozsonyt és Bécset is. Az első erőd fekvésének pontosabb meghatározását is megkíséreltük az 1889-ik év nyarán Fábián Jánossal, Újvár kanonok-plébánosával s történetírójával, de siker nélkül, mert a gabona még nem lévén learatva, nem járhattuk be szabadon a kérdéses területet s így nem is akadhattunk a vár s árkának legalább némi nyomára; mi könnyebben sikerülne őszszel, midőn minden le van tarolva. Fábián kanonok régóta tanulmányozván a kérdést, azon meggyőződésemet fejezem ki, hogy egyedül ő van hivatva s képes a vár első fekvésének helyét legpontosabban megállapítani.

Most következnek a kérdés második része: mely évben történt az újabb építés, vagyis mikor alapíttatott a második, a mostani Újvár? Erre azonban csak akkor felelünk, ha megtudjuk, hogy tulajdonképen *miért is rontották le az első erődöt s építették fel a másodikat, a Nyitra jobb partján?*

Hibát követtek el akkor, midőn az első Újvárt a Nyitra bal partján, tehát az esztergomi török felé eső nyílt helyen építették. Ez az első ok. Azután gyönge is lehetett az az alkotmány, mert már nemsokára építése után is folyton kellett tatarozni s erősíteni. Ennek bizonyítékául utalunk az 1556. évi XII. és 1557:VI. törvényczikkre; utalunk Oláh Miklós prímás ama nagy áldozataira, melyeket a vár erősítésére annyiszor s oly mértékben fordított, hogy a várat az iránta, mint úgyszólván második alapítója iránt, ezért érzett hálából 1558-ban s később is nevéről *Oláh-Újvárnak* nevezték.

S talán azt gondolhatnók, hogy most már annyi áldozat s javítás után megvívhatatlan volt az erősség? Dehogy volt. Halljuk csak, mint festi le ez annyiszor toldozott-foldozott várat a magyar kir. kamara Pozsonyban 1574 április 3-án kelt s Turóczvármegyéhez intézett következő levelében:

«Kétségkívül tudvalevő lesz uraságtok előtt, hogy mily nagy fontosságú Magyarország fenmaradt részeinek védelmére Érsekújvár fentartása, mely *belső épületekkel, ú. m. házzal és istálókkal oly rosszul van ellátva, hogy magában a várban is minden csupán szalmával van fedve, és tűzveszedelemnek kitéve, mely vagy belül véletlenségből törhet ki, vagy — a mitől Isten óvjon — kívülről az*

ellenség által dobható be. Azért ő cs. és kir. felsége, legkegyelmesebb urunk kegyesen elrendelte, hogy *azon várnak minden épületét deszkával kell befödni.* Ő felsége nevében tehát sietve megkeressük nemzetes uraságtokat, hogy tekintetbe vevén a közfentartást illető nagy szükséget. az említett vár épületeinek födésére alkalmas deszkát, ebben a vármegyében mindenütt, a nemesek uradalmainak összes fürészmalmaiban, minél nagyobb számban vágassanak, ő felsége számlájára lefoglalják s ő fge adószedőjének, a ki a jelen levelet uraságtoknak kézbesíti, t. i. Dávid János [1]) kezébe adassák át. Az egésznek méltányos ára ezen vármegye tizedének bérbeadásából, a mi maholnap megtörténik, biztosan törlesztetni fog. Nemzetes uraságtok ő fgének igen kedves, a közjónak és ezen ország fenmaradt részei védelmére pedig a legüdvösebb dolgot cselekszik.» [2])

Újvár azonban minden deszkafödele mellett is gyönge vár volt s nem is falai tartották vissza a törököt, hanem vitéz őrsége s különösen fürge huszársága, mely nem a vár falai alatt, hanem kint a nyilt mezőn állította s gyöngítette meg nem egyszer a nagyobb számú ellenséget. Értelmes főkapitánya, Zserotin Frigyes belátta, hogy Újvár a mostani helyén minden javítás és költség mellett sem lesz képes a török erőnek ellenállani, azért a morva [3]) rendek segítségével 1579—80-ban más helyen, nem messze az előbbi erődtől, a Nyitra jobb partján, nagyobb apparátussal s az akkori modern technika, építészet s hadiczéloknak megfelelőbben, új s nagyszabású erősséget építtetett.

[1]) E szentpéteri Dávid János, mint árvai alispán, tagja volt azon bíróságnak, mely 1611. jan. 7-én Bitsén a szerencsétlen Báthori Erzsébet ügyében vizsgálatot tartott, mely vizsgálat alapján a nádor Erzsébet czinkostársait kegyetlen halálra, a szerencsétlen, perversus ösztönök betegét pedig életfogytiglan való fogságra ítélte.

[2]) Latin eredetije Turóczmegye levéltárában. Közölte: Sasinek F. V. Slovenský Letopis. 1879. III. k. 18. l. Ugyaninnen veszszük át az alábbi egykorú morva okmányokat.

[3]) Mások szerint cseh, morva és sziléziai költségen. «1580. Novy Zamek u Niarhydu, v jinem mistie znovustáven nakladem Czeske, Moravske a Slezske zemie». A magyar-bródi krónikából közli Sasinek i. m. 33. lap.

Az új erődnek 1582 október 2-án történt felavatásáról a következő egykorú tudósítást olvassuk:

«Valami csodálatos nyavalyák szállották meg az embereket; minden erejük aláhanyatlott s egész életökre bénákká lettek. A mely házba pedig bevette magát e betegség, ott kevesen maradtak épen. Volt az más országokban is. Zserotin Frigyes úr, ez idő szerint azon Újvárnak főkapitánya, szept. 14-én hozzám írt levelében, melyet ama helyzet emlékére itt előadok, ezen említést teszi róla:

««Ismerem óvatosságom s minden vállalatom csodálatos sikerét, melyen úgy az ellenség, mint az idevaló házbeliek s a felsőbbség is csodálkoznak stb. Ha Isten áldása nem kisér vala, művemet, a melybe fogtam s minden ember reményén fölül *úgyszólván már befejeztem*,[1]) nem vihettem volna végbe. Mert az erős ellenség, amely 3, legföljebb 4 óra alatt elérhet (az esztergomi török), mint a tenger hullámai, elboríthatott volna stb. s hozzá még *ez évi egész augusztus havában az új erődben* oly sok beteg emberem volt, hogy le sem írhatom. Magam is sok napon át rosszúl voltam. Hanem most már, Istennek hála, minden jól van s embereim száma is napról-napra növekedik. Egyszóval hogy befejezzem, az Úr Isten elfordította ellenségem szívét, mely árthatott volna s egész vállalatomat tönkretehette volna, ha ismeri nyomorúlt helyzetemet; de egyebet sem tett, hanem csak levelekkel és üzentgetésekkel fenyegetett, a mivel én épenséggel nem törődtem. Maga a basa is[2]) feljött felém, de az Úr Isten csodálatos módon megváltoztatta szándékát s visszafordult; pedig megtehetett volna mindent, amit csak akart.»»

A tudósító, a ki úgy látszik szintén jelen volt a második Újvár felavatásánál, ily szép részletességgel folytatja tudósítását:

Midőn a főkapitány (Zserotin) abban az erődben a templom számára való helyet is kimérte, hogy legalább deszkafödél alatt

[1]) Az új vár építése tehát 1580. szept. 14-én már közel volt a befejezéséhez, sőt már augusztusban is a katonaság az új várban lakott, jóllehet, mint látni fogjuk, még az ó-vár is fennállott.

[2]) Musztafa budai pasa lehetett, mert Esztergomban csak bégek voltak.

jöhessenek össze télen az isteni tiszteletre a németek,[1]) maga a főkapitány avatta fel azt imádsággal.[2])

Az imádság elvégzése után az összes katonaság magyar katonai szokás szerint felkiáltott: Jézus! Jézus! Jézus![3]) Azután az úr felvonatta lobogóját. Mire az ó- és új várban az összes ágyúkból 50 örömlövést lőttek. Az ünnepség után az úr (Zserotin) lakomát ült Újvárban a jelenlevő vitézekkel s tisztjeikkel. Ott voltak akkor kielmannseggi Kielmann András[4]) úr, komáromi főkapitány, Samarjai Nándor úr, veszprémi várparancsnok, és Forgách István úr, komáromi helyettes főkapitány.

Az nap a főkapitány úr a várban maradt, körüljárván és parancsokat osztogatván, hogyan tartsák s viseljék magukat, ha

[1]) A «németek» alatt a tudósító érthette a katholikusokat, mert mint látni fogjuk, voltak a várban magyarok is, kik tehát protestánsok lehettek. Vagy pedig érthette általában a császári őrséget.

[2]) Precatio in consecrationem novi ædificii et fortalicii Ujvariensis 2. die octob. Anno 1580. ibidem publice a Generoso ac Magnifico Domino Friderico a Žerotín Generali capitaneo præsidii Ujvariensis in præsentia magni numeri militum flexis genibus recitata. (Újvár új épületének s erődjének fölavatásánál 1580. okt. 2-án ugyanott nagys. és nemz. Zserotin Frigyes úr Újvár erődjének főkapitánya által nagyszámú katonaság jelenlétében nyilvánosan térdenállva elmondott imádság.) Sasinek u. o.

[3]) Egyesek eddig azt hitték, hogy e jámbor szokás csak a mohácsi vészig dívott. Ez adat megczáfolja ebbeli véleményöket.

[4]) 1579. júl. 4-én Ungnad Kristóf Kielmann András kapitánytól 16 ezer frtot vett kölcsön, mely összegnek biztosítása fejében Jókeő várát lekötötte. (Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. I. k. 234. l.) Kielmann igen gazdag selmeczi bányapolgár volt s Adler Jeromos mellett második főrészvényese (1598.) a nevezetes Brenner-féle bányaszövetkezetnek. (Péch Ant. Alsó-Magyarország bányamívelésének története. Bpest, 1884. I. k. 382—3. ll.). 1602-ben, midőn villongás támadt közte és Adler között s az e miatt támadt becsületsértési pere az országgyűlés előtt is megfordúlt, Kielmann bányarészeit felajánlotta a kincstárnak megvételre, de az erre kiküldött biztosok nem javasolták a megvételt, mert Kielmann vagyonos ember, ilyenek pedig igen kevesen vannak a bányapolgárok között. (Péch. II. 22.) 1611. jún. 21-én kelt kir. parancscsal a kincstár lefoglalta Kielmann egész bányabirtokát, a lefoglalás okául azt hozván fel, hogy K. régebbi vétségei miatt s különösen azért, mivel a selmeczi Rubigalli-féle házat 7 éven át használta, a nélkül, hogy érte valamit fizetett volna, 4000 db arany fizetésre ítéltetett, de ezt mindeddig nem teljesítette, sőt újabban is vétkezett ő felsége személye ellen. (Péch, II. 117—118. ll.).

az ellenség támadással fenyegetné őket s megparancsolta a katonaságnak, hogy abban az állásban maradjanak az egész éjen át.

Este visszatért az ó-várba,[1]) reggel pedig, vagyis október 3-án meglátogatta Forgách Simont[2]) s kiadta a további parancsokat. A vár parancsnokságát átadta Kielmann Andrásnak és Georgh Jánosnak;[3]) a katonaságnak pedig, úgy a németeknek, mint a magyaroknak és olaszoknak meghagyta az engedelmességet.

Végre búcsút vevén a katonaságtól, elment s még az nap Salm Gyula gróf úrhoz érkezett Semptére.[4])

Most már akár be is fejezhetnők, ha a morva rendek iránti elismerés nem késztetne arra, hogy az Újvárra fordított további nevezetesebb költségeiket is felemlítsük.

Ime a következő levél:

«Nemzetes Tuffenpach Kristóf úrnak, a róm. csász., magyar és cseh király ő flge tanácsának stb.

Kgdnek jelentem, hogy ő kmeik Erneszt és Miksa osztrák főherczeg urak, az én klmes uraim kívánságára ez őrgrófság (Morvaország) legfőbb tisztjei és birái azt parancsolták nekem, hogy az adópénzből *Újvár erődjének építéséhez* 4000 frtot küldjek Bécsbe, a mit a lehető leggyorsabban tényleg elő is segítettem. De oly rövid idő alatt oly pénznemet, melyet Magyarországban tökéletesen értékesíteni lehetne, a 4000-ből alig lehetett 1000 frton felül találni az adópénzben, a többit beváltattam, minden frtra 2 krnyi ráfizetéssel (agio), (nem akarván, hogy annak a pénznek későn történt elküldése által az erőd építésében valami hiány legyen) s ez a magam veszélyére történt, mert nem tudom, vajjon azután a rendek jóváhagyják-e azt nekem. Ezzel kívánom, hogy

[1]) Az ó-várat meghagyták mindaddig, míg az új teljesen fel nem épült. Az új vár ekkor még belülről nem volt teljesen kész. 1580. telén a templomot is csak egy deszka-alkotmány pótolta. Innét érthetjük azt is, hogy az új Újvár alapításának emlékére vert érmeken miért van e felirat: «Neuhäusel erbaut *1581*».

[2]) A Surányban lakó dunáninneni főkapitányt, kinek jelentést tett a vár felépítéséről s további parancsait vette.

[3]) 1591. április 2-án Geöreögh János néven fordúl elő. Jedlicska, I. 112. lap.

[4]) Akta Jednoty Bratrské. Dílu XIII. l. 52—54. Světozor. Vídeň. 1859. s. 369. Sasineknél i. h.

kgd jól és boldogul éljen. Kelt Olmütz városában 1585. sz. Kilián utáni csütörtökön, valdsteini Brtnický Hynek, brtnici kapitány.»[1])

Az Újvárra fordított költségek alapján a morva rendek 1606-ban azt bizonyítván, hogy 5 év alatt 7½ millió frttal járultak a török háborúk költségeinek fedezéséhez, kívánták, hogy Újvár Csehországra s a hozzátartozó területre bízassék, mibe azonban megint a magyarok nem egyeztek s követelték, hogy a magyar várak kizárólag magyarokra bízassanak.[2]) Midőn ezzel Bécsben épen nem törődtek és Tiefenbach Rudolfot szándékoztak Újvárba küldeni, a magyar nádor a morva rendeknek azt írta, hogy járjanak közben a császárnál, hogy Újvárba ne helyezzenek német őrséget s kapitányának ne Tiefenbach neveztessék ki, mivel ez ellenkezik a bécsi békével s az országgyűlési határozatokkal. E levél megvitatás alá került Olmützben az 1613-iki szentjánosi országgyűlésen s nem kis zavarba hozta a morva rendeket, mert épen ők kívánták a császártól, hogy morva parancsnokot nevezzen ki Újvárba, mely úgyszólván kizárólag morva költségen épült. Végre abban állapodtak meg, hogy megírják a nádornak, hogy az idő rövidsége miatt az ügy eldöntését a jövő brünni országgyűlésre hagyják.[3])

Hogy a nádor törekvése sikertelen maradt, kitűnik abból, hogy mégis csak Tiefenbach Rudolf lett újvári és dunáninneni főkapitánynyá. Mint ilyentől Mátyás király 12,000 frtot kölcsönzött Újvár javítására s 1614. jún. 13-án Linczben kelt levelében elismervén ez adósság létezését, kijelenti, hogy 6% fog fizettetni neki mindaddig, míg a morva országgyűlés az egész összeget ki nem fizeti.[4])

És így Érsekújvár multjának két fő kérdése, első és második alapításának okai, ideje s más körülményei, meg lévén fejtve, nem marad más hátra, minthogy Érsekújvár fiai gyűjtsék egybe a tör-

[1]) Urkundenbuch der Familie Teufenbach. V. Brandl. Brün. 1867. S. 296—7. Sasinek. i. m.

[2]) Győri tört. s r. füzetek IV. 205—207. ll.

[3]) Žerotína záp. o soudě panském. I. 156., 164.

[4]) Urkundenbuch der Familie Teufenbach V. S. 307. Mind a két adat Sasineknél i. m.

ténetére vonatkozó adatokat s egyikök írja meg szülőföldjének szép történetét.

Az első Ujvárét megírta Fabián János és már sajtó alatt van.[1]) A másodikét már könnyebb lesz megírni, mert hiszen Pálffy Miklós főkapitánysága óta (1590.) oly kiváló szerepet játszik, különösen a XVII. és XVIII. századbeli szabadságharczokban s a török világban, hogy története a magyar nemzet akkori történetének jelentékeny részét képezi s a rávonatkozó emlékek többnyire már publikálva vannak.

MATUNÁK MIHÁLY.

[1]) Fábián János kis füzete időközben már megjelent. Lásd e füzet irodalmi rovatában.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság évzáró ülését az 1896-ik évi deczember hó 14-én tartotta.

Az előadó előterjesztette a bizottság évi jelentését, továbbá az 1897-ik évre szóló munkatervet és költségvetési előirányzatot, mely a bizottság által megállapíttatott.

A költségvetésbe az akadémia jóváhagyásának föltétele mellett, fölvétettek megfelelő összegek *Gabelman Miklós* XVI. századbeli hadi irnok Thallóczy Lajos által beküldött iratainak és jelentéseinek kiadására, továbbá *Marsigli* iratainak a hazai hadi történetírás részére leendő kiaknázására.

Az évi jelentés örvendetes tanúságot tesz arról, hogy a bizottság folyóirata, a «*Hadtörténelmi Közlemények*» állandó pártolásban részesül, kivált a magyar honvédség tisztikara részéről, mely a magyar történelem iránt tanúsított ez érdeklődésével hazafias érzületét élénken bizonyítja.

A *Magyar hadi krónikára* nézve a bizottság elhatározta, hogy annak második részéből, tekintettel arra, hogy az anyag bősége az előirányzott ívek számát jóval túlhaladta, csak a Buda visszavételéig terjedő fele adassék most ki, míg a még hátralevő rész és a Hadtörténelmi Helységnévtár az 1897-ik év folyamán, vagy részenkint a füzetekhez mellékelve, vagy egyszerre, mint a folyóirat 5-ik füzete jelenjék meg.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Újabb adat Szolnok 1552-ki ostromához. E folyóirat 1893. évfolyamában részletes adatokat közöltem Szolnok várának első szerencsétlen ostromáról. Abban az ostromban részt vett More Gáspár is, mint száz gyalogos kapitánya. A vár szégyenletes feladásáért a gyanu ő rá is nehezedett s hogy az alól magát tisztázza, tanúkkal igyekezett bizonyittatni ártatlanságát. A tanúvallomások a következők:

I. Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből római császár stb. hiveinknek Wayda Ferenczne k és Kynches Gergelynek, sélyei naszádosaink vajdáinak üdvözletünket és kegyelmünket. Nemes More Gáspár, a ki Szolnokban száz gyalogosunk kapitányja volt, előadta nekünk, hogy mivel Szolnok elvesztése idejében ti is ott voltatok, nagyon jól tudjátok, hogy ő a török benyomulása után mikor és mi módon igyekezett a többiek közt elfutni a nevezett erősségből? S minthogy e részbeni vallomásotokra s tanuskodásotokra igen nagy szüksége volna: méltóztassunk nektek ez iránt parancsolni. Minthogy pedig a közigazság meg nem tagadható, hűségteknek ezennel szigorúan megparancsoljuk, hogy akkor, a mikor nevezett panaszos benneteket jelen levelünkkel megkeres, az általa megszabandó napra és határidőre, ha parancsunknak engedelmeskedni vonakodnátok, ezen rendelet értelmében halaszthatatlanul behajtandó 16 márka bírság terhe alatt kötelességeteknek tartsátok a pozsonyi káptalanban személyesen megjelenni és ott az istennek tartozó hiteteknél s a nekünk s királyi szent koronánknak tartozó hűségteknél fogva a maga módja szerint mondjátok és valljátok meg mind azt, a mit a jelzett dologról az igazságnak megfelelőleg tudtok. A mely erről teendő vallomásotokról és tanuskodásotokról azután a pozsonyi káptalan által, annak káptalani pecsétje alatt, levelet parancsoltunk kiállittatni nevezett panaszos jogainak védelmére. Így kivánván azt a közigazság, másként ne cselekedjetek. Jelen levelet megolvasván a felmutatónak adjátok vissza. Kelt Bécsben, 1554 február 14-én.

II. A mely parancs értelmében, nevezett Waywoda (így) Ferencz a legközelebb elmúlt márczius hó 26-án előttünk megjelenvén, Istennek tartozó hitére s az ő felsége és szent koronájának tartozó hűségére megesküvén, kikérdeztetve azt vallotta, hogy ő a naszádosok vajdája volt s jelen volt Szolnok várának ostromlása idején s bár a naszádosoknak húsz hajójuk volt, mégis csak harmincz naszádos katona volt, mert oly hirtelen nem lehetett a naszádosokat összegyűjteni. Míg eleinte a budai

pasa ostromolta Szolnokot, a keresztyén katonák csekélylették a budainak az ostromát, de mikor Amhat pasa megérkezett a temesvári törökkel, erősebben kezdtek ostromolni, akkor vitézlő More Gáspár, száz gyalogosnak a feje, a kapitányok figyelmeztetése nélkül is, mint tisztességes férfi és katona igen nagy szorgalommal építgette Szolnok várát; a német és cseh katonák pedig mindjárt megrémülve futamodni készültek; nevezett More Gáspár bátorítással s figyelmeztetéssel tartóztatta őket, de az ostrom tizennegyedik napján a mondott németek és csehek a nevezett szolnoki várkapitányok akarata ellenére a Tisza folyó partjához futottak ott a naszádosok hajóit, melyeket tanú hatodmagával őrzött, erőszakkal el akarták venni s átevezni; nehányan kevesen át is jutottak a Tiszán, de a legtöbb elfogatott vagy a vízbe fult. A tanú pedig ismét a várba ment és ott a magyar katonák nehány kevés főnökével, a mint tudott, ellenállott a törököknek, míg a lábán sebet nem kapott. Nevezett More Gáspár egyik tizedesét a janicsárok golyója találta. More Gáspár, mint tisztességes katona és főember egy menekülő csehet, hogy az idegen katonákat visszatarthassa, kardjával megvágott, mondván: oh ti árulók, hogy elvesztettétek magatokat is, minket is! És a tizedesnek azt mondta: fogd meg őket, hogy el ne szaladjanak. De nem tudta megtartóztatni az idegen katonákat, csak kevés magyarral állott ellent a benyomuló törököknek s mikor a várban küzködött velök, sebet kapott; harczolva ment ki a várból s 30 katonával, kik közt öt spanyol volt, hajóra kapott. Egy török hajó török naszádosokkal útját állván, More Gáspár, mint vitéz katona harczolva velök, egy vajdát s négy magyar naszádost vesztett s tizenötöd magával megsebesült, a török hajó kormányosát lelőtte és megölte, ez által a török hajó meghátrálván, szabadon kelhetett át övéivel a Tiszán.

III. A mely parancs értelmében nevezett Kynches Gergely a legközelebb elmúlt márcz. 27-én előttünk megjelenvén, Istennek tartozó hitére s az ő felsége s szent koronájának tartozó hűségére megesküvén, kikérdeztetve azt vallotta, hogy Szolnok várának ostromlásánál ő is jelen volt és az összes naszádosoknak meghagyta Nyáry Lőrincz, hogy a várból menjenek ki a hajókat őrizni. Mikor ezt a parancsot elmondták nevezett More Gáspárnak, ez a More Gáspár így felelt: bármit parancsol Nyáry Lőrincz uram, jól van, de neki úgy tetszik, hogy csak nehányan menjenek ki a hajókat őrizni, a nagyobb rész ellenben maradjon benn a várban és minden gyalogos és tizedes legyen készen a várban. Azután More Gáspár összehívta valamennyi naszádost és gyalogost egy házba és itt maga More Gáspár következőleg beszélt: Barátaim és kedves testvéreim, értesültem, hogy a németek megijedve nem akarnak

velünk maradni; és kérdezte: van-e a magyar katonák közt, a kik a németekkel egyetértenek? Mire a magyar tizedesek azt válaszolták, hogy nem tudnak olyan magyart, a ki a németekkel cselekedne vagy érezne. More Gáspár még hozzá tette: az égben lakozó Istenre esküszöm, ha megértem, hogy közületek valaki a németekhez szít, annak azonnal levágom a fejét és kivetem a váron keresztül, ha valaki akad, a ki a mi becsületünk és ő királyi felsége hűsége ellen mer cselekedni; ellenkezőleg legyünk rajta barátaim, hogy kiki a maga helyén és sorján maradjon. Hozzá teszi a tanú, hogy ő csak jót és tisztességest tud More Gáspárról, a ki másokat vitézségre buzdított és senki sem a kapitányok, sem a katonák közül a várban és az ágyúk körül olyan munkát nem fejtett ki, mint More Gáspár. Az ostrom tizennegyedik napján a tanú hatodmagával a hajókat őrizte a Tisza folyó partján, midőn a törökök mindenfelől ostromolván a várat, a várból a hajókhoz menekülő németek és csehek tanút és naszádos társait megsebesítették, egy naszádost a vízbe dobtak; véletlenül a tanú hatodmagával egy tört hajón megszabadult a törökök körmei közül; Waywoda Ferencz, az ő társa a parton maradt és hogy a várba már benyomult More Gáspárt a törökök közé kavarodva, mikép lehetett kiszabadítani, valóban csodálatos, a mit a tanú sohse hitt volna. A tanu More Gáspárról csak is jót és vitéz katonákat illőt tud mondani.[1])

Illéssy János.

A korona-őrség folyamodásai Thurzó György nádorhoz és az ország rendekhez.[2]) I. Alázatos és hiv szolgálatunknak utánna Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak az Ur Istentül kivánunk jó egésséget és boldogságos hosszu életet meg adatni.

Továbbá nsgos és kegyelmes Urunk jól juthat Nsgdnak eszében, hogy Nsgdnak és az több magyarországi uraknak is alázatossan, nem egyszer, hanem egynehányszor supplicáltunk az nyomorult, fizetetlen állapotunk miá, de minthogy ekkoráig keveset használt az mi supplicálásunk, azért Nsgdnak mint kglmes urunknak alázatosan még is az egy élő Istenért könyörgünk, hogy tekéncse Nsgd az Istent és az mi nyomorult fizetetlen és ruhátlan állapotunkat (mert tudgya Isten, hogy mikor vigyáznunk kell, minthogy télre hajolt az idő, ki felesége ködmenét veszi magára, ki ismég baráttyától kölcsen kér ruhát magának és ugy

[1]) Latin eredeti Orsz. Ltár. Pozsonyi kam. iratai III. sor.

[2]) Mindkét rendbeli folyamodás dátum nélkül, de valószínűleg 1609-ben vagy a körül kelt.

állja meg az istrázsát) adatna Nsgd ha nem egyebet csak három hó posztót, hogy megruházván magunkat vigyázhassunk az szent korona mellett. Holott penig Nsgdnak nincsen módgya benne, hogy mezételenségünkből megruháztathassunk, könyörgünk Nsgdnak az egy élő Istenért is, hogy Nsgd fölszabaditván hitünket elbocsásson bennünket, hogy meg ne halljunk itt a helbe éhel és hideggel, mert tavaly esztendőben is kolduléssal teleltettük ki magunkat, sokak közülünk megunván fizetetlenségünket el is szökött s azért mi is, ha Nsd gondunkat nem viseli és el nem bocsát, kinszerittetünk bucsuvétlen is e helybül ki menni, mert éhhel meg nem halhatunk. Nsgdtul mint kglmes urunktól kglmes és jó választ várunk.

Nsgd alázatos és hiv szolgái

az szent korona mellett vigyázó
szeginy leginyek.

Kívül: Ad illustrissimum dominum dominum comitem palatinum Regni Hungariæ etc. humilis supplicatio.

(Országos Levéltár. Act. Thurz. fasc. 3 m. 48.)

II. Illustrissimi, reverendissimi generosi et egregii domini stb. Emlékezhetik Nsgd mimódon ez napokban Nagy Zombatban is alázatos irásunk által találtuk volt meg Nsgdat az több urakkal együtt a kik Nsgd mellett ott voltanak az mi fizetetlenségünk és fogyatkozásunk felől és akkor Nsgd az vármegyékre irt volt, hogy valami segitséggel lettenek volna, mig az ország valami bizonyost felöllünk végezett volna és Dunántul való vármegyék sollicitálását Nsgd Szántóházi uramra bizta volt, ki jóllehet azt mondja, hogy felvetettek mi számunkra valamit és most szedik; de mai napig semmit se hoztanak meg sohonneid (sic) is, és ha szintén adnak is valamit az csak két vagy háromszáz forint leszen és azt mindjárt az adóssoknak kelletik adnunk, mert annyi adósságot raktunk magunkra, hogy három hó pinzünkkel fel nem érnénk, ha meg kellene mind meg fizetnünk; az felföldi vármegyék penig contribuálnak e valamit avagy nem, mi azt nem tudgyuk. Im az tél rajtunk, mezitelenek vagyunk, semmi élést nem szerezhettünk ez télre, imigy amugy ekkoráig még is diót mit kapdostunk széllel, az kiért szántalan sok panasz volt reánk, és azért is vertek, fogdostak, lövödöztek az városiak bennünket és az városban sem merünk immár járni ugy *hurogatnak* minden felől bennünket, sokan is hitöket ide hagyván, mert az éhséget, mezitelenséget nem szenvedhették, el szöktek közülünk; másokat ha beirattunk is, azok is egy holnap, két holnap mulván, látván fizetetlenségünket menten mennek. Azért alázatosan könyörgünk Nsgdnak most az több urakkal és nemesekkel végezzen valamit felölünk, mert lehetet-

len dolog, hogy szegén legén megállhassa a helt; avagy bocsáttasson el Nsgd bennünket, hadd keressen magának, a ki hol tud, eledelt, noha több két esztendőbeli fizetésünknél oda marad, de nem tehetünk rólla, mert senki gondunkat nem viseli. Ez hidegben az istrását sem álhatunk mezitelen és éhel, éjjelre a kinek vagyon felesége ködmenét is reá veszi és ugy állja az istrázsát, ki ilyen helyen ugyan szégyen csak hallani is. Mert ezen könyörgünk, míg valamely vármegyébül valamit hoznak, Nsgd valami három hóra való posztót itt *Posonban* avagy Bécsben rendeltessen, hiszen a mint biztat Nsgd, hogy az mienk meg lészen, két esztendőbeli fizetésünkből az posztó metőt megelégíthetni idővel, ruházhassuk meg magunkat és ha az vármegyékbül valamit hoznának, azzal csináltatnánk meg és eledelt szereznénk míg meg nem drágódik jobban az élet. Nsgd egy jámbor főszolgája által tractáltasson valamely posztó metővel, hogy a mely posztó tartósb volna, karazsia vagy *meixner*, három hóra valót adna hitelbe, lám elég adósságunk vagyon hátra. Nsgtoktól errül kegyelmes választ várunk.

Nsgtoknak alázatos hiv szolgái
Porkolábok, istrásamester, tizedesek és a több szent korona mellett magyar szolgáló nép.

Kívül: Ad illustrissimos, reverendissimos, spectabiles, magnificos generosos ac egregios dominos, dominos regni palatinum et Cæteros dominos magnetes et nobiles in præsentibus octavis constitutos. Humillima supplicatio in arce penes sacram Coronam servientium.

Közli: *ys.*

(Országos Levéltár. Acta Thurz. fasc. 3 m. 53.)

A mezei és várbeli katonaság eltartásának költségei Magyarországon 1549-ben.

A mezei had.

Elsőben is a tiszteknek, ú. m. szemle-, fizető- és szállásmestereknek, szemle-írnoknak, őrmestereknek s más hasonlóknak egy hónapra 233 magyar ft; egy esztendőre --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	2.796 mft.
Az 1000 könnyű lovasnak egyenkint 3½ mft, tíz kapitánynak 40 ftjával esik egy hónapra 3900 mft; egy esztendőre --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	46.800 «
A spanyol katonáknak, beleértve a kapitányok fizetését is, esik egy hónapra 6560 mft; egy évre pedig --- ---	78.720 «

A 200 nehéz lovasnak egy hónapra 1733 mft; egy évre 20.796 mft.
580 hajdúnak s kapitányaiknak havonkint 1420 mft; egy évre ... 17.040 «
A mezei tűzérség föntartására s azok szükségleteire egy hónapra legkevesebb 2000 mft; egy évre ... 24.000 «
A főkapitánynak (generalis capitaneus) az osztrákoktól való fizetésén kívül jár még havi 300 mft; egy évre ... 3.600 «
Rendkívüli szükségletekre s költségekre, milyenek a posták, hírnökök, kémek s egyéb effélékre egy hónapra legkevesebb 1000 ft; egy esztendőre ... 12.000 «

A várőrségek.

Komáromban egy zászlóalj gyalogság eltartására havonkint 2240 mft; évenkint ... 26.880 mft.
Ugyanott 12 hajó naszádosainak egy hónapra 800 mft; egy évre ... 9.600 «
Győrben a fejérvári kapunál levő 10 német gyalogosnak s a városban 3 tűzérmesternek egy hónapra 63 mft; egy évre ... 756 «
Ugyanott van 300 könnyű lovas és 220 hajdú, egy lovas havi fizetése 3, a hajdúé 2 ft, tisztjeiké, kapitányaiké pedig 400 mft, úgy hogy egy hónapra összesen 1740 mftot tesz ki, és egy évre ... 24.480 «
Szigetben Nádasdy úr a nevezett hely védelmére a neki kirendelt s alább megemlítendő 200 lovason kívül, tart még 100 lovast és 150 hajdút; ezek fizetése, beleértve a hajdúkapitány mintegy 60 ft havi fizetését, egy hónapra 360 ft; egy évre ... 4.320 «
Egerben 200 lovas és 300 hajdú, valamint a kapitányok mintegy 150 ftra rugó fizetése egy hónapra 1350 mft; egy évre ... 16.200 «
A *szlavoniai bán* mellett van 250 könnyű lovas, egyenkint 3 ftjával és 300 ft a kapitányok fizetésére, kitesz egy hónapra 1050 mft; egy évre ... 12.600 «
Báthory úr mellett 300 könnyű lovasnak s 300 ft ezek kapitányainak, jut egy hónapra 1200 mft; egy évre ... 14.400 «
Nádasdy úr, mint a dunántúli végek főkapitánya mellett van 200 lovas, miből százat — mint föntebb mondatott — mindig Szigetben tartozik tartani, a másik százat pedig Kanizsában, vagy a hol az ország védelme

inkább kívánja. Ennek a 200 vitéznek a fizetése, ide számítva a saját személyére járó havi 300 ftot, egy hónapra 900 mft; egy évre ... 10.800 mft.

Lakon 10 hajdú, mindegyiknek 2 ftjával, esik egy hónapra 20 ft; egy évre ... 240 «

Pazodon 6 hajdú, havonkint 12 frt; évenkint ... 144 «

Somogyváron 24 hajdúnak havonkint 48 mft; évenkint... 576 «

Veszprémben van 32 lovas és 200 hajdú; egy lovasnak 3, egy hajdúnak 2, a kapitánynak 50 ft havonkint, tesz egy hónapra 546 mft; egy évre ... 6.552 «

Vitányon 3 lovasnak és 12 hajdúnak havonkint 33 ft; évenkint ... 396 «

Tatában 20 lovas és 80 hajdú fizetése a kapitány 30 ftjával, havonkint 250 mft; évenkint ... 3.000 «

Szent-Márton hegyén 12 lovasnak és 32 hajdúnak havonkint 100 mft, évenkint ... 1.200 «

A *saághi* várban és klastromban 24 lovas és 50 hajdú van elhelyezve; a kapitány fizetése 40 ft, az egész egy hónapra 212 mft; egy évre ... 2.544 «

Szécsénben 25 hajdúnak havonkint 50 mft; egy esztendőre 600 «

Gyarmaton szintén 25 hajdúnak havonkint 50 ft; egy esztendőre ... 600 «

A *sárosi* őrség föntartására évenkint mintegy ... 6.000 «

A *zengi* s környékebeli véghelyek őrségének fizetése rámegy... 17.032 «

A *szlavon* végházakban 400 lovas és 400 haramia vagy hajdú (heramiæ sive haidones), a kik a kapitányokkal egyetemben havonkint 2240 mftot igényelnek, a mi egy esztendőben ... 26.880 «

Szent-György, Prodaincz és *Kapronicza* várak ellátására kell évenkint ... 2.000 «

A *krajnai* végekben 100 lovas és 150 martalócz (martalossi) s kapitányaik fizetése havonkint 660 mft, évenkint ... 1.920 «

A fent elősorolt katonaság ellátása tehát bele kerül egy évben összesen ... 397.472 mft

Azonfelül a béke fentartása kedveért az ő felsége konstantinápolyi követének évi költsége 80.000 rénes forint, vagyis ... 64.000 «

Továbbá az ezredek, a magyar kamarai s más tanácsosok

s egyéb a kamarához tartozó személyek ellátására évenkint --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 32.000 mft.

Summa summarum 493.472 mft.

Ennek fedezetére ő felsége adó vagy országos segély czímén a legutóbbi megajánlás szerint kap --- --- --- 130.000 «

Tehát ő felségének gondoskodnia kell más forrásokról, a melyekből a hiányzó összeget előteremtse; ez pedig... 363.472 «

Még ekkor sincs ide számítva, a mit a temérdek építkezésre kell fordítani, a mi legkevesebb --- --- --- 100.000 «

(Ered. Orsz. Ltár. Pozsonyi kam. iratai III. sorozat.) *I—s.*

Várőrségek állománya 1571-ben. Az ő felsége váraiban tartott magyar és német katonák száma ő felségének 1571 szept. 17-én kibocsátott rendelete szerint:

Tokaj.

A provizor tart lovast 8
évi fizetéssel gyalogost 6

Azonkívűl magyar gyalogos is tartatik ő felsége költségén, hol több, hol kevesebb 33.

Szendrő.

A provizor tart lovast 8
Ugyanitt és Balog várában van magyar gyalogság 40.

Krasznahorka.

Bornemisza Imre kapitány egyesség szerint tart 35 lovast, 25 magyar és 25 német gyalogost.

Szádvár.

Magyar lovas 25
Magyar gyalogos 25
Német gyalogos 20
Német puskás 50

Tűzérmester 1, néhány mellérendelt személylyel.

Munkács.

Bay Ferencz fizetést húz 12 lovasra
A provizor « « 8 «
Ugyanott tartatik 10 gyalogos.

Szatmár.

A provizornak fizetés jár	10	lovasra
Ugyanitt tartatik	50	gyalogos.

Patak.

Szennyesi Máté kapitánynak fizetés jár	12	lovasra
Ugyanitt tartatik	10	magyar gyalogos
A provizornak van fizetése	21	lovasra.

Putnok.

Török András tart egyezség szerint	32	lovast
	40	magyar gyalogost.

Kassa.

Van a várban magyar várnagy	2	
magyar gyalogos	30.	

(Orsz. Ltár. Pozsonyi kam. iratai. III. sorozat.) *I—s.*

Wesselényi két levele Sopron vármegyéhez az 1655. évi honvédelmi törvény végrehajtása iránt. I. Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, Magnifici, Admodum Reverendi, Generosi, Egregii item et Nobiles Amici nobis observantissimi.

Salutem et servitiorum nostrorum commendationem.

A kegyelmetek sub dato 10. Mensis Septembris gyűlésének szokott helyéről irott levelét elvettük, mit irjon megértettük.

Kire való választételünknek, hogy ekkoráig el kellett haladni, nem egyéb az oka, hanem hogy ugyanazon levelek casualiter innét Posonba, s onnad ismégh ide sétáltak.

Ami az elmult országunk gyülésében imponált contributióknak állapotját és *a vitézlő rendnek helybenállítását* illeti, kiket kegyelmetek — causálván az elmúlt pestisnek és egyéb a vármegyében grassáló alkalmatlanságoknak súlyát — mindez mai napiglan is præstálni elmulasztott, arra úgy tetszik adtunk már két izben is választ kegyelmeteknek, hogy t. i. mind a felvetett contributióknak administrálása, s mind peniglen azon gyülésbeli constitutió szerént statuálandó vitézlő rendnek præstálása, azon Dunántul való 7 vármegyének generalis gyülése nélkül is alkalmatosan végbe mehet; mivel azon gyülésnek kiszolgáltatását Istenben elnyugodott boldogemlékezetü kegyelmes urunk Császárunk per expressum kegyelmessen nem engedte, kire mi is, hogy licentiát adhatnánk Urunk s Királyunk parancsolatja ellen, nincs hatalmunkban, s

bár ugyan volna is, azon gyülésnek semmi szükségét nem látjuk. Mert valamely uton a többi vármegyék eltudták igazítani azokat gyülés nélkül, úgy kegyelmeteknek is annak eligazításában módja és útja lévén, mindazokat minden neheztelés nélkül eligazíthatja. Más az, hogy ha valamely faluk a pestis miatt elpusztulván, a portáknak száma megkissebbedett volna, arra annyival inkább sem kivántatik azon gyülés, — hanem annak rectificátiójában, és nem új connumerátiójában, ilyen mód vagyon:

Beadván az ilyenek a vármegyére supplicátiójokat, küldje ki a vármegye ad oculatam szolgabíráját cum jurato assessore, kiknek relátiójokat meghallgatván, szállítsa úgy osztán alá conscientiose a portájokat a vármegye.

De hogy új connumerátió portarum, avagy az ollyan generalis gyülésnek kiszolgáltatása légyen: mind az országnak s mind peniglen az ő felsége fiscussának igen káros és ártalmas volna.

Minek okáért kegyelmeteket szeretettel kérjük, sőt tisztünk szerént serio intjük is: azon contributiókat, úgy mint a Coronalist és Honoráriumot *a vitézlő rendnek helybenállításával* együtt effectuálja, és vigye végbe; mert egyébaránt ez iránt irott Articulusnak pœnáját el nem kerüli kegyelmetek. In reliquo Easdem Dominationes vestras feliciter valere desideramus. Datum *Novizolii* die 11 Oktobris Ao 1657.

Illustrissimarum, Reverend. etc. Dnmu Vrarum

Amicus ad serviendum paratissimus
Comes F. Wesselény mp.

II. Illustrissimi, Rssmi, Adm. Rndi, Sples, Magci, Generosi, Egregii et Nobiles Dni Amici nobis observantissimi.

Salutem et Servitiorum nostrorum commendationem.

Harmadik levelünk immár ez Kegyelmetekhez, az megigért élésnek administrátiója végett; de még sincs hire, megindította-e már Kegyelmetek azon offerált subsidiumot avagy nem.

Kihezképest akaránk még egyszer serio requirálnunk, Istenért is kérvén kegyelmeteket: admaturálja éjjel-nappal azon *élésnek Győrre való szállítását;* mivel már ez a szegény Csallóköz is annyira jutott, hogy sem nem arathat, sem nem szánthat; félő, jövendőben Kegyelmeteket okúl maga nyomorúságának ne vesse, causálván azt egy részről kegyelmetek késedelmes segitsége is. In reliquo Isten éltesse kegyelmeteket.

Datum Thur Szakálos die 5. Augusti 1658.

Earundem Dominationum Vestrarum
Amicus ad serviendum paratus
Comes F. Wesselény mp.

Soproniensibus, Cito. Cito. Cito. Cito.

(*Külczím* mind a kettőn: Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus, Magnificis, Adm. Reverendis, Generossis, Egregiis item et Nobilibus Dominis N. N. Supremo et Vice Comitibus, Judlium, et Jur. Assessoribus, Toti denique Universitati Dnorum Magnatum et Nobilium Comitatus Soproniensis etc. Dnis Amicis nobis observantissimis. — A *kismartoni főlevéltárban.* Rep. 70. Fasc. E. Nr. 3. et 4.)

Dr. Merényi Lajos.

Vádori rendelet a pápai végház erődítese ügyében. 1657. Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, Magnifici, Admodum Reverendi, Generosi, Egregii item et Nobiles Domini, Amici nobis observandissimi.

Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Nem kicsiny szivünk fájdalmával érezzük, hogy noha nyilván tudva legyen kegyelmeteknél, mit dictáljanak a gratuitus labor felől országunk egynehány rendbeli condált articulussi: mindazonáltal, — amint az ő fölsége a mi kegyelmes Urunknak Császárunknak bepræsentáltatott gróf *Manszfeld* uram *győri főkapitány* panaszos informátiójára nékünk több kegyelmes intimátiójából értjük, — nem tudatik micsoda okokra nézve a kegyelmetek vármegyéjétől annyira intermittáltatott a gratuitus labornak *pápai praesidiumhoz* való præstálása, hogy majd utolsó romlásra és pusztulásra jutand, annak az egész földnek nagy veszedelmére.

Minek okáért így lévén a dolog, akaránk kegyelmeteket szeretettel kérnünk, sőt tisztünk és hivatalunk szerint intenünk is, kegyelmetek — megirt végháznak s következendőképpen édes hazájának és önnönmaga megmaradását szemei előtt viselvén, — azon végházat gratuitus laborból meg ne fogyatkoztassa, hanem: mennyi és minemű gratuitus labort eddig administráltatott a nemes vármegye az említett præsidiumhoz, megnevezett győri főkapitány uramnak megmutatni ne neheztelje kegyelmetek, és ami fog restálni, azt minden tovább való hallogatás nélkül, e mostani időkre nézve is præstálni, sőt annak utánna is azon præsidiumnak reparátiójára és fortificátiójára — sepositis quibusois privatis — uri kötelessége szerint szorgalmatosan concurrálni el ne mulassa kegyelmetek.

Holott penig jelen való requisitiónknak kegyelmeteknél foganatja nem lészen, embereinket inquisitióra præmittálván, kéntelenek leszünk juxta Articulum 21. Anni 1563. in articulo 3. Anni 1630 citatum, per eundemque et plures alios Regni articulos recenter confirmatum, félre

tévén azaránt mindennémű engedelmet, procedálnunk. Kiben azért különben se cselekedjék kegyelmetek.

Ezek után Isten sokáig tartsa jó egészségben kegyelmeteket. Datum *Novizolii die 7. Martii Anno 1657.*

Earundem Dominationum Vestrarum

Amicus ad serviendum paratissimus
Comes F. Wesselény mp.

(*Kívül:* Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus, Magnificis, Admodum Reverendis, Magnificis, Generosis, Egregiis item et Nobilibus Dominis N. N. Supremo et Vice Comitibus, Judlium et jur. assessoribus, toti denique universitati Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus Soproniensis etc. Dominis Amicis nobis observandissimis.)

Anno 1657. 14. martii exhibitæ sunt in possessione Nemeskér. Eredetiről a *kismartoni főlevéltárban*, Repos. 70. Fasc. E. Nr. 2.

Dr. Merényi Lajos.

A kuruczok Lendván. — Gludovácz Mátyás tiszttartó jelentése földesurához, Esterházy Pál nádorhoz, 1706. május 1.

Szentséges római imperiumbéli Fejedelem;
Nékem nagy jó kegyelmes Uram!

Minapiban írtam vala meg præfectus uramnak mind az itt való állapotokat, a mik történtenek az elmúlt bőjtben és husvéttájban: Hogy méltóságos gróf Dráskovics János úr ő excellentiája, midőn a ráczsággal fölment, akkor a rácz quardizont Alsó-Lendva várába betette, úgy hogy azzal a dominiumot mególtalmazza; a lendvai városbelieket pedig fölültetvén, magával elvitte. Erre, die 1. Aprilis, majd *négy ezerből álló kuruczság* alájövén, a várat harmad napig bloquádálták.

Látván a Commendánt, hogy a várat nem tarthatja, föladta accordra nékik a várat. Őket pedig békével elbocsátották által a Murán. A várban penig valamennyi bor, gabona, és máshol való volt, mind prédára ment, és semmi nem maradott (egyéb) az üres kőfalnál a várban. Utóljára már a várat is épen föl akarták gyújtani; de mindaddig kértem kapitány uraimékat és fizettem is nekik: meg nem gyújtatták.

Az asztagokban is elcsépeltettek s megétettek. — A többit is mind elprédálták volna; de sok fáradtságomra és fizetésemre, nyomorúságosan menthettem meg.

Azonkívül a szőlőhegyeken több száz pinczénél felvertek; ki a szegénységé, ki pedig Lendvaiaké volt. És teljességgel azon Lendvát csak el akarták pusztítani, *azért, hogy a rácz belé szállott és gróf Dráskovicscsal elmentek a lendvaiak.*

A falukon is elég károkat tettek a szegénységnek, és ugyancsak pusztítottak volna mindenütt, ha annyi fáradságommal és fizetésemmel nem menthettem volna.

Ezeket mind megírtam præfectus uramnak, de ő kegyelme oly választ adott, hogy valamit én adtam és költöttem a kuruczságra, abban semmi nem acceptáltatik. Jóllehet ugyan ezen dominiumot is confiscálták és mindennemű bor- és gabonabeli proventust parancsoltak Pápára vitetni; de akkor is addig fáradoztam és Horváth Sigmond urammal végeztem az iránt, hogy pénzen adhassam el, a mint, hogy két ezer forintig eladtam a gabonából, és abból adtam ötszáz forintot ki, azzal megelégedtek, a többit mind eddig is conserváltam s azon voltam, hogy miképpen Herczegségednek pénzt szörözhessek és több hasznot hajthassak mindenekben; és ezen pénzt — csak jó mód lehessen benne — Herczegségednek fölszolgáltatom, vagy is elviszem.

Azok pedig, ha nem acceptáltatnak, kiket a kruczságnak köllött adnom — a mint præfectus uram írja — nem tudom miképpen lehet; noha sokszor életemet is föltettem ezen dominiumért ebben az üdőben, és úgy mentettem.

Most sem lett volna ez a sok prédálás itt; sem Herczegséged, sem a szegénység nem vallott volna annyi kárt: ha gróf Dráskovics uram ő excellentiája a quardizont be nem tette volna; noha látta, hogy a vár nem arra való, hogy megtarthassák, és a dominiumot abból óltalmazhassa. Ezeket a károkat mind ő excellentiájának köszönheti Herczegséged, s mind a szegénység is.

Én pedig ha ezen sok adakozásokat és költségeket nem tettem volna, a kuruczság maga gazdálkodott volna (a minthogy úgy is akart), most sohul csak egy asztag sem maradott volna meg. És ha én ezeket továbbra is nem követem, bizonyossan írhatom, hogy semmi haszna nem lészen Herczegségednek ezen dominiumból.

De minthogy Bécsben fönlétemben Herczegségednél, alázatosan proponáltam az itt való dolgokat, akkor *Herczegséged parancsolt volt, hogy igen is a mennyire lehet* adakozzam nékik, csak *menthessem a szegénységet:* azért cselekedtem ezt. Másként ha ezt nem míveltem volna, teljességgel ruináltatott volna már eddig a dominium.

A *ráczságot*, hogy elbocsátották a várból által a Murán szépen, *azután* csak *harmadnappal általcsapván a Murán*, az ezen dominiumbeli falukat mineműképpen pusztították és mennyi marhájokat elhajtották által a Murán, im az includált specificatióból kitetszik. Most is oda vagyon. Instáltam ugyan érette, de semmit sem nyerhettem vissza, noha méltóságos gróf Dráskovics János uram ő excellentiájától minemű pro-

tectionalis adatott ki, (melynek is a párját Herczegségednek megküldöttem), de semmit sem gondolnak azzal. Kire nézve Herczegséged méltóztatnék egy parancsolatot ő Fölségétől kivenni; most gróf Keglevics Péter uram ő nagysága *banalis locumtenens* Horvátországban, ő nagysága adatná vissza szegény emberek marháit.

Itten én épen két tűz között vagyok, nem úgy mint Herczegséged más dominiumiban levő tisztek. Mert mind a ráczságtól s mind a kuruczságtól köll félnünk, *és adakoznunk*, (itten úgy köll az Istennek szolgálni, hogy az ördögnek se vétsen az ember); s ha azok nem acceptáltatnak én tőlem, noha már magamat is mindenemből kipusztítottak, a rajtam valónál egyéb sem maradott, életemet is föltettem érette, úgy mentettem ezen kis darab földet; azért nem tudom miképpen szolgálhassak továbbra is; noha reménlettem, hogy ezzel Herczegségednek hasznot hajthassak és Herczegségedtől grátiát nyerhessek ez iránt. Mi tévő legyek pedig ez után, Herczegségedtől alázatosan választ várok.

Továbbra is én a Herczegséged kegyelmes grátiájába alázatosan ajánlom magamat és maradok

Herczegségednek mint kegyelmes Uramnak legkisebbik alázatos szolgája.

Lenthy 1. May 1706. Gludovácz Mátyás.

(Literæ Mathiæ Gludovácz de Kuruczonum in Lendva excessibus. Fasc.: E. Nr.: 43. Rep.: 70. A *kismartoni főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Lázadás a varasdi katonai határőrvidéki kerületben 1755-ben. Ha Magyarország nagy királyának, Corvin Mátyásnak politikai, államférfiui tekintete szerencsésebb lett volna, akkor a nagy király, a helyett, hogy Csehországban, Morvaországban és Ausztriában hódít, inkább saját országa déli határainak megerősítését, biztosítását tette volna feladatává.

Az ozmánok hatalma mindinkább terjedt; leigázta az addig magyar fennhatóság alatt volt területeket és úgy Magyarországot, mint a határos országokat is nemsokára a legnagyobb veszedelemmel fenyegette.

A török foglalások következményei között leginkább előtérbe lép, hogy a meghódolt területek lakosai a zabolátlan vad hordák által megrémítve, nagy számmal Magyarországban kerestek és találtak is menedéket.

Itt a végeken földet kaptak örök hübérkép, továbbá teljes vallásszabadságot és némi adómentességet is biztosítottak számukra; de

kötelezniök kellett magukat, hogy a törökök betörései ellen földjüket fegyveres kézzel védelmezik. Ez a *határőrvidék* keletkezése.

Későbbi kiváltságok a határőrvidékieket a földadótól, valamint minden más adófizetéstől is fölmentették; ennek ellenében azonban kötelezték magukat, hogy háború esetén a császári vezért követni fogják.

I. Ferdinánd alatt 1557-ben e végbeli népek már önálló határőrvidéki parancsnokot kaptak, és 1630 október 5-én II. Ferdinánd alatt a közigazgatás szabályozására *szervezeti statutomot* nyertek.

1755-ben a határőrvidéken a Hilburghauseni herczeg által tervezett és Mária Terézia által el is fogadott szervezet állt érvényben, melynek főbb pontjai röviden a következők:

A *varasdi* kerület földrajzi határaihoz képest 4 ezredbe osztatott fel, melyek akkori ezredeseiknek nevét viselték. Az egyik a Petazzi (szluini) ezred, a második a Dillis (ogulini) ezred, a harmadik a Herberstein (ottocsani) ezred, a negyedik pedig a Guiccardi (likani) ezred nevét viselte.[1])

A *szluini- vagy Petazzi-ezred*, a melyre eseményünk vonatkozik, 4 kapitányságból — Thurn, Barilovits, Szluin és Sichelburg — állott melyekhez 64 helység, 2276 házzal és 5215 szolgálatképes férfivel (16 és 60 év között) tartozott, összesen 10.444 férfi lakossal.

Minden ezred önálló birósága kapott. Az ezredesi, 1 őrnagyi és a kapitányi helyek idegen tisztek által töltettek be. A tisztek és a legénység különös egyenruhát kaptak, mely a tiszteknél zöld magyar köpenyből gömbölyű aranyzsinórzattal, vörös kabátkából, erősen sujtásozott nadrágból és fekete, bársonyszerű, aranynyal hímzett kalpagból állott. A legénység az őrmestertől lefelé vörös nadrágot és kék kabátot viselt.

Minden ezred ezredesének nevét kapta, de a nélkül, hogy az ezáltal az ezred tulajdonosává vált volna. Csakis ellenség elé történt kivonulás alkalmával rendelkezett a legöregebb ezredes élet és halál fölött. Az ezredes az egész ezredkerületben nemcsak katonai parancsnok, hanem polgári és birósági főnök is volt.

Úgy a varasdi, mint a károlyvárosi ezredek a hadsereg rendes csapatai közé voltak fölvéve, de azon különbséggel, hogy tábornokaik és tisztjeik a sorhadak tisztjei után következzenek. Továbbá pedig, miután ezen ezredek karddal szoktak leginkább harczolni, nem osztattak be a hadrendbe, hanem önálló hadosztályt képeztek.

[1]) Ezekből a kerületekből ma a magyar-horvát 79. és 96. gyalogezred, a 19. és 31. tábori vadászzászlóalj és az 5. dsidásezred egészíttetik ki.

A 4 ezred között rang volt megállapítva; első volt a varasdi, aztán következett a károlyvárosi, bánáti és végre a szlavoniai ezred.

A bécsi udvari hadi tanács a katonai határőrvidék vezetését már 1749-ben átvette, és ezóta működtek az önálló főparancsnokok is.

Az 1752-ik évi szabályzat szerint az alezredes rangjánál fogva mindjárt a főispán vagy a felszentelt apát és prépost után következett, az ezredes pedig ezekkel egyenrangú volt.

Ha egy tisztet magasabb rangba léptettek elő, úgy ezért bizonyos taksát kellett fizetnie, mely a hadnagytól fölfelé egész az alezredesig minden egyes előléptetésnél a következőből állt:

a) az udvari hadi tanácsnak az alezredesi kinevezésért 200 forint, az őrnagyiért 150 forint, a kapitányiért 20 forint, az alhadnagyiért 10 frt;

b) a parancsnokság takarékpénztárába 2 havi fizetés; és végre

c) elődjének özvegye és gyermekei javára 3 havi fizetés.

A kormány azon szándéka, hogy a határőrvidéken a «határjog» életbeléptetése által rendezett jogviszonyokat teremtsen, a határőrök közt előbb zavargásokra, majd a varasdi kerületben 1755-ben nyilt lázadásra vezetett.

E lázadás történetét akarjuk a következőkben tárgyalni.

Mária Terézia 1755-ben Triesztbe tervezett utazása alkalmával a varasdi és károlyvárosi kerületet is meg akarta látogatni. A varasdi kerület parancsnoka, Kheul báró táborszernagy, tehát azt kivánta, hogy az alája rendelt varasdiakat új egyenruhában vezethesse a császárnő és királynő elé. A varasdiak ugyan mintegy négy évvel ezelőtt saját költségükön új egyenruhát szereztek be, de a ruhák már nagyon kopottak valának és alig voltak a császárnő előtti csapatszemlére alkalmasak. Kheul ennek folytán új egyenruhák készítését és az erre szükséges pénzösszeg beszerzését parancsolta meg. E parancs akkor is érvényben maradt, midőn a királynő tervezett útját feladta.

Hogy a királynő látogatásának elmaradása daczára a pénz behajtását meg nem szüntették, az nagy hiba volt, mely a könnyen felhevülő szegény nép körében nagy elédedetlenséget okozott. Az egyik századnál a pénz beszedése csendesen megtörtént; de midőn Kengyel kapitány Brentano ezredes utasításai ellenére tapintatlanul kezdett eljárni, ellenállásra talált; Brentano ekkor közbelépett, a legénységet lecsendesítette és a pénz jóindulatú lefizetésére bírta.

Topolowátzban Schellhorn kapitány három határőr ellenkezése daczára az egyenruházati pénzt ugyan beszedte, de midőn a községből el akart távozni, feltartóztatták és a pénzt tőle elvették. Bizonyosan

agyon is ütötték volna, ha a topolowátzi knéz erélyes közbelépésével őt meg nem menti.

Midőn Brentano ezredes ez eset hírére Topolowátzba sietett, a helységet *üresen találta*; a lakosok fölfegyverkezve Rovischtje-re mentek.

Az elégedetlen knézek az egyenruházati és fölszerelési pénzek jogtalan kiírásán, a kiváltságaikon esett sérelmeken jajdultak fel, s ezzel a nép bajainak legérzékenyebb oldalát érintették.

Tagadhatatlan, hogy több olyan dolog történt, a mi jogos panaszra adott okot, és az a bajt sulyosbította.

1755 január 17-én és 21-én a knézek Rovischtje-ben gyűlést tartottak és innét adatott ki a felhivás a varasdi kerület összes határőreihez, hogy Szörénybe gyülekezzenek és tisztjeiket, ha kell *megkötözve is*, magukkal hozzák, hogy kiváltságaik felolvasásánál jelen legyenek.

A lázadás az egész kerületben gyorsan terjedt; Szörényben nagyon rövid idő alatt már 17,000 ember gyült össze, kik az egész varasdi kerületnek a szörényi gyüléssel való közösségét proclamálták és tisztjeiknek az engedelmességet felmondták. Azok a tisztek, kik ez alkalommal a lázadók kezeibe kerültek, agyonüttettek, míg másoknak sietve kellett menekülniök.

A kiváltságok felolvasása után a nép ismét elszéledt Szörényből, a mozgalom vezetői azonban ott maradtak és jólét-bizottsággá alakultak.

Néhány nappal később Guiccardi tábornoknál közösségi kiküldöttek jelentek meg Kapronczán, kik sérelmeiket 14 pontban sorolták föl. A megbeszélés után és miután a tábornok a szörényiekhez levelet intézett volt, a nyugalom ismét helyre állott.

Később kitünt, hogy a nép tulajdonkép nem is az egyenruházati járulékok végett lázadt volt föl, hanem azért, mivel a fizetési elosztó bárczákat adókivetésnek hitte, mely adót élete fogytáig fizetnie kell, és ez adókivetés által magát kiváltságaiban sértve érezte.

A bécsi udvari hadi tanács azt vélte, hogy a zavargások lecsillapítására békés eszközök is elegendők lesznek. Az egyenruházati pénzek beszedését azonnal megszüntette és a lecsendesítésre mindenütt elnézést ajánlott; azután pedig az események megvizsgálására bizottságot küldött le, mely Neipperg gróf tábornagy, Wolfersdorf báró tábornok, Beck ezredes és Jenko udvari tanácsosból állott. E bizottság áprilisban Kanizsán ült össze.[1])

Hogy milyen fontosságot tulajdonítottak Bécsben e fölkelésnek, az kitünik a bizottság katonai kiséretének nagyságából is.

[1]) Vanicek. A határőrvidék részletes története, 1875.

A bizottság födözete 2 gyalog zászlóaljból, 2 gránátos századból, 30 dragonyosból és 50 huszárból állott, 6 löveggel. Ezenkívül pedig 16.000 ember, megfelelő tüzérséggel, készültségbe helyeztetett.[1])

Az udvari hadi tanács elnöke, Harrach József gróf, február 24-én a királynőnek előterjesztést tett, melyben az eseményeket felsorolván, végül azt jegyzi meg: «hogy a lázadásnál a Szt-Györgyben állomásozó század a rend helyreállításánál sikeresen közreműködött és magát különösen kitüntette.[2])

Mária Terézia a beadványra sajátkezűleg válaszolt, és meghagyta Harrach grófnak, hogy e század mindegyik embere 2 db. új aranyat kapjon; «ha pedig annyi új arany nem lenne mindjárt kéznél, azt a kamarai fizetőmestertől sürgősen kérjék«.[3])

Összesen 480 darab arany kellett, melyeknek egyik fele a rendelet szerint császári, a másik fele pedig császári királyi nyomással volt ellátva.[4])

A legénység az átnyújtás alkalmával a császári Felség arczképével ellátott aranyakat áhitattal megcsókolta és köszönetét szóbelileg és írásbelileg is kifejezte, megigérve, hogy állandóan hűséggel és engedelmességgel fognak kötelességükben kitartani.[5])

Neipperg gróf tábornagy 1755 julius 25-én Kapronczáról írt az udvari hadi tanácsnak a módozatokról, a varasdi lázadás vezetőire kimondott birtokelkobzás végrehajtását illetőleg.

Szeptember hóban Neipperg már ismét Bécsben volt, hol a határőrvidéken szerzett tapasztalatairól a királynőnek azonnal jelentést tett.

A császári és királyi kormány bölcs mérséklete, valamint a határőrvidékeknek kiegyezést czélzó komoly törekvései az országnak nemsokára ismét békét és rendet biztosítottak.

Lassankint megszünt a nép ellenszenve az egyenruha iránt, beletörődött, hogy ezredekbe osztassék, mely rendszabályok már a 7 éves háborúban is előnyöseknek mutatkoztak.

A határőrvidéki csapatok ennek következtében fegyelmezett katonák lettek és a tisztaság, rendszeretet és mértékletesség kivételével a derék emberek és harczosok minden jó tulajdonságával bírtak. Később a sorhadbeli ezredekkel ruházat, fegyverzet és háborúban zsold tekinte-

[1]) Dr. Schwicker, Az osztrák (?) katonai határőrvidék története.
[2]) Udvari hadi tanácsi okmányok, 1755 február, Nr. 441.
[3]) U. o.
[4]) Udvari hadi tanácsi rendeletek 1755 február 26-án.
[5]) Udvari hadi tanácsi előterjesztések 1755 április hó, Nr. 466.

tében is egyenlőkké tétettek, egyenlőkép képeztettek ki, s így is maradtak a jelen század közepéig, a mikor a magyar törvényhozás a határőrvidéket polgárosítván, a régi határőrvidéki ezredek feloszlattattak.

A határőrvidék népei hegyi lakosok, kik a hegyek közt születnek és nevelkednek, és egész életmódjuk, vadászszenvedélyük őket a hegyi harczra kiválóan alkalmassá és oly ügyessé teszi, mint kevés más népet.

Egy harczintézkedés a sziléziai háborúk idejéből. Az 1758-ik évi hadjáratban II. Frigyes május havában ostrom alá fogta Olmütz várát, de az ostromot részint azért, mert a császáriak a *Domstadl* melletti rajtaütéssel az ostrom-tüzér anyagot elfoglalták, részint pedig Daun seregének Gross-Teinitzre történt előnyomúlása folytán, julius 2-án feloldani volt kénytelen; kevéssel ez idő után Frigyes az oroszok támadása következtében Morva-Csehországból kivonúlt.

A Zweibrückeni herczeg parancsnoksága alatt álló német birodalmi hadsereg ez idő alatt *Saaz* környékén állott, vele szemben pedig a Henrik porosz herczeg által vezetett második porosz sereg *Chemnitz* tájékán Szászországban.

Július közepén, midőn Frigyes és Daun serege még Königgrätz körül egymással szemben állottak, a Zweibrückeni herczeg, kinek seregéhez *Kleefeld* táborszernagy alatt egy császári hadtest is beosztva volt, Saazból Komotauon, Sebastiansbergen, Marienbergen át egy támadó előtörést intézett Chemnitz felé, mely előtörésnél Kleefeld hadteste a poroszok által megszállt Marienberget volt megtámadandó.

E támadásra adta ki Kleefeld az alább következő harczintézkedést, mely a sziléziai háborúk hadművészetének érdekes adaléka.

«*Miheztartási pontozatok*, melyeket a Zweibrückeni herczeg ő Fenségének legkegyelmesebb parancsánál fogva Marienberg elfoglalásánál követni kell.

1. A támadó csapatok első oszlopa Sebastianbergből ma este nyolcz órakor következőképen indúl el: Sprung alezredes úr vezeti az előrédet 150 huszárral, a kiket egy százados 100 horváttal követ és az országúton egyenesen Marienberg felé nyomúl előre. A mint az említett alezredes úr ahhoz a ponthoz érkezik, a hol az út az úgynevezett Bükkerdő felé jobbra kanyarodik, egy tisztet 24 huszárral és a százados csapatából egy tisztet 24 horváttal előre küld és az országúttól jobbra eső úton a Bükkerdőbe indítja, és pedig olyképen, hogy ez a két tiszt Marienberg felé az erdő végén megáll, a horvátok pedig észrevétlenül és a nélkül, hogy zajt csinálnának, jobbról és balról Marienbergig lopóznak, hogy az esetleg a városon kívül tartózkodó ellenséget szemügyre

vehessék. Az alezredes úr többi csapataival a Marienberggel szemben levő magaslatot foglalja el és a mint az erdőből kijött, jobbra és balra járőröket küld ki; de ezek ne nyomúljanak nagyon előre, nehogy ellenséges csapatokra bukkanjanak és ez által idő előtt zajt csapjanak.

2. Báró Orczy ezredes úr huszár dandárával rögtön követi az előcsapatot; őt követik báró Ried és Vukássevics ezredesek zászlóaljaikkal és ágyúikkal; ezek után következik Moroviczy ezredes úr zászlóaljaival és ágyúival; ezekhez csatlakozik a német lovasság. A mint ahhoz a ponthoz érnek, a hol az említett út a Bükkerdőbe vezet, báró Orczy ezredes úr egy lovas-századost 60 lovassal előre indít a Bükkerdőtől jobbra levő úton, a kit báró Ried, kihez a lovas-százados csatlakozik, zászlóaljaival és két ágyúval követ; ekkor az erdőn túl jobbra az Akasztófa-domb felé jobbra fordúl és ha rohamra kerül a dolog, támadását az annabergi kapu felé irányozza. Vukassevics ezredes úr pedig az előcsapat után halad; őt követik a többi csapatok az országúton. Mikor azután e szerint Vukassevics ezredes a marienbergi magaslatokra jut, kiküld két tisztet, mindegyikét 30 legénynyel, a kik óvatosan lefelé a városhoz lopóznak és igyekeznek az annabergi kapunál levő házakhoz eljutni. És mikor a kaput az ágyúk betörték, e két tisztnek be kell hatolnia a városba, Vukassevics ezredes pedig zászlóaljának többi legénységével őket követi és igyekszik a kaput és így a várost hatalmába keríteni.

3. A prosznitzi második oszlop Ujházy tábornok úr vezénylete alatt Satzungon át Reisenhahn felé nyomúl, a hol a két oszlop egyesül és az előrenyomúlást így folytatják. A mint az erdőből kijönnek, fennemlített Ujházy tábornok úr egy csapat huszárt és önkéntes horvátokat egy lovas-századossal Lautha felé előre küld, a hol a lovas-százados úr a Natschung előtt Zeblitzen át előre nyomúló dandárral egyesül. Azonban a többször említett tábornok úr az Annaberg felé és vidékére kiküldött járőrök fölött, valamint Lauthától Zschoppau felé saját csapataival legjobb belátása szerint rendelkezhetik.

4. A harmadik oszlop, melyet Lósy ezredes és br. Worberg alezredes, ki az előbbihez rendeltetett, vezetnek, olykép nyomúl elő, hogy Losy ezredes úr oszlopával Oberhauon át, Worberg alezredes úr pedig Natschungon át egyenesen Zeblitznek tart, a hol a két említett törzstiszt egymással egyesül; ezek után Losy ezredes dandárából egy lovas-századost 100 lóval Zeblitzből azonnal Lauterbachon keresztül Lautha felé tól előre, a hol is az Ujházy tábornok úr hadosztályából kiküldött lovas századost megtalálván, azzal egyesül. Losy ezredes úr ellenben z egész oszloppal Zeblitzből Rittersbergen, Schmelzhüttenen át

Marienbergnek a freibergi kapu felé nyomúl. A fennemlített és Lauthánál egyesült két lovas-százados azonnal járőröket küld Zschoppau felé. megfigyeli a netalán onnan közelgő ellenséges hadat vagy segédhadat; ily esetben azonban engemet rögtön értesíteni kell.

5. Mindhárom oszlop parancsnoka úgy intézkedjék és előrenyomúlását akképpen rendezze, hogy mindegyik oszlop rendeltetése helyére éjfél utáni egy órára pontosan megérkezhessék, és így Ried ezredes úr a maga részéről jobbra, Vukassovics ezredes úr pedig balra az annabergi kapu ellen a támadást megkezdhesse és a mint az ágyúk a városba vezető kaput megnyitják, iparkodjanak a várost és az ellenséget hatalmukba keríteni.

6. Ha túlnyomó erő által visszavonúlásra vagy hátrálásra kényszeríttetnénk, akkor mindegyik oszlop azon az úton, melyen előnyomúlt s ép oly rendben vonúl vissza az előbb kijelölt állására, a mely esetben akár sikerűlt a város bevétele, akár pedig visszavonúlásra kényszeríttetnénk, három egymást követő ágyúlövéssel kell jelezni az elvonúlást.

7. Azonban minden törzstisztnek, kivált az oszlopok parancsnokainak és vezetőinek támadásra való intézkedéseiket teljes erélylyel kell megtenniök és mindazokat a körűlményeket, melyeket előre látni nem lehetett, saját belátásuk szerint lehetőleg hasznosan ki kell aknázni. Magam is a csapatoknál folyton jelen leendek és a szükségessé vált intézkedéseket magam fogom megtenni. Krima, 1758. július 19-én. Kleefeld s. k. táborszernagy.»

A gr. Batthyányi Lajos által br. Orczy Lőrinczhez intézett saját gyűjteményében levő levelek mellékletei közűl németből fordítva közli

Szilágyi István.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Békés vármegye története. Magyarország ezredéves fönnállásának ünnepére Békés vármegye törvényhatóságának megbízásából írta: *Dr. Karácsonyi János.* Kiadja Békés vármegye közönsége. Békés-Gyula 1896, nagy 8-adrét, I. kötet VIII+522 l., II. kötet 352 l., III. kötet 264 lap; összesen 89 önálló képpel és 74 szövegbeli képpel és rajzzal. Ára a három kötetnek 6 frt.

Békés vármegye milleniumi monográfiája egyike a legkiválóbbaknak azok közűl, melyek az ezredéves ünnepségek alkalmából közre-

bocsáttattak, s míg egyrészt a monográfia írójának, jeles történettudósunk *Dr. Karácsonyi János*nak példátlan buzgalmáról, másrészt Békés vármegye közönségének elismerésre méltó áldozatkészségéről tesz tanuságot. Még pedig ékes tanuságot, mert Karácsonyi szülővármegyéjének nagy készültséggel, igaz lelkesedéssel örök időkre szóló történelmi emléket emelt, míg a vármegye arról gondoskodott, hogy a könyv jeles tartalmához méltó külső díszszel jelenhessék meg s e czélra tetemes áldozatokat hozott.

Dr. Karácsonyi János neve a magyar történeti irodalom terén oly jó hangzású, hogy ez bennünket teljesen fölment attól, miszerint a munka belső értékével közelebbről foglalkozzunk. Ritka szorgalommal átkutatva hazánk nyilvános és nagyszámú magán és családi levéltárát, sőt a bécsi és müncheni levéltárakat is, az összegyűjtött tengernyi anyagot szakszerűen rendezve, belőle oly jeles egészet alkotott, melyre írója és megyéje méltán büszkék lehetnek. Mert a három nagy kötet nem okmány-másolatokkal van megtöltve, mint azt számos más monográfiánál látjuk, hanem az utolsó betűig, buzgalommal, fáradsággal földolgozott anyag, mely Békés vármegye multjáról a lehető legteljesebb képet nyújtja.

Az első kötet a vármegye történetét tárgyalja a legrégibb időktől 1867-ig, de levezetve a vármegye tisztikarát egész a milleniumig. Az anyag a megye fejlődése történetének megfelelően három időszakra van fölosztva. Az első a legrégibb időktől 1566-ig terjed, a mikor Gyula vára a gyámoltalan Kerecsényi gyávaságából szeptember 1-én Pertev pasa kezeibe kerülvén, evvel Békés vármegye területe a török hódoltsághoz csatoltatott, a megye nemessége, tisztikara az országban elszéledt, a megye mint ilyen létezni, működni megszünt.

Ez időszakból fölemlítendő, hogy Békés megye alapítását Karácsonyi Szt. István királynak tulajdonítja, és az akkori «Belus vármegyé»-vel tartja azonosnak; hogy Mátyás király a megyére nézve annyira emlékezetes 1484-ik évi rendeletéről Békés vármegye tisztségét és joghatóságát a Corvin János tulajdonát képező (1842 óta) Gyula várára, illetőleg annak ispánjaira, várnagyaira ruházván, evvel Békés vármegye sorsát Gyula várához kötötte, mígnem Mátyás halála után a megyét Kinizsy Pál a vártól elválasztván, a délvidéki (temesi) főkapitánysághoz, illetőleg a temesi főispánsághoz csatolta. A megye ezután Corvin özvegye Frangepán Beatrix, majd Brandenburgi György kezére került; a mohácsi vész után a megye részben színhelye Csernovics Iván czár garázdálkodásainak, s végül Szapolyai János királynak hódol; csak 1552-ben, midőn a várat Castaldo Patóczy Ferencztől, Izabella hívétől, cserében

Bódogkő váráért, megszerezte, került Gyula vára s vele Békés megye nagyrésze Ferdinánd kezére. Az 1552—1566-ik években Gyula vára hatalmas végvár volt a török ellen, mígnem 1566-ban török kézre jutott.

Gyula várának 1566-ik ostroma és eleste igen érdekes hadtörténelmi vázlat, melyet Zündt Mátyás egykorú rajzával együtt jelen számunkban mutatványkép közlünk.

A monográfia élénken írja le ezután a török hódoltság korát egész 1695-ig, a mikor Gyula vára végre önkéntes föladás útján a magyar király kezére visszakerült. Ez képezi a megye történetének második időszakát.

A harmadik időszak a vármegyének 1695-től 1867-ig terjedő történetét öleli föl, melynek kiválóbb mozzanatai: a kísérlet az elpusztult megye visszaállítására, melyben Benkovics nagyváradi püspök buzgólkodott; a megye szerepe a Rákóczy fölkelés alatt, a megye második helyreállítása 1715-ben; a Harruckernek főispánsága 1732-től 1775-ig, melybe a Péró-féle lázadás (1735) is beleesik s melyben Békés-Szt.-András vitt kiváló szerepet; a megye alkotmányos küzdelmei a szabadságharczig és azután egész 1867-ig, a mikor a megye úgyszólván harmadszor helyreállíttatott.

A monográfia II. kötete az egyes városok és községek, a III-ik a Békés vármegyében birtokos és nemes családok történetét foglalja magában, a leggondosabb földolgozásban.

A kép és rajzmellékletek nemcsak számosak, de díszesek is; kiemelendők a megye színes és aranyozott czímere, számos régi érdekes térkép, a gyulai várnak sok egykorú rajza, a megye történetében szereplő férfiak arczképei és a tömérdek tájkép, épület stb. ez utóbbiak mind fényképészeti eredeti fölvételek után.

Magyarország vármegyéi és Városai. I. Abauj-Torna Vármegye és Kassa. A magyar korona országai történetének földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának encyklopediája. A «Magyarország Vármegyéi és Városai» állandó munkatársainak bizottsága közreműködésével szerkeszti: *Dr. Sziklai János* és *Dr. Borovszky Samu.* Budapest, 1896; nagy negyedrét, 580 lap; 17 — részben színes — melléklettel és több mint 250 szövegbeli rajzzal.

Szinte meglepő első pillanatban, hogy e monografiás időszakban, midőn számos megye, város a millenium alkalmából történetét meg-

íratta, valaki még az *összes megyék és városok* monográfiájának kiadására vállalkozik.

De ha az előttünk fekvő kötetet átlapozzuk, a dolgot csakhamar megértjük, látván, hogy itt egész más természetű munkáról van szó, mint a milyet a «*monográfia*» czím alatt közönségesen érteni szoktunk.

Az eddig megjelentek ugyanis túlnyomólag *történeti* monografiák, s csak kevés van olyan, mondjuk *vegyes* monográfia, mely a megye vagy város történetén kívül annak egyéb viszonyaival is foglalkozik.

A történeti monografiák eddig legtöbbször egy vékonyka kötet történelmet és sok vaskos kötet, legtöbbször latin szövegű, okmánymásolatot tartalmaztak. Értékük a történetírás szempontjából nem jelentéktelen, de néhány szakembert kivéve, el nem olvasta senki. Az újabbak, mint pl. Karácsonyi föntebb ismertetett monográfiája, a régebbiektől előnyösen abban különböznek, hogy az okmány-másolatokat mellőzve, földolgozott anyagot nyújtanak, melyet mindenki, a ki az illető megye vagy város iránt érdeklődik, szívesen elolvas.

A vegyes monográfiák hibája az volt, hogy a megye vagy város nem minden viszonyát, hanem csak *némely* viszonyait tárgyalták, azokat is csak a szakférfiakat érdeklő szélességgel és egyoldalúsággal, minek folytán ezeket is csak kevés ember olvasta.

A «Magyarország Vármegyéi és Városai» kiadói fölismerték e hátrányokat és ezen első kötetükben oly munkát nyújtanak, mely a megye és város multját és jelenét, annak minden viszonyát, történelmét, földrajzát, földtani, természetrajzi, képzőművészeti, néprajzi, statistikai, hadügyi, közgazdasági stb. viszonyait, a kulturalis viszonyok minden részletét, a családok genealogiáját, a közlekedési viszonyokat, a városok és vidékek leírását, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem viszonyait, a társadalmi élet nyilvánulásait, szóval a megye és város *multjának és jelenének hű képét* tárja elénk, és pedig nem száraz lexicon-modorban, sem szigorúan szakszerű, egyoldalú leírásokban, hanem az alaposság és részletesség daczára rövid, tömör, világos leírásban, melyet mindenki, akár megyebeli, akár nem, érdekkel és élvezettel olvas, annál is inkább, mert a leírást majd megszámlálhatatlan, szép kivitelű kép és rajz kíséri, melyek egymagukban is elég érdekesek és arra csábítók, hogy a könyvet olvasatlan kezünkből le ne tegyük.

A kiadóknak tehát, úgy látszik, sikerült a monográfia-kérdést olykép megoldani, hogy az ne csak néhány szakembert érdekeljen, ne csak az illető megye vagy város, de az ország egész közönsége által örömmel és élvezettel olvastassék.

A jelen kötet Abauj-Torna vármegye és Kassa város leírását fog-

lalja magában és ha tartalmát csak röviden érintjük is, előbbi állításainkról mindenki meggyőződhetik.

A kötetet Jókai Mór gyönyörű bevezetése nyitja meg, mely kiváltképen Kassa várossal foglalkozik. Ezután *Kassa város* leírása következik, számos látképpel, a főbb terek, útczák, épületek rajzaival; behatólban foglalkozik Kassa népességével, annak történetével, adva a Kassa történetében szereplők arczképeit; külön fejezetek foglalkoznak a remek szt. Erzsébet székesegyházzal, a régi sírkövekkel, a híres házakkal és ezek lakóival, díszítve számos képpel; majd Kassa közigazgatásának ismertetése, Kassának a magyar hadtörténelemben való szereplése, a kassai róm. kath. püspökség, majd a többi vallásfelekezetek, a képző- és ötvös-művészet, a közoktatás, irodalom, könyvtárak, múzeumok, a színészet, a népszokások, társadalom, törvénykezés, egészségügy, ipar és kereskedelem, pénzintézetek, vasútak, időjárás, erdőgazdaság stb. következnek, minden lapon szebbnél-szebb képekkel és rajzokkal kísérve.

Ugyanily módon van földolgozva Abauj vármegye, melynek leírása körülbelül a kötet másik felét tölti be s ép oly gazdagon van illustrálva.

A kötetet tartalomjegyzék és igen részletes név- és tárgymutató zárja be. A színes kötés igen díszes és ízléses.

Végül még azt jegyezzük meg, hogy a «Magyarország vármegyéi és városai» összesen mintegy 20—25 kötetre van tervezve, melyekből évenkint két, esetleg három kötet jelenik még. A nagyobb vármegyék a területükön levő városokkal együtt önálló kötetben, a többiek több vármegyét tartalmazó kötetekben fognak tárgyaltatni.

A kötetek ára, bérmentes megküldéssel, egyenkint 6 forint, mely a szállítás után fizetendő; a mű 40 kros füzetekben is kapható.

Magyarország 1848/49-ik évi függetlenségi harczának katonai története. Írta *B. J.* I. kötet. A téli hadjárat. Budapest, 1896. A szerző sajátja. Nagy 8-adrét, 309 lap, 5 csatavázlattal.

Bizony furcsa és legalább is annyira viszás mint szomorú dolog, hogy a magyar szabadságharcz katonai történetének megírására magyar katonai író egy félszázad óta nem vállalkozott és ezen most előttünk fekvő könyv ez irányban az első magyar katonai munka; mert *Horváth Mihály*, *Görgey István* és *Gracza* munkái a maguk nemében ugyan jelesek, de katonai értékök nincs, *Gélich* pedig, a ki talán katonai munkát

akart írni, czélját annyira szem elől tévesztette, hogy az eredeti eszme belefulladt a politikai okiratok tömkelegébe, a széles alapra fektetett pragmatikai történet végül sovány vázlattá satnyult s az elég nagy zajjal megindult vállalat, nem tudjuk a szerző vagy a kiadó hibájából-e, úgy történelmi, mint katonai szempontból alig számbavehető művet eredményezett.

Hogy az ismeretlen szerző — nem tudjuk, hogy magyar katonai író, midőn a magyar szabadságharczról ír, nevét elrejteni miért tartja szükségesnek — tökéletesebbet fog-e nyújtani, mint elődjei, azt majd csak akkor fogjuk végleg eldönthetni, ha az egész munka előttünk lesz. A kezdet egyelőre is bíztató s reméljük, hogy a szerző, ha megkezdett úton halad s művét be is fejezi, jobb és kétségtelenül hasznavehetőbb munkát ad kezünkbe, mint az eddigiek voltak s a magyar tiszt, valahára, nem lesz kénytelen hazája történetének egyik legszebb korszakát idegen nyelvű munkákból tanulmányozni.

Hogy jobb úton halad, azt az által bizonyítja, hogy magának szerényebb czélt tűzött ki, olyat, melynek elérésére képzettségénél fogva jogosan törekszik, olyat, melynek elérésével mélyen érzett szükségnek felel meg. A magyar szabadságharcznak *tisztán katonai* történetét akarja ugyanis tárgyalni, azon czélból, hogy a magyar tiszt a függetlenségi harcz eseményeit magyar munkából megismerhesse, annak hadászati és harczászati tekintetben fölötte érdekes mozzanatait katonai tanulmányok tárgyává tehesse. Ez pedig derék czél, melynek eléréséért fáradozni érdemes.

E törekvést mi annyira jogosúltnak, szépnek és hasznosnak ítéljük, hogy szívesen eltekintenénk a munka esetleges hiányaitól is. De e tekintetben az elnézésre kevés szükség van; szerettük volna ugyan, ha a háború politikai részét még rövidebbre fogja, az ide vonatkozó okmányok és beszédek szövegének közlése helyett — ez vitte Gelichet a hinárba, melyből aztán kigázolni nem tudott — azok eredményét közli csupán, ha a csatolt csatavázlatokon kívül néhány hadműveleti vázlatot, a kisebb ütközetekről néhány szövegrajzot ad, ha néhány elavult kifejezéstmint pl. «táborkari tiszt» stb. elhagy, de ezek a mű értékét nem kisebbítik s a későbbi kötetekben helyre is hozhatók.

Teljesen elenyésznek pedig e kisebb dolgok a munka nagy előnyei mellett, melyek abból állanak, hogy a hadjárat eseményeit tárgyilagosan, bő katonai ismerettel, helyes ítélettel és a czélnak eléggé megfelelő részletességgel dolgozza föl, s így tisztjeinknek valóban hasznos segédmunkát ad.

Ily körülmények közt csak sajnáljuk, hogy a szerző nem adja ki

mindjárt a függetlenségi harcz egész leírását; de reméljük, hogy az első kötetet a többiek is mihamarabb követik.

Ez első kötet három részből és összesen húsz fejezetből áll s a hadjárat kezdetétől, az 1849-ik év márczius közepéig terjed; az első rész a politikai és katonai eseményeket tárgyalja Jellachich bán betöréséig, a második az ezt követő eseményeket az osztrák támadó hadjárat megindításáig, míg a harmadik az osztrák támadó hadjáratot és az ezzel összefüggő s egyidejű eseményeket adja elő.

A mellékletek a kassai, a pákozd-sukoró-velenczei, a schwechati, a szelindeki és vizaknai s végre a kápolnai csaták, illetőleg ütközetek vázlatai, az első négy az új, az utolsó a régi részletes térkép szelvényein; kár, hogy a szelvényekre rajzolt helyzetek tisztátalanok, a beírás pedig nem eléggé csinos. De ezen tán egy ügyesebb rajzolóval könnyen lehetne a későbbi részekben segíteni; mert az ily munkánál a rajzok igen fontosak s magának a műnek értékét is emelik, vagy csökkentik.

Egészben véve azonban egy minden tekintetben derék, érdemes munkával van dolgunk, melyet, valamint folytatásait is, a legmelegebben ajánlunk bajtársaink figyelmébe.

II. IRODALMI SZEMLE.

MAGYAR MUNKÁK.

Károlyi János, Fejér vármegye története; I. kötet, 11 képpel; Magyarország ezeréves fönnállásának ünnepére kiadja Fejér vármegye közönsége. Székesfehérvár, 1896; nagy 8-adr. 617 lap.

Dr. Karácsonyi János, Békés vármegye története; három kötet, számos képpel és szövegbeli rajzzal. Kiadja Békés vármegye közönsége. Milleniumi monográfia. Mai füzetünkben van ismertetve.

Lendvai Miklós, Temes vármegye nemes családai; kiadja a Délmagyarországi tört. és rég. Társulat. Budapest, 1896; negyedrét, 167 lap; 45 czímer-melléklettel.

Halis István és Hoffmann Mór, Zala vármegyei évkönyv a Milleniumra; Nagy-Kanizsa, 1896; 8-adr. 331 lap, 140 képpel; ára 4 frt.

Göncsy Ferencz, Muraköz és népe; Budapest, 1896; 8-adr. 154 lap; ára 2 frt.

Komáromy András, A borosjenei Tisza család ősei; Budapest, 1896; 8-adr. 152 lap.

Dr. Jekelfalussy József, Az ezredéves magyar állam és népe; milleniumi kiadvány; Budapest. 1896; 8-adr, 625 lap; ára 1 frt 50 kr.

Borovszky Samu, Csanád vármegye története; a Magy. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából. I. kötet; a vármegye általános története; Budapest, 1896; 8-adr. 499 lap; ára 3 frt.

Bíró Antal, Szolnok-Doboka vármegyei emlék Magyarország ezredéves ünnepére; Deés, 1896; 8-adr. 185 lap, számos képpel.

Bontz József Keszthely város monográfiája; Keszthely, 1896; 490 lap; ára 2 frt 50 kr.

Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája; hazánk ezredéves fönnállásának ünnepe alkalmából kiadta a megye közönsége; I., II. kötet; Zombor, 1896.

Szávay Gyula, Győr; monográfia a város jelenkoráról, a történelmi idők érintésével. Kiadja Győr sz. kir. város törvényhatósága; Győr, 1896; 486 lap.

Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története; képes díszmunka, két kötetben; Budapest, 1896; nagy 8-adr. 516 és 840 lap; ára ?

Rohonyi Gyula, A honfoglalás története; Budapest, 1896; 183 lap, két térképpel; ára 2 frt.

Jedlicska Pál, Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához 1552—1600. A Magy. Tud. Akadémia támogatásával fog megjelenni, 32—35 nyomt. íven, ára 3 frt 30 kr. Örömmel üdvözöljük e vállalkozást, mely tulajdonkép az első kísérlet a magyar hősök és hadvezérek életrajzainak megírására. Mihelyt megjelenik, bővebben fogjuk ismertetni.

Dudás Gyula, A bácskai és bánsági szerbek története a XVI. és XVII. században; Zombor, 1896.

Dr. Szendrei János, Magyar hadtörténeti emlékek az ezredéves kiállítás hadtörténeti csoport-bizottság megbízásából. Kiadja az ezredéves kiállítás elnöksége; Budapest, 1896; nagy 8-adr. 915 lap. 900 képpel; ára 6 frt. Mult évi IV. füzetünkben ismertettük.

Breit József, Az 1870—71-ik évi német-franczia háború története. Budapest, 1896; 8-adr. 410 lap, 9 melléklet és 7 vázlat; ára 6 frt. Mult IV. füzetünkben ismertettük.

Gonda Béla, Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása; Budapest, 1896; 8-adr. 251 lap, számos képpel.

Szilágyi Arthur Károly, Értekezések a katonai jog köréből; Budapest, 1896; 8-adr. 148 lap; ára 1 frt 50 kr. Legközelebb még visszatérünk reá.

Balogh János m. kir. honvéd százados, Nagy-Kanizsa és környékének hadtörténelmi multja czímű műre hirdet előfizetési fölhívást; ára 1 frt 50 kr.

Thaly Kálmán, Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveles könyve; a Monumenta Historica II. oszt. 31. kötete.

Dr. Vári Rezső, Bölcs Leo császárnak a «Hadi Taktikáról» szóló munkája. Érdekes kis értekezés a budapesti I. ker. kir. kath. főgymnasium értesítőjében.

Fábián János, Az esztergomi érsekség Újvára 1545—1580. Esztergom, 1896; 44 lap. A szerző kimutatja, hogy Érsekújvár első építője Várday Pál esztergomi érsek volt, ki az építést 1545-ben kezdte meg, s már a következő évben királyi őrség volt benne Zolthay Lőrincz kapitánysága alatt, ki magát 1544-ben a szalkai ütközetben tüntette ki. Megczáfolja Fábián a véleményt, hogy Újvárt — bárha egy ideig Oláh-Újvárnak hívták is — Oláh Miklós érsek, Várday utódja építette volna. A vár első kapitányai voltak: Zolthay Lőrincz 1546—1552, Chimory (Csömöry) Imre 1552—1557, Ghiczy György 1557—1580. Ezen első Újvár azonban a török ellen gyöngének bizonyúlván, Miksa 1574-ben a Nyitra folyó jobb partján egy újabb, nagyobb, erősebb vár építésébe kezdett, mely 1581-ben készült el, mely a németek által Neuhäuselnek, a magyarok által azonban, miután a régi leromboltatott, szintén Érsekújvárnak neveztetett.

B. J., Magyarország 1848/49-ik évi függetlenségi harczának katonai története. I. kötet. A téli hadjárat. Budapest. 1896. A szerző sajátja. Nagy 8-adrét. 309 lap, 5 csatavázlattal. Ára ?

Mai füzetünkben ismertetve.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok

Thaly Kálmán, Az ónodi országgyűlés történetéhez két közlemény.

Angyal Dávid, Báthory Gábor uralkodása, két közlemény.

Pór Antal, Kis Károly és Erzsébet utolsó évei; Erzsébet királyné megöletését Margit özvegy nápolyi királyné boszújának tulajdonítja.

Matunák Mihály, Érsekújvár alapítási éve, 1545, ugyanazon kérdéssel foglalkozik, mint Fábián föntebb érintett munkája, melylyel egyetért.

Kropf Lajos, Malocsai elfogattatása,

Téglás Gábor, Az Al-Duna felső zuhatagjainak szerepe a rómaiak történetében Trajanus föllépéséig.

Sörös P. Pongrácz, Forgách Ferencz élete. Két közlemény.

Jakab Elek, Székely telepek Magyarországon.

Gr. Wilczek Ede, A Horváthy család lázadása és a magyar Tengermellék elszakadása. Három közlemény.

Kropf Lajos, Hoffmann beszéde Erdély elfoglalása ellen 1551-ben. Óvja Ferdinándot Erdély elfoglalásától, mert ez által magára vonja Szulejmán szultán hatalmát.

Thúry József. A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. Három közlemény. Véleménye szerint a magyarok eredetét, őshazáját stb. az egykorú és közelkorú, az események színhelyéhez közelebb levő népek íróiból meg lehet állapítani, s hogy ez iránt mégis homályban vagyunk, annak oka az, hogy az eddigi kutatók nem használták ki e forrásokat *mind* s a történeti kritikát mellőzték, hogy továbbá egyes történeti tényeket egyszerűen tagadásba vesznek, végre pedig az ugor, ugur, ogor nevezet összecserélése a jogra, jugra névvel. Értekezésének eredménye: hogy a magyarok a török népcsaládba tartoztak, hogy őshazájuk a Kaspi tenger fölött a Volga és az Ural folyók közt terült el, hogy a «magyar» név eredetét a magyarok egy a VI. században élt Magyar nevű fejedelmétől vette.

Történelmi Tár.

Thaly Kálmán, Trencsénvári napló a kuruczvilágból, 1704.

Thallóczy Lajos, Caraffa levelezése.

Kemény Lajos, Tanuvallatások Heraclides megöletése ügyében.

Veress Endre, Nádasdy Ferencz oratiója az ország négy rendjéhez.

Révész Kálmán, Kassai események Bethlen első támadásakor.

Szilágyi Sándor, Thököly István levelező könyve 1657—1666.

Thallóczy Lajos, Az olasz és magyar Frangepánok levelezése.

Koncz József, A felsőmagyarországi mozgalmak történetéhez, 1669—1670.

Széll Farkas, Hajdú vitézek hitlevelei, 1637.

Thallóczy Lajos, Gablman Miklós császári hadi történetíró emlékezete.

Veress Endre, Musztafa budai pasa álma és a nagy lőporrobbanás, 1578.

Magyar Történeti Életrajzok.

E szép vállalat 1895—96-ik évfolyama a következő életrajzokat hozta:

Merényi Lajos, Herczeg Eszterházy Pál nádor.

Széchy Károly, Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) élete, 1620—1664. I. rész.

Zichy Antal Gróf Széchenyi István életrajza, 1791—1860.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

B. A. Ezredév.

Gerenday Tivadar, Tanúlmányok, Jung tábornok.

Thiernreiter József, A németalföldi hadjárat az 1815-ik évben.

Dr. Ferdinandy Géza, Néhány görög csata az ókorban.

Horváth Dénes, Hadtörténelmi adatok harczászati szabályzataink tanúlmányozásához.

Rónai Horváth Jenő, Vitézség, hazaszeretet, királyhűség.

Buda és Pest visszavívása 1686-ban.

Palotás Fausztin, A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia története.

Rónai Horváth Jenő, Kisebb hadi vállalatok.

Babérlevelek a cs. és kir. Ernő főherczeg gyalogezred koszorujából.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

22-ik szám.

Katonaszedési szabályok 1670-ből.

1. A katonák fogadásának megkellvén mindjárt lenni, míg azoknak pénz meglészen, addig hogy és miképpen legyen tartások, annakutána is, meglévén a hívások, hová szállíttassanak.

2. A mely vármegyék és uri rendek in anno et loco præfi (gal) van, ha hópénzt vagy lovasokat nem præstalnak, pœnája annak mi legyen?

3. Erős dilatio alatt legyen megparancsolva a tiszteknek, hogy a törököt semmiképpen ne irritalják, mivel az ő felsége kglmes intentiója és parancsolatja szerént ezen lovasok tartása pro defensa et non offensa rovatott fel, a török excursiojára mindazonáltal serényen vigyázzanak.

4. A zászlók adását és osztását kikre kelljen bizattatni?

5. Fő és vicekapitányok fizetése meg legyen.

6. Az edictum in qua forma legyen?

7. Pénzeken kellvén éllniek, az miképpen legyen és minémű modalitással, ezeknek a vármegye hordasson-e élést, a melyben lesznek, avagy a szomszéd vármegyék is concurráljanak?

8. Perceptor, trombitás, kürtös, Hadnagyoknak, zászlótartóknak, dobosnak, siposnak fizetések mi legyen?

9. Fizetőmesternek a számpénz lészen fizetése.

10. A lovasnak egy lóra egy hónapra lészen fizetése flor. 4.

11. A közel való vármegyék porta számra limitálják el, hogy minden hétre pénzekért élést vigyenek a vitézlő rendeknek, hogy pénzeken élést vehessenek, meg se fogyatkozzanak eleségekből s prædálástól és a szegénységnek nyomorgatásától megszünjenek.

12. Hazafiai legyenek és oly erős edictum alatt, hogy sem a nemességet, sem a szegénységet ne onerálják (ne terheljék).

13. A banderiatus és zászlós urakhoz ő Nsgokhoz, követ urakat

kell választani, hogy lovasokat amore patriæ ducti (hazaszeretettől indittatva) a Szentmiklosi limitatio szerént adják ő Nsgok, ugy mindazonáltal, hogy ő Nsgok lovasi ezen 13 vármegye kapitányitul dependáljanak, ezt kivánván a militaris regula is.

14. A mely vármegyékből a követek kimaradtak is, ide Kassára temerario (megátalkodva) nem jöttek vármegyéjek contemtussával (megvetés), minémű animadversioban (büntetés) vettessenek, egyenlő consensusból végeztessenek el és a végezet effectusba (teljesedés) is vétessék.

Az 1. számhoz. Míg a lovasok integre megfogadtatnak és bizonyos helybe szállítatnak, addig kiki maga vármegyéjében excursio nélkül tartsák a vármegyék magok lovasit; meggyülvén a lovasok, három helybe szállítassanak: egy része Csengerhez, másrésze Bátorhoz, harmadrésze Szerencshez és Megyaszóhoz, az assumalt lovasok quantotius megfogadtatván, a megnevezett helyekre szállitassanak sub pœna articulari pro die 1 martii.

A 2. számhoz. A mustra és fizetőmester lészen Nemzetes Szuhai Mátyás uram; perceptor penig Veress Mátyás uram lészen, ő kglmek amore patriæ ducti gratis viseljék ezen tiszteket. Az edictumot penig főispán Bocskai István uram ő Nsga, Szuhai Mátyás uram, több becsületes militaris rendek præsentiajában megcsinálják, kihez vitézlő rendek legyenek adstrictusok.

A 3. pont marad egészen.

A 4. ponthoz. Veres zászlókat minden vármegye csináltasson és Szuhai uram kifogja osztani.

Az 5-hez. A kapitányok legyenek ezek: a Csengerhez szállítandó lovasok kapitánya leszen nemzetes Gyulafi László uram; Szabolcs vármegyében Ispán Ferencz uram; a Zemplén vármegyébe szállitandókra vigyáz Bocskai uram ő Nsga. Lészen egy Hadnagyok és Vice kapitányok; Fizetés főkap(itánynak) 50 flor. Vice kap(itánynak) 25 flor. A banderiatus urakat mindenik vármegye minden gyülésekből requirálják, hogy Szent Mihályra a lovasoknak præstálják sub pœne dupli.

A 7. és 11. pont marad.

A 8. ponthoz. A főhadnagy fizetése 20 flor, Vicehadnagyé 10, Strázsamesternek 6 flor, Zászlótartoknak két lóra, dobosnak, trombitásnak, siposnak két lóra a szerint.

Az utolsó ponthoz. A mely követek Kassára deputaltattak, ide nem jöttek, avagy magokat Subtrahálták vármegyéknek contemptusával, azok felől a végeztetett, hogyha ő kglmek legitima ratioját nem adhatják, tehát pro hoc patrato a nemes vármegyéknek fizessenek in communem usum (közhaszonra) 100 flor, alioquin ha ezeket intentálják

az ilyen idegen tagjai a hazának semminemű publicumjában a vármegyének ne admittaltassanak és semminémű functioban ne lehessenek.

Limitatio equitum loco particular. expeditionis in defensionem regni per ablegatos 13 Comitatuum sponte assumtporum. Comitatus Zemplen dabit equites nro 360, Abaujvár equites 150, Sáros equites 200, Szepes 125, Ung 125, Bereg 200, Szathmár 150, Szabolcs 50, Ugocsa 45, Gömör 40.

Si tamen illustrissima Comitissima domina Maria Széchi, illustrissimi quondam d. Comitis Palatini vidua a bonis Suis in eodem Comitatu adjacentibus dabit equites nro 60, Torna equites nro 15, Borsód 38. Autem pro exolutione officialium militer promissæ militiæ admanus perceptoris administrabit menstruatim flor. 300. Numerus equitum 1398 in summa.

Kassa, 1670 jan. 24. Másolatban Teleki lvtár 2962 sz.

Közli: Koncz József.

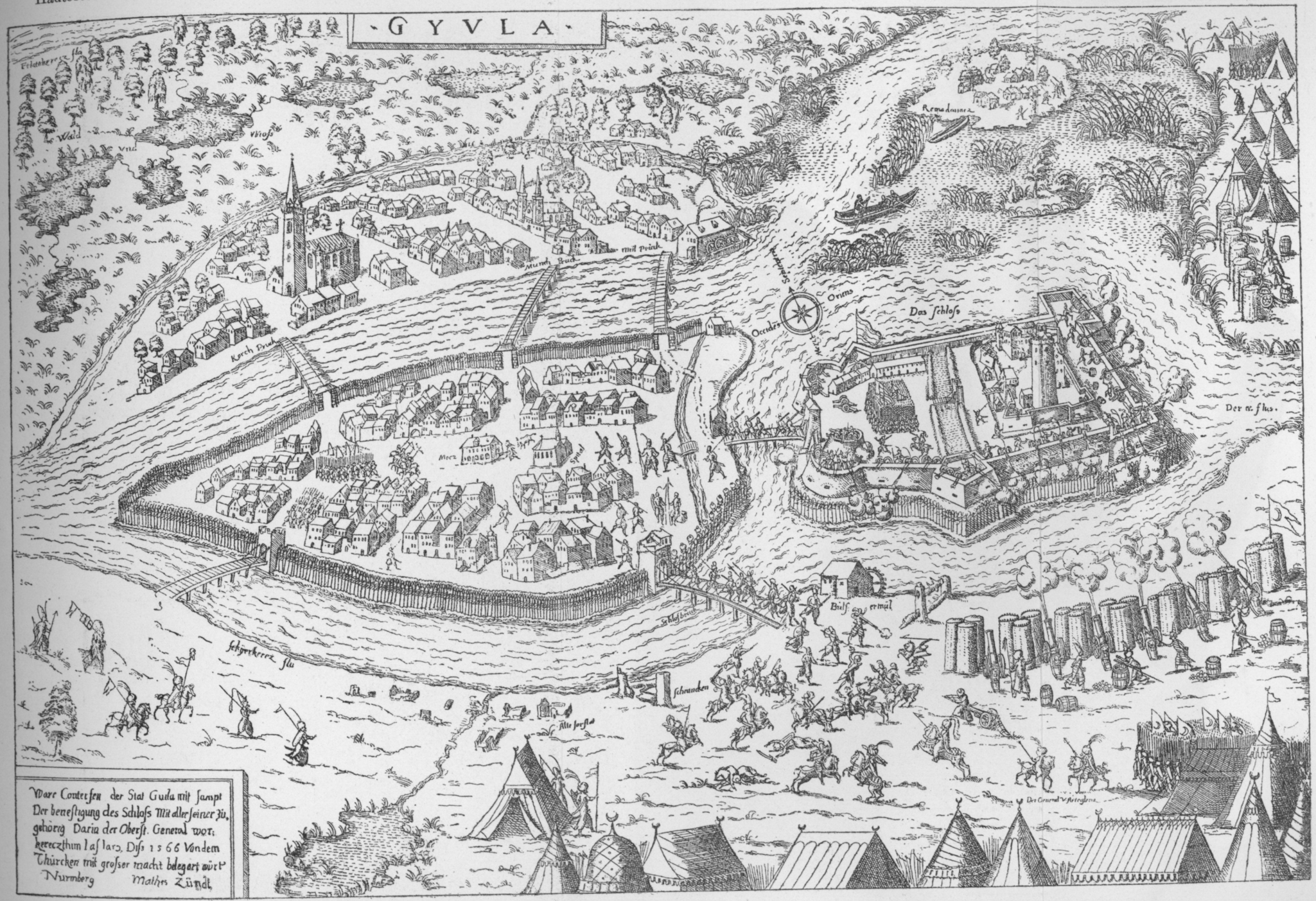

GYULA OSTROMA 1566-BAN.

BÁRÓ KÁROLYI SÁNDOR.

A TRENCSÉNYI CSATÁRÓL, 1708.

(Újabb adatok.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az 1708-ik év augusztus 3-ika a kuruczvilág legszerencsétlenebb napja.

A «*trencsényi harcz*» a Rákóczi-kor legvégzetesebb csatája. És pedig nemannyira az ott szenvedett vérveszteségért, nem is a szép hadseregnek elszéledéséért, (hiszen ez máskor is gyakran megtörtént a kurucz háborúkban); hanem legfőképen elcsüggesztő morális hatásáért. Az egész esemény igazi *fátumszerű* vala. A derekas hadi készülettel, nagy reményekkel, merész czélra töréssel megindúlt 1708-iki nyári hadjáratnak ezen véletlenül kifejlődött és minden várakozás ellen elveszett véres ütközete képezi a *fordulópontot* a szabadságharczban, melynek csillaga eladdig fényesen ragyogott s vezérlángja alatt minden jól sikerült. Most azonban, e végzetes csatavesztés után, beállott a rohamos hanyatlás, homályba borúlt a vezércsillag. *Elveszett a hit az ügy győzedelmében,* csüggedés szállotta meg a szíveket. És csakhamar következtek reá a zászló-elhagyások, az árulások: Ocskay Lászlóé, Bezerédy Imréé, Thúróczy Gáspáré, b. Andrássy Istváné, stb.

Áldozatra kész honfiak viszont a legbámulatosabb erőfeszítéseket tették. Mégis hiába vala minden; a kuruczok szerencsecsillaga örökre lehanyatlott, a végzetes trencsényi nap után többé semmisem sikerült nekik. A regebeli hősiesség tündöklő példái a csüggedett tömegre nem hathattak immár felvillanyozólag. Érsek-Újvár vitézi védelmében, a Fejérhegyeken túl és különösen a Dunán túl vívott egyes diadalmas harczokban (Béri Balogh Ádám,

Esterházy Antal csatái), Bottyán s az újváriak, lőcseiek vitézségében föl-fölvillant ugyan még olykor-olykor a kurucz kardok fénye: de az is csak múló ragyogvány vala; olyan, mint a lenyugvó nap utolsó tündöklése, a mely után annál ijesztőbben áll be az éjhomály. S a harczi szerencsétlenségek hosszú sorát, a csüggeteg szívek kétségbeesését befödözte aztán fekete fátyolával az Istennek rettenetes csapása: az 1709—1710-iki emberomlasztó döghalál, az irtóztató pestis, mely miatt a várőrségek kihaltak, táborok szétoszlottak mint a por, és a katonai fegyelem megingott, kiveszett. Bekövetkezett az általános *panique*. Az ország önállósága, régi szabadsága, állami függetlensége kivívásának megközelített s 1706-ban már-már elértnek hitt merész reménye eltűnt, elenyészett örökre; s a megtört, kétségbeesett lelkek még örvendezének, hogy a hanyatlásnak indúlt nyolcz esztendős küzdelmet legalább a szathmári békekötéssel sikerült befejezni, mely az I. Lipót császár által fenekestől felforgatott ősi alkotmányt ismét sarkaiba állítá, — már *úgy ahogy*.

*

A morális következményeiben kiszámíthatatlan *trencsényi* (vagyis helyileg szorosabban meghatározva, inkább: *turnai*, avagy még pontosabban, *turna-hamri-barátlehotai)* csatával tüzetesebben foglalkoztam már réges-régen: harminczhárom évvel ezelőtt, 1864-ben a magyar tud. Akadémiában tartott értekezésemmel, mely a «*Fővárosi Lapok*» azon évi november 4—16-iki számaiban látott világot. Azóta azonban újabb kutatásaim számos oly adatot hoztanak napfényre, a melyeket akkor még nem ismertem, nem ismerhettem. Később, 1880-ban, megírván «*Ocskay László és a felsőmagyarországi hadjáratok*» czímű terjedelmes munkámat, abban (256. l.) a trencsényi harczról többek között e sorok is olvashatók:

«A harcz *tüzetes leirása e helyütt nem lehet föladatunk, minthogy Ocskay abban közvetlen részt nem vőn*; de igenis, vizsgálnunk kell a körülményeket, melyek az ütközet elvesztésére döntőleg hatottak: *mert ezeknek előidézésében Ocskay Lászlónak nagyon tetemes része van.*»

És ehhez képest jártam el; magát a csata lefolyását katonailag le nem írva, csak röviden hangsúlyoztam a végeredményt, de

bővebben fejtegettem az ekkor már gr. Pálffy bán cs. tábornokkal érintkező, már titkos áruló Ocskay dandárnoknak magatartását, kézalatti szereplését; melyek tekintetében a t. olvasót most idézett könyvemre utalom.

Azóta az ott elősorolt indiciumok mellé még újabb, pozitiv adatot is kaptam Ocskaynak több mint gyanús szerepléséről. Ugyanis *Buchholtz* János György késmárki evang. lelkész, a ki egykorúlag élt és nagy gonddal szerkesztett krónikát, ebben a trencsényi csata elvesztéséért *egyenesen Ocskay árulását okozza,* így írván:

«Anno eodem 1708. 2. (3.) Augusti omnis Hungarorum militia *per proditionem Ocskaianam* ad Trenchinium dispersa est atque concussa; imo parum aberat, quin et ipse Princeps Rákóczius captus fuisset, qui in fuga lapsu equi nimis læsus in facie, vix evasit.»[1])

Egy másik, lelkiismeretesen nyomozó egykorú történetíró is, *Kolinovics Gábor*, mint már említett munkánkban idéztem, hasonló értelemben ír. Itéletét most a Buchholtzé még megerősíti. Ocskay itt értett árulása szerintünk főként odavonatkozik, hogy ő a — kivált az ő lármás unszolása következtében — Trencsény ostromlására induló magyar seregnek a brezovai haditanácsban, a melyben Ocskay is részt vőn, megállapított hadrendjét Pálffynak titokban tudomására juttatta; a mely értesülés a császári hadvezényletre nézve akkor döntő fontossággal bírt. Ugyanis a bán ilymódon jól tudván, hogy a legkevésbbé begyakorlott, majd csupa újonczokból álló ezredek a gr. Pekry tábornok vezérlete alatti jobbszárnyba osztattak be: ezért merte tanácsolni a már egy ellenmozdulattal Trencsény vára felé visszavonúlni akaró Heister cs. fővezérnek eme — különben a tulajdonképeni csatairánytól legtávolabban álló, veszélynek legkevésbbé kitett — de ügyetlenűl manoevrírozó szárny megtámadását, próbaképen. A miből azután az egész zavar, bomlás, szerencsétlenség eredett vala. Mert maga Rákóczi is az itt keletkezett rendetlenség elhárítása végett rohanván árkon-bokron keresztűl tartalékos lovasságával, — bukott el nyakátszegő paripájával egy mély vízmosásban; és mikor őt testőrei onnan véresen, ájultan, lándzsákra fektetve kiemelnék: terjedt el a leverő, rettenetes hír a szeretett fejedelem elestéről villámgyorsan a hadsorok közt.

[1]) A codex eredetije a kézsmárki evang. lyceum könyvtárában. 337. l.

Mire, e rémhír hatása alatt mindenki eszét veszté s az egész lovasság feltarthatatlanúl megfutott.

Egyébiránt, valamint «*Ocskay*»-ban, úgy itt sem szándékozunk mi most a trencsényi csata folyamát rendszeresen leírni; ennek helye majd «*Bercsényi*»-nk készülőben levő IV-ik kötetében lesz. Ezúttal és e helyütt csak az ütközetben részt vett haderők létszámára, a harcz-színhelyre, a hadfelállításra s főképen a csatában elesettek és elfogottak számának meghatározására vonatkozó, újabban fölmerült adatok ismertetésére kívánunk szorítkozni: mert mindezek a történetíróknál vagy irányzatosan, vagy pedig össze nem egyeztetett különböző forrásokból a legellentmondóbban állíttatnak oda.

A legtöbb régi és új történetíró azt hiszi, hogy a trencsényi csatában Rákóczinak nyugat-magyarországi egész derékhada: 22,000 embere vett részt. Azonban ez — számszerűleg könnyen kimutatható — igen nagy tévedés. Igaz ugyan, hogy július 23-ikán 22,000-nyi haddal költözködött át a Vág vizén a bánkai hídon a fejedelem; mindazáltal Rákóczi Emlékirataiból s a nagyrészben maig fenmaradt hadirendeletekből nyilván kitűnik, hogy midőn — a vág-újhelyi erőszakolt kémszemlék, Csejthe-vár bevétele és a Morvában, Strázsniczánál haszon nélkül csatározott lovas-dandár visszaérkezte után — a brezovai lármás haditanácsban (július 30.) a fejedelem jobb véleménye ellenére, a kiéheztetett Trencsény vára megszállását követelők nézete győzött s ennek következtében a Vág balpartjára való visszaköltözés elhatároztatott: Rákóczi július 31-én *nem* indította ide említett *egész haderejét*. Nevezetesen 4000 embert kiszakasztván, Bottyán tábornok alatt a Csallóközből épen ekkor Pozsony és Sasvár felé kirezgelődő Heister szemmeltartására rendelé; Ocskay László egynehány századát a Fejérhegyeken túlra eléje, ugyane czélból; az ezred többi részével pedig és Szalay Pál huszárezredével magát Ocskayt Nagy-Tapolcsány, Nyitra-Szerdahely, Bán tájára, hogy a főtábor és Bottyán tábora közt az összeköttetést fentartsa. Ez már 6000 ember, kikhez járula még a Bánkáról — szerencsére — kerülő úton visszaindított tüzérpark és tábori podgyászvonat födözetére kivezényelt katonaság, legalább 6—800 fő.

Ekként aztán tökéletesen kijön az a létszám, a mit a fejedelem

főudvarmestere, a trencsényi csatában személyesen részt vett Ottlyk György említ önéletírásában; a kinek is tanúságtétele szerint a turnai harczon (Ottlyk *így* írja) Rákóczinak «csak jó *8000 gyalog- és lovas-hada is nem sokkal kevesebb*» s 14 «mezei taraczkja» volt jelen.[1]) Tehát nem 22, hanem 15 ezer s egy pár száz, sőt a cs. kir. udv. főhaditanács alelnökének, Tiellnek Savoyai Jenőhöz aug 8.-án intézett levele szerint csak 14—15,000 ember.[2])

Heister haderejét — a Morván át Wlára felé előre ment Viard tábornokén kívül — magok az egykorú cs. kútfők, némelyik 7—8000-re, mások, mint Rink, 8—9000-re teszik, mihez járult még a Pálffy bánnal levő kétezernyi rácz, horvát, és gr. Esterházy Józsefnek 300 labancz-magyar huszárja.

A két ellenkező tábor számerejének ezen arányából megérthető, hogy midőn a Rákóczinak a gyalogsággal és Bercsényinek a lovassággal *külön* táborozásáról mesélő kémeitől és a vág-újhelyi hadifoglyok hasonló vallomásaitól félrevezetett császári fővezér augusztus 3-ika reggelén Turnánál az egész kurucz haderőt *együtt*, kifogástalan harczrendben, sőt «igen előnyös» fedezett állásban maga előtt meglátta: óvakodék azt megtámadni és csata nélkül kívánt volna Trencsény ágyúi alá vonúlni. Ekkor következett a Pálffy tanácsa, és Heister engedelmével ugyan — hanem a saját felelősségére — ráczaival s az Althann dragonyos-ezreddel a magyarok jobbszárnya ellen intézett támadása.

Ezzel a *jobbszárnynyal* s annak fölállítási színterével kell mielőbb tisztába jönnünk. Minden katonai szabály s bevett szokás szerint, ott a hol az illető legfőbb hadúr, a fejedelem, személyesen jelen van: ő a hadrend közepét, fővezére a jobbszárnyat, az utána rangban következő tábornok pedig a balszárnyat vezényli. Ekkor a magyar táborban Rákóczi fejedelem, gr. Bercsényi Miklós legfőbb tábornok (generalissimus), gr. Pekry Lőrincz tábornagy s háromnégy vezérőrnagy (b. Petrőczy, Gyürky, b. Andrássy Pál és talán még gr. Csáky Mihály) valának jelen. A *középet*, szokás szerint csakugyan a fejedelem vezénylé; e seregrész többnyire gyalogságból, tüzérségből és az udvari hadból áll vala. A *balszárnyon* Pekryt, a *jobbon*

[1]) Magy. tudom. akadémiai *Monumenták*, Script. XXVII. köt. 109. l.
[2]) *Tiell levelét* l. alább szó szerint.

pedig Bercsényit illette volna meg a vezénylet. Mivel azonban a De la Motte franczia vezérkari s tüzérdandárnok által kiszemelt táborhely fekvése szerint — az *Inócz* (Inowetz) hegység lábai alatt — a kelet felé elnyulandó jobbszárny esett volna a mindenesetre csak nyugati irányból közeledhető ellenségtől legtávolabb, s viszont a balszárny, nevezetesen ennek balszéle a legközelebb s veszélynek legkitettebb ponton: tehát a fővezér, Bercsényi, maga kívánván *itt* vezényelni, szerepet cserélt és a hadi etiquette szabályait félretéve, a jobbszárny vezényletét bízta Pekryre.[1]) Ez alá osztattak be azonban — mint legkevésbbé kritikus helyre — mint már mondók, a gyöngébb ezredek, a rosszúl fegyelmezett, hiányosan fölszerelt «mezei hadak»; és mikor a tábor augusztus 2-ikán Lukától, Rakolubtól megindúlt: már ezen hadrend szerint meneteltek, t. i. Pekry a jobbszárnyával elől, utána a gyalogság és az udvari had, s végül a a Bercsényi vezényelte balszárny, mint egyszersmind utóvéd.

1864-iki tanúlmányom megírása óta kétizben is bejártam s tüzetesen megvizsgáltam ennek a végzetes csatának színterét, kezeimben a vezérkari térképpel, Rákóczi Emlékirataival és egyéb kútfőkkel. Az Inócz-hegység legnyugatibb kiágazása, Rozvadló falu közelében, az egészen a Vág partját érő Vöröshegyben (Cservenahora) végződik, melyen a Vág-Újhelyről Trencsénybe vivő országút hosszú, szűk szorulatban fölhágva, akkor keresztülvezetett. (Ma már csak mezei út visz ott fönt.) E Vöröshegytől kelet felé, fönt erdősen, oldalaikban pedig megmívelt, de vízmosásoktól (már akkor is!) megszakgatott halmokban húzódik a hegyláncz, a délnek kinyíló torkolatú báni szorosig, melynek éjszak felől legközelebbi falva Barát-Lehota; ez volt a kurucz sereg esetleges visszahuzódási vonala. Keletre, éjszaknak irányuló magasb hegyek lánczolata, föl az éjszaknyugati végükön meredő trencsényi sziklavárig. E hegyek alatt — melyekből keletről két kis patak folyik le — Lehotához a legközelebbi falu Szoblahó; míg az Inócz-hegység lábainál, Lehotától nyugatra, Hamri kis falu, mellette odább Turna község fekszik, majorjaival, kertjeivel; még odább Szedlicsna, legszélről Roz-

[1]) 1864-iki tanúlmányomban ezt így írtam, *helyesen*; hanem Ocskaymban, a föntemlített általános hadi etiquette-szabályt tartván szem előtt, tévedésből a szerint jeleztem. Azonban ott csak mellékesen fordul elő e kérdés.

vadló. Előttük a Trencsényig felnyúló, félórányi szép nyílt síkságon Bella, Nagy-Birócz stb. helységek, melyek bennünket itt már nem érdekelnek.

A kuruczok tábora — s illetőleg másnapi hadfelállítása — Szedlicsnától Szoblahóig terült el féldhold-alakban, úgy, hogy balszárnyuk szélét az előbbi, dombon álló falutól egy igen mély és széles vízmosás árka választá el s így oldalukat teljesen biztosította. Seregük zöme, középjük lent Turnánál, Hamrinál, — kertek, árkok mögött és erdőkben — háttal a hegyeknek s a barátlehotai völgy nyílásának — helyezkedett el, másodvonalukkal és tartalékjukkal a Turna fölötti oldalakban, melyek szintén vízszakgatottak valának; egyébként nagyon erős, védett állásuk volt. Végre a jobbszárny lent a völgyben, Szoblahó felé nyúlt ki, arczban a szoblahó-bellai csermely árkától, vizenyős rétektől s egy rongált töltésű tó medrétől hasonlóképen fedve.

Mikor augusztus 2-ikán délután és este felé a Beczkó, Rozvadló felől érkező csapatok itt egymásután elhelyezkednének: végűl — már az esthomályban — megérkezett és táborba szálla a balszárny utolsó ezredeivel a fővezér, Bercsényi is, a ki a fejedelmet sátrában fölkeresvén, jelenté neki, hogy ámbár Heister jövetelétől Morva s úgy Vág-Újhely felől és támadó szándékától — a milyen erővel van — nem igen lehet tartani: mindazonáltal ő, a hadi szabályokat követve, óvatosságból, Rozvadlón túl, a Vöröshegy szorosútját őrizni pár száz főnyi gyalogost hagyott hátra, egy ügyes, vitéz főtiszttel. És Bercsényinek e bölcs elővigyázata volt a szerencse, mert különben a magyar tábort éjtszaka, úgy lehet: álmában lepik meg. Heister ugyanis már útban vala és gyorsított menetekben éjjel-nappal marsolt utánok.

Hajnalhasadtakor a fejedelmet azzal keltették föl, hogy a Vöröshegy felől sűrű fegyverropogás hallatszik. Rákóczi, Bercsényi, Pekry azonnal riadót veretve, megkezdék a tábornak harczrendbe állítását. Most már tudjuk, hogy az a meg nem nevezett derék főtiszt, a kit Bercsényi a Cservenahora szorosában hátrahagyott, *Czelder Orbán*, a szepesi gyalog-ezredes volt. Csakhamar megérkezett tőle az üzenet, hogy az ellenség összes ereje megtámadta; utasítást kér: mit tegyen? Megküldetett a válasz: tartsa a szorost, a míg bírja, hogy a tábor időt nyerhessen a sorakozásra;

azután pedig húzódjék fönt a halmokon oldalvást Szedlicsna felé, hol a balszárny széléhez csatlakozhatik. Egyszersmind a fennálló tábori őrcsapat — 150 lovas — Rozvadló felé indíttatott nyar galvást.

A vitéz Czelder maroknyi hajdúságával folyvást tüzeltetve, két-három óra hosszatt visszatartá gr. Heister seregét, míg végre tovább nem állhatva, szépen visszahuzódott oldalt az ezalatt csatarendbe sorakozott magyar táborhoz, a melyre most a császári elővédet vezető Pálffy bán rácz könnyű-lovasai a rozvadlói lovas-portát reáhajtották. Az apró csatározás és az ágyúharcz megkezdődött. Heister nehéz-lovassága élével eleinte a halmokon a kuruczok balszárnyára, ennek oldalába akart törni: de a szedlicsnai széles vízmosás szakadékja e szándékának útját vágván, le a völgybe, a turnai felső majornak fordula. Mikor aztán innen az egységes csatarendet képező egész magyar hadsereget, szép, szabályos harczvonalakban, erős állásban elhelyezve megpillantotta, — csak elbámult bele; átlátta, hogy a kémei megcsalták. Most tehát contre-marche-sal behúzódott a sík közepére Bellához, hogy onnan hátraczafolva, Trencsény-vár ágyúi alá vonja seregét.[1]) Ekkor figyelmezteté őt Pálffy a kuruczok jobbszárnyán épen végbemenő boldogtalan mozdulatra, a hol Pekry, az ellenség terjeszkedő balszárnyát oldalba fogni akarván, a mocsáros árok mögűl kiindúlt, s lovasságát *egy tó megszakadt keskeny töltésén által* egyenként-kettenként előre-, majd magát meggondolva, meg visszavezeté. *Ezen ingadozó tartású csapatok megtámadását javasolta a bán.* És ámbár az első támadást a közép szélén álló Ebeczky-huszárezred vitézűl visszaverte: mindazáltal bekövetkezett csakhamar a nem vélt fatális csatavesztés, úgy, a mint a fejedelem Emlékiratai elmondják.

Ezt a tavat és ezt a gátat ma már hasztalanúl keresnők, a mint hasztalanúl kerestem én; pedig jól láttam a helyzetből, hogy a szoblahói patak mentén, e falutól nyugatra kellett feküdnie. De napjainkban már semmi nyoma nincs; zöldellő rétek környezik a szabályozott medrű kis csermelyt. Végre, sok hiábavaló keresés, kérde-

[1]) *Gr. Pálffy János* e mozzanatról írja, Pozsonyból 1708. aug. 13. Savoyai Eugenhez intézett levelében: «Es hat wahrhaftig gesinnen *uns retirieren zu müssen*», stb. (L. alább szóról szóra idézve.)

zősködés után akadtunk egy öreg tót parasztra, a ki ennek a rétnek egy lapos helyére mutatott, melyet úgy hívnak, hogy «*Riba*». E szó *halat* jelent; nyomra jutottam tehát mégis: itt valaha halastónak kellett létezni; s ezzel igazolva vannak Rákóczi Emlékiratai, — megjelölhetni a Pekry szerencsétlen hadmozdulatának helyét.

Sőt azon helyzetben vagyunk, hogy eme szerencsétlen emlékű tónak és töltésének egykori lételét most már, legújabban, okmányilag is igazolhatjuk, és pedig épen a «*Hadtörténelmi Közlemények*»-ből, ennek 1894-iki évfolyama, I-ső füzet 86-ik lapjáról. Itt ugyanis az 1558. elején megvizsgált Trencsény vára és tartozékainak szemléjéről a vizsgáló királyi bizottság jegyzőkönyvében olvasható:

«*Halastó* van a (várhoz) három; az egyik Pecsenéd faluban, *a másik két nagyobb Zablahow* (Szoblahó) *faluban*, egyiknek kőből, *a másiknak földből van a gátja*.... De reájok semmi gond nem fordíttatván, *mindkét halastó gátjait az árvizek annyira megrongálták, megszakgaták*, hogy csak nagy költséggel javíthatók ki.» stb. Ki kell javítani még e télen, «hogy kora tavaszszal hozzá lehessen fogni a *halastavak helyreállításához*».

Íme, a szoblahói földgátas tó töltése 1558-ban is ép oly rongált, megszakgatott állapotban volt, mint 1708-ban, mikor Pekry tábornok sétáltatta rajta a katonáit. Századunkban pedig már nemcsak maga a tó, hanem a gátja is végkép elenyészett; nem maradt meg belőle más, csak a «*Riba*« helynév, s a szomorú emlékezet — Rákóczinál.

Ennyit a helyszínéről, a csatatérről; továbbá még azt, hogy az elesett kuruczok és labanczok testeiből a temetésre kirendelt falvak népei, akkori szokás szerint *nagy halmokat* raktanak, s meszet hányván reájok, azután beföldelték, behantolták. A *hamri-i erdőben*, valamint a *barát-lehotai határban* most is mutogatnak még egy pár ilyen, semmi emlékkel meg nem jelölt nagy sírhalmot. Amott az erdőben az udvari- és Bercsényi-féle palotások, Fierville franczia gyalog-granátosai, b. Andrássy Pál, Bonefous, b. Perényi Miklós, Csajághy János, Nyáray László, Czelder Orbán és Winkler Vilmos hajdú-zászlóaljai harczoltak és vérzettek el, míg Lehotánál az üldözés közben elhullajtott vegyes katonaság testei porladoznak. *Lovas* azonban — ebben megegyeznek a források — *általában kevés esett el*, alig nehány száz; mivel korai megfutamo-

dással odahagyták lovas uraimék farkas-kaszára szegény gyalogságot, a mely három órán át hősileg küzdött még, magára hagyatva. Körülfogták, kartácsolták, lőtték, támadták, s a ki a bokrokon, erdőkön át el nem menekülhetett: levágták, elfogták, avagy előbb «*pardon*»-t ígérvén, lefegyverzék, — és akkor kaszabolták, adott szó ellenére, össze, mint a derék, jó vitéz udvari-palotásokat....

A mi már azt a mindenesetre lényeges kérdést illeti: *menynyien estek el Rákóczi hadseregéből a trencsényi csatában?* .... Épen erre nézve kísértjük meg az egymástól nagyon eltérő adatok fölsorolásával s egybevetésével a valóságot kideríteni. Az egykorú császári kútfők s az ezeket kritika nélkül, szolgailag másoló azonkori és későbbi történetírók általában, a nem remélt győzedelmében nagyon fölfuvalkodott Heisternek a császári udvarhoz küldött — második, részletesebb, de a valónak *legalább is kétszeresét* állító — hivatalos jelentésében foglalt számbeli adatokat követik. Ezek kerültek a mai osztrák hivatalos lap ősét képező «*Wiennerisches Diarium*» című akkori bécsi hirlapba s onnét a «*Theatrum Europaeum*» híres folyóiratba, a melyből merítettek azután az I. József császár biographusai: *Rink*, (Köllnben 1712. kinyomatott vaskos könyvében) s a későbbi *Wagner*, (1745.), továbbá a magyar *Kolinovics* (1728.) és *Kovács János* (1742.) krónikái, stb.

Mind e kútfők szerint a kuruczok augusztus 3-iki vesztesége holtakban *6000 ember*, hadifoglyokban 500, (csak Kolinovics mond 400-at), 50 zászló (többnyire gyalogságiak), 14 ágyú, két pár rézdob és egy csomó fegyver. A cs. és kir. vezérkar s hadilevéltár kiadásában legújabban megjelent nagy mű: «*Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*» X-ik kötetének írója, A. Kierchhammer — a ki még a trencsényi csata napját is hibásan, augusztus 4-ére teszi — szintén csak ugyanezen adatokat ismétli és fogadja el, valónak vévén még azon eleinte fölmerült mende-mondát is, hogy Rákóczi tüzérségi főnöke, La Motte franczia ezredes is a halottak között volt. A mi pedig annyira nem igaz, hogy De la Motte még csak sebet sem kapott, el sem fogatott, hanem tovább is, egész 1709. május 1-jéig szolgálá mint tüzérparancsnok Rákóczi fejedelmet, a kitől ekkor elbocsátási pátenst kérve s nyerve, visszatért hazájába, és úgy lépett a helyére az eddigi alezredes Rivière.

Általában megjegyezzük itt, hogy Trencsénynél a magyarok-

nak *egyetlen törzstisztjök sem esett el*, százados is csak három: Belényi Albert, Bessenyey László (Zsigmond ezredesnek fia) az udvari palotás-ezredből, ki halálos sebeiben mint fogoly halt meg augusztus 9-kén Trencsényben, továbbá az udvari testőrző karabélyos-ezredbe beosztott arnót (albán) század vitéz kapitánya, a ki a csatatéren lovastól elbukott fejedelem oldala mellett hősileg küzdve hullott el; a nevét (török ember vala), nem tudjuk. Egy negyedik százados, Jósa István, a fejedelem hadsegédei egyike, átpártolt a császáriakhoz, s állítólag még ő kalauzolta őket az üldözésben Kis-Tapolcsány felé.

Rákóczi a saját megsebesülését: miként történt? tüzetesen elmondja maga, Emlékirataiban; más jelenvoltak is leírják, s némelyikök, pl. *Beniczky Gáspár*, naplójában,[1]) úgy a szintén egykorúlag irott *Tsétsy János*-féle havi krónika is különösen hangsúlyozza, hogy az egész csatavesztést ez a szerencsétlen eset okozta légyen, mivel — mint már említők — a fejedelem *elesésének* híre terjedvén el, a megréműlt hadsorok erre bomlottanak föl.[2]) És ámbár a gyors vágtatása közben ugró s nyakát szegett harczparipáról való esése a magas, nehéz termetnek oly erős volt, hogy a fejedelem öntudatát veszté, homloka a jobbszeme fölött és «orczája nagyon megsebesedett» a zúzódástól, úgy, hogy elborítá a vér: mindazáltal a sérülés csak a húsos részeket éré, és hamar begyógyúlt. Mi, mikor 1889. október 7-én Konstantinápolyban Rákóczi sirját felbontattuk: koponyáját épen e szempontból is apróra megvizsgáltuk, de sem a homlokon, sem az arcz-csontokon nincs sérülésnek, zúzódásnak avagy új forradásnak legkisebb nyoma sem.

[1]) «Mely confusiót látván a Felséges Fejedelem és a gyalogsággal is segíteni kívánván, a sok ide s tova való nyargalódzásban oly veszedelmesen «Pandúr» nevű lóval esett, hogy mindjárt ott helyben a ló a nyakát kiszegte és ő Felségét megnyomván, nagynehezen kivonhatták alóla, egészen elvéresítvén orczáját. *Mely véletlen esetre a többi hadak is megzúdulván, vélvén azt, hogy a Felséges Fejedelem az ellenségtől elfogattatott, vagyis megsebesíttetett*, kiki valamerre mehetett, szaladott,» stb. (*Rákóczi-Tár*, II. köt. 150. l.)

[2]) «.... Quo facto, in totis castris fugientibus clamatur: «*Cecidit Princeps!*» Quod omnes *de morte ejus interpretati*, inaudito plane pavore et timore perculsi, pedem retrahere non audent», etc. (Ifj. *Tsétsy János* havi krónikája, 363. l.)

A Berényi-napló (l. alább), Rink és Kolinovics («fugitivus *cum vulnere* Bercsényius») említik, hogy a fővezér, Bercsényi gróf is megsebesüle, s a legutóbbi el is beszéli: hogyan? T. i. a császári párton harczoló magyar katonaruhás, vörös dolmányos ráczok és gr. Esterházy József-féle labancz huszárok — kik ilyenkor, hogy egymást a kuruczoktól megkülönböztethessék, fejér keszkenővel kötötték át jobb karjukat, — mint könnyű-lovasság, az üldözésben elől jártak a lehotai szoroson Bán felé menekülő kuruczok után; közülök egy vágszerdahelyi születésű, Vas Pál nevű Esterházy-féle százados messziről megpillantván és fölismervén az egy kis kurucz csapattól környezve nyargaló Bercsényit, hogy fejér kendőjét ravaszúl elrejthesse: kaczagányát a jobb vállára fordítá, és így, jó lovát megsarkantyúzva, mint ál-kurucz, ezek közé, a gróf kíséretébe vegyült. És a magyarok fővezérét már-már elérvén, hegyestőrével *(dragon)* vakmerően hozzászúra, orvúl, hátulról. De vagy félreütötték a fegyverét, avagy el volt hibázva a döfés, Bercsényinek szerencsére csak a bal karját érte, azt is alig súrolta. Mire a fővezér testőrei érdeme szerint összekaszabolák az orvgyilkos labanczot.

*

Ezeket, mint nagyon is idetartozókat, előrebocsátva: lássuk immár az elesettek számát érintő újabb — legnagyobbrészt eddig még ismeretlen — adatokat, s mindenekelőtt a b. Berényi-naplóban foglaltakat külön, mert ezek egész kis önálló sorozatot képeznek.

A Nemzeti Múzeum kézirattárában (Hung. in quarto, 64.) őriztetik egy czímlaptalan, elől-hátúl csonka, kuruczvilági napló. Irtóztató rossz írás, fölötte nehéz és vesződséges olvasású; épen ezért nemcsak hogy ki nem adták eddig, de még nem is használta soha senki, csupán Szalay László némileg, és mi. Szalay még mint «*névtelent*» ismerte; nekünk, a kik behatóan tanulmányoztuk, sikerült végre kikutatni s egyéb irataiból meghatározni a szerzőjét, a ki egy labancz-párti főúr volt, *báró Berényi Ferencz.* Labancz létére elég jó magyar; fiainak egyike, a kurucz *Ádám* pedig Bercsényi dragonyos-ezredében szolgált mint százados és Trencsénynél is ott verekedett. Ferencz úr — a ki az 1708-ik év nyarán Pozsonyba volt beszorulva — minden hírt szorgalmasan be-

jegyzett naplójába, a mit előkelő környezetében hall vala; természetesen, nem egy kósza mende-mondát is. Azonban tárgyilagos igazságra törekedvén, a mint valaminek téves voltáról meggyőződék: nem múlasztá el azt újabb jegyzésekkel megigazítani. S így naplója nemcsak a változó napi hangulatok hű tükre, nemcsak sok érdekeset tartalmaz, hanem a kritikával dolgozó történésznek számos becses anyagot is szolgáltat.

Tehát e naplóban a trencsényi harczról a következő bejegyzéseket olvassuk:

Augusztus 5-kén ment keresztül Pozsonyon Heisternek trencsényi győzelme hírével Bécsbe indított futára; de ugyaneznap jöve a bécsi udvari futár is Heister után, hogy azonnal siessen vissza a határok és székváros védelmére: mert a dunántúli kuruczok 14,000-en Bécsig száguldoznak s iszonyúan dúlják Austriát.

Augusztus 8. (A Trencsény alól Bécsbe küldött diadaljelekről.) «Délután egynihány szekéren együtt bé egynihány német, az ki két pár rézdobot és 40-ig való zászlót hozott bé; ex contemptu az parasztemberrel verették az dobokat. Az zászlót ki többnek s ki 36-nak mondja, (tehát nem 50!); nagyobbrészt gyalog-zászló.» A harcz Trencsénytől délre, egy órányira volt, Turnánál. A kuruczok haderejét 22,000-nek hirdetik; Heisternek csak 5000(?) németje volt (Rink 8—9000-et vall be) s másfélezer rácza, labancza. 14 ágyút, két pár rézdobot nyert el és a zászlókat. «Bercsényit mondják, hogy sebben esett, Andrássy Pált és Prínyi Farkast hogy megölték, La Motte-ot is».

Augusztus 9. «Azt mondják ma, hogy Rákóczi halálos sebben esett. Eo non obstante, hogy megnyakgatták öket»: mégis itt járnak Pozsony alatt, Püspökinél németeket is kaptak el, s Vöröskőnél, Detrekőnél, a Csallóközben sarczoltatnak.

Augusztus 11. «Heister 8 óra táján estve együtt meg; az várban egynihányat lőttek az ágyúkból eleiben. Túl az Vágon, Senténél vannak emberei», (tábora).

Augusztus 12. «Heisterrel bán uram (Pálffy), Gombos uram (tbk.) együtt. Az németeket Sopornyánál hagyták. Heister (Turnától) Bánnak ment, onnand Kis-Tapolcsány felé. Az veszedelemben (Turnánál, Hamrinál) az gyalognak volt nagyobb részi, (Wagner ugyanezt írja); de most is ki egy- s ki másképen szól felőle: *ki*

hat-, ki nyolcz-, s ki kétezernek mondja, hogy veszett; de az veres ráczokban, horvátokban, József úr (Esterházy) katonáiban, s kevés lovas német is veszett, — úgy mondják: *ezerig elveszett bennek*, (a császáriakban). József úrnak egy kapitánya is, az Vas Pál, elveszett. Úgy mondják, hogy azt is és az veres ráczot is felesset az németek lövöldözték meg kurucz helyett. *(Csak mende-monda volt!)* Az harczot hogy Rákóczi el akarta volna kerülni, de Bercsényi tartott ellent benne. Most azt mondják, hogy Nagy-Tapolcsánynál gyülekeznek megint azok az szégyentvallottak.»

Augusztus 13. «Az mely jezsuita az (császári) táborral oda volt, olyan relatiót tett, hogy *úgy ítéli, hogy hatodfél ezeren elvesztek*, és hogy — az Isten (nem Heister) verte meg őköt.»

Augusztus 14. «Pro majori consolatione ma azt hallottam, hogy az minapi harczon se nemesse, se parasztja (népfölkelés) nem volt az vármegyéknek, egészlen fizetett had volt. *(Úgy van.)* Az harcz nem Turnán, hanem Turna és Barát-Lehota között volt.» (Hamri, a hol a kurucz hadvonalak közepe állást foglalt, e két helység közt fekszik.)

Augusztus 15. «Az fölső templomban (a vártemplom?) *Te Deum Laudamus* tartatott; váradi püspök Csáky Imre pontificált. Lichtenstein az commissárius (országgyülési biztos, «*király képe*») csak maga ült az nagy oltár előtt. Palatinus, Heister és bán uram s más urak s asszonyok az kik itt vannak, jelen voltak... Az jezsuita is szóval deprædicálta az victoriát, sokszor említvén az rebelliseket. Az várban háromszor lőtték ki az ágyúkat, az muskatérosok egyszer adtak salvét. — Az harcz felől megint azt mondják, hogy *háromezerig való, ki elveszett az kuruczokban.*» (Leszállt már a felére!)

Augusztus 16. «Ma 80 kurucz rabot hoztak bé.» (A Trencsnyénél elfogottakból?)

Augusztus 19. «Az trencsényi plébénos azt írta, *hogy az holttesteket maga is látta; az nem írja háromezernél többnek, az rabokat négyszáznak.*»

Augusztus 26. «Trencsényből gyütt ember mondja, hogy *már csak másfélezerre szállott az minap elveszetteknek az száma, az kik megholtak*, és az rab hogy *több négyszáznál*. Továbbá, másfélszáz sebben esett német fekszik Trencsényben.»

Ez az utolsó följegyzése a Berényi-naplónak a trencsényi harczról.

Addig is, míg a többi adatoknak is felsorolása után végleges egybevetéseinket megtennők: különösen felhívjuk az olvasó figyelmét az augusztus 15-iki hála-istenitisztelet alkalmával rebesgetett s augusztus 19-ikén a nagyon illetékes tanúként elfogadható trencsényi plébános levelével megerősített hírre, mint a melylyel számos alábbi értesítés egyezik.

Ezen utóbbiakat dátumaik szerint közöljük, tekintet nélkül az illető tudósítónak pártállására.

THALY KÁLMÁN.

TÖRVÉNYHOZÁS AZ INSURRECTIÓRÓL 1741-BEN.[1]

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Elérkeztünk a magyar történet e nevezetes időszakához, mely őseink politikai magatartásának látszólagos fordulópontja. Addig az uralkodóház külső megtámadtatásának minden kinálkozó alkalmával fegyvert ragadott a magyar nemesség a király német zsoldos csapatai és az ország közjogi elnyomását czélzó politikája ellen. 1741 az első komoly eset, midőn a rendek egy szívvel és lélekkel vállalkoznak a kívülről sokszorosan megtámadott, végső veszedelem által szorongatott dynastia megmentésére.

De ez csak látszólagos irányváltoztatás.

Az alattvalói hűség addig sem hiányzott a magyar ősökből a koronás király iránt. Addig is készek lettek volna érte minden áldozatra, hogy trónját megvédjék és személyes hajlandóságait az ország ügye és jogai irányában lekötelezzék. Törekvéseiknek mindannyiszor a *bécsi udvari politika* állt az utjába, mely a király személyét a nemzet szívétől elválasztotta, nagyszabású európai kérdésekkel elfoglalta, számításaiban magát Magyarország közjogával és ősi intézményeivel korlátoztatni nem engedte, inkább megszegte a törvényt, sérelmet sérelemre halmozott s a rendekben az ellenállásnak minden gerjedelmét elnyomni igyekezett. Így kényszerítette bele e szerencsétlen nagyhatalmi politika Magyarországot az erőszakos ellenállás, a fegyveres mérkőzés koczkázataiba.

[1]) Éble Gábor: *Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758*, czímű munkájának egyelőre még csak *tervezetben* levő II-ik kötetéből.

Az 1741. esztendő vetette föl az első európai bonyadalmat, a mikor a korona törvényes viselője valahára megérté a magyarok érzületeit, önként közelített hozzájuk és minden jogaik biztosítását, sérelmeik orvoslását, reményeik betöltését igérte, ha megsegítik szorongattatásában. A rendek tehát csak a *régi* magyar politika szellemében véltek következetesen és okosan cselekedni, ha megragadják ezt az alkalmat s nagy erőfeszítéssel, nagy áldozattal bár, de az ország hasznára valósítják meg *a dynastia s az ország közt* azt a viszonyt, mely őseik szeme előtt lebegett, s a trón megmentése által kiemelik Magyarországot Európa szeme előtt is a hódított provincia alacsony helyzetéből, világtörténeti tényezővé.

Ez a «vitam et sanguinem» lelkes fölkiáltásának helyes és jogosult értelme.

Sok és nagy nehézség lankasztotta meg vállalkozásukban a diæta két tábláját. Egy pillantás az ország belső életére eléggé gondolkodóba ejthetett akkor minden jó hazafit, vajjon a megajánlott három rendbeli fölkelés terhét, szervezési munkáját és költségeit megbirják-e akár a vármegyék, akár a nemesi közrend tagjai a háboruktól amúgy is kimerített, a gazdasági fejlesztésben elhanyagolt, inséges esztendőkkel sújtott s a pestis járványnyal ez évben is megvert haza területén.

Pedig ez még a kisebbik baj volt. A legfőbb akadályt ismét az *udvari miniszterium* emelte, mely a diæta egész tartama alatt rossz kedvvel követé Mária-Teréziát a magyarokkal való transactió utjára s csak addig maradt tétlen, míg a szorongatott királyné első fölgerjedése a szeptember 11-iki nagy jelenetnél megcsillapodott. A német miniszterek a régi hagyományos szellemben véltek eljárni, ha az uralkodót *általános igéretek* tételében nem gátolják, de résen állnak, mihelyt ezek *beváltására* kerül a sor — s azon mesterkednek, hogy a dynastia megkapjon ugyan Magyarországtól mindent, de ne adjon többet értéktelen engedményeknél.

Ehhez járult a magyarok typicus hibája: a *belső egyenetlenség*, a mi minden elhatározás előtt hosszadalmas vitákra vezetett s megbosszulta magát a végrehajtásnál is künn a vármegyékben. Még a mágnások véleménye is megoszlott minden fontosabb elvi és jelentősebb részletkérdésnél. A dynastiához húztak ugyan föltétlenül valamennyien, de ama válságos napok fölfordult viszonyai

között abban tért el a fölfogásuk, hogy *melyik* az igazi, az állandóság s a valódi hatalom bélyegét magán viselő *dynasticus* politika: az-e, melyet Mária-Terézia — a primás, nádor, személynök és egyéb *magyar* tanácsadók hatása alatt — szeptember 11-én megindítani látszott; vagy az-e, melyet az udvari kanczellár, a bellicum præses s a többi *német* miniszterek Lothringeni Ferencz herczeg s immár corregens fejedelem szárnyai alatt folytatni meg nem szüntek.

Ha ennyi ellentéthez hozzá számítjuk még az *alsótábla* követjeinek nehéz helyzetét saját vármegyéikkel szemben, melyeknek *utasításaihoz* kötve voltak, és melyek által a diæta összehivásakor még be nem állott külső veszedelem ellen az ország közönséges, és nemességének személyes fölkelésével járó nagy terhek megajánlására egyátalján *nem utasíttattak*: fogalmat nyerünk a zivataros eseményekről s azok belső összefüggéséről, melyeknek színhelye elébb a törvényhozás, majd országszerte az egész belső kormányzat vala.

A Károlyi grófok nemzetségi levéltára mindezekről az adatoknak nagy tömegét, az eredeti okiratok, másolatok, tabelláris kimutatások, hivatalos és magán levelek ezreit tartalmazza. S mi végig buvárkodván a nagyrészt rendezetlen anyagon, kiszemeltük annak javát, hogy kerek és összhangzatos képet adhassunk a dynastia megmentésére szervezett híres magyar fölkelésről, mely könyvünk főalakját: *Károlyi Ferencz* grófot új élethelyzetekben, új hatáskörökben s végül közpályája delelő pontján állítja szemeink elé nagynevű atyja: az öreg Sándor gróf oldalán, ennek elhunytával pedig a saját maga szárnyán.

Mi könnyű lett volna az udvarnak a diæta lelkes áldozatkészségét egy valóban bölcs politika kezdésére használni föl. Így hozta volna valódi érdeke magával, s országszerte fogékonysággal, hálás elismeréssel találkozik érte. Akkor egy *általános nemzeti lelkesedés* felelt volna a rendek szept. 11-iki fölkiáltására viszhang gyanánt. Nagy hiba volt, hogy a bécsi szellem irányadó körei rövidlátóan és szűkkeblüen bántak még a szorongattatás e válságos napjaiban is a magyar ügygyel s ez által hideg zuhanyt eresztettek az országgyűlésre, oltották a lelkesedés tüzét, mintha abban a dynastiára veszedelem volna; így aztán a követek sem vihették

szét azt a tüzet az országba, hogy talpra állítsák vele a nemzetet a dynastia megmentésére. A nagy insurrectio tényleg sokkal lassabban, nehézkesebben készülődött el s így hadi czélját is később érte el, mint elérte volna, ha a miniszterium korlátoltsága és ebből a forrásból sugalt tanácsai nem gyakorolnak nyomást s nem idéznek elő visszavonást a szervezkedés idején.

A *miniszterium*, me y a *magyar sérelmekre* ez országgyűlés során már előzőleg két ízben adatott *elutasító választ* a korona által, s a diæta szétoszlásának esélyével állott szemközt, a melyet talán óhajtott és provokált is: *szept. 11-én* jobban megijedt attól, hogy Mária-Terézia a magyarok oltalmát kéri, sőt jobban megijedt a rendek fölbuzdúlt áldozatkészségétől, mint a porosz királytól, ki Morvaországba tört s a bajor választótól, ki franczia segítséggel Felső-Ausztriát elfoglalta.

Lehet, hogy csak kormányzati szempontok keltették föl ezt a félelmet. Talán óvhatatlannak vélték nyugaton a dynastia nagyhatalmi állását, ha a hatalom súlypontja Magyarországra, kelet felé helyeztetik át. Talán attól is tartottak, hogy a Magyarországnak concedálandó független belkormányzat nem fog összevágni a nagybirodalmi érdekekkel s a trón védelmére most megajánlott magyar haderő előbb-utóbb nem a királyné serege, hanem rendi hadsereg lesz, mely Magyarországnak ismét fegyvert ád kezébe függetlenségi törekvéseihez, a hagyományos birodalmi politika ellen. — De voltak a miniszterium magatartásának kétségtelenül önző, *személyes* motivumai is: féltették befolyásukat, hatalmukat, ha a magyar ügyek teréről végképpen leszoríttatnak s féltek a visszatorlásoktól, ha az *ügyek élére a magyar elem kerül* s az eddigi kormányzat nagy mulasztásait, bűneit, visszaéléseit egytől-egyig kiderítvén, föltárja az uralkodó igazságos lelkülete előtt. Ilyen áron ők tán még a dynastia megmentését sem óhajtották!

Ezért vették körül szept. 11-ike után Mária-Teréziát és suggerálták neki, hogy a magyar sérelmek s a magyar hadak dolgában bizalmatlan, vagy legalább is óvatos legyen.

A rendek jóhiszemüleg fogtak hozzá a megajánlott *haderő systemájának* kidolgozásához és biztak benne, hogy úgy *ez*, mint a *sérelmek* dolga is a legkedvezőbb s leggyorsabb elintézést nyeri. Az öreg *Szuhányi* három nappal a «vitam et sanguinem» fölkiáltás

után azt irta *Károlyi Sándor* grófnak Nagy-Károlyba, hogy az országgyűlés egy hét alatt, «jövő hétfőn» véget ér, akár jönnek «favorabilis resolutiók», akár nem. Az utóbbi esetben még a replicát is készek «ad feliciora» halasztani, csakhogy annál hamarabb «hadakat erigálni» siethessenek.[1])

De már a legközelebbi napokban gyanítható volt, hogy az udvar tájékán nemcsak az ország jogsérelmeit orvosló kérelmek, hanem a dynastia megmentését czélzó ajánlások dolgában is baj van. Leérkezett ugyanis a *királyi válasz* ezekre az ajánlatokra okiratos formában,[2]) s az a köszönet, melylyel ott az ország áldozat-

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz. 1741 szept. 14. Pozsony.

[2]) Szövege egykorú följegyzés szerint, így hangzik:

«Eő Fölsége az kivánt Vitézlő Rendnek felállítása dolgában tegnap előtt és mai napon bényújtott Declarátióját a Tettes Statusoknak azon okbul is kegyelmessen vette és kedvessen értette, hogy az Tettes Statusok ez előtt harmad nappal eő Fölségének királyi széke előtt, maga Fölséges Személye és Maradéki, nemkülömben ezen Nemes Magyar Hazának az közelítő ellenség ingerkedésétől való megoltalmazására fel szóval dicséretessen tett ajánlásoknak nemcsak tovább is buzgóan állanak, hanem *félre tévén minden dolgot*, az minden *Porta után felállítandó katonáknak állításárúl*, azoknak tartásárul és fizetésérül való *Schemát* oly gyorsan, valamint az dolog kivánta, *feltettékk* s aztat eő Fölségének bémutatták, melyre további kegyelmességének megbizonyétására eő Fölsége ekképpen méltóztatott kegyelmessen válaszolni: hogy ez által is valóságosittyák az Tettes Statusok jeles hívségeket és főbb buzgóságokat eő Fölsége személyéhez és Fölséges Maradékihoz, úgy Hazájokhoz, az mostani dolgoknak fent forgó veszedelmi között minden készséggel segítségül lenni, ez ugyanis *örökös emlékezetre* és eő Fölségétől az Tettes Statusoknak *köszönetre méltónak lenni* ismértetik.

Immár mi azon fellyebb említett *Schemát* illeti, aztat *további vizsgálásra parancsolta eő Fölsége venni*, leginkább az ottan kitett Mundérnak és Fegyvernek szerzése, nemkülömben az ollyatén katonáknak tartása és fizetése iránt, melyről is *midőn circumstantialis Relatiót vevend*, fogja adni kegyelmes Resolutióját felőlle. Mostan pedig azalatt is kegyelmessen *kiránnya eő Fölsége tudni*, mely móddal, és *mennyi idő alatt* itélhetik az Tettes Statusok azon *30 ezer Gyalognak* és mai repræsentatióban feljedzett *Lovasoknak* szükséges fegyverrel és lovakkal s egész készülettel lehető *kiállításokat*.

És minthogy az *üdőben* legtöbb foglaltatik, mostan mingyárt oly Dispositiókat volna szükséges tenni, hogy *nagy része azon Lovasoknak közelebb lévő Nemes Vármegyékbül* mennél hamarább, ugyanis *három hetek alatt*, *az többi pediglen üdőjártában* az hová kivántatik elküldettethessenek.

készsége nyugtáztatik, elég gyanusan hangozhatott a hazafiak fülének. Mária-Terézia «igen kedvessen vette» — mint Szuhányi magát kifejezi — «az *urak* és *nemesek* insurrectioját», sürgette, hogy *három hét* alatt fölálljanak, de *ne egyszerre,* hanem fokozatosan. A *közrendűekből* állítandó 30,000 főnyi gyaloghadról ellenben — ugyanazon forrás szerint — «igen dubiosus terminusokkal válaszolt, hogy tudniillik *fogja magának referáltatni,* mennyi számú *fog kivántatni* és miként s hogy lészen azoknak erectiójok».[1])

Két szempontból jellemző az udvar fölfogására ez a felelet. Az *egyik* elvileg zárkózik el a *magyar hadsereg* eszméjétől s ezért 30,000 magyar zsoldost a trón megmentésére önként ajánlott segély formájában sem hajlandó egykönnyen elfogadni, nehogy ez új csapatok *önálló* tagozatai, *külön egyenruházata, nemzeti* tisztikara és csapatszelleme a harcztéren kipróbálva és *önálló fegyvertények* által hírben és erkölcsben is megedzve a *magyar nemzeti hadügynek vessék meg újabb alapját,* külföldön pedig tekintélyét alapítsák meg újra a már feledésbe ment *magyar hatalmi erőnek* s az ország területéről kiszorítsák a helyőrségi szolgálatra s a várakba iderendelt német zsoldosokat. Ezért az udvar a magyar gyalogságot csakis a német ezredek *hézagainak kitöltésére,* a hadi események fordulataihoz képest, «cum grano salis» kivánta e napokban igénybe venni: «oda küldethessenek — mint a kir. leirat mondja — az hova fog parancsoltatni.»

A *nemesi* fölkelést kevésbbé tartották veszélyesnek, mely régi törvényeink értelmében is csak a hadjárat tartamára alakul és

A *Gyalogok* iránt hasonlóképpen úgy szükséges munkálódni, hogy azok is, *mihelyest azoknak szükséges számban való állíttatásáról* és elküldetéséről, tartásáról és fizetéséről további *végezés fog lenni,* és Resolutio következni, *oda* küldettethessenek hadi szolgálatoknak tételére, *az hova fog parancsoltatni.*

Hogy azért ezen dicséretes és az Országnak is védelmezésére kellemetes munka, valamely buzgósággal és homagialis devotiónak különös valóságával az Tettes Statusok kezekre vették, kivánt effectusban is vitethessék, az fellyebb irtakról további specifica Declaratióját és minden üdő halasztás nélkül ezen dologhoz való látását kivánnya eő Fölsége az Tettes Statusoknak etc. Eő Fölsége által *Pozsony* 13a 7bris 1741. Nagy-Mányay *Koller Joseph.*»

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

utána szükségképpen eloszlik. Ez — fölfogásuk szerint — a császári hadak mellett nem jelentheté egy keletkező magyar hadügy hatalmi concurrentiáját. Sem harczképességétől, sem szervezetétől nem lehetett nagyobb, döntő eredményeket várni oly értelemben, hogy azokból a magyar hadi zászlóra a császári lobogók mellett megkülönböztetett tekintély származhassék.

De még e personalis insurrectióval szemközt is *óvatossági rendszabálylyal* kívánt élni az udvari miniszterium. S itt állapíthatjuk meg a *másik* szempontot, mely a kir. leirat kiadásakor az udvart vezette. Ez a *szervezési* szempont. Mindjárt eleve az volt a törekvése, hogy e banderiális had, mely kizárólag lovasságból áll vala, *ne egységesen* szerveztessék nagyobb seregkötelékben, hanem *apránkint* üljön föl és *kis századcsoportokban* induljon a hadi színtérre, hol az osztrák vezérlet megfelelő szerepet osztana neki a *német lovasezredek kisegítésére.*

De a diætának más volt a fölfogása s a szándéka a közönséges fölkelés nagylelkű megajánlásával. Az előttünk fekvő levelek tanusága szerint nemcsak az ország jogi sérelmeinek orvoslását kívánta a dynastiának tett e szolgálattal biztosítani, hanem szeme előtt lebegett az a czél is, hogy ily sérelmeknek *jövőben való megelőzése* okáért *a hadügy* s vele összefüggőleg a hadi contributio, a quantum szedése és kezelése is *magyar lábra állítassék,* a mi a helyőrségekben és várakban magyar csapatok tartásával s a német zsoldos hadnak a haza területéről való eltávolításával járna. Erre vall a diæta ama kijelentése, hogy a magyar gyalogság *az eddigi quantum fejében* ajánltatik meg — s az a követelése, hogy a contributionális pénztár e gyaloghad kiállítására és fizetésére magyar kezeknek engedtessék át.

Károlyi Sándor gróf régi tapasztalatainál fogva jól ismerte a bécsi embereket s azok fölfogásait. Ezért meglehetős scepticusan fogadta úgy a *fiától,* mint *Szuhányi* helytartótanácsostól és *Gáspár Sándor* szathmári követtől Pozsonyból érkezett szeptemberi leveleket, melyek őt a királyné helyzetéről, a magyarokhoz fordulásáról s a «vitam et sanguinem» fölkiáltásról tudósították. Laconicus rövidséggel, alig két sorban emlékezik meg e dolgokról, mindössze álmélkodását fejezi ki a történtek fölött s aggodalmát, mert levelezői nem irták meg, vajjon «az *bécsi miniszterium*» az országgyű-

lésen megfogalmazott *nemzeti politikát* a királyné mögött «approbállya-e.»[1])

Az öreg gróf a következő napokban ismételve visszatért erre a kérdésre s többek közt az iránt érdeklődött leveleiben, vajjon *nem vesztek-e össze a miniszterek*, lehetetlennek tartván, hogy az udvari reactiónak előtte jól ismert alakjai valamennyien megtértek volna a *szathmári pacificátió* s a magyar közjog alapjára. Megkérdezte fiától azt is, hogy «az nagy Miniszterek» elkisérik-e a királynét Budára, ha majd az ellenség elől — mint híre jár — oda menekül; veszedelmet sejtvén abban, ha Mária-Terézia ott is az ő befolyásuk alatt marad.[2])

Jellemző az udvari körök gondolkozására az a *tőlük* szétterjedt mende-monda, mintha a királyné ellen hadba indult XV. Lajos franczia király első minisztere: *Fleury* bibornok a diæta ajánlatainak hírére elcsodálkozott volna, hogy a magyarok az *osztrák ház mellett* fölkelnek és Ausztria *fegyvert ád a kezükbe*. Az ellenfél szájába adott e kétértelmű megjegyzés, s benne egy éles czélzás a *kuruczháborúkra* mintegy följogosítni látszék az udvar irányadó férfiait, hogy ők is ráemlékezzenek a kuruczvilágra s ébren tartsák a maguk gyanuját Mária-Teréziában. Az öreg *Szuhányi*, ki e mendemondát Károlyi Sándor grófnak híven megírta, azt a commentárt fűzte hozzá, hogy irányzatos «bizalmatlanság barometrumát» látja annak terjesztésében, ráutalva a forrásra s a terjesztőkre, mondván: «Tán csak *rákenték* (Fleuryre), *az kiknek a dolog* (*insurrectio*) *nem tetszik.*»[3])

A diæta e királyi *válasz* vétele után még nem veszítette el a szeptember 11-iki ünnepélyes hangulatot, s nem látta, hogy a trón mögött, mely az országot áldozatok hozására fölszólítá, ezek elfogadásakor mely sugallatok működtek. Mindkét táblája együtt járult *küldöttséggel* a pozsonyi várpalotába *Mária-Terézia elé* s igyekezett őt alázatosan kapaczitálni, hogy a nemesi lovas fölkelés mellett a magyar *gyalogságot is* csak fogadja el, mert háborúban «lovas gyalog nélkül, se gyalog lovas nélkül nem lehet valamint

[1]) Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 23. Nagy-Károly.
[2]) Károlyi Sándor gróf fiához 1741 szept. 25. Nagy-Károly.
[3]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 22. Pozsony.

test lélek nélkül;» bizonyította, hogy «kevés gyalog sem eő Felsége hadi expedicziójára, sem ország oltalmára nem használna; hogy pedig embert is állítson quantumot is fizessen, nem remélhető.»[1] Ugyane küldöttség arra kérte a királynét, hogy «a magyar dolgokat *értetlenekkel* és *idegenekkel ne közölje*, hanem magyarokkal tractáltassa, úgy remélhetni előmenetelét.»[2]

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

[2]) A küldöttség előadása egykorú följegyzés szerint a következő:

«Mai diætalis sessio alatt elolvastatott Fölséged kegyelmes Rescriptumából tetesbb (így) királyi kegyelmét tapasztalván az Tettes Statusok és az egész Ország, valamint ezelőtt, úgy mostan is Fölséged Személlyének, Maradékinak, az Hazának, és szent Koronájának oltalmazására, íleteket, véreket egyenlő szívvel lélekkel áldozzák.

És valaminthogy az Tettes Statusok azon ajánlást tiszta szívvel tették, hasonlóképpen reménlik, hogy aztat Fölséged kegyelmessen méltóztatta venni, és innet minthogy Fölséged kegyelmes szavai és propositiója által megértetett s közönséges hirül és hozattatott minden környülálló dolgaibul az közelitő veszedelemnek oly *szoros voltát láttyuk lenni az üdőnek*, a ki *hosszasabb forgatását scriptumok és rescriptumok által* az szükséges segedelemnek *nem engedheti*, az Tettes Statusok tanácsosnak itélték magok csekély elméjeket *ezen Ablegatió által* Fölségednek alázatossan így kimagyarázni:

Hogy tudniillik az Gyalog és Lovas Hadnak gyakoroltatása elanynyira volna *öszvekapcsoltatva*, hogy *edgyik a másika nélkül alig mehetne* szerencsésen elő, sőt inkább edgyikének az másikával kelletik oltalmaztatni és segéttetni, azért az Tettes Statusok abban állanak meg, hogy az *Gyalog Hadat is* abban a számban, melyben felajánltatott, egészlen Fölséged Személyének, és az Országnak oltalmazására méltóztassék Fölséged kegyelmessen bévenni, hogy ezek az egybenköttetett erővel hathatóssabbak lehessenek.

Ne is engedgye meg Fölséged ezen jelenlévő veszedelemnek dolgát *hosszasb Tanácsokkal vontattatni*, hanem valamint immár Fölséged maga királyi Személyét és Maradékit, kik legdrágább kincsek az magyar Nemzetre, méltóztatta tellyes reménséggel biznya, az Tanácsokat is, melyek ezen dologban öszvefolynak méltóztassék kegyelmessen engedni az Tettes Statusoknak, bizonyossá tévén Fölségedet arról, hogy mind Fölségedet, úgy magokat kivánnyák tellyes tehetségekkel védelmezni, mert tartanak attól, netalántán az közben való kisedelem miatt *élettyeket és véreket* (mellyeket Fölséged oltalmazására oly serinyen feláldoztanak) Fölséged veszedelmével is az közelétő ellenség által *oknélkül elveszessék*.

Azomban az Hadakozásra legszükségessebb lévén az *Fegyver*, instálnak alázatossan az Tettes Statusok, hogy azokat hovahamarább méltóztassék kegyelmessen kiszolgáltatni.

E szerint a diæta a miniszterek ellenséges hangulatáról tudomással birt ugyan, de azt nem hitte, hogy régi befolyásukat a koronánál a szept. 11-iki trónbeszéd után is eldöntő mértékben gyakorolhassák Magyarország kárára. És érdekes, hogy a hányszor Mária-Terézia a *magyarokkal közvetlenül érintkezett*, hajlandósága mindig *feléjök hajolt*, nem érezvén a német tanácsadók befolyását. E küldöttségnek is rögtönözve és nagy hatással adta meg a minden jókat igérő *választ*,[1]) mely a könnyen hivőket, köztük a jó *Szuhá-*

Végezetre, miképpen az Hadaknak fogadása, és egyéb ahhoz való szükségek hovahamarabb az Ns. vármegyékben elrendeltethessenek s abban, Feő és Vice Ispányok, és az Ablegatusok is tellyes buzgósággal fáradozhassanak, instálnak alázatossan Fölségednek az Tettes Statusok,, hogy az *bé-adott Postulatumokra és Gravamenekre méltóztassék vigasztaló kegyelmes resolutiót adni*, hogy azzal viszsza térvén az Ablegatusok, hasonló buzgóságra indíthassák fel az vármegyebelieket is.»

[1]) Ugyanazon egykorú följegyzés szerint az audientián nyert felelet, a kalocsai érsek viszonválasza s a királyné végszava a következőleg hangzott:

Királyné:

«Úgy hiszem, hogy eddig eléggé megmutattam, minémü bizodalmamat helyheztettem a Magyar Nemzetbe s ennekutánna is aztat igyekezem, és kedvessen értem, hogy az T. Statusok magok buzgóságában tovább is maradnak, kivált hogy az veszedelem im már közelebbedett. Mi az *Gyalog Hadat* illeti, az én Resolutiómbul *nem teczik ki*, hogy én aztat egészlen *bévenni nem akarnám*, *én magam is azon Resolutióban kétséges szókat vettem észre*. Tovább egyedül kivántam vala azon Hadnak regulája és tartása iránt az egész Schemát *kitanulni* és annak utánna azon dologban végsö Resolutiómat kiadni, *nem halasztom másokkal az Tanácsot*, hanem *mindeneket az T. Statusokkal* akarok tractálni és végezni.

Az Fegyver iránt meglettenek már az rendelések, hogy valami az bécsieknek szükségétül fent marad, mindazok ezen Hazában hozattassanak.

Az Postulatumok iránt alig lészen valamely consideratio, *az Gravamenek pediglen még sem adattanak bé az Cancellária által*, de már parancsoltam az Cancelláriusnak, hogy azokat mennél elébb adgya bé s azáltal is vigasztaltathassanak meg. Tovább ezen jelenlévő dolgot kivált az üdőnek rövid volta miatt az T. Statusoknak recommendálom.

Érsek:

Az Gyalog had regulatiójának, és intertentiójának Schemáját az T. Statusok mindaddig munkába nem vehetik, valamiglen bizonyossak nem

nyit, újolag leverte lábáról. «Igy reménlhetni — írja Nagy-Károlyba[1]) — szép accommodatiót és kitartásában is alkalmas compendiumot . . . ha most mindgyárt nem is, de idővel a hadi commissariatus is magyarokból állhat fel.» S ettől a vén táblabiró egészen elérzékenyült örömében: «Secundet Deus, quod experatus est! ez valóságossan eő szent Felsége munkája, mivel ember erről nem is álmodott; a hizelkedőknek igen csonkult máris becsülések.»

Mélyebb fölfogással és politikusabb elmével írt e dolgokról az öreg grófnak *Gáspár Sándor* szathmári követ. Éles kritikával ostorozza levelében az irásos királyi választ, mint a melyből az derül ki, hogy «az *német miniszterium imigy-amugy gondolkozik az haza és eő Felsége javáról.*» Felismeri a válaszban azt az insinuatiót is, hogy az udvar *nem akarja a fölajánlott nagyszámú gyalogságot*, hanem csak a *nemesi* és portalis *lovasoknak* «hirtelen, a mennyire mindgyárdt lehet» táborra küldését sürgeti, bizalmatlanul a diæta ajánlata és érzék nélkül a közfölkelés értéke iránt. Kijelenti Gáspár, hogy ha rendes hadiszervezet hiányában a korona a nemesi rendet az ellenség regularis hadai elé rendeli s mintegy harczképtelenül föláldozza: haszon nélkül való lesz az egész fölkelés a koronára, az országra pedig egy *újabb «mohácsi veszedelmet* lehetne várni.» Hivatkozik a corpus jurisra és régibb, újabb törvényekből egyaránt kimutatja a korona álláspontjának törvény-

lesznek benne, hogy *azon 13 Regementeket Fölséged az Hadakozásra méltóztatik kegyelmessen bévenni.*

Királyné:

Az Tettes Statusok bátran munkálódhattyák az felajánlott *egész Militiának Schemáját.*

Érsek:

Bizonyos az, hogy az magyarországi fegyveres házakban tanáltatnak fegyverek, méltóztassék Felséged az üdőnek is megnyerésére azokat az Palatinusnak kiadattatni, hogy azokat kivétethesse, megteként tethesse, készíttethesse és az Gyalog Hadnak kiosztathassa.

Királyné:

Mindgyárt megtészem a Dispositiókat, hogy mind együnnet, mind másunnat az Fegyverek mennél hamarább elhozattassanak.»

[1]) L. ugyanott.

telenségét. Idézi az 1715. VIII. törvényczikket, mely «ezt a hármat: úgymint personalis insurrectiót, banderium productióját *és az quantumot* úgy öszve kapcsolta, hogy azt nem lehet partiálni, hanem simultanee kelletik mind az hármat az haza oltalmára fordítani.» Végre utal a föltünő ellenmondásra, mely a *szeptember 11-iki* királyi előadás s a *most* vett fejedelmi válasz között létezik. «Ő Felsége ex throno tett propositiójában azt mondotta, hogy *semminemü cunctátiót* nem szenvedhet az dolog; mégis mostani resolutióban» az áll, hogy a gyalogság iránt csak a sémát dolgozzák ki, katonát *annak idején* fog a korona behivatni a körülmények és a szükség szerint. Úgy látja, hogy «az miniszterium kapott az insurrectión és az bandériumon, minthogy az ő Felségének sem quoad erectionem, sem peniglen quoad intertentionem *semmiben nem telne* és *az quantum intacte megmaradna.*»[1])

A fönn említett küldöttség s a kedvező fogadtatás, melyben az a pozsonyi várpalotában részesült, valamelyest mégis megnyugtatta a rendeket nyomott hangulatukban, és voltak reménykedő lelkek, kik a sérelmek dolgában szintén favorabilis végzést vártak. *Gáspár Sándor* egyik levelében ugyan gyanakvásának adott kifejezést, hogy a *gravamenekre a válasz* soká késik: három hetinél több, hogy fölterjesztettek és hire járt, hogy még nem is referáltattak, *megrekedvén a kanczellariánál.*[2]) De pár nappal később biztatóbb értesítéseket hall s jelenti az öreg grófnak, hogy mihelyt a favorabilis válasz leérkezik, a diæta legott hozzáfog annak tartalma alapján a törvényszöveg megszerkesztéséhez és egy héten belül okvetetlen szétoszlik.

E hírek hatása alatt serény munka folyt a rendek ama *vegyes bizottságában*, mely az *insurrectió részleteinek* kidolgozásban fáradt. Alig *tíz nap* alatt nemcsak az *általános sémát* terjeszthette föl a koronához, hanem elkészült a *költségvetéssel*, a seregszervezés rendszerével, a fölszerelési és fegyverkezési kérdésekkel, valamint a sereg administratió módozataival is az esetre, ha a *hadi-*

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

[2]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony. A kanczellár hanyagságát Mária-Terézia elismerte a diæta küldöttsége előtt. L. fönn az erről szóló jegyzetet.

pénztár az ország óhajtása értelmében az ország kezelésébe megy át és a magyar csapatok mellett magyar hadbiztosok fognak működni. Mindeme munkálatokat alább ismertetjük.

Buzgó tevékenységét azzal a loyalis ténynyel is tetézte a diæta, hogy e gondteli napokban szakított időt a királyné régi óhajtásának teljesítésére, megválasztván Mária-Terézia férjét *corregensnek.*[2]) E választás, az eskü letétel szertartása, a kisded trónörökös bemutatása s a királyné elégedett arcza, kegyelmes szavai egyaránt fölfokozták a reményt, hogy a várva-várt felelet a politikai sérelmek dolgában csak kedvező lehet.

Szept. 22-ikén, egy nappal az új corregens fölesketése után olvastatott ez a nevezetes *resolutió*, mely a rendeket végképpen kiábrándítá, mert csak kétes becsű igéreteket tett érdemlegest éppen nem tartalmazott s így törvényszerkesztéshez semmi anyagot nem nyújtott. Mintha a *nagy udvari conferentiának*, mely azt megelőzte, egyéb czél sem lebegett volna szeme előtt, mint az, hogy a rendektől a nemesi fölkelés iránt kötelező igéretet vegyen, őket ennek törvénybe iktatására utalja s aztán a diætát szélnek ereszsze, mint a mely az ő magyar politikájával az udvari politikának csak útjában van.

Mennyire más szellemben tartott, más érzésektől meleg szavakat várt a diæta az ország áldozatkészsége által annyira lekötelezett királynétól, kitetszik *Szuhányi* ama leveléből, melyet a végzés kihirdetése *előtt* írt *Károlyi Sándor* grófnak, mikor annak lesujtó tartalmát még nem ismerte s csak azt jelentheté, hogy a fiatal *Károlyi Ferencz gróf:* «Méltóságos Generális úr ő Nagysága» az országos ülésbe ment «ad audiendas *benignas* resolutiones Regias.» Megjegyzi ugyanott, hogy «*mind favorabilisoknak tartják*» ex privata notitia az resolutiókat a confirmitate petitorum», de siet hozzá tenni: «Megválik, ha ledictáltatnak».[2])

Végtelen csüggedtséggel s keserűséggel eltelve tért vissza az ülésből *Ferencz* gróf. Erre vall datum nélkül atyjához írt ama levele, melyben megjelenti, hogy *többé el se megy a diaetára*, el-

[1]) L. e munka I. kötetében a «koronázó országgyűlés 1741-ben» czímű fejezetet.

[2]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 24. Pozsony.

utazik Pozsonyból, folytatni az országos érdek miatt megszakadt fürdőzését, mert a hallott végzések után semmi reménye nincs, hogy az országgyűlés jól végződhessék. «Látván az kijött Resolutiók elolvasása után — írja többek közt keserves hangulatban — hazánk dolgát oly extremitásra jutottnak lenni, melyet az Isten is hanemha csodálatossan orvosolhat, hogy sem titkolhatatlan inpacientiám *haza haszna nélkül romlásomra,* vagy annak *el nyelése lelkem sérelmére szogállyon*; mult hétfőn bucsút vevék Pozsonytól . . . Haza dolgáról nem vagyok képes írni; csak az a veleje, hogy maga Asszonyunk szóval tett declaratióira és affidatióira meg levének az szép ajánlások sub conditione; azomban non obstante odiosa resolutione mentibusque conditionibus stál a præmissum. *Ezt véghez vivék az Miniszterek!* de azt tartom, *magyar segedelmével.*[1])

Ez a «magyar segedelem» nem érthető egyébre, mint *egyes aulicus családok* magas állást viselő tagjaira, kik személyük és nemzetségük fölgyarapodását kizárólag az udvarnak köszönték, jövő szerencséjüket is attól várták, ezért derűre-borúra vele tartottak, még az ország s a nemzet közügyének kárával is. Kik voltak ők személyszerint, ma, a fönnmaradt levelek tanuságaiból, nehéz rájuk mutatni, mert a mult század levélírói ily dolgokban discretiót tartottak s a levéltitok megbizhatatlansága miatt is óvatosak voltak. De azért ismerték őket. Károlyi Sándor gróf az 1712 és 1715. évi országgyűlés idején irott naplójában általános kifejezésekkel csakúgy megbélyegzi őket, mint 1741-ben Ferencz gróf az atyjához irott tudósításokban.

A *főrendek között* kell keresni az udvari miniszterium nemzetellenes politikájának ez önzőczélú támogatóit. Hisz a felső tábla volt az, mely a követek nemzeti törekvéseinek úntalan akadályokat gördített útjába. Ama tábla oszlopos tagjai voltak leginkább abban a helyzetben, hogy a magyarok iránt különben hajlandósággal viseltető királynénak magán kihallgatásokon informatiókkal szolgálhattak az iránt, valjon a miniszterium tanácsa magyar szempontból kielégítő és opportunus lesz-e. *Ezek egy húron pendülvén a német miniszterekkel,* belevitték Mária-Teré-

[1]) Károlyi Ferencz gr., atyjához. Datum a levélen nincs.

ziát az oly sérelmes végzésekbe, milyen a szeptember 22-iki volt. *Ferencz* gróf elkeseredése és távozása Pozsonyból a diæta közhangulatát s a nagy kiábrándulást jellemzi, mely a jó hazafiakat legszebb reménységeik közepett váratlanul érte. Általános volt a jelszó, hogy nem érdemes tovább küzdeni az udvari áramlattal; a diætának úgy se lesz haszna, *legjobb, ha széjjel oszolnak.* Ez izgalmas napokban irta *Szuhányi* a Megyerre utazott Ferencz grófnak, hogy «a minapi resolutiókkal leforráztatván a statusok, valamint a pozsonyi szőllők allya a dértül, soha sem tudják, mihez kapjanak. Kik eörömest széllyel mennének, kik replicálnának s *anyai szeretethez illőket kérnének.* Csak mintegy bódult elmével járnak fel s alá, ki m. Cancellariushoz, ki Personálishoz.»[1])

A kedélyek több napon át a szétoszlás felé hajoltak a követek tábláján. S hogy e válság még *október 4-én* is tartott, bizonyítja az, hogy a Lothringen Ferencz névnapja alkalmával tartott udvari ünnepen «a mágnások nagy gállát tettek, a *statusok sémmit.*»[2]) Az udvarnál bejáratos főurak egyaránt gyanusíttattak, hogy a kedvezőtlen végzéseknek ők az okai. A gyanusítás az alsó tábla elnökét *Grassalkovich* kir. személynököt sem kimélte, ismerve befolyását mérvadó helyen s tudva, hogy biztató igéretekkel úgy a fölkelés, mint a corregentia ügyében leginkább ő kecsegteté a követeket. Érdekesen ír erre vonatkozólag *Gáspár Sándor* szathmári követ: «Tegnap a felföldiek rajta menvén m. personalisra, megmondották, a mi szíveken volt, hogy csak *szép szóval biztata* eő Nga bennünket, azonban in re semmi nincsen. Mikor a resolutiók elolvastatának, akkor is eő Nga volt oka, hogy az *ifjúság vivatot kiálta.* Hogy penig a statusok közül senki nem applacidált, abban bizonyos lehet eő Nga; s ha tudták volna, hogy *csak illyen a resolutio, a corregentiáról másként beszéllettenek volna.*»[3])

Úgy látszik, *Ferencz* gróf nem osztotta a rendeknek Grassalkovichról táplált rossz véleményét, mert ez ügyben így nyilatkozik: «Már szegény Sógorra kennek mindent . . . *eő ugyan ártatlan* egyebekben, *hanem hogy hitt;* de az minemű oka volt az hitelre,

[1]) Szuhányi M., Károlyi Ferencz grófhoz 1741 szept. 28. Pozsony.
[2]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.
[3]) Gáspár Sándor, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

bizony stált volna is az, *csak magyarok ne contribuáltak volna romlására.*»[1]) Ugyanott írja atyjának, hogy a bővebb részleteket peennára nem bizhatja, de megmondta unokaöcscsének: *Haller* grófnak élőszóval, ki közelebb Nagy-Károlyba megy s az öreg úr elé terjesztheti, «ha jól observálta.»

Természetes, hogy a diæta indulatos hangulatától *megszeppentek az udvarnál,* hol azzal áltatták magukat, hogy a mágnások és Grassalkovich befolyásával simán keresztülviszik az insurrectiót minden engedmény nélkül, melyet Magyarország igenyel. A diæta *eredménytelen szétoszlása* ekkor nagyon megnehezítette volna a dynastia helyzetét nemcsak katonai szempontból, hanem európai tekintélyének, a többi hatalmak előtt való erkölcsi hitelének szempontjából is, mert a legrosszabb időben azt bizonyította volna be, hogy a *bécsi udvar* a maga ügyetlen politikájával Mária-Terézia utolsó támaszát: *Magyarországot is eljátszotta* s ügye most már óvhatatlanul veszve van.

Az idő pedig nagyon sürgetett. A *porosz királylyal* megkísértett békealkudozások éppen e napokban *megszakadtak,* s a kisérlet, hogy a dynastia veszedelmén ez oldalról könnyítsenek, meghiusult. A *bajor* hadsereg pedig, nyomában a franczia sereggel, fenyegető gyorsan *közeledett Bécs felé.*» «Közönséges hír — jelenti *Szuhányi* okt. 1-én — hogy bavariai Elector Linzben in Archi-Ducem Austriæ holnapi napon fogja magát inauguráltatni. Landmareschall Traun urat is convocálta több statusokkal azon solennitására oly comminatiókkal, a kik nem compareálnok hívségére, jószágokhoz számot ne tartsanak, személyekben proscribáltatnak; eő pedig ott nem mulathat, hanem *vi tractatus Ferdinandaei,* a több hæreditaria provinciáknak occupálására, kiket prædecessora: Carolus VI. birt, fog sietni. Ahoz képest F. Asszonyunk is a *szép Invalida* felé fog sietni (Pesten a rokkant katonák számára III. Károly alatt építtetett palota, mai nevén *Károly kaszárnya*), melybül az invalidusok budai casarmában költöztetnek.»[2]) *Gáspár Sándor* egy héttel utóbb ezeket írja: «Az ellenség felső Austriát már occupálta, az odavaló Statusok az homagiumot le is tették néki. Felséges Asszonyunk

[1]) L. fönn idézett datum nélküli levelét.

[2]) Szuhányi M., Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 1. Pozsony.

Budára való menetele, Pesten mostan erumpált Infectio miatt, megváltozott, már most *Győrben* tétetnek dispositiók ő Felsége subsistentiája iránt.»[1])

Az ellenséges ostrom elé néző Bécsben meg éppen fölfordult világ volt. «Jönnek, mennek széllyednek az bécsiek mindenfele — írja *Gáspár Sándor*. Kidoboltatott, hogy a ki esztendei provisiót nem tehet magárol, onnét kiköltözzön.»[2]) Pár nappal később meg azt jelenti, hogy a környékről minden eleséget, takarmányt Bécsbe vittek, az őrséget sietve szaporították, Pozsonyból minden katonát fölrendeltek s ezért itt a *diaeta oltalmára sem maradt semmi*. A bécsi polgárság a bástyákon sürög, dolgozik és rombolja a magán házakat, melyek a bástyákra épültek. *Károly császár fogadalmi temploma pedig alá van aknázva*, hogy az ellenség közeledésekor legott fölrobbantassék. E templom ugyanis a bástyafalakon kívül, a Wien folyócska partján épült s a bajoroknak könnyen redout gyanánt szolgálhatott volna Bécs körülzárásánál.[3])

Ily körülmények között a *diaetát minden áron együtt kellett tartani* s megengesztelni. A miniszterium egy ideig még ekkor is kötötte magát ahhoz, hogy a magyar hadisegélyt politikai engedmények nélkül vegye igénybe s a követek megengesztelésének *más módszeréhez* nyúlt, melyet az aulicus főrendeknél gyaníthatólag igen hasznosnak tapasztalt. Ez ocsmány eszköze az absolut hatalomnak a *lekenyerezés*, a *vesztegetés*, a szavazatok megvásárlása, kezdve olyanokon, kiket a fő kolomposoknak, a legveszedelmesebbeknek lehetett tekinteni. Föltűnő szabadszájjal nyilatkozik erről a különben naivul jóhiszemű és hivatali állásánál fogva is óvatos, félénk Szuhányi; látszik, hogy a mit megírt, *köztudomású dolog*, nyilvános titok volt. Jelenti ugyanis, hogy midőn a szétoszlásra hajló követek nagy nehezen maradásra és «replica tételre inclináltattak», *a szájasabb szónokokat* nappal is, éjjel is magukhoz «convocálják» a papi és világi méltóságok, mert — közhír szerint — «pollicitátiókkal és comminatiókkal, grationálisokkal *bé akarják dugni szájokat.*» E kisértéseknek némelyekre volt is hatása, a

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsony.
[2]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.
[3]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándorhoz 1741 szept. 21. Pozsony.

miről Szuhányi azt a jellemző példát idézi, hogy egy tevékeny és a nemzeti követelések dolgában exponált állású fölvidéki követ. Berzeviczy János, eddig az udvar dolgairól *két befolyásos rokonától* kapott tájékoztatást, a kik szintén a követek táblájának voltak tagjai, de *már azoknak is nyelvök veszett*, «mióta a bécsi urnál» voltak; egyikről tulajdon rokona állítja, hogy «*30 ezerig való grationálissal bédugták a száját.*»[1])

Azonban czélhoz jutni ily költséges úton is vajmi nehéz volt. Az alsó és felső tábla között már abban is eltértek a nézetek, hogy ha együtt marad a diæta, ragaszkodjék-e újabb replicával előbbi fölterjesztéséhez vagy se. «A statusok — írja *Szuhányi* — három vagy négy napig alterálódtak azon, replicállyanak-e F. Asszonyunknak, vagy csak a favorabilis resolutiókat redigállyák articulusokban — a *többi maradgyon ad feliciora* et ulteriora.»[2]) Nem akart engedni egyik fél sem, s mint *Gáspár Sándor* Teplicz-Hévizre írja Ferencz grófnak: «Exellentiád elmenetelétől fogvást egész tegnapig *rettenettes nagy collisio* volt az Statusok és Proceresek között»; a követek nyiltan kijelentették, hogy az insurrectiónak «csekély sikerét reménlhetik, ha inconsolate térnek vissza, mely declaratio *azoknak, a kik az udvarnak azt mondották, hogy a Statusok igen contentáltattak a resolutióval*, nem esett ad palatum.»[3]) Eközben mily viharos jelenetek voltak, kitetszik abból, hogy *Grassalkovich*, ki a rendeket megegyezésre buzdította és befolyásával a mágnásokat is «tueálta», az alsó tábla elnöki székében *gyakran szóhoz sem juthatott*, mert «gyakran a propositiójának végét sem várták, hanem keményen aggrediálták eő Ngát, kinek mi volt a szivén meg mondotta. De mind ezek igen jól estek, mert *már erőt vettünk a Nagyokon; bár eddig is ezt követtük volna*».[4])

Az udvart s a miniszteriumot mind eme vészes jelenségek arra birták, hogy a királynénak egy *újabb leirata* által beavatkozzék a diæta menetébe. Az előttünk fekvő levelek szerint e leirat a

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz, más levele Ferencz grófhoz, mindkettő 1741 október 1. Pozsony.

[2]) Szuhányi M., Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

[3]) Gáspár Sándor, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

[4]) Lásd ugyanott.

ravasz fogalmazásnak és diplomatizálásnak mesterműve lehet. Szuhányi szerint a követek, kik «nem akartak az inarticulatióra reá állani, hanem replicálni s azért nem coalescálhattak a mágnásokkal», e leirat erejével «decretum által *moveáltattak*», egyidejüleg a mágnásoknak «F. Asszonyunk decretaliter *parancsolta*, coalescállyanak.» E föltünő megkülönböztetést, mely a követekkel a rábeszélés, a mágnásokkal a parancs hangján közli az egyetértés szükségét, a leirat azzal is tetézte, hogy a követek kivánságainak egyik legfőbbikét, a *contributionalis pénztár átengedését magyar kezelésbe* valamelyes formában, mintegy mézes madzag gyanánt *megigérte*. De hogy mily homályosan vala ez az igéret fogalmazva, kitetszik *Szuhányi* ellentmondó jelentéseiből. Egyik napon ezt irja: «Adatott értésekre, hogy a contributionális cassa *igenis transferáltatik* (más levele szerint: «Az Asszonyunk azt is resolválta, hogy . . . magyarokra transferáltassék»), ez még statusoknál nem constált.» Más napon pedig az sül ki leveléből, hogy: «A cassa *ugyan nem transferáltatik*, hanem magyar hadi commissariusok és perceptorok lesznek, kik a *magyar hadakat fizessék.*»[1]) Sőt még ily értelmezésben sem volt világos, hogy a leirat igérete mennyiben kecsegtető. Idézett forrásunk szerint *Berzeviczy* felvidéki követ tudakozódott fölszólalásában, «mikint s hogy lesznek ezek a magyar tisztek: németek helyett-e, vagy stantibus illis magyar militia mellé táborozáskor fognak-e fungálni.» Még az öreg *Szuhányi* is elveszti — ezeket irván — türelmét, s keserű gúnynyal jegyzi meg, hogy: «se itélő mester, se vice palatinus, se judex curiæ, *senki sem tudgya, mikint s hogy lesznek; csak rettenetes applausussal contentáltatnak a resolutiókkal* s nem tudgyák miből állyanak. Consilium (a helytartótanács) annál inkább nem fogja tudni, hogy s mint kell érteni». A naiv öreg mégis talál vigasztalót ily helyzetben is, mondván: «Én pedig úgy tartom, most elég zürzavarban leszünk, de az Isten, ki egyedül kormányozza a dolgokat, mindezekből jót hoz ki, csakhogy most nincs ideje, mivel a haza fiai egyenetlenek. Az Isten sem húzhattya üstekeknél fogva reá, mivel nincsenek üstekeik,

[1]) Szuhányi M. levelei Károlyi Sándor és Ferencz grófokhoz 1741 okt. 5 és 8. Pozsony.

hanem elébb nevelni kell nékik, úgy vonhattya maga szent tetczésére.»[1])

Az említett leirat annyiban czélt ért, hogy a két tábla egyetértőleg *fölküldte a replicát* s az *insurrectio dolgában folytatta munkáját.* De hogy mily félelemmel várták az udvarnál a decretum hatását, kitetszik abból, hogy e napokban határozta el a királyné leánykáinak s a kisded trónörökösnek *Gréczbe* küldését, holott húsz nappal korábban a pozsonyi várpalota tróntermében gyermekeivel együtt Magyarország oltalmába ajánlta magát. «Nagy dolog — jegyzi meg Szuhányi — *ha maga eő Felsége Gréczben nem megyen.*» Ilyen tervek alkalmasint fölmerültek akkor a hadiesemények hatása alatt s abban a félelemben, hogy a rendek neheztelése folytán Magyarország nem insurgál s oltalmat ott az udvar nem remélhet. *Szuhányi* szerint széltiben beszélték, hogy a királyné megütközvén a két tábla visszavonásán, «ad tutiora recipiállya magát.»[2]) Lehet különben, hogy a királyné menekülése Magyarországból *csak irányzatos hiresztelés vala,* hogy a rendek elhatározására azzal is befolyást gyakoroljon. Oktalan politika lett volna ez országot bármely neheztelés színe alatt elhagyni; a neheztelésnek pedig éppen dynasticus szempontból nem vala alapja, mert a rendek az izgalom e napjaiban is a megoldás kulcsát a dynastiánál keresték, elhatározván végső esetre, ha a mágnásokkal meg nem egyezhetnének, külön küldöttséget menesztenek a koronához, és szószólójuknak, miután ezt a nádor és a herczegprimás megtagadták, egyenesen a *corregens fejedelmet* kérik meg.[3])

Az udvarnak mélységes okot a félelemre és kisérleti anyagot a rendek megfélemlítésére mégis az *ellenségnek Bécs felé közelgetése* szolgáltatott, kiről Szuhányi is, Gáspár Sándor is jelenti e napokban, hogy az Enns vizénél «lineát formál» s előhada Szt.-Pöltenig s Krems-ig portyáz. A rendek azonban haragvó indulatukban ezt a félemlítést nem vették komolyan, s midőn a személynök kérlelésére, hogy ő benne ne kételkedjenek, úgy szólva bizalmatlansági nyilatkozattal feleltek volna, az ellenség jöttét hirlelő

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsonyból.
[2]) L. ugyanott.
[3]) L. Gáspár Sándor, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

lármára azt felelték, hogy ez csak ürügy és fogás a diæta föliratának siettetésére.[1])

Nem tudjuk, gondolt-e e napokban az udvar bölcsesége ama hátrányokra, melyek a fölkelés ügyének további huza-vonájából származhatnak, mert az országos hangulatot, a *vármegyék buzgalmát* s a toborzandó katonák lelkesedését meghervasztván, az országos segítségnek értékét veszik el s a veszedelmet fölfokozzák. Szerintünk ennek kellett volna a döntő oknak lenni az ügyek siettetésére. Mert a mi intézkedés szeptember 11-e óta a kormányzat részéről országszerte történt, a diætalis munkák zátonyra jutása folytán fönnakadt az egész vonalon.

A *nádor* mindjárt szept. 11-e után meghagyta az *összes főispánoknak*, hogy vármegyéikbe menjenek, bevárandó s legott végrehajtandó a további rendelkezéseket. Ugyan ő intézkedett, hogy a diæta tárgyalásainak folyását s az ott történt megállapodásokat a megyebeli követek esetről-esetre közöljék miheztartás végett a főispánokkal. A nyugati határokhoz közel fekvő vármegyékben a nemesek összeirása, a portális lovasok kivetése ugyanekkor nyakrafőre megtörtént; sőt némely vidéken odáig ment a helyhatóságok túlbuzgalma, hogy saját ötletükből *gyalog militiát is toborzottak*, mielőtt az ezt elrendelő törvény elkészült volna — miért a rendek megneheztelvén, jegyzőkönyvi rosszalásukat fejezték ki. Az előmunkákhoz tartozott az is, hogy fegyver dolgában a katonai raktárak készlete a fölkelendő gyalogság rendelkezésére bocsájtatott s a nádor parancsot küldött a határőrvidéki várakba, hogy a parancsnokok az ott leltározott *20,000 drb puskát* a kormánytól küldendő utalványokhoz képest az egyes vármegyéknek kiszolgáltassák. Mind ezen mozgolódás szükségképpen *elmerevedett a diaetán történtek hírére.* Ennek elég bizonyságául szolgál mind az, mit a Tiszántuli hadkerületről a levéltári adatokból tudunk s az alábbiakban ismertetünk.

Még szeptember hó derekán történt, hogy a háború veszedelmének első hatása alatt minden nélkülözhető ezredet a határra kellett vetni. Akkor kivánta a bellicum, hogy a Szathmár és Bihar

[1]) «Quod sit solum medium curandi instantiam.» *Gáspár Sándor.* Károlyi Sándorhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

vármegyékben helyőrségi szolgálatot tevő Koháry és Portugall ezredek onnét szintén kivonassanak. Ezt az illető vármegyék követei részint azért ellenezték mert az utolsó török hákorú óta meg nem szünt *rablóvilágot* a két ezred eltávozása után fegyveres erővel nem lehetne féken tartani, részint azért, mert e csapatok a *közfölkelés* esetén a *toborzás és sorozás* munkáinál a helyhatóságoknak fegyveres assistentiát nyújtanának. A vita akként oldódott meg, hogy a megyei rendek az illető hadkerület főparancsnokának: *Károlyi Sándornak*[1]) kikérendő véleményébe előre belenyugodtak. S az öreg gróf a nádor kérdésére föltünő éllel azt jelenté ki, hogy az ország belső dolgán s *az insurrectió munkáin ez a helyőrség se hasznot, se kárt nem teszen* — mehet is, maradhat is. Az *insurrectióra egészben oly kevés kedvet tapasztal*, hogy a fegyveres segítség sem lendít rajta: «Nem fogh az nyulat.»[2])

Hivatalos értesítést a *fölkelés dolgában ez egész hónap során a kormánytól nem kapott;* a mi tudomása volt felőle a grófnak, azt Szuhányi és Gáspár, valamint fia leveleiből meríté. Ez értesítések — mint fönn már jeleztük röviden — nagyon meglepték mert nem bízott a kiállítandó magyar had szervezése és vezetése iránt a *bécsi miniszteriummal való megegyezés lehetőségében.* Midőn pedig a terv részleteiről, valósításának módjairól értesült s ezeket összemérte az ország vidékén az élet, a nemesség és nép nehéz helyzete, az inséges, háborús és járványos esztendők ezer csapása által bőviben termelt gyakorlati nehézségekkel, melyeket a diætán szerzett politikai tapasztalatok s lehangoló erkölcsi hatások sokszorosan tetéztek: *nem sokat bizott a tervezett insurrectió sikeréhez.*

Szeptemberi levelei tele vannak aggodalmakkal, hogy annyi ellenséggel szemben *a megajánlott katonai erő elégséges lesz-e,* s a hadi contributióval terhelt ország ekkora erőnek kiállítását s tartását is megbirja-e. Egy helyt panaszkodik, hogy az ország ajánlata *kettős quantumot* fog maga után vonni, mert az *új hadak árán* kívül fizetendő lesz a *régi ezredek zsoldja* is, melyek eddig az ország számláját terhelték s más alappal ezután se birnak. Egyéb

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 13. Pozsony.
[2]) Károlyi Sándor, fiához 1741 szept. 23. Nagy-Károly.

leveleiben pedig a nagy szegénységet hordja föl, mely miatt a parancsnoksága alatt lévő vármegyéket az eddigi quantum alól is föl kellene menteni, a mint hogy annak fizetésében eddig is hátralékosok maradtak.

Ennek daczára, be nem várva a hivatalos fölszólítást, *előzetes értekezletet* hívott össze *szept. 26-ára Nagy-Károlyba*, mely a portalis lovasok és gyalog katonák kiállítása dolgában vala egy későbbi megyegyűlésnek javaslatot teendő. Mint erősen gyakorlati ember, első sorban azt a *költséget* állapíttatta meg, amibe *egy katona* kerülni fog, s gondoskodott, hogy vállalkozóval ideje korán ajánlati egyezményre jusson. Így kötött *előzetes szerződést*, melyet a conferentia helyeslőleg vett tudomásúl, egy *Nagy Lázár* nevű vállalkozóval, ki a Szathmár vármegyére esendő gyalog katonákat puska nélkül teljes egyenruhában fejenkint 20 frtból, a vármegye portáira eső 87 portális nemesi lovast pedig fejenkint 110 frtból vélte kiállíthatónak. Ugyanekkor elrendelte, hogy a személyes fölkelésre köteles vármegyei nemesség *október 11-én* jelenjék meg *generalis mustrára*.[1])

A conferentián szerzett tapasztalatok, a vidéki élet nyomorúsága, az elemi csapások éppen úgy, mint a diæta tárgyalásainak szerencsétlen menete az előintézkedések közepett is mély aggodalommal töltötték el az öreg grófot. Éppen ezért nem győzte leveleiben ismételten arra unszolni fiát, hogy az irányadó köröket, melyekkel érintkezni alkalma van, a külső veszedelem ellenében *ne csak katonai*, hanem első sorban békéltető *diplomatiai lépések* megtételére igyekezzék rábirni. Az öreg úr okoskodásában kiinduló pont az a declaratio, melyet a bajor választó fejedelem — Mária-Terézia megkoronáztatása ellen tiltakozva — még ez év nyarán küldött meg az országgyülésnek, bejelentvén egyuttal trónöröklési igényeit a *magyar királyságra* is. Ez okiratot a diæta akkor válasz nélkül hagyta. *Károlyi Ferencz* gróf — mint más helyütt már előadtuk[2]) — javasolta ugyan a felső táblán, hogy a diæta erről tudomást vegyen és *manifestumban* terjeszsze Európa elé a bajor választó fejedelem trónkövetelésének törvénytelen vol-

[1]) Károlyi Sándor, fiához 1741 szept. 27. Nagy-Károly.
[2]) Lásd e munka I. kötetét 571—574. lapokon.

tát; a rendek ezt *elvileg el is fogadták* s *föliratukban kifejezésre juttatták*, — de az európai kormányok elé az ő szavuk nem került: «*a német miniszterium nem engette*» — mint Ferencz gróf atyjának megírta.[1]) Most azonban, midőn a külső veszedelem nagy arányokat öltött, az öreg gróf ismét visszatért erre a kérdésre, majdnem több sikert várván az *idegen diplomatia* beavatkozásától, mint a *honi fegyverkezéstől*. Véleménye persze nem tarthat igényt e pontban az illetékesség tekintélyére: az öreg úr diplomata soha nem volt, nagykárolyi magányából a világot egyoldalulag, subjective itélte meg. Ha tehát ebben a nagy európai háborúban, mely minden államot fegyveres pártállásra kényszerített, az egyedül semleges *pápai államtól* remélt hathatós békéltető közbenjárást, ha abban bízott, hogy a *római pápa* beavatkozásának hatása lehet a versengő cabinet-politikára, főleg pedig az ellentábor *protestans* vallású és Voltaire irányát követő legnagyobb katonájára: II. Frigyes porosz királyra, ily reménykedés az öreg grófnak mély vallásosságát dicséri, de a politikai vélemény sulyával, a tájékozottság tartalmasságával nem birhat.

Erről ábrándozott ő már a szeptember 11-iki események hírének első vételekor, figyelmeztetve fiát, hogy a római pápa tiltó szavának a *keresztény vér ontása ellen* lehetne foganatja. Majd napok mulva is vissza tért ez ügyre. «A *bavariai herczeghez* kellene irást vagy ablegatiót expediálni — irja többek közt — szükségesnek ítélném a *római pápához is együtt* Asszonyunkkal folyamodnunk, hogy onnat Istentül adatott koronánknak és ezen apostoli országnak törvényeiben való conservatióját venné szivére s *hathatós mediatorsága által* ezen következendő vérontásnak eltávoztatása (végett) vetné közben magát. Ha nem használna — teszi hozzá óvatosan — de legalább nem ártana s mind Isten mind világ előtt méltatlan impetionk napfényre tétetvén, inkább reménlhetnők fegyverünknek is boldogulását.»[2]) Még világosabban kifejti erről szóló nézeteit két nappal később, midőn csodálkozik, hogy nem írják neki megbizott emberei, vajjon «munkálkodnak *más*

[1]) Lásd dátum nélkül való levelét atyjához, melynek egész tartalma, stylusa és kiállítása arra vall, hogy 1741 őszén kelt.

[2]) Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 27. Nagy-Károly.

utakon s módokon az Felségeink és az Statusok, vagy *csak az nagy hadi* præparatiókon?» Ez a «csak» mutatja, hogy a «más utakon s módokon» elérhetőktől az öreg gróf ekkor is többet várt. E levelében a pápai beavatkozást kizárólag a *hitbuzgó bajor* választó fejedelemnél kívánja megkisértetni s nemcsak ott remél hatást tőle, hanem Magyarországon is, melynek erkölcsi erejét a pápa erkölcsi támogatása csak növelni foghatná. «Conscientiája nemzetünknek — írja erre vonatkozólag — mind Isten, mind világ előtt felszabadul; magunk oltalmára felemelt fegyverünk is Isten által győzedelmesebben vezéreltetnék és népünk megerősíttetve, boldogulását is jobban reménlhetnők.»[1])

E tanácsnak figyelembe nem vétele annál inkább elkeseríté az öreg grófot, mert a diætán történtek folytán *törvény, felsőbb parancsolat és irányadó tájékoztatás hiányában* az insurrectió iránt sem tehetett semmit. Úgy *Gáspár Sándor*, mint a fürdőn tartózkodó *Ferencz* gróf figyelmeztették, hogy ne is kövesse a Pozsonynyal szomszédos «szeleskedő» vármegyék példáját: ne hirtelenkedje el sem a katonák kiállítását, sem azok toborzását, mint azok, mert még elhatározva véglegesen semmi sincs. *Gáspár Sándor* a fiatal gróf megbizásából mindössze annyit kért az öreg gróftól, hogy a vármegyénél a *posztó anyag* beszerzésére nehány ezer forintot tartasson készen s vétesse is meg jókor, míg az ára föl nem megy, most olcsóbban jutna hozzá.[2]) Alig egy héttel később már elrémítő példákat idéznek Pozsonyból a szomszédos vármegyék fölkelőinek siralmas állapotáról és eltartásuk nehézségeiről a beállott diætális confusiók között. *Szuhányitól* többek közt azt is megtudjuk, hogy a kik Pálffy nádor uradalmaiból soroztattak be «mivel intertentiót nem akarnak rájok adni, eö Kegyelme sem tarthattya, dominiumokkal sem tartatná eörömest ingyen, azért úgy hallatik, már egynehány *elszökött bennök.*»[3]) De az öreg úr nem várta be mind ezek tanácsát, hanem az általános jelenségekből itélve, maga ösztönéből *megszüntetett minden előzetes intézkedést.* «Nem látván állandóságát az Statusok terrorjának», még az

[1]) Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 29. Nagy-Károly.
[2]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.
[3]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

összehivott *vármegye gyülését is lemondta*, nehogy állandó parancsok vétele előtt *szükségtelen költséget okozzon a vármegyének.*[1]) Ugyanezt tette *Bihar* vármegyével is, melynek közgyülése okt. 10-ére vala tervben.[2]) Legfölebb odáig ment, hogy a Szathmártt utalványozható összegből megrendelte a posztót. Nem is hagyja — úgymond egyik levelében — mindaddig földaraboltatni, míg nem tudja, vajjon törvény alapján vagy «diæta appendixe gyanánt» lesznek az egyenruhák kiadandók a generalatusnak.[3])

Általán az volt a meggyőződése a vármegyei *nemességgel* való erintkezésből, hogy akár az udvari miniszterium lehangoló politikai magatartása, akár a hadi élettől egyéb okokból való vonakodás és költségeinek el nem birása folytán *kevés abban a hajlandósága személyes fölkelésre.* «Úgy tapasztalom ugyan — írja e dologban — az Nemesség elméjét, hogy pro securitate harum Partium et Conservationem publicæ tranquillitatis *inkább idehaza kivánna maradni* és az porta után felállítandó katonaságon felül *ki ki magha hellyett jó alkalmatos fegyveres katonát állítana*, mely is bizonnyára mind hasznosabb mind tanácsosabb volna, mint az Nemes, ki vén, ki iffiú setko Pán (mind úr), de az zsoldost úgy regulálhatná, az mint szeretné; azomban történhető Tolvajságok ellen ithonn is securitás lenne.»[4])

Már a nagykárolyi conferentia előtt is igen lehangoló benyomást szerzett az öreg gróf a nemesi rendnek harczra termettségéről. «*Éhel holt szegenység ez az armalista nemesség* — kiáltott föl egyik levelében — fegyverrel sem lehet ezt kényszeríteni fegyverre, lóra.» Máshelyt meg a nép nyomorára gondolván és a pestis terjedését látván, csaknem kétségbeesetten sóhajtotta: «*Jaj, jaj! országunknak, nemzetünknek;* éhség, fegyver s döghalál egyszermind rajtunk. Ha csak Isten s annak szent fiának szentséges Annya nem könyörül rajtunk, bizonnyára oda leszünk.»[5]) Majd

[1]) Károlyi Sándor gr., fiához 1741 okt. 4. Nagy-Károly.
[2]) K. Sándor gr., fiához 1741 okt. 9. Nagy-Károly.
[3]) K. Sándor gr., fiához 1741 okt. 18. Nagy-Károly.
[4]) K. Sándor gr., Gáspár Sándorhoz 1741 okt. 9. Nagy-Károly.
[5]) Károlyi Sándor gr., Károlyi Ferencz grófhoz 1741 szept. 27 és 29. Nagy-Károly.

megtudván a diæta siralmas folyását és «nem látván a Haza állandóságát, mert a miben voltanak, azt is felforgatták, sőt Grassalkovitsra rámásztak, eszük veszvén s onnat semmi jót nem várhatni»: azt is megbánni látszik, hogy a «mundér» iránt a posztó beszerzésére nézve rendeléseket tett.[1])

Általán tele volt ez izgalmas napokban kétségekkel, *kitelik-e a 30,000 gyalog fölállítása s eltartása a quantumból.* «Magatoknak és az többi regularis német s magyar Regimenteknek — kérdé fiától — honnét leszen fizetése, és subsistentiája, mert, rebus sic stantibus, az külső provintiák az mint eddig sem attanak, hanem *csak papiroson hevernek az assignatiók* nálatok, annyival inkább most már semmit sem adnak.» Nem is hitte, hogy 15,000-nél több fegyveres kikerülhessen; így sem remélte a fönnakadás nélkül való financzirozást; hisz a német kormány a kényszerforgalmú bankjegyeknek egyetlen forrását: a *bécsi bankot is* az ostromnak elébe néző *Bécs városában fejlejtette.* «Ámbár nagy consideratiók és így talán elégtelenségek fognak is keresztül állani benne — írja többek közt — csak az bécsi Banko ottan nem hagyattatott volna.»[2]) Csak midőn az invasio veszedelme a legnagyobb fokot érte el és «a franczia a bavarussal csakugyan közelgett Bécs felé», s híre járt, hogy minden takarmánynak Bécsbe való szállítása miatt «nem subsistálhatván az ellenség lovassa, *Magyarországra is excurrálni fog*»: [3]) az öreg gróf keserű hangulatban bár, de belenyugodott a helyzetbe. «Az Bavarus . . . írja — kétség kívül az Austriacusokkal kezdette operatióit, az többivel is az szerint fog procedálni és így *reá fog Hazánk az siralmas insurrectióra készülni* és érkezni, s az 30,000 hajdú is fel fogh állittatni, melytől — teszi hozzá — nem kevéssé megijedt ezen föld.»[4])

Az itt közlött adatok elég sulyos okokat vetettek az udvar mérlegébe, tetézve *az ország egyéb vidékein tapasztalt hasonló jelenségek által,* hogy a diætával gyorsan, és — másként nem lehetvén — a nemzeti kivánságok iránt kedvezőbb értelemben végezzen.

[1]) Károlyi Sándor gr., fiához 1741 okt. 14. Nagy-Károly.
[2]) Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 23 és 27. Nagy-Károly.
[3]) Szuhányi M. K. Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsony.
[4]) Károlyi Sándor gr.. fiához 1741 okt. 11. Nagy-Károly.

Mily sietősen járt el az udvar ekkor, kitetszik abból, hogy míg az augusztusi gravamenális föliratra heteken át adós maradt a felelettel, most *öt nap alatt letárgyalta és válaszszal honorálta a rendek replicáját.* Ez október első négy napjának egyikén ment fel az udvarhoz, miként Szuhányi levelei gyaníttatják, s a *válasz reá október 8-án* már leérkezett.[1])

E nevezetes *októberi leirat*, a mennyiben a sérelmi kérdésekről részben kielégítőleg, részben megnyugtatólag nyilatkozott, rendes mederbe terelte újra az országgyűlés tárgyalásait a *fölkelés* dolgában is. Itt van alkalom, hogy erről s a vele kapcsolatos fölmerült részlet kérdésekről tüzetesen szóljunk amaz adatok alapján, melyeket a grófi nemzetség levéltárában találtunk.

II.

A *vegyes bizottság*, mely tárgyalási alapul a rendek szeptember 11-diki országos ajánlatát tekintette és 30,000 magyar *gyalog* katonának, valamint a portánkint kivetendő *zsoldos lovasoknak* és a lóra ültetendő *nemesi fölkelésnek* hadbeosztási, fölszerelési és ellátási kérdéseiről vala hivatva javaslatot előterjeszteni, munkálatával mindjárt az első tíz napon belül megakadt.

Az *eredeti* hazafias *tervnek*, hogy az ország az évi quantum összege erejéig *13 új gyalog ezredet*, és ezen felül nagy számú portális és nemesi lovasságot állítson ki és tartson el, *hajótörést kellett szenvednie.* Főoka pedig nem az udvar ellenkezése volt, melyről már szólottunk, hanem a terv katonai és pénzügyi szempontból való *kivihetetlensége*, a mit az alábbiakban igyekszünk az olvasó elé tárni.

Előttünk fekszik *Gáspár* Sándor egyik levelének függeléke, mely *költségvetési* számításokat tartalmaz a diæta eredeti terve alapján. Számításának végső eredménye szerint a *fölkelési költségek* a födözetül szolgáló *évi quantumot:* 2.500,000 frtot nem veszik teljesen igénybe, sőt 266,000 frt fölösleg maradna fönn. De a

[1]) Lásd Gáspár Sándor és Szuhányi M. leveleit K. Sándor grófhoz 1741 okt. 8-áról.

mint bírálni kezdjük számítását s annak két főtételét: a gyaloghad *fölszerelésére* előirányzott 687,960 frtot s a *13 ezred* legénységének évi *eltartására* előirányzott másfél milliót, hibásnak kell megállapítanunk ott az aritmetikai számítást, itt pedig a hadszervezési combinatiót.[1])

Egy fölkelő gyalog ezred személyi létszámát ő 2250 főre (s így 13 ezred létszámát 29,250 főre, tehát megfelelően a megajánlott 30 ezerhez) teszi. Egy katona fölszerelése szerinte átlag 24 frtba kerülne; a mi egy ezrednél 54 ezer forintot, 13 ezrednél pedig 702,000 frt költséget képvisel. Így a Gáspár révén fönn idézett 687,960 frt csakis számítási hiba eredménye.

Az ellátási költségekre nézve azonban igaza van Gáspár Sándornak. Az ott kitűntetett *másfél millió* csak az esetben elegendő, ha egy-egy fölkelő ezred *tényleg 2250 főben* állapíttatik

[1]) *Demonstratio.*

	Statuendorum 13. Legionum Pedestrium, quarum singula constabit ex capitibus No--- --- --- --- --- --- ---	2,250
1-mo	Regnum Hungariæ habet Portas 5322½ prodibit Nrus	29,270
2-do	Stabus, seu Status Legionum integer et alii superiores officiales sunt capita--- --- --- --- --- --- --- ---	862
3-tio	Stipendium omnium officialium superiorum regulamentale quoad inferiores officiales et gregarios restrictum per 12. menses expetit --- --- --- --- --- --- --- --- ---	1.545,420
4-to	Vestitus horum una cum armis à f 24 computatis ---	687,960
	In toto fuit	2.233,380
	Manet itaque restantia à f. 2.500,000--- --- --- --- ---	266,620

Notandum.

1-mo	His accedunt erga singulam Portam repartito uno Equite armato per Dnos Prælatos, Magnates et nobiles Possessionatos, omnesque illos qui sub nomenclatura nobilitatis continentur et Possessionati sunt a proportione Bonorum suorum propriis sumptibus statuendi et intertenendi Milites	5.322½
2-do	Accedent præterea illi, quos iidem Possessionati vel etiam alii Nobiles ad belli gerendum inhabiles loco personarum suarum statuent, qui de facili constituent--- --- --- ---	3.000
	Erigentur homines in formam Regiminis	8.322
3-tio	Accedet his residua totius Regni Hungariæ nobilitatis Insurrectio, quæ magnum numerum constituet. — Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.	

meg. Ez esetben egy ezred havonkint portiókban és készpénzben tényleg nem került volna többe 11,543 frtnál, 13 ezred pedig 1.545,420 frtba. Hogy Gáspár ez állítását igazoljuk, előkerestük a grófi nemzetség levéltárából a császári sorezredek egykorú *regulamentumát:* abban úgy találtuk, hogy egy ezrednél a természetben kiszolgáltatott portiók s a zsoldban kifizetett készpénz havonkint 16,886 frtra rúgtak s így a *sorezredek* mintegy 30 perczenttel kerültek volna *többe* az új *fölkelő gyalog ezredeknél.* A különbséget azonban teljesen kiegyenlíti az, hogy *egy-egy sorezred létszáma 2793 főt* tett ki, míg a fölkelő ezredeké csak 2250 főre terveztetett, a mi szintén mintegy 30 perczentnyi eltérés. A kérdés tehát az volt, vajjon katonai szempontból helyes és elfogadható-e, hogy a *sorezredek mellett* Magyarország áldozatkészségéből ugyan, de törvényes quantumának fejében *létszámra gyöngébb magyar fölkelő ezredek szerveztessenek,* a mi a csapatvezetés, kiképzés, harczi fölhasználás és seregigazgatás szempontjából egyaránt inconvenientiákra adhatott alkalmat.

Teljesen fölvilágosítjuk a kétféle mértékű ezredszervezet nagy különbségét, ha szembe állítjuk a régi regulamentum alapján a *sorezred* tagozatát egy *fölkelő ezredével,* a milyennek azt Gáspár Sándor előirányzott tétele gyaníttatja. Egy császári sorezred állt 3 zászlóaljból, ezek mindegyike 7—7 századból (tehát az egész ezred 21 századból), s e létszámot kiegészíté az ezredtörzs mellett egy gránátos század. Ellenben ha a fölkelő ezredet föltagoljuk 3 zászlóaljra, ezek mindegyikéből csak 6—6 oly század kerül ki, milyet a regulamentum előir, (tehát a fölkelő ezred csak 18 századból állhatott). Ez annyit tesz, hogy a *fölkelő seregnek a századtól fölfelé minden tagozata* (zászlóalj, ezred, dandár stb.) *lényegesen gyengébb leendett,* mint a császári sereg megfelelő tagozatainak bármelyike.

Világos tehát, hogy az országgyűlés vagy azon inconvenientiák előtt állt, melyek az új magyar hadnak a császári sorhadtól számbeli különbözőségéből az ország vállalatára katonai szempontból szükségképpen következtek, vagy pedig ki kellett a különbözetet egyenlíteni s a fölkelő ezredek létszámát a sorhad ezredeivel egyenlővé tenni. Csakhogy ez esetben a fölkelő ezredek létszáma is nem 2250, hanem 2793 főből állt volna, s így 13 ezred 36,309 katonát

kivánt volna, tehát 6309-el többet, mint a mennyit az ország megajánlott. Éppen úgy az ellátás tételénél is egy ezred a regulamentum értelmében havonkint nem 11,543, hanem 16,886 frtba, évenkint 102,632 frtba került volna; s így 13 ezred évi ellátása 2.634,216 frtot tesz vala szükségessé, a mi fölszerelési költségek nélkül is jóval fölülmúlja a 2.500,000 frt évi quantumot.

Bizonyos volt, hogy ezt a «ráadást» az ország meg nem birhatá, hisz a régi quantummal is nagy hátralékban maradt. Nem kevésbbé bizonyos volt, hogy a katonai körök a 13 ezred gyenge létszámát kifogás alá veendik. Nem volt hátra egyéb, mint *az eredeti terv megváltoztatásával* akként oldani meg a problemát, hogy *13 ezrednél kevesebbet ajánljon meg a diaeta*, de *egy-egy ezred létszámát lényegesen emelje föl.* Méltán írta *Károlyi Sándor* gróf, a neki megküldött első tervezetről, hogy «felállítását ily formában inpracticabilisnak» tartja; a «sok gyalog» fel fogja emészteni az egész quantumot, s egyéb adóalap hijában a magyar zsoldban álló német gyalogság is Magyarország terhére fog esni. «Más quantum lészen rajtunk — írja ugyanott — és decrescentia esvén, honnét recrutáztatik; azért *kevesebb mértékre kéne intézni.*»[1])

Ha a gyaloghad ellátási költségéhez hozzászámítjuk a *portalis lovasok* s a *banderialis nemes hadak élelmét* egy esztendőre: teljesen megokoltnak kell tartanunk, hogy a diæta úgy pénzügyi, mint katonai okokból *megváltoztatta a közönséges fölkelés rendszerét*, «kevesebb mértékre» szállítva le azt, a hogy az öreg gróf, ez a régi gyakorlati ember óhajtotta.

Mintegy két heti huza-vona és alkudozás után határozatba ment, hogy az ország 13 ezred helyett csupán *6 új ezredet állítson*, egyenkint 4—4 zászlóalj erejéig. Egy zászlóalj becsültetett 750 főre, s így az egész ezred 3000-re. E beosztás szerint taktikai tagozatra különbözött ugyan a fölkelő ezred a sorezredtől, de erőre fölülmulta azt, 6 fölkelő regement létszáma pedig mindössze *18,000 emberre rúgván, ezek ellátása harmadrésznyivel kevesebbe került, mint 30,000-é s a megtakarított összegből ki lehetett egészíteni a már létező 3 magyar sorezredet* a fölkelő ezredek létszámával egyenlő fokra, fölállítván azoknál is a negyedik zászlóaljat, ember-

[1]) Károlyi Sándor gr., Gáspár Sándorhoz 1741 okt. 4. Nagy-Károlyból.

ben így is csak 22,000 gyalog katona vala kiállítandó s évi eltartásuk díja nemcsak kikerült a quantumból, hanem maradt a portalis lovasságra is.[1])

Ugyanekkor a diæta a fölszerelés kérdését is elintézte valahogy. Fegyver dolgában már hetekkel ezelőtt belenyugodtak a rendek a királyné ajánlatába, ki a bécsi raktár s a végvidéki várak puskakészletét a magyar gyaloghadnak szánta, s vármegyénkint szétosztására Pálffy nádort utasítá. A *ruházat* kérdésében csak az iránt volt nézeteltérés, hogy ezeket a vármegyék, avagy a hadi főcommissariatus útján rendeljék-e meg egyes vállalkozóknál. Némely vármegyék túlbuzgalommal hozzáfogtak a csináltatáshoz, holott még az egyenruha formája, közös jelvényei és díszítési módja nem voltak végleg elhatározva. Ezek megrendeléseit a kormány részben lemondta, részben elhalasztásukat kivánta. Azután abban állapodtak meg, hogy minden vármegye számára az egyenruhát a főhadi commissarius fogja csináltatni s megküldetni, a vármegyék dolga csupán a számlák kifizetése lévén. Azonban október elején ez is megváltozott, mert «a commissariatus azt mondgya, hogy in cassa pénz nincs, melybül anticipálni lehetne a mesteremberekneknek.»[2]) Végre reáfanyalodtak arra a megoldásra, hogy a commissariatus alkudjék meg a vállalkozókkal a királyné költségére, melyet egyelőre a vármegyék előlegeznek, e pénz is betudatván a quantumba. Elvül pedig kimondatott, hogy a ruhafölszerelésnek karddal együtt fejenkint 20 frtnál többe nem szabad kerülni.[3])

A mi a *portalis lovasság* s a *személyes nemesi fölkelés* szervezésének s ellátásának tervét illeti, a megoldás könnyebbnek látszott, mert egyszerűbb anyagra vonatkozott, az udvar pedig erősen secundált a rendeknek, hogy a támadó akadályokat gyorsan elhárítni segítse, mert erre a lovas hadra remélt leghamarabb számíthatni, ennek megajánlását fogadta legszivesebben. Azonban úgy a portalis lovasok, mint a personalis insurrectió ügyében nehézségek mégis támadtak.

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsony.
[2]) Lásd ugyanott.
[3]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

A vidéki nemesek, kivált az armalisták, nem szivesen keltek föl személyesen s hajlandóbbak voltak maguk helyett egy-egy zsoldost állítani. Az udvar nemcsak ebbe nyugodott bele, hanem — mint később látni fogjuk — azt se ellenezte, hogy a szegényebb nemesek, kik egyenkint zsoldost nem tarthatnának, *négyen-öten álljanak össze s közös költségből fizessék az őket helyettesítő egy lovast.* Nagyobb baj volt, hogy a személyes fölkelésből a *papság,* mely közjog szerint az ország első rendje és fegyverszolgálatra kötelezve volt, *ki akarta magát vonni teljesen.* S mert az armalistákhoz hasonló szegénységre nem hivatkozhatott, azt hozta föl örvül, hogy a törvény őt csak a pogányság ellen kötelezi harczra, míg most keresztény vér ontásában részt már csak lelkészi hivatása folytán sem vehet. Az alsó táblán a káptalanok követjeivel szemben nagy nehezen keresztülvitték a rendek, hogy ha személyesen nem is, legalább helyettesítő zsoldosok tartásával járuljon a papság a nemesi fölkeléshez, erre fordítván a *törvényes tizednek tizedrészét.* De e végzés a mágnásoknál újabb viharos jelenetekre adott alkalmat, hol az *ország főpapjai a leghevesebben rédték* az egyházi rend említett álláspontját. «Annyira excandescáltak tegnapelőtt — írja *Szuhányi* — *Primás* és egri Püspök uraimék, hogy eö Herczegsége azt mondotta publice: készebb meghalni, másszor ismét, *készebb magát levágatni.*» A vita élességére jellemző, a mit Szuhányi ugyane levélben említ: «M. Judex Curiæ urunk az egri Püspöknek úgy felelt a többi között: *Excellentiádnak szabad beszélni, mert pap, de a báttyának* (Erdődy gróf tábornoknak) *másutt is megfelelek.*» Csak nagy nehezen tudta Mária-Terézia ismételt üzenetekkel a fölgerjedt szenvedelmeket megcsillapítani, sürgetvén a gyors végzést, «mert res non patitur moram.»[1])

Ennél is nagyobb és hosszadalmasabb munkába került a *systema,* hogy egyrészt a vér- és pénzadó terhe a három rendbeli fölkelés czéljaira miképpen *osztassék föl* egyenletesen a *vármegyék, városok portái* s az egyes nemesi *curiák* között, beletudva a possessionatus nemesség *több rendbeli birtokait* s a nemes özvegy asszonyok kötelezettségét is; másrészt *egy-egy század* fölállítására

[1]) Szuhányi Márton, K. Sándor grófhoz 1741 okt. 22. Pozsony.

vidékenkint mely porták, *egy-egy zászlóaljra* mely *járások*, s *egy-egy ezredre mely vármegyék csoportosíttassanak* össze. Ez utóbbi föladatot a diætán *individualis munkának* nevezték, a mennyiben az egész országos szervezet végrehajtásánál e munka keretei közt volt előírva egy-egy helyhatóság, egy-egy főispán, tőle lefelé a többi közegeknek személyes teendője.

A mi az elsőt: a *teher aránylagos megosztását* illeti, az utolsó nemesi összeírás szerint *5405½ porta* vétetett számba. Ezekre esett *egyenkint 4—5 zsoldos gyalog* katona kiállítása s eltartása, a mi a megfelelő jobbágyság szolgáltatásaiból vala födözendő a quantum erejéig. *Egy portára — a regulamentum adatai szerint — hadi adóban nem egészen 470* frt esett volna, s ha ehhez hozzávesszük a minden portára eső egy zsoldos *lovas katona* évi költségét, valamint azt a terhet, melyet a *személyes* fölkelésben résztvevő portalis nemes, vagy ennek zsoldossal való helyettesítése képvisel, átlag az 500 frtot is túl haladja a teher, melyet a portáknak egyenkint viselniök kellett. Abban a számításban, melyet fönn ismertettünk, ki volt mutatva, hogy csak a gyaloghad könnyen kimeríti vala az egész quantumot. Ha az ezredek számának leszállításából maradt is fönn e czímen fölösleg, azt bőven igénybe vette a portalis lovasság, s így a *personalis had tartására már nem telt*. Ezen kivánt a diæta segíteni akként, hogy egyrészt a papi tizednek tizedrészét, másrészt az *ország városaira eső portalis lovasok pénzen való megváltása árát* rendelte az említett hiány kipótlására a hadbiztossági pénztárak révén fordittatni. Ez utóbbi terv még az októberi resolutiók leérkezése előtt merült föl, mikor a követek a fölkelési systema számításaival leginkább küzködtek. *Gáspár Sándor* erre vonatkozólag írja, hogy a hadbiztossági pénztárban mindössze 10,000 frt van s ha a városok ezt portalis lovasaik fejében 50,000 frttal kipótolják, 60,000 frtból a személyes fölkelés számára legalább a kenyér egy évig biztosítva lenne. «De bezeg — jegyzi meg Gáspár — az városoknak ezen találmány nem ad palatum esset.»[1])

Hosszú küzködés volt ez iránt is, hogy a kiállítandó csapatok a *zsoldot* és természetben eltartást mely *időponttól* kezdve

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

húzzák. Mert az összegben lényeges különbséget tett ki, vajjon *besoroztatásuk napjától* fogva kell-e a katonákat fizetni, holott szolgálatot csak attól kezdve tesznek vala, mikor *hadba indulnak*. Élénk aggodalmat keltett a rendeknél, hogy a szervezkedés befejezése hónapokig elhúzódhat, s így a buzgóbb vármegyék, melyek a katonaállítást a hadbaindulás előtt már befejezték, tartási díjakban súlyos terhet vállalnának magukra, ha a fölkészülési idő alatt is zsoldot tartoznak fizetni. Ez iránt már októberi replicájukban «instantiára fakadtak» a rendek, kérvén a koronát, egyeznék bele a tartási díjnak a zászlók alá *behivás napjától* számítandó fizetésébe.[1])

Bölcsen írta ez ügyben *Ferencz* gróf atyjának, hogy okvetetlen várja be a végső resolutiót s addig ne okozzon költséget a vármegyének. Várakozást javasolt nemcsak a gyalog hadra nézve; a nemesi fölkelést s a possessionatus lovasság kiállítását *jövő tavaszig* vélte elhalaszthatónak, «mert ha most állítnók ki, télen nyáron tartani nem győznők; vagy télen megcsonkulván, tavaszra újítanunk kellene.»[2])

A fiatal grófnak ez időből kelt levelei szerint általán az volt a benyomása, hogy a rendelkezések rosszak, végrehajtásukban temérdek a zür-zavar, az országban nagy a szegénység s kedvetlenség, s ezért az egész fölkelésből aligha lesz valami. Személyesen győződött meg erről *Nyitra* és *Trencsén* vármegyékben, melyek a *fölkelés ellen* — mint a melyre követjeiket nem utasították — *tiltakozni készültek*, s az udvar mellett buzgólkodó emberek sietségükben «oly gaz népet fogadnak, a melynek sem állandóságához, sem erejéhez tellyességgel nem lehet bízni . . . hát még az tisztek micsodásak lesznek!» A portális és személyes lovas fölkelésről pedig, neki «valahova teszen az Isten, úgy tetszik, semmi sem lesz; ha kezdődik is, reá unnak az első megjelenendőkre.»[3]) Fölfogását azonban nagyon is setétnek, túlságosan baljóslatunak kell tartanunk. Ő ekkor már hetek óta távol volt Pozsonytól s az október 8-iki resolutióról, valamint az azóta előhaladt diætalis mun-

[1]) Gáspár Sándor, K. Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsony.
[2]) K. Ferencz gróf, atyjához 1741 okt. 18. Teplicz-Héviz.
[3]) Lásd ugyanott.

kákról nem volt közvetlen benyomása; hazafias várakozásaiban megcsalódottan, disgustálva és betegen hagyta oda az országgyűlést: innen a leveleiben megszólaló beteges és ideges hang, melyet a magány, a család magánviszonyainak az anyagi érdekekbe vágó izgalmas részletei s az a körülmény tesz elfogadhatóvá, hogy a fiatal grófnak ez idő szerint ismét nem volt tere és hatásköre becsvágyának kielégítésére. Eddigi pályáján állandóan azt a lélektani vonást figyelhettük meg rajta, hogy hévvel szeret dolgozni, de éppen oly hevesen bírálni is azt, a mit mások nélküle dolgoznak.

Az *október 8-iki végzés* helyben hagyta a gyaloghad számára, fölruházására, a lovasság s nemesi fölkelés miként való kiállítására s a költségvetésre nézve tett diætalis fölterjesztéseket, valamint azt is, hogy a zsold és ellátás ne a besorozás, hanem a *zászló alá hivás napjától* folyjék.

Hátra volt még a hadkiállítás rendszerének az a része, mely megállapítá az ezredek *újoncz contingensét*, a hadbiztossági kerületeken belül csoportosítván portális hányaduk szerint a vármegyéket. Ez az, mit fönnebb *individualis munkának* neveztünk. «Ez iránt — írja Gáspár Sándor — négy naptól fogvást (tehát október 8-tól, a királyi leirat kihirdetése napjától fogva minden nap) nagy disceptatiók valának; ötször csináltatott volt azon repartitio, (de) hol egy, hol más vármegye nem contentáltatott vele, mert sok vármegyék ötfelé is szakasztattak. Utoljára . . . stabiliáltatott, az királyi városok esvén az megszaggattatásban. Mint (pl.) Nagy-Bánya is hevesi districtusba esék; sed denique non erat alter modus.»[1])

Ha a diæta eredeti tervét hozzá mérjük Magyarország akkori beosztásához *hadbiztossági kerületek* szerint, akkor igen egyszerű munkával állunk szemben. Volt összesen 7 kerület: a pozsonyi, sopronyi, budai, bányavárosi, kassai, nagyváradi és eszéki. A kerületek mindegyike több vármegyének s a hozzájuk tartozó városoknak complexumából állt; az arány is közöttük jóformán egyenlő volt, csak az eszéki, a hét között az egyetlen kerület szorítkozott mindössze 3 vármegyére, a többiek területének felénél is kevesebbnyire. Ily beosztás mellett 13 ezred fölállításának individualis

[1]) Gáspár Sándor, K. Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

munkája igen egyszerű föladat lett volna: a 6 nagy kerület mindegyikére esnék 2—2 gyalogezred fölállítása, összesen 12; a 7-ik, az említett legkisebb (eszéki) kerületre maradna egy gyalogezred fölállítása, összesen 13.

Ellenben most, hogy a fölállítandó ezredek száma leszállíttatott *hatra* s ezek individualis munkája aránylagosan vala szétosztandó *hét* kerület között, a föladat lényegesen megnehezedett, és pedig nemcsak azért, mert a 7-ik (eszéki) kerületnek a két szomszédos kerület között való szétosztását tette szükségessé, hanem azért is, mert a többi kerületek portáinak *nagyon eltérő* száma következtében némelyikre aránytalanul több katona kiállítása esik vala, mint a többire s az ezred-contigensben így mutatkozó eltéréseket vármegyék és városok átkapcsolásával, területcserékkel kellett kiegyenlíteni.

Bőven illustrálja a bonyolódott föladatot egy előttünk fekvő kimutatás,[1]) mely szerint 1742-ben az összeírt porták után az 1741-iki törvény értelmében kiállítandó katonák száma 7 kerület között ekként oszlott meg: a pozsonyira jutott (6 vármegye és 7 város terhére) 5315 fő, a sopronyira (5 vmegye és 5 város terhére) 4423 fő, a bányavárosira (6 vmegye és 11 város terhére) 2455 fő, a budaira (7 vmegye, 2 közigazgatási kerület és 6 város terhére) 2556 fő, a kassaira (9 vmegye és 6 város terhére) 3390 fő, a nagyváradira (8 vmegye 6 város terhére) 2678 fő, végre az eszékire (3 vmegye terhére) 805 fő.

A diæta vegyes bizottsága ezt az úgynevezett individualis munkát: a 7 biztossági kerületnek 6 ezred kerületté való átalakítását tényleg végrehajtotta. E szerint az *első* ezred (Pozsony) kerületére esett 3 vármegye s 3 város 3612 katonával; a *második* ezred (Soprony) kerületére esett 5 vármegye s 7 város 3602 katonával; a *harmadik* ezred (Buda) kerületére esett 6 vármegye s 3 város 3598 katonával; a *negyedik* ezred (Nagy-Várad) kerületére esett 13 vármegye, 1 kerület s 5 város 3639 katonával; az *ötödik*

[1]) Repartition, Was von vorstehenden jährlichen Gelderfordernuss jeden District, Comitat, und königl. Frey-Stadt monatlich und jährlich nach Maass der stellenden Mannschaft trifft, und an der Contribution abzuschreiben kommet. Lásd gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

ezred (Kassa) kerületére 8 vármegye, 1 kerület s 8 város 3583 katonával; végre a *hatodik* ezred (Bányaváros) kerületére esett 8 vármegye, 1 járás s 14 város 3588 katonával. E 6 ezred kerület közt tehát összesen 21,622 katona oszlott meg.

Az átkapcsolások a hadbiztossági kerület egyes részei közt elég erőszakoltak valának. Így pl. a pozsonyi kerület Sopronynak adta át Modort, Szt.-Györgyöt, Mosony, Győr és Komárom vármegyékkel, míg a sopronyi kerület Budának adta át Vas és Zala vármegyét Kőszeg s Kanizsa városokkal, viszont Budától elvette Fejér és Somogy vármegyét. Éppen így a bányavárosi ezred elvette Budától Buda, Pest, Esztergom városokat és Esztergom vármegyét, Pozsonytól pedig Trencsén vármegyét és várost; a kassai ezred ugyancsak Budától elvette Heves vármegyét. A területi beosztás zavaros képét eléggé illustráljuk, ha kiemeljük a *Tiszán túli* (nagyváradi) ezredhez csatolt részeket, melyek a nagyváradi hadbiztosság kerületéből Békés, Arad, Zaránd, Bihar, Máramaros, Szathmár, Szabolcs, Ugocsa vármegyéket, a Hajdúvárosokat s Debreczen, Szathmár-Németi és Polgári városokat, a budai kerületből Csongrád és Csanád vármegyéket a Jász-Kún kerülettel és Szeged városával, a kassai kerületből Bereg és Ung vármegyéket, végre az eszéki kerületből Bács vármegyét foglalják magukban.

Ilyen szakadozott, a terület folytonosságát nélkülöző beosztás a hadi administratio szempontjából nem tekinthető szerencsésnek. Csakis az a törekvés ád neki valamelyes magyarázatot, hogy a biztossági kerületekre eső portáknak ezred kerületenkint *lehetőleg egyenlő*, vagy nem jelentékeny különbséggel alterált száma jőjjön ki, a mit a munkálat tényleg elért. Mert míg a biztossági kerületek portái után az eszéki pl. 805 főt, a budai 2556 főt, a kassai 3390 főt, sopronyi 4423 főt, a pozsonyi 5315 főt lett volna köteles kiállítani; ez az erő az ezredkerületek beosztása alapján egyenletesebbé vált, esvén Pozsonyra 3612, Sopronyra 3602, Budára 3598, Kassára 3583, Nagyváradva 3639 s a Bányavárosokra 3588 fő. Így az összes ezredkerületekből nemcsak a systema értelmében egy—egy ezredhez szükséges 3000 katona került ki, hanem *maradt bizonyos számú fölösleg* is a *három régi magyar gyalogezred létszámának* a systema értelmében szükségessé vált *fölemelésére:*

Pozsony után 612, Soprony után 602, Buda után 598, Kassa után 583, Nagyvárad után 639 s a Bányavárosok után 588 fő, összesen 3622 katona. Ez a fölösleg két irányban használtathatott el a 3 régi magyar ezrednél: 2250 ember kapcsoltatott 750—750 fő erejéig hozzájuk egyenkint, hogy az eddig 3—3 zászlóaljból álló tagozatokat kiegészitsék 4—4 zászlóalju tagozatra; a fönnmaradó 1372 fő pedig 152—154 ember erejéig a 3 régi magyar ezred 3—3 régi zászlóaljának hiányát vala a normális 750 főnyi erőre kipótolandó. E művelet segítségével sikerült *a régi és új magyar ezredek erejét teljesen egyenlővé tenni*, mint azt Gáspár Sándornak «minden circulusbeli Regiment» megnagyobbításáról szóló levélbeli jelentése gyaníttatja.[1])

Az előadottakban hű képét adtuk annak, hogy a fölkelés nagy országos vállalatában mily irányú részlettervek kidolgozását tették lehetővé az október 8-iki királyi resolutióban foglalt engedmények. Most áttérünk arra a pontra, mely nem függ ugyan szorosan össze a fölkelés ügyével, de az udvar engedményei sorában *közjogilag* véve mégis a legfontosabb: ez a *hadipénztár* miként *kezelésének* kérdése.

Fönn ismételve említettük volt, hogy a diæta mindjárt a koronázás után mint régi sérelmet kérte orvosolni azt, hogy a *hadi adónak behajtására* még 1723-ban törvényileg rendelt *hadbiztossági szervezet* törvénytelen formában ment át az életbe. Az 1723 : C-ik t.-cz. ugyanis azt rendeli, hogy e szervezet az ország eredetileg 4 nagy kerületből (Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl) álló politikai tagozatához képest 4 biztosságra, esetleg «ha az ország vagy kerületek nagysága kivánni fogja (1. §.)» még többre is fölosztatván, minden biztosság élére «a nemesi rendből . . . *nemzetbeli biztosok*» fognak kineveztetni, s e biztossági szervezet élére «a tanácsosokból és országnagyok rendéből» *igazgató* fog állíttatni, a szervezet munkássága «a már megállapitott utasítás» szerint szabályoztatván.[2]) E törvény akkor azért volt szükséges, hogy a közkormányzat minden ágában életbe léptetett *magyar közigazgatási szervezet* a *hadügyre* s ezzel kapcso-

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

[2]) Lásd a Corpus Jurisban az illető t.-czikket.

latban az ország helyőrségét képező *német zsoldos csapatoknak is ellátási, elszállásolási és fölszerelési ügyeire,* melyeket addig jogtalanul idegen katonai elemek: a *császári bellicum* megbizottai láttak el, kiterjesztessék. Tudjuk, formailag meddig terjedt e törvény végrehajtása. A magyar hadbiztossági kerületeket tényleg fölállították és pedig az ügyek igazgatásának technikájához képest hét kerületre osztatott föl az ország a négy folyamvidéki nagy kerületen belül. Fölállították a hadbiztosságok igazgatóságát is, kinevezvén már 1724-ben a helytartó tanács egyik alapító tagját: *Károlyi Sándor* grófot igazgatóvá. De a hadbiztossági gépezet közel húsz éven át csakis az *adókirovás és behajtás* ügyével vala megbízva. A behajtott adópénzeknek a *seregadministratióra* fordítása felől sem az igazgató, sem alantas magyar biztosai nem intézkedhettek: az intézkedést a *bellicum tanácsa* Bécsben saját magának tartotta fönn s a magyar hadbiztosságokkal való közvetlen érintkezést és kapcsolatot úgyszólva méltóságán alul levőnek nézte, ezért a maga akaratának végrehajtására a magyar kerületi biztosok mellett *külön császári hadbiztosokat tartott.* A helyett, hogy a magyarországi helyőrség ellátási ügyeit a törvényes magyar igazgatási főorganumra bízta és a császári hadak közül a magyar helyőrségeken lévő csapatokra vonatkozó kívánságait az országos magyar főhadbiztossággal közölte volna, parancsait e magyar központi organum *elkerülésével* egyenesen a hét kerületbe küldötte le a maga ott alkalmazott biztosi közegeihez s így rendelkezett általuk a hadi adó hova s miként leendő fordítása felől. A magyar biztosoknak nem volt egyéb dolguk, mint az *adópénzt átliferálni* a mellettük működő császári hadbiztosnak s tőle a pénz átvételéről — leszámolás alapján — nyugtát, s a pénz kezelése dolgában fölmentvényt kérni és kapni. Ez által a német hadbiztos a magyar kerületekben rendelkező felsőbb hatósággá lett, és mint a bellicum consiliumnak az ország minden részében szétágazó szerve, idegen akaratot képviselt a közigazgatás egyik fontos s a hatalmi eszközöknek nyilván legfontosabb ágában: a hadügyben. Ez vala a sérelem, mely miatt az országgyűlés mindjárt első fölterjesztésében orvoslást kért a koronától, s az orvoslás megnyerésének nagyobb reménye kecsegtette akkor, midőn a külső háború által szorongatott királyné az alkotmányellenes hadigazgatás által

államiságában s törvényeiben ennyire megsértett Magyarországtól kért segedelmet.

Láttuk a fönn előadottakban, hogy az udvar s a ministerium az első királyi leiratok alkalmával ennek a sérelemnek orvoslását még a veszedelem végzetes óráiban is elég könnyelmű volt megtagadni. Láttuk aztán, hogy az elkeseredésében szétoszlani hajlandó diæta október első napjaiban külső eseményektől támogattatva akkora nyomást gyakorolt a ministeriumra, hogy ebben a fontos ügyben a királyné egy decretuma által nagy általánosságban tartott s igen homályos értelmű, de mégis az addigi merev álláspont föladására való elvi engedményt tétetett. Ez adatot most kiegészíthetjük ama másik adattal, hogy a diæta egyik bizottságában, mely a hadipénztár gravamenéval foglalkozott, az idézett decretum leérkezéseig kidolgozták az *alkotmányos megoldásnak valamely módozatát,* melynek részleteiről a levéltár adatai nem adnak fölvilágosítást; annyit azonban tudunk róluk, hogy ama munkálat *a német biztosoknak föltétlen eltávolítását* s a magyar biztosok által behajtott quantum összegeinek *általuk való további kezelését* föltétlenül követelte. Adataink szerint az a férfiú, ki ebben az ügyben a bizottság meghagyásából egy organikus javaslat kidolgozása körül legtöbbet fáradt, *Berzeviczy János* felsővidéki követ volt, ki a helytartótanács előterjesztésére 1732-ben a kassai hadbiztossági kerület magyar biztosává neveztetett vala ki s e minőségében a hadipénztár kezelése körül szenvedett országos sérelmet, annak orvoslási módját minden részleteiben legilletékesebbül ismerheté. Őt, mint volt katonát s évek óta katonai administratióval foglalkozó köztisztviselőt, az országgyűlés alsó táblája katonai szakértő gyanánt foglalkoztatta a vegyesbizottságban, rábízván a javaslattételt nemcsak a biztosság új, alkotmányosabb szervezete dolgában, hanem — úgylátszik — az *egész új regulamentum és systema kidolgozását is.* Erre vallanak Szuhányi és Gáspár Sándor számos levelének czélzásai szeptember és október hónapok legizgalmasabb napjaiban, hogy Berzeviczy mily buzgón dolgozik és a kedvezőtlen királyi végzésektől mennyire el van kedvetlenedve. Egyik-másik levél azt is jelenti, hogy mikor a diæta eloszlani akart, Berzeviczy is csüggedten készült Kassára visszatérni, kétségbeesve a fölött, hogy munkálatából valaha tör-

vény lesz.[1]) Csakis a királyné ama parancsa, mely a hadipénztárról némi óvatos igéretet tartalmazott, marasztotta Berzeviczyt Pozsonyban és sarkalta javaslatainak befejezésére.

Az október 8-iki leirat ez ügyben következő rendelkezést tartalmaz: «Tovább a hazabéli *commissarialis* dolgoknak *rendes* folytatására eő Fölsége a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek kérése szerint a Helytartó Királyi Magyar Tanácsbul *két consiliariust* és egy secretariust az *hazabéli Commissariatusság Directora mellé fog adni*, és egyébbaránt az hadi, és commissariatusi dolgok felől azt is kegyelmesen resolválta, hogy tudniillik ezután egyedül csak a terminus *kitül és kihez* avagy tulajdon csak az fog az hadi instantiák által rendeltetni, *hány és minemü regementeknek, melyik Districtusban, mely üdőben megállapodni*, nemkülömben *honnat, és hová ez vagy amaz Regementnek menni kelletik;* vármegyékre való *különös elosztását pedig a Regementeknek*, nemkülömben az *utazó rendet a Királyi Helytartó Tanács fogja kimunkálódni és kiadni*».[2])

E végzéshez Szuhányi azt a kételkedő megjegyzést fűzi kisérölevelében, hogy nem tudhatni, «micsoda functióval fognak birni a magyar bellicus commissariusok és perceptorok»; mert a végzés a kerületi biztosok specialis működési körére utasításokat nem tartalmazott. *Szuhányi*-nak az volt a véleménye, hogy «a táborra adnak valamely pénzt kezök alá, melyből fizessék a magyar hadat, de reliquo *a mikint a generalishadi commissarius dictálni fog.*»[3]) Szuhányi benyomása tehát az volt, hogy a bécsi bellicum alatt álló császári vezérhadbiztosság nehány magyar alkalmazottján kívül, kik a magyar ezredek pénzét lesznek administrálandók, maradni fog minden a régi állapotban. *Gáspár Sándor* ennél valamivel több eredményt várt. A végzésről általános benyomása az volt, hogy «jóllehet keveset reménlénk vala, ugyancsak tűrhető,

[1]) Lásd Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 1.

[2]) Lásd «Reflexiók eő Felsége hadi commissariatussága előtt lett concertatiója után a gyalog magyar militiának felállítása körül az egyveleges deputatióban kimunkálódottak.» Berzeviczy egykorú jelentése a munkákról Károlyi Sándor grófhoz latin és magyar szöveggel ellátva. L. a gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

[3]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

a mit nyertünk». A hadipénztárra vonatkozólag pedig megjegyzi: «Ha ki volna in illis partibus hadi commissariatusságra vágyó, most lehetne nekie magát insinuálni, lenne előmenetele.[1])

A korona engedékenysége jó hatással volt az ügyek további folyamára. «Utóbbi resolutióknak kiadattatásától fogva megszűnt a sinat; már Articulusok conficiáltatnak deputationaliter, s az ország pedig Regementek erectiójára subdividáltatott», olvassuk Szuhányi egyik levelében. Pár nappal később pedig jelenti, hogy az egyik bizottság letárgyalta szerencsésen Berzeviczy munkálatát az új regulamentum módosítása dolgában Nádasdy elnöklete alatt.[2])

A kormány egyidejüleg megtette hivatalosan az első döntő lépést, hogy a fölkelés végrehajtása megfelelő organumok által országszerte előkészíttessék. Ugyanaznap, melyen a resolutiók kihirdettettek, nyilvánosságra jött egy *leafelsőbb rendelet is*, mely az ország négy közigazgatási kerületének élére *négy főhadparancsnokot* állít a magyar főurak sorából: Dunáninnen, *Eszterházy Ferencz* grófot lovassági tábornoki ranggal; Dunántúl, *Eszterházy József* grófot (országbiró) tábornagyi ranggal; Tiszáninnen, *Csáky György* grófot tábornagyi ranggal; Tiszántúl, *Károlyi Sándor* grófot ugyancsak tábornagyi ranggal.[3]) E kinevezéssel kapcsolatos adatoknak a *Károlyi-család belső dolgaival* összefüggő csoportját e fejezet következő részében lesz alkalmunk tárgyalni; itt nem szakítjuk meg velük a közéleti és országos események sorrendjét.

A diæta fokozott buzgalommal látott további munkájához s elvégezte nemcsak a teljes systemát, költségvetést, hanem megszavazott a *gyaloghad tartására* portánkint 16 pozsonyi kila buzát és 30 kila rozsot oly megjegyzéssel, hogy e gabnát a vármegyék «az hova fog kiváltatni, a quantum terhére szállítsák be, ha pedig buzájuk nincs, helyette az árát küldjék meg».[4]) Határozatba ment

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

[2]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófkoz 1741 okt. 12. és 19. Pozsony.

[3]) Lásd Szuhányi M. és Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

[4]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

továbbá, hogy a gyaloghad *toborzása* mielőbb megkezdetvén, zsoldot az újonczok *nov. 1-től* fogva húzzanak, s a fizetés az alispán vagy szolgabiró utalványa alapján lesz kifizethető.[1]) Végre kimondották, hogy a személyes fölkelés czímén lóélelmezésre 30,000 kila zab fogja a nemesi portákat terhelni.

A kormány átiratban értesité a bellicumot, hogy *a quantumra a fölkelés tartama alatt ne számitson*, mert az törvényhozásilag az új gyalogság fölállítására, ennek s a portális lovasságnak fölszerelésére, nemkülönben ellátására *van lekötve.*[2])

Még egy erélyes lépést kell fölemlítnünk az udvari kormány jellemzésére. Míg ugyanis a diæta a három rendbeli fölkelés szervezése dolgában törvényt hozott volna, a miniszterium megpróbálta *rendeleti úton* elébe vágni a hozandó törvénynek s az összes vármegyékre intimatumokat küldött a *lovasság rögtön való kiállítása* iránt, megjegyezvén, hogy a gyaloghad később kinevezendő tisztek által szükséghez képest fog szerveztetni s a harcztérre vezéreltetni. Az olvasó emlékszik, hogy a miniszteriumnak ez volt a fölkelés irányában első álláspontja: *lovasságot* akart a *német* csapatok *kiegészítésére*, nem pedig *magyar hadsereget* a dynastia megmentésére. S mert czélját a rendek ellentállása folytán törvényesen el nem érheté, most törvény nélkül próbálta a magyar kanczellária útján elérni rendeletileg. De kisérletével *kudarczot vallott*, mert az együtt levő diæta *hatalmasan fölzúdult az intimatum ellen s foganatositását meg nem engedte.* «Mindezekre nézve — irja *Gáspár Sándor* — az követek viritim mentünk M. *Cancellarius* urunkhoz eő Excllájához s ezeket declarálván (t. i. azt, hogy a rendelet nem egyez a hozandó törvénynyel, mely a gyaloghadnak s a lovasságnak *együttes* fölállitását és hadbavezetését rendeli, a tisztek kinevezését pedig — a mire még visszatérünk — a vármegyéknek tartja fönn) azt válaszolta eő Excellentiája, hogy abban «a parancsolatban a statusok meg ne ütközzenek, mert azzal a condálandó articulusnak nem præjudicáltatik, s condáltatván az articulus, *az*, s nem ezen parancsolat *fogja szabni normáját az insurrectiónak.* S így megcsillapodtunk. Hanem még azt is mon-

[1]) Gáspár Sándor, K. Sándor grófhoz 1741 okt. 19. Pozsony.
[2]) Lásd ugyanott.

dotta eő Excellentiája, hogy ezen parancsolat csak acceleratorium és az *ide közelebb való vármegyéket tangálja* nagyobbrészint, mert azt most nem lehet kivánni — téli idő immineálván — hogy az távoly levő nemes vármegyék most ide jőjjenek.»[1]) E szerint az intimatum rendelkező része csakis ügyetlen kisérlet volt a lovas- és gyaloghad dolgában folyó munkáknak szétválasztására, oly föltevésben, hogy vagy észrevétlen marad, vagy a diæta eredménytelen szétoszlása esetén némi hadierőt biztosít a bellicum számára magyar forrásokból is. Gyakorlati haszna az intimatumnak csakis annyi lehetett, hogy a Pozsonyhoz s az ellenségtől fenyegetett Bécshez közel vármegyék lovasságát *még a téli hónapok alatt* harczkész karba igyekezett helyezni és szükség esetén igénybe venni, be nem várva a többi vármegyék fölkészülődését.

Ezzel kapcsolatosan említjük föl a fölkelő csapatok *tisztekkel való ellátásának* fontos kérdését is. Mikor a kormány látta, hogy egy magyar hadseregnek a közönséges fölkelés formájában megalakulását akadályozni nem képes és erre való politikai mesterkedéseivel a diætán teljesen megbukott: az új magyar hadakat legalább a *tisztek révén* igyekezett az *országos* jellegből kivetkeztetni és *császárivá* tenni. Ez pedig attól függött, vajjon a tisztek állásukat az ország helyhatóságaitól, tehát *nemzeti* forrásból, vagy pedig az *udvartól* és a bellicumtól nyerik-e? A hadsereg eddigi gyakorlata szerint a császár költségén állított ezredek tisztjeit a császári központ hatóságai, ellenben a magánosok, avagy országos helyhatóságok áldozatkészségéből kiállított ezredek tisztikarát az alezredestől lefelé az alapítók, a propriætariusi jog megőrzése okából, magok nevezték ki. Ezt bizonyítja az ezredalapítás dolgában létre jött capitulatióknak egész sorozata. Hasonló volt az eset most is, midőn az ország helyhatóságainak terhére hat új gyalogezred s aránylagos lovas-századok fölállításáról vala szó. Kivevén a tábornokokat s az ezredeseket, minden tiszti rang betöltése ama vármegyékre nézett, melyek az ezredszervezésben pénzükkel és vérükkel részt veendők voltak. A diæta tényleg ily értelemben irt föl a koronához, de erről a miniszterium hallani sem akart. Kinevezte a magyar országnagyok sorából a négy kerületi

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 19. Pozsony.

főhadparancsnokot; de itt aztán megszakadt a kinevezendő magyarok névsora, mert a *bellicum nagyrészt németeket akart* az egyes csapatok élére tenni. S míg az ország abban bízott, hogy az egész új had magyar lábon áll s fővezérei is magyarok lesznek: «ugyanazok vigyék mezőre, ott is commendírozzák s azután haza is vigyék», mint Szuhányi írja; addig az udvari miniszterium és bellicum az ezredesi rang elnyerésére jelentkezett magyarokat mindenképen kizárni akarta. «Az új Regementek iránt magokat insinuált subjectumok — írja Szuhányi — észre vévén a bellicum igyekezetét, nagyon sibongának s declarálták magokat: nékik nem kell. Talán csak idegeníteni akarják őket tűllek, hogy *idegenek denomináltassanak* . . . s a mieink faképnél maradgyanak.»[1]) Maga a *nádor is* egy húron pendült az udvarral ebben a kérdésben. Elég volt a puszta hír, hogy a *porosz király békére hajlik, s az aulicus körök már kapva-kaptak az alkalmon, a magyar nemzet hadi lábra állásának megakasztására.* «Csak szintén, hogy ki nem doboltatták, hogy békességre fakadván a dolog, elolvadnak — kit Isten távoztasson» — fakad ki Szuhányi. Ugyancsak ő a tanú, hogy *Pálffy* gróf nádorispán az ügyek e látszólagos fordulatát használta föl ürügynek az ezredesi kinevezések elhalasztására s oly hírek terjesztésére a jelöltek körében, mintha az új ezredeknél állandó foglalkozás és pálya nem volna található. «A mely Obersterek és Oberstlajdinandok Regementek Commendansai (gyanánt) jelentgetik az új hadi Regement iránt magukat, azt tartja eő Excellentiája: bolondok, nem tudván mit kérnek; mások pedig úgy vélekednek, hogy *félti a német Regementeket:* ha ezek megmaradnának, amazoknak nem lenne fundusok.»[2]) Az öreg helytartótanácsos méltán aggódott, hogy akár a német tisztikarnak a magyar hadak élére állítása, akár e hadaknak csakis ideiglenes alkalmazása folytán el nem éri az ország a czélt, melyért ekkora áldozatot magára vállalt, s mely czél biztosításával a dynastiát megmenteni kivánta: ez *Magyarország katonai erejének restaurálása* s a dynastia súlypontjának a magyar hadi erőre való áthelyezése. Miként egyik levelében olvassuk, személyesen járt közbe a hozzá ismerős köve-

[1]) Szuhányi Márton, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 24. Pozsony.
[2]) Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 okt. 22. Pozsony.

teknél, hogy «az Istenért securitást igyekezzenek Insurrectio felől teendő articulusban is *állandóképpen leendő fönmaradásárul is ezen hadnak*, quia in eo multum est positum.»[1]) De a bellicum nem egyezett bele, hogy uralkodó befolyását az új magyar hadak mindegyikére ne kizárólag gyakorolja tiszti kinevezések, a tiszteknek szóló parancsok útján, hanem azt csak részben is kénytelen legyen a magyar vármegyékkel megosztani. Úgy látszik a nádor közvetítő kísérletet tett, hogy a *törzstisztek* kinevezése a *bellicumra*, a *főtiszteké* pedig *kapitánytól lefelé* a *vármegyékre* bizassék. Ez iránt «mixta conferentia» volt nála. De Szuhányi jelenti, hogy «az udvariak, kiknek hajduk erectiójához kedvek nincsen, in apricum bocsátották, hogy nemcsak stabalis tiszteket, hanem minden főtiszteket Bellicum fog tenni, intertentiójok nem is acceptáltatik különben, ha nem Bellicumtul váltanak decretumokat és németek is applicáltassanak magyar Regementekhez. Ezek mind — kiált föl türelmetlenül Szuhányi — arra valók, hogy semmi se legyen erectióbul».[2])

Annyira ment Magyarország ellenségeinek ármánykodása az udvarnál, hogy nemcsak a tiszti állásokat kívánták az idegenek számára lefoglaltatni, mondván: ki decretumát *nem a bellicumtól kapja*, annak a vármegyéktől külön *fizetés jár*, mert *ellátási költségük nem tudathatik be a quantumba*, hanem odáig merészkedtek, hogy a porosz királylyal való békés megegyezés hírére a bajor-franczia ellenség ellen *elegendőnek ítéltek 3 magyar gyalogezrednek fölállítását*; mert «azt mondgyák: ha ez a *feles* számú magyar feláll, úgy a német Regementeknek exolutiójára fundus nem lesz; ezek által is hadakozástul, vagy csak támadástul is idegeníteni akarják Felséges Asszonyunk szándéka, vagy csak parancsolata ellen is».[3])

Ez áramlat leküzdésére egy *másik intrika* indult ekkor az udvarnál, oly czélból, hogy a hadi helyzet fenyegető voltát a fölkelésnek gyorsítására s a vármegyék áldozatkészségének sarkantyúzására használja ki. Ráismerhetünk a felekre, kik Mária-Terézia

[1]) Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 okt. 26. Pozsony.
[2]) Szuhányi Márton, K. Ferencz grófhoz 1741 okt. 24. Pozsony.
[3]) Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 október 26. Pozsony.

körül e válságos napokban egymás tönkretételén fáradoztak: egyik részen álltak azok, kik Magyarország fölszólítását e nagy katonai vállalatra kezdettől óta ellenezték s most ezer nehézségnek a végrehajtás elé való gördítése által remélték saját politikájuk igazolását elérhetni; másik részen azok a tanácsadók álltak, kiktől a magyar segítség eszméje eredt és annak megvalósulásától hatalmuknak, befolyásuknak és tekintélyüknek gyümölcseit, szüretjét várták. A politikai sikerért folytatott féltékenykedés, marakodás a diætára s az országra persze a lehető legrosszabb hatást gyakorolta. Az *insurrectió pártja* a kudarctól való félelemből időelőtt látott egyes vármegyékben a seregszervezés dolgához, a mi — eltekintve törvénytelenségétől — csak kapkodással és zűrzavarokkal járhatott. A vármegyéket oly költségekbe sodorták, melyek a diætális végzések után elkerülhetők lettek volna, méltán óvta tehát a fürdőn tartózkodó *Ferencz* gróf leveleiben édes atyját az ily túlbuzgóságtól, melyet sem a hirdetett veszedelem nagysága, sem a dolgok fejleményei nem igazolnának. Magukban az érdeklett vármegyékben eltértek a nézetek a közfölkelés kérdéséről s midőn a másik *udvari párt* mesterkedései kisziváro gtak, azokból sokan azt a következtetést vonták, hogy ez az áldozat az országra igy is, úgyis káros leend. Mert ha sikerül annak az ellenpártnak a magyar hadierő tömeges kifejlesztését ármányaival megakadályozni a német zsoldos katonaság javára, akkor az áldozatot hiába hozza az ország; ha pedig nem sikerül, akkor el kell tartani a német zsoldost is, melynek a quantumon kívül nincs más föntartási alapja, s a magyar hadat is. Súlyosbította a vármegyéken a helyzetet egyesek magánérdeke, kik a törvényhatóságnak hitelezői voltak s a közpénztárra szóló utalványokkal birtak. Ezeket épen nem elégíthette ki az ország ama rendelkezése, hogy minden befolyó jövedelem az insurrectióra fordíttassék s a hitelezők várjanak. «Ha valamely assignatarius volna a vármegyében, ezen parancsolat erejével semmit nem kell nekie adni», írja Gáspár Sándor, czélzással a magyar kanczellária fönn érintett rendeletére.[1])

Innen magyarázható a visszahatás, mely épen ama vármegyék

[1]) Gáspár Sándor, K. Sándor grófhoz 1741 okt. 19. Pozsony.

közgyűlésein jutott kifejezésre, melyeket a rendelet a hazafiúi kötelességek buzgó teljesítésére első sorban fölsarkantyúzni kívánt. «Már *Pozsony vármegye* a végett tartott gyűlésében *nem kis ellenkezés vala,* és *Nyitra vármegyére* tett provocatió, hogy attul singulariter várni kivánnak, példa lévén Méltóságos Palatinus tavaszi requisitiójára resolvált katonák erectiója,[1]) mely Pozsonynak sokban került s füstben ment, s Nyitra reá nem állván, szűzen maradt», írja Ferencz gróf.[2]) Ugyane leveléből megtudjuk, hogy a pozsonyi határozat s a nyitrai készülődés megdöbbentvén a magyar kormányférfiakat, «noha az nagyurak elnyomták a vulgust», s hasonló czélból számos országnagy Nyitrára készült, mert a nádor nyilatkozata szerint «*Nyitrában kell jeget törni*»: mégis sokat tanácskoztak maguk között, mit legyenek teendők, nehogy a pozsonyi példát az ország többi vármegyéi is kövessék. El is mentek fölös számmal főpapok és zászlós urak a hirdetett gyűlésre *október 30-án*, de ezzel jóvá nem tehették azt a hibát, hogy a zsoldosok s a nemesség fölültetése ügyében már *október 25-ére Galgóczra* gyűlést hívtak össze, mielőtt a vármegye határozhatott volna. «Filius ante patrem» — jegyezte meg gúnyosan Ferencz gróf.[3])

A magyar kormányférfiak e sürgető lépéseket azzal okadatolták, hogy az ellenség Bécs alól a háborút csakhamar az országra is ki fogja terjeszteni, de e «képtelen rémítgetés» mint magát Ferencz gróf kifejezi, kevés hitelre talált a vármegyéknél. Hogyis találhatott volna, mikor egyidejüleg a *másik párt a Poroszországgal kötött fegyverszünet hírét* s a magyar fölkelés szükségtelenségét terjesztette hirré.

Mária Terézia azonban következetesen megmaradt a magyar fölkelés eszméje mellett minden udvari intrika daczára, mert igaz ugyan, hogy «a Prussussal való békesség hat hónapra való armistitiumra változott», mint Szuhányi okt. 22-én jelenti, de a veszedelmesebb franczia-bajor ellenség hadi szerencséje és Bécs veszedelme még sok gondot okozott a királynénak.

[1]) Lásd I. kötet koronázó országgyűlés.
[2]) Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 28. Megyer.
[3]) Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 23. Megyer.

Október derekáig nem volt bizonyos, vajjon a bajor sereg megáll-e Bécsnél, avagy tovább nyomul akár Magyarország, akár északra Csehország felé. Az udvarnál mindkét eshetőséggel számot vetettek. Pozsony városát kiüríteni s a királyné számára szállást Pesten, Győrött, sőt Kassán is berendeztetni készültek. A diætánál megsürgették a törvényhozási munkát, hogy gyorsan oszolhasson. A királyi hivatalok parancsot kaptak a költözködésre; a helytartótanács dicasteriumjai a levéltárakat Komáromba szállították; a «Magyar Cancellariarul — írja Szuhányi — Méltóságos Cancellarius Koller, Adelfy uraimék, 1 secretarius, expeditor és 3 cancellista fognak F. Asszonyunk mellett lenni adlatus, a többi a hol tetczik, ki jószágában, ki hol. Mi pedig (a helytartótanácsosok) csak az elmenetelünk iránt való inhibitorium decretum mellett vagyunk ma is; talán a statusok eloszlásával nekünk is lesz orderünk, addig nem oszolhatunk.[1])

Bécs városát ez idő szerint *Pálffy Károly* gróf gyönge hadteste, mely csak négy ezredből állt, födözte. Komoly hadivállalatot ez a kis sereg nem kezdhetett; be kellett várnia, míg a porosz fegyverszünet folytán a Silesiából érkező osztrák armada vele egyesül, vagy pedig az olasz tartományokban lévő ezredek, köztük két magyar is, az osztrák hadiszintéren megjelennek. Addig Pálffy csak apróbb csetepatékat koczkáztatott meg. Így Schönbrunn alól előzte a bajor előhadat, viszont a bajorok Nussdorfnál intéztek ellene sikeres támadást, «lelövöldözvén komáromi és győri sajkásokban . . . 60-ig valót.» E csetepaték folytán a Pálffy katonáiból mintegy 100 sebesültet szállítottak október derekán Bécsbe. «Nagy lárma esett a városban, szokatlan dolognak látszatván az olyan a bécsi kényes embereknek. Austriai fidelitas megtetczik most: valamelyre fordul az ellenség, önként adhæreál az földnépe hozzá.»[2])

Maga Bécs biztosra vette, hogy ostrom alá kerül. «Schmettau — írja Szuhányi — assecurálta Bavarust: ha Bécset megszállya, 8 nap alatt eövé lesz, ha nem, akasztassa fel. De itt máskint biztattyuk magunkat: provisio (ott) elég van; annyit hordtak

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 19. Pozsony.
[2]) Lásd ugyanott.

mindent a lármában, hogy már minden olyan ócsó: nem is emlékeznek reá mikor volt oly ócsóság Bécsben, mint most.»[1])

Arra a hirre, hogy a bajor választó *hidat veretett a Dunán át*, megkönnyebbült az udvar aggodalma, gondolván hogy az ellenséges invasio nem magyar földnek, hanem Csehországnak, *Prágának tart*. Ez okból be is szüntették a költözködést: a királyné hajlandó volt Pozsonyban megmaradni s csak a hideg várkastélyból költözködött le a város közepére, kisajátítva maga számára országnagyok házaiban a szükséges lakosztályokat.[2])

De bár az égető veszedelem elcsendesült is, a hadjárat folytatásához a magyar fölkelés annál inkább nélkülözhetetlen volt, mert az ország hadi készülődésének hire terjedt a külföldön s az udvari politikára nem lehetett közönyös, hogy a diplomatia mérlegén súlyt tevő magyar segítség a harcztéren mentül előbb érvényesüljön, s késedelmezése a dynastia hatalmának e végső forrását a külföld szemében ne compromittálja. «Hogy pedig annyira sürgettetik — írja Szuhányi — az új Hadaknak felállíttatása, annak motivuma az is, hogy Gralis *Pálffy Károly uram vagy 200 ráczot küldött vala* Bavarus és franczia tábor felé, kik belé botorkázták és oly indisposite találták, hogy tellyességgel nem recolligálhatta magát a franczia: zászlóktul széllyel szaladtak, a többi után a strázsák is, *azt gondolta a franczia, hogy mind rajta termett a Magyarság*. Ki köpönyegben, ki egy ingben szaladozott széllyel, kiáltozván: Mon Dieu, pardon Monsieur. Til-túl lövöldözött ugyan s vagdalta a szaladó francziát a rácz; de egyetlen egy zászlót, se egyebet semmit sem hozott, csak végig futott a tábor szélén el, s vissza jött. *4—5000 magyar az egész táborát felverhette volna az ellenségnek*, oly constellatióban találták a ráczok ex improviso adorialván eőtet. *A hire elment az Insurrectiónak*, azonban semmi sikere nem lévén, igen átallya F. Asszonyunk s azért sürgetteti is.[3])

Az udvari magyar párt által terjesztett riasztó hírek hatása a német párt által ellensúlyoztatván a vármegyéknél, «képtelen

[1]) Lásd ugyanott.
[2]) Lásd erről bővebben az I. kötet végén.
[3]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 26. Pozsony.

rémítés» gyanánt fogta föl azokat a legtöbb jó hazafi, köztük az olyan is, mint *Ferencz* gróf. Maga a diæta e hírek hatása és ellenhatása közepett hullámzott a saját hangulatában. «Mi némely nap — írja Szuhányi — annyira lármázunk, hogy már azt gondollyuk, hogy mindgyárt repülünk, non habentes hic manentem civitatem; azomban itt is úgy terjeszkedünk, mintha állandóképpen itt kellene laknunk.»[1])

Annyi foganatja a sürgetéseknek mégis volt, hogy a *bizottsági munkálatok október vége felé elkészülvén és sessióban tárgyaltatván* a fölkelésre vonatkozó ügyek előkészített sorrendben terjeszthettek föl a koronához. Ott pedig nem késtek — a dolgok sürgősségénél fogva — a végérvényes feleletet, melynek alapján a törvényszöveg szerkeszthető volt, megadni és leküldeni.

Eme *végső resolutiók október 27-én* érkeztek le a két táblához és *Gáspár Sándor* siet róluk *Károlyi Sándor* grófot kimerítően tájékoztatni, figyelmébe ajánlva különösen azt, hogy a hadak szervezése és kiállítása dolgában az *ismert határozatok immár végleg fönnállanak* s most a végrehajtáshoz kell mentül hamarább fogni. A legtöbb vármegyében — írja ugyanott — a követek hazaérkezését, vagy beszámoló jelentésüket fogják bevárni, s csak aztán kezdenek a további teendőkhöz; de ő (Gáspár S.) pár napig még Pozsonyban marad és intézkedést kér az otthon levőktől, nehogy reá várakozzanak, ki relatiójában többet úgy se mondhatna, mint a melyek a végső resolutiókban foglaltatnak.[2])

A korona e *végső határozatait*, melyek a közfölkelésről szóló 1741 : LXIII. t.-cz. értelmezéséhez illetékes forrásnak tekinthetők, a következőkben ismertetjük.

A bevezető rész «Kegyelmes Asszonyunk eő Felsége nevével a T. Statusoknak» intimálja, hogy a korona megértvén a rendek szept. 21-iki fölterjesztéséből ama tervet, mely szerint az ország hajlandó a vármegyék, városok, különös portáju helyek és kerületek 5405½ kapuja után 21,622 gyalog katonát akként kiállítani, hogy e létszámból 18,000 ember *hat «nationalis* gyalog regementek» fölállítására, a többi pedig az Olaszországból várt *Gyulai*,

[1]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 22. Pozsony
[2] Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 29 Pozsony.

Vetési és Pálffy Lipót-féle régi ezredek kiegészítésére fordíttassék, ezt oly módosítással hagyja helyben, hogy az új ezredek élére az udvari tanács javaslatához képest a *királyné fog ezredeseket* kinevezni, és már újoncz, szedéskor ezek felelősek, hogy egy ezred kötelékébe 3000 katonánál több ne soroztassék, a többi — az individualis munka rendelkezései értelmében — a *nevezett régi ezredek számára* tartassanak fönn. Ugyancsak a királyné nevezi ki az alezredest s a főstrázsamestert (őrnagy), megengedvén, hogy a *kapitánytól a zászlótartóig az ezredkiállításában részes vármegyék nevezhessék ki a főtiszteket*, de mindig az ezredparancsnokkal egyetértőleg. Az így létrejött tisztikar ugyanazon kiváltságokban részesülend, melyekkel ő felsége többi ezredeinek tisztikara bír.

A kép világossága okáért ide iktatjuk a hat ezred *területi fölosztásának* individualis munkáját, melynek keletkezéséről már szólottunk, s melyet a királyi resolutio a hadiszervezet alapjául elfogad.[1])

Az első ezred (Pozsony) soroztatott:

A *pozsonyi* hadbiztossági kerületben:

Pozsony vármegyéből	1344	katonát
Nyitra «	1408	«
Pozsony városból	160	«
Nagy-Szombat városból	68	«
Bazin városból	47	«
Összesen	3027	katonát

A *bányavárosi* hadbiztossági kerületben:

Bars vármegyéből	585	katonát

Az ezred összes létszáma: 3612

A második ezred (Soprony) soroztatott:

A *sopronyi* hadbiztossági kerületben:

Veszprém vármegyéből	324	katonát
Soprony «	1348	«
Somogy «	360	«
Soprony városból	138	«
Kis-Marton városból	28	«
Ruszt «	32	«
Összesen	2230	katonát

[1]) Repartitio, demonstrans, quod pedites quis comitatus ... prestare debeat et qui comitatus ... sunt ad erectionem legionum conjuncti (erga singulam portam erant? 4 pedites). Lásd a grófi levéltárban.

A *pozsonyi* hadbiztossági kerületben:

Mosony vármegyéből	613	katonát
Győr «	297	«
Komárom «	372	«
Szakolcza városból	20	«
Modor «	50	«
Szent-György «	20	«
Összesen	1372	«

Az ezred összes létszáma: 3602 fő.

A *harmadik ezred* (Buda) soroztatott:

A *sopronyi* hadbiztossági kerületben:

Vas vármegyéből	1405	katonát
Zala «	730	«
Kőszeg városból	43	«
Kanizsa «	17	«
Összesen	2195	katonát

Az *eszéki* hadbiztossági kerületben:

Tolna vármegyéből	174	katonát
Baranya «	385	«
Összesen	559	katonát

A *budai* hadbiztossági kerületben:

Fejér vármegyéből	244	katonát
Pest «	560	«
Székes-Fehérvár városból	40	«
Összesen	844	katonát

Az ezred összes létszáma: 3598 fő.

A *negyedik ezred* (Nagy-Várad) soroztatott:

Az *eszéki* hadbiztossági kerületben:

Bács vármegyéből	244	katonát
Összesen	244	katonát

A *budai* hadbiztossági kerületben:

Csongrád vármegyéből	112	katonát
Csanád «	48	«
A Jász-Kún-kerületből	204	«
Szegedvárosból	44	«
Összesen	408	katonát

A *kassai* hadbiztossági kerületben:

Bereg vármegyéből	188	katonát
Ung «	166	«
Összesen	354	katonát

A *nagyváradi* hadbiztossági kerületben:

Szabolcs vármegyéből	312	katonát
Ugocsa «	84	«
Máramaros «	332	«
Szathmár «	348	«
Bihar «	800	«
Békés «	88	«
Zaránd «	212	«
Arad «	76	«
Debreczen városból	184	«
Szathmár-Németi városból	52	«
A Hajdu városokból	139	«
Polgári városból	6	«
Összesen	2633	katonát

Az ezred összes létszáma: 3639 fő.

Az *ötödik ezred* (Kassa) soroztatott:

A *budai* hadbiztossági kerületben:

Heves vármegyéből	400	katonát
Kis-Kún-kerület	66	«
Eger városból	36	«
Összesen	502	katonát

A *nagyváradi* hadbiztossági kerületben:

Nagy-Bánya városból	21	katonát
Felső-Bánya «	24	«
Összesen	45	katonát

A *kassai* hadbiztossági kerületben:

Gömör vármegyéből	466	katonát
Szepes «	404	«
Sáros «	560	«
Abaúj «	308	«
Zemplén «	720	«
Borsod «	330	«
Torna «	52	«
Késmárk város	36	«
Lőcse «	34	«
Bártfa «	24	«
Szepes «	6	«
Eperjes «	38	«
Kassa «	58	«
Összesen	3036	katonát

Az ezred összes létszáma: 3583 fő.

A *hatodik ezred* (Bányavárosok) soroztatott:

A *pozsonyi* hadbiztossági kerületben:

Trencsén vármegyéből	901	katonát
Trencsén városból	15	«
Összesen	916	katonát

A *budai* hadbiztossági kerületben:

Esztergom vármegyéből	148	katonát
Nógrád «	458	«
Esztergom városból	24	«
Buda «	120	«
Pest «	52	«
Összesen	802	katonát

A *bányavárosi* hadbiztossági kerületben:

Árva vármegye	274	katonát
Liptó «	259	«
Turócz «	192	«
Zólyom «	307	«
Hont «	648	«
Zólyom város	14	«
Korpona «	15	«
Besztercze-Bánya város	45	«
Breznó-Bánya «	16	«
Libet-Bánya «	6	«
Körmöcz-Bánya «	22	«
Új-Bánya «	7	«
Selmecz-Bánya «	46	«
Béla-Bánya «	5	«
Baka-Bánya «	6	«
Körmöczi kerület «	8	«
Összesen	1870	katonát

Az ezred összes létszáma: 3588 fő.

A 6 ezred létszáma összesen: 21.622 fő.

A királyi végzés jóváhagyja azt is, hogy *ruházat és fölszereles* dolgában a vármegyék maguk rendelkezzenek a rájuk eső újonczokra nézve; csak kettőt köt ki: azt, hogy a ruházat és kardok költsége fejenkint 20 frtnál többre ne rúgjon — és azt, hogy az egész gyalogság általában és egy-egy ezredkötelékében levők különösen *uniformitással* ruháztassanak föl. Erre nézve irányadó szabályt mellékel a végzés, melyből közöljük a következőket:

1. A fejre német kalap, vagy magyar csákó jöhet, veres, sárga vagy fehér szőrbül kiprémezve.

2. A nyakravaló lehet veres török vászonból réz csattal.

3. A dolmány lehet égkék színű posztóból, akár boroszlói, akár iglói gyártmány, vagy más hasonló minőségű. Bélése vászon. Megkülönböztetésül szolgálhatnak a veres, sárga vagy fehér szőrzsinórzat, réz vagy ón gombokkal.

4. A nadrág lehet magyar szabású, a dolmánynyal egyező posztóból.

5. A köpönyeg legyen gyöngy szinű posztóból (boroszlói, iglói vagy másfajta gyártmány), magyar avagy német szabás szerint.

6. Testhez minden katona 7 inget és 7 lábravalót kapjon.

7. Lábra egy pár bakkancs függő szijjakkal, vagy bocskor szükséges.

8. Derékon a katonák a dolmányzsinor és a csákóprém színével egyező övet viseljenek.

9. Minden katonára essék egy portartó, lóding, 24 töltésre alkalmas, s vele jár porozó, szíj és olajos edény.

10. A fegyverzet: egy jó hüvelyű kard, szíjjal, s egy másik nyakszíj, melyben a puska szuronya hordozható.

A végzés melléklete fősúlyt arra helyez, hogy az ezredek kiállítása lehetőleg egyforma legyen, csakis a *zsinórzat színében, a gombok és süvegprémek minőségében tétetvén közöttük különbség.* Nehogy pedig ebben az ezredalakító vármegyék egymás tudta nélkül intézkedjenek, ajanltatik nekik, hogy a hat megkülönböztetett egyenruha mintáját jókor megállapítsák, a kormánynak bemutassák s magukat ahhoz alkalmazzák.

Jóváhagyja a végzés továbbá a rendek amaz ajánlatát, hogy az ezred specialis fölszerelésének költségei a vármegyék által fizettessenek, de kiköti, hogy az e czélra szánt pénz az egyes ezredparancsnokoknak adassék, kik a fölszerelési tárgyak beszerzésére leginkább illetékesek. Az okirat melléklete fölsorolja a beszerzendő tárgyak leltárát és költségelőirányzatát. Ezek a következők:

1. Négy sátoros szekér ezredenkint (6 ezrednek 24 szekér) 200 frtjával	4.800 frt	— kr.
2. Húsz éléshordó szekér (6 ezrednek (120 szekér) 200 frtjával	24.600 «	— «
3. Minden ezredhez 8 drb zászló (6 ezredhez 48 drb) 40 frtjával	1.920 «	— «
4. Minden ezredhez 60 dob (6 ezredhez 360 drb) 4 frt 30 kr.-jával	1.620 «	— «
5. Minden ezrednél 593 sátor (6 ezrednél 3.558 drb) 5 frtjával	17.790 «	— «
6. Minden ezrednél 2880 drb szurony (6 ezrednél 17.280 drb) 30 kr.-jával	8.640 «	— «
7. A 3 régi Regement fölállítandó 4-ik zászlóaljának 12 sátoros szekér 200 frtjával	2.400 «	— «
8. Ugyane czélra 63 eleséghordó szekér 200 frtjával	12.600 «	— «
9. Ugyanezen czélra 15 zászló 40 frtjával	600 «	— «
10. Ugyane czélra 45 dob 4 frt 30 kr.-jával	202 «	30 «
11. Ugyane czélra 450 sátor 5 frtjával	2.250 «	— «
12. Ugyane czélra 4.325 szurony 30 kr.-jával	2.167 «	30 «
Összesen	76.990 frt	— kr.

A királyi végzés beleegyezik, hogy a gyaloghad tisztjeinek fizetése ama naptól számítódjék, melyen csapatuk élére állíttattak, az altisztek és legénység élelmezése pedig ama naptól, melyen szolgálattételre behivattak. Ez utóbbira nézve azonban megkivánja, hogy a behivást a vármegyei alispán vagy járási szolgabiró hiteles bizonyítványa igazolja.

A mi a tiszti fizetést illeti, annak mértékét a császári sereg többi csapatainak hadi regulamentuma állapította meg. Hogy képet adjunk róla is, kiemeljük a következőket:

Az ezred törzskara rangfokozat sorában állt: az ezredesből,s alezredesből, főstrázsamesterből, hadsegédből, továbbá a sereg igazgatási személyzet: a kvártélymesterből, az auditorból és titkárából, az ezred sebészéből s ennek 7 segédéből s végre egy káplánból.[1]) E törzskarból lovasítva volt mindenki, kivéve az alorvoso-

[1]) Ez adatokat a nagyváradi fölkelő gyalogezred tabellaris kimutatásából merítjük, mely 1742 julius 24-én, tehát az ezred szervezésének bevégeztekor kelt. De meg kell jegyeznünk, mint érdekes adalékot, hogy a fölkelő ezred elősorolt törzskari személyzete a sorezredek regulamentális törzskarához képest gyöngébb volt: nem fordul elő benne a prófunt mester,

kat, s a lovakért 3 frt értékű takarmányporcziók jártak ki az illetőknek. És pedig az ezredesnek 36, az alezredesnek 24, a főstrázsamesternek 18, a szállásmesternek 9, az auditornak 9, a főseb̈észnek 9, a hadsegédnek 6, a káplánnak 6, az auditor segédjének 3 forint ára havonkint; összesen tehát 120 forint ára lóporczió járt havonkint. Személyes járandósága készpénzben volt: az ezredesnek 200, az alezredesnek 52, a főstrázsamesternek 20, a szállásmesternek 16, a hadsegédnek 10, a káplánnak 10, az auditornak 18, a főseb̈észnek 16, a 7 segédorvosnak (12 frtjával) 84, az auditor titkárának 6 forint havonkint. A törzskar személyes járandósága tehát havonkint volt 432 forint, a lótartási jutalékkal együtt: 552 forint ezredenkint.

Az ezred csapatjai tisztek dolgában így álltak:[1]) volt 4 zászlóalj, egyenkint 5—5 századdal; a zászlóaljakat — úgylátszik a törzskar tisztjei vezették, ellenben minden századnak volt saját kapitánya, elsőhadnagya és zászlótartója (második hadnagy).[2]) Ez századonkint 3, zászlóaljankint 15, ezredenkint 60 főből álló tisztikart képvisel. Lovasítva volt mindannyi, s a 3 forintos lóporczió fejében kijárt havonkint a kapitánynak 9, a hadnagynak és zászlótartónak 6—6 frt, összesen századonkint 21 frt, mind a 20 századnál 420 frt. Személyes járandósága volt a kapitánynak (mindig 4 frtos oralis porcziókat számítva) havi 60 frt, a hadnagynak 20 frt, a zászlótartónak 16 frt, összesen egy század tiszti illetménye 96 frtra rúgott, a mi 20 századnál 1920 frtot képvisel havonkint, a lótartási jutalékkal együtt pedig századonkint 117 frtot, ezredenkint (20 század) 1340 frtot. E szerint egy ezrednél csak a törzs- és főtisztikar emberben és lóban 1892 frttal terhelte meg a vármegyéket, a mi 6 ezrednél csak e czimen 11,352 frtra rúgott havonkint.

A királyi resolutió külön kiköti, hogy a legénység besorozása

a szekérmester, a profóz s ennek segédszemélyzete, végre az alorvosok száma is kevesebb.

[1]) Ismét a nagyváradi ezred tabelláris kimutatását vettük alapul.

[2]) A hadi regulamentum szerint a sorezred 21 rendes és egy törzsszázadból állt, s ebből következik, hogy a rendes századok közül 7—7 egy-egy zászlóaljat számított, a törzszázad pedig, mely granátos századnak is neveztetett, a zászlóalj köteléken kívül állott az ezredes parancsa alatt.

a kerületi hadbiztos előtt történjék, s szökés, vagy testi alkalmatlanság esetén az illető vármegye más legényt tartozik állítni.

A *legénység ellátása* s az altisztek zsoldja dolgában tudomásul vette a királyi végzés, hogy a gyalogság az országos adóalapból, a portalis lovasság pedig a porták saját költségén fog tartatni; de mert a rendek azt kivánták, hogy kenyeret és abrakot a katonaság minden vármegye területén, amerre átvonul, a királyi tárházakból kapjon, tehát az élelmezési ügyet egészen a királyi kincstár administrálja, részükről csak a fedezetet kivánván e szükséglethez beszolgáltatni: a végzés ennek módozatát tüzetesen meghatározza ama tervezet értelmében, melyet a rendek vegyes bizottsága kidolgozott. E szerint az ország portáira egyenkint 16 véka rozs és 30 véka zab fog kivettetni, vékáját a rozsnak 1 frt 3 krjával, a zabnak 30 krjával számítva. Beszolgáltatandó lesz tehát 58,420 véka rozs és 93,154½ véka zab, természetben, 28,680 véka rozs és 69,002½ véka zab pedig pénzértékben, mely készlet a királyi tárházak közt szétosztatván, kenyérré és abrakká adagoltatik. A regulamentum szerint kijáró adagokat a csapatok ingyen kapják mindaddig, míg ama porták természetbeli adóját föl nem emésztették, mely porták által kiállíttattak, azon túl az adagokat az illető vármegyék regulamentális áron készpénzben tartoznak a tárházaknak megtéríteni.

Így szól a királyi végzés előttünk fekvő szövege. Lehet, hogy az egykorú másoló hibájából, vagy talán az udvari hivatal tévedéséből mint error cancellariæ, de a kitüntetett gabnamennyiség összegeiben számítási hiba van. Ha ugyanis összeadják a természetben s a pénzértékben beszolgáltatandó rozsmennyiséget: 87,100 véka jön ki. Ellenben ha 16 vékát számítunk az 5405½ porta mindegyikére: 86,488 véka az eredmény. Itt tehát 612 vékával tévedett a resolutio. Hasonló számítási hiba fordul elő a zabnál is, mert itt tényleg 162,165 véka zabnak kell befolyni, ha 30 vékát vetnek ki minden portára. Mi tehát e két helyesbített számösszegnél maradunk meg a csapatellátási kérdés további magyarázatánál.

Elfogadván azt, hogy természetben összesen 58,420 véka rozsot és 93,154½ véka zabot kellett beszállítani, megállapíthatjuk, hogy készpénzben 27,968 véka rozs fejében (1 frt 3 krjával

= 63 kr. osztr. ért,) 29,367 frt 20 kr., 69,010½ véka zab fejében (30 krjával) pedig 34,505 frt 10 kr. vala a vármegyék részéről befizetendő. De ha közelebb vizsgáljuk a kérdést, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy az élelmiszerek e mennyisége csak rövid időre födözheté a gyaloghad szükségletét; ellenben a kivetett lótáplálék bőven elegendő volt nemcsak a gyaloghad lovasított tagjainak, hanem az egész portalis lovasságnak lóporczióira is.

Láttuk fönn, hogy a gyalogezred törzskaránál egy hónapra 7 tiszt lovai után 120 frt ára (3 frtos) lóporczió járt ki; ellenben 20 gyalogszázad 60 főnyi tisztikaránál ugyane czímen 420 frt, összesen 540 frt. Az altisztek közül századonkint csak egy vala lovasítva: a furir, kinek ezért havonkint 3 frt, az egész ezrednél (20 század) 60 frt járt. Egy ezred lótartási költsége tehát havonkint nem rúgott többre 600 frtnál, a mi a régi s a 6 új ezred ebbéli költségeit 5400 frtban, egész éven át 64,800 frtban állapítja meg. Ennyi volt a szükséglet ténylegesen. Fönn pedig természetben 46,577 frt 10 kr. pénzértékben 34,505 frt 10 kr., összesen 81,082 frt 20 kr. ára zab beszolgáltatása irányoztaték elő; s így a födözet 16,282 frt 20 kr erejéig múlja fölül a gyalogsági had lótartási szükségletét. A fölösleg a portánkint kivetendő 5405 lovas lótartási szükségletére vala fordítható.

Másképen áll a dolog a katona-ellátással. Előre bocsátjuk, hogy a tisztikarnak nem járt természetben való ellátás, hanem csak lakás, fűtés és világítás a regulamentum szerint; havi zsoldját — miként fönn már megemlítők — készpénzben kapta ki minden tiszt. Ellenben a zászlótartótól lefelé a közemberig a kirendelt kvártélyon és tüzelőn kívül ellátás fejében járt rangjához képest egy vagy több adag kenyér (adagját 2 krjával számítva) s egyéb táplálékra az altisztnek 5, a közlegénynek 3 kr. ára. A regulamentum ez adagok értékéből 4 frt árát számít egy adóporczionak s a havi járandóságot ily adóporcziókban állapítja meg. Az őrmesternek járt havonkint 3, helyettesétől le a tizedesig 2, a viczekáplárnak 1½, a közlegénynek 1 porczió havonkint. Megemlítettük ezeket, hogy az olvasónak fogalma legyen, mivel kellett másfélszáz év előtt a katonának beérnie. S most lássuk a költségeket csapatonkint.

A századkötelékben a 23 altiszt élelmezési adagai havonkint

160 frtra, a 120 legényé, 2 kürtösé és 2 dobosé 504 frtra rúgtak; a század eltartási költsége, tisztek és lótartás nélkül 664 frtban állapíthatók meg. Egy ezred legénysége (20 század) e szerint 13,280 frtot fogyasztott el havonkint. A 9 magyar ezred legénységére 119,520 frt havi költség esett, s így a legénység eltartási díja egy esztendőre: 1.434,240 frtban állapítható meg. Világos tehát, hogy a resolutióban porták szerint kivetett 30 véka rozsból, melynek pénzértéke nem több 90,708 frtnál s melyből természetben csak 61,341 frt ára vala beszolgáltatandó, a szükségletet még egy hónapra is alig födözheté. S így a rendelkezésnek más értelme nincs, mint egy ovatossági rendszabályé, hogy a királyi eleségtárak készlete addig is kipótoltassék, míg a főhadbiztosság elsőrendű szállítókkal szerződést köthet.

Összegezzük most a kimutatott eredményeket, hogy helyreállítsuk a teljes áttekintést ama terhek fölött, melyek a generalis insurrectióból az országra egy éven át háramlottak vala.

1. Tisztek nélkül ezredenkint 2940 ujoncz, 6 új ezrednél 17.640 ujoncz s a 3 régi ezred kiegészítésére szedendő 4000 ujoncz ruházata és kardja fejenkint 20 frtjával --- ---	432.800 frt
2. A 6 új s a 3 régi ezred altisztjeinek s legénységének egy évi tartása --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	1,434.240 «
3. A 6 új s a 3 régi magyar ezred törzskarának személyes járandósága egyenkint 5.184 frt, tisztikarának 23.040 frt jár egy évre, a mi összesen tesz--- --- --- --- --- --- ---	254.016 «
4. A törzskar lótartása s a tisztikaré, valamint a lovasított altiszteké ezredenkint 7.220 frt egy évre s így a 9 magyar ezrednél kitesz összesen --- --- --- --- --- --- --- ---	64.980 «
5. A kivetett 81000 frt ára zab fölöslege --- --- ---	16.020 «
6. Az ezredek fölszerelése czímén a fönn közölt kimutatás értelmében jár--- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	76.990 «
Összes költség---	2,279.046 frt

Marad a 2.500,000 frt évi quantumból a portalis lovasság lótartásának pótlására, katonáinak, valamint a személy szerint fölkelő nemességnek vagy az általa helyettesül kiállítandó lovas zsoldosok élelmezésére, valamint a magyar csapatok élén álló fővezérlet, seregigazgatás, kerületi főparancsnokok s hadbiztosok fizetésére 220,954 frt.

Ezeket tudva eleven értelmet kap a királyi resolutio ama

rendelkezése, melyben jóváhagyja a rendek kívánságát, hogy a fölkelés elősorolt költségei az évi quantumba bele foglaltassanak, lekötvén egyuttal külön födözet gyanánt — tekintettel némely vármegyék hátralékaira — az idegenek taksáiból befolyandó összegeket is.

A resolutio végső szavai így hangzanak: «Ezek azok, melyeket eő Felsége a T. Statusoknak s Rendeknek felülirott alázatos Repræsentatiójokra kegyelmesen kivánta intimálni, azon T. Statusokat és Rendeket tovább kegyelmesen intvén, hogy megértvén a felülirottakbul oly nagy hévséggel s oly dicséretes buzgósággal béajánlott Insurrectio dolgában eő Felsége kegyelmes Resolutióját, azon Insurrectiót és mind gyalog, úgy lovas katonaságnak kiállítását mindenképpen közeléteni; egyébaránt pedig felülspecificált rozsnak és zabnak mennyiségét a rendelt letévő helyekre valósággal mennél előbb elszolgáltatni és ottan rendelt Tiszteknek kezéhez adatni; ezen kívül pedig a rozsnak és a zabnak szerzésére szánt készpénzeket is a királyi ærariumba, hogy azokon a fellyebb specificált materiale még idejében szereztethessék, szaporában leolvastatni igyekezzenek. Ha kik pedig az vármegyék, városok, különös portájú helyek, és districtusok közzül reájok vetett rozs és zabbéli mennyiségen felül is innét Budáig lévő letévő helyekre rozst és zabot az adózó quantumnak defalcatiójában fognak szolgáltatni, az hasonló képpen fellyebb specificált áron bé fog vétetődni. In reliquo etc. *Pozsony*, okt. 25-én 1741. aláirva: *Nagy-Mányai Koller József* m. p.»[1])

E végzések hatása alatt Gáspár Sándor még október 28-án sürgette az öreg Sándor grófot, hogy a mi intézkedést megkezdett a gyaloghad dolgában, most már hajtsa is végre mint *kinevezett főparancsnok* a Tiszántúli közigazgatási kerületben. Sőt készítse elő a személyes fölkelést is, mert a nádortól erre nézve már legközelebb parancsot veszen. Az udvar ugyan *sürgetni csak a személyek helyett* és a *porták után küldendő lovasságot látszik* s a nemesi fölkelést, «a kiknek personaliter fog tetszeni elmenni», szivesen harasztja későbbre; de azért czélszerű lesz, ha minden érdeklett már most készül. A diæta ekkor oszlófélben volt, s csupán az új ezredek legulamentalis beosztásáról szóló módosított javaslatának helyben-

[1]) Egykorú másolatát lásd a grófi levéltárban.

hagyását kellett még bevárnia. Gáspár levelének utóiratában október 29-iki kelettel olvassuk, hogy ezen a napon a várt helybenhagyás szintén megérkezett és csupán az acták dictátiója vagyonhátra.[1])

Még aznap, tehát október 29-én *búcsúkihallgatáson fogadta a királyné a rendeket*, miről Szuhányi a következőket irja: «Mai napon F. Asszonyunk felhivattatván a T. N. Statusokat: a kik még jelen vannak, mind fölmentenek. Ő Felsége trónusban ülvén M. Cancellarius uram eő Excja eő Felsége kezébül egy peroratiót *magyar nyelven* concinnálva kezéhez vett és elmondotta; azután F. Asszonyunk *deákul* ajánlotta továbbá is királyi kegyelmességét és anyai kegyességét; végre in absentia Cel. Primatis, M. Egri Püspök felelt és eő Felsége kegyelmességében és anyai kegyességében ajánlotta a Statusokat. És igy meglett a valedictio».[2])

Hetven törvényczikk szentesíttetett e nevezetes országgyülés végével, melyektől az ország közjogának és belső igazgatásának megerősödését, egészséges fejlődését várhatta a nemzet. Ha végig tekintünk e törvényczikkeken, elismerőleg látjuk bennük az országgyülés körültekintő gondoskodását a közügy minden ágazataira kiterjeszkedni.

Szorosan vett *közjogi* törvények a következők: 1. A koronázásról. 2. A királyi hitlevélről. 3. A koronázási ajándékról. 4. A corregentiáról. 5. A nádorválasztásról. 6. A koronaőrök választásáról. 7. Az udvarnak Magyarországon való tartózkodásáról. 8. A nemesi előjogok megerősítéséről. 9. A nádori hivatalról. 10. A primási méltóságról. 11. A magyar kormányzatnak magyarok által teljesítéséről. 12. A tárnokmesterről. 13. A magyar udvari kanczelláriáról. 14. A magyar királyi kamaráról. 15. Az egyházi méltóságok betöltéséről. 16. Ennek a káptalanokra kiterjesztéséről. 17. Egyházi javakban érdeklett külföldiekről. 18. Az ország területének helyreállításáról szóló törvény. *Magánjogi* természetüek a következők: 19. A nemesi adománylevelekről. 20. A nádori adományozásról. 21. A res-aquistica eltörléséről. 22—26. *Perjogi* törvényekről. *Kereskedelmi* érdekekről szólnak: 27. A terménykivitel könnyítéséről. 28. A kocsivámokról. 29. Görögök, örmények és ráczok

[1]) Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 28. Pozsony.
[2]) Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 okt. 29. Pozsony.

kereskedéséről. 31. Postáról. 32. A kisebb forgópénzről. 34. A sóról. 40. A Bányavárosokról. *Katonai* törvények: 30. A várparancsnokok kihágásairól. 38. Katonák polgári birtokáról. 42. A hadbiztosságról. 63. Az általános fölkelésről. A többi törvények részint a *horvát* sérelmek elintézésére, részint *egyes hatóságoknak speciális sérelmeire* vonatkoznak, részint az *indigenák* honfiúsításáról szólanak.

Sok nagy és szenvedélyes vitatkozásba, a német kormány ellenkezésének leküzdésébe került ez a nagyszabású törvényalkotási munka. A szemben állt politikai áramlatok között oly nagy volt az ellentét s oly erős az összeütközés, hogy Mária-Teréziának valóban nehéz és kényes helyzet jutott, hogy semlegességét megőrizve, minden érdeknek eleget téve, határozzon a legkritikusabb napokban. Az áramlatok harcza a diæta végével sem csillapodott s a törvények alkotásának minden stadiumát, még a szentesítés alkalmát is fölhasználta a mérkőzésre. Föltünt például a rendeknek, hogy a törvények kihirdetése alatt hiába keresték a szövegben a *magyar ügyeknek magyarok által elintézéséről* szóló XI. törvényczikknek ama rendelkezését, hogy a «magyar ügyeket és dolgokat mind belől, mind kívül az országon *született magyarok* által végezteti» a korona. A szentesített szöveg kihagyja azt a fontos szót, melyre a rendek nagy súlyt helyeztek, hogy «született» magyarok. Érdekes, hogy ezért a rendek még kapuzárás előtt külön-küldöttséggel járultak Mária-Terézia elé. Szuhányi erről a következőket jelenti: «Az Articulusokból valahol *nativus* magyarok voltak említve, mindenütt kitörültetett a nativus. A miatt harmadnapja deputatio is instituáltatott vala. De propter solitum thrónusban hallgatván meg a deputatusokat F. Asszonyunk, mintegy *disgustussal felelt:* Miért diffidálnak» ?[1])

Igen jellemző ez a részlet a diæta egész lefolyására és arra a szellemre, mely a hozott törvényeket az életbe átvezérlendő és végrehajtandó vala. Mi elejtjük itt e fonalat s ragaszkodunk az insurrectio ügyéhez, melynek életbeléptetését igyekszünk híven előadni, miután első keletkezésének történetéről beszámoltunk.

ÉBLE GÁBOR.

) Lásd ugyanott.

LIPPA OSTROMA 1551-BEN.

Czímer Károly ezen ostromnak történetét megírta szépen a *Temesvár megvétele* czímü czikksorozatában,[1]) csakhogy — beh kár! — elolvasásánál többször föl kell sóhajtanunk a német költővel, hogy *oh! wäre das Neue auch wahr, und wäre das Wahre auch neu!* Egy-két dolog kivételével azonban nincs szándékomban a Lippa ostromának leírásában elbeszélteket, mondatról mondatra birálgatni, hanem csak egy nálunk eddig föl nem használt spanyol szemtanú elbeszélésének világánál akarom azt revideálni. Értem Nagy Kampó testvérét, Frey Juan-t, kinek egy leveléből[2]) már több érdekes dolgot közöltem jelen folyóirat hasábjain.

Így pl. Czímer Károly azt írja, hogy a Lippa ostromára indult keresztény hadsereg október 31-én indult el Tótváradról és Lippáig a 45 kilométernyi utat két nap alatt tette meg. Ezt azonban bajos elhinni. Forrást nem idéz, kivévén Castaldo egy levelét[3]) a lippai táborból november 1-jén. Ha a regesta közlő helyesen fordította az illető levél keltezését, úgy még mindig lehetséges az, hogy Castaldo a Centorionál[4]) említett külön hadosztálylyal, t. i. 3000 (könnyü) magyar lovassal és 400 vértessel egy vagy két nappal hamarább indult el a vár megszemlélésére. Mert több forrás bizonysága szerint a hadsereg zöme később ért Lippa alá. Így pl. Centorio maga is azt írja,[5]) hogy Castaldo értesülvén, miszerint a beglerbég elvonúlt

[1]) *Hadtört. Közl.* 1893. és külön-nyomat.
[2]) A *Memorial Historico Español* X. kötetében.
[3]) *Tört. Tár* 1891.
[4]) 117. l.
[5]) U. o.

Temesvár alól,[1]) tovább folytatta útját Lippa felé november 2-án, (alli duoi di Novembre). A *Brüsszeli Okmánytár* névtelen német szemtanúja[2]) és Aldana testvére[3]) szerint is az ostrom november 3-án kezdődött. Ez utóbbi, mint már említettem, szemtanúja volt az ostromnak s egész határozottan azt állítja, hogy a Castaldo és a barát vezérlete alatt álló hadsereg «1551 november 3-án, a Mindenszentek ünnepe utáni kedden, reggeli 8 óra körül érkezett Lippa alá.»[4]) Sűrű és hideg köd lepte el a tájékot, de a vár kikémlelésére tett szemle alkalmával csakhamar kiderült és szebbre és kellemesebbre változott az idő.

Czímer továbbá az ostrom kezdetét november 2-ére teszi, még pedig azért, mivel Castaldo november 1-jén azt írta, hogy szándékában vala a várat a következő napon megszállani. De ily esetben nem szabad elfelejtenünk azt az angol közmondást, hogy *there is many a slip, betwixt the cup and the lip.* Egy-egy szándék keresztülvitelét, egy-egy terv megvalósulását sok mindenféle akadály elnapolhatja.

Frey Juan röviden leírja Lippa várának fekvését. Szerinte a megszálló hadsereg a Lippa felé vezető úton egy magaslathoz érkezett, melynek lábainál egy alacsony fekvésű síkság terült el. Ezen állt a város és a vár, közvetlenül a Maros folyó partján, mely a város és a vár falait mossa a nyugati oldalon.[5]) Az egész nap a meg-

[1]) Frey Juan szerint október 28-án, a többször idézendő német névtelen szerint u. a. hó 27-én.

[2]) «Den 3. tag novembris Lippa belegert». II. 287.

[3]) *Memorial hist.* X. 513. «Esta jornada de Lipa contaré à v. md. como persona de vista, en la qual yo me hallè.»

[4]) Egy más helyen is azt írja, hogy a keresztény hadsereg hat nappal a beglerbégnek Temesvár alól való elvonulása után érkezett meg Lippa alá. Miután pedig ez utóbbi dátumot október 28-ára teszi, hat nappal később szintén november hó 3-át érti.

[5]) Dr. Márki szerint pedig a Maros éjszakra folyik, s a város és vár fölött uralkodó magaslat a keleten emelkedik. A táborkar által kiadott mappán azonban a folyó harántosan az északnyugati oldalon határolja a várost. Centorio hosszabb leírást ad, melyből elég lesz még annyit fölemlíteni, hogy a váracska bent a városban állt ennek alsó végén s külön, vízzel megtöltött és a Marossal közlekedő, mély árokja volt. A bekerítő fal 720 lépés hosszú és 380 lépés széles, tehát hosszúkás alakú volt; egyik végén négyszögletes —

szálló csapatok elhelyezésével és a táborütéssel telt el, mely utóbbi számára az említett magaslat lett kiválasztva, mely a vár és város fölött uralkodott. Tehát Lippa váránál ugyanazt a hibát követték el az erődítés munkáinak tervezői, mint pl. Egernél; mindkét esetben t. i. egy a várhoz csekély lőtávolságnyira fekvő és azt túlmagasló pontot védetlen állapotban hagyták, úgy, hogy az ellenség átnézhetett és belőhetett onnan a várba szabadon. A spanyol barát szerint a várban, úgy látszik, nem volt tüzérség, mert csak egynehány muskétából és könnyű ágyúból (esmeriles) lőttek ki a törökök a falakon elhelyezett csekély számú vártából (garitas).[1]) A keresztény tábor elevált helyzete miatt azonban a tüzelés nem sok kárt tett az ostromlók soraiban. A vár egyik saroktornyából[2]) hébe-hóba egy falkonynyal (falconete) tüzelt az őrség, de ennek az ostrom folyamában összesen csak két szál ember esett áldozatúl.

«Másnap, szerdán, november 4-én», a faltörő battériák számára megválasztandó pontok kijelölésével valának elfoglalva a Castaldo részéről kijelölt tisztek; köztük Aldana Ferencz kapitány is, Nagy Kampó unokaöcscse.[3]) Fráter György nagyon lanyhán

t. i. két derékszöggel végződött — a másik végén tojásdad alakú. Lippának azon egyetlen régi látképe, melyet látni alkalmam volt, a British Muzeumban van egy kis rézmetszet gyűjteményben, melynek első lapját (s valószinűleg az egész gyüjteményt is) «Geo. Bouttats» metszette. A gyűjtemény második lapján I. József arczképe van. Lippa látképét, úgy látszik, képzelő tehetségének gazdag tárházából meritette a rajzoló. A vár a Maros közelében, a folyó felső részében egy az egész vidék fölött uralkodó és elszigetelten álló kősziklára van építve a várostól külön váltan és ettől jókora távolságban. Van két tornya t. i. egy a vár közepén álló hatalmas négyszögtetű donjon és egy kisebb torony. A Centorio említette négy saroktorony «nemlétezésük miatt vonják magukra a szemlélő figyelmét.»

[1]) Tulajdonképen annyit jelent, mint «őrház», «őrhely» stb.

[2]) Czímer több forrásra hivatkozva azt állítja, hogy «a város alsó részében volt a vár, a mely négyszögben volt építve és a sarok-bástyákon kívül négy tornya volt.» De az idézett forrásokból csak egy t. i. Centorio említ valamit; még pedig Czímerrel ellenkezőleg azt írja, hogy a vár «négyszögletű volt, minden szögletében egy-egy toronynyal» (e quadro con una torre in ciascuno angolo). A többi idézett forrás pedig nem koczkáztat véleményt a kérdésben forgó pontot illetőleg.

[3]) Apja, Aldana Bernátnak volt testvére és Gaëta várának parancsnoka. Ferenczet, nagybátyja közbenjárására, Ferdinánd király alig 6 hóval előbb

járt el az ostrom dolgában; ki sem mozdúlt tábori szállásából, mely közel a várhoz volt elhelyezve. Négy könnyű tábori ágyúval mulattatta a törököket, de valamennyi vagy legalább legtöbb golyója a vár fölött röpült el ártatlanúl; mert vagy szántszándékkal rosszúl voltak irányozva ágyúi, vagy pedig battériájának magas fekvése miatt lehetetlen volt ágyúcsöveit elegendő mélyre sülyeszteni. Ugyanaz nap fölszólították a török őrséget, hogy adják föl Lippát, mit azonban ezek tenni vonakodtak, mert bíztak a beglerbég szavában, ki akkor, midőn őrségűl visszahagyta őket, megigérte volt nekik, hogy veszély idején a vár fölmentésére fog sietni. Castaldo a rés törésére a fal egy szögletét jelölte ki Aldana kapitány és kompániája számára a folyó felső részén, de az éjjeli kémszemle alkalmával arról győződött meg Aldana kapitány, hogy a Castaldo által számára kijelölt pont nem volt a legjobb, mert a kedvezőtlen helyviszonyok miatt nem találhatott alkalmas helyet ostromágyúi fölállítására, egy kiszökellő földtömeg miatt pedig nem törhette onnan a falat elég mélyen s a tört rés megrohanására sem voltak a legkedvezőbbek a viszonyok. Castaldo engedelmével tehát mintegy száz lépéssel lejebb választott egy pontot a magaslat tövében a körfaltól alig 200 lépésnyire s itt három ágyút (tres cañones) és két félsugár ágyút (dos medias culebrinas) állított fel. A magaslatra vezető lejtőn mintegy félmagasságban más négy középnagyságú ágyút helyeztek el, melyek Sforza Pallavicinire voltak bízva. Ugyanazon egyenes vonalban, de a magaslat legtetején más négy vagy öt ágyú volt, melyekre Davila Péter kapitány[1]) ügyelt. Mindezen ágyúk együtt tüzeltek, még pedig olyképpen, hogy a mit a falból a nehéz ágyúk összetörtek, a kisebb méretűek leromboltak.

A tüzelés «csütörtökön, november 5-én» kora hajnalban vette

nevezte ki kapitánynyá. Csak 20 éves volt a fiatal ember. Frey Juan leírja nagy részletességgel termetét és arczvonásait, bajuszának színét, mely szerinte ép fakadozni kezdett és inkább vörhenyes volt, mint gesztenyeszinű. Katonái bálványozták és mindenki szerette őt. «Ha van emberi lélek, mely a halállal a testből a purgatorium elkerülésével egyenesen mennybe száll, úgy Ferenczé azok egyike volt» — írja Frey Juan.

[1]) Azt gyanítom, hogy ez a «Capitan» egy és ugyanaz a Czímernél említett «Abula Péter közember»-rel és «D'Avilla Péter őrmester»-rel.

kezdetét és féltizenkettőig tartott,[1]) a midőn a tört rés már egy lándzsányi széles volt (de una pica de largo) és kívül oly magas, mint az ember melle, belül pedig olyan, hogy az ember guggolás nélkül kényelmesen állhatott benne. A mint a törökök észrevették, hogy az ostromlók mely ponton igyekeztek rést törni, azonnal hozzáfogtak belül egy új védőmű t. i. egy rekeszték[2]) építéséhez, a törendő rés bekerítésére. E mű oldalai földdel megtöltött és egymásra helyezett fahordókból készültek, melyeket oly módon raktak egymásra, hogy helyenkint a védelmezők számára lőréseket hagytak.

«És most» — írja Frey Juan — «olyan zűrzavar támadt, a milyenhez hasonlót a világ nem látott». Valamennyi ágyút még két- vagy háromszor elsütötték az ostromlók oly czélból, hogy a rést kibővítsék és a törökök részéről épített védművet ugyanazokkal az ágyúkkal lerombolják, mire Aldana Ferencz kapitány kompániájából, mely a rés közelében levő ostromárokban vala elhelyezve, két katona, névszerint Sebastian de San Pedro és a másik Chinchilla, behatoltak a résen a rekesztékbe és kezdettek puskázni a törökökre.[3]) Példájukat követték számosan spanyol pajtásaik közül, mit látván Aldana kapitány és tiszttársa Davila Péter kapitány, az ostromlók közé rohantak és erőszakkal igyekeztek katonáikat visszaterelni. De a spanyol vitézeket már annyira elragadta volt a harczvágy, hogy nem hederítettek többé a tisztek szavára, mit látván Aldana kapitány, pajzszsal és kivont karddal maga is behatolt a rekesztékbe, hol ő és Don Antonio Encinillas,[4]) egy valenciai úri ember csakhamar, a hordó-sáncz mögötti törökökkel valának élénk

[1]) A német névtelen is azt írja, hogy a tüzelés «den 5. tag (novembris) darnach zu morgen» kezdődött. Centorio tévesen azt állítja, hogy az ágyúzás már «alli di quattro di Novembre» kezdődött hajnalban a köd eloszlásával. 121. l. Az ágyúk számát illetőleg is téved.

[2]) Németül «Zwinger».

[3]) «Zwen spanisch Hagkhen schütz» — írja a névtelen német is.

[4]) Vagy «Encenillas» és «Enzenillas»; Centorionál pedig «Enzineglia». Ez az a hős, kinek nevét a német névtelen «Schentznilg» és «Sencenilg»-nek rontott el. Én a *Brüsszeli Okmánytár* 2. kötetében 220. sz. a. közölt német tudósítást összehasonlítottam egy a brüsszeli országos levéltárban őrzött kézirattal s több tekintetben javítottam a Horváth Mihály közölte szöveget.

tusában elfoglalva. A pogányok nagyon vitézül viselték magukat és valóságos nyílzáporral borították el az ostromlókat. Kevés idő múlva a többi csapatok is belevegyültek a harczba kapitányaik vezetése alatt s élükön zászlótartóikkal. Az első, ki fölmászott a hordósánczra, Fernan Boto volt, Davila Péter kompániájának zászlótartója,[1]) «derék egy fiú»; de a török puskások sortűzzel fogadták őt, mire szegény Boto halva terült el rongyosra lőtt zászlójával. Aldana kapitány zászlótartója, Velazquez[2]) is behatolt a résen, de négy lándzsadöfés alatt összerogyott. Zászlóját elvesztette és utóbb sebeibe belehalt. A törökök oly keményen védelmezték a rést, hogy a spanyolok végre ellankadtak a viaskodásban és meghátráltak.

Aldana kapitány, ki már egyik oldalába puskagolyót és karján több lándzsadöfést kapott — mert a nagy sietségben nem volt ideje karvértjeit fölcsatolni — midőn annyi vitéz katonáját elvérzeni, a többieket pedig elcsüggedni látta, elkiáltotta magát: «Uraim, milyen gyalázat ez!? ki hallotta valaha azt, hogy spanyol katonák megfutottak volna az ellenség elől! az Úristen és a király becsületére, a mi becsületünkre! előre!» Ebben a pillanatban a törökök a hordók tetejéről egy újabb sortűzzel fogadták a spanyolokat, s egy puskagolyó Aldanát fültövén találta. Frey Juan szerint a kapitány erre Istennek ajánlva lelkét és még folyvást ösztönözve katonáit, összerogyott. Midőn a törökök észrevették, hogy a spanyolok meghátráltak, beugráltak a hordósánczon át a rekesztékbe s miután itt nem találkoztak semmi ellentállással, levágták Aldana, Encinillas és Boto fejeit és levágták volna a többi elesett keresztény emberéit is, de Julián, az Aldana kompániájának egy csapatvezetője (cabo de esquadra), Albuquerque-ből, ki a rés tetején megfészkelte volt magát, lándzsájával sikeresen távol tartotta a törököket és megvédte elhullott bajtársait, míg végre a keresztények

[1]) Fernan Boto azonban — Centorio szerint — nem volt a kompánia zászlótartója, hanem csak «sergente», ki a zászlótartó távollétében ez alkalommal ideiglenesen azt helyettesíttette. Istvánfi is azt írja, hogy «Petri Abulensis (*azaz* Pietro Davila) manipularis»-a volt, ki «absente cohortis signifero» vitte ez alkalommal a zászlót.

[2]) A német írónál «Velosoneg»; «Aldanae signifer» — írja helyesen Istvánfi.

megemberelve magukat, új rohamot intéztek a rés ellen és kiverték a törököket a rekesztékből, «melyet azután Galvan [1]) elfoglalt.»

Más forrásokból tudjuk, hogy időközben Castaldo hallván a harczi lármát, riadót fuvatott és a kitűzött időnél hamarább megadta a jelt az általános rohamra. Frey Juan hozzáteszi, hogy csakhamar az egész keresztény ostromsereg beleelegyedett a támadásba és egy helyen, a város egy más részében, létrákkal megmászván a falakat, sikerült a törököket egyik vártából [2]) kiverni. Négy óráig tartó heves tusa után végre a város a keresztények hatalmába esett. Az ostromlók mindenfelől beözönlöttek a városba és irgalmatlanúl kardélre hányták a pogányokat, a nélkül, hogy közülök csak egynek is kegyelmet adtak volna.

Ulama bég a mindenfelől beözönlő keresztény csapatok elől harczosainak egy részével — mintegy 1200 emberrel — a várba menekült. Tudniillik csak ennyinek sikerült oda bejutni. Azok közül pedig, a kik kiszorultak, sokan lóra kaptak s a vár melletti, a Marosra néző kapun át igyekeztek menekülni; de ott «a mi vasasaink», továbbá a német lovasság és huszárok várakoztak reájuk és gyönyörűség volt ott a viadalt szemlélni. Éppen alkonyó félben vala a nap [3]) és a sugaraiban tündöklő vértek, török görbe kardok s más fegyverek, ritka szép látványt képeztek. A fegyverek és pánczélok összecsörrenését pedig messzire el lehetett hallani. Végre mintegy fél mértföldnyire (media legua) való hajsza és tusa után — hat vagy hét ember kivételével, kiknek sikerült megszökniök — mind egy szálig megölték a futó pogányokat, mert egyetlen egy hadi foglyot sem ejtettünk. Maguk a törökök állítják, hogy az ostrom elején mintegy négyezeren voltak Lippában. A keresztények vesztesége volt halottakban és halálosan sebesültekben mintegy 100 spanyol és 300 magyar és német. Azonfelül tömérdek sebesült.

Czímer Károly véleményében «kétségtelen az, hogy a rést a

[1]) Frey Juan nem említi azt, hogy ki volt ez a vitéz s miféle nemzetbeli.

[2]) Azaz őrhely stb. L. a «várta» szó jelentéseit a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*ban.

[3]) Tehát délutáni 4 óra tájban.

magyarok foglalták el és először Nádasdy tűzte ki arra a zászlót.» A két szemtanú azonban erről mit sem tud. A spanyol ember elbeszélése Czímer állításának egyenesen ellent mond. A német névtelen sem állítja azt, hogy «ist der Herr Nadasdy khomen und zum Loch geloffen», hanem csak azt, hogy ő «(ist) in aigner Person den Sturmb angeloffen» azaz, hogy ő a falakat létrákkal megmászó katonák élén intézte a rohamot a város ellen. Egy más helyen pedig a német ember egyenesen azt állítja, hogy az «Vngrisch vnd Teutsch Khriegsvolck» megkisérlették a résbe hatolni «doch (sind sie) nit hinein mögen, sonnder zum anndern malen vom Loch gewichen.» *Honour to him, to whom honour is due.*[1])

Mint látjuk, tehát a város november 5-én,[2]) alig félnapi ágyúzás után került az ostromlók hatalmába és azért téved Centorio és követői, midőn azt állitják, hogy az ágyúzás egész nap és éjjel folyt.[3])

A következő két napon az ostromlók a halottak eltakarításával és a sebesültek ápolásával valának elfoglalva; mely idő leteltével megjelent Lippánál Aldana Bernát is a saját kompániájával Temesvárról, mely Lippától 5 «legua»-ra fekszik — írja Frey Juan. Ezután fölszólították Ulamán béget, hogy adja föl a várat, mit azonban ez megtagadott. A várat tehát körülzárták és ágyúzták 25 napig,[4]) úgy hogy a falak legnagyobb része le lett rombolva.

[1]) Tinódy is azt állítja, hogy «lőn szent Imre napján (nov. 5.) veszése várasnak.» A névtelen német is úgy adja elő a dolgot, mint Frey Juan.

[2]) Istvánfi pláne három napig szakadatlanúl, éjjel-nappal löveti a várost. Több ízben volt már alkalmam inteni történetiróinkat ezen iró komoly botlásaira. Különösen dátumai gyanúsak; így pl. a jelen esetben azt írja, hogy «jam idus Novembres (nov. 13.) effluerunt» midőn Castaldo a város falán tört rés megrohanását elhatározta.

[3]) Verancsics sem állítja azt, hogy Nádasdy a résen hatolt volna be a városba s azért úgy látszik, csak Tinódy gondatlanságán alapszik a mende-monda.

[4]) Ebben azonban téved az iró, mert ha november 8-án kezdették az ágyúzást, úgy az deczember 3-ig tartott volna, a mi pedig tudtunkkal nem igaz. Így pl. a német névtelen azt írja november 28-án, hogy a törökök már kivonultak Lippából. Czímer állítása szerint «Tinódy világosan írja, hogy Uláma *deczember 4-én* éjjel vonúlt ki Lippából (*Erdélyi Krónika* IV. 1395—1396. v. s.).» De ott csak az áll, hogy a törökök éjjel vonúltak ki «szövétnekvel, lámpásval sietének.» Aligha volt volna ezekre szükségük —

Ez alatt a barát folyvást azt sürgette, hogy Ulamán bégnek meg kell engedni a szabad elvonulást. Ő azért javasolta ezt, mert állítólag már két, a szultántól küldött török csausz várakozott reá Erdélyben s azt rebesgette a hír, hogy a beglerbég visszafordult és közeledik nagy seregével Lippa fölmentésére, kinek erejével a kimerült ostromló had nem lenne képes megmérkőzni. Az idő november második felében is rosszra fordult és a sereg sokat szenvedett a nagy hidegtől és e miatt alkalmatlan volt a további hadviselésre. Castaldo és Aldana ellenben folyvást az ostrom folytatása mellett kardoskodtak. Szerintük végre a falak már annyira meg voltak rongálva az ágyútűztől, hogy egy általános rohammal sikerülendene a várat mindenfelől bevenni és azért avval akarták fenyegetni a törököket, hogy az egész őrséget kardélre hányatják, ha kegyelemre meg nem adják magukat. De nem sikerült nekik a makacs barátot kapaczitálniok. Ezért tehát azt proponálták neki, hogy az őrséget fegyvertelenül és bagázsia nélkül engedjék kivonulni; de a barát ebbe sem egyezett bele, hanem elég «szemtelenül» azt adta a vezéreknek tudtokra, hogy az ő (a barát) akarata az, hogy Ulamán bég és népe fegyveresen és podgyászostól vonuljanak ki a várból. Sok heves vita után végre úgy lett, a mint Fráter György akarta és a törökök kivonultak minden ingóságaikkal, sőt még ezer keresztény lovast is kaptak kiséretül megvédésükre.[1])

ha mint Czímer állítja — holdvilágos volt az éjszaka. Tinódynak pedig azért hiszem el azt, hogy sötét volt az éj, mert akkoron éppen új-hold körül járt az idő. A török naptár szerint ugyanis 1551. november 30. hétfő, 958. zilhidse 1-jének felel meg.

[1]) Érdekes ezen elbeszélést összehasonlítani Nádasdy Tamás vallomásával Pray-nál *Epist. Procerum* II. 405. — Centorio szerint a várat november 8-ától u. a. hó 17-éig ágyúzták, a nélkül, hogy a törököket elhatározásukban, a várat megvédeni, megingathatták volna, de november 18-án végre a pogányok késznek nyilatkoztak alkudozásba bocsátkozni. — A névtelen német szerint azonban csak november 22-én (a *Brüsszeli Okmánytár*ban II. 290. adott dátum sajtóhiba) «hat der Uloman Beg aus dem Schloss begehrt mit dem Mönch Sprech zu halten.» A következő 291. lapon, továbbá az utolsó előtti paragraphus nem «Ferder», hanem «Eodem» szóval kezdődik. Tehát «Eodem (*azaz* november 27-én) sein des Uloman Begs Commissarien wiederumb aus dem Schloss khumen.» A 290. lapon pedig a kipontozott passus így szól: «vnd *haben* alle *Sachen wie* es im Schloss *steht* angezaigt.»

A törökök kivonulása után Castaldo Aldana Bernátot hagyván a várban «kompániájával», fölszedette a tábort és a baráttal s a spanyol és német csapatokkal Erdélybe indult Lippa alól téli szállásra deczember 9-én.[1]) Aldanának föladata volt a csunyán megrongált falakat kijavítani és a lippaiakat, kiknek legnagyobb része még a törökök jövetelének hírére megfutott volt, visszatérésre birni. A mi csakugyan sikerült is, mert a megfutott lakosok nehány nap folytán ismét visszajöttek a városba.

A Castaldo és a barát elutazását követő éjjelen[2]) vagy pedig másnap[3]) érkezett meg Ferdinand fővadászmestere «Mercader», a Calatrava-rend «comendador»-ja levéllel a királytól, melyben ez meghagyja, hogy Ulamán béget semmi szín alatt sem ereszszék szabadon. Meghagyja továbbá a király Castaldonak, hogy teljesítse azt a parancsot, melyet neki Salazarral küldött (que efectuase lo que por Salazar le avia embiado à mandar). Mint tudjuk, e parancs az volt, hogy ölje meg a barátot. De Mercader elkésve érkezett meg Lippa alá. Tehát tovább sietett és két napi útra utólérte Castaldot.

A többit már ismerjük.

KROPF LAJOS.

[1]) Fráter György még deczember 7-én ír a lippai táborból; l. e levelét Károlyinál a dátum alatt. — A névtelen német is azt írja, hogy deczember 9-én vonúlt el Lippa alól a baráttal és Castaldoval a sereg.

[2]) Az *Expedicion* szerint 91. l.

[3]) A *Memorial hist.* szerint (X. 518.), ámbár mindkét versiot ugyanaz az író írta. Rokonának, Pedro Barrantesnek egy jegyzete szerint Juan Villela, csak fivérének, Bernátnak halála után vonúlt vissza az alcantarai zárdába.

ADALÉKOK AZ 1601—1602. ÉVI ERDÉLYI HADI ESEMÉNYEK TÖRTÉNETÉHEZ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Básta 1601 augusztus 13-án Kolozsvárról a Thorda melletti táborba ment.[1])

«Mihály vajda a goroszlói csatában ugyan vitézűl és állhatatosan viselkedett, de a kegyetlenségek, melyeket elkövetett, a gyújtogatások, rablások, melyekkel az országot pusztította, az erőszak, melylyel a lakosok fölött zsarnokoskodott, még Básta kemény szívének is túlsokká váltak és Mihályt magához rendelte a czélból, hogy megmondja neki, miszerint ilyen zsarnokoskodástól a jövőben tartózkodjék; mert ha az ország el van pusztítva, úgy Ő Felségének magának sem fog ez az eljárás tetszeni, de sőt még a hadak sem lesznek képesek magukat az országban fentartani. De Mihály vajda eme felhívásnak, mely 1601 augusztus 18-án tétetett, nem tett eleget.

Különböző jelek és hírek által napfényre jött, hogy a vajda mindenféle titkos terveket kovácsol, úgy a törökökkel, mint a lengyelek és tatárokkal szövetséget keres és az uralmat egészen magához akarja ragadni.

Miután a bizonyítékok elégségeseknek látszottak, Básta elhatározta, hogy a vajdát elfogatja, és a császár nevében vasra vereti.

Miután azonban a vajda a felhívásra nem jelent meg, Básta *augusztus 19-én*, egy vasárnapon, néhány száz német és vallon muskétást (2 zászlóalj vallont, és 2 zászlóalj németet) azon meg-

[1]) Codex 8974.

bízással küldött Mihály vajdához, hogy jelenjen meg a tanács ülésén, miután fontos elhatározásokról van szó; az esetben pedig, ha netán félne, úgy a katonák meg fogják őt oltalmazni.

De a vajda nemcsak megjelenését tagadta meg, hanem még gúnyos szavakban oda nyilatkozott, «hogy *Erdély nem Rudolf császáré, hanem az övé*, miután ő azt immár másodszor foglalta el és tartja kezeiben és így sem Básta, sem a császár neki nem ura többé».

A kiséret parancsnoka, *Beauri Jakab* kapitány, azonban a vajda mellől tágítani ezután sem akarván, Mihály oda kiáltott embereinek, hogy a ki szereti őt, az a németeket és vallonokat üsse le, eközben pedig a sátorban függő oldalfegyverek egyikét lekapva, a német kapitányra vágott és magát védő állásba helyezte. Ámde még az általános verekedés megkezdése előtt egy vallon altiszt Mihály vajdát alabárdjával átdöfte, egy német zsoldos pedig két vágással a vajda fejét vágta le.[1])

Ez alkalommal a vajda kiséretében volt oláhok közül néhány elesett, míg a többiek megadták magukat és kegyelmet kértek.

A német és vallon katonák feldühödve az oláh tábort kirabolták, a vajda testét pedig egész napon át mezítelenül a sátorban hagyták feküdni.[2])

Ezután Básta a tábor kikutatását rendelte el. A vajdánál sok török levelet találtak, melyekből annak gonosz szándékai tisztán kitűntek. Hasonlóképen több, Rudolf császár által Bástához intézett levélre is bukkantak, melyeket a vajda eltitkolt volt.[3]) Mind eme leveleket, azokat is, melyek Báthory Zsigmondtól és más gyanús személyektől származtak, Básta saját igazolása czéljából az oláh, valamint a többi hadi népnek lefordítva felolvastatta; így a vajda titkos fondorlatai napfényre jutván, a vallonok azt feleltek: «miután két királynak gonosz módon szolgált, a mit kapott megérdemelte».

[1]) Egy Kolozsvárról augusztus 20-án, tehát közvetlenül az esemény után, keltezett irat azt mondja: «ezután a német kapitány pallosával a vajda fejét levágta».

[2]) Később Gy.-Fehérvártt temettetett el, de azután Oláhországba vitetett.

[3]) Codex 8974 pag. 585,599.

Egy a prágai udvarhoz küldött futár a közelebbi részletekről jelenti: A vajda különösen azért találtatott hűtlennek, mert ő maga áhítozott Erdély birtokára. E mellett úgy Zsigmonddal, mint a többi lázadóval és Simon temesvári pasával is titokban értekezett, ez utóbbit kérve, hogy a «hozzá tekintélyes számmal özönlő oláh csapatok mellé török segélyhadat küldjön és a németeket az országból kiüzni segítsen, hogy azután ő (a pasa) Gyula-Fehérvártt nyugodtan lakhasson, mely czélra a városháza, számára már be is rendeztetett.[1]) A vajda a további eseményeket is úgy akarta rendezni, hogy az összes vallonok, valamint a városok küldöttei is, kik a császárnak meghódolni akarván, Bástához igyekszenek, lemészároltassanak, miután azt akarta, hogy mindenki neki hódoljon meg.

Továbbá pedig Básta tudta nélkül Somlyó váráből 15 löveget vitetett el a maga táborába, s egyáltalán az utóbbi időkben Bástától sem parancsot elfogadni, sem magát neki alárendelni nem akarta, s már úgy álltak a dolgok, hogy a vajda 300 lovassal, azon ürügy alatt, hogy feleségéhez és fiához megy, a táborból szövetségeseihez készült, hová aztán az oláhok is őt követendők voltak.

Az oláh csapatok nagy része Básta alatt császári szolgálatban maradt és 2 ezredből egy alakúlt.

Egy gúnyos nyilatkozat, melyet erdélyi urak írtak, becsmérli ugyan Bástát, de másrészt igazolja, hogy az egykorúak a császári tábornok eme tettében az oláh zsarnokság és rablásnak megszüntetését látták.

1601 szeptember 1-én Básta egy 5 zászlóaljból, úgynevezett *«fekete lovasokból»*, álló különítményt *Ferenczi* (Franciscus) ezredes parancsnoksága alatt a szász városok hetedikébe, Beszterczére küldött, hogy azt megfenyegessék, miszerint ha bizonyos pénzösszeg letétele mellett, úgy mint Kolozsvár, Bástának meg nem hódolnának, akkor Beszterczét 24 óra alatt megrohanja és elpusztítja. A beszterczeiek félelmükben és ijedségükben azonnal 2000 forintot tettek le és a tordai császári táborba 200 borral és gabonával terhelt szekeret küldtek.

Ezek után Ferenczi 3 zászlóaljjal és némi a város által mellé

[1]) U. o. pag. 611.

adott néppel, 2 zászlóaljnak Beszterczén való visszahagyása után, a Maros völgyébe Vécs és Görgény ellen indúlt. Megérkezve, az oda menekült 500 erdélyi nemest felszóllította, hogy teljes kegyelem biztosítása mellett jöjjenek táborába, a mit azok meg is cselekedtek. Bástához érkezve, miután neki meghódoltak volt, az őket kegyelmesen fogadá és békében engedé őket tovább vonulni. Az akkori zavart politikai viszonyok folytán azonban a nemes urak nem tartották meg hűségüket, és már három hónap mulva Bástával ismét mint ellenségek álltak szemben.

Básta kivánságára az oláhok még akkor is hajlandók voltak az öreg Petu vajda fiát, *Marut* — ki a vajdai székre jogosúlt moldva és oláh vajdák törzséből származott, a császár által Innsbruckban neveltetett, s ez időben, szeptember elején, Básta főhadiszállásán tartózkodott — vajdájukká választani és elfogadni, miáltal eme tartománynak a császár birtokába kerülése legközelebb bekövetkezhetett volna.

A tábornok azonban most minden igyekezetével arra törekedett, hogy a székely földet meghódolásra bírja. E czélból Mihály vajda halála után annak hátrahagyott népét *Rákóczy Lajos* vezetésére bízta, ki a mintegy 5000 főnyi sereggel a székely földre benyomúlt és azt nehány helység kivételével meghódolásra bírta.

Maga Básta Thordáról szeptember elején 14000 emberrel Meggyes és Segesvár ellen nyomúlt;[1]) egyidejüleg Fogaras ellen, melynek várába Csáky és még néhány erdélyi úr menekült, egy tüzérséggel ellátott különítményt küldött ki, s azon reménykedett, hogy 8 nap alatt mind eme helyeket visszafoglalhatja.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Básta hadtestében a zsákmány egyenlőtlen elosztása folytán az oláhok és szabad hajdúk között sok villongás volt, mely utóbb lázadássá fajúlt, a mennyiben az utóbbiak a tábort egyszerűen ott hagyták.[2])

Székely Mózes eközben egyik helyről a másikra menekült és később még ugyan ez évben Baranya megyében Pécsett találjuk őt, hol a Gházi-Giráj tatár kánnal folytatott tanácskozásokban

[1]) U. o. pag. 653.
[2]) U. o. pag. 615.

vett részt;[1]) 1000 magyar lovasa a kolozsvári események után Bástához pártolt át.[2])

Básta hadtestének a Meggyes-Segesvár irányban való előrehatolása egyszersmind az erdélyiek további lépéseinek megfigyelését is czélozta, miután Borbély György 4—5000 emberrel Gyulafehérvártól mintegy 2 mértföldnyire tartózkodott.[3]) Szeptember 25-én biztos hírt vevén arról, hogy Báthory Zsigmond egy moldvák és oláhokból összeállított számos sereggel Erdélybe ujólag előnyomulni készül, Básta hadi népével Zsigmonddal szembeszállni akart és egyelőre, ujabb híreket bevárandó, Meggyes és Szeben közt szállott táborba.[4])

Egy a Meggyes-Szeben közti táborból 1601 október 4-én keltezett hivatalos tudósítás azt mondja, hogy az összes szász városok, három kis megye kivételével, melyek Zsigmondhoz ragaszkodnak, megadták magukat a császárnak és újból meghódoltak; hogy Zsigmond jelenleg az említett 3 megye alattvalóiból álló mintegy 5—600 parasztt al Prázsmáron, Brassónál, áll; hogy Bástánál a császári táborban Oláhországból egy küldöttség azon kívánsággal jelent meg, miszerint Ő császári Felsége a jelenleg Oláhországban lévő legelőkelőbb embert, *Strévát*, ki a Habsburg háznak mindenkor híve volt, bízza meg a kormányzósággal.[5])

A császári tábornok a moldvai vajdával is érintkezésbe lépett s a vajda írásban biztosítja Bástát, hogy tőle nincs mit tartania, ő mindig csendes szomszédja marad és jó barátsággal van iránta.[6])

[1]) Megemlítve a Századokban is 1892. Thury József, «Pecsevi viszonya» stb.

[2]) Codex 8974 pag. 611.

[3]) U. o. pag. 653.

[4]) U. o. pag. 643.

[5]) Figyelemreméltó, hogy úgy a 8974 sz. Codexben (pag. 692), mint egy Kassáról 1601 október 16-án keltezett irat egy Bástánál megjelent oláh küldöttséget említ, mely egy bizonyos Bistor Stoyko-t, ki kitűnő ember, régi család ivadéka, az országban közszeretetnek örvend és minden tekintetben bizalmat érdemel, e mellett pedig két fivérével egyetemben a volt császári biztosokkal mindig jó barátságban volt, kivánta Ő Felsége által a nekik szánt Radul helyett vajdává megtenni és méltóságában megerősíteni. Nem tudjuk, hogy Stréva és Bistor Stoyko nem ugyan egy személy-e?

[6]) A moldvák ugyanis a Mihály vajda halála után az új vajdát,

A törökök, kik már Déva felé közeledtek, miután megtudták, hogy az ország nagyban és egészben a császárnak meghódolt és Zsigmond magát tovább tartani nem képes, visszavonultak. Ennek folytán a császáriak egy része Déva ellen ment, hogy az esetben, ha Borbély György, ki, mint már említettük, néhány ezer emberrel ellentállt és Zsigmonddal titkon tárgyalt, magát jószántából meg nem adja, Dévavárát megrohanják.

Erdély annyiban le volt csendesítve, hogy a magyar szorosok ismét megnyíltak és így biztosságban lehetett utazni.

1601 október végén Zsigmond ismét Brassóban volt. Ujbóli megjelenése a császáriak helyzetét lényegesen megváltoztatta, mert Zsigmond hívei, Csáky István, Székely Mózes, Borbély György és a Vécs és Görgény-ből menekült 500 nemes ismét egyesültek, hogy a harczot a gyűlölt Básta ellen ujólag felvegyék. Hadaik számereje a törökökkel együtt 30,000 emberre rugott és táborhelyüket Meggyesnél vették.[1])

Básta evvel szemben csak 17,000 embert állíthatott és így a Dées felé való visszavonúlást határozta el, míg Kolozsvártt és Kőváron császári őrséget hagyott hátra.

A deési tábort a császáriak egy a városhoz közel fekvő hegyen ütötték fel és azt jól körűlsánczolták. A védő művek oly módon voltak elhelyezve, hogy a lövegekkel a hegyek közt elvonuló utakat lőni lehetett. Itt várta Básta a kért erősbítéseket is.[2]) Az erdélyi urak közűl Bornemisza Boldizsár és Bodonyi István csatlakoztak házi népeikkel együtt, birtokuk elhagyásával, Bástához.

A császári sereg legnagyobb része lovasságból állott. A vallonok, magyarok, kozákok, oláhok és ráczok a Som vizen innen, a Somkút környékén lévő helységekben voltak beszállásolva.

Eközben Csáky és Székely hadaikkal, melyek részben törökökből, tatárokból és kozákokból állottak, egész Kolozsvárig és

Radult, mindjárt uralkodása kezdetén Maros-Újvárnál megverték és emberei közül több mint 600-at levágtak. Radul ezután mintegy 3—4000 oláhval és ráczczal Bástához ment, tőle segélyt kérendő. Codex 8974 pag. 731.

[1]) Csáky és Székely maguk mintegy 12,000 törököt és tatárt hoztak az országba. U. o. pag. 731,708.

[2]) U. o. pag. 168.

Szamos-Ujvárig portyáztak, hova Básta egy 1000 főből álló különítményt küldött ki.

1601 november 11-én Székely Mózes egy nagy számú lovasból és gyalogosból álló csapattal a Beszterczéhez igen közel fekvő Budak helységig nyomúlt elő és onnan észrevétlenül egészen a város közelébe jutott. Midőn a kapuőrség előnyomulásukat észrevette, a várost felriasztotta és *Rákóczy Lajos* kapitány, kit Básta Déesről élelmi szerek beszerzése végett küldött volt Beszterczére, 2000 hajdújával azonnal Székely ellen vonúlt. A kórháztól kezdve a Besztercze patakon át és a város mellett folyt a csatározás egész a felső hidig, hol Székely katonái szétverettek és ő maga Solnára, onnan pedig a legnagyobb sietséggel Marosvásárhelyre menekült. Rákóczy ezután Nagy-Demeter felé fordúlt. Egész nap folyt a harcz, míg végre Rákóczynak a törököket egy szorosba sikerült beszorítania, miközben 80 török esett el, néhány zászló elfoglaltatott és egypár előkelő török fogságba jutott. Sebesült mindkét félen igen sok volt. Rákóczy 28 embert vesztett, köztük a fehér kabátos lövészek zászlótartóját is. A harcz befejezése után Rákóczy Somkereken át Déesre ment s ott Básta táborába bevonúlt.

Rákóczyról különben más helyen az van mondva, hogy visszavonulásakor neki egy 500 főből álló ellenséges csapat cselt vetett s csak 150 főnyi veszteséggel volt menekülni képes.[1])

Egy fogoly török azt vallotta, hogy a temesvári pasa mintegy 10,000 törökkel és tatárral Zsigmondnál van és el van határozva, hogy a parasztokkal és székelyekkel együtt, kik azonban összesen talán csak 2000-en lehetnek, a déesi tábort megtámadja — de ha ez nem történnék meg, úgy elvonúl ugyan, de előbb az országot kirabolni és lehetőleg elpusztítani szándékozik. Zsigmond vezeti a parasztokat, Csáky a tatárokat, Székely a megyéket és nemeseket; Borbély és a 3 pasával együtt számuk mint egy 27,000 embert tesz.[2])

1601 november 25-én Zsigmond mintegy 1200 főnyi, nagyobbára lovasokból álló csapattal és 6 löveggel Kolozsvár előtt jelent meg, melynek császári őrsége 700 Petz ezredbeli német zsoldosból és 200 vallonból állott.

[1]) U. o. pag. 731.
[2]) U. o. pag. 765.

Báthory elkezdte a várost lövetni és elég vakmerő volt a császáriaktól a nagy lövegek kiadatását követelni, mi azonban természetesen kereken megtagadtatott.[1]) De sem a lövetés, sem a támadás eredményre nem vezetett, miután a védőőrség a külváros falairól a futó árkokon át való minden közeledést és végre a rohamot is, láncz- és szakállas lövedékekkel bátran visszautasította. A harcz folyamán Báthory hívei közül százan, de a császáriak közül is sokan elestek. Végre a támadók Kolozsvártól mintegy félmértföldnyire délre visszavonúltak.

1601 november 28-án Báthory friss és nagyobb számú hadi néppel ismét Kolozsvár elé érkezett és éjszaka heves tüzelést kezdett, nagy lövegeiből 38 lövést adván, mely lövéseket az őrség viszonzatlanúl nem hagyta.[2])

Deczember 1-én egy zsoldos, ki Deéstől egy mértföldnyire volt beszállásolva, azon jelentéssel érkezett ide be, hogy november 29-én egy 1500 főnyi török és erdélyi különítmény, mely Kolozsvárnál mit sem volt képes kivívni, az ő szállásukra tört és már lovaikat kezdte rabolni, midőn ezt a császáriak észre vették; de mindnyájuk szerencséjére egy csapat hajdú érkezett oda, kik az ellenséget derekasan megtámadták és avval reggeltől estig csatároztak, míg végre győzedelmeskedtek felettük és őket Kolozsvár felé menekülni kényszerítették. Az ellenség közül állítólag 1000 ember elesett, 1000 pedig foglyúl Dévára vittetett s igen sok szép holmi is zsákmányul esett.

Miután Báthorynak Kolozsvár bevétele nem sikerült és e mellett hírt kapott, hogy Básta a város fölmentésére akar sietni, az ostromot abban hagyta és útját Thorda felé vette, sok élelmi szerrel terhelt kocsit hátrahagyva, miután azokat a sietségben tovább szállítani nem tudta. Ez elvonulás alatt a törökök és tatárok sok borzalmas és kegyetlen dolgot míveltek és mintegy 800 férfit, nőt és gyermeket magukkal hurczoltak. A nemesek közül is sokat lemészároltak, leginkább azokat, kik előbb Báthory pártján állottak és később hűtelenek lettek. Székely Mózes is igyekezett a török császárnak foglyokat állítani.

[1]) U. o. pag. 763.
[2]) U. o. pag. 765.

Az élelmiszerek beszerzésére kiküldött török osztályok *deczember 2-án* a táborba visszatérve meglepetve látták, hogy a sereg onnan elvonúlt; később ezek nagyobbára mindenfelé szétverettek, részben fogságba is jutottak és mindavval együtt a mit tápszerekből magukkal vittek, Kolozsvárra kísértettek.

Básta azonnal egy 500 lovasból álló különítményt küldött ki, hogy az ellenség menetirányát kipuhatolja és az elfogott kereszténveket kiszabadítsa; a különítmény deczember 7-én még nem érkezett vissza.

Rákóczy Lajos Deésről a Szilágyságba, onnan pedig hirtelen Nagy-Almásra — Kolozsvár felett — ment, melyet be is vett. Makó György, ki székely és kozák népével Segesvártt 7 hónappal ezelőtt árulás útján bevette, azt félelemből őrség nélkül hagyta és onnan elmenekült.

Mialatt Básta még a deési táborban volt, oda egy oláh vajda, 3000 főnyi részint vallon, részint rácz csapattal, érkezett be, ki útközben a moldvákkal találkozott és azoktól némi hadi népet elvont.

Bécsből Básta deczember 12-én azon hírt vette, hogy Oláhország újonnan választott vajdája, Radul, a császári udvarhoz követséget küldött, melynek az előkelő és kiváló Storia-Bucesti is tagja volt, ki uralkodója nevében Ő római császári Felségének annak az összes kereszténység érdekében teendő legalázatosabb szolgálatait felajánlani volt megbízva.[1]) Ugyanazon hónap 24-én Radul 20 egyén kíséretében Prágába érkezett, hogy a maga és Oláhország nevében a császárnak meghódoljon.[2])

Ugyane napon Zsigmondnak egy követe is érkezett Bástához és azon föltétellel, hogy ura, a fejedelem, az országot békében és nyugodtan akarja kormányozni és azt előbbi állapotába visszahelyezni, a békét melegen kérte; a követ azt is felajánlotta, hogy

[1]) U. o. pag. 779.

[2]) U. o. pag. 780. Eme küldöttségnek később — 1602 márczius 28-án — a császár parancsára egy 13 db. ezüst edényből álló, 59 márka 4 lat és 3 nehezék súlyú ajándék nyújtatott át, melynek pénzértéke — egy márkát 15 talérral számítva — 1037 birodalmi forintot és 42 krt tett ki. (Rumph Farkas, Ő római császári Felsége főkamarása nyugtáinak jegyzéke az udvari fizető hivatalban).

Ő császári Felsége az országban lévő összes városok és erődített helyek őrségét saját legmagasabb belátása szerint határozza meg.

Hogy mit felelt erre Básta, azt nem tudjuk, de az bizonyos hogy Básta kész volt csapatainak maradványaival azonnal a Székelyföldre betörni és Brassó felé nyomulni, hol Báthory seregének egy részével ez időben portyázva tartózkodott, ha ugyan a császári hadi népek, melyek fizetésüket óhajtva várták, elmozdíthatók lettek volna ;[1]) de így a vállalat elmaradt.

A csapatok tehát téli szállásokra vonúltak, de egyidejüleg intézkedések történtek azok kiegészítésére. E czélból Bécsben is ujolag 5000 gyalogos és 600 vértes állíttatott fel Breuner ezredes parancsnoksága alatt és az erdélyi sereghez küldetett.[2]) Ez események alatt az országban általánosságban az a hír volt elterjedve, hogy Zsigmond Székely Mózest fogságba vetette, még pedig azért, mivel gyanúba jutott, hogy kedvező alkalom esetén Bástához áttérni volt szándéka.[3])

Kevéssel azután, hogy Básta a vidéket Almástól fölfelé északon egész a Szilágyságig, a császár iránti hűségre hozta, többféle okoknál fogva (?) Erdélyből ki és Magyarországba Bihar vármegyébe jött.

Alig hogy seregének egy részével onnan kivonúlt, a politikai érzések azonnal megváltoztak; az egész ország Habsburg ellenessé vált és ismét a Lengyelországban idéző Báthory Zsigmond felé hajlott. E változások főoka a nemesség volt, melyet Csáky István ez irányban hathatósan befolyásolt.

Besztercze városa is politikai kényszerhelyzetbe jutott. Az 1601-ik év karácsonya után nemsokára azon fenyegetésekkel megfélemlítve, hogy ha ellenkeznék, rosszabbul fog járni mint Segesvár, mely Báthory hadai által deczember 14-én elfoglaltatván feldúlatott, Báthoryhoz tért át és a város átadása czéljából Csákyhoz Meggyesre követeket küldött. Csáky a követeknek megigérte, hogy a várost meg fogja védeni, ha netán Básta népei azt megtámadnák.

[1]) A Petz ezredben is nagy kedvetlenség uralkodott e miatt, melyet alig tudtak lecsillapítani.

[2]) U. o. pag. 763, 782. Bécs 1601 deczember 26-án.

[3]) U. o. pag. 779.

Nemsokára ezután a Csáky által kirendelt Szentpály [1]) 200 székelylyel megjelent Beszterczén, hogy azt megszállja, mi 1602 január 7-én meg is történt. De az őrség igen költséges és drága volt, mert alig jött be, azonnal 10,000, mások szerint 20,000 forintot erőszakolt ki a polgároktól, mit aztán Csákynak Meggyesre vittek, hova Szentpályi is elment, egy bizonyos Vitéz Miklós nevezetű kapitányt bízván meg a város parancsnokságával. Ez a tornyokat, bástyákat egy-egy kapitány által őríztette és a meglévő lövegek használhatóságát megvizsgáltatta. A városban a pestis uralkodott, úgy a polgárok mint az odamenekült nemesség között és mindennap szedte áldozatait.

Bástáról most már senki sem akart többé tudni és nem is kételkedett senki a reá vonatkozó kósza hírekben, melyek már haláláról beszéltek. Ámde a mint Básta meghallotta, hogy Beszterce városa hűtelen lett és magyar parancsnokságnak engedelmeskedik, e tett megboszúlását határozta el. Miután nem volt egész serege keze ügyében, csak kisebb hajdú osztályokat különített ki egyenlő időközökben, hogy magát tájékozhassa s egyelőre sem körülzárolást, sem ostromot nem indított.

De *1602 január 30-án* a beszterczeieknek meg kellett tudniok, hogy Básta él és közelükben tartózkodik.

Épen vásár idő volt és úgy Marosvásárhelyről, mint Szász-Régenről, Bathosról és más helységekből, valamint Deésről is sok nép sereglett Beszterczére, hogy szükségleteit beszerezze. Midőn dolgaikat elvégezve délben ismét haza akartak menni, az úton egy csapat császári hajdú által megrohantattak és kényszerítettek ismét a városba visszatérni. A ki vonakodott vagy épen ellentállt, az irgalom nélkül levágatott. Az előre nyomuló hajdúk száma mindig nagyobbodott és azok végre az egész várost körülvették. A veszélyt felismerve, a város kapuit bezárták és eltorlaszolták. E fölött nagy lárma és jajveszékelés támadt a város lakosai közt.

A hajdúk és vallonok e közben a város körül fekvő helységekben terjeszkedtek ki, hol borzasztóan pusztítottak, sok embert levágtak, fogságba vittek és pénzeért kínoztak.[2]) Nem akarjuk

[1]) Magyar források szerint Nagy Albert és Vitéz Miklós.

[2]) Seiverts János krónikás tudósításaiban ezt írja: Nehánynak tüzes

ismert gaztetteiket részletezni, csak azt akarjuk megemlíteni, hogy a roppant hidegben, mely épen ezen a télen uralkodott, a lakosok közül azok, kik a hegyek közé menekültek, a fagytól és éhségtől pusztúltak el. Nem lehet azt szóval kifejezni, milyen szörnyű nyomor tört ki a városban és annak környékén.

Midőn a város magyar őrsége ostromot gyanított — amennyiben a császári népek mind jobban közeledtek a városhoz — két nappal előbb mintsem Básta megérkezett volna, a városból kiment és annak külvárosait felgyújtotta, nehogy az ellenség ott magát befészkelhesse. A mit a farészek közül a tűz fel nem emésztett, azt letörték és a város falainak gyengébb helyein való megerősítésére használták fel. Mivel a portyázó ellenség néha már a városhoz közeledett és a védő munkálatokat megzavarni igyekezett, a tornyokról és bástyákról élénk puskatüzelést kezdtek és azokat elriasztották.

1602 február 1-én Bástának 40,000 főt számláló oszlopai a város és a hegy közt Wallendorf (Aldorf) felé vonúltak, ott táborba szálltak, és a védők állhatatos tüzelése daczára az ostromot még ugyanaz nap megkezdték.[1])

A beszterczeiek Bástával szemben semmikép sem mutatkoztak barátságosaknak, amint azt a tábornok az eddigi intézkedésekből láthatta; bárha különben az összes védő rendszabályok nem a városi hatóságtól, hanem egyedül a városban lévő magyaroktól eredtek.

Február 2-án a császáriak a Besztercze folyót, mely a városon keresztül húzódott, onnan elterelték, miáltal a kutak kiszáradtak, a malmok megálltak és kenyérben nagy hiány támadt. Hogy pedig a katonák az ostromot nagyobb bátorsággal intézzék, kihir-

parazsat tettek testükre, lábaiknál és vállaiknál fogva felakasztották őket. Sem férfit sem nőt, sem pólyás gyermeket nem kiméltek; a nők mellét kivágták és sóval meghintették, a fiatal embereket válogatott kínzások közt végezték ki. A kegyetlenségek, melyeket elkövettek hajmeresztőek, borzalmasok valának.

[1]) Básta ekkor sürgős segítséget kért, a miért is Solms gróf 600 lovassal és 500 német zsoldossal sürgősen Erdélybe útnak indíttatott, hogy február végén Bástához beérkezhessék. (Ortelius.)

dettetett, hogy a város, bevétele után, az ő kényüknek lesz kiszolgáltatva.

Február 9-én, szombati napon, a város kora reggeltől délután 3 óráig nagy ágyúkból lövetett és miután egy 20 rőfnyi rés üttetett, a rohamra minden előkészület megtétetett. A rohamot a német és vallon gyalogosok intézték, míg a lovasság a várost lovagolta körül, hogy az esetben, ha annak bevétele sikerülne, a város kapuin kiözönlő menekülőket elfogják vagy levágják. Már két roham intéztetett, anélkül hogy azok eredményre vezettek volna; a városból intézett tüzelés, mint a befagyott vizeknek az átjárás alatt történt beszakadása, a császári hadaknak tetemes veszteségeket okozott.

Básta haragja e sikertelen kisérletek folytán dühhé fokozódott, annál is inkább, mivel a város elfoglalását eleinte igen könnyű dolognak gondolta.

A lakosok, kik a roham alatt nem maradhattak lakásaikban, a tornyok előtt lévő falakra mentek, és ott hangos «Jézus, Jézus segíts!» kiáltásokat hallattak. A krónikás ezt a jajkiáltást oly fájdalmasnak ecsetelte, mely még a követ is meglágyíthatta volna. Látható volt ezenkívül, amint a szegény emberek feleségeiknek, az asszonyok férjeiknek, a gyermekek szülőiknek holttestét a lakóházakból kihurczolták és kis szánokra vagy taligákra helyezve, miközben azoknak fejei vagy egyéb testrészei a hóba csüngtek le, öltözetlenül, minden szó nélkül, némán, minden keresztény szertartás nélkül s anélkül, hogy azokat koporsóba tették volna, vitték ki a temetőbe. Három nagy gödörbe, melyeknek egyike a temetőben, másika a klastrom udvarán, harmadika pedig a várfalak közt volt, dobattak be a holttestek; nem is említve azokat, kik a bástyákon, városfalakon estek el s kiket alig egy arasznyira ástak a földbe.

Ilyen nyomorúság ütött ki a városban 14 napi körülzárolás után.

Midőn Básta *február 18-án* az intézkedéseket a harmadik rohamra megtette, melyet előkészítendő Szamos-Ujvárról néhány faltörőt, melyek 28 fontos golyókat vetettek, hozatott és azokat a Schiberecher hegyen, a keményen befagyott Beszterczén át az elmúlt éjjel a város és toronyőrség által észre nem véve, a várostól

mintegy kődobásnyira felállíttatta, egy czigány egy levelet csempészett be a városba, melynek tartalma az volt, hogy Báthory Zsigmond fejedelem Brassóban tartózkodik és Bástához egy Bogáthi Mihály nevezetű követet küldött, azon kéréssel, hogy Besztercze városát kímélje meg, ha a lakosok magukat alázatosan megadni beleegyeznek s ezt fölajánlják, annál is inkább, mivel Báthory semmikép sem akar Ő római császári Felsége ellen háborút viselni, sem Rudolf császár ellen fellázadni. Az írásból még az is kivehető volt, hogy Bogáthi még az első és második roham előtt jelentkezett Bástánál, de nem bocsájtatott elébe és így mit sem végezhetett, míg végre a két roham után a fekete lovasok közbenjárására Básta hajlandónak mutatkozott Bogáthit meghallgatni.

De miután már a harczosok a harmadik rohamra csatarendben állottak, Básta nem tudta vagy nem akarta a rohamot beszüntetni; a roham az említett 5 faltörő támogatása mellett végbement; a város falai megreszkettek és 3 ölnyi szélességben beomlottak.

Midőn ezt a védők észrevették, nagyon megijedtek, különösen a városbeliek, kik földet hurczoltak oda, hogy a rést kitömjék. Ez emberek ijedsége általános rémületet terjesztett a többi lakosok között is, kik a kis várövön át a piaczra szaladtak és kezeiket tördelve kiáltoztak, hogy bejött az ellenség, itt van már, fusson mindenki, ki merre tud! E jajveszéklés nemsokára a város egyik végétől a másikig hangzott, és sokan félelmükben elbújni igyekeztek és részben a templomba, részben a klastromokba, pinczékbe és egyéb alkalmas helyekre rejtőztek.

Az Isten különös rendelése folytán a roham kritikus perczében egy Pfaffenberger nevű kovács, ki a réstől nem messze, hol már az ellenség a falakon állt és a császári zászlót feltűzte, bátran felkiáltott: «Polgárok ide! ide! a város a miénk!», aztán odaugorva, alabárdjával a császári katonákat letaszigálta, a zászlót kezeibe kapta és biztatólag kiáltott: «Jertek polgárok, Isten segedelmének jelét tanusította nekünk; a város ismét a mi kezünkben van, fussatok, siessetek, hogy a nép ismét ide jöjjön!» Ekkor egy ember a templomhoz futott azt kiáltva: «Imádkozzatok ti kedves papok, hogy Isten továbbra is győzelmet adjon nekünk!» Hasonlóképen a városházára is mentek és hívták a tanácsosokat: «Jöjjenek le, Isten segített rajtunk!»

Miután ilyen módon a nép lassankint összegyülekezett, a résnek szükséges betöméséhez láttak. E közben azonban úgy a toronyról, mint a bástyákról és várfalakról, ágyúkból és puskákból, a császáriakra heves tüzelést intéztek és azok többé nem merészeltek a réshez közeledni.

Midőn Básta ezen rohamot is, nagy veszteségei daczára, sikertelennek látta, indíttatva érezte magát, hogy a követnek, Bogáthinak, kérésére hallgatva, borzasztó fenyegetések között, hogy a városban egy követ sem fog majd a másikon hagyni, hadaival a város alól elvonúljon.

Ez idő alatt a papság a templomokban éjjel-nappal imádkozott, úgyszintén a városi hatóság legöregebbjei is, kik kész örömmel meghaltak volna.

Bogáthi, miután Bástával tárgyalt, a városba bebocsáttatott és az ügyet annyira vitte, hogy a városi hatóság, a magyarok akarata ellen, 6 napi fegyverszünet megkötésébe egyezett.

Quinquagesima vasárnapja egészen rendesen telt el, a városi hatóság ezen napon nem is tüzeltetett; Básta pedig seregének egy részével Wallendorfra ment, a másikat Besztercze megfigyelésére hagyva hátra.

A városban a hatóság — miután az engedélyezett fegyverszünetre biztos feleletet kapott — a papsággal és a 100 emberből álló városi képviselőség életben maradottjaival tanácskozásra gyűlt össze, és a fölött tanakodtak, hogy kössenek-e Bástával egyezséget, avagy nem. Általánosságban ellenezték ezt, de végre még is jobbat gondoltak. A város legöregebbjei és fejei, és pedig a beszterczei plébánia feje Rothmann Gallus, a nagy-demeteri plébános Rempler András, továbbá a legidősebb tanácsosok: Bagerdorfer György, Stichlin és Schultes György, ezután Wallendorfra Bástához mentek, és ott tanácskozva, elhatároztatott, hogy az elvonulás a következő föltételek mellett biztosíttatik számukra:

a) Hogy a polgárok hitszegő eljárásuk büntetésekép 30,000 tallér fizetésére kötelezzék magukat.

b) A parasztoknak és nemeseknek, kik a város segítségére jöttek és ott maradni nem akarnak, minden birtokukkal, feleségeikkel és gyermekeikkel dobszó és lobogó zászlók mellett oda, a hova akarnak, szabad elvonulás engedélyeztetik.

c) Básta a városi rendőrbírónak, Steinkellner Mihálynak kiszolgáltatását követeli.

A tábornok kőkemény szíve még is megindúlt, hogy ilyen engedményekre lett hajlandó; de jól tudta azt is, hogy a város végleges elfoglalása csak nagy vérontás árán sikerülhetett volna, mivel katonái a bekövetkezendő rohamot már örvendetes szívvel várták. A békés megoldásra indította őt továbbá az is, hogy a császári erdélyi tábor jó hírét ebben a távol fekvő országban egyedül a német és vallon katonák, kik azonban csak csekély számúak voltak, vitézsége és derekassága tartotta fenn, és eme kiváló jó hír nagy csorbát szenvedhetett volna, ha a szerencse kétesnek és változandónak mutatkozna.

Ez a filozofus felfogás, az okosság, melylyel Básta általában birt, valamint az óvatosság, mely elhatározásaiban rendesen vezette, birta őt arra, hogy mindig inkább a biztosat fogadja el, hogy végre is a császári seregeknek tulajdonítassék, ha az ellenséges csapatok leverve és legyőzve elvonúlnak és ezért engedte meg Bogáthi Miklósnak, hogy a hitszegő erdélyiek zászlódíszszel és dobszó mellett meneteljenek el, megemlékezve arról, hogy ezt a kegyelmet Isten után a római császárnak köszönhetik.

Az ostrom váltakozó lövetéssel egész február 22-éig tartott; a kivonulás, a Pflanz kapitány vezénylete alatt álló fekete lovasok, Kottowitz lovasai, valamint 3 lovas vallon század kisérete mellett, csak 24-én, bőjt első vasárnapján, történt meg.

Az említett nap reggelén Básta a kiséretre kirendelt csapat élén a kórházkapunál jelent meg. Eközben mindazok, kik vagyonukat és egyéb tulajdonaikat a városba rejtették volt el, valamint a magyar nemesek és legénység is, kik a beszterczeieknek segítséget nyújtottak és kiknek száma gyalog és lóháton mintegy 300 fő volt, menetszerű rendbe helyezkedtek. A kocsik száma 96 volt, részint kocsik, részint szánok lovakkal és ökrökkel befogva, melyek nagyobbára asszonyokkal, gyermekekkel és egyéb házi néppel voltak megrakva. Az egész szállítmány a kórházkapu utczán át a wallendorfi templom felé mozgott, míg két oldalt vallon zsoldosok és hajdúk képeztek sorfalat.

A kocsioszlop előtt a magyar városparancsnok Vitéz Miklós — kit másutt Mihálynak neveznek — aztán Sigismundi és

Nováky Albert — kit más forrás Nagy Albertnek nevez — szenátorok 100 kopjás lovassal haladtak, míg a kocsioszlopot 200 gyalogos követte.[1])

A wallendorfi templom alatt egy ideig megálltak, a sorfalakat bevonták és a további kiséret az előbb említett csapatokra bízatott. Így haladt a menet egész a Krecsmer malomig, aztán a Besztercze folyó vizén át, miután a vallonok a hidat már régebben felégették.

A Petz ezred legénységének, valamint a vallon gyalogságnak is szigorú testi büntetéssel való fenyegetés mellett megparancsoltatott, hogy esetleg az elvonulás megszemlélése czéljából egyikök se merjen zászlójától vagy szállásától távozni.

Midőn ilyenformán az egész szállítmány mozgásban volt, Básta a városban lévő templomba ment isteni tiszteletre, onnan pedig a wallendorfi táborba, nehány száz német zsoldost hagyván a városban őrségül.

Ekkor, megfoghatatlan módon, nehány száz vallon és zsoldos a Petz ezredből, zsákmányra szomjasan, a seregtől elszakadt és az elvonuló magyarokat Várhelyen át egész Budákig, tehát 2 mértföldnyire, üzőbe vette, a kocsikat megrohanta, kifosztogatta és mindenkit levágott, ki ellentállni akart.

E rossz példát nemsokára a szállítmány védelmére kirendelt Pflanz ezredbeli zsoldosok, valamint a német és vallon lovasok is követték. Az ezt követő zavarban Vitéz magyar kapitányt is lelőtték. Kottovitz ezredesnek lovát kilőtték alóla, Vernim kapitány, ki 3 lázadó katonáját leszúrta volt, lebukott lováról és úgy ő mint a Pflanz ezredbeli Hoffmann kapitány, kik mind a kocsisor elejét, melyben a nemes hölgyek ültek, akarták védelmezni, saját katonáik által lövésekkel megsebesíttettek. De mindennek daczára a nőket tovább is lovagiasan védelmezték és a kocsik rablását meggátolták. Azonban e mellett is sok nő fogságba jutott és meggyaláztatott, így többeket meztelenre levetkőztetve a nagy hidegben ide-oda kergettek.

Sigismundi tanácsos megmenekült, de kocsija kiraboltatott.

Amint Básta embereinek a szigorú tilalom és esküjök elle-

[1]) Ungarisches Magazin 2. köt. 173. oldal.

nére történt eme gaztettéről délfelé jelentést kapott, nagyon felháborodott és szigorú büntetést akart reájuk mérni.

Haladék nélkül útra kelt ezredével Besztercze felé, hogy a vétkes gonosztevőket megtalálja. Különféle szállásokon szétszórva mintegy 30, egész az ingig levetkeztetett nőre akadtak; ezeket Básta felöltöztette és eredesének fejvesztés terhe alatt megőrzés végett átadta, hogy ezeken a szerencsétleneken több kegyetlenséget el ne követhessenek addig is, míg mind együvé nem kerülnek és ellátásukra stb.-re nézve más intézkedés nem történik.

Még ugyanezen az éjjelen 9 vallont fogtak el, kik a városba behatolva egy nemes ember házát kirabolták; úgy ezek, mint a Petz ezred egy tetten ért katonája, lefejeztettek. Egy vallonról kitűnt, hogy Bástát akarta lelőni; ezt a városból Wallendorfig s onnan ismét vissza hurczolták, azután pellengérre állíttatott, négy részre vágatott és a testrészek a négy országúton megrémítésül és figyelmeztetésül kiszegeztettek.

A Petz ezred Geel zászlóaljának hadnagya, kinél több mint 6000 tallér érték találtatott, mi azonban a megrablottaknak vissza adatott, pallos által múlt ki, úgyszintén még többen is, kik az ezredes buzgó kutatása folytán elfogattak, részint lefejeztettek, részint felakasztattak.

Ilyen komoly és erős büntetések folytán Básta nemcsak saját katonái, hanem az erdélyiek előtt is félelmessé tette magát, de egyszersmind nagyobb engedelmességet is biztosított magának. Az elrablott értékeket és egyéb holmikat a gonosztevőktől és a többi népektől is mind elvették.

Nemsokára ezután Básta táborát Kolozsvárra tette át.

Mivel a beszterczeiek a pénzösszeget nem tudták azonnal letenni, Básta egy kapitányt kevés csapattal a városba küldött, hogy a még tartozó összeget behajtsák.

Amint ez a pénz át volt adva, még további veszedelem zúdult eme szerencsétlen városra. Hanyagság folytán virágvasárnap előtti vasárnap borzasztó tűzvész támadt, mely a piacz jobb oldalát a pellengéren túl Frank György házától egész Gwescher házáig teljesen elhamvasztotta. Ismét a vallonok voltak azok, kik a tűz tartama alatt mindenfelé benyomúltak, a boltok ajtóit beverték és rabolni kezdtek. Másnap aztán büntetlenül vonúltak tovább.

A sok nyomorúság után hihetetlen drágaság támadt. Így például 1 mérő = 1½ alsó ausztriai véka gabona 20 magyar forintba, vagy 100 dénárba, Kolozsvártt 35 frtba került. Egy nyolczad akó bor 40 dénárba, egy öl fa 3 frtba, egy tojás 8 dénárba, 1 tyúk 80 dénárba, egy mérő zab 6 frtba került. E drágasághoz járult még egy pestisszerű betegség is, mely néha naponta 50—100 embert is elvitt.

Básta hadi ereje Erdélyben *1602 márczius* havában a következő volt:

5000	ember	a Preuner ezredből
2000	«	a Petz «
500	«	gyalogos vallon
4000	«	fizetett hajdú
1000	«	szilézíai lovas
500	«	frank lövész lovon
600	«	Solm ezredbeli lovas
400	«	4 század vallon
3000	«	huszár
800	«	kozák

összesen 17,800 ember, mely szám a Brassónál ez időben összegyűlt Báthory Zsigmond gyülevész népét nyolczszorosan multa felül.

Báthory, a jezsuiták által véleményében megváltoztatva, továbbá belátva, hogy ilyen erővel szemben Básta előrenyomulását megakadályozni képes nem lesz, ismételten kérte Bástát, találna valami útat és módot számára, miután ő jövőben a császárnak hűségesen kiván szolgálni, ha evvel szemben őt a császár Erdély kormányzójává teszi és uralkodni engedi. Básta kijelentette, hogy eme kérését a császár elé fogja terjeszteni.

1602 junius havában Básta csapataival Brassó felé nyomúlt, hogy lássa, mit akar Báthory tulajdonképen elérni. Nemsokára ezután Csáky jelent meg a császári táborban, hogy Báthory helyett Bástával a béke fölött alkudjék. Miután a törököknél Erdély ellen irányuló semmiféle komoly készülődés észlelhető nem volt, joggal azt gondolta mindenki, hogy a császár és Zsigmond között rövid idő alatt szerencsés és általánosan óhajtott kiegyezés fog létre jönni.

Básta ezután Gyula-Fehérvárra ment s ott Zsigmondot várta, hogy tőle Erdélyt a császár nevében átvegye és a békét megkösse.

Eközben azonban Székely Mózes a nemesség egy nagy részével, kik közt volt Borbély György és Szelestei János is, és mindenféle összeszedett néppel, székelyekkel, törökökkel és tatárokkal, mintegy 4000-en, Gyulafehérvártól nem messze táborba szállt és a hidakat és gázlókat, melyek a Maroson átvezettek, elfoglalta.

Ezen eseményekről, valamint arról, hogy általában összeesküvés készül, Csáky Bástát irásban értesítette, mely értesítést Básta Gyulafehérvárhoz közeledve vette és itt hallotta azt is, hogy Székely Mózes vele értekezni kivánna. Erre Básta Sennyei Pongráczot és Székely Mihályt küldte Székely Mózeshez, hogy kivánságát megtudják. Ez úgy nyilatkozott, hogy a nemesség közül sokan a Zsigmond által Bástával kötendő békébe beleegyezni nem akarnak és ez okból őt, Székely Mózest, rendelték és kivánták fejüknek, hogy más föltételek állapíttassanak meg, a melyek nekik elfogadhatóknak tetszenek.

Erre Básta követei rövid szavakban tagadó választ adtak.

Székely a Maros bal partján lévő hegyszorosokat magának biztosította.

Básta, mint tapasztalt hadvezér, az alattomos terveken, melyeket kovácsoltak, nemsokára átlátott és tudta, hogy jól kell vigyáznia, nehogy hirtelen ellenséges támadás érje. Ez okokból Székely Mózeshez még egyszer követeket küldött azon őszinte ajánlattal, hogy tartsa meg a békét és jelentse ki nyilvánosan, hogy nem azért jött az országba, hogy ártatlan vért ontson, hanem igenis azért, hogy azokat, kik Ő Felsége engedelmessége és oltalma alá jönnek, magához vonja. De ezek az őszinte szavak és intések Székelynél siket fülekre találtak.

Básta ellenben, miután a helyzet feszültsége a két vezér között növekedett, nehogy esetleg támadásnak legyen kitéve, junius 28-án éjjel 15,000 emberével a Gyula-Fehérvárral szemben lévő Maros hidakhoz vonúlt, míg Székely Mózes nem messze, négy csoportba oszolva, vett állást.

Alig hajnalodott, midőn a szemben álló hadak apróbb

csatározásokat kezdtek. Egy nagyobb méretű golyó, mely Básta mellett csapott be, volt a jel a harcz általános megkezdésére.

Warlin kapitány, ki a környéket jól ismerte, bízatott meg a támadás bevezetésével.

Warlin kapitány 4 századdal és Solms gróf zászlóaljával ment elő, aztán jöttek a vallonok a jobb szárnyon, kiket a moldvaiak[1]) és kozákok,[2]) azután Básta a fekete lovasokkal és 4 század a Pflanz ezredből támogattak, míg a bal szárnyon a Tescheni herczeg következett.

Ezen sorrendben támadt Warlin Básta rendelete szerint a vallonokkal és Solms lovasaival az erdélyiekre és azokat az első rohammal összetörte. A harcz folyamán a császáriak 500 kopjás lovas által oldalban, hol az ellenség hátrálni kezdett, támadtattak meg. Midőn a parancsnokló tábornok a harczhelyzet eme változását észrevette, a szilézíai lovasokkal az ellenkező oldalon azonnal ellentámadást intézett és az ellenséget visszavetette.

A bal oldalon a Tescheni herczeg üldözte az ellenséget, míg végre a győzelem kivívatott és az egész tábor elfoglaltatott. Ez ütközet alatt a császáriak 500 embert vesztettek, a székelyek, törökök és tatárok majd 3000-et. Sebesült mindkét részen sok volt.

Székely Mózes a Maros vizén át elmenekült.

A Pflanz ezredbeli Hantlich János hadnagy küldetett a prágai császári udvarhoz a győzelem hírével, miért is egy 200 korona értékű aranylánczczal ajándékoztatott meg.

A gyulafehérvári ütközet alatt Zsigmond Déván tartózkodott. Három nappal később 3000 lovast küldött Bástához kiséretképen és maga személyesen jelentkezett a szabad ég alatt tanácskozás végett, és ott a legünnepélyesebben kijelentette, hogy Székely Mózes terveiről és szándékairól mit sem tudott.

Ezek után a kijelentések után a két vezér lóháton Gyula-

[1]) A jó szolgálatok fejében, melyeket a moldvaiak tettek, a császár két előkelő emberüknek 1602 junius 28-án két ezüst, erősen aranyozott ivó serleget 206 frt 35 kr. értékben adott ajándékba.

[2]) Rostoph András, 500 kozák kapitánya, 1602 augusztus 22-én egy 100 arany értékű arany lánczot kapott a császártól.

Fehérvárra, onnan Szász-Sebesre ment, hol alkalmuk volt, ügyeiket akadálytalanúl tárgyalhatni.

Zsigmond Erdélyt Ő római császári Felsége nevében átadta és így másodízben Rudolf császár oltalma alá helyezte magát. Nemsokára ezután a prágai udvarhoz való útjához kezdett készülődni. Ez útjára Básta egy 200 németalföldi lovasból és 1000 vallonból álló kíséretet, valamint 10,000 forint úti költséget adott. A menet iránya Felső-Magyarországon, Kassán át volt Sziléziába.[1])

Zsigmond deczember havában érkezett Csehországba.[2])

Rudolf császár azt határozta, hogy Zsigmond Prágától 7 mértföldnyire Leitmeritzen várja be a további parancsot, miközben mindaz beszereztetett és amaz intézkedések megtétettek, melyek a fejedelem rangjához illő ellátásához szükségesek voltak. Rudolf császár később a hűtelen Lobkovitztól elkobzott két uradalmat, Lysviopitz-et és Hassenberg-et, melyek együttvéve 50,000 tallért jövedelmeztek, Zsigmondnak ajándékozta.

Székely Mózes, ki magát Bástának megadni nem akarta, Temesvárra a törökökhöz ment.

A gyulafehérvári ütközet után Csáky István abban fáradozott, hogy a török határon lévő három várat, Lippát, Jenőt és Fogarast, Bástának átadja, de az e várakban lévő Báthory Zsigmond-féle őrség csak az esetben volt hajlandó azokat elhagyni, ha hátralékos zsoldjuk nekik kifizettetik, mire Csáky és Básta őket saját vagyonukból elégítették ki és a várakba német zsoldosokat helyeztek el. Igen kapóra jött egy török csausznak juliusban történt elfogatása, kinél 40,000 aranyat találtak, mely összegből a Básta által a katonák fizetésére előlegezett 11,000 tallér fedezhető volt.

A Székely Mózes tulajdonát képező, Lippához nem messze fekvő és a törökök birtokában lévő Solymos várát, melyet egy aga 90 emberrel védelmezett, Básta Novemberben bevette.

Básta tábori szállásmestere, Juggoni Vincze, ki az örvendetes hírt, hogy egész Erdély ismét a császár hűsége alá vetette

[1]) Ortelius pag. 578.

[2]) Hol aztán 12 évvel később meghalt.

magát, Prágába megvitte, a császártól 1602 szeptember 16-án egy 300 rajnai forint értékű arany lánczot kapott.[1])

Az Erdélyben folyó harczok egy időre véget értek ugyan, de a Básta kormányzása alatti béke 1602-ben nem volt olyan, hogy korábbi kegyetlenségeit elfelejtette volna; ellenkezőleg mindent megtett, amivel gyűlöletüket még fokozhatta. A megkínzott szegény ország szabadító után sóhajtozott és mindenkinek reménysége Székely Mózesre irányúlt.

Székely Mózes bejövetele az 1603-ik évben történvén, az általunk szabott kereten már túl terjed; csak annyit akarunk még megemlíteni, hogy Székely a szultán által az erdélyi fejedelemséget neki adó athnaméval jutalmaztatott meg. Az elégedetlenek által híva, saját tevékenységében bízva betört 1603 tavaszán Erdélybe és Gyula-Fehérvárt kezdte ostromolni. Innen kiáltványt intézett az erdélyi népekhez, hogy zászlója alá sorakozzanak.

Makacs ostrom után Gyula-Fehérvár végre megadta magát, Székely ezután Kolozsvárra ment, s úgy az, mint a legtöbb más város is, meghódolt.

Oly nagyszámú híve volt Székelynek, hogy Rudolf császár Erdélyt egészen át akarta neki adni, avval a föltétellel, hogy megelégedjék a tulajdonképeni Erdélylyel és Magyarország ama részét, melyet eddig az erdélyi fejedelmek birtak, a császárnak adja át. Székely eme föltételeket elvetette és az által a császárt a háború folytatására kényszerítette, mely 1603 julius 17-én Székely és az ország tragikus sorsával Brassónál ért véget.»

Gömöry Gusztáv.

[1]) Rumph Farkas többször idézett munkája. Chmel a császári udvari könyvtár kéziratai Bécs, II. köt. pag. 55—59.

A KANIZSAI VÉGEK TÖRTÉNETÉHEZ.

I. Betir pasa levele a nádorhoz 1629.

Mi nagyságos Betir pasa, a hatalmas és győzhetetlen Constanczinápolyi török Császárnak Kanizsai Pasája, *Eszéki, Siklósi, Pécsi, Szigetvári, Babocsai, Berzenczei, Kaposvári, Segesdi* Beglerbégje, fő Pasája és főgondjaviselője. Minden hozzám illendő dologban uri jóakaratomnak kész voltát ajánlom Nagyságodnak. Jó egéssséggel áldja meg Isten Nagyságodat.

Tekintetes Nemzetes Nagyságos Vitézlő úr, akarám Nagyságodat ez levelemmel megtalálnom: Nem tudatik mi okból és ki parancsolatjából a *magyar végbeli vitézek* meg nem szünnek a sok kártételtől.

Valahun valami károk és szent békeség ellen való dolgok esnek és történnek, mind a környülünk való magyar végbeli *hajduk* cselekszik, és magok könnyebbségeért a latorságot megcselekedvén azt szólják a mit akarnak, a ki nem igaz. Ők cselekesznek minden latorságot, mégis gyakorta a törökre fogják, a kinek sem hire sem tanácsa benne. Nagyságod pedig gyakorta az ő hazugságokat igazra veszi.

Elhidgye Nagyságod bizonyossan, hogy a sok kártételök immár tellyességgel szenvedhetetlen, kiváltképpen a *kapronczaiaknak,* a mellyek szüntelen nyilván való csatával járnak, mintha egy szál békesség is nem volna, a török vitézeket hordják. E nyáron a Kapronczaiak a császár utjáról *Babocsa* között és *Berzencze* között egy török asszonyt gyermekével és egy törökkel elvittek, a mellyek felől irtunk a *kapronczai kapitánynak,* hogy eleresztette volna őket. De nemhogy eleresztette volna, de még csak választ sem

adott levelemre. A mellyek felől Nagyságodnak is két rendbeli levelemben írtam, hogy ha az én levelemre választ nem akar adni a kapronczai kapitány és őket el nem akarja levelemre ereszteni: Nagyságod eresztesse el vele őket. De Nagyságodtul is — noha igen vártam a választ — de semmi válaszom nem jött levelemre. Most is nála vannak.

Ez minap is meg a Segesdi uton *Lábad* nevü falunál egy segesdi Juzbasa alól ugyanazon kapronczaiak a lovat ellőtték, ő magát elvitték. Az után ismeg két törököt a császár útján elfogtak és Kapronczára vittek. Maga sem tagadja a Kapitány; sőt inkább fenyegetőzik is levelében, hogy a törökökben többet is hordat el.

Én a szent békeséghez tartván magamot az alattam való végbeli vitézekkel, a magyar vitézek pedig nyilván való csatákat jártassanak, a mint úgy is cselekesznek: az mi módon lehessen? Nagyságodat kérem, Nagyságod tudosítson felőle; mert immár az ő sok kártételöket el nem alhatják a vitézek.

Mostansággal is egy Zahim-iszpaját, *Hemdem iszpaja* nevűt, a maga falujában a Balaton mellett harmad magával megöltek. Azután ismeg vagyon ötödnapja a *segesdi vitézek* kimentek volt egynehányan magoknak télre való életet venni pénzeken. A Balaton mellett Muszt nevü faluba a *Keszthelyi hajdúk* meglesvén őket, reájok ütöttek és megöltek bennek.

Ezféle több sok gonoszságokat cselekesznek. A mely sok gonosz cselekedeteket csak egyedül az Isten tudná előszámlálni és nem én.

A szent békességhez ez szerint tartják a magyar vitézek magokat, a mint Nagyságodnak megirtam. Mikor Nagyságodhoz panaszolni mennek a török vitézekre, akkor mind a magok vétköket és cselekedetöket hárítják a török vitézekre, a melyben a török vitézeknek sem hirek sem tanácsok nincsen, mert nincsen fejek lelkek arra a török vitézeknek, hogy a magyar végbelieknek csak két pénzérő kárt tegyenek is; mert ha tennének is, fejekkel fizetnének cselekedetökért.

Miulta a szent békeség végbe ment, innen Kanizsáról veszett harmincz avagy negyven ember el szám szerint a békeség alatt. Azonkívül egyéb alattam levő török végvárakból azonképpen. A végbeli vitézek immár egynehányszor izben jöttek hozzám

kérvén azon engem, hogy megengedném ő nekik is, hogy magokat károssá ne hagynák hanem ők is helekbe valót hoznának; de még eddig meg nem engedtem, hanem Nagyságodat akartam először levelem által megtalálnom, hogy ha ennyi kárunk volt, elégítesse meg Nagyságod és a Kapronczára elhordott törököket bocsáttatja-e el Nagyságod avagy nem.

Mindenekrül csak Nagyságodtul várok választ és valami válaszom jön Nagyságodtul, annak utánna én is magamat hozzátartván, ha Nagyságod el nem ereszteti a Kapronczára elhordott törököket, és a latrokat a kik a békeség alatt csatáznak meg nem büntetteti, annakutánna magunkat károssá nem hagyhatjuk.

Ezt akarám Nagyságodnak tudására adnom. Isten velünk.

Költ Kanizsán, ma pénteken. Anno 1629. Ez levelemre hamarsággal való minden bizonyos választ várok Kegyelmedtül.

Nagyságod vitéz ur szomszédja. Idem qui supra.

P. S.: A kapronczai kapitány ő kegyelme ezelőtt egynehány esztendővel történt károkat forgat elé e népeken, a melly károk Isten tudja mellyik Pasa ideiben lettek, vagy lettek pedig, vagy ingyen sem. A mely károk pedig más Nagyságos Pasák ideiben estek, azról én nem tehetek; de az én időmben semminemő kára nem esett. Ha pedig olly kára esett én idéttem és megbizonyodik: elhidgye, hogy kárát megtérítettem és a kártevőt érdeme szerint megbüntettettem.

(Czimzet: Az Tekintetes, Nemzetes és Nagyságos Vitéz urnak Gróff *Eszterházi Miklósnak*, Római Császár ő fölsége Magyarországi Palatinosának, Magyarországi Nádor Ispánnak, a Kunoknak főbirájának, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyéknek fő Ispánjának, Nekem Vitéz Ur szomszédomnak adassék ez levél.)

II. Szulejmán pasa a nádorhoz 1632.

Mi Nagyságos Suliman Pasa, a hatalmas és győzhetetlen Konstanczinápolyi török császár ő fölsége *Kanizsai beglerbégje* és Kanizsához tartozandó Császár ő fölsége több végvárainak egész a *Dráva és Száva vizeig fő Pasája* és fő gondjaviselője, belső hadakozó tanácsa Isten engedelméböll. Minden hozzám illendő

dologban uri jóakaratomnak kész voltát ajánlom Nagyságodnak, jó egésséget adjon Isten mindnyájunknak.

Tekintetes és Nagyságos Vitéz úr, a Nagyságod uri levelét ennekem megadák, a melyből megértettem bőségessen mit irjon Nagyságod. De hogy ez ideig a Nagyságod levelére választ nem adhattam, oka ez volt, hogy sok külömb külömb féle dolgaim voltak.

A mi pedig a két Császárnak szent végezésöket illeti, a mellyet ir Nagyságod hogy csak valami csúfságnak és játéknak vélek, Nagyságod énnekem megbocsásson ha a felett csak valami alábbvaló renden levő ur irná is mégis nem illenék hozzá. Mert én a két császár szent végezését még ez ideig minden erőmmel és minden tehetségemmel meg igyekeztem tartani; ezután is azon leszek valameddig Isten az Uraságban megtart, hogy mind magamot, mind pedig az alattam valókat a békeséghez fogom tartani. Ne is adja Isten hogy ellene cselekedjem sem cselekedtessem; mert én is tudom hála Istennek, minemő sok költséggel és fárattsággal ment véghez. A melyre nézve igen is illenék hogy mind a két felől megtartatnék. De jóllehet Nagyságod a török vitézekre hárítja a vétket, de mind a magyarok adnak mindenekre okot. Én Nagyságodnak kétszer izben is irtam, mind pedig szóval is izentem a Nagyságod követétül hogy: csak Nagyságod azokat hátraadassa, a kiket Sziget várból Kanizsára való feljövetelemig a magyarok elvittek, tehát én is azokat, a kik az idő alatt elhozattak, hátraadatom. Az idő alatt pedig az egy asszonynál és hajdúnál többet el nem hoztak.

Mind a kétszer izben a Nagyságod nekem küldött választétel levele felette igen megkésett. Meddig Nagyságodtul levelemnek mássa jött, a magyarok mindennap csaknem próbáltak várunk környül. Egy nap néha háromszor, néha kétszer próbáltak, embert vágtak, elevenen is elvittek. Arra való levést azoknak is atyjokfiai levén, nem szenvedhették atyjok fiainak halálokat és elhordásokat. Ha valamellyet elhoztak is zálogba, azokért hoztak el, nem egyéb gonoszból sem pedig rablásképpen. Mert Isten ne adja hogy én a szent békeségnek felbontására módnekül soha is okot adjak, nem úgy mint Nagyságtok. Mert Nagyságtok torkig fekszik a szent békeségnek felbontásában. Mint mostandan is ollyan dolog tör-

tént a ki még ez ideig soha nem volt, nem is hallatott sem a háborúságban sem pedig a békeségben. Mert mostansággal a *varasdi gyenerál* hogy különben a török vitézeket oda által nem vehette semmiképpen, mivelhogy megparancsoltam volt nagy erős parancsolat alatt minden várakban, hogy a békeséghez tartsák magokat, senki sehova csatára ne menjen, se nyilván se titkon; mert ha megtudhatom, érdeme szerint megbüntetem érette valamely végvárbelire panasz jön vagy a gyeneráltól vagy valamely kapitányától. Ez végre nem volt senkinek feje lelke hogy odafelé az ő végeire ment volna se nyilván se titkon csatára. Hogy odafelé senkit nem csalhatott a törökökben, illyen álnokságot gondolt. Valami két vagy három oláhot, a kik az előtt is ide fele a hatalmas császár hatalma alatt laktak többedmagokkal ismeg oda a gyenerál birtoka alá mentek, illyen álnokságra tanította őket ő maga a gyenerál nagy sok ajándékot és tisztet igérvén nekik, ezt mondván: «Menjetek el — ugymond — *Viroviticzára*, hogy már ti is meg ujabban lakóúl odaakartok menni és mondjátok a viroviticzai törököknek, hogy már ti is meg oda Viroviticza mellé akartok lakni menni mind azokkal együtt, a kik az előtt egynehány esztendőtül fogva ott laktak. Illyen formán ha lehet csaljátok ide őket. Ha ide csalhatjátok hogy ti érettetek eljönnek ide, én — ugymond — urrá teszlek benneteket.» Amint ugy is lett. Odacsalták őket; nem félvén semmit, tartván a szent békeséghez magokat, elmentek hogy már azokat az oláhokat ismeg a császár földére hátrahozzák lakni; a varasdi gyenerál maga személye szerint megleste őket egynehány ezredmagával, a törökökben véletlenül száznál többet kit levágatott, kit pedig elevenen vitetett el.

Igy tartja Nagyságtok a szent békességhez magát. Micsoda békeség lehessen ez illyen? Nagyságtok téteti a sok kárt, mégis mivelünk akarná elfelejtetni Nagyságod.

Nagyságod ökörlopásról és bocskorról hoz példát. — Nagyságod nagy úr. — Aféle példa előhozás nemhogy Nagyságodhoz, de még Nagyságodnál alább való renden levő úrhoz sem illenék. Én Nagyságodnak aféle haszontalan példát nagy dologért nem irnék, mert nem is illenék uri méltóságomhoz. De én Nagyságodat szeretettel kérem mint vitéz urat azon, ha Nagyságod a szent békeségnek igaz megtartója — Nagyságod magát írja Német, Cseh,

Horvát és Magyarországi Palatinusnak, a mint ugy is vagyon — Nagyságod a Gyenerállal Varasdival bocsáttassa el a szent békeség alatt mód nekül és nagy véletlenül elfogott törököket, a mellyek semmi gonoszságra okot nem adtak. Ha Nagyságod azokat hátra bocsáttatja, abból megismerem hogy a békeségnek igaz megtartója Nagyságod, és a békeség is állandó leszen közöttünk.

Ezt akarám Nagyságodnak tudására adnom.

Ez levelemre minden jó választ várok Nagyságodtól. Isten velünk.

Költ Kanizsán ma hetfén Anno 1632. Nagyságod vitéz ur szomszédja. Idem qui supra.

(*Czimzete*, mint az elsőé.)

III. Haszán Pasa a nádorhoz 1634.

Mi Nagyságos Szokolovit Haszán Pasa, a hatalmas és győzhetetlen Konstanczinápolyi török Császár ő felsége *Kanizsai beglerbégje* és Kanizsához tartozandó több végházainak főpasája és főgondjaviselője.

Minden hozzám illendő dologban uri jóakaratomnak kész voltát ajánlom Nagyságodnak mint vitéz urnak. Jó egésséget adjon Isten mindnyájunknak.

A Nagyságod levelét énnekem megadák, a melyből megértettem bőségessen mit írjon Nagyságod. A többi között azt irja Nagyságod, hogy nagy hosszu levelet irtam *Bessenyei*-nek, és hosszu lajstromban elszámláltam az alattam levő vitézek kárvallásit.

Nagyságod megbocsássa, nem csak Besenyeinek, de még Nagyságodnak is azont irhatom, a ki igaz, irom is. De Nagyságod az én irásomra nem ad választ, hanem más egyéb dolgokrul ir Nagyságod.

Irja Nagyságod, hogy Pesten gyülések volt a törököknek és aféle tábori hadba nem itélte Nagyságod méltónak levél irását. — Én sem Pesten sem másunn, sem gyülésben sem hadban nem voltam, hanem mind itt Kanizsán voltam; nem is itélem magamban hogy Pesten aféle derekas had lett volna, hanem az eleitül fogva szokott volt — amint Nagyságtok is tudja, — hogy minden

esztendőben innen alól fel kell menniek a Zahim-iszpajáknak a Nagyságos Vezér-Pasához. Mikor fel mennek, az után, mikor a nagyságos vezér akarja, akkor ereszti haza őket; az ő Nagysága hire nekül akkor haza nem mehetnek mikor ők akarnak.

Irja Nagyságod, hogy hosszu irásomban sok panaszokat teszek, de ha Nagyságod akarná előszámlálni, egy helyében százat számlálhatna Nagyságod. — Én a Nagyságod panasztételét nem tudhatnám mi volna ollyan sulyos és felettébb való én ellenem és az én alattam levő vitézek ellen, holott hagyom mind a Nagyságod igaz lelkiismeretire mind pedig az itt környülünk levő végbeli kapitányok lelkiismeretire, ha igazán meg akarják mondani és lelkeket nem akarják megsérteni, nem mondhatják azt, mióta én személyem szerint ide jöttem Kanizsára az uraságba, hogy a magyar végbeli vitézeknek a török vitézektől ez ideig mód nekül való károk esett volna, a békeség alatt úgy a szent békeséghez tartottam az alattam valókat. Ha mi azelőtt való pasatársaim idejében történt pedig, én azt nem tudom; ha esett is valami, ahoz semmi közöm nincsen.

De az én időmben való husz huszonegy káraim felől, kiváltképpen a mellyek az időtül fogva történtenek, mióta a király követe onnan alól a győzhetetlen Császárunktól Budára feljött, a mellyek estenek, semmi választ nem teszen: ha téríti-e meg káráinkat avagy nem; a mely káraink bizonyosak. A mely törököket elhordottak Császár utjáról honnan, kik *Légrádon* vannak azokban, — a mint Besenyeinek is megirtam volt, — némellyek *Dernyén*, némelyek pedig *Kapronczán*. Nagyságod Magyarországi Palatinusnak és helytartónak irja magát lenni. Nagyságodtól meglehetne az, hogy káráinkról megelégíthetne és az elhordott törököket megadathatná. Én sok káraimat számláltam elé. A török vitézek sok kárvallása és veszedelme Nagyságod előtt semmi; és az *egerszegiek* egynehány lova Nagyságod előtt soknak tetszik. — Nagyságodnak azért nem szükség sokat irnom. Kérdje meg Nagyságod a komári viczekapitányt és vajdákat az ő igaz lelki ismeretikre mit cselekedjenek Komár között és Kanizsa között a *légrádiak* és *dernyeiek*. Akár molnákból, akár faluk mellett, törököket vágnak és elvisznek. Ha lelköket el nem akarják veszteni, azok megtudják mondani Nagyságodnak. Hirekkel vagyon azoknak sok gonosz cselekedetjök.

A mely nap az iszpaját is levágták, mikor a vitézek kimentek nyomra nyomozni, és *Egerszeg* felé mentek. Egynehány lovat ha elhoztak — kit én nem tudok — a mellyeket irja Nagyságod hogy ha megadatok és a kik a szent békeség alatt aféle károkat cselekesznek ha megbüntettetek jó jóval, hol nem, tehát én is részes leszek a dologban mintha magam cselekedtettem volna: tagadom azt; Nagyságod megbocsássa, én ez ideig is aféle módnekül való dologgal nem éltem, de a mint szokták mondani, magáról ember mást sem hiszen.

Nagyságod is azért a mi kárainkat és embereinket ha megadatja és aféle szent békeség ellen cselekedőket ha megbünteti: abból megtudom én is hogy a szent békeségnek igaz szeretője Nagyságod; én is azután azon leszek, hogy a lovakat felkerestessem.

Hol pedig Nagyságod a mi kárainkról eleget nem tétet, és az elhordott törököket meg nem adatja: tehát abból megtudom, hogy Nagyságod is részes a dologban, mintha Nagyságod cselekedtette volna.

Im ez elmúlt napokban, azután hogy Besenyeinek küldtem úri levelemet, *Gombai Benedek* hatvanad vagy hetvened magával ment volna a segesdi utat lesni, törököket fogni.

Isten nem segítette. Mert valami gyalog törökök, tizenketten, reájok találtak. Futva szaladtak Komáromba. Azt is meg tudják mondani a Komáriak Nagyságodnak.

Ez szerint tartják a magyarok, akár egerszegiek, akár másunnan valók, a szent békeséghez magokat. — De ez ideig az én alattam valók felessen, sem pedig zászlóval, sem Császár utat lesni, sem egyebüvé nem mentek. Valaki Nagyságodnak ugy adta eleibe a dolgot, — Nagyságod megbocsássa — de az az ember hazudott Nagyságod előtt.

Ezt akarám Nagyságodnak a Nagyságod levelére válaszul adnom. Isten velünk.

Költ Kanizsán, ma szombaton. Anno 1634.

Nagyságodnak vitéz úr szomszéd szolgája. Idem, qui supra.

Czímzete, mint az elsőé.

(Mind a három *eredeti.* Eszterházy Miklós nádor levelei között. Repos: 71., a *kismartoni* főlevéltárban).

Dr. Merényi.

VESZPRÉM OSTROMA ÉS VISSZAFOGLALÁSA 1566. JÚNIUS 30-ÁN.

Midőn Miksa király 1564-ben trónra lépett, békés viszonyban akart élni úgy az öreg Szulejman szultánnal, mint Erdély ifjú fejedelmével, János Zsigmonddal. A szultán viszonozta e békés érzelmeket s azok bizonyságául a többi között az 1562. április 4—5-iki szécsényi csatában foglyul esett és Konstantinápolyban őrizett Krusich Jánost, a kiváló korponai és Fánchy György bozóki kapitányokat is Miksának ajándékozta. De nem úgy a fejedelem, ki csakhamar támadólag lépett fel s még 1564-ben hadvezére Báthory István által elfoglaltatta Szatmárt és Nagybányát. Miksa 1565. elején Schwendi Lázár generálist küldte e várak visszafoglalására, ki nemcsak e feladatot oldotta meg, hanem hozzá Tokajt, Szerencset és Erdődöt is hatalmába kerítette. Az erre megharagudott Szulejmán utasította a budai és temesvári basákat, hogy János Zsigmond segítségére siessenek; Miksát pedig felhívta, hogy Tokajt és Szerencset a fejedelemnek adja vissza. Ez azonban vonakodott e követelést teljesíteni, míg Szulejmán vissza nem adja Pankotát, melyet a budai pasa a békekötés után ostrommal bevett. A portán ezt hadüzenetnek vették. Musztafa boszniai és Hasszán temesvári pasák azonnal megkezdték a háborút, sőt a következő (1566.) évben az agg szultán kijelentette, hogy személyesen fogja hadait Magyarország meghódítására vezetni.

Miksa minden lehetőt megtett az ország védelmére s mintegy százezer főből álló hadat gyűjtött Németországból, Ausztriából, Olasz- és Magyarországból. A pápa is 50.000 aranyat küldött a hadi költségekre s az a százezer harczos hiába állt Győrnél, tét-

lenül nézte Zrínyi Miklós hősi védekezését Szigetvártt s még csak azt a 15.000 törököt sem támadta meg, kik a Dunántúlt dúlták fel.

Az egész 1566-ik évi hadjáratnak egyedüli örvendetes és vigasztaló eredménye volt Palota megvédelmezése, Veszprém és Tata visszafoglalása.

A háború még a szultán megérkezése előtt vette kezdetét. Arszlán budai pasa júniusban Palotát fogta ostrom alá; azonban erélyes ellenállásra talált és eredmény nélkül kényszerült elvonulni. Ugyanakkor Salm Ekkhard gróf támadólag lépett fel; Veszprémet majd Tatát is megvívta.

Palota megszállása s elestének hamis híre nagy félelembe ejtette a bányavárosokat, hová a június hó folyamán minduntalan hírek jöttek Budáról s a nógrádi török várak felől, hogy a budai pasa területöket is készül elfoglalni. Azért követet küldtek Salm grófnak dunántúli táborába, hogy biztos hírt hozzon Palota s általában a dunántúli ügyek felől, egy másikat pedig a királyhoz, hogy a bányavárosok s vidékének védelmére megfelelő csapatokat küldjön.

A bányavárosok követei megbecsülhetetlen jelentéseket tettek városaiknak úgy Palota megvédelmezéséről, mint a 14 év óta török kézben levő Veszprém ostroma- és visszafoglalásáról.

Így a királyhoz küldött követ, Tielesch Lénárt, Körmöczbányának aranytollú jegyzője[1]) Bécsből július 1-én és 2-án a következőket jelenti városának:

«Mit *Palotta* helt sichs Gott lob viel annders, denn wie man eine weil dauon geredt hat, denn nach dem Abzueg oder Flucht seind die Türken nicht zum andermal darfür khommen, sonndern haben sich eine Meil Wegs daruon gelägert, eins teils sind hinein in Weissenburg entueichen, die vnnsern inen nichts nach vnd wie die Rede gehet, werden die *Tatta* (welches vast gar öde) *Vesprim*, vnd *Weissenburg* angreiffen, alsbald das Regiment Khnecht, welches gestern von hinne verruckt, hinunter kömbt. Gott wolle inen mit seiner göttlichen Hülff beistehen, vnd gnädige Victorj

[1]) A bányavárosok közgyűléseinek a királyhoz stb. intézett supplicatio-it s egyéb hivatalos aktáit mind ő fogalmazta.

verleihen. *Von wegen Palotta ist Ir. Mt. ietzund im Bedencken, ob mans weitter befestigen, oder aber gar schlaiffen vnd zerraissen solle, damit der Feind sich nicht weitter darumben annemen dürffe.*

Gestern (jun. 30.) hat Ir. Mt. auff allen Cantzln newe Ordnung, wie man sich diese Zeit über weill der Krieg weret, in Städten, Märckten, Dörffern etc. verhalten solle, in Sonderheit mit dem Gebett, darzue täglich eine Stund ernennt, vnd mit der Sturmglocken das Volck zur Kirchen versamblet soll werden, bei hoher Straff publicirn lassen, auch Form vnd Weise des Gebets, in der Kirchen, vnd im Haus daheim zugebrauchen, fürgeschrieben, welche ich wils Gott im Druck zuwegen vnd mit mir heimb bringen wil.» 1. Juli.

«Post Scripta. Nächten zur Nacht hora 9. ist der Kaÿ. Mt. ein Post zuekomen, die zaigt für gewies an, *Vesprim sei schon vnnser, vnd der Türken, bej 5000 darfür vnd darinne vmbkomen, der Waiber vnd Khinder hat man verschonet, der vnnsern seind auch ein guet Tail blieben.* Gott helff waitter. Grosz Geschütz füret man hieher aus Behemen, Merhern vnd oben ausm Reich zu vast alle Tag vnd stehen vom Sonnabendt an bis heutt auffm Platz vor der Kaÿ. Burgk 99 Stuck, die ich selber heutte gezelt, one die, so man vber die Prücken nicht bringen khan, vnd die Maurbrecherin, welche schon zuuor hinab auff Raab zugefüret sind worden. Wien 2. Julj».[1])

E jelentés után július 13-án megjött a selmeczbányai követ is, Siebenbürger Lénárt, Salm grófnak, Selmecznek szóló, következő vigasztaló levelével:

Szokott köszöntés. «Euer Schreiben hab ich vonn derselben Mitbürger vnnd Gesanten, Lenhart Siebenbürger, empfangen, Innhalts, wie beÿ euch das Geschreÿ erschalln gewest, das Hausz *Palotha* vonn dem Feind eingenomen worden seÿ, verstanden. Darauf wist, das dem nit also, sonndern ich das mit der Röm. Kaÿ. Mt. vntergebnen Kriegsfolck entsecht, wieder vom neuen mit erlichen Kriegsleiten gesterkt, vnnd besetzt, also dessenn Zuuorlieren gar kain Gefahr mer auf im Stät, sonndern sie das

[1]) Körmöcz sz. kir. és főbányaváros levéltára. Tom. I. Fons. 26. Fasc. 3. Nro 338.

eroberen viel taussent Türken darob zue Poden geen müssen, auch mit Verleihung göttlicher Genaden, das Haus *Vesprÿn mit Gewalt eingenomen haben, vnnd erobert, wie gedachter euer Mituerwanter augenscheinlich gesehen.* Der Bascha von Ofen ligt bald negst zue Weissenburg, aber nit starck, kan vnns kein Schaden than, vnnd wiewol er vnns zum öffteren angesprengt, unausgericht abzogen, keines Scharmitzls mit vnns zuthuen erwarten wollen. Von dem Beglerbeeg, wiewol der auf dem Weg sein sol, kan ich mich noch nichts von schreiben, dürfft euch aber seinetwegen nichts beforen, dann vnser allergenedigister Kaiser vnnd Herr innerhalb 10 Tagen, dermassen mit einer Anzal Volck von Teutschen vnnd Welschen etc. zue Feldt sein wirt, das wir ime, vnd dem Türkischen Kayser mit Verleihung göttlicher Genaden stark genug sein, vnd ob Gott wil, einmal seiner Tiranneÿ ein End machen wollen. Was sich waitter zuewüegt vnnd begibt, will ich euch jeder Zeit hernach berichten, wie Ir auch merers von derselben Gesanten zuuornemen, des hab ich euch auff derselben Schreiben zu Antwort anfüegen. Daneben vnns alle in die Behuet des Allemechtigen beuelchen wellen. Datum im Feltleger vor Vesprin, den 5. Julj Ao 66-ten

Erk. Graff zue Salm
manu ppria[1].»)

A levélnek ezen másolatát Selmecz városa, követének jelentésével július 14-én megküldte Körmöczbányának. A jelentés igen becses, mert oly egyénnek hiteles elbeszélése, ki szemtanuja volt Veszprém ostroma- és bevételének. Selmecz város levele hangzik a következőleg:

Szokott megszóllítás és köszöntés. «Es tragen E. H. (euere Herrschafften) one Zweifel gut wissen, das kurcz verschiener Zeit durch der drei erbarn Städt Abgesanten, als Cremniz, Schemnicz vnd Neusol ist beschlossen worden, das man aus der Röm. Kaÿ. Mt vnsers allergnedigisten Herrn Feltleger, mochte Kuntschafft haben, wie es sich allenthalben hette, vnnd entlichen darauf blieben, das wir eine tugliche Person, die in der Sachen dermas-

[2]) E levél másolata meg van a körmöczi levéltárban. I. 26. 3. ad no 318.

sen erfahren, abferttigen sollen, welches bescheen, vnd haben vnnsern Diener, auch Mitwoner alhie, Lenharten Siebenbürger, den 25. Junÿ abgesant, im auch ein Schreiben, an den wolgebornen Herrn Herrn Erken Graffen zue Saim etc neben einem Pasprieff, damit er sicher möcht durchpassiren, mitgeben. Ist also gedachter Lenhart den 29. Junÿ zu Abent in das Leger beÿ *Vesprin*, gluklichen ankomen, vnd dem Herrn Grafen das Schreiben præsentirt, welches sein Genaden mit freuntlichen Gemüet empfangen, vnd sich alles guts gegen den Städtn (a bányavárosok) zuelaisten, verbotten, hat sich auch denselbigen Tag zuegewogen, das der Graff Vesprÿnn hat berennen lassen, haben die Türken auff sie heraus geschossen, vnd in demselbigen Schiessen, ist ein gros Stück Mauer eingefallen, welches baldt dem Graffen anzaigt worden, das man durch solches Loch, in die Stat möcht zum Sturm lauffen. Hat man alspalt das Feltgeschutz, so sie mit gehabt, für dieselbigen Lucken gezogen, vnnd hinein geschossen, das die Turken nit Zeit gehabt, desselbig widerumb zuzumachen, vnnd in derselbigen Nacht seind 60 Türken aus Vesprin gefallen, vnnter welchen sich einer irr geritten, vnd auf des Feltlegers Wacht troffen, welchen man balt gefenglich angenomen, vnd in befragt. Hat er bald anzaigt, wie vorgemelt vnnd darnach bekent, das vber 200 Türken, nit inn Vesprin wern. Also hatt der Graff *früe*, das ist *den 30 Junÿ*, den Vngern vnd Deutschen predigen lassen, vnnd vngeferlich vmb 9 Uhr, haben die Ungern *Jesus* dreimal geschriren, darauf sein dreÿ Schusz geschen, darnach ist man zum Sturmb geloffen, nemblich, wo die Mauer eingefallen, 4 Fändl, vnnd an dem andern Ort 2 Fändl Deutsche Knecht, vnnd auf das Thor seind die Vngeren angeloffen. Haben sich gleichwol die Türken seer gwehret, mit Puluer, vnnd ander Rüstung heraus geworffen. Dagegen haben die vnnserigen auch Fewer hinein geworffen, das also pruende worden, vnd in demselbigen mit Hilff Gottes erobert, vnd eingenomen, vnnd seind die Turken alle, so darin ausserhalb 3, so die Vngern, vnter inen behalten, niedergehauet worden. Was aber Weib vnd Kinder, vnnd Jungfrauen gewesen, welche sich inn einem Gewelb, so vnter der grossen Kirchen gewesen, haben erhalten, betreffent, die hat man alle gefenklich angenomen, vnd den maisten Tail auf wertz verschikt. *Nach solchen Erobern*

ist Vesprim dem Herrn Thurÿ Gürgen vbergeben worden, welcher desselbige wider befestiget, vnd soll noch mit Krigsuolck, auf diese Stund darinnen sein. Nach diesen allen, ist das Leger, nachdem es zum Thail ein Mangl am Profiant gehabt, widerumb auff Raab zue herauf verruckt. Hat auch der Herr Graff gemelten vnsern Potten, ein Schreiben mitgeben, von welchen wir E. H. hiemit ein Abschrifft übersennden.»

Schembnitz den 14. Julÿ Ao 1566-ten

N. Richter vnd Rath
der Stat Schembnitz.[1])

Végül legérdekesebb Tielesch Lénárt, Körmöczbánya követének, Bécsben, július 5-én írt és mindenre kiterjedő jelentése, melyben a táborból a bécsi udvar számára érkezett hivatalos, tehát hiteles jelentések alapján mondja el az 1566-iki háború palota-veszprémi epizódjait. Szól pedig a következőképen:

«*Narratio vera de recuperato per Caesareanos Vesprimio, vltima Junÿ, Anno Domini 1566.*»

Als die Röm. Kaÿ. Mt, vnnser allergenedigister Herr, von dem Augspurgerischen gehaltnen Reichstag, Sambstags, den achten Junÿ, Gott lob glucklich vnnd wol alher gelangt, vnnd aber Ir. Khaÿ. Mt. vnnderwegs nit ferr von hinnen Iren von der Fürstlichen Durchlaucht Ertzherczogen Carlen etc ain Post entgegen, vnd dise Anczaig mitkhummen, inmassen der Wascha von Ofen das Fürnemb Schlosz *Palota* Mittwochs zuuor in die 8000 starckh gewaltig belegert, auch in der khurtz Zeit mit siben Maurprecherin vnnd andern groben Geschutz in gueter Anzall also hart beschossen vnnd gearbeit, das die darinnen khain sichere Wehr, oder Standt mer gehabt.

Also ist gleich gancz bequemlich, vnnd wol zur Hannd, der Ober-Österreichischen Lannden Stathalter *Graff Georg von Helffenstain,* Irer Mt. Ratt vnd Obrister mit zweff Fendlen Oberlendischer wolgeputzten Deutschen Knechten den aindlifften Junÿ hernach geraicht, welchen Ir. Khaÿ. Mt. gestracks nach Rab, vnnd

[1]) Körmöczi levélt. I. 26. 3. 339.

also auff dem Tonawstramb in zwaien Tagen gefertigt, vnnd demselben Grafen, vnd dan auch dem *Herrn Graff Erkhen von Salbm*, Obristen daselbst zu Rab gemainen vnd volkhumen Beuelch gegeben, auff die Entsatzung vnd Rettung Palota bedacht zu sein, vnd darin khain Zeit nach Gelegenhait zuuerlieren.

In dem khumbt zumall auch *Claus von Hadstadt* mit seinem Regiment Deutscher Knecht auch herzue, der gleichsfals imer fort nach Rab gefürdert worden.

Als nun hie zwischen, vnnd vnnder dessen Graff Erkh in die 400 Wagen von Rab vmb Holcz zu Notturfft der Gepew daselbst ausgeschikht, sein die Türckhen von Palota so heraussn aufm Straiff gewest, des grossen Staubs von ietz gemellten Wagen gewar worden, hartt erschrockhen, vnd imaginirt, das solches der Röm. Khayÿ. Mt. gantzer Heer sein müste, vnnd also gestrackhs zum Wascha geeilt, ime dasselb angezaigt, dardurch dann alspallt im gantzen Lager aingemeine Sorg vnd Furcht entstannden.

Aber der allmechtig Gott hatt solches noch besser gefüegt, dann wie Ir. Khayÿ. Mt. dem redlichen, ritterlichen Mann *Turj Georgj* Haubtman in Palota, das Losz der Entsaczung mit etlichen Feuren vngeferlich ain grosse Meill Wegs von dannen geben zulassen, zuempoten, da hatt der Herr Graff Erkh den gueten Leutten zum Trost in der vorgeenden Nacht, als die Türckhen den Staub von den 400 Wagen gesehen vngeuerlich vnd vngeachtet, das die vnnsern noch zu Rab gelegen, vnnd die gerussten Pferdt so *Schellendorff* bringen soll (die gleichwoll zu Olmintz gemusstert, aber noch nicht verhanden gewest) durch herzue bestelte Pauern mit Anzundtung zwaier öden Pauern Heuszlen vnnd sonst in die zwaintzig Feur mit Stro Reisz, vnnd dergleichen Zeug zuerichten, vnnd vngeuerlich zwischen neun vnd zehen in der Nacht mitainander anzündten lassen, welche auch in alle Höch lusstig geprunnen.

So palt nunder Bascha vnnd die Türckhen derselben gwar worden, haben sÿ allererst nicht anderst gewist, noch vermaint, dan das vnser Heer vnd Entsatzung nun schon verhanden, vnd sich gelegertt hette, zu welchen auch nit wenig dinstlich gewest, das die vnsern in Palota, als sÿ Feur gesehen, vnd etlich Stuckh abschiessen lassen.

Also khumbt vrpring am solche vnuerhörte Flucht in die Türckhen das sÿ so eilendts vnd geschwindt aufbrochen, das sÿ auch die Zelltsteckhen nit aufflösen mügen, sonder die Streng abgehauen deren Zellt sehr vill, vnd den maisten Taill der Profiant, sambt einer gueten Anczall Khugeln vnnd Puluer dahin den gelassen, vnd allain mitt dem Geschutz fort getrachtet, auch noch dieselbig Nacht bisz für *Stulweissenburg* geruckht.

Da es nun Tag worden, haben sÿ erst gesehen vnnd erfaren, das niemandts der vnsern, so inen ain har hett khumen khünden, verhanden gewest, vnd wiewol sÿ sich des spöttlichen Abzugs gern gerochen, vnd wiederumb für Palota gewant, vnd ir Vorhaben mit dem Sturmb (den sÿ dann one alles Mittl erhalten mügen) volstreckht hetten, so haben sÿ sich doch (nachdem sÿ die Khundtschafft empfangen, das angeregter Claus von Hattstatt mit den seinigen zu Rab auch schon ankhumen, vnd der von Schellendorff mitt sechs starckhen Fanen Reuttern albereit auch in der nähet) darfür weitter nicht wagen dürffen.

Da wir nun in solchem irem Abzug derselben Schellendorffischen Reutter nur vier oder 500 gehabt, wolten wir inen zum wenigisten das Geschutz abgehandlt haben, nun aber sollen wir vnns an dem genuegen lassen vnd dem allmechtigen Gott, als der solch Mittl allain geschückht, vnd der Feindt Hertz vnd Gemüet also zugericht, Danckh vnnd Lob sagen.

Demnach, vnnd als sich dises verloffen, vnnd nun vnser Khriegsuolckh in stattlicher Anzall zu Ross vnd Fues sich gemest hette, ist von der Khaÿ. Mt. baiden Grafen vnd Hatstatt beuolhen worden, das sÿ mit dem gantzen Hauffen sambt denen so aus den Granitz Fleckhen zusamen gestossen, so dann allenthalben ob fünffzehent tausent guetter Khriegsleutt gewest, auff Palota zuzihen, den Feindt suechen, vnd da sÿ in bekhämen, im Namen Gottes das Hail versuechen solten, wie dann also von gedachten baiden Herrn Grafen khain anders begertt, vnnd also gestrackhs volzogen.

Als sÿ aber der Ennden khumen, haben sÿ befunden, das der Bascha das Geschutz aus dem Veldt in Stullweissenburg füren lassen, vnnd er mit den seinigen dannocht so starckh er auff khumen mügen, nahendt bei derselbigen Statt in ain solchen

Vorttl gelegertt, das inen die vnsern nitt getrautt, ime disz Ortts ichtes abzubrechen.

Entgegen aber der Bascha sich vmb die vnnsern auch nit annemen dürffen.

Vnnd wie aus den Khundtschafften verstannden, so soll gedachter Bascha auff einen Perg der Enden geritten, vnnd vnser Leger mit Vleiss besichtigt, dasselbig auch für vill noch grösser angesehen haben, weder es an im selbst gewest, vnnd ist darauff palt gestrackhs vnangesehen seines strarckhen Lagers vnd Vortls in aller Still vnd bei nächtlicher Weill auffgebrochen, vnd seinen Weg den nächsten nach Ofen genomen.

Als nun die vnnsern solchen Abzueg vermerckht, haben sÿ inen fürgenomen, die Vesstung *Todes* (*Tata*) zubelegern, vnd den Zug also angeordnet, das Irer Mt. Haubtman vber die Hussarn *Maior Valentin* mit den seinigen im Vortzug, die Wagen vnd Trosz aber gestrackhs auff ine, vnd das andere Khriegsvolckh in irer Schlachtordnung vber alle weite des Veldts hernach geordnet.

Nach dem man nun nahendt auf *Vesperin* (so dann ein Bischoffliche Statt, vnd nit der geringisten Vesstung aine, die auch in die zwantzig Jar lang von den Feinden innen gehalten worden) ziehen müessen, ist gedachter Maior Valentin etlicher Türckhen, so von Vesperin allenthalben auff vnser Profiant gestraifft, ansichtig worden, von stundan mit inen darauff gehawen, sÿ bisz vnter das Thor geiagt, etlich vnter dem Thor erstochen, vnd zwen daraus gefangen, welche man dan eilendts, vnd streng befragt, die bekhent, das in die 400 Türckischer Pferd heruornen, vnnd der weniger Thaill darinnen wäre.

Darauff Graff Erkh von Sallm den redlichen Mann Herrn *Hannsen Rüeber* mit einem Fanen Reutter zu sich genomen, vnd Vesperin berennt, zusehen, wie die Sachen alda geschaffen wäre. Sÿ haben sich aber darinen mit irem häfftigen Schiessen auff allen Seiten wol sehen vnd hören lassen, alda hatt abermaln der allmechtig Gott ain augenscheinliche Gelegenhait angezaigt. Dann als sÿ so häfftig heraus geschossen, ist ain Stuckh von der Maur herab in Graben gefallen, darauff Graff Erkh gesagt: Eÿ, das wollt Gott, das ist ain Zaichen, das vns Gott der Herr Vesperin in die Hand geben wil. Von stundan zwo Falckhanen bringen lassen, für

bemelte nidergefallene Luckhen belegertt, vnd damitt die Feindt dieselb nicht wider verpauen möchten, on Vnderlasz darain geschossen, vnnd die Turckhen abgetriben, bis Graff Georg den volligen Hauffen in guetter Ordnung hernach gebracht, der dann palt beschehen.

Als haben die baide Grafen fünfftausent Man von Teutschen vnnd Hungern zum Sturmb geordnet, welche an dreien Ortten zu sturmen vnd zu arbeiten angefangen, nemlich die Hungern am Thor, die Teutschen an der von sich selbst eröffneten Luckhen (gleichwol dieselb dannocht bei weitem nicht zum Sturm beschossen gewest) vnnd am dritten Ortt wer da hatt wöllen.

Dan auch dem Khriegsvolckh der Preisz frei zugesagt worden.

Also ist der Sturmb am Suntag, den letzten Junÿ verschines zu Morgens vor siben Vhrn angangen, vnd hat gewärtt bisz nach siben zu Abents, dann sich die Feindt, zu dem das iren wenig gewest, vnsäglich, häfftig, vnd manlich gewertt.

Es hat aber der güttig Gott je wöllen, das die vnnsern obsigen, vnd die vnglaubigen vnderligen solten, das in solchem grausamen Khempffen, vnnd der Veindt dapferen Widerstandt ist auch letzts ain Feur im Schlosz von Puluer auskhumen, welches zu irem Verderben mit Gewalt hinder inen her gebrunnen, das weitter nit wol beleiben haben mögen. In dem, vnd als sÿ sich an allen Orthen wehrten muesten, darzue das Feur auf dem Hals gehabt haben, entlich die Teutschen die Luckhen, vnd die Hungern das Thor mit Gwalt, vnnd also disen angeregten Fürnemen von den Turckhen innen gehabten Platz, Gott lob, sich hafftig vnnd glückhlich erobert.

Wiewol, nun die vbrigen Türckhen ir Sicherhait in die Kirchen genomen, vnd sich alda ergeben, so gaben sÿ doch bede Grafen on alles Mitl niderhauen, aber Weib vnd Khinder (so in statlicher Anzall beiainander gefunden worden) nichts thuen lassen.

Haben also die vnnsern ain zimliche guete Peut, sonderlich vill gueter Pferdt bekhomen, gleichwoll durch das Feur vill guets Dings vnnd Zeugs, auch Pferdt verdorben sein sollen.

So will Ir Khaÿ. Mt durch den so bei dem Handl gewesen, vnnd die Zeittung alher gebracht, bericht worden, so sollen der

vnsern ain die anderthalb hundert todt bliben, vnd in die fünffzig verwundt, der Türckhen aber in die zwai hundert streitbare dapfere Männer gebliben sein.

Vmb welchen glucksäligen Succes, vnnd das sich die Sachen zu ainem gueten Anfang schickhen, dem almechtigen Gott pillich die Ehr, Lob vnd Danckh gegeben, vnnd sein göttliche Mt vmb ferrere Genad vnd Beistandt von Hertzen gepetten werden solle.

Actum Wienn den fünfften Julÿ, Anno etc. im LXVI-ten.»[1])

Ime az 1566-iki háború egyik legörvendetesebb eredménye a kortársak és szemtanuk elbeszélése szerint leírva.

A körmöczbányai gazdag levéltár, melyben több mint hétszázezer okmány található, nemcsak a bányavárosok és vidékének, hanem egész hazánk történetére vonatkozólag is tömérdek és megbecsülhetetlen adatokkal rendelkezik; sőt sok külföldi hírrel is találkozunk benne. (Zeittungen aus Rom, Cöln, Constantinopl stb.) Maga hadtörténelmi osztálya (Bellica) három Tomus-ában több mint 20,000 levelet tartalmaz az 1389—1710-ig terjedő időből.

Ezenkívül a hét bányaváros jegyzőkönyvei, a számadási könyvek stb. kimeríthetetlen kincseket kínálnak a hadtörténésznek.

Vajjon eljön-e és mikor jön el az idő, midőn a «Monumenta Septem Civitatum Montanarum» 40—50 vaskos kötete fogja megvilágítani a bányavárosok, Magyarország ezen kincstárának, sőt az egész országnak történetét, melyre nézve a magyar nemzetnek legujabban is iródó, millenniumi történetében hiába keresünk valamire való adatot a hét magyar bányaváros multját illetőleg, az Anjou-királyok korától kezdve, midőn a bányászat az ország javára annyira felvirult?

MATUNÁK MIHÁLY.

[1]) Körmöczi levélt. 26. 3. 339. Tielesch irása.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottságnak f. évi április hó 26-án tartott ülésén bemutatta az előadó a mult 1896-ik évi számadásokat és az évi jelentést, mely a nagygyűlés elé terjesztendő, jelentést tett a Magyar Hadi Krónika befejező részének kiadásáról és más bizottsági ügyekről.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Báthory István király magyar hadserege.[1]) Ismeretes, hogy Báthory István lengyel királynak állandóan volt magyar katonasága. Hódító hadjárataiban magyar vitézeire számított legjobban, s nélkülök meg sem indúlt volna az oroszok ellen; mert a lengyel hadsereget királylyá választásakor fegyelmezetlen, rendetlen állapotban találta, melyre kipróbált, harczedzett magyarjaival kellett lelkesítőleg hatnia.

[1]) *Veress Endre* kolozsvári egyet. m. tanár úr az erdélyi fejedelemség története körében tett tanulmányai folyamán kutatott a lengyelországi levéltárakban s ezen kutatások eredményét «*Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVII. századi történetéhez*» czím alá összefoglalván, azt a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályában felolvasta; e tanulmányt az akadémia most az «*Értekezések a történeti tudományok köréből*» folyó évi 9. számában kiadván, fölötte szükségesnek és hasznosnak tartjuk belőle azon részt az alábbiakban közölni, mely Báthory István király magyar hadseregére vonatkozik s e tárgyban a legbecsesebb adalék. *Szerk.*

A huszárok mintájára szervezte is erős kézzel a lengyel lovasságot, s a híres zaporogi kozák lovas-csapatokat, a hajdúk példájára pedig a gyalogságot, a mi az attól idegenkedő lengyelek szemében teljesen új intézmény volt.[1])

Ily előkészületek után 1579-től 1581-ig küzdött a muszkákkal, Rettenetes Iván czár óriási sereg-áradata ellen, s a mint *Szádeczky* is, e hadjáratok első évének magyar hisztórikusa, kiemeli: harczaiban «a dicsőség oroszlánrésze kétségkívül a magyar seregeket illete.»[2]) De, melyek, milyenek s mekkorák voltak e seregek? Kik vezették győzelemről-győzelemre? Kik azok a *névtelen hősök*, a kiknek segélyével már a hadjárat 1579-iki első évét: Polock, a körülötte fekvő nyolcz vár és hozzátartozó vajdaság visszafoglalásával fejezte be Báthory?!

Mindezekről sejtelmünk sincs. Annyit tudunk csak, hogy a nagy király jobb keze Békés Gáspár, egykori erdélyi ellenfele volt, kihez *Szádeczky*, kútfőink alapján még Bornemisza János, Zsuki Ferencz, Vadas Mihály, Kőrössy János és Rácz Péter parancsnokok nevét nyomozta ki. Bővítik még e névsort a Báthory István leveleiben említett vitézek nevei,[3]) de, hogy kinek mennyi s milyen katonája volt, nem tudtuk eddig még csak hozzávetőleg sem, sem a sokat feljegyző Szamosközytől, sem egyéb krónikáinkból.

Még az egykorú Gyulai Pál is, a ki pedig az események élénk hatása alatt, s összeköttetései révén, a Lengyelországból az erdélyi fejedelmi udvarba érkező hírek közelében élvén, 1581-ben könyvet is írt a király győztes hadjáratáról,[4]) csak Barbély György, Bornemisza és Ká-

[1]) Ezt a szervező munkáját magok a lengyel történetírók is elismerik; sőt dícsérőleg emelik ki, hogy egészségügyi csapatokat is alakított, a mi addig a lengyeleknél ismeretlen volt és Báthory István királyig a hadsereg kíséretében még orvosok sem voltak.

[2]) Ld. dr. *Szádeczky* Lajos: Báthory István hadjáratai az oroszok ellen. A «Hadtörténelmi Közlemények» 1888. I. évf. 32. és 40. lapján. Idejegyzem még, hogy ez első év eseményeiről «Raguaglio del sucesso della guerra mossa l'anno 1579 dal Rè di Polonia, et il Duca di Moscovia» czímen egykorú leírás olvasható a drezdai kir. könyvtár kézirati osztálya *F. 132.* sz. kötete 110—134b. lapján.

[3]) Lásd: Báthory István lengyel király levelei 1576—1585. A gyulafehérvári levéltárban levő eredetiek szerint közli dr. *Ötvös* Ágoston, a «Magyar Történelmi Tár» 1861-iki, VIII. kötetében.

[4]) Teljes czíme: Commentarius rerum, à Stephano rege, adversus magnum Moschorum Ducem gestarum, Anno. 1. 5. 80. Claudiopoli in Officina Relictæ Casparis Helti. Anno. 1. 5. 81. — 8-r. 21. lapnyi nyomtat-

rolyi István hadműveleteit örökítette meg, a nélkül, hogy a többi kapitányok neve, vagy a magyar sereg nagysága följegyzésére gondolt volna.[1])

Úgy látszik, ezredévi ünnepünknek tartatott fenn: világosabban látni történetünk e homályos részében is, mert Varsóban fenmaradt, s íme előkerül két vaskos kötetben, az egykorú, eredeti «mustráló könyvek»-ben Báthory István király *magyar hadseregének teljes névsora*, melyben 1576-tól 1582-ig (tehát a hadjáratok végéig) nemcsak a kapitányok, hadnagyok, tizedesek és közkatonák neve van havonkint pontosan följegyezve, hanem zsoldjuk, sőt még az is, hogy az oroszokkal vívott csatákban mindenkor hányan estek el, illetve: hogy ingadozott a létszám, stb. S így most már nemcsak általánosságban szólhatunk a király magyar hadairól, hanem *ezerekre menő névlajstrommal mutathatjuk be* annak a seregnek a magvát, melylyel Báthory dicsőséges harczait vívta, s nevét félelmetessé és egész Európában ismeretessé tette!

Górski Konstanty, nyug. (orosz szolgálatban volt) ezredes, a lengyelek jeles hadtörténeti írójának Báthory orosz hadjáratairól írt kitünő dolgozata vezetett erre,[2]) melyben hibás olvasású, eltorzított alakjukban is fölismervén a létszámuk föltüntetésével közölt csapatok magyar vezérei nevét, nagyon érdekelt e fontos adatok forrása. Fölkerestem tehát a szerzőt, a kivel azért is óhajtottam Varsóban megismerkedni, mivel Miksa főhg. 1588 jan. 24-iki bicsini balvégzetű csatájáról és Mihály vajdának a havasalföldi Teleázsen folyó melletti (1600 okt. 20-án történt) megveretéséről írt egy-egy derék értekezést, melyet magamnak is használnom kellett hasonló tárgyú tanúlmányaimban.

Górski úr önzetlen készséggel igazított útba és adta át jegyzeteit, s a magyar vitézek névsorát, mit ő — úgymond — magyarúl nem tudván, úgy sem értékesíthet; de, minthogy az illető levéltárban való kuta-

vány, melynek egyetlen ismert példányát a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őrzi. Irója, Paullus Giulanus nevét az első lapról tudjuk, melyen könyvecskéjét Kovacsóczy Farkas kanczellárnak ajánlja.

[1]) Fenmaradt azonban Báthory István hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára, a mit eredeti magyar szövegében *Barabás* Samu adott ki a «Hadtörténelmi Közlemények» 1890. III. évf. 667—674. lapján.

[2]) Megjelent a «Biblioteka Warszawska» 1892. évfolyamában, melynek alapján a *Pester Lloyd* tárczaczikket közölvén, annak nyomán ismertette az «Erdélyi Múzeum» az 1893. évfolyam 419. lapján, a mi figyelmemet felköltötte reá.

táshoz, mely e rendkívül becses és *a maga nemében páratlan* jegyzéket őrzi, ezúttal nem volt engedélyem, addig is, míg az egészet az eredetiről közölhetném, mutatóúl az alábbiakban állítom össze azokat a tőle kapott adatokat, melyek István király 1576—79 közti magyar katonaságára vonatkoznak.[1])

Báthory István már uralkodása első évében, 1576-ban hívott be Erdélyből magyar katonákat a Danczka (Danzig) elleni hadjáratához, mely nem akart hódolni, s vonakodott őt királyáúl elismerni. E katonák neveit ily című fizetési lajstrom őrzi: Regestrum distributorum pecuniarum, tam ex contributionibus publicis, quam ex quarta parte Reipublicæ collecti, a die 1-ma Januarii ad diem ultimum Decembris 1576.

Ez évben *csak* magyar gyalogsága volt Báthorynak, s ez természetes is, mert ekkor még lengyel gyalogságát nem szervezhette. A magyarok létszáma 1576 nov. 18-án 530 volt, a következőleg megoszolva:

Vadas Mihály	kapitány	110	emberrel
Török István	«	100	«
Rácz Mihály	«	100	«
Nagy Ambrus	«	100	«
Somodi Ferencz	«	110	«
Károlyi István	«	20	«

Havi zsoldjukat illetőleg, Vadas és a többi kapitány 48 magyar forintot kapott, a zászlótartó (vexillifer) ötöt, ugyanennyit a tizedes,[2]) a milyen minden században rendesen 8—10 volt, s végül 4 frtot a közvitéz.

A föntiekhez okt. 30-án még 15 magyar gyalogos érkezett, kiknek felöltöztetése, uniformáltatása végett, valamint a többi magyarok szükségére varsói kereskedőktől vásároltak:

47	vég (pecie) karazia posztót, ára	750	lengyel frt,
25	« közönséges posztót (panni simplici)	232	« « 7½ garas,
7	« marienburgi karazia błękitnej[3]) posztót, végét	12	frtjával,
2	« hasonló színű posztót, végét	13	«

és ugyanabból még 35 rőföt (ulna) 12 garasával.

[1]) Górski e magyar adatokra ama kutatásai közben bukkant a varsói császári államlevéltárban, melyek alapján a lengyel gyalogság és lovasság történetét két kötetben megírta s kiadta.

[2]) Ez volt a *decurio* megfelelő magyar címe Erdélyben, mert érdekes, hogy ez időben Magyarországon, pl. a dunántúli és felvidéki hajdúk előljáróit inkább *vajdák*nak nevezték.

[3]) Ez lengyelül *kék posztót* jelent; a mire Báthorynak bizonyosan a

Vettek még 21 rőf piros karazia posztót a tizedesek számára 13 l. frtért; 1 vég *lundi* kék posztót (panni Lundinensi)[1]) 33 frton; ugyanolyat 3½ rőföt 27 garasával; 38½ rőf pirosat 22 és 8 rőf zöld színűt 27 garasával. Mind ezt tiszti egyenruhák számára.

A Danczka elleni hadjárat 1577 tavaszától 8 hónapig tartott; az ellenszegülő város makacsúl védte magát, de decz. 12-én végre is kénytelen volt meghódolni. Ezután Báthory István az oroszok elleni hadjáratára készült s gyűjtögette magyar seregeit az egész következő év folyamán.

Az 1577-iki magyar seregek egy részéről az «Equitibus et peditibus Ungaris ad cedulas Regiæ M^tatis ac Petri Nagy ac Francisci Wesselényi, a die 1-ma Januarii ad diem ultimum Decembris anni ejusdem» czimű kimutatás tájékoztat, melyben tételekként van fölsorolva, hogy ki mennyi pénzt kapott havonként.[2])

Időközben mind sűrűbb rajokban gyűltek a magyar hajdúk, (s velök elvétve oláh jobbágyok is) nagyobbára Erdélyből, a honnan a király, bátyja: Báthory Kristóf fejedelem közvetítésével toborzotta őket, s a kapcsolt Részekből és a felvidéki magyar vármegyékből, úgy hogy a *fizetőmester* 1578 jan. 31-én már 3484 l. frtot és 12 garast kap Mlodziejowski Jáczint kincstárnoktól (Thesaurarius Curiæ) a magyar gyalogság zsoldjára, a mi 3135·99 magyar frtot tett ki. A sereg beosztása a következő:

Vadas Mihály kapitány százada.[3]) A létszám 232 ember, kik kö-

kék drabantok uniformálásához volt szüksége; a *karazia* szó magára a mi *abaposztónk*nak felel meg, a miben ma inkább csak a krakó-vidéki parasztok járnak.

[1]) *Lund*, latinosan: Londinum Gothorum fontos város Svédország déli részében, a honnan valószínűleg ezt a posztót Lengyelországba is áthozták; de van *Lunden* Holsteinban is. Egyébiránt a lundi = *löndisch* s a *karazia* posztó ismeretes volt Erdélyben is, mert előfordúl a Gyulafehérvártt 1603. febr. 1-én kelt harminczad-jegyzékben (ld. az «Erdélyi országgyűlési emlékek» 5. köt. 194. l.), sőt az utóbbi kedvelt posztó lehetett már a XVI. század közepétől kezdve, mert a karaziáról már az 1571, vízkereszt-napi limitatio is rendelkezik. (Ld. ugyanott, a 2. köt. 382. lapján.)

[2]) Részletesebb adatokat ez évről nem jegyzett ki Górski úr, de a múlt éviek közül ismerjük a most is szolgáló Dersi Fuló István lófőszékelyt, kinek érdemeiért «mind adófizetésből (s mind egyéb) szolgálatból éltéig való szabadságot adott» a király. (Ld. Báthory Kristóf 1577 márcz. 2-iki levelében említve, a *Székely Oklevéltár* IV. kötete 55. lapján.)

[3]) Tulajdonképen úgy mondták, hogy *V. M. száza*, mert a *század*-ot ily értelemben ekkor még nem használták.

zűl a kapitány kap havonta 66 frtot, a két hadnagy 8—8 frtot, a tizedesek egyenkint 6 frtot, a legénység 30 legvitézebbje ugyanannyit, 76 már csak 5 frtot, s a többi 123 ember 4 frtot; valamennyi, lengyel értékben.

Rácz Bálint kapitány százada. A század áll kerekszámban 100 emberből, kik közűl Rácz Bálint kapitány zsoldja 20 frt, a legénységből 5 emberé 6—6, négyé 5—5, s a többi kilenczvené 4—4 frt.

Kovács Ferencz kapitány százada. Ez a század is 100 emberből áll, s ebből a kapitány: Kovács Ferencz havi 20 frt, 4 gyalogos 6 frt, öt más 5 frt, s a többi 90 ember 4 frt zsoldot húz; a mi havonta 429 frtot tesz.

Nagy György kapitány százada. Összesen van 100 ember. Nagy György kapitány zsoldja 12 frt, 4 legvitézebb gyalogosé 6—6 frt, haté 5—5 frt, míg a többi 89 havi 4 frtot kap. A tizedesek zsoldja itt sincs külön kitüntetve.

Fejérdi Bertalan kapitány százada. A létszám szintén 100. Fejérdi Bertalan zsoldja 20 frt. A legénységből 3 ember 6 frtos, 6 öt frtos, s a többi 90 a rendes 4 frtot kapja; a mi összesen havi 420 frtra rúg.

Az elősorolt öt magyar gyalog-században szolgált tehát 632 ember, kiknek havi zsoldja 2842 frt, a mihez járúlt még a mesteremberek (artifici) fizetése, kik közűl kapott: András borbély (barbitonsor) 8 frtot, János, a lakatos (serarius) 8, Ferencz, az idősebb fegyverkovács (faber senior) 9, az ifjabb Ferencz (faber junior) szintén 9, Tamás, a kardcsináló (gladiator) 6 és Ferencz bátya, a várkapus (janitor) 5 frtot.

Ez érdekes adatok rendkívül beszédesek.

Mindenekelőtt kitűnik, hogy Vadas Mihály a király legkedveltebb (mert bizonyára legvitézebb) kapitánya; ezért nagyobb a százada is a többiekénél. Két év előtt 110 embere, s most 232 van; Danczka falai alatt tüntette ki magát, úgy látszik, azért bízott reá Báthory annyi legényt. De fizetése is neki van legnagyobb; míg 1576-ban 48 magyar rft, most már 66 l. frt, a mi azidőben tekintélyes összeg. Ez több, mint háromszorosa a rendes kapitányi zsoldnak, mert társai 20 frtot kapnak, Nagy György pedig meg épen csak 12 frtot, holott ugyanakkora század ura; a minek talán az a magyarázata, hogy 12 frt a kapitányok kezdő, alapfizetése, mely aztán a szolgálati évek és személyes érdemek arányában növekedett.

A *századok* apró kis *szakaszokra* voltak osztva, melyek élén a tizedes állott, meglehetős tág rendelkezési hatalommal 9, néha 8, de ennél soha sem nagyobb számú legénye felett. Ezekkel vonúlt föl a harczba, s a ki kitüntette magát, zsoldjavításban részesülhetett két

ízben, míg harmadszorra tizedesi rangra emelkedett. Ez volt az előhaladás rendes lépcsője, melyen a közember hadnagyságig juthatott.

Épen ez a körülmény legjellemzőbb Báthory Istvánra, a mi egyúttal érthetővé teszi, miért követték katonái évekig tartó hadjárataiban oly csüggedetlen odaadással és kitartással, hogy míg két év előtt a közvitézek havi zsoldja 4 frt volt, most, a danczkai hosszú ostrom után, minden században van egynehány, a ki 5, sőt 6 frtot is kap.

Nagyon jellemző egyébként, hogy már ez az alap-zsold is *épen kétszerese* az ez időben általánosan szokásos fizetésnek, mert «nemcsak Erdélyben, de széles Magyarországon mindenütt két forint volt ez idétt a gyalog, s *három forint* a lovas katona hópénze». Ennyi maradt az, egész a század végéig, sőt még 1627-ben is, midőn pl. a nádori kék gyalogszázad legényeinek «két frtja és ruhája» van havonkint. Látjuk tehát, hogy Báthory István duplazsold-ígéréssel verbuváltatta magyar katonaságát, melynek legénysége hivatásos, kenyérkeresetből szolgáló harczos vagy hajdú volt. Ez magyarázza meg azt is, miért tódulnak az erdélyiek oly tömegesen a lengyel király zászlói alá, (hisz a több mint *háromezernyi* magyar azidőben elég tekintélyes létszám) mert a megszokott, otthoni zsoldért bizonyára nem mentek volna annyian idegen országba s idegen czélért szolgálni. Ezért kaptak a magyarok kétszeres hópénzt, és érdekes, hogy azoknak pl., a kik az oroszok elleni hadjárat végével hazatérve, Báthory Zsigmond szolgálatába állottak — a mint 1596 jan. 19-iki fizetési lajstromuk tanusítja — éveken át ismét csak a rendes (felényi) hópénzzel kellett megelégedniök. (Lásd dr. *Merényi* Lajos «Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága» cz. közlését s megjegyzéseit a «Hadtörténelmi Közlemények» 1894. évf. 108—109. lapján.)

Nem arra mutat-e ez, hogy a vitézebbeket, főbbjeik előterjesztésére a király zsoldemeléssel tüntette ki? Ebben is Vadas Mihály százada áll különben legelől, mert legénységének 9 %-a kap 6 frtot és 33 %-a ötöt, holott a többi kapitány embereinél fizetésjavításban csak 4—6 % részesül.

Szembeötlő a seregben, illetve annak szakaszaiban a sok hasonnevű ember is, a mi azt mutatja, hogy a testvér és rokon egymás mellett harczolt, sőt tizedesök és többi bajtársuk is földijök, falujokbeli. Bizonyság erre Somodi Ferencz, a ki György testvérével a kézdi-széki Dálnokról még 18 *darabantot* vitt magával «István királ» segítségére, mindjárt a legelső fölszólításkor, úgy hogy már az 1576 nov. 18-iki kimutatásban mint kapitány szerepel. E dálnokiak ezek: Péter Simon, Szabó (?) László, Medve György, Mihály Gergely, Gergely Mihály,

Györke András, Bechy János és György, Péter Mihály, Veres Miklós, György Pál Gergely, Jakó Mátyás, Makó István, Dienes András, Demeter János, Szőke Gáspár, Dezső Benedek s Jakab András, a kik olyan jól viselték magokat, hogy a király «megteként tvén az ő hűséges szolgálatikat», egy darab erdőt donált nekik falujok határában.[1])

Egyébiránt 1578-ban alig egy századdal van több magyar katonasága Báthorynak, mint két év előtt (632 embere, s 530 akkor), de ezek úgy látszik nagyrészben új toborzású seregek, s Danczka ostromában sokan veszhettek el; hisz az akkori öt kapitány közül most csak Vadas szerepel, s bár Somodi Ferencz és Károlyi István neve 1579-ben újra előfordul, Török István, Rácz Mihály és Nagy Ambrus később sem jön elő, mert valószínűleg Danczka vívásában pusztúltak el.

A következő 1579-iki diadalmas év elején Lublinba gyűlt a magyar lovasság, s az ott febr. 12-én tartott «mustrálás» alkalmával: Békés Gáspár, Bornemisza János és Moscovita Vladimir 25—25 huszárral, Békés Gábor 16, Wesselényi Ferencz, Báthori Péter és Kendi Péter 10—10, Sibrik György és Lónyai Albert 8—8, Nagy Imre 7, Havaseli Balázs, Kanta (?) György, Moscovita Agis, Király Albert, Székely Mózes és Kazi (?) György 6—6, Somogyi Bálint, Szemere Mihály, Balogh György és Temesvári János 5—5, Móré György, Sas György, Csányi Gáspár, Szemerdelyi András, Kóbor Ferencz, Szekeres János, Feledi András, Rákóczi János, Kálnási Gáspár, Feledi György, Fancsali János, Tamásfalvi Boldizsár, Szegedi Bálint és Fejér Pál 4—4, Pán (?) János, Pribék Mihály, Almádi Antal, Gyalui (?) Ferencz, Barbély János, Moschus Brencsár, Horváth János, Kun György, Verédi György, Horváth András és Sándor István 3—3 huszárral jelent meg, úgy hogy számuk 279 volt, s fejenkint havi 6 frtot kaptak.

Hogy milyen költséges lehetett a huszár fölszerelése, hadba-állítása, élénken mutatják ez adatok, ha látjuk, hogy nagy nevű férfiak, mint Békés, csak 25, Wesselényi, Kendi 10, Sibrik 8, a törökverő Király Albert és Székely Mózes, a későbbi fejedelem meg alig 6 lovassal tudnak a király segítségére jönni.

Ezek létszáma állandóan szaporodott, úgy hogy márcziusban Vilnán 294, júniusban 305, júliusban 360, augusztusban (Polock vára alatt) már 368, szeptemberben (valószínűleg Sokol vívásakor) 347 és novemberben, a hadjárat végén, 369 volt.

[1]) Nevöket ép egy erre az erdőre vonatkozó 1578 ápr. 28-iki oklevél örökítette meg; közölve a *Székely Okleveltár* sajtó alatti V. kötete 110. lapján, melyet szerkesztője: Szádeczky Lajos szívességéből használhattam.

Ne feledjük azonban, hogy e kis csapatok csupán az elősorolt nemesek kisérete, mintegy bandériuma, mert maga a magyar lovasság sokkal nagyobb volt, s a harczban a fentiek közűl a kiválóbb hadvezérek egész századokat vezetnek.

Hogy a magyar seregek ez évben mikor s hol tartózkodtak — a hónapokat tudva — legjobban tájékoztat a hadjárat menete, mely szerint Báthory István 1579 jún. 30-án indúlt el Vilnából Pskow felé, mely alatt a harcz júl. közepén kezdődött, s onnan tovább haladva a Dvina folyó mentén, aug. 11-én ért Polock várához, melyet többszörös rohamok után aug. 30-án sikerült bevennie. Szeptember 4-én Turowla kerűlt a királyi seregek hatalmába, majd Sokol várát foglalták el, Susa pedig okt. 6-án adta föl magát, s nemsokára utána Niszczerda is, úgy hogy két hét múlva vége volt a hadjáratnak,[1]) s okt. végén a király már grodnói várába vonúlhatott pihenni.

Külön vannak fölsorolva a *magyarországi* és *erdélyi* huszárok. Így Prépostvári Bálintnak aug. 27-én 207 lovasa és Csernáth Péternek szept. 27-én 116 *váradi* lovasa van; Erdélyből pedig Barbély György kapitány 161 és Pribék György 137 huszárt hozott. Ezenkívül Békés Gáspár 367, Sibrik György 150 és Bornemisza János 100 lovast vezérelt, úgy hogy a magyar lovasság létszáma a hadba-szálláskor 1238 főnyi volt, tehát közel $^1/_5$ része a 6517 lovasból álló teljes létszámnak. Jellemző azonban, hogy ezek csak pár hónapra — úgy látszik a nyárra — voltak fölfogadva, mert külön ki van tüntetve, hogy az erdélyi és magyarországi huszárok Polock győzelmes elfoglalása után hazamentek, s a király kegyéből fejenkénti útiköltséget kaptak.

A nov. 26-iki zsoldfizetés alkalmával Békés Gábornak 125 huszárja van, a kincstári két magyar (vagy lengyel) lovascsapathoz tartozók (ad vexillum Curiæ adjacentes) száma pedig 319 és 321.

Egy hónappal később, decz. 26-án Bornemisza Jánosnak, a ki 100 huszárjával április 30-án érkezett a vilnai hadiszállásra, csak 75 lovasa van, Pribék Györgynek pedig, a ki Bornemiszával együtt jött, 137 huszárjából már csak 96 maradt; veszteségök tehát meglehetősen nagy.

S most lássuk a *magyar gyalogság* ez évi állományát.

Január 26-ikától febr. 26-ig terjedő egy havi zsold fejében kapott Vadas Mihály kapitány 65, két hadnagya 8—8, a legénységből 30 ember 6—6, 76 ember 5—5, s a többi 123 vitéz 4—4 frtot. Századának

[1]) A hadjárat történetét s az ostromok leírását ld. bővebben *Szádeczky* idézett tanúlmánya 45., 231., 235., 409. és 540. lapján.

létszáma tehát a régi: 232, míg Rácz Bálint, Kovács Ferencz, Nagy György és Fejérdi Bertalan kapitányoknak 100—100 embere van.

A gyalogság száma így a tavalyi: 632, de a febr. 26-iki fizetéskor 639, márczius 26-án már 646 és április 26-án 682. Ezekhez járúlnak a Moldovából érkezett magyar csapatok, melyek május 26-án így állnak:

Vadas Mihály	kapitány hozott	199	embert,
Nagy Pál	« «	112	«
Meggyi Márton	« «	100	«

Hogy mikor s miért mentek Moldovába, nincs említve.

Az *erdélyi gyalogság* czíme alatt jún. 26-án: Károlyi István, Fábiánczi (?) István, Nagy Ferencz, Kövér (?) Albert, Nagy Péter, Nagy István, Munkácsi Ferencz és Somodi Ferencz 100—100 emberrel szerepel. Ezenkívül Rácz Imre hozott

Nagy András	kapitány alatt	100	embert,
Orosz Mihály	« «	95	«

Végül somlyai Báthory István (a király unokaöcscse s a későbbi Báthory Gábor apja) küldött — vagy tán személyesen hozott:

Szombatfalvi Benedek	kapitány alatt	101	embert,
Egy olasz (Italus)	« «	114	«

E gyalog-századok két dandárba voltak összevonva, melyek közűl:

a «Pedites Curiae» nevűben	828	ember szolgált,
a «Pedites Transilvanienses» nevűben	994	« «

Az első dandár időközben még két századdal bővült, mert a júl. 26-iki zsoldkiosztásnál[1]) 1024 a létszáma, de már aug. 26-án csak 964, az erdélyi gyalogosoké pedig 956. Ebből arra lehet következtetnünk, hogy a hiányzók bizonyosan Polock három heti ostromában vesztek el, ámbár a szept. 26-ától okt. 26-ig terjedő hónapra a zsoldot már ismét 1002 *udvari* és 993 *erdélyi* gyalogos kapta meg, mint számra nézve is elég tekintélyes része a 4830 főnyi *rendes* gyalogságnak, nem számítván ide a litvánok nagy seregét, sem a brandenburgi választófejedelem

[1]) Sajátságos, hogy a katonák fizetése nem a hónap elsejével kezdődött, hanem 26-án, a miből azt gyanítom, hogy az első zsoldot mindig karácsonykor kapták ki.

és mások csapatjait, melyekkel együtt a gyalogság száma közel 16,000 főnyit tett.

Eddig terjednek az 1579. évről szóló följegyzések, melyekből most már szám szerint is tudjuk, hogy Báthory Istvánnak Polock vívásánál augusztus folyamán *legalább is* 1200 magyar huszárja volt (kiket várostromláskor szokása szerint leszállíttatott lovukról), magyar gyalogsága pedig *meghaladta* a kétezeret.

Tanúságos névsoruk sok ismeretlen és családtörténeti tekintetben is becses adatot ment meg történetünknek; hajdúk, jobbágyok és szabadlegények nevét, épen olyanokét, kikét hiába keresnők nemesi kimutatásokban vagy adó-lajstromokban; s még többet remélhetünk az 1580—81-iki évekről szóló mustra-listákban, midőn tudvalevőleg legtöbb magyar katona szolgált a király alatt, az oroszok elleni hadjáratainban.

De István király már e hadjáratok első évében — 1579-ben — méltán bízhatott vállalkozása sikerében, *s több mint háromezernyi* kipróbált magyar harczosában, kivált, hogy főparancsnokukúl a csatákban edzett *Békés* Gáspárt, egykori erdélyi vetélytársát tette. Utána *Vadas* Mihály volt a legfőbb tiszt: a gyalogság parancsnoka, a ki azonban nem érhette meg Polock bevétele dicsőségének örömünnepét,[1]) mert az ostrom valamelyik napján «a lengyel ágyútelepek mellett terítette le egy ágyúgolyó, midőn ott a lengyel parancsnokokkal tanácskozott», s nemsokára utána esett el Békés oldalán *Kőrössy* János is.[2]) Egyébiránt, a különben beteges Békés Gáspár sem élte soká túl a szerencsés hadjárat befejezését, mert Grodnóba menvén téli pihenőre a királylyal, annak oldalán nov. 7-én kiszenvedett. «Magára nézve végső óhaja az volt, hogy a Vilna felett emelkedő s az e czélra előre kiszemelt halmon temessék el»,[3]) s azt a hegyet — mint *Korzon* varsói tanár-

[1]) Hogy a király hadi sikereinek és Polock bevételének a híre Erdélyben még a szászoknál is mily általános örömet okozott, élénken tanúsítja az, hogy midőn e hírt Kristóf fejedelem a szebeni tanácsnak okt. 12-én megüzente, az hála-adó isteni tiszteletet és másnap fényes tornajátékot, társasebédet és késő estig tartó víg népünnepélyt rendezett, melyeknek részletes leírását Huet (Süveg) Albert ottani királybíró hagyta reánk. (Ld. G. Seivert: Die Stadt Hermannstadt. 1859; 71—72. lapján.) Egy brassói poéta pedig alkalmi ódával üdvözölte a királyt: *Decani* Joannes. Ode congratulatoria Stephano Bathori de victoria relata de Moschis. Coronæ prælo Honteriano. A. 1580. (Említi *Szabó* Károly: Régi Magyar Könyvtára II. köt. 156. száma.)

[2]) Lásd *Szádeczky* id. tanúlmánya 242. és 244. lapján.

[3]) Lásd *Szádeczky* Kornyáti Békés Gáspár-ja 96. lapján.

tól hallám — a vilnai nép máig is Bekiesuwka-nak, Békés-oromnak nevezi.

Korjellemző, érdekes adalék, hogy Békésnek, mint a magyar hadak fővezérének, mennyi lova volt a hadjáratban, s miként hagyakozik azokról Grodnón, egy héttel halála előtt, 1579 nov. 1-én írt végrendeletében: «Az én kegyelmes uramnak ő felségének hagyom az én két jobbik paripámat. Az pej lovat hagyom Vesselény Ferencz uramnak. Felesígemnek válaszszanak ki két szekérben való lovakat, az melyek jobbak, kiket neki hagyok. Az több lovaimat és paripáimat oszszák szolgáim köziben, kik nekem jámborúl szolgáltak.» Említi még Gábor öcscsét, kinek a nyusztsubát hagyja s utána találunk még két új vitézt, kiknek nevével a Báthory István hadjárataiban szolgált magyarok számát szaporíthatjuk, fölsorolja t. i. Nyáry Istvánt, kinek két czémernyusztot adat; és Gyulay Pál «jámbor» szolgáját, kinek, mivel őt «minden dolgokban embersíggel és hasznosan» szolgálta, 1000 tallért és egy czémernyusztot hagy. (Lásd a «Történelmi Tár» 1891. évf. 146. lapján a hol a végrendeletet kiadta *Barabás* Samu.)

Közelebbről ismerjük még *Zsuki* Ferenczet, a ki a litván-kozákok vezére volt és *Rácz* Péter kapitányt, a ki Polock ostroma aug. 30-iki döntő napján az egyik bástya ellen vezette a magyarokat.[1]) Vakmerően bátor volt ez a Rácz, a ki *Csukát* Péterrel jött volt be Erdélyből; szenvedélye a «gyújtás» és «vezetés», a mikben számtalanszor megsebesült és vitézségéről következőleg ír a király, Kristóf fejedelem-testvérének Polock várából, 1579 szept. 14-iki ajánló-levelében, melylyel Rácz az ostrom után hazament gyógyúlni: «Az gyújtásban ő volt egyik fő, ki mind addig ott forgolódott, míg a láng fölment; mely nemcsak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánczból távol reá néztek, neheznek tetszett szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések estek rajta.» Kéri tehát testvérét, «hogy vagy ott Erdélyben, vagy Magyarországban valahul, valami jószágot szakaszszon neki; tegyük örökös szolgánkká, mert ez mindenkor, valahol az szükség kívánja, meg nem vonsza az szolgálattúl magát», erősíti a király.[2])

Általában Báthory István nemcsak zsoldjavítással jutalmazta kiválóbb katonáit, mint előbb láttuk, hanem az elbetegesedetteket, sebesűlteket hazabocsátva, vagy azt, a ki ügyesbajos dolgában, vagy csupán «háza népének meglátogatásáért» rövid időre hazakérezkedett,

[1]) Lásd *Szádeczky* id. tanúlmánya 233. és 409. lapján.

[2]) Lásd levelét *Ötvös* Ágoston id. közlésében, a «Magyar Történelmi Tár» 1861. VIII. köt. 215. lapján.

ajánló-levéllel látta el Kristóf testvéréhez, az erdélyi fejedelemhez, kérve, hogy hűséges, vitéz szolgálatjokra való tekintettel, adjon nekik «valami jószágot», hogy legyen miből megélniök, s — a sorok közt kifejezve — hogy érezzék önfeláldozásuk jutalmát. S e levelekben nemcsak új nevekkel találkozunk, hanem a király erőteljes jellemzéseiben egyes magyar hadnagyok és közvitézek szereplésével és hőstetteivel, egyúttal pedig — s ez igen fontos — Báthory István fenkölt lelkületével, a hősi erényt kitüntető, s mindenek fölibe emelő jellemvonásával ismerkedünk meg.

Így ajánlja pl. Polockról, ugyancsak szept. 14-én (mint Rácz Pétert, kivel úgy látszik együtt ment haza) *Pribék* Jánost, «ki itt ez mostani szolgálatunkban jámborúl forgolódott és nagy emberséget is mívelt», hogy «az ő érdeme szerént, legyen minden segítséggel neki» Kristóf; *Sügérdi* István «ifjú legény» érdekében pedig, a ki «haza úgy kéredzik, hogy az mi szolgálatunkra rövid nap múlván megjünne», arra kéri, hogy enyedi szülői «házát tartsa szabadságban» a fejedelem.[1])

Hazakérezkedett a hosszú harcz után tusnádi *Boldisár* Mihály is, kit a király Vilnáról, okt. 13-án úgy ajánl Kristófnak, hogy, mint a ki «régtől fogva minket szolgált», kívánságára «írassa a veres drabantok közibe». Oda kívánkozott még *Székel* Antal és *Székel* Balás is, «kik egynéhány esztendőktől fogva itt a mi udvarunkban szolgáltanak», s most kérték a királyt, hogy vétesse ki őket Mihály deák kezéből és «számláltatnók az veres drabantok közibe». Mivel pedig «ezek itt úgy forgódtak, és ezután is szolgálhatnak, hogy méltók az mi kegyelmességünkre», arra kéri a király okt. 15-én fejedelem-testvérét, hogy «találjon oly módot benne», hogy csakugyan vétessenek föl: «ha egyébképen nem lehet, adjon más jobbágyokat érettek» Mihály deáknak.[2])

István király Grodnón kelt nov. 2-iki leveléből *Dósa* Mihályt ismerjük meg, a ki Békés Gáspár lázadása alkalmával «Alárd Ferencz szolgája lévén, az feltámadásnak okáért elbujdosott volt; kinek az mi kevés jószágocskája volt, Balogh Ferencznek adtuk volt. Azután az mi szolgálatunkra jött, és az előbbi vétkét az ostromkor halálával is hűségesen szolgálván, eltörlötte.» Azóta, a mint hallja a király, anyja, felesége és gyermekei nyomorognak, s ezért kérették, hogy «az eldonált jószágocskát, másonnét Balogh Ferenczet megelégítvén, visszaadnók nekik.» Szeretettel kéri tehát Kristófot, tegye meg ezt nekik «és az árváknak főképen az udvarházat adattassa meg Kglmed, ne kénszerít-

[1]) Lásd mindkét levelét ugyanott a 216. lapon.

[2]) Lásd mindkét levelét az id. «M. Tört. Tár» VIII. köt. 217. lapján.

tessenek bujdosásban élni.» Mikor pedig írnoka aláírásra nyújtotta e levelet, Báthory még ezeket tette hozzá *sajátkezűleg:* «Ugyan igen kérem Kglmedet, ne hadja Kglmed az szegény árvákat; legyen ez consolatiojok és contentálások ennek halálával való szolgálatjáért.»[1]) Így becsülte a harczias király a katonai önfeláldozást, s ilyen humánusan gondoskodik az elesettek árváiról!

Hazasietett *Nehéz* András drabant is, mivel értésére esett, hogy atyjafiai, «halálát hallván», fejérvári örökségét *megosztották.* «Adjon neki oly parancsolatot, hogy mindjárást neki igasságot tegyenek, és az mi örökség őtet illette, minden okvetetlen neki kezéhez eresztessék», kéri a király Kristófot, Varsóból, nov. 28-án *mindvégig sajátkezűleg írt* levelében.[2]) Ugyaninnen ajánlja decz. 11-én testvére kegyelmébe *Fejérdi* Bertát — egyik kapitányát — a ki «kikéredzék egy kevés ideig háza népének meglátogatásáért», s kinek jámbor hűséges szolgálatjáért valami kevés jószágot» is adott a király. Ezért «legyen Kglmednél commendatus — ha kérne valamit, írja tovább — mert az egész had láttára egynehányszor az gyújtásra ment, holott sebek is estek rajta, és valami, vitéz emberhez illett, abban semmit hátra nem hagyott. Ezután is minden hűséggel igyekszik minekünk szolgálni.» De Báthory még ezt a szép jellemzést is megtoldá, s kiegészíté e *sajátkezűleg írt* pótlékkal: «Az drabant-hadnagyok közt senki ennél gyorsabb nem volt az szerencsekésértéshez, úgy, hogy valamikor csak tíz legény ment is, ő volt az egyik. Tudom, hogy ezután is halálát nem szánja értünk: quo nemo majorem charitatem habet».[3])

Igaz szeretet és szív nyilatkozik meg a király e jellemző soraiban, s így csak az írhatott, a ki maga is résztvett a csaták viharaiban és értett a vitézséghez!

Báthory István, bátyjához intézett utolsó írata ez évből decz. 18-án kelt «Varsáviá»-ban, a mint a király maga e *mindvégig sajátkezű* levelében írja. *Sibrik* György jelenti akaratját — mondja benne — hogy ha valami «jószágocskával látogatnók meg, nem szakadna el tőlönk, itt végezné el alattunk az ő íletit. Látván azért ott az mi hazánkban az emberséges vitéz embernek szűk voltát, és azoknak, az kik vadnak, naponként fogyatkozását, halál és betegeskedés miatt», méltónak ítéli, hogy őt Kristófnak ajánlja, mert «immár én utánam látott és forgódott.» Azért ím Sibrik «bémegyen» s testvériesen kéri, hogy «ha módja leszen

[1]) Lásd levelét ugyanott a 218. lapon.
[2]) Lásd mindkét levelét ugyanott a 219. lapon.
[3]) Lásd e levelét is az id. «M. T. Tár» VIII. köt. 119. lapján.

és valami méltatlan dolgot nem kéván», teljesítse neki, «mert nem az szükség viszi reá, hogy itt maradjon, hanem az jó akarat».[1]) E levél azért is fontos, mert látjuk benne a király, magyar katonái iránti becsülésének másik rugóját, hogy t. i. «az emberséges vitéz» meglehetős «szűk» és naponta fogy, tehát meg kell becsülni őket; másfelől pedig érdekes, hogy különbséget tesz a zsoldért (s így: életfentartási czélból) szolgáló harczos és a között, a kinek van miből élnie, s a ki csupán az ügy iránti lelkesedésből, «jó akarat»-ból, s a király iránti hűségből áll be seregébe.

Az ilyen szolgálatért később is hálás tud lenni, s így ajánlja pl. egy év múlva 1580 nov. 14-én Vilnáról, a vitéz Balázs Barabást Kristóf fejedelem kegyébe és gondoskodik decz. 3-án Grodnón írt levelével a szolgálatában elhalt Pribék András erdélyi árváiról, kiknek évi segítségül 6 köböl búzát és két szalonnát rendel.[2])

Ez érdekes királyi levelekben említett vitézek közt névsorunkból még csak *Pribék* Jánost ismerjük, a ki Vadas Mihály kapitány századában szolgált Meggyesi Albert tizedes csapatjában; a többi lajstromunkat bővíti, mert abban nem fordul elő, de közülök a későbbi években sokan kitűnnek.

Két egri vitézről. Az egyik Prépostváry Bálint, a másik Balázsdeák István. Amaz Egernek főkapitánya volt, ez fokozatosan küzdötte föl magát a lovasság kapitányává. 1591-ben történt, hogy az egri főkapitány, Rákóczi Zsigmond, családi viszonyai miatt megválni kényszerült állásától. Helyét Lokacsi *Prépostváry Bálint* foglalta el. Prépostváryt máskép Chiawragnak hívták; neve után ítélve a család horvát eredetűnek látszik; ő maga azonban már Szatmár vármegyében otthonos.

Hadi pályáját fiatalon kezdte. Schwendi Lázár felsőmagyarországi főkapitány táborában vitézkedett János Zsigmond és török hadai ellen. 1574-ben Rueber főkapitány alatt Kassán hadnagykodott. Itt találta őt Békés Gáspár, a ki, hogy Báthory Istvánt az erdélyi fejedelemségből kiturhassa, a császár engedelmével híveket toborzott magának. Prépostváry több vitéz társával mellé állott s valószínűleg részt vett a Békésre oly szerencsétlen kimenetelű kerelőszentpáli csatában. Ezután több évig a kállói vár kapitánya volt. Kállót újból építette, miközben az építést akadályozni akaró törököt több portyázásban vitézül visszaverte.

[1]) Lásd e levelét ugyanott a 220. lapon.

[2]) Lásd e levelei regesztáit a «Történelmi Tár» 1895. évf. 257. l.

Egy ideig a kassai kapitányságot is viselte; mint ilyen hasznos szolgálatokat tett Miksa főherczegnek a Báthory István halálával gazdátlanná vált lengyel korona elnyerésére irányzott törekvésében. Melith Pállal és Andrássy Péterrel segélyhadat verbuvált Miksa részére, seregét azonban a másik trónkövetelővel, a svéd Zsigmonddal tartó magyarság megverte. Jelen lehetett Miksa főherczeg oldalán, mikor ez Lengyelországban hadakozott és Biczinnél elfogatott. A Habsburg uralkodóház érdekében tanusított hű szolgálataiért Rudolf császár, 1589 febr. 20-án Prágában kelt diplomájával bárósságra emelte. (Orsz. Ltár I. oszt. Lib. reg. IV. kt. 564. l.)[1])

Iparkodó, szerző gazda volt. 1578 ápr. 26-án a szatmári várhoz tartozó Sugatag, Hernécske, Újfalu, Körtrélyes, Illyefalva orosz falvakat 1500 frtban inscribáltatta magának, a mit 1578 május 5-én 2000 frtra emeltetett föl. Szintén inscriptio czímén szerezte meg 1580 jul. 20-án 4000 mft értékben a szatmári várhoz tartozó Czöged és Pete helységeket és még ugyanezen év szept. 10-én Károlyi Mihály társaságában Kis-Hodos, szintén szatmárvármegyei falut, az «ő felsége szolgáló népe szükségére» kölcsönzött 1500 frt fejében, mely szerzemény értéke 1588 máj. 28-án újabb 424 frttal növekedett. 1582 ápr. 2-án pedig az Erdőd várához tartozó Béltek helységet inscribáltatta magának 4000 tallér értékben. (Orsz. Ltár, Pozsonyi kam. iratai III. sor. 31 cs. és gr. Károlyi-okltár III. 424., 450., 471. l.)

A lengyelországi expeditio sikertelensége — úgy látszik — elkedvetlenítette Prépostváryt. Fölhagyott a katonáskodással; visszavonult csengeri kúriájába gazdálkodni. Vonzotta haza szerető hitvese Tardy Dorottya is, a Tardy Máté és Csaholyi Anna[2]) leánya és öt gyermeke: Bálint, István, Anna (később István ispánné), Borbála (Surányi Gáborné) és Sára. (gr. Károlyi-okltár III. kt.)

Azonban nem sokáig volt odahaza nyugta. Rákóczi Zsigmond megunta az egri főkapitányságot, magánügyei miatt válni óhajtott terhes hivatalától s azt — királya minden kedvezései és kérelme daczára is — 1591-ben valóban odahagyta. Az uralkodó figyelme most újra Prépostváryra irányult. A felsőmagyarországi főkapitány, gr. Hardegg Ferdinánd is egyedül őt találta alkalmasnak arra az exponált helyre.

[1]) Nagy Iván: Magy. orsz. családai IX. 477. és 848. ll. munkájában az apa és fiú Bálint életrajzi adatait összezavarja. Ezeket a bárói diploma alapján helyesbítettem.

[2]) Csaholyi Anna szülei: Cs. Péter és Károlyi Katalin voltak; ezen a réven állott Prépostváry atyafiságban a tekintélyes Károlyi-családdal.

Prépostváry érezte a korával járó nehézségeket, ismerte az egri zilált viszonyokat. Tudta jól, hogy a hónapok óta fizetetlen néppel a fösvényül gondozott várat jó karban tartani, ott a török torkában megoltalmazni mennyi nehézséggel jár. Különösen terhessé tette ott a főkapitány helyzetét az, hogy nemcsak a katonai dolgok nyomták a vállát, hanem a gazdasági ügyekkel is neki kellett bibelődnie. Az egri püspökség nagy kiterjedésű birtokai az egri várkapitány kezelése alatt állottak. Az 1557 nov. 19-én egri püspökké kinevezett Verancsicscsal kötött egyesség szerint a püspökség jövedelmeinek $^1/_3$ része a püspököt illeté, $^1/_3$ rész a vár föntartására, $^1/_3$ rész pedig az őrség fizetésére volt fordítandó. Elképzelhető, mennyire fárasztó és felelősséggel teljes volt az ezzel járó számadás, mennyi fáradságot okozott a jobbára naturalis jövedelem behajtása, pénzzé tétele. Prépostváry erre semmi szín alatt sem vállalkozott s a király végre is kénytelen volt őt az administratori teendők alól fölszabadítani.

A másik, a miért a megkínált állástól húzódozott, az egri katonaság fegyelmezetlensége volt. Nem elődje a kapitányságban volt ennek a katonai szempontból elszenvedhetetlen hibának az oka. Rákóczi Zsigmond az 1588 okt. 8-án vívott szikszói csatában megmutatta, hogy vitéz katona és seregét győzelemre tudja vezetni; annak is elég tanubizonyságát adta, hogy a várőrség fegyelmetlenségén szeretne segíteni. A baj mélyebben gyökerezett, oly mélyen, hogy Rákóczi leköszönésének egyik oka az volt, hogy az az ellen folytatott küzködésbe belefáradt. E bajban nemcsak Eger vára szenvedett; az államkincstár üresség̀ét az egész ország védelmi ereje megsínlette. Hónapokig, esztendő számra nem kapták meg a katonák fizetésöket. Segítettek hát magukon, a hogy tudtak. Verancsics püspök följegyezte emlékirataiban, hogy az egri vitézek még a fegyvereiket is eladták vagy elzálogosították, úgy hogy e miatt az 1588 okt. 13-án Sajókazánál vívott ütközetre ki se tudtak állani.

Az egri vitézeket rendesen úgy kárpótolták, hogy a vár föntartására rendelt birtokok egyes részeit haszonélvezetűl átadták nekik. Így keletkezett az akkori nyelven officiolatusnak (lovagtisztségnek) nevezett intézmény, mely a kincstár kötelezettségein könnyített ugyan, de mind nemzetgazdasági, mind katonai szempontból káros volt. A tisztséget nyert katona nem élhetett kizárólag hivatásának; meg kellett azt osztania a megélhetés, sőt haszonhajhászás gondjaival. A kezelésére bízott föld népét zsarolta, hogy ideig-óráig tartó birtoklása alatt minél nagyobb hasznát lássa. Ezzel csak gyűlöletet szerzett a vitézlő rend ellen. Másrészt katonai kötelességeire csak annyi időt fordított, a mennyi lovagtiszti teendőiből fönmaradt. Tartozott ugyan bizonyos megszabott

időben a várban szolgálatra jelentkezni, de hogy ezt a tartozást milyen lelkiismeretességgel rótták le a tiszt urak, könnyen elképzelhető.

Prépostváry jól ismerte ezt a bajt s orvoslására, mielőtt a kapitányságot elvállalta, szabad kezet biztosított magának. A király teljesítette ezen és más apróbb kívánságát s ekkor — a várjövedelmek kezelését kivéve — ugyanazon kötelezettségekkel, mint Rákóczi Zsigmond bírta, magára vállalta a főkapitányságot. E szerint: tartozott a várban 500 magyar lovast és 200 gyalogost tartani s egy zászlóalj német gyalogost befogadni. Az őrség a királynak hűséget esküszik és ő felsége hadi biztosainak felügyelete alatt áll. Tartozik Eger és Szarvaskő várának és környékének védelméről gondoskodni. A katonaság fizetése az egri püspökség jövedelmeinek $^1/_8$-ad részéből fedeztetik. E jövedelmek kezelése egy melléje rendelt kapitányra bizatik, a kinek különösen ügyelnie kell, hogy a jövedelem pontosan befolyjon, a nélkül, hogy az adózó népet törvénytelen követelésekkel zaklatnák. Hogy tekintélye nagyobb és működése hathatósabb legyen, a püspök helyébe Heves- és Borsod vármegyék főispánjává is kineveztetik s mint ilyen közigazgatási és igazságszolgáltatási hatalmat gyakorol, csupán az egyházi ügyek intézését tartván meg magának a püspök.

Ilyen föltételek alapján Csengerben 1591 jul. 15-én megkötötte Prépostváry a szerződést a következő pontozatokban:

1. Prépostváry Bálint Eger vára főkapitányi tisztségét ő felsége kegyes engedelméből és akaratából, Ernő főherczeg egyenes parancsára s gr. Hardeck Ferdinánd szatmári főkapitány és felsőmagyarországi helyettes-főkapitánynyal folytatott tanácskozás után magára vállalja a Rákóczi Zsigmond által bírt kötelezettségek, utasítások, reversalisok alapján. Saját és 25 lovasa fizetését ő felségétől kapja, a vár administratorsága alól fölmentetik.

2. Minthogy az egri katonák a lovagtisztség (officiolatus) örve alatt a rájok bízott jobbágyokkal túlságos kegyetlenül bánnak, fölhatalmazást kér, hogy megszabhassa: mit és mennyit követelhetnek a jobbágyokon mind adóban, mind közmunkában és ajándékokban; s ha azon felül követelőznének, megbüntethesse, sőt a haszonélvezettől meg is foszthassa őket.

3. A főkapitányságot csak egy évre vállalja el s kötelezi magát, hogy azt híven, becsületesen, serényen és a felsőbb parancsoknak engedelmeskedve fogja viselni. Ha ez idő alatt tapasztalja, hogy hivatalát saját megkárosodása nélkül viselheti, akkor további három évre még megmarad; de ha látná, hogy az saját romlásával jár, reméli ő felségétől, hogy az ő kárát nem fogja kívánni.

4. Esztendeje 1591 Szent György-nappal kezdődik és 1592. év ugyanazon napján végződik.

5. Minthogy a mostani provisor felsőbb parancsra az egri vár jövedelmének egy részét már beszedte a szepesi kamara részére, az egri katonák fizetése pedig Prépostváryt terheli, ennélfogva a nevezett provisor tartozik a már beszedett jövedelemről Prépostvárynak elszámolni és hivatalában addig megmaradni, míg helye mással be nem töltetik.

6. Mihelyt a főkapitányi utasítást megkapja, hivatalát azonnal elfoglalja. (Orsz. Ltár Pozs. kam. iratai III. sor.)

E szerződést, melyre Prépostváry az őt jellemző közszókat jegyezte föl: multum confido in dominum deum et in dominum meum clementissimum (nagyon bízom az én uram Istenemben és az én kegyelmes uramban), már korábban elfogadta a király, mert Hardegg Szatmárról júl. 11-én keltezve arról értesíti a szepesi kamarát, hogy Prépostváry kineveztetett egri főkapitánynyá, beiktatása legközelebb megtörténik, addig is a kamara az egri vár számadásait hozza rendbe s a várhoz tartozó birtokok átadásáról intézkedjék. (Orsz. Ltár Pozs. kam. iratai III. sor.)

Prépostváry tisztában volt elvállalt föladatával és jól tudta, hogy Egerben nem pihen rózsás ágyon. Mindig résen kellett állania, hogy a török szomszédok meg ne lepjék. A következő 1592. esztendő júliusának a végén különösen erős megpróbáltatásnak volt kitéve. A szolnoki, hatvani, füleki, gyulai és jenei bégek szövetkezve támadást intéztek Eger ellen. Prépostváry nem engedte a várfalakig közelíteni ellenségeit, elébök sietett és Szikszónál megütközött velök, ugyanott, a hol négy évvel azelőtt (1588 okt. 8-án) Rákóczi Zsigmond fényes győzelmet aratott Ali fehérvári basán. Prépostvárynak nem kedvezett a szerencse, mint elődjének, serege teljesen szétszóratott, legjobb vitézei elestek, vagy fogságba jutottak.

Ez a csapás igen elkeserítette, állását unottá tette. Szabadulni kívánt tőle, mihelyt szolgálati ideje kitelt. De Mátyás főherczeg a fővezér és br. Teuffenpach a felső-magyarországi főkapitány a háborus időre való tekintetből addig kérlelték, míg egy évig megmaradt hivatalában. Új szerződést kötöttek, melyet 1593 jul. 16-án írtak alá. E szerint:

1. Teuffenpach rajta lesz, hogy az egri katonáknak fizetni szokott 2 frtot ő felsége az egri káptalan tizedjövedelméből fölemelje, vagy évenként 10,000 frtot ad, fele részben készpénzben, fele részben pedig posztóban. Ha ezt nem sikerülne kieszközölni, szabadságában áll Prépostvárynak választani a maradás és távozás közt; de míg ez iránt

ő felsége nem határozott, hivatalát el nem hagyhatja. Távozása esetén a várjövedelmekről számot tartozik adni.

2. Ha a katonaság fizetését kezéhez kapja, figyelmeztesse a katonákat, hogy zsoldjukat ne csupán készpénzben követeljék, hanem fogadják el posztóban és élelmiszerben is.

3. Ostrom esetén a felsőmagyarországi főkapitány köteles a várőrség szaporításáról és hadiszerszámokról idejében gondoskodni.

4. A lovagtisztek figyelmeztetendők, hogy ő felsége jobbágyaival szelidebben bánjanak s e részben Prépostváry parancsainak engedelmeskedjenek.

5. A Rueber örökösei megsürgetendők, hogy Sáros vármegye 1591. évi tizedárendája iránt Prépostváryt elégítsék ki.

6. A szegedi és jászberényi adó elengedése által támadt jövedelem csonkulás iránt ő felsége megkeresendő, hogy annak pótlásáról intézkedni kegyeskedjék.

7. Nem engedhető meg, hogy az egri polgárok által eddig fizetni szokott ötöd tizedre változtassék át, hanem az iránt Prépostváryval egyezzenek meg.

8. A nemesek katonái és szolgái által a töröktől nyert zsákmány $^1/_3$-ad része nem engedhető át a nemeseknek, hanem ez — mint eddig — ezután is Prépostváryt illesse.

9. A vármegyék adója nem fordítható Eger, vagy más hadi építkezésre, hanem arról a felsőmagyarországi főkapitány gondoskodjék.

10. Kívánja Prépostváry, hogy Heves, Borsod és Pest vármegyék főispánságától mindjárt mentessék föl, hogy teljesen főkapitányi hivatásának élhessen. (Orsz. Ltár Pozs. kam. iratai III. sor.)

Prépostváry tisztességgel kitöltötte esztendejét, de tovább semmi áron se maradt Egerben. 1594 okt. 1-én átadta a vár parancsnokságát az utódjává kinevezett Bedeghi Nyáry Pálnak, előbb füleki kapitánynak.

II. A Prépostváry alatt szolgált őrség egyik legderekabb vitéze *Balázsdeák István* volt. Nehéz megállapítani, milyen rokonsági viszonyban állott azzal a Balázsdeák Mártonnal, a ki 1561-ben Gyula várában szolgált, mint hadnagy s vitézségéért I. Ferdinánd király által 1563 nov. 15-én nemességre emeltetett, (a nemeslevelet színes czímerrajzzal közli a gr. Károlyi-okltár III. 343 l.) s a ki Gyula ostromában 1566 aug. 3-án ágyékán golyótól találva vesztette életét. (dr. Karácsonyi János: Békés vm. tört. I., III. kt.)

Balázsdeák István a XVI. század nyolczvanas éveinek elején már Egerben szolgált. Vitézi érdemei 1584-ig annyira öregbedtek, hogy Kövesdy Bertalan és Sárközy Mihály társaival együtt, a kamara javaslatára,

a békésvármegyei Mező-Berényt és Gyurt zálogba kapta, mely birtokokba Simai Mező Gáspár kir. ember a következő 1585. esztendőben be is iktatta őket. (Karácsonyi: Békés vármegye tört. I. 172, II. 220, III. 20. és 98. l. és Orsz. Ltár N. r. a. 1029: 17.)

1588-ban a szarvasi török palánk ellen intézett sikeretlen végű rohamot. Az ugyanezen év okt. 8-án vívott szikszói ütközet sikerében, mint alkapitánynak, jelentékeny része volt. Tardy György, az ütközet dalnoka, mint szem- és fültanu a 110—111. versszakban így énekel róla. (Századok, 1871. 104.):

A katonák egy kis csoportocskában,
Kik el nem hullának az első harczban,
Nyolczszáz lóval gyülének egy csoportba
A dandárnak rohanának ujonnan.

Vitéz Balázsdeák István felszóval:
Hozzá! hozzá! — kiáltja nagy torokkal
És ő maga a két élű pallossal
Vitéz módon forgódik katonákkal.

E hősiességéért elnyerte a kapitányi rangot. 1589-ben Balassa Ferenczczel együtt 370 lovas felett kapitánykodott Eger várában. (Szederkényi: Heves vmegye tört. II. 274. l.) Serény, buzgó katona volt, de nem tolakodó. Jellemző rá, hogy végre is vitézlő társai jártak közbe Ernő főherczegnél, hogy hű szolgálataiért anyagi jutalomban részesítse. A kérvény, melyet 1592 jan. 11—17 közt szerkesztettek, magyar fordításban körülbelül így hangzik:

«Fenséges herczeg, Kegyelmes úr! A győzelemre, melyet harmadéve Szikszó városánál fenséged auspiciuma alatt Isten kegyelméből a kapitányok szerencsésen kivívtak, fenséged bizonyára kegyesen emlékezik. Abban az ütközetben Balásdiák István egri alkapitány oly vitézül és serényen viselte magát, dolgát oly buzgalommal végezte, hogy mikor a csata éjszaka elkezdődött és a legtöbben elfutottak, vagy a sötétben a támadást alig birták kitartani, ő elfoglalván az ellenség ágyúit s azokat soraik ellen irányozván, táborukat zsákmányul ejtette s hozzá hasonló társaival együtt véges-végig kitartott; a mellette volt katonákat annyira lelkesítette, hogy Isten kegyelméből a győzelem a mienk lett. A mely hű szolgálataiért — azt mondja — eddig még semmit se kapott, holott mások, a kik annak legcsekélyebb részét se cselekedték, nem megvetendő ajándékban és jótéteményben részesültek. Azért is valami kegyért folyamodván, kért bennünket, hogy ajánljuk fenségednek olyképen,

hogy ha most nem lehetne neki valami pénzt adni, akkor a békésvármegyei Kondoros helység, mely hajdan Gyulához tartozott, két- vagy háromezer forintban irassék be neki. Mely kegyet, hogy mind a mondott ütközetben, mind Egerben tanusított folytonos szolgálatáért, megérdemli, mind mi, mind az összes katonák és kapitányok úgy itélvén, egyértelműleg könyörgünk fenségednek: méltóztassék e részben kegyelmesen közreműködni s ő felségénél kieszközölni, hogy egyik vagy másik módon kivánsága beteljesedjék.» (Fogalm. Orsz. Ltár. Litt. privat. Nr. 9 ex 1592.)

Az inscriptio czímén adományoztatni kért Kondoros valamikor az egri vár tartozéka volt. 1578-ban a kincstár elzálogosította Kátay Ferenczneк, de Rákóczi Zsigmond, főkapitánysága idejében, visszaszerezte Egerhez. (Karácsonyi: Békés vmegye tört. II. 196. Az instantiának nem lett eredménye. Rá egy hónapra vívatott a második, de már szerencsétlen kimenetelű szikszói csata, melyről fentebb szólottunk. A foglyul esett vitézek közt volt Balázsdeák István is. «Balázsdeák István a jenői béknél vagyon» — írja a főkapitány, Prépostváry Bálint atyjafiának Károlyi Mihálynak Egerből 1592 aug. 7-én — nem sebös; közhírrel beszélik, hogy a portára akarnák vinni. De egy ifjút fogtak el a Rákóczi uram szolgái . . . , némelyek azt mondják, a jenei békkel egy . . . , ha így volna, az az ifjú megszabadítaná nemcsak Balázsdeák Istvánt.» (Gr. Károlyi-okltár III. 568 l.)

Pethő krónikájából tudjuk, hogy Balázsdeákot Pálffy Miklós váltotta ki Haszán koppányi bégért. Mi volt további sorsa? nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy családjának magva szakadt. Egyetlen leánya Zsegnyei Miklóshoz ment férjhez; az ezen házasságból született leányt Borbálát Károlyi Mihály vette el s így lett a Károlyi-család Békés vármegyei birtokos. (Karácsonyi id. m. II. 220.) *Dr. Illéssy János.*

Adatok Szigetvár (1566) elestének történetéhez.

A hazafi szíve büszkeségtől földobog mindannyiszor, valahányszor Szigetvár s hős védője, Zrínyi Miklós gróf nevét hallja s a történész örömmel és kegyelettel szedeget össze minden legcsekélyebb adatot is, mely e vár ostromára és védelmére (1566 augusztus 1—szeptember 7.), e világtörténelmi tényre, vonatkozik s azt megvilágítja.

Legyen szabad e helyen néhány ily adatot közölnöm, melyeket a körmöczbányai városi levéltár «Bellica» osztályában találtam s melyek, habár csekélyek és hézagosak is, mégis talán érdemesek a közlésre.

Szigetvár megszállásának előkészületeiről egy *Belia* nevű török fogoly következő vallomása szól:

«Desz Türkhen Belia Bekantnusz. 13. July 1566.

Verzeichnusz, was der Turkh Belia genanndt, so Zekel Tomasch von Göstesch gefangen vnd hieher geschikht vnd angezaigt hat.

Erstlich zeigt Belia ahn, das der Bascha aus Bossen sambt dem Karamen Bascha, Orit Beeg vnd andern Begen vor fünf Tagen gen Weissenburg ankhomen.

Weitter sagt er, dasz sie bey 14 Tagen zue Soklesch (Siklós) still gelegen vnd allda desz Türkhischen Kaysers erwarten wollen, wie aber dasz Geschrey vndter sie die Türkhen khomen, dasz wier die Schlösser eingenomen haben, sie zue Rettung Weissenburg herauff bey Tag vnd Nacht eilen mussen, dasz dermassen ihre Rosz gar ober seer vast matt, müd vnd gancz mager sindt, vnd dasz ihrer der Türkhen aller, sambt guet vnd bösz vnd desz meisten Teils schlecht Volckh, allein was die Bossn ettwas besser gerust nit gar vber 30,000 starkh sein sollen, vnd dasz sie gar weder grosz noch khlein Veldtgeschutz mit ihnen vnd Fueszuolkh nichts mehrers alsz 60 Janczarn haben, auch dasz von Soklosch 3000 Janczarn vnd 2000 Tattern gedachtem Bascha auff Weissnburg zue im Auffbruch vnd Anzueg gewest. Sagt auch, dasz vndter ihnen den Turkhen das Geschrey vnd Sag sey, dasz man das grosse Geschutz von Ofen bringen soll vnd die Heuser so wier eingenomen, widerumb belegern vnd einnemen wölln, vnd das eins Teils sagen, dasz die Türkhen so zue Weissnburg khomen sindt vnd daselb Beschutzung derselben herausz khomen sindt vnd daselb verharrn, auch dasz dieser Zeit vndter ihnen grosser Hunger, darvon sie sterben, aber sonst khein andere Khrankh Heyl verhannden.

Vndter andern meldet er, dasz der Türkhisch Kheiser schon zue Eissegg (Eszék) ankhomen vnd dasz man vber die Trag (Dráva) ein Prukhen gemacht, die nun schon fertig vnd dasz Geschrey vndter ihnen sey, dasz *der Türkhische Kaiser Siget eigner Person belegern wollen*, sey aber so allt, dasz er nit mer reitten khundt, sonder musz sich auff einem Kotschn furen lassen, dasz er auch gar vil Leutt mit Hauen Schauffln bey sich hab, inn Meinung, dasz er was belegern hohe Berg auffzuetreyben vnd für sich schutten will, vnd sagt auch, dasz der Turkhische Khaiser ettliche Tschauschen auszgeschikht, die den Oroszlan Bascha fahen vnd zue ihm furen sollen. Lezlichen meldet er, dasz der Turkhisch Kheiser, desz Malgoz Begen Sohn, Hussain Beg genannd Bossen, dasz er darinnen Bascha sein vbergeben haben solle. Hat er sich vernemen lassen, so bald er in dasz Ambt eintritt wolle er von stund an vnder Schischekh, so vndter Agram ligt, ziehen vnd dasselb belegern.»[1])

[1]) Körmöczbányai levéltár, T. I. Fons. 2b. Fasc. 3. Nr. 331. Bedegi

Zerdahelyi Dersffy István, dunáninneni kerületi főkapitány (1564—1568) Lévárol, augusztus 9-én Gienger Jakab, alsó-ausztriai kamara tanácsosa, s a 7. magyar bányaváros főbiztosának Besztercze-bányára ezeket írja:

«Was die neue Zeittung betreffend ist, soll der Herr wissen, dasz der guet erlich Mann, so dem Herrn geschrieben hat wegen desz Turkischen Khaisers, wol vnd grundtlich Bericht hat. Dann iez ein Turkh gefangen worden ist, vnd dem Herrn Graffen (Salm Ekhard) vberschikht, was für neue Zeittung derselbig anzeigt hat, ist mier vom Herrn Graffen Erken gestern zuekhomen, vnd ich dem Herrn vberschikhen (Belia vallomása), daraus wirdt der Herr wol vernemen, wasz desz Turkhischen Kheisers Fürnemen gewesen ist, vnd noch vber das bitt ich den Herrn, der Herr wolle solliche mein neue Zeittung dem Herrn Balaschy Janosch (zólyomi főispán és kapitány 1554—1568) vberschikhen, ihme darneben schreyben, das es dem Herrn Khruschith (János korponai kapitány) vberschikh vnd mier Herr Kruschith widerumb zurukh. Leczlichen mag ich den Herrn berichten für gewisz, dasz *die Turkhen den I. Tag Augustj Siget belegert haben.* Der ewig Gott verleihe, dasz sie mit Schand vnd Spott wider abziehen, vnd erobert werden. Leczlichen ist mier gewisz zuerkomen, dasz vnnser allergenedigister Herr, die Röm. Khay. Mit morgen zue Altenpurg (Magyar-Óvár) sein soll. Der ewig Gott wolle ihn mit Gluckh vnnd Heil herab bringen, sambt allem seinem hellen Hauffen. Darneben was der *Graff von Zerin* dem Herrn Grafen von Erken schreybt, vnd mier der Herr Graff Erkh in Copey vberschikht, dasz weisz der Herr zuempfangen, vnd alsz dann dem Herrn Balaschy Janosch meinem Begern nach zue vberschikhen, vnd der Herr Balaschy dem Herrn Kruschith, alsz dann Herr Kruschith widerumb mier.»[1])

Augusztus 21-én a mosonyi császári táborba Szigetről a következő hírek érkeztek:

«Zeittung vom Szigeth, aus dem Khayserlichen Leger (Mosony). Den 21. Augustj Ao 1566.

Der Khay. Mt. seint Zeitungen in diser Stundt alher ins Leger khumen, das *der türkhisch Khaiser den 11. dits Monats zu Mittag dem Sigeth mit aller seiner Macht stürmen lassen, vnd hat vonn bemelter Zeit*

Nyáry István Léváról aug, 14-én azt írja Körmöcznek, hogy Szigetvárt aug. 2-án szállta meg a török. U. o. Nr. 333.

[1]) Másolat, melyet Gienger révén a beszterczebányaiak a körmöczieknek küldtek. Körm. levélt. Tom. I. Fons 26. Fasc. 3. Nr. 323.

angewert bisz auf den 12. zu Mitag. Als solches sein Obrister Wascha Weglerweg aus Natalia gesehen, das der Turkhisch Kayser ob solchem langwirdigen Sturmen zornig gewesen, hat er Wascha gesagt, er wol seinem Kopf auch dran streckhen. Vnd ist den Sturm mit seinem pesten Kriegsvolckh aigner Person angeloffen, auch von stundan erschossen worden, sambt 4000 Türkhen, so alda bey solchem Sturm todt bliben, ausserhalb deren, so beschedigt, der Anczall vnbewisst. Gott dem Herrn sej lob.

Item man sagt auch vom grossen Hunger, so vnnder den Turkhen daselbst ist.

Was sich seither verloffn, khan man noch nit wissen, dann die Khundtschafftn schwärlich zubekhomen. Datum Wislburg, den 20. Augustj Ao 66-ten aus der Khay. Mt. Leger vom 21. Augustj.

Den 15. Augustj hat Graff von Serin ainen Ausfall gethann, vnd 600 Janntscharn, vnd Schanczknecht erlegt vnd gefangen, genommen.»[1])

Szeptember 10-én pedig a következő értesítés jött Szigetről:

«Neue Zeittung von dem Türkischen Kaiser vor Sigeth. Anno 66. 10. Septembris. (Ekkor t. i. érkezett a hír, mert szept. 7-én Sziget már elesett.)

Post Scripta. Hat Herr Kewentzel Fürstl. Durchl. Ertzhertzog Carls et Hoff Secretary sonst ain Ritters Brüeder, vnd Creutz Herr, Herrn Gabrielen Kreitzer Lanndt Commendator gewesen Stadthalter alhie etc geschrieben, das *ein ansehenlicher Türckh, wie ein Wegg* (Beg), *zu Irer Fürstl. Durchl. etc. gefallen,* der sagt anstricklich, wie *der Turkische Kayser als lang er leb vnd regier, sogar verirret vnd erzurnet niesey gewest, als jetzo vor Zigeth, wölle nach daselbst ain gewaltigen Sturm thuen, auffs sterckhist ime müglich sey, da er nichts erhallt, muesse er auff Constantinopl eillendist wiederumb verruckhen, dann ime der Persier soviel Landts eingenommen, das mehr als drey Khunigreich werdt sein.* Solliches wirt auch der Kayserlichen Mt. für warhafftig zugeschrieben, (Gottlob) darumben sag ich, der schelmisch, teufflisch, Turckhisch Kayser, werde fliehen, wie ein alte Huer, vnd er zuuor Kayser Carlo gethan, vnd geflehen etc. Ob Gott wil, baldt mehr pessers. Amen. Amenn.»[2])

Az optimista hirmondó óhaja azonban nem teljesült, mert, mint tudjuk, Sziget szept. 7-én este felé elbukott, s hősies védője bajtársaival dicső halállal halt meg a hazáért.

[1]) Ugyanott I. 26. 3. 340.
[2]) U. o. I. 26. 3. 348.

Dersffy István Nyitra alatti táborából már szept. 13-án ezt írja Giengernek Beszterczebányára:

«*Den vergangenen Sonnabent aber, dasz Gott erbarm, hat der Türkische Kayser Siget eingenomben, dieselben seind sambt dem Herrn Zrinj Miklosch, sambt den anderen vielen fromen Rittern varhafft vmbkhomen. Dieselben haben sich Gott, vnd desz Kristlichen Glaubens, Khristlichen Khaysers, vnd diesem vnserem Land treulich vnd fromblich mit ihrem Todt geopfert*, das Gott solch ihr Verderben erbarme.»[1])

Igen Zrínyi Miklós gróf az ő jámbor vitézeivel Istenért, a kereszténységért, királyért és hazáért áldozta fel életét híven és jámborul. Kár, hogy a kereszténység, király és a haza nem tett érte semmit.

Közli: *Matunák Mihály.*

Heves vármegye panasza a török ellen. 1629. Éltig való alázatos szolgálatunkat ajánljuk Nagyságtok-uraságtoknak és fejenként is kegyelmeteknek, kivánunk a felséges Istentől sokszámú jókat és boldog végezést és maradást.

Nagyságtok, uraságtok és kegyelmetek kivánsága- és megmaradásunkra, való ügyünket és nyomorúságinkat ekképen számlálhatjuk levelünk által elő, mi Heves vármegyében levő nyomorult hódolt faluk:

Elsőben Heves vármegyében levő főhadnagyság alatt levő faluk, hitünk és lelkiismeretünk szerént valljuk, hogy minket semmien abban meg nem tartottanak, a miben *Eger* vételekor megsommáltunk, sőt mindenek felbomolván, elviselhetetlen szolgálatra és fizetésre erőltetnek, és nyomorgatnak. Kik közzől ezeket számláljuk legelsőben elé.

1. *Szent-Domonkosiak* ezt vallják: Elsőben a tizedre állottunk, 15 szekér széna, 10 szekér fa, egy pint vaj; Szt.-Görgy s Szt.-Mihály adaja egy-egy forint volt. A sertésmarhától 3 pénz.

Most is azon tizedben vagyunk. (De a széna 40 szekérnél is felyebb ment. A fahordásnak száma nem lehet. A sertésmarhától penig 4, négy pénzt veszen.) A többiben eddig megtartottak.

Szántásra való ekéket sem mi adtunk először; de most annak sincsen száma. Annyira, hogy egy jobbágy meg nem éri másfél száz nappal; sőt még fiunkat s szolgánkat sem tarthatjuk, mert mezítlábbal vetkeztetvén, addig vereti, míg szekéren hozzák őket haza.

2. *Kövesdiek* így vallják: Hogy akkor mikor *Egret* megvötte a császár, 32 eke volt a faluban, de most 10 eke is alig mehet ki belőle, a töröknek való szolgálat miatt, annyira pusztultunk. De

[1]) U. o. I. 26. 3. 347.

bírságot nem vött rajtunk, ki elszenvedhetetlen volna; hanem hogy soha örökké száma nincsen szolgálatunknak, ki miatt ugyan el kell pusztulnunk.

Másik az, hogy egyikünk a másikunkat kiváltja, a szolgálat felül (más falu penig egy tehenet ad), de ő kettőt vött eleitűl fogva.

3. *Sz.-Erzsébet* e szerint vallja maga állapotját:

Mi *Eger* (meg-)szállásától fogva a tizedben voltunk és vagyunk. 32 szekér széna volt, 25 szekér fa, egy tehén, egy icze vaj, egy icze méz egy köpű méhtől, 4 pénz volt (váltsága) a kibül tized nem esett. Szent-Mihály s Szt-György adaja egy-egy forint a jobbágyé, zselléré 50 pénz. Az eke egy volt az egész falutul ugarlásra és vetésre.

A tizedben most is benn vagyunk. A széna 32 szekérből 50 szekérre ment. A 25 szekér fa 40 szekérre is ment. Az egy tehén kettőre ment *Bocskai* idejétül fogva. Az egy eke kettőre ment, de itthon ezen kívül egy-egy nap szántunk.

4. *Lelesz* e szerint vallja. Elsőben sommában voltunk; de most a tizedben vagyunk. És minden tizedben esett kereszt buzátul 3 kilo buzában alkudván meg eddig, abban meg is tartattunk. A szénahordás penig 40 szekér volt; de 50 szekérre ment. 40 szekér fa volt; az is 50-re ment. Elsőben is egy tehén volt; most is az. Egy pint vaj, egy pint méz, Szent-György és Sz.-Mihály adaja. A három szántásra 5 ekét adtunk, és most is a szerint tart.

5. *Varaszo* ezt vallja. Hogy *Ebreim* pasa bír minket. Maga a megalkuvás szerint való igazban megtartottt; de mivel, hogy a sok rendbeli szubasák miatt képtelen nyomorúságban és szolgálatban vagyunk, úgy, hogy ha urunknak emberségét nem néztük volna, régen eddig elpusztultunk volna; mert mos 60 szekér szénát kér, és az előtt 20 volt. Egyéb bitang fizetés és szolgálat sok.

6. *Isten-Mezeiek* így vallják: *Eger* vesztésekor 25 forint volt sommánk; 25 szekér széna; vaj 25 icze és méz; fa 15 szekér.

Azután *Bocskai* idejében tizedre fogott, de semmiben meg nem tartott sem tart. Mert noha 3 kila buzát vött egy keresztül, de nem igaz kilával mérte, hanem kávát tartott a kilán és felvonta ha beszedte tőlünk; ha kiadta, lenyomta a kávát a kilán.

A széna penig 60 szekérre ment.

A fahordásnak azt mondja, hogy ne legyen száma annak; s nem maga égeti penig fel, hanem pénzen adja el. Házat építtet velünk és eladja, ismeg mást csináltat. Egyikünk a másikunkat kiváltja tőle, és elszenvedhetetlen szidalmat, vereséget tészen rajtunk úgy, hogy egy-egy jobbágy száz nappal meg nem éri.

7. *Székiek* e szerint számlálják: *Eger* veszésétül fogva eddig még tizedben voltunk és vagyunk.

Elsőben 20 szekér széna volt, most immár 50 szekér.

Soha a fahordásnak száma nincsen úgy, hogy 5 ekés ember száz egész szekér fát minden esztendőben hord.

Egy szántás alá 15 ekét veszen, azt penig 4 napig, 5 napig ott tartja.

Egy-egy tehén, hol borjas s hol vágó, a mellyik kellett.

Annak felette csak 7 köpü méhbül is elvötte az egyiket tizedben. A sertésmarhától 4, négy, pénzt, csak az aprajától is; ezt penig mindenütt úgy veszik. Sz.-György és Sz.-Mihály adaja. Vaj egy pint a jobbágytul, zsellértül egy icze.

Egy nehány forintot szokott bitangban rajtunk elvinni. Soha semmi száma s rendi nincsen a szolgálatunknak, ki miatt ugyan el kell pusztulnunk.

8. *Bátriak*: Bocskai idejében széna 50 szekérre végezett volt. Tizedre állván, tehénért 9 forint; szántás 28 kilára való; zab és árpa 15 kila. Vaj, méz, egy-egy pint. Fát három-három szekérrel egy-egy jobbágy. *Bocskai előtt* penig *egy* bizonyos *ura* volt; most penig *kettő:* egyik *Hatvanban*, másik penig *Egren*. Most immár az 50 szekér széna 80; a tehén 12 frt most. A szántásnak soha vége és száma nincs, hanem a kit győzünk; sem a fahordásnak sem fűhordásnak, mert pénzen is egyaránt adja másnak.

Sz.-György és Sz.-Mihály adajában és egyébben megállott.

9. *Mikófalva* e szerint vall: Tizedben volt széna 35 szekér; most immár 50 szekér. Fa 25 szekér volt; de most vége nincs, hanem a menynyit akar. 20 kilára való szántás volt elsőben; most ennek sincsen száma. Egy tehén volt; most is az. Sz.-György és Sz.-Mihály adaja.

10. *Bekölcse* azt vallja, hogy *Eger* vétele után mingyárt tizedben valának.

Majorság akkor 12 kilára való szántás volt, egy kila köles. Most az ő kilájokkal 40. Tavasz Penig 20 kilára való most.

A tizedben megtartott.

Egy tehén, avagy ára. Három icze vaj. Sz.-Mihály és Sz.-György adaja. Széna az előtt 25 szekér volt; most 44 szekérre ment. A fahordás penig 44 szekér.

11. *Csekeiek* ily formán vallanak: Elsőben sommában fogtanak; az penig 40 forint volt. *Bocskai* idejében tizedre fogván, akkor 15 szekér széna lött; fa is 15 szekér. Tavasz vetés 6 kila; buza vetés 15 kila. — A széna 30 szekérre ment fel. A fa 28 szekérre. Buza- és tavaszi 60 kilára is fel ment, nem is tudjuk számát. Most is azon tizedben vagyunk.

12. *Fedémesiek:* Elsőben 25 forint volt sommájok; egy-egy icze vaj s méz.

Tizedben vannak most. És most szállította valamennyire szolgálatjokat alább.

13. *Bociak* ezt vallják, hogy *Eger* vételekor tizedre állván, a széna 33 szekér volt. Most immár 60 szekér.

Fának nincsen száma.

A vetés 35 kilával való. Azelőtt 16 volt. A tavaszi 8 kilával való volt; most penig 40 kila is lészen. Köles azon kívül. Vaj, méz és adó.

Ezen kívül penig a ki legnehezebb most, *egyik ez*, hogy mikor császár mivét kell mivelnünk, nem levél által, hanem 40 avagy 50 *loras és gyalog* reászáll egy falura, a többit oda hódoltatja, ételt, italt, abrakot kivánván mind haza, mind ott. Szidalmakat, vereségeket, elszenvedhetlenül cselekednek rajtunk. Ha lovát elvonszák avagy megölik a töröknek, minekünk kell érette bujdosnunk, fizetnünk és halált szenvednünk. — *Másik az*, hogy esztendő által elúntuk a sok számtalan ízben való pasa- és vajda-ajándékot adni. Ki miatt, ha Nagyságtok, Uraságtok és Kegyelmetek, valami megmaradásunkra való ját nem végez: kénytelenek leszünk lakóhelyünkűl idegen helyt választani és keresni magunknak. Lássa azért Nagyságtok, Uraságtok és Kegyelmetek, a mi legjobb, és megmaradásunkra való, azt végezze N. U. és kegyelmetek.

Isten éltesse Nagys. Uras. és Kegyelmeteket.

Irattuk Heves vármegyében, 7. napján Szent Jakab havának. 1629.

Heves vármegyei ..... hadnagyok, birák és polgárok, fejenként szolgálunk Nagyságtoknak, Uraságtoknak és Kegyelmeteknek.

(Eredeti. Eszterházy Miklós nádor levelei között, Rep: 71. a *kismartoni fölevéltárban.)* *Dr. Merényi Lajos.*

Szunyogh Gáspár levele a nádorhoz 1643. márcz. 21.

Mint kegyelmes uramnak, Nagyságodnak ajánlom szolgálatomat.

Tegnapi napon késűn estve érkezvén házamhoz, *Tiszántul költ levelit egy confidens barátomnak* találtam, melyben confirmáltatik a Nagyságod hire, hogy Erdélyben zsibonganak, mivel török császár megbékéllett Persával, minden ereit Európára fordítani akarja. Lengyelekre-é, reánk-é: kételkednek. Elég hogy nagy félelemben vannak, mely félelem minket is æqualiter, avagy talán inkább is attingál.

Mai napon peniglen, avagy inkább ezen órában érkezett generalis commissarius Lengyelországból, ki oly pappal volt beszédes, melyet *bulgárországi* (a mint ő mondja) fejedelem (én a rumeli béglerbégnek gondolom lenni azt a fejedelmet) külde titkon a lengyel királyhoz, avi-

sálván a királyt, hogy svécusoknak követe nála vagyon, mely által evocálják 20 ezer emberrel jó fizetésre s nagy nyereségre ugy, hogy Erdéli Fejedelemmel, ki 40,000 embert igért nekik, felvött pénzért s fizetésekért conungálja magát, és Bécs alá menjenek, a holott ők is conungálni akarják velek erejeket. Azt is mondja ez, hogy felülspecificált pap jelentette volna neki, hogy nem maga a Fejedelem, hanem fia az ifju fejedelem kijövendő volna, mely dolgot Fejérváratt incognite létében magoktól a fejedelmektől valónak lenni értette volna. Ez a hír Eszterhás Pál uram confidensinek hirével igen egyez. Ezekbül s ezekhez hasonlókbul csaknem infallibiliter concludálhatni, hogy Erdéli Fejedelem erumpál törökökkel együtt.

Szükség azért ő felségének gondot mind magára, mind reánk gondot viselni; szükség Nagyságodnak is gyűlést urgeálni s ..... ni.

Ezeknek utánna Nagyságod kegyességébe ajánlom magamat és mi avisái vannak, azoknak velem való közléseért könyörgök.

Generálisomat is örömest tudnám kicsoda legyen.

Irtam Budatinban 21. Martii 1643.

Nagyságodnak alázatosan szolgál míg él *Szunyogh Gáspár* m. p.

Külczím:

Az én Kegyelmes uramnak, Magyarország nádorispánjának, Gróf Eszterhássi Miklós uramnak ő nagyságának adassék ez levelem.

(Eredeti. Rep : 71. A *kismartoni főlevéltárban.*)

Adalékok I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Péter mozgalmaihoz 1670-ben. I. *Debreczeniek relatioja.* Egerbe bevittem az adót, akkor mindját láttam a Zerényi uram Ő Naga követét, mindjárt Budára kisérték a törökök, Rákóczi Ferencz uramtól jött vissza a Zerényi uram követje, a kivel volt egy kanizsai főtörök.

Kobory László uram, Rákóczy uram követje benn maradt akkor Egerben; Szent Jobi 12 törököt küldött be Rákóczy uram Ő Naga tőle, kit a minap Bazamnál fogtak volt el, a melyet a katonáktól vett el Ő Naga.

Zeréni Peter uram Ő Naga követi által kéret százezer tallért Rákóczi uramtól, a melyet meg is igért Ő Naga.

Tudakoztam én is a török uraktól, hogy mi formán indul meg Ő Naga Rákóczi uram. Az egri kincstartó arra így felelt, hogy a budai vezért, tömösvári basát, az egrit, érzsekujvárit adják mellé, úgy indul meg Ő Naga, mikor másodszor parancsolat érkezik.

Hallottam ezt is, hogy a két Oláhországnak is meg kell indulni Ő Naga mellé.

Eger vidéke körül való Jászai és Leleszi püspök jószágát R. F. Ő Naga elfoglaltatta magának, ez valóságos dolog.

Galgóczi István debreczeni tanácsbeli ember, ki ma egyhete Egerből kijött, relativi anno 1670. 1 may.

1. Debreczenbe eljöttek a Rákoczi Uram Ő Naga hadnagyi, hogy hadat kiáltsanak. Arra így resolvált a tanács: Mivel hogy nemes Erdélyországhoz vagyunk incorporaltatva, azonban, hogy az idegen nemzetség torkában vagyunk, hogyhogy lehetne ott hadat kiáltani? azon Ő Naga lehagyott.

2. Tokajvárát löveti Ő Naga, Staremberget, a németek főgeneralisát Regeczbe fogva vitték 9-ed magával.

3. A hat hajduvárost szent Mihály nevű városon mint mustrálta meg Ő Naga, ott is megrendelte a hadnagyokat, de még azok fel nem ültek melléje.

4. A váradi várbeli fő Jancsár Aga ajándékot és levelet is küldött Rákóczi uramnak Ő Nagának, viszontag Ő Naga is egy aranyos buzogánt küldött, szemmel láttam.

5. Hallottam az udvar néptől, hogy Zerényi Péter uram Ö Naga Austriában hadakozik immár a horvát hadakkal.

Nádudvari Benedek, debreczeni tanácsbeli ember relatiója, ki R. F. uramtól ma egy hete jütt el Szent Mihályról, a hol a hajdúkat mustrálta R. F. etc. ez a Szent-Mihály a Tiszán innen van.

Másolatban a Teleki levéltárban 2977. sz. a.

II. *Oltváry Ferencz levele Kassáról 1670. Maj. 26.* Generose Domine. Mai napon 8 órakor reggel érkeztem meg Isten kegyelmébül Bécsbül, az Ő felsége és Érzsek uram Ő Naga leveleit mindjárást Ispán uram kezéhez vittem, intimálván Ő kegelmének, hogy e jövő csütörtökre terminálljon gyülésnapot Gönczre, és kegyelmednek is mindjárást értésére adja és az Ő felsége levelének párját küldje meg, kit meg is küldött. Hogy azért ideje korán a Ns. vármegye provideáljon a németek annonajáról (gabona, eleség) és Commissariusiról, szükséges. — A németeket, a kik jünnek, u. m. 9000, Turocz vármegyében találtam, tegnap ott mulattak, de ma minden bizonynyal beérkeznek Liptóba. Minden vármegyében három statiojok van, egy-egy statiora adnak a varmegyék tíz vágómarhát, hat akó bort, ötven akó sert. Igaz dolog, ottan jó disciplinában tartottak, a szegénység és nemesség egy pénz árában meg nem károsíttatott, hanem ha füvet nem találtak, a tavaszira bocsátották lovaikat. Jó paripások, jó fegyveresek, vas derékban, válogatott fő németek. Morvába érkezett és onnan jő 6000, Horvátországbul két ezer. Ha Isten kglmes szemeit reánk nem forditja, elromlunk s fogyunk. Kgylmed minden

javaira idején gondot viseljen. A németek oly igen sietnek, hogy 4—5 mérföldet jönek minden nap. Nekik lajtsromba adott emberek neveit tudakozván, a kire reá találnak incaptiválják (fogságba teszik.) A Rákóczi háznak gondja érkezik. Éltesse Isten sat. Datum Kassoviæ 26. May. 1670. Generosæ Dominationis vestræ cliens obsequentissimus Franciscus Oltváry m. k.

(Válasz ezen levélre.)

Kglmed levelét igen kedvesen vettem .....

A német tábor bizonyosan ma érkezik Rosenbergre, van 12 ezer mindenestül, Lotering is, a ki lengyel királyságra Candidatus volt, velek van, de Spork a Supremus; még utánok többet várnak. Ezen órában hallám, Rákóczi Ferencz uram egynehány század magával Sárosra igyekeznék ma, hogy már a német eleibe, igaz-e, nem-e, bizony nem tudhatom, csak a mint hallom, ugy irom. sat. Eperjes, 29. may. 1670.

Másolatban Teleki-levéltárban, 2970—71. Közli: *Koncz József.*

Az erdélyi országos fölkelés elrendelése 1690-ben.

Midőn Köprüli Musztafa nagyvezír 1690-ben Erdélyt a császártól visszafoglalandó, Thököly Imrét erdélyi fejedelemmé neveztette ki, a Teleky Mihály által vezetett erdélyi államtanács Heissler lovassági tábornok, az erdélyi császári hadak parancsnokának kivánatára országos fölkelést hívott föl, melynek Radnóthon kiadott okmánya a következő:

«*A mostani hadi insurrectioról való deliberatuma a méltóságos deputationak.*

A mostan fennforgó hírek és alkalmatosságok a tábori felülést kivánván, végeztük, hogy minden szabadsággal élő rend — mind vármegyéken, székeken főgeneralis Teleki Mihály uram Ő kglme dispositioja szerént tartozzék felülni, ad diem 18 præsentis julii, oly hadi készülettel, hogy valahová a szükség kivánja, mentest indulhasson kiki maga vármegyéivel, székivel.

E hadi felülésből peniglen senki semmi néműszin és prætextus alatt magát ki ne vonja. Hogyha peniglen valaki magát vakmerőképpen absentálna, fel nem ülne, annál inkább a præfigálandó napon és helyeken jelen nem lenne, tehát annak a vakmerő embernek emlékezetes büntetésre háza elhányattatik, javai elprædáltatnak, maga peniglen megfogatván, törvény szerént halállal büntettetik.

In generali congregatione illustris deputationis Radnot, 11 Julii Anno 1690,

Extradata per magistrum Joannem Sárosi protonotarium. m. k.» Eredetije a Teleki-levéltárban, 3125. sz. a. új rendezés. *K. J.*

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

A máramarosmegyei 1744-ik évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítás.

Instructio. Pro perill. Dnis Joanne Major Capitaneo, Andrea Popovics Locumtenente Adamo Várady Vexillifero et Petro Pribék vigiliarum Magistro Inclytæ Insurgensis Militiæ Comitatus Máramarosiensis denominatis.

1. Ezen mostani Insurectio jóllehet particularis, az 1609. esztendőbeli 65. articulus értelme szerént mindazáltal, a mennyiben Országunkra s szabadsághoz szokott Hazánkra sok számu ellenség pusztítására és kétségkivül hatalmas fegyvere által maga birtoka alá hajtására s az szerint nemesi szabadságunk megtapodásával maga kemény s törvényhez nem szabott urasága rajtunk lehető folytatására oly véletlen nagy erővel szándékozik, hogy annak ellene állására azon törvényben kiszabott erő, Fölséges Asszonyunk királynénk és Mlgos Palatinus ur ő Excllja kegyelmes decretumi és intimatioi, s abban bőven előszámlált intései, serkengetésekhez képest, elégtelen volna: annakokáért, ámbár különben a tolvajok üldözésekre, már két esztendők elforgások alatt 50. gyalog hajduságot tartunk, portáinktól husz katonát állítottunk, az felállított katonaságnak, 13. portáinktul, a megkivántató hadi apparatusra szükséges költségrül provisiót tettünk, mégis önként personalis Insurectiot is rendeltünk, pro hac tamen vice et sine præiudicio legum vel exinde formanda consequentia, Fölséges Asszonyunk és királynénkhoz viseltetett alázatos homagiumunkból s hazafiui szeretetünkből, magunk és szabadságunk oltalmazására ösztönző természeti indulatunkból, alázatosan, kemény magunk s nemességünk megrovásokkal. És minthogy azok, vett Marschruttájok szerint uthoz készülve vannak: elejökben, vezérlésökre rendelt Tisztek ő kglmek pro.

2. Magokra vett tisztségekkel járó kötelességek szerint mint kik szinte magokat Föls. Asszonyunk, az Ttes Ns Haza és Ns Vmegyénk

szolgálatjokra elajánlották s devorealták, s egyszersmind szorosan kötelezték is, azt mindenkoron magok előtt hordozván, egész szolgálatjok alatt, míg az föls. dispositiokbul s Commendójuk orderekből haza érkezések s jövetelek engedtetik, observálják és az kivántató szolgálatot, mindaz vérig s mindaz végig, életek szerencséltetésekkel sőt dispediumával is (különben csak nemesi vérek felbuzdulásábul is arra serkengettetvén) megtegyék s véghez vigyék, magok példájokkal az alattok valóknak is sziveket s batorságokat magok követésekre ingerelvén. Melyet hogy annyival foganatosabban végezhessenek: pro.

3. Elsőben is Mlgos Gróf Föispánunktul ő Ngától mindenekben dependenter lévén több mlgos Commendójokat és akármely Hadivezéreket observálják, azoknak illendő engedelmességgel légyenek, s ugyanazok által kiadandó hadi orderekben, expeditiokban hiven, igazán, tökéletesen eljárjanak s procedáljanak.

4. Kezek és comandójok alá bizott nemes katonaságot, mint illik, megbecsüljék s magoktul ne idegenítsék, de ellenben az Altisztektül kezdve mind az egész katonaság között kemény hadiakhoz illő regulát tartsanak és tartassanak s az Altiszteket kényeken ne ereszszék, sőt azok által az közszámban levőket is minden illetlen dolgoktul arcealják s kemény comando alatt tartsák.

5. Kiváltképen való gondjok légyen a katonaság lova, fegyvere, köntöse s hadi készülete conserváltatására, és az Altisztek mindazoknak cseréléseket, eladásokat, veszteségeket s szánszándékkal való rontásokat semmi módon, akármely szin és prætextus alatt ne engedjék.

6. Ha mely katona akár lovában, fegyverében s legkisebb hadi készületiben kárt, fogyatkozást vallana és szenvedne: mi formában s hogy történt, azt Strázsa mester investigálja és comendójának referálja; obligaltatik az is, cum rei et casus, dici ac loci circumstantiali connotatione feljegyezni s idejében az Ns Vmegye előtt abbul demonstratiót tenni s számul adni.

7. Ha mely katonának az uton vagy Campamentumon halála és akármely veszedelme történnék: annak is, lovának, fegyverének és minden hadi készületének gondviselésire s köntöse conservatójára hasonló számadás alatt köteleztetnék feljebb irt tisztek Ő kglmek.

8. Megsebesülendők vagy más formán betegeskedők körül való dajkálkodás és az egész katonaság tisztasága, csinossága fog állani Zászlótartó eő kglme kötelességében különösen, melyet szoros kötelességének is tartson.

9. Minden holnapnak elein, incipiando a 1-o die mensis proxime imminensis Novembris, az Cassiriusnak kiadatott Lista szerint, az Prima

Plana hadi rendelt fizetését ergo propriam unius cuiusque quietantiam kivegye, az Gregariusok havi 3. rhftból álló fizetéseket penigh comendo Tisztjek ergo percepisse levalja, és az szerint kinek kinek az övét minden fogyatkozás nélkül kiszámlálja.

10. Mind magok azonban Tisztek eő kglmek az excessus tételtül [a mint az keményen tilalmaztatik az Föls. királyi Helytartó Tanácstul is] magokat abstinealják, de az alattok valókat is excedálni ne engedjék; ha holmi excessusok történnének azonban, azt complanálják és a commitensekkel complanáltassák, serio injugaltatik.

11. Minthogy Föls. Asszonyunk az egész insurgens hadnak kenyerét, lova minden portióit ingyen anyai kegyelmességéből applacidálni méltóztatott: ahoz képest a transenis Statiokon minden személy részérül az helységeket oralibus in pane a 2-bus equilibus vero in folus et avena dictim a 6-xtis quietalni Tisztek eo kglmek el ne mulasszák; meg kivánván azonban regulamentaliter a katonaságoknak pro oralibus két font kenyereket, s minden 15 lóra 4 véka zabot akár árpát és ugyanannyi lóra fél szekér szénát. Husrul pedig az katonaság magának pénzén tartozik provideálni.

12. Siquidem autem ratio boni publici disciplinam militarem vi Artic. 40, 159, §. summopere exposceret: ahoz képest, ugyanazon törvényben kapitányoknak és előljáró tiszteknek valamint megengedtetett, azon formában iniungaltatik, az hadi disciplinat is contra renitenses exercealják.

13. Az katonaság is tartozik mindenekben magát Főtisztjeinek kiadandó törvényekhez az 1655. 7. art. szerint szabni; mely ellen ha vétenek és büntetést huznak önként magokra: az kiszabott törvény általhágásánál egyébnek nem tulajdoníthatják.

14. Időnap előtt az táborrul, akármely karban helyheztetett legyen az, hivatalban levő vagy a nélkül és nemes vagy nemtelen, elszökni, zászlóját s elhagyni sub pœna Dec. V-ti Sigism. Reg. arto 7-o exposita, mely artic. 13. anni 1454 confirmaltatott, ne merészelje, különben annak ereje szerint, az paraszt fejét, az nemesek jószágokat elvesztik; hanem valamely csoportosan elindulások történik: hasonló szép renddel, zászlójok s eleikbe rendelt tisztek vezérlések alatt jőjenek, midőn az Föls. Instantiak, Hadi tanács és az Generalatustól engedelmet nyerhetnek és Mlgos Gróf Főispan Ur eő Nga hazafelé fordítani fogja s commandérozza.

15. Az részegeskedésnek, kóborlásnak, szófogadatlanságnak s több egyéb helytelenségeknek (azok különben is az nemesi vérrel ellenkezők lévén), békét hadjanak s el is tartoztassák, s azok által magokra, az feljebb

említett Articulusban foglalt hadibüntetést eönként ne vonják. Kiváltképen fő és vice tisztjeikre támadni, vagy azokat fenyegetni, egymás között veszekedni, annyival is inkább vérengezni ne merészeljenek; mert különben az hadi regulák szerint való kemény büntetést, mint az Casus kinek- kinek, azokon fundált törvény szerint fogja hozni magával, el nem kerülik, kivált a tisztekre való támadások pœnaja hadi regulák szerint halálos levén; hanem vice tisztjeikre ha mi panaszok lenne, az fővebbeknek, és ha azok ellen lenne, Mlgos Gróf főispán Ur eő Ngának megjelentvén, orvoslását rendes uton keressék, s fogyatkozásokat az szerint repræsentálják, s magoknak birái semmi keresett úton módon ne légyenek.

16. Ha akár in communi az egész trupnak, vagy in particulari valamely részének nyeresége lenne: azt egy massába letevén, vele az győzedelemen vagy actuson jelen volt katonák egyenlően osztozzanak; s ha meg nem alkhatnának: fő tisztjeik közöttek oszszák egyenlő részekre, semmi úton módon egymást megcsalni nem engedvén, de kivált megfosztatásokat másoknak vagy más idegenek által való megcsalattatásokat meg ne engedjék. És ha olyas portékákbul állana az nyereség, kit részekre osztani nem lehetne, azokat a közönséges szokás szerint distraháltatván, az abbul energálando sumával osztozzanak; Főtisztek ő kglmek is semmi szin és prætextus alatt (hanem ha abban magok is részesek volnának), az köznéptül s nemességtül el ne vegyék.

17. Observáljak mindazáltal, hogy ha akármely nyereség alkalmatosságára tisztek is lennének jelen: azok a nyereségben, nem ugy mint az közszámban levők, hanem az mennyi portiójok assignáltatott in oralibus, annyi részben fognak participalni is, minden assignalt portio különös személyt representálván.

Extradatum e Congr. Generali Cottus Máramarosiensis die 18. sept. 1744. habita per Jurarum Notarium Ludovicum Sztoika.

A megye jegyzőkönyvéből.

Közli: Szilágyi István.

GRÓF KÁROLYI FERENCZ.

A TRENCSÉNYI CSATÁRÓL, 1708.

(Újabb adatok.)

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Az érdekes sorozatot Rákóczi fejedelem a harczon jelen volt titkárának, *Aszalay Ferencz*nek Szécsényből (Nógrád m.) augusztus 8-áról Radvánszky János orsz. kincstárnokhoz intézett bizalmas levele nyitja meg.

«Várván az hadi operatiók szerencséssebb folyamatjától: azért tartózkodtam eddig, hogy Kgldnek bizonyos *(biztos)* relatiókkal udvarolhassak; mert noha egyszer is, másszor is voltak occurrentiáink: de mivel csakhamar ellenkezőt tapasztaltunk, — *oly bizonytalan dolgokkal* nem mérészlettem Kglmedet terhelnem. Hallgatnék inkább most is az rajtunk történt szerencsétlenség miatt: de az Kglmedhez való tökélletes affectióm ösztönöz, hogy *annak valóságárúl* tudósítsam Kglmedet, tudván, oly affectióval veszi tűlem, mint ha örvendeteseket írnék.

Minekutánna az Vágon Morvánkánál visszaköltöztünk és útunkat követvén, 2. Augusti Trencsénhez szállottunk vólna: az ellenség ugyanazon nap Szakolczától megindúlván, rettenetes szapora marssal, maga hírével estvére Beczkóhoz szállott, és ott étetésnél tovább nem pihenvén, egész éjjel felénk marsírozott, s hajnalkor strázsáinkat (a Vöröshegyen) széjjelvervén, magát ellenünk reggel, 3. Augusti kirendelé ütközetnek. Noha ugyan mi is mind elrendelteténk: de contramarssal megkerülni akarván az ellenség bennünket,[1])

[1]) Nem ezt akarta az, hanem mint Pálffy bán alábbi leveléből is kitetszik, szépen Trencsény alá vonúlni vissza.

csapa az mieinknek jobbszárnyára, és annak háta megett lévő segítő seregünket elsőben megszalasztá; kinek segítségére marsíroltatván ő Felsége az hadakat (az udv. karabélyos-ezredet), nagy szerencsétlenségünk történt: mert a ló ő Felségével (a harmadik víz-szakadék átugrásánál) úgy megesett, hogy menten megdöglött. Isten neve áldassék érette: hamar ő Felsége lóra kapott, eljöhetett; *de az hadak közt oly hír futamodván, hogy elesett és megholt volna fegyver miátt az fejedelem, — csak széjjeloszla az lovasság,* az infantériát odahagyánk és az álgyúkat; de — légyen Istené a dicsőség! — a gyalogság is truppokban vervén magát, sűrűn kezdett puskázni, és közel érvén az erdőt, salválta többnyire magát, és *circiter 1000 emberünk veszedelmével lett ezen harczunk.* Főtisztek *(törzstisztek)* nem vesztenek, hanem compániás-kapitányok: szegény Belényi Albert, Bessenyey Zsigmond uram fia (László) és Urunk két inassa *(nemes apródja)*, Fáy Zsigmond és Paffy.[1]) Azon nap szaladván, éppen Nyitra-Szerdahelig jöttünk az nagy hegyek között[2]) oly fáradsággal, hogy sokan elepedtenek közűlönk, s magunk felekezetitűl is félelemben voltunk, mert ennyihány szekereket az szaladásban (de az országúton!) rácz képiben vertek fel az szaladó katonák. Másnap (aug. 4.) jöttünk Kis-Tapolcsánban, onnan harmadnap Szemerédhez Ságh tájékára, az Ipoly körűl; oka sietségünknek a nagy páni rettegés vala: mert valaki utólért bennünket, azt referálta, hogy már az ellenség Léva felé nyomakodik és szándéka az, hogy bagázsiánkat (a tábor podgyászvonatát) valahol találja, elnyerje. De semmi sincs — Istennek hálá, — benne, mert még az Garamon sem jött által és a mint halljuk, Dunántúl való földre szándékozik.» A levél többi részeiben aztán a dunántúli kuruczok diadalmas harczait, austriai, styriai beütéseit s a Trencsénynél széjjeloszlott hadak csoportokba gyülekezését említi; «csak itt Szécsénnél is vagyon már 4000-ig való hadunk.»[3])

Ugyanez nap — aug. 8-ikán — kelt Bécsben a cs. kir. udv.

[1]) Ezen utóbbi csak elfogatott, mint alább kitűnik.

[2]) Rákóczit és kíséretét a tudatlan kalauzok az erdőlepte Inócz-hegy meredekjének vezették s úgy, Zlatnik felé, nagy kerülővel keresztűl. (Lásd *Ottlyk György* főudvarmester önéletírásában. Monum. Hung. Script. XXVII. kötet.)

[3]) A levél eredetije gyűjteményemben.

főhaditanács alelnökének *Tiell*nek a Rajna-melléki cs. táborban időző Savoyai Jenő hghez szóló tudósítása, mely Heister hivatalos sürgönyéből meríti adatait:

»Der Herr Feld-Marschall Heister hatt ein Glück gehabt den Rebellen 4 Meilen hinter Trentschin bey Banovez *(Bán)* einen guetten Streich an zu bringen, mit der Cavallerie allein, gegen des Feindes sambten Macht, *so à 14 bis 15,000 Mann stark gewesen.*« Fiát, Albertet, a főhadsegédet küldé ide az örömhírrel. «Er glaubt, *dass 5 bis 6000 Mann auf den Platz todt geblieben und nur 400 gefangen,* auch 14 Stuck nebst einige Bagage erobert worden.» A tudósítás hátralevő része Esterházy Antalnak és Bezerédy Imrének 8—10,000 kuruczczal Austriába törését, zsákmányolásait, a Hannover vértes-ezred felének lekaszaboltatását, Nezsider és más helyek bevételét sorolja elő.[1])

Báró Réray Imre kurucz gyalog-ezredes Érsek-Újvárból *aug. 9-én* értesíti Bercsényit:

«Komárombúl megszabadúlt *(kicserélt)* rabjaink referálják, hogy ottan az ütközetnek ki örűl, ki nevet, azt mondván: *kuruczoknak ha 3000 embere veszett is,* (többről hát nem is vala szó!) mint ha egy sem veszne: mert elegen vannak, — adhatnak maholnap revanchot.»[2])

Ugyancsak Érsek-Újvárból *aug. 10-kén* írja az ottani præfectus és főhadibíró *Szluha Ferencz,* szintén Bercsényi grófnak:

Bakos András nevű, azelőtt Szalay Pál uram ezerebéli, azután rabságában Esterházy József uram labanczai közzé beállott katonát fogtak el most Verebélynél huszáraink, a ki is «jó elmés legény». Jelen volt a trencsényi harczon is; examináltatván általam, vallja, hogy Heister, Pálffy, Steinville, Viard, Hartleben, Ebergényi és Gombos generálok valának ott, és velök a «német csak nem complete, de válogatott és *ex magna parte vasas, nyolcz regimenttel vala, ezerből álló horvát, egy regiment rácz;* fegyveres, paripás és jó népnek mondja lenni, alég *hétezer embernek* mondja lenni. Magyar lovasnak[3]) tulajdonitják a győzedelmet és *gonosz hely-*

[1]) *Eredeti levél* a cs. és kir. hadi levéltárban, 1708. VIII. 3.

[2]) Eredetije az orsz. levéltárban. *Rákóczi-lymbus.*

[3]) A Pekry mezei lovas-hadainak, kik összezavarodván, ok nélkül megfutottak.

nek. Itéletéhez képest *kétezer testet számlálja;* százon alúl való rabot, harmincz zászlót nyertek. Beszéli, hogy ő Fölsége paripáját meglővén, (?) nagyon és sérelmesen elesett ő Fölsége. *Németben alég százig való megholt, circiter kétszázig való sebben esett.* Vas Pálon kívűl nem igen holt meg jobb. Pongrácz Gáspár,[1]) ha híre volt is, most is él.»[2])

Augusztus 11-kén újból ír *Tiell* Bécsből Savoyai Eugennek: Heister elküldé ide tegnap az ellenségtől Trencsénynél nyert lovas- és gyalog-zászlókat; (*hány* vala a zászló? nem mondja). Hanem tovább ekként folytatja: «... Es sind *über 6000 Rebellen auf dem Platz geblieben,* 400 gefangen worden, und über 400 Teutsche Deserteurs herübergeloffen.[3]) Der Franzoss La Motte hatt kein Quartier (értsd: *Pardon*) bekomben, nebst viellen anderen seiner Landsleute.[4]) Der Ragozi solle selbst ziemlich verwundet sein von ein Schuss.»[5])

Aug. 12-kéről, b. Berényi már közlött naplójegyzetén kívül nincs tudósításunk; 13-káról azonban kettő is van, melyek egyike igen nagyérdekű: magától a győzelem tulajdonképi kivívójától, *gr. Pálffy János* bán és lovassági cs. tábornoktól ered, a ki Pozsonybúl, 1708. aug. 13. dátummal így tudósítja Savoyai Jenőt:

Ezelőtt 18 nappal Heister az egész, mintegy 5000 lóbúl álló cs. lovasságot[6]) összevonván, innét a leggyorsabban fölkerekedett

[1]) B. Pongrácz Gáspár, azelőtt Ocskay-féle alezredes, ekkor azonban már labancz; 1708. tavaszszal lőn azzá.

[2]) Eredeti levél, *ugyanott.*

[3]) Német hadszökevények ekkor tömegesebben a Bonefous- és Fodor-ezredekben szolgálának, de a Fodoré nem vala ott; a mi kevés átszökött: tehát a Bonefouséból, Andrássy Páléból és Czelderéből való lehetett; azonban egyebütt erről szó sincs s a szám bizonyára *erősen nagyított;* sőt, mint látandjuk: nem is lehet átszökésről, hanem csak az elfogottak besorozásáról szó.

[4]) A La Motte megöletéséről való hír, mint már kimutattuk, *minden alapot nélkülöz;* sem el nem esett, sem meg nem sebesült, sem el nem fogták, — épen elmenekűlt. Franczia tisztek, altisztek s közvitézek azonban a Fierville granátos-ezredből csakugyan számosan estek el és fogattak is el. *(Lásd alább.)*

[5]) Eredeti levél a cs. kir. hadilevéltárban, 1708. VIII. 4.

[6]) *Viard* tábornok lovas-hadosztályát kivéve, mely ekkor már Strázsniczánál állott.

és Vág-Újhely felé marsolt. «Der Feind hatt uns alldorten nicht erwartet, sondern Miene gemacht das Schloss Trentschin zu belagern, und zur solchem Ende sich dahin, über die Waag zurückgezogen; deme ich anderen Tags mit dem Bareythischen Dragoner-Regiment und denen Razen dahin gefolget *(hová?)* und auf einer gewissen Anhöhe das Winklerische Heyducken-Regiment angetroffen habe, *(hol* és *mikor?)* wovon der meiste Theil (?) niedergemacht und 80 Gefangene auf Neustadl *(Vág-Újhely)* zurückgeschickt worden. Weilen nun diese *(és az itt nem említett kémek)* einhellig aussagten, dass der Feind weder Infanterie, noch Artillerie bey sich habe (!!): so seind des Herrn Feldmarschalls Excellenz auch bewogen gewesen mit den übrigen Trouppen ebenfalls die Waag zu passieren, gedenkend dem Feind einen Streich an zu henken. Ich habe mir die Ehre genommen mit der Avant-Garde voraus zu gehen, und nachdeme etliche *beschwerliche Defilées* (a Vöröshegy szorulatai) passirt: habe etlichen des Feindes Lager gesehen, — *aber weit anderst befunden, als man geglaubet*, indeme es mit 11 Stucken und dem Kern von der Infanterie gespicket gewesen. Es hat warhaftig gesinnen *uns retirieren zu müsssen;* welches auch — wann der Feind nur *seines vortheilhaften Lagers* sich zu bedienen gewusst hätte, — wegen Mangel an Brodt beschehen wäre. Allein, da ich anfinge einen Contra-Marche zu machen: hat sich der Feind (*Pekry*, mikor a császáriakat túl akarta szárnyalni,) geöffnet und mir soviel Platz in seiner Flanque gemacht, dass ich (welches dem Allerhöchsten zu danken is,) mit nur 2 Althannischen Escadronen — weil der Überrest des linken Flügels noch jenseits *des morastigen Grabens*[1]) gewesen, — die Attaque nicht allein angefangen, sondern mit selbiger auch den Feind weichen gemacht habe, dass demnach die Action kaum 1/4 Stund, die Massacre über den Talpatschen *(talpasok, gyalogosok)* aber wohl 3 Stund gewehret hat, und ich judiciere, *dass der feindliche Verlust wenigstens in 4000 Mann bestehen werde;* wiedann *44 Fahnen und Estandarten,* nebst 2 Paar Paukhen erobert worden. Unser Verlust bestehet in 66 Köpfe,[2]) aber die Cavallerie is dergestalten ermattet, dass ich

[1]) A Pekry arczélét fedezett szoblahó-bellai csermely és tó.

[2]) E szám alatt nyilván csak a rohamot intézett Althann-ezred vesztesége értendő.

selbsten kein Pferd mehr zu reiten und die Tag-Lebens keine solche Fatigue ausgestanden habe.»[1])

A Heister 6000 elesett kuruczából tehát maga Pálffy is elenged immár 2000-et, noha a nem reménylett győzedelmükkel szertelenül dicsekvő németek még a cs. tábornagy «hivatalos» számára is ráliczitálának. Példa erre a Berényi-napló aug. 12-iki pozsonyi föntebbi híre s *Szluha Ferencz*nek Érsek-Újvártt aug. 13-kán kelt következő tudósítása, Bercsényihez:

«Heister maga, mintegy 300 lóval, szombaton estve (aug. 11.) Pozsonyban érkezvén, nagy lövésekkel excipiáltatott és Bécsben ment; látták, 45 zászlót bevittek, beszélvén: *8000 magyar elesett volna Trencsénnél.*»[2])

E nagyításoknak császári részről az általános rémület-keltésen kívül még az a különleges czélja is vala, hogy a *Dunántúl* épen ekkor nagyon dicsőségesen működő kuruczok harczi kedvét lelohaszszák, őket kétségbeejtsék: *miért küzdjenek? hiszen odaát már úgy is minden elveszett!...* Ilymódon sikerült nekik az ottani híres vitéz dandárnok *Bezerédy Imre* eszét megzavarni, hűségét megingatni, a kivel titkon már rég alkudozásban voltak. Most, a trencsényi rémhírek hatása alatt reávették őt, hogy tervezett árulását — *Ocskay László példájára* — hajtsa végre. De Bezerédy rajta vesztett; gonosz terve kitudódván, még idejében elfogták társai, s hóhérpallos alá került. Hanem jellemző, mit ír épen a trencsényi harczra nézve e megesett, bűnös ember, az egri vár tömlöczéből 1708. október 5-kén, a megkegyelmeztetéseért közbenjárásra fölkért b. Károlyi Sándor tábornoknak:

«Én pedig — megvallom — azért nem kivántam directe kiadnom *(az átpártolásra csábító)* Heisteren, *hogy soha el nem tudtam igazodnom az ideáltal való állapotokon.* Sokféleképen referálták: hogy *ennyi s annyi ezer nép veszett;* azalatt Fölséges Urunk úgy megesett az lóval, hogy *mind öszvetörte magát,* elannyira, *hogy halálra fekszik belé Fölséges Urunk.* Úgy hasonlóképen *Fő-Generális és Locumtenens Urunk ő Excja* (Bercsényi) *halálos sebben esett volna.* Ezeket pedig olly ember referálta, hogy majd lehetet-

[1]) *Eredeti levél* a cs. kir. hadilevéltárban, 1708. VIII. 5.
[2]) *Eredeti levél* az orsz. levéltárban. Rákóczi-lymbus.

lennek gondoltam szavát megmásolnom, nagy hitivel confirmálván.»[1])

Azonban, kövessük a sor-, vagyis korrendet. Íme egy tudósítás az éjszaki vármegyékből. A confœderált magyar rendek korona-ügyésze *Okolicsányi Mihály* jelenti 1708. *augusztus 15-kéről* Liptó-vármegyei Kis-Palugyáról — otthonából — a fejedelemnek:

«Itt alkalmasint már öszvegyűlt Czelder uram regimentje, (liptai és szepesi ezred); sőt Bonefous uram regimentiből is (ez lőn aztán *Hanns Jakob Dittriché*), sokan azok közzől, *kiket elvesztéknek tartottak, eljüttek;* bizonyossan mondják: *nem sok maradott harczhelyen mieink közzől, a mint referálják azok is, kik fosztás után holttestek közzől hazagyüttek sebekben.*»[2])

A széjjelvert, erdőkbe menekült gyalog hadak töredékei ugyanis rejtekeikből lassanként hazaszivárogván szülő-falvaikba, sebeiket ott gyógyíttatták, vagy általában családjaik körében lappangnak vala; és így, míg tiszteik össze nem gyűjték őket, — a mi az országos zűrzavarban, rémületben lassan ment, — jó ideig nem lehetett tudni: mennyien maradtak halva közülök a csatatéren? ki esett, avagy fogatott el? ki lézeng az erdőkön, falukon? s melyik ezred mennyire lesz a régiekből kiegészíthető?....

A fővezér tehát — a ki a Garam mellett, Füzes-Gyarmatnál fogott állást és oda gyűjteté táborra az elszéledt hadakat, — hogy tájékozást nyerhessen: augusztus 15—20-ika körül, a mikorra Trencsény vidéke már ismét kurucz kézben volt, egyik ügyes, erélyes és megbizható hadsegédét, a Nyitra-megyei származású s a tót nyelvet is biró *Csery Imre* századost azzal a megbízással küldé ki Barát-Lehota, Turna tájára, hogy a csatateret lehetőleg járja be, a holtakat eltemetett faluk népével beszéljen, hallgasson ki hit alatt tanúkat, hogy így mennél megbízhatóbb adatokat szerezhessen számára. Cserynek ezen küldetéséről fenmaradt egy nagybecsű jelentése Bercsényi grófhoz, ki azt oly fontosnak találá, hogy eredetiben beszolgáltatta a fejedelemnek.

A csatatérről és az üldözés színhelyéről, a lehota-báni szorosból visszatérő hadsegéd Nyitra-vármegye egyik éjszaki falvából,

[1]) Eredeti s. k. levél a *gr. Károlyi-levéltárban*, Budapesten.
[2]) *Eredeti levél* az orsz. levéltárban. Rákóczi-lymbus.

Cihoránból, 1708. augusztus 22-én így tudósítja vizsgálatai eredményéről főgenerálisát:

«*Én oda voltam az harczhelre és elveszett népünknek számát investigáltam.* Barát-lehotai emberek temettek el bennek *ötszázat;*[1]) az többit hat vagy öt rendbeli falu temette;[2]) hanem az falukat meg nem járhattam magam. Examináltam olly embereket, kik ollyan emberektűl értették, az melly emberek *szám szerint trencséni commendánsnak beadták.* Azok azt beszéllik, *hogy rámegyen harmadfélezerre az kit eltemettek, és ötödfélszáz Trencsénben fogva vagyon;* de, azt mondják, hogy *elveszett nímettel együtt tíszen annyit, — német pediglen hatszáz elveszett,* az kit *trencséni német tisztek relatiójából tudják.* Három derík tisztet mondják, hogy nagy sebbe esett volna, mellyeket harczhelről kit-kit jó kötet lektika-fákon vittek be, és hat szekérrel azonkivűl más tiszteket, két nagy létrás szekéren vasakot, *(mellvérteket).* Hogy erről is jobban megtudhassa Ngod: embert röndöltem, János nevőt, az ki azon falukot meg fogja járni és három nap alatt: *mellik falu mennyit temetett el? írva kezemhez fogja küldeni,*[3]) mellyet azonnal megküldem Ngodnak. Szegíny rabokat várnak *(Trencsény)* belső-árkában tartják; egy hétben mégis kétszer húst adnak nekik.[4]) Szegíny Hilyik[5]) uram is ott vagyon fogva.»[6])

Ez a legpontosabb, leghitelesebb tudósítás valamennyi között. Kár csak még a részletek kiegészítése szempontjából, hogy az egyes faluktól bekívánt temetesi czédulák, a melyek nehány nap múlva bizonyára beérkezének, nem maradtak reánk. —

A kurucz ezredekben szolgáló, azelőtt volt császári, német

[1]) Ezek valószínűleg a lehotai határon, tehát már az üldözés közben elhullottak tetemei valának.

[2]) Hamri, Turna, Szoblahó, Bella, Szedlicsna és talán még Nagy-Birócz.

[3]) Sajnos, e jegyzékek ma már hiányzanak mind a Rákóczi-, mind a Bercsényi-levéltár romjai közűl.

[4]) A b. Berényi-napló aug. 19-iki bejegyzése szerint a kegyetlen Heister, míg maga ott közelében volt, «még vizet sem adata eleget szegényeknek». Úgylátszik, a várparancsnok emberiesebb vala; vagy visszatorlástól féltek.

[5]) *Ghilligh András*, Bercsényi reguláris dragonyos-ezredének egyik századosa. *(L. alább.)*

[6]) *Eredeti levél* a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban, Vörösvártt.

nemzetiségű katonák nem úgy szöktek át (mint Tiell aug. 11-iki levelében írja: «*herübergeloffen*») a csatakor, vagy csata után a császáriakhoz: hanem ezek a közülök elfogottakat — mint tüstént látni fogjuk — *erőszakkal sorozták* be a maguk csapataiba, a honnan azonban, a kik módját ejthették, ismét visszaszökdösének régi bajtársaikhoz. Íme a bizonyság, a mely egyszersmind az elesettek és hadifoglyok számáról is szól:

1708. augusztus 26-kán Nyitra-megyei Nádaséren (Nedozsér) vétetik föl kihallgatási jegyzőkönyv Hanns Henrik Titrott, *b. Zay András* udvari lovas granátos-ezredebeli, továbbá Michl Unger, *gr. Forgách Simon* dragonyos-ezredebeli közvitézek vallomásairól, a kik eskü alatt vallják, hogy a trencsényi harczon *foglyul esvén*, Steinville cs. tábornok regimentjébe soroztattak: de Rákóczinak letett hitökről megemlékezve, a kínálkozó első jó alkalommal, úgymint aug. 23-kán estve, a cs. táborból ki-, s a kuruczokhoz visszaszöktek, és önként jelentkezének. Ezen egyszerű, de becsületes, jóhiszemű katonaemberek vallomásai közt előfordúl a következő kérdés és felelet:

«*4-to. Mennyi hadunk veszett el Trencsénnél?*»

Felelet: «Egyike közőlek commendérozva lévén egy generál-adjutánttal testek eltemetésére: harmadnapra hallotta, (tehát csak *hallotta!*), hogy *5383 testet temettek el, német testekkel együtt; rabot bevittek 435-öt.* Sőt azt fateálják, hogy egy erdőben *(a hamriban)* szorúlván mintegy 800-ig való gyalog (az *udv. palotás-ezerből*), oly keményen viselték magokat, hogy ha *pardonra* nem hítták volna őket, föl sem verhették volna; kigyüvén (az erdőbül) *s fegyvereket letevén, levagdalták őket.*»[1] Ez a vad, zabolátlan ráczok szokása vala, a

[1]) *Eredeti jegyzőkönyv* az orsz. levéltár Rákóczi-lymbusában. Az utóbbi adatot *Ottlyk György* önéletirata is megerősíti, a hol ez még tüzetesebben olvasható: «A német.... hadunknak hátán jött örömmel; elsőben az egész lovast erdőknek és barát-lehotai völgynek hajtván, azután az gyalognak fordúlt, kivált *palotás-ezernek, a ki regulariter hamri erdőben állott....* kit nagy vérontás nélkül nem lehetett fölverni; hanem *a német tisztek kiáltottak grátiát, hogy tegyék le a fegyvert, meggrátiázzák!* Erre nézve inconsiderate *letévén a fegyvert, sokat megöltek bennek*, a többit mint a barmot, úgy hajtották trencsíni rabságra.» (*L. Monum.* XXVII. k. 110. l.). A palotásokból, mint alább látni fogjuk, 6 tisztet és 140 közvitézt vittek fogva Tren-

kikkel — maga írja — Pálffy bán sem bírt; egyébiránt német zsoldos hadak is megtettek ilyesmit, mint itt, tiszteik tilalma ellen is.

Augusztus haváról még egy idevágó adatunk van, és pedig igen megfontolva író, higgadt főtől. Ifjabb *Tsétsy János*, sárospataki collegiumi tanár, pontos havi krónikát vezetett a Rákóczi-kor eseményeiről. Értesüléseit előkelő, válogatott egyéntől szerzé és a pártatlan, bár olykor keserű igazságra törekedve, igen megrostálja. Ez, az 1708-ik év augusztusáról s ebben a trencsényi szerencsétlen csatáról írva, a magyarok veszteségéről így emlékezik: Heister — vagyis inkább a fejedelem elestének hírére támadt rémület — a lovasságot megfutamtatván, «eos insequitur *et peditem, circa tormenta constitutum, miserrime trucidat ad 3000,* captis usque ad 200 vel 700.»[1])

A Trencsény alatt küzdött gyalog-ezredek közül halottakban legtöbb veszteséget az udvari palotás- és a Fierville-féle franczia gyalog granátos-ezred szenvedett. Ez utóbbi különben nagyon csekély létszámú vala: alig állott hatodfélszáz emberből, köztük ekkor már csak legföljebb ha a fele *franczia*, ámbár a tisztek még jobbára azok voltak. Az ellenkezőleg igen erős létszámú, s júliusban a néhai Esze Tamás 700 főnyi volt ezrede beolvasztásával még inkább megerősödött palotás-regiment tényleges állományáról a trencsényi harcz *utáni* hónapokból kimutatás eddig — fájdalom — nem került elő, s így veszteségét *pontosan* nem ismerjük; föntebb hozzávetve érintők. Azonban *Fierville d' Hérissy* lovag ezredéről birunk egy tüzetes létszám-táblázatot az év végéről, mely az ezrednek Trencsénynél vallott fogyatékát külön rovatban tünteti elő. Kelt ezen kimutatás Szathmárban, Ecseden, 1708. deczember 13-kán. Tényleg áll vala ekkor az ezred nem többül, csak 328 főből, a törzszsel együtt; de meg van jegyezve, hogy: «*Occisi sunt in pugna Trencséniensi nro 203*», úgymint 2 fő- és 2 alhadnagy, 1 sebész, 3 őrmester, 24 tizedes, 26 őrvezető (vice-corpora-

csénybe; tehát azon két battaillonból (800 ember) a többit felkonczolták, már fegyvertelenül. A két másik battaillon szerencsén elmeneküle.

[1]) *Ugyanott*, 363. l. E «*200 vel 700*»-ból is kitűnik Tsétsynek minutiosus lelkiismeretessége; a közvetlen kútfőtől kapott levélből hihetően nem tudta itt a számot *biztosan* kiolvasni, s azért mindkettőt közli.

les), 5 dobos és 140 közvitéz, — Rolan százados pedig foglyúl esett.[1])

Vesztesége tehát ezen idegen ezrednek rendkívűl nagy vala; s hogy a foglyok közűl csupán egy századost — és még, mint látandjuk, egy Sereu nevű sebesült hadnagyot — hagytak élve: e körülmény igazolni látszik Tiell föntebbi állítását, hogy a francziák «hatten *kein Quartier* (Pardon) *bekomben*», a reájok különösen dühös németektől, hanem lemészárolták őket, mint látszik, a cs. udv. főhaditanácsnak is utólagos helyeslésével.

*

Az elesettekről imént közlött egykorú tudósításoknak csaknem mindegyikében, természetesen, a hadifogságba kerűltek is említtetnek. Csakhogy, míg az előbbiekre nézve az egyes adatok közt feltűnő nagy az eltérés: addig a foglyúl ejtettek száma megegyezőleg majdnem mindenütt 400-ra, vagy valamivel 400-on fölűl tétetik, csak egy-két helyütt 500-ra; az aug. 26-iki vallatási jegyzőkönyv pedig határozott számot, 435-öt mond, — s ez jár a valóhoz legközelebb.

A hadi foglyok kölcsönös kicserélése érdekében a hadviselő felek, Nagy-Brittannia és Hollandia közbenjárására s garantiája mellett, 1706-ban, tudvalevőleg, kötelező s elég humánus cartell-szerződést kötöttek egymással és a «rabszabadítás» intézésére cartellæ commissáriusokat nevezének ki. Országos fő-cartellbiztos volt magyar részről *Szluha Ferencz* érsek-újvári præfectus, főhadbíró s egyszersmind kitűnő jogász, császári részről báró *Salzer* vezérhadbíró Komáromban. A foglyok kibocsátása is leginkább e két erősségből, továbbá Buda és Eger, Dunántúl pedig Győr és Sümeg, Szigetvár és Simontornya várakból történt, a hová a többi rabtartó helyekről összehordták a kicserélendőket. A kibocsátottakról a cartell-biztosok formaszerű leszámolásokat tartanak vala, s jövendőbeli beszámítás fejében előre is bocsátottak ki rabokat, egymás nyugtájára. Kiszámítási alapúl az illető hadi fogoly rangja szerint számára havonként reglementszerűleg kijáró orális portiók száma szolgált, úgy a mint ezeket a császári s illetőleg a magyar hadi szabályzat érvényesen megállapítá.

[1]) *Eredeti létszám-tabella* az orsz. levéltárban. Rákóczi-lymbus.

Mint b. Salzer és Szluha levelezéseiből kitűnik: a kuruczok a trencsényi nap előtt hadi foglyaik száma tekintetében annyira előnyben valának, hogy az általuk kibocsátott cs. rabokért Salzer 30-al adósuk maradt, noha még *gr. Heister Hannibál* altábornagy (a cs. fővezérnek testvéröcscse, a ki még Győrvárnál fogatott el), *gr. Starhemberg Miksa* szintén altábornagy (kit 1708. februárban Pozsony és Nagy-Szombat közt kaptak el Bottyán huszárai), továbbá *Tököly Iván* rácz ezredes (kit a sarkadi hajdúk ejtének rabúl az aradi szigeten), nemkülönben *Pflug* őrnagy, számos német, horvát és rácz kapitány, hadnagy és — kivált a dunántúli várakban — egynehány száz altiszt és közember űlt kurucz fogságban. Igaz, hogy viszont nekik is volt három-négy rab ezredesük Erdélyben s Aradon.

Bercsényi tehát mindjárt a trencsényi gyásznap után utasította Szluhát: igyekezzék az itt fogságba jutott rabokat minélelőbb kiszabaditani. A cartellbiztos azonnal írt Komáromba Salzernek; a ki ismét, mint főparancsnokával, Heisterrel közlé a levelet, s ettől oly gyorsan megjöve válasza, hogy már aug. 16-án értesíti Szluhát: «..... Mihi a Sua Excellentia Domino Commendatorio-Generali responsum datum est, quod propter magnam distantiam eorum locorum, ubi captivi existunt, defacto graviter accidat commutatio; sed paulo post proprior locus se monstrabit, ubi facilius commutari poterunt; penes etiam exigit Dominum Comitem a *Starnberg* et Suum Dominum Fratrem Comitem a' *Heister* liberos extradi.» Különben, a császáriak fogságában Pozsonyban és más várakban őrzött kurucz vitézek összes számát, a most *Trencsénynél rabúl esettekkel együtt*, Salzer báró «*circiter 600*»-ra teszi. Utóiratban még hozzáírja leveléhez, hogy azon különböző helyeknek, hol foglyaik jelenleg vannak, távol fekvése mellett leginkább hátráltatja a kicserélést a két elfogott cs. altábornagynak még mindig visszatartatása a magyarok által: «..... maximum autem obstat commutationi detinentia captivorum Dominorum Comitum *Heister* et *Starenberg*». Ezek kibocsátását kívánja tehát mihamarabb.[1])

Heister Hannibál kiszabadulását pedig — a kit felfogott tit-

[1]) *Eredeti levél*, gyűjteményemben.

kos correspondentiáiért joguk volt visszatartani — a fejedelem s Bercsényi készakarva azért halogatták: mert ennek hatalmukban létele mégis némileg korlátozólag hatott zordon kegyetlenségű bátyjára a cs. fővezérre, a magyar foglyokon elkötvetni szokott akasztatásait és egyéb istentelen elbánását illetőleg. Ha ez a veszett tigris kegyetlenkedett, (mint pl. Tarics István főhadnagy felakasztatásával, másoknak orruk, füleik lemetszetésével), mindjárt a rab öcscsével fenyegették meg őt, és irattak is ezzel többször ily dolgokban neki.[1])

Érsek-Újvárnak hosszú, kemény, de diadalmasan visszavert ostroma alatt a levelezés Szluha és Salzer közt természetesen szünetelt. Csak azután, október közepe táján írt Szluha ismét biztostársának, mikor a rabkicserélési tárgyalások s tényleges kicserélések újból megindulának. Mivel pedig a trencsényi foglyok még mindig a vár árkában tartattak, hol a hidegre, esősre vált őszi idő viszontagságaitól sokat kellett szenvedniök: Szluha jobb elhelyezésöket követelé addig is, míg kiszabadulhatnak. Salzer ez iránt okt. 25-iki válaszában értesíti őt: írt már a trencsényi várparancsnoknak, hogy alkalmasabb helyen adasson nekik szállást. Egyébiránt pedig a cs. fővezér parancsából ismét sürgeti Heister és Starhemberg cs. altábornagyok kibocsátását, mivel a míg ezek fogva tartatnak: gr. Heister Siegbert tábornagy nem engedi a főbb kurucz tiszteket kicserélni.[2]) Négy nap múlva Salzer újra szorgalmazza ezek szabadon bocsátását, jelentvén egyúttal, hogy a trencsényi rabtisztek egy része a kiváltásra alkalmasabb, közelebbi helyre fog kísértetni csakhamar. Tájékozás végett egyszersmind ezen — október 29-iki — leveléhez csatolja *a trencsényi csatában foglyúl ejtettek teljes névsorát, számjegyzékét*, Szluha részére.[3])

Az előbbeni ígéret csakugyan beváltatott. Nagy-Győri Kutass István, Győrött lakó Fejér-vármegyei nemes, egykorú

[1]) Mikor pl. ezen év őszén nyíltlevélben azzal fenyegetődzött Heister, hogy Bottyán tábornokot — a ki ellen legjobban dühöngött — tüzesvas-rostélyon fogja elevenen megsüttetni, Bercsényi megiratta neki: vigyázzon, mert Bottyánt előbb még el is kellene fognia; ellenben az ő tábornok-öcscse Murány-várában fogva ül, — azt a tüzesvas-rostélyt bizony előbb megpróbáltathatják vele!.... *(L. Bottyán élete.)*

[2]) *Egykorú másolat*, gyűjteményemben.

[3]) Dtto, dtto.

naplója szerint Trencsény várából Pozsonyon és Mosonyon át a következő 15 magyar tisztet és egy őrmestert kísértenek Győrré:

«Anno 1708. Mense Novembri. Az minémű kurucz tiszteket az trencsényi harczról rabúl Győrben hoztanak, azoknak neveik:

Elsőben. Az Méltóságos Fejedelem *Rákóczi Ferencz* maga palotás-regementjebéli tisztek: 1. Boda István kapitány, kassai, református. 2. Kún Pál kapitány, kassai, református. 3. Skotka János kapitány, szathmári, katholikus. 4. Paffy István zászlótartó, szathmári, református. 5. Szent-Iványi Ádám zászlótartó, (liptó-) szentiványi, katholikus. 6. Török István strázsamester, tokaji, református.

Másodszor. Generális *Bercsényi Miklós* úr maga (dragonyos, karabélyos) regementjebéli tisztek: 1. Gyilik (Ghilligh) András kapitány, szentgyörgyi, lutheránus. 2. Farkas Pál zászlótartó, kúpi, református.

Harmadszor. Csajághy uram (gyalog-) regementjebéli tisztek: 1. Pigheti József kapitány, nagyszombati, katholikus. 2. Kovács János kapitány, czeglédi, református. 3. Fazekas György hadnagy, kecskeméti, református. 4. Nagy Gergely zászlótartó, szalki, katholikus 5. Kocsánki furier trencsényi, katholikus. 6. Szőllősy János furier, egri, katholikus.

Negyedszer. Luzsinszky uram (lovas, karabélyos) regementjéből: 1. Hodossy Lőrincz kapitány, trencsényi, katholikus. 2. Deák József adjutant, kecskeméti, katholikus.»[1])

Ezek aztán nemsokára Győrből cseréltettek ki s tértek vissza ezredeikhez. Sokkal érdekesebb azonban az emlitett Salzer-féle *teljes lista*, melyet ezennel közlünk:

«*Specificatio captivorum Officialium die 3. Augusti 1708. in pugna ad Threncsin captorum.*

Ex Regimine Palotássorum. Capitanei: Stephanus Boda, Paulus Kún, Joannes Skotka, Ladislaus Bessenyey.» Az utolsónál megjegyezve: «Mortuus 9. Augusti Threncsinij.» «Vexiliferi: Stephanus Paffy, Adamus Szent-Iványi.» (Török István őrmester, mint altiszt, itt hiányzik.)

Ex Regimine Granaterorum Pedestrium Gallorum. (Fierville

[1]) A naplókönyv eredetije családomnál, Komárom-Csepen.

ezrede). Capitaneus: Monsieur de Rolain. Vice-Laidinantius: Monsieur Sereu, læsus.

Ex Regimine Csajághyano. Capitanei: Josephus Pighetty, Joannes Kovács. Laidinantius: Georgius Fazokas. Vexilifer: Georgius Nagy. Adjutant: Josephus Deák. (Ez Kutassnál, alkalmasint tévedésből, Luzsinszky ezredebelinek iratik.) Granatier-Laidinantius: Joannes Seldtmann; remansit Threncsinij, in servitio Cæsaris.» (Ez tehát labanczczá lett, vagy labanczságra kényszeríttetett.)

Ex Regimine Granaderorum Equitum. (B. Zay András ezrede.) Capitaneus Ludovicus Schulz. Forsan retinebitur, cum fuit in servitio Cæsaris.

Ex Regimine Bonafous. (Gyalog.) Laidinantij: Joannes Puill, Christophorus Durst, Joannes Maier. Remanent in servitio Cæsaris. Vexilifer: Bartholomeus Pöckel. Remanet in servitio Cæsaris.

Ex Regimine Karabélyosorum Excellentissimi Generalis Bercsényi. (Lovas.) Capitaneus Gillik. Laidinantius Mathias Czabányi.

Ex Regimine Nyárayano. (Gyalog.) Capitaneus Granadierorum: Ulricus Kolbmann. Retinebitur et non dimittitur. (Bizonynyal azért, mert császári tiszt volt azelőtt.)

Ex Regimine Orosz Pál. (Lovas.) Vexilifer Paulus Farkas. (Kutassnál Bercsényi ezredebelinek mondatik.)

Ex Regimine Luzinszkyano. (Lovas.) Capitaneus Laurentius Hodossy. Furierius Joannes Trsztyánszky.

Accedunt his *Gregarij* (közvitézek) ex diversis Regiminibus *circiter 400*, inter quos ex Regimine Palotásonum et Esze Jánosiano 140, et ex Regimine Csajághyano 82 reperiuntur. Ex his Gregarijs abalienati sunt jam circiter 60, ex quibus adhuc plures remanebunt».[1])

E hiteles, hivatalos jegyzék szerint fogságba jutott a trencsényi harczon összesen 25 tiszt (köztük lovastiszt csak 6) és «*mint egy*» 400 közvitéz. Nem 500 tehát; és nem 400 állott — Heister feldicsekvése szerint — császári szolgálatba: hanem mindössze 60.

*

[1]) *Salzer* okt. 29-iki leveléhez csatolt *eredeti melléklet*. U. o.

Ezzel, a hadifoglyok létszámával tökéletesen tisztában vagyunk, s áttérhetünk az elesettek számának meghatározására, a mi a közlött egykorú adatok sokasága mellett is, épen ezeknek egymástól való nagy eltérése miatt, nem könnyű feladat ugyan: de higgadt, elfogulatlan bírálat mellett — reméljük — sikerülni fog.

A föntebb közlött tudósitások adatai a harcztéren halva maradtakról annyira ingadozók és divergálók egymástól, hogy számaik 1000 és 8000 közt váltakoznak. Ily óriási különbözetet látszólag alig lehető kiegyenlíteni, — pedig lehet. Ez a kettő a legtúlzóbb szám: az egyik le-, a másik fölfelé. A kuruczok veszteségét «circiter 1000» főre *Aszalay* udvari titkár aug. 8-iki levele teszi; igen, de ő a csatatérről a megsebesült fejedelem kíséretében, *a bomlás kezdetekor* távozott, és így fogalma sem lehetett róla: mennyi embert kaszaboltak le *azután?* Aszalay tehát az 1000 számot csak hallomásból vetette oda levelében, mely különben is vígasztaló, megnyugtató levél akart lenni, és így inkább kicsinyíteni, mint nagyítani kívánta a veszedelmet. Az ezzel homlokegyenest ellenkező, képtelenül felfútt 8000 számot viszont a császáriak körében, de ott is csak mint a populo közt Heister pozsonyi bevonulásakor mesélt *mende-mondát* találjuk fölemlítve, két helyen. (B. Berényi Ferencz aug. 12-iki naplójegyzete Pozsonyban, — hanem ez sem határozott: a kuruczok halottainak számát «*ki 6, ki 8000-nek mondja*»; továbbá Szluha aug. 13-iki, érsekújvári levelében, Pozsonyból érkezett kémjének jelentése: ott azt «*beszélik*, hogy 8000 magyar elesett *volna*». Hogy ez csak a németektől, főként a diadalmas dunántúli kurucz hadak lehangolása és megtévesztése czéljából *irányzatosan* terjesztett híresztelés volt: már az illető helyen megjegyeztük. Bátran napirendre térhetünk tehát fölötte, s mint minimumot most már 1500-at és 2000-et, mint maximumot pedig a 8000 után szóban forgó legmagasabb számot: a 6000-et, — mely Heister hivatalos jelentéséből átvéve, az osztrák vagy osztrákos történetíróknál állandóvá lőn, — kell tekintenünk.

A b. Berényi-napló aug. 26-iki bejegyzése említi, hogy egy Pozsonyba érkezett «trencsényi ember» becslése szerint az ott elhullott kuruczok száma «*már csak másfélezerre*» szállott alá. Ki volt? miféle egyén volt? teljesen szavahihető volt légyen-é ez a trencsényi hírhozó? a naplóíró főúr nem hagyta írva reánk; lehet, hogy

jó magyar érzelmű ember vala, s így nemzete veszteségét inkább takargatni, kisebbíteni kívánná. Az ehhez legközelebbi és már sokkal valóbbszínű számot Bakos János, a trencsényi csatában és az üldözésben is mindvégig részt vett Esterházy József-féle labancz-magyar katona szolgáltatja, a kit a kuruczok nemsokára elfogtak és Érsek-Újvárt aug. 10-kén Szluha Ferencz hallgatta ki; ezen, az üzésből a csatatérre visszatért katona azt vallja, hogy «ítéletéhez képest *2000 testet* számlálja». Mindenesetre figyelembe veendő vallomás, melyet még a Berényi-napló aug. 12-iki bejegyzése is támogat, ugyane számot szintén említvén; azonban mi hajlandók vagyunk még följebb menni.

Lássuk a Heister számát, a 6000-et, vagy «*über 6000*»-et. Ezt legelőször a cs. fővezérnek a bécsi udvarhoz küldött tüzetes — második — jelentéséből merítve, Tiellnek aug. 11-iki leveleben olvassuk; holott maga Tiell még nehány nappal előbb (aug. 8.), ugyancsak Heisternek első — rövidebb — jelentésére utalva, vagy 1000-el kevesebb kurucz halottal megelégedett, írván, hogy: «Er (Heister) glaubt, dass *5 bis 6000* Mann auf der Platz geblieben sind».[1]) Azonban, hogy a cs. fővezér mindakét esetben (szerintünk legalább *kétszeresen*) nagyított, legkétségtelenebbűl bizonyítja az ő vezértársának — a győzelem voltaképeni kivívójának — gr. *Pálffy* bánnak, nem a nyilvánosságra szánt, hanem Savoyai Eugenhez irott magánlevele: «..... Ich judiciere, dass der *feindliche Verlust* wenigstens *in 4000 Mann* bestehen *werde*». Tehát még ez is csak: «*werde*», és nem határozottan: «*besteht!*» Azonkívűl Pálffy a foglyokrúl külön nem emlékezik meg; ő e szerint az ellenfél *összes veszteségét* (vagyis a 400-at meghaladó fogolylyal együtt!) ítéli 4000-nek. Heister nagy számát ekképen már ő 2000-el, s illetőleg 2500-al reducálja. Ime, így már, nemde, szépen közeledünk egymáshoz?!

Menjünk tovább.

A most érintendő adatokra különös súlyt fektetünk, eredetüknél fogva.

1. B. Berényi Ferencz a`pozsonyi vártemplomban aug. 15-én

[1]) A táboron Heisterrel járt jezsuita is ezen elsőbbi tudósítás szerint beszél: «úgy ítéli, hogy *hatodfelezeren* elvesztek». (*Berényi-napló* aug. 13.)

tartott Te Deumon — a hol a nádor, a kir. biztos s a táborról beérkezett Heister, Pálffy, Steinville, Ebergényi, Koháry és Gombos tábornokok is jelen valának — ezektől s alkalmasint a két utóbbitól, kik barátai voltak, bizalmasan úgy értesült, hogy «*3000-ig való*, ki elveszett a kuruczokban». 2. Ugyanaz ő naplójában olvassuk aug. 19-kéről, hogy a *trencsényi plébános*, a ki «az holttesteket maga is látta», és a sirokat beszentelte: «*nem írja 3000-nél többnek*» az elhullottakat, beleértve az elesett németeket, horvátokat, ráczokat is: mert hiszen együtt temették el mindnyáját. Ez az egyházi férfiú pedig ugyancsak hiteles tanúként fogadható el. 3. Ezekkel összeegyezik az aug. 9-iki komáromi hír: «kurucznak *ha 3000 embere veszett is*». (L. b. Révay újvári levelét.) 4. A nagyon részrehajlatlanúl és megfontolva iró Tsétsy János havi krónikája hasonlóképen 3000-ig valóra («ad 3000») teszi a magyarok veszteségét. Végre 5. a legfontosabb és legpontosabb adat, úgymint az elesettek számának tüzetes kiderítése végett Bercsényi fővezértől a helyszinére küldött hadsegéd *Csery Imre* hivatalos vizsgálódásai, nyomozásai eredménye: «lehotai emberek *temettek el 500-at*», a többi öt-hat falubeliek pedig «az kit eltemettek, *reámegyen harmadfélezerre*», (tehát a lehotai 500-al = 3000); «de, *elveszett nimettel együtt tíszen annyit, nímet pediglen 600 elveszett*, az kit trencséni nímet tisztek relatiójából tudják».

Íme, kitűnő kútfőkből merített *öt rendbeli egykorú adat*, mely — különböző oldalról vett eredet mellett is — összhangzólag mind ugyanazon szám: a *3000* körül jár. És mi, a késő kor igazságra törekvő történetbúvárai is, mind a föntebbieknek egybevetése után nyugodt lelkiismerettel állapodhatunk meg e számban, úgy értelmezve azt, mint — a holtakat eltemetett és számukat jegyzékbe vett falusiak vallomásai után — a nyomozást tartott hadsegéd világosan jelenti, hogy az eltemetett 3000 holttest közt bentfoglaltatnak a császáriak *600 főre menő* elesettjei is.[1]) És így a kuruczok

[1]) A császáriak veszteségéről is rendkívül eltérnek az adatok. Pálffy csak 66 elesettet említ, azonban ez nyilván csak az Althann-ezredre vonatkozik, a melyet ő — visszavert rácz huszárainak támogatására — rohamra vezényelt és a melyről épen ír; a gr. Esterházy-féle ezredből elfogott s Érsek-Újvárban kihallgatott Bakos János labancz katona szerint: «németekben *alig száz megholt*, circiter *kétszázig való sebben esett*»; b. Beré-

összes vesztesége Trencsény alatt 1708. augusztus 3-ikán, a föntebbi, szám szerint kimutatott *425 hadifogolylyal együtt tészen ki mintegy 3000-et, vagyis még pontosabban megjelölve: 2825-öt.*

A szerencsétlen csatában részt vett, 14—15,000 főnyi haderejöknek e veszteségszám is irtóztató nagy: mert körülbelől *húsz százalekát képezi.*

*

Ha a végveszedelemben forgott nemzeti és faji fenmaradásért utolsó erőfeszítéssel, nyolcz esztendei nehéz kitartással vívott, s annyi vér-, vagyonáldozatba került Rákóczi-Bercsényi-féle nagy szabadságbáború válságpontját képező trencsényi csata igaz ismeretéhez a föntebbiek közzétételével némileg hozzájárulhattunk, — czélunkat elértük.

THALY KÁLMÁN.

nyi ellenben Pozsonyban Koháry, Gombos cs. tábornokoktúl (aug. 12-kén) akként értesűlt, hogy: «az veres ráczokban, horvátokban, József úr (Esterházy) katonáiban s kevés lovas német is veszett, úgy mondják: *ezerig elveszett bennek*». Mi, a mennyire kevésnek tartjuk a két megelőző adatot: ép annyira sokalljuk emezt, — tekintve a csata lefolyásának körűlményeit. Legvalóbbszínűnek, legelfogadhatóbbnak tartjuk e tekintetben is *Csery Imré*nek a középszám körűl járó s hitelt érdemlő forrásra utaló jelentését: «*német pediglen hatszáz elveszett*». Továbbá, kétségkívüli hitelű a Berényi-naplónak a trencsényi szemtanúra hivatkozó aug. 26-iki bejegyzése a súlyosabb sebesültek számáról: «Másfélszáz sebben esett német fekszik Trencsénben». A könnyebb sebesülteket bizonyára Pozsonyban és a morva városokban ápolták, s részben elmentek a táborral. *T. K.*

BALASSA ZSIGMOND HŰTLENSÉGI PÖRÉBŐL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Teuffenbach Rudolf dunáninneni főkapitány 1616 január 6-án éjjel nógrádi és gyarmati vitézekkel Kékkő alá szállott, hogy a vár urát, Balassa Zsigmondot, a ki épen Lengyelországba készült, a király parancsára elfogja. Balassa már csak az utolsó pillanatban értesült a támadásról és komoly ellenállásra azért sem gondolhatott, mert — ha igaz — mindössze 15 hajdúja volt, azt pedig tudhatta előre, hogy a vármegyéket hiába szólította volt föl segítségadásra. Másnap tehát — miután szökési kisérlete az elmult éjszaka kudarczot vallott — ki hagyta magát szép szóval beszéltetni a várból és Teuffenbach-chal együtt — nagy örömére a generalisnak, ki az egész kalandot egy kardcsapás, egy puskalövés nélkül hajtotta végre [1]) a maga jószántából Érsekújvárba ment, a hol aztán tisztességes őrizet alá tétetett.

Már annakelőtte is közhírrel beszélték az országban, hogy Balassának a törökkel valami gonosz *praktikája* volna, mindazonáltal rendes idézés és marasztaló itélet nélkül történt elfogatása nem csekély felháborodást okozott és a rendek az ország törvényeinek s a nemesi szabadságnak nyilvános megsértését látták abban. Nehány vármegye nem is hagyta annyiban a dolgot és követei által ünnepélyesen tiltakozott a nádor előtt a törvénytelen eljárás miatt, sőt egyenesen a királyhoz akartak menni, de Thurzó György szóval és írással bebizonyította a követeknek, hogy Balassa olyan zűrzavart akart indítani, melyből az országnak nemcsak kára, de könnyen veszedelme is származhatott volna.

Két hónap múlva a főurat, a ki Érsekújvárott azzal fenyege-

[1]) Országos Levéltár, Act. Thurz. fasc. 7. m. 46. és fasc. 73. m. 36.

tőzött, hogy nemsokára nagy változások történnek és föltámad az egész nemzet, mint Bocskay idejében, erős fedezet alatt a pozsonyi várba kisérték. Felesége, *Zborowska Erzsébet*, a ki a lengyel királyi családdal, mondják, közeli rokonságban állott, hiába könyörgött érte az udvarnál, mert mielőtt a fiscus megindította volna a vizsgálatot, elfogott levelei és meggondolatlan nyilatkozatai alapján már olyan súlyos vádak merültek föl ellene, hogy legjobb akarói sem merték közbevetni magukat érte.

Hogy Bethlen Gábort meg akarta buktatni, az még nem lett volna olyan nagy bűn az udvar szemében és elnézték volna, a mint elnézték Homonnaynak, hogy e végből a törökkel paktál, de mindenki tudta, maga sem tagadta, hogy a fejedelmi süvegért *Lippát* és *Jenőt* adta volna cserébe s ezenkívül 40 ezer frt évi adót igért a portának. Mindenek felett pedig kötelezte magát, hogy a hatalmas császár barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz, a miből nem következhetett egyéb, mint hogy a szultán parancsára koronás királyával és tulajdon nemzetével is szembe szállott volna.[1])

Mikor Erdélyben járt, Szkender basa egyszer úgy nyilatkozott előtte, hogy ha a magyarok Ilyésházy István idejében magyar királyt választottak volna, annak a török császár *Eger várát* vagy *Kanizsát* visszaadta volna. Nagyon tetszett ez a beszéd Balassának s mikor később azt hirdette, hogy a bécsi békekötés megsértése miatt rövid időn föltámad az ország, mert sem a király, sem a nádor nem viselnek gondot a nemzet szabadságára és németté akarnak tenni — úgymond — bennünket, könnyű volt kitalálni, hogy hova gondolt.

A «*Történelmi Tár*» 1879. és 1881. évfolyamában megjelent érdekes közlemények[2]) nem világosítják meg tökéletesen Balassa titkos terveit, mert az esztergomi főkáptalan által Ung, Szathmár, Zemplén stb. vármegyében kihallgatott tanúk nem voltak úgy beavatva a dologba, mint azok a barsi, nógrádi, honti és zólyomvármegyei nemesek, a kikből Balassa egy *igaz tökéletes társaságot* sze-

[1]) V. ö. az alább következő tanuvallomásokat *Történelmi Tár*, 1879. évf. 229. l., továbbá *Irodalom Történeti Közlemények*, IV. k. 184. l.

[2]) «Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez» (*Tört. Tár.* 1879. évf. 219. l.) és «Balassa Zsigmond támadása» (u. o. 1881. évf. 551. l.).

retett volna alakítani, hogy kiszabadítsa az országot a német igájából. Az esztergomi főkáptalan kiküldöttje: *Deáky László* prépostkanonok *Csepreghy Jakab* homo regiussal 1616 április 13-tól május 27-ig még összesen 76 tanút hallgatott ki Balassa ügyében s az erről fölvett jegyzőkönyvből nemcsak viselt dolgait, hanem magát az embert is alaposan megismerhetjük, a kiről azt hirdették, hogy *második Bocskay akarna lenni.*

A küldöttség Érsekújvárban április 13-án kezdette meg az inquisitiót, a mikor is első tanú, nemes *Zádory András*, a váczi őrség egyik kapitánya, a hozzá intézett kérdésekre az alább következőket vallotta:[1])

Történt, hogy Balassa két szolgája: Komáromy Miklós és Pozsonyi Mihály, abban időben, mikor gazdájukat elfogták, Váczra érkezvén, Beniczky Ferencz főkapitánynál jelentkeztek és felmutatták előtte Balassa menedéklevelét, melyben az állott, hogy holmi vásárlás czéljából mennek Budára és azért, hogy Ali basával egy rab váltsága felől értekezzenek. A főkapitány tanácsot kért a tanútól, hogy mitévő legyen? s ő azt felelte, hogy hírül kell adni a dolgot az országrész generális kapitányának. De mialatt Beniczky némely lovas tisztekkel tanácskozott, Komáromy hajóra kapott s mire a várbeliek észrevették, már akkor jó messze járt a Dunán és nem tudták utólérni, sőt társa is úgy eltünt, hogy hiába keresték. Akkor aztán a főkapitány megparancsolta a végbeli vitézeknek, hogy lessék az utakat, és Komáromyt, mikor két társával Budáról hazafelé igyekezett a nógrádmegyei *Kosd* faluban elfogták s egyenesen a generális elébe hurczolták. Tanu olvasta Ali basának egy Balassához irott levelét, de abban csak némely kereskedők dolgáról és egy török rab váltságáról volt szó.

2. tanú, ns. *Tesser Lukács*, az országkapitány udvari szolgája.

Hallotta, mikor Balassa azt beszélte, hogy a nádor azért haragszik reá, mert egy bégtől olyan fölovat vásárolt, a milyen még neki sincsen, de azért is neheztel, mert semmiféle tekintetben sem érzi magát alábbvalónak nála.

[1]) A tanúk a föltett kérdésekre egyenkint válaszolnak, de igen bőbeszédűek és gyakran ismétlésekbe is bocsátkoznak, mi tehát vallomásuknak csak lényegét közöljük, a kérdő pontokra való tekintet nélkül.

Azt is hallotta Balassa idősebb fiától, a ki most Lengyelországban tartózkodik, hogy atyja meg tudta volna magát védelmezni Kékkő várában, de nem akart a királylyal ellenkezni és föladta a várat a nélkül, hogy híveit értesítette volna. Különben — úgymond — ha rövid idő alatt szabadon nem bocsátják, majd kijön a sógora nagy sereggel Lengyelországból és megfogja őt szabadítani. Beszélte még előtte, hogy atyjának fölajánlották az erdélyi fejedelemséget, ő azonban sohasem vágyott arra. Hallotta magától Balassától, hogy valahányszor Budán járt, a török mindannyiszor nagy becsülettel fogadta, de nem igaz, hogy a törökkel szövetkezett volna, ámbátor tudja, hogy ellenségei ezzel rágalmazzák és ezért is fogatott el, de abban bízik, hogy az országgyűlés majd eligazítja a dolgát.

3. Ns. *Hetyey Pál deák*, érsekújvári vásárbiró.

Mikor Komáromyt elfogták s az ő gondviselésére bizták, oda jött az ujvári viczekapitány és vallatóra fogta, hogy miért járt Budán? Komáromy azt felelte, hogy midőn Ali basa az elmult nyáron Esztergom közelében, a Szent-György-mezőn tartózkodott, valami leveleket vitt hozzá és azt hallotta tőle, hogy Homonnay igen szeretné az erdélyi fejedelemséget és most is irt neki abban a dologban, de Szkender basa inkább Balassát óhajtaná, mint emberséges, őszinte, igaz és állhatatos embert. Ha tehát kedve volna hozzá, majd kieszközli neki a császár jóváhagyását és török segítséggel be is viszi Erdélybe. Komáromy nem tudta megmondani, hogy levélben mit irt Balassa Ali basának, de szóval azt kérdezteté tőle, hogy megmarad-e abban, a mit régen mondott? A basa rá felelt, hogy mindenekben megmarad, azért tehát csak utazzék Lengyelországba, majd talál ő abban módot, hogy be vigye Erdélybe. Hogy Balassa csakugyan gondolkozik a fejedelemségről, azt Komáromy legelsőben saját fiától a már említett *Simontól* hallotta.

Mikor Balassát Ujvárba hozták, többször kérdezte a tanútól, hogy mi lehet oka az ő elfogatásának? de a tanú semmi bizonyosat nem mondhatott. Azzal is védekezett, hogy ha csakugyan vágyott volna a fejedelemségre, könnyen elérhette volna czélját akkor, mikor még Erdélyben volt. Vádolta a nádort, hogy ő az oka mindennek, mert ha csak egyszer is megidéztette volna, bizony előáll és nem került volna ártatlanul fogságba.

Azt is beszélte még a tanúnak Komáromy, hogy ha Balassa elfogadta volna a fejedelemséget, Magyarországnak és Erdélynek kivánt békességet szerzett volna.

4. *Phasianus Herman* (hesseni), az országkapitány kulcsárja, hallotta, mikor Balassa panaszkodott, hogy a nádor fegyvereket küldött a töröknek, a mit ha ő cselekedett volna — úgymond — bizonyára nagy zajt ütnek belőle.

5. *Jungerbyrt György*, az országkapitány borbélya, hallott egyet-mást beszélni asztal felett, de semmi nevezetes dologról nem tud.

6. Ns. *Mihály deák érsekujvári vásárbiró.*

Komáromy Miklós szájából hallotta, hogy Ali basa nem Homonnaynak, hanem Balassának akarja megszerezni az erdélyi fejedelemséget, mivelhogy arra tökéletesen méltónak tartja jámborságáért, emberségeért és állhatatos voltáért. Balassa is beszélte neki, hogy ő csak azért tanácskozott a törökkel a fejedelemség felől, hogy a magyar nemzetnek végre szép békességet szerezzen. Egyszer meg így szólott füle hallattára: «Ő felsége el akar engem fogatni, de nem telik bele 2—3 hónap, más hirt hall felőllem!»

Április 14-én fentnevezett *Tesser Lukács* a küldöttség előtt ismét megjelenvén, első vallomásához még a következőket toldotta:

Balassa Zsigmond és Koháry Péter (az érsekujvári viczekapitány) igen összeháborodtak, mivel a főúr nem engedé, hogy az ő szakácsa Kohárynak is főzzön. Balassa szóbeszéd közben a pápista vallást mindig gyalázta, mondván, hogy az egyházi személyek az országban semmi jót sem mívelnek.

7. *Mayer György*, az országkapitány házának præfektusa.

Mikor Balassa Zsigmond asztalánál felszolgált, sok mindent hallott. Egyszer megkérdezé Balassa fiát, hogy adták föl Kékkő várát, a ki azt válaszolta, hogy csak 15 hajdú volt akkor a várban, s a nőkkel együtt sem voltak többen harmincznál. Mikor tehát meglátták a németek sokaságát, nem volt bátorságuk ellenszegülni s a vár alatt álló házat csak azért gyujtották föl, mert féltek, hogy abból is ártani fognak majd a várnak.

8. *Koháry Péter*, érsekujvári viczekapitány.

Hallotta Sárközy Gergelytől, hogy Ali basa tudakozódott tőlle Balassa Zsigmond felől, hogy hol lakik, micsoda tisztet visel és

milyen katona? de Sárközy csak annyit tudott mondani, hogy Kékkő várában lakik. Bosnyák Tamás Fülekről megintette a tanút, hogy jól vigyázzanak, mert valami mozgalmat akarnak indítani.

Mikor Balassát Ujvárba hozták, panaszkodott a tanúnak, hogy micsoda méltatlanság történt vele, de Koháry azt felelte, hogy ennél bizony nagyobb dolgok is történtek, p. o. mikor a király Bebektől Lévát, Csábrágot és Szádvárt elfoglaltatta és őrséggel rakatta meg. Igen ám — mondá Balassa — de ahhoz az országrendek is hozzájárultak és törvényt hoztak róla; mire Koháry megnyugtatta, hogy ilyesmi még vele is megtörténhetik.

Ezután fenyegetőzött Balassa, hogy 2—3 hét alatt nagy mozgalom támad az országban, mert a bécsi végzéseket megsértették s az új béketárgyalások alkalmával Magyarország érdekeiről nem gondoskodtak.

Mondá erre Koháry, hogy a király fegyvert ragadva meg akarta védelmezni az országot, de a magyar nemzetnek nem volt kedve tovább hadakozni s egyszersmind azt kérdezte Balassától, hogy ki ellen akarnak hát tulajdonképen föltámadni, a török ellen, vagy a német ellen? Balassa rá felelt, hogy egyik ellen sem. Akkor bizonyosan egymás között fogunk hadakozni, szólott Koháry, mialatt a török elfoglalja majd az egész országot; de ugyan ki lenne az a vakmerő ember, a ki ilyen veszedelmes dolgot indítana?

Az Ur Isten majd mindenekben jó módot mutat — válaszolá Balassa.

Fáncsy Ferencz beszélte *Eszterházy Pálnak* s ez viszont Kohárynak, hogy Balassa egyszer így nyilatkozott: Ha a magyaroknak nem német volna a királyok, akkor a törökök Eger vagy Kanizsa várát visszaadnák. Másszor Koháry füle hallattára a nádort kisebbítette, hogy nem tud megfelelni a hivatalának, mert annyit enged a királynak és a németeknek, hogy Magyarország szabadságát utoljára is semmivé teszi.

Mikor Balassa lovászmestere (Komáromy Miklós) Érsekujvárba küldetett, Koháry szóba elegyedett vele és megtudta, hogy három ízben küldetett Budára. Először lovat vásárolt, másodszor egy 100 tallér értékű órát vitt ajándékba Ali basának, harmadszor, mikor Budán lakó Thury János feleségével utazott, bizonyos rabváltság ürügye alatt kereste föl a basát, a ki megesküdött szakál-

lára, hogy minden Balassának tett igéretét és fogadását beteljesíti, ámbátor Homonnay is kéri a fejedelemséget. Bethlen Gáborról pedig azt mondá a basa, hogy nem érdemli meg a méltóságot, *mert nincs benne állhatatosság.*

Az országkapitány később Kohárytot Balassához küldötte, hogy jó módjával megtudja tőle, igazat mondott-e hát csakugyan a lovászmester. Balassa előbb azt felelte rá, hogy *ostoba beszéd,* majd a következő nyilatkozatot tette:

Mikor Erdélyben tartózkodott, megkereste a török császárt, hogy ha Bethlen Gábor fejedelemségre megy, adassa vissza általa nemzetségének ősi javait. A portáról pedig megbiztatták, hogy nemcsak azt a kívánságát teljesítik, hanem ha bátorsága van hozzá, még a fejedelemséget is neki adják. Annak okáért Szkender basa olyan utasítást kapott, hogy ha Balassa akarja, bizonyára ő lesz a fejedelem és nem Bethlen Gábor.

Ezenkívül bevallotta még Koháry előtt, hogy csakugyan tett lépéseket az erdélyi fejedelemség dolgában és szándékát eddig azért nem hajtotta végre mert, úgy tapasztalta, hogy a szomszéd országokkal való béke és egyetértés még most sem állandó.

9. Ns. *Bornemissza András,* ujvári vitéz.

Mikor Balassát Pozsonyba kisérték, a tanu azt kérdezte tőle, nem tudja-e, hogy miért fogták el? Balassa azt felelte rá, hogy bizonyos okát nem mondhatja meg, és csak azt tudja, hogy az utolsó országgyülése óta a király mindig neheztelt reá, mert két német báró által megüzentette neki, valamint Nádasdy Tamásnak, Mladossevith Péternek és Széchynek, hogy ők volnának az okai annak, hogy a rendek az országgyülésen olyan makacs ellenállást tanúsítottak. A többiek mentették magukat, de Balassa kereken megmondá a németeknek, hogy ő hazáját mindig szerette, szabadságát pedig védelmezte, azért tehát a királyt is szereti, de a kik a hazát nem szeretik, a szabadságot sem oltalmazzák, bizony a királyt sem szeretik.

Bars vármegyében, a garamszentbenedeki kolostorban, április 20-án kihalgattatott:

10. tanu, *Wéppi Nagy János,* a vármegye és a konvent hites jegyzője.

Jól tudja, hogy Balassa bizonyos ideig Erdélyben tartózko-

dott. Azt is hallotta, hogy egyetértett a törökkel, különösen pedig Ali basával, a ki előtt nagy becsülete vala, úgy, hogy még szolgáit is megemberelték. Beszélték, hogy a törökkel levelezett, sőt azt is mondák, hogy Liptay Imre, Bars vármegye alispánja, is egyetértett vele.

11. Ns. *Turcsányi György*, vallja, hogy Zelesényi István szolgabíró egy alkalommal így szólott hozzá: «Édes fraterem, igazán mondom, hogy én soha többé az mostani tisztben nem maradok, hogy ha Liptay Imrét ezen tisztben az nemes vármegye meghadgya, mert nem jó akaróm és Balassa Zsigmonddal correspondentiát tart.» Teuffenbachnak Bars vármegyéhez küldött leveléből a következő passust hallotta: «Balassi Zsigmondnak minémű törökkel való praktikája volt.»

Az aranyos-maróthi vármegyegyűlésen április 21-én kihallgattatott:

12. *Liptay Imre, alispán.*

Hallotta, hogy mikor Balassa Erdélyben volt, egyszer ital közben, bizonyos török követek jelenlétében, így szólott Daróczy Ferenczhez: A rendek a törökkel kötött szerződést sértetlenül fennakarják tartani. A tanu Balassától három levelet kapott. Először Erdélyből írt, hogy hírekkel tartsa. Erre nem válaszolt. Másodszor Kékkő váráből leányának keresztelőjére hívta. Nem ment el. Harmadszor bizonyos asszonyt ajánlott pártfogásába.

Mikor Balassa meghallotta, hogy Kékkőbe királyi őrséget akarnak vetni, Bars vármegyétől segítséget kért. Az alispán a levelet, melyben többek között ez áll: «Nem tudom kicsodak, meg akarják lopni váramat», nem is terjesztette a vármegyegyűlés elébe, hanem némelyekkel közölvén megsemmisítette.

13. Ns. *Zobonya Pál*, táblabiró.

Hallotta, hogy Balassa azért ment volt Erdélybe, hogy Bethlen Gábortól kanczellárságot kérjen. Hallotta, hogy Szkender pasa Lippa és Jenő alá szállásának az volt az oka, hogy Balassa Zsigmonddal együtt hadat gyűjthessen. Azt beszélték, hogy Balassát azért fogták el, mert az 1614. évi országgyűlés artikulusait megküldötte a portára s erre a szultán visszaküldvén azt a királynak, megüzente, hogy bizonyos jó akaró barátja értesítette őt, hogy míg egyfelől a békességet tárgyalják, másfelől ellenkező végzéseket hoz-

nak. A tanúnak nincs arról tudomása, hogy Kékkő várába akár titkon, akár nyilván törökök jártak volna. Balassától ujvári fogságában azt kérdezé: igaz-e, hogy az erdélyi fejedelemségre vágyott? Balassa nem tagadta, hogy volt erről szó a török császár előtt és mondá: ki lenne erre nálánál alkalmatosabb ember?

14. *Zelesenyi István, szolgabiró.*

Azután, hogy Balassát elfogták, a vármegye Gyürky Menyhértet küldé követségbe a nádorhoz, panaszolván, hogy elfogatása a nemesi szabadság ellenére, idézés nélkül történt. Gyürky visszatérvén, azt referálta, hogy a nádor állítása szerint Balassa Szkender basával konspirált. Beszélte még Gyürky, hogy Balassa szolgáit igen megbecsülték a törökök s azt mondták a magyar vitézeknek, hogy rövid idő alatt Balassa Zsigmond lesz az urok.

15. Ns. *Gyürky Menyhért.*

Tudomása szerint Balassa bizonyos ős jószágainak visszaszerzése végett járt Erdélyben. A nádor azt mondá neki, mikor a vármegye követségbe küldötte hozzá, hogy elég szomorú dolog ugyan, hogy Balassa a törvény és közszabadság ellenére fogatott el, mindazonáltal hálát kell adni az Istennek, hogy kézrekerült, mert a törökkel nagy praktikát kezdett s az 1614. évi pozsonyi országgyűlés artikulusait Szkender basa által a portára küldötte. Ezenkívül az erdélyi fejedelemséget kérte magának a török császártól és az volt a czélja, hogy Bocskay támadásánál is nagyobb zűrzavart indítson.

16. *Nzts Zmeskal Jaroslav.*

Egy ízben Paczóth Ferenczné látogatására Tárkányba menvén, ott találta Rimay Jánost, a kit Balassa a végből küldött oda, hogy az özvegygyel az erdélyi jószágok felől kiegyezzen. Esztendő multával Nagy-Ida körül találkozott Balassával, de süveg megemelésssel köszöntvén egymást, szó nélkül odébb mentek. Mikor tehát hallotta, hogy Balassa Erdélybe ment, azt hitte, hogy bizonyosan csak a birtokügyekben jár.

17. Ns. *Szőlősi János*, assessor. Semmiről semmit sem tud.

Léván április 22-én kihallgattatott:

18. Ns. *Sárközy Gergely*, Bosnyák Tamás füleki kapitány szolgája.

Tanu gyermekségétől fogva Ilyésházy Istvánt szolgálta, s annak halála után Bosnyákhoz szegődött, majd haza tért Rácz-

kevibe, a *maga nemességébe.* «Ezen közben esett hirivel az vezérnek Ali basának, ki Budára mingyárást megírta Huszajn agának. Hallom — úgymond — hogy Sárközy Gergely Ráczkevében volna, azért mingyárást küldd ide én hozzám Nándor Fejérvárra.» Huszajn aga csakugyan küldött Ráczkevibe Sárközy Gergelyért, a ki két esküdt kiséretében föl is ment Budára s tudakolta Huszajn agától, hogy mi baja vele. Ez két csauszt adván mellé, küldé Fejérvárra, mondván, hogy a vezér mindent fog neki adni, a min a tanu kételkedett. Kérdé tőle az aga, hogy ismeri-e Báthory Gábornak az öccsit? s mikor a tanu nemmel válaszolt, mondá az aga, hogy már két követet küldött Lengyelországba, az egyik odamaradt. talán a fejét is leütötték. Azután megjegyzé, hogy rövid időn lesz valami, de majd megtudja magától a vezértől.

Nándor-Fejérvárra érkezvén, szállást rendeltek neki és negyed napra maga elébe hivatta a vezér. Állapota felől tudakozódván, azt felelte, hogy mivel neki odahaza jószága, a két császár között pedig békesség vagyon, «ő is kardját letette volna és vagdalkozni nem akarna». Mielőtt a vezér haza bocsátotta volna őt, megajándékozta őt s az ország állapota felől kérdezősködött. Hogy van Thurzó György? A végbelieknek kijár-e a fizetésük? a hajdúságot pénzzel magukhoz hajthatják-é? De Sárközy ezekről bizonyosat nem tudott mondani. Majd Balassi Zsigmond felől tudakozódott, hogy jó volna-e a magyar hadak előtt? Tanu azt felelte, «*hogy nem reménli, hogy az a vitézség volna benne az minémű Balassi Bálintban és Ferenczben volt.*» Lelkére kötötte a vezér, hogy hallgasson arról, hogy vele szemben volt, de azért bizalmas emberei előtt hirdetheti, hogy rövid időn Magyarországban terem. Végezetre 3000 emberre való kapitányságot igért neki, biztatván, hogy emberré teszi, a mint Rédeit, Némethit, Nagy Andrást urakká tette, pedig csak lovasok voltak.

Bakabányán április 23-án kihallgattatott:

19. Ns. *Madács Miklós,* a ki azonban semmi nevezetes dologról sem tudott.

20. *Nzts. vitézlő Fáncsy Ferencz.*

Balassának István nevű borbélya beszélte neki, hogy Erdélyben «igen nagy jó állapottal voltanak, de az mikor Balassi Zsigmondné asszonyom ő nsga be ment volna Erdélyben *és Bethlen*

Gábornéval az frissen való ruha járásból ellenkezni kezdett volna, úgy szállott alább az ő állapotjok és provisiójok.» Balassa Memhet agával és Szkender basával tanácskozott.

Tanúnak egy szolgája Balassa udvarába házasodván, a lakodalomra ő is hivatalos volt, de nem mert elmenni, mivel azt beszélték, hogy a király haragszik és gyanakodik Balassára. De 1615. november 18-án meglátogatván őt Kékkő várában, ott találta Széchy Györgyöt. Morgentallert, Somogyi Mátyást, Sárfői Gergelyt, Péchy Gergelyt, Bene Andrást stb. Akkor történt, hogy Balassa legidősebb fia, *Simon*, valami leveleket adott neki, hogy olvasgassa.

Az egyiket *Klucsay János* irta, azt tanácsolván neki, hogy alázza meg magát és keresse föl Thurzó György nádort, a ki jóakarója és bizonyára pártját fogja majd a királynál. Azonkívül *Tersztyánszky Andrásnak* volt vagy három levele, a ki szintén azt ajánlotta, hogy menjen a nádorhoz, a ki nagy jó akarattal van hozzá és meg akarja engesztelni a királyt. Levéliró hallotta, mikor *Jakusith András*[1]) igy nyilatkozott: Ha valamitől tartana Balassa Zsigmond uram, én magam kész volnék az ő várában mennem és bátor én rajtam történnék az Palatinus urammal ő nsgaval.

Kvassay Rafáel is arra intette Balassát, hogy Thurzóhoz menjen. Volt még a csomóban egy tót levél is, megrakva szentirásból való példákkal. Tanú nem igen gyakorlott a tót irásban, de a következő passust azért kiolvasta: «Az mi az Nsgd Bicsére való menetelét illeti, Telekessy legyen abban példád.»[2])

Megolvasván ezen leveleket, Balassi Zsigmond uram, *Rimay János* urammal az kapu felett való nyári házban beszélgettenek, és ezen fatens is ment oda közikben s úgy kérdezte Balassi Zsigmond uram ezen testistől, hogy mit mondana azokhoz a levelekhez? kire felelt ezen fatens, hogy ha ő dolga volna, fölmenne palatinus uramhoz ő Nsghoz, ismég kérdette Balassi Zsigmond uram, hogy micsoda hirek volnának, ezen fatens mondotta, hogy közhírrel hallotta volna, hogy az végházakban az németeket be akarnák vinni, Balassi uram is mondotta, hogy ő is bizonyosan azt értette volna.

[1]) Jakusith Thurzó Györgynek veje volt.

[2]) Erre vonatkozólag l. «*Thelekessy Mihály 1576—1601.*» cz. munkám 115. skll.

Annakutánna hozta elő Balassi Zsigmond uram, hogy ő az ő Erdélyben való menetelivel országának és nemzetségének sokat szolgált, mert az mikor Memhet aga alias Tihaja Erdélyben jütt volna, és azon pactált volna török császár akarattyából, hogy az török az erdélyiekkel egyetemben ki jütt volna Magyarországra és hogy annyi kárt és rablást cselekedett volna, az mennyi kár és rablás Erdélyben történt, az mikor Forgács Sigmond uram ő nsga Erdélyben volt, melyet én Balassy Sigmond megértvén, beszélgettem — úgymond — Memhet agával alias Tihajával, és elhitettem vele, hogy az Erdélybe való menetel nem Magyarország és nem a magyar nemzetség akarattjából volt, hanem más okból, és az articulusokat is arról megmutattam Memhet agának alias Tihajának, hogy az magyar nemzetség ugyan megakarja az frigyet tartani, és hogy ha az magyar nemzetet reá vehették volna eddig is az német nemzetség hadat indított volna ellenök. Ezzel Memhet aga alias Tihaja ment az portára.

Azután jött Szkender basa Erdélyben sub eo prætextu, hogy már ő Bethlen Gáborhoz jön, de ugyan én hozzám volt küldetve és velem szemben lévén Szkender basa mondotta, hogy az török császár és vezérek őtet azért küldötték volna, hogy ha ugy vagyon-é az, az mit Memhet agának alias Tihajának mondottam volt, ő előtte is azt bizonyítanám meg, és én el hittem azt Szkender basának is, az mit Memhet agának mondottam és mutattam volt, hogy az Erdélybe való menetel nem Magyarország akaratjából volt, és az articulusokat is mutattam neki, és ugyanakkor, hogy Szkender basával beszélgettem mondotta azt inter alia Szkender basa, hogy *Illiésházi István igen nagy kárt tett a magyar nemzetnek, hogy német fejedelmet választott, mert ha magyar fejedelmet töttek volna, meg atta volna török császár annak Esztergomot avagy Egret lakóhelyül* és hogy ugyanakkor Szkender basa is az *Achthame* levelét meghozta volt énnekem az török császártul, az mellett akkor még Bethlen Gábornak meg nem hozta volt, hanem énnekem, de én el nem vettem.

Ezen testis kérdette Balassi Zsigmond uramtul, mi lehetne az *Achthame* levél, melyre felelt Balassi Zsigmond uram, hogy igen nagy hosszú levél volna, ugy, hogy volna két annyi, mint az ház, az melyben voltanak és hogy Szkender pasa mondotta énnekem,

hogy ha az Achthame levél nem tecczenék, iratná az szerint az mint akarnám s az szerint is az hatalmas császár megküldi.

Ezek után Szkender pasa ment haza a portára és onnét küldött egy levelet Balassi Zsigmond uramnak, melyet in specie Balassi uram ezen testisnek adott kezében, hogy megolvasson, melyben az mint eszébe jut köszöntötte elsőben, annakutánna írta, hogy ő az fényes portán az török császárnak és az fővezéreknek proponálta az dolgot és hogy egyebet az magyar nemzettől nem kivánnának, hanem hívséget, állhatatosságot és egyezséget és hogy az török császár is minden hadait le szállította volna, az melyeket az magyar nemzet ellen készített volt és hogy Balassi Zsigmond uram abban az dologban meg nem fogyatkoznék az mit reá bízott volna, és azon kívül, hogy Nassutt pasa is irt volna egy levelet, az melyben mindeneket büségesen megérthetne Balassi Zsigmond uram, az mely Nassutt pasa levelét is kivévén Balassi Zsigmond uram, adta ezen fatens kezében, hogy megolvassa, mely törökül lévén, meg nem olvashatta, mondván, hogy ő ahhoz nem tudna, hanem az párjának, mely magyarul volt fordítva ugyan sok szóval, continentiája az mint eszében juthat az volt, hogy immár mindeneket megértett az hatalmas török császár és az fő vezérek, Memhet agától vel Tihajatól és Szkender pasától és az magyar nemzettől csak hűséget és állhatatosságot kivánnak, és hogy az török császárnak lába immár kengyelben volt és szablyája oldalán, hogy meginduljon az magyar nemzetre és bosszuját állja s mindeneket ölljön és vágjon és az Ur Isten az magyar nemzetnek hogy ugyan jó szerencséjére hozta volna be Nsgodat Erdélyben és immár az török császár is minden hadait leszállította volna, hanem igen nagy fejedelem volna és gyermek módra semmit kezdeni nem akarna, hogy egynehány magyarországi urnak és főembernek pecsétes levele ottben, csak az kívántatnék.

Ezek után Balassi Zsigmond uram tudakozá ezen testistől, hogy kik volnának barátim? ezen testis felelt volna, hogy ő nem sokat tudna, ki gonosz akarója volna, mivelhogy senkinek véteni nem igyekeznék, mégis tovább urgealván Balassi Zsigmond uram, hogy ugyan megmondaná kik volnának igaz baráti? ezen testis felelt ezekre, hogy az mikor tanácscsal akar élni törvény dolgából, vagy egyébb dolgaiban, requirálja *Liptay Endre, Litassy*

István, Sándor János, Zmeskál uramékot, és egyébb jó akaróit, az mint nem régen is, az mikor Palatinus uram ő nsga *Divichiát (?)* elvette volna ezen testistől, akkor is requirálta volna, pro consilio captando ezeket és mindenik az ő értelme szerint tanácsot adott volna nekie.

Ezek után Balassi Zsigmond uram mondotta volna, hogy ezekkel is közölje ezen dolgot és legyen azon, hogy mentől hamarabb több jó akarókat szerezzen egyben. Ezen testis felelt arra, hogy affele dolognak ugy tetszik titkon kelletnék lenni. Balassi Zsigmond uram mondott ezekre: Minden igaz magyarnak tudni kelletik ez dolgot és annak meg is kell lenni.

Ezek után hozva elől Ali basa levelét is Balassi Zsigmond uram, de ad perlegendum nem adta ezen fatens kezében, hanem csak mutatta, ki meg ismerte az irást, hogy Balázs deák Ali basa secretariusa keze irása volt, ki Budán lakik és az előtt rabok dolgában írt ezen testisnek, de azon levelet maga olvasta meg Balassi Zsigmond uram az testis előtt, melyből olvasta azt, hogy az mely órát Balassi Zsigmond uram Ali basának küldött volt, azt igen nagy jó néven vette ő nsgától, és azt irta Ali basa Balassi Zsigmond uramnak, hogy nem az ő asztalára, hanem az hatalmas császár asztalára való volna és hogy egy csausztól mindgyárást alá küldötte volna az órát az török császárnak, és ha mi válasza lévén tudására adja Balassi Zsigmond uramnak. És azt is írta Ali basa, hogy ő az portán lévén minden dolgokat ott megértett volna, az melyeket Memhet aga és Szkender pasa proponált, azért ő benne sem fogyatkozik meg. Az mi Balassi Zsigmond uramnak az hajdúság felől való izenetit avagy irását (melyet az testis nem tudna) illeti, arra ilyen választot olvasott Balassi Zsigmond uram az pasa leveléből:

Hogy az mi az hajduság dolgát illetné, arról semmit nem kell gondolkodni, mert azok, ugymond mindenkor mieink és az hatalmas császár senkinek pénzét és marháját nem kivánnya, csak az hűségét, az lévai dolog is peniglen semmi akadékot nem tenne és az véghez sem menne. Ugyanazon levélből olvasta Balassi Zsigmond uram, hogy im ugymond, Homonnay György emberei is nálam vannak, de még audentiát nem adtam nekiek, mi végre jöttek légyen hozzám, Nagyságodnak azután tudására adom.

Ezek után kérte azon Balassi Zsigmond uram ezen fatenset, hogy mentül több barátokat lehet szerezzen. Ezzel házához indulván Kékkőből ezen testis, az mikor közel Kékkőhöz szállott volna lováról, egy Nagy Márton nevü szolgája jön hozzá, és mondgya ezt: Uram, hitemre mondom, *hogy Balassi Zsigmond második Bocskai akar lenni.* Ezen fatens kérdezte szolgájától Nagy Mártontól, hogy kitül hallotta volna ezt? felelte rá, hogy ő éjjel Balassi Zsigmond uram szolgáival ivott, és azoktól értette signanter Egri Andrástul, ki Komáromyval volt, mikor Esztergom alól az lovat hozta Balassi Zsigmond uramnak, és ezen testis mondotta volna szolgájának, hogy azféle dolgot ne beszéllene. Azon közben egy Mihály nevü lovasa is jön elő, és az is mondgya ezen testisnek, hogy ő is Balassi Zsigmond lovasaival ivott és azoktól értette ezen dolgot. Azt is megszólította arról ezen fatens, hogy azféle dolgot ne beszélgetne.

Annakutánna házába érkezvén ezen fatens, harmad nap mulva Balassi Zsigmond uram küldötte hozzá Komáromyt, az ki fogva vagyon, levelekkel, melynek egyike magáé Balassi Zsigmond uramé, az másik Szkender pasáé volt Balassi Zsigmond uramnak szóló, mely levelet ugy mint magának szólót coram iisdem Regio et nostro hominibus producalt ezen fatens in specie maga Balassi Zsigmond keze irása és pecséte alatt, kinek tenorja de verbo ad verbum következik ilyen módon:

«Bizodalmas meg hitt jó akaró komám és szomszéd uram, szolgálatom és magam ajánlásának utánna az hatalmas Istentől jó egészséget, boldog állapotot kivánok kgdnek.

Az miről egymással conferaltunk, ha egyesek leszünk, és többen is az *igaz tökéletes társasághoz* adgyák magokat, az mint nem is kétlem, kik igaz és nem köntös viselő magyarok, meg nem fogyatkozunk. Az mostani tracta vagy megyen, vagy nem megyen véghez, semmi, az nekünk ásott veremben ejthetjük őket, nem is kell, csak fogadgyatok szót eltávozni az Zsitvatoroknál való végezéstől, megtetszik a levélből kit olvasni küldtem kgdnek, hogy az mi fundamentumot vetettem, kit olvasott és tud kgd, hogy épithetünk is bizvást rajta, tudván hogy kgd némely barátainkkal szemben leszen, csak azért is ne késsék elmenni, adja nekiek eleikben és szaporitsuk is jó akarókat s *az igaz tökéletes társaságot*, Istennek dicséretire, s magunk, s nemzetünknek böcsületi és szerencsés

állapotja nevelésére Amen. Tartsa meg Isten egészségben, és az elkezdett igaz tökéletes szövetségben állandóul. Ex Kékkő 22 novembris 1615. Kgdnek meghitt igaz barátja és szomszédgya Sigismundus Balassa mp.

Eznek egészségeért kgdre egy meszelyes palaczk bort köszöntöm, el hivén szeretettel el veszi és meg is issza kgd, tudom az kgd confederatusat Zmeskal uramot jobban ismeri kgd nálamnál, azért egymással beszélgetvén, ha itéli kgdtek vegyétek be, irok ő knek volna dolgom vele, az mint kitetszik irásából, és alkalmatossággal venne melléje ott Liptay, Litassy és Sándor uramat, én megint kgdt, Rimay uramat és egy bizonyos napot hagyván, gyűlnének Pribélyre, és azt a dolgot is végeznénk el, az mellett az nagyobbat is, én addig levelet fundálnék az confederatióról hittel pecséttel és subscriptióval roborálnánk és ez után is, valaki hozzánk állana. Ezzel penig nem kellenék késnünk, mert látja kgd mely sietséggel kiván választ, s írtam is penig mingyárást, hol irja, hogy agyjam értésére mint vagyunk ide, az nem egyébb, hanem az confederatiónak értelme, kiről én biztattam. Szolgára ha bízza, ember vagy el felejt benne vagy többet tészen hozzá, jobb uram irással egymást értenünk s azt meghitt szolgánktól küldöznünk, és megolvasván s jól eszében tartván, porrá tennünk, ugy kézben nem akad, ez szerint cselekedgyünk uram». Titulus talis erat: *Generoso domino Francisco Fanchi de Bozók etc. domino et amico observandissimo.*

Ezen kívül szóval kérdezősködvén tőle Komáromytól ezen fatens, mondotta Komáromy, hogy Ali basa azt izente Balassi Zsigmond uramnak, hogy ha Kékkőből elmegyen, csak tizenötöd napra való embereket hadgyon házaiban, ha meg szállanák ő az idő alatt megsegítené. Ugyanazon Komáromyval beszélgetvén, ezen testis mondotta neki, hogy ez immár sok embereknél nyilván vagyon, és az szolga rend is meg lovászok is, és leányzók is beszélik, kire felelt Komáromy, megmondottam — ugymond — az urnak, hogy ne bizza minden rossz emberre dolgait és az kit az hajdúsághoz küldött volt is, megmondottam nekie, hogy az is rossz ember és dolgait ne bizza reá, ki volt, nem tudgya nevét, és hogy ha mind ezt cselekedné Balassi Zsigmond uram, ő szegény legény lévén, semmi dolgaiban nem akarna részes lenni és senkiért magát

veszteni. És az mikor Komáromy Egri Andrással hozta volna az lovat Balassi Zsigmond uramnak, mondotta Komáromy Egri Andrásnak: Csak ugymond az ur ő Nsga drágálván, rajtam ne hagyná az lovat, felelt arra Egri András, hogy ajándék marhának nem kell az fogát nézni, és ezen testis előtt mondotta Komáromy, hogy még akkor eszében vette, hogy rossz ember volna ez az Egri András.

Az Szkender basa levelének is continentiája, az mennyire reá emlékezhetik, kit Komáromytól ezen testisnek Bozókban küldött volt Balassi Zsigmond uram, az volt, hogy elsőben ír Szkender basa az maga állapottjáról Balassi Zsigmond uramnak, és írta azt: Jól tudgya — ugymond — Nsgod, hogy az elmult üdőkben, az hatalmas császár, *az hitetlen eb miatt, Bethlen Gábor miatt engemet mazullá tött volt*, de annakutánna a mikor az fényes portára jöttem az én ártatlanságomat és igazságomat az hatalmas császár meglátván, az én zsoldomat és becsületemet helyén hagyta, és fő beglér bégséget is adott, rövid nap azért az hadakkal én is kimegyek, és Nsgdnak tudására adom. Ezenkivül azon levélben írta Balassi Zsigmond uramnak azon Szkender pasa, hogy ma ugymond egy kapuczia ment ki (kinek az nevét ezen testis nem tudgya) és irta hogy Balassi Zsigmond uram attól kérjen egy lovat, az mellett kéri azon levelében Zkender basa Balassi Zsigmond uramot, hogy tudósítsa mint s hogy vannak ide ki, melyen mit értett légyen, Balassi Zsigmond uram ezen testisnek írt leveléből megtetszik. Az többi között írta azt is Szkender basa, hogy Ali basával ez dolgot ne közlené Balassa Zsigmond uram, mivel hogy ő sem késik, hanem kijő.

Ugyanazon Komaromytól akkor küldött Balassi Zsigmond uram ezen testis kezében, Liptay Imre, Litassy István, Sándor János és Zmeskál uraméknak szóló leveleket, kérvén azon, hogy az leveleket kezekhez iktassa, és az mely dolgot vele közlött Balassi Zsigmond uram, azt is communicalja velek. Ezeknek való irásra pediglen vött okot B. Zs. uram abból, hogy az mikor kérdette volna ezen fatenset kik legyenek baráti, ezeket nevezte volna, az mit fölyül meg vagyon irva.

Ugyanazon levelek között volt Zmeskál uram levele is, melyet írt volt B. Zs. uramnak, kérvén azon, hogy ő nsga az ő árva attyafiát Géczi Andrásnét az jószágban ne háborgatná, mert ha nem

cessálna nem volna mit cselekedni, hanem az ő árva attyafiát országtörvénye szerint is megoltalmazná.

Komáromyról ezen fatens írt egy levelet Balassi Zs. uramnak, arról hogy a mit ő nsga reá bízott arra gondot visel, magánál maradván az fölül megnevezett embereknek szóló levelei, az melyeket másodnap ezen testis fölszakasztott.

Zmeskál uramnak szóló levélnek, melyet neki B. Zs. uram írt volt, ez volt continentiája. Ertettem — úgymond — mit írt légyen kgd Géczi Andrásné felől, azért kérem kgdt, hogy kgd jöjön Pribélyre és végezzünk az felől, és azon kívül is kgdel igen nagy dologról való beszélgetésem vagyon, az több leveleknek continentiája is csak az volt pari formiter, hogy egy bizonyos helyre gyültenek volna, mert ő nsga Balassi Zsigmond uram velek igen nagy dolgokról akarna beszélgetni. Ezek után azon testis azokat az leveleket vissza küldötte szolgájától Nagy Mártontól Balassi Zsigmond uramnak, és egy credentionalist is írt hogy szavát B. Zs. uram meghigyje és izente azt ezen testis, s kérte felettébb B. Zs. uramot hogy ezféle dolgokkal tovább ne bántsa, és semmi ezféle leveleket kezéhez ne külgyön, mert látja hogy nagy dolgot akar kisérteni és semmi dolgaiban részes nem akarna lenni sőt mind Isten előtt s mind ez világi emberek előtt protestál, és hogy immár ezzel az ő nsga felől való hirrel mind ez világ rakva volna, sőt jobb volna menne el ő nsga Lengyelországban, az hová készült volna.

Ezekre Nagy Mártontul, az mint eszében juthat ezen testisnek, izente B. Zs. uram, nem hittem volna én azt — úgymond — ő kglme felől sőt mást tartottam ő kglme felől, hogy árnyékától meg nem ied, *de ha csak egy magyar sem lészen is velem* — úgymond — *én azt idegen nemzettel is véghez viszem*, és azt is mondotta volna ezen Nagy Mártonnak B. Zs. uram, azt tudgya-é ugymond az urad, hogy ő ebben fő? azt ne véllje, mert legkisebb ő kglme ez dologban.

Ezek így lévén, ezen fatens beszélgetett Rimay János urammal, hogy ez nem kicsin dolog volna és minthogy ő felsége hívei volnának, ő felsége most extra Regnum lévén, palatinus urunknak ő nsgának vagy egyik v. másik aperiálná.

Azonközbe ezen testis indult palatinus uramhoz ő nsghoz, hogy ezeket megjelencse ő nsgának, de utában betegségben esvén,

Beliczen feküdt és hivatta oda palatinus uram ő nsga jámbor szolgáját Bori István uramot, az ki által mindeneket ez dolog felől megizent ő nsgának. Ezek után semmi levél nem intercedált a testis és B. Zs. uram között, se üzent és sem szemben egymással nem voltanak, hanem annak utánna Rimay János uram szemben lévén házánál az testissel, beszéllette Rimay János uram, hogy B. Zs. uram mutatta az Ali pasa kivánságit nekie, az melyben egy conditio ez volt, *hogy ha Jenőt és Lippát megadgya az töröknek és minden esztendőben negyvenezer arany adót ad, Erdélyben be viszi,* és hogy azon Rimay János uram disvadeálta volna ebben való szándékját B. Zs. uramnak, mondván azt veheti eszében Nsgd hogy az török csak az maga hasznát keresi, melyre felelt B. Zs. uram: énnekem — úgymond — Ali pasa azt írja, hogy Homonnay uram reá megyen ez conditiókra, s miért hát én is nem cselekedném?

De minekelőtte ez fatens Kékkőben ment volna, egy nehány héttel az előtt, az mikor még ez dologban semmit nem tudott volna, jött volt Bozókban Kékkőből egy Éwa nevű, Drabant Ádám leánya, szeme fájdalmának gyógyításáért ezen testis borbélyához, Borbély Istvánhoz, és ezen leány beszéllette volna Barbély Istvánnak, hogy B. Zs. uram erdélyi fejedelemmé akarna lenni, mely B. István ezen fatensnek ez dolgot megjelentette, ezután bozóki porkolábja Apáthi Paál által tudakoztatta ezen testis a megnevezett leányzótul, kitül hallotta volna ez dolgot? Arra felelt volna az leányzó, hogy *Simonkótól*, B. Zs. uram öregbik fiától, az Aszszonytól ő nsgtól és az frauczimertől értette volna, mivelhogy ő közikben szabadon járna.

És ugyan ezen Barbély Istvánt hivatta volt Szabó Esiás B. Zs. uram szolgája és kérte azon, hogy ha ők az urral B. Zs. urammal elmennének és Kékkőt az ura szolgáira megszállanák, az ő feleségét hozná ki onnan és viselné gondgyát, minthogy hitves atyafiak volnának, ezeket is ezen testisnek aperiálta Barbély István, még az felül megirt dolgok előtt.

Ulterius Bori István uramtul hallotta ezen testis, hogy egykor a korponai tót prædikátorral beszélgetett volna, és mondotta volna azon prædikátor Bori István uramnak, hogy az minekelőtte B. Zs. uram Kékkőből kiakart volna menni sok leveleket égetett

meg, kik bársonyban, atlaczban és egyéb selyem marhában voltanak, de micsoda levelek lettenek, azt nem tudja, azt penig egy rokonától hallotta az prædikátor, mely B. Zs. asszonyom szolgáló leánya volt és most is az Kékkőben.

Hallotta azt is Palánkban lakozó Szentmártoni Györgytől, ki azt beszéllette, hogy az mikor Kékkőt megszállották volna, ő szállott volt Komáromy szállására Ujszászi Jánossal, az palánki viczekapitánnyal, és Komáromynak hallotta volna szolgájától avagy szolgálójától azon Szentmártoni György, hogy mihelyen Kékkőt megszállották volna, Komáromyné ládáját felnyitván, valami leveleket vett volna ki, melyeket megégetett volt, de micsoda levelek voltanak, nem tudná.

Hallotta Siroki Páltul, ki azt mondotta, hogy az mint hallom B. Zs. uram fejedelemségre készül és kengyel futókat fogad, kire ezen testis felelt, hogy *tizenkét emberrel egy országot meg nem venne.* Siroki erre felelt, *hogy az mely országban ő lenne fejedelem, abból az országból kiszöknék.*»

Dr. Komáromy András.

TÖRVÉNYHOZÁS AZ INSURRECTIÓRÓL 1741-BEN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

A diæta eloszlása után az udvar nem maradt sokáig Pozsonyban. Ott is, az országban is, mindenek szeme a *hadi szintér* felé fordult s az ottani eredményektől tette kiki függővé a maga elhatározását. Az udvar azt, hogy beljebb hátrál-e az országba az ellenség elől, vagy pedig visszatér Bécsbe, ha az ellen onnét elhuzódott és beereszti. Az ország hatóságai azt, hogy a közfölkelést kétségbeesett erélylyel, eszközökben nem válogatva, rögtönösen állítsák-e lábra, a hogy tőlük s az ország közállapotától telik, vagy pedig megfontoltan, a lehetőségekkel számot vetve s habár haladékkal, de annál biztosabb és teljesebb eredménynyel.

Hogy megállapítani tudjuk úgy az udvar, mint a fölkelés dolgában történt rendelkezések eme rugóit, szükséges részünkről is a hadi események nyilvántartása s a külső fejlemények és belső ügyek közt az okszerű összefüggés keresése.

A diæta tárgyalásai alatt a *bajor választó* fejedelem seregei — miként már előadtuk — Felső-Ausztriát elfoglalván, Bécs felé közeledtek. A Bécset védő császári csapatok a külső lineáknál nehány kisebb ütközetbe bonyolódván bele, úgy a tapasztalt erős ellentállás, mint a porosz király részéről Sziléziában kezdett béketárgyalások s a közeledő zordon téli évszak arról győzték meg a bajort, hogy a hadjáratot *erre az évre Bécs falai alatt sikerrel befejezni képes nem leend.* Mert ha belekezd is az ostromba, a nagy erővel védekező és eleséggel bőven ellátott császári város hónapokon keresztül képes lesz ellentállani, a téli hónapokban az ostrom-

lottnak helyzete előnyösebb az ostromlóénál, sőt ez esetben a fölmentetés reménye is kecsegtetheti vala, mert a porosz király békére való hajlandósága esetén a Habsburgok kiegyezhetnek vele Szilézia föláldozása árán s az ott elfoglalt hadi erőt Bécsnek az ostrom alól való fölszabadítására, esetleg porosz segítséggel, fordíthatják. Ezért a bajor választó czélszerűbbnek ítélte, ha Bécs ostromától s a székvárosba való diadalmas bevonulástól egyelőre eltekint; e helyett ama tartományok megszállására törekedett, melyek a vele szövetséges szász választó országának és a franczia királyi segélycsapatok fölvonulási útjának közelébe estek. Így húzódott az Enns vidéke mellől, át a Dunán, *Csehország belsejébe*. Érdeke és föladata az volt, hogy a franczia és szász segélyhadakkal mielőbb egyesüljön s a császári hadakat ez egyesülés útjától részint megtévesztés, részint erőszak által távol tartsa. Így remélhette, hogy a nagyszabásúnak tervezett hadi dráma első fölvonását a cseh-morva királyság elfoglalásával, az ottani rendek meghódoltatásával, a cseh autonomia megújításával s az ezt megpecsétlő koronázással, tehát csupa oly bevégzett tényekkel fejezheti be, melyek a Habsburg hatalom teljes megdűlését jelentenék a világnak.

Ezzel szemben a bécsi udvar részéről nem állt egyéb erő rendelkezésre, mint a bécsi helyőrség *Nádasdy* gróf alatt, egy kisebb hadtest Csehország védelmére a pilseni táborban *Lobkovitz* herczeg alatt, végre a Sziléziából visszavárt *északi sereg Neipperg* tábornagy alatt. Ez erőkhöz segélycsapatnak csupán ama nehány ezred vala számítható, melyeknek Olaszországból való hazavezénylésére *Khevenhüller* gróf kapott parancsot s már útban voltak a lombard síkságról az Alpesek felé. Ennyiből állt az osztrákház számbavehető hatalma, melyet meggyarapítani *csupán a magyar insurrectio erejével* lehetett. A szövetkezett ellenségek számítása tényleg megkülönböztette azt az erőt, melylyel Mária Terézia trónja tényleg bír, attól a másik erőtől, melyet a magyar közfölkelési törvény értelmében majdan bírni fog, s tevékenységét oda irányozta, hogy amazzal gyorsan leszámolhasson, mielőtt emez érvényesülhetne.

November első napjaiban a franczia hadak a cseh-bajor határon néztek farkasszemet Lobkovitz herczeg ezredeivel. Az utóbbi,

a túlerő láttára, Pilsenből a Moldva vizéig huzódott hátra, hogy egyfelől balját csatlakozásra nyújthassa Nádasdy grófnak, akit — a bajoroknak a Dunán átkelése esetén — Bécs felől várt, másfelől maga is közeledjék Neipperg seregéhez, mely Sziléziából ő hozzá vala érkezendő. Úgy a császáriak hadműveleti terve, mint a franczia, szász és bajor szövetségeseké egy a cseh fönsíkon végrehajtandó összpontosulásra és az így egyesített erőkkel vívandó döntő ütközetre vala irányozva. Látni fogjuk, hogy a művelet a szövetségesek részéről sikerült, osztrák részről pedig teljes kudarczot vallott s a hadi történetben példátlan nevetségnek emlékezetes tárgya maradt örök időkig.

Az események előadásánál Szuhányi értesítéseit használjuk föl, kinek a grófokhoz írt levelei egy modern hirlap érdekességével birnak s teljes hitelt érdemelnek.

November 12-én jelenti, hogy a már megindult északi hadseregnek, Sziléziából 6 colonne-ban Szakolcza felé tartván, e hó 7-én a Morva vize mellett lévő Znaim helységhez kellett megérkeznie. Ebből Bécsben és Pozsonyban egyaránt azt következtették, hogy a csatlakozás Lobkovitz herczeg pilseni hadtestével nemcsak megtörtént, hanem már a legközelebbi napokban nagy ütközet is lesz köztük és a franczia-szász seregek között, mielőtt a bajor választó Ausztriából oda megérkeznék.

Már egy héttel hamarább is jelezte vala Szuhányi ez ütközetet, mondván: «Itt bizonyosnak tartják, hogy meg kell lenni a harcznak, mivel már Saxó is bejött Csehországban, a Bavarus és Franczia vélle akarja magát conjungálni. Bécs tájárul Prága felé szivárog, azt itt retirálásnak vélik vagy csak mondgyák. Elég bajos lesz, ha megesik a conjunctio is, de ha elsőben egyiket megütnék, az succedálván, másikra fordulnának a mieink, békével quartélyozhatnának, mert a másik bé sem merné várni».[1]) Két nap mulva ugyanő azt jelentette, hogy a *szász választó és a francziák Egernél egyesülvén*, Lobkovitz herczeget pilseni táborából visszaszorították, ki «maga corpussával a mi Silesiából kijött Armadánk felé retirálta magát, nem birván véllek.» E riasztó hirek folytán *Lothringen Ferencz herczeg* nem maradhatott tovább Pozsonyban, ha-

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 3. Pozsonyból.

nem az egyesült császári seregekhez sietett átvenni a döntő csatára a fővezérletet. Elutazását, mely *november 4-én* volt, Szuhányi így írja le: «Tegnap a felséges Corregens Fejedelem itt a Pater Franciscanusok temploma előtt az öcscsével, Károly herczeggel felülvén két 6 hat póstalovu szekérre, elmentenek az Armada felé; kiket is *F. Asszonyunk Mária-Thalig elkisért*, ottan vévén benedictiót, elváltak s maga kezével osztogatott F. Asszonyunk szegényeknek alamizsnát. Onnid visszatérvén, M. Primás urunk residentiájában szállott; azután a F. Kisdedeket is lehozták a várbul, a Dámák pedig Excellentiád házát occupálták. Úgy tartyák, minden órán meg kell lenni a Harcznak».[1])

Mária-Terézia elbucsuzása férjétől igen érzelmes lehetett a királyasszony részéről, kinek ekkor közeledett már újabb lebetegedési ideje s úgy ezért, mint férje veszedelmeért és a harcz kimenetelétől függő szerencséjeért állandó remegésben élt. Napjait kegyes gyakorlatokkal töltötte és buzgó imák között. «Ma — írja Szuhányi — nagy templomhoz Jesuvitáktul ment fel *processióval F. Asszonyunk*. Ott lesz három nap szentség kitételével 40 óráig tartó imádság, azután Jesuvitáknál más három nap, azután Barátoknál, Apáczáknál, annak utánna a külső városokban lévő templomokban, mindenütt három-három nap fog tartani a Devotio, az ellenségnek megszégyenitéséért és keresztény Fejedelmeknek megbékélléséért».[2])

Kevésbé komolyan vette a dolgot férje: a *corregens fejedelem*. Neipperg táborát csakhamar beérvén, azzal együtt vesztegelt heteken át a nélkül, hogy bármely vállalathoz kezdeni vagy érdemleges intézkedést tenni tudott volna. November 17-én nagynehezen *megtörtént a Lobkovitz hadtest egyesítése a főssereggel*, tehát jóval később, mintsem Bécsben és Pozsonyban gondolták; ugyanaz nap helyreállitotta az ellenség is összeköttetését a bajor választóval, ki lényeges akadály nélkül nyomulhatott Csehországba a Dunán át s csak utóhadát nyugtalanította a bécsi őrsereg egy része *Nádasdy* gróf alatt. Nagyobb eredmény hijában ennek Neuhaus-nál esett kisebb csetepatéjából csináltak az udvar köré-

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 5. Pozsonyból.
[2]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 12. Pozsonyból.

ben nagy victoriát. «Feles Franczia és Bavarus Főtisztek, Obristlajdinantok, Obrisvochtmajsterek, Capitányok, Lajdinantok elfogattattak köznéppel edgyütt — írja Szuhányi, s aztán hazafias erzékenységgel így folytatja — elég, hogy a mi ez idén F. Asszonyunknak valamely consolatiojára deserviálhatott, prævise *magyarok által ment végben*. Légyen áldott az Úr Istennek dicsőséges szent neve! erővel is becsültetné Isten eö szent felsége ezt a maroknyi Nemzetet, még is nehezen hajolnak becslésére az idegen Nemzetek; eö Felsége ellenségi jobban becsülik, kik virtussát tapasztallyák».[1])

A császáriak részéről a következő heteken keresztül mi sem történt; a hadak tétlenül táboroztak s talán azt se tudták, a mi az udvarnál igen riasztólag hatott, hogy a *bajorok és francziák Prága alá nyomulván*, a cseh fővárost ostrom alá fogták s ágyúztatni készülnek. Eleget is panaszkodik Szuhányi leveleiben e tétlenség miatt és váltig ösztökélte pennájával az Armadát és vezéreit dicsőségesebb tevékenységre; persze hasztalan. A neuhaus-i csatáról azt írja többek közt, hogy «egy lábig eltörülhették volna a Bavarust, mert innid volt Moldava vizén. Franczia pedig Pilsennél túl a vízen, de elmulatták a jó alkalmatosságot. Azon actus után a Bavarus mindgyárt által költözött és Franczia corpussával conjungálta magát; már annál inkább köröm szakad!»[2]) Annál siralmasabb, a mit *Prága elvesztéséről* kénytelen grófjának megírni, előadván, hogy az ellenség a várost a Fehérhegyről három óra hosszat lövöldözte, de csak «propter formam», mert «az alatt Saxó gázlóban hasig való vízben általjövén a Moldava vizén bédobolt fényes nappal Prágának innenső nagyobbik városában s az városokat mind innid mind túl ellepte és így vége lett a várvívásnak is.» Könnyeket sír ezután Szuhányi, mennyi drága rakodó tár jutott az ellenség kezébe, mennyi élelemmel, a miből a hadsereg kitelelhetett volna; majd strategiai birálatba kezd és így folytatja: «A mieink hat órányi földre vannak, ilyen Ordre de Bataillal, melyet alázatosan accludálok Excellentiádnak. Az ordre ugyan meglehet, de ha rajta nem viszik oportune a hadat, az (ordre) meg nem

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 19. Pozsonyból.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 23-án Pozsony.

veri az ellenséget. Még Silesiából Szakolcza felé Znaimhoz marsirozott az Armáda, Prágában lehetett volna annyi úttal és præoccupálhatta volna az ellenséget, de azon már túl vagyunk».[1]) Mit csinált a vész színhelyétől hat órányira a császári vezénylet, Szuhányinak egy jóval későbbi leveléből tudjuk meg, mely szerint: «hallatik, hogy F. Fejedelemre és Neubergre erőssen és palam debacchalódnak a Bécsiek, mert mikor *Prágát occupálta* is az ellenség, *két napi vadászatra vitte ki a Fejedelmet General Neuberg*, s míg oda mulatták magokat, bément az ellenség s ellepte, a magazinum is oda lett».[2]) Mely ritka tábori csendélet képét érzelmesen egészíthetjük ki Szuhányiból a következő idézettel: «A városon beszéli széltében a populus, hogy ártatlan F. Asszonyunk sokat sír naponkint».[3]) Máshelyt meg így ír Szuhányi: «Szánnya meg az Isten, mert ártatlan eö Felsége és méltó szánakozásra».[4])

Nem is maradt ezután az udvar tovább Pozsonyban. Miután az ellenség nem fenyegette többé Bécset, hanem erre a télre Prágában fészkelte meg magát, nem volt ok, a miért a királyné vissza ne igyekezzék a Burgba. A pozsonyi várkastély téli szállásra nem vala berendezve s fűthetetlen termeit már a téli hideg beköszöntésekor ideiglen a primási lakkal kellett fölcserélni. Ennek kényelmetlensege s ridegsége azonban nem maraszthatta soká; a városban szerte elszállásolt udvari környezet meg épen elkivánkozott Pozsonyból. De volt még egy ok a Bécsbe való visszaköltözésre s ez pénzügyi természetű. Pozsonyban ugyan csupán a *szükebb udvartartás* teljesített szolgálatot, de azért a *többi mégis húzta fizetését* s a pozsonyiak — miként Szuhányinál olvassuk — *fizetésükön fölül külön napidíjakat is húztak*. Mind ez «irtóztató költségbe» került, melyet Fitsner és Dussen udvari tanácsosok demonstráltak a hüledező királynénak. Ehhez járult az is, hogy az udvar jelenlétét Pozsonyban a speculatió rémségesen kihasználta az árak fölverésével s a drágaság városszerte példátlan volt; ellenben Bécsből az a jelentés jött, hogy az ostromzárra fölkészült s immár

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 3. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 14. Pozsonyból.
[3]) Szuhányi M. Károlyi Ferencz grófhoz 1741. decz. 7. Pozsonyból.
[4]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 21. Pozsony.

alóla fölszabadult székvárosban a fölhalmozott élelmiszerek kínálata a szokotthoz képest rendkívül olcsóvá tette a piaczot. Mihelyt tehát híre jött a bajor hadak eltakarodásának Szt.-Pölten felől, a főudvarmesteri hivatal legott megkezdte a málhák elkészítését s az első szállítmányok útnak indítását. Csak akkor adták ki ideiglen az ellenparancsot, midőn oly hír jött, hogy Bécs körül a bajor választó 10,000 főnyi katonaságot szállásoltatott el. De a hír nem bizonyulván valónak, a költözés kettőzött erővel folytattatott s maga a királyné is deczember 11-én vagy 12-én odahagyta Pozsonyt és bevonult Bécsbe. A bécsiek ünnepséggel fogadták, mintegy 8,000 főnyi katonaság vonult ki fegyverben, de mind e hódolat a fölséges asszony személyében ez idő szerint csak Magyarország koronás királyát illethette, nem lévén sem ő, sem férje a német császári monarchia trónjába még beültetve. Így gyakorolt Corvin Mátyás óta újra nehány napig souverain felsőbbséget a magyar korona Bécs fölött, egyszersmind megtette az ősi császárvárost Szt.-István birodalmának ideiglen székvárosává.[1])

Ekközben az ellentábor Prága falai közt aknázta ki helyzete előnyeit. Miként Szuhányi írja: «Üzi a bavariai Elector a maga gloriáját, apartementeket tart . . . a város előkelőjét maga stimulállya comparitióra; és valami csak nemes, prætendállya: frequentállya udvarát; (a szerint) respectáltattya eőket». A szövetségesek fölosztották már maguk között Mária Terézia birodalmát. A bajor választó kijelölte magát német császárnak, a szász választó pedig, ki ugyanakkor lengyel király is volt, cseh királynak; a maga lengyel koronáját cedálta a franczia király sógorának: Lesczinszky Szaniszlónak, ki már bevonult Varsóba és onnét fegyverkezett a Habsburgok ellen, fenyegetvén Magyarországot is; a franczia királyra néztek a német-alföldi tartományok, a spanyol királyra pedig az itáliaiak. Ez idő szerint a Habsburgok mellett idegen barátságos hatalom nem akadt más, mint a távol Anglia, a Vatikán és a Szilézia átengedése fejében segélyt ajánló porosz király. Ha ehhez hozzávesszük a török szultán igényét Magyarország déli részére és az erdélyi rendek ama vágyát, hogy e fejede-

[1]) Lásd Szuhányi M. levelei Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 14. 17. és 21. Pozsony.

lemség korábbi független közjogi helyzete visszaállítassék: nyilvánvalóvá lesz a magyarországi rendek ama vállalkozásának jelentősége, hogy véráldozattal bár, de ez óriási fölöszlás folyamatát a dynastia védelmében föl fogják tartóztatni.

A rettenetes veszedelmek közepett ügyeltetni kellett a lengyel határra, másfelől szemmel kellett tartani délfelé a törököt is. «Előttem — írja Szuhányi egy helytt — legveszedelmesebb mindennél az, hogy Hildburghausen herczeg is commandiroztatik Horvátország felé és 30 ezer embernek kellenék commandója alatt lenni; már az nem egyéb *török motussánál.* Csak azt contineálná már az Úr Isten. Régen hallatik, hogy a török declarálta magát: Magyarországot senkinek sem engedi, mert eő annak legközelebb való szomszédgya, s actu is bir benne. Az lesz már a végső veszedelem, ha az Úr Isten ingyen való kegyelméből el nem fordíttya rólunk».[1])

A magyarok vállalata ellen a szövetségesek mit se tehettek, legfölebb a fölbujtás vagy lebeszélés eszközei állhattak rendelkezésükre. Ebben sem támogatta őket egyéb, mint a régi kurucz emigratio utolsó maradványa, élén *Bercsényi fiával.* Ebből a forrásból származhatott az a *külföldi nyomtatvány,* mely *Anonimus* szerzői név alatt csempésztetett számos példányban az országba s idejekorán eljutott a nádor kezéhez is. Ez írás a *magyarországi proceres-eknek* (főrendeknek) szólt és — miként Szuhányi közli — «dehortállya a Nemzetet fegyverkezéstül; ha pedig nem desistálna, legalább inter limites contineállyák magukat; máskint ugysem impediálhattyák a bavariai Elektort vi Ferdinandæi tractatus et testamentariæ dispositionis eőtet legitime illető országoknak és provinciáknak occupatiójától, magoknak pedig végső excidiumot szereznek».[2]) Ugyancsak Szuhányi szerint a nádor ez iratra *magyar, német és latin nyelven replicát iratott.* Hogy küldték meg Anonimusnak, ki dolgozatában magát «idegen országokon bujdosó nemes embernek» titulálja, valóban nem tudjuk.

E végzetes helyzetben tényleg csak Magyarországtól várhatott az uralkodó ház egy jobb fordulatot; mert a császári kor-

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 28. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 30. Pozsony.

mányzat részéről nem történt kapkodásnál egyéb, a trón megmentésére. Az Olaszországban lévő hadnak a bellicum consilium hol ezt, hol azt a föladatot írta ki utasításba. Novemberben arról volt szó, hogy e csapatok az Alpokon át *Bajorországba* vegyék magukat s a választó fejedelmet saját tűzhelye védelmére kényszerítsék. Deczember elején Khevenhüller grófot a megindított ezredek elé küldötték, de menetczélul többé nem a bajor terület vala nekik kitűzve, hanem a *Rajna*, a franczia segélyhadak föltartóztatására. Karácsonytájt pedig akként változott meg az utasítás, hogy a fölérkezett ezredeket Khevenhüller hagyja meg *Felső-Ausztriában* középponti hadállásukban a cseh és bajor harcztér között, az Olaszországban maradt csapatok élére pedig állíttassék parancsnokul Lothringen Károly herczeg.

Magában Csehországban, közel az elfoglalt Prágához, nem birt az egyesült északi sereg mire vállalkozni és erélyes offensiva helyett a defensióban is meggyöngítette magát azzal, hogy *ketté oszlott:* egyik rész *Neipperg*, a másik *Lobkovitz* herczeg parancsa alatt. Méltán zúgolódik ezért az öreg Szuhányi, panaszkodó levelében, hihetőleg az egész pozsonyi helytartótanács elégületlen közvéleményét fejezve ki midőn így ír: «Hihető azt tartyák divide et vinces, csakhogy az volt eddig is a veszedelem, hogy sokfelé volt kevés-kevés népünk. Nem régen hala meg boldog emlékezetü F. Eugenius herczeg, attul bizonnyára tanulhattak volna, mert bezeg nem szaggatta eő az erőt, de most más principiumokat tartnak drága felséges Asszonyunk veszedelmére».[1])

Némi mentségére az északi sereg vezetőinek fölemlíthetjük, hogy a ketté oszlásra csak is kénytelenségből fanyalodott s erre kettős ok szorította. Az egyik ok az, hogy a porosz király megúnván a fegyverszünetet, miután Bécscsel a békealkudozások fölötte elhuzódtak, megtörte egyoldaluan a semlegességi zónát és benyomult *Morvaország szivébe*. Szemmel tartására szükség volt egy részét az északi armadának ő elébe fordítani. A másik ok pedig abból állt, hogy az egyesített északi sereg — középponti táborában — minden rendü hiányt szenvedett, az *élelmezés* nagy nehézségekkel járt a téli évadban s a császári rakodó tárak egy részét a

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 24. Pozsony.

bajor-franczia, más részét a sereg háta mögött újabban a porosz kaparintotta el. A Neipperg-féle sereget a Sziléziából való átvonulás kemény menetei szörnyen megviselték és ruha, különösen lábbeli dolgában lerongyosították; segítni e bajokon pedig a hadvezetés a jelzett körülmények folytán nehezen tudott. Részleges segítséget Khevenhüller ezredei szolgáltattak a véletlen kedvezéséből, midőn sikerült *egyiket a bajor magazinumoknak elfoglalnia* s a fölhalmozott czipőkészlettel a császári hadak mezítláb didergő részét karácsonytájt boldoggá tenni. Ezek után nem csodálhatni, hogy a seregben túlsúlyra kapott a demoralizáczio, a katonák tömegesen szöktek a zászlók alól, részint át az ellenséghez, részint hazafelé szülőföldjükre; s hogy valamennyire együtt tarthatók, elláthatók s fegyelmezhetők legyenek, föl kellett áldozni a középponti hadállást s a csapatokat széjjel osztva kellett a különböző újabb magazinumok közelében elhelyezni. Ilyen rakodótárak állíttattak *Szakolczán*, *Marchegg*-ben, *Bruck*-ban a Lajtha mellett, és *Neufelden;* melyeket a győri és mocsi főraktárak gabona és abrakkészletéből alimentáltak sebtiben. «Mostaniak principiumi — kesereg Szuhányi egy másik levelében — az erőt széllyel szaggatni, s a hol legnagyobb erő vagyon csoporton, azt édesdeden hevertetni és a ki benne el nem szökhetik, azt conserválni; szánnya meg az Isten ártatlan F. Asszonyunkat és minket is».[1])

Mekkora volt már ekkor az esztelen operatiók következteben a hadak bomlása, kitűnik Szuhányi több leveléből, melyek szerint az északi hadtestből egész csoportok 100—600 emberig *Prágába szöktek a francziához,* nyilván az éhségtől üzetve és emissariusok biztatására. Még Prága *elfoglalása előtt* is ekként írt az öreg grófnak: «A népünk pedig az Armadáról irtóztatóképpen szökik, Infanteriának fele is mezitláb».[2]) Elképzelhetni, milyenné lett e sereg állapota, midőn a kényelmes prágai téliszállásról kiszorult és a nagy hidegek beköszöntöttek.

Föl kellett tárnunk e hadi eseményeket s a császári erő siralmas állapotát, hogy bizonyítva legyen, miképp a *magyar insurrectio föllépése* a hadjáratra nézve a *megváltás jelentőségével birt.*

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 28. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 14. Pozsony.

S most lássuk, hogyan készülődött ez föl országosan a maga nehéz, de korszakos jelentőségű föladatához. E kérdés könyvünk életrajzi részébe is belevág már, mert annak főalakja: *Károlyi Ferencz* gróf, kinek katonai pályája — miként láttuk — makacs betegség folytán megszakadt, az insurrectio szervezési munkáinál, az öreg Károlyi oldala mellett, talált újra actio folytatást.

E könyv első részben már volt róla szó, hogy az öreg gróf Mária Terézia trónra léptekor tábornagyi ranggal tüntettetett ki. Ugyanott megérintettük, hogy az öreg úr nagy *pénzzavarokkal* küzködvén, a kinevezésért járó taksákat nem birta hónapokon át letenni s a decretumot magához váltani; ennek folytán csak korábbi tábornoki fizetését húzhatta. Azért említjük ezt most föl, mert az insurrectiónál neki juttatott fontos szerep a delikát előzménynyel némileg összefügg: Az öreg úr ugyanis még az országgyűlés összehívása előtt ismételve tett lépéseket, hogy tekintettel eddigi szolgálataira, az általa hozott áldozatokra, és számos hivatalaira, a «marschall gazsit» számára kiutalják. A takarékoskodó udvarnál és a bellicumnál egyaránt nehézségek merültek föl, mit Sándor gróf és fia közt ez évben folyt levelezés bőségesen bizonyít. A döntő körök e pénzkérdéssel kapcsolatosan combinatióba vették azt a kérdést is, hogy az öreg és beteges Sándor grófra számíthatnának-e az esetben, ha a marsall ranggal és fizetéssel a Tiszántúli főhadparancsnokság tisztét is neki szánnák, mely állás akkor — a többi hadkerületi parancsnokságokhoz hasonlóan — tábornaggyal vagy országzászlóssal vala betöltendő. Ha az öreg urat erre nem használhatják vala, a tábornagyi fizetés valószinüleg annak járt volna, a kit helyette kineveznek. Szuhányi leveleiben ismételve találunk czélzást a tárgyalásokra, melyek ez ügyben még Bécsben folytanak. A pozsonyi országgyülés alatt különösen Pálffy nádor és Batthyány kanczellár emeltek szót az öreg gróf kinevezése mellett. Szuhányi szerint többek közt azt mondták a királynénak, hogy az öreg Károlyi *még ágyban fekve is erélyesebb intézkedő*, mint *sok más lóháton*. Így történt, hogy a négy hadkerületi főparancsnok közt az október 4-iki promotiók [1]) alkalmával Károlyi Sándor gróf is kineveztetett.

[1]) A kinevezési okirat s a királyi leirat, mely Károlyi Sándor gróf személyéhez szól, 1741. szeptember 24-én kelt. Lásd alább.

E kinevezésről az öreg gróf csak hetekkel később értesült hivatalosan, Magán úton azonban Szuhányi nyilvántartotta előtte az ügyet, annak minden előzményeivel. Az anyagi gondokkal és testi nyavalyákkal egyaránt sújtott öreg gróf nem nagyon örült az új dísznek s az új hivatal terheinek. Őszintén nyilatkozik erről fia előtt, mondván többek közt: «Személyemről ír Szuhányi uram, miként projectálnak; *én megholtam az világnak;* bánom, hogy nem szolgálhatok».[1]) Úgy látszik, legszivesebben vette volna, ha neki már békét hagynak és az öregség kivánatos nyugodalmát zavartalanul élvezheti egy hosszú közpálya jutalmául. Nem egy okunk van föltételezni, hogy a királyné előtt való hódolaton kívül *fia érdekei* lebegtek főleg szemei előtt, midőn a kinálkozó új tevékenységi körtől, kedve ellenére, el nem zárkozott. A levelek, melyeket fiával szeptember és október hónapokban váltott, ismételve arra czéloznak, hogy ő *Ferencz gróf előlépését* kivánta ekkor szorgalmazni és az *insurrectiónál is fiának szerette volna az intézkedések oroszlánrészét fönntartani.* Ez a magyarázata annak, hogy mielőtt a decretumot megkapta s az insurrectio dolgában a hivatalos utasításokat bevárta volna, mint főispán, a maga ösztönéből megtette a bevezető intézkedéseket vármegyéjében s mint földesúr a maga uradalmaiban, hogy a rendeletek majdan készületlenül ne találják; de föltünő, hogy *minden lépést eleve közölt fiával,* véleményét róluk kikérte tőle és számos detail intézkedést már ekkor neki tartott fönn. Annál nagyobb volt kedvetlensége, midőn arról értesült, hogy az emlékezetes okt. 4-iki promotio alkalmával *fiát az udvar teljesen mellőzte;* sőt a királyi kézirat is hallgat róla, még a jövőre nézve sem helyezvén előlépést neki kilátásba.

E legfelsőbb *királyi leirat* az udvari gyász miatt a királyné fekete magán pecsétjével hitelesítve 1741 szept. 26-án kelt és abban «Chare Comes Károlyi» czímzéssel fölhívja a királyné az öreg grófot, hogy addig is, míg az országgyűlés által megajánlott közfölkelés létre jöhet, igyekezzék a békét és nyugalmat főleg a lengyel határ felé eső részekben ismeretes buzgalmával fönntartani. A szöveghez Mária Terézia sajátkezűleg egy utóiratot csatolt, mely magyar fordításban így hangzik: «Újból, hathatósan

[1]) Károlyi Sándor gróf fiához 1741. szept. 23-án Nagy-Károly.

ajánlom a köznyugalomnak ama részeken való fönntartását s a fölkelés ügyének gyors előmozdítását ismeretes készséggel».[1])

Szuhányi az öreg grófot fia mellőztetéséről még szeptember végén értesítette s ugyan-e dologban írt Ferencz grófnak is. E napokban Sándor gróf vigasztalólag fiának a következőket írta: «Csak elhiszem édes fiam, sújtva vagy; de bizonyára engem is föld gondja fogott, mert se erőm az szolgálatra, se tehetségem az terhek viselésére. Az egy Istenben reménségem».[2])

A fiatal gróf sietett atyját már október elsején üdvözölni és Sándor gróf már október 4-én, tehát a promotio kihirdetése nap-

[1]) Ez okirat egész terjedelmében itt következik:

«Chare Comes Károlyi. Veluti palam notum foret, ita et Fidelitati Vestræ constare non ambigo, qvaliter post fata dilectissimi et colendissimi Domini Genitoris mei, præprimis qvidem Borussicæ Copiæ Silesiam invaserint, et majorem ejus partem hodiedum teneant, modò verò et Bavari Gallicis Copÿs stipati, in Austriam Superiorem irruperint, et ad Anasum fluvium penetraverint, metuendumquè sit, ne Austriam inferiorem, et Urbem etiam Viennensem infestent. In qvo rerum discrimine Fideles Status et Ordines Inclyti Regni Hungariæ Diætaliter congregati Rei suæ publicæ, ac conservationi etiam propriæ consulere cupientes laudabiliter obtulerunt instituendam Generalem Insurrectionem. Et siqvidem ejusmodi salutare, ac Statui Publico multum proficuum opus clementer etiam approbassem, in regulando eo, actu omni applicatione desudant, nullum dubium habens Fidelitatem qvoqvè Vestram mox, ubi ejusmodi opus isthic ritè ac debitè elaboratum fuerit, in secundando, et perficiendo eo omnem laborem et operam ex parte etiam sua impensuram esse. Intereà autem, et donec talismodi Generalis Insurrectionis Negotium ad suam pervenerit consistentiam, clementer cupio, ut Fidelitas Vestra potissimum in Partibus Regni Superioribus etiam versùs Poloniam sitis, conservandæ tranqvillitati Publicæ peculiariter sit intenta, eatenusqvè vigilem oculum habeat, pro suo qvem hactenùs etiam erga Augustam Domum meam demonstravit zelo.

Quemadmodum etiam de occurrentys partium illarum freqventiores prætolatura Relationes Fidelitati Vestræ Gratiâ meâ jugiter propensa maneo. Dabantur in Arce mea Regia Posoniensi die Vigesimâ Sextâ Mensis Septembris Anno Domini Millesimo Septingentesimô qvadragesimô primô. Maria Theresia m. p.

efficaciter ulterius comendo tranquillitatem publicam partibus in illis conservandam et negotium insurrectionis pro nota dexteritate celerius promovendum.»

[2]) Károlyi Sándor gróf fiához 1741. szept. 29. Nagy-Károly.

ján felelt a köszöntésre, többek közt így nyilatkozott: «Az aggratulatiot az marschalságom iránt köszönöm, de *bár inkább ez maradott volna el, mintsem a magadé*, úgy is erőtlen voltomra már én eleget nem tehetek nekie, magad pedig Isten kegyelméből felfele mégy s ámbár most elmaradtál is, mindazáltal *rövid nap mind magam, mind magad consoláltatol*, kit engedgyen Isten ő szent felsége».[1])

Elmúlt tíz nap, de az öreg gróf se kinevezést, se leiratot, se bármi értesítést Pozsonyból nem kapott.[2]) Csak később tudódott ki, hogy a *királyné pecsétje alatt küldött levél a postán eltévedett*, min a nádor fölötte megbotránkozék. Az öreg gróf október 14-iki levele gyaníttatja, hogy az iratok már megkerültek — ugyanekkor Szuhányitól is nyert értesítést, hogy a marsall fizetés ki fog neki utaltatni, ha kéri; sőt Ferencz fia érdekében sem tenne ez idő szerint hasztalanul lépéseket az udvarnál. Sietett is fiát tudósítani, hogy vigasztalódhatik, mert a «Feldmarchall Leidinantság és komornyékság« vala neki már is resolválva és kineveztetése azon mult, hogy valami befolyásos asszony, kinek nevét a levélből Izsőnenak betűzzük ki, meghiusította. «De Isten azt is megszégyeníti» — fogadkozék végül az öreg úr.

Fia érdekében a *felségfolyamodást*, mely egyuttal köszönetet is tartalmazott a királyné kegyelmeért, október 21-én írta Károlyi Sándor gróf alá. E fogalmazványból idézzük a következőket: «De hogy annyival hathatósabban érkezhessem Felséged kegyelmes parancsolatinak s úgy interveniálható Hazám szolgálattyának véghez vitelére; azon alázatosan instállok Felségednek, hogy az közelebb lött Promotiókbul kihagyatott vagy rekedett egyetlen egy fiamat: Gróf *Károlyi Ferenczet* mind ezen Districtusnak vagy Circulusnak *Vice Generalissának* Campi Marschalli Locumtenenti characterrel denominálni, consolálni és *ily öreg és erőtelen álla-*

[1]) Károlyi Sándor gr. fiához 1741. okt. 4. Nagy-Károly.

[2]) Batthyányi gróf kanczellár Károlyi Sándor grófhoz 1741. okt. 29. Pozsony. «Ő Felsége Insurrectio dolgában kegyelmesen írott manuális levelét accludáltam vala; annyival inkább búsulok, s kérem is, ha nem penetrált volna Exciád kezéhez, méltóztassék mind póstán investigálni, s mind penig engem eltéveledéséről — kit nem reméllek — tudósétani».

potban segítségül mellém rendelni méltóztassék Felséged». Ugyanitt három rokonát, a fölkelő ezredek parancsnokává tétetni javasolta a koronának s kérelmét ekkép végezte: «Ezen felül nyilván vagyon Felséged előtt, miként már negyedik esztendőre fordult, az miólta in re sanitatis az boldog emlékezetü felséges Édes Attyától ezen földre *Regius Commissariusnak declaráltattam* s mind abban s mind egyéb Felséged szolgálatiban ekkoráig derekul fáradoztam s azok között kötelességem szerint in Commissionalibus is semmit el nem mulattam s *mind eddigi fáratságaimért, mint mások, semmiben sem consoláltattam*».[1])

Tekintve az akkori póstaviszonyokat, az október 21-én kelt felségfolyamodás a Tiszán túlról Pozsonyba négy napnál hamarabb nem érkezhetett. Annál föltünőbb, hogy elintézésének datuma október 28-ika, tehát a folyamodásban előterjesztett több rendbeli kérelem megfontolására az udvar nem vett negyvennyolcz óránál több időt magának. A királyi okiratok a két Károlyi gróf számára német nyelven állíttattak ki; az udvari gyász miatt fekete szegélyyel látvák el, a királyné nagy pecsétje, sajátkezü aláírása és Harrach gróf ellenjegyzése hitelesítik. A Sándor grófnak szóló iratban megbizza őt a királyné a Tiszán túli kerület vezérlésével s a fölkelés szervezésével, tekintettel «a Kedves Magyarországunkat főképpen szomjuhozó» ellenséges támadásokra és a diætalis törvényekre; segítségére pedig alája rendeli *Károlyi Ferencz grófot altábornagyi ranggal*, «hogy így a te bölcs elméd s nálunk tudva levő hűséged és a hadi dolgokban régi experientiád a dolgot jól végben vihesse». Hasonló a tartalma a Ferencz grófhoz intézett királyi rendeletnek is».[2])

[1]) Lásd az eredeti fogalmazványt a grófi nemzetségi levéltárban.

[2]) A magyar szövegü idézetet egykorú magyar fordításból közöljük. A Ferencz grófhoz intézett német eredeti szöveg így hangzik:

Maria Theresia von Gottes Gnaden zu Hungarn, und Böheimb, Königin, Erzherzogin zu Österreich, vermählte Herzogin zu Lothringen und Baar, Grosz-Herzogin zu Toscana.

Hoch- und Wohlgebohrner Lieber Getreuer. Es ist dir wie jedermäniglich ohne deme bekant, waszmaszen bald nach angetrettener Unserer Regirung deren rechtmäszig, und Erblich Uns angefallenen gesambten Erb-Königreich, und Landen sich verschiedene auszwerthige Mächte hər-

A kérelem gyors elintézése arra vall, hogy benne hatalmas befolyások működtek közre. Pálffy gróf nádor, Batthyányi gróf kanczellár és Grassalkovich személynök, régi barátság és rokonság révén érdekelve, sürgetőn emeltek szót Mária Teréziánál. Nemcsak az öreg Károlyi gróf kérte föl őket erre, hanem fia is;

fürgethan, welche unter allerhand ungegründten und nicht einmahl ihrer Hersch-Sucht, und dadurch abzillender Unserer Unterdrückhung einen rechten Schein gebenden Vorwänden auf sothane Unsere Königreich Lande und Staaten, und darunter ebenfahls auf Unser geliebtes Erb-Königreich Hungarn Ansprüch formiret, auch so gar mit eigenem dann von weithen beigezogenem Frembden Trouppen, Unsere Teutsche Erb-Lande an mehrere Orthen bereithsz feindlich angefallen, und überschwemmet haben; Gleichwie Wir nun zur Abwendung diser von mehreren mächtigen und zallreichen Feinden, und Kriegs-Herren Ausz Unseren Landen und Unterthannen sich aüszserenden Gefahr die Gegen-Anstalten mittels beÿziehender Miliz, und anwenden Unkösten, so viell immer thuenlich, würcklich, ernstlich, und schleünig ankehren laszen. Also haben Wir zugleich zu Unseren besonderen gnädigsten Wohlgefallen Uns gereichen laszen, dass die getreue: in allgemeinen Land Tag allhier versamblete Ständte Unseres berührten Königreichs Hungarn zur Beschüzung Unserer Königlichen Persohn, auch Erb-Königreich, und Landen gegen alle feindliche Zumuthungen, Anfälle, und Unternehmungen eine Generalinsurrection zu thuen, folglichen darmit Unseren, und zugleich ihren Feünden die Spize zu bietten sich gehorsambst angetragen, darmit auch zu Werckhe geschritten und begriffen seyen.

Wir haben dahero gnädigst resolviret und thuen dir hiermit bedeutten, dasz du beÿ Zustand-Bringung sothaner Generalinsurrection des Königreichs Hungarn in dem District jenseithsz der Theÿsz die characters mäszige Dienste zuleisten wisszen mögest, worinnen Wir dich an den Palatinum regni, und zugleich Unserem Feldmarschallen, auch darinnen Commandirenden Generalen Johann Grafen v. Palffy nach solchen aber an Unseren Feldmarschallen Grafen v. Karoly mit der Subordination und Parition, nach Kriegsgebrauch hierdurch anweisen thuen. Und Wir verbleiben dir mit Königlichen Gnaden wohl gewogen. Geben auf Unseren Schlosz Prespurg den acht und zweinzigsten Monaths-Tag octobris in Siben zehen Hundert ein und vierzigsten Unserer Reiche im anderten Jahr.

Maria Theresia m. p. Ad mandatum Sacræ Regiæ
Joseph Graf von Harrach m. p. Majestatis proprium.

Kívül a zárlaton: Dem Hoch- und Wohlgebohrnen, Unserm Feld-Marschall-Leuthenanten, bestelten Obristen, und Lieben Getreuen Franz Grafen Karolj von Nagÿ-Karolj.

(Mária-Terézia nagy pecsétje).

sőt ez utóbbi megszakítván fürdőjét, személyes találkozást keresett Megyeren Grassalkovichchal. Midőn pedig az elintézésről értesült, az idézett méltóságoknak egyenkint megköszönte levélben pártfogásukat; Pozsonyba is készült elmenni, hogy a *királynénál tiszteleqjen,* de erről a nádor — utalva a fölkelés ügyének sürgős voltára — lebeszélte, mondván: a *királyné kedvesebben veszi, ha Ferencz gróf új hatáskörét betölteni siet.* Maga az öreg gróf, midőn a kanczellártól november első napjaiban értesült, hogy «Ferencz nevű úri fia . . . condecoráltatott és consoláltatott», valamint megtudván, hogy a királyné egyidejüleg kiállította a Tiszán túli fölkelő ezred három törzstisztjének kinevezési okmányát is: sietve értesítette fiát, *jöjjön mentül előbb Nagy-Károlyba* a három stabalis tiszttel [1]) együtt, «mivel recenter is szoros és nagy momentumu orderét vettem méltóságos Palatinusunknak, kiben nálatok nélkül éppen nem progrediálhatok».[2])

Még megemlítjük, hogy Ferencz grófnak előléptetése ugyan soron kívül történt, de apja mellé rendeltetése éppen nem volt kivételes kedvezmény. Nemcsak Károlyi Sándor gróf, hanem a többi három tábornagy főparancsnok is kapott hasonló *adlatusokat* a bellicumtól. Így a Dunán túli kerületben Eszterházy Ferencz gróf mellé rendelték Gillányi altábornagyot és Eszterházy Antal herczeg vezérőrnagyot; Eszterházy József gróf országbiró mellé Berényi és Forgách gróf tábornokokat; Csáky György gróf mellé Splényi és Andrássy tábornokokat; végre Károlyi Sándor gróf mellé fiát és Hávor tábornokot. Ez utóbbi időközben másutt nyervén alkalmazást, Sándor gróf mellett csakis fia maradt. Egy hónap mulva pedig, midőn Csáky György gróf tábornagy meghalt, állását üresedésben hagyták, és rendelkező hatáskörét a rangban utána következő első adlatusra: Splényi altábornagyra ruházták át.[3])

Csak egy pontban nem consolálta az udvar az öreg grófot: a *fizetés* kérdésében. Midőn fiának gratulált, a következő megjegy-

[1]) Haller Sámuel báró, Mednyánszky és Gyulay gróf.

[2]) Károlyi Sándor gr., fiához 1741 nov. 15. Nagy-Károly.

[3]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 3. és 12. Pozsony.

zést írta e kérdésben: «Már csak elhiszem, egyikünk charakterére sem reménlhettyük a competens gázsit, hacsak az decretumokat ki nem váltyuk, kinek taxája mire megyen, csak elhiszem eddig is tudva lehet előtted».[1]) A szokásos taxát a két gróf később tehette le, mind két decretum tényleg a nemzetségi levéltárban van.

Ferencz gróf a hévízi fürdőkúrát sietett befejezni, és — miként atyjának jelenti — a palatinus levele folytán «már nem bátorkodom, nem is illő felmennem (Pozsonyba); resolválom azért leindulásomat, a minthogy vasárnap concludálván curámat, hétfőn okvetetlen megindulok».[2])

S most lássuk a két Károlyi gróf működését az insurrectio szervezése körül.

IV.

E fejezet *első* részében volt róla szó, hogy az insurrectio megajánlásának puszta hírére *Károlyi Sándor* gróf komoly tervek és gondok közepett tette meg előkészületeit a meghozandó törvény végrehajtására. Láttuk azt is, hogy terveit fiával közölvén, ez Hévízről küldött leveleiben folyton fékezi az öreget, nehogy nagyobb áldozatokba vigye a vármegyéket, mint a melyek múlhatatlanúl szükségesek. A régi patriarchalis magyar világra vall, hogy a végrehajtó organumok magán értesülés alapján is hozzá láttak az országgyűlés még meg se hozott törvényeinek végrehajtásához. A központi kormány irásos intézkedései nehézkesek valának, s a vármegyék követjeik magánjelentései és más megbízható egyének bizalmas levelei alapján tárgyaltak és határoztak. Károlyi Sándor gróf a Gáspár Sándor, Szuhányi és Károlyi Ferencz gróf informatióihoz mérte a maga lépéseit; a háború folytán munkásságában megzavart helytartótanács utasításaira heteken át kellett volna várakoznia.

Hogy a Tiszán túli kerület ő reá fog bízatni, azt október elején a nádor magán leveléből tudta meg. Az öreg gróf teljes tájéko-

[1]) Károlyi Sándor gr., fiához 1741 nov. 8. Nagy-Károly.

[2]) Károlyi Ferencz gróf, atyjához 1741 nov. 9. Hévíz (Trencsén-Teplicz).

zatlanságban a rá várakozó föladat felől, bővebb fölvilágosításokat kért bizalmas embereitől, a nádornak pedig gyengéd polemiával felelt, hogy hasznosabb lesz a személyes nemesi fölkelés helyett beérni zsoldosok fölültetésével. «Ha megkérdeztettem volna az conclamatio előtt — írja többek közt fiának — tudtam volna ab experientia hozzá szóllanom; most már talán késő.»[1])

A tábornagyi kinevezés s a Tiszán túli hadak főparancsával megbízó királyi rendelet semmi utasítást nem tartalmazott arra nézve, hogy Károlyi Sándor gróf a közfölkeléssel mihez kezdjen. Maga Batthyányi kanczellár a tábornagyi ranghoz gratuláló és a főparancsnokságot megjelentő levelei után, *október 19-én* is csak akademikus tartalmú sorokban emlékezett meg az insurrectióról, mondván: «Valamint penig előttünk való veszedelmünk annyival már megöregbedett, hogy az ellenség csak öt órányira Bécsbül distál, és naponként féllő, hogy a mellett Hazánkat is, vagy legalább szomszéd vármegyéket ne infestállya; arra nézvest továbbá is Excellentiád Hazánk javára és eő Fölsége szolgálattyának előmozdétására vonzó zelussában bizodalmassan recommendálom, méltóztassék emlétett Insurrectio dolgát önnön Tartományában úgy vezérleni, és sürgettetni, hogy mentül előbb kiállván obtingense, Hazánk oltalmára lehessen.»[2])

Megküldetett-e a bellicumtól az országgyűlési határozatokat megelőzőleg Károlyi Sándornak is az Austriával határos vármegyékhez küldött intimatum, mely elsősorban a portalis lovasok és a nemesek személyes fölkelése dolgában vármegyei határozatot provocált és erős ellentállásra talált — nem tudjuk megállapítani. A levéltári adatok mindössze azt bizonyítják, hogy az öreg gróf tele kétséggel és aggodalommal, tisztán consultatio czélból hívta össze október elején a szathmári rendeket és intézkedett a fölülésre köteles nemesek nyilvántartása, valamint a hozzávetőleges költségek kiszámítása dolgában. E fejezet elején már érintettük e vármegyei gyűlést, s szóltunk arról is, hogy a távolból Károlyi Ferencz gróf minden levelében a diætalis végzések bevárását, az

[1]) Károlyi Sándor gróf levele fiához 1741 okt. 14. Nagy-Károly.
[2]) Batthyányi Lajos, gr., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 19. Pozsonyból.

elhamarkodástól és túlbuzgalomtól való tartózkodást ajánlta a vármegyének és atyjának.

A fiatal gróf aggodalmainak okait ekképpen csoportosíthatjuk: 1. a gyalogság fölállításával nem jó sietni, mert az országgyűlésen még a systema sem kész, fegyver dolgában a királyné végleg még nem intézkedett, az egyenruha ügye függőben van s az ellátás fölösleges terhére lenne a vármegyének, ha katonákat már most ujonczozna; 2. portalis lovasok fölszerelése az érdeklett vármegyei nemességet mód nélkül terhelné, mely teher a fölvidék gazdaságilag kimerült, helyenként inséges közállapotaival nem állana arányban; végre 3. a személyes fölkeléshez hiányzik a fölvidéki nemességben a kellő harczi kedv s a folyton terjedő mirigyjárványon kívül visszatartóztatja a nemesi rendet a katonai szolgálattól egyrészt a belső nyugalom megzavarásának félelme, másrészt a *lengyel határ* felől fenyegető külső támadás veszedelme.

Ez utóbbiról maga Szuhányi azt írja egyik levelében, midőn a vármegyei nemesség fölmentetésének lehetetlen voltát bizonyítgatja, hogy erről a kormány hallani se akar, «noha a *Lengyelek praetensiója a hét vármegyéhez*, kiket még *János* király idejében oda igértenek vala, midőn *Bécset obsidiotól felszabadította vala*, itt is közönségessé lett.»[1]) Ez okok alapján az ifjú gróf conclusiója az volt, hogy «földünk távol lételére, szegénységére nézve is méltó s illő utolsóknak lenni; sőt az uralkodó inségre, belső conservatiora s kivált pestisre nézve talán ki is kellene abból a mi vármegyénknek valamely szomszédokkal maradni: tudniillik az lovasok adásábul, mit én tentálni fogok, Ngd pedig — úgy tartván — véghez is vihetné fontos levelével, az mennyiben azon districtus Generalissává tétetett és — úgy tudom — közelebb az királynénak is kegyes levelével consoláltatott. Az gyalogot præsentálnók; de azokat sem formálhattya a vármegye compagniákra, mit az systema fog mutatni... Hogy ezen föld (Trencsén) igen laxe veszi a nemesség fölülését, azért a mi földünknek sem méltó conservatiojokat negligálni.»[2]) Egy korábbi levelében pedig azt a véleményt nyilvánítja,

[1]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 14. Pozsony.
[2]) Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 18. Hévvíz (Trencsén-Teplicz).

hogy a gyaloghadak fölállításával annál inkább ne siessenek, mert tavasz előtt aligha indíttatnak meg. Ilyesmit írt az öreg grófnak Szuhányi is: «Tavasznál eléb az Gyalognak felállításán talán senki nem igyekezik, hanem conscribál s a tempore conductionis tartya, idővel assentatióra küldi cum testibus fidelibus vicecomitum et judicum nobilium, mely nap conducáltatott, ab illo die juxta resolutionem Suæ Majestatis imputáltatik quantumban az intertentio.»[1])

Így állván a dolgok, nem csoda, ha az öreg gróf concret utasítások híjában a közfölkelés siettetésére egyebet nem tett, mint *posztó anyagot és egyéb kelléket vásárolt* vármegyei költségen a gyaloghad számára s a szathmári nemességet *öszeírván*, október derekára *lustra tartásra* egybehívta.

Serényebb eredményt a többi vármegyék sem igértek, mert az udvar még ekkor is csak a nemesség fölülését sürgette, a nemesi rend pedig megfelelő gyaloghad erigálása nélkül, a mihez a diæta is ragaszkodott, fölülni csak elvétve akart. E miatt aztán nagy visszavonás támadt az udvar magyar barát és magyar ellenes köreiben. Az osztrákok, kik a közfölkelés eszméjét is ellenezték, most kárörvendve bosszantották a királynét ízetlen megjegyzéseikkel. Arról a töredékről, mely tényleg lóra ült, és ellenségre ment, írja *Szuhányi* a következőket: «A magyart nevetik, hogy czudar s nem viszik az pompás parádás népet az ellenségre, kinek az árnyéka is nagyobb három magyarénál.»[2]) A magyar politikusok nem tehettek egyebet, mint mentegetőztek és sürgették a fölkelésről szóló törvény végrehajtását. Irkáltak is sürgető leveleket a főispánokhoz, de — miként Szuhányi írja — «az F. Udvarnál most is csak imígy-amúgy beszélnek azon hadak és Regementek felől. Gralis német Forgács Ferencznek Báró Fitsner aperiálta, hogy a gyalog uj Regementek állandóságához nem lehet bízni, mert ha triumphál F. Asszonyunk hada, per se nem fog kivántatni, ha megverik, az új Regementekkel nem boldogul eő Felsége, azért a fundust véllek nem fogyasztya; arra nézve Gralis Forgács Fer. Uram nem is acceptálta az új gyalog Regementet.»[3]) *Ferencz gróf* egyik

[1]) Szuhányi M., Károlyi Ferencz grófhoz 1741 nov. 3. Pozsony.
[2]) Szuhányi Márton, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 decz. 7. Pozsony.
[3]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 3. Pozsony.

levelében azt jelenti, hogy egy királyi parancs 4000 nyitrai nemesnek és portalis lovasnak fölülését a késedelmes eljárás örve alatt visszarendelte s így sóhajt föl: «Lehet ugyan más nagyobb oka is, mert *tenger az nyilvánvaló ellenzője ennek az hadi új institutumnak.*»[1]) Az osztrák befolyás Mária-Terézia hitét az egész országos vállalat sikere felől megingatni igyekezék, s hogy *az egész fölkelés ekkor le nem rendeltetett,* Szuhányi a következő okát adja: «F. Asszonyunk... in illo proposito vagyon: *mivel már ennyiben költ, csak állyanak fel; azután megláttya, micsoda statusban lesznek,* ahoz képest tovább disponálni fog felőlek; *retractálni nem illenék.*»[2])

Nem csoda, ha ezek után a *nádor* Károlyi Sándor grófnak egész váratlanul azt rendelte *november 1-én,* hogy a fölkelő hadat kerületéből haladéktalanul *indítsa útnak,* holott az még *nem is létezett.* «M. Palatinus uramnak is veszem levelét — írja az öreg gróf — melyben nem az insurrectiorul, hanem azoknak menetelérül s indulásárul parancsol eő Nga, Pest és Buda felé adván az Marschrutát. Oda fel felültenek-e már és in operationibus vadnak-e? senki nem írja. Innet pedigh már indulást parancsol eő Nga, mely nem oly hamar leszen megh, mivel mégh csak el mult postán küldötte megh Gáspár Sándor Uram az F. Asszonyunk finalis resolutioját, de annak is sok világosítássa kelletik.»[3]) A nádor mindössze abban tévedt, hogy a szatmári nemesség megtörtént próba lustráját, melyről Pozsonyban hírt kapott, a személyes fölkelés teljes *fölkészültségére* és Károlyi Sándor gróf erélyének újabb nagy sikerére magyarázta. Az öreg gróf ugyanis fiát és Szuhányit egyaránt értesítette volt, hogy a szemlén közel *másfélezer lovas* (részint nemes, részint portalis helyettes) *mutatkozott.* Szuhányi ezzel Pozsonyban dicsekedni kezdett Berzeviczynek, ki viszont tovább dicsekedett a nádornak s mikor ez a forrást kereste, rajta mentek Szuhányin, hogy nála az öreg gróf intézkedéseinek e váratlan sikerét tulajdon leveléből constatálhassák s a dicsekvést aztán a királyné színe előtt is folytassák. Szuhányi azonban a nádor hivására holmi dagadt lábbal

[1]) Károlyi Ferencz gróf atyjához 1741 nov. 9. Tót-Megyer.
[2]) Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 nov. 3. Pozsony.
[3]) Károlyi Sándor gróf fiához 1741 nov. 8. Nagy-Károly.

mentegetődzött és az öreg grófnak bizalmas közlésekkel tele leveléből csak a próba lustrára vonatkozó mondatokat küldte meg másolatban. «Én magam — nyilatkozik ez ügyben az öreg grófnak Szuhányi — eő Excelliának nem udvarolhatván, mivel térdemnek történet szerint baja esvén, megdagadott a lábom s a miatt nem járhatván, ágyban kellett kéméllenem; sem a levelet fölküldenem némely particularitásokra nézve helyesnek nem tartván: extractusait küldtem meg eő Excellentiájának, mind Excellentiád, mind M. Generalis uram eő Nga leveleinek; melyek úgy hiszem F. Asszonyunknak is referáltattak.»[1]) Ez indiscretio folytán a nádor meg volt győződve, hogy Károlyi Sándor gróf vármegyéjében a nemesi és portalis insurrectio 1352 lovast — mert az idézett levél ennyiről szólott — képvisel.[2]) Csak ezután tudódott ki az igazság, hogy tulajdonképpen *próbaszemléről* vala szó. Az öreg gróf elég méltatlankodva írt ez ügyben fiának: «... Érkezett Szuhányi és Berzeviczi uraimék levele is, az kibül értem, hogy az minemü privata informatiot az vármegye instructiójárul küldöttem vala magad directiódra kezedhez; az iránt irván eő Klmeknek, *dobra ütötték Pozsonyban*. Kit végre hajtván, M. Palatinus urunk azonnal parancsolt, de 26-a ejusdem præteriti, hogy indítsam és külgyem fel az vármegyét; melyre szintén most válaszolok s megírtam, hogy mind eddig sem stabiliáltatván az diætán az dolgok, *itten sem lehetett semmi fundamentalis dispositiót tenni;* mustra csak *intimus informatiora* való volt, hogy megtudhassuk, az possessionatusok s az személyekben felülők és portalisok minemű statusban lesznek. Azólta pedig semmi állandó decisio nem jövén irántok, s úgy az gyalog katonák is függőben vadnak, se magam, se az vármegyék nem tudván elindulni az dologban; az minthogy tovább is úgy fogom függőben tartanom, mindazáltal *az mundurt lassan-lassan csináltatom.*»[3])

Mielőtt a nádortól az induló parancs az öreg gróf kezébe érkezett volna, *Pálffy János* gróf megtudta a szatmári insurrectio-

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor gróthoz 1741 okt. 26. Pozsony.

[2]) Ezt jelenti vissza Szuhányi is Ferencz grófnak. 1741 nov. 3. Pozsony.

[3]) Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 nov. 4. Nagy-Károly.

ról a valót, valamint azt is az öreg Károlyi leveleiből, hogy a további intézkedésekhez törvényes végzéseket és *utasításokat* vár, sőt ezekben kiméléndőknek véli a fölvidék inséges nemeseit, kik szerzett tapasztalatai szerint saját erejükből egy-egy lovast kiállítani és eltartásáról gondoskodni nem képesek. Ennek folytán a nádor megírta Károlyi Sándor grófnak, hogy a kormány nem kívánja minden egyes nemesnek vagyoni erejéhez aránytalan áldozatát, hanem beéri azzal is, ha a szegényebbek közül 4—5 állít egy lovast; csak ne vonja ki senki magát tehetsége arányában a vállalt közteherből.[1]) Ugyanott külön kiemeli a nádor, hogy az ország senkivel kivételt nem tehet s a *fölülendő lovasokat mielőbb Pestre kell küldeni;* kenyeret a királyi tárházakból kapnak, valamint zabot és abrakot is a regulamentum szerint, csupán a széna beszerzése megy az ő terhükre. Pár nappal később megküldte a nádor a várva-várt *utasításokat* is, melyek pontozatait a következőkben ismertetjük, a teljes szöveget pedig egykoru magyar fordításban a jegyzet alatt közöljük.[2])

[1]) Pálffy János gr. nádor Károlyi Sándor grófhoz, 1741 október 29. Pozsony.

[2]) *Order.* Melyet M. *Palatinus* és magyarországi Fölséges Asszonyunk eő Fölsége első General Feldt Marschalja *német nyelven* küldeni méltóztatott; annak — *magyar nyelvre fordíttatván* — valóságos értelme:

Nem láttam szükségesnek lenni Excellentiádnak hosszasan feltennem s továbbá magyaráznom, minemű különös s kegyes tetszése tölt légyen Fölséges Asszonyunknak, és minemű kedvességgel vette ezen legközelebb mult Ország-Gyülése alkalmatosságával a Méltóságos Urak és Nemesek Táblájok által egyező akarattal ajánlott igaz hívségek bizonyítására Fölséges Asszonyunk királyi személyének, úgy szegény Hazánknak védelmezését, nemkülönben az egész Országnak felkelésével ellenünk hadakozó erős ellenségeivel tökéllett szándékkal s örömmel leendő szemben szállásához való teljes igyekezetit; az minthogy

Tudom Excellentiád az legfőbb helyrül ez iránt vett már bővséges tudományú Parancsolatot, hogy maga s commandója alá rendeltetett General Feldt Marschal Leutinant Gróff Károlyival az Insurrectión és főképpen az Tiszán túl lévő Districtusban öszvegyűjtendő magyar gyalog Regementnek felállításában szorgalmatoskodjék; in reliquo pediglen hadirendtartás szerint hozzám assignálva légyen, kihez képest köteleztetem főképpen Fölséges Asszonyunk parancsolatját véghez vinnem s mellette jelentenem, hogy ez okbul nem csak felül megnevezett Generalis uram szükséges kép-

1. Az országgyűlés ajánlata folytán a korona országos közfölkelést rendel el.

2. A Tiszán túli csapatok fölállítását Károlyi Sándor gróf tábornagy intézi, Károlyi Ferencz gróf altábornagy pedig segít

pen Fölséges Asszonyunk parancsolatja szerint a szolgálat dolgában köteleztetik, hanem azon főtisztek is, kik a Tiszán túl fekvő Districtusban felállítandó gyalog magyar Regementben F. Asszonyunktul eő Fölségétül denomináltattak, azok is magok subordinatiójokkal és engedelmességekkel lenni hogy tartozzanak, rendszerint értésekre adtam; kihez képest Minemű móddal az Excellentiád szorgalmatosságával felállítandó Regementben osztassanak és rendeltessenek a stabalis tisztek, és micsodás embereket tanálhatni gyalogoknak azon Districtusban lévő Vármegyékben és Városokban s tartozzanak állítani és melyek légyenek Excellentiád Commandójához tartozandók: ezen bérekesztett Repartitio Schemájából circumstantialiter meglátthatja és abbul megnevezett Vármegyék s nemkülömben az ország több Districtussai s a kiknek különös portájok vagyon, mennyi embert adjanak a proportione, melynek véghezvitelében fődolog F. Asszonyunk szorgos szolgálatja és hova hamarabb való felállítása a megnevezett embereknek; kihez képest Excellentiád assignált Generalissával és főbb tisztjeivel magától annak rendi szerint folytassa és effectuatióját admaturálja, nékem pedig progressusárul ezen dolognak, az emberek nevezetivel, időről-időre circumstantialiter Reportumát megküldeni ne terheltessék; minthogy azért

A Schemábul ki tetszik, hogy mely Vármegyék és városok és mi móddal a megnevezett gyalog Regementnek erectiójára concurráljanak, ahoz rendeltetett Oberster és respective Regement Commendansának a hadirend szerint assignálva vannak, mely iránt is minden Vármegyéknek Intimatiók fognak expediáltatni, és az Oberster által elküldettetni, mindazért, hogy a fő Commandó Excellentiádnak concredáltatott, mind pedig, hogy azon felállítandó Regementre lévő Incumbentiájában teljes informatiója lehessen és magok kötelességeket megmutathassák, melyben ha ők ellenkezők, vagy casu quo morositásban tapasztaltatnának az emberek felállításában, keményen megintvén, ha annak is foganatja nem lenne, nékem reportumot tehetni, hogy továbbra és keményebben annak ösztönzésére Fölséges Asszonyunknak szükségesképpen megjelentvén, módot tanáljak; Mivel pedig.

Ezen emberek rend szerint fognak assentáltatni, a quo Termino fizetéseket vegyék, arrul a főhadi commissariatusság ezen Magyarországban rendeltetett subalternussai által hassonlóképpen fog vigyázni és szükséges rendeléseket tenni; nemkülönben a provincialis commissariussal mindenben egyet értvén, marsokat is akár Regement, akár Batallionoknak (midőn arra jövend a dolog) úgy Truppoknál is prævia concertatione annak rendi szerint való vigyázással fogják készíteni; Továbbá

neki bennök. A kinevezendő főtisztek nekik alárendelvék, ők pedig a nádornak.

3. Készítendő lesz egy *schema*, a kerületben lévő vármegyékre egyenkint és portáik szerint esendő katonákról, valamint ezeknek

Az felállítandó embereknek öszvevonattatások, a hol mind a szolgálat kívánja, mind alkalmatosb lehet, teljességgel Excellentiád maga dispositiójára hagyatik, az hol is azok tovább való rendeléseket vehessék és pro notitia et observatione vármegye tisztjeinek is intimáltassék, hogy a Truppoknak fogyatkozása ne legyen; kiknek

Fizetések kezdetik a die assentationis abbul, a melyet F. Asszonyunk a végre kegyelmesen resolvált; nemkülönben a stabalis és több főtisztek is a die assentationis magok fizetéseket azon fundusbul, melyet eő Fölsége ezen hadnak tartására rendelt, venni fogják. Generalis Feldt Marchal Leutinant Uram ellenben, ki ő Fölsége æráriumára és országokra szokás szerint eddig assignálva volt, tovább való kegyes Resolutióját ő Fölségének várja, hová ezen circumstantiában továbbá fog assignáltatni, és ha történettel táborra ordereztetik, maga szokás szerint téli holnapokra folyó anticipatióját venni kívánja. Lévén pedig

Szorgos a szolgálat, tiszt uraimék kötelességét mi illeti, nem szükség a formalis assentatióra várakozni, hanem mehetnek mingyárt, mihent egyszer respective a Vármegyékkel lett végezés után denominältatnak, magok kötelességeknek véghez vitelére, és a Regement Commendans által hivattatnak, kire nézve méltó, hogy mihent egyszer a stabalis és más tisztek, főképpen pedig Commandója alatt lévő Generalis Uram maga szolgálatját kezdeni fogja, azoknak Condescensioja és quartélja gratis assignáltassék, különben pedig az Országtul mit prætendálhatnak, arra s kiváltképpen a mi Ország conservatiójára vigyázással légyen Excellentiád, hogy mind subordinált Generalis Uram, úgy a többi tisztek mindenekben jó rendet, és disciplinát tartsanak s az által minden excessusok is evitáltassanak; történnék pedig,

Hogy megnevezett Generalis Uramnak az Regementtel való menetel parancsoltatnék, méltónak tetszik nékem mindenképpen, hogy utazásában quartélja gratis, mind szolgáinak, mind lovainak portiói pedig erga regulamentalis pretÿ refusionem assignáltatnának, mit ugyan Excellentiádnak további dispositiójára és tetszésére hagyok; az Forspont valamennyire csak lehet, restringáltassék s különben se vétessék, hanem a mint a regulamentum tenora tartja, mivel közelebb

Ezen Regement rangja, fizetése és szolgálatja többi regularis német Regementekkel hasonlóan resolváltatott ő Fölségétül, azért hasonló, prærogativában lévén, in casu graviorum excessuum et Criminalium, jus gladiumja leszen, és mint más német Regementekben a törvényes hadi articulusok observáltassanak; nem lévén még

ezredkötelékbe való osztásáról és a tisztek hovatartozandóságáról. E csapatképzés eredménye a *képződés tartama alatt is időről-időre a nádornak megjelentendő.*

4. A kinevezett ezredparancsnokhoz a vármegyei és városi

Ezen új Regementrül semmi végezés, minemű nevezet alatt legyen. vagy F. Asszonyunk kegyelméből kié legyen, azért még positive nem tudván a Regement Commendansa azokat a tiszteket tegye, a kiket az Vármegye denominált s azok helyett másokat ne állítson se marsban, sem assentatio után történhető vacantiákkal, lévén ezt authoritása örökös s egyedül a Regement Proprietariussáé, az én opinióm szerint, hogyha ilyen Casus (minekelőtte a Regement másnak nem adattatnék) előadná magát, Districtussában a commenderozó Generalist, a Vármegye opiniojának vételével, leginkább illetheti, hogy az régi authoritás annyival inkább béhelyeztetnék. Hozatván

Nem régen Fölséges Asszonyunk 20,000 flintát ide az új Regementeknek oly véggel, hogy azoknak kiosztassék, nem kétlem úgy is tudtára vagyon Excellentiádnak, mely iránt parancsoltatott is már az itt lévő Atolleria kapitánnak, hogy respective a Vármegyéknek erga quietantiam adjon s ahoz képest minden Vármegye vagy Districtus, a kik Regementet állítanak, annak levitelében szorgalmatoskodjanak, a hová kivánják, miképpen minden obveniáló részeket alkalmas időben vagy a Dunán, vagy más folyó vizeken is elvihetik, abban szükségesnek modalitást præscribálnom nem tartottam; kivántatván pedig

Puskapor, ón és kovák, az iránt a F. Főhadi Tanácsnak és F. Asszonyunknak ő Fölségének teszek jelentést és kegyelmes Resolutióját fogom kérni. Excellentiádnak pedig annak idejében tudtára adom. Az alatt jutván eszemben, hogy még is szükségképpen ezen új hadakat valamentire hadi exercitiumra kell tanítani, de az én szándékom nem az, hogy az embereket a sokféle fegyverfogásra és sok paradérozásra mindjárt eleinte szorosan fogják, hanem csak arra, a mi legszükségesebb a szolgálatra s hasznosb és múlhatatlan, és arra lassan-lassan helyesen taníttassanak; ahoz pedig egyedül csak azon exercitium pro norma vétettessék, melyet még F. Istenben boldogult császár, koronás királyunk kegyelmesen approbálni és az egész Infantériának pro observatione kiadatni méltóztatott. Formáltathatna Excellentiád is maga alatt lévő Generalis Uram és stabalis tisztjei által valamely Ideát és nékem megküldvén, a többivel combinálnám s meglátnám, miképpen lehetne megegyeztetni, azután az három districtusbéli commendirozó Generalisoktul is hasonlót fogok kivánni. Továbbá mi illeti az felállítandó Gavalleriát és felkelő Nemességet, bőven megértheti Exciád ezen accludált F. Hadi Tanácsnak de dato 1-ma Præsentis nékem küldött levelének párjából, minemű jól esnék több convenientiákra nézve, hogy ő Fölsége szolgálatjában a mit Országostul végeztünk, munkánkat azzal

hatóságok concurrálni tartoznak; de «morosítás esetén» a *fegyelmi jog irányukban Károlyi Sándor gróf főparancsnokot illeti,* ki őket ily esetben «keményen intvén», *keményebb eljárás végett a nádorhoz fog reportumot tenni.*

világosságra hoznánk, a mi a több Contingentiákat illeti, minél elébb a lovasoknak meg kén jelenni és az több magyar lovas Regementeknek azon idő alatt, még az Insurrectio tartand, completatiójára megjelenni. Mivel pedig már a Méltóságok és az Ország Tagjai a diætának végezésével eloszlottak, és én ezen dolgot mindnyájoknak meg nem jelenthettem, azért csak egyedül districtualis Generalis Uraiméknak kivántam communicálnom, nem kételkedvén, hogy mindenik különösen és Excellentiád főképpen, minden tehetséggel fog segíteni, melylyel ő Fölsége Intentiója szerint, szolgálatja legjobban secundáltathatik, azon köz időben én a F. Hadi Tanácsot azon emberek által vétele és elhozatása végett meg fogom kérdeni, különben nem látom módját, miképpen az ilyetén emberek a Regementhez vitethessenek, hacsak most valamely modalitás nem tanáltatik; úgy is az mely tisztek az Insurrectiókor lesznek jelen, az Regement felállításában adhibeáltatnak, azok az Országban is szükségesek; Excellentiád mindazonáltal mégis vigyázással lenni ne terheltessék, ki micsodás embereket a fent nevezett conditiójuk köziben adni kiván, és engem arrul mindjárt tudósítani in omnem Casum elosztások és elhozások iránt lett végezése után, hogy kézben adattassanak, melynek effectuatióját recommendálom. Én pedig szüntelen való nagy reflexióval maradok Excellenciádnak köteles szolgája Posony die 4. Novembris 1741. Gróf Pálffi János. m. p.

Copiája az F. Bellicumtul M. Pálffi János Feldt Marschall Uram ő Excellentiájának de dato 1-mo Novembris 1741 költ, és küldetett Intimatumának.

Tudva vagyon Feldt Marschall Uram előtt, minemű móddal concurrált légyen a mult Diæta alkalmatosságával az Insurrectionak folyamatja. Akkoron némelyek jelentették magokat, őket a lovasok adásában illető contingentiájok végett, tudniillik, hogy aztat a magyar Regementek köziben kivánnák állítani, és azoknak, az Insurrectiónak egész ideje alatt subsistentiájokra mind embereknek, úgy lovaknak kész pénzzel provideálnának, mely dolog rész szerint az meggyengült magyar Regementek completatiójára nézve, rész szerint pedig, hogy azon emberek az hadi exercitiumban tudománt vehetnének, nem különben azokkal szükségesen máskint leendő tisztek és nemesek tartások és fizetések megmaradna, F. Asszonyunk szolgálatjára nézve mind alkalmatosb, mind hasznosb lenne. Ez által azért jelentetik Feldt Marschal Uramnak, hogy valamely modalitással a Méltóságokat és Nemeseket, kik ehhez többen concurrálnak megjelentvén, arra disponálja, hogy fentnevezett móddal az embereket és lovakat a magyar Regementekre adják; egész assecuratióval bizonyosak lehetnek, hogy azon embe-

5. A főhadbiztos s a kerületi biztosok egyetértően ügyelnek föl a portiók kifizetésére, melyek a sorozás napjától járnak; ugyanők dolgozzák ki a csapatrészek vagy az egész ezred számára az élelmeztetés föltételei szerint a *menetrendet is.*

6. *Az összerendelés s a hadimenetek vezénylete Károlyi Sándor grófra hagyatik,* de ebben a helyhatósági közegek kezére legyenek.

7. A *tiszti fizetés* szintén a besorozás napjától fogva jár s födözetet reá a felség által rendelt hadi alap ád. *Károlyi Ferencz gróf várakozási állományban marad, de ha táborba küldetik, illetményeit a téli hónapokra anticipálhatja.*

8. A tisztek *szolgálati ideje* nem a sorozás formalis megkezdésétől, hanem a vármegye föllhívása s az ezredes parancsa vételétől számít. Illetményük és szabadlakás legott kijár nekik. Károlyi Sándor dolga fölügyelni, hogy se a tisztek, se a csapatok a törvényes szolgáltatásnál többet a néptől és czivilhatóságoktól ne kívánhassanak, és minden kihágás elkerültessék.

9. Ha Károlyi Ferencz gróf az ezreddel együtt szintén a harcztérre megy, neki is szabad szállása lesz, valamint kijár a törvényes portio az ő szolgáinak és lovainak. Úgy a hadi pénztár, mint a fuvaros nép kimélése okáért ügyeljen Károlyi Sándor gróf arra, hogy a katonai czélokra rendelendő fuvar lehetőleg restringáltassék.

10. *Az új fölkelőezred a német sorezredek bármelyikével rangban egyenlő* s így megkapja azok *pallosjogát is.*

11. Az ezrednek külön tulajdonosa nem lévén, a tisztek kinevezése jogát az ezredes sem gyakorolhatja, hanem *tartozik azokat alkalmazni, kiket a vármegyék ajánlanak.* Az ezredtulajdonost auctoritásában — vitás kérdések esetén — Károlyi Sándor gróf helyettesítheti.

12. A Pozsonyba rendelt húszezer puska már együtt van a tüzérség kapitányának fölügyelete alatt és utasíttatott, hogy a vármegyék elismervénye alapján szétoszsza; az elszállítás (a Dunán vagy más folyón) ez utóbbiak dolga.

rek semmiképpen obligatusoknak nem fognak tartatni, hanem eltelvén az Insurrectionak ideje, szabadságban maradjanak, mindenkor elbocsáttatnak, vagy ha akarják, megmaradhatnak.

13. Puskapor, ón és lovak dolgában a bellicum parancsa bevárandó. A csapatok begyakorlásánál *III. Károly király exercitiuma* marad irányadó, de csak a legszükségesebbre kell abból szorítkozni, mire nézve a kerületi főparancsnokok véleménye a nádorhoz terjesztendő föl, ki azokat combinálni fogja.

Az utolsó pont a portalis lovasságra és fölkelő nemességre vonatkozólag azt a főczélt tűzi ki, hogy a *lovasok* az ellenség előtt levő magyar ezredek kiegészítésére *mentül előbb* megjelenjenek.[1])

Ez okirat a *bellicumtól a nádorhoz érkezett intimatum folytán adatott ki*, mely hivatkozván a diæta határozataira és arra, hogy a közfölkeléshez jelentkező lovasok «a magyar Regementek közibe kivánnának állíttatni», hol eltartásukról a fölkelés tartama alatt gondoskodni kell; úgy a pénzkérdésben, mint a fölkelők kiképzése és vezénylése dolgában a nádort hívja föl utasitás tételre.[2])

Néhány nap mulva azonban egy *újabb intimatum* jött a bellicum consiliumtól, melynek értelmében Pálffy gróf nádor az előbbi rendeletet módosító rendszabályt adott ki. Ennek pontozatai a következők: 1. Mind a hat fölkelő ezred teljes névsora (tehát a katonai anyakönyv) átadandó az ezredeseknek. 2. Megállapíttatik a Károlyi Sándor gróf alatt levő ezred törzstisztjeinek névsora: *Haller* Sámuel báró ezredes, *Pap* Tamás alezredes, *Kerekes* őrnagy. 3. A pallosjogot nem az ezredes, hanem a főparancsnok, kivételes esetben felsőbb instantia: maga a bellicum gyakorolja. 4. A törzstisztek kinevezése a királyné joga; a kapitánytól lefelé a zászlótartóig a *bellicum gyakorolja e jogot* az ezredparancsnok ajánlatához képest, kinek viszont a *vármegyék adják a jelölteket, de az ezredes visszavetéssel élhet;* minden visszavetés esetében az illető vármegye új jelöltet állít, kétszeri visszavetés után a bellicum dönt, de a kerületi főparancsnok véleményét megkérdezi; végre 5. Az ujonczok kiképzésének az 1737. évi VI. Károlyféle exercitium változatlanul érvényben marad.[3])

[1]) «*Order*, melyet M. Palatinus és magyarországi Fölséges Asszonyunk ő Fölsége első Feldt Marschallja német nyelven küldeni méltóztatott; annak — magyar nyelvre fordíttatván — valóságos értelme.» Lásd fönn.

[2]) «Copiája az F. Bellicumtól M. Pálffi János Feldt Marschall uram eő Exllnak de dato 1-mo Novembris 1741 költ és küldetett Intimatumának. Lásd ugyanott.

[3]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 11.

Károlyi Sándor gróf az első rendelet vételekor rögtön értesítette fiát, hogy jelenléte haladéktalanul szükséges, «mert egymást érik az parancsolatok s már két rendbeli circularist is expediáltam az vármegyékre és városokra; az magunk részerül kállítandókrul pedig — reád várakozván — semmi munkát nem töttem; *20-ik hujus praefigáltam gyűlést Lazariba*, de én bezzeg nem mehetek alteratiom miatt.»[1])

A két körirat egyike *október 28-ikán*, tehát jóval a nádori parancs előtt kelt, s így a fölkelés erigálásának módozataira nézve semmi érdemlegest nem tartalmazhatott. Mindössze közli a királyi parancsot, mely őt a kerület élére állítja s kérdést tesz, vajjon «ha más districtusbéli nemes vármegyékhez képest ezen Insurrectió és katonaság fölállításában megindult légyen-e az nemes vármegye vagy sem; s ha hozzányúlt volna ezen dologhoz: az personalis Insurrectióban és porták után való lovas katonaságnak állításában minemü normát assummált legyen; az possessionatusok, curialisták, armalista nemes uraimék, kik személyek szerint és zsoldosok által fognak felülni s ugyan possessionatus uraimék közül jószágoknak capacitássa után mennyi számu lovas katonaságot fognak állítani? Azoknak ha csak summarius extractussát is nekem megküldeni.» Végül a gyalogság fölállítására vonatkozólag véleményt kért a vármegyéktől az iránt, vajjon az újonczokat verbung, avagy az akkor divó kényszereszközök utján és miképpen vélik kiállíthatóknak. Károlyi Sándor gróf e vármegyei vélemények egybevetéséből kitanulni akarta a módját — felsőbb irányadás hijában — a legczélszerűbb intezkedésnek «eő Felségének nagyobb contentumára, nemes Hazánknak és Nemzetünknek tellyesebb dicséretire s ezen Nemes Vármegyének is tetésb becsületire.» E körirat a kerület 13 vármegyéjének megküldetett. A második körirat *november 10-én* kelt s még mindig nem szól a központi kormány intézkedéseiről (a nádori parancs még ekkor nem juthatott kezéhez), hanem hivatkozik a Pozsonyból megérkezett *vegső resolutiókra* s az ott kidolgozott systemára, végre a vármegye követjeinek e dologban érkezett jelentéseire; s utasítja a törvényhatóságot, hogy a mennyiben «még azon Insurrectionak és katonaságnak felállításához nem

[1]) Károlyi Sándor gr., fiához 1741 nov. 12. Nagy-Károly.

nyúlt volna» *haladéktalanul hozzáfogjon a teendőkhöz* s az eredményről neki jelentést tegyen. Minthogy pedig az országgyűlési systema az egyenruházatban kiköti az egyformaságot, s abban bizonyos normát állapít meg; a gróf a vármegyét utasítja, hogy a verbungnál ahhoz alkalmazkodjék; végre denomináljon főtiszteket az állítandó ezred számára.[1])

A nádor sürgetéseire Károlyi Sándor gróf fölterjesztette e körlevelek másolatát a kormánynak és ismételten előadta az okokat, melyek a fölkelés ügyében a gyors eljárást lehetetlenné teszik. Megírta Batthyányi kanczellárnak, hogy a vármegyék mihez se kezdhetnek, míg az országgyűléstől a rájuk váró individualis munka meg nem érkezik. Utalt Mária-Terézia királyné manualis parancsára s a nyugati vármegyékhez küldött október 17-iki intimatum szövegére, melyet ő maga csak a Gáspár Sándor által megküldött másolatból ismert, a melyből az derül ki, hogy a vármegyei actióval az *országgyűlés befejezéseig várni kell.* «Mox ubi ejusmodi opus isthic rite ac debite elaboratum fuerit; kit én úgy magyarázok, hogy a midőn ottan mindenek bizonyos és állandó statusban fognak helyheztetni, akkor fogjak ezen Insurrectio dolgának parancsolt szorgalmaztatásához» — írja mindkét fölterjesztésében az öreg gróf. Utalt továbbá arra, hogy a hadszervezeti systema sincs még királyilag helybenhagyva, s ő csupán a Gáspár Sándor által megküldött tervezetből gyanítja, hogy a parancsa alatt álló kerület mily kiterjedésü lesz.[2]) A nádorhoz intézett fölterjesztésben megjelentette, hogy az érdekelt vármegyéket további utasításokig az előmunkálatok megtételére fölhívta és generalis gyűlés tartására szólította. «De mivel a dolgoknak bizonyos állandósága és a végső munka nemhogy mind eddig is előttem constálna, hanem inkább fent levő ablegatussa a Nemes Vármegyének és más correspondenseim egy póstán egyet, másikon mást s mindenkor bizonytalant írván; informatiojokból semmi állandóságot ki nem hozhatok.» Ugyanitt hivatkozván a legfontosabb kérdések függőben lételére,

[1]) Az eredeti fogalmazványokat lásd a gróf Károlyi nemzetség levéltárában.

[2]) Károlyi Sándor gr., Batthyányi kanczellárhoz 1741 okt. 28. Nagy-Károly.

így folytatja: «Maga bölcs itéletire hagyom Ngdnak, hogy még addig nem volt mi mellett tellyes erővel a dologban megindulnom, s annyi temérdek költséget, fáratságot koczkára s veszedelemre vetnem; kivált mivel F. Asszonyunk, hogy Lengyelország felől is vigyázzak, maga kegyelmes manualissában parancsolni méltóztatik.» Ez okok alapján azt tanácsolja az öreg gróf a nádornak, hogy úgy a nemességet, mint a fölállítandó gyalogságot a *télen át hagyja otthon* s csak *tavaszszal indíttassa az ellenség elé,* mikor is «jobb erővel eő Felsége s Hazánk szolgálattyára alkalmatosabb lehetne; de most ha felmegyen ily messze földrül, bizony tavaszig sok minden substantiáját elkölti, azután az ilyenbül maga erszényébül kellettvén élni s nem élhetvén, minemü szolga lesz, Excellentiád bölcsen elítélheti.» E tanácsot az öreg gróf következő megjegyzéssel ajánlta a nádor figyelmébe: «Mindazonáltal ezen Felséges Királyomhoz s Hazámhoz tartozó hívséges kinyilatkozásomat ne úgy méltóztassék Ngd venni, mintha én ezzel a dolgot késedelmeztetni akarnám; ugyanis ez csak az én csekély itéletem, bizom meghatározását Ngd s több superiorim tetszésekre.»[1]) Látni való, hogy az öreg gróf a hadszervezés tempója s a költségek kimélése dolgában egészen a fia véleménye szerint óvatosan, gazdaságosan és az inséges fölvidéki lakosság erejét kimélve igyekezett eljárni.

A végső resolutiók vétele előtt — mint már említettük — csakis Gáspár Sándor követ leveleiből vett informatiókhoz alkalmazkodott az öreg gróf az összeirási és egyéb katonai közigazgatási intézkedések, valamint az egyenruha s a fegyverzet dolgában. A levéltári adatok szerint sűrű érintkezésben maradt Gáspár Sándoron kívül Szuhányival és Ferencz gróffal is az egyenruhák formáját és költségeit illető kérdésekre nézve. Gáspár és Szuhányi arról tájékoztatták, hogy milyen ruha kivántatik, fia pedig arról világosította föl, hogy a nyitrai fölkelésnél milyen rendeltetett tényleg. Ehhez szabta a saját rendelkezéseit; de minden óvatosság daczára sem volt némi confusio elkerülhető: ugyanis Gáspár Sándor, hasonlólag a többi követekhez, pozsonyi mesteremberekнél és szállítóknál tett megrendeléseket a maga vármegyéje számára, mialatt az öreg gróf a Tiszán túl kötött szerződést hasonlókkal. Az ebből alló zavarokat

[1]) Károlyi Sándor gr., Pálffy nádorhoz 1741 nov. 4. Nagy-Károly.

utólag egyenlítették ki aképpen, hogy a munka egy részét visszarendelték, más fölös részét pedig a portális zsoldosok fölruházására fordították.[1]) A nádorhoz fölterjesztett november 4-iki irása szerint «ezen Nemes Vármegye részérül a gyalogságnak felállítasa iránt már nemcsak alkut töttem, de mundurja is már többnyire elkészült.» Csupán három hiányát említi az egyenruhának és fölszerelésnek: kardvas megmunkálására a környéken tanult mesterember nem akadt s ezert Csetnek és Rozsnyó czélhjeihez fordult, bár ott sem talált többet «négy csiszárnál» s ezért a nádor rendelkezését kérte, mert különben «lehetetlen, hogy a kardok is itten, kivált rövid idő alatt — a mint kivántatik — elkészülhessenek»; további fogyatkozása volt az egyenruháknak, hogy hozzájuk a szokásos rézgombokat szintén nem lehetett beszerezni, az öreg gróf tehát hasonló alakú óngombokat hozott javaslatba, a mihez az iparos erő már nem hiányzott; végre az előírt veres-sárga zsinórt szintén nem tudták a környék gombkötői kiállítani «annyi népnek» s várni kellett, míg a követek anyagot hoznak magukkal, hacsak egyszínü veres vagy kék zsinór el nem fogadtatik.[2])

Végre a *november 9-iki* fölterjesztésben jelenthette az öreg gróf, hogy *megérkeztek a végső resolutiók*, de azokban — sajnos — igen nehéz eligazodni, sőt az eddig tett intézkedések sok részt haszontalanokká és módosítandókká váltak általuk. Így például csak most tudódott ki, hogy az országgyűlés a gyalogsági egyenruhát országszerte *húsz forintban* állapította meg fejenkint, «azonban efféle eszközök sokkal drágábbak lévén ide le s nem is annyira találhatók, mint odafel; tudom, ezen Nemes Vármegye költsége is egy mundurja a 20 frtot superálni fogja, s nem is kap mindent olyan qualitásban, a mint ő Felsége Kegyelmes resolutiójában specificáltatik.»[3]) Újból figyelmébe ajánlta a nádornak a kardvas és szurony készítőinek hiányát, sürgetvén a kormányrendelkezést. «Az alatt én teljes ügyekezetemmel... szorgalmaztatom ezen Insurrectio dolgát, mind pedig s annyival inkább ezen moderatiom alatt lévőben rajta vagyok, hogy mind az insurgálandó nemesség

[1]) L. alább bővebben.
[2]) Lásd ugyanott.
[3]) Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1741 nov. 9. Nagy-Károly.

cum requisitis aproportione facultatum, úgy az gyalogság egész készülettel hova-hamarább talpra állhasson s az hova parancsoltatik, mehessen.»

Eközben érkezett meg a fenn ismertetett *két nádori körrendelet*, melyek azonban a végső resolutiók homályos rendelkezéseit nem mindenben világosították föl. Ezért Károlyi Sándor gróf november derekán egy *újabb fölterjesztést* tett, replikázván némely kétes pontra nézve. Ennek fogalmazványát a levéltárban nem találtuk meg; de meg van a nádor felelete, melyből a fölterjesztés tartalmát is reconstruálhatjuk. Mintegy tizenkét pontból állhatott az, és reájuk *Pálffy gróf nádor* érdemileg következőleg felelt: 1. Első sorban portalis lovasságra van szükség. 2. Ennek létszámáról a nádor tudósítást vár, hogy a marsrutát a kormány elkészíthesse. 3. Hasonló jelentés teendő a gyalogság fölállításának előhaladásáról, valamint a nemesség zsoldosairól is. 4. Miután Károlyi Sándor gróf a *német order megértésével küzködik, ezentul a nádor az ő számára latin vagy magyar nyelven küldi meg a parancsokat.* 5. Miután a Tiszán túl semmi morositás nem tapasztaltatik, a munka annál serényebben haladhat; ne vonják ki belőle magokat igen szegény vármegyék se, bár szegénységükre figyelemmel lenni lehet. 6. A kerületi hadbiztos fog intimatumot kapni a gyalogság fizetésére nézve, s az egyes csapatok marsrutája az ő egyetértésével lészen kidolgozandó. 7. A fizetés többé *nem a besorozás, hanem a hadbaindítás napjától jár.* (Az olvasó emlékezni fog a korább előadottakból, hogy ezt Gáspár Sándornál még a pozsonyi diæta alatt sürgette így az öreg gróf). A vármegyék tehát e szerint írják össze a fölkelést computusba. 9. *A generalisoknak most fizetés nem jár;* a törzstisztek is csak az ezredfölállítás után húzzák javadalmukat a *contributionalis cassából.* Megemlítendő végre az, hogy a tiszteket a vármegyék jelölvén, a bellicum fogja kinevezni, de csak az ezredes javaslatára; altiszteket pedig az ezredes nevez ki.[1])

Ezekben kimerítettük az utasítások anyagát, mely Károlyi Sándor grófnak a fölkelés dolgában irányzásul szolgálhatott. Meglátszik rajta, hogy az egész fölkelés a kormányzat részéről merő nemzeti rögtönzés, végrehajtása pedig tervszerűtlen kapkodás

[1]) Pálffy nádor Károlyi Sándorhoz 1741 nov. 29. Pozsony.

vala, melynek — ha a vármegyékben ügybuzgó organumok bölcsebben nem intézkednek — nemzeti kudarczczal kell vala végződni. Ránk egészben az a benyomás, hogy az egész művelet tényleg nem egyéb, mint a magyar tanácsadók mérkőzése a dynastia szorultsága idején az osztrák tanácsadókkal s a fölkelésnek e mérkőzéshez országos assistentiát kell vala szolgáltatnia. Innen a lázas buzgalom a központi kormánynál, hogy mentül előbb csapatokat léptethessen el a királyné előtt Pozsonyban és igazolja velük a magyar tanács értékét, habár csak látszatra is. Ez a tessék-lássék módszer jellemzi a Károlyi grófokhoz küldött sürgető utasításokat, melyek vagy nem számoltak a gyakorlati akadályokkal, vagy kitérőleg reflectáltak reájuk.

Hadd szóljunk most ez *akadályokrul* tüzetesebben.

Éble Gábor.

A GYŐRI CSATA 1809 JÚNIUS 14-ÉN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

BEVEZETÉS.

Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás hadtörténelmi csoportbizottságának elnöke az 1894-ik évi 1874-ik számú értesítése szerint azon kitüntető megbizással tisztelt meg, hogy a kiállítás czéljaira az *1809-ik évi győri csata* leírását és térképét készítenem el.

Természetes, hogy e megbizatást a legnagyobb készséggel vállaltam el; bár a kivánt siker iránt aggályaim voltak, mert eddig ily komoly tárgygyal nem léptem a nyilvánosság elé s az elvállalt munka minden fázisánál sajnálattal kellett meggyőződnöm arról, mennyire útjában áll a jó szándéknak a gyakorlottság hiánya.

Főtörekvésem az volt, hogy az eseményeket lehetőleg kimeritően és tárgyilagosan irjam le.

A leírás részletességét szük korlátok közé szorította azon körülmény, hogy a számot tevő hadtörténelmi művek a győri csatát csupán mint az 1809-ik évi hadjárat egy kisebb jelentőségü mellék eseményét említik és leginkább I-ső Napoleon és Károly főherczeg hadműveleteivel, különösen pedig az eggmühli, asperni es wagrami csatákkal foglalkoznak.

A tárgyilagos irányban maradást nagyon megnehezítette azon körülmény, hogy a legtöbb forrás, mely a győri csata lefolyását tárgyalja, czelzatos irányú.

Némely írót a Károly főherczeg — a lángeszü szervező és hadvezér — iránti rajongás arra ragad, hogy minden hibát János

főherczegnek tulajdonítson, azon okból, mert utóbbi a Károly főherczeg rendeleteivel szemben néhányszor a saját terveinek végrehajtását igyekezett érvényre juttatni.

Mások ismét — hogy János főherczegtől minden hibát elhárítsanak — a magyar nemesi fölkelőket kárhoztatják, ezek ellen féktelen indulattal kelnek ki, s a magyar nemzetet egyenesen gyávának bélyegzik.

E czélzatos irányú források szavahihetőségét a szenvedélyesség és a túlzás lényegesen csökkenti.

Hogy ezen szenvedélyes írók kifakadásai mennyire alaptalanok, azt majd később látni fogjuk.

E sorok írója katona, ki a gyávaságnál csak az árulást tartja nagyobb bűnnek és már ez okból sem lehet szándéka, hogy az elkövetett hibát leplezze vagy érdemetlenül mentegesse; de ő egyszersmind azon komoly szándékkal fogott ez esemény megírásához, hogy — a mennyiben az a rendelkezésre álló adatokból lehetséges — a tiszta igazságnak megfelelő tényeket sorolja fel, azok ismert okainak és az események fejlődésére befolyást gyakorolt körülményeknek megfelelő felemlítésével.

Mert az 1809-ik évi győri csata — mint minden hadiesemény — oly történelmi tény, a melyből lehet és kell is a jövőre tanúságot meríteni.[1])

[1]) Az 1809. évi események tényleg nagy horderejű tanuságot szolgáltattak a nemesi fölkelésre nézve, a mennyiben annak czélszerűtlenségét kimutatták; de nem a magyar nemesség gyávasága, hanem az intézmény elavulása és tarthatatlansága miatt.

Erre vonatkozólag Gömöry Gusztáv az 1889. évi «Hadtörténelmi Közlemények» (II. kötet) 79. és 80. lap oldalán a következőket mondja:

«Az 1809. évi magyar nemesi fölkelés fontossága nemcsak abban rejlik, hogy a fölkelő sereg ezúttal valósággal alkalmazást nyert; hanem még inkább abban, hogy a tett kísérlet a majdnem évezredes múlttal bíró intézmény hasznavehetetlenségét mutatván ki, annak végkép való megszüntetését vonta maga után.

Nem mintha a magyar nemzetből a hadi erények kihaltak volna, — hisz a fölkelés története a személyes bátorság, a vitézség, az elszántság és az odaadó önfeláldozás számos példáját mutatja s a fölkelő sereg, ha azon föltételek fölött rendelkezik, melyek egy modern sereg harczképessége tekinetéből mellőzhetlenek, helyét bizonyára megállja; nem is azért, mintha az

Hasznos tanuságot pedig a történelemből csak úgy nyerünk, ha annak adatai a valóságnak megfelelnek, és különösen ha a czélzatos elferdítéseket nélkülözik, továbbá ha az események fejlődésére befolyást gyakorolt körülményeket is feltüntetik.

Ezért szükségesnek vélem, hogy mielőtt magának a győri csatának leírását elkezdeném, röviden megemlékezzem mindazon tényezőkről, melyek a csata eredményére befolyással voltak.

E tényezők: *a hadsereg, a vezér* és *a terep.*

a) A hadseregnél figyelembe veendem *a szervezetet, a csapa-*

intéző körök a fölkelő sereg életbehívása alkalmával a kellő buzgóságot ki nem fejthették volna, mert a fölkelés vezető köreit e tekintetben váddal illetni nem lehet.

De meg kellett szüntetni az intézményt azért, mivel a franczia forradalmi és császársági háborúk a hadművészetet gyökeresen átalakítván, a fölkelés intézménye a megváltozott viszonyokkal összhangba hozható nem volt, a fölkelő sereg pedig a fejlődöttebb hadművészet követelményeinek megfelelni képtelen vala.

A nagy franczia császár kitünően szervezett, kiképezett, szakadatlan harczokban edzett és nagy győzelmek által szellemében fölemelt hadseregével a magyar nemesi fölkelés szervezetlen, kiképezetlen, fölszerelésében tökéletlen, fegyelmében meg nem szilárdult csapatait a siker reményével szembeállítani nem lehetett; a győri csata beigazolta ezt s megadta a kegyelemdöfést amaz ősi intézménynek, mely ugyan hajdan a magyar névnek sok dicsőséget szerzett, de a mely magát már régen lejárta s az idők megváltozott viszonyaihoz átalakítható nem volt.»

Hogy pedig a nemesi fölkelők harczképességének hiányait némely író már akkor is az intézmény meg nem felelő voltában kereste, mutatja az «Europäische Annalen» 1814-iki évfolyamának 144. lapoldalán foglalt következő megjegyzés:

«Gewiss ist es, dass die Insurrection bei ihrer dermaligen Verfassung, ohne in Friedenszeiten stehende Rahmen (Cadres) zu haben, nie im Anfang eines Krieges zu gebrauchen ist, und (da, bis sie in ganz diensttauglichem Stande, wenigstens was die Reiterei betrifft, ein halbes Jahr von dem Tage der Zusammenrückung vergehen wird) von den Feinden der Monarchia nie sehr in Betracht genommen wird.»

[Bizonyos, hogy a fölkelés a mostani szervezete mellett a nélkül, hogy békében állandó kerete volna, a háború kezdetén sohasem lesz használható és (mivel addig, a míg egészen szolgálatképes állapotba jut — legalább a mi a lovasságot illeti — összeállításuktól számítva, egy fél év elmulik) a monarchia ellenségei sohasem fogják nagyon figyelembe venni.]

tok állapotát (kiképezés, fegyverzet, ruházat, fölszerelés, ellátás és erkölcsi érték) és *erejét;*

b) a vezérnél az *egyéni tulajdonokat* és a *közegeket;*

c) a terepnél a *harczra való alkalmasságot.*

Ezeknek fölemlítése az osztrák-magyar hadseregre, a magyar nemesi fölkelő seregre, valamint a franczia hadseregre is ki fog terjedni.

Ezenkívül előrebocsátom *a háború okainak* és *a hadműveletek kezdetének* rövid vázolását is, hogy az olvasó a helyzetről lehetőleg teljes képet nyerjen.

E tényezők felemlítése fölment attól, hogy kedvező vagy kedvezőtlen irányban itéletet mondjak, a mi nem szándékom és a mire magamat hivatva nem érzem; de egyúttal könnyűvé fogja tenni az olvasónak, hogy ő alkossa meg a maga véleményét.

Az események lefolyására vonatkozó adatok a különféle forrásokban gyakran eltérők voltak. Ilyen esetben az *idő* és *tér* számbavételével igyekeztem az eltérő adatokat összhangba hozni; a hol pedig egyes részletek megvilágítása vált szükségessé, erre az illető és a szomszédos csapatok történelméből és a parancsnokok harczjelentéseiből merített adatokat használtam fel.

I.

A HADSEREGEK.

A) Szervezet.

a) *Az osztrák-magyar hadsereg.*

Károly főherczeg a XIX-ik század első éveiben az egész osztrák-magyar hadsereget szervezetében teljesen és gyökeresen átalakította.

Ezen átalakítás a *hadkiegészítés*, a *csapattestek* és *felsőbb kötelékek* újjászervezésében, továbbá a *kiképzésre* és a *vezetésre* vonatkozó *szabályzatok* időszerű átdolgozásában állott.

Új volt tehát a kiegészítés (a toborzás és az élethossziglani szolgálat beszüntettetett s helyükbe a «capitulatio» lépett), a kiképzés és a harcz módja; s új a csapatkötelékek szervezete.

Ennyi újítás a mostani előhaladottabb viszonyok között is csak évek mulva szilárdulhatna meg: az akkori viszonyok mellett pedig általában igen nehezen volt meghonosítható s az 1809-ik évben megszilárdulva még éppen nem volt, annyira, hogy az 1809-ik évi hadjárat (midőn Ausztria-Magyarországnak három hadszínhelyen kellett föllépnie) az osztrák-magyar hadsereget, úgyszólván átmeneti állapotban találta.

Különösen a felsőbb kötelékek (hadosztályok) szervezete csak az 1808-ik év óta létezett; megszilárdulva tehát még nem lehetett; a hadtestkötelék pedig éppen csak az 1809-ik évben szerveztetett, s ekkor sem állandó jelleggel, hanem úgy, hogy azt a hadtestparancsnok időről-időre a körülményekhez képest megváltoztathatta.

János főherczeg seregében az új szervezet meghonosulásának hiánya annál inkább érezhető volt, mert a sereg egy fáradságos és veszteségteljes hátrálás után [1]) jutott Magyarországba.

A sereg a hadjárat kezdetén hadtestekbe volt beosztva (János főherczeg serege a VIII-ik és IX-ik hadtest volt; előbbi a Chasteler altábornagy, utóbbi a Gyulay altábornagy parancsnoksága alatt).

[1]) János főherczeg április 29-én Caldiero előtt értesült arról, hogy Károly főherczeg Napoleon előtt Bécs felé visszavonúl, s bár eddig János főherczeg az olasz hadsereget ismételten megverte, mégis az általános helyzetre való tekintettel visszavonulásra határozta el magát.

E visszavonulását május 1-én kezdte meg és május 13-án ért Tarvisba; tehát 13 nap alatt 276·4 km, azaz naponként átlag 21·3 km útat tett meg. Tarvisból május 17-én indúlt és 24-én érkezett Gráczba, tehát 8 nap alatt 270·9 km, azaz naponként átlag 33·9 km útat tett meg. Gráczból május 28-án indúlt és június 1-én ért Körmendre; tehát 5 nap alatt 112·6 km, azaz naponként átlag 22·5 km útat tett meg. Körmendről június 7-én este indúlt el és 13-án d. e. 9 órakor érkezett Győr alá — közben két pihenő napot tartva — tehát 5 nap alatt 141·6 km, azaz naponként átlag 28·3 km útat tett meg. Minthogy pedig Körmendtől Győrig nagyobb részt éjjel menetelt, a napi 28·3 km útat igen fárasztó meneteknek kell tartanunk. Caldierótól Győrig a hadsereg 31 napi menetben — közben összesen 13 napi tartózkodással — összesen 801·5 km útat tett meg.

A távolságok a «Marschroutenkarte der Öst. Ung. Monarchie» adatai szerint vétettek.

Egy hadtest 2—3 gyalog-hadosztályból, 2 lovas-ezredből és 8—10 ütegből állott.

Egy gyalog-hadosztályban 2—3 gyalog-dandár, egy dandárban 4—6 zászlóalj (néha 3—4 ezredtől), egy gyalog-ezredben 3 zászlóalj, egy zászlóaljban 6 század volt.

A lovas ezredek 8 századból (a székely ezredek 6 századból) állottak, 2—2 század egy osztályt képezett.

A tüzérség csupán ütegekbe volt beosztva; 4 löveg és 2 taraczk képezett egy üteget.

Ez ütegek sem a hadtestek, sem a hadosztályok kötelékébe nem tartoztak, hanem az összes tüzérség a hadseregparancsnok rendelkezésére állott.

Midőn János főherczeg Olaszországból visszajöve, Magyarországba ért, hadseregében — a mely általánosan «belső-ausztriai sereg»-nek (das Heer von Innerösterreich) neveztetett — sem a hadtestek, sem a hadosztályok, sem a dandárok eredeti köteléke nem volt meg; sőt az sem volt ritka eset, hogy ugyanazon ezred zászlóaljai különböző dandárokba, sőt különböző hadosztályokba is voltak beosztva és a felsőbb kötelékek ezen kevert összetétele sem volt állandó, hanem időről-időre változott.

János főherczeg az eleinte győzelmes seregnek csak roncsait hozta Magyarországba [1]) s bár Károly főherczegtől ismételten határozott parancsot kapott, hogy a Csallóközön át a (Károly főherczeg vezénylete alatt Bécs mellett álló) fősereghez csatlakozni igyekezzék és bár a győzelmesen előnyomuló francziák nyomában voltak: mégis tanácsosnak vélte, junius 1-től 7-ig Körmenden maradni azon czélból, hogy seregét kipihentesse és kiegészítse. Itt tényleg sikerült seregének számát mintegy 22,708 főre emelni.

Ebből látható, hogy a János főherczeg seregének jelentékeny része újonczokból állott.[2])

[1]) Ereje a hadjárat kezdetekor 38,000 gyalog, 4700 lovas és 148 löveg volt. Körmendnél pedig seregének oly töredékével érkezett meg (összesen mintegy 19,000 fő), hogy őt Károly főherczeg önálló hadműveletre képtelennek tartotta s (június 1-én írt levelében) utasította, hogy a magyar nemesi fölkelőkhöz csatlakozzék.

[2]) János főherczeg a Böősön 1809 június 21-én kelt és gróf Stadion-

A János főherczeg seregének már úgy is nem eléggé szilárd kötelékei közvetlen a győri csata előtt — *a csata napján délelőtt* — meg inkább meglazultak az által, hogy a teljesen kiképezetlen, fölszereletlen és nagyrészt fegyvertelen nemesi fölkelő csapatokat a sorcsapatok közé osztották be azon jó szándékkal, hogy ezen egészen fiatal, teljesen tanulatlan és gyakorlatlan csapat a sorcsapatokban némi támaszt találjon.

Ezen beosztás által azonban a szándékolt czélt nem érték el, mert a sorcsapatok a fölkelőket hiányos fölszerelésük, rossz fegyverzetük és fegyelmezetlenségük miatt bizalmatlansággal fogadták, a mi viszont a fölkelőkben elkedvetlenedést szült.[1])

Ezen felül a János főherczeg seregének igen nagy hátránya volt az, hogy aránylag nagyon kevés tüzérséggel rendelkezett. A győri csatában egy 32,000 főnyi hadseregnél összesen $4^1/_2$ üteg (18 löveg) vett részt, ebből is csupán $1^1/_2$ üteg (6 löveg) volt 6 fontos, a többi 12 löveg pedig csak 3 fontos.

hoz intézett bizalmas levelében maga mondja, hogy Győrnél seregének fele nemesi fölkelőkből, a másik felének $^1/_3$ ada pedig újonczokból állott. (Lásd János főherczeg iratait Grácz, gróf Merán-féle irattár.)

[1]) A fölkelő csapatok parancsnokainak Kisfaludy Sándor által gyűjtött eredeti jelentéseiből összeállított «Geschichte der Regimenter und Bataillone der Insurrection des Adels von Ungarn, sammt Rangslisten und Standesausweisen 1809—1810. J. 2222» szerint — rövidítve később csak ‚Kisfaludy gyűjteménye' elnevezés alatt — (Országos levéltár) báró lázi Ghylányi János ezredes, a Zala megyei 8. számú fölkelő zászlóalj parancsnoka jelenti, hogy ő a csatában a 2-dik vonalban állott (a tűzvonal mögött), de midőn a francziák az 1-sső vonalat visszanyomták, Ghylányi a legénységet bátorítva, zászlóalját előre vezette. A kápolnánál Lutz vezérőrnagy csapatai eléjök jutottak. Lutz e kérdést intézte Ghylányihoz: «Wohin, Herr Stabsoffizier?», mire Ghylányi így válaszolt: ‚Vorwärts Herr General'. Erre Lutz *lenéző és szánakozó hangon* így szólt hozzá: «Aber mein Gott, so sehen Sie es nicht, wie sich Alles schoppt, so lassen Sie halten!» («Hova, törzstiszt úr? ‚Előre, tábornok úr!' «De istenem, hát nem látja, mennyire tolongnak, álljon meg!»

Ekkor a zászlóalj állva maradt az ellenség tüzében mindaddig, míg a körülötte levő csapatok által el nem hagyatott és ez alkalommal többen elestek és megsebesültek.

Hogy a János fhg serege és a magyar fölkelők között a kellő összhang nem volt meg, onnan is kiviláglik, mert Károly fhg szükségesnek tartotta, János fhget a két seregrész közötti egyetértés ápolására figyelmeztetni.

Ezzel szemben a francziák támadásánál 22 üteg (tehát 132 löveg)[1] működött, a melyeknek nagyobb része nehéz kaliberű volt.

b) *A magyar nemesi fölkelő csapatok*[2] két fegyvernemből állottak: *gyalogságból* és *lovasságból*. Tüzérséget a közös hadseregből szándékoltak hozzájuk beosztani, ami azonban csak korlátolt mérvben történt meg, mert az összes tüzérség a Károly, Ferdinánd és János főherczegek seregeiben és a várakban volt elosztva, hol rájuk nagyobb szükség is volt. (A fölkelőkhöz beosztott tüzérség az elsánczolt táborban alkalmaztatott.)

A gyalogság zászlóaljakba tagozódott; mindenik zászóaljban 6 század volt.

A lovasság 6—6 századból álló ezredekre oszlott.

Eredetileg úgy tervezték, hogy az ország négy kerülete (Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl) egy-egy hadosztályt állít fel 4—6 zászlóalj gyalogsággal és 2—6 ezred lovassággal 2—2 dandárba osztva.

Ezen terv azonban tényleg nem valósúlt meg azért, mert a fölkelő csapatok felállítása a megyékben nem egyszerre, hanem különféle időben történt[3] és az események rohamos fejlődése

[1]) Egy üteg akkor az osztrák-magyar hadseregben 4, a franczia hadseregben pedig 6 lövegből állott.

[2]) Az 1808. év augusztus 28-dikára a Mária-Ludovika császárné megkoronáztatásának ürügye alatt összehívott magyar országgyűlés még ugyanazon ülésszak alatt megszavazta az 1808. évi fölkelési törvényt, a melynek II. czikkelye szerint a király a személyes és közönséges fölkelést a következő három év alatt, az országgyűlés újabbi meghallgatása nélkül is kihirdethette.

Ennek folytán a tél folyamán a megyékben intézkedtek a nemesi fölkelés előkészítő szervezésére.

A fölkelés behívását az 1809. évi április 10-dikén Altenhaynban, útbaindításukat pedig az 1809 április 23-dikán Baierbachban kelt (Budán az országházban 1809 április 27-dikén kihirdetett) királyi leirat rendelte el, s az első csapatok május első napjaiban jutottak annyira, hogy fölöttük szemlét (Musterung) tartani lehetett. Ekkor azonban azonnal Győr alá (illetve Gácsországba) rendeltettek a nélkül, hogy kiképezésben részesültek volna.

[3]) A szerint, hogy a királyi leirat mikor érkezett a megyéhez és mikor hirdettetett ki.

mellett azon fölkelő csapatokat, a melyek korábban megalakultak, azonnal oda irányították, a hol rájuk leginkább szükség volt. A győri csatában pedig a fölkelő gyalogság a sorcsapatok dandáraihoz osztatott el úgy, hogy a Jellachich altábornagy hadosztályában az Eckhardt ezredes dandárához 3 (pestmegyei 2-ik, vasmegyei 5-ik és veszprémmegyei 9-ik); a gróf Colloredo altábornagy hadosztályában pedig a Marziani vezérőrnagy dandárához 2 (komárommegyei 7-ik és zalamegyei 8-ik) zászlóalj osztatott be; előbbiek Márkus ezredes, utóbbiak báró Ghylányi ezredes parancsnoksága alatt.

A fölkelő lovasság Győrnél báró Mecséry altábornagy parancsnoksága alatt 2 dandárból állott, es pedig a dunáninneni dandár a Gosztonyi ezredes, a dunántúli dandár pedig az Andrássy vezérőrnagy parancsnoksága alatt.

A csata előtt azonban a somogy- es zalamegyei fölkelő lovasezredek a Bésán ezredes (sorhadbeli) dandárjába osztattak be; Mecséry altábornagy pedig értük a József nádor és Ott huszár ezredeket kapta.

A tiszáninneni megyek fölkelő csapatainak egy része útban volt Győr felé, másrésze Gácsországba küldetett, a többi része és a tiszántúli fölkelő csapatok még csak alakulóban voltak.

c) *A franczia hadsereg* már az 1803-ik év óta általánosan elismert jó szervezettel bírt s e részben folyton tökéletesbíttetett; sőt a boulogni táborban kitünő kiképzésben is részesült és a folytonos hadjáratokban tapasztalt és edzett hadsereggé vált.

A franczia hadsereg már az 1809-ik évet megelőzőleg hadtestekbe volt beosztva. Egy hadtest — a parancsnok egyéniségéhez képest 2—4 gyalog-hadosztályból, egy könnyű lovas-hadosztályból és 4—8 ütegből (24—48 löveg) állott.

Egy gyalog-hadosztályban 3 dandár, egy dandárban 2 ezred, egy ezredben 2 zászlóalj, egy zászlóaljban 8 gyalog és egy voltigeur (könnyű gyalog) század volt.

A gyalog hadosztályokhoz megfelelő számú lovasság és tüzérség is volt beosztva (rendszerint egy lovasezred 4 századdal és 2 üteg 12 löveggel).

Egy lovas-hadosztály 2 dandárból, 1 dandár 2 ezredből, egy ezred 4—6 lovas századból állott.

Az önálló lovas-hadosztályok 2—2 lovagló üteggel voltak ellátva.

Ezenkívül a hadseregparancsnok közvetlenül nagyobb számú tartalék tüzérség fölött is rendelkezett.

B) A csapatok állapota.

1. A kiképezés.

a) *Az osztrák-magyar haderő* legjobban kiképezett része Károly főherczeg parancsnoksága alatt a Morva mezőn Napoleonnal szemben állott.

A János főherczeg seregének jelentékeny része részint Chasteler altábornagy alatt Karinthiában, részint Gyulay altábornagy alatt Horvátországban volt. Maga János főherczeg — a mint előbb már említve lőn — csak mintegy 19,000 főnyi sereggel jutott Magyarországba. Ez sem volt egészen kiképezve, mert jó része osztrák honvéd és önkéntes zászlóaljakból állott, a melyek a hadjárat kezdete előtt rövid idővel szerveztettek, annyiban azonban mégis nagyon használható csapatok voltak, mert jól voltak fölszerelve és fegyverkezve, a szükséges kiképezésben részesültek és a gyakorlottság hézagait hazafias lelkesedésük pótolta.

János főherczeg ezen seregét Körmenden mintegy 22,700 főre emelte, annak tehát csaknem egy negyede újonczokból állott.

A tisztek kiképezése meglehetősen hiányos volt. Amit tudtak, azt leginkább idősebb és tapasztaltabb bajtársaik elbeszéléséből, vagy a saját tapasztalataikból merítették, és ritka eset volt, hogy valamely tiszt katonai tudománya az alakiságon túl terjedt.

A vezérkar példás buzgalommal igyekezett feladatának megfelelni, de működése nem emelkedett azon magaslatra, mint a franczia vezérkaré.

b) *A magyar nemesi fölkelő csapatok* behívása a megyékben 1809 április hó folyamán hirdettetett ki, és a csapatok május elején kezdtek alakulni.

József nádor ismételten sürgette a hadügyi kormányt, hogy a fölkelők kiképezésére és begyakorlására alkalmas és megfelelő számú tiszteket és altiszteket bocsásson rendelkezésére. E kerelme

azonban nem teljesült,[1]) mert a hadsereg sem rendelkezett annyi tiszttel és altiszttel, hogy azokból a fölkelők részére oktatókat adhatott volna akkor, midőn az ellenséggel 3 hadszínhelyen kellett szembeszállania.

Némely megyében volt ugyan 1—2 nyugállományú tiszt, a kik az új csapat kiképezésében közreműködni képesek és készek is lettek volna,[2]) ha ez a megyében történhetik. Miután azonban a fölkelők felállításuk után azonnal parancsot vettek, hogy a Vág és Marczal vonalán és Kassa környékén gyülekezzenek: otthon nem volt idő a kiképezésükre; a kevés számú nyugállományú tiszt pedig részint egészségi tekintetből, részint egyéb méltánylást érdemlő ok miatt velük nem mehetett.

A fölkelő csapatok tehát teljesen kiképezetlenül érkeztek a kijelölt helyekre. Menetközben és a pihenő napokon a legszükségesebb alakzatváltoztatásokat tanulták és próbálták ugyan, de az idő és alkalom hiánya miatt be nem gyakorolhatták.

Midőn pedig a gyülekezési helyre érkeztek, attól kezdve folytonosan biztosító és hírszerző szolgálatot kellett teljesíteniök (különösen a lovasoknak) és a kiképzésre egészen a győri csatáig idejük nem volt.

A fölkelő csapatok tisztjei[3]) a főnemesség vagy a középnemesség tekintélyesebb tagjaiból kerültek ki. Ezeknek egy kis

[1]) E tekintetben a legjobb viszonyok között volt a primás által föl-állított fölkelő lovas ezred, melynek kiképezésére Károly Ambrus főherczeg — akkori herczegprimás — saját költségére és személyesen kért Ferencz császártól oktatókat. E czélra eleinte a nagyszombati rokkantak házából kapott 1 őrmestert, 2 tizedest és 12 közembert.

Május 31-dikétől (midőn már az ezred a Károly főherczeg hadseregénél Aderklaa mellett volt) a Blankenstein (6. számú) huszárezredtől nyert tiszteket, a kik az ezredet begyakorolták.

Ezen ezred azonban Wagramnál volt (a nyitramegyei fölkelő lovas ezreddel együtt) és a győri csatában nem vett részt.

[2]) Természetesen csak az ő szolgálati idejükben még gyakorlatban volt harczászat elvei szerint, a mi pedig már akkor — Károly főherczeg fáradhatlan működése folytán — túlhaladott álláspont vala.

[3]) Itt csupán azon tisztek értendők (osztályparancsnoktól lefelé), a kik közvetlenül a legénység kiképzésére voltak hivatva.

része katona is volt;[1]) de részint nyugállományba helyeztetett, részint — leginkább kényelmi szempontból — a katonai szolgálatot elhagyta, hogy otthon független «úr» legyen. A tisztek nagyobb része azonban katona soha sem volt.

Hogy ilyen elemek mennyire képesek egy teljesen fegyelmezetlen új csapatot néhány nap alatt kiképezni és harczképessé tenni, az könnyen elgondolható.

c) *A franczia hadsereg* egy I-ső Napoleon által kiadott utasítás szerint rendszeresen képeztetett ki és az újonnan kiképezett növendék tapasztalt és harczedzett keretbe illesztetett be.

Napoleonnak gyakran rövid idő alatt aránylag óriási sereget kellett gyűjteni és háborúba vinni. Az ő lángesze megtalálta az útat, hogyan kell e rövid idő alatt a tanulatlan újonczból derék katonát nevelni; mit kell ennek a rövid idő alatt okvetlenül megtanulnia és mit pótolhat későbbi alkalmakkor, a tapasztaltabb bajtársak vezetése mellett. Különösen pedig nagy gondja volt arra, hogy seregei számára egy minden tekintetben megbízható tisztikart és hasznavehető altiszteket neveljen. És ezt Napoleon mesterileg értette és ezen szándéka sikerült is, mert a franczia hadsereg akkori tisztjei és altisztjei a gyakorlati alkalmazhatóság terén utólérhetlenek voltak.

Az ilyen keretbe beállitott újonczok rövid időn használható, ügyes és harczképes katonákká váltak, s őket a gyakori hadjáratok edzett és tapasztalt csapatokká forrasztották össze.

2. Fegyverzet, ruházat, fölszerelés és ellátás.

E tekintetben sem *János főherczeg seregében*, sem *a franczia hadseregben* nem volt lényeges hiány; de annál inkább a magyar nemesi fölkelő csapatoknál.

A fölkelő gyalogság lőfegyverrel nem volt egészen ellátva; a mi fegyvert kaptak is, nagyobb rész használhatlan állapotban volt, úgy, hogy a puskáikkal lőni nem lehetett, mert azoknak egyes alkatrészei hiányoztak vagy nem működtek.[2])

[1]) Azon időben, midőn a legénység oktatását és a belszolgálatot többnyire az altisztek végezték.

[2]) A fölkelők fegyverzetét a budai szertár szolgáltatta és ekkor bor-

József nádor még junius 12-ikén és 13-ikán (tehát közvetlen a csata előtti napokon) is napiparancsban hagyja meg a fölkelő csapatok parancsnokságainak, hogy a használhatlan fegyverekről beadványt terjeszszenek elő azon czélból, hogy e fegyverek kicserélése iránt (a budai szertárban) intézkedni lehessen.[1])

A fölkelő lovasság régi, különféle alakú és többnyire könnyű karddal volt ellátva; pisztolyt nagyon kevés lovas kapott, az is nagyobb részt használhatlan volt.

Nyergük vagy rossz; vagy éppen nem volt; kantárral is alig a fele rendelkezett, akiket azután az első sorba osztottak be.

Egyenruhája — úgy a gyalogságnál, mint a lovasságnál — kevés fölkelőnek volt, mert ily rövid idő alatt annyi egyenruhát készíteni nem tudtak.

Fölszerelésük általában nem volt, ami az élelmezésüket is nagyon megnehezítette.[2])

bereki báró Alvinczy József tábornagy volt a budai vezénylő tábornok. Midőn a győri csata után egyes fölkelő osztagok Budára jöttek, Alvinczy szemrehányást tett nekik, hogy a vitéz magyarok a francziák elől megszaladtak.

Ekkor keletkezett aztán az a szálló ige: «Kend az az Alvinczy?» (Lásd Tóth Béla «Szájrul szájra» czímű művének 64. lapoldalán.)

[1]) Országos levéltár, József nádor napi parancsai.

[2]) János főherczeg az 1809. évi események leírásánál (gróf Meran-féle irattár) erre vonatkozólag a következőket mondja:

«Die Insurrections-Armee war höchstens 16,000 Mann, darunter 7000 Reiter. Viele Abtheilungen waren erst auf dem Marsche, viele in Pest. Ueberhaupt mangelte es ihr an vielen Nothwendigen. Manche Division war schlecht beritten, die meisten nicht im Stande, ihre Pferde zu lenken, da sie noch nicht zäumen und satteln konnten und doch war diese der bessere Theil der Truppe. Das Fussvolk war gar nicht geübt, unbekannt mit dem Gebrauche des Gewehres, kam es das erstemal zusammen und sollte ohne die geringste Bildung an den Feind geführt werden. An des Palatins Sorgfalt hatte es nicht gefehlt, doch die unselige Maxime, was nicht reguläre Truppe war, stiefmütterlich zu behandeln, hatte hier jede Anstalt verzögert und dann in der Armatur und in Ausrüstungssorten das Schlechteste verschafft. Viel und lange vorher hatte der Palatin geschrieben und gesprochen; allein erst als die Gefahr eintrat, fing man an, ihn zu unterstützen, aber leider war es da schon zu spät. stb.» (A fölkelő sereg legföljebb 16,000 fő volt, közte 7000 lovas. Sok osztag még csak meneten, sok Pesten volt. Általában sok szükséges dolog hiányzott náluk. Némely osztálynak rossz lovai voltak, a legtöbb nem volt képes a

A fölkelők hiányos fölfegyverzésére, ruházatára és fölszerelésére jellemző báró Meskó tábornoknak egy 1809 junius 27-én kelt és József nádorhoz intézett jelentése,[1]) a melynek tartalma röviden a következő:

«1. A fölkelők Győrhöz legnagyobbrészt ruházat nélkül és rossz állapotban érkeztek.

2. A gyalogság legnagyobb része használhatlan fegyverzettel volt ellátva.

3. A lovasság rossz nyeregszerszámmal vagy a nélkül érkezett, úgy hogy nem sokára annyi ló kapott törést, hogy alig volt a fele használható.

4. A fölkelőknek fölszerelésük általában nem volt, ennek folytán igen nehéz volt őket élelmezni.

És ilyen állapotban hajtott végre ez a csapat egy visszavonulást,[2]) melynél bátorságának és kitartásának annyi jelét adta, hogy a nemzetnek becsületére válik.

Miután a velem (Meskóval) volt 3750 gyalog és 875 lovas fölkelő Chasteler altábornagyhoz osztatott be, ruhájuk csaknem teljesen lefoszlott, egyéb hiányaik sem pótoltattak s ők a férgektől nem szabadulhatnak: kérték (különösen a nyitrai 3. zászlóalj), hogy Komáromba vezettessenek Fenségedhez, hogy ott szükségleteiket födözhessék.

Chasteler altábornagy a további hadműveleteinél a fölkelőkre számítani látszik és valószínű, hogy kedvezőtlen eseményekért a fölkelőket okozná, s a hibát rájuk hárítaná és ez által eddigi érdemeiket is elhomályosítaná.

lovát vezetni, mert még kantározni és nyergelni sem tudott, és mégis ez a csapat jobb része volt. A gyalogság egyáltalán még nem gyakorolt, fegyverének kezelését nem ismerte, először jött össze és a legcsekélyebb kiképezés nélkül az ellenség ellen kellett mennie. A nádor gondoskodásán nem mult, de minden intézkedést késleltetett azon szerencsétlen túlzás, hogy a mi nem rendes hadsereg, azzal mostohán kell bánni és a fegyverzetben és fölszerelésben a legrosszabbat nyújtotta.

A nádor jó előre és sokat írt és beszélt; de csak akkor kezdték támogatni, midőn már a veszély beköszöntött, de akkor már késő volt. stb.)

[1]) Országos levéltár.

[2]) Meskó tábornok visszavonulásáról a győri csata után lesz szó.

Ezért kérem Fenségedet, hogy a fölkelők — kiknek állapota olyan, hogy tőlük döntő szolgálatokat várni ilyen körülmények között nem is lehet — visszavonassanak, kiképeztessenek és jobb állapotba helyeztessenek; hogy azután igazán hasznos szolgálatokat lehessen tőlük várni.»

Hogy e jelentés mennyire alapos volt, mutatja az, hogy József nádor tényleg szükségesnek találta az 1809-iki julius 3-ikán kelt 769-ik számú rendeletével [1]) meghagyni, hogy a Meskó tábornoknál levő nemesi fölkelők azonnal útbaindíttassanak Komáromba.

A felsoroltaknál még kedvezőtlenebb viszonyok között voltak a nemesi fölkelők az élelmezés tekintetében.

Fölszerelésük teljesen hiányzott; tehát sem kenyeret, sem húst, sem főzeléket nem vihettek magukkal, és főzőedényük sem lévén, arra sem voltak képesek, hogy esetleg a harácsolás útján szerzett nyers anyagból ebédet készítsenek.

Vonatjuk általában nem volt, a mi az élelmi czikkeket utánuk szállította volna. Ők tehát tisztán a raktár-, illetve szállásélelmezésre és harácsolásra voltak utalva. Ámde egyedül a harácsolásból huzamosabb ideig ily számos csapat meg nem élhet, kivált ha aránylag kis területen egy másik sereggel (János főherczeg seregével) egyesül és a nagyszámú ellenséggel folytonos csatározásban áll, mint azt a fölkelők egy része Körmendtől egész Győrig tette. Még kevésbbé számíthattak a szállásélelmezésre. Hogy pedig a raktárélelmezés őket minő ellátásban részesítette, arról a fölkelő csapatok jelentései [2]) tanuskodnak, melyek szerint a János főherczeg seregénél levő fölkelők junius 9-étől 14-ig élelmezést nem kaptak, s 5 napon át még a tisztek sem élvezhettek főtt ételt.

E jelentés szerint a József (2-ik) és Ott (5-ik) huszár ezredek, a Pest, Vas, Veszprém, Zala és Somogy megyei fölkelő lovas ezredek parancsot kaptak, hogy junius 12-én Pápán a cs. kir. raktárból élelmet és lótápot vegyenek fel; nyugtáik *alakja* azonban kifogásoltatott s mire ők az alakilag is helyes nyugtát kiállíthat-

[1]) Országos levéltár.
[2]) Országos levéltár. «Kisfaludy gyűjteménye.»

ták, addig az ellenség Pápát bevette és a raktárt elfoglalta, ők pedig élelmezés nélkül harczoltak és meneteltek tovább Győr felé.

Győrnél a csapatok élelmezésére előleges intézkedések nem tétettek. Miután azonban József nádor látta, hogy a csapatok szükséget szenvednek, meghagyta, hogy Győr város polgárai junius 14-ikén élelmi szereket és bort szállítsanak ki a táborba. Ez meg is történt, de akkor már a francziák támadása is megkezdődött s így a fölkelők ismét élelem nélkül maradtak.

Ezt azért véltem szükségesnek itt megemlíteni, mert az éhség a legjobb és legedzettebb csapat szellemére is bénítólag hat, hát még egy jóléthez szokott egyénekből álló és fegyelmezetlen csapatra, mint a fölkelők voltak!

3. A csapatok szelleme (erkölcsi érték).

a) *János főherczeg hadserege* az 1809-ik évi május 1. óta folytonos hátrálásban volt, az ellenséggel folytonos érintkezésben és harczban állott és létszáma lényegesen csökkent. Ágyúinak legnagyobb részét a határszéli erődök védelménél és egyéb harczokban elvesztette, a lovasság és tüzérség lovai lesoványodtak és erőtlenek voltak, a főhadsereg felől azon kedvezőtlen hír érkezett, hogy az is visszavonúlt és hogy Bécs a francziák kezére került. Körmenden pihent ugyan a sereg 7 napig és némi kiegészítést is nyert; de innen kezdve Győrig ismét folytonos harczok között kellett hátrálnia.

Ilyen viszonyok között a csapatok szellemének hanyatlása nem maradhatott el, és bár az asperni győzelem híre buzdítólag hatott rájuk, de azon körülmény, hogy Bécs és a Duna jobb partján fekvő összes osztrák tartományok franczia kézben vannak, a csapatok szellemének emelésére nem szolgálhatott.

b) *A magyar nemesi fölkelők* lelkesedéssel követték szeretett nádoruk hivó szavát, ki őket a király rendeletére gyülekezésre szólította fel.

Sőt még akkor is, midőn arról kellett meggyőződniök, hogy róluk nem gondoskodnak úgy mint szükséges volna, teljes oda-

adással teljesítették szolgálatukat és a legjobb akarattal igyekeztek kötelességüknek megfelelni.

A nemesi fölkelők szelleme tehát igen jó volt. De rossz puskával a legjobb szellemű csapat sem tud lőni, 5 napi éhezés után a legnagyobb lelkesedés is megcsappan és a bizonytalanság azon érzete, mely a tanulatlant a tapasztalttal szemben elfogja, a legnagyobb bátorságot is csökkenti.

De leginkább ártott a fölkelők szellemének azon körülmény, hogy alkalmazásuk nem felelt meg a magyar ember véralkatának; mert a helyett, hogy őket támadásra alkalmazták volna, még a védelemben is csak passiv szerepet kaptak.

c) *A franczia hadsereg* tapasztalt vezérek vezetése alatt minden szükséglettel ellátva, kitünően fölszerelve, Caldierótól kezdve (május 1-étől) feltartóztathatlanul győzelmesen nyomult előre. Ki vonná kétségbe, hogy e seregnek ilyen viszonyok között a legkitünőbb szelleme volt és hogy lelkesedéssel indúlt minden csatába, hol számára újabb babér virult.

C) Erőviszonyok.

1. Az osztrák-magyar hadsereg a fölkelő csapatokkal való egyesülés után a következő részekből állott: [1])

a) *Gyalogság:*

a János főherczeg seregéből --- --- ---	36	zászlóalj	20,524 fő
a magyar nemesi fölkelők --- --- ---	9	«	8473 fő
összesen --- --- --- ---	45	«	28,997 fő.

b) *Lovasság:*

a János főherczeg seregéből --- ---	25	század	2226 lovas
a magyar nemesi fölkelők --- ---	54	«	8176 «
összesen --- --- ---	79	lov. száz.	10,402 lovas.

[1]) A János főherczeg seregének létszáma a cs. és kir. hadi levéltárban levő, a nemesi fölkelő csapatoké pedig a magyar országos levéltárban őrzött eredeti kimutatásokból vétetett.

c) *Tüzérség:*

a János főherczeg seregéből ... ... 4½ üteg 18 löveg[1])
az elsánczolt táborban ... ... 2½ « 10 «
összesen ... ... 7 üteg = 28 löveg
Egészben ... ... 39,399 fő és 28 löveg.

Ezek közül *a csatában nem vettek részt:*

a) *Az elsánczolt tábor* megszálló csapata, és pedig:

a nemesi fölkelő seregből ... ... 4 zászlóalj = 3966 fő
« « « « ... ... 9 lovas század = 1295 lovas
és ... ... 10 löveg
összesen ... . 5261 fölkelő és 10 löveg.[2])

b) *Siegenfeld ezredes különítménye* Győr-Szentmártonban, és pedig:

a sorgyalogságtól ... ... 2 zászlóalj = 1702 fő
a fölkelő lovasságtól ... ... 3 század = 457 «
összesen ... ... 2159 fő

a) és *b)* együtt = 7 zászlóalj, 12 lovas század és 10 löveg = 5663 fő gyalog és 1752 lovas, összesen = 7415 fő.

A csatában tehát résztvett:

a) *Gyalogság:*

a János főherczeg seregéből ... ... 34 zászlóalj = 18,822 fő
a nemesi fölkelő seregből ... ... 5 « = 4507 «
osszesen ... . 39 zászlóalj = 23,329 fő.

b) *Lovasság:*

a János főherczeg seregéből ... ... 25 század = 2226[3]) lovas
a nemesi fölkelő seregből ... ... 42 « = 6424 «
összesen ... ... 67 század = 8650 (illetve 7659) lovas.

[1]) 6 löveg 6 fontos, a többi 12 pedig csak 3 fontos.

[2]) Mesko vezérőrnagy jelentése szerint 3750 gyalog, 875 lovas és 10 löveg. Miután azonban Mesko a visszavonulása után említ ennyit, valószínű, hogy ezen és a fenti számok között levő különbség a visszavonulás alkalmával szenvedett veszteségét teszi ki.

[3]) Mecséry altábornagy jelentése szerint a József nádor és Ott huszár ezredek létszáma alig volt 350 lovas, és pedig a 2-dik számú József nádor huszár ezredé 150, az 5-dik számú Ott huszár ezredé 200 lovas.

Az «Europäische Annalen» 1814-dik évfolyamának II. kötetében a

c) *Tüzérség* ... ... 18 löveg.

A csatában részt vettek száma összesen 31,979 fő és 18 löveg.

A csatában résztvevő csapatok a következő módon voltak elosztva:

a jobbszárnyon:

a sorlovasságtól	11 század	= 885 lovas
a fölkelőktől	12 «	= 2372 «
a 9-ik vadász zászlóaljtól		53 fő
tüzérség		4 löveg
összesen	53 fő gyalog, 3257 lovas és 4 löveg	

a középen:

a János főherczeg seregéből	20 zlj.	= 10,563 löveg
a fölkelőktől	5 «	= 507 fő
tüzérség	3 üteg	= 12 löveg
összesen ...	25 zászlóalj = 15,070 fő gyalogság és 12 löveg	

a balszárnyon:

a János főherczeg seregéből	14 lovas század	1341 (illetve 350) lovas
a fölkelő seregből	24 « «	3484 lovas
tüzérség		= 2 löveg
összesen	38 « «	4825 (illetve 3834) lovas és 2 löveg.[1])

149. lapoldalon ez áll: «Die beiden Husaren Regimenter Ott und Erzherzog Josef zählten kaum 400 Pferde». És úgy látszik, hogy ez adatok valószínűbbek, mint a cs. és kir. hadilevéltárban levő kimutatás idevágó adatai, mert Andrássy vezérőrnagy — kinek a csatában 20 lovas százada volt két harczvonalban — hogy a két harczvonala egyenlő hosszú legyen, a 2-dikba, a hol a József főherczeg huszár ezred 8 százada és a soproni fölkelő lovas osztály két százada állott, az első vonalban álló veszprémmegyei fölkelő lovas ezredtől még 3 századot állított. Így tehát az első harczvonalban 7 század, (a vasmegyei lovas ezredtől 6 és veszprémmegyeitől 1 század) és a 2-dikban 13 század állott. A József főherczeg huszár ezred 8 százada tehát olyan arczvonalat foglalt el, mint a vasmegyei fölkelő lovas ezred 2 százada.

E szerint a balszárnyon lévő sorlovasság száma nem 1341, hanem 350 volna, az egész balszárny pedig nem 4825, hanem 3834 lovas.

[1]) Ezen 2 löveg csak akkor rendeltetett a balszárny erősbítésére (délután 2 h 30 I tájon), midőn már a franczia lovasság megkerülésétől lehetett tartani. (Lásd a VI. fejezet végén József nádor jelentésének 2-dik megjegyzését.)

Tartalék a közép mögött:

János főherczeg seregéből ... 14 zászlóalj = 8206 fő gyalogság.

Tartalék a balszárny mögött:

a fölkelő seregből ... ... 6 lovas század = 568 lovas.

2. A franczia hadsereg a következő részekből állott.[1])

a) *Grenier hadteste:*

1. Seras gyalog-hadosztály 11 zászlóalj = 7850 fő, 4 lovas század = 1050 lovas és 12 löveg;

2. Durutte gyalog-hadosztály 23 zászlóalj = 8404 fő, 4 lovas század = 670 lovas és 12 löveg;

3. Severoli gyalog-hadosztály 13 zászlóalj = 8265 fő, 1 lovas század = 120 lovas és 12 löveg.

b) *Baraguay d'Hilliers hadteste:*

4. Pacthod gyalog-hadosztály 10 zászlóalj = 6173 fő és 12 löveg;

5. Olasz-testőr gyalog-hadosztály 4 zászlóalj = 2362 fő, 14 lovas század = 2000 lovas és 12 löveg.

c) *Lauriston hadteste:*

6. Badeni gyalog-hadosztály 13 zászlóalj = 8760 fő, 4 lovas század = 361 lovas és 12 löveg;

7. Sahuc könnyű lovas-vadász-hadosztály 8 lovas század = 1290 lovas és 12 löveg.

d) *Macdonald hadtestből:*[2])

8. Lamarque gyalog-hadosztály = 10 zászlóalj = 6318 fő gyalogság.

e) *Lovasság:*

9. Montbrun könnyű lovas-hadosztálya 18 lovas század = 2815 lovas és 12 löveg;

10. Grouchy dragonyos-hadosztálya 14 lovas század = 2153 lovas és 12 löveg;

[1]) A tűzérség kivételével a Streffleur-féle «österreichische Militär-zeitschrift» 1862—1864-diki évfolyamai nyomán összeállított «Der Feldzug des Jahres 1809. in Süddeutschland I. Band» adatai szerint. A lövegek száma a franczia hadsereg akkori szervezete szerint vétetett. (Lásd Szervezet.)

[2]) Broussier gyalog hadosztálya 14 zászlóalj (7850 fő), 4 lovas század (680 lovas) és 12 löveg Gráczban maradt.

11. Pully dragonyos-hadosztálya 11 lovas század = 1470 lovas és 12 löveg.

12. Colbert dragonyos-dandár 9 lovas század = 1553 lovas.

13. *Tüzérségi tartalék* ... 24 löveg

összesen: 84 zászlóalj gyalogság = 48,132 fő, és
87 lovas század = 13,482 lovas

Egészben = 61,614 fő és körülbelől 24 üteg = 144 löveg.

Ebből *a csatában részt nem vett*, mert Pápán visszamaradt: a Lamarque-hadosztály ... = 6318 fő gyalogság.

A csatában tehát részt vett:

74 zászlóalj ... = 41,814 fő

87 lovas század ... = 13,482 lovas és körülbelől 24 üteg = 144 löveg.

Ezen erő a következőképen volt elosztva:

a jobbszárnyon:

41 [1]) lovas század ... = 6521 lovas és 24 löveg;

a középen:

47 zászlóalj ... = 24,519 fő és 48 [2]) löveg;

a balszárnyon: [3])

13 zászlóalj gyalogság ... = 8760 fő

12 század lovasság ... = 1651 lovas,
4 üteg és 24 löveg;

tartalék:

14 zászlóalj gyalogság ... = 8535 fő

25 lovas század ... = 3470 lovas,
4 üteg = 24 löveg és azonkívül tüzérségi tartalék: 4 üteg 24 löveg.

[1]) Valószínű, hogy a csata alatt a Seras és Durutte hadosztályok lovassága (8 század 1720 lovas) is a Montbrun parancsnoksága alá helyeztetett, mi által a franczia jobbszárnyra 49 lovas század (8241 lovas) vehető, mert a francziák úgy a János főherczeg seregének, mint a magyar fölkelő csapatoknak számát sokkal többre becsülték, mint valóban volt, (D'Essling à Wagram, Lasalle) és nem tehető föl, hogy ily körülmények között egy a Napoleon iskolája szerint működő hadvezér 8 lovas századot a középen tétlenül hagyott volna.

[2]) Ehhez később délután 2 h 30 I a tüzérségi tartalékból még 24 löveg rendeltetett, tehát itt délután 3h-tól kezdve 72 löveg működött.

[3]) Ebből 13 zászlóalj, 4 lovas század (361 lovas) és 3 üteg csupán az elsánczolt tábort figyelte meg: 8 lovas század (1290 lovas) és 1 üteg pedig az osztrák-magyar hadsereg jobb szárnyát kötötte le.

Ha az egyes csoportok erejét összehasonlítjuk, kitünik, hogy a harczoló felek keleti szárnyán János főherczeg 5393 (illetve a 405. lapon foglalt 2. megjegyzés figyelembe vétele mellett = 4402) lovasával és 2 lövegével szemben 6521 (illetve a megelőző lapon foglalt 1. megjegyzés figyelembe vétele mellett = 8241) franczia lovas állott 24 löveggel; a középen János főherczeg 15,070 főnyi gyalogsága és 12 lövege ellen 24,519 főnyi franczia gyalogság intézett támadást 72 löveggel; a nyugoti szárnyon pedig János főherczeg 3257 lovasa és 4 lövege ellenében csupán 1290 franczia lovas állott 6 löveggel; e mögött azonban 8760 főnyi gyalogság, 361 lovas és 18 löveg (mely erő az elsánczolt tábor megfigyelésére volt rendelve) szükség esetén a Sahuc hadosztályát minden perczben támogathatta.

A francziáknak még főtartaléka is erősebb volt a védő tartalékánál.

Egészben véve a győri csatában a franczia hadsereg 18,480 gyalog, 4832 (illetve a fenti megjegyzések figyelembe vétele mellett 5823) lovassal és 116 löveggel volt erősebb, mint az osztrák-magyar hadsereg.

II.

A VEZÉREK.

1. Osztrák-magyar részről:

Junius 13-án érkezett József és János főherczegekhez Ferencz császár azon parancsa, hogy az egyesült belső ausztriai és magyar fölkelő seregek vezetését János főherczeg vegye át.[1])

A győri csatában tehát az osztrák-magyar hadak fővezére János főherczeg volt.

János főherczeg 1782. év január 20-án született Flórenczben (a Pitti palotában). Atyja Lipót nagyherczeg (1790—1792. II. Lipót császár), anyja Mária Ludovika spanyol infánsnő volt.

Fivérei voltak Ferencz [2]) (ki 1792-től, mint I. Ferencz német

[1]) Országos levéltár.

[2]) Dicsőségesen uralkodó apostoli királyunk és legfelsőbb hadurunk nagyatyja.

császár, 1804-től mint osztrák császár uralkodott); Károly főherczeg, a lángelméjű hadvezér és I. Napoleon méltó vetélytársa; József főherczeg (1795—1846. Magyarország nádora)[1] Rainer főherczeg, Lombardia alkirálya stb.[2])

János főherczegnél már zsenge korában fényes tehetség volt észrevehető. Különös hajlamot mutatott a természettudományok, mezőgazdaság, bányászat, erdészet és vadászat iránt.

Alig múlt 10 éves, midőn a Schaffhausenből Bécsbe hivott Müller János európai hírű történész vezetése mellett a történelem tanulmányozását megkezdette.

A katonai tudományok iránt is nagy előszeretettel viseltetett, de e téren inkább szerette a vívást, czéllövést és lovaglást, mint (saját szavai szerint) «den Dienst eines Korporals zu erlernen».

Katonai nevelője báró Haager auf Allensteig Ferencz altábornagy volt, egy 70 éves agg, a ki még a porosz hadjáratban kapott sebesülése folytán a katonai pályát az udvari szolgálattal cserélte fel.

Természetes, hogy ilyen vezetés mellett katonai fejlődése nem állhatott arányban fényes tehetségével s tényleg meglátszik katonai működésén a régi iskola befolyása, mely alól még akkor sem tudott szabadulni, midőn Károly főherczeg geniális intézkedései a helyes irányt megmutatták.

Már 18 éves korában, mint hadvezér (tanácsadóúl báró Lauer táborszernagy osztatott be hozzá) Ampfing mellett (1800. deczember 1-én) Moreau előcsapatait visszavetette, de két nap mulva általa Hohenlindennél megveretett.

János főherczeg a megfontolásban nyugodt, az elhatározásban szilárd; nemes szívű, fenkölt gondolkozású, nyájas; a közügyért lángoló és uralkodójának nem csupán rajongva szerető öcscse, de teljesen odaadó és szolgálatkész alattvalója is volt.

Az 1809-ik évi hadjáratban, (27 éves korában) mint lovas-

[1]) Az 1867-ben elhunyt boldog emlékű István nádornak és a m. kir. honvédség jelenlegi főparancsnokának József főherczeg úr Ő cs. és kir. Fenségének atyja.

[2]) Lipót nagyherczegnek 16 gyermeke született s ezek között János a 9-dik volt.

sági tábornok vezette az osztrák-magyar csapatokat (belső ausztriai hadsereget) Olaszország ellen. Telve ambitióval és önállóságra törekvéssel, methodikus és inkább az elmélet embere volt. És bár tevékenysége a legjobb szándékból eredt, mégis az utókor úgy véli, hogy ügyünkre előnyösebb lett volna, ha ő a Károly főherczeg útmutatása szerint és gyorsabban cselekszik, a helyett, hogy a francziák rohamos előnyomulásával szemben annyi időt elveszített.

Ez azonban nem róható fel egészen János főherczegnek, mert ő egyedül mindent nem tehetett; annál pedig, kinek hivatása lett volna, hogy az intézkedésekben segítségére legyen (a mint később a vezérkari főnökéről mondottaknál látni fogjuk) nagyon kevés támogatást talált.

József nádor (János főherczeg idősebb fivére) a magyar nemesi fölkelők parancsnoka volt ugyan, de mivel Ferencz császár és király úgy rendelte, hogy a fővezényletet János főherczeg vegye át, itt róla mint hadvezérről nem szólhatunk.

János főherczeg *vezérkari főnöke, gróf Nugent altábornagy* felől közelebbi adatok csupán az «Europäische Annalen» czímű munka 1814-iki évfolyamában voltak találhatók, és ezek rá nézve nem kedvezők: de helyességüket a tények jó részben beigazolják.[1])

A jelzett mű 258-ik lapoldalán a következő áll:

«Úgy látszott, hogy a főherczeg nádort meglepte[2]) János főherczeg seregének váratlan megérkezése, és tudni vélik, hogy nagyon komolyan követelte az intézkedések kiadását, amire azonban a nemesi fölkelők vezérkari főnöke Gomez altábornagy — egy 70 éves törődött aggastyán — nem volt használható, János főher-

[1]) Lásd később a VI. fejezetben.

[2]) Ez június 13-dikáról szól, midőn János főherczeg serege Győr alá érkezett; de ezen állítás téves, mert József nádor nemcsak tudta, hogy János főherczeg serege Győr felé közeledik, hanem azt is, hogy mikor fog oda megérkezni. Hiszen a nádor maga (ugyanazon mű 158. lapoldala szerint) június 12-én Téthre ment János főherczeg elé, hogy vele a teendőket megbeszélje. József nádort legfeljebb az lephetett meg, hogy János főherczeg a csanaki magaslatokat nem szállatta meg erősebben.

czeg vezérkari főnöke gróf Nugent altábornagy pedig — akire előbbi mindent rábízott — nem volt rábirható.»

«Nugent az ellenség erejét mindig csak 12,000—15,000 főre becsülte és azt állította, hogy a franczia sereg drágán fogja megfizetni, ha támadni mer. Saját szavai voltak: ‚Olaszország óta szó sem volt az intézkedésről (aminek igazságát a János főherczeg seregének állapota bebizonyította), az intézkedés a legjobban keletkezik a terepen és a harcz alatt' stb. De vonakodásának valódi oka bizonyára abban rejlett, hogy saját gyöngeségét érezte és nem mert irott intézkedést kiadni, a melyet határozottan kellett volna szerkeszteni, és a hol el kellett volna maradni a hadászati és harczászati tanácsadók kedvencz kifejezéseinek, mint: ‚jó lehetne; talán; meg kellene kisérleni' stb. és a melynél a tervezet még évek mulva is megvizsgálható és a szerkesztő tehetsége igazságos elbirálásban részesíthető.»

«Elég az hozzá, hogy az egyesült seregek intézkedés nélkül maradtak, és senki sem tudta, hogy mit kivánnak tőle.»

(«Der Erzherzog Palatinus schien über die unvermuthete Erscheinung der Johannischen Armee sehr betroffen und man will wissen, dass er sehr ernsthaft auf eine Disposition drang, wozu aber der Chef des Insurrections-Generalstabes Feldmarschall-Lieutenant Gomez — ein 70-jähriger gebrechlicher Greis — nicht zu gebrauchen und jener des Erzherzog Johann, General Nugent — welchem ersterer alles überliess — nicht zu bewegen war.

Nugent schätzte den Feind immer nur auf 12,000—15,000 Mann, und wollte ihm einen Angriff theuer zu stehen machen. Seine Worte waren: «Seit Italien ist keine Rede von einer Disposition gewesen (wovon die Wahrheit durch den Zustand der Erzherzog Johannschen Armee bestätigt wurde), die Disposition ergibt sich am besten auf dem Terrain und während des Gefechtes u. s. w». Die wahre Ursache mag aber sicher gewesen sein, dass Nugent seine eigene Schwäche wohl fühlte, und sich fürchtete, eine schriftliche Disposition zu geben, die bestimmt verfasst hätte werden müssen, wo die Lieblingsausdrücke so mancher strategisch-taktischer Rathgeber. «Es könnte gut sein; vielleicht; man muss es versuchen» u. s. w. wegbleiben müssen und wo der

Entwurf auch nach Jahren noch geprüft werden, und den Talenten des Verfassers Gerechtigkeit gezollt werden kann.

Genug, die vereinigten Armeen blieben ohne Disposition, und Niemand wusste, was von ihm gefordert werde.»)

Ezen megemlékezés nem sok jó indulatot mutat ugyan Nugent altábornagy iránt; de a tények nyugodt megfigyelése is arra vezet, hogy ezen vezérkari főnök működése sok tekintetben lényeges kifogás alá vonható.

A csatát megelőző hadműveleteknél látni fogjuk, hogy a menetek elrendelése czélszerűtlen volt; a földerítő szolgálatra kellő gond nem fordíttatott, de még a beérkezett értékes és helyes jelentések sem vétettek kellően figyelembe; a csapatok czéltudatos működésére intézkedések nem adattak; arra nézve, hogy a sereg mielőbb Károly főherczeg seregével egyesüljön és e czélból Győr mellett (Medvénél) a Dunán átkelhessen, még kísérlet sem történt; sőt a további működésre még akkor sem intézkedtek, a mikor a sereg már az ellenséggel közvetlen érintkezésbe lépett.

Ezek olyan dolgok, a melyekre a vezérkari főnöknek kell gondolni és a vezér elhatározását kikérni és sürgősen foganatosítani.

Hogy mindez nem történt meg, csak azt mutatja, hogy Nugent altábornagy mint vezérkari főnök nem támogatta János főherczeget oly mérvben, mint ezt tennie kellett volna, és hogy a győri vereség részben az ő gondatlanságának következménye.

2. Franczia részről:

a) *Jenő alkirály* [1]) János főherczeggel egykorú, egyenlő vitéz, de tüzesebb volt. Ekkor működött először önállóan mint hadvezér és éleslátás, meggondolás és bátorság által tűnt ki. Alárendeltjei iránt igazságos és gondoskodó volt és nekik a saját kitartásával fényes példát adott arra nézve, hogy miként kell a hadifáradalmakat elviselni és a veszélylyel szembeszállani.

[1]) Schneidawind Ferencz József Adolf. «Der Krieg Österreichs gegen Frankreich, dessen Aliirte und den Rheinbund im Jahre 1809.» czímű művének II. kötet, 261. lapoldala szerint.

Ezen tulajdonságai folytán katonái szivét annyira megnyerte, hogy azok szeretete és ragaszkodása iránta rajongássá fokozódott és őt a harczba lelkesülten követték.

E mellett jó szivű és nemes gondolkozású volt, ki még az ellenséges lakosság tiszteletét is megnyerte.

b) Vezérkari főnöke Charpentier hadosztály tábornok volt, kiről közelebbi adatokat találni nem lehetett; de a franczia hadsereg meneteinek (Bécsújhelytől Pápáig s innen Győr elé) czéltudatos berendezése, a győri csatában a támadásra kidott intézkedés és a harcz vezetése mutatja, hogy I. Napoleon iskolájának méltó tanítványa volt és parancsnokának bizalmát megérdemelte.

III.

A TEREP (1809-BEN).

Az 1809-ik évi győri csata színhelyét Győr, Győr-Szent-Iván, Töltéstava puszta, Kis-Baráti és Gyirmót helységek határolják.

Ezen *területet* nyugaton a Rába folyó zárja el, délre azon magaslat, mely Menfő és Csanaktól kezdve délnyugoti irányban 50—150 m viszonylagos magassággal, szakgatott tagozással és szőlővel borított meglehetősen meredek északi lejtővel húzódik Győr-Szentmárton felé. Északon a jelzett területet azon dombsor zárja be, mely alig 20—30 m viszonylagos emelkedéssel és szeliden lesimuló lejtőkkel Győrszabadhegytől keleti irányban Bőny felé vonul. Ezzel párhuzamosan s tőle alig 6—7000× távolságra, északon a Duna folyik.

A tulajdonképeni csatatér *kiterjedése* szélességben a Rába folyótól Kis-Táplány pusztáig = 9500×, illetve Gyirmóttól a győrszentmártoni útig (Kistelek puszta mellett) = 10,000× (7.5 km): mélységben a győrszabadhegyi magaslat közepétől Kis-Barátiig 7000× ($5^1/_4$ km).

A csatateret középen a Panzsa ér szeli át, a mely Győr-Szentmárton felől Szabadhegyig északnyugoti, innen a Rábáig nyugoti irányt követ.

A Csanaki hegy és Szabadhegyi magaslatok között levő terü-

let általában sík. Az alig 2—3 m viszonylagos magasságú halmocskák között vizenyős erek húzódnak, melyek a gyalogság menetét nehezítik, a lovasságét korlátolják, a tüzérségét akadályozzák; a harczban azonban a gyalogságnak elég jó födözéket nyújtanak.

A *talaj* homokos; az erekben sásos rétek, egyébként mindenütt gabonaneműek állottak.

A *Panzsa patak* lassú folyású, iszapos és sok helyen elmocsárosodott volt. Partjai nem voltak magasak, de puhák; mélysége 1—2 m, szélessége 4—5 m.

Hidak:

a) Kisbaráti és Kis-Táplány puszta között, a Viczay árok közelében;

b) Kis-Megyer majornál;

c) Győrszabadhegy délnyugati csúcsánál;

d) a győr-ménfői országút mentén a vörös keresztnél, az előbbi hidtól mintegy 2000× távolságra nyugat felé. Valamennyi 4—5 m hosszú és 3—4 m széles — mindenik fegyvernem által használható — fahíd volt.

Átjárók a hidakon kívül (gázlók) a gyalogság részére a legtöbb helyen, a lovasság részére alig voltak találhatók. A tüzérség a hidakra volt utalva.

Közlekedési vonalak: A csatatér nyugati részét déli irányban a győr-pápai, közepét és keleti részét délkeleti irányban a győr-győr-szentmártoni műút szeli, északi szélén keleti irányban a «mészáros út» nevezetű országút vezet Böny felé (János főherczeg visszavonuló vonala Komárom felé), melyből Szabadhegy északi csúcsánál a Nagy-Táplány pusztán át Peér felé vezető országút ágazik el.

Egyébként a csatateret minden irányban számos mezei út szeli, északra a Galamb korcsma felé — hol János főherczeg tüzérségi tartaléka állott — csucsán egy mezei út vezet.

Támpontok:

a támadó részére: Kis-Baráti, Csanak, Gyirmót helységek és a Csanaki magaslatok. A helységek a védelemre kevésbbé alkalmasak; de a Csanaki magaslat e czélnak kitünően megfelelt volna;

a védő részére: Kis-Táplány puszta, Kis-Megyer major, a Templomhegy, Szabadhegy és a Szabadhegyi magaslat; továbbá a mostani Külső-szállások helyén állott épületek és halom, melyek a védelemre valamennyien nagyon alkalmasok valának.

Kis-Megyer major több erős és könnyen védelmezhető épületből állott (ezek között különösen két nagy magtár), melyek egy erős kőfal által voltak bekerítve. Hummel alezredes a majort műszakilag kitünő védelmi állapotba helyezte; a kerítéshez lőpadokat készíttetett és a kapukat eltorlaszolta. Egyéb műszaki intézkedés a védő állásban nem tétetett.

A Templomhegy 16 m viszonylagos emelkedésű domb, meglehetősen meredek oldalakkal és oly csekély kiterjedéssel, hogy alig lehetett rá néhány ágyút fölállítani.

A győr-szabadhegyi magaslat 10—20 m viszonylagos emelkedésű szelíd lejtű magaslat, körülbelül 2000× szélességű és ugyanily hosszúságú lapos háttal.

A déli és keleti lejtek szőlővel voltak borítva a nyugati lejten Szabadhegy község terült el.

A talaj humus, ez alatt kavicsos réteggel.

Ezen támpontok képezték az osztrák-magyar hadsereg védő állását, mely jobb (nyugati) szárnyával a Rábára (illetve a Rába balpartján levő elsánczolt táborra) és Győr várára támaszkodott; bal (keleti) szárnyát pedig a csatornaszerű körülbelől 2—3 m széles Viczay árok zárta el s azon túl a megkerülést a teljes áttekinthetőség nehezítette.

Jó kilátást nyújtó pontok: a Csanaki és Szabadhegyi magaslatok, és a Kis-Megyer major mellett levő Templomhegy.

A védő állásban a mozgás minden irányban lehető volt, csupán a tüzérségi tartalékkal való közlekedést nehezítette azon körülmény, hogy oda csupán egy mezei út vezetett.

Ezen védő állás egy dél felől jövő támadás ellen igen jónak volt mondható, mert az előterep teljesen áttekinthető, a támadó mozdulatainak megfigyelését és csapatainak lövetését lehetővé teszi; sőt utóbbit a védő gyalogság tűzvonala előtt közvetlenül levő Panzsa és a vele párhuzamos vizenyős erek nagy mérvben előmozdítják, mert az ellenfél mozgását éppen a gyalogság tűzhatásának körletében lassítják.

A *tüzérség részére* elegendő előnyös felállítási hely volt és ez ki is használtatott, a mennyire erre a nagyon csekély számú tüzérségnek szüksége volt.

A *lovasság* működésére mind a két szárnyon alkalmas terep volt, mely azonban a lovasság teljesen passiv magatartása mellett nem használtatott ki.[1])

A csapatok erejéhez képest az elfoglalt védő állás nagy kiterjedésű volt (7000× arczvonal-husszúság 32,493 fő részére — amelynek 1/3-ada lovasság — tehát egy lépésre 4 fő).

Ha a gyalogság csak a Szabadhegy délnyugati csúcsától a Templomhegyig terjedő szakaszt, azaz csupán a szabadhegyi magaslatot és Kis-Megyer majort szállítja meg, a lovasság pedig egyesülve a balszárny fődözetére rendeltetik (pl. Kis-Táplány puszta táján áll) a jobb szárnyat pedig Meskó csapatai és Győr ágyúi fődözik: akkor 3000× kiterjedésre jutott volna 23,886 fő gyalogság, azaz egy lépésre 8 fő, a lovasságnak pedig megfelelő offensiv tere és több cselekvési szabadsága lett volna.

IV.

A HÁBORÚ OKAI.

Ausztria 1797 október 17-én a campoformioi békében Belgiumot és Lombardiát elveszítette.

[1]) Ha Besán ezredes dandára (23 lovas század = 3257 lovas) is a Mecséry kezében van, akkor a balszárnyon 67 lovas századot (8650 lovas) lehetett volna egyesíteni, s ha ezekhez még legalább 4—6 löveg adatik, könnyebben szembeszállhattak volna Montbrun 41 (49) lovas századával (6521, illetve 8241 lovassal) és 24 lövegével. Besánt a jobbszárnyon a Mesko tábornok megfelelő közreműködése helyettesíthette volna annyival inkább, mert Lasalle Moson felől a csata napján nem fejtett ki olyan tevékeny tüntetést, a mely Mesko csapatait teljesen lekötötte volna. Ez esetben a vörös kereszt mellett levő híd elrombolása előnyös leendett.

A balszárnyon azért is czélszerű lett volna az összes lovasságot egyesíteni és a lehetőség szerint minél több tűzérséggel ellátni, mert a hadsereg visszavonulási iránya a balszárny meghosszabbításában volt, itt tehát minden áron a siker biztosítására kellett törekedni.

1801 február 9-én a lünevillei béke az előbbinek föltételeit megerősítette.

1804 május 18-án Napoleon császárrá lett.

1805 deczember 26-án a pozsonyi békében Ausztria elvesztette Dalmátiát és Velenczét (a melyeket a campoformioi és lünevillei békében Belgiumért és Lombardiáért kárpótlásúl kapott), továbbá Tirolt, Vorarlberget, Istriát és Svábországi birtokait és 50 millió hadisarcz fizetésére köteleztetett. Mindezekért kárpótlásúl Salzburgot és Berchtesgadent kapta.

1806 augusztus 6-án a rajnai szövetség megalakítása a német birodalmat tönkretette, ennélfogva Ferencz császár — a ki már 1804 augusztus 14-én az «osztrák császár» czímet is fölvette — a német császári méltóságról lemondott.

1807 julius 7—9-én a tilsiti békében Poroszország — Ausztria természetes szövetségese Napoleon ellen — csaknem megsemmisíttetett.

A megalázásoknak ezen sorozata a császári ház méltóságát mélyen sértette. Ezen felül Spanyolország és Portugál elnyomása, a pápai birodalom leigázása, a rajnai szövetség alakítása, rokonainak koronák adományozása (Bonaparte József nápolyi király, Bonaparte Lajos pedig Hollandia uralkodója lett, Murat a clévei herczegséget kapta) világosan mutatták, hogy Napoleon világuralomra törekszik s ennélfogva az Ausztria-Magyarország integritására vonatkozó igéretében bizni nem lehet.

Csak idő kérdése volt tehát, hogy Ausztria a saját tekintélyének és a politikai egyensúlynak helyreállítására mikor nyúl fegyverhez.

Míg ez bekövetkezik, addig teljes erővel igyekeztek az állam pénzügyi viszonyait rendezni és különösen a hadsereget szaporítani és annak harczképességét fokozni.

Az utóbbi irányban lankadatlan buzgalommal és geniális szellemben működött Károly főherczeg, a császár fivére, a ki 1806 február 10. óta a hadsereg főhadvezérévé (Generalissimus) kineveztetvén, a hadsereg kiegészítését, szervezetét, fölszerelését és kiképezését lényegesen javította (lásd az I. fejezetben említetteket) és háromszoros tartalékot teremtett. Az 1807-ik év óta az osztrák tartományokban Landwehr csapatokat kezdtek szervezni (s remél-

ték, hogy azok száma körülbelül 200,000 főre lesz emelhető) s azok nagy részét az 1808-ik év nyarán fölállították, fölszerelték és kiképezés alá vették.

Sőt ezzel sem elégedtek meg, hanem az 1808-ik év augusztus 28-ikára (Mária Ludovika császárné megkoronáztatásának ürügye alatt) a magyar országgyülés egybehivatván, megalkotta az 1808-ik évi fölkelési törvényt, a melynek II-ik czikkelye szerint a király a következő 3 év alatt a fölkelést a országgyűlés meghallgatása nélkül is kihirdethette.

E mellett Ausztria Angolországgal érintkezésbe lépett (sőt általa a háborúra buzdittatott), Spanyolországot biztatta, Tirol hűsége és közreműködése felől biztos volt, és csak az alkalmas pillanatot várta a hadüzenetre; bár Károly főherczeg — ki a háború alapos előkészítésére legtöbbet tett és leginkább volt tájékozva — a háború megindítását még idő előttinek tartotta s előbb a hadsereg újjászervezésére vonatkozó munkálatok befejezését bevárni óhajtotta.[1])

Midőn azonban az erfurti congressuson (1808 szept. 28. — okt. 14.) Napoleon és Sándor orosz czár szövetségre léptek (melynek titkos pontja szerint — ami azonban akkor még nyilvánosságra alig juthatott — Sándor czár kötelezte magát, hogy egy Ausztria ellen viselendő háborúban Napoleont 150,000 főnyi sereggel segíti[2]) és kivált midőn Spanyolország Anglia támogatása mellett újból fegyvert fogott s Napoleon — tábornokainak több veresége után — haderejének legnagyobb részét oda rendelte és a fővezényletet maga vette át, Németországban pedig alig 80,000 főnyi franczia sereget hagyott: sikerült Ausztriában a háborúpártnak — élén Stadion Fülöp gróf kanczellárral — felülkerekedni s a háború koczkáját elvetették.

Napoleon Spanyolországban győzelemről-győzelemre vezette seregét, úgy hogy 1809 február 21-én Saragossa romjaira tüzette zászlóját.

[1]) Wertheimer «Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében» II. kötet 389. lapoldal és «Hadtörténelmi Közlemények» 1889. évi II. kötet 81. lapoldal első kikezdés.

[2]) Horváth Mihály «Magyarország történelme» VIII. kötet 532. lapoldal.

Itt találta őt a hír Ausztria lázas hadikészülődéseiről, s Párisba gyorsan visszatérve, az újabb hadjáratra azonnal intézkedett.

Ausztria a háborút az 1809-ik év április 9-én üzente meg.

V.

A HÁBORÚ KEZDETE.

Napoleon Bajorországban mintegy 180,000 főnyi hadsereget vont össze s annak Bécs ellen irányuló műveleteit maga vezette.

Olaszországban egy 60,000 főnyi sereg fölállítása folyamatban volt; ebből azonban egyelőre csak mintegy 40,000 főnyi sereg állott Udine környékén Jenő alkirály parancsnoksága alatt.

A lengyel hadszínhelyen Ponyatowszky vezérlete alatt 20,000 főnyi lengyel sereg állott, a melyet később a hadműveletek folyamán Galitzin orosz tábornok 15,000 főnyi hadteste támogatott.

Ezekkel szemben Ausztria a következő hadseregeket állította fel:

A Duna völgyben Károly főherczeg vezérlete alatt 8 hadtestet (I., II., III., IV., V., VI. hadtest, továbbá az I-ső és II-ik tartalékhadtest, egyenként átlag 24,000 fő, összesen körülbelől 190,000 fő);

Olaszország ellen János főherczeg vezérlete alatt 2 hadtestet (VIII-ik és IX-ik összesen 42,000 fő és 148 löveg.[1])

A lengyel hadszínhelyen Ferdinánd főherczeg vezénylete alatt a VII-ik hadtestet (körülbelől 35,000 fő).

A támadást mind a három hadszínhelyen az osztrákok kezdték.

Ferdinánd eleinte szerencsével harczolt, de később (midőn a lengyeleket Galitzin hadteste is támogatta) Krakkóig hátrált, majd — a wagrami csata után — részint Magyarországba, részint Sziléziába vonúlt vissza.

[1]) Lásd az I. fejezetet.

Károly főherczeg 1809 április 10-én lépte át a határt és Landshut irányában nyomúlt előre; de az eggmühli csata (április 22.) után a Duna balpartján Bécs felé visszavonúlt.

János főherczeg április 8-án Tarvisnál állott, 9-én Predilen át Karfreitra menetelt, 11-én átlépte a határt és a Venzone (április 11-én), Pordenone (április 15.), Sacile és Fontana Fredda (április 16.) mellett vívott ütközetek után győzelmesen nyomúlt Caldieróig, hol a francziákat április 28-án újból megverte.

Itt vette április 29-én a hírt Károly főherczeg visszavonulásáról és Napoleon előnyomulásáról Bécs felé, s ennek folytán elhatározta, hogy a lefolyt harczok veszteségei által körülbelől 29,000 főnyi harczoló állományra leolvadt seregével a Jenő alkirály mindinkább szaporodó hadereje elől visszavonúl.

A visszavonulást május 1-én kezdette meg és 13-ikán Tarvisba, 24-én Gráczba, 28-án Gleisdorfba, 29-én Gniezre, 30-án Fürstenfeldre, 31-én Szent-Gotthardra és junius 1-én Körmendre érkezett, hol serege már csak mintegy 19,000 főt számlált.

Itt megérkezésekor Andrássy vezérőrnagy vezetése alatt a pest- és veszprémmegyei fölkelő lovas ezredekből álló dandár csatlakozott hozzá, a melyet János főherczeg részint a Rába átjárók megszállására, részint a József huszár ezreddel együtt, Szombathely felé földerítő szolgálatra rendelt.[1])

János főherczeg szándéka az volt, hogy itt seregét kipihentetve és kiegészítve,[2]) Bécs-Újhely felé menetel azon czélból, hogy Napoleon seregéből a mennyit lehet magára vonjon és ez által a Károly főherczeg helyzetén könnyítsen.

Azonban junius 3. és 4-én (Grafenneusiedelből junius 1. és 2-iki keltezéssel) Károly főherczegtől azon parancs érkezett, hogy János főherczeg egész seregével a Rába mentén Győrön és a Csallóközön át Pozsonyba meneteljen és vele (Károly főherczeggel)

[1]) A pestmegyei fölkelő lovas ezred I. osztálya Körmenden, II. osztálya Rábahidvégen, III. osztálya Sárváron a Rába átjárókat szállotta meg; a Veszprém megyei fölkelő lovas ezred, a József nádor huszárezred és az Alvinczy gyalogezred egy zászlóalja Szombathely felé küldetett földerítés végett.

[2]) A 7 napi Körmenden való tartózkodás alatt sikerült seregét mintegy 3000 fővel szaporítani.

összeköttetésbe lépjen. Károly főherczeg figyelmeztette János főherczeget, hogy a magyar nemesi fölkelők serege elégséges lesz arra, hogy Magyarországot a franczia portyázó csapatok betörései ellen födözze és nyomatékosan meghagyta, hogy Győrön és Csallóközön át Pozsonyba siessen, mert különben a legnagyobb felelősségnek tenné ki magát.[1])

János főherczeg mégis *junius 7-ig* Körmenden maradt s akkor is — bár Jenő alkirály e napon már Kőszegre érkezett s János főherczeg erről kellő időben értesült,[2]) csak este indult el

[1]) A Károly főherczeg Grafenneusiedelben 1809 június 2-dikán kelt és János főherczeghez intézett levelének 3-dik kikezdése szóról-szóra így hangzik: «Ich wiederhole Euer Liebden daher nochmals den Befehl, sich über Raab durch die Insel Schütt mit allen beihabenden Truppen nach Pressburg zu ziehen und sich dadurch mit mir in genaue Verbindung zu setzen. Euer Liebden würden sich der grössten Verantwortlichkeit aussetzen, wenn Sie nicht alles aufbieten, um diese Verbindung sobald als möglich ins Werk zu setzen, oder, wenn Sie sich durch andere Vorstellungen von Deckung u. dgl. verleiten liessen, anderen Grundsätzen zu folgen». (Tehát még egyszer ismétlem Kedvességednek azon parancsot, hogy valamennyi csapatjával Győrön és a Csallóközön át Pozsonyba siessen és ez által velem szoros összeköttetésbe lépjen. Kedvességed a legnagyobb felelősségnek tenné ki magát, ha mindent el nem követne arra nézve, hogy ezen összeköttetés minél előbb létesüljön, vagy ha Ön a fedezésnek másféle gondolata stb. által arra hagyná magát csábíttatni, hogy más elveket kövessen. Lásd Zwiedineck «Erzherzog Johann von Österreich im Feldzuge von 1809». 53. lapoldal.)

Ezen parancs János főherczeghez június 4-dikén érkezett, ő tehát a menetet 5-dikén megkezdhette volna (a mi annál könnyebben teljesíthető volt, mert János főherczeg június 2-dikán kelt levelében maga jelentette Károly főherczegnek, hogy serege nagyon mozgékony, mivel összes vonatát Kanizsán és Zala-Egerszegen át visszaküldte. Lásd Zwiedineck föntjelzett művének 52. lapoldalán) s e napon Kamra, 6-án Jánosházára, 7-én Pápára, 8-án Téthre, 9-én Győrbe érkezhetett, honnan ha addig Medve mellett átkelőt készítenek — Medvén át 12-én; Komáromon át pedig 14-én Pozsonyba érkezhetett volna. Miután pedig Jenő alkirály Bécs-Ujhelyből csak 5-én indúlt el, 9-ig nem juthatott volna Győrbe és így János főherczeg seregét meg nem verhette volna.

[2]) Andrássy tábornok június 6-án Szombathelyről jelentette, hogy a káldi plébános állítása szerint — kivel ő Szombathelyen találkozott — 18,000 franczia 10 löveggel június 5-én Sopronba érkezett s 6-án egy része (ca 1000 lovas) Kapuvár felé, a többi pedig Kőszeg felé menetelt.

Baltavár felé, hova 8-án reggel csapatainak csak egy része érkezett meg, a többi pedig részint Oszkót, részint Vasvárat érte el.

Junius 8-án János főherczeg Baltaváron maradt s ismét csak este indította sereget Tüskevár felé, hova az csak *junius 9-ike* folyamán érkezett meg. (A sárvári különítmény 8-ikán Karakóra, a pesti fölkelő lovas ezred I-ső és II-ik osztálya 8-án Türjére, 9-én Tornára; a veszprémi fölkelő lovas és a József huszár ezred 8-án Baltavárra, 9-én szintén Tornára érkezett). A Marczal-átjárók Gógánfa, Karakó, Váth és Marczaltőnél megszállattak; a Sopron, Kőszeg és Grácz felől Pápára és Veszprémbe vezető útak megfigyeltettek.

Mecséry altábornagy junius 9-én 3 zászlóaljjal (pesti 2-ik, zalai 8-ik és veszprémi 9-ik) és 6 lovas századdal (barsmegyei) Téthre megy; a zala és somogymegyei fölkelő lovas ezredek május 31. óta Pápán állanak, a zalai lovas ezred egy része junius 9-én Váthnál a francziákkal csatároz.[1])

Junius 10-én János főherczeg Tüskeváron pihenőt tart.[2]) A Sárvárról visszavonuló különítmény és Andrássy dandárja a karakói átjárót szívósan tartják, a francziák több támadását visszautasítják.

Bokich ezredes parancsnoksága alatt Gógánfa mellett a Marczal-átjáró födözésére egy útóvéd maradt vissza.

Jenő alkirály — miután május 17-én Malborghet erődöt bevette, János főherczeg seregéből a Gyulay hadosztályát Tarvisnál megverte és 18-án a Predil mellett álló védőházat hatalmába keritette[3]) — nem követte János főherczeget; hanem Napoleon

[1]) János főherczeg június 9-én a saját raktárát útba indította Pápáról Győr felé. De minthogy csapatai e napon az éjjeli menettől kimerülve érkeztek Tüskevárra s június 10-én még tovább nem menetelhettek, hanem Tüskeváron pihenőt kellett tartaniok, ennek folytán János főherczeg meghagyta, hogy a raktár meneteljen vissza Pápára, a mi nagy rendetlenségben hajtatott végre, mert a Váthnál folyó csatározás zaja a vonathoz is elhallatszott és ott nyugtalanságot okozott.

[2]) József nádor június 10-én figyelmeztette János főherczeget, hogy Károly főherczeggel együttesen Napoleon ellen kell működniök és hogy vesztegetni való idő nincs. (Lásd Zwiedineck említett művét 75. lapoldal 5-dik sor.)

[3]) Malborghet erőd védelmezője Hensel százados, a predili védőházé

parancsára a legrövidebb úton Leobenbe menetelt, ott május 25-én a Salzburgból visszavonuló Jellachich-dandárt szétverte és azután seregét Bécsújhelybe irányította, hova az junius első napjaiban érkezett meg (ő maga Leobenből Schönbrunnba ment, hol május 29-én Napoleonnak jelentést tett és utasításait vette).

Jenő alkirály Bécsujhelyből *junius 5-én* indult el [1]) s főcsapatával 5-én Sopronba;

6-án N.-Baromra;

7-én Kőszegre (Macdonald Geisdorfba, Montbrun Szent Jánosra, Colberg Lebényre);

8-án Szombathelyre (Lauriston Sárvárra, Macdonald Fürstenfeldre Montbrun Bő-Sárkányon át Csornára) ér.

Lauriston és Montbrun között az összeköttetés helyreállíttatott.

Colbert dandára Sövényházánál a Rábcza hidját hatalmába

Herman százados volt, kik hősies védelem közben estek el. A tarvisi ütközetben a Gyulay hadosztályát 4 franczia hadosztály támadta meg (Desaix, Durutte, Pacthod és Fontanelli).

[1]) Jenő alkirály serege négy oszlopban nyomúlt előre, és pedig:

a) Fő-oszlop Jenő alkirály parancsnoksága alatt a Grenier hadteste (Serras, Durutte és Severoli gyalog hadosztályok), a Baragnay d'Hilliers hadteste (Pacthod gyalog hadosztálya és az olasz gárda-hadosztály) és Grouchy lovas hadosztálya Bécsujhelyről Sopron, Kőszeg, Sárváron át Pápa felé.

b) Lauriston hadteste (a badeni gyalog hadosztály és Sahuc lovas vadász hadosztálya) Sopron, Kövesd, Sajtoskál, Sárváron át Pápa felé (egy oldalvédje — lovasság — Kapuvár, Beled Répczelakon át), Bécsujhelyből már május 29-én Sopronba s innen 5-én Czenkre, 6-án Lövőre, 7-én Sajtoskálra menetelt.

c) Montbrun lovas hadosztálya és Colbert lovas dandára. Előbbi L m. Bruckból Szent János, Bő-Sárkány, Csorna, Beled, Pápócz, Merse; utóbbi Magyar-Óvárról Sövényháza, Kóny, Bodonhely, Szany, Marczaltőn át Pápa felé. Indúlt június 7 én.

Mivel a magyar fölkelők Győrtől egész L m Bruckig portyáztak és erejüket a franczíák túlbecsülték. (Lásd D'Essling à Wagram, Lasalle), Montbrun szükségesnek vélte, hogy hadosztálya baloldalának biztosítására a Colbert-dandárt Sövényházán át meneteltesse.

d) Macdonald hadteste (Lamarque gyalog hadosztálya és Pully lovas hadosztálya Gráczból Körmend, Sümegen át Pápa felé. Indúlt június 7-én.

keríti, azután Bodonhelyre megy, de ott a Rába-átjárót a fölkelőktől el nem foglalhatja.

Lauriston Sárvárnál az elővéddel (1 vadász zászlóalj, 2 gyalog ezred, 1 huszár ezred, 1 chausseur ezred és néhány ágyú) megtámadja János főherczeg különítményét (a pesti fölkelő lovas ezred III-ik osztályát és 230 fő gradiskai határőrt Taza őrnagy vezetése alatt), amely estefelé Karakóra hátrál. (Egyidejüleg Lasalle könnyű lovashadosztálya Mosonon át előnyomúl, hogy a Győr előtt álló fölkelőket lekösse. Lasalle lovasainak egy része Kimle mellett a Szigetközbe megy át és az ott levő fölkelőket fölriasztja).

Junius 9-én Jenő alkirály főcsapata Sárvárra, az elővéd Gércze és Miske falvakat szállja meg és előcsapatait Kis-Czellig és Karakóig küldi, Grouchy Vasvárra, Macdonald Rábakeresztúrra, Montbrun Beledre, Colbert Szanyra érkezik.

Junius 10-én Jenő alkirály főcsapata Sárváron, előcsapatai Kis-Czellnél és Karakónál.

Ugyanezen napon Macdonald Körmendre, Montbrun Pápóczra, Grouchy Türjére érkezik.

Junius 11-én János főherczeg csak d. e. 11 h-kor indult Tüskevárról N.-Alásony és Dákán át Pápa felé, tüzérségét és vonatát Somlyóvásárhelyen át irányította Pápára, baloldalvédül pedig egy zászlóalj és 2 lovas század menetelt a Marczal mentén.[1])

[1]) János főherczeg folyton csak azt sajnálta, hogy nem volt alkalma a Macdonald és Marmont csapatait szétverni. És bár ekkor már láthatta, hogy túlerővel áll szemben és hogy előbbi hadászati combinátiói tévesek voltak, és azokat megvalósítani képtelen; mégis újra visszatért azon előbbi kedvencz tervéhez, hogy támadó hadművelettel Steierországba és Karinthiába menjen és Napoleont jelentékeny kikülönítésekre kényszerítse.

Erre vall azon körülmény is, hogy a bánnal (Gyulay ekkor Radernitzen, elővédje Feistritzen, egy különítmény Munkácsy parancsnoksága alatt Marein-ban, Knesevics és Gavasini alatt Pötschachban, Zach alatt St. Peter bei Kieselben volt) az összeköttetést még mindig gondosan föntartotta, a mennyiben Wetzl alezredes Radkersburgban Attems ezredes Zala-Apáthiban és Tulke százados Pettauban állott, (lásd «Der Feldzug des Jahres 1809 in Süddeutschland — aus der österr. milit. Zeitschrift, Jahrgang 1862 und 1863.» 96. lapoldal), továbbá ezt mutatja azon intézkedés is, hogy június 10-én a győri élelmezési hivatalnak parancsot küldött, mi-

Andrássy tábornok dandárja (4 drb 6 fontos ágyúval és 2 haubitzczal), és a Sárvárról visszavonúlt különítmény Karakónál a Marczal-átjárót védik; az ellenség d. u. 1 h-kor aránytalan túlerővel és különösen (számra és kaliberre nézve) túlnyomó tüzérséggel támad. Andrássy csapatai vitézűl harczolnak; de midőn látják, hogy egy ellenséges zászlóalj a Marczalon átjutva, a kamondi erdőt megszállja és visszavonulásukat fenyegeti: d. u. 4 h visszavonulni kénytelenek és erős ágyútűzben esti 8 óráig Karakó-Szörcsökre húzódnak,[1]) azután pedig Dabrony felé menetelnek.

Bokich ezredes Gogánfáról Tornáig nyomatott vissza, s onnan este elindulva, az éj folyamán Pápára ment.

János főherczeg serege késő este érkezett Pápára és a várostól délre szállt táborba (Colloredo az úttól nyugotra, Jellachich keletre, arczczal Tüskevár felé; Frimmont Jellachich mellett, tőle jobbra pedig Bésán ezredes a lovassággal). Az Ott és József huszár ezred, a pesti, veszprémi és somogyi fölkelő lovas ezredek Borsos-Győrnél; előörs-tartalék Nyárádnál, előörsvonal Vinár, Szalók, Dabrony vonalában a Halyagos patak jobb partján.

Egy különítmény a Szőllős és Salamon felől vezető útakra ügyel és a Marczal mentén őrjáratok vigyáznak.

Váthnál egész nap nyugalom volt. Este felé az ellenség a külső váthi erdőkben kiterjeszkedett, Szalókot megszállotta, hol vele szemben a zalamegyei fölkelő lovas ezred egy része állott.

Jenő alkirály főcsapata Kis-Czellbe, előcsapatai d. e. 11 h-ra Belső-Váthra, Grouchy Karakó-Szörcsökre, Macdonald a Lamarque hadosztályával Zalabérre, a Pully hadosztályával Karakóra, Montbrun Marczaltó elé érkezik.

D. e. 9 h-kor a francziák a marczaltói hidat körülbelől 900 főnyi erővel megtámadják, de visszaveretnek.

Estefelé Váthnál Pacthod hadoszálya a Marczalhidat kijavítja

szerint a csapatoknak 4 napra való kenyeret küldjön Pápára. (Orsz. levéltár, József nádor jún. 11-én kelt jelentése a királyhoz.) Ezen parancsát János főherczeg másnap visszavonta. (Lásd ugyanott József nádor jún. 12-én kelt jelentését.)

[1]) Teljes három órai erős ágyútűz után még 4 h alatt a leghevesebb tűzben csupán 6 km-nyire visszamenni, elég lassú visszavonulás és fényes bizonysága ezen fiatal csapat kitartásának és vitézségének!

és mintegy 1000 gyalogos a jobb partra jutva, Szalók községet megszállja.

Karakónál a Marczalátjárót 2 zászlóalj 14 lovas század és számos ágyú délután 1 h-kor hevesen támadja, de több ízben visszaveretik. Délután 3 h-kor a támadás megújul és egy órai küzdelem után — midőn egy zászlóaljnak sikerült a Marczalon átjutva, a kamondi erdőt megszállani — a védők lassan Karakó-Szörcsök felé hátrálnak.

Junius 12-én Jenő alkirály Váthnál a Marczalon átkelt. A biztosító-csapatok csatározása Váth, Szalók és Nyárádnál már napkeltekor kezdődött. Jenő alkirály a támadásra úgy intézkedett, hogy Grouchy hadosztálya Pápát a keleti oldalon kerülje meg; Grenier és Lauriston csapatai a jobb szárnyat, Pacthod hadosztálya a balszárnyat képezze, Montbrun pedig János főherczeg seregét arczban támadja meg.

A francziák reggel 8 h-kor indultak; 10 h-kor az osztrák előőrsöket Dáka, Derecske és Nyárádnál megtámadták és a Tapolcza patakig nyomták vissza; azután pedig — ca 12 h táján — szünetet tartva, az osztrák csapatokkal szemben ebédeltek.

A délelőtt folyamán a pápai Kálváriahegyről világosan látható volt, hogy a francziák részéről Nyárádról Borsos-Győrön át mintegy 6000—7000 lovas és 15—20,000 főnyi gyalogság közeledik Pápa felé, sokkal több ágyúval, mint a mennyi János főherczeg rendelkezésére állott.[1])

János főherczeg déli 12 h tájon, midőn nagy számú franczia tüzérség kezdett tüzelni, a tábort elhagyta, Pápán át Téth felé visszavonúlt és Frimont altábornagy parancsnoksága alatt erős utóvédet különített ki (Alvinczy gyalog ezred 1 zászlóalj Ott és József huszár ezredek, pest- és somogy megyei fölkelő lovas ezredek és a veszprémmegyei fölkelő lovas ezred I-ső és III-ik osz-

[1]) Maretich Gedeon Ernő vezérkari őrnagy jelentése, (a ki mint vezérkari tiszt Andrássy vezérőrnagyhoz volt beosztva) József nádorhoz (lásd Országos levéltár). Ugyanazt mondja az «Europäische Annalen» 1814. évfolyama a 157. lapoldalon. Mindezek daczára Nugent tábornok a francziák erejét illetőleg később is folyton azt állítá, hogy az 12,000 főnél nem több. (Lásd «Europ. Annalen» 157. lapoldal.)

tálya). Menetrend: vonat, tüzérség, gyalogság és hátul a lovasság. Indulás délután 1 h-kor.

János főherczeg Pápáról két zászlóaljat (a varasd-kőrösi határőr ezred 1 zlja és a szluini határőr ezred 1 zlja), 4 lovas századot (a Blankenstein huszár ezredből 2 század és a veszprém-megyei fölkelő lovas ezred II-ik osztálya) és 2 löveget Siegenfeld ezredes parancsnoksága alatt Pápa-Teszér és Romándon át a székesfejérvári országút megfigyelésére rendelt, hogy Macdonald esetleges kitérése esetén seregének visszavonulása Győrből Komárom felé akadálytalanul végrehajtható legyen. Ezen különítmény junius 12-én este Pápa-Teszére érkezett.

Pápától északra az utóvéd 2 h hosszat tartóztatta fel az ellenséget, ami a főcsapat visszavonulását nagyon megkönnyítette.

János főherczeg seregével Téth mellett éjjelezett (hova József nádor is elébe jött), biztosító-csapatai (a bánáti határőr ezred 2 zászlóalja Bokich ezredes vezetése alatt, a József főherczeg huszár ezredből mintegy 300 lovas Geramb alezredes alatt, az Ott huszár ezredből mintegy 100—150 lovas Gavenda őrnagy alatt, a somogymegyei fölkelő lovas ezred két osztálya Pásztory ezredes alatt, a zalamegyei 8-ik fölkelő zászlóalj báró Ghilányi János ezredes vezetése alatt és egy lovagló üteg) Ettingshausen vezérőrnagy parancsnoksága alatt Gyarmaton voltak.

Pápán a zala- és somogy-megyei fölkelő lovas ezredek, Téthen pedig a pesti 2-ik, vasmegyei 5-ik, komáromi 7-ik, zalai 8-ik és veszprémi 9-ik fölkelő zászlóalj és a barsi és vasmegyei fölkelő lovas ezredek csatlakoztak János főherczeg seregéhez (öt zászlóalj és 22 lovas század).

Jenő alkirály seregének egy része Takácsiig jutott, a többi Pápán éjjelezett. Macdonald a Lamarque hadosztálylyal — mely e napon 40 km menetelt — Somlyó Vásárhelyre ért; a Pully hadosztálya pedig Pápánál a főcsapathoz csatlakozott.

Pápán a János főherczeg raktára a francziák kezébe került.

Junius 13-án János főherczeg még napkelte előtt indította seregét Győr felé, s már d. e. 9 h-kor Szabadhegyhez, az utóvéd d. e. 11 h-kor[1]) Ménfőhöz ért.

[1]) Ettingshausen tábornok állítása szerint a főcsapat Téthről éjfélkor,

A főcsapattól (Szabadhegyről) egy zászlóalj és 3 lovas század a győrszentmártoni kolostor (Pannonhalma) megszállására küldetett (Eszterházy — 32-ik — gyalog ezred 2-ik zlja Tittus Ferencz őrnagy parancsnoksága alatt, a veszprémmegyei fölkelő lovas ezred III-ik osztálya és a pestmegyei fölkelő lovas ezredből egy század); de junius 14-én a Blankenstein huszár-ezred 2 századával együtt Szabadhegyre visszajött.

Miután a csapatok a táborba szállásra intézkedést nem kaptak,[1]) Győrnél mindenik a saját belátása szerint szállott táborba. Pedig akkor már tudták, hogy a francziák nyomukban vannak, mert Geramb alezredes — az utóhad parancsnoka — már reggel 6 h 15 I jelentette, hogy csapatainkat a francziák követik s hogy az elővédet Montbrun tábornok vezeti. (E jelentés azonnal továbbíttatott János főherczeghez.[2])

A János főherczeg serege és a magyar fölkelő csapatok a következő módon szállottak táborba:

a) *A vörös keresztnél* mint utóvéd tartalék Frimont altábornagy parancsnoksága alatt:

A 9-ik vadász zászlóaljtól egy 53 főből álló különítmény;

a József főherczeg (most 2-ik számú) huszár ezred 4 százada;

az Ott (5.) huszár ezred 4 százada;

2-ik sz. Hohenlohe dragonyos ezred (most 15-ik huszár ezred) 6 százada;

az utóvéd Gyarmatról reggel 3 h indúlt Győr felé. János főherczeg serege tehát Körmendtől Győrig vagy éjjel menetelt, vagy — mint Tüskevárról Pápára és Pápáról Téthre — részben a délutáni legforróbb órákban, részben már a sötétség beálltával. Hogy az ilyen intézkedés a csapatra erkölcsileg és anyagilag mily károsan hat, azt bővebben fejtegetni fölösleges.

Az utóvéd azért érkezett ily későn Ménfőre, mert Ettingshausen tábornok útközben *gyakorlatként* többször fejlődtette (lásd Zwiedineck «Erzherzog Johann von Österreich im Feldzuge von 1809.» 80. és 81. lapoldal).

[1]) Hogy a menetintézkedés is mennyire hiányos volt, mutatja azon körülmény, hogy a pesti 2-dik fölkelő zászlóaljnak Marczaltőnél álló két századáról (Winkler százados parancsnoksága alatt) és Árpásnál levő fél századáról (Morvay Sándor főhadnagy parancsnoksága alatt) elfelejtkeztek, s őket a visszavonulásról nem értesítették. Ezen 2 és fél század ennek folytán elkésve vonúlt vissza és Gyirmótnál a francziák által elfogatott.

[2]) Lásd Zwiedineck előbb jelzett művének 81. lapoldalán.

2-ik sz. Hohenzollern chevaux-legers ezred (most 7-ik dzsidás ezred) 1 százada;

3-ik sz. O.-Reilly chevaux-legers ezred (most 8-dik dzsidás ezred) 1 százada;

5-ik sz. Savoyen dragonyos ezred (most 13-ik dragonyos ezred) 1 százada;

6-ik sz. Blankenstein (most 6-ik sz. huszár ezred) 2 százada.

b) *Ménfőnél* az utóhad Ettingshausen tábornok parancsnoksága alatt.

A bánáti határőr ezred 2 zászlóalja a Szőlőhegyen, Ménfővel egy magasságban, egyik zászlóalj az első harczvonalban, a másik mint tartalék.

A zalamegyei 8-ik fölkelő zászlóalj Ménfő északi kijáratánál, később a szőlőhegyen Csanakkal egy magasságban;

a József nádor huszár ezred 4 százada a Nagy-Szt.-Pál major melletti csárdánál;

az Ott huszár ezred 2 százada Ménfő délnyugati kijáratánál;

a somogymegyei fölkelő lovasezred 4 százada Ménfő északi kijáratánál.

c) *Győr déli kijáratánál* a Téth felé vezető országút mellett Mecséry altábornagy parancsnoksága alatt:

A pestmegyei 2-ik fölkelő zászlóalj;
« vas « 5-ik « «
« komárommegyei 7-ik « «
« veszprém « 9-ik « «
« zala « fölkelő lovas ezred 6 százada;
« somogy « « « « 2 «

d) *A Szabadhegy nyugoti oldalán* (Győr felé) Jellachich Ferencz altábornagy parancsnoksága alatt:

A Sebottendorf, Eckhard és Legisfeld dandárok.

e) *Szabadhegytől keletre a magaslaton* gróf Colloredo altábornagy parancsnoksága alatt a Lutz és Marziáni dandárok.

f) *Kis-Megyer majornál* József nádor parancsnoksága alatt:

Andrássy vezérőrnagy:

A vasmegyei fölkelő lovas ezred 6 századával;
« veszprémmegyei « « « 4 «
« sopron « « « osztály 2 « és

Gosztonyi ezredes:
A pestmegyei fölkelő lovas ezred 6 századával;
« bars « « « « 4 «
g) *Az elsánczolt táborban voltak:*
A pozsonymegyei 1-ső sz. fölkelő zászlóalj;
« nyitra « 3-ik « « «
« nógrád « 4-ik « « «
« vas « 6-ik « « «
a pozsonymegyei fölkelő lovas ezred 6 százada,
« nógrád « « « « 6 « és
« székesfehérvári « « « osztály 2 «
(ez utóbbi a Szigetközben).

Jenő alkirály János főherczeget nyomban követte. Elővédül Montbrun lovas hadosztályát rendelte, a melyhez Colbert dragonyos dandára is be volt osztva.

Montbrun a János főherczeg utóhadával (Geramb alezredes) folytonos érintkezésben volt s midőn látta, hogy a ménfői szőlőhegyet ellenséges gyalogság (a bánáti határőr ezred 2 zlja) szállotta meg, oszlopával Gyirmót felé kitért.

Ettingshausen tábornok a Montbrun oszlopát több mint 4000 lovasra becsülte, a mi a valóságnak körülbelől megfelelt[5]) s miután attól tartott, hogy a többi franczia oszlop is (a melyeket a magaslatról látott és a melyeknek erejét mintegy 12,000 főre becsülte) támadni fog, János főherczegnek jelentést tett és sürgősen erősbítést kért.

E közben a franczia lovasság már Gyirmótot elérte s akadálytalanul Győr felé tovább menetelt. Miután Ettingshausen azon veszélyben forgott, hogy őt Montbrun Győrtől elvágja és mert a kért erősbítés sem érkezett, délután 3 ^{h} tájon lovasságának elrendelte a visszavonulást Győr felé, gyalogságát pedig a szőlőhegyen hagyta; de a francziák támadása délután 4 ^{h}-kor ezeket is visszavonulásra kényszerítette s 5 ^{h}-kor a bánáti határőr ezred 2 zászlóalja (Bokich ezredes) a téth-győri országúton a vörös keresztnél, a zalamegyei 8-ik fölkelő zászlóalj pedig Kis-Megyer majornál állott meg. Utóbbi innen a lovassági harcz alatt ágyú-

[1]) Lásd a hadrendet.

födözetre rendeltetett s este 10 h-ig ott maradt, midőn aztán a szabadhegyi magaslatra a Marziáni tábornok dandárához bevonult.

Montbrun a visszavonuló utóvédet üldözve mindinkább, közeledett a tábor felé. Ekkor azonban Ertl alezredes az elsánczolt táborból ágyúkkal tüzeltetett és Kis-Megyer felől 14 fölkelő lovas század (Vas m. 6, Veszprém m. 4, és Bars m. 4 század) és 3 lovagló üteg támadott reá.

Az összecsapás a Királyszék közelében történt, s eredménye az lett, hogy a franczia lovasság Csanak felé visszahuzódott.

Mecséry az ellenséget Csanakig követte; itt azonban a barsi fölkelő lovas ezred egy osztálya (a Mecséry parancsa ellenére) annyira előre ment, hogy az ellenséges gyalogság tüzébe jutva, visszafordulni és megfutamodni volt kénytelen,[1]) mire a franczia lovasság vérszemet kapva, megfordult és ezen osztályt üldözőbe vette. Ekkor Frimont altábornagy még 10 század huszárt (Hohenlohe dragonyos ezred 6 század és József nádor huszár ezred 4 század) rendel a támadásra és ezek a Mecséry fölkelő lovasaival együtt a franczia lovasságot teljesen visszaverik és Csanakig viszszanyomják.[2]) Itt azonban látván, hogy a község előtt tekintélyes számú gyalogság és lovasság áll, a további üldözéssel felhagytak, mindkét fél megállott, alkonyatig (esti 8 h-ig) ágyúztak, azután pedig a táborba vonulva, előörsöket állítottak ki.[3])

Montbrun hadosztálya és a Colbert dandára Csanak és Ménfő mellett; Jenő alkirály többi csapata Koronczó, Szemere,

[1]) Tulajdonképen csak a II. osztály (Jeszenszky János alezredes) első százada tört előre Pelczer István százados parancsnoksága alatt azon szándékkal, hogy 3 franczia ágyút elfoglaljon. (Kisfaludy gyűjteménye. Országos levéltár.)

[2]) A június 13-án délután lefolyt harcznál a lovasság a vetések (különösen a magas rozs) miatt csak ügetésben támadhatott.

[3]) A János főherczeg előörsei (lovasság) a Panzsa torkolatától a vörös kereszt, 120 ☐ (a vörös kereszttől keletre), 120 ☐ (Kis-Megyertől délre), 118 ☐ Kis-Megyertől délkeletre a szt.-mártoni úton, Kölestó psz. és Kis Táplány psz. vonalán állottak. (Lásd a részletes térképen.) Ezen harcznál lovasságunk vesztesége 600—700 lovasra tehető, s valószínű, hogy az ellenfélé legalább is ennyi volt.

Felpéc vonalában a Bakonyfolyás balpartján; az elővéd gyanánt előretolt rész Puszta-Szt.-Pálnál éjjelezett. Előörsei (gyalogság) a Szent-Pálhegy, Csanak, Gyirmót vonalában állottak.

Macdonald a Lamarque gyalog hadosztálylyal Pápára érkezett.

Junius 13-án este felé János főherczeg — József nádorral egyetértvén,[1]) — elrendelte, hogy a somogy- és zala-megyei fölkelő lovas ezredek a Besan ezredes dandárába; ellenben a József főherczeg huszár ezred az Andrássy vezérőrnagy, az Ott huszár ezred pedig a Gosztonyi ezredes dandárába; továbbá a Pest megyei 2-ik, vasmegyei 5-ik és veszprémmegyei 9-ik fölkelő zászlóalj az Eckhardt ezredes dandárába, a komárommegyei 7-ik és a zalamegyei 8-ik fölkelő zászlóalj pedig a Marziáni vezérőrnagy dandárába osztassanak be.

Bodnár István.

[1]) József nádor jún. 13-án vette Ferencz császár azon parancsát, hogy a parancsnokságot a fölkelő csapatok fölött is János főherczegnek engedje át.

József nádor — korra és rangban János főherczegnél idősebb — e parancsot oly módon teljesítette, hogy a fölkelő csapatok fölött a rendelkezési jogot tényleg átengedte János főherczegnek, névleg azonban a fölkelő csapatok vezére maradt, mert — a mint Ferencz császárnak június 16-án Komáromból jelentette — becsülete volna megtámadva, ha azon csapatot, a melyet gyűjtött, akkor hagyná el, midőn annak az ellenséggel szembeszállania kell, s ezt az ország törvénye sem engedné, mert a magyar nemesi fölkelők vezére csak a király vagy a nádor lehet.

MAGYAR EREDETŰ FRANCZIA HUSZÁREZREDEK.

E czím alatt a *Hadtört. Közl.* 1894-diki április havi füzete hozott egy rövid czikket Marziani Györgynek a bécsi *Fremdenblatt*-ban adott ismertetése nyomán, melynek kiegészítéseül, illetőleg kiigazításáúl, legyen szabad a következő nehány adatot közölnöm gróf Pajol tábornoknak *Les Guerres sous Louis XV.* czímű művének Párisban 1891-ben megjelent VII. kötetének nyomán. (L. Chapitre IX. «Hussards» 362—393. ll.) Pajol gróf főleg levéltári kutatások alapján írta meg munkáját.

Szerinte XIV. Lajos (1643—1715.) uralkodása előtt nem találunk huszárokat a franczia hadseregben, vagy legalább az illető könnyű lovasok nem viselték sem a huszár egyenruhát, sem a huszár nevét. Már XIII. Lajos uralkodása alatt 1635-ben, majd pedig két évvel később Landrecies ostrománál találunk magyar lovasokat, kikről a következőket írja Richelieu De la Valette biborosnak: «Egy kétezer lovasból álló csapatot fogunk fölállítani ama új lovasságból, melyet ön említett nekem. Ezeknek csupán mellvértjük lesz és burgundi sisakot (une bourguignotte = az arczot el nem fedő nyilt sisakot) fognak viselni, mely a két pofát védi meg és elől egy rudacska az orrt fedezi. Fegyverzetük karabély (carabine) és pisztoly (pistolet) lesz. Nevük, azt hiszem, «magyar lovasság» (cavalerie hongroise) lesz, hacsak Heberon (ezredes) nem ajánland találóbb nevet számukra».[1]) Ezeket Németország különféle vidékein toborozták és «magyar lovasok voltak, de még nem huszárok», írja gróf Pajol. Egy más helytt azonban

[1]) Pajol nem említi a dátumot, de más forrásból tudjuk, hogy a levél 1635. aug. 11-éről van keltezve.

azt állítja a szerző, hogy három ilyen idegen ezred létezéséről van tudomásunk, de nem sokáig állottak fönn. Maradványaikból 1643. aug. 13-án az úgynevezett «horvátok» (Cravates) ezredét szervezték, mely 1667-ben a «királyi» melléknevet kapta s azóta «Royal-Cravates, No 8» név alatt ismeretes. Ezredeseinek nevei 1643-tól 1786-ig mind francziák, az egy Flachsland kivételével.

A «huszár» nevet hivatalosan először azok a magyar lovasok viselték, mintegy húszan — legalább így állítja azt Pajol — kik a XVII. század utolsó tizedében átszöktek a franczia sereghez és magyaros módra fölszerelve (équipés à la hongroise) a tisztek mellett «ordonnance» szolgálatot végeztek «malgré leur air fier et mutin». Hosszú újjas szűk alsó kabátot viseltek (une espèce de pourpoint, des manches longues), bő nadrágot, csizmákat térdig érő szárakkal, rövid köpenyt (manteaux courts) és magas prémes kucsmát. Fejüket csupaszra borotválták.[1]) Miután e szökevények száma lassankint fölszaporodott, Luxemburg herczege,[2]) a marsall, ki 1691-ben látta őket, azon ötletre jutott, hogy őket külön csapatokba gyüjtse össze és kémszolgálatra használja föl. A marsall teljesen el volt bájolva értelmességükkel és azonnal írt róluk a királynak, azt állítva, hogy «furcsa kinézésű lengyel (így!) lovasok» vannak táborában s vonják magukra mindenkinek figyelmét. A következő évben kettőt közülök elküldött Fontainebleauba, kik útközben Kroneberg báróval találkoztak, «egy előkelő német család törvénytelen születésű sarjával», egy szökevény és hazard-játékos emberrel és nagy ivóval, ki Versailles-ig kalauzolta őket. A két huszár[3]) teljes magyar ruházatban, fegyverzettel és lóháton parádézott XIV. Lajos előtt, kinek annyira megtetszettek, hogy «Korneberg» és «Balfi»-nak azonnal engedélyt adott egy szép magyar huszár-ezred fölállítására a Rajna mellett, melynek tagjait a német császár seregéhez tartozó két Kalowmitz-ezredből toborozták.

[1]) Ez az állítás oda módosítandó, hogy a jobb oldalon egy kis hajfürtöt hagytak («petit toupet des cheveux sur le côté droit» — írja Páter Daniel a XVIII. század elején).

[2]) F.-H. de Montmorency, Duc de Luxembourg, maréchal de France. † 1695.

[3]) Egy jegyzet szerint ezek valószínűleg Brignoff hadnagy és Pohandy kornétás voltak, kik a császári seregből átszöktek a franczia táborba.

E huszárezred nem igen tüntette ki magát (servit assez mal) a következő 1693. évben Burgund herczegének parancsnoksága alatt. A báró úr pedig, miután eltékozolta volt 2 ezer livres-re rúgó «pension»-ját, meg akart szökni;[1]) de elfogták és a Bastilleba zárták, hol a ryswicki békekötésig (1697-ig) maradt elzárva, mely évben a franczia határig tolonczolták.

«Daniel atya szerint»[2]) a huszárok nagy görbe karddal hadakoznak. A császári hadseregben ezenkívül még egy másikat is viseltek, mely egészen egyenes volt és karikákban végződő szijjakon lógott. E «broche»-nak (azaz hegyes tőrnek) hossza öt láb és neve «panseretesche» vagy «palache». Az előbbi szóban a német «Panzerstecher», az utóbbiban pedig a magyar «pallos» szóra ismerünk. Legszokásosabb harczolási modoruk abban áll, hogy az ellenséges lovas csapatot bekerítik és kurjongásaikkal megfélemlítik. Miután nagyon ügyesen kezelik apró lovaikat, kengyelszijjaik továbbá igen rövidek és sarkantyúikkal egészen közel a ló oldalához ülnek, paripáikat gyorsabb futásra birják, mint a nehéz lovasság. Nyargalás közben fölemelkednek a nyeregből és különösen megszalasztott csapatok üldözésénél nagyon veszélyesek.

Nyergük rövid s rendkívül könnyű fából van készítve és elöl-hátúl egyenlő magasságú kápákkal ellátva. A nyereg alatt posztó helyett vastag fonálból készült harát (zsák-vászont) használnak, ez alatt pedig több-rétü pokróczot, melyet lovaik és saját személyeik betakarására használják. A nyerget szőrös bőrrel fedik be, mely a ló szügyétől faráig ér és le térdig, a czombokon pedig ki van hegyezve.[3])

A huszárok szigorú fegyelem alatt állanak, a subordinatio náluk tökéletes és a büntetés nemei durvák. Leggyakoribb náluk a megbotoztatás, még pedig vagy a hátukon, vagy a farukon.[4])

Páter Daniel továbbá azt is följegyzi, hogy a legénység nem

[1]) Páter Daniel szerint az ezredet Velenczének akarta eladni.

[2]) Pajol nem adja a könyv czímét, de a Párisban 1721-ben megjelent *Histoire de la milice françoise*-ból idéz. (II. köt. 515—520. l.)

[3]) Daniel atya egy huszár rézmetszetü képét is közli, mely azonban több tekintetben eltér a szövegben adott leírástól.

[4]) A franczia hadseregben a testi büntetést a XVIII. század elején s még inkább XV. Lajos uralkodása alatt lassanként elejtették.

sokszor váltott inget és azért sokan közülök sötétszínű kelméből viselték azt. Tiszteik azonban nagyszerűen voltak fölöltözve, fölszerelve, fölfegyverezve, mindenki rangjához képest és saját izlése szerint.[1])

Időfolytán azonban, a midőn a huszárok toborzása «a magyar térségeken és lengyel határon» mindinkább több nehézségbe ütközött, lassankint a Rajna és Sarre folyók mentében, Elzászból és Lotharingiából födözték az ujonczozásra szükséges létszámot.[2]) Ezek az idegen hadfiak is azonban csakhamar eltanulták magyar bajtársaiktól az eredeti huszárok életmódját, szokásait, harczmodorát stb. és még a magyar káromkodást is, mely tekintetben nagy tökéletességre vitték.

A huszárok leginkább kémszolgálatnál, rajtacsapásoknál, portyázásnál, különítmények megtámadásánál találtak alkalmazást és egyik fő-feladatuk volt az ellenség előőrseit elcsipni. Csata alkalmával pedig a megszalasztott csapatok üldözésében tettek jó szolgálatot és szétugrasztott hadtesteknek ujból való rendbeszedődzését valának hivatva megakadályozni.

1711-ben egy Duuai közelében megfészkelt ellenséges tábor sehogysem volt Villars marsall inyére s azért 37 escadron «lovast és huszárt» és 14 escadron dragonyost küldött a nyakukra. A hu-

[1]) XV. Lajos külön rendelettel vala kénytelen a fényűzést beszüntetni.

[2]) Bonnac marquis, ki 1716. nyarától 1727. elejéig, mint franczia követ működött a portánál, hivatalos jelentésében azt írja, hogy miután a német császár megtagadta volt az engedelmet a franczia királynak, hogy saját hadserege számára huszárokat toborozzon a császári tartományokban, XV. Lajos őt (az őrgrófot) bízta meg azzal, hogy a Törökországba menekült magyarok közt verbuváljon. Midőn azonban a követ ezt az ügyet először szóba hozta, a török kormányférfiak elszörnyűködtek e kérelmén, sőt becsületsértést láttak benne, mert szerintük szégyenletes dolog volna, ha megengednék, hogy a náluk vendégszeretetet és oltalmat kereső idegeneket a franczia király kicsalná az országból. A követnek azonban sikerült a rossz hatást, melyet kérelme előidézett, eloszlatni s a portát a szükséges engedély megadására bírni. *L. Mémoire historique de l'ambassade de France a Constantinople* par le Marquis de Bonnac. (Páris, 1894.) Hammer szerint a Bercsényi által toborzott huszár-ujonczoknak a hajóra való szállásra engedélyt adó fermant 1721-ben állították ki, de ez hibás.

szárok és dragonyosok voltak az elsők, kik a táborba hatoltak, miután előbb kardélre hányták a nekik ellenszegülő előőrsöket. Az ellenséges lovasság majdnem teljesen megsemmisült. A dúlás körülbelül egy óra hosszáig tartott, 2200 paripa esett zsákmányúl a francziáknak és a mit nem volt lehetséges elczipelni, azt mind fölégették. Coetmen, a franczia dragonyosok ezredese, elesett; hazánkfia: Ráttky huszárezredes [1]) pedig megsebesült. A beküldött hadi jelentés nagy dicsérettel emlékezik meg a huszároknak magaviseletéről, különösen a kardforgatásban való ügyességükről. Monsieur de Gassion, az egyik vezénylő tiszt, azt jelenti, hogy az elfogott zászlók mennyiségéről nem képes számot adni, mert ezeket mind huszárok sajátították el, kik az aranyhimzest kifejtik és összeolvasztják, a drága kelméket pedig a maguk czéljaira használják föl. Az egyszer körmükbe került zászlókat nem lehet elvenni tőlük.

A franczia huszárezredek szervezete, nevei és száma annyi és oly sokféle változáson mentek át, hogy ezeket csakis a Pajol tábornok kidolgozta leszármazási tábla segélyével lehetne megértetni az olvasóval. Azért jelen alkalommal csakis az időről időre létező ezredek neveit és számát adom.

A Kroneberg-ezredet, mely 1692. deczember havában alakúlt, 1693. november havában Mortany würtembergi ezredesnek adományozták. Hat «compagnie»-ból állott, 1694-ben Flandriában szolgált és a Meuse folyam mellett hadakozott 1695-ben. A békekötés után 1697. deczember 18-án föloszlatták. 1705-ben azonban újra megalakúlt a Verseilles-ezred név alatt. Már négy évvel előbb pedig a Saint-Geniez-ezredet állították föl.

Az 1701. és 1776-iki időközben a következő huszárezredek léteztek Francziaországban:

Időköz.	Huszárezredek nevei.	Száma.
1701—1705.	Saint-Geniez	egy
1705—1706.	U. a. és Verseilles	kettő
1706—1709.	U. azok és Poldeack	három
1709—1716.	Ráttky és Verseilles	kettő

[1]) A magyar származású egyénekről közölt életrajzi adatokat majd legvégül adom.

Időköz.	Huszárezdredek nevei.	Száma.
1716—1720.	Ráttky...	egy
1720—1735.	U. a. (utóbb Dessőffy) és Bercsényi ...	kettő
1735—1743.	U. azok és Eszterházy (utóbb Dávid) ...	három
1743—1745.	Aspremont-Linden, Bercsényi, Dávid, Polleretzky, Beausobre és Rangrave ...	hat [1])
1745—1756.	U. azok, (a Dávid ezred most már Turpin néven ismeretes) és Ferrari	hét
1756—1758.	Bercsényi, Turpin és Polleretzky ...	három
1758—1764.	Bercsényi, Turpin (később Chamborant) és Royal-Nassau...	három
1764—1776.	Bercsényi, Chamborant, Royal-Nassau és Eszterházy	négy

Ezen tábla, melyet maga Pajol állított össze, apróbb részleteiben nem egyezik meg azonban teljesen az általa közölt egyéb adatokkal; de a zűrzavar oly nagy, hogy lehetetlen belőle teljesen kibontakozni.

Az említett ezredeken kívül voltak továbbá mások is, mint pl. «les hussards de Bint», továbbá a «Campagnie franche des hussards hongrois de Rosemberg», a «Campagnie franches de Walgra» és valami hat «önkéntes» compánia, de ezekről neveiknél alig tudunk egyebet.

A mit továbbá Marziani György az egyes huszárezredek legénységének létszámáról állít, hogy t. i. 300 emberből állott az is csak egy-egy rövid időközre helyes. Mert volt idő, midőn egy ezred állománya 640 emberre is rúgott, ámbár a legénységnek közel egyharmadára nem jutott elég ló. Midőn pedig a Polleretzky-

[1]) Téved tehát Thaly Kálmán, midőn azt írja a *Hadtört. Közl.*-ben (III. 416.), hogy «ez időben (1743.) hat franczia huszár ezredet (Bercsényi, Ráttky, Eszterházy, Polleretzky, Dávid Zsigmond, Dessewffy) alakítottak, csupa magyar hadszökevényekből». Ráttky ekkor már nem volt életben; ezredét Dessewffy, az Eszterházy-ezredet pedig Dávid vezényelte. A Polleretzky-ezredet a Bercsényi-ezred két escadronjából formálták 1743-ban s bizonyára volt köztük elég nem-magyar huszár. Több tisztjéről tudjuk, hogy Svájczban vagy Elzászban születtek s német neveik voltak (Kraus, Freyer, Kuhn stb.). Az Aspremont-Lynden és Beausobre ezredek németek voltak, a Rangrave-huszárok pedig belgák, Liège vidékéről.

ezredet föloszlatták és legénységét beosztották a Turpin és Bercsényi ezredekbe, e két ezred mindegyike 900 emberből állt.

A különféle ezredek egyenruhái, továbbá zászlóinak színei is, folyvást változtak s a Marziani György közölte leírás, ha illik is egy-valamely huszárezredre, a min kételkedem, csakhamar megváltozott az idők folyamában. Így pl., hogy példát idézzek, az 1735-ben (nem 1734-ben, mint Valentinus Bujdosó állítja a *Századok*-ban) alapított Eszterházy-ezrednek két fakó-színű (couleur de feuille morte) zászlójának egyikét 1738-ban fehérre, másikát kékre változtatták.

A Poldeack-ezred, melyben sok magyar ember szolgált, Turinnál elvesztette fehér zászlóját 1706-ban s ez mai napság is megvan az Armeria Reale gyűjteményében Turinban.

S most már áttérhetünk a franczia huszárezredekben szolgált magyar fiúkról közölt életrajzi adatokra.

Sárváry (Charnary) szül. Magyar-Óvárott; «47 éves» (az 1701—1704-diki időközben); mint kadét a Kroneberg-huszárokhoz lép be 1693. julius havában; kornétás a Mortani-huszároknál 1696. január havában a ryswicki békéig; később 1701—1704. közt hadnagy a Compagnies franches de houssards assemblées en Allemagne; utóbb pedig alezredes a Verseilles-ezredben.

Dessőffy (Charles Czerneck d'Essoffy), magyar származású, szül. 1712-ben Bouy-ban (a Champagne-ban). 1727-ben önkéntes a Lynden (?) ezredben; 1734-ben hadnagy; 1743. szept. kapitány; 1749. jan. 1. átlép a Turpin-ezredbe; 1760. okt. 28. alezredes u. ott. Pajol szerint 1733. nov. hava óta a Ráttky ezredes parancsnoka. De ez persze más Dessőffy volt.

Polleretzky András, 1711-ben született Molsheimban (Elzászban). Apja állítólag erdélyi ember volt, Beszterczén (né á «Beszterezban» en Transylvanie) született és Rákóczy fejedelemné kíséretében mint «écuyer» vándorolt ki Franczíaországba. A fiatal András már 1733. nov. elején kapitány és 1743. (?) decz. elején őrnagy volt a Bercsényi-huszár ezredben. A nevén ismert ezrednek a fölállítását már 1743. aug. 1-én rendeli el a király. 1756-ban a Ferrari ezredét az övébe osztották be. Utóbb azonban mindenféle aljasságra vetemedett és Clermont gróf (Louis de Bourbon) Weselből 1758. április 17-én figyelmezteti Belle-Isle marèchalt,

hogy milyen hitvány ember az ezredes. A levélíró szerint nemcsak saját (Polleretzky, alárendelt tisztjei, hanem az egész hadsereg megvetik őt; mindenütt csak az ő gazemberkedéseiről (friponneries) beszelnek. Ezen följelentés következtében megfosztották őt ezredétől és huszárjait a Turpin- és Bercsényi-ezredbe osztották be. Pajol hozzáteszi, hogy rablás és dúlás miatt kasszálták.

Ráttky György (Georges Bor, baron de Rattsky) szül. a «salamanza»-i (salamonfai) kastélyban Magyarországban. Kivándorol Franciaországba, hol «mestre de camp à la suite des régiments de hussards» rangot nyer. 1715-ben franczia polgárjogot kap és a Ráttky-ezred parancsnokának nevezik ki; 1719-ben brigadier; 1734-ben maréchal de camp; meghalt Prágában, 1742. szept. 5-én. Egy más helyen a könyvben már 1707.; ismét más helyen 1709-ben említ Ráttky-huszárokat a szerző.

Bourgk (?) Mármarosmegyéből, szül. 1681-ben. Közhuszár, később «maréchal de logis» és kornétás a Monteils (előbb Poldeack, később Ráttky) huszároknál. 1709-ben Spanyolországban szolgál, hadnagy a Ráttky-huszároknál. Jobb czombján golyót találja Turinnál. Guzzaránál két kardvágást kap fején. 1711-ben Gand és Courtray közt föléget egy ellenséges hadi szállítmányt. 1739-ben sebektől borítva hal meg.

Dávid Zsigmond, magyar ember, tiszt volt Rákóczy seregében, mielőtt franczia szolgálatba került. 1712. okt. kapitány a Verseilles-ezredben. 1716. kapitány a Ráttky-huszároknál. 1720. őrnagy a Bercsényi-ezredben. 1735. jan. alezredes az Eszterházy-ezredben. U. a. ezred «mestre de camp»-jának nevezik ki 1743. aug. 1-jén.

Bercsényi László gróf 1720-ban (nem mint Hammer állítja 1721-ben) egy Törökországban toborzott magyar huszárezredet hoz magával, és u. év junius 12-én az ezred franczia szolgálatba fogadtatik. 1758. márcz. 15-én Bercsényit «maréchal de France»-nak nevezték ki.

Eszterházy Bálint gróf 1733. (egy más helyen 1734.) decz. 21. fölhatalmazást kap a franczia királytól egy a Bercsényi-huszárokhoz hasonló ezred fölállítására, melyet 1735. jan. 25. formál Strassburgban. 1743. felé elhagyja ezredét, melyet u. a. év nyarán a fönnebb említett Dávid vesz át, mint «mestre de camp». 1747-ben

az ezred «Turpin», 1761-ben pedig «Chamborant» nevet kap. Végre 1764-ben a Bercsényi, Chamborant és Royal-Nassau ezredekből elvont egy-egy escadronból egy új Eszterházy-ezred alakúl. Talán ez a tény alapja annak a mesének, hogy 1723-ban (?!) három magyar huszárezred létezett Francziaországban, t. i. Bercsényi (a mi igaz), Chamborant (mely név, mint láttuk, csak 1761-ben merül föl) és Royal-Nassau (mely nem is volt magyar, hanem német eredetű huszárezred és csak 1756-ban alakúlt meg; a királyi melléknevet pedig csak két évvel később kapta).

Még számos névvel találkozunk, mint például Beaudiany (Battyányi?) kapitányéval, Fábry és Potiondi (Potyondy?) hadnagyokéival, Gersy (Géczy?) és Banoncy (Bánóczy?) kornétásokéival, kik talán magyarok voltak, vagy talán nem. Valószínűleg a franczia «Archives de la guerre» iratai közt még sok érdekes adat lappang.

KROPF LAJOS.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

Az Akadémia hadtudományi bizottsága kebelében változások vannak küszöbön, melyek folyóiratunkat is közelről érdeklik.

Rónai Horváth Jenő honvédalezredes ugyanis, ki a hadtudományi bizottságnak immár majd 12 év óta előadója és a «Hadtörténelmi Közlemények»-nek 10 év óta szerkesztője, Ő cs. és ap. kir. Felsége által a budapesti 1-ső honvéd gyalogezred parancsnokává neveztetvén ki, e kinevezés folytán, tekintettel arra, hogy nagy felelősséggel járó új állása egész tevékenységét igényli, úgy a bizottsági előadói tisztségről, mint a folyóirat szerkesztéséről lemondott.

Miután azonban a bizottság a Hadtörténelmi Közleményeket, melyek a magyar hadi történetirás ügyét oly szép fejlődéshez juttatták, továbbra is fentartani óhajtja, tárgyalások indultak meg aziránt, hogy egyrészt a folyóirat szerkesztésére más kipróbált erő nyeressék meg, másrészt pedig, hogy Horváth alezredes, kinek tanácsait az új szerkesztő is egy ideig nehezen nélkülözné, az előadói székben, mely a szerkesztés átadása után inkább csak tiszteleti állás, megtartassék.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Az esztergomi hódoltság történetéhez. Amhát pasa levele *gróf Eszterházy Miklós nádorhoz* 1630. augusztus 28-ról. Mi Amhát passa, a hatalmas és győzhetetlen török császár *Esztergomi fővégházának*

főgondviselője és helytartója, minden hozzánk illendő tisztességbeli köszönetünk ajánlása után Istentül Nagyságodnak minden kivánata szerint való sok jókat, jó egésséget és jó szerencsés hosszú életet kivánunk megadatni, mint minekünk igazságszerető régi nagyur szomszéd barátunknak.

Tekintetes és Nagyságos ur, hatalmas római császárnak belső titkos tanácsja, Magyarországnak legfő gondviselője és Palatinusa!

Nagyságodat ez dolog felől akarók megtalálnunk, mint igazságszerető nagyurat, mivelhogy az egész Magyarországnak gondviselése a Nagyságod uri kezében vagyon, és mindenek Nagyságodnál nyilván vannak, elhittük, hogy ez is nyilván vagyon, hogy *Szeögyén* városa száz esztendőtül fogván hatalmas császárunknak adót és dézmát adott mindenkoron valamikoron *Esztergom vára* hatalmas császárunk keziben volt. Mostan két avagy három esztendőtül fogván — nem tudjuk mi okokbul — sem adójokat, sem dézmájokat nem akarják megadni. A mely felől a városnak levelet írtunk, és nem egy levelet, hanem tizenegyet, hasonlóképen a szőgyéni kapitány ur barátunknak tizenegy levelet írtunk, hogy ő kegyelme a hatalmas császár adóját és az egy igaz dézmát adassa meg a városbeliekkel, a kik száz esztendőtül fogván hatalmas császárunknak dézmát adtanak; de ő kegyelme semmi úttal nem engedte a dézmát minekünk sem hatalmas császár adóját beadni, a mely adó az itt való vitézlő rendnek fizetésében vagyon hatalmas császárunktól rendeltetve; sőt inkább minden esztendőben ő maga a kapitány vötte fel tőlök mind hatalmas császár adóját s mind a mi dézmánkat, a mint a szegénység most is sírva megmondja.

Annakutána, ennyi sok irások után, a nagyságos vezér ő nagysága engedelméből minnen magunk a dézmára kimentünk személyünk szerint, ujonan a kapitánynak s mind a városnak levelet irtunk, hogy hatalmas császár adóját és a mi dézmánkat megadják. A kapitány is ő kegyelme egy hadnagyát hozzánk kiküldötte ötödmagával, a hadnagygyal szemtül szemben beszéltünk, hogy hatalmas császár adóját és a mi dézmánkat megadassák a várossal, mivel mi a palánkbeli hajdú és katonátul semmit is nem kérünk. De arra azt felelték, hogy ők semmi úttal nem adják és ne is kivánjuk.

Mi is ottan tudománt töttünk — mind kadia ő nagysága s mind a több agák urak jelen levén a mezőben, — hogy ha hatalmas császár adóját és a mi dézmánkat meg nem adják a város, a ki annyi sok időtül fogván adót és dézmát adott, hatalmas császárunk minekünk parancsolatot küldött, hogy zálogot vitessünk. Mi is hatalmas császárunk parancsolatja és a szent békességnek végezése szerint zálogot hozatunk. Mivel

a szőnyi végezésben el vagyon végezve, hogy a mely jobbágy adóját avagy dézmáját be nem akarná hozni, elsőben a jobbágynak levelet irjunk, hogy ha az nem fog nálok, azután a kapitánynak irjunk, ha az is be nem küldi : zálogot hozassunk.

Azért ezzel a válaszszal a szőgyéni hadnagyot elbocsátottuk, onnét felköltünk és házunkhoz jöttünk. Másodnap egynehány vitézünket elküldtük, nyilván és nem titkon, a várostul egynehány zálogot hozattunk. És jöttükben a vitézek a zálogokkal, a szőgyéniek reájok kiütöttenek, hárman közülök a sereg közé nyargaltak, lovakat általlövöldöztek, és a vitézekben el akartak ejteni. A mi vitézeink is szép szerint kérték : a nélkül ellegyenek. De azok ugyan meg nem szűntenek. Így tagadatlan a három ember levágatott ; a zálogok behozattanak és mindeddig az óráig is kezünknél vannak.

Így levén azért a dolog, *Kohári Péter* ő nagysága a vezérnek ő nagyságának megiria a zálogok elhozását és hogy öt ember levágatott volna. Másfelől a szőgyéniek informátiója által Nagyságod is a vezérnek mireánk egy panasz-levelet írt, és azt írta, hogy a hatalmas római császár szőgyéni vitézi közül harminczat levágattunk volna és annyi rabokat hozattunk volna.

Nagyságod harminczat írt, hogy levágtak ; Kohári Péter ő nagysága ötöt írt, a mint a nagyságtok leveleibül kitetszik. Igen illetlennek és szeméremnek itéljük mi, miközöttünk mikoron illyen nagy urak egymásnak levelet írnak és nem úgy írják, a mint a dolog vagyon, noha elhittük, hogy Nagyságod nem a maga uri gondolatjából irta, de a szőgyéniek informatiójábul. A melybül eszében veheti Nagyságod, hogy a szőgyéni kapitánynak minden irása, dolga és cselekedete ahoz hasonló.

A Nagyságod levelét látván a vezér ő nagysága, azontul Budának szinit, úgymint a főjancsáragát, Gyönli agát és Azap agát, több főurakkal együtt ideküldte *Esztergomba*, hogy a zálogoktul mindenképen végire menjenek a dolognak. Azok is az urak a zálogokat eleikben hivaták, mindenképen megkérdezték ; de azok azt felelték, hogy ők minden idén hatalmas császárnak adóját és a dézmát a kapitány keziben adták és ez idén is megadták, de a kapitány nem adta ide be sem az adót, sem a dézmát. És ugyan a városbeli jobbágyság az urak előtt megmondták, hogy öt embernél több le nem vágatott. Így az urak, mindeneknek jó módjával végire menvén, visszatértenek a vezérhez ő nagyságához. A vezér is ő nagysága azontul Nagyságodhoz levelekkel elküldötte és választotta a budai teffter tihaját *Mustaha béket* ő nagyságát, a főkapucsi bassát, *Betir agát* ő nagyságát, és *Ismael csauszt* ő kegyelmét. És ide Esztergomba, hogy jutottanak, azontul illyen dolgok történtenek, és

még eljövetelöknek előtte is penig, hogy a Nagyságtok pártjárul kétezer emberrel hatalmas császárunk vára alá *Párkány alá* ütöttenek, az estrázsát levágták, a kit kaphattak fejét elvitték, és némelyek fejek mentségében a lovokrul leugrándoztak, a vízben futottak egynehány lovaikat elvitték. Azzal nem elégedtek. Éjjel Párkány alá jöttenek, juhokat elhajtottak. — A kaput megnyittattuk, a vitézek utánok mentek. Kit visszahoztak, kik most is oda vannak.

Azzal sem elégedtek, hanem Damasdrul a Dunán hajóval általjöttek, a szolgalegényekben itt a várunk töviben elevenen elvittek, kiket megsebesítettek. És mindazzal sem elégedtek, hanem ugyan a felyül megnevezett urak ittlétiben, — a kiket a vezér ő nagysága ti Nagyságtokhoz bocsátott volt levelekkel, — az ország kapitánya ő nagysága személye szerint roppant seregekkel haddal ötezer lovassal és gyaloggal Párkány alá jött, a *kőhid-gyarmati* birákat hozzánk nagy sietséggel beküldte és azt ízente, hogy hamarsággal a zálogokat kezihez küldjük ugyanazon biráktul, mivel hogyha kezihez nem küldjük, addig csak egy nyoma is vissza nem indul, hanem *Párkányt* tűből kiégeti, marháját elhajtja, a benne való népet, a mit kaphat, mind rabbá teszi. Ezen izenetét azontul a kadiával ő nagyságának felirattuk és ujonan mind a teffter tihaja ő nagysága *Mustaha bék* s mind penig a főkapucsi bassa *Betir aga* és *Ismael csausz* ő kegyelme, *magyarul* mindenik a birákot reákérdezik, hogyha ugyan úgy vagyon-e? De azok ugyanazont mondották, hogy *Pálffi* ő nagysága azt izente ő tőllök. A mi vitézink is ezt hallván Párkány mellé kimentenek, de az ő nagysága hadára csak egy embert is nem bocsátottunk, hanem a vezérnek ő nagyságának megirtuk *Budára*, hogy ő nagysága is megértette Pálffi ő nagysága igyekezetit és szándékját, azontul *Ibraim bassát* ő nagyságát tizenötezer lovassal és gyaloggal ide bocsátotta, azon éjjel ideérkezének Esztergomba, és Pálffinak őnagyságának a vezér ő nagysága levelet is küldött hogy mi okaért jött volna ő nagysága annyi haddal hatalmas császárunk vára alá. De Ibraim passa ő nagysága Pálffi ő nagyságát itt nem érte, hanem immár hadaival visszatért volt. Hanem a vezér őnagysága levelit ő nagyságának Ibraim passa azontul elküldte, de még mindez óráig válasza is nem jött.

Annak okáért jóakaró igazságszerető urbarátunk, nem tudjuk mi azt, hogy ha Nagyságod akaratjából cselekedte-e ezt az ország kapitánya ő nagysága, avagy a maga fejétül. Mert akár megmondja, akár megcselekedje, miközöttünk mindegy; hogyha azért a Nagyságod akaratjából cselekedte ő nagysága bizonyára azt a dolgot is, a Nagyságtok cselekedetit senki nem javalja, és Isten előtt is nagy bűn, hogy hatal-

mas császárunk végvára alá illyen hadat küld Nagyságod a szent békesség ellen és illyen sok munkával és sok költséggel végbenvitt szent békességet felbontott. Ha penig *Pálffi* őnagysága a maga fejétül cselekedte, kivántatik, hogy Nagyságtok semmi uttal el ne szenvedje, mivel kétség nélkül szintén hatalmas római császárnak is hirül kell lenni ennek a dolognak. Mivel mi vár alá nem mentünk, hanem hogyha hatalmas császárunk adó- és dézsma-adó városábul, — a ki száz esztendőtűl fogván adót és dézmát ad, — zálogot hozattunk és nem rabot: nem kellett volna ő nagyságoknak azért illyen dolgot cselekedni. Más móddal igen szépen eligazíthattuk volna; mert a zálogok mind jelen vannak, és csak egy is el nem veszett. Mihelyen hatalmas császár adóját megadják és a mi dézmánkat, azontul elbocsátjuk, és ha csak egy pénz kára következnék is valamelyiknek, tizet adunk helyette. Ezelőtt is azzal ajánlottuk magunkat a jóakaró ur vitéz szomszéd barátinknak, és most is ugyanazont valljuk.

Lám ti Nagyságtok mind a pécsi sancsákságbul s mind a több tartományokbul, a hol hatalmas császárunk birodalmában jobbágyjok vagyon, mind zálogot vitetnek adójokért, s mind penig egyébképen büntetik őket. Mi ellent semmiben nem tartunk. Budában lakozó magyarok Nagyságtoknak adót adnak. Hogy lehetne azért, hogy Szögyény város hatalmas császárnak adót, dézmát nem adna, a mely száz esztendőtül fogván dézmát adót, adtanak.

Hogy a békesség ellen a palánkot a minap a város földin csinálák, azzal ne adózzon: az lehetetlen, a mely 80 avagy több házú város is. Jól tudja Nagyságod, hogy a végezésben az is el vagyon végezve, hogy a mely palánkot a végezés ellen a békesség alatt csináltanak, elbontassék. — De mi sem elbontását annak nem kivántuk, noha Szőgyény palánkja egyik, a kit a jobbágyföldin a békesség ellen csináltak; és sem katonájátul, sem hajdujátul adót, dézmát nem kivánunk, noha méltán kivánhatnánk, mivel a mi földünkön laknak, szántnak, vetnek; hanem egyedül csak a várostul kivánjuk, és a zálogokat is azoktul hozattak; és mely órában az adót és dézmát behozzák, azontul elbocsátjuk, a mint felyül is megirtuk Nagyságodnak és a több uraknak is.

Azért Nagyságodtul, mint jóakaró igazságszerető ur régi barátunktul, bizonyos választ várunk, minthogy a vezér ő nagysága is mi tőlünk választ kiván.

Ezeknek utána Istennek ajánljuk Nagyságodat.

Datum Esztergom 1630 Die 28. Augusti.

Nagyságod, régi jóakaró ur szomszéd, régi barátja

Idem qui supra.

Küldem: Az tekintetes és Nagyságos urnak Groff Galanthai *Eszterházy Miklósnak*, szentelt vitéz, a felséges és hatalmas római császárnak titkos tanácsa, Zólyom és Bereg vármegyének főispánja, Magyarországnak Palatinusa és a kunoknak birája, Franko várának szabados és örökös ura etc. Minekünk régi jó akaró vitéz ur szomszéd barátunknak adassék. Kismarton.

Czimzetén a nádor kezétől e jegyzés: *Békesség ellen van építve.* (*Eredeti*, Repos: 71. *A kismartoni főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Bars, Hont és Nógrád 1630-iki sérelmei a török végbeliektől. Ez mostani új Hasszán Passa vezér 1630. esztendőben tött török violentiái ím az alól megírt rend szerint következnek:

Elsőben Anni 1630. die 29. Julii, a *knezicsi* mezőben, nem messze Kis Tapolcsántól, párkányi *Kara Memhet* és *Horvát Huszain* egynehány lóval lopván magokat, két főembert vágtak le, *Szerdahelyi* nevű *Istránt* sebesen hagyták, három inasgyermeket elvittenek, kik most is Budán a wezér thihajánál vannak. Sem azokat ki nem adták, sem penig a levágott emberinkről satisfactiót nem tettek, holott azokat a latrokat a *Szödéni* vitézek szintén Párkányra hajtották be, nem tagadhatják.

Másodszor ugyan a fellyül megirt hóban a falukra kapitány levelével ment ki két *nógrádi* német vitézünk; a *váczi* törökök igaz utjokban az egyiket levágták, a másikat — látván nem tarthatják az igazság ellen — visszabocsátották. De a levágott emberünkről semmi satisfactiót nem tettenek. És ugyan a tájban két nógrádi katona jött volna ide Ujvárba a prófuntmesterhez, azokat is igaz utjokban levágták az *esztergomi* és *párkányi* törökök; kiről mind ez ideig semmi satisfactiónk nincsen, sem a budai vezértől, sem az esztergomi béktől.

Harmadszor Szent-Jakab hónak első napján két német ment volt *Bersenybe* Nógrádból; igaz útjokban a bersenyi erdőn megfogták a törökök, rabul elvitték Budára, a Kaimakámnak adták; a kik most is ott vannak Budán. Eleget írt érette a nógrádi kapitány, de semmi haszna lett, mind e mai napig a szent békeség és az igazság ellen kezeknél tartják.

Ugyanaz időtájban két nógrádi német *Kemenczére* ment ki; az egyiket elfogták utjokban, most is Budán a csonka toronyban van; a másik haza szaladt volt. Errül sem tettek eleget.

Negyedszer in mense Augusto, *nógrádi* kapitány uramnak egy inasát, Sütöynek egy inasát, ismét a német sereg borbélyát és egy szegény rablegényt, kit azelőtt *Egerszög* alól ellopván erővel törökké tettek

volt és csak egy hete volt, hogy kiszabadult szegény, nem messze Nógrádtól kimentenek az erdőre mogyorózni, a *váczi* törökök mind négyet elvitték; kiket a nógrádi vitézek szintén Wáczig üldöztek be. A mely emberink és az inasok a pesti *Musztafa* béknél vannak, kikért eleget írt *Eszterházi Pál* uram, de semmi satisfactiót nem adtanak, hanem a szent békesség ellen mind e mai napig is Pesten tartják.

Ötödször in mense Septembris öt *nógrádi* katona mentenek Bél nevű falura nyomtatni; a *párkányi* törökök reá ütöttenek, mind az ötnek lovokat elvitték. Ki felől a nógrádi vicekapitány egynehányszor írt a mostani *esztergomi Mehemet* passának, de csak választ sem tett levelére, nem hogy visszaadatta volna lovaikat; maig is oda vannak azért, semmi úton nem restituáltatta.

Ugyanazon héten a *nógrádi* vitézeknek a kertjekből a füről két lovokat vitték el a *vácziak*, a kit most is nálok tartanak Váczon.

És ugyanakkor a nógrádiak pásztorukat is a marha mellől elvitték, az is oda vagyon. Ezen kívül éjjel-nappal csak Nógrád körül a hegyeken-völgyekben leselkednek a váczi törökök, lopnak, fosztnak, marhájokat a majorokban miattok nem tarthatják, mind ellopják unos untalan; ki felől sokszor panaszt tesznek a váczi béknek, de semmit nem teszen róla.

Hatodszor 2. die Augusti az esztergomi és párkányi törökök egynehány száz lóval, kiknek előttök járó az esztergomi bék parancsolatjából Musztha bék volt, a szent békeség ellen az ő fölsége véghelyére úgymint *Szödényre* tolvajmódon nyilván reáütöttek, a gyalogokban hármat levágtanak, egy-két lovú katonát vitéz embert levágták, egynehányat megsebesítettek, huszonnyolcz embert cseléddel együtt rabul elvittek volt, a kiket mégis vissza adának, de a megölt vitézinkért semmi satisfactiót nem tevének, sem a vitéz katonánk lovát meg nem adák, az is oda vagyon.

Hetedszer Szent Jakab napja előtt egy héttel *Szécsényen* lakozó *Budai Pálnak* egy lovas szolgáját *Zab* nevű puszta faluhelyről a *hatvani* törökök (elvitték) most is oda vagyon, nem tudhatják hova kótyavetyélték őtet.

Ugyanez időtájban Szt.-Jakab napkor *Szécséni* igazjáratbeli 6 katonánkat vágtak le a *szolnoki* törökök, kiről semmi satisfactiót nem tettenek.

Nyolczadikszor die 8. Octobris a *váczi* törökök *Buják* alá vecsernyei időtájban beütöttenek. Egy vitéz tizedes emberünket, más vitéz közlegényével együtt levágták, és ugyanazon vár alól egy asszonyt is ugyanakkor elvittenek, a ki maig is oda vagyon Váczon, és a levágott vitéz emberünkért is a wáczi bék semmi satisfactiót nem tett.

Kilenczedikszer in mense Augusto *palánki* ő Fölsége szolgáinak két lovát vitték el Palánk alól a *wáczi* törökök. Kiket most is ott benn tartanak ugyanazon wácziak.

Russórul egy holdult asszonyt ragadtanak s vittenek el; most is oda vagyon.

A *csábrági* pásztort, holdult lévén, im mindenestől is két hete van, hogy azon váczi törökök vágták le.

Tizedszer 2. die Octobris egy *palajtai* embernek *pesti váczi* törökök fejét vették a szántóban és a gyermekét elevenen vitték el az eke mellől, a ki most is oda vagyon, senki semmit nem teszen róla.

Tizenegyedszer három *palánki* vitéz katonánkat a kapitány levelével igaz járatban járván *Sápról* tavaly elvittenek; kinek az egyikét Budán levágták, ketteit ott fogva tartják.

Noha nem ez mostani wezér idétt történt e dolog, mindazonáltal a szent békeség ellen cselekedtek és az ellen tartják most is ott a ketteit.

Tizenkettedszer in mense Septembris a *párkányi esztergomi* törökök valami csavargók után, ki lázadván egy igaz járatbeli *damasdi* vitéz emberünket vágtak le *Bersenynél*, a kiről semmi satisfactiót nem tett az esztergomi bék, sem lovait még nem adatta vissza.

Tizenharmadikszor im csak ez napokban 14. Octobris a *wáczi* törökök egy *szécsényi* katonánk valami levelet hozván *Gyarmatba*, igaz utjában őtet levágták; eleget nem tettek arról is.

Tizennegyedszer im csak szintén most 21. die Octobris a *párkányi esztergomi* törökök a *Csifjári* kövön alól a *barsi* szőlőhegy alatt vágtak le egy *lévai Szabó Máté* nevű vitéz főhadnagyunkat harmadmagával, szolgáját sebben elvitték a lovaikkal együtt. A mely hadnagyunk lovát nyilván Esztergomban kótyavetyéltek föl is, kit a kapitány bék fia vett is meg.

Illyen nyilvánvaló gonosz cselekedetért is a szent békeség ellen sem a latrokat meg nem büntették, sem ez ideig a sebben elvitt szolgáját sem a lovaikat nem restituálták.

Tizenötödször in mense Novembris egymásután három hét alatt consequenter egymásután egy *hollókői* hajdút vágtanak le a *pesti wáczi* törökök *Zun* nevű pusztán. És csak azon nap előtt *Csittár* nevű falunál azon törökök egy *szécsényi* katonát vágtanak le.

Ismét innen *Szécsény* alól in mense Novembris egy éjjel a kertekből tizennégy lovat loptak el a *wáczi pesti* törökök; azok is oda vannak.

Tizenhatodszor 1630. Anni, die 9. Novembris éjjel az *esztergomi* törökök nyolcz lóval becsaptanak a faluvégen *Cristoph Gergely* nevű

nemes ember házát fölverték, három esztendős-férfigyermeket, ismét azon embernek egy attyafiát, Czekes László nevőt, ugyanakkor elvittek, a ki most is oda vagyon Esztergomban. Kiről satisfactio kellenék. Ezekkel penig volt esztergomi deli *Kurt*, a kinél a gyermekek voltanak.

Lapás Gyarmatról Ipot Gergely fiát vitték el a lopó törökök, a kiknek egyike az Ipot Gergely fiával Iski Kazinál van. Vala Iski Kazinak a társa deli *Veli*.

16. die Decembris a lovas katonákra, a kik Liptai Imrét kisérték Ujvárba, hogy Budára menjen követségbe, *Endréden* találtak a *párkányiak* és *esztergomiak*. Négy lovokot elvitték, a kik maig is oda vannak.

(Anno 1630. Ez mostani budai vezér Haszán Passa ideiben történt török violentiái rendszerint belől ebben megiratnak.)

(Eredeti fogalmazat *Rep: 71. A kismartoni főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Mehemmet budai pasa négy levele gr. Eszterházy Miklóshoz. 1625/26. I. Mi vezér Mehemmet passa, Istennek engedelméből hatalmas és győzhetetlen császárunknak a tengeren innen levő várai s hadainak főigazgató *szerdárja*, gondviselője, és fő helytartója mostan Budán.

Tekintetes Nagyságos Ur, minékünk vitézlő kedves szomszéd barátunk! Minden hozzánk illendő dologban igaz barátságnnkat ajánlván, Istentől minden jókat kivánunk megadatni te Nagyságodnak.

A *marosi* jobbágynak kezéből elvöttük a Nagyságod levelét, és abban minekünk mit irt legyen, megértettük.

Irta azt Nagyságod, hogy a faluk felől ennekelőtte a két császárnak képebeliek úgy szóllottak volna és végeztek volna egymással, hogy mind a két részről Szt.-Márton napjára commissió légyen. De addig a napig, a mely faluk hódoltanak addig, azok ugyan most is hódoljanak, s a mellyek nem holdoltak, azoknak is dolgok akkor osztán eligazítassanak.

De jó urbáratom, e faluk behódoltatása felől, hogy kitül hódultatott mostan, kitül lött: azt meg nem írta Nagyságod panasztételi között. És így lévén, nem tudhatjuk, hogy kitül lött bántások a szegénységnek, a végezés és szent békesség ellen? hogy azokat megbüntethetnénk; hanem minden voltaképpen bűségessen megírja Nagyságod. A mi a két hatalmas császár között lett, végeztetett és véghez ment, szükség, hogy az a szent békesség felől becsületben megtartassék köztünk. Fő és kiváltképpen, holott lám mostan a békességben a szegénység mind

aratásban, kaszálásban, kereskedésében szabadon és bizvást jár kel köztünk; mert senkitől semmi bántások háborgatások tőlünk nincsen. Hanem az kivántatik vitéz szomszéd urbarátunk, hogy azok a faluk, a mellyek ez ideig bejártak és holdoltak, azok ez után is bejárjanak és holdoljanak, meghagyja parancsolja Nagyságod vastagon mindeniknek. És így lévén s ez okkal, ők is nagy szép békével maradhatnak. És mégis mondom, hogy illyen módon lévén, semminemű akadályok nem maradhatnak.

Hanem valamint megbecsüli onnan a részről ezt a szent békességet ti kegyelmetek, mi is semmiképpen semmi gonoszra sem okot, sem szabadságot senkinek nem adunk; hanem szép módjával becsületben megtartjuk igen is. Édes barátom, mi magunkat, mint hogy ez ideig mindenképpen a szent békesség megbecsülőjének s megtartójának tudtuk s tartottuk lenni, úgy ennek utána is megbecsüljük és megtartjuk, úgy tudja Nagyságod.

Isten éltesse jó egészségben Nagyságodat.

Datæ sunt Budæ, 3. die Julii secundum vetus calendarium Anno 1625.

Nagyságodnak jóakaró szomszéd urbarátja.

Idem, qui supra.

Kívül: Tek. és Ngos vitéz urnak, Galantai gróff Eszterházy Miklósnak, római császár tanácsának, Magyarországban Birájának, komornikjának és érsekujvári főkapitányának és generalissának stb. Minekünk vitézlő kedves szomszéd ur barátunknak adassék.

II. Mi vezér Mehemmet passa, Istennek engedelméből hatalmas és győzhetetlen császárunknak a tengeren innen levő várainak s hadainak főigazgató *szerdárja*, gondviselője és főhelytartója mostan Budán.

Vitézlő Nagyságos Urbarátom! Isten áldása legyen Nagyságodon.

Ez úttal Nagyságodnak becsületes barátunknak levele, jobbágy által jövén, meg lett adva. És becsülettel vevén, megfordítatván, minden abban való irástok szerint való dolgokat megértettük. A mindenható Isten Nagyságodnak becsületes barátunknak sok jókat adjon.

Ez uttal, irástok szerint, mind a négy felé ismét fenyítő leveleinket küldöttük, és minden ember magát a szent békességhez tartsa, úgymond, vastagon meghagytuk, parancsoltuk.

Sőt az *egri* passának is levelet irván igen meghagytuk, hogy magát igen szépen a békességhez tartsa.

Minapiban a *fileki* kapitány *Bosnyák Tamás* írta panaszokat az egri passának tudtára adván választ kivántunk volt tőle. Ez uttal az egri

passátul és az ott való agáktul a minemű levelek jöttek és a mit írtak, Bosnyák Tamásnak megirván tudtára adtuk. És e megnevezett Bosnyák Tamásnak a minemű levelet irtunk, annak egyik páriáját Nagyságodnak barátunknak im írva oda küldöttük. Azt olvasván azokban minden dolog értéstekre lészen. És az egri passátul ennek utánna valaminemű hír jövend, te Nagyságodnak barátunknak tudtára lészen.

Isten tudja, hogy mi mindenkor az áldott és szent békességnek megbecsülői vagyunk s ennek utánna is pedig ez barátodat a szent békesség szeretőjének tudjad lenni.

Bosnyák Tamáshoz is az illik penig, hogy ez illyetén kötődéseket hátratévén, az eleitül fogván szokott dolgokban ellent ne tartson.

És mi is az egri passának erőssen megparancsoltuk, hogy igen szép barátságossan és szeretettel legyen, és hogy magát a szent békességhez tartsa.

S ezeknek utánna a mindenható Isten Nagyságodat jó Ur barátom sokáig éltesse.

Budán Szent Mihálynap tájban iratott 1625. esztendőben.

Nagyságodnak jóakaró ur barátja

Idem qui supra.

Kívül: Tekintetes és Nagyságos vitéz urnak, Groff Eszterházy Miklósnak, római császár tanácsának, Magyarországban Birájának és komornikjának, Dunántul való végházai generálissának és érsekujvári főkapitányának stb. nekünk kedves vitézlő ur barátunknak adassék.

III. Mi vezér Mehemmet passa, stb. (mint az előbbieken).

Tekintetes és Nagyságos minékünk kedves vitézlő ur barátunk! Minden hozzánk illendő dologban uri barátságunkat és jó szomszédságunkat ajánljuk Nagyságodnak.

És ezért kelle vitéz szomszéd ur barátunk e levelünkkel Nagyságodat megtalálnunk, ez levelünk megadó bosznaszaraÿli *olasz Szőtts Péter*, Mathiasnak fia, supplicatiójában adá értésünkre, hogy vagyon ott Nagyságod mellett egy olasz Szűts, az is bosznaszaraÿli, melynek az atyjáról *Páll Nicolittÿ* neve, Nicolának fia, ki ő néki bizonyos adossággal tartoznék; és kére azon minket, hogy szabadságot adnánk néki oda fel menésére; és hogy Nagyságodnak is barátságossan irnánk mellette, hogy ne lenne ellentartó annak megadatásában véle.

Im fölment azért e levelünk mellett ez Péter. És kivántatik, hogy Nagyságod — igazságszerető ur lévén — semmi ellent benne nem tartván, igen szépen megelégíttesse Pál Nicolittal pénzről pénzig, hogy mi is hasonlóképpen cselekedtessünk az övéjöknek, ha valamiben kivántatandik. Mellyet most is mind szüntelen megcselekedünk, mert tarto-

zunk tudjuk mindennel igazat tétetni és szolgáltatni, a mikor a szükség kívánja.

Az okáért mi is kérjük Nagyságodat barátságossan, hogy ezúttal Pállal megelégíttesse a fölment olasz Pétert, és megörvendeztesse, mert ez is adós másnak tudja Nagyságod.

Isten éltesse egésségben Nagyságodat.

Data sunt Budæ 20 die Novembris secundum vetus calendarium. Anno 1625.

Nagyságodnak jóakaró ur barátja

Idem qui supra.

Kívül: Tekintetes és Nagyságos vitéz urnak groff Galanthai Eszterházy Miklósnak, Magyar Ország Palatinussának, a kunok örökös Birájának, római császár belső tanácsának, komornikjának és helytartójának Magyarországban, nékünk vitézlő kedves ur barátunknak adassék.

IV. Mi vezér Mehemmet passa, stb. (mint fennebb).

Tekintetes és Nagyságos vitéz szomszéd ur barátunk, jó szomszédságos barátságunkat ajánljuk Nagyságodnak.

Ez barátotoknak két izben küldött levelei, jövén, megadattak. Es mind a kettőt megfordíttatván. azokban mind mi volt írva mindazokat megértettük. A többi között azt írta Nagyságod, hogy a *bujáki* kapitány panaszképpen azt írta Nagyságodnak, hogy a *hatvani* vitézek másokkal együtt együvé ütvén magokat csataképpen Buják vára alá száguldanak és ellenségösképpen tartják magokat; a mely dolog a két császár között való szent békességnek ellene vagyon. És hogy mihozzánk az illenék, hogy a mi botunk alatt állókat fenyítékben tartanók; és hogy a gonoszul tevőket érdemök szerént megbüntetnénk, mert afféle gonosz emberök okot adnának a két hatalmas császárok között végeztetett és nagy munkával, fáradsággal és sok költséggel lött szent békességnek megsértésére, a ki miatt osztán a nagy emböröknek viszontag nagy gondok és busulások fogna lenni.

Jó és becsületes Nagyságos ur barátom, mi még ennekelőtte is, minekelőtte a Nagyságod levelei nem jöttek volt is, mindnégyfelé írtam volt a felől, és im mostan ismét még különben írtam.

De jó ur barátom akar az *egri* passától s akar az agáktul, s akar a *hatvani* bégtül és a végbeli vitézektül panaszlevelek jöttek az alattattok valókra, hogy csatára mennek, utakat állanak és embereinket ölik, vágják; és hogy éjjel-nappal nyughatatlanok volnának: utánnok üzőben mentőn ki menvén, a mieink azt mondák.

Jó ur barátom, a gyarmati mezőben lött végezésnek utánna immár

minékünk fölötte igen sok kárvallásink löttek. Ha mindazokat előnevezném, fejét is fájlalnánk vele Nagyságodnak csak. De egynehányat említök csak elő azokban :

Ez napokban, nem régön, három *pesti* martalócz ráczok, melyek egyik az negyedik jűzbasi volt, mentek volt *Kerepesre* magok dolgában. És 12 lovú katona reájok ütvén, a jűzbasit két martalóczczal együtt levágták, és az egyik martalócz elszaladott.

És ismét a vácziak közzöl is három *váczi* török és egy budai jancsár, dolgokban mentenek volt Vácz mellett *Szilágy* nevő faluban, s azon éjjel a *szétsényi* Kozma Mihály nevű kalavuz, 20 vagy 30 lóval lévén, a faluban megnyomták őket, a janicsárt is levágták, és a három váczi töröknek is ketteit levágták, s az egyik elszaladott.

És mostan a *hatvani* bégtül levél jövén, a hatvaniak közzül *Merdán fia Hüszein iszpaja* és *besli Durák*, e kettő, magok dolgában *Turára* menvén, mely csak közel vagyon Hatvanhoz, nyolcz lovú *szétsényi* katonák megütvén a falut éjjel, mind a kettőt levágták. S a hatvaniaknak hír menvén és üzőben utánnok menvén, *Prin* nevű falun őket elérvén, ketteit elfogták, s a többi elszaladott.

És ismét az *egri* gyomliák közzül egy gyomlia *Szalóka* nevű egy falura dolgában menvén, ugyanott a faluban a *filekiek* levágták. Mellyet az egri passa panaszképpen megírt ide. — És másik gyomlia is ugyanonnan Egerből Hatvanba jövet, azt is a filekiek levágták, s ezt is az egri passa adta értésünkre levelében.

És ismét e levélirásunknak előtte úgy mint tiz nappal ez *budai* azapok közzül *Hüszein* és *Rézván* csak ide *Budakeszire* mentek volt, mely csak egy jó mélyföldnyire is nincsen ide Budához oly közel vagyon, és Hüszeint levágták, s a Rézván elszaladott.

Ihon azért, vitéz ur barátom, csak e közel való napokban is mennyi sok káraink löttek minékünk, hogy a többit bár elhagyjam is, im érti Nagyságod.

Kiváltképpen a *Beszperimi* kapitánnak a mennyi sok gonosz cselekedeti vannak a két császár között való békességnek ellene, a mellyek immár semmiképen el nem szenvedhetők. A békességnek ellene két avagy három szandságságon belől *Tholna* tartományában és *Koppán* tartományában, Mohács tartományában lakó szegénységre a minémű nagy fenyíték alatt való parancsolatleveleket küldözött, azoknak páriáit *Bécsbe* a fővezérnek és *Althán* ő nagyságának is fölküldöztük egy vagy két izben is. És a válaszát a mai nap is várjuk alákűldetni.

És ezt is írta Nagyságod, hogy noha eddig kellett volna e szent békességnek confirmátióját és megerősítését a fényes portáról megho-

zatnunk. — Jó ur barátom, e dologban mind a két félnek képekbéliek a *gyarmati* mezőben egymással szólván beszélvén, az *kötés* szerént adott menedéknek kívüle való más menedéknek adására semmi szükség immár nem maradott.

És ezt is irta Nagyságod, hogy római császár ő fölsége immár *Althánt* a véghelyekbe alá fogja küldeni, hogy akár a megerősítésnek menedékjére szorgalmatos gondviselő légyen s akar a békesség ellen, ha valami olly esnék, azokra vigyázó légyen. És a mellyek a végezés szerént beholdoltatandók lesznek, mondom, hogy mindezeket meglássa, azért bocsátja ő Felsége. «Kérem azért — úgymond — Nagyságodat, mint a ki a hatalmas császártul e dologban onnan a részről főül rendeltetett, hogy legyen szorgalmatos». Ezt írta Nagyságod.

Jó Nagyságos ur barátom, nékünk köllenék ezeket inkább irnunk, a kiket Nagyságod irt minékünk. Mert ti Nagyságotok barátjuk ez illyen jó és hasznos dolgot elhallasztván, ez ideig a hátramaradott dolgok meg nem látódtanak. Imé azért immár *Althán* ur barátunk ő nagysága is *Győrben* elérközött és hinnivaló, hogy onnan *Komáromban jő*. Mi eddig a mire mönedéköt adtunk, ismét ugyanazon vagyunk most is, és hiszem Istent, hogy meg is bizonyítjuk szónkat.

De jó ur barátom az onnan lévő károk fölötte igen sokak, mellyekkel nem is akaránk ugyannyira busíttani te Nagyságodat előszámlálásival mindenestül. Hanem ha akartok dolgot látni, tehát egy nappal legyön előbb, s ha nem akartok jó ur barátom, tehát azt is adjátok valóban értésünkre.

És a Tatár *Ibrahim agátul* [1]) való igasságodnak követése felől is a

[1]) A tatár Ibrahim nem tagadhatta meg magától az elégtételt, hogy egy fenhéjázó levéllel maga is felkeresse ez ügyben a nádort:

«Hozzám illendő tisztességbeli barátságos szolgálatomnak ajánlásának utána Istentül jó egésséget kivánok Nagyságodnak.

Tekintetes Ngos vitéz ur barátom, Ngtul felette igen jó néven vöttem, hogy Ngod Budára hivattatott; mert az nélkül is vagyon két esztendeje, hogy Budát nem látám és az vezérrel ő Ngval szemben nem voltam. Hogy pedig Ngod reám panaszolt, azt Ngodnak megszolgálom s Illeinek is köszönöm, hogy a mely levelet Ngod én felőlem nekie írt, házamhoz küldte a nagyságos bék, házamnal nem levén azontul utánam küldte és törökre fordítván az divánban a hatalmas vezér előtt elolvastatott és noha Ngod gyalázatot írt, én azon igen örvendek, mert a mi hatalmas vezérünk ollyan okos eszes hatalmas ur, hogy mindeneknek igazat teszen, sőt a Ngod leveleit elolvasván a diványban, valaki hallotta minden csudálkozott rajta, hogy Ngod, Magyarország Palatinussa lévén, egy ollyan kicsin egy-

mit irtál, azt is megértöttem. — Azonnal hivattam azért ide és a levélben irott panaszodat eleiben adtam. És azt felelé arra, hogy ő nem adós többel, hanem csak egy *japugg*al és száz levél *szermával;* és hogy Nagyságodnak is arra pöcsétes mönedékje vagyon az ű kezéhöz adva, azt mondá. És hogy eddig is abban múlt, hogy nem tehette volt szerét ezeknek; de immár mind a japugnak s mind a szermának szőrét tötte, készen vannak. Hanem, hogy egy maga emberétől küldje úgymond kezemhöz ő nagysága az én hitlevelemet és kezemhöz adván, én is másik kezemmel mindjárt annak kezéhez adom mind a japugot s mind a szermát. Isten ótalmazzon, úgymond, én az én adósságomat el nem

nehány forint érő marháért illyen hatalmas vezérnek fejét fájlalja; holott ennek a mi hatalmas vezér urunknak mostan is vagyon kétszáz keresztyén rabja, a melyeket mind tolvajságon fogtanak, de soha ő Nga csak egy rabot is pénzen avagy sarczon ki nem bocsátott; mert hála Istennek ő Ngának annyi nagy urasága vagyon s ollyan fő vezér, hogy győzhetetlen császár urunknak huszonöt esztendőtül fogván ennél főbb vezére nem volt. Csak Miszirben is nyolcz esztendeig császárul uralkodott. Mostan is egész a tengerig és sok országokig minden passák, békek, függnek (tőle). Csak azon csudálkozunk, hogy Ngod illyen kicsiny dologért ő Ngát búsította, holott ennekem is mind a *japukot*, mind penig a *szermát* megkellett mutatnom, hogy látta ő Nga mennyi kicsin dologért a panasz. Mert ollyan igaz törvénytevő. Isten-félő ur ez a hatalmas vezér, hogy senki panaszaért senkit nem büntet mód nélkül, hanem mindeneket eleiben hivat és jól meghallgatván és megértvén miért legyen a panasz, mindent érdeme szerint büntet. Ngod is én reám méltatlan panaszolt, mert énnekem ebben semmi vétkem nincsen, hogy ennyi ideig haladott e dolog, hanem *Czéténié*, a mellyet mind Bassák urak is jól tudnak és kitanultak; mikor a Békességszerzésnek idein *Szögyénben* volt Ngtok, akkor is megmondtam, hogy valameddig ennekem Czéténitül az enyim meg nem leszen, mindaddig én a Ngdét kezembül ki nem eresztem. De az enyimet csak az elmult héten küldte. Ngod is mostan valakit ide bocsát az én hitlevelemmel, én akár parasztember legyen, akárki más, azon órában, a mivel tartozom, kezihez küldöm Ngodnak így, hogy egyik kezembül a marhát adom, másikkal a hitlevelet veszem. De valameddig az én hitlevelemet ide nem hozzák, mindaddig én a marhát kezembül nem bocsátom; mivel a többiért is ideküldött Ngod, ezt is innét vigyék el. Ezzel Istennek ajánlom Ngodat.

Datum *Esztergom*, 1626. Die 18. februarii

Ngod régi vitéz barátja

Tattár Ibraim Agha.

P. S. Ha penig Ngod csak Szőgyénbe küldi is bizonyos levéllel emberit, en Oszman agátul oda küldöm.

tagadom, hanem a mint hogy a több adósságimat megadtam, úgy ezt is azonnal a maradékot megadom úgymond.

Isten éltesse sokáig Nagyságodat.

Datæ sunt Budæ, 7. die Februarii secundum vetus calendarium Anno 1626.

Nagyságodnak jóakaró ur barátja

Idem qui supra.

Czímzet: Tekintetes és Nagyságos vitezlő urnak, Groff Eszterházy Miklósnak, Magyarország palatinussának, a kunok örökös Birájának, Zólyom és Beregh vármegyéknek főispánjának, szentelt vitéznek, római császár belső tanácsának, komornikjának és helytartójának Magyarországban. Nékünk vitéz szomszéd barátunknak adassék.

(Mindannyi *eredeti*. Repos: 71. A *kismartoni főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Török-magyar jegyzékváltás 1571-ből. Esztergom 1543-ik évi eleste s a nógrád-honti várak 1552 iki bukása után a török majdnem másfélszáz éven át kitartó s úgyszólván folytonos kisérleteket tett, hogy a magyar bányavárosokat hatalmába kerítse. Legközelebb esett hozzá s legkönnyebben elfoglalhatónak tetszett neki a különben is igen megközelíthető, nyilt *Bakabánya*, mely igen sokat szenvedett tőle. A szerencsétlen várost a törökök felírták a hódoltsági lajstromba s az óta a budai — 1663 óta az érsekújvári pasák s különösen a nógrádi bégek számtalan levélben szólították fel, hogy hódoljon be. Midőn pedig ez, a szövetségben álló többi hat bányavárosra támaszkodva, a felszólításokat visszautasította, rabló mozlim csapatok jelentek meg alatta, néhányszor elhajtották egész marhaállományát, lakosaiból többet rabságba hurczoltak, sőt a várost néhányszor fel is égették. Gyűjteményünkben levő s Bakabánya meghódolását követelő számos ilyen török levél közül, jelenleg bemutatunk kettőt s közöljük egyúttal a városi helyőrség derék kapitányának, *Horváth Györgynek* e levelekre adott önérzetes, igazán magyar tiszthez méltó válaszait.

1. «Az vitézlő férfiúnak, Horváth Györgynek, Bakabányaiak uroknak, nékünk vitézlő Barátunknak Bakabányán.

Mi Muztafa Pasa, az hatalmas Török Császárnak főhelytartója Budán és gondviselője Magyarországnak.

Vitézlő Barátunk! Köszönetünk és barátságunk ajánlásának utána ezőn kérünk k. mint jó barátunkat, hogy a bakabányaiaknak hagyja meg kd, hogy az adójokat adják be az nógrádi Isza Béknek, ne történjék valami háborúság belőle és ő rajtak is ne essék valami nyomorúság.

Miért hogy Isza Béknek tisztihöz vagyon foglalva ugyan és kivánság hűek (*így*), hogy kd ebben ellentartó ne legyen. Isten tartsa meg kd. Datum Buda 27. die Aprilis, 1571. Jó választ várunk.»

(Másolata Körmöczbánya levélt. Tom. I. fons 26. fasc. 5. no 628. A levél Bakabányára május 1-én érkezett.)

2. «Ez levél adassék az vitézlő Horváth Györgynek bakabányai kapitánynak, nekem szomszéd Barátomnak.

Köszönetemet írom mint szomszéd Barátomnak. Csudálkozom én kden, hogy ennek előtte írtam vala és küldtem vala knek és mind az bakabányai bíráknak levelet, kiben megjelentettem vala, hogy az hatalmas császár író Békje és képe, az ő hatalmasságának akaratjából az én zsoldomban írták volna Bakabányát minden jövedelmével. De levelemet sem nézték, sem választot reája nem tevétek. Nem tudom, micsoda az oka, hogy az adót be nem adják onnaid az bírák és polgárok, noha az hatalmas császár és az király között frigy vagyon. Én az frigyet nem bántom, sem akarom megszegnem; csak én az enyimet kévánom, azaz, az bíráktúl s mind az egész várostúl az adót és az summát, a miben én velem megsummálnak. Mindazáltal nem értem, ha kd nem hagyja-e beadni, vagy ő magok akaratjok? Azért én nékem az én levelem látván k., aggya tuttomra, leszen-e, avagy nem? Lám mi innen mind az párkán körül való falukról, sőt még onnaid alább való városokról, falukról mind adójokat, szolgálatjokat oda fel megengedjük és elbocsátjuk. Te k. pedig-len az ott valóknak nem hagyja beadni adójokat. Ha az frigy két fejedelem között meg vagyon, az városbelieket énnekem az hatalmas császár zsoldomba adta. Azért k. erőltesse az várasiakat, bírákat, polgárokat, hogy hozzák meg adójokat; ne valljanak azok is kárt szegények, avagy írja meg énnekem k., hogy ha leszen-e, avagy nem, hogy én is ennek utána tudjam honnan várnom meg az enyimet. Erre énnekem választ tegyen k., leszen-e avagy nem, mihez tartsuk magunkat. Az Isten tartsa meg kgdet jó egészségben. Datum ex castello Nógrád. 28. die Aprilis, 1571.

Nógrádi, drégelyi Isza
Szanczÿak Beek.

(Másolata u. o. 629. sz. alatt.)

1. «Ez levél adassék az nagyságos Muztafa Passának, az hatalmas török császárnak Budán helytartójának, énnékem tisztelendő uramnak keziben.

Nagyságos uram! Köszönetemnek és szolgálatom ajánlásának utána. Megértettem az Ngod levelit, mit ír Ngod, hogy én az bakabányaiakot reá erőltessem, hogy ők az nógrádi Iza bégnek adót adnának, miért hogy az Bakabánya az nógrádi bégséghez volna foglalva.

Bizony csudálkozom én Ngodon, hogy Ngod azt írja. Mert Bakabánya soha csak egy pínz érő adót sem fizetett az nógrádi bégnek, sem semminemő töröknek soha. Hódolt sem volt, nem is vélem, hogy az én kegyelmes uram, római császár ő felge ezekről is elfeledkezett volna, mikor az frigyet az ti hatalmas császártokkal megszerzették és elvégezték; mert ez bakabányaiak az én kegyelmes uramnak és fejedelmemnek mindenkoron hívei voltak és az még mely bennek élni fog, örökké hívségesek akarnak országában lenni, mint szinték az ő felge több hívei, kik vagyunk. Mindazáltal ebből is értheti Ngod, hogy őket az én kegyelmes uram és fejedelmem nem akarja az több hívei közől kiszakasztani, hanem engem azért tart itt ő felge az sok jámbor vitéz emberekkel, hogy nem akarja őket soha meghódoltatni, hanem az mi tehetségünk szerint megótalmazzuk és az mi hazánknak szolgálhassunk. Tudom, hogy Ngod az igazat szereti és megtudja gondolni, nem szerez Ngod gondot az két császár között és nem is kivánhatja Ngod, ki soha nem volt, sem is leszen. Kérem Ngodot, hogy Ngod parancsoljon az nógrádi bégnek, hogy ilyen formán ne csatáztasson ide mi felénk, kárt ne tegyen az én kegmes uram jobbágyiban, se ő magokban, se marhájokban, az mint minden nap míveli mind az lovas törökek és martalóczok által, hogy Ngodnak ne érkezzék ennek utána is gondja ő miattok és Ngod az két császár között való fogadást és hiteket ne szegje meg, hanem Ngod az ő hitek és fogadások szerint szomszédságképen lakozzék. Hiszem azért, hogy az én kegmes uramnak, ő felgének gondja vagyon és leszen is megótalmazni az ő híveit ellenségi ellen. Az Úr Isten tartsa meg Ngodot. Költ Bakabányán, 1. Maÿ. 1571.

Horváth György bakabányai
ő felge kapitánya, m. p.

(Másolata u. o. 575. sz. Ime úgy melegében milyen választ adott Horváth György bakai kapitány a hatalmas budai basának!)

2. «Ez levél adassék az Ngos Iza Bégnek, nógrádi és drégelyi Zanchyakyának, énnékem tisztelendő szomszéd uramnak és barátomnak.

Köszönetemet és tisztességes szolgálatomat írom Ngodnak, mint jó szomszéd uramnak. Megértettem az kegd levelét, mit ír kegd, hogy én az bakabányaiakot beküldjem kegdhez és hogy knek adót adjanak. Bizony csudálkozom én kegden, hogy affélit most csak meg is tud gondolni, ilyen erős hit és megszerzett frigy alatt, ez két hatalmas császár között. Mert jól tudja kegd, hogy Bakabánya soha hódolt nem volt, nem is leszen és nem is illenék most az frigy alatt ilyen fent, az én kegmes uram és császárom főházát hódoltatni. Hol azt írja kegd, hogy az frigynek békit kezdesz hagyni, és megveszed rajtok az adót, most is elég

kárt tétet kegd, kit meghigyj, hogy szinte az portárúl érkezik knek hamar való nap érte gondja, miért hogy ilyen módon az ti hatalmas császártok hitit és erős fogadását megszegetted és most sem tartjátok meg, hanem annál inkábbúl őtet az ő hitiben és fogadásában alázatod (*így*). Azért kérem kegdet, hogy kegd hagyja meg az vajdáknak és agáknak, hogy ilyen formán ki ne bocsássák az vitézeket, azaz lator martalóczokat, ki az hatalmas császártok hiti és fogadása ellen kárt tesznek az én kegmes fejedelmem híveiben; mert bizony énnekem is gondom leszen reá és vagyon is, hogy ha valamelyet közőlök kapathatok, soha oly jó vítéz ember nem lehet, kit mindjárast nyársba nem vonatok. Mert az ilyen erős frigy alatt ember lator ellen nem tud ereszkedni. Meg is kérem kegdet, hogy afféle írásnak, ki nem képes és nem is illik, békit hagyjon. Ezt akartam az kegd levelire választ tennem és tudtodra adnom. Isten tartsa meg N. Költ Bakabányán 1. die Maÿ. 1571.

Horváth György bakabányai
ő felge kapitánya, m. p.»

(Másolata u. o. 578. sz. Mily szépen megtartja Horváth az illem két fokát a szultán helytartója — és az alacsonyabb rangú béggel szemben! Különben meglátszik, hogy a magyar kapitány nemcsak a kardot, hanem a tollat is tudta forgatni.)

Matunák Mihály.

Balassagyarmat veszedelme 1639. szept. 28-án. A hét magyar bányavárosnak: Körmöcz-, Selmecz-, Besztercze-, Baka-, Új-, Béla- és Libethbányának, továbbá Zólyom és Hodrusbányának, Körmöczre.

«Nemzetes stb. Szolgálatunk stb. Magunk is jól tudhatjuk, hogy eddig minden voltaképen megérthette és meg is hallhatta ez mi mostani megromlott állapotunkot s veszedelmünköt, noha kegyelmetek eddig némely részről megtudhatta. De hogy jobbadon és világosabban megértse kgtek, akaránk magunk is veszedelmes állapotunkról informálnunk levelünk által kegteket. Mivel *ez elmúlt étszaka, mintegy éjfél után egy órakor tájban, az természet szerint való pogány ellenség, pesti, budai, váczi és esztergomi török nagy véletlenül egész várasunkra az setétben reánk ütött és várasunkra becsapott.* Az hírét magokkal hozván, az mikor némely paraszt ember hírt hozott volna felőlök, immár akkor az egész várasunkot mindenestől ellepte és megkörnyékezte. Azon szempillantásban mindgyárast egynéhány álgyúval és taraczkkal elégszer lövettünk, dobot üttettünk és azonnal összegyűlekeztünk, az mint

lehetett, az kik bejöhettenek az belső præsidiumunkban (vár), nagy sokan bejöttenek; de *az egész várasunkat azonnal meggyujtották*, sok feles háznak az tűzet neki vitték; egy szóval *az egész várasunk mind megégett, sokan az emberekben, az vitézlő rendben, asszonyokban, leányokban és gyermekekben elvittenek rabságban, kiknek fejeket szedték, elegen is megégtenek és némelyeket közülök kútban ugrattanak és világon valamink volt, kit gyermekségünktől fogvást kerestünk: pénzünk, egyetmásunk, búzánk, szénánk, marhánk, azaz hogy mindenünk, mind egyszersmind oda veszett.* Marháinkot, szarvas mindenféle marhánkot és juhainkot elhajtották, minekünk szegény megromlott gyarmatiaknak felette nagy károunkra és fogyatkozásunkra, romlásunkra. De ezekről semmit sem tehetünk, immáron mi rajtunk megesett, patientia (türelem); de ha Isten ezeket ostorúl bocsátotta reánk, békeséges tűréssel kelletik az mi kegyelmes Istenünktől szenvednünk. Ezek az megtörtént állapatok mind így lévén, kérjük, tökéletesen higyje el kgtek, melyben semmi kétségünk, nem is kételkedünk, hogy el nem hinné kgtek. Annak okájáért akaránk kgteket egész seregűl, mind nemesség s mind peniglen egész seregűl megtalálnunk és kérnünk nagy alázatosan, méltóztatnák kgtek jó akaratját mutatni hozzánk, rendelne valami bizonyos segítséget helyünkben, ide Gyarmatban, küldene népet közinkben; mert számtalan sokaknak az vitézlő rendben feleségekkel gyermekekkel ki kellett menniek. Oka sem egyéb, hanem az, hogy egy falat kenyerek, életjek, búzájok, teljeséggesen — az mint feljebb is megíránk — semmijek sem maradott szegényeknek. Kénytelen ki kellett az helyből menniek, az ki mind ő Felgének, az mi kgmes urunknak, országunknak és helyünknek nem kevés károunkra vagyon és leszen is. Azon is felette igen igen kérjük kegteket, mint hazánk fiait, minékünk jóakaró urainkot, fauthorinkot (pártfogóinkat), méltóztatnék valami puskaport és ólmot is rendelni. Abból is nagy fogyatkozásunk vagyon, mivel gyakorta, ha török hírünk vagyon, és lövetni kelletik az szokás szerint, örömest néha többet lövetnénk, de elégséges ólmunk és porunk nem leszen, csak békét kell hagynunk. Kegtek, az egész bányavárasokban jóakaró uraink szánjon meg bennünket és legyen is valami tekintet ktektől helyünkre és magunkra, melyben semmi kétségünk nincs, hogy jó akaratját megvonná tőlünk. Kiért, ha mi jót cselekszik ktek velünk, Isten imádók akarunk kegtekért lenni és ha élhetünk teljes életünkben meg is igyekezünk szolgálnunk. Azon felett kegtek minekünk is parancsoljon, az mire elégségesek lehetünk, jó szívvel és szeretettel szolgálunk kteknek. Szóval is izenünk kegteknek. Kérjük, higyje el szavát követünknek mindenekben. Jó és bizonyos választ várunk kegtektől. Tartsa és éltesse Isten kteket sok eszten-

deig jó egészségben, nagy szerencsésen. Kelt gyarmati várban 1639. évi szeptember hó 28-ik napján.

Nemzetes stb. uraságtok

legkészségésebb szolgái, barátai és szomszédai

Ő Felge kapitánya, nemesek stb.

az egész járással, akik a mi balassagyarmati várunkban laknak.

(Eredetije a körmöczbányai városi levélt. Tom. II. fons 26. fasc. 8. no 2136.) Közli: *Matunák Mihály.*

A czigányok fővajdájának patense 1574-ből. Bizony nem kicsiny és nem megvetendő méltóság lehetett hajdanában a czigányok fővajdája, mert ime a cs. és kir. hadi levéltárban, ott hol főurak, főnemesek ezredeket toborzó megbízásai nyugszanak, fekszik egy czigány fővajda császári megbízó levele is, melyet *Miksa* magyar király *Ghemes Albert* számára kiállíttatott.

Az okmány latinnyelvű, külalakra olyan mint a többi császári patensek, élén a kiállítás keltével, mi 1574 márczius 26-ika, mely után következik:

«Nos *Maximilianus* etc. etc. (a császár és király teljes czíme) universis et singulis dominis Praelatis, Baronibus, Capitaneis, Civitatum, Oppidorum et aliorum locorum Rectoribus, item nostris aliis fidelibus subditis, in Regno Nostro Hungariæ constitutis, salutem et gratiam. Vagyis a király szokásos üdvözlete a főpapokhoz, főurakhoz, a városok, várak kapitányaihoz és más helyek előljáróihoz és minden egyéb magyar királyságában levő híveihez, kiknek üdvözletét és kegyelmét küldi. Ez után tudatja, hogy *Ghemes Albertnek*, kit az «egregio» jelzővel tisztel meg, «ama hűséges szolgálataiért, melyeket neki tulajdonítanak, s melyeket Magyarországon a királynak és az egész kereszténységnek tett: «vojvodatum, sive Præfecturam czingarorum, in dicti regni Nostri Hungariæ partibus superioribus subditione nostra existentiunt, elementer conferre dignatus esse»; azaz neki a Felső-Magyarországon levő czigányok fölött a vajdai, vagyis előljárói tisztséget kegyelmesen adományozni méltóztatott, kimondván a patens továbbá, hogy Ghemes az említett czigányok fölött minden hatalmat gyakorol s jogosítva van azon illetményeket beszedni, melyeket beszedni szokásos s melyeket elődei is élveztek. Kötelességévé teszi azonban a vajdának, hogy egész erejével és befolyásával oda fog hatni, miszerint a czigányok a lakosságnak. . . .

Itt az okirat rothadás következtében olvashatatlan ugyan, de nem nehéz, kivált a folytatást tekintve, kiegészíteni. A folytatás így szól:

. . . «őket kellően megfenyítse, mert ellenkező esetben, kivált ha még személyére is panasz lenne, a vajdaságtól is meg fog fosztatni.»

«A kezdetben megnevezetteknek tehát kegyelmesen parancsoljuk, hogy Ghemes Albertnek a czigányok fölött való szabad bíráskodást és rendelkezést ne csak megengedjék, de sőt őt hivatala teljesítésében támogassák, hogy ő ebben senki által, a ki a czigányok fölött jogtalanul bíráskodni akarna, ne akadályoztassék.»

A patens vége szintén elrothadt.

Ez okírat, bár a katonai megbízó levelek közt nyugszik, katonai értékkel ugyan nem bír, de annál érdekesebb művelődéstörténeti szempontból, mert mutatja, hogy a czigányok, kik, a hagyományok szerint, Magyarországba Bulgáriából és Oláhországból Zsigmond alatt, 1416 táján kezdtek bevándorolni, már a XVI. században szervezett (már t. i. annyira amennyire) társadalmat alkottak, vagy helyesebben eredeti patriarchalis szervezetüket állandóan megtartották, vajdáiknak adót fizettek s nem a köztörvények által rendelt rendes bírák, hanem saját vajdáik hatósága alá tartoztak. Világos továbbá — bár ép ott van a hézag — hogy a czigányok a lakossággal már akkor is hadilábon állottak s a fenyegetés, melylyel a király a vajdát illeti, bizonyára alattvalóinak tulajdonjog elleni kihágásaira vonatkozik; végre látható az okiratból, hogy a vajdák alatt kóborló törzsek egy-egy fővajda alá tartoztak; ilyen fővajda, czigánykirály, volt Ghemes Albert is.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

23-ik szám.

Élés mesterek reversalisa Apaffy Mihály erdélyi fejedelem idejéből 1683-ból.

Én ki idealább subscribáltam esküszöm az élő istenre, ki atya fiu és Szent lélek teljes Szentháromság egy bizony örök isten engemet ugysegéljen s ugy adja lelkem üdvösségét, hogy én a méltóságos Apafi Mihály kgts urunk és méltóságos Bornemisza Anna kgts asszonyunk ő Nagok és Méltóságos ifjabb Apafi Mihály választott fejedelmünk ő Nagok méltóságos szerelmesének igaz, tökéletes és hű szolgájok ő Nagok ellenségének ellensége és jóakarójoknak jóakarója leszek és mostan felveendő táborozásnak alkalmatosságával penig a társzekerek és ezeken levő élésre s egyéb bonumokra, marhákra, kocsisokra és beresekre is teljes tehetségemből az előmbe adott instructio szerént társaimmal együtt gondot viselek, az élést rendkívül nem fogyatom, nem tékozlom, annál inkább meg nem miscualom, sőt mások ellen is nagy hűséggel oltalmazom és valahol az alkalmatosság mint engedi, szaporítani és szaporíttatni igyekezem, az erogatiókat az időhez és szükséghez képest, jó lelkiismerettel alkalmaztatom, a limitatio és catalogus rendit beteljesíteni igyekezvén, de azonkívül magamtól erogatiokat nem teszek és ha miben de re, difficultasom érkezik, generalis uram ő kegtme, közönségesbeket penig Hopmester és konyhamester uramék jótetszéséből megorvoslom a honnét mit a miformában percipiálhatók, s hová mit erogálok s erogáltatok, róla számot tartok, hogy annak idejében tökéletes hűségemet és szorgalmatosságomat igaz számadásommal is meg bizonyíthassam valósággal, mellettem lévő élésgondviselésre rendelt becsületes emberekkel egyetértek, egyiket is ő kgtmek közül is megkárosítani, becsteleníteni nem igyekezem, sőt egyéb akármely reám bizandó dolgokban is valamelyek megirt kgts urunk ő Naga élete, méltósága és birodalma oltalmazását, az ő Naga szerencsés előmenetelé-

nek folytatását illetik, szerencsétlenségének, kárának, méltósága sérelmének, annál inkább élete veszedelmének eltávoztatását nézik és illetni fogják, mindazokban fejem fennállásáig, életem fogytáig híven és igazán eljárok és az ő Naga szerencsés előmenetelit akadályoztató szerencsétlenségének, kárának, méltóságos sérelmének, annál inkább élete veszedelmének eltávoztatását követni nem akaró személyekkel soha, sem titkon sem nyiltan és semminemű színek és tekintetek alatt meg nem egyezek, affélével soha nem tractálok és soha nem tanácskozom, sőt minden tehetségemmel ellenek állani, és afféléket gonosz szándékokban akadályoztatni igyekezem minél hamarébb igaz valósággal. Megírt kgts urunknak ő Nagának ő Naga igaz hívei által értésére adni el nem mulasztom, egy szóval: az én megírt kgts uramot sem atyafiságért, sem barátságért, sem ajándékért, sem igéretért, sem jó reménységért, sem boszuságért és semmi egyéb tekintetekért el nem árulom, sőt ha kiket ő Naga ellen akármi úton-módon igyekezni vagy szólani is tapasztalhatok, megjelentem az ő Naga élete, Méltósága, birodalma óltalmazásában. Az élésnek, szekereknek, marháknak hűséges gondviseltekkel együtt, igaz hűségemet, minél hasznosabban lehet, életem fogytáig gyakorlom és követem, másokat is, a kiket, mint lehet az ő Naga hűségében megtartok és arra tanácslok, szoktatok. Sőt ha megírt kgts Urunk és asszonyunk ő Nagok ezen hűségem iránt parancsolni méltoztatnak, az iránt is magamat jó lelkiismerettel alkalmaztatom ő Nagokhoz és megemlített ő Nagok méltóságos szerelmesekhez is igaz hüségemet fenntartom és vérem hullásával is megbizonyítani kész leszek. Melyre mégis az igaz isten, ki atya, fiu Szentlélek teljes Szentháromság egy bizony örök isten segéljen s ugy adja lelkem (idvességét), melyet ha meg nem álland, mint olyan hiti szegett, urát eláruló embernek, életem s minden javaim álljanak az ő Nagok kegyelmességében.

Halmágyi Lókodi János mp. o.

Nagyenyedi Zalányi Bálint mp. (L. S.).

Benedeki Menyhért János mp. (L. S.).

Benedeki Ambrus János mp. (L. S.).

Én Belső Szolnok Vármegyében Deésen lakó Széki Márton mindenekben, tehetségem szerint alkalmaztatom magamat ő Nagokhoz való s tartozó kötelességem szerint, melyet ennekelőtte való időkben ő Nagoknak præstáltam, melyről mostan is (adom) ez testimonialisomat. Apahidán 6. julii, 1683, Idem qui Supra.

Teleki-levéltár 966 Missilitek és 3101 újrendezés, 2 példány másolat.

Közli: Koncz József.

JÓZSEF FŐHERCZEG, NÁDOR.

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY HADJÁRATA AZ OROSZOK ELLEN 1580-BAN.

Báthory Istvánnak, a dicső emlékű lengyel királynak az oroszok ellen 1580-ban folytatott győzelmes hadjáratáról az egykorú *Gyulai Pál* egy kis könyvecskét irt, melynek *egyetlen ismert példányát* a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őrzi.

A kis mű 21 lapnyi nyomtatvány, melynek teljes címe a következő:

Commentarius rerum à Stephano rege, adversus magnum, Moschorum ducem gestarum, Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti. Anno 1. 5. 81.

E b. folyóirat szerkesztősége kivánatosnak tartván azt, hogy e nagyérdekű egykorú forrásmű a magyar hadi történelem barátai számára általánosan hozzáférhetővé tétessék, nekem juttatta a megtisztelő megbizást, hogy Gyulai munkáját magyar fordításban[1]) közzétegyem, mely megbizásnak a következőkben felelek meg.

Emlékirat István királynak az oroszok nagyfejedelme ellen 1580-ban viselt háborújáról.

A király, miután előre gondoskodott élelemről, lövő és minden hadi eszközökről, előre küldvén hajóit, bár országa távolabbi részeiből csapatjai még nem gyültek volt össze, mindazáltal gondolván, hogy elkészültségének hirére gyorsan fogják követni, junius 16. Vilnából elindul és innen 50,000 lépésre megáll. Azután úgy intézvén útját, hogy őtet lassanhaladásában mind a lovasság,

[1]) Az eredeti latin szövege a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban 1543/a. könyvtári szám alatt.

mind a gyalogság mindenfelől követhesse, julius 27. Vitepscumba érkezik. E város Vilnától négyszázezer lépésre van, két várral, a hely fekvésével, a mellette haladó hajókázható Dwina folyóval igen megerősítve.

Ekkor a király seregeit számbavévén, haditanács elibe terjeszti, hogy mely vidékre fogja vezetni seregét és az ellenséges föld mely részein kezdi meg a háborút. Két igen nagy és népes város: Smolensk és Velikilucum képezte működése központját, melyek közül ez utolsó a Lovat folyó mellett, amaz a Boristhenes[1]) mellett feküdt. De minthogy az út Smolenskhez puszta helyeken vezetett és a vidéket a mieink gyakori kiütéseik által tűzzel-vassal elpusztították és a határszéltől távol feküdt, attól tartott, hogyha sereerejét oda fordítja, a közlekedés és eleséghiány miatt bajba jut és az ellenségnek nyitva lesz az út Lithvánia megtámadására. S ha Smolenskbe menne is, úgy látszott, hogy az ellenség nem lesz távol tartható Livoniától (Liefland), holott pedig ép az volt czélja e hadi vállalatnak. Az sem volt remélhető, hogy a muszka azon városért, mely az ő országától távol a Boristhenes mellett feküdt, erejét koczkáztatni fogja.

Ezek figyelmes megfontolása után arra határozta magát, hogy Velikilucumba vonul, a hová bár erdős helyeken vezetett az út, mégis, minthogy a vidéket pusztítás nem érte s a Duna (Dwina) és Usuiata folyókon a hadi és élelmi szerek kényelmesen szállíttathattak, úgy látszott, hogy a seregvezetésben kisebb akadály, nehézség fog előfordulni. Ezek mellett Velikilucum annyira közel van Livoniához, hogy ha azon várost a király hatalmába keríti: mind eleséget nyerhet Livoniából, mind az utat elzárja Moschoviából Livoniába, mind végre nagy tartományától fosztja meg az ellenséget. Végre szeme előtt lebegett a királynak az is, miszerint megtörténhetik, hogy ha elvesztvén a béke reményét, látná a muszka azon város megtámadását, mely mindig az ő hatalma alatt volt és mindenfelé erős őrsége van, az övéinek segélyére jönne s így valami alkalom nyílnék nyílt harczban megmérkőzni, a mire nagyon vágyott a király. Ehhez járult, hogy Velikilucum körül az egész tartomány földje termékenységével s minden egyéb dolgok

[1]) Boriszthenes-Dnieper.

bőségével dúsabb lévén a többiek felett, emberei és barmai táplálására könnyebben szerezhet eleséget. Plescoviáig a föld mindenütt mívelve, sík mezőkkel, népes községekkel rakva, lakva, ha a király hatalmába kerül, nagy előnyt és hasznot nyújthat őrségben hagyott katonáinak.

Velikilucumba akarván menni, két vár állott előtte, kemény muszka őrséggel megerősítve: *Velisa* (Wieliz) a Dwina folyó innenső partján és *Usviata*, hasonnevű folyó mellett. E két vár bevételét, hogy háta megett ellenség ne maradjon, elhatározta, seregét kétrészre osztja. Zamoscius Jánost tehát, az ország kancellárját hétezerrel előre küldi Velisa megvételére. Ő maga a negyedik táborral Surasum városhoz megy. Itt két igen fontos okból négy napig megállott. Először, hogy a Dwina folyón hidat verjen a sereg átszállítására és másodszor, hogy ezen késedelem által időt nyerjen megtudni, mit csinált Zamoscius Velisánál, mely 40 ezer lépésre volt Surasumtól. Ő pedig (Zamoscius) darabos útakon vezetvén csapatait Velisába, mihelyt a sűrű erdőkön áthatolt, megszemlélvén a hely fekvését, három oldalról körülsánczolja, földvédeket csinál, lövegeit legnagyobb gyorsasággal a várra irányoztatja. Mert a hol a Dwinát érintette, nem volt bekeríthető. Az ostromszerek működésbe hozatván, midőn a Velisaiak látták, hogy falaikat döngetik s a mieink bámulatos bátorsággal visznek üszköket, fáklyákat a falakra: a várost bántatlanság kikötése mellett feladják. A király ezt megtudván, míg a hídat csinálják, meghitt embereivel Velisa megtekintésére rándult.

Velisa elfoglalása után a muszka levelet küld neki, melyben szerényen és alázatosan (a min legtöbben csodálkoztak) jelenti, hogy ő már mind a maga, mind az elődei szokása ellenére követet küldött hozzá, kinek a békekívánalmaihoz és méltányos föltételekhez illő utasításokat adott ugyan, de mivel nem tudja tisztán, hogy a király tőle mit követel, attól tart, hogy nem leend megelégedve azokkal, a miket követje az ő nevében ajánl: kéri tehát, hogy a király vagy levél által a lehető leggyorsabban jelezze követeléseit, vagy annak teljesítését bizza az ő követére. Továbbá, hogy mielőtt a követet kihallgatná, seregét tartsa a maga határaiban s ne engedje, hogy az ő hatalmában lévő tartományokra kiüssenek. Végre ne kívánjon keresztyén vért ontani, s ne idegenkedjék az

ajánlott békétől, megemlékezvén amaz üdvös intésről, hol az isteni próféta így szól: «Most azért ti királyok legyetek eszesek, ti földnek birái, kormányzói tanuljatok.» A második zsoltár e végsorait levelébe szőtte.

A király elolvasván a levelet, nem tágított, terve kivitelét folytatja s miután a Dwinán elkészült a három híd, összes seregét átszállítja a tulsó partra s ott tábort üt. Következő nap más levél jön a muszkától, sokkal alázatosabban irva, mint az előbbi. Tartalma ez volt: A követ, bárhová parancsolja a király, kész menni; várja meg tehát, míg a nagy utat megteszi s ne gondolja, hogy a 3 napi késedelem, míg a tőle (muszkától) küldött követet várja, nagy kárára lesz ügyének.

A szokott gyorsasággal felhagyni nem akaró királyt késleltette az utak nehézsége, az erdős alig járható helyek, a fák összevissza nőtt ágai mintegy folytonos határgyepű akadályozván. Ezek mellett a gyakori tavak, mocsáros talaj miatt, midőn lovak, emberek nyomai, lábai alatt sülyedett, a litván csapatok nagy erőfeszítéssel hatoltak, a katonák lármáztak a király seregében, hogy a litvánok elől lassan mennek, későre készitik az utat, a puszta földön kívül semmit sem hagynak a hátúlmenőknek. A király tehát a testőrgyalogságból kiválaszt 300 magyart s előre küldi, hogy a litvánokkal együtt gyorsabban készítsék az utat. Igy a litvánok a Vilnai Palatinus vezetése alatt augusztus 15-én végre elérkeztek Usviata várához.

A király innen 10 ezer lépésre megállott. Usviata halmon volt, egy széles tó mellett, melyről nevezték el mind a várat, mind a belőle kimenő folyót. A muszkák ostromot várva, kevéssel azelőtt felgyújtották a vár alatt fekvő várost, befogadván a várba a városiak harczba nem való egész tömegét is. A Palatinus mielőtt a vár ostromához kezdene, hirnököt küld előre, hogy adják meg magokat, csupán annyit jelentvén ki, ha azonnal meg nem adják és a király kegyelmére nem bizzák magokat, minden rosszat várhatnak. Azok bár kezdetben nyersen feleltek, de a mint látták, hogy körülsánczolják és vesszőkosarakat alkalmaznak, nem késtek a feladással, megijedvén leginkább gyalogjaink érkezésétől, kik egy éjszaka alatt

[1]) Szt. Dávid II. zsoltár, 10. vers.

kődobások között bámulatos munkával sánczot húzván, folytonos lövéseikkel senkit sem engedtek a szembe levő tornyon foglalkozni. A király a meghódolóknak bántatlanságot adván, megengedte a prefektusok kivételével, hogy Moskoviába visszatérjenek, a kik akarnak. Másnap a király tábort ütvén a régi Usviatánál, hajóra szállva kevesedmagával, a szembe levő folyón a vár megtekintése végett a tóhoz hajózott.

Miután Usviatát megerősítette őrséggel augusztus 20-án, innen tízezer lépésre tovább haladott. Eddig vízen szállíthatta ostromszereit, ezután szárazon kezdette szállítani. De semmi sem szorongatta annyira a katonákat négy napon át, mint a takarmány hiánya. Mintegy 60,000 lépés távolságra erdő volt, s oly terméketlen és kiaszott a föld, hogy mindennemű takarmány hiánya miatt, a katonák fahajjal és ágakkal táplálták lovaikat. Mert fáradhatatlan vizsgálás, keresés után a katonák, ha valamely tóra találtak, övig vízbe menve, szittyót és kákát szaggattak. Végre a négy napon át kifáradt katonák mívelt és termékeny földre jutottak s mindenfelől a paraszt kunyhók és viskók barmokat és eleséget szolgáltattak.

Tábort ütvén itt, a katonáknak s állatoknak két napi pihenést engedett s azután való napon, augusztus 25-én harminczezer lépés utat megtévén, Kupuya faluhoz érkeztek. Itt a király gyorsan ebédelvén, azon lovassággal, melyet őrségül maga körül szokott tartani, Velikilucum fekvésének megszemlélésére ment, mely 10 ezer lépés távolságra volt. Ennek pontos megvizsgálása után, minthogy lőtávolságra ment a várhoz, naphaladatkor visszatért a táborba. Zamoscius is, ki Vitepskaba előre volt küldve, más úton vezette sergét s az ellenség néhány kémjét elfogta, itt csatlakozott a királyhoz. Másnap a király felszerelt seregével a *Velikilucum* (Wielkie Luki) alatti síkságra leszáll. Egész seregét, melyet egyszerre együtt azelőtt senki sem látott volt, láthatóvá tette és délfelé az ellenség szeme előtt tábort üt.

Igen nagy és gyönyörű volt a síkság, gabonatermő mezőkkel, a gabona már meg volt érve s így mindennemű gabonát bőven nyújtott a seregnek. Másnap muszka követek jöttek, kiket a király, mielőtt a várat körülzárná, tanácsot hiván össze, sátrába bocsátott, hogy kihallgassa. Azok pedig, mindenek várakozása felett, midőn

azt hitték, hogy a békére tartozó utasításokkal jöttek, szemtelenül kezdették azt követelni, hogy a király azonnal térjen vissza Litvániába; nekik ugyanis nem áll hatalmokban, hogy követségi jelentésöket értelmezzék előtte, ki az ő földjöket ellenséges sereggel megszállva minden ellenséges dolgokat elkövet. A király jól ismervén a muszka cselt, könnyen észrevette, hogy ezen beszéd is az időhalasztás czéljára vonatkozik: a követeket sátrából kiutasította, csak annyit mondott: azon fog működni Isten segélyével, hogy rövid időn vegyék észre a követek, miszerint nem muszka birtokon vannak. A vár ostromát Zamosciusra bízza s meghagyja, hogy még azon nap támadja meg. Velikilucum vára kissé emelkedett helyen van s mindenfelől szép, terjedelmes és termékeny síkságra néz le. A város fa-fallal és keskeny mélyedésben álló vízzel vagy tócsával volt körülvéve s a vár keleti oldala felől emelkedik, északfelé igen hosszan elnyúlva, a király megérkezése előtt négy nappal az ellenség elégette, a várba bevivén minden házi butort, mindenkorú embereket is nagyrészben.

A Lovát folyó nyugat és dél között folyván le, a vár falai mellett meghajlik s annak harmadrésze mellett haladva a felgyújtott város közepén keresztül északra nyúlik és 300 ezer lépést haladva Nagy-Novogradiánál az Ilmen tóba ömlik. Ezen folyón kívül sánez és állóvíz övezi az egész várat. Midőn tehát az ellenség előtt intő példa gyanánt állott, hogy a mieink megelőző évben Polociát elfoglalták, s a fa-falakban tűz ellen nincs remény a védelemre, ezt roppant munkával megerősítették. A régi gerendakapcsokat, melyekből a falak állottak, alólról a tetőig egészen földdel és gyeppel borították be oly vastagon, hogy a töltés felső részére földkosarakat állíthattak. Zamoscius tehát a király parancsa szerint a fekete csapatokkal, melyeket a háborura zsolddal fogadott, s azon többi csapatokkal melyekkel Velisát bevette s végre az egész magyar lovassággal átment a Lovat folyón; a városok ostromlásában jártasoknak leirja azon helyeket, hol árkot vonjanak és töltéseket emeljenek. A magyar gyalogság napnyugat felől, a lengyel a fekete csapatokkal észak felől a város romjain állott. Éj kezdetén kezdettek sánczot vonni s virradat előtt annyira vitték, hogy napfelköltekor az ellenség a várostromló készüléket az állóvízzel kapcsolatba hozva látta. Azon napon és a következő éjszakán annyira

készen voltak az ostromhoz tartozó dolgokkal, hogy szeptember 1-én a falrontó ágyúkkal a falakat döngetni kezdették. E napon, bár nagy mennyiségű golyót és port fogyasztottak el, még sem lehetett áttörni a fallal összefüggő töltést. A követek az ágyúk hangjára, mintegy mély álomból fölserkenve, béketárgyalás végett a királyhoz menetelre engedélyt nyernek. A követek a király előtt másodszor ismételten kezdik előadni mindazokat, miket a követek erre-arra a háboru kezdetétől fogva tettek és mondottak, s követelték először is, hogy felhagyván az ostrommal, elégedjék meg Livonia azon részével, melyet most bir; másodszor, hogy a foglyokért, a menyiben nála (Bátorinál) többen vannak, megint más foglyokat fogadjon el a két várral. A király félbehagyatta velök a balga, tétovázó beszédeket, s hogy hasztalan beszélnek a békéről, ha egész Livoniából ki nem vonulnak.

A követek, minthogy erre utasítások nem volt, arra kérik, hogy titkárát küldje el azonnal, hogy az ő urokat, fejedelmüket kérdezze meg: ezt megengedte kérésökre. Ez alatt a magyarok es lengyelek serényen ostromolják a várat. A király tudja minden perczben, mi történik az ostromnál, s ismételten parancsolták a vezetőknek [1]) Azután, midőn a magyarokkal szembenálló bástyatöltésből annyi föld kiesett, hogy a katona addig felvergődhetik, honnan a fal felső részét hosszú dárdájával elérheti: mind a gyalogok, mind a lovasok közül gyors ifjakat szemel ki, tapasztalt vitéz vezetőkkel a gyújtásra. Ezek szurokkal, faggyúval s más tüzet fogó anyaggal bekent fenyőket fejök fölött tartva, a mellökig érő állóvizen átmennek és a nagy töltésen versenyezve egymással fáradoznak és a dárdájok hegyére erősített fáklyákat a fal párkányzatához közelebb viszik. A muszkák a felmászókra iszonyú köveket dobnak, gerendákat hánynak, forró vizet öntenek fejökre vízcsövekkel s mindennemű fegyverrel igyekeznek elborítani. A muszkák elszántsága és életmegvetése akkora volt, hogy midőn a mieink biztos lövései a tűz eloltására összeverődött muszkákat szánandó módon leterítették, mégis a levertek helyét azonnal más ujak foglalták el, tudván kétségkívül, hogy ott lesz vége életöknek. A mieink pedig kölcsönösen biztatva, bátorítva

[1]) Itt ekkora üres hely van.

egymást, az elfoglalt meredek tetőt védik, a tüzet gerjesztik, az üszköket hányják. Végre midőn látják, hogy a torony eléggé ég, a tűz terjedése miatt visszavonulni kényszerülvén, s az ellenség lövései között a vízen át visszajövén, sánczaikba vonulnak. Nyolcz közkatona esett el, kevéssel többen megsebesültek. Midőn még a torony égett, az ellenség a falat elvágja, hogy a tűz tovább ne terjedjen. A király látván, hogy ha a fal felső része egészen le is ég, ostromlöveggel a töltést nem lehet úgy leverni, hogy a mieink berohanására út nyiljon, tanácsot tart azonnal, s elrendeli, hogy a katonák bőrből készített védfedél alatt a falhoz menjenek és kapákkal a töltés legalsó részét ássák alá s innen ezután a belső falgerendákhoz és fundamentomhoz bejutva, a mint a körülmény kivánja, vagy tömeges fáklyákkal gyújtsák meg a töltéstől megfosztott falat, vagy, ha a mieink veszélye nélkül lehetséges, porral vettessék fel az erődöket (turres). Hogy mi módon tegyék ezt, utasítást ad a vezetőknek s Zamosciussal is közölvén tervét, megparancsolja, hogy mindkét felől egyszerre kezdjenek hozzá. A kitüzött jutalommal biztatott katonák gyorsan teljesítik a rendeletet s a töltés kivájása után bemenve, az ellenségre végpusztulást hozó munkán működnek. Egyfelől a magyarok kivájván a töltést, porral alá-aknázzák, másfelől a lengyelek a belső gerendák meggyújtására föltúrják a földet, s apróra megvizsgálják. Ekkor midőn a mieink közül némelyek azon nézetben voltak, hogy az ellenség szemben vagy átellenben minát készítvén, működésüknek elejét veszi, ellene szegül; ezen aggodalomtól megmenti egy muszka, ki a romokon át sebesen a mieinkhez fut s jelenti, hogy az ellenség észrevette ugyan a földásást, de az aknázásról semmit sem gyanítván, csak a tetők öntözésére határozta el magát, ha a gerendák meggyulnának.

Zamoscius, jóllehet az előtt gyakran feladásra intette az ellenséget, hirnök által, mégis a király parancsából, ki a várat és ellenséget (?) megtartani kivánta, a szökevényt díszesen felöltöztetve a falhoz küldi a muszka nyelvben jártasokkal s az ellenségnek izeni: hogy a megintésökre és megtartásokra alkalmas utolsó időpont itt van; ha balgaságokban inkább akarják a király erejét, mint kegyelmét tapasztalni, haragtól dühös katonáinktól a legnagyobb rosszat várhatják.

Az ellenség vagy helyzetében bízva, vagy a végzettől hajtva kegyetlen veszekedéssel felel, a szökevény kivételével, hogy előbb fogják őket keresztre huzatni látni, mint sem az áruló tanácsának engednének. Zamoscius látva ezek átalkodottságát, elmegy mind a magyar, mind a lengyel ostromlókhoz s utasítja, hogy mind a gyújtással, mind a porral egyszerre tegyenek kisérletet.

A magyaroktól alá tett por a szembe levő bástyát (turris) annyira megfosztotta minden földtöltésétől, hogy az az égésnek könnyen martalékul válhatott. Ezt látván a magyarok, a láng élesztésére készített fáklyákat hoznak s a muszkák kemény oltalmazása daczára is a bástyára hányják. Ezen égés a felső emeletbe kapván, a másik erődig terjedett, a Caurus[1]) szél is segítvén.

A lengyelek is hasonló buzgalommal elhányván a töltést, a fal legalsó részeihez jutottak. Bekövetkezvén a sötétség: az éjszaka nagyrésze a katonák morajával telik el, fenyegetvén az ellenséget, hogy betörnek s felkonczolják. Másnap reggeli 3 óra körül, midőn azt hitték, hogy a lengyelektől támasztott tűz már el van oltva, keményebben fúván az északi szél, egyszerre megújul s határtalanul növekszik.

Ekkor az ellenség vélve, hogy a dühöngő lángot lehetetlen megállítani, végre a végveszély félelmétől kényszerítve napfeljöttekor megigéri, hogy a várost feladja.

Erre semmi egyebet nem feleltek, hanem hogy azonnal tegyék le fegyveröket és eloltván a tüzet, a hivatali személyzet (magistratus) menjen ki s bízza magát a király tetszésére.

Ezeket, minthogy előbb nem bátorkodtak jönni, kiküldött alkalmas emberek a vár romjain bántatlanul kihozták. Ezt látván katonáink, szitkozódtak: Hát azért bocsátják el másodszor is az ellenséget, hogy harmadszor is fegyvert fogjon a király ellen, s több katonának veszedelmére lehessen? A király szelídségét és kegyelmét gúnynak tartja az ellenség. Menjenek tehát, a kiknek annyi fáradság és küzdelem után sebjeik és szövetségeseik elveszése annyi keserűséget okozott és az ellenség vérével elveszett bajtársaik szellemének áldozzanak. Igy a vezér parancsának meg-

[1]) Caurus északnyugati szél.

hallgatása nélkül a romokon berohannak s nagy öldöklés után a várat kiraboljak.

Ezen katonai támadásban mégis figyelem volt a korra és nemre, mert a gyermekek és nők megkimélése mellett csak a felserdültek ellen dühöngtek s ezek közül is többen megmaradtak a mieink könyörületéből. A zsákmány legnagyobb részét tűz emésztette meg, mert az egész vár hihetetlen gyorsasággal leégett s a fellobbantott por mind a mieink, mind az ellenség közül soknak veszedelmére volt.

Ez volt a velikiluci vár sorsa. September 5. (Nonis septembribus) az ostrom megkezdése után ötödik napon bevétetett.

A király fájlalta, a mint megtudta az ellenség ölését, s azonnal oda küldött, hogy a katonák tartózkodjanak az öldöklestől. Már megtörtént, jelentették. Nem kevesen voltak, még pedig komoly, tekintélyes férfiak, kik helyeselvén a katonák tettét, úgy nyilatkoztak, hogy az ellenség méltán gyilkoltatott le, mivel a királynak a legyőzöttek iránti túlságos kedvezése egyfelől, másfelől pedig az ellenség megtartásában való szíves készsége a barbárokat oly merészségre ragadta, hogy nincs oly jelentéktelen váracs, mely ne lenne bátor a győzhetlen király seregének ostromát bevárni. A barbárok ezen túlmerészségét ápolja azon egyszer lelkökbe véződött nézet, miután a legterhesebbet tapasztalták, hogy a király szelidségében kész menedéket fognak találni.

Azok, a kik Polociánál, Velisánál, Usviatánál elbocsáttattak, kivéve a Velikiluciakat, mivel a király jóságát tapasztalták, megátalkodottabban fel- és ellentállottak. Káros a kegyelem, mely azután új küzdelemre ad okot. El kell rémíteni a túlságos bátorságtól az ölés félelme által, hogy azt állíthassák egykor: a meggyőzötteknek nem kell visszaélni a győző könyörületével.

Azt sem kell remélni, hogy az iszonyú vad népet mások emberies eljárása vitézi versenyre hívja fel. Ezen kétév alatt a mi markotányosaink és podgyászos szolgáink közül a kiket elfogtak, egy sem volt a kit elkínozva meg nem öltek volna, hogy az előbbi idők kegyetlenségét elfelednék, midőn a meghódoltakat adott biztosítások ellenére egy helyre gyűjtötték s megölték, minden nem, kor és fajkülönbség nélkül iszonyú kegyetlenséget követtek el, hogy ily példát adjon a barbárnép, hasonló büntetéssel kell sújtani.

Ilyenekkel mentik a katonák eljárását. A király az ellenség leölése és a vár felgyújtása után, midőn a tanács elébe terjesztette, hogy helyre állítsák-e megint a várat? Neki ugyan tekintettel kell lenni a régi névre és helyre s így szól, de annyira össze van rontva minden, hogy helyreállítása nehezebb, mint egy újnak építése, mert az égés minden épületet teljesleg semmivé tett. A fal kerete az erődök (turris) sűrű romja miatt megszakadozva állott, s a régi falakhoz adott töltés megtépve, gyengítve ingadozott, miután a tűz megemésztette a belső gerendákat, melyek a földtöltést tartották. A király tehát a muszka éghajlat természetet figyelembe vévén, hogy a zord időjárás miatt bajba ne jusson serege, gyorsan munkához fogott, az egész vár keretét (kerület, ambitus) négy részre osztja, s a két rész helyreállítását magának veszi a magyarokkal, a harmadikat a lengyeleknek, a negyedik részt pedig a litvánoknak adja ki, hogy a különböző nemzetiségek közötti kölcsönös verseny a megkezdett művet annál gyorsabban befejezésre juttassa. Nehány nap már eltelt a munkában, midőn a takarmánygyűjtők a vidékről vissza futva a táborba, jelentik, hogy az útakat az ellenség elállta s a vidéken elszéledt gabonagyűjtőket mindennap fogdossa. Velikilucumtól 60 ezer lépés távolságra volt *Toropecia* vára, mesterség, fekvés és katonasággal igen megerősítve, s innen ütöttek ki takarmánygyűjtőinkre. Ezt megértvén a király, 500 lovast, 100 gyalogot, kik puskával lovakon szoktak menni, Barbalius György (Borbély Gy.) vezetése alatt az ellenség elűzésére küldi. György részint egy átszökött tatártól, részint az elfogott mezei emberektől megtudta, hogy az ellenségnek sokkal nagyobb csapatjai vannak, mint ő vélte, mivel Toropecia szokott őrségén kívül 4000 lovas van a vár mellett, Toropecián túl pedig 30 ezer lépéssel 6000 van letelepedve. Igy György, bár égett a harczvágytól, mégis tartott attól, hogy helytelenül tesz, ha csekély számú katonájával a 4000-ből álló ellenséget megtámadja, tehát mellőzve e pillanatban a szép tervet, az ellenséggel való találkozást, biztosabbra határozza el magát. Gyorsan vissza küldi Philippovius Hieronymust, értesíti a királyt azok felől, a miket megtudott s egyszersmind, hogy katonákat küldvén segítségére, engedje meg, hogy az ellenséggel harczolhasson.

A király Zbaravust, Brazlaviai Palatinust 1400 magyar és

lengyel lovassal küldi. Ezekhez adatott még 120 magyar gyalogot, gyorsaság végett lóháton. A Palatinus rendeltetése volt, hogy napnyugta után a táborból kiinduljon s egész éjszakán úgy haladjon folytonosan, hogy virradat előtt egyesüljön Györgygyel, ki a mi táborunk és Toropecia között csaknem egyenlő távolságban volt. Egyesítvén seregeiket, másnap csatarendben, a mennyire a helyszűke megengedte, gyorsan folytatják útjokat.

Az utakon kémszemlék voltak egymástól nem nagy távolságban, kik a mi előcsapatunkkal csatározva, miután könnyű csatát próbáltak, visszafutnak s jelentik a Toropeciában levőknek, hogy közelget az ellenség serege ugyan, de nem lehet tudni: mekkora, az erdő elvevén a látást. Azok rendes seregnek gondolván s ostromtól is tartván, minden butorzatot a várba visznek a városból, s hátra hagyván annyi őrséget, a mennyit a vár védelmezésére elégnek tartottak, 4000 lovast a városon kívül úgy állítanak fel, hogy ha a mieinkkel mérkőznének, megfelelhessenek, az ütközetet elfogadni ne kétkedjenek; ha nem mérkőzhetnek (impares), engedjenek, vonuljanak vissza, futásba helyezvén és keresvén szabadulásokat. Már az ellenséggel szembe lovagolt a mieink közül 30 lovas, s a puskások is elértek a patak partjához, mely a mieink és az ellenség között folyt, midőn közelgő seregünk zömét meglátták a muszkák, de utolsó részét még nem, futásnak erednek. A mieink lármázva, kiabálva űzik, s lovaik gyorsaságával beérik a szaladókat, vágják és fogdossák. A mocsáros vizű helyek akadályul voltak az üldözőknek, sokkal inkább mint a futóknak, minthogy az ellenség előtt ismeretes volt a hely, hol kisebb a víz, s a mellék-, keresztösvényeken a helyi veszélyeket kikerülve gyorsan az erdőbe rohantak; a mieink pedig, mert nem ismerték a vizet, vagy lovastul belemerültek, vagy posványos, ingadozó talajon, mély sárban küzdöttek.

Az éj vetett véget az üldözésnek, csak egy közkatona hiányzott a mieink közül, az ellenségből 50 vágatott le, 100 elfogatott, kik között voltak nevezetes tekintélyes emberek is aranyos, bársony köntösbe öltözve.

De mindenekelőtt magokra vonták a figyelmet Dementinus, Cerementinus és Naschiochinus Gergely, ki a legközelebbi nyáron nagy kisérettel Vilnába volt küldve.

Ez a mieinkre tekintve így szólott: Lássátok, győzők, a sors

játékát, kinek a minap tisztelet jeléül fényesen elébe mentetek, azt most hátrakötött kezekkel foglyul viszitek. Ugyanazon idő alatt, midőn a király Velikilucumot ostromolta, Dorahutaiskius Miklós, Poloci Palatinus, siker nélkül ostromolta *Nevela* várát. Mert az ellenség annyira megvetette őtet, hogy gyakran kiütött a várból a mieinkre az övéinek kára nélkül, a litvánoknak nagy veszteségére. A király tehát Bornemisza Jánost, kinek Velikilucum ostrománál nagy hasznát vette, hétszáz magyar gyaloggal Nevelába küldi a Palatinus segélyére. Mihelyt odaérkezett, hibáztatván az ostrom módját, ép a vár sáncza mellett ostromkészüléket emel, és alkalmas helyen elrendezvén a magával hozott négy faltörő eszközt, a falakat döngetni kezdette. Az ellenség bízva, hogy mint a litvánok, úgy a magyarok támadásai ellen is sikerrel fog dolgozni, kinyitván a kaput, megtámadja a mieinket. Ezt látván Bornemisza, fegyverre kiált s ütközetre buzdítja katonáit. Maga kardot ránt s mindenekelőtt rohan az ellenségre, sokat levág, a többit sűrű lövések között a várba űzi. A muszkák nem kísértettek meg több kirohanást, csak nagyobb lőszereket használtak, melyeket oly ügyesen irányoztak, hogy a mi ütegeinknek most a torkát, száját, majd oldalát, majd pedig kerekeit rontották, törték meg. Tüzet kellett hát alkalmazni a falak ellen, a muszka várak egyetlen veszedelmét, de a hely egyenetlen volta miatt ezt veszély nélkül tenni nem lehetett.

A felhágóknak a meredekség, a leszállóknak a sáncz egyformán akadályozta a támadást, a mint a katonák elhatározták vala. Ezt látva Bornemisza, a háromszögű torony ellen, melyet meg akart gyújtani, folyosót készített a föld alatt, hogy a vár sáncza vizén átmenet legyen a katonáknak, melybe ha bevonulnak, az ellenség nem láthatja meg, minthogy a keskeny és mély sáncz őket elfedi és a közelségnél fogva biztosabban és gyorsabban juthatnak fáklyákkal a falakhoz.

E művet elvégezvén, veszély nélkül a falhoz érnek, s a tornyot meggyújtják. Az ellenség megijedve ezen véletlen dolgon, feladásról kezdett beszélni, hogyha fegyverestől s mindenestől fogva távozni szabad lesz. Bornemisza válaszolt: eleget enged az ellenségnek, ha életöket meghagyja; azt ha meg akarják tartani, letevén fegyveröket s ott hagyván mindenöket, a várból kimehet-

nek. A várat késedelem nélkül feladják, s bántatlanul elbocsáttatnak a főnökökön (præfecti) kívül, kik magokat megadni nem akarták.

Két szomszéd vár volt még hátra: Zavolocia és Oseriscia, melyeket a király bevenni szándékozott, még a kedvezőtlen időjárás daczára is, hogy az elfoglalt tartományban ellenség ne maradjon.

Zamosciust tehát *Zavolocia* megvételére küldvén, táborát Nevelához indítja, hogy az ő közeli megérkezésével az ellenségbe annál nagyobb félelmet öntsön egyfelől, másfelől pedig azért, hogy ha történetesen hosszabb ideig tartana Zavolocia ostroma, mely, a mint mondották, fekvésénél fogva vízzel és őrséggel meg volt erősítve, az ostromlóknak kellő időben segélyt nyújthasson; végre azért, hogy Lengyelországba vissza akarván térni gyűléstartás végett, a haddal elfoglalt helyek őrzésére őrséget rendezzen. A Vilnai Palatinust *Oserisciába* küldi s kérdezteti az ellenségtől: A velikiluci vagy a többi várak őrségeit akarják-e követni? Mert ezek, mivel a király kegyelmére bízták magokat, bántatlanul elbocsáttattak, amazok megátalkodottságokért halállal lakoltak. Az ellenség megmaradásáról gondoskodik. A prefectus átadván a várat, kéri a királytól, engedje meg, hogy Oratoraikhoz levelet küldjön, a levélben a gyalázatos feladást mentegetve ezt irta: Inkább akart annyi vitéz férfiút fejedelmének kedvezőbb időkre megtartani, mint azoknak lemészárlásával a győzhetlen és szerencsés király haragját tapasztalni. E közben a belső Moscoviából visszatért hírnök oly hosszú levelet hozott az oroszok fejedelmétől, hogy azon lap könnyen megfelelt egy dárda hosszúságának. Azon levélben kérkedett régi eredetével, s elődeinek azon népek feletti örökös hatalmával (mesésen hánytorgatta azokat). Azután hosszas kerülőutakon száll a békefeltételekre. Igéri, hogy Chochenhausumot Livoniában hét várral vissza fogja adni, ha a király Velikilucumot, Velisát és Nevelát visszaereszti. Abba is beleegyezik, hogy Livonia czimét mindketten egyformán használják. Jelzi azt is, hogy utolsó levelében bővebb utasítást adott Oratorainak hírnöke által. Ezek midőn a király távollétében kihallgattattak, hosszas meghányás-vetés után is semmit sem végezhettek.

Zamoscius ezalatt keményen ostromolta Zavolociát.

Minthogy mindenfelől széles és mély tavak vették körül,

összefoglalt gerendákból nevezetes úszóhidat csináltat, mely rudakkal a vizeken hajtható és az erődökhöz irányítható volt átkelés végett. Voltak a vízből kiálló hegyes karók vagy czövekek a túlsó parttól 20 láb távolságra, melyek miatt a hidat nem lehetett a földhöz hozni.

Ezért midőn a magyarok sánczhúzásra, fal alatti erődkészítésre s a torony felgyújtására átmenni kezdettek, a hídról vízbe kellett ugrani, mely a czövekek és föld között volt. Ez a gyors átkelést akadályozta, s a mieink közül többet megsebeztek a várból s az átszállók testeit a hideg víz megdermesztette, mert már havazott s úgy látszott, hogy a víz befagyott.

A katonák meg sem hagytak fel az átkelés reményével, készebbek voltak minden veszély kiállására, mintsem a zord idők miatt hosszasan tűrni a tartós ostromot. Az ellenség midőn látta, hogy a mieink akadályozva vannak az átkelésben, hogy a már átszállottaknak segélyt ne nyújthassanak kellő időben, a várból kijöve megtámadják.

Mindkét részről nagy hévvel összecsapva harczolnak. Az ellenséget meggyőzik és üldözik a mieink, egész a kapuig nyomják és vagdalják. A szaladóknak egyszerre segélyt küldenek a várból s a harcz megújul. Ekkor a mieink, minthogy a nagyobb számú ellenség nyomta s a falakról is mindenféle golyókat, köveket lőttek és hánytak le s a mieink sem mehettek segítségökre, kezdenek visszavonulni s az oroszok keményebben nyomván, visszaűzik a vízhez. Itt midőn egyik a más előtt siet a hídra jutni, részint puskával a falról megsebeztetnek, részint összegyúródva vízbe esnek és elmerülnek. A magyar lovasság és gyalogság közül a legderekabbak megsebesültek s a sebek orvoslására nem volt alkalmas az idő a napról-napra növekvő hideg miatt.

Igy sokak lelkében csüggedést támasztott nem az ellenség ereje s nem is a hely fekvése, hanem az évi időszak. Ezt látván Zamoscius, a körülményekhez alkalmazott beszéddel éleszti a katonák bátorságát, elmondja, hogy azon veszteség, melyet a hely egyenetlensége okozott, egyfelől magában véve csekély, másfelől pedig latba kell vetni s összemérni a sok szerencsés ütközettel s két éven át nyert folytonos diadallal; csüggetegségökkel ne csökkentsék az emberek rólok való jó véleményét, holott mindenütt és min-

den nép között teljes a meggyőződés az ő vitézségök felől; sem a mérhetlen hosszú utak, sem az ellenség ereje, sem végre a helyek és idők zordsága nem állhatnak nekiek ellent. A király dicsősége és saját hírnevök érdeke követeli, hogy egy ostrom se maradjon bevégzetlenül, mely azt bizonyítaná, hogy István király serege nem győzhetetlen. Felkiáltnak mindnyájan, szilárdan ki kell tartanunk és vagy mindnyájunknak meg kell halnunk, vagy megölt bajtársaink elvesztését és sebesülteink fájdalmát az ellenség elveszésével enyhíteni.

A király miután megtudta a Zavolociánál történteket, Károli Istvánt 800 gyaloggal odaküldi s az ostromlók számát növeli.

Maga midőn már a hó beborította táborát s a hideg és éhség az igásbarmokat is kezdette veszélyeztetni: miután a várakat megerősítette s az egész vidéket lovas és gyalog erős őrséggel megrakta, Litvániába visszatérni akarván, Polociába utazását hivatalosan kihirdeti.

Ezen úton vezette az oroszok fejedelme is seregét a fennebbi időkben azon város (Polocia) megvételére. A király elindulásának híre elterjedvén, a követek hevesen kezdették kérni, hogy kihallgassa őket s engedje meg, hogy a békéről megint szólhassanak. Remélik, hogy ha szólhatnak, az igen nagyfontosságú leend a béke befejezésére. A király kihallgatván őket s megértvén a követek igéreteit, az egész ügy elintézését Lengyelországba utasította, (t. i., hogy ott fogja eldönteni) s a követeknek rendelte, hogy őtet kövessék s október 7-én (nonis octobris) a meghatározott úton Nevelláből megindul.

Polociáig az út — 120,000 lépés — erdős volt, de részint gyakori tavak, részint terméketlen föld miatt alkalmatlan. Miután tehát ki volt adva a parancs, hogy mindenki annyi eleséget és takarmányt szerezzen, a mennyi Polociáig elég legyen, útnak indúlnak. Nem kevesen azonban fáradság, hideg és éhség miatt elgyengült lovaikat elhagyták. Litvániához már elérkezett a király, midőn meghallotta, hogy a mieink elfoglalták Zavolociát. Mert az oroszok, midőn látták, hogy a mieink új erőt nyertek az ostromra s minden erejöket összeszedve bátor elszántsággal tűrik az ostrom minden kellemetlenségét; s azt sem remélték, (a mint azután mondották) hogy a dicsvágyó nemzet be nem végezve az ostromot

el fog távozni: a várost feladták, s a boszus katonák ellen nagynehezen megvédve, bántatlanul elbocsáttattak. A király a magával hordozni szokott katonáit is téli szállásra bocsátja s meghagyja, hogy minden alkalomra figyeljenek, s tudják meg, hogy ő, mihelyt a muszka a határszéleken valamit tervezni kezd, Oroszországba fog menni.

Igy előre gondoskodván és elintézvén mindent, november 3-án nagy útazás után Vilna városába érkezett, hová három nap múlva Amhát hirnök a töröktől, követek a tatároktól jöttek. A török a tanácsba vezettetve, először szerencsét kívánt császárja nevében a győzelemért; másodszor pedig intette, hogy az eddig köztük volt barátságot ezután is tartsák meg híven és szilárdan mindketten. És ha a Persa háború ideje alatt az ő határain a bécsi király (így nevezi ugyan is a török a római császart) valami ellenséges mozdulatot tesz, azt a király barátságok és testvériségök jogánál fogva akadályozza, fékezze meg.

A tatárkövetek meghajtván térdeiket alázatosan beszéltek. Beszédjök tartalma ez volt: hogy uralkodójok (imperatorem) üdvözli a jól és szerencsésen viselt háború alkalmából; másodszor, hogy vele állandó békét kíván kötni; végre, hogy a muszkák ellen annyi segélyt igér, a mennyit a király kíván.

A király a körülmények szerént mindkét fejedelemnek választ adván, követeiket elbocsátotta. Vége.

Koncz József.

A GYŐRI CSATA 1809 JÚNIUS 14-ÉN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

VI.

A CSATA LEFOLYÁSA JÚNIUS 14-ÉN.

János főherczeg junius 13-án délután jnnius 14-ére a következő *hadrendet* adta ki és a következő felállítást rendelte el:

I. Jobbszárny: Frimont altábornagy parancsnoksága alatt:

A Rába folyó könyökétől (a mostani «külső szállás» északi végénél) Győr-Szabadhegy délnyugoti csúcsa felé irányítva (2000ˣ kiterjedéssel).

a) *Bésán ezredes dandára* a következő sorrendben:

1. somogymegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 6 század
2. 2-ik számú Hohenlohe dragonyos ezred (most 15-ik huszár ezred) ... ... = 6 «
3. zalamegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 6 «
4. 2-ik számú Hohenzollern Chevaux-legers ezred (most 7-ik dzsidás ezred) ... ... = 1 «
5. 3-ik számú O'Réilly Chevaux-legers ezred (most 8-ik dzsidás ezred) ... ... = 1 «
6. 5-ik Savoyen dragonyos ezred (most 13-ik dragonyos ezred) ... ... = 1 «
7. 6-ik számú Blankenstein huszár ezred (most 6-ik huszár ezred) ... ... = 2 «
8. 9-ik vadász zászlóaljtól ... ... =53 fő
9. Tüzérség ... ... = 4 löveg.

I. Összesen: 53 fő gyalogság, 23 század lovasság és 4 löveg.

II. Centrum János főherczeg parancsnoksága alatt:

A jobb szárnytól bezárólag a Kis-Megyer majornál levő Templomhegyig (3000× kiterjedésben) és pedig:

A) Jobbra *Jellachich altábornagy hadosztálya* (1700× kiterjedéssel) Szabadhegy déli részét szállja meg a következő sorrendben:

a) *Sebottendorf vezérőrnagy dandára.*

10. 1-ső bánáti határőrezred ... = 2 zászlóalj
11. De Vaux sorgyalog ezred (most 45-ik számú) = 1 «
12. Salzburgi Landwehr, vegyes határőrzászlóalj (componirtes Grenzbaon) Reuss-Greitz, krajnai határőr, steieri határőr zászlóalj és 8-ik számú utász-osztag ... = 1 «
13. Judenburgi Landwehr ... = 3/6 «

b) *Eckhardt ezredes dandára:*

14. Eszterházy sorgyalog ezred (most 32-ik számú = 3 zászlóalj[1])
15. veszprémmegyei 9-ik fölkelő zászlóalj ... = 1 «
16. pest « 2-ik « « ... = 1 «
17. vas « 5-ik « « ... = 1 «

c) *Legisfeld vezérőrnagy dandára* (a 2-ik harczvonalban).

18. brucki Landwehr ... = 4/6 zászlóalj
19. manhardsbergi Landwehr ... = 1 «
20. oberwienerwaldi Landwehr ... = 1 «

B) Balra a *gróf Colloredo altábornagy hadosztálya* (1300× kiterjedéssel) a szabadhegyi szőlők déli szélét, a Templomhegyet és Kis-Megyer majort szállja meg a következő sorrendben:

a) *Lutz vezérőrnagy dandára:*

21. Strassoldo sorgyalog ezred (most 27-ik számú) = 2 3/6 zászlóalj
22. St.-Julien sorgyalog ezred (most 61-ik sz.) ... = 2 4/6 «
23. 1-ső felső-ausztriai önkéntes zászlóalj (Inner-österreichisches Freibataillon) ... = 2/6 «

[1]) A 2-dik zászlóalj Tittus Ferencz őrnagy parancsnoksága alatt jún. 13-án Szabadhegyről Győr-Szt.-Mártonba rendeltetett Siegenfeld ezredes különítményéhez, s onnan 14-én d. e. visszahivatván, a csata kezdete előtt az ezredhez újra bevonúlt. (K. A. U. J. 1809. VI—99. e.)

b) *Marziani vezérőrnagy dandára* (a 2-ik harczvonalban).

24. Jellachich Ferencz sorgyalog ezred (most 62-ik) = 2 zászlóalj
25. komárommegyei 7. sz. fölkelő zászlóalj ... ... = 1 «
26. zala « 8. « « « ... ... = 1 «
27. traun-vierteli Landwehr zászlóalj ... ... = 3/6 «
28. mühl-vierteli « « ... ... = 3/6 «
29. 4-ik belső ausztriai önkéntes zászlóalj ... ... = 3/6 «

c) *Kis-Megyer major* megszállására *Hummel őrnagy*, a gráczi 2-ik Landwehr zászlóalj parancsnokának parancsnoksága alatt:

30. A gráczi 2-ik Landwehr zászlóalj ... ... = 1 zászlóalj
31. Strassoldo (27-ik) gyalog ezred 1-ső, 2-ik és 3-ik százada [1] ... ... = 3/6 «
32. St.-Julien (61-ik) gyalog ezred 11-ik és 12-ik százada [2] ... ... = 2/6 «
33. Tüzérség az egész Centrum részére ... ... = 12 löveg

II. Összesen ... ... 26 zászlóalj és 12 löveg.

III. Balszárny báró Mecséry János altábornagy parancsnoksága alatt a Templomhegytől keletre körülbelől 250—300× távolságra levő értől a Viczay árokig, mely Kis-Táplány pusztától nyugotra 1 km távolságra ÉÉK—DDNy-i irányban a Panzsa patakig vonul (1700× kiterjedéssel) és pedig:

a) *Andrássy vezérőrnagy dandára:*

34. vasmegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 6 század
35. veszprémmegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 3 «
36. József főherczeg (nádor) huszár ezred (most 2-ik) = 8 «
37. sopronmegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 2 «

b) *Gosztonyi ezredes dandára:*

38. barsmegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 4 század (2 század a Szigetközben volt).
39. pestmegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 6 «

[1]) 1-ső század parancsnoka: Gräfenstein százados
2-ik « « Leinner százados
3-ik « « ns. Culoz Károly főhadnagy

[2]) 11-ik század parancsnok Fichtner százados
12-ik « « Sokolits százados

40. Ott (most 5-ik) huszár ezred ... ... = 6 század
41. nógrádmegyei fölkelő lovas ezred ... ... = 3 «

III. Össszesen ... ... = 38 lovas század.

IV. Tartalék a szabadhegyi magaslaton.

a) *Gajoli vezérőrnagy dandára:*

42. Lusignan sorgyalog ezred (most 16-ik) ... ... = 2 zászlóalj
43. ogulini határőr ezred (most 79-ik) ... ... = 2 «
44. cillyi Landwehr ... ... = 1 «
45. 4-ik számú gráczi Landwehr zászlóalj ... ... = 1 «
46. 5-ik számú « « « ... ... = 1 «

b) *Kleinmayrn vezérőrnagy dandára:*

47. Alvinczy sorgyalog ezred (most 19-ik számú) ... = 3 zászlóalj
48. Salamon gránátosok ... ... = 1 «
49. Janusch « ... ... = 1 «
50. Chimani « ... ... = 3/6 «
51. Mühlen « ... ... = 3/6 «

IV. Összesen ... ... 13 zászlóalj.

V. Tartalék a balszárny mögött a Sashegy alatt: *gróf Hadik altábornagy* parancsnoksága alatt:

52. heves- és zemplén-megyei fölkelő lovas ezred ... = 6 század.

VI. Megszálló csapat a sánczokban.

Báró Meskó vezérőrnagy parancsnoksága alatt:

53. pozsonymegyei 1-ső számú fölkelő zászlóalj = 1 zászlóalj
54. nyitramegyei 3-ik « « « = 1 «
55. nógrádmegyei 4-ik « « « = 1 «
56. vas « 6-ik « « « = 1 «
57. pozsony « fölkelő lovas ezred ... ... = 6 lovas század
58. nógrád « « « « ... ... = 3 « «
59. tüzérség ... ... = 10 löveg.[1])

VI. Összesen: 4 zászlóalj, 9 lovas század és 10 löveg.

[1]) János főherczegnek a cs. és kir. hadilevéltárban levő jelentése és Voith vezérkari őrnagy emlékirata szerint.

József nádor június 15-én kelt jelentése szerint Mesko vezérőrnagynál csak 7 ágyú volt.

Ezen kívül a szigetközben:

60. A barsmegyei fölkelő lovas ezred = 2 százada = 316 lovas és
61. a székesfejérvári « « osztály = 2 « = 278 «
összesen: 4 század = 594 lovas.

VII. Siegenfeld ezredes különítménye Győr-Szent-Mártonban:

62. Eszterházy gyalog ezred (most 32-ik) ... ... = 1 zászlóalj [1])
63. szluini határőr « (most 79-ik) ... = 1 «
64. varasdi-kreutzi határőr ezred (most 16-ik) ... = 1 «
65. veszprémmegyei fölkelő lovas ezred ... = 2 lovas század
66. és a pestmegyei « « « ... ... = 1 « » [1])
67. tüzérség ... ... 2 löveg.

VII. Összesen = 2 zászlóalj, 2 lovas század és 2 löveg.

A rendelkezésre álló egész erő összege tehát:

45 zászlóalj, 82 lovas század és 28 löveg = 28,997 fő gyalogság és 10,996 lovas.

Ebből a csatában részt vett 39 zászlóalj, 67 lovas század és 18 löveg = 23,329 fő gyalogság és 8650 lovas. (Lásd a 4-ik számú mellékletet és I. 22-ik megjegyzést.)

A junius 14-ikére virradó éjjel a barsmegyei fölkelő lovas ezrednek előörsön levő I-ső osztálya jelentette, hogy egy paraszt állítása szerint az ellenség a szőlők alatt [2]) balszárnyunk felé tetemes erőket küld.

Úgy látszik, hogy János főherczeget ezen hír és általában az események meglepték, mert eddigi tervével [3]) felhagyva, most már

[1]) Lásd a VI. fejezet 1-ső megjegyzést. E szerint a csata alatt Győr-Szt.-Mártonban nem 3, hanem csak 2 zászlóalj gyalogság, és nem 3, hanem csak 2 lovas század volt.

[2]) Valószínűleg Csanak és N. Baráti között.

[3]) Zwiedineck állítása szerint (művének 83. lapoldalán) János főherczeg Frimont altábornagygyal már június 12-én szemrevételezte a terepet és elhatározta, hogy a franczia támadását a szabadhegyi magaslatokon várja be. (Feltünő, hogy ezen terepszemléhez a vezérkari főnökét — Nugent altábornagyot — nem vitte magával.)

Ezen állitást azonban a tények nem igazolják, mert ha János fő-

elhatározta, hogy a francziák támadását a szabadhegyi magaslatokon várja be.

Ennek folytán junius 14-én korán reggel József nádorral együtt a szabadhegyi magaslatokra ment, honnan Csanak mellett a franczia lovasságot (Montbrun és Colbert), Csanak és Nagy-Ba-

herczeg már 12-én az említett elhatározásra jutott volna, akkor számítania kellett volna azon körülménynyel, hogy a franczia hadsereg nyomában van és őt már 13-án vagy 14-én megtámadhatja — mint a hogy tényleg meg is támadta — és erre való tekintettel 13-án délelőtt már ki kellett volna adni a megszállásra vonatkozó intézkedéseket, a mi azonban nem történt meg. Söt még a táborba szállásra sem adtak ki semmiféle rendelkezést, s a csapatok — Téthről Szabadhegyre érkezve — ott szállottak táborba, a hol akartak.

Ezzel szemben János főherczeg a Komáromban június 16-án kelt és Károly főherczeghez intézett jelentésében maga mondja, miszerint ő javasolta József nádornak, hogy az ellenséget Ménfőnél támadják meg és a Rábán vessék át. S miután e czélra a csapatokat előbb rendezni akarta, a támadásra június 15-ét választotta.

Ezen szándékra vall azon tény is, hogy a János főherczeg csapatai a védelmi állást csak június 14-én a délelőtt folyamán foglalták el, midőn már reggel óta a franczia csapatok mozdulataiból azoknak támadó szándéka tisztán kivehető volt.

Megfoghatatlan, hogy ezen szándék mellett miért engedte át János főherczeg a francziáknak a csanaki magaslatokat, a melyek nekik egy Szabadhegy felől jövő támadás esetére kitünő védelmi állást nyújtottak s ennélfogva a János főherczeg tervezett támadását nagyon megnehezítették.

Hogy pedig János főherczeget az események ennyire meglepték, annak oka csak abban lelhető, hogy őt vezérkari főnöke az ellenség viszonyaira vonatkozó híreket illetőleg nem tájékozta; illetve neki a kellő fölvilágosítást megadni vagy nem tudta, vagy nem akarta.

Ezzel szemben nem vehető komolyan Zwiedineck azon állítása, hogy Nugent azért említett 12.000 főnyi franczia erőt, mert Ettingshausen jelentette, hogy közvetlen vele szemben ennyi áll; mert Ettingshausen ezt június 13-án jelentette és pedig úgy, hogy *az ellenség ereje folyton szaporodik és már eddig is 12.000 főre tehető*, a miből épen az következik, hogy a franczia sereg erősebb volt, mint 12.000 fő. Nugent altábornagy pedig már június 12-ike óta hangoztatta, hogy a francziák ereje 12.000 főnél nem több. (Lásd V. 12-ik megjegyzést.)

De Nugent altábornagy azon állítása, hogy a franczia sereg 12.000 főnél nem több, azért sem menthető, mert Andrássy tábornok Szombathelyről már június 6-ikán jelentette, hogy a káldi plébános állítása szerint (kivel ő Szombathelyen beszélt) június 5-én 18.000 franczia, 10 löveggel

ráti között pedig a szőlőhegyen franczia gyalog csapatokat (az előörsöket) lehetett látni.

Az egyesült sereg (belső ausztriai és magyar fölkelő sereg) fővezére János főherczeg, bátyjára (József nádorra) való tekintettel vele mindent előzetesen megbeszélt.

Sopronba érkezett, s június 6-án egy része (kb. 1000 lovas) Kapuvár, a többi része Kőszeg felé menetelt. E jelentésben Andrássy tábornok azon véleményének is kifejezést ad, hogy a francziák valószínűleg Marczaltőnél fognak a Marczalon átkelni. Miután pedig a lovasság a későbbi napokban más ellenséges oszlopok közeledését is jelentette (János főherczeg földerítő lovasságát Vasmegye főispánja pontosan értesítette a franczia csapatok mozdulatairól), a vezérkari főnöknek már Pápánál (június 12-én) teljesen tisztában kellett volna lennie azzal, hogy János főherczeg seregével túlnyomó erő áll szemben.

Ezenkívül Maretich vezérkari őrnagy József nádornak június 12-én jelentette (és nem tehető föl, hogy e jelentését a vezérkari főnöknek be nem mutatta volna), hogy a pápai kálváriahegyről az ellenség részéről 6000—7000 lovas, 15—20.000 gyalog és számos löveg közeledése világosan látható.

Ettingshausen tábornok ugyanakkor (lásd Zwiedineck többször említett művének 79. lapoldal) a pápai toronyból távcsővel nézte a francziák közeledését s azt állítja, hogy onnan az ellenség minden mozdulata tisztán kivehető volt; az pedig nem valószínű, hogy ő észleleteit a vezérkari főnökkel nem közölte volna.

Zwiedineck az «Erzherzog Johann von Österreich im Feldzug von 1809.» című művében (97. lapoldal) a következőket mondja: Wertheimer nézete szerint a győri veszteség főokozója Gróf Nugent altábornagy vezérkari főnök, a kit Hormayr «Confusions Grosshändler»-nek nevez. Ez föltételezné, hogy János főherczeg a hadműveletek vezetését vezérkari főnökének kezeibe tette le. Erről szó sem lehet. A főherczeg — a mint már levelezéseiből is láthatjuk — teljesen önállóan határozott, tehát a felelősséget is neki kell viselnie.» Ezután Zwiedineck szenvedélyes haraggal kel ki azok ellen, a kik az övétől eltérő nézetet vallanak.

Hát itt újra bebizonyúl, hogy a szenvedély rossz tanácsadó és úgy látszik, hogy Zwiedineck figyelmen kívül hagyja azon nagyon fontos körülményt, hogy a hadvezérnek a hadműveletek vezetésénél segédközegekre van szüksége, mert ő maga mindent nem tehet. E segédközegek feje a vezérkari főnök, a ki azok működését szabályozza és ellenőrzi és a ki a vezetésre vonatkozó adatokat bejelenteni és a vezér elhatározását kikérni köteles; sőt bizonyos dolgokért a vezérkari főnök egyenesen felelős (pl. a földerítő szolgálat vezetése és esetleg kiégészítése, a parancsadás techniká-

A délelőtt folyamán a csapatok elfoglalták felállításukat (lásd az 5-ik mellékleten), a Panzsa patak bal partján előörsök állottak.

János főherczeg azon óhaját nyilvánította, hogy a fölkelő lovasságot jó volna még szaporítani, mire József nádor intézkedett,

jának szabályszerű kezelése, a különféle szolgálati ágak működésének összhangba hozása stb.)

Ha tehát valaki azt állítja, hogy a vezetésnél elkövetett valamely hibának oka a vezérkari főnök, ezzel még nem azt mondja, hogy a vezetés annak kezében van, hanem inkább azt, hogy ő a vezér elhatározására téves alapot szolgáltatott.

De tekintsük csak a puszta tényeket:

János főherczeg serege június 7-én és 8-án este indult, tehát éjjel menetelt; 11-én d. e. 11 h-kor indult és késő este érkezett Pápára, 12-én pedig déli 12 h után indult és szintén este érkezett Téthre, honnan éjféltájon indult el; tehát az előbbi két napon részint a délutáni legnagyobb hőségben, részint az esteli sötétségben, június 13-án pedig virradatig szintén sötétben menetelt (lásd V. 13. megjegyzést). Az ellenség viszonyai felől tájékozva nem voltak (bizonyság erre János főherczegnek Komáromban június 16-án kelt jelentése, melyben a francziák erejét 25—30.000 főre — közte 4500 lovas — becsüli és azt mondja, hogy *állítólag* Jenő alkirály vezette őket (der Vicekönig soll sie befehligt haben), bár a lovasság is igen jó híreket hozott (lásd Orsz. levéltár) és polgári egyének is helyes adatokat szolgáltattak (a káldi plébános, Vasmegye főispánja); ezenfelül Maretich őrnagy és Ettingshausen vezérőrnagy megfigyelése Pápán szintén értékes adatokat nyújtott, s mégis Nugent altábornagy makacson ragaszkodott azon nézetéhez, hogy a francziák ereje 12.000 főnél többre nem tehető. (Lásd V. 12-ik megjegyzést.) Végre az intézkedések hiányosak voltak (különítmények által való biztosítás, holott a jó földerítő szolgálat jobb biztosítékot nyújtott volna); a csapatok szükségletéről kellően nem gondoskodtak; midőn a sereg Szabadhegyre ért, a táborozásra intézkedést nem adtak ki; a június 13-ára kiadott menetintézkedésben (ha ilyet egyáltalában kiadtak) elfelejtkeztek, a Marczaltőnél és Árpásnál álló különítményekről, minek következtében azok a francziák kezébe jutottak; a védő állásban Mecséry hadosztálya mocsarak között állíttatott föl, honnan csak egy csatornaszerű árkon át juthatott a meneteles terepre; a tűzérségi tartalék a Galamb-korcsmánál állott, honnan a harczfelállításba csak egy rossz mezei út vezetett; a rendelkezésre állott 28 ágyú közül 10 a sánczokban tétlenül hevert és Meskó vezérőrnagy csapata a csatát tétlenül nézte; a visszavonulás iránya megjelölve nem volt, s ezért a csapatok egy része a csata után elszéledt és csak másnap gyülekezett; a csata közben Nugent altábornagy János főherczeg tudta nélkül 4 löveget az 1-ső harczvonalból idő előtt visszavont,

hogy az elsánczolt táborból a pozsonyi és a nógrádmegyei fölkelő lovas ezred egy-egy osztálya azonnal a bal szárnyra; a zemplénmegyei fölkelő lovasok (3 század) pedig, akik junius 11-én és a hevesmegyei fölkelő lovasok (3 század), a kik junius 13-án érkeztek Szent-Iványra, mint tartalék, a Sashegy déli oldalára, a bal szárny háta mögé menjenek.

A zempléni és hevesi fölkelők gróf Hadik altábornagy vezetése alatt rendeltetési helyükre el is mentek; de a nógrádmegyei fölkelő lovas ezred I-ső osztályától csak egy század érkezett Mecséryhez délután 1 h 30 I-kor (a Barátföld és Öttevény mellett teljesített 13 napi folytonos biztosító szolgálattól ez is egészen kimerülve), mert a másik század (Endre századosé) Abda mellett

a Sashegyre rendelt és midőn János főherczegnek e 4 löveg hiánya föltünt és érezhetővé vált, Nugent a magyar fölkelőket vádolta, hogy az üteget azok vitték el.

Mindezek tényleg megtörtént és olyan dolgok, a melyekért első sorban a vezérkari főnök felelős, és ha ezeket figyelembe veszszük, akkor nem zárkózhatunk el azon benyomástól, hogy nagyon valószínű, miszerint Nugent altábornagy, mint vezérkari főnök, feladatának megfelelni nem volt képes.

A dolog természetéből következik, hogy ezen körülmény káros hatásának a vezetésben kellett nyilvánúlnia.

A hadvezér egy határozott czélt tűz maga elé, azután a tényleges állapotokat latolja, a viszonyokat mérlegeli és annak eredményéhez képest meghatározza, hogy mit kell tennie a kitűzött czél elérésére. De hogy ezt tehesse, segédközegekre van szüksége, a kik a beérkező adatokból a tényleges helyzetet megállapítják és elé terjesztik, elhatározását parancsba öntik és annak végrehajtását ellenőrzik.

Ha a közegek nem működnek úgy, hogy a kellő adatok beszerzése által a vezér elhatározásának reális alapot teremtsenek és hogy a vezér akarata úgy teljesüljön, mint a hogy ő azt gondolta: akkor a legkiválóbb vezér sem lesz képes arra, hogy maga végezzen mindent, a mi a vezetéshez tartozik, a nélkül, hogy késedelem vagy tévedés, vagy hiba elő ne forduljon.

János főherczeg bizonyára sokkal jobb hadvezér volt, mint a minőnek őt Zwiedineck képzelni látszik (hiszen a Károly főherczeg öcscse volt!) és bizonyára tudatával bírt annak, hogy vezérkari tisztjeire és különösen a vezérkari főnökre szüksége van. Ha e vezérkari főnök állásának nem felelt meg úgy, mint a hogy kellett volna, ez csak azt mutatja, hogy János főherczeg az ő emelkedett, nemes gondolkozásával nem is tételezte föl róla, hogy szolgálatát nem oly lelkiismeretesen teljesiti, mint kellene.

visszahagyatott; a pozsonyi fölkelő lovas ezred III-ik osztálya pedig (1 1/2 század, mert 1/2 század Olgyay századossal Ikrénynél állott) a parancs téves értelmezése folytán Voit vezérkari őrnagy által a győri marhavásártérre a székesfehérvári kapu elé küldetett azon feladattal, hogy az ellenség mozdulatait megfigyelje.

Ezen 1 1/2 század délután, a mint a csata eldőlt és mögötte Meskó tábornok a Rába hídját fölbontatta, a győzelmes franczia seregen Gönyő felé átvágta magát és János főherczeg utóvédjéhez csatlakozott.

A tüzérség a következőképen állott:

a) 1 lovagló üteg (3 fontos) a jobb szárny előtt a mostani külső szállástól keletre fekvő magaslaton (120 ⌖);

b) 1 lovagló üteg (3 fontos) Kis-Megyer majortól nyugotra a szabadhegyi temetőben;

c) 1 üteg (6 fontos) és 3 haubitz Kis-Megyer majortól északkeletre, a Templomhegyen (131 ⌖);

d) 1 üteg (3 fontos) Kis-Megyer majortól keletre, körülbelől 250ˣ-re;

e) 1/2 üteg (2 darab 6 fontos ágyú) a balszárny előtt, előbbitől keletre, 700—800ˣ-re;

f) a tüzérségi tartalék a «Galamb» korcsmánál a győr-gönyői országút mentén (most Likócs puszta).

Hummel őrnagy Kis-Megyer majort a következő módon szállotta meg:

A major kerítését képező kőfal mentén 13-áról 14-ére virradó éjjel lőpadokat készíttetett és a két (déli és északi) kaput eltorlaszoltatta.

Ezután a megszálló legénységet a következőleg osztotta el:

jobb (nyugoti) oldal 2 század Strassoldo;

arczvonal (déli oldal) 2 század gráczi Landwehr;

bal (keleti) oldal 1 század St.-Julien (Sokolić százados);

hátulsó (északi) oldal 1 század St.-Julien (Fichtner százados);

a magtárak megszállására 1 század Strassoldo;

tartalék az udvarban 4 század gráczi Landwehr.

Jenő alkirály csapatai junius 14-én reggel 4 ʰ-kor indultak 5 menetvonalon és pedig:

1. A Szemere-Kis-Baráti vonalon Pacthod gyalog-hadosztály;

2. a Szemere-Ménfő-Csanak vonalon:

a) Grouchy dragonyos-hadosztály;

b) Grenier vezetése alatt a Serras és Durutte gyalog-hadosztályok;

3. a Koronczótól Ménfő psz. felé vezető úton:

Baraguay d'Hillier parancsnoksága alatt a Severoli és olasz gárda hadosztályok;

4. Koronczóról az előbbi vonaltól nyugotra, Ménfő és Gyirmót (a 3-ik és 5-ik menetvonal) között (a Sándorházi pusztánál) a Pully dragonyos-hadosztálya;

5. a Koronczó-Gyirmót vonalon: Lauriston vezetése alatt a Sahuc lovas vadász-hadosztály és a badeni gyalog-hadosztály.

A gyalog csapatok éle délett 9 ^{h}-kor érte el Kis-Baráti-Gyirmót vonalát.

Montbrun könnyű lovas-hadosztálya és Colbert dragonyos-dandára már junius 13-án Csanakig jutott és ott hált. 14-én tehát már a hadsereg többi részének fejlődését födözte.

Jenő alkirály junius 14-én korán reggel a csanaki magaslatokra ment, a terepet szemrevételezte, az ellenfél állását (mely onnan teljesen jól látható) megtekintette, a támadásra a tervet megállapította és ehhez képest a fejlődést d. e. 11 ^{h}-tájon a következőképen rendelte el (lásd az 5-ik számú mellékletet).

I. Jobb szárny: Montbrun parancsnoksága alatt:

1. *Montbrun könnyü lovas-hadosztálya* (12 löveggel);

2. *Colbert* dragonyos dandára;

3. *Grouchy* dragonyos-hadosztálya (12 löveggel) Kis-Barátitól keletre, a szent-márton-győri és nagy-baráti-győri utak között támadási irány az ellenfél bal szárnya.

II. Közép: Grenier parancsnoksága alatt:

4. *Serras* gyalog-hadosztálya 12 löveggel, két oszlopban (Moreau és Roussel dandár), Kis-Barátitól északkeletre, bal szárnyával az akolra (Schäferei) támaszkodva; támadási irány Kis-Megyer major;

5. *Durutte* gyalog-hadosztálya, 12 löveggel, két oszlopban (Valentin és Beuch dandárok), előbbivel egy magasságban, jobb szárnyával az akolra támaszkodva; támadási irány a Kis-Megyer majortól nyugotra fekvő temető;

6. *Severoli* gyalog-hadosztálya 12 löveggel, egyelőre a Durutte hadosztálya mögött rendezkedik; később attól nyugotra fejlődik, két oszlopban; támadási irány Szabadhegy délnyugoti része;

7. *Pacthod* gyalog-hadosztálya 12 löveggel, Csanak és Kis-Baráti között a 2-ik harczvonalban (a Durutte hadosztály bal szárnya mögött).

III. Balszárny: Lauriston parancsnoksága alatt:

8. *Sahuc* lovas-vadász-hadosztálya 12 löveggel, Grenier első harczvonalával, egy magasságban a pápa-győri országút és a Rába között; támadási irány az országút mentén az ellenfél jobb szárnya;

9. *a badeni gyalog-hadosztály* 12 löveggel, Gyirmóttól északkeletre; feladata az elsáncolt tábor megfigyelése.

IV. Tartalék: d'Hilliers parancsnoksága alatt:

10. az *olasz testőr-hadosztály* 12 löveggel (Lecchi testőr gyalog-dandár és Guerin testőr-lovas-dandár), Kis-Barátitól délnyugatra, a 3-ik harczvonalban;

11. *Pully* dragonyos-hadosztálya 12 löveggel a csanaki szőlőhegy északi csúcsánál, jobb szárnyával az országútra támaszkodva.

12. *Tüzérségi tartalék* Csanak mellett Jenő alkirály közvetlen rendelkezésére = 4 üteg (24 löveg).

A rendelkezésre álló egész franczia erő összege tehát:

74 zászlóalj gyalogság		41,814 fő, és
87 lovas század	=	13,482 lovas
és körülbelül 24 üteg	=	144 löveg
együtt		55,296 fő és 144 löveg,

(lásd a 4-ik számú mellékletet), tehát 18,485 főnyi gyalogsággal, 4832 lovassal és 126 löveggel több, mint János főherczeg hadserege.

Ezenkívül a Lamarque hadosztálya (10 zászlóalj = 6318 fő gyalogság) Macdonald tábornok vezetése alatt junius 13-án Pápára érkezett és bár onnan junius 14-én saját kezdeményezéséből korán reggel megindult és Jenő alkirály sürgető parancsai folytán mielőbb Győr elé érkezni igyekezett; mégis csak az est beálltával ért a harcztérre, a csatában tehát részt nem vett.[1])

[1]) Ezen gyalog hadosztály június 10-én ért Körmendre, honnan

Délelőtt 11 h-ig mindenütt nyugalom volt.

Ekkor aztán a francziák elővédje Ménfőtől Csanakon át előnyomult s János főherczeg előőrsei a Panzsa jobb partjára visszavonultak.

A franczia lovasság egy része (12 század) a Mecséry altábornagy hadosztályának előőrseit (az Ott huszár ezred 2-ik százada, a Nógrád megye fölkelő lovas ezred III-ik osztályának egy százada és a veszprémmegyei fölkelő lovas ezredtől 2 szakasz) a Panzsa patakon át egészen a védelmi állás vonaláig (a Panzsa jobb partján) üldözte; itt azonban visszaveretvén, a franczia lovasok a Kis-Megyer major mellett levő hidon akartak a Panzsa batpartjára átkelni s közvetlen a major mellett huzódtak vissza.

Ekkor *(déli 12 h tájon)* a majorból 2 század Strassoldo és 2 század St.-Julien gyalogság oly hatásos tűzzel fogadta őket, hogy csak egy kisebb részüknek sikerült megmenekülni.[1])

Déli 12 h és 1 h között Csanak fölött a hegyen, továbbá Ménfőnél és Gyirmótnál előnyomuló ellenséges oszlopok voltak láthatók, s amint azok az elrendelt felállítást elérték, Jenő alkirály d. u. 1 h táján kiadta az intézkedést a támadásra; Macdonaldnak pedig parancsot küldött, hogy a csatába siessen.

Ez alatt Grouchy dragonyos-hadosztálya Kis-Barátihoz érkezett és tömegbe fejlődött, mire Montbrun az alárendelt $2^1/_2$ lovas-

11-én Zalabérre (42 km.); 12-én Sümegen át Somlyó-Vásárhelyre (40 km.); 13-án Pápára (26 km.); 14-én Szabadhegyre (45 km.) menetelt; négy nap alatt tehát 153 km. útat tett meg.

[1]) Kis-Megyer major védelmére a 2-dik sz. gráczi Landwehr zászlóalj rendeltetett. Ezen zászlóalj 6-ik századában volt Kaiser József Ferencz Landwehr zászlós (Fähnrich), polgári foglalkozására nézve lithografus Gráczban.

Ez a Kaiser József a győri csatából való szerencsés megmenekülésének emlékére egy képet alkotott, a mely a Kis-Megyer körül lefolyt harczcznak 4 jelenetét tünteti föl, s ezen képet 1839-ben hálája jeléül a Máriaczelli bucsújáró templomban a boldogságos szűznek ajánlotta.

Ezen kép ma is megvan a nevezett templomban, egy másolata a gráczi országos levéltárban, egy kis fényképezett másolata pedig a Kis-Megyer majorban lakó jószágkormányzónál őriztetik.

A kép 1-ső jelenete (1-te Kriegs-Scene) azt tünteti föl, miként lövi a gyalogság halomra a Kis-Megyer major mellett visszavonuló franczia lovasságot.

hadosztálylyal Töltéstava puszta irányában jobbra huzódott és az egész vonalon élénk ágyúzás kezdődött a nélkül, hogy az egyes oszlopok előre mennének.

A Montbrun mozdulatának láttára Mecséry is balra huzódott a Viczay árokig, és minthogy ez által a középen levő gyalogság és közötte nagy hézag támadt, a veszprémi fölkelő lovas ezredből 2 osztagot (Dubnitzky és Ihász századosok parancsnoksága alatt) Kis-Megyer major közelébe rendelt azon feladattal, hogy ott a tüzérség és gyalogság bal szárnyát födözze, miáltal hadosztályának ereje mintegy 80 lovassal csökkent.

Montbrun a Colbert dandárt és a két lovas-hadosztály tüzérségét [24 löveget bátran számíthatunk, mert junius 13-án Ménfőnél és Csanak mellett már 16 löveg működött, midőn Montbrun mint elővéd előre tört (k. u. k. Kriegs-Archiv 1809. VI., 288.)] fejlődteti s mögötte a saját és a Grouchy hadosztályát zárt oszlopban állítja föl (lásd az 5-ik sz. mellékletet). Mozdulataiból mindinkább kitűnik, hogy az osztrák-magyar hadsereg bal szárnyát átkarolni akarja.

Serras hadosztálya Kis-Megyer felé lépcsőzetesen előnyomul, és pedig a Roussel dandára egyenesen a major déli oldala ellen, a Moreau dandára pedig a major keleti oldala felé.

Serras hadosztályát lépcsőzetesen a Duruthe hadosztálya követi a szabadhegyi temető (Kis-Megyer majortól nyugotra), és utóbbit a Severoli hadosztálya Szabadhegy délnyugoti része felé.

Grenier a 62-ik számú gyalog ezredet tartalék gyanánt visszatartja.

Sahuc hadosztálya — okulva azon, hogy Ertl alezredes 13-án délután a franczia csapatokat a sánczokból ágyúkkal lövette, Gyirmóttól oly módon nyomult a Királyszék felé, hogy az elsánczolt tábor lövegei csapatának ne árthassanak és most *(d. u. 1 h)* a Királyszék mellett levő keresztnél állott.

Az olasz gárda, Pacthod és Pully hadosztálya, valamint a bádeni hadosztály felállítási helyükön maradtak.

D. u. 1 h 30 1 Montbrun a Colbert dandárának egy ezredét támadásra küldi, a Kis-Barát—iKis-Táplány közötti Panzsa-hid elfoglalására, melyet a nógrádmegyei fölkelő lovas ezred III-ik osztálya védett Gubcsy János őrnagy parancsnoksága alatt.

Ezen támadás nem sikerült, mert a támadó franczia lovasok a keskeny hidon csak 4—5-ösével jöhetvén át, a fölkelő lovasok által visszaverettek.

Serras hadosztálya akadálytalanul jut majd egész a szentmártoni útig; de a Kis-Megyer körül fölállított osztrák lövegek hatásos tüzébe jutván, megállott és tüzelt.

Sahuc hadosztálya a Kis-Panzsáig jut és jobbra huzódik, hogy azon könnyebben áthatolhasson.

Délután 2 h a harcz mindenütt teljes folyamatban van.

Montbrun mindinkább kelet felé huzódik; vele szemben Mecséry eddigi felállításában marad.

Serras a szentmártoni úthoz ér, és Duruttel együtt a szemben álló osztrák csatárokat a Panzsa jobb partjára visszaszorítja; azonban az osztrák tüzérség és a Panzsa mentén felállított csatárok tüze, valamint a mocsaras lapály miatt csak lassan haladhatnak előre.

Severoli a Panzsa bal oldali mellékágát képező árkokon hatol át, bal szárnya mögött Sahuc a Kis-Panzsán átment, rendezkedik és a Panzsahidnál a külső szállástól délkeletre 1200ˣ levő vörös kereszt felé csatárokat küld ki.

Pacthod hadosztálya a Kis-Barátitól Győrbe és Csanakról Kis-Megyer felé vezető utaknak a Kis-Panzsa ér mellett levő keresztezéseig előre megy és ott az ér északi oldalán megáll.

Az olasz gárda Kis-Baráti nyugoti kijáratáig előre megy és ott megáll.

Pully hadosztálya Csanaknál, a badeni gyalog hadosztály Gyirmótnál előbbi felállításukban maradnak.

D. u. 2 h 30 ı Montbrun lovassága Töltéstava puszta irányában kelet felé huzódván, élével a Panzsa patakhoz ér, tüzérsége a Mecséry lovasságára erősen tüzel. A fölkelők lovai a harczi zajhoz szokva nem voltak, s az erős ágyúzás és puskaropogás hallatára és a füst láttára rendkivüli izgalomba jöttek s a mint egy-egy gránát a lovasság közé csapott, az illető osztagok lovai megriadva szétugrottak, s miután legalább fele rendes nyeregszerszámmal fölszerelve nem volt és a fölkelők lovaikat az egyszerű kötőfékszárral megfékezni nem birták, ennek folytán nagyon nehéz volt öket rendben tartani.

A fölkelő csapatok jobban szerették volna, ha Mecséry megengedte volna nekik, hogy a franczia lovasságot megtámadják[1] és ez a magyar ember természetének is inkább megfelelt volna, mint az, hogy az ellenfél tüzében állva maradjon. De Mecséry, mint tapasztalt lovas és gondolkozó vezér nem tartotta tanácsosnak, hogy ezen gyakorlatlan és hiányosan fegyverzett csapatot, a jól kiképezett, harczedzett és nagyobb számú franczia lovasságra bocsássa,[2] annál inkább, mert őket a francziáktól a Panzsa patak választotta el, a melyen csak kevés helyen lehetett átjutniok, miáltal az egyes csapattestek az ellenség arczvonala előtt már a támadás kezdetén rendetlenségbe jöttek volna; annyi gyakorlottságuk pedig nem volt, hogy képesek lettek volna gyorsan sorakozni; és végre, mert Mecsérynél csak 2 löveg volt s azzal a Montbrun 24 ágyújának tüzét le nem küzdhette, a támadást tehát az ellenfél heves ágyútüzében kellett volna végrehajtania.

Serras hadosztálya Kis-Megyer elé jut; de az ott levő gyalogság olyan tűzhatást fejt ki, hogy a francziák 1-sö harczvonala hátrálni kénytelen.

Duruttenek 3 zászlóalja a Panzsán átmegy és Szabadhegy délkeleti csúcsa ellen támadásra indul; de a Strassoldo gyalog ezred és a temetőben levő üteg tüze által visszavettetik.

Grenier a 62-ik számú gyalog ezredet előre rendeli és ez által az egyensúlyt helyreállítja.

Severoli hadosztálya az előbbi kettővel egyidejüleg Szabadhegy délnyugoti csúcsát rohanja meg; de az 1-sö számú bánáti határőrezred öldöklő tüzében még a Panzsa patakot sem érhette el s megállt.

A francziák bal szárnya (Sahuc hadosztálya) Frimont ellen a vöröskeresztnél lekötő harczot vívott.

A francziák első támadása tehát kudarczot vallott.

[1]) Lásd az országos levéltárban a fölkelő csapatoknak Kisfaludy Sándor által gyűjtött eredeti jelentéseit.

[2]) Lásd Mecsérynek Komáromban június 18-án kelt jelentését (Országos levéltár), és a VI. fejezet János főherczeg június 16-iki jelentésének az 515. oldalon levő 4-ik megjegyzését.

Jenő alkirály ennek folytán a közép támogatására a tartalékból 24[1]) löveget előre rendel, amely *d. u. 3 h-kor* a csanakkis-megyeri út közelében levő 123 m. p.-hoz ér, ott fejlődik és Kis-Megyer majorra tüzelni kezd.

Ezalatt Jenő alkirály intézkedett a 2-ik támadás megindítására. A Pacthod hadosztály egy dandárát az első vonal erősbítésére előre rendelte és Montbrunnak is parancsot küldött, hogy az ellenség bal szárnyát támadja meg.

A Serras és Durutte hadosztályokat Grenier, a Severoli és Pacthod hadosztályokat Baraguay d'Hilliers vezeti.

Délután 3 h 15 1-kor a Serras, Durutte és Severoli hadosztályok a Panzsáig érnek. A patakon áthaladva Serras hadosztályától a Roussel dandárra Kis-Megyer majort arczban, a Moreau dandára pedig keletről támadja meg[2]) és a már emlitett 24 (27) nehéz kaliberű lövegen kívül még 12 ágyú lövi.

A Moreau dandár egyes osztagainak sikerült *délután 3 h 45 1* táján Kis-Megyer major keleti oldalának védőit az akol mögé visszavetni és a major falán át (melybe már több rés volt lőve) a majorba bejutni.

Durutte egész hadosztálya Szabadhegy déli oldalára támad, a temetőben levő egy Strassoldo zászlóaljat és egy 3 fontos üteget visszavonulásra készteti (a zászlóalj a faluig, az üteg a magaslatra vonul vissza); a Severoli hadosztálya és Pacthod előre rendelt dandárja pedig az I-ső bánáti határőr ezredet visszanyomja, Szabadhegyet átkarolja és annak nyugoti részét támadja meg.

Sahne hadosztálya lekötő harczot vív Frimont csapataival, s 3 h 45 1 táján Frimont előcsapatait visszaveti és a Panzsán átkelve sorakozik.

Pacthod hadosztályának másik dandára a Kis-Megyer majortól a vörös kereszt felé húzódó érig előnyomul (balszárnya a 120 ⟡-nál); eddigi helyére az olasz gárda jön.

Pully hadosztálya és a badeni gyalog-hadosztály előbbi

[1]) Schneidawind szerint 27 nehéz kaliberű löveget.

[2]) Moreau akadálytalanúl mehetett át a Panzsán, mert Mecséry figyelmét a Montbrun lovassága kötötte le és hadosztálya ekkor épen húzódásban volt kelet felé.

felállításukban maradnak; csak az utóbbi lovassága (4 század) nyomul egy kissé Győr felé (csaknem a Panzsa torkolatáig) előre, hogy az elsánczolt táborban levő csapatok tevékenységét jobban megfigyelhesse.

Ezzel szemben Frimont altábornagy csatár-harczot vív; de előcsapatai d. u. 3 h 45 I táján visszavettetvén, az egész jobb szárnyat mintegy 1000×-re visszavonja;

Jellachich hadosztálya Szabadhegyet kétségbeesetten védi. A Sebottendorf és Legisteld dandárok Severoli hadosztályát; az Eckhardt ezredes dandára (s ezzel a pestmegyei 2-ik, vasmegyei 5-ik és veszprémmegyei 9-ik fölkelő zászlóaljak) Durutte hadoszosztályának egy részét szuronynyal visszavetik;

Colloredo altábornagy pedig a Strassoldo és St.-Julien ezredekkel a Durutte hadosztály többi részét szuronynyal megrohanja és a patakon átveti.

Hummel őrnagy, látva, hogy a töltény már fogytán van, d. u. 3 h 30 I táján Kuhn hadnagy zászlóalj segédtisztet János főherczeghez küldte a hiány pótlása végett; de a segédtiszt nem tért többé vissza s ő a sebesültektől és halottaktól szedette el a töltényeket, hogy a védelmet folytathassa. Midőn pedig Sokolić százada az akol mögé visszavettetett és a trancziák a réseken át a majorba hatoltak, akkor a 2-ik sz. gráczi Landwehr zászlóalj 4-ik, 5-ik és 6-ik századát (Berthold, báró Moscon és Schmotz századosok vezetése alatt) a két St. Julien század megerősítésére rendelte, és ezen 5 század a támadókat *délután 4* h tájon Kis-Megyerből kiűzte és nagy veszteséggel a Panzsa balpartjára húzódni kényszerítette. Ez alkalommal az említett 3 százados is megsebesült.[1])

Jenő alkirály most a támadás erősbítésére a Pacthod hadosztály 2-ik dandárát is előre rendeli; míg a védőnél Moreau támadása következtében a kis-Megyertől keletre levő üteg a Templomhegy mögötti magaslatra, a Durutte hadosztály előtt a szabadhegyi temetőben levő üteg a falu mögött levő magaslatra vonatott vissza.

3 h 45 I-kor János főherczeg a tartalékból az Alvinczy gyalog ezred 3 zászlóalját előre rendeli. A parancsnokok buzdítják

[1]) Mária-Czelli kép II-te Kriegs-Scene.

csapataikat, azok szemében kigyul a lelkesedés és elszántság tüze, az Alvinczy és Jellachich ezredek Durutte hadosztályát a Panzsán újra átvetik és Jellachich hadosztálya Szabadhegyet még egyszer visszafoglalja.

Délután 4 h-kor a francziák 2-ik támadása is vissza volt vetve.

Ezalatt a keleti szárnyon Montbrun d. u. 3 h 30 I a 115 ◇ táján (Töltéstava pusztától nyugatra mintegy 3000× [2250 m] távolságra, azon tájon, a hol Kis-Megyer és Nyulfalu határa a Panzsa patakot érinti) a Panzsán átkelve, csapatait a Mecséry hadosztályának balszárnya ellen fejlődteti (valószínűleg egy lovas dandárt Kölestó puszta mellett a Panzsa balpartján visszahagyott, hogy ott a Panzsa hidat megfigyelje) s balszárnyával a Panzsára támaszkodva, a szabadhegyi magaslat irányában támadásra indul.

Mecséry altábornagy az átkaroltatást megakadályozni akarván és látva azt, hogy az összeütközést a franczia lovassággal ki nem kerülheti, hadosztályát félszázadokkal balra kanyarodtatta és a Viczay árkon áthatolni akart oly szándékkal, hogy arczvonalát a Töltéstava irányából közeledő franczia lovasság felé fordítsa. De a Viczay árkon csak némely ponton (a Panzsa patak közelében levő részén) és itt is nehezen tudtak átmenni és e miatt oly lassan haladtak, hogy a mint a balszárnyon levő Gosztonyi ezredes dandárának egy része az árkon átjutott és az élen menetelő 3 nógrádi fölkelő lovasszázad (a III-ik osztály és az I-ső osztály egy százada, a melyek közűl az utóbbi 13 napi folytonos előörsszolgálat után Barátföldről rendeltetett a csatatérre és oda d. u. 1 h 30 I teljesen kimerülve érkezett meg) Kis-Táplány puszta felé irányt vett hova Mecséry balszárnyának kellett jutnia; akkor már a franczia lovasság fejlődve volt és az akadályon éppen átkelő Mecséry hadosztály élét (a nógrádi fölkelő lovas ezred említett 3 századát) a Kis-Táplány pusztától körülbelől 400×-re (300 m) délre fekvő dombnál túlerővel megtámadván, visszavetette.

E támadást Montbrun tüzérsége a Kölestó puszta felől hathatósan támogatta [1]) s a becsapó gránátok az árkon való átke-

[1]) Lásd József nádornak Bősön június 20-án kelt s a királyhoz intézett jelentését (Orsz. levéltár), valamint a cs. és kir. hadi levéltár 1809. VI. 288. okmányát.

lés által különben is erősen meglazult rendet teljesen fölbontották.

A francziák részéről két hadosztály egészen fölfejlődve teljesen rendezett támadást intézett a rendetlenségbe jutott fölkelő csapatokra éppen azon pillanatban, midőn azok egy jelentős akadályon átkeltek.

Ilyen támadást hasonló körülmények között még a legjobban kiképezett és a legjobb állapotban levő lovasság sem vethetett volna vissza; de mindenesetre azon előnyben lett volna, hogy manőverképességénél (könnyen mozgathatóság) fogva a támadás elől idejekorán kitérve, a vezető által megjelölt gyülekező helyen gyorsan sorakozhatott és a támadást kedvezőbb viszonyok között rendben viszonozhatta volna.

A fölkelő lovassággal ilyen manövert végrehajtani nem lehetett, mert kiképezetlenségük és gyakorlatlanságuk a vezethetőség ily magas fokát teljesen kizárta, mivel Mecséry állítása és saját beismerésük szerint még sorakozni sem tudtak.[1])

Ilyen viszonyok között az összecsapásnak a Mecséry hadosztályára nézve kedvező eredménye nem lehetett. A fölkelők legnagyobb része a legjobb indulattal megtette, a mit tehetett; a Viczay árkon átjutva osztályonként rohant a francziákra és természetesen osztályonként vissza is veretett.

Hiába rohant Geramb alezredes a József nádor és Ott huszárokkal (összesen mintegy 350—400 lovas!) és hiába intézett a zemplén- és hevesmegyei fölkelő lovasok 6 százada gróf Hadik András altábornagy vezetése alatt bátor támadást az aránytalanul erősebb ellenségre; sem ezt föltartóztatni, sem a fölkelőknél a rendet helyreállítani nem sikerült. A fegyelmezetlen és gyakorlatlan csapat *délután 4 h-kor* [2]) megfutamodott és csak a Sashegyen volt rendbe hozható.

Igaz, hogy mintegy 30—40 fölkelő úgy elszaladt, hogy csak otthon volt föltalálható [3]) és ezeket méltán illeti a gyávaság

[1]) Országos levéltár. Mecsérynek Komáromban jún. 18-án kelt jelentése; továbbá a fölkelő csapatoknak Kisfaludy Sándor által gyűjtött jelentései.

[2]) Cs. és kir. hadi levéltár K. A. 1809. VI. 288.

[3]) Ezek azonban nem nemesi fölkelők, hanem fölfogadott zsoldosok

vádja;[1]) egy rész pedig nem lelvén saját csapatát, vagy nem tudván a visszavonulás irányát, Budára vonult[2]) és ezek eljárása

voltak olyan megyéből, a hol a helyettesítés fölfogadott egyénnel megengedve volt.

[1]) Ezek ellen a hadtörvényszéki eljárást meg is indították, de József nádor közbenjárására kegyelmet kaptak (Orsz. levéltár).

[2]) Alvinczynek június 17-én kelt jelentése szerint a következő fölkelők érkeztek Budára:

a) *Gyalogság:*

Hevesmegyei	15-ik	zászlóalj	Tibád őrnagy	vezetése alatt		756 fő
Zemplén «	18-ik	«	Szentes alezredes	«	«	1247 «
Borsod «	12-ik	«	Bach őrnagy	«	«	1072 «
« «	16-ik	«	Szemere őrnagy	«	«	662 «
Abauj «	19-ik	«	Farkas százados	«	«	185 «
			összesen			= 3922 fő.

b) *Lovasság:* Gróf Festetich Ignátz ezredes, a soproni fölkelő lovas osztály parancsnokának vezetése alatt:

Sopronmegyei fölkelő lovas	osztálytól		=	198 lovas.
bars « « «	ezredtől		=	120 «
(Simonyi ezredessel).				
Nógrádmegyei fölkelő lovas	ezredtől		=	80 «
Heves « « «	«		=	50 «
Zemplén « « «	«		=	18 «
Veszprém « « «	«		=	35 «
Vas « « «	«		=	10 «
		összesen		511 lovas.

A fönt jelzett gyalogság a győri csatában nem vett részt, tehát nem is onnan ment Budára.

Gróf Festetich Ignátz ezredes igazolásra utasíttatván, jelenti (Orsz. levéltár) Pest, 1809. junius 16. A soproni fölkelő lovas osztály jun. 13. és 14-én délután folytonos ágyútüzben állott és 51 lovast veszített; jun. 14-én az első rendelet szerint a visszavonulási vonal a mészáros út (Fleischhauer-Strasse = Győr-Böny. N.-Igmánd) volt, s mivel más parancsot nem kaptam, azon vonultam vissza Bánhidára. Osztályom oly sokáig maradt az ellenség előtt, mint bármely más lovasság maradt volna, és azután teljes rendben vonult vissza az ellenség heves ágyútüzében, a ki azt a Duna felé szorítani igyekezett. Szt.-Iván mellett kérdeztem Lipszky vezérkari alezredest, hogy merre menjek vissza; de ő azt nem tudta megmondani. Útközben felvettem 1 század honti (barsi), 1 század nógrádi és egy osztag zempléni lovasságot. Bánhidáról gróf Széchényi századost Budára küldöttem József nádorhoz parancsért, a ki ott Rainer főherczeget találta s azon parancsot vette, hogy az osztály teljes tisztességgel (mit allen Ehren) a hidon át Pestre meneteljen, hova az 16-án délben meg is érkezett.»

sem menthető, de ezek miatt a többit is gyávának nevezni annál inkább nem igazságos, mert utóbbiak a Sashegyen összegyűjtve a csata további folyamában és a visszavonulásnál még jó szolgálatokat tettek.

Délután 4 h-kor a Mecséry lovassága meg volt verve és a Sashegy felé hátrált, hol az egyes csapatok rendeztettek.

A franczia lovasság nem üldözte őket részint azért, mert az összecsapás mégis sokkal hevesebb volt, minthogy a csapatok előzetes rendezése nélkül további lépést tehettek volna; részint mert a legénység és lovak nagyon ki voltak merülve [1]) főként azonban azért, mert a franczia gyalogság második támadásának egyidejű visszaverése folytán a centrumban olyan helyzet keletkezett, hogy Montbrun egyelőre nem tartotta tanácsosnak a további előnyomulást.

Másrészt azonban János főherezeg sem aknázhatta ki a 2-ik franczia támadás visszaverésének előnyeit, mert a Mecséry lovas hadosztályának visszavonulása folytán a győztes franczia lovasság támadásának ki volt téve és mert János főherczeg serege sokkal kevesebb ágyúval rendelkezett, mint a mennyire szüksége lett volna, hogy az aránytalanul nagyobb számú franczia tüzérséget lekötve, a támadást előkészíthesse.

Jenő alkirály azonnal intézkedett a 3-ik támadásra, a mely d. u. *4 h 15 1-kor* kezdetét vette.

Montbrun tüzérségét a Panzsa jobb partjára rendeli s újból rendezett lovasságával lassan a Sashegy felé indul, mi által az osztrák sereg baloldalát és visszavonulási vonalát fenyegeti.

Hogy a védelmi állás balszárnya és oldala a franczia lovasság támadása ellen biztosítva legyen, János főherczeg Gosztonyi ezredest (a pestmegyei fölkelő lovas ezred parancsnokát) rendelte ki, hogy a pest- és vasmegyei fölkelő lovas ezredekkel és 6 ágyúval a sereg baldoldalát födözze.[2]) Gosztonyi e czélból lovasságát a Templomhegytől keletre mintegy 1700ˣ távolságra (a 134-tól

[1]) Schneidawind Ferencz «der Krieg Österreichs stb. 1809.» 351-ik lapoldala szerint a franczia lovasság annyira ki volt merülve, hogy a trombitások több mint hétszer (7) fújtak rohamjelet, míg a csapat megmozdult.

[2]) Orsz. levéltár. Gosztonyi ezredes jelentése a Kisfaludy Sándor gyűjteményében.

délre ca 700ˣ-re) levő teknőben állította fel, tüzérségét pedig attól nyugotra a magaslaton fejlődtette. Délután 4 ʰ 30 ᴵ-kor a vasmegyei fölkelő lovas ezred; 4 ʰ 50 ᴵ-kor pedig a pestmegyei fölkelő lovas ezred is a Sashegyre rendeltetett, hogy ott az utóvéd összeállításánál figyelembe vétessék.

Serras a Kis-Megyer major ellen hevesen támad;

Durutte hadosztálya ismét Szabadhegy déli részét igyekszik hatalmába ejteni, csapatainak egy része (ca 3 zászlóalj) a majort megkerülni akarja s a St.-Julien ezrednek (Ost százados vezetése alatt) a major mögött álló egy zászlóalját támadja meg. Ost százados — megfogyott zászlóaljával — a négyszeres erő közeledését 30ˣ-re hidegvérrel bevárja, ekkor hirtelen sortüzet ad és közvetlen utána szuronyrohammal támad a francziákra, kik a nem várt támadásra zavarba jönnek és megfutamodnak.[1])

Pacthod és Severoli hadosztályai Szabadhegy délnyugoti csúcsát és nyugoti oldalát újból megrohanják.

Egész centrumban kétségbeesett harcz tombol; mindkét fél érzi, hogy ennek eredményétől függ a csata sorsa. A francziák halálmegvetéssel támadnak; az osztrák csapatok hősiesen védekeznek; de 4 ʰ 45 ᴵ tájon a túlerő mindinkább érvényesülni kezd, a francziák tért nyernek s Jellachich és Colloredo hadosztályait a szabadhegyi magaslat felé visszanyomják és nyomban követik.

Serras hadosztálya most már Kis-Megyer majort minden oldalról körülveszi s csapatai a réseken behatolni igyekeznek; de a védők által szuronynyal megtámadva d. u. 5 ʰ 10 ᴵ-kor ismét kiüzetnek.[2])

József nádor látván a centrum válságos helyzetét, d. u. 4 ʰ 45 ᴵ-kor a Sashegyről a zemplénmegyei fölkelő lovas ezred egy osztályát Kandó Gábor ezredes alatt annak támogatására rendeli

[1]) Ez alkalommal Ost százados alul a lovat kilőtték, őt pedig mellén átlőve később fogságba ejtették. Ost százados ezen tetteért 1810-ben a Mária-Terézia keresztet kapta.

[2]) A Kaiser József által a mária-zelli templomnak ajánlott képen a 3-ik jelenet (3-te Kriegs-Scene) azt tűnteti fel, midőn a védők a támadásnak ezen visszaverése után megesküsznek, hogy inkább meghalnak, semmin a helyet föladják.

azon meghagyással, hogy a szabadhegyi magaslatra előretörő franczia gyalogságot a Templomhegynél oldalba támadja meg.[1])

Ezen támadás azonban a kivánt eredményre nem vezetett, mert a francziák egy $1^1/_2$ öl (3 m) széles árok mögött a szőlőkbe huzódtak.[2])

János főherczeg végre látván, hogy baloldala és visszavonulási vonala veszélyeztetve, jobb szárnya visszanyomva van, a centrum pedig a túlerőt visszavetni nem bírja,

délután 5 h-kor elrendeli a visszavonulást a Sashegyen át Ács-Komárom felé s egy parancsőrtiszttel Hummelnek is rendeletet küld, hogy a major védelmét abbahagyva, ő is visszavonuljon. Mivel azonban a major ekkor már minden oldalról körül volt véve, Hummel őrnagy ezen parancsot nem kapta meg, s a védelmet erélyesen folytatta.

A Sashegyen 4 gránátos zászlóalj két gráczi Landwehr zászlóalj a (4-ik és 5-ik), a József nádor és Ott huszár ezredek és a pest-, vas- és veszprémmegyei fölkelő lovas ezredek s ezenkívül a veszprémi ezred jelentése szerint 3 ágyú,[3]) mint utóvéd csatarendbe állottak[4]) és a franczia csapatok támadását várták. Ezeket azonban a harcz sokkal inkább megviselte, minthogy egyelőre a támadásra gondolhattak volna, s ezenkívül még Kis-Megyer major is a védők kezében volt.

A mint a Durutte, Severoli és Pacthod hadosztályai és az olasz gárda a szabadhegyi magaslatra értek, először is a csapatokat rendezték. Jenő alkirály ezalatt intézkedett a visszavonuló osztrák hadsereg üldözésére és Győr bekerítésére, Serras pedig Kis-Megyer birtokáért harczolt.

Ezalatt a Jellachich és Colloredo hadosztályok zászlóaljtömegekben Psz.-Táplán és Szt.-Iván között a magaslaton Ács

[1]) Lásd József nádornak Bőösön, 1809. jun. 20-án kelt s a királynak előterjesztett jelentését (Orsz. levéltár és cs. és kir. hadi levéltár).

[2]) Ezen alkalommal esett el szalai báró Barkóczy Antal százados, a kinek egyik lábát egy ágyúgolyó ellőtte.

[3]) Úgy látszik, hogy ezen 3 ágyú azon ütegből való volt, a melyet Nugent még 3 h 30 ′-kor vont ki az első vonalból

[4]) A gyalogság tömegekben, a lovasság osztályonként sakktábla módon.

felé huzódtak vissza. Frimont csapatai a szabadhegyi magaslatot megkerülve, oszlopban Szt.-Iván és a Duna között Gönyő felé tartottak. Amint Szabadhegy északi csúcsához értek, a somogymegyei fölkelő lovas ezred báró Pászthory Menyhért ezredes parancsnoksága alatt az előnyomuló franczia gyalogságra rohamot intézett, mely alkalommal Festetich János százados elesett. A galamb korcsma (most Likócs puszta) közelében a barsmegyei fölkelő lovas ezred 3 százada csatlakozott hozzájuk. Friesenberger ezredes a tüzérségi tartalékkal minden akadály nélkül Ácsra ért.

Kis-Megyer védői még egy óráig vitézül tartották a majort s daczára annak, hogy már az elesettektől és a sebesültektől elvett töltények is elfogytak, szivós védelmet fejtettek ki.

De miután a francziák a major keleti oldalán levő aklot fölgyujtották, a falakat több helyen rommá lőtték és a réseken mind tömegesebben nyomultak a majorba: Hummel őrnagy belátta, hogy az egész majort többé nem tarthatjá s elhatározta, hogy a még életben levő embereivel a nagy magtárba visszavonulva, annak vasajtaját eltorlaszolják és az ablakokon át mindaddig védekeznek, míg az emberileg lehetséges, és csak akkor adják meg magukat, ha mentés egyáltalán nem jön.

Hummel őrnagy először maga ment a magtárhoz, hogy a megszállást rendezze, de a magtárba be nem juthatott, mert a major nyugoti oldaláról visszaszorított Strassoldo gyalogság fegyvereit az ajtó előtt lerakta s a minden oldalról a majorba özönlő francziák — élükön a 106-ik gránátos ezred — *délután 6 h-kor* Hummel őrnagyot, báró Moscon és Schmotz századosokkal, Knobloch és Schwarcz hadnagyokkal, Müller, Berneidelli, Kaiser és Fellinger György zászlósokkal és a legénység megmaradt részével együtt elfogták. Hittaller tizedes zászlótartó a zászlót a rúdról le akarta tépni és magánál elrejteni, hogy az a francziák kezébe ne kerüljön; de ezek rárohantak és a zászlót elvették.

Kis-Megyer major védelménél különösen kitűntek: a gráczi Landwehr zászlóaljtól Berthold, báró Moscon, és Schmotz századosok, Knobloch hadnagy és Fellinger zászlós; a St.-Julien ezredtől Fichtner százados.

A védők száma a csata kezdetén a következő volt:

a) 2-ik számú gráczi Landwehr zászlóalj ... ... 458 fő
(Hummel őrnagy a junius 19-én kelt jelentésében 145 tagot — Rotte — említ).

b) 3 század Strassoldo ... ... 270 fő

c) 2 « St.-Julien ... ... 144 fő

összesen ... ... 872 fő.

Ebből csupán (az előbb nevezett) 9 tiszt és 103 legény jutott fogságba, a többi elesett, vagy agyonveretett.[1])

Az elfogottak Pápáról Sárvár felé menve, Kis-Czellnél a Meskó tábornok alatt levő fölkelők által kiszabadíttattak.[2])

Míg a Serras hadosztálya Kis-Megyer birtokáért harczolt, addig a többi franczia csapatok rendezkedtek; Montbrun a visszavonuló osztrák-magyar sereget lassan követte és leginkább tüzérsége által lövette (6 löveggel K. A. 1809. VI., 288.). Csapatai megrohanták ugyan itt-ott a támadásnak leginkább kitett egyes részeket; de eredményt nem értek el, mert a hátráló csapatok zárt oszlopokban meneteltek és ezen megtámadások czélja is inkább a nyugtalanítás és a rend esetleges fölbontása volt.[3])

[1]) Hummel őrnagynak Keszthelyen, 1809. jun. 19-én kelt jelentése szerint (gróf Merán féle irattár).

A Mária-Zellben levő képen a 4-ik jelenet (4. Kriegs-Scene) a védők föntemlített elfogatását tünteti fel, és azt állítja, hogy a francziák kíméletlenül, embertelenül, sőt harczoshoz nem illő módon viselték magukat (Schonungslos, unmenschlich und sogar unkriegerisch benahm sich die feindliche Übermacht) másrészt ismét azt is említi, hogy a 103 megmaradott a becsülettel felajánlott kegyelmet elfogadta (haben den ehrenvoll angetragenen Pardon angenommen), a mi az előbbi állításnak ellentmondani látszik. Hogy a francziák viselete — legalább a tisztekkel szemben — annyira embertelen nem lehetett, az is mutatja, hogy ők a megsebesült Sokolić és Ost St.-Julien ezredbeli századosokat ápolás alá vették és teljesen kigyógyították.

[2]) Hummel őrnagy fenti jelentése szerint.

A fölkelők jelentései szerint (Kisfaludy gyüjteménye, Orsz. levéltár) ezt jun. 16-án a pozsonyi 1-ső sz. fölkelő zászlóalj tette.

Hummel őrnagy (és a vele együtt kiszabadítottak) innen jun. 16-án Megyerre (Jánosházától délre), 17-én Zala-Szent-Grótra, 18-án Sármellékre és 19-én Keszthelyre menetelt (Lásd VII. fejezet Meskó visszavonulása) és jelentését onnan írta.

[3]) Montbrun a Sashegy és Kecskeméthegy között, Szt.-Ivántól mint-

Montbrun csapatai a Bakonyer balpartján megállottak és azon túl az osztrák-magyar hadsereg minden nyugtalanítás nélkül mehetett Ács felé, a hova éjfél tájon érkezett meg.[1])

Néhány órai pihenés után a sereg junius 15-én reggel Komáromba menetelt.[2])

A *veszteség* a következő volt:

a) *János főherczeg hadseregénél:*

Elesett	16	tiszt,	731	legény,	255 ló;
megsebesült	67	«	1691	«	135 «
fogságba esett	24	«	2384	«	167 «
fel nem található	7	«	1315	«	14 «
összesen	114	tiszt,	6121	legény és	571 ló.

Ezenfelül 2 zászló és 2 ágyú esett a franczia kezébe.

b) *A magyar fölkelő seregnél:*

Elesett 7 tiszt, megsebesült 19 tiszt; elesett, megsebesült és elfogatott 765 legény; tehát több, mint 10% (lásd József nádor jelentését). Ezen veszteség legnagyobb részben a Mecséry hadosztályt érte.

c) *A franczia hadsereg* vesztesége még megközelítőleg sem állapítható meg; a legtöbb forrás a halottak és sebesültek számát körülbelől 3000 főre teszi.

Jenő alkirály Győrt Lauristonnal bekerittette, maga pedig seregével a szabadhegyi magaslaton maradt.

Győr parancsnoka Péchy hadmérnöki ezredes volt, a megszálló csapat ereje pedig nem több, mint 1500 fő (a cs. és kir. hadi levéltár K. A. 1809. VI., 99a. okmánya szerint), mely még lőszerrel sem volt kellően ellátva.

egy $^1/_4$ órányira délre 14 századdal megrohanta a visszavonuló gyalogságot. Ezek a támadást állva várták be, első vonalban az Alvinczy gyalog ezred (Albeck alezredes), zalamegyei 8-ik fölkelő zászlóalj (báró Ghilányi ezredes), St.-Julien gyalog ezred és a Chimani gránátos zászlóalj. A mint a franczia lovasság 100×-re közeledett, számos csatár rohant közéjük, sok lovat megölt és a rendet fölbontotta. Ekkor a lovasság megfordult, mire tüzet kapott s legalább 500 lovast veszített. Erre az Ott huszár ezred és a Jász fölkelők elűzték őket. (K. A. 1809. VI. 288.).

[1]) A távolság a védő állástól Bösnyön át Ácsig = 30 km, a mely útat a sereg 7 óra alatt tett meg; tehát egy kilométert 14′ alatt. Ebből látható, hogy ez nem futás, hanem teljes rendben való visszavonulás volt.

[2]) A távolság Ácstól-Komáromig 12 km.

A junius 21. és 22-iki folytonos bombázás után Péchy belátta, hogy a várat nem tarthatja s a 22 én megállapított föltételek alapján [1]) junius 24-én délután 4 h-kor a francziáknak átadta; ő pedig csapatával Komáromba ment.

* * *

A győri csata leírását a legtöbb forrás János főherczeg irataiból merítette [2]) s különösen János főherczegnek Komáromban jun. 16-án kelt és Károly főherczeghez intézett jelentéséből,[3]) a melynek egyes részeit szóról-szóra átvették.

Miután azonban e jelentés adatai sok tekintetben eltérők a cs. és kir. hadilevéltárban, a csapatok jelentéseiben és a magyar országos levéltárban foglalt adatokból, szükségesnek mutatkozik, azt a következőkben teljtartalmulag közölni.

E jelentés a következőleg hangzik:

«Komárom, 1809. junius 16-án.

Jelentést teszek Kedvességednek a mai napig előfordult eseményekről.

Csapataim Pápáig — a hova 11-én érkeztünk — nyugodtan meneteltek,[4]) kivéve kisebb különítmény-harczokat (Posten-Gefechte) a Marczal mentén, a hol az ellenség ezen napon mutatkozott és átmenni szándékozott.[5])

12-én Pápáról elindultam és Téthre értem. A Pápánál visszhagyott utóvédet az ellenség délután megtámadta, de az őt feltar-

[1]) E föltételek egyik pontja abban állott, hogy ha jun. 24-ig fölmentő sereg nem érkezik, akkor Péchy e napon d. u. 4 h-kor a várat a francziáknak átadja, maga pedig csapataival szabadon mehet; de az 1809-ik év folyamán a francziák ellen harczolni nem fog.

[2]) Gróf Merán féle irattár Gráczban.

[3]) Lásd ugyanott és Zuredineck 86-ik lapoldal.

[4]) Itt a «nyugodtan» kifejezés alatt az értendő, hogy az ellenség nem háborgatta őket. Egyébként azonban ezen meneteles azon okból nem mondható nyugodtnak, mert rendesen éjjel meneteltek, mely körülmény már magában véve nem nagyon alkalmas a csapat nyugodt magatartásának emelésére.

[5]) A különítmények már junius 8-ika óta harczban voltak a francziа előcsapatokkal. (Lásd az V. fejezetet).

tóztatta mindaddig, a mig szükséges volt, hogy a visszavonuló sereg időt nyerjen menetének nyugodt folytatására. Már akkor 3 fölkelő lovas ezredet kaptam.[1])

Az utóvéd a legjobb rendben vonult vissza Pápáról, az ellenség Takácsi falun túl követte. Utóvédünk a gyarmati magaslatokon foglalt állást s egész éjjen át ott maradt. Az ellenségtől e napon körülbelől 2500 lovas és 3 zászlóalj gyalogság volt látható.[2])

Junius 13-án a hadsereg Téthről Győrbe menetelt, a hol a fölkelőkkel egyesült.[3]) Mivel reggel nagyon korán indultam, d. e. 9 h-kor már mindenki a táborba ért. Fölállításunkat a szabadhegyi magaslaton vettük, hátunk mögött a komáromi út volt; az utóvéd a csanaki magaslaton maradt.

Délután az ellenség közeledett, Csanak mellett levő csapatainkat elűzte és Győr felé nyomta. Mivel már csaknem 9000 lovasunk volt együtt és a hely kedvező volt, a fölkelő lovasok — az én lovasságom által támogatva — előnyomultak, az ellenséget Csana-

[1]) Junius 1. óta a pest- és veszprémmegyei; junius 9. óta a zalamegyei fölkelő lovas ezredek; junius 12. óta pedig ezen felül még a bars- és vasmegyei fölkelő lovas ezred 4—4 százada, a pestmegyei 2-ik, vasmegyei 5-ik, komárommegyei 7-ik, zalamegyei 8-ik és veszprémmegyei 9-ik fölkelő zászlóaljak János főherczeg rendelkezésére állottak, és József nádor junius 12-én kelt és a királyhoz intézett jelentésében fölemlíti, hogy ezen napon a Marczal mentén és Gyarmatnál (utóvéd) valamennyi őrhelyet (Posten) a fölkelők szállották meg.

Junius 12-én tehát már 5 fölkelő zászlóalj és 5 fölkelő lovas ezred állott János főherczeg rendelkezésére.

[2]) Maretich vezérkari őrnagy József nádornak junius 12-én jelentette (és nem tehető fel, hogy ezen jelentését Nugent altábornagy vezérkari főnöknek be nem mutatta volna), hogy a pápai kálvária hegyről 6000—7000 lovas és 15—20,000 gyalog franczia és számos löveg közeledése világosan látható. Ettingshausen tábornok ugyanekkor a francziák közeledését a pápai toronyból távcsővel nézte s azt állítja, hogy onnan az ellenség minden mozdulata tisztán kivehető volt; az pedig nem valószínű, hogy ő észleleteit a vezérkari főnökkel nem közölte volna. Ezenkívül a lovasság is jó jelentéseket hozott.

[3]) Ezalatt a sopron-, nógrád-, zemplén- és hevesmegyei fölkelő lovasság 1—1 osztálya értendő, mert a többivel János főherczeg már előbb egyesült (lásd az első megjegyzést); a sánczokban levőkkel pedig egyáltalán nem egyesült.

kig visszaűzték, a ki lovagló ütegeink tüze által is sok embert veszített.

A fölkelők első osztagai, látván, hogy a harcz előre haladván, vezérük Mecséry altábornagy parancsa ellenére — az ellenségre rohantak, a gyalogság tüzébe jutottak és megfordultak, az ellenséges lovasság pedig követte őket.[1])

Beczan ezredes a háromszor erősebb ellenségre a Hohenlohe dragonyos ezreddel[2]) támadást intézett, a fölkelőknek utat nyitott (machte denselben Luft) és most élénk ágyúzás kezdődött, mindenik fél megmaradt ott, a hol állott.

Az éj folyamán és 14-én az első órákban a fölkelő gyalogság a táborba vonult és a sorezredek közé kevertetett,[3]) a lovassághoz pedig a József nádor és Ott huszárezredek osztattak be, hogy a fölkelőket támogassák és vezessék.[4])

A gyalogság a szabadhegyi magaslatot szállotta meg, a lovasság a bal szárnyon állott. Szt.-Márton meg volt szállva. Így volt a mi felállításunk.

Miután az ellenség e napon nem mutatott nagyobb erőt, mint Pápánál,[5]) ennélfogva József nádornak ajánlottam, hogy a

[1]) Ezt csupán a barsmegyei fölkelő lovas ezred II-ik osztályának első százada tette (Pelczer István százados parancsnoksága alatt) azon szándékkal, hogy a Csanak mellett álló 3 franczia ágyút elfoglalja. (Lásd Országos levéltár, Kisfaludy gyűjteményében).

[2]) Ezenkívül még a József nádor huszár ezreddel és a Mecséry lovasságával. (Lásd az V-ik fejezetet).

[3]) Lásd a hadrendet.

[4]) Ezen 350—400 lovas helyett a Mecséry lovasságából a somogy- és zalamegyei fölkelő lovas ezredek (2372 lovas) rendeltettek a jobb szárnyra a Besan dandárába.

A József nádor és Ott huszárezredek a bal szárnyon a 2-ik harczvonalban állottak, tehát nem *vezethették* a fölkelőket.

[5]) Lásd az 512. oldalon levő 2-ik megjegyzést. Ezenkívül Ettingshausen — a ki Ménfőnél az utóvéd parancsnoka volt — következőket mondja (lásd Zwiedineck 82-ik lapoldal): «Ich musste meine erste Disposition wegen der noch immer zunehmenden Stärke des Feindes, die wir bereits auf 12,000 Mann schätzen konnten, abändern stb.» (első intézkedésemet, azért, mert az ellenség, melynek erejét már 12,000 főre becsülhettük, még mindig szaporodott, meg kellett változtatnom stb.) és ő ezt akkor János főherczegnek irásban jelentette is. Az 1809-iki események leírásában (gróf Merán féle

franczíákat 15-én támadjuk meg azon czélból, hogy őt a Rábán át visszanyomjuk. Korábban ez nem volt lehető, mert az összekevert csapatok még nem voltak rendezve és előkészítve.[1])

Junius 14-én délben világosan lehetett az elenségnél mozgást látni. Részünkről mindenki harczra készült.

A magaslat lábánál levő falvakat[2]) és épületeket megszállottuk, kivált a mártonhegyi kolostor majorját[3]) és a benne levő magtárt. A lovasság a bal szárnyon állott egy pusztán,[4]) a dragonyos ezred kivételével, a mely a jobb szárnyon állott.[5]) A fölkelő zászlóaljak a 2-ik harczvonalba osztattak be[6]) a sorgyalogság közé keverve. A gránátosok, Alvinczy és némely Landwehr[7]) tartalékban voltak.

Frimont altábornagy a jobb szárnyat, én a közepet — alattam Jellachich és Colloredo altábornagyok — és Mecséry altábor-

irattár) azt mondja János főherczeg a jun. 13. és 14. közötti éjről: «das häufige Feuer auf den Höhen von Csanak zeigte des Feindes Anwesenheit und die Ankunft des Heeres. Der Erzherzog schlug nun vor, den Feind am 15-ten anzugreifen etc.» (a csanaki magaslaton látható sok tűz mutatta az ellenség közellétét és hadseregének megérkezését. A főherczeg tehát ajánlotta, hogy az ellenséget 15-én támadják meg).

[1]) Ez nem eléggé világos, mert ha a rendezés alatt az újabb kötelékbe való beosztás értendő, akkor ez nem lehetett akadály arra, hogy János főherczeg — a mint 14-én a csatát Szabadhegynél elfogadta — a támadást 14-én végrehajtsa és pedig Ménfőtől Téth felé; ha pedig nézete szerint a csapatai még 14-én nem lehettek rendezve, akkor talán jobb lett volna e napon a csatát el sem fogadni, hanem korán reggel Komárom felé visszamenni és onnan Pozsonyba menetelni.

[2]) Csak Szabadhegy falut szállották meg.

[3]) Kis-Megyer major.

[4]) Tényleg akadályok közé beékelve egy kis mezőn állott.

[5]) A hadrend és valamennyi nem János főherczegtől eredő forrás szerint a jobb szárnyon nemcsak a Hohenlohe drag. ezred, hanem a somogy- és zalamegyei fölkelő lovas ezredektől 6—6 század, a Hohenzollern és O.-Reilly chevauxlegers ezredektől 1—1 század, a Savoyen drag. ezredtől 1 század és a Blankenstein huszárezredtől 2 század, összesen tehát 23 lovas század állott.

[6]) A veszprémi 9-ik fölkelő zászlóalj az első vonalban állott.

[7]) A Landwehr csapatok közül csak a Cillyi Landwehr zászlóalj.

nagy a balszárnyat vezette, a hol a fölkelő lovasság volt. Valamennyi előnyös pontra lövegeket állíttattam.[1])

Az ellenség több oszlopban jelent meg. Egész lovasságát a síkon a fölkelők ellen irányította [2]) és úgy huzódott, hogy bal szárnyunkat átkarolhassa.

Két gyalogsági oszlop zárkózottan egyenesen az állás ellen nyomult előre, egy harmadik, mint tartalék Csanak mellett volt látható.[3]) A mi heves és jól irányított ágyútüzünk sokáig távol tartotta őket és sok kárt okozott nekik.

Amint Mecséry látta, hogy az ellenség az ő bal szárnyát átkarolni akarja, szintén balra húzódott és a franczia lovasságot túlszárnyalta. Most lett volna ideje, hogy Mecséry az ellenséget megtámadja és visszavesse.[4]) De a fölkelők nem voltak rábirhatók,

[1]) Összesen csak 18 löveg volt.

[2]) Lásd as 517. lapon az 1. és az 521. lapon szintén az 1. megjegyzéseket.

[3]) Az állás ellen 3 oszlop nyomúlt előre: Serras, Durutte, Severoli és Csanak mellett nemcsak egy oszlopot (Pacthod) lehetett látni; hanem az olasz gárdát Kis-Barátynál, Pully és Sahuc hadosztályait Csanak mellett és a badeni gyalog-hadosztályt Gyirmótnál, mert a szabadhegyi magaslatról odáig szabad szemmel is jól el lehet látni.

A fölkelő csapatok jelentései szerint az ő észleleteik inkább megegyeznek a franczia csapatok tényleges mozdulataival.

[4]) Erre vonatkozólag Mecséry altábornagy a Komáromban junius 18-án kelt jelentésében szóról-szóra a következőket mondja.

«Eine ernsthafte Attaque konnte ich mit der Insurrections-Cavallerie aus wohlbedachten Gründen nicht wagen, denn fizisch war ich an Mann und Pferd zwar gleich, aber nicht moralisch, da weder Stabs-, noch Ober- und Unteroffiziere gedient und mit Manövern verwandt, weder Mann, noch Pferd abgerichtet und zu allen Bewegungen unfähig, nie einen erwünschten Erfolg der Attaque, vielmehr den schädlichsten Ausgang derselben erwarten konnte; denn wenn man annimmt, dass mit einer neuen, unbeweglichen, zu keinem Manöwer geeigneten Trupp die Railliirung bei solcher Anzahl wohl nicht leicht stattfinden und dadurch die kein Feuer noch gewohnte und mit ihrer Force aus Unwissenheit und Mangel des Selbstvertrauens noch nicht vertraute Trupp in dem Falle eines misslungenen Angriffes eine allgemeine Verwirrung in der ganzen Armee hätte errichten können etc.» (Komoly támadást a fölkelő lovassággal jól átgondolt okokból nem intézhettem; mert fizikailag embereim és lovaim velük egyenlő állapotban voltak ugyan, de erkölcsileg nem, mert sem a törzs-, sem a fő- és altisztek nem szolgáltak és manövrirozni nem tudtak; sem a

hogy előre menjenek.[1]) Az ellenség tüzétől, a ki két ágyúból lőtt rájuk,[2]) megszaladtak és egy bizonyára gyengébb lovas-

legény, sem a ló nem volt kiképezve, és képtelen volt bármely mozdulatot is végrehajtani. A támadás kivánt sikerét soha el nem értem volna, hanem annak csak káros kimenetelére számíthattam.

Mert ha vesszük, hogy egy új, nem mozgatható és semmiféle manöverre sem alkalmas csapat ilyen nagy állomány mellett bizonyára nem tud gyülekezni: ez által a tűzhöz nem szokott és tudatlanságánál és az önbizalom hiányánál fogva saját erejét sem ismerő csapat egy nem sikerült támadás esetén az egész hadseregben általános zavart idézhetett volna elő stb.»).

Ezen kívül úgy látszik, hogy itt egyéb tekintetben is nagy tévedés forog fenn, mert ekkor (d. u. 1 ^{h} tájon) még a két lovasság sokkal távolabb volt egymástól (több mint 2000×-re), minthogy Mecséry az ellenséget túlszárnyalhatta volna (überflügeln). Ezen kívül a két lovasságot a Panzsa patak választotta el egymástól, a melynek süppedékes medrén az ellenfél szemeláttára átkelni nem volt tanácsos.

Úgy látszik, hogy János főherczeg ezen időpontot azzal téveszti össze, midőn Montbrun a Panzsa patakon átkelt (d. u. 3 ^{h} 30 ^{1} tájon), a mely időpont tényleg a legalkalmasabb volt arra, hogy őt Mecséry megtámadja. Ezt Mecséry is észrevette és szándéka is volt a franczia lovasságot a patakon való átkelés alkalmával megtámadni s erre nézve el is rendelte, hogy a hadosztály balra menjen (fél századokkal balra kanyarodni!), de a végrehajtást akadályozta, illetve késleltette azon körülmény, hogy a fölkelő lovasokkal nem lehetett gyorsan manövrirozni s ezenfelül nekik egy jelentős akadályon (a Viczay árkon) is át kellett hatolniok, hogy a támadásra alakulhassanak, s ezen áthatolás közben támadta meg őket a franczia lovasság.

[1]) Mecséry nem is akarta őket előre vinni. (Lásd az 515. oldalon a 4-ik megjegyzést).

[2]) A fölkelő lovasokra az ellenség d. u. 1 ^{h}-tól 4 ^{h}-ig némely forrás szerint 24, más szerint 27 nehéz kaliberü lövéggel tüzelt.

A cs. és kir. hadilevéltár «K. A. 1809. VI. 288.» okmánya szerint Montbrunnek azon törekvését, hogy a Mecséry bal szárnyát átkarolja, több üteg támogatta, melyek a fölkelő lovasságra hevesen tüzeltek.

De nem is tételezhető fel, hogy az ellenség jobb szárnyán levő tüzérség csak a tőle 3500× távolságra és födözékben levő gyalogságra tüzelt volna (ilyen távolságra akkor még nem is lőttek), a tőle körülbelől 1000× távolságra vele szemben és födözetlenül álló lovas-hadosztályt pedig, a mely ellen saját hadosztálya a közvetlen támadást akarta intézni, csak ezen támadás végrehajtása alkalmával, d. u. 4 ^{h}-kor kezdte volna 2 ágyúval lövetni. Mit csinált volna ez alatt a többi 22—25 löveg?

ság[1]) elől mindinkább visszavonultak, néhány osztag egészen megszökött.[2]) Ha az ellenségnek több bátorsága lett volna,[3]) ezen sereget oly messzire hajthatta volna, amennyire akarta volna.

János főherczeg a Montbrun lovasságát és tüzérségét a Templomhegyről nagyon jól láthatta és a lövegek dörgését hallhatta, tehát annál kevésbé érthető, hogy jelentésében miért található mégis a fenti állítás.

[1]) Lásd az 515. lapon a 2. megjegyzést.

János főherczeg irataiban az 1809-ik évi eseményekre vonatkozólag gyakran találhatók téves adatok; az ellenséget illetőleg ellenmondások is. Például a fenti jelentésében (41-ik megjegyzés) Jenő alkirály egész hadseregét 25—30,000 főre teszi, beleszámítva a 4500 lovast; junius 20-án a császárnak jelenti, hogy Jenő alkirály Győrnél junius 14-én 20—25,000 főnyi gyalogság és 6000 lovassal volt, a mely erőt általában már akkor fölismerték; junius 21-én gróf Stadionnak írja, hogy a francziák ereje 24,000 gyalog és 6000 lovas volt: egy más helyen — az 1809-ik évi események leírásában gróf Merán-féle levéltár — a Montbrun lovasságát 6000, a Mecséry hadosztályát 8000 lovassal említi (pedig az utóbbi a hiteles eredeti kimutatások szerint mindössze 5393 lovas volt; ebből leszámítandó a barsmegyei fölkelő lovas ezred II-ik osztálya = 364 lovas, a József és Ott huszár ezredeknél a tényleges állományon felül számított többlet = 589 + 402 = 991 lovas; a veszprémmegyei fölkelő lovas ezredtől a Kis-Megyer mellé rendelt 2 szakasz = 80 lovas, összesen tehát = 1435 lovas, marad = 3958 lovas az összecsapásra. A Mecséry fölállítási helyén 8000 lovas el sem fért volna); máshol ismét azt állítja, hogy az ellenség az osztrák jobb szárnytól tartott, holott e szárnyon csak 22 század, legfeljebb 1500 lovas volt. Pedig ott 23 lovas század, a Téthen 1809. jun. 13-án szerkesztett kimutatás adatai szerint (cs. és kir. hadi levéltár) összesen = 3257 lovas volt. A jun. 15-én kelt «Tagesbericht»-ben (cs. és kir. hadi levéltár K. A. 1809. VI. 100.) János főherczeg azt állítja, hogy az ellenség csanak-kisbaráti táján több, mint 35,000 főnyi sereget fejlődtetett, közte igen nagy számu lovasságot. A junius 16-án kelt jelentésben János főherczeg azt mondja, hogy a franczia sereghez 2 lovas ezred Kaiserebersdorfból jött; ez pedig a Montbrun hadosztálya volt, a mely L/m. Bruckból és a Colbert dandára, a mely Mosonyból jött.

Mindezek megannyi bizonyítékok arra, hogy neki vezérkari főnöke hézagos és helytelen adatokat szolgáltatott.

[2]) Ezek azon lovas csapatok, a melyek gróf Festetich Ignátz ezredes vezetése alatt Budára mentek és Alvinczynek junius 17-én kelt jelentésében említtetnek (lásd az 504. oldalon a 2-ik megjegyzést).

[3]) Ilyet János főherczeg az ellenségéről nem mondhatott, s a sok ellentmondás mellett ez is azon hiedelmet kelti, hogy a jelentés eredeti szövegét nem ő maga írta. E föltevést igazolja azon körülmény is, hogy

Ezáltal a bal szárnyam egészen födözetlenül maradt. E pillanatban Geramb alezredes a József huszárokkal az ellenséget megtámadta s előnyomulásának gátat vetett.[1])

A mint az ellenség a lovasság visszavonulását látta, gyalogsági oszlopaival egyenesen előrenyomult és a majort megtámadta.[2]) Az ott vezénylő Hummel őrnagy[3]) a 2-ik számú gráczi Landwehr zászlóalj parancsnoka 2 század[4]) Strassoldo, 2 század St.-Julien és 3 Landwehr századdal[5]) minden kisérletét meghiusította. Colloredo altábornagy (Hummelt) támogatta a hadosztályával. Ezen helyet, valamint a közelében levő házakat[6]) megtartottuk.

János főherczeg később, midőn ezen eseményeket sajátkezűleg megírta e helyen, így nyilatkozik: «Hätte der Feind genau die Lage und Stärke gewusst, so konnte eine Bewegung desselben den Erzherzog mit den Seinigen nach Raab werfen», (ha az ellenség a helyzetet és erőviszonyokat jobban ismerte volna, akkor neki egy mozdulata a főherczeget az övéivel Győrbe vethette volna).

[1]) Igaz, hogy Geramb vitézül megtámadta a francziákat, de 150 lovas talán még sem tartóztatta volna fel a 6521 franczia lovast, ha a fölkelők is — bár rendetlenül, de elszántan — közé nem vágtak volna. Hogy a franczia lovasság hevesebben nem üldözött, annak oka az volt, mert ember és ló annyira ki volt merülve, hogy az üldözésre fizikailag képtelenek voltak (lásd az 505. lapon az 1. megjegyzést), továbbá mert látták, hogy a Mecséry hadosztálya a Sashegyen újra gyülekezik, és végre, mert az összecsapás után a franczia lovasságot is rendezni kellett.

[2]) Az ellenséges gyalogságot az előnyomulásra nem a Mecséry visszavonulása bátorította fel, mert ez a visszavonulás d. u. 4 [h]-kor történt, a franczia gyalogság pedig 2 [h] óta folyton harczolt, különösen a Serras hadosztály Kis-Megyerért.

[3]) Hummelt valamennyi forrás alezredesnek említi. De azon körülmény, hogy őt János főherczeg itt mint őrnagyot hozza fel, és hogy Hummel a Keszthelyen junius 19-én írt jelentését (Relation) is mint őrnagy írta alá, azt bizonyítja, hogy ő a győri csatában még mint őrnagy vett részt és csak később neveztetett ki alezredessé.

[4]) A 27ik gyalogezred története szerint 3 század, és pedig az 1-ső, 2-ik és 3-ik Gräfenstein és Leinner százados és ns. Culoz Károly főhadnagy parancsnoksága alatt.

[5]) A 2-ik számú gráczi Landwehr zászlóaljat mindenik forrás mint egész zászlóaljat említi. E szerint annak 6 százada lett volna. De mivel annak tisztjei között csak 3 százados van megnevezve, nagyon valószínű, hogy ezen zászlóval tényleg csak 3 századból állott.

[6]) Szabadhegy egész Kis-Megyer majorig elnyúlik.

Ezen idő alatt a fölkelők az ott (Kis-Megyernél) felállítva volt lovagló üteget visszahivták,[1]) minek folytán itt csak egy 4 fontos üteg maradt.

Jellachich altábornagyot az ellenség a második oszloppal támadta meg, a falut bevette és a magaslatra előnyomult; de az Alvinczy ezred a francziákat visszavetette és azután ismét előbbi felállításába ment. Bizonyára tarthattuk volna magunkat és az ellenség felhagyott volna tervével, ha mindenki úgy viselkedett volna, mint az én csapataim.[2]) A folyton hátráló fölkelő lovasság, a melyet többé tartani nem lehetett,[3]) Komárom felé huzódott és a visszavonulási vonalat födözetlenül hagyta.

Már a legfőbb ideje volt, hogy a visszavonulást elrendeljem. A tartalékot tömegben állítottam fel, hogy a többieket fölvegye.[4])

A fölkelő zászlóaljak az első ágyúlövésnél megszaladtak[5]) és semmi sem állíthatta meg őket. Figyelmeztetés, erőszak, minden

[1]) Ezen üteg lövegeit később Nugent bízta a veszprémmegyei fölkelő lovas ezredre a következő parancscsal: «az ellenséges lovasság gyalogságunkat nagyon szorítja, s én (Nugent) kénytelen voltam 3 ágyút a Sashegyen felállítani, fedezze a veszprémi ezred ezen 3 ágyút.» (Lásd a veszprémi fölkelő lovas ezred jelentését Orsz. levéltár. Kisfaludy gyűjteménye).

E szerint valószínű, hogy azon üteget Nugent altábornagy vonta ki az 1. harczvonalból.

[2]) A hadrendben kitűntetett állományviszonyok mellett — tekintettel arra, hogy az ellenség oly jelentékenyen erősebb volt — ez nem mondható egészen olyan bizonyosnak.

[3]) János főherczeg a pest-, veszprém-, vas-, zemplén- és hevesmegyei fölkelő lovasokat még tényleg alkalmazta, tehát ezeknek ott kellett lenniök; a somogy- és zalamegyei fölkelő lovasok a jobb szárnyon Frimont többi csapataival együtt vonultak vissza, úgyszintén a pestmegyei 2-ik, vasmegyei 5-ik, komárommegyei 7-ik, zalamegyei 8-ik és veszprémmegyei 9-ik fölkelő zászlóaljak is. Ez időben (5 ^{h} tájon), tehát csak a sopronmegyei fölkelő lovas osztály, a barsmegyei fölkelő lovas ezred (ez ekkor a «galamb korcsma» táján volt) és a nógrádmegyei fölkelő lovas ezred 3 százada volt annyira távol, hogy e napon már hasznukat venni nem lehetett.

[4]) Ezek voltak: 4 gránátos zászlóalj, a 4-ik és 5-ik gráczi Landwehr-zászlóaljak, a József és Ott huszár ezredek és a pest-, vas- és veszprémmegyei fölkelő lovas ezredek 3 löveggel.

[5]) Az első ágyúlövés d. u. 1 ^{h} tájon volt, és a fölkelő zászlóaljak a többi gyalogsággal egyidejüleg d. u. 5 ^{h}-kor vonultak vissza. (Lásd a fölkelők jelentéseit. Orsz. levéltár).

hiábavaló volt.[1]) Mivel láttam, hogy inkább rendetlenséget okoznak, hagytam őket menni.

Ezen példára való tekintet nélkül az enyéim közül egy sem mozdult. A Landwehr szintén tömegekben «vivat» kiáltásban tört ki és a legszebb bátorsággal kitartott. A visszavonulás rendben ment. Frimont, Jellachich és Colloredo altábornagyok hadosztályaikat a komáromi úton lassan vezették vissza.[2]) A tartalék a magaslaton maradt és a menetet oldalt kísérte (cotoyirte), az ellenség utánunk jött és heves ágyúzást fejtett ki. Miroden kísérlete hiábavaló volt, mi éjjel Ácsra érkeztünk és 15-én egész seregem Komáromba menetelt.

Kötelességemnek tartom, hogy a vezetésem alá rendelt csapatokat Kedvességed kegyeibe ajánljam. Bár a legtöbb ezrednél sok újoncz van, mégis megtették kötelességüket a legnagyobb mérvben; valamennyien vetélkedtek, a sorcsapatok, a Landwehr és a hozzám tartozó lovasság.

Löveget nem veszítettünk.[3]) A veszteséget nem mondhatom meg tüzetesen, de remélem, hogy az nem lesz tetemes. Fájdalom, ez leginkább az én csapataimat és Landwehremet érinti. A mit részint láttam, részint előttem ismeretes, az a következő: Marziani vezérőrnagy megsebesült és elfogatott, Bokich ezredes elesett, Fuchs ezredes és Bouvier őrnagy megsebesült, ... (olvashatlan) főhadnagy a szluini ezredtől elesett, Bauer őrnagy az ogulini ezredtől megsebesült, a St.-Julien, Srassoldo, Jellachich, Alvinczy, Eszterházy ezredektől sok derék tiszt megsebesült és elesett, a gránátosok és Landwehrek közül többen elestek, a majorban volt csapat — a melynek adtam ugyan parancsot a visszavonulásra — nagyobbrészt elesett, megsebesült és elfogatott.

[1]) Lásd József nádor jelentését Böös, 1809. junius 20-án (525. old. 6-ik megjegyzés).

[2]) 30 kilométerre meneteltek 7 óra alatt, tehát minden kilométert 14 percz alatt. Ez tényleg csak rendes, nyugodt menetnek mondható. (Lásd 510. oldalon az 1-ső megjegyzést).

[3]) A francziák állítása szerint 6 löveg és 4 zászló esett a francziák kezébe (K. A. 1809. VI. 99 fő); Schneidawind műve, továbbá az «Österr. Mil. Zeitschrift» és «Waffenthaten der Österreicher 1809.» szerint 2 zászló és 2 ágyú.

A mint a beadványok beérkeznek, nem fogom elmulasztani azokat Kedvességednek előterjeszteni. Az ellenség veszteségének igen nagynak kell lennie. A foglyok vallomása szerint a mi ágyú- és puskatüzünk által sokat veszítettek. Egy tábornokuk az Alvinczy ezred ellen intézett támadásnál esett el. Az ellenség ereje a szerint a mit láthattam, 25—30,000 ember lehetett, e között 4500 lovas.[1] Négy hadosztály-tábornok volt velük; közöttük Serras és állítólag az alkirály vezette őket (der Vizekönig soll sie befehligt haben).[2] Két lovas ezred Ebersdorfból (Kaiser-Ebersdorf), érkezett hozzájuk.[3]

Mindnyájunknak fáj, hogy annyi derék embert elveszítettünk azért, mert a fölkelők elhagytak s nekünk az ő visszavonulásukat kellett födöznünk.[4] Ezek (a fölkelők) itt ismét együtt vannak, és a mint nekem a nádor mondotta, állományuk ugyanaz, néhány tiszt kivételével, a kik az ágyútüzben estek el.[5]

Véleményem szerint e csapatra nem sokat lehet számítani. Lovasságuk nem ura a lovának, a legszükségesebb mozdulatokra sincs beoktatva, a tisztek egész a törzstisztekig éppen olyan tudatlanok; de ezt a csapatot még lehet használni. Azonban a gyalogság valamennyi között a legrosszabb. A közemberek — közöttük sok nemes ember — az ekétől jőnek és semmit sem tudnak. A legtöbb előtt ismeretlen, hogy a fegyverrel miként kell bánni.

[1]) Lásd az 517. lapon az 1. megjegyzést.

[2]) A földerítő és hírszerző szolgálat nagy hiányosságára vall, hogy még ekkor sem tudták biztosan, ki volt a francziák vezére.

Pedig József nádor a Győrben *junius 10-én* kelt és János főherczeghez intézett levelében. (Lásd Zwiedineck 74-ik lapoldal) határozottan mondja, hogy vele (János főherczeggel) szemben Lauriston és Jenő alkirály áll.

[3]) Ez Montbrun lovas hadosztálya és Colbert dragonyos dandára volt.

József nádor már junius 9-én jelentette a királynak, hogy Montbrun L/m. Bruckból Mosony felé, azután Sövényháza és Bodonhely irányában menetelt. Megfoghatatlan, hogy János főherczegnek erről még junius 16-án sem volt tudomása.

[4]) Oyan csapat visszavonulásának födözése miatt, mint a minőnek János főherczeg a fölkelőket festi, kár volt annyi embert feláldozni.

[5]) Lásd József nádor jelentését Bőös, 1809. jun. 20., a melyben a királynak azt jelenti, hogy a fölkelők vesztesége több mint 10%. (Lásd az 526. oldalon a 3. megjegyzést.)

Rendkívül veszélyes közelükben állani, mert minden irányban lövöldöznek,[1]) és a mieink közül többen általuk estek el.[2]) A tisztek szintén nem érnek semmit. Ezt a csapatot egyáltalán nem lehet megállítani; a legcsekélyebb tüzelésnél tolong, lármázik és elszalad.[3]) Legjobban lehetne őket más csapatokkal keverve megszállásoknál (várakban) használni. Sokkal jobb volna, ha Magyarország 10,000 nyers újonczot[4]) adna, mint ezen nemesekből álló gyalogságot, a kiknek valóban szégyenleni kellene magukat egy derék Landwehr előtt.[5])

Tegnap itt minden nyugodt maradt, csak Győr felől voltak tompa lövések hallhatók. Azt hiszem, hogyha az ellenség e helyet bombáztatja, 10 napi ostromot kitarthat.

Ma a nádornak javasoltam, hogy a fölkelők 1000 lovassal nyomuljanak Győr felé, hogy az ellenséget fölkeressék és nyugtalanítsák; egy másik, hasonló oszlopnak Moór és Veszprém felé kell mennie, hogy a Pápa és Tüskevár felé vezető utat nyugtalanítsa és az ellenséget szintén fölkeresse.[6]) A Csallóközbe már

[1]) Hiszen éppen az volt a baj, hogy nagyobb részének el sem sült a puskája.

[2]) Előbb azt állította János főherczeg, hogy a fölkelő gyalogság az első ágyúszóra megszaladt. Ha tehát a csatában már nem voltak jelen, hogyan lövöldözhettek ott a többi csapatra? Láttuk azonban, hogy a fölkelő gyalogság a csatában tényleg részt vett, és elég jól is tartotta magát. Az is valószínű, hogy ügyetlenségük folytán néhány sorhadbeli legény az ő lövésüktől esett el. Ez azonban mindenütt megtörténik még ma is és még a legjobb csapatnál is, a hol a csapatok egymás fölött állíttatnak fel. (Etageszerüen), mint ez Szabadhegynél történt.

[3]) A győri csatában a fölkelők délután 1 ^{h}-tól 5 ^{h}-ig, tehát 4 óra hosszat maradtak tűzben éppen úgy, mint a többi csapat.

[4]) Hiszen az ujonczot is előbb ki kellene képezni, mert a nélkül az sem érne többet, mint a szintén kiképezetlen fölkelők értek.

[5]) A Landwehr azon előnyben volt a magyar fölkelők fölött, hogy néhány havi alaposabb kiképezésben részesült és teljesen jó fegyverzettel volt ellátva.

[6]) Károly főherczegnek az asperni csata után (május 21. és 22.) főtörekvése volt, hogy seregének számát lehetőleg emelve, mielőbb döntő csatát vívjon Napoleonnal. Ezen czélból főleg a János főherczeg seregét szándékozott magához vonni és ezen szándékának az utóbbihoz írott leveleiben többször — néha nagyon határozottan — kifejezést is adott. Már a

küldöttem portyázó különítményeket, a melyekkel mindenütt egy század huszár megyen, hogy helyes jelentéseket kaphassak; ezekből majd meglátom, hogy továbbra mihez kezdhetek.[1])

Van itt nehány dunai hajó, már megparancsoltam, hogy nézzenek utána, vajjon lehetséges volna-e, emberek és lovak által elegendő számú hajót vontatni fölfelé, hogy Csicsónál vagy Medvénél hidat lehessen verni és ez által a Szigetköz urává lenni, hogy Győrt fölmenthessük. Ha az ellenség Kedvességed felé kiküldöt, én azonnal megfordulok és utána megyek.[2]) Két vagy 3 napra lesz szükségem, hogy a fegyvereket megtisztittassam és mindent az előbbi állapotba helyezzek.[3])

Grafen-Neusiedelben, 1809. május 29-én kelt levelét is azon kezdi, hogy: «Azok után, a mit Kedvességed a saját helyzetéről úgy nekem, mint Ő Felségének a császárnak jelentett, Kedvességednek nem marad egyéb hátra, mint hogy *azon csapatait, a melyek még megmaradtak, összegyűjtse, semmit se különítsen ki többé* (nichts mehr zu vereinzeln) stb.»

Ha János főherczeg ezen szellemben akart volna működni, akkor a horvát bán (Gyulay) és Chasteler altábornagy csapatait magához kellett volna vonnia; ezt azonban nem tette, sőt erejét (a gróf Attems ezredes, Wetzel alezredes, Tulke százados stb.) különítmények kiküldése által még inkább szétforgácsolta. Ugyanekkor (jun. 15-én) Chasteler altábornagy 5000 emberrel Varasdon, Gyulay altábornagy 18,000 főnyi sorcsapattal és 7000 fő horvát fölkelővel Marburgnál állott. Ha János főherczeg ezen 30,0000 embert idejekorán magához vonja és velük Pozsonyba megy, Károly főherczeget lényegesen támogathatta volna. A fenti intézkedés is teljesen eltér a Károly főherczeg azon parancsától, hogy János főherczeg egész erejével mielőbb Pozsonyba siessen, és ezen különítményeknek haszna nem is lehetett, mert «az útak nyugtalanítása» nem biztosíthatott olyan eredményt, mint a haderők egyesítése.

A Körmendről előterjesztett javaslataira Károly főherczegtől junius 11-én azon választ kapta, hogy «egy fedezési rendszer (Deckungs-System) kedveért az ő (Károly főherczeg) parancsait nem teljesítette. (Lásd «Das Heer von Inner-Österreich unter den Befehlen des Erzherzog Johann im Kriege von 1809.» 167-ik lapoldal). És íme itt újból találkozunk egy ilyen «Deckungs-System»-mel.

[1]) Ebből úgy látszik, hogy János főherczeg még mindig vonakodott Pozsonyba menni.

[2]) Itt János főherczeg ismét önálló működésre készül.

[3]) Ezt Pozsonyban is meg lehetett volna tenni, hova 19-én a sereg megérkezhetett volna.

Kedvességed parancsa szerint 4000 sorgyalogost, 4000 Landwehrt és 300 lovast kell Pozsonyba küldenem.[1]) Ezt bizonyára megteszem, de kérem csak meggondolni, hogy mivel kevéssel van több 2000 Landwehremnél, hogy a kellő számot küldhessem, legalább 5000 embert kellene a sorgyalogságtól küldenem, ami rám nézve érezhető veszteség volna, a ki különben is kevéssel rendelkezem és a kinek a fölkelőkre keveset vagy semmit sem szabad számítani és csak az enyéimben kell bíznom.

Ezenkívül Komáromban a belső vár megszállására 5000 és a Duna-hidfő megszállására 3000 ember szükséges. Itt 4500 ember van, a többit nekem kell hozzáadnom.

Kedvességed tehát maga is belátja, mily nehezemre esik ilyen kikülönítés és mennyire megbénit az engem.[2]) Én azonban mindent előkészítek és a további parancsra várok.[3]) Beérkezett hírek szerint Chasteler altábornagy a bánnal egyesült, a többi a másolatban mellékelt jelentésekből kivehető.

János s. k.»

* * *

József nádor a Böösön 1809. jun 20-án kelt s a királynak előterjesztett jelentésében (Orsz. levéltár) a csata lefolyásáról a következőket mondja:

«Hosszú ideig a legerősebb ágyútüzben rendületlenül állottunk[4]) s az ellenség tüzet csak egyetlen egy lovagló üteggel[5])

[1]) Ha János főherczeg a Károly főherczeg jun. 2-án kelt parancsát (a mely hozzá jun. 4-én érkezett) teljesitette volna, akkor jun. 14-én egész seregével Pozsonyban lehetett volna. (Lásd a 422. lapon az 1. megjegyzést.)

[2]) Mégis elforgácsolja az erejét a déli irányban és a Csepelen szétküldött különítményekre!

[3]) A parancs már ki volt adva, jelenti is, hogy azt teljesíteni fogja, hát mi indokolja itt azon időveszteséget, hogy még további parancsra várjon?

[4]) A Montbrun és Grouchy hadosztályok tüzérsége (24—27 löveg) d. u. 1 h-tól 4 h-ig tényleg folytonosan a fölkelő lovasságra tüzelt. (Lásd János főherczeg jelentésében az 516. lapon a 2. megjegyzést).

[5]) A cs. és kir. hadi levéltár K. A. U. J. 1809. VI. 99-e. okmanya, a mely a tüzérség fölállításáról is szól (Erläuterung 10. porte) csak két darab

viszonozhattuk, a mely a fölkelők fölállításában szintén jelentékeny veszteséget szenvedett, a mint ezt Vogelhuber altábornagy [1]) beadványa bizonyítja, mi által a kölkelők kitartása is kitűnik.

Lovasságomból az áttört centrum támogatására az éppen megérkezett és soha ellenség előtt nem szolgált zemplénmegyei fölkelő lovas ezred két osztályát rendeltem,[2]) melynek támadása nagyon bátor volt; de az ellenségbe be nem törhetett, mert az, egy $1^1/_2$ öl (3 m) széles árok mögött a szőlőkbe huzódott és a támadó lovasságot kartácsokkal lövette, ezeknek tehát hátrálni kellett.

A bal szárnyon, valamint a többi pontokon is, a rendkívül heves kartácstűz kényszerítette csapatainkat a hátrálásra. Különbség csak a nagyobb vagy kisebb távolságban volt.

Voltak olyan fölkelő csapatok, a melyek teljes rendben vonultak vissza,[3]) másokat páni félelem szállott meg [4]) és csak másnap gyülekeztek Komáromnál; mások ismét, tájékozatlanságból vagy félreértésből, nagyon messzire visszamaradtak.[5])

Én magam is összegyűjtöttem elszéledt fölkelőket, a kik azonnal hajlottak szavamra s midőn őket ütközetbe küldtem, engedelmesen és ellenszegülés nélkül mentek az ágyútűzbe.[6])

6 fontos ágyút említ a Mecséry hadosztályánál, s ez is csak akkor küldetett oda (d. u. 2^h 30^1 tájon), midőn már a Montbrun átkarolásától tartottak.

[1]) A nemesi fölkelés tüzérségi igazgatója (Insurrections-Artillerie-Director).

[2]) Miután ez mindjárt a jelentés elején említtetik, azt lehetne gondolni, hogy maga ezen esemény is mindjárt a csata elején történt. Ez tévedés volna, mert bár a jelentésben ez esemény ideje kitűntetve nincsen, az mégis nem kezdetben, hanem a csata későbbi stadiumában történt (lásd a csata lefolyását) s «az éppen megérkezett» kifejezés azt jelenti, hogy a zemplén- és hevesmegyei fölkelő lovas ezred — a megyéből Győr elé menetelve — jun. 11—13-án érkezett meg Szt.-Ivánra, tehát éppen a csata előtti napokon.

[3]) A pest-, vas- és veszprémmegyei fölkelő lovas ezredek.

[4]) A bars- és nógrádmegyei fölkelő lovasok egy részét.

[5]) A sopronmegyei fölkelő lovas osztály, melyből a visszavonulásnál 51 ember (20%) elesett; az osztály megmaradt része pedig — nem tudván, hogy a többi csapat merre vonult vissza — parancsnokának vezetése alatt Budára ment. (Lásd az 504. oldalon a 2. megjegyzést.)

[6]) A zemplén- és hevesmegyei fölkelő lovasok. (Lásd a János főherczeg jelentésében az 516. oldalon az 1., az 519. oldalon a 3. és az 520. oldalon az 1. megjegyzéseket).

A fölkelő csapatok — összeállításuk kezdetén — Felséged kegyére nem érdemetlenek,[1]) mert e napon[2]) vitézségüknek több jelét adták és a csatában 7 tiszt elesett, 19 megsebesült s a legénységből 765 elesett, megsebesült és elfogatott (nem számítva az elszéledteket), a mi több, mint 10%-ot tesz ki.[3]) Miután a hátráló csapatok nem tudták, hogy hova menjenek, magukkal ragadva a tiszavidékieket[4]) is, sokan Pestre mentek,[5]) a mi a legnagyobb lármát okozta.[6])

[1]) Lásd János főherczeg jelentésében az 516. és 517. oldalon az 1., 2. és 1., 2., 3.; továbbá az 519. oldalon az 1., 3., 5. Az 520. oldalon az 1-ső, az 521. oldalon a 3. és végre az 522. oldalon a 4. megjegyzést.

[2]) Juniús 14-én.

[3]) Lásd a János főherczeg jelentésében az 521. lapon az 5. megjegyzést.

[4]) Ez alatt az abaújvár-, borsod-, heves- és zemplénmegyei fölkelő zászlóaljak értendők, a melyek Budapestnél a Dunán átkelve, ekkor útban voltak Győr felé; a csatában tehát nem is vehettek részt. (Erre vonatkozólag lásd még Alvinczynek jun. 17-én kelt jelentését az 504. lapon a 2. megjegyzésben).

[5]) Lásd Alvinczy jun. 17-én kelt jelentését.

[6]) «Der Feldzug des Jahres 1809. in Süddeutschland« (Separatabdruck aus der österreichischen militärischen Zeitschrift, Jahrgang 1864.) II-ik kötetének 111. lapoldalán a következő ‚megjegyzés' van:

«3. Ein panischer Schrecken hatte sich dieser Mannschaften bemächtigt. Jeder in den Waldungen fallende Schuss schreckte sie auf, und es ist notorisch, dass noch am Spätabend des 14-en sich die Nachricht vom Ausgang der Schlacht bei Raab in Ofen verbreitete, wohin man auf der Fleischauer-Strasse, als der kürzesten, sechzehn deutsche Meilen zählt [Páni félelem fogta el ezen legénységet (a fölkelőket, kikről azt állítja, hogy Komáromig és Budáig futottak). Az erdőben elhangzó minden lövéstől megijedtek és köztudomású, hogy Budán még 14-én késő este elterjedt a győri csata eredményének híre, odáig pedig a távolság a mészáros — mint legrövidebb — úton 16 németmértföld].»

Hát az valószínű, hogy ez 1864-ben már köztudomású volt; mert arról, hogy azzá legyen, eléggé gondoskodott némely író, a kiknek — úgy látszik — gyönyörűségük telt benne, hogy a magyar nemzetre gyalázatot szórhattak; de hogy az általuk előadottak minden tekintetben a valóságnak megfelelnek, vagy csak a valószínűség látszatával is bírnak-e? azzal nem törődtek.

Ha valaki azt állítja, hogy egy olyan állapotban levő egyén, mint a minők a fölkelők voltak, d. e. 9 ^{h}-tól (ekkor léptek fegyverbe) d. u. 4 ^{h}-ig (ekkor hátráltak meg Montbrun előtt) harczban állva, még ugyanazon napon este 10—11 ^{h}-ig (tehát 6—7 óra alatt) 16 mértföldet (120 km) tett

Az Alvinczy által említett[1]) gyalogság között egyetlen egy ember sincs, a ki Győr mellett lett volna.

A gyanú alatt állók ellen szigorú vizsgálatot rendeltem el.[2])

A kitűnteket kérem megjutalmazni.[3])

Josef s. k.»
Palatinus.

* * *

meg és ekkor a d. u. 5 h-kor történt eseményeket (ekkor dőlt el a csata sorsa) elhíreszteli: ehhez — úgy hiszem — nem kell további magyarázat.

Az azonban Alvinczy tábornagy jelentéseiből megállapítható, hogy junius 15-én d. u. már érkeztek, eleinte egyes fölkelő lovasok, majd kisebb osztagok Budára és ott magukat az ő rendelkezésére bocsátották.

[1]) Lásd Alvinczy junius 17-én kelt jelentését. (504. lapon a 2. megjegyzés).

Alvinczy e jelentését József nádornak és a hadügyminiszternek is előterjesztette. Ez utóbbi azután a király tudomására hozta s ezen felül János főherczeg is igen kedvezőtlenül nyilatkozott a fölkelőkről. (Lásd János főherczeg jelentését jun. 16-áról). A király ennek folytán József nádortól jelentést kivánt.

[2]) Ezen vizsgálat tényleg kiderítette, hogy a csatából mintegy 40 fölkelő gyalázatosan megszaladt, és haza menekült. Ezek azonban felfogadott zsoldosok voltak olyan megyékből, a hol a helyettesítés felfogadott egyénnel megengedve volt.

[3]) A csatában tanusított különös vitézségért 13 tiszt és 34 legény hozatott javaslatba megjutalmazásra és a pestmegyei fölkelő lovas ezred jász osztálya különösen kiemeltetett.

A «Hadtörténelmi közlemények» 1889-iki évfolyamának II-ik kötete 238-ik lapoldalán levő megjegyzés szerint a magyar fölkelő lovasok közül a győri csatában kitűntek: Almássy Kristóf gróf a hevesmegyei fölkelő lovas osztály parancsnoka; Eszterházy János gróf, a pozsonymegyei fölkelő lovas ezred parancsnoka (utóbbi nem a győri csatában, hanem a Kis-Czellnél tűntette ki magát junius 16-án, a miért később a Mária-Terézia keresztet kapta, lásd VII. Meskó visszavonulása az 532. oldalon 2. megjegyzés), br. Barkóczy Antal százados (Zemplén), kinek lábát egy ágyúgolyó elszakította s a ki e miatt másnap meghalt; Bessenyei János százados (Zalamegye), és Festetich János százados (Somogymegye), a kik szintén elestek; utóbbinak holttestét csak augusztus 12-én találták meg s 14-én a pannonhalmi sirboltban helyezték el; Hunkár Antal százados (Veszprémmegye), a ki sulyosan megsebesült és később a Lipótrendet kapta; továbbá Budaházy tizedes (Zemplénmegye) és Baráth István tizedes (Veszprémmegye), mindkettő a vitézségi ezüst érmet kapta; Fodor István fölkelő (Veszprémmegye) 8 aranyat kapott.

Davidovich táborszernagy és Colloredo altábornagy elismerőleg nyilatkoznak a fölkelők magatartásáról a győri csatában (Orsz. levéltár) s azt állítják, hogy a fölkelők mindazt megtették, a mit egy ilyen fiatal és tanulatlan csapattól megkívánni lehet.

Nem látszik tehát indokoltnak azon gyalázat, a mit némely író a győri csatában részt vett fölkelőkre szór; sem azon állítás, mintha a győri csata elvesztésének oka a fölkelők gyávasága lett volna.

A franczia hadsereg *létszáma* lényegesen nagyobb volt, mint a János főherczeg seregéé; a *szervezete* jobb volt; *a csapatok állapota* is a francziák előnyére volt különböző, a mennyiben egy hosszabb visszavonulás folytán lecsigázott sereg és egy teljesen kiképezetlen tömeg egyesüléséből keletkezett hadsereg egy egyenlő elemekből alkotott, kitünően kiképezett és a folytonos győzelem mámorától lelkesült ellenséggel állott szemben.

E viszonyok mindenesetre eléggé nyomós természetűek voltak arra nézve, hogy a csata sorsára döntő befolyást gyakoroljanak.[1])

Ezen kívül a csatát megelőző és azt követő események alkalmával tanusított vitézségért többen részesültek kitüntetésben vagy jutalomban.

[1]) A «Hadtörténelmi Közlemények» 1889-iki évfolyamának II-ik kötete 238-ik lapoldalán erre nézve a következő olvasható:

«A győri csata elvesztésének okai közül többeket megfelelő intézkedésekkel el lehetett volna enyészteni, mi ha nem is vezetett volna győzelemre, de legalább a főserég túlgyors és rendetlen visszavonulása elmaradt volna.

Ez okok közül kiemelendők:

a) A junius 13-iki harczok kétségen kívül helyezték, hogy 14-ére döntő csata várható s ennek daczára a helyzetnek megfelelő intézkedések ki nem adattak. A fővezérlet támadni akart, de 14-én d. e. 11 h-ig ez iránt rendelkezés nem történt.

b) Junius 14-én d. e. a védő magatartás határoztatott el, de a védtelen balszárny oltalmára mi sem történt. Pannonhalmára küldetett ugyan egy zászlóalj, de ez megszállásra is kevés volt, annál kevésbbé működhetett közre a csatában. A jobb szárnyon a tábor védőrsége csak megfigyelés alatt volt, de meg nem támadtatott. E védőrség — mely az ellenség oldalában és hátában állott — nagyobb koczkázat nélkül kitörhetett volna, mi esetleg a harcz sorsát is megfordítja; a kirohanást a Rába nem gátolja vala, mert a híd (a Belső szállásnál) birtokunkban volt.

VII.

MESKO TÁBORNOK VISSZAVONULÁSA.[1])

E munka keretén kívül esik ugyan; de mert Mesko tábornok csapatai szintén Győr előtt voltak és egyrészt Lasalle lovas hadosztályát (mely Mosony felől tűntetett), másrészt a badeni gyalog hadosztályt (a mely megfigyelésükre Gyirmót mellett állott), lekötötték és utóbbit a csatában való részvételtől elvonták; és különösen a hadművelet merész, ügyes és érdekes végrehajtása miatt megemlitjük még Mesko elvonulását az elsánczolt táborból.

Győr bekerítése után a franczíák biztosra vették, hogy Mesko tábornok, csapataival együtt, az elfogatást ki nem kerülheti. És mégis kikerülte!

A mint a győri csatának vége lett, és a franczia hadsereg Győrt bekerítette és a Komárom felé vezető utakat megszállotta.

Lauriston felszólította Mesko tábornokot, hogy adja meg magát, a mit ez röviden visszautasított és vezérkari főnöke sterbeczei báró Voith Ferdinánd vezérkari őrnagy javaslatára elhatározta, hogy éjjel a tábort elhagyva déli irányban kitör és erejét a franczia hadsereg háta mögött érvényesíti.

c) A visszavonulás esetére semmi intézkedés sem történt s a Komáromba rendetlenül hátráló oszlopokat csak ösztön vezette. Nagy szerencse, hogy az üldözés lanyha volt, mert különben seregeink teljes feloszlása következhetett volna be.»

[1]) A «Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 3. Jahrgang, Wien 1813.» és a «Hadtörténelmi Közlemények» 1894-ik évi második (április havi) füzetében közölt «Voith Ferdinand vezérkari őrnagy emlékirata» című czikk nyomán.

Felső-kubinyi Mesko József Erdő-Tarcsán (Nógrád megyében) született; mint huszártiszt részt vett a múlt század vége felé a török és később a franczia háborukban: magát gyakran kitűntette, s 1801-ben már mint ezredes a Mária-Terézia-rend lovagkeresztjét, ezen leírás tárgyát képező visszavonulásért pedig annak középkeresztjét kapta. Az 1801-ik évben bárói rangra emeltetett. Meghalt mint altábornagy 1825. augusztus 25-én Kőszegen.

E czélból a nyitrai 3-ik fölkelő zászlóaljat a Rábahid védelmére rendeli, Borbély ezredest [1]) a Szigetközből visszahívja; este 10 h 30 I-kor a nógrádi 4-ik zászlóaljat a pozsonymegyei fölkelő lovas ezred 1-ső századával (Csehy Ignátz főhadnagy) együtt Szabó Márton őrnagy parancsnoksága alatt Lesvárra indítja azon parancscsal, hogy ott junius 15-én reggeli 2 h-ig hidat verjen.

Gróf Széchenyi István főhadnagyot Révfalun, Némán át Komáromba küldte József nádorhoz egy előterjesztéssel, melyben szándékát bejelenti.[2])

Ertel vezérkari alezredes — a ki eddig a táborsánczok építését vezette és a ki 13-án a Gyirmót és Ménfő között előnyomult franczia lovasságra tüzeltetett — Győrbe ment.

Éjféltájon a Rábcza hídja Abda mellett lebontatott, a csapat megindult, és pedig:

Előréd:

A pozsonymegyei fölkelő lovas ezred I-ső és II-ik osztálya grófi Eszterházy János ezredes parancsnoksága alatt (Lesvártól kezdve a nógrádi 4-ik fölkelő zászlóalj is alárendeltetett).

Főcsapat:

Pozsonyi 1-ső számú fölkelő zászlóalj.

3 darab 7 fontos haubitz
4 « 6 « ágyú } mozdonynyal együtt.
3 « 3 « «

2 « 2 fogatu kocsi 6 fontos lőszerrel.
2 « 2 « tüziszerszámkocsi granátokkal.[3])

Vasmegyei 6-ik fölkelő zászlóalj; székesfejérvári fölkelő

[1]) A pozsonyi 1-ső számú fölkelő zászlóalj parancsnokát, a ki jun. 12-ike óta zászlóaljának két századával, a barsmegyei fölkelő lovas ezred 2 századával (Vojnits százados), a székesfejérvári fölkelő lovas osztály 2 századával és a Győrben levő Jellachich gyalog ezred tartalék osztályával (2 század) a szigetközben volt Lasalle lovasaival szemben.

[2]) Ez a «legnagyobb magyar»-nak nevezett Széchényi István gróf volt, a ki az 1809-ik évben — 18 éves korában — mint főhadnagy vett részt a nemesi fölkelésben.

Széchényi egy halász csónakán ment le a Dunán s a jelentéshez követ kötött, hogy azonnal elsülyeszthesse, ha a francziák a csónakot elfognák. Éjfél után Némára és 15-én reggel Komáromba ért.

[3]) Schuszter tüzérszázados és Mohr tüzérhadnagy vezetése alatt.

lovas osztály = 2 század; barsmegyei fölkelő lovas ezred 2 százada.[1])

Utóréd:

Gróf Keglevich tábornok parancsnoksága alatt.

A nógrádmegyei fölkelő lovas ezred II-ik osztálya és az I-ső

[1]) A «Hadtörténelmi Közlemények» 1894-ik évi második füzetében a ‚Voith Ferdinánd vezérkari őrnagy emlékirata' azt mondja, hogy Meskónál a következő lovas csapatok voltak:

1 osztály	székesfejérvári	nemesi fölkelő lovasság.
1 «	pozsonyi	
1 «	bácskai	
1/4 «	jászsági	

Ez tévedés, mert az egész pozsonymegyei fölkelő lovas ezred (6 század) itt volt. A bácskai fölkelők Győrnél nem voltak, hanem a bars- (és hontmegyei) fölkelő lovas ezred 2 százada (4 század a győri csatában Mecséry hadosztályában volt), s Voith bácskait csak azért irhatott, mert a németben a «batser» és «barser» nagyon könnyen fölcserélhető. A jászsági fölkelő lovasok Gosztonyi ezredes alatt a pestmegyei fölkelő ezredben voltak, s Gosztonyi őket a csatában tanusított vitézségükért meg is dicsérte. De miután több forrás mondja, hogy itt a jászokat Gubcsy őrnagy vezette, Gubcsy őrnagy pedig a nógrádmegyei fölkelő lovas ezredhez tartozott (Lásd Orsz. levéltár) és ezen ezred harczjelentése szerint junius 14-én 3 század Mecsérynél, 3 század pedig Meskónál volt: világos, hogy itt a jászsági lovasság alatt a nógrádmegyei fölkelő lovas ezred 3 százada értendő. (Lásd Orsz. levéltár Kisfaludy gyűjteménye). Ugyanott látható az is, hogy az elővédhez a nógrádi 4-ik és az utóvédhez a nyitrai 3-ik fölkelő zászlóalj volt beosztva.

A pozsonymegyei fölkelő lovas ezredtől a visszavonulásban 2 osztály (4 század) vett részt, mert a III-ik osztály 1½ százada Horváth Ferencz őrnagy parancsnoksága alatt a csata után Győrből (lásd a VI. fejezetben) elindulván, a franczia seregen átvágta magát a János főherczeg utóvédjéhez csatlakozott; egy fél század pedig (51 huszár) Olgyay századossal és Vermes főhadnagygyal Ikrénynél előőrsön állott, a Meskó visszavonulásáról értesítést nem kapott és 15-én is ott maradt. Olgyay junius 16-án látván, hogy minden oldalon ellenség van körülötte, este Csécsény felé elindult, ott a Rábán átkelve, Takácsi felé menetelt, hol 17-én reggel 2—3 h tájon 400 ellenséges lovasra bukkant. Olgyay az 51 lovasával habozás nélkül az ellenségre rohant, őket megverte, 31 lovast elfogott, 7 — fegyverrel és ruhaneművel megrakott — társzekeret zsákmányul ejtett és velük Bánk, Moór, Csákvár, Bicskén át Budára ment.

E tetteért Olgyay százados a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta.

osztályától az Endre százados százada Garnika Ignácz ezredes parancsnoksága alatt,

továbbá a nyitramegyei 3-ik fölkelő zászlóalj.

Mire Mesko Lesvárra ért (2 h 30 1), akkor már ott a hid készen állott s a mint átmentek rajta, azonnal ismét lebontatott és alkatrészei szétszórattak.

Mesko oszlopa innen Enese, Árgay-puszta, Szalócsi pusztán át Bágyog felé menetelt. Földerítő járőrei Kóny közelében junius 15-én reggel 8 h tájon Lasalle egyik parancsőrtisztjét (s vele egy másik franczia tisztet és egy közembert is) elfogták; de a nála volt irott parancsot el nem vehették, mert azt a parancsőrtiszt lenyelte. A járőrök nemsokára még két franczia küldönczöt fogtak el, a kik Bécsbe voltak irányítva, s több magán levélen kívül jelentéseket vittek a Neufchateli herczeghez [1]) Gyulay és Chasteler altábornagyok meneteiről.[2])

Mesko tábornok Egyedig akadály nélkül menetelt, itt értesült, hogy a 19-ik franczia dragonyos ezred körülbelől 600 lovassal és néhány löveggel egy óra előtt ugyanott Szány felé menetelt és hogy Rába-Csanakot (Egyedtől nyugotra 4 km) néhány száz fönyi franczia csapat tartja megszállva. Ez utóbbiakra Mesko tábornok a pozsonymegyei fölkelő lovas ezred egy századával rajta üttetett. E század a francziákat részint lemészárolta, részint elkergette. Ugyanekkor Szil-Sárkány felől mintegy 200 franczia lovas mutatkozott; ezekre eleinte a tüzérség tüzelt, azután pedig a nógrádmegyei fölkelő lovasok kergették el őket,[3]) s közülök többet elfogtak.

Hogy a Szány felé ment dragonyos ezredet kikerülje, Mesko tábornok Rába Csanaktól Vág felé ment. Egy lovas századot Szány felé küldött, hogy az ellenség mozdulatait megfigyelje és az oszlop baloldalát födözze.

[1]) Berthier Sándor tábornagy, Napoleon vezérkari főnöke.

[2]) A jelentéseket Meskó, Gyulay és Chasteler altábornagyokhoz küldte tudomásvétel végett.

[3]) A «Hadtörténelmi Közlemények» jelzett füzete Garnika ezredes csapatját mindenütt bácsi huszár osztálynak nevezi. Kisfaludy szerint (Orsz. levéltár) Garnika Ignátz ezredes a nógrádmegyei fölkelő lovas ezred parancsnoka volt.

Vágra érve, a Rába jobb partjára meneteltek és hátuk mögött a hidat azonnal lebontották. Az éjet a Kemenes-Szent-Péter és Csonkás közötti erdőben töltötték, hova este 9 h-kor érkeztek meg.[1])

Junius 16-ikán virradatkor megindulva, az oszlop — a falvak kikerülésével — az erdőkön át ment és 6 órai menet után Kis-Czellre ért (18 km), hol Vajda Antal Vasvármegye alispánjától — a ki Sárvárról Pápára ment — azon értesítést vette, hogy Sárvárra ugyanezen napra (junius 16-ikára) egy 5000 főnyi franczia csapatot várnak.

Mesko tábornok elhatározta, hogy ezeknek útját állja, és azon czélból, hogy pihent csapatokkal harczolhasson, oszlopának Kis-Czell és Ság között pihenőt adott. Mivel pedig a környékbeli falvak legnagyobb részében franczia csapatok voltak, azoknak járőrei őket nemsokára körülrajzották. Mesko tábornok ekkor Keglevics tábornoknak parancsot küldött, hogy az utóvéddel a főcsapathoz siessen. Mielőtt ezt Keglevics végrehajthatta volna, a jelzett franczia erő Sárvár felől közeledett s úgy őt, mint a főcsapatot megtámadta. De Mesko oszlopa a francziákat visszaverte és közülök 300 embert[2]) elfogott (ezek között 6 tisztet). A francziák vesztesége ezenkívül 53 halott volt. A Mesko részéről csak néhány fölkelő lovas kapott sulyos sebet.[3])

Alig rendezte Mesko ezen harcz után csapatait, midőn látja, hogy Pápa felől újabb franczia oszlop közeledik és foglyokat szállít Sárvár felé. Ez oszlopot azonnal hevesen megtámadta s a ki el nem esett, azokat elfogta és ez által 36 tisztet és több mint 200 foglyot szabadított ki, közöttük Hummel őrnagyot, Kis-Megyer

[1]) Éjfél utántól esti 9 h-ig meneteltek a legnagyobb hőségben és 53 kilométer útat tettek meg.

Kenyérrel és lótáppal jun. 17-ig el voltak látva (Győrből hozták), a többi szükségletet harácsolni kellett.

Itt fejenként 1/2 meszely bort kaptak.

[2]) Österreichische Militär-Zeitschrift 1862. és 1863-iki évfolyama.

[3]) Ez alkalommal különösen kitűntette magát gróf Eszterházy János ezredes a pozsonymegyei fölkelő lovas ezreddel, határozott és vitéz támadásai által, a miért később a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta. Ugyanezen kitűntetésben részesült Voith vezérkari őrnagy is.

major hős védelmezőjét,[1]) s ezen kívül a francziáktól két osztrák társzekeret is elvett.

Mesko most földerítő járőröket küldött Miske, Káld, Dukán át Zala-Erdőd, valamint Jánosháza, Karakón át Ukk felé, s csapataival még ugyanazon napon Megyerre menetelt, ott a Marczalon átkelt, és ennek jobb partján az erdőben éjjelezett (a mai Nyeresi akol táján).[2])

Junius 17-én Mesko napkeltekor indult[3]) és Türjén át Zala-Szent-Grótra menetelt (20 km), a hol arról értesült, hogy gróf Attems ezredes különítménye — egy Landwehr zászlóalj és 90 lovas a Frimont huszárezredből — Kis-Zala-Apátiban van, Chasteler altábornagy pedig Kanizsa felé menetel. Mindkettőt értesítette vállalatának szerencsés sikeréről; csapatait pedig élelemmel és borral bőven ellátva, jól kipihentette.[4])

Junius 18-án Mesko Sármellékre menetelt (28 km), hogy ott gróf Attems ezredessel közvetlen összeköttetésbe lépjen és Chasteler altábornagyot — a ki 19-én Kis-Komáromba és 20-án Keszthelybe volt érkezendő — bevárja.

Junius 19-én Keszthelyre ért; de azon hírre, hogy az üldözésére kiküldött mintegy 4000 franczia lovas Zala-Szent-Grótot elérte s elővédje Udvarnokot megszállotta; junius 20-ára virradóéjjel Sármelléken át Kis-Komáromba menetelt és ott

junius 20-án Chasteler altábornagynak éppen odaérkezett csapataival egyesült, útközben pedig Balaton-Hidvég mellett tüzérségét a Chasteler elővédjének a híd védelménél való támogatására visszahagyta.

BODNÁR ISTVÁN.

[1]) Lásd VI. fejezet 509. lap 2-ik megjegyzést.

[2]) Meskó tábornok Jánosházáról 30 akó bort vitetett a táborba csapatainak, hogy a fárasztó menet után némi üdülést nyerjenek.

E menet a legénységet annyira kimerítette, hogy részint a hőségtől, részint a fáradságtól sokan összeestek és vagy meghaltak, vagy a lakosok által fölszedettek, ápoltattak és pár nap mulva a csapat után küldettek.

[3]) Induláskor a Marczal hidját lebontották.

[4]) Négy nap után (14, 15, 16, 17.) itt kaptak először főtt ételt.

FORRÁSOK.

1. János főherczeg iratai a gróf Merán-féle levéltárban Gráczban.

2. Cs. és kir. hadi levéltár Bécsben.

3. Magyar országos levéltár Budapesten.

4. «Relation über die Schacht von Deutsch-Wagram» Pest, 1809.

5. «Berichtigung über die letzten Ereignisse des Krieges zwischen Österreich und Frankreich im Jahre 1809.» Frankfurt, 1810.

6. «Darstellung des Feldzuges vom Jahre 1809.» von einem Augenzeugen 1811.

7. «Vertheidigung des Brückenkopfes vor Pressburg im Jahre 1809.» von einem österreichischen Officier Pressburg, 1811.

8. «Taschenbuch für die vaterländische Geschichte» dritter Jahrgang Wien, 1813.

9. «Europäische Annalen» Jahrgang 1814.

10. «Das Heer von Innerösterreich unter den Befehlen des Erzherzogs Johann im Kriege von 1809.» von einem Stabsofficier et. Leipzig, 1817.

11. «Versuch einer Geschichte des Feldzuges 1809.» Von Valentini. 1818.

12. «Die Waffenthaten der Österreicher im Jahre 1809.» von F. R. v. R. (kiadatott 1824. után).

13. «Die Feldzüge in Deutschland seit dem Frieden von Amiens bis zum Frieden von Wien. 3-tes Bändchen Feldzug von 1806., 1807., 1809.» von Mortonals. Darmstadt, 1830.

14. «Histoire de l'empereur Napoléon» par A. Hugo, Stuttgart 1834.

15. «Der Krieg Österreichs gegen Frankreich, dessen Alliirte und der Rheinbund im Jahre 1809.» von Franz Josef Adolf Schneidawind, Schaffenhausen, 1842.

16. Die Kriege von 1792. bis 1815.» von Obersten Fr. von Kausler und Professor I. E. Woerl. Karlsruhe, 1842.

17. «Das Heer von Innerösterreich» aus officiellen Quellen. 1848.

18. «Geschichte des 3. Oguliner Grenz Regiments» von Hauptmann Kussan 1852.

19. «Johann Baptist, kaiserl. Prinz und Erzherzog von Österreich, eine biografische Skizze von K. G. Ritter von Leitner. Graz, 1860.

20. «Österreichische militärische Zeitschrift» 1862—1865. évfolyamai.

21. «Magyarország történelme» 8-ik kötet, Horváth Mihálytól. Budapest, 1873.

22. «Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében» Wertheimer Ede. 1884.

23. «Az 1809. évi insurrectió és franczia megszállás Vasmegyében», Balogh Gyulától. Szombathely, 1885.

24. «Feldzüge der letzten 100 Jahre», Horsetzky Adolf 1889.

25. «Hadtörténelmi közlemények» 1889. évi II-ik kötet, 1894. évi április havi és 1895. évi február havi füzete.

26. «Az újabb hadviselés történelme», Rónai Horváth Jenő 1891.

27. «D'Essling á Wagram, Lasalle» par Robinet de Cléry, Paris, 1891.

28. «Aus dem Tagebuch des Erzherzogs 1810—1815.» Krones. 1891.

29. «Erzherzog Johann von Österreich im Feldzuge von 1809.» von Hans von Zwiedineck-Südenhorst. Graz, 1892.

30. «Historische Notizen über die kriegerischen Ereignisse im Isonzo-Gebiet (als Manuscript gedruckt) Wien, 1894.

31. A cs. és kir. 19., 27., 32., 45., 61., és 62. gyalog-; 13. dragonyos-; 5,, 6., és 15. huszár; továbbá a 7. és 8. dzsidás ezredek történelme.

32. «Plan der Schlacht bei Raab» cs. és kir. hadi leváltár 90. számú térkép.

BALASSA ZSIGMOND HŰTLENSÉGI PÖRÉBŐL.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Zólyom vármegyének Korpona városában kihallgattatott:

21. tanú, ns. *Palásti László.*

Hallotta, de nem tudja kitől, hogy Balassi Zs. erdélyi fejedelemségre készült és Szkender basa három föltételt szabott elébe. Első az, hogy évente 40 ezer arany adót fizet a portának, második hogy a török császár barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége lészen, harmadik, hogy Jenőt és Lippát átengedi a szultánnak. Balassa e föltételekre azt felelte volna, hogy Erdély mostani romlott állapotában 40 ezer arany evi adót nem képes fizetni; maga nem lehet a hatalmas császár ellenségeinek ellensége, mert akkor Magyar-Lengyel és Németországban lévő tulajdon véreinek is ellenségéve kellene lennie. Jenő és Lippa várakat ő felsége bírja, ő tehát nem adhatja azokat a töröknek.

Hallotta még hogy Balassa Erdélyben létekor a pasa haragját Magyarország ellen lecsillapította, megértetvén vele, hogy a magyarok nem okai az erdélyi háborúnak, mert az ő felsége s nem a magyarság akaratából történt, sőt nagyobb bizonyosság okáért meg is mutatta volna a pasának az erre vonatkozó articulusokat. Hallotta végezetre, hogy Balassa 3—400 frtért lovat vétetett magának, s hallott valamit azokról a föltételekről melyek alatt a fejedelemséget kérte, de semmi bizonyost nem tud mondani.

22. *Valohun Miklós*, korponai tót pap.

Balassainak egy szolgájától ki vele Erdélyben járt hallotta, hogy ura némely pasákkal tanácskozott volna, s egy Borbála nevű szolgáló leány beszélte előtte, hogy látta az úr készülődését, de nem tudja, hogy Erdélybe v. Lengyelbe akarna-é menni?

23. Ns. *Palásthy Mihály.* Vallomása közhiren alapul és semmi lényegest nem tartalmaz.

24. Ns. *Palásthy Pál.*

Közhírből hallotta, hogy Balassa katonákat fogadott, kikkel az erdélyi fejedelemségre vagy Lengyelországba akart menni. Azt is mondák, hogy Balassa fogságában így szóllott: Két vagy három hét alatt nagy zűrzavar támad Magyarországon. Hallotta, hogy Balassa olyan irást adott magáról, hogy már csak azért is halált érdemelne. Közönségesen beszélték, hogy a töröknek ajándékba órát küldött.

25. Ns. *Duló Miklós.*

Hallotta, hogy az erdélyi fejedelemség dolgában Balassa elibe három feltételt szabtak, és ezekre úgy válaszolt, a mint a 21. tanu előadta. Közhirrel beszélték, hogy Balassának a nemesi szabadság ellenére való elfogatását nagy sérelemnek tartják, mert ha egy báróval így cselekedtek, mit várhat a nemes ember? Másfelöl azt is mondták, hogy ha Balassa az országot veszedelembe akarta sodorni, tehát méltó arra, hogy az Ur Isten és a király megbüntesse.

Bozókon április 26-án kihallgatták.

26. Ns. *Rimay Jánost*, Nógrád vármegye hites assessorát.

(Nagyérdekű fontos vallomását kiadtuk az «*Irodalomtörténeti Közlemények*» IV. kötetében (1894. évf.).

27. *Kovács Gergely* váczi katona.

Hallotta és látta B. Zsigmond szolgáit Pozsonyit és Komáromyt egynehány ízben Budára járni. Sőt testvérét Kovács Jánost Komáromy hivogatta Balassa szolgálatjára, a ki azonban mondá, hogy nincs kedve Lengyelországba menni, mire felelt Komáromy, hiszen nem is maradnak ott, csak az asszonyt kisérik el a határig, s onnan visszafordulván mennek Hatvanba. Hallotta még, hogy Balassa Jankó Tamást is csalogatta szolgálatjára, biztatván, hogy ne féljen, nem csinál belőle németet, hanem udvari kapitányságot ad neki.

28. Nemes *Nagy Márton*, Fáncsy Ferencz uram szolgája.

Hogy az mikor az urával Fáncsy uramról néminemű menyegzőben ment volna Kékkőben, ő elébb oda érkezvén az uránál, Jankó Tamás Balassi Zsigmond uram szolgája mingyárást fogta paripáját és vitte szállására. Azután beszélgetett Egri Andrással, Balassi uram szolgájával, ki mondotta azt, hogy még ez az úr

igen nagy úrrá lészen és az több Balassaiak jószága is övé lészen, és immár az hajdúságnak is írt volna. Ezen fatens kérdette Egri Andrástul mint lehetne az? felelt arra Egri András: Én — úgymond — csak azt mondom, ez az úr még második Bocskay lészen úgy történhetik, és kérte volna ezen fatenset, hogy senkinek ne mondaná, kire az felelt volna, hogy másnak nem mondaná, de az urának megjelentené, és ezen hallott dolgokat még utában urának megjelentette.

Haza érkezvén Kékkőből Bozókban, Balassi Zsigmond uram egy szolgáját küldötte Fáncsy uramhoz, mi végre az testis nem tudgya, hanem Fáncsy uram mindgyárást ezen testist küldötte Balassi Zs. uramhoz, elbocsátván elsőben B. uram szolgáját, ki által küldött egy credentionalist B. Zs. uramnak, mely mellett szóval azt izente Fáncsy uram B. uramnak, hogy semmi néműdolgaiban nem akar részes lenni, és nem is akarja tudni azokat, mert énnekem — úgymond — vén atyám és öcséim vannak, kiket nem akarok megkeseríteni, osztán ezt az Nsgd dolgát szélyel mind nemesek és mind mások beszélik. Az testis magától nevezte Palásti Mihált. Melyeket halván B. Zs. uram, mintha megszomorodnék magában, mondván: Hiszen nagy dolog ez Márton uram, bizony el kell vesznünk, mert im szabadságunk mellett senki sem akar fogni, de lássák, én mellettem más idegen nemzetség is fog lenni. Nagy dolog az, hogy ő kgvlme Palástitól megijedett, tizenkét Palástitól sem kellett volna megijedni, és még az palatinus személyétől is. Ugyan fel kell azért az harangot kötnünk, meghidgyék Márton uram. Ezek után szolgáinak semmi marasztásokra meg nem maradván Kékkőben, hanem tért vissza Bozókban. Ugyanezen a napon Hont vármegye gyülésén kihallgattatott:

29. Nemes *Siroki Pál.* Tudgya, hogy B. Zs. Lengyelországba készült; beszélték előtte a Balassák jobbágyai, hogy az úr rövid nap fejedelem lészen, mire tanu azt felelte: «*Isten ne adgya, hogy az ti uratok fejedelemmé legyen, az minémű kegyetlen úr, országából is kiszökném*», a jobbágyok fenyegetőztek, hogy megbánja még azt a mondását, de tanut meg nem félemlítették.

30. Vitézlő *Bakó Ferencz* Hont vármegye alispánja. «Hallottam — úgymond — Batta Páltól, ki Nógrád vármegyéből küldetett volt palatinus urunkhoz ő nsghoz, hogy onnét megtérvén Batta Pál

beszélgette, hogy palatinus urunk ő nsga üzent a vármegyének tőle, hogy B. Zs. uramnak az Ali pasa és Szkender pasa irogattanak, és hogy nagy tumultust akart indítani az országban . . . Az mely éjjel peniglen az gyarmatiak és nógrádiak megszállották volna Kékkőt, azon éjel hirteleniben B. Zs. uram írt egy levelet az vármegyének úgymint Hont vármegyének, melyben írja Balassi uram, *hogy nem tudom* — úgymond — *micsoda nem barátim meg akarták lopni váramat, azért kegyelmeteket kérem legyen segítséggel, mert ez mindnyájunknak szabadságában jár.* Mely levélre én a vármegyének gyülést nem hirdettem, nem is akartam publicálnom, gondolván azt, hogy ő felségének méltósága ellen volna, mindazonáltal fogsága után két vagy három héttel ezen levelet mutattam külön az vármegye biráinak, hogy ők is értvén ha kivántatnék engemet az vármegye előtt menthetnének. Mely levél in specie nálam vagyon, melyet itt székben lévén nem adhattam elő, és innét is nem házamhoz, hanem másuvá törvényre való præfigált terminusra megyek, de az mikor s hova kivántatik producálni kész vagyok.

31. tanu *Petteő Pál*, Hont vármegye szolgabirája és pénztárnoka. Egykor Balassi Zsigmond uramnál levén, és az békesség állapottyáról emlékezvén, Debreczeni János is ott lévén, mondotta B. Zs. uram Debreczeni Jánosnak: «Én nem reménlem Debreczeni uram, hogy az békesség véghez menyen». És ugyanakkor azon Debreczeni János mondá Balassi Zsigmond uramnak: Nagyságos uram, Nsgd énnekem megbocsásson Kapitány uram között (úgymint Somogyi Matthiás uram) és Nsgd között valami zűrzavar ne támadgyon, akartam Nsgdnak megjelentenem, az én uramnak tiszti mutatja, hogy valamely szolgája ő fölségének alóla másuvé adná magát, ország kapitányának megirnia, hogy penig ez eltávoztassék, egy nehány legény jött ide Nsghoz, kérem Nsgdat ne tartóztatná meg őket, hanem bocsátaná el.

Erre mondá Balassi Zsigmond uram, kivánnám érteni melyek azok? Debreczeni János nevezgetni kezdé. Balassi uram is vevé az lajstromot, az mely névvel magokat beiratták, talám csak kettőnek találtatott meg az igaz nevek. Balassi uram hivatta tizedesét, kérdezkedék az legények felől, melyek legyenek azok, mondván, Debreczeni uram, szabad volnék vele ha minden marhájok-

tul megfosztanám, de én nem cselekedem, hanem kezedben adom és vidd el őket, csak legyen meg az enyim, mert ha az én kegyelmes uramot farban merték rugni, sokkal inkább engem szegény buborékot, mert ha szintén magok fizetnének sem tartanám, mert ha ott hiteket meg merték szegni, sokkal inkább én nálam, én pedig hit nélkül nem tartanám.

32. Nemes *Bene András.* Balassi Zsigmond panaszkodott a mint szolgái Gyarmatban beszélték, hogy a környékbeli s szomszédos nemesek felé se néznek, s hivatta tanut Kékkő várába, a ki kérdésére elmondá, hogy az emberek sok mindent beszélnek Balassáról s már a király és a nádor előtt gyanussá tette magát, ezért kerülték s kerülte ő is mindezideig. Erre Balassi Zsigmond mondá, hogy ha azért haragusznak-e reá, hogy Erdélyben léte alatt elfordította a Magyarországot fenyegető veszélyt, megértetvén Memhet agával, Szkender pasával, hogy a magyarok nem okai az erdélyi dolgoknak, s megmutatván neki az országgyülésen hozott articulusokat is. Bethlen Gábor jelen lévén bizonyította szavainak igazságát, s erre felelt a pasa: «*Te az hatalmas császárnak csak egy szolgája avagy rabja vagy, hanem ha azt akarnám, hogy engem a te leveled mellett megfojtanának az portán, úgy mennék be vele, de én azzal nem megyek, hanem ha Balassa ur ir, minthogy ő oda ki való magyarországi ur, azzal elmegyek, és úgy tudom, hogy meg hiszik s engemet is nem bántnak*». Később be jött Erdélybe Szkender pasa is, sokat paktáltak s végre a török el halasztotta a magyarországi rablást. Balassát marasztották Erdélyben, meg lévén hagyva Bethlen Gábornak, hogy uri jószágot adjon neki, de mivel ősről maradt erdélyi javait az ország akaratából eladták, vissza jött Magyarországba s most azon igyekszik, hogy ő felsége haragját megengesztelje. Mindezeket tanú a nádornak meg írta, a mit ez jó néven vett tőle, hozzá tevén, hogy nem maga kereste Szkender pasa ösmeretségét, hanem ez kérdezősködött felőle Bethlen Gábortól, s úgy jöttek össze. Mikor Szkender pasa egri parancsnok lett, továbbra is ajánlotta Balassának jó szomszédságát és barátságát, valamint Bosnyák Tamásnak is.

Arról, hogy Balassa erdélyi fejedelem akart volna lenni, tudomása nincs, de a szolgarend beszélte, hogy Lengyelországból viszik majd be a fejedelemségre, a minthogy készült is az útra, s

csak azon mult a dolog, hogy felesége a lengyel királynénak szánt szuperlatot nem készíthette el. 50 lovast és 12 gyalogot fogadott az útra Jankó Tamás kapitánysága alatt. Szolgái jártak Budán, de csak rabváltság ügyben «*mely raboknak vástságoknak gondviselője budai Thury Jánosné volt*». Mondá Balassa, hogy a végbeli kapitányok csaknem kivétel nélkül akasztófára valók, mert nem tiltják a vitézeket a csatától, s ezzel mind az ország, mind a király hite ellen vétenek. Memhet aga fenyegetődzött is, hogy ha ki jön a török, rajtuk telel s azt cselekszi a magyarokkal mint a méhekkel: «*hogy mikor az mézet ki akarják az köpüből szedni, elsőben az bogarat megölik, annakutána úgy szedik ki az mézet, Magyarországgal is szintén úgy fognak cselekedni, hogy az népet levágják, elraboljak, az egész országot tűzzel emésztik meg, az kik penig az várakban szorulnak, azokat könyü lészen annak kivenni, mert meglátják mit fognak enni az kőfal között*». Tanú szerint Balassa csak azért ment volna Lengyelországba, hogy a királyt s a maga rokonait ő felségénel közbenjárásra bírja.

Április 29-én Drégelypalánkon kihallgattatott

33. nemes *Kovács Boldizsár* drégelypalánki kapitány, de nem tudott semmit.

34-ik *Ujszászi János, viczekapitány:*

Kevés idövel azelőtt, hogy Kékkőt megszállották, Komáromy Miklóst kérdőre vonta Balassa dolgai felől, de az lelke üdvösségere esküdött, hogy nem tud semmit, különben örömest megmondaná. Hallotta azonban, hogy a vár megszállásakor Komáromy felesége bizonyos török leveleket égetett el. Azt is beszélték, hogy Balassa a vár megszállásakor azt mondá, ha ő felsége csak egy czédulát is írt volna, haladéktalanul comparealt volna.

35. *Szentmártonyi György* palánki katona hite után vallja, hogy Komáromy Budára gyakran járt s feleségének egy szolgája beszélte előtte, hogy az asszony, t. i. Komáromyné, szemeláttára sok leveleket, török leveleket égetett el mikor a várat megszállották.

Még aznap Balassa, Gyarmathon 36. tanut nemes *Horváth Mihály* gyarmati viczekapitányt halgatták ki, de ez csak annyit hallott, hogy Balassi Zsigmondnak erdelyi fejedelemséget igértek, és dolgairól *Zécheni Miklós*, Nagy Orbán és Sárközi Gáspár beszélhetnének, mert ők forgolódtak körülette.

37. tanu, *Petheő Tamás*, hallotta közhirrel, hogy mikor Balassa Erdélyben járt és Bethlen Gábor asztalánál voltak: Szkender pasa és Memhet Tihaja borital között pirongatta Kornis Zsigmondot, mondván — *ti — úgymond — kétszinüek vattok, miért valamit itt hallottok, azt mind megirjátok az német császárnak*». Hallotta, hogy Balassa fordította el a veszélyt Magyarországról és hogy Erdélyből ki jövén Lengyelországba készült.

38-ik tanu nemes *Egri András*.

Ezen testis vele volt Balassa Zsigmond urammal, mikor Erdélyben mentenek, oda érkezvén, szállottak Szebenben, otthon nem lévén Bethlen Gábor, tisztességes szállást rendeltetett Bethlen Gáborné egy fő ember által, míg az fejedelem megjött és gazdálkodtatott neki. Az fejedelem megérkezvén vacsorára hivatta B. Zs. uramot ő nsgát, és az vacsora elkészülvén lovat küldött alája és úgy ment udvarhoz. Ment penig úgy, mint jószágának megperlésére és halasztotta az ország gyülésére az fejedelem Medgyesre, mikor gyülés volt. Az vajda behirdettette mind nemeseket, szászokat és székelyeket.

Azon közbe hozták hirét, hogy Memhet Tihaja követségben jő török császártul Bethlen Gáborhoz; mind az egész országi urak és nemesek az fejedelemmel együtt eleiben kimentenek és mi is kimentünk Balassi Zsigmond uram szolgái egynehányan lóval, látni, hogy minemű szerrel jó be, de Balassi uram ki nem ment, hanem szállásán volt.

Bejövén Memhet Tihaja az városban, Medgyesben, késértetteték szállására. Az fejedelem annakutána gazdag ebédet készíttetett és az urakat mind oda hivatta ebédre, annakutána két fő lovát az fejedelem fölékesítvén, fölöltöztette és nyergeltette, úgy küldötte úrfiak és főemberek által alája. Minek előtte még Memhet Tihaja el nem érkezett volna az ebédre, hivatta Balassi Zsigmond uramat is ebédre. Egy hivataljára el nem menvén, második hivataljára ment el. Elmenvén, es Memhet Tihaja is elérkezvén, és az urak is mind ott lévén, ebédét asztalára vitette az fejedelem, megparancsolván hogy senki el ne menjen, hanem a ki lefér, le üljön asztalához. Balassi Zsigmond uram is ott lévén ebéden, ez testis onnét kijövén semmit nem tud benne, mit beszélgettenek.

Hallotta hallomással, közönséges hirrel, hogy az asztalnál

lévén, Memhet Tihaja kérdette volna Bethlen Gábortul Kendi István és Kornis Zsigmond felől, hogy kik légyenek. Mondotta Bethlen Gábor, hogy ezek — úgymond — azok, az kik a német császár hűsége alá adták volt magokat, *kiket Memhet Tihaja ott igen szidogatott, mondván, hogy inkább biznának a németek kurta köntösihez, hogy sem az hatalmas császárnak hosszú köntösihez.*

Balassi Zsigmond uram felől is hogy kérdezkedett volna Memhet Tihaja, mondotta Bethen Gábor hogy ez magyarországi kőváras úr volna, és ő neki Bethlen Gábornak jó barátja volna, és ő hozzá jószágának perlésiért jött volna.

Az mi egymás között való tractát illeti, abban semmit nem tud s nem is hallott, hanem három avagy négy ízben volt B. Zs. uram Memhet Tihajával szemben; elsősorban az ország adójának leszállításában, másodszor magok között való beszélgetésben, és ló árulásban kérvén Memhet Tihajának lovát jobb 500 frton, de erre felelt Memhet Tihaja, hogy pénzen neki nem adgya, hanem ha az török leányt, ki keresztényé lett, nekie adgya. Balassi uram arra azt felelte, hogy ő bizony nem adgya, mert az immár keresztény.

Többször való szemben lételben mit tractált légyen, abban semmit nem tud, hanem Brassóban létében Memhet Tihaja kérette egy kis járó aranyos óráját Balassi Zsigmond uramtul, mint egy 40 frt érőt, mert ő a nélkül szükölködnék, ajánlván arra magát, hogy B. Zs. uram fiának egy jó lovat küldene, avagy penig ha Isten beviszem hazámban, az mely lovamat tőlem kérte kgd is, meg nem tartom kgydtől.

Brassóból mikoron eloszlottanak, tért meg Bethlen Gábor országában az Székelységben telelni, vele lévén Balassi Zsigmond uram is, mivelhogy el nem bocsátotta, csak szóval tartotta. Ugyan onnét Brassóból ment Havasalföldében Memhet Tihaja is, így váltak el egymástul, nem tudja végeztek-e valamit vagy nem.

Az után mindjárt Memhet Tihaja után követeket választván az portára, választották Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt, hogy ezek mennének az portára. Azon közbe ezek elmenvén, B. Zs. uram a székelyektől tudakozódván, hogy hol tudnának ő neki való főlovat, egy székely kapitány monda: Bizony nsgos uram, Havasalföldében egy boérnál igen igen jó urnak való ló legyen, melyet ezer talléron mér tartani, de ha az fejedelem urunk ő nsga, Nsgod

mellett irna az havasalföldi vajdának, tudom jó törekedő lenne Nsgod mellett az ló megvételben.

Így emlékezvén B. Zs. uram az fejedelemnek, irt mellette mind az havasalföldi vajdának és Memhet Tihajának is, és az öcscsének szóval izent ugyanezen testistől Bethlen Istvánnak, és Erdélyi Istvánnak, hogy az mely lovat B. Zs. uram szolgája meg akar venni, azt ő magok is megtekintvén, hogy ha jó és ép és ha megéri-e az pénzt stb. Tanu bement Havasalföldére, kiválasztotta a lovat, s vitte a vajda udvarába, hogy megtekintsék az urak, és tetszett mindnyájának. Kifizette az árát s elindult haza felé, de egy fél mértföldet haladván, észrevette, hogy a ló néha-néha sántit, és hogy az szügyében bontakozás vagyon. Nem akarván urát megkárosítani, visszavitte és sok törekedéssel visszakapta pénzét. Balassát a fejedelem mellett Fogarasban találta s onnét indultak Magyarországba; hogy mi történt azután. nem tudgya. Hallotta hogy Komáromy Miklós, Szokoli István, Pozsonyi Mihály többször jártak Esztergom alatt a török táborban, de jobbára lovat vagy más egyebet venni. Tudgya hogy Balassa Lengyelországba készült rokonai látogatására. Hallotta hogy a végbeli kapitányok ellen zúgolódott, mert nem tartják meg a békekötést.

39. *Ferenczy Mihály* katona.

Kékkőből gyakran küldözgettek csak egy-két papucsért is Budára s mondgyák hogy Balassa levelét a pasa nagy örömmel vette s megcsókolta. Beszélték hogy Széchy György urammal egyet ért, és nem Lengyelországba de Hatvan felé a törökhöz igyekezett volna, hogy innét vigyék be az erdélyi fejedelemségre.

40. *Jankó Tamás* gyarmati katona.

Egyszer magához hivatván őt Balassi Zsigmond uram, kérte azon, hogy lenne ő szolgája, de az testis magát mentette, hogy nem lehetne, mert ő köteles szolga lenne ő felsége számára. Melyre mondott B. Zs. uram, hogy találhatnál más embert, kit helyedben hadnál, én is úgy megfizethetnék mint más, attul bár magad ne vonyogasd, lám az atyád is én alattam való volt s attól se félj, mert németté nem teszlek. Balassi uramhoz peniglen ment kapitány uram engedelméből, kérvén azon B. Zs. uram kapitány uramot, Somogyi Mátyást, hogy Lengyelországban bocsátana el magával ezen testist, mivelhogy ez előtt is feleségivel és két fiával

ott benn lett volna ezen testis. Tudgya azt is, hogy a neotinczi jobbágyi egynehányszor vittek levelet Budára, mivégre? nem tudgya, és hogy azon jobbágyoktól szokott szolgálattyok félét kívánt volna az pasa, valami hídnak való fát. Mely jobbágyok találták meg B. Zs. uramat, hogy mellettek írna az pasának, írván Budára Balassi uram, az pasa nagy kedvesen vette és megcsókolta a levelét s az hídfát is megengedte.

41., 42., 43. tanú, *Varga Tamás, Gólya András, Bergelei Bálint,* Balassának újfalusi jobbágyai, semmi bizonyost nem tudnak, bár hallották, hogy az úr szolgái Budára jártak.

44. Nemes *Pécsi György,* Hontvármegyének hites assessora, Kis-Kürtösön: Hallotta azt, hogy Komáromyt küldötte B. Zs. uram Budára, az mint értette, vásárlás kedvéért. Hallotta *Zéchéni Miklóstól* azt is ezen testis, hogy ő neki, Zéchéni Miklósnak mondotta volna Komáromy: im — úgymond — engemet beküld az úr Budára, de senki azt inkább meg nem bánya, mint én, és senkinek keserűbben nem esik, mint énnekem, ezt pedig hallotta Balassi uram fogsága után.

45. Nemes *Nagy János* Nógrádvármegyenek hites assessora. Az mikor Balassi Zsigmond uramra szállották az várat és kiverték belőle, könyörgött az asszony az vármegyéknek, az urával egyetemben, hogy ő nsga mellett törekedett volna az vármegye, az nemesi szabadságot előttünk viselvén. Az nemes vármegye arról úgy deliberált, hogy szükség volna mellette törekedni, de elébb Palatinus uramat ő nsgát kellene megtalálni, hogy ő nsga arról micsoda informatiót adna s így az vármegye Battha Pált küldötte palatinus uramhoz ő nsghoz. Onnét megtérvén Battha Pál referálta az vármegyének az ő nsga üzenetit ez szerint, hogy nem szükség Balassi Zsigmond uram mellett törekedni, mert mikor Erdélyben ment volt, Szkender pasával tractált volna, hogy Szkender pasa mellette lévén és hogy Hatvan táján lévén az török, ő is közikben ment volna s úgy indítottak volna háborúságot az országban. És hallotta azon Battha Páltól, az mikor az vármegyén referálta volna, hogy ő neki mondotta volna Palatinus uram ő nsga, hogy a törökkel való végezésről való levelei Balassi Zsigmond uramnak in specie nálla volnának, melyeket ő felsége küldött volna ő nsga kezéhez és producálhattja is ő nsga ha kiván-

tatnék. De hogy az vármegye abban ne kételkednék, azon leveleknek párjait ő nsga Battha Pál előtt meg is olvasta és mondotta azt Palatinus uram ő nsga hogy egynehányszor írt volna B. Zs. uramnak, hivatván magához, és hogy ő felségénél gratiát akart volna neki szerzeni. Egykor — úgymond — el is indult volt, hogy hozzám jöjjön Balassi uram, de valami tót levél érte az útban, melyben azféle irás lett volna, *hogy jól meglátná az Bicsére való menetellel úgy ne járna mint Telekessi* és úgy tért vissza.

46. *Ebeczky László* nemes ifjú Balassi Zsigmond gondnoksága alatt semmit nem tud.

47. *Vitai Zsófia* Gredényi Jánosné, azelőtt Balassáné belső leánya semmit sem tud.

48. Ns. *Horváth Mátyás* Balassa szolgája Kékkő várában. Tudja, hogy Erdelyben Memhet agával és Szkender pasával tanácskozott ugyan egynehányszor ura, de Kékkő várába törökök nem jártak egy sánta rabon kívül, a ki sarczát hozta meg. Esztergom alól hoztak Balassának egy lovat de pénzért. Komáromy és mások jártak ugyan Budára, azonban nem más dologban, mint rabok váltsága miatt. Beszélte a szolgarend, hogy Balassa fejedelemségre törekszik, mondván ha Isten beviszi Erdélybe, békességet szerez az erdélyiek és magyarországiak között. Hallotta *Horváth Mihály* deák érsekújvári viczekapitánytól, hogy Balassa fogságában fenyegetödzött, hogy Magyarországban nagy háborúság támad, de ki által azt nem mondta. Balassának némely szolgáit ő eskette meg, hogy urokhoz minden dolgaiban hivek maradnak.

50. tanu *Vrgás Borbála* Balassáné szobaleánya semmit sem tud.

Május 1-én Ludányban Nógrád vármegyében 51. *Gáll Demeter* vallja, hogy Kelecsényi György beszélte előtte, miszerint tőle Balassa levelet küldött a pasának, hogy könnyitsen hódolt jobbágyai terhén, s válaszában a pasa igérte, hogy megfenyiti a török urokat, ha a szegénységet sanyargatják.

52. *Némethi János*, Balassa jobbágya. Kelecsényi György hozott Ludányba egy levelet, hogy vigyék el az úrtól Hatvanban lakozó *Sabán agának*, melyben arra kérte az agát, hogy a jobbágyokat nagyobb adóval ne terhelje. A ludányiak «*tudván keménységét azon töröknek és taglástul félvén*», nem merték elvinni, hanem

valami szöllösi emberekre bizták, de ezek sem adták által, úgy hogy nem tudják mi történt aztán a levéllel. Tudgya hogy Balassa törekedett mellettök a pasánál, többször irt is neki s ez állítólag megigérte, hogy Sabán agától elveszi a ludányiakat ha mód felett sanyargatja őket s más iszpahinak adja. Fel is olvasta előtte a pasa levelét, mondván hogy ő már ajándékokat is küldözgetett érettök a pasának, de magok se legyenek háládatlanok s legalább 12 vagy 14 frtot adjanak annak az embernek költségére, ki dolgaikat igazítja. Mondá is tanu *Komáromy Miklósnak*, hogy megháláljják fáradozását, ha jobbra viszi dolgukat, minthogy Balassa öt küldözgeté a pasához.

53. *Wargha Pál*, Balassa Zsigmond jobbágya. Balassa mindent elkövetett Ali pasánál, hogy a ludányi hódolt jobbágyok sorsa jobbra forduljon és erejük felett ne terheltessenek. Látta is saját szemeivel s hallotta a pasa levelét, melyben igéri, hogy Sabán hatvani agát megfenyíti ha kegyetlenkedik s több adót kiván annál, a mennyit régen fizettek. Ennek értelmében irt is Balassa az agának, de a ludányiak félvén annak kegyetlenségétől, nem merték a levelet bevinni. Tudgya hogy Balassa útra készült, de hogy Lengyelországba-é vagy Erdélybe? arról nem adhat fölvilágosítást.

54. *Kecskeméthi István*, gyöngyösi református pap, Széchenyi várában május 2-án kihallgattatván, semmit sem vallott.

55. *Tassy Gáspár*, gyöngyösi esküdt polgár, csak annyit tud, hogy az elmult esztendőben egy gyöngyösi embernek bizonyos török levelet kellett vinni Balassa Zsigmondhoz, de hogy kitől jött s mi volt benne, arról nem tud senki semmit.

56. *Czippán Pál*, gyöngyösi esküdt polgár, semmit sem vallott.

57. *Barbély István* hasonlóképen.

58. Nemes *Palojtay Imre*, Dósa Tamás provisorja, előadja hogy mikor Balassa kijött Erdélyből, egy alkalommal Kékkő várában járván a tanu, kérdezősködött volna tőle, hogy mit beszélnek az emberek, mondván hogy tudja, hogy sok minden rosszat költenek reá, nevezetesen azt is, hogy törökökkel-tatárokkal akar az országba jönni, pedig Isten a tanuja soha efféle szándéka nem volt, sőt ellenkezőleg «*ajándékkal és hazugsággal*» épen ő fordí-

totta el a veszedelmet az országról. Tudgya hogy Komáromy Miklós járt Budára de csak törökrab váltság végett.

59. Nemes *Ráday András*, széchenyi katona.

Csak arról hallott, miszerint Balassának köszönhető hogy a török meg nem rablotta az országot, beszélte előtte Rimay János, hogy Szkender pasa levelet irt Balassának.

Május 4-én Filek várában kihallgattatott:

60. *Mohácsi János*, fileki kalvinista prædikátor vallja, hogy közhirrel beszélték, miszerint Balassa Szkender pasával tractált Erdélyben.

61. *Battha Pál*, nógrádvármegyei hites assessor, előadta: «Hogy egyebet semmit Balassi Zsigmond uram dolgában nem tudna, hanem az mikor Nógrád vármegye legatióban felküldötte volna palatinus urunkhoz ő nsghoz, csak az mit Bicsén ő nsgtul hallott s látott volna, mutatván palatinus urunk ő nsga ő felségétől jött signaturat ezen testisnek, melyből ő nsga olvasta azt, hogy Balassi Zsigmond uramnak Erdélyben és itt künn is lött volna tractája Szkender pasával, úgy hogy az mely vezér pasának az portáról ki kellett volna jönni, Magyarország határa felé közelgetett volna, Balassi Zsigmond uramnak azt izente avagy mondotta volna, *ülj lovad hátára immár*, (mely lovat immár Ali pasa meg is vett volt neki háromszáz aranyon, az mint eszében juthatna), *mert én utamban vagyok*. Az mely magyarsággal eleiben mehetett volna, az ki vele egyet értett volna, azt mondotta volna nekik az vezér: *Ti magyarság ennek utánna ez lészen a ti uratok, ettől függjetek ti magyar nemzetség, ennélkül szükölködtetek!* És mondotta volna ezen testisnek Palatinus urunk ő nsga, sőt — úgymond — engemet is suspitióban ejtett az én kegyelmes uramnál.

Hallotta még hogy Balassa szolgái s török rabjai Budára jártak és egy órát is vittek be.

62. tanu nzts *Herencsényi István*, fileki viczekapitány.

Generalis uram Tiffenbach uram ő nsga parancsolattyából az gyöngyösi birákat, ez helyben tisztviselő lévén, hivatta főkapitány uram Bosnyák Tamás uram ő nsga Filekben Balassi Zsigmond uram dolga végett. Feljövén Fülekben az gyöngyösi birák, akkor megértvén az dolgot hogy miben legyen, kéredzettenek haza, hogy az dolognak jobban végére mennek, mert akkor semmi bizo-

nyost nem tudtak mondani. Azon közben ezzel mentenek haza az gyöngyösi birák és feltalálták azt magok közt, hogy egykor az egri pasa adott Egren az gyöngyösi biráknak, az mikor summálni bementenek volna, egy kötés levelet, melyet Szkender pasától küldött leveleknek mondott lenni, és meghatta az egri pasa az gyöngyösi biráknak, hogy azokat az leveleket vigyék az hatvani bégnek.

Mely levelekkel haza érkezvén az gyöngyösi birák, gyülekeztenek össze tanácsban és hivatták *Isáky Gergely* papot is magok közé, ki mikor az leveleket megnézte volna, talált azonközben azon levelek között egy levelet, mely Balassi Zsigmond uramnak szóllott és mondotta ezen Gergely pap, hogy az magyarnak úgymint Balassi Zsigmond uramnak szóllana, és azért nem szükség volna azt az levelet Hatvanba vinni az több levelekkel.

Ment az gyöngyösi biró Hatvanban, megadván azokat az bégnek, az mikor megolvasta volna, kérdé a birót hol a Balassa levele, az mentegetődzött hogy nem látta, de a bég halállal fenyegette s megijedvén hazajött, előkereste s bevitte azt is Hatvanba. Ekkor a bég Kis Péter gyöngyösi postának parancsolta, hogy vigye tüsténT Balassának a levelet, ha életét szereti, különben nyársba vonatja. A posta ment Kékkőre, de a várba be nem bocsátották, ott várakozott 2 napig, végre Balassa elküldé, mondván hogy ha az Isten Szkender pasát fölhozza, majd akkor valaszol.

Hallotta azt is hogy Balassa az erdélyi fejedelemségre törekedett.

Május 6-án Kis-Hontban, Rima-Szombaton 63. *Szabó András* városi biró megidéztetvén, semmit sem vallott.

64. *Paizsgyarthó István* esküdt polgár látta, hogy Balassi Zsigmond a *Kelemen földére* Ali basának 2 sólyom madarat küldött. *Lubinikon Gömörmegyében* kihallgattatott.

65. Ns. *Czene Péter* Kékkő várában Balassi Zsigmond dicsekedett neki, hogy Ali basa igen jó akarója, most is hozzá küld lovat venni, továbbá hogy Szkender pasa állitása szerint a török császár is nagy jó akarattal van hozzá, s ha igyekeznék az erdélyi fejedelemséget is megnyerhetné. Tudja hogy Balassa szolgái török rab váltságában jártak. Hallotta fogsága után, de kitől nem tudgya, hogy Balassa szinből meg akarta adni *Kékkő* várát az töröknek, s

úgy vitték volna be az erdélyi fejedelemségre; azt is beszélték hogy valami végezések másolatát beküldé a portára; hallotta magától Balassától, hogy mondá: «*ő felsége lassan visel gondot az országra, és az németeket im beakarja hozni Országunk szabadsága ellen*», mondá hogy Lengyelországba készül s kérette a tanu urát Széchy Györgyöt, hogy a kölcsön adott pénzt ne halassza sokáig a fizetéssel, mert neki szüksége lehet arra.

66. *Ercös Bálint* ő felsége nagy szegedi, vagy váczi jószágainak gondviselője. Tudgya hogy Balassa Ali pasához a Kelemen földére szolgáit járatta volna, sólymot küldött neki s az viszont Komáromynak egy dolmányra való zöld posztót ajándékozott.

67. Ns. *Büki Bálint* (?) hallotta *Zécheni Miklóstól*, hogy Balassa fogságában nem tagadta volna, az erdélyi fejedelemségre való törekedését.

68. tek. és nsgos *Rimaszéchi Széchy György* a maga lubiniki udvarházában következőképen vallott:

«Hallotta ezen D. testis Wesselini István uramtul az stubnyai hév vizben, ki isméglen másoktól hallotta volt, hogy Balassi Zsigmond uram Erdélyben lévén az törökökkel tractált volna, de mit és mi végre? azt nem tudná. Az második articulusra semmit sem tud, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. articulusokra hasonlóképen.

Vallja azt ezen D. fatens, hogy Kékkő megszállása előtt 2 héttel Balassa levelet irt hozzá, melyben nagy dolgok megbeszélése végett assecuratoriát kért tőle, hogy hozzá jöhessen, Széchy azt válaszolta «*hogy az nem volna szokás, mikor valakinek jó akaró attyafia avagy baráttya valakihez akar menni, hogy assecuratoriát adgyanak, hanem szabadon eljöhet*» csakhamar ez után következett Kékkő megszállása.

Május 8-án Rosnyón kihallgattatott 69-ik ns. *Zatureczky Frigyes.*

Közhirrel beszélték, hogy Balassi Zsigmond Erdélyben léte alatt Szkender pasánál kieszközölte, hogy a császár haragját elfordították Magyarországról.

70. Ns. *Huszár Péter* Szuchánban Turócz vármegyében hallotta, hogy Balassa a királyné koronázása idején Erdélyben tartózkodott.

Május 25-én Sulyón Trencsényben, 71. *Sirmiensis Theodo-*

rius kir. táblai hires assessor, vallotta, hogy Balassa igyekezett volna valamit molialni, s ez idő alatt dicsekedtek is jobbágyai, hogy urok erdélyi vajda lessz, hajdusággal jön ki, és *Sirmiensis* házát, birtokát semmivé teszi. Hagya Andrásné nevezetü Balassáné vén annya, valamit értett az ur igyekezetiben.

72. *Dávid János* Trencsény vármegye alispánja. Közhirrel beszélték, hogy Balassa jószágai végett ment be Erdélybe. Azt is értette, hogy az 1614-iki országgyülési articulusokat a töröknek beküldé, min az emberek eleget csodálkoztak, hogy hol tehette szerét? Beszélték, hogy a törökök Kékkőbe járnak s ott vendégeskednek.

Május 26-án *Zwerepecz* városban (Trencsény). 73. ns. *Kwassowsky Raphael* Balassa *beszterczei* uradalmának præfectusa vallja: Hogy az mikor ezen testis Erdélyben lett volna Balassi Zsigmond urammal, egykor Bethlen Gábor üzente B. Zs. uramnak, kéretvén azon, lenne szemben Memhet agával, mert örömest esmerkednék vele. Erre B. Zs. uram mentette magát, hogy félne suspitiótól, minthogy magyarországi urak is volnának mostan Erdélyben, mindazonáltal hogy egyszer Memhet agával szemben volt B. Zs. uram, tudja ezen testis, de mit tractált? abban semmit sem tud. Tudgya azt is, hogy B. Zs. uram az ősi jószágának megnyeréseért ment volt Erdélyben és hogy ezen testis az felől adott két supplicatiót is B. Gábornak.

Az mi illeti az ajándék dolgát, azt vallja hogy az mikor B. Zs. uram Lengyelországban akart volna indulni, értette volt, hogy utját Forgách Zsigmond uram ő nsga megakarná állani, és ezen testist küldötte protestálni Palatinus urunkhoz, ő nsghoz, hogy őtet utjában senki ne háborgassa, mert ő nsgnak ugyan be kell menni bizonyos terminusa lévén az felesége báttyától, bizonyos præfigált napon kelletvén valami summát kezéhez venni.

Ezen közben Palatinus uram ő nsga beszéllette ezen testisnek, én úgymond komám felől csuda hireket hallok, jól lehet nem hiszem; és azt is értettem, hogy Ali pasának küldött valami ajándékot, mely ajándék felől Ali basa azt írta volna, hogy nem ő neki, hanem nagyobbnak való ajándék volna az. És meg is parancsolta volt ezen testisnek Palatinus uram, hogy irná meg ezeket B. Zs. uramnak, melyet megirván B. Zs. uram így rescribált:

Csudálkozom — úgymond — komám uram ő nsgán, hogy az féle rossz, hiában való hazugságokat el hinne, mert én mindenkor kerecstény ember voltam s az is leszek, s olyan gonosz ember nem vagyok. Item, hallotta az urtul B. Zs. uramtul, hogy B. Zs. uramnak lett volna hivatallja az erdélyi fejedelemségre, de oda sem ment volna az ő felsége akarattya és hire nélkül, de az conditiókról semmit sem tud.

74. *Nagy Orbán*, Balassa szolgája, semmit sem tud bizonyosan.

Május 27-én *Kluchow* helységben 75. vitézlő *Klucsoy János*, a nádor szolgája.

«Az mikor Sztupanszky Miklós lett volna ezen testisnél, kérdezte volna tölle, hol volna Balassi Zsigmond uram és mit mivelne, felelt erre Sztupanszky, hogy Kékkőn volna, de mit mivelne, azt nem tudná. Ezen közben mondotta Sztupánszky Miklós, hogy hallotta volna Széchenyi Miklóstól, ki mondotta volna azt: Én nem tudom — úgymond — mi ördög lölte volna az mi urunkat, hogy minduntalan leveleket küld Budára, és onnét is leveleket küldenek nekie. Hallotta azt is Balassiné asszonyomtul, hogy B. Zs. uramnak lett volna Erdélyben hivatalja az töröktül, de az ő fsge akaratja s hire nélkül be nem ment volna. Hallotta azt is, hogy B. Zs. uram egy órát és egy ujnyi ezüstből csinált álgyucskát küldött volna az budai pasának».

Ugyanazon a napon Trencsény vármegyének Bobrownik helységében kihallgattatott

76. Ns. *Török Dorottya* asszony, özv. Bobrowniczky alias Hagya Andrásné.

«Tudgya azt, hogy egy török, ki az előtt rabja volt Balassi Zsigmond uramnak, hogy Kékkőben hozott volt valami árú marhát, úgymint selmet, aranyat, ezüstöt, papucsokat, kapczákat, köpenyegeket.»

(Az esztergomi főkáptalannak 1616. junius 6-án kelt hiteles kiadványából. Országos Levéltár. Történeti Emlékek. *B.*)

A kihallgatott tanúk vallomása bőséges anyagot nyújtott a jogügyek igazgatójának ahhoz, hogy Balassa Zsigmondot hűtlenség kereset alá vonja, de az udvar, különféle okokból, sokáig halogatta a pör felvételét, úgy hogy a főur ellen csak 1618-ban adták ki az

idéző parancsot. A pozsonyi országgyűlés azonban, kivált a vármegyék gyakori sürgetésére, közbenjárt érte a királynál, s II. Ferdinánd trónra léptével, negyedfél esztendei rabság után, 1619 szeptember havában, erős reversalis mellett végre szabadon bocsáttatott.[1]) De már akkortájban Bethlen Gábor hadai elözönlötték az országot, és Balassa attól való féltében, hogy a fejedelem most kitölti boszúját rajta, kénytelen-kelletlen letette a hűségesküt. Bethlen azonban nem gondolt boszúra, sőt inkább le akarta magának kötelezni a főurat és 1619 november 20-án kelt levelében különösen meghívta őt az országgyűlésre. «*Magunk is kívánjuk* — úgymond — *az kgd jelenlétét, mivel vadnak is oly dolgokról való beszélgetésink, ki a régi egymás között való jóakarathoz képest kegyelmednek javára és előmenetelire tendálnak.*»[2]) De Balassa, a multak szomorú tapasztalatain okulva, nem vett részt többé az országos ügyekben s 1623 február havában meghalt.

Dr. Komáromy András.

[1]) Acta Diætalia Posoniensis 1618. (Pest, 1790.) Orsz. Levéltár Lymbus II. sor. 29. cs. XVII. Závodski naplója *Bélnél* 375. l.

[2]) Nemzeti muzeum. Balassa-levéltár.

TÖRVÉNYHOZÁS AZ INSURRECTIÓRÓL 1741-BEN.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Szeptember derekán volt a közfölkelés *megajánlása;* október elején neveztettek ki a kerületi főparancsnokok; október derekán kapták meg az első directivát teendőik dolgában, — az országos törvény pedig s az azt kiegészítő *hadszervezeti schema* csak *deczember elejére* jutott *készen* kezükhöz. A közbeeső két hónapon át minden függőben és bizonytalanságban maradt, — e drága idő az eredményre nézve jóformán egészen kárba veszett. Egy országgyűlés persze nehézkes gépezet arra, hogy kilencz hét alatt országos katonai munkálattal, hadi szervezettel s annak œconomiájával elkészülhessen. A kormány kettős hibája, hogy a tárgyalásokban egységesen előkészített tervezettel kezdeményezőleg föllépni és tárgyalásokat ez ügyben egységesen vezetni nem tudott, — másfelől a végrehajtási munkát sem tudta idején, természetes sorrendben átutalni a törvényhatóságokra; e helyett folytonos próbálgatások, nógatások, hajszák és fönnakadások zűrzavarába bonyolódott fonák és egymásnak ellentmondó intézkedéseivel. Mégis a törvényhatóságokra tolta a mulasztásokért és hibákért a felelősséget. Úgy tett ez a kormány, mint a rossz kocsis, ki hajszolja, meg visszarántja, jobbra-balra fordítja szegény lovát, az abrakolást elmulasztja, itatás helyett ostorral szolgál neki. Az intéző magyar főuraktól a jóindulatot nem akarjuk elvitatni, de a vállalt művelethez való képességüket 1741-iki intézkedéseik nagyon kétségesekké teszik.

Hiába figyelmeztette őket Károlyi Sándor gróf, hogy mohóság az eredményt csak késleltetheti és az ország tenger bajai közt igen megfontoltan kell ily veszélyes időkben eljárni. S ők alig adtak neki

választ a legégetőbb gyakorlati kérdésekre: miképpen irassa össze a hadköteleseket, midőn egész kerületében a rémséges keleti pestis mutatkozik újólag; hogyan helyezze el a besorozottakat és miből tartsa őket, mikor egész kerületében nagy a szegénység; hogy biztassa rá a nemességet személyes hadi szolgálatra, midőn otthon a közbátorság nemcsak belső elemek, hanem a lengyel határ felől külső ellenség által is veszélyeztetve van; végre miből teljék a tenger költség, midőn egyszerre terheli a csapatellátás, fölszerelés, ruházat és fegyver gondja — csupa rendkívüli erőfeszítés — a vármegyéket. Károlyi Sándor gróf ez ügyekben nemcsak maga küldött sűrűn fölterjesztéseket, hanem Gáspár, Szuhányi és magánügynökök útján is próbált a kormánynál végzéseket kimunkálni. A mi fölvilágosításokat tőlük ez ügyben kaphatott, az alábbiakban soroljuk elő.

A mi a *pestist* illeti, a veszedelem már októberben akkora volt, hogy miatta az udvar nem mert Pest városába költözködni. Károlyi Sándor gróf ez időtájt minden levelében említette fiának, hogy a járvány hol lohad, hol terjed, de «szorosan strázsáltattya. Szathmártt 9, Szabolcsban 4, Biharban 1 falu volt a fészke».[1] A nádorhoz intézett nov. 9-iki fölterjesztésében[2] szórul-szóra igy ir: Mi az *egésség* dolgát illeti, szomoruan irhatom Nagyságodnak, hogy Nemes Vármegyemnek ezen egy Processusához kevés reménségem vagyon s félek, hogy *igen kevés helységek fognak tisztán benne megmaradni*, kinek legfőbb oka, hogy az helységek sűrűen vannak s nincsis kivel eőket strázsáltatni, mert a paraszt ember nem arra való s *praedestinatus lévén* keveset gondol véle; az nemesség pedig az Insurrectióhoz készülvén, arra nem applicálhatni. Ez a Processus volna pedig a Nemes Vármegyében legtehetőssebb, sőt nem is tudom a Ttes Kobarianum Regementbül iderendelt két compagnia, mostani circumstantiákban, miként fog itten subsistálhatni, mivel a más három Processusnak földje sem lévén s a ki volt is, a felette való sok árvizek miatt lappá válván s éppen elromolván, csak annyira való kenyere sincsen, hogy maga élelmére sufficiálljon. Igazán irom Nagyságodnak, hogy ebben a Circulusban Szathmár Vármegyénél romlottabb nincsen, utolsó erejével küzködvén viseli eő Föl-

[1] Károlyi Sándor gr., fiához 1741 okt. 9. 11. és 14. Nagy-Károly.
[2] Lásd fönn.

sége s Hazánk szolgálattyát, melyet ha igaz nem volna, vel ad avertendam, interessentiae suspicionem, irni nem mernék; mindazonáltal önnön conservationkat is magában foglaló Hazánk rendeléseinek valamint valahogy csakugyan véghez kelletik menni s nem kiván ezen Nemes Vármegye maga Hivségének és tartozásának contestatiójában utolsó lenni, csakhogy mindezek nem szinte oly hamar, hanem idővel készülhetnek megh.»[1])

Batthányi gróf kanczellár leveleiben a ragály országos szerencsétlenségéről hazafias sopánkodásnál egyebet nem találunk. Október végén irja: «Hogy a belső csendesség kellemetessen continuáltatik s az egésség dolga is másutt, Nemes Szathmár Vármegyén kivül — az hol újra terjedni kezdett — jobbra fordult, valóban szívembül örvendek; tellyes reménségem lévén, hogy Exellentiád figyelmetessége és teendő jó præcautiok által Nemes Szathmár Vármegye is megmenekedik azon nagy veszedelemtül.» Egy hóval később ismét sajnálkozik a Szathmár vármegyei pestis megnagyobbodása miatt és Károlyira bizza, hogy «ezen rosszat Isten segítségével kiirtsa.»[2])

De lássuk a *nádor* intézkedéseit. Novemberben, midőn a járvány erélyesebben kezdett föllépni és Mármarosra is kiterjedt, Pálffy János gróf egyik levele utóiratában ekként emlékezék meg róla: Recenter mult póstán oly relatiot vettem, hogy Nemes Mármaros Vármegyében nem tudom minémü helységben — a kéziratban a *nem tudom* utólagosan törülve és fölibe *Arsa* helység van irva — inficiáltatott légyen; és jóllehet Excellentiád ez iránt nékem semmit sem irt, mindazáltal — ha igaz említett infectio — méltóztassék erenta, hogy tovább ne terjedgyen, szükséges és mennél jobb præcautiókat tétetni».[3]) Ugyane nap kelt a nádornak egy német rendelete, melylyel a Bihar, Szabolcs és Szathmár vármegyei járvány fékezésére a Koháry dragonyos ezrednek a Tiszán túl elhelyezett századait bocsátja Károlyi Sándor gróf közvetlen parancsa alá. E rendelkezésnek pedig az a következése lett, hogy a Koháry-

[1]) Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1741 nov. 9. Nagy-Karoly.

[2]) Batthyányi Lajos, gr., Károlyi Sándor fiához 1741 okt. 19. 29. és nov. 30. Pozsony.

[3]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 19. Pozsony.

ezred parancsnoka — nyilván a pestises vidéktől vitézsége megbokrosodván — oly örv alatt *tagadta meg az engedelmességet*, hogy neki *csak a bellicum parancsol* és ő se attól, se a nádortól parancsot nem kapott. Hetek teltek el, míg Károlyinak sikerült a conflictust a bellicum utján elintéztetni. November vége felé a nádor megsürgetvén a gyalogság fölállítását, a pestisről mindössze ennyit irt: «Arra mindazonáltal méltó vigyázni, hogy az infectus helyekbül se az katonaság, se az gyalogság ne conducáltassék, mivel könynyen egy infectus személy az egész népet inficiálhatná.[1]) Mikor a tél hidege sem birta a járványt lelohasztani, valamivel emberségesebb hangon emlékezék meg róla a nádor: «Úgy látom, azon a földön nem szünik, hanem inkább terjed a veszedelmes ragadvány, mivel meginten újra egy Eszlár nevü helység Nemes Bihar Vármegyében inficiáltatott . . . talán következendő hideg időkben egyszer megkönyörül maga népén az Ur Isten ő Szent Felsége és jelentett mirigyes nyavalyát radicitus kiirtva.»[2]) Miután a kormány nem segített, csakis a jó Isten kegyelmének köszönhető, hogy a nádor az év végén ekképpen irhatott: «Hogy mirigyes ragadozástul némely helységek kitisztulván Excellentiád által fölszabadíttattak, sőt több helységekben is uralkodó Infectiok nem sokára szünését reménllik, dicsérjük az ur Istent érette, hogy ránk bocsátott egyik ostorát már is csillapittva.» Igen jellemző azonban, a mit ezután ir: «Erdélyben pedig s Közép s Belső Szolnok Vármegyékben hogy újra megént kezd repullálni az Infectio, részszerint nem másnak tulajdoníthatom, hanem annak, hogy *Infectioban decedált emberektül maradott ruhákat,* köntöseket földben takaréttyák s üdővel midőn már a pestis megszünt volna is, *fölásván viselik* s újra inficiáltatván terjesztik az Pestist; melynek suppressióját tovább is Excellentiád eddig is nagyon serénykedő dicséretes vigyázásába recommendálom.»[3])

Az *ellátás* kérdését a kormány szándékaiba beavatott Szuhányi is «marczona állapot»-nak nyilvánitja, mert tartásra az indigenák taxáin kívül egyéb *födözet nem volt,* mint az országos

[1]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 23. Pozsony.
[2]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 9. Pozsony.
[3]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 28. Pozsony.

pénztárban lévő 5—6 ezer frt. Minden költség és teher tehát a vármegyékre, illetőleg az adózó jobbágy népre vala áthárítandó. Fokozta a bajt, hogy a vármegyék nagy része adóhátralékban volt s a hadipénztár ennek erejéig utalványokkal fizette ki a maga hitelezőit, mely esedékes assignaták dolgában most intézkedni kellett, hogy a vármegyék «sem a restantiákban, sem az új quantumban semmit se fordítsanak assignatariusokra, hanem insurrectióra; inkább várakozzanak az assignatariusok». Másrészt utasíttatott a hadi pénztár, hogy a mennyiben a hátralékot egyes vármegyéktől részben behajtotta volna, az összeget küldje visza az illető vármegyei pénztáraknak.[1]) Igy is aránytalanul oszlott meg a teher a vármegyék szolgáltatási képességére való tekintet nélkül. Jellemző sorokat olvasunk erről *Ferencz* gróf egyik levelében, melyben a szatmárvármegyei szegénységről szólván, ezeket mondja: «Elképzem az ott való inséget s fájlalom; s azért akarnék azon földön könynyéteni salva conscientia tudván, s látván a képtelen inproportiót. *Itt* (Trencsén) *két tehéntől 2 frtot fizetnek esztendeig, s nállunk 9-et.*»[2]) Az újonczok tartásáról a kormány igen kedélyesen gondolkozhatott, föltételezvén, hogy hajlékot és kenyeret vármegyei parancsra az újoncz ma itt, holnap ott mindenkor talál a jobbágyságban. «Hajduk intertentiójával — irja Szuhányi helytartótanácsos — prosperálhatna valamit a N. Vármegye; a ki hova hamarább denominállja a fogadott legényeket, megérik azok a gazda ételével, kenyerével, minden oeconomizálás nélkül.» Arra az esetre, ha nem érné be, Szuhányinak két ötlete van: Ha valamelyik megbánná is, mást substituálhatni helyette, mintha az, a ki legelsőbben denomináltatott, elbetegesedett, vagy meghalt, vagy elszökött volna», másik ötlete pedig az, hogy az újonczok számáról értesíttetvén az alispán, rendelkezzék az eltartásról, a mely igen könnyű, mert a ki szót nem fogad és excedál, «azt megpálczáztattya akármely tiszti az Nemes Vármegyének.»[3]) Szinte mesésen hangzik, midőn

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741. okt. 26. és Ferencz grófhoz 1741 nov. 1. Pozsony.

[2]) Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 18. «Hévvíz» (Trencsén-Teplicz).

[3]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 5. és Ferencz grófhoz nov. 3. Pozsony.

ily kilátások közt azt jelenti a nádornak az öreg gróf, hogy az emberek már derekasan gyűlnek s *még több lenne, ha mundurt és fegyvert kaphatna.* A nádornak e bajokra nézve csak az a tanácsa volt, hogy — bár elhiszi, az élelmiszerek hiánya folytán beállott késedelmet, *de* «mivel innénd hazafelé indult alföldi ablegatus uraimék sokan itten posztót és egyéb ruházattyokra szükséges materialiákat vettek, és azon kivül Exld maga dicséretes dexteritásával könnyen feltalálja a módot, miképpen mentül hamarébb több aprólékossabb heányosságok öszve szereztessenek — azért nem reménlem, hogy említett gyalogságnak hamar való erectiójában valami hátramaradás okoztassék.»[1])

A *lengyel király beavatkozása* a háborúba szintén hiába nyugtalanította a Lengyelországgal határos vármegyék nemességét; maga Károlyi Sándor gróf is hiába tett eziránt a nádornál ismételten repræsentatiót, — így november 9-iki fölterjesztésében megírta, hogy a galicziai szomszéd területet bizonyos *Pelsőczy* György nevű nemessel bejáratja, kitől biztos tudósítást remél kapni a lengyelek szándékairól, annál inkább, mert ez ember a *külföldi kurucz emigratio maradványánál multjánál fogva bizodalomban áll.* A fölső vármegyéket annál inkább nyugtalanította a lengyel beütés hire, mert — miként Ungh vármegye egyik fölterjesztéséből Szuhányi is olvasta — Bercsényi fia ugyanekkor levelet irt lengyel földről valami Kiszel nevű embernek, ki az apjának szolgálattyában volt, — igyekezzék azon népet, melyet most F. Asszonyunk számára gyűjtenek, oda az eő részekre hódítani, így már világos, hogy factio koholtatik, melynek mingyárt nagyobb progressusa lészen, mihent azon földrül mind militia, mind nemesség eltávozik.»[2]) De a kormány e hirekre ügyet se vetett; mindössze annyi engedményt tett, hogy csak a portalis lovasok fölállítását sürgette. A nemesség otthon hagyásában egyideig Szuhányi bizakodott, ha «Lengyelországiak motussáról jönnének repræsentatiók». Igérte is, hogy személyesen közbe jár ez esetben Szathmár-, Szabolcs-, Ungh-, Beregh-, Ugocsa- és Mármarosvármegyék otthon-

[1]) Pálffy János gr. nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 novemb. 15. Pozsony.

[2]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 26. Pozsony.

maradása érdekében. Ámde az eredmény éppen nem vala kedvező. «Vicenotarius Tolnay uram levelének tenorához képest repræsentáltam Mlgos Palatinus urunknak ő Excellentiájának az odavaló nemességnek hirtelen való Insurrectio miatt sibongását, készületlenségét, tehetetlenségét, — ellenben Lengyeleknek csoportozásokat, melynek Beszterczérül irt levele szerint Rajcsányi Antal uramnak a tájon is nagy hire vagyon és azon Lengyelországhoz közel levő Nemes Vármegyékben nagyon tartanak tűlle; de nem nagy impressiót tehettem vélle eő Excellentiájának, csak contemptive szólott hozzá: tudni kell azt az Udvarnak, — ha kicsapna, nem 2—300 csapna ki, soknak pedig Excellentiád nem resistálhatna.»[1] Pár nappal később meg szóbelileg ezt mondta Szuhányinak a nádor: ne akadjon fönn azon Károlyi gróf, hogy ott szegény a nemesség, mert másutt is az; a *lengyelre pedig az udvarnak kell vigyázni.* Meg is jegyzi erre Szuhányi helytartótanácsos: «De ha úgy vigyáz az udvar, mint tatár irruptiójakor, megesik azon földnek; akár lengyel pusztittya, akár tatár, mindegy az minékünk. Elég, hogy ő Excellentiáján (a nádoron) bizony nem vehetni semmit, hacsak az idő és circumstantiák meg nem változtattyák, — mert közelebb van itt az ellenséghez Bécs és Pozsony a mi földünknél, a lengyelt ellenségnek sem tarttyák.»[2] Ez a kritika elég világos és elég illetékes.

A kormány — miként láttuk — egyelőre a személyes nemesi és portalis lovas fölkelésre helyezte a fősúlyt; de a sikert biztosító intézkedések helyett oly rendszabályhoz nyúlt, mely alkotmánysértéstől nem lévén szeplőtelen, az előjogaikra féltékeny nemesi rendet lehangolta és a fölkészülést ennek folytán hátráltatta. A bellicum nov. 1-i intimatuma, melyről fönn már megemlékeztünk, a portalis és nemes lovas hadnak a *regularis magyar lovas militiába való beosztását rendelte vala el.* Erről azonban a diætalis törveny mit se tudott; nem csoda, hogy miatta a *vármegyék fölzúdultak.* A császári kormány, mely Magyarország döntő szerepre való vállalkozását rossz szemmel nézte, a magyarok erejében rejlő politikai tőkét akként kivánta értékesiteni, hogy az ne mint

[1] Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 26. Pozsony.
[2] Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 7. Pozsony.

magyar tőke, hanem csak mint német császári tőke kamatozzék. Erre való volt az a szándék, hogy a lovas fölkelés szétaprózva, a császári ezredek kereteiben érvényesüljön a háborúban. Ezzel szemközt az országgyűlés világosan kikötötte a közfölkelés föltételéül, hogy a fölkelő csapatok önálló szervezetben és önálló vezetés alatt szolgálják a királyné ügyét a magyar politika érdekében. *Az intimátum ellen a vármegyék erélyesen tiltakoztak,* s a központi magyar kormány ennek folytán politikai nyomást gyakorolt a bellicumra, hogy az országgyűlés ajánlatához tartsa magát szigoruan. De mindössze annyit ért el, hogy a bellicum a császári ezredek kiegészítése helyett a *hadsereg magyar lovas ezredeinek kiegészítésére* utalta a fölülendő fölkelő lovasságot. E csekély engedményt aztán a helytartótanács oda szépítette, hogy a magyar lovas ezredekbe való osztás tisztára a katonai fegyelem és gyakorlat megszerzése czéljából ideiglenesen fog történni. A vármegyék ennek daczára folytatták a protestálást abban a föltevésben, hogy a rendes lovas ezredekbe sorozandó fölkelő contingens nem egy évre, miként a törvény szól, hanem *egy egész capitulatio erejéig* fog szolgálatban marasztaltatni. Szathmárvármegyének ily tartalmu óvástétele ellen — melyet a levéltárban nem találtunk meg — szól Károlyi Sándor grófnak egy leirata, mely a vármegye aggodalmait e pontban eloszlatni törekszik. A gróf serkenti ebben a vármegyét, hogy csak folytassa serényen a fölkelők seriesének összeállítását, a mi nélkül a főparancsnokság tovább nem intézkedhetik, és azon ne akadjon fönn, hogy a «F. Haditanács» a vármegyékre eső katonákat «az regularis magyar lovas Regementeknek supplementumára» kivánja adni és «őket ezen Insurrectionak ideje és szüksége alatt magok költségeken ottan tartani», mert «noha a diæta alatt semmi nem végeztetett és annak az hamar szükséghez képest sietve kelletö eloszlása miatt nem is végeztethetett, — mindazáltal considerálván abban is országunknak nagy benificiumát, midőn az katonáknak ilyetén által adásával a tiszteknek kiket azoknak præficiálni kellenék — fizetni nem kelletik, és megtekintvén aztat is, hogy ottan (a magyar regementeknél) az hadi regulában jobban exerciroztatván, mind F. Asszonyunknak, mind Hazánknak hasznosabban szolgálhatnánk; a diætának alkalmatosságával dicséretesen béajánlott készségünknek is világosabb kinyilatkoztatására taná-

csosnak itélném: azoknak, kik ezen ajánlást teszik, példájokat követni annyival inkább, mivel az ilyetén általadandó katonák a F. Udvartul in verbo regio assecuratusok, hogy azon regularis magyar lovas Regementekhez, kikben által mennek, semmiképpen obligatusok nem lesznek, hanem elvégződvén a nyakunkban csüggő hadakozás és a generalis Insurrectionak szüksége, viszont előbbeni szabadságokban léphetnek, vagyha pedig teczik, magokat incorporálhattyák, ha pedig nem teczik, Hazájokba mehetnek».[1]) Midőn pedig a nádor ez alkotmányjogi kérdést további leirataiban következetesen ignorálva, *november 23-án* egyenes parancsot adott, hogy a lovasságból, melyet a vármegyék még össze se irtak, 3—4 száz ember s a gyalogságból, melynek országgyülési systemája is csak nem rég készült el, egy zászlóalj *rögtön induljon:* Károlyi Sándor gróf elvesztette a türelmét s fölterjesztésében szokatlanul éles hangon irta meg véleményét. Értesítette ebben a nádort, hogy a vármegyékhez maga részéről szétküldte a fölhivást, s nem az ő hibája, nem is a vármegyéké, hogy feleletet tőlük mindeddig nem kapott. Kerülete oly nagy terjedelmű, s a beléje osztott vármegyék száma oly nagy, hogy rövid idő alatt ily fontos dologban, melyben vármegyegyűlése nélkül nem végezhetnek, tőlük eredményt várni nem lehet. Megirja a gróf, hogy a vármegyék követei csak most érkeznek vissza Pozsonyból a törvényeket kihirdetni; különben pedig «ezen portalis katonáknak regularis lovas Regementekhez kivánt általadását az Insurrectiorul szóló *articulussal egyenessen ellenkezni*, a N. Vármegyéknek pedig *törvényeinkhez ragaszkodó genuissát tapasztalom;* — jelesen a kassai districtusban is, miként némely N. vármegyék magokat declarálták, hogy a portalis katonákat a generalis Insurrectiotul avellálni semmiképpen nem akarják, informáltatom». Még élesebben vág vissza az öreg gróf a gyalogság dolgában: «Ha a F. Udvar annak nemcsak készülését, de indulását is oly sietve kivánta, — kelletett volna ahoz kivántató mediumokrul is in tempore prospiciálni».[2]) Idézi többek közt az öreg

[1]) Lásd Károlyi Sándor gróf köriratát a tiszántúli vármegyékben 1741 nov. 14. Nagy-Károly.

[2]) Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1741 deczember 1-én Nagy-Károly.

gróf azt a mulasztást, hogy a Tiszántúli fölkelő ezred mindeddig parancsnok és törzstisztek nélkül van, a bellicum a kinevezett *Haller Sámuel grófot utólag más csapathoz rendelte,* a más két törzstiszt sem kapott még parancsot a bellicumtól, hogy a kerületbe utazzék, — «stabalis tisztek nélkül pedig — maga bölcs ítéletire támasztom Ngdnak, ámbár mind készen lenne is a nép — se Regementet, se Batalionť formálni nem lehet».[1]) Miután a törvény csakugyan önálló csapatok állítására rendelte a közfölkelést s a bellicum intézkedése a portalis lovasoknak a rendes ezredekbe való beosztása tárgyában csakugyan alkotmányellenes volt, a mit azzal sem lehet szépíteni, hogy a beosztás magyar lovas ezredekre szorítkozik és kizárólag a hadi kiképzés czéljából történik: a vármegyék ellenkezésére a *kormánynak végre is engednie* kellett. Ennek folytán a bellicum intimatum *legfölsőbb helyrül oda módosíttatott,* hogy a hadi kiképzés czéljából ne a fölkelő újonczok osztassanak szét a sorezredekbe, hanem *czekből szakíttassék ki nehány veterán képzett katona a fölkelő csapatok kiképzésére.* Míg a terv függőben volt, a nádor igen diplomaticusan nyilatkozik róla egyik levelében: «Arrul, hogy a F. Haditanács által Gyulaianum és Pálfianum Regementekbül bizonyos számú commandirozottak resolváltattak volna új Regementekhez, az új népnek tanítására, — és kellemetes exercitiumnak introductiójára, — még semmi bizonyost nem értettem; jóllehet nem ártana, ha tanult altisztek és ó katonák — bár csak ad interim is — megnevezett új Regementekben applicáltatnának».[2]) De már kevéssel ezután Szuhányi igy ir: F. Asszonyunk elmenetele után azt parancsolta, hogy a *régi magyar Regementek veteranus commandirozottyai* Pozsony táján megtartózkodván, *várják itt a Portalistákat és* — a mint jönnek — úgy küldettessenek Regementek után sub conductu et directione veteranorum».[3]) Igy oldatott meg Mária Terézia által az alkotmánysértés gordiusi csomója, melyet az alkotmány iránt érzéketlen bellicum összebonyolított.

Az országszerte fönnakadt ujonczozási mozgalom nehézségei

[1]) Lásd ugyanott.
[2]) Pálffy nádor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 7. Pozsony.
[3]) Szuhányi Márton, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 decz. 17. Pozsony.

sorában a *fegyverkérdés* intéztetett el leghamarabb. Az országgyűlés álláspontja e kérdésben az volt, hogy fegyverekről az uralkodóház gondoskodjék; Mária-Terézia tényleg elrendelte október elején, hogy a magyar fölkelés fölfegyverzésére a határszéli várakban lévő 20 ezer puska és szurony Pozsonyba szállíttassék. A szállítás csakhamar megtörtént, a készlet a pozsonyi országházában raktároztatott és bizonyos *Kessinger* nevű vártűzérségi kapitány kezelésére bizatott, kinek az volt utasítása, hogy a vármegyékre eső quotát ezek utalványára és a helytartótanács aláírására biztos küldöttek kezéhez kiszolgáltassa. Károlyi Sándor gróf már nov. 4-iki körrendeletében utasította a Tiszántuli vármegyéket, hogy a fegyver átvétele iránt intézkedjenek. Szuhányit deczember elején személyesen értesítette a nádor, hogy «a fegyvert, notaliter flintákot és bajonéteket akármely nap kivehetem; csak volna kire biznom, mingyárt viheti».[1]) Nagyobb sürgetés okáért azt is megirja, hogy a fegyver átvételével nem kell a mundur elkészüléséig várni: «szürben, bundában, háti bőrben is lehetne a népet exercirozni, — csakugyan inkább szoknék a fegyver tractálásához». Értesíti egyuttal Szuhányi a grófot, hogy a Tiszántuli vármegyék közül az odavaló regement számára a fegyverekből rájuk eső quotát már elvitették Bács, Csongrád, Csanád, Arad Békés vármegyék, a Jászkúnság és Szeged város; ellenben Bihar, Debreczen, Mármaros, Szabolcs, Ugocsa, Beregh és Ung vármegyék, valamint Szathmár-Németi, Polgári s a Hajdúvárosok még nem intézkedtek, — Zaránd quotájáról pedig Kessingernél előjegyzés nem tétetett. Végre az elszállítás irányára nézve figyelmeztette Szuhányi a grófot, hogy némely vármegyék rosszul jártak a szállítással, mert *Pestig hajón vitetvén le a fegyvert, a szállítmány pestisesnek nyilváníttatott és zár alá vettetett*; «már de modalitate agitur, miként vehessék ki onnéd». A pesti irány helyett czélszerűbbnek itélte Szuhányi, ha a szállítmány *tengelyen vitetik Böszörményig*, a hova s a szomszéd debreczeni vásárra a felső vármegyék úgy is lejárnak s átvehetik.[2]) A tömeges elszállításnak mindössze karácsony körül az a hir volt az akadálya, hogy a *pozsonyi fegyverkészletből* közel harmadfél ezer a *bécsi raktárakba*

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 7. Pozsony.
[2]) Lásd ugyanott.

rendeltetett át, — a vármegyék e hirre aggódtak, hogy hiába fogadnak föl szállító fuvarosokat, ha az így megcsonkított pozsonyi készletből nekik már nem telik. A Tiszántuli vármegyék, vagyis a Pozsonytól legtávolabb lévők, érdeklődtek e dolog iránt leginkább. De Szuhányi alaposan fölvilágosította a nála tudakozó Károlyi Sándor grófot, hogy a Bécsbe küldött 2395 flinta — miként a nádor a decz. 23-iki consiliumban nyilvánította, — nem a magyar határszéli várakból valók, hanem *Styriából erkeztek tévesen Pozsonyba*, s nem is voltak a magyar fölkelésnek szánva s ezért kellett visszaküldeni. «A magyarság számára való — irja Szuhányi — kitelik itten azonkívül is. Én azért nem irogatnék felőle, hanem azonnal kézhez vétetném, csak volna kivel, ki kézhez vévén le is kisérné; mert ha csak szekerekre rakják, valahol a Forspontot megváltoztattyák, mindenkor számszerint kellenék szekérrül szekérre rakni. Étszakákon sem hagyhatni szekereken. Némely vármegyék csak úgy vitették el, de magok küldöttek érte szekereket. A Mlgos egri Püspök Ferslógokat csináltatott itten N. Heves Vármegyei fegyvernek, úgy valóban jó volna elvitetni, de az költségben kerülne, nékem pedig abban nincsen módom».[1])

Annál több baj, botlás és zűrzavar adta elő magát az *egyenruhák* kérdésében. A diætával való alkudozás alatt a bellicum intendansi hivatala főleg *Nesselrod* főintendans november végéig vajudott e fölszerelési ügyeknek egyöntetű elintézésével; de a kormány a kerületi főparancsnokoktól már novemben elején követelni kezdte a fölkelő csapatok fölállítását és fölöltöztetését. Ezeknek tehát minden hivatalos irányadás nélkül, saját belátásuk szerint kellett ez ügyben az ország számlájára rendelkezniök. Siralmas kapkodás, túlköltekezés és egy csomó fölösleges kiadás volt a következmény. Még Károlyi Sándor gróf járt a legjobban, ki fia tanácsát követve igen óvatosan intézkedett. «Mind insurgens gyalog s lovas katona fölállítása — irta fiának nov. 1-én — függőben vagyon, diaeta conclusiojátul várván.» Mindössze posztót rendelt, hasonló szinűt a rendes gyalogezredekéhez s ennek földolgoztatásával is addig várt, míg Szuhányi meg nem nyugtatta, hogy «de colore Legionis Transtybiscanæ conclusum est apud manichæos; úgy tálalták fel F. Asszonyunknak: (ez) is

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 24. Pozsony.

legyen kék, mint a többi Legióké universaliter, — ad distinctionem tamen veres és fehér sinór. Az már tarka lesz — jegyzi meg Szuhányi — de azt gondolnám, tarkázását ne koczkássan, hanem fecskefarkossan kellenék csináltatni s úgy a csákóra való prémet is. Feőtiszteké, ha csákósok lesznek, lehetne veres selyem s ezüst fonállal».[1]) Ez alapon rendelte el az öreg gróf az egyenruha csináltatását, és számolt a hiányzó kellékekkel, miként fönt három pontban már előadtuk — a nádorhoz fölterjesztett jelentéseiben. Ehhez képest rendelkezett nov. 10-iki köriratában, hogy a mi egyenruhát a vármegye készíttet, tartsa magát ahhoz a mintához, melyet ő készíttetett, s a mely a kormány utasításaitól csakis annyiban tér el, hogy a csákóra nem alkalmas prémet, melynek elkészítésére «ezen a földön mesteremberek nem tanáltatnak . . . messze földrül pedig olyanokat hozatni költséges és fáradságos» ; prém helyett szalagdíszt ajánl a csákókra, mert «az pánlikákat az magyarság inkább szokta kedvelleni, azért ad observandam uniformitatem szükséges, hogy az N. vármegye is maga könnyebbségével az mundurt ezen specificatióhoz alkalmaztassa». Bajt csak az okozott egy ideig, hogy a szathmári követ Pozsonyban egyidejüleg szintén rendelkezett a vármegye számára egyenruhakészítés felől: «Eléggé iszonyítottam — irja Szuhányi — Gáspár Sándor uram előtt, hogy Excellentiád csináltattya a mundurt, galiba lesz belőle; már portalis lovasoknak fordíthatná a sidó mintse rajta vesszen, — vagy pedig itt kell egy részét contramandálni azon okból, hogy utána nem lehet várakozni. A kardokat (is) az mundurcsináltató sidó vállalta fel, úgy tudom».[2]) A mi baj ebből származott, a véletlen hozta helyre, és pedig a zsidó vállalkozó kárára : Szuhányi ugyanis arról értesít, hogy a Pozsonyban rendelt egyenruhákból egy szállítmány a Tiszántuli ezredekhez tartozó Bács vármegyére irányoztatván «elmerült a mundurja s *Dunában veszett*». Mire a zsidó Bécsben akart egy új szállítmányra valót csináltatni, de e kötelezettség alól Szuhányi fölmentette.[3])

Hogy milyen volt a szatmári fölkelő gyalog militia egyenruhája, világos rajzát birjuk ama *verbungos patenshez* mellékelt speci-

[1]) Szuhányi M. Károlyi Ferencz grófhoz 1741 nov. 3. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 7. Pozsony.
[3]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 10. Pozsony.

ficatióban, melyet Károlyi Sándor gróf főparancsnoki minőségében ez időtájt kiadott. E szerint ez öltözet alkatrészei ezek: «Fejér aba magyar *köpönyeg;* fekete csákó *süvegh*, az körületi másfél újnyi szélességű sárga és veres selyem pántlikával, a széle pedig veres pántlikával beszegve; világos kék jó remek posztóbul való *dolmány*, fejér-veres szőrből egyveleges zsinórral, fejér ón sima gombokkal, kétfelől való pikkelyekkel, jó hosszú gombházakkal, az bélése jó erős házi vászonból, az újjainak hajtókája veres rasábúl; *nadrág* hasonló posztóból és hasonló sinórral, nadrágszijjal, drótkapcsokkal, posztó szél talpallóval; veres szőr *öv*, kilencz gombokkal, zöld szőrrel, és sárga réz fonállal kötve; fekete bornyubőr *bakancs* patkostól; fekete *nyakravaló* szőrfátyolból, az két végén veres selyem egy újnyi csipkével; két pár *fejér ruha*, erős házi vászonból; vászon *tarisznya* szijjastól; veres *loding* 24 töltésre, két ujnyi szélességű fekete szijjával; két újnyi szélességű *nyakszij* horgostól; *Kard:* fekete szijjastól, az *tarsol* veres posztóval és sárga bőrrel borítva; Strása mestereknek mundurjok: kék paduai posztóból úgy mint *dolmány, nadrág,* hasonló szinű tarkás selyem sinórral, valamint az gregariusoké tisztességes övvel. Az több altiszteknek mundurja per omnia valamint az gregariusoké». Magát a patenslevelet, mely az azt fölmutató tisztnek jogosítványt ád Szathmár vármegye területén 348 gyalog katona toborzására, mint érdekes kortörténeti emléket a jegyzetben közöljük.[1]) Itt csak annyit

[1]) *Verbungs-patens 1741-ből:*

Én Nagy-Károlyi Gróf Károlyi Sándor, Erdődi és Csongrádi Dominiumoknak örökös ura, Fölséges Királynénknak ő Fölségének belső titkos Tanácsosa, Generalis Feldmarschallja, ezen Tiszán innit levő Districtusnak Főgeneralisa, Fölséges Regium Locumtenentiale Consiliumnak Consiliariusa, ezen Tekintetes Nemes magyar Haza Provincialis Commissariatusságának Directora és Tekintetes Nemes Szathmár Vármegyének Főispánja, adom tudtára mindeneknek, valakiknek illik, ezen Patens levelemnek rendiben, hogy minekutána mostani Generalis Diætánknak alkalmatosságával az szomszéd Potentatoroknak véletlenül kifakasztatott méltatlan hadakozásokra nézve országunknak öszvegyülekezett Követjei mind azért, hogy Fölséges Asszonyunk ő Fölsége és Fölséges háza az szent koronával együtt azoknak ingerkedésétől, nemkülömben Nemes Hazánk s Törvényeink és Nemesi Szabadságunk eltökéllett veszedelmes háborgattatásától és következhető felforgatásától megoltalmaztathassanak az nemesi personalis Insurrection kivül minden Porta után felállítandó egy-egy Lovas és négy-négy Gya-

emelünk ki belőle, hogy a toborzási föltételek közt igen erős hangsulyozással van kiemelve az egyenruha járandósága, mondván: «Arrul pedig legyen kiki bizonyos, hogy noha még most hamarjába az mundur vagyis öltözet meg nem készülhetett s ezen verboválásra ki nem adathatott is, mindazonáltal rövid idő mulva leszen mindenkinek» . . . s a patens itt ujra fölsorolja egyenkint a járandó szép ruhadarabokat, mintegy kecsegtetésül.

Szabadjon egyuttal — bár nincs az egyenruhakérdéssel szoros összefüggésben — ismertetnünk a *verbungos tisztnek adott utasitást,* mely a következő 8 pontból áll: 1. A verbungos tiszt kezéhez veszi a patenslevelet és Bada Gábor vármegyei pénztárostól a kiutalt 50 frtot és Szathmár-Németi városába a heti vásárra jókor bemegy. 2. Igazolja magát a városi hatóságnál, magának verbungos szállást adat. 3. Fogad maga mellé hegedűsöket, vagy más muzsikásokat és zeneszóval kezd a katonák fölfogadásába; lehetőleg magyarokat, esetleg alkalmatos oroszokat és oláhokat is fogadhat föl, a termetre közepesek, izmosak, épkézlábuak közül a 18 és

log katonákat tartozó homagialis devotionknak annyival nagyobb valóságositására buzgó lélekkel s egyenlő szivvel ő Fölségének önként ajánlottanak s ő Fölsége Nemes Hazánknak ezen példás és dicsiretes készségét s ajánlását kiváltképpen való kegyelemmel és tellyes kedvességgel nemcsak acceptálni, sőt mindenképpen Édes Hazánknak s Nemzetűnnek örökös dicsőségével stabiliálni is kegyelmesen méltóztatta volna, miképpen azon felajánlott és kegyelmesen bévett Personalis Insurrectio és Portalis Lovas Gyalog Katonaság ezen Districtusban, az jelenlévő hadakozó ugyanis nehéz circumstantiákhoz és múlhatatlan szükséghez képest, hova hamarabb kiállíttathassanak, annak közelítését és rendben való vételit ő Fölsége énnékem különös parancsolatival méltóztatván kegyelmesen parancsolni s Én is azon kegyelmes parancsolatnak kivánván teljes tehetségemmel s igyekezvén alázatos engedelmességgel követője lenni s annak eleget tenni, hogy az által is Hazánknak s Nemzetünknek hajdani tündöklő hírit, nevét s dicséretit tovább is magasztalhassam s egyszersmind azon felajánlott buzgó hívséget cselekedetben is megbizonyíthassam: ezen Patens levelemet mutató Tisztet a végre küldöttem ki, hogy ezen Tekintetes Nemes Szathmár Vármegyében, valahol tudniillik arra legjobb alkalmatosságot látand és itilend lenni, ottan most nevezett Nemes Vármegye részére háromszáznegyvennyolcz obvéniált Gyalog katonáknak kiállítására mennél alkalmatosabb embereket fogadhasson; kirevalónézve legjelesebben városi Magistratualis Tisztek ő Kegyelmek, nemkülömben falusi Birák és lako-

26 éves korosztályokból. Érdekes az utasítás ama kikötése, hogy a fölfogadandó oláhok és oroszok mind magyarul tudjanak. 4. A verbungos pontos jegyzéket vezet a fölfogadottak neve, illetősége, kora, vallása, családi állopota adatairól és külön számadást a zsoldról, mely a besorozás alatt nekik fejenkint 6 krjával jár. 5. Mihelyt 15—20 ujoncz van együtt, abból a legalkalmasabbat megteszi káplárnak, ki a többire fölügyeljen; elszállásolásukról az alispánt értesítse s az ujonczokat figyelmeztesse, hogy a portióval beérjék, minden kihágástól óvakodjanak, elszökni életek vesztése alatt ne merészeljenek. 6. Míg a szállás felől az alispán intézkedik, a városi tanács veendő rá, hogy ideiglenesen szállást adjon; ha az ezt megtagadná, az ujonczok a verbungos szálláson maradnak s a város csupán tüzifát köteles adni, hogy főzethessenek. 7. A verbungos tiszt magát és a muzsikusokat saját költségén tartja, — ez által érdemet szerezvén arra, hogy a fölkelésnél majdan rendes tisztté pronoveáltassék. A 8-ik pont az alispántól megjelölt szállások elfoglalásáról s az ottvaló fegyelem tartásáról rendelkezik.

sok látván ezen Patensemet, az említett Tisztet ezen Gyalog katonaságnak fogadására nemcsak mindenütt szabadosan admissálják, sőt magok is Ő Fölségéhez tartozó igaz hívségek szerint mindenekben, valamelyek az Verbováslásnak alkalmatosságára ezelőtt is parancsoltatni szoktanak s az regularis hadi verbováló Tisztek által is usuáltanak, teljes segítséggel, assistentiával legyenek s iránta szükséges rendeléseket tegyenek. Arról pedig legyen kiki biztos, hogy noha még most hamarjában az mundur, vagyis öltözet meg nem készülhetett, s ezen Verboválásra ki nem adattathatott is, mindazonáltal rövid üdő mulva leszen kinek-kinek: egyenlő fehér aba magyar *köpönyegje*; jóféle világoskék posztóból *dolmánya*, fehér és veres szőrből egyveleges sinórral, két felől való pikkelyes síma fehér óngombokkal; ahoz hasonló *nadrágja* szíjastól; veres *öre* kilencz gombokkal; fekete deli *csizmája*, patkóstól; fekete sákó *süvege*, sárga s veres selyem pántlikákkal az körületi, az széle pediglen veres selyem pántlikával beszegve, két pár *fehérruhája*; fekete szőr *nyakravalója*, veres selyem csipkével; vászon *tarisznyája* szíjastól; *flintája*; *kardgya* tarsolyostól szíjastól; *ládingja*; *segitőszíja* horgostól; mindazért tehát, mind pediglen, hogy kiki maga jóviseletével előmenetelt és szerencsét nyerhet magának, azon felül, valamint más regularis régi Nemes Regementekbéli katonáknak szinte úgy kinek-kinek meglészen a regulamentalis tartása és fizetése, — magát kiki inkább resolválhatja katonának.

Költ Nagy-Károly várában 13. 1741.

Az előadottakból kiderül, hogy Károlyi Sándor gróf a Tiszántúli kerület fölkelésére nézve a gyaloghadakról buzgón és jól intézkedett. Ellenben a portalis lovasságról a vármegye inséges és bátortalan közállapotai miatt az volt a nézete, hogy benne csak kiméletesen és a vármegye közgyülésével egyetértőleg lehet intézkednie. Levelezéseiből s az általunk eddig fönn ismertetett iratokból az derül ki, hogy e dologban a vármegye hatóságával sűrű érintkezése volt és eredményre november hó végéig azért nem juthatott, mert a nemesi rend aggodalmait a regularis ezredekbe soroztatás iránt a kormány nem nyugtatta meg hamarább, — s mert a nemesség buzdításában Ferencz fiának hathatós segítségét mind ez ideig az öreg és beteges, nagyrészt a nagykárolyi várkastélyba szorult és tollba mondott irásos érintkezésre utalt grófnak nélkülöznie kellett. Ez a baj is megszünt deczember kezdetén, mikor *Ferencz gróf valahára elvégezvén dolgait Tót-Megyeren, Pozsonyban és Budán, leérkezett a Tiszántulra és* atyja rendelkezésére bocsátotta magát. Csak ekkor volt megtartható a még november 20-ára tervezett *vármegyei gyűlés*, melyre az öreg gróf «alteratiói miatt» — nem mehetett el. A beteg örökös főispán helyett az ifjabb főispán hivta össze újabban a szatmárvármegyei karokat és rendeket Lazariba. Ide decz. 13-án késő este érkezett meg Ferencz gróf s legott *vármegyei bizottságot* rendelt kiküldetni a fölkelés dolgában. Másnap a közgyülésen jelentést tétetett a vármegye követjei által és késő estig intézkedett, hogy a portalis és gyalog militia dolgában minden adat mihamarabb együtt legyen.[1]) Az eredmény a gyalog katonákat illetőket viszonylag igen kedvező volt, a mennyiben ezek száma csak Szathmár vármegye területén *meghaladta a kétszázat*. Kevésbbé sikerült a portalis lovasság dolga s az a Pozsonyba érkezett hir, hogy Szathmár és vidéke közel harmadfél ezer lovast állít, szertelen túlzásnak bizonyult. Ferencz gróf a következőket jelenti: «Az gyülésen az mint lehetett által estünk. *Négyszázon felül nem pótolhattuk;* ez is miként provideáltathatik, az eventus mutattya: csak fél esztendei intertentiója is 14,000 forintot haladván. Az mit ugyan fel gondoltunk facilitatiójára, elkövettem; legkivált pedig az *Nemességnek alkalmas kedvét újítottam*, — mivel teljességgel el valának

[1]) Károlyi Ferencz gróf levele atyjához 1741 decz. 15. Lazari.

kedvetlenítve és ijesztve is tőlle . . . holnap indulok» (haza).[1]) A kerülethez tartozó többi vármegyék gyűléseiről és végzéseiről tudósitásokat e napokról a levéltárban nem találtunk; a téli időjárás s a nagy távolság, meg a járvány, mely akkor az egész Nyirséget ismét elborítá, a közlekedést a vármegyék között s a hirvételt bizonynyal megnehezítette.

Csak a központi kormánynak nem volt az akadályok iránt érzéke és az eredmények iránt kellő méltánylása. Deczember hónapban Pálffy nádor csak úgy ontotta a sürgető rendeleteket és szemrehányásokat, minden igaz ok és alap nélkül. E hónapban csak Károlyi Sándor grófhoz kilencz ily rendelet érkezett tőle magyar, diák és német nyelven; s mert föltehetjük, hogy a többi három Pozsonyhoz közelebb fekvő kerületi főparancsnokot a központi hatalommal való érintkezés e szerencséjében szintén bőven részesítette: azt kell hinnünk, hogy a «moriamur pro rege nostro» lelkes fölkiáltásához épen nem méltóan, azzal töltötte a nádori hivatal az időt, hogy heteken át az ország minden vármegyéjének kormányzati utasítás helyett orrokat osztogatott.

Deczember 3-án a fölkelésről kimutatásokat követelt; decz. 6-án már hetenkint kivánta a kimutatásokat; decz. 10-én megrótta a kimutatott eredményekben részes vármegyéket, hogy «kivált az personalis és portalis lovasoknak conductiójában és statutiójában nem úgy, a mint kellenék, magok kötelességét és készségét mutattyák; több vármegyék pedig talán még huszat sem ruhássan és fegyveressen conducáltak;» decz. 17-én a portalis lovasok utnak indítását rendeli el; decz. 21-én különösen megrója Ungh, Szathmár és több más vármegyéket késedelmeskedésükért, mondván: «In productione præfatæ militiæ utolsók lesznek», holott *Pozsony és más vármegyékből több száz katona már Ausztriába és Csehországba szállittatott;* egy utóiratban külön kiemeli, hogy «a F. Udvar resentiállja azt, hogy Tiszántúl való vármegyék mundurnak csináltatásában és fegyvernek szerzésében igen kisedelmeskednek; azért nem ártana, ha Excellentiád prætendált késedelemnek okait és akadékit a F. Haditanácsnak representálná».[2])

[1]) Károlyi Ferencz gróf atyjához 1741 decz. 16. Lazari.

[2]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz 3., 6., 10., 17. és 21. Pozsony.

E rendelethajsza annál inkább bánthatta Károlyi Sándor grófot, mert értesülései voltak, hogy a fölkelés ügye más kerületekben sem haladt előbbre, mint az övében, s a hol jobban siettették, mint ő tette, az eredmény a hamarkodás szomorú bélyegét viselte magán. Csodálni való, hogy a nádornak ez összehasonlításhoz adatai, a központi kormányhatalom minden eszköze daczára, nem álltak rendelkezésére, vagy ha álltak, hasznukat igazságos itélethozásra kellő kritika hiányában venni nem tudta.

A ki legjobban sietett egy önkéntes csapat fölállításával, az Grassalkovich személynök volt s róla azt jelenti Szuhányi, hogy nagy bajban van a *pesti ezreddel*, mely Pozsonyba indíttatván, *már Vácznál megállíttatott, mert oly fáradtnak, rongyosnak és kedvetlennek tapasztaltatott, hogy a királyné elé mustrára bocsátani nem lehetett.* E csapatot aztán Pest vármegye területén osztották szét, a vármegye költségén tartatott, «a mig mentéjek etc. készül.»[1])

Még siralmasabb volt a *pozsonyi* insurgensek bemutatása november vége felé. Szuhányi erről így ir: «Nemes Pozsony Vármegye első kivánván az Insurrectionak effectusában lenni, legelsőbben is csúffá lett vélle; mert nyakraföre sietvén vélle, 6 zászló alatt circiter hatszáz embert præsentált a mult hétfőn: előre Pálffy Rudolf ment, — utánna a Nép Zászlók alatt sine crux sine lux, se trombitájok, se sipjok, se dobjok, semijek, semminemű rengyek, mintha lopni indultak volna. A Nép jobbára, sőt mind ficzkóbul állott. Legutól Viceispán Schlossperg Uram tartotta a post d'honneurt. Úgy mentek el eő Felsége előtt; onnid által a piaczon M. Palatinus urunk háza előtt el; onnid Szt. Mihály kapuján ki. Ebbül hirt akartak volna költeni, úgy hiszem, ellenség előtt is, hogy már jöttön-jön a Magyar; azonban minuit praesentia famam *a nép kiköpte, kinevette és közönségessen becsmérelte*, — maga *F. Felséges Asszonyunk kárpálta: miért nem fogtak valamely trombitásokat fel*, hacsak az városon való által menetelre is».[2])

E legio elég jól vala fölszerelve, ruha és fegyver dolgában, de semmi katonai rendet tartani nem tudott, czifra gyülevész had, piperés czigány karaván benyomását tette; azért jegyzi meg róla

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 9. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 30-án Pozsony.

Szuhányi, hogy az ő vezérlete alatt hajdan különb lineát formált a szathmári nemesség, mikor az egri püspök előtt parádézott, pedig csak egyszer tettek probát előbb ex tompore: tőlük tanulhatna az első vármegye (Pozsony).[1] E legioból a hadbiztosság utóbb *felét kimustrálta és szélnek eresztette*, kétszáz embert pedig, a kik beváltak, Csiba vezérlete alatt Hainburgba dirigált, de oly jól gondoskodott róluk, hogy se ételt, se abrakot és szénát nem kaptak, mert Hainburgban senki se várta érkezésüket, maguk pedig, miként Szuhányi jellemzően irja — «hogy kevesen voltak, erővel nem vehettek és így vendégfogadóban abrakoltattak (nyilván saját költségükön), azután hihető utánnok ment a dispositio».[2])

De lássuk a többi vármegyék eredményeit.

Két fölvidéki vármegyéről: *Zemplénről* és *Sárosról* azt olvassuk Szuhányi leveleiben, hogy a személyes és portalis fölkelésre nézve csak oly nehéz helyzetben voltak, mint Szathmár és az egész Tiszántúli kerület. Ajánlta is Szuhányi az öreg grófnak, hogy lépjen érintkezésbe *Berényi Tamás* gróf zemplényi főispánnal, ki szintén arra törekszik, hogy «Zemplén vármegyeieket is hagynák otthon ex eodem motivo; hogy azon Nemes Vármegye is collimitaneus lévén Lengyelországgal, vigyázhatna a Nemesség és Portalis Lovasok minden külső factio és zenebona ellen, azon erővel, a mely gremiumából telhetik».[3]) *Zemplén vármegye tényleg ellentállt a diaetalis törvény végrehajtásának* a karok és rendek gyűlésén; a főispán — miként Szuhányi írja — «semmire sem mehetett . . . más gyűlésre halasztotta; arra pedig még jobban reá akarnak készülni. Ha Sáros is az szerint cselekszik, talán csak az is megmarasztya a mieinket odahaza».[4])

Vasvármegyében az ellentállás formalis *zendülésben tört ki*, legalább így fogta föl azt a kormány. A főispán ugyanis a vármegye gyűlésére indokolatlanul nyomást akarván gyakorolni, e czélból a *komaromi helyőrségből rendelt katonákat a vármegyeházra*. De a

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 30-án. Pozsony.

[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 10. Pozsony.

[3]) Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 nov. 23. Pozsony.

[4]) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhoz 1741. november 30. Pozsony.

rendek annál jobban felbőszültek, s miként Szuhányi előadja — «nem mervén gyűlésházhoz menni, másutt összegyűltek s azt találták: nem jó ott (a vármegyeházban) consideálni, mert ha valaki szóllana, megfogná a strázsa; (azért) széllyel őszlottak, feléje sem mentek ő Excellentiájának; azután mehetett-e valamire, nem hallatik még».[1] Jellemző, hogy a vasvármegyei főispán a központi kormány tagja, a nádor intentióiba mélyen beavatott Batthyanyi Lajos gróf kanczellár vala.

Vasvármegye példáját csakhamar *Somogy* is követte. *Patacsits* Sándor gróf főispán repræsentatiói alapján jelenti Szuhányi, hogy «már indulófélben voltanak maga vármegyebeliek, de megértvén, hogy Vasban zendülés esett, . . . *azok is megbakolták magukat.*[2])

Más természetű zavar adta elő magát a kormányszékhelyhez szomszédos *Sopronyban.* Itt nem a vármegyei karok és rendek, hanem az *aulicus főnemesség* egyik oszlopos tagja: *Eszterházy Antal* herczeg csinált bajt. Első buzgalmában magára vállalta egy egész ezred fölállítását saját költségén. Mikor pedig a törvény értelmében a jószágaira eső porták után *700 lovas kiállítása esett rá,* azt gondolta magában, hogy e hétszázhoz verbuváltat még nehányat s kitelik egy egész regement. A kerületi hadbiztos világosította föl aztán, hogy a portalisokat csakis mint országos tartozását fogadhatja el tőle s ezért azokat külön ezredbe nem is assentálhatja; tessék e lovasokat fölállítani és regimentet azonkivül, a hogy a királynénak megigérte. Ennek folytán a herczeg *szedett-vedett népből próbált ezredet alakítani,* melyre Szuhányi kimondja egyik levelében, hogy «Sisiri Hada lesz az is».[3]) A sopronyi csapatokról írja egy hóval később ugyanő, hogy «már csoporton volt egy egész Bataillon (750 ember), de *69 már elszökött benne;* másutt sehol sincs még semmi in loco colectaculi, hanem *mind in fieri vannak* mindenütt.[4])

Mindössze szórványosan mustrálhattak meg némely portalis

[1]) Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 30. Pozsony.

[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 7. Pozsony.

[3]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 30. és decz. 7. Pozsony.

[4]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 28. Pozsony.

csapatot e hetekben a pozsonyi központon, de azok is az egyenruhák nagy tarka-barkaságáról s a fölszerelés különféle hiányairól ítélve káros rögtönzés bélyegét viselték magukon. Igy a pozsonyiak ruhája kék, a mosonyiaké zöld szinű volt. Süvegeik fekete, szijazatuk bagariából való volt, de köpönyegje — a mint Szuhányi írja — «huszadiknak sincsen». Még legjobb karban a herczegprimás 120 portalis lovasa volt: «kékben, fekete süveggel, jó fegyveresen, de gyenge lovakkal». Névszerint megemliti forrásunk még Festetics gróf 12 lovasát, Cziráky grófét, Olthanné grófasszony 50 lovasát és az abauji portalisokat, kiknek csákójuk karimáin «publican szinű gallanddal ki voltak varrva ezen betük: A. B. A. U. J. Már azok is elordereztettek az armadához.»[1]) Ezekhez karácsony előtt mindössze a nyitrai püspök 50 portalis lovasa csatlakozott. A többi vármegyékről és possessionatus nemességről Szuhányi azt írja, hogy «a zelus mindenütt nagy, de az küldésben majd mindenünnen holmi akadályokat repræsentálnak; jobbára olyanokat, hogy az urak egyik Vármegyéből másikban, signanter ad locum residentionalem contrahállyák a magok portális népeit».[2]) Mikor pedig meghozatott az a szerencsétlen kormányhatározat, nyilván a katonai helyzet által szorongattatva, hogy a mi portalis lovasság a vármegyékben együtt van, tekintet nélkül a számra, *legott Pozsony felé küldettessék*, s a többit *nagy karácsony napján okvetetlen meg kell indítani:* nemcsak a vármegyék keseredtek el, hanem a helytartótanács loyalis öreg tagja, Szuhányi is panaszra fakadt, mondván: «Én azt tartom, nem eörült az se F. Asszonyunk előmenetelének, se pedig a Magyarok becsületének, a ki azt javasolta, hogy most mingyárt felüllyenek s mennyenek; az nem egyébre való, hanem hogy eő Felsége Magyarokban vetett reménységében csökkennyék meg; azok is kedvetlenedgyenek el, *télben göcsöre lovaikat az ebekkel étethessék meg* és tavaszszal s nyárban semmit se tehessenek». Nem is merte a kormány e rendeletet a vármegyékkel in publico közölni, hanem *csak a főispánoknak intimálta* «hogy ne Gyűlésben proponállyák, *netalán zendülés legyen a népben*, hanem az, kiknek

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 7., 10. és 24. Pozsony.

[2]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 14. Pozsony.

készségekhez inkább bizhatnak, azoknak proponállyák és azokat disponállyák». A főispánok ehhez képest a sürgető parancsokat csak in privato adták a leginkább érdekletteknek tudomására, de — írja Szuhányi — «nem igen látni annak sikerét, noha megírták némelyek, hogy nagy zelusokat tapasztalták a Vármegye Possessionatusinak, mert a felől effectussa nincsen, egyéb új had még nem jöttt.»[1])

Látni való e jelentésekből, hogy a nádor éppen nem volt alaposan informálva, midőn a Tiszántuli kerület késedelmességéről panaszkodott és Károlyi Sándor grófot sűrű jelentéstételre unszolta. Szuhányitól azt is megtudjuk, hogy a többi kerületi főparancsnokok fölterjesztései az október-deczemberi évnegyedben milyen sűrűn érkeztek. Megemlékezvén a helytartótanács egyik gyűlésén, melyben szóvá tétetett a Tiszántúli jelentés késedelme és «csaknem monitoriumra fakadott a discursus», — következőleg folytatja «Szegrül, végrül magam reponáltam, hogy az egy M. Cavalleriæ Generalis Gróf Eszterházy Ferencz Uram ő Excelliája adta most (decz. 24.) bé második Relatióját; M. Index Curiæ Uram eő Excellja ennél, a ki most olvastatik, többet még nem submittált, sem Generalis Splényi Uram (ki az elhalt Csáky György grófot helyettesítette); Excellentiádé is talán útban van, de meszszebb lévén Excllld, mind az Ordereket később veszi, mind pedig Relatiói később jöhetnek, a Vármegyék sem oly punctualisok ottan, mint idefel».[2])

Nyilvánvaló az előadottakból, hogy késedelem és zavar nemcsak a tiszántúli kerületben, Károlyi Sándor gróf alatt volt, hanem országszerte mindenütt, hol a nádor hézagos és impracticus rendeleteit végrehajtani kellett. Pálffy János gróf öreg kora szolgáljon erre mentségül és az osztrák központi hatalom iránt régi hagyományainál fogva föltétlen megadással viseltető aulicus természete, mely a bellicum minden alkotmányellenes intézkedését ellenmondás nélkül elfogadta, adja meg a további magyarázatot. De hadd pecsételjük meg ezt még egy, a történetírás előtt eddig ismeretlen ténynyel: a nádor félszeg intézkedései magában a *központi kor-*

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 21. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 28. Pozsony.

mányzatban megütközést keltettek, ismételt éles vitatkozásoknak anyagául szolgáltak és végre *Mária-Terézia elé kerültek*, hogy a bajokat királyi hatalmával corrigálja. A sok vita abból származott, hogy a nádor a helytartótanács nélkül önállóan akart mindig intézkedni s a tanács csak akkor vett a dolgokról tudomást, mikor azokból már hibák származtak. Ennélfogva a királyné, ki már Pozsonyban való tartózkodása alatt elrendelte, hogy a *helytartótanács állandó activitásban maradgyon* és határozataira egyenesen ő felségétől kérjen a fontosabb ügyekben resolutiót[1]: most «megparancsolta, hogy *M. Palatinus Urunk mindent cum Consilio cselekedgyék*, Consilium mindenben disponállyon sub præsidio Palatini és eő Felségének repræesentállya maga dispositióit».[2] Igen világosan ír erről maga Grassalkovich személynök, midőn megemlítvén, hogy a fölkelés dolgában ezentul a helytartótanács intézkedik, világosan kiteszi: a zavarnak «*M. Palatinusunk az oka, mert sine lux sine crux mentek dispositiói*». Erről Grassalkovich behatóan referált Mária-Teréziának, ki stafétával hivatta az országbirót; végre is abban egyeztek meg, hogy az öreg nádor érzékenységét kímélni fogják és azért «resolutum est: sub præsidio Palatini consilium disponat, — így a consilium ordereiben mindenkor a Palatinust kell képzeni».[3]

A helytartótanács ép a legjobbkor vette az ügyek intézését collegialis kezelésbe, mert az egyoldalú nádori utasításokból a már említetteken kívül egyéb nagy bajok is kezdtek mutatkozni.

Az osztrák kormány s a haditanács, melyek a magyar katonai segélyt kizárólag osztrák katonai szellemben igyekeztek kihasználni, ekkor is mindent elkövettek a magyar csapatok önállóságának megsemmisítésére, önálló jellegük elhomályosítására és a rendes császári csapatok különbvoltának kitüntetésére. Pálffy nádor engedelmes eszköz volt e czélokra a kezükben. S a hogy a tisztek kinevezése kérdésében még ősz elején nyomást igyekezett gyakorolni a diætára, majd a nála jelentkezett, kinevezésre pályázó törzstisz-

[1]) Szuhányi M. Károlyi Ferencz grófhoz 1741 nov. 1. Pozsony.

[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 10. Pozsony.

[3]) Grassalkovich Antal b. személynök Károlyi Ferencz grófhoz 1742 jan. 2. Gödöllő.

tekre, hogy a *decretumot okvetetlen a haditanácstól* vegyék, mert különben rangjuk nem fog elismertetni, — úgy terjesztette most a kinevezett ezredesek közt azt az előitéletet, hogy az *új ezredek mindenben alkalmazkodjanak a régi ezredekhez,* különben nem tekintetnek azokkal egy rangban lévőknek. Haller Sámuel, mint a tiszántúli ezred parancsnoka, november vége felé személyesen érintkezett a nádorral, hogy általa az új csapat egyenjogusítása dolgában elfogadtassa ama pontozatokat, melyeket a fürdőből Ferencz gróf neki prælimináit. De az eredmény igazolja, hogy a nádor a haditanács befolyása alatt állt ez ügyben is, mert minden pontozat elintézéséből a fölkelő ezredeknek rangban csekélyebb volta tünt ki, a régi ezredekéhez képest. Ez utóbbiaknak volt pallosjoguk, míg a fölkelő ezredeknél ennek gyakorlása a bellicum helybenhagyásától, sőt módosító itéletétől tétetett függővé; az új ezredek nem kaptak ezredtulajdonost, a kiről elneveztessenek, hanem csak folyó számmal szerepeltek a hadsereg lajstromában; az ezredesek nem kapták meg a regulamentaris fizetést, hanem csak *alezredesi portiókkal kellett beérniök.*[1]) Már ezekből is eléggé kitűnt a bellicum rosszakarata az új csapatok iránt. Következett a portalis lovasságnak tervezett beosztása a rendes lovasezredek kereteibe, — a miről már szóltunk. De betetőzte mindezt a malitiát *négy újabb sérelem,* melyek ellen a nádornak nem volt se tanácsadó, se óvó, se tiltakozó szava. Végetlen sok keserüség, administrativ zavar, sőt helyenkint lázadás is származott aztán belőlük. Hadd szóljunk róluk egyenkint.

A legkisebb sérelem ezek között a kerületi *hadi biztosoknak* adott amaz utasítás volt, hogy a sorozásnál szigoruan ügyeljenek az újonczok illetőségi viszonyaira és bevándorlott jobbágyot vagy átköltözött kurta nemest, ha évek óta laktak is a sorozási kerületben, a törvényes újoncz quotába el ne fogadjanak. Nagy baja volt ez a kormány által készenlétre sürgetett vármegyéknek, mert a már kiállított újonczmennyiségből deczember és január havában százával vetették vissza a hadi biztosok, különösen a szomszéd osztrák tartományokban született morva, cseh, sileziai és német legényeket, oly örv alatt, hogy az austriai harcztéren majdan ezek könnyű

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 30. Pozsony.

szerrel haza szökhetnek szülőhelyükre.[1]) Csak Trencsén vármegye hatszáz emberéből 279-et utasítottak így vissza; «az már lamentálódik — írja Szuhányi — tartotta is, hogy, hogy pótollya helyre».[2])

Keményebb bajt okozott ennél, hogy a haditanács és Nesselrod tábornok főhadbiztos utasításai értelmében az *újonczoknak járó pénzt a kerületi hadi biztosok* utalványozhatták a vármegyei cassákból az ország által rendelt *provinciális commissariusok hire és tudta nélkül;* ebből gyakran az a gyűlöletes félreértés származott, hogy a katonai biztos rendelkezni akart oly összegekről is, melyek a vármegyéktől törvény szerint nem jártak. «Mennyi confusio volt eddig is abban, hogy . . . a hadi comissariusok az provincialisoknak hire nélkül kiadták az assignatiókat, — némely vármegyék az szerint be is is fizették, de a provincialisok semmit sem tudván benne, restantiariusoknak tartották (a vármegyéket), difformiter confieráltattak az extractusok, confusum chaos in officio». Sőt az is előfordult, hogy a katonai biztosok a hadi szükségletek födözésének előállításánál a különböző ezredeknek különböző mértékkel mértek: egyiknek jobban kedveztek, mint a másiknak, figyelemmel az ezred legénységének nemzetiségére, előnyt adván a saját fajtájukbelieknek. Ezért sürgeti Szuhányi is leveleiben a helytartótanács beavatkozását, «hogy hadi comissariusok zabolán tartathatnának, nem kedvezhetnének egyik Regementnek jobban mint másnak, vagy egyik nemzetnek inkább, mint másiknak».[3])

Elég vastag rosszakarat volt a fölkelő hadak iránt a Neszelrod által szerkesztett *regulamentumban* is, mely szerint a hadi biztosok által elfogadott újonczok ellátása fejenkint és naponkimt 6—6 krajczárra tétetett, mely értékbe a kenyér-portio már be volt számítva, holott az országgyülés a személy portiót 7 krban szavazta meg. Az ország ajánlata havonkint fél forinttal kevesebbet tett ki, mint a mennyi a rendes ezredek legénységének járt, — most ez összeg is leszállíttatván, csak három forint esett havonkint az új magyar katonának, a mi érzékeny különbség a rendes csapatokhoz képest és csak arra való volt, hogy a régi és új militia különbözőségét

[1]) Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 24. Pozsony.
[2]) Szuhányi Márton Károlyi Ferencz grófhóz 1741 decz. 31. Pozsony.
[3]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 17. Pozsony.

anyagilag is éreztesse a legénységgel.[1]) Ebből aztán elégületlenség és keserüség forrása származott; a csapatok megalakulását halasztotta és több helyt zendülésre is vezetett. Ez utóbbiakról később tüzetesen meg kell emlékeznünk; itt csak egy példát idézünk a sok közül. «Heves Vármegyeiek — jelenti Szuhányi három hóval később — *Gyöngyösön* nagy lármát csináltak lustra után; a hadi commisarius szállása elébén menvén, csoportossan declarálták magokat: ha a N. Vármegye hat-hat forintokat holnaponkint nékik nem resolvál, lovaik tartásán kivül és ha visszajöhetnek, mind a lovakat, mind pedig a fegyvert nékik nem adgvák, — egy nyomást sem mennek. A M. Püspök viceispán Kada Pál Uramnál volt s a tisztek is ott udvarlottak. Meghallván a tumultust, lóra költek, s csitították volna; *azok pedig kardot vontak*, fel s alá nyargalództak, végre Jerusalem nevő utczában öszve csoportoztak s ott kerékben állottak kivont fegyverrel, hogy *senki felejek se mehessen s valamelyiket ki ne ragadhassák közüllök.* Ott állottak, nem tudván mit tenni; a M. Püskök, Viceispán Uramat Almássy János urammal, Oberss lejdinans Báró Bossányi Dőri Uraimékkal hozzájok küldötte, — azok előtt is declarálták præsentiojokat. Mindent megigért a Viceispán, — arról *irást kértek, úgy csendesettek meg.*»[2])

A legnagyobb bajt mégis a haditanács ama törekvése okozta, hogy a magyar csapatok egyenruhájában és vezérszavában a többi császári ezredekkel egyöntetüséget hozzon be. A mi az *egyenruhát* illeti, ennek magyar szabású darabjairól a diæta s a vármegyék egyaránt rendelkeztek már; csak egyedül a köpenyegnél vala kétes az országgyülési rendelkezés, a mennyiben ez télire köpönyeget ír ugyan elő, de tetszésre bízza, hogy az magyar vagy német szabásu lehessen. A vármegyék egy része magyar szabás szerint rendelte meg ez öltöny darabot; így a szathmári minta fönt közölt specificatiójában *magyar szabású fehér aba köpönyeg* vala előirányozva. A diætalis végzések e kétes szövegezésébe kapaszkodott a bellicum s az ezredesekkel való érintkezésben oda hatott, hogy ezek a munmunkával megbízott bécsi és pozsonyi iparosokat német szabású fölső kaputok készítésére utasítsák. A megrendelésben eljáró köve-

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 10. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1742 márcz. 15. Pozsony.

tek minderről persze nem igen tudtak, s úgy ők, mint a fizető vármegyék szörnyűködve látták a szállítás után, a mint a liferans zsidó ezredesi utasításból a nyakukra küldött. Ellenben a nádor és a helytartótanács igen is tudott a dologról, de nem volt erejük és előrelátásuk, hogy az ebből támadható bajoknak óvó rendszabályukkal elejét vegyék. A bellicum tehát csaknem czélt ért abban a kicsinyes törekvésében, hogy az ellenség elé állított hadakba a magyar segély nemzeti jellegét legalább német köpönyeggel eltakarja, s így azt az erkölcsi hatást, melyet a magyarok nemzeti jellegű föllépése a háború alatt a nemzetközi politikai mérlegre gyakorolhatna, e silány eszközzel leszállítsa ha már meg nem semmisítheti. Hasonló czélból használta föl a nádort az új csapatok ezredparancsnokainál annak kierőszakolására, hogy az új hadat a többi császári ezredekhez hasonlóan *német vezérszóval* gyakorolják be, nehogy véletlenül a harcztér döntő eseményeinél a magyar vezérszónak a magyar csapatok föllépésekor elhatározó súlya lehessen.

Szuhányi ez üzelmekről már november vége felé hallott. «Én pedig attul is tartok — írja gyanakodva — mivel látom, hogy az új Obesterek regulához szokván (a bellicum nyomásának ellent nem állhatván) azt az új népet köpönyeg helyett *mind kaputban akarják öltöztetni* és *németül exerceálni*. Azt pedig a főtisztek sem fogják érteni: a kik összvecsoportozván, neveket béadták, ismét ott hadgyák (a tiszti állást), nem értvén a német szót eléggé». Meg is mondja Szuhányi világosan, hogy a bellicum az ezredeseket oly fenyegetéssel kenyerezte le, miszerint *más vezérnyelv és egyenruha mellett az új ezredek nem viselhetnek egyenlő rangot a többi ezredekkel.* «Disputáltam arrul Oberster uraimékkal — írja Szuhányi — le akarván vernem azon szándékrul; de nem látnak módot benne, *hogy szolgállyanak egyenlő rang mellett a német Regementekkel, ha németül nem exerciroztatik a nép.* Abbul bizony Turris Babel lesz és semmi jó nem következhetik belőle».[1])

A nehéz kérdést: kaput legyen-e avagy köpönyeg, a kormány sugalmazásának legjobban kitett Pozsony városa legfurcsábban oldotta meg. Nem csináltatott se kaputot se köpönyeget, hanem kaputhoz hasonló köpenyt, illetőleg köpenyhez.

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 nov. 26. Pozsony.

hasonló kaputot, vagyis compromissumot a kék minta között. Rá ismerni vélünk ebben Pálffy nádor eszejárására. Szuhányi e nevezetes ruha darabról így emlékezik meg: «Posony városa pedig világos kék posztóból kaput forma béletlen mentéket ad a maga hajduinak, hátul nincsenek meghasítva, hanem csak oly formán vannak szabva, mint a csatlós hajduk mentéi, — még is nem olyan csúf, mint a kaput, mert az igen németes, s a szél meg nem akad benne; esső és szél ellen legalkalmatosabbnak tartyák a köpönyeget, mert az mind fejét-fülét bétakarja». E példát azonban a távol vármegyék nem követhették.

A legelső kaput-confliktus a szomszéd *Trencsén* vármegyében tört ki. Miként Szuhányi írja, ott *magyar köpönyegeket csináltattak*: «az Oberster pedig Gróff Bethlen Farkas uram *kaputot praetendál;* azért a Vármegye recurrált M. Gróff Eszterházy Ferencz Uramhoz eő Excelliához (mint kerületi főparancsnokhoz), eő Exlliája pedig F. Consiliumhoz (tehát többé nem a tekintélyében megcsökkent nádorhoz). A consilium azt determinálta — minthogy F. Asszonyunk optiót adott: akár magyar köpönyeg, akár kaput legyen — a Vármegye csak continuáltassa a köpönyegek csináltatását».[1]) Kevésbé simán folyt a dolog más vármegyékben. A *hajduságról* (gyalogság) Szuhányi ismételten azt jelenti, hogy tartani lehet: a kaput és német exercitium el fogja széleszteni. *Somogyról* világosan megírja, hogy az odavaló nép «a német Caputot és veres nyakravalót fel nem akarván venni, kényteleníttetett a Vármegye visszaküldeni, és magyar köpönyegeket, fekete nyakravalókat Livranttal csináltatni: most reménkedik Consiliumnál segittessék, hogy kárban ne maradgyon».[2]) Egészen hasonló helyzetben volt *Csongrád* vármegye, mely szintén azt határozta, hogy a neki megküldött kaputokat el nem fogadja, s a szállítmányt a liferansnak tényleg vissza is küldötte. Erről Károlyi Sándor grófot, mint főparancsnokot és Haller Sámuel báró ezredest egyidejüleg értesítette hivatalosan. Az utóbbihoz intézett átirat előttünk fekvő másolatában világosan az áll, hogy a vármegye követjei Pozsonyban az ezredest megudvarolván, a mundur dolgában ettől azt a nyilatkozatott vették, hogy a ma-

[1]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741 decz. 24. Pozsony.
[2]) Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1742 márcz. 15.

gyar köpöneg helyett ő (az ezredes) *parancsolt kaputot csináltatni*. A vármegye e szállítmányt azután a portalis katonaság közt akarta elosztani, de «præter omnem expectationem *az katonaság között olyas zendülés és fölháborodás támadott* a midőn az több ruházat közt a kaputot szemlélték, hogy tartottunk attól, netalántán mindnyája elszökjön, mert egyenlő szóval fölkiáltottak: akár minémű halállal hogy *készebb meghalni, mintsem megírt kaputot fölvenni magukra*». A tömeges szétoszlás megakadályozása czéljából a vármegye kénytelen volt a szállítmányt Pozsonyba visszaküldeni és Meczberger szállítót az eddigi alku szerint köpönyegek készítésére utasítani; kéri tehát a vármegye az ezredest, hogy ebben ne ellenkezzék, «másképpen ha Ngd parancsolattya mellett, melyet nem reménlenénk, azon Liferant végben nem vinne, avagy akármi más módon elmulatná, azon okra *az portalis katonák elszöknének*, mi mind F. Asszonyunk s mind az többi F. Instantiák előtt *inmunisoknak declarállyuk magunkat*».[1])

Károlyi Sándor gróf az esetről igen lehangolódva értesült és személyesen közbelépett. A helyszinén szüksége volt fia intézkedéseire, ki ekkor beteges apját a kerület különböző részében vármegyéről vármegyére járva, intézkedve és buzditva helyettesítette. Ez okból az öreg gróf fiának küldött első sorban tájékoztatót a Csongrádi esetről.[2]) Levelét következő nap egy másikkal egészíté ki, mely e dologban az öreg gróf véleményét tarlalmazza. Lényeges momentum benne az, hogy a visszaküldött portéka fejében beváraudó köpönyegek csinálása a portalis fölkelést legalább egy hóval visszavetné s azért ebbe beleegyezni nem lehet; javalja tehát, biztassák a népet azzal, hogy *jövőre okvetlen köpönyeget kap, most pedig ideiglenesen fogadja el a kaputot* «úgy is — írja többek közt — a minemü rongyos az a nép, a plundrát is . . . acceptállya ebben az hidegben, nemhogy az kaputot, ki már a magyaroknak is közönséges, el ne venné; kivált ha assecuráltatnak, hogy jövőben magyar köpönyegjek fog lenni. Bár Andrássy uram is Csongrádban a kaputoknak visszaküldésével ne hirtelenkedett, hanem dispositió-

[1]) Csongrád vármegye rendei Heller Sámuel ezredeshez datum nélkül másolatban.

[2]) Károlyi Sándor gr. fiához 1742 jan. 14. Erdőd.

tul várt volna, könnyű lett volna azt a néppel acceptáltatni, másoknak is rossz példa nem adatott volna. De már azon túl vagyunk».[1]) Ugyan ez a fölfogás domborodik ki a leiratból, melyet az öreg gróf *Csongrád vármegyéhez* ez ügyben intézett. Előre bocsátja ugyan, hogy azon «*idegeny speciesnek készítése magamnak is nem kevés ellenemre volt*», de figyelemmel a fölkelés sürgősségére s az ily káros példa rossz hatására, sajnálkozik a vármegye eljárásán, melylyel az ezredből a saját területere eső egy század igényét mintegy a tiszántúli ezred többi 19 századja számára *praescribálni akarja*, holott a kaputokat «könnyű lett volna a nép geniussához reconciliálni sub affidatione, hogy ezentul infallibiliter magyar köpönyegek lészen. Azért lássa a T. N. Vármegye, mit cselekszik; én ex offo adhortalom, úgy alkalmaztassa maga dolgait, hogy F. Asszonyunk ily sietö és nagy szükségü szolgálatytyában kárt ne okozzanak».[2])

Lényegileg hasonlóképpen írt föl Károlyi Sándor gróf a nádorhoz is s megjegyzé ez actában, hogy bár neki is az volt teljes akarata, «hogy *ez ilyetén idegen speciesek, kiktül a magyar mintegy irtózik*, ennek a népnek ne obstrudáltassanak», mégis — tekintettel a sürgősségre — óhajtaná, hogy a nádor intézkedjék a készen lévő fölső öltözetnek — «akár magyar, akár német speciesen» — leküldése dolgában, mert írja — «mintegy bizonyos vagyok különben is, hogy az a rongyos nép kivált mostani hideg időben cum affidatione: hogy ezentul magyar köpönyegje lészen, a kaputokat is örömest fogja acceptálni.»[3]) Pálffy János gróf ez ügyben a következő végzést hozta: «A mi a gyalognak mundurját illeti, meg van hagyva Obristereknek és a hadi Commissariusoknak, hogy *akár köpönyegben, akár kaputban statuáltatik* a gyalog katona, aztat a szerént a N. Vármegyéktül *be venni tartoznak* és ezeket, ha egyszer meg vannak csinálva ne változtassák; a mely mundurt pedig kelletik innend a vagy más honnand Vármegyékbe szolgáltatni, annak és a Puskáknak leszállításában hátramaradás nem leszen. Megtétettek már ezek iránt szükséges rendeletek. Azon Liverantokat pe-

[1]) Károlyi Sándor fiához 1741 jan. 15. Erdőd.

[2]) Károlyi Sándor gróf leirata Csongrád vármegyéhez 1742 jan. 16. egykorú másolatban.

[3]) Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1742 jan. 17. Pozsony.

dig, a kik N. vármegyékkel ineált contractussaiknak eleget nem tettek, méltó megbüntetni, *csak tudhatnánk nevezet szerént kicsodák azók!*»[1])

E rendszabály azonban távolról sem állította helyre a békét és bizodalmat a fölkelő csapatokban. Ezek nem szüntek meg hinni, hogy a német kaput és német vezérszó *csak bevezetés a német csapatok közé való beosztáshoz és német parancsnokok alkalmazásához.* Bizonyság rá az zempléni katonaság esete, mely a hadba indítás közben adta elő magát. Károlyi Sándor grófot leánya, *Klára* értesítette, előadván levelében, hogy az oda való fölkelők «közhirben» hallották, miszerint ők nem a fölkelő magyar ezredbe, hanem a *Splényi-féle regularis regementbe fognak beosztatni.* E miatt való békétlenségük tolmácsául beküldtek *Szirmay* ezredeshez egyet a tisztek közül, kiket a Vármegye a törvény értelmében denominált. Ez előadta, hogy a *legénység készebb a vérét kiontani, mintsem hogy egy katonát is kiszakítani engedjen a fölkelő csapatból.* Az ezredes ráförmedt a tisztre: ne beszéljen így, mert vagy a profosznál, vagy a *vármegye tömlöczében rothad meg.* De a tiszt mokányul visszafelelt: «*Csak lassabban, a maga hajduinak parancsollyon, eb ura fakó*». Azzal kiment a tiszt a katonák közé és lázította őket: «*Kardra, mert rosszul van az dolog*». Jó szerencse — jegyzi meg a grófné — hogy Splényi tábornokot és Szirmay ezredest össze nem kaszabolták.[2]) Ugyanez az ezred később Miskolcz tájára kerülvén, a *kaputokat leszórta magáról, sőt nagy részét össze is vagdosván, a Sajóba dobta.* «Az egész Battallyon dolmányban jött fel; oly kemény hideg volt, hogy januáriusban is beillett volna, de azt mondotta a nép: *készebb magát hideggel megvétetni s megfagyni, mint a kaputot felvenni,* mert hátul is hasogatott s azzal is németesebb».[3]) Az öreg gróf a tiszántúli ezredre nézve akként oldotta meg a kérdést, hogy a leküldött kaputok *hátsó hasitását bevaratta.* «Oberster Haller uram Regementyeé — írja Szuhányi ugyanott — hátul nics meghasítva, s minthogy mentéhez hasonló, talán az ellen nem lesz annyi exceptio».

[1]) Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhoz 1742 febr. 1. Pozsony.

[2]) Özv. Haller Gáborné grófnő szül. Károlyi Klára grófnő 1742 márczius 5. Nyir-Bakta.

[3]) Szuhányi, Károlyi Sándorhoz 1742 április 8. Pozsony.

Még keményebb zavargás támadt *Szabolcsban,* hol a kaputot fölvenni nem akaró insurgensek az ellenkező kapitányukat: «*Kelement,* ki prokátor volt s keménykedett, diribrül-darabra vagdalták»[1])

Nem is lett volna ily előzmények után az insurrectióból semmi, mert az elkedvetlenedett nép biztosan hazaoszlott volna, ha a kormányzati intézkedések tovább is Pálffy nádor kezén maradnak és az elkövetett hibák orvoslására *Eszterházy József grót országbiró nem lép közbe legfelsőbb helyen a királynénál. Az ő föllépésének köszönhető, hogy a magyar csapatok külön magyar hadtestté alakíttattak véglegesen magyar tábornokok alatt és fővezérül régi törvényeink értelmében a nádor tétetett föléjük.* Az eredményről kimerítő levélben értesítette az *országbiró* Károlyi Ferencz grófot, írván többek közt ekképpen: «Mind az insurgens és a restans portalis lovasság, mind pedig az új hat gyalog regement *Morva szélére marsiroztatik,* — kikhez F. Asszonyunk még ednyihány regulált ó regementet is ajánlott és kegyelmessen resolválta, hogy ezen hadakbul formálandó *corpus a M. Palatinus vezérlése,* consequenter *magyar commandó alatt* hadakozzon és táborozzon. Dicsekedés nélkül mondhatom, hogy ezen dispositióknak következett immutatiójában *édes Hazámnak és Nemzetemnek hasznos szolgálatot tettem;* mert minekutánna azoknak vételivel a Vármegyéket többire consternátusoknak lenni észre vettem . . . ábmár observatióimat mind a M. Palatinusnak, mind a F. Helytartótanácsnak repræsentáltam . . . nem dissimulálhattam azon observatioimat említett repræsentatiom nyomában önnön F. Asszonyunk eleiben is alázatossan terjesztenem . . . Candide megvallom M. Generalis uram, hogy *ha ezen változás nem történt volna, aligha a Vármegyék telylyesítették volna a fölülésben országostul tett ajánlásokat,* mert a communita nép azon zugolódni hallatott, hogy idegen commandó alatt hadakozni per absolutum nem fog, sőt a végett hazától egy nyomásnyira sem mégyen.»[2]) Ugyan ő a történt hibákat utólagosan azzal mentegette ki, hogy «bár több botránkoztató és törvényünkkel

[1]) Özv. Haller Gáborné grófnő szül. Károlyi Klára grófnő 1742 további datum nélkül Nyir-Bakta.

[2]) Eszterházy József gróf országbiró Károlyi Ferencz grófhoz 1742 febr. 23. Tata.

ellenkező változások történtenek . . . *diffidentiából ezek nem történtenek*, hanem csupán oly suppositumból, hogy azt gondolták vala, hogy mind ezen hadakkal nemkülönben mint a zsoldosokkal bánni lehet és szabad . . . persvadeálván tudniilik magokat, hogy oda, a hova tetszeni fog, könnyebben a fogadott, hogysem a nemes személyű katonát commandirozhatni fogják. Minémű zenebonákat és illetlenségeket azonban ezek már is okoztanak és naponkint támasztanak, nem kételkedhetem, hogy M. Generalis Uram előtt tudva ne legyenek».[1])

Ily állapotnak indult a fölkelés ügye, midőn a helytartótanács a *sorozási szabályokat* a hadkerületeknek szétküldötte, az új csapatok *gyülekező helyeit megállapította* s a harctérre vezető utakat minden csapat számára a menettervvel egyetemben kijelölte.

Bőven foglalkoztunk a fölkelés előkészítésével úgy a törvényhozás, mint a közigazgatás körében; s ha nem is nyujthattunk kimerítő rendszeres tanulmányt, a mi egy önálló munkának szolgálna méltó tárgyául, — de igyekeztünk logicailag elrendezni a grófi nemzetségi levéltárban található nagy tömegét az adatoknak és belőllük világos képet állítani az olvasó elé, hogy *milyen volt a generalis insurrectio*, e nagy nemzeti mozgalom a megajánlás perczétől fogva a harctérre indításig.

A mennyiben előadásunk hézagos és kiegészítésre szoruló, annak mentsége legyen az, hogy egy életrajz keretében kellett e nagy korképet is elhelyeznünk.

ÉBLE GÁBOR.

[1]) Eszterházy József gróf országbíró, Károlyi Ferencz grófhoz. 1742. márcz. 5. Tata.

A NÁDOR HUSZÁREZRED A HÉTÉVES HÁBORÚBAN.

Gyakran szeretjük emlegetni az 1741. évi országgyűlés magasztos jelenetét, büszkélkedünk is vele méltán, de történetirásunk máig se teljesítette abbeli kötelességét, hogy annak a kornak pragmatikus históriáját megírta volna, hogy okmányok alapján kimutatta volna: mennyi volt az a vér- és pénzáldozat, melylyel a magyar nemzet a Habsburg uralkodóház megingott trónját a rombadőléstől megmentette?

Erre a kézzelfogható kimutatásra pedig nagy szükségünk van. Az osztrák történetírók, a kik nem barátaink, a trón biztosítása érdekében folytatott küzdelemről irván, a magyar hadsereg működéséről csak annyiban szeretnek megemlékezni s dicsőségünkből csak annyit hagynak meg, a mennyit az igazság vakmerő meghamisítása nélkül el nem tagadhatnak. Saját magunk kötelessége meggyőzni, ha nem is ezeket a jó urakat, hanem az igazság barátait arról, hogy mennyire jogos a mi büszkélkedésünk s milyen részt követelhetünk magunknak a loyalitás, az uralkodóház iránti hűség és kötelességtudás erényéből?

Hogy ezt tehessük, első sorban össze kell hordanunk az anyagot, a miből majdan egy hivatott történetíró az egész kornak a képét hiven megrajzolhatja. S hadviselésről, harczi vitézségről, a nemzet vér- és pénzáldozatáról lévén szó: a feladat súlya első sorban a hadiesemények földerítésére, feldolgozására hivatott folyóiratokra nehezedik. Ebbeli kötelességéről a *Hadtörténelmi Közlemények* nem feledkezett meg. Fennállása óta közölt már, nem sokat ugyan, de mégis néhány czikket a magyar vitézség és áldozatkészség ezen dicsőséges korszakából. A mit az alábbiakban elmondok, szaporítása kiván lenni ennek a czikksorozatnak. Nem az

egész ország szerepléséről fogok szólani, hanem annak egy kis részéről. Az sem lesz rendszeres egész, hanem rapszodikus visszaemlékezés, az egykorú iratokból vett nyers anyag összehordása.

Az egykori jász- és két kun kerületek az országnak igen kis részét teszik, hanem ez a kis rész a legmagyarabb vidéken esik. A jászkunok, mint megtelepülésök óta évszázadokon át királyi kiváltságoknak örvendő nép, mint országgyűlési czikkelyek által több izben biztosított koronajobbágyok, igen természetes, hivei voltak az uralkodóháznak. Régi királyaink alatt, nemesek módjára, a személyes katonáskodás általános kötelességük volt, ezért folyton fegyverben állottak s csaknem az állandó hadsereg jellegét mutatták. A Habsburgok hatalmának meggyökereztetésében: a cseh Ottokáron vett messzeható fontosságú győzelemben lényeges szerepet játszottak. A török hódítás véget vetett hadi jelentőségüknek. Hódolt állapotukban hazafiúi kötelességüket csak annyira teljesíthették, a mennyire a mostoha viszonyok és tetemesen megfogyatkozott létszámuk mellett tehették. Alig szabadult fel Buda vára és Budával együtt a jászkun kerületek a másfélszázados járomból, újabb szolgaságba sülyedtek. Lipót császár eladta őket a német lovagrendnek; elvesztették kiváltságaikat s a mi sohase történt velök, jobbágyok lettek. Mária-Terézia szorult helyzetének kellett bekövetkezni, hogy magokat 1745-ben megválthassák. A tetemes váltságösszegen kívül még kikötötte a királynő, hogy ezer lovast tartoznak fölszerelve kiállítani és mielőbb harczba küldeni.

Az 1756-ban kitört hét éves háboru újabb áldozatokat kivánt az országtól, természetesen a jászkunoktól is. 1756. sept. 23-án érkezett Mária-Terézia királynő rendelete gr. Batthyány Lajos nádorhoz, mint a jászkunok főbírájához, melyben utalva arra, hogy a porosz és lengyel királyok, a brandenburgi és a szász választófejedelmek tartományaiba eddig hallatlan ellenséges módon, közel 60,000 emberrel betörtek, azokat elfoglalták s ellenállhatatlanul előre, nyomúlva már Csehország határát pusztitják: ezen jogtalan és veszedelmes törekvésnek ellent állandók, a birodalmi sereget Cseh- és Morvaországban összevonván, azt magyar lovas csapatokkal kivánja erősíteni. «Emlékezünk — irja a királynő — hogy a jász- és két kun kerületek a múlt hadjárat alkalmával mily serényen szerelték fel és küldötték táborba lovasaikat és mily hasz-

nos szolgálatokat tettek nekünk.» Ez áldozatkészségben és hűségben bízva, megparancsolja a nádornak, intézkedjék azonnal, hogy a kerületek a lehető leggyorsabban 800 huszárt állítsanak ki és teljes hadi felszereléssel oda küldjék táborba, a hova ez iránt később kibocsátandó rendelete meghatározza. A királynő bízva a nádor tevékenységében s uralkodóháza iránti odaadó alattvalói hűségében, reményét fejezi ki, hogy kívánságát feltétlenül és haladéktalanul teljesíti.

A nádor épen Bécsben időzött, tehát személyesen győződhetett meg, hogy királynője trónját újból nagy veszedelem fenyegeti. Még innen Bécsből írt a kerületeknek, hogy a legfelsőbb rendeletnek minden erejökkel késlekedés nélkül tegyenek eleget. Magához rendelte Almásy Pál nádori főkapitányt, hogy vele a teendőkről tanácskozzék. A főkapitány biztosította a nádort, hogy a jászkunok minden erejökkel készek a haza szolgálatára, de jelenlegi erőtelenségükben képtelenek annyi katonát harczra képes állapotba helyezni.

A nádor maga is jól ismerte a jászkunok sanyarú viszonyait. Alig mult tíz éve, hogy félmilliónál nagyobb terhet vállaltak magukra, csakhogy a jobbágyi szolgaságtól megszabaduljanak. Ennek az adósságnak a nagy része még visszafizetetlen volt. Hátráltatta törlesztését a mult hadjáratban kiállított ezer lovas fölszerelésének költsége. A hadjárat végeztével a kerületek nem kapták vissza a lovakat, mert azokat nagylelkűen felajánlották a rendes katonaság részére. Most pedig katona alá alkalmas lovakat szerezni igen nagy nehézséggel jár. Úgy vélte tehát megoldandónak a dolgot, hogy a Jászkunság a Hajdusággal együttesen állítson ki egy egész ezredet, mely róla, mint tulajdonosról, *nádor ezrednek* neveztetnék. A részesedési arány úgy lenne, hogy 600 huszárt a jászkunok, négyszázat pedig a hajduk adjanak.

Ez iránti javaslatát okt. 7-én személyesen terjesztette a királynő elébe. E szerint a jászkunok 600 csupa alkalmas és a menynyire lehet önkéntes huszárt tartoznak kiállítani, a kikkel a hajdu városok által kiállítandó 400 huszár egyesíttetvén, együtt egy ezredet fognak képezni s a többi ezredek módjára szolgálatot teljesíteni. A fölszerelés határidejéül a jövő hónap utolsó napját tűzte ki; táborba indíttatásuk esetleg hamarabb is eszközölhető, ha

két csapatban indulhatnak útnak, t. i. ha 300 ember együtt lesz, azok mihelyt a hadbiztos megszemlélte őket és ellátásukat átvette, a tisztekkel együtt Csehországba a hadsereghez küldethetnének.

A királynő hozzájárult e javaslathoz s szept. 23-ki rendeletét e szerint módosította.

A nádor javaslatának második pontja a tiszti kinevezésekre vonatkozott. Mint ezredtulajdonosnak jogában állt a törzstiszteket kiszemelni s kinevezés végett ő felsége elé terjeszteni. Ezredesül br. Orczy Lőrinczet szemelte ki, nem annyira katonai erényeiért, mint inkább azért a jó viszonyért, mely a Jászkunság és az Orczy-család közt még abban az időben szövődött, mikor Orczy István — Lőrinczuek az apja — a kerületeket mint a német lovagrend administratora igazgatta. Vele tárgyalt tehát s mikor a megkinált állás elfogadására késznek nyilatkozott, őt ajánlotta a királynőnek kinevezésre, különösen kiemelvén, hogy e kinevezés jó hatást fog gyakorolni a jászkunokra.

Őrnagygyá Jankovics Miklóst, a kerületek alkapitányát kérte kinevezni, a ki már a mult hadjáratot a Baranyay-ezredben végig küzdötte. A hajdu városok 400 emberrel járulván az ezredhez, illő, hogy az ő részükről is neveztessék ki a törzstiszti karba: minthogy pedig a hajduk kincstári alattvalók, az ez iránt meghallgattatván, Török Andrást a gr. Károlyi-huszárezred kapitányát hozta javaslatba. A többi tiszteket, jog szerint, maga az ezredet kiállító közönség választja; a nádor csak azt kötötte a lelkükre, hogy lehetőleg olyanokat válaszszanak, a kik a mult hadjáratban részt vettek s magukat különösebben kitüntették.

Azt javasolja továbbá a nádor, hogy mivel az ezrednek új egyenruhával való ellátása sok időbe és költségbe kerül, egyelőre meg lehetne elégedni azzal, hogy dolmányt, köpönyeget és csákót kapjon egyformát a legénység; teljes egyenruházattal később is el lehet látni. Most mindenekelőtt az a fő, hogy a ló, fegyver és az emberanyag legyen kifogástalan. Minthogy pedig a kerületek pénztára annyira ki van merülve, hogy ezt a költséget meg nem bírja, felhatalmazást kér a királynőtől arra, hogy alkalmas kölcsönt vehessenek föl, a mi aztán a községekre aránylagosan kivettetnék s a közadóba beszámítva törlesztetnék. A felveendő kölcsön nagyságát még most meghatározni nem lehet; arra azonban különös gondja

lesz a nádornak, hogy az csak az engedélyezett czélra fordíttassék s a visszafizetés az adózó népet túlságosan meg ne terhelje.

A nádor ezen javaslatára a királynő okt. 9-én adta meg elhatározását. A javaslatba hozott három törzstisztet kinevezte s utasította a haditanácsot, hogy részükre a szabályszerű kinevezési okmányokat állítsa ki. Biztosította továbbá az ezredet, hogy szolgálatának tartama alatt a rendes katonasággal egyenlő rang, kedvezmény és fizetés illeti. A kapitányokat, hadnagyokat, zászlótartókat a kerületek választhatják, de a nádor jóváhagyásával. Elrendeli, hogy minden század 100 közlegényből álljon s 3 hónap alatt teljesen felszerelve Pesten gyülekezzék, hol a hadibiztos felül fogja vizsgálni s miután a hűségesküt letették, ellátásukat a kincstárból fogják nyerni s rendes katonai szolgálatukat megkezdik. Megengedi, hogy a kerületek kölcsönt vehessenek föl, de szigorú számadás és a nádor által igért ellenőrzés mellett; kilátásba helyezte, hogy az egyenruhánál tetemes költségeinek viseléséhez a hadi kincstár lehetőleg hozzá fog járulni.

Ugyanezen a napon tett előterjesztésében jelenti a nádor a királynőnek, hogy a toborzás a Jászkunságban már megkezdődött; ennek hathatósabb folytatása azonban kivánatossá teszi, hogy Orczy, Török és Jankovics törzstisztek a kinevezési okmányokat mielőbb megkapják. Bemutatja egyuttal br. Orczy Lőrincz köszönő levelét, melyben hálaját fejezi ki a királynőnek, a miért őt ezredessé kinevezni kegyeskedett. Kéri, hogy e tényről a formalis okmányt a haditanács által kiállíttatni ne terheltessék s egyben igéri, hogy a királynő és uralkodóháza javán, üdvén fáradozni törhetetlen kötelességének fogja tartani.

Br. Orczy Bécsben lévén, személyesen is megköszönte kineveztetését. Azután tárgyalt a nádorral a toborzás módozatai felett s tárgyalások eredménye egy utasítás lett, melyet okt. 9-én bocsátott ki a nádor a nádori főkapitányhoz s a kerületek tisztviselői karához. Az imént kitört porosz háboru sanyarú viszonyai közt — mondja az utasítás — ő felsége elrendelte, hogy a Jászkunság, kiváltságos helyzetéhez méltóan, a bárók, főpapok, főurak és nemesek példájára a háboru sürgős szükségleteire és a közjó előmozdítására 800 jól fegyverzett lovast állítson ki minden akadékoskodó késedelem nélkül. Megértvén azonban a királynő a kerületek

eladósodott, elerőtlenedett állapotát, az ő (a nádor) hathatós közbenjárására és a jászkunok hű szolgálataira való tekintetből követelését 200 huszárral lejebb szállította, de oly kikötéssel, hogy a 600 lovas katonát kifogástalanul és minél hamarabb állítsák ki. Sőt ő felsége — csak hogy a nádor huszárezred mielőbb kiállhasson — beszüntette a kerületekben a gyalogság részére való toborzást is, a mit a helytartótanács sept. 6-án engedélyezett. Illő tehát, hogy ő felsége akarata mielőbb teljesüljön s e czélból a következő utasítást adja:

1. Minél alkalmasabb lovakról, jó fegyverekről és egészséges katonákról gondoskodjanak a kerületek. A korábbi insurrectióból megmaradt és jó karban levő fegyverek felhasználhatók; ha nem elégségesek, újakat kell vásárolni. A kiválogatott és összeírt lovakat takarmányozzák és mindenkép jó karba hozzák. Ezeknek eszközlése végett

2. a főkapitány tartson mielőbb közgyűlést, azon mindenekelőtt válaszszák meg a tiszteket és altiszteket arra termett s lehetőleg az előbbi insurrectióban magukat kitüntetett férfiak sorából. A tisztek feladata lesz az insurrectio gyors szervezése.

3. A ruházatot illetőleg feltétlenül szükséges dolmány, köpönyeg, csákó; a lovaknak nyergek s egyéb kellékek. Ezek, a mennyiben magának az illető katonának nincsenek, minél olcsóbb áron szerzendők be.

4. A nádor javaslatára kinevezendő törzstiszteknek a kerületek által választandó tisztek föltétlen engedelmességgel tartoznak. A tisztikar pedig a nádori főkapitánynyal egyetértőleg mindenképen azon munkáljon, hogy az ezred mielőbb hadba állhasson.

5. Ha nem lehetne mind a 600 katonát egyszerre fölszerelni, 300 ember mégis november utolsó napjára okvetlenül kész legyen egy törzstiszt vezetése alatt az ellenség ellen indulásra; az elmaradt csapat rövid időn kövesse amazt.

6. A kimozdulás napjától kezdve mind a tisztek, mind a legénység a kir. kincstárból huzzák fizetésőket.

7. A szükséges kiadások fedezésére a kerületek alkalmas kölcsönt vehetnek fel, de arról a főkapitány ellenőrzése mellett a nádornak számadással tartoznak.

8. A toborzásról a főkapitány koronként jelentést tegyen a

nádornak, különösen ügyelvén azokra, a kik engedetlenségükkel, izgága természetükkel azt hátráltatják, vagy akadályozni törekesznek. Egyébként bízik a nádor a kerületek ősi dicsőségében, katonai erényében, melynek a letünt századokban, legutóljára a mult insurrectióban annyi jelét adták, hogy azt még a felséges asszony is hizelgőleg elismerte.

A mit a nádor annyira sürgetett: a törzstisztek formális kinevezése rövidesen megtörtént. A haditanács okt. 13-án értesítette a nádort, hogy a 600 jászkunból és 400 hajduból felállítandó huszárezred parancsnokló ezredesévé br. Orczy, alezredessé Török, őrnagygyá Jankovics neveztetett ki.

A nádor utásításának 2. pontjában elrendelt közgyüles okt. 19-én ült össze Jászberényben. A tanácskozó férfiak belátván a fenyegető helyzetet, készséggel ajánlották segítségüket. Sőt azt is egyhangulag elhatározták, hogy a katonaságot teljesen új ruházattal látják el, mert hiányos öltözettel a közelgő tél zordonságának nem tehetik ki embereiket, ha azt kivánják tőlük, hogy kötelességüknek megfeleljenek. Minthogy pedig alig száz akad, a ki megfelelő ruházatról saját költségén gondoskodhatik, ennélfogva az egész fölszerelést a közönség terhére eszközlik. Nagyobb nehézséget okozott a királynő az a kivánsága, hogy a megszabott 600 létszámba tisztán csak a közlegénység értendő; mert a kerületek úgy számitottak, hogy abba az őrmesterek, káplárok, még a trombitások is beleértvék. Kérték is a nádort, hogy a királynőt igyekezzék ily értelmű elhatározásra birni. De még inkább azt kérték a nádortól, hogy a katonák megvizsgálása ne Pesten, hanem minden egyes kerület területén eszközöltessék; különben nehány ezer frttal több teher nehezedik rájuk. A kerületek ugyanis egymástól szétszórva, vármegyék közzé beékelve feküsznek; a szemlére küldendő katonaságnak tehát idegen területen kell 10—20 mérföldet megtenni, mig Pestre ér. Hogy élelmezzék őket ebben az útban? Azt kivánni se lehet, hogy az utbaeső vármegyék terheltessenek vele, a melyeknek elég gondot okoz a rájuk eső hadjutalék előteremtése. Czélszerűbb tehát, hogy — miként az az előbbi insurrectióban is történt — a hadbiztosság a helyszinén tartsa meg a szemlét és pedig nem várva meg, míg az egész ezred felül, hanem mihelyst egy-két század kész, azt azonnal megvizsgálná s mindjárt kincstári

ellátásba venné. Egyébiránt jelenthetik, hogy a legénység és altisztek már toborzva vannak, ruházatuk azonban lassan készül. Ezeket Pesten, Budán kellett rendelni s a tömeges munka miatt a jövő nov. hónap végénél alig készülhetnek el hamarabb. Nagyobb nehézséget okoznak a lovak és fegyverek. A lovakat ugyan már a legtöbb községben kiválogatták és összeírták, de azok között a nádori főkapitány, a tisztek igen sok alkalmatlant találtak, mert a nyári és őszi mezei munkák s a gyakori átkelő fuvarozások a lóállományt igen megviselték. A mult fölkelésből megmaradt fegyvereket összeszedték, most folyik megvizsgálások, hogy hányat lehet belőlük használni? Annyi azonban már most látszik, hogy az új karabélyra különösen szükség lesz. E hiányok beszerzésével Dósa Pál és Molnár József deputátusok bízattak meg.

Almásy főkapitány, a kinek a nádorhoz intézett jelentéséből értesülünk a közgyűlés lefolyásáról, végül figyelmezteti a nádort, hogy noha a közgyűlés a halasi születésű Komáromy Jánost választotta egyik zászlótartóvá, ezt a választást ne erősítse meg, mert Komáromy az 1754-ki hódmezővásárhelyi és mezőturi paraszt lázadásban annyira terhelt volt, hogy az itélkező kir. bizottság őt activitásától elmozdította. Helyébe Baky Mihályt, egy kunszentmiklósi jómódú család fiát ajánlja, már csak azért is, mert Kunszentmiklós mind a mult fölkelésben, mind most nagy igyekezetet fejt ki a haza szolgálatában.

Okt. 29-ki jelentésében Almásy főkapitány arról értesíti a nádort, hogy Orczy ezredes bejárta a Nagy Kunságot és úgy tapasztalta, hogy Madaras, Turkeve és Kunszentmárton az embereket már összetoborzották s a lovakat is kiválogatták; de Kisujszállás, Kunhegyes és Karczag a hadikészülettel el vannak maradva. Bízik azonban a kerületi kapitány: Illéssy István erélyességében, hogy kötelezettségüknek a kellő időre ezek is eleget tesznek. A nagy kunok kijelölték már a tiszteket. Vincze Istvánt zászlótartónak kivánják, továbbá tisztekül a csinos külsejű, 22 éves Mészáros Jánost, a kunhegyesi bíró fiát, Fejér Ferenczet, a ki a kir. személynök mellett kanczellista, és Helebronth Antalt, egy vagyonos nemes család 28 éves sarját. Az altisztek kinevezését is sürgetik a kerületek.

Ugyanezen jelentésében ismételten kéri a főkapitány, hogy a

600 főbe beleszámíttassanak az altisztek is és a szemle a kerületek területén történjék.

A nádor a kerületek kérését nov. 13-án terjesztette a királynő elé és öt nap mulva megérkezett a legfelsőbb elhatározás, hogy a budai hadbiztosság kiküldöttje Jász-Berényben tartsa meg a szemlét s a beváló katonákat és lovakat mindjárt kincstári ellátásba vegye. Azt is megengedte, hogy a 600 főbe az altisztek is beleértessenek. Az ezred beosztását t. i. ekként rendelte el:

Az ezred törzse:

	ember	ló
Ezredes és tulajdonos Ezredes és parancsnok Alezredes Őrnagy — Ezek négyen a századoknál kapitányokként szolgálnak		
Káplán	1	1
Ezred kvártélymester	1	1
Hadbiró és titkár	1	1
Hadsegéd	1	1
Élelmezőmester	1	1
Szekerészmester	1	1
Alsebész	2	2
Dobos	1	1
6 élelmezőszekér	6	6
összesen	15	15

Egy törzs és egy rendes század:

Kapitány	1	1
Hadnagy	1	1
Zászlótartó	1	1
Őrmester	1	1
Irnok	1	1
Trombitás	1	1
Nyerges és kovács	2	2
Káplár	5	5
Közlegény	87	87
összesen	100	100

Összegezve :

Az ezred törzse	15 ember	15 ló
4 törzs zászlóalj	400 «	400 «
5 rendes »	600 «	600 «
Az egész ezred létszáma :	1015 ember	1015 ló

A királynő ismételten tapasztalt jóindulatának jótékony hatása elmaradhatatlan volt. A kerületek teljes erővel folytatták a hadi készülődést s ha a kitűzött időre nem is, de deczember közepére már fölszerelték katonáikat. A hadbiztosság kiküldöttje decz. 30-án vizsgálta meg őket s miután némely észlelt hiányok hamarosan pótoltattak, a következő 1757. január elején útnak indult a csapat, egyelőre Bars vármegyébe. Útközben, Gödöllőn, január 20-án a nádor, mint tulajdonos megszemlélte ezredét. A megelégedés hangján jelenti a királynőnek, hogy huszárjait lovakkal, ruházattal, minden fölszereléssel annyira ellátottaknak tapasztalta, hogy bármely rendes ezred nem különb nála. E nem remélt siker jórészt Almásy főkapitány buzgalmának és tapintatos erélyének köszönhető. Ha ő rá lett volna bízva a hajdu városok kormányzása, bizonyosan azok is kiállították volna már a reájok rótt részt. De azok még el vannak maradva s a késedelem okául különösen a posztó hiányát hozzák fel. Megintette őket s most biztatják, hogy rövid időn csatlakozni fognak a jászkunokhoz.

Ápr. 8-án végre felült a hajdu huszárság és Török alezredes vezetése alatt útnak indult. Ekközben — ápr. 10-ről keltezve — érkezett a haditanács rendelete, hogy az ezred Csehországban fog működni, tehát téli szállásáról azonnal induljon el és Morvaországon át Königgrätzig menjen, a hol a további parancs várja. De a hajdu századok még mindig nem voltak kellőleg fölszerelve, nem voltak tábori sátraik s a legénység nagy része nem volt ellátva puskával és oldalfegyverrel. Ez és a hadbiztosság késedelmezése, mely a menettervet sokára küldte meg, lehetetlenné tette, hogy az ezred útnak induljon. A haditanács ápr. 27-én újra ráírt a nádorra, hogy mi az oka, hogy ezredéről semmi hír? pedig a királynő is sürgeti, hogy a nemzeti katonaság mihamarabb Königgrätzben gyülekezzék. És az ezred még mindig nem indult ki Bars vármegyéből. Oka megint a hadbiztosság volt, mert nem látta el idejében

pénztárral, a melyből az útközben fölmerülő költséget viselni lehetett volna.

A mint az ezred-pénztár megérkezett: ápr. 30-án végre elindul a csapat, mely eddig derekasan kitartott, csupán négy ember halt meg a jászkunok közül és nyolcz megszökött a hajdukból, de kettőt vason visszakisértek az ezredhez. Orczy ezredes, a mulasztásokat helyrehozandó, gyors menetelésben vezette katonáit s csak minden negyedik napot engedte nekik pihenőül.

Az ezred Königgrätzbe érve Lotharingiai Károly hg., illetőleg gr. Serbelloni parancsnoksága alá helyeztetett s részt vett az általa vezényelt ütközetekben. Ez ütközetekben aránylag nem sokat vesztett az ezred, de mégis annyit, hogy az év végén a fővezér elrendelte kiegészítését. Br. Orczynak Grosz-Raschitz-ból nov. 10-én kell jelentése szerint a nádor ezred 1015 emberéből okt. utolsó napjáig

Alkalmatlansága miatt elbocsáttatott	4
meghalt	7
elesett vagy fogságba jutott	148
elszökött	5
itélettel kivégeztetett	1
sebbel rokkant lett	5
az összes fogyatkozás	170 ember

Az 1015 ló közül kimustráltatott s agyonlövetett	22
a csatatéren maradt	178
alkalmatlan és rokkant	26
összesen	226

Ezeken kívül még a következő fölszerelések beszerzése vált elkerülhetetlenné, u. m. 464 karabély, 370 pisztoly, 215 kard, 416 pisztolytok, 208 nyeregszerszám; a sátrak valamennyien használhatatlanok, az élelmezési szekerek közül 3 jó, de hármat már nem lehet kijavítani, a szekereket vonó lovak közül 3 vénsége miatt használhatatlan. E szükségletek beszerzése és az ezred kiegészítése végett br. Orczy, Horváth Ferencz és Szuperany Demeter hadnagyokat, 1 őrmestert, 2 káplárt, 1 kovácsot, 1 nyer-

gest, 1 furirt és 84 közlegényt lovaik nélkül (unberitten) hazaküldte, a haditanácstól rendeletet eszközölvén ki részökre, hogy a magyar kanczellária hivatalos hatalmával támogassa az ezred kiegészítését.

A nádor Rohonczról deczember 21-én jelentette a királynőnek, hogy a kerületekben megtette az intézkedést, hogy mihelyst a hadkiegészítésre hazaküldött tisztek oda érkeznek, kívánságuknak mindenben tegyenek eleget. Siet azonban kijelenteni, hogy a jászkunok saját erejükből szerelvén föl az ezredet, tehetségük a mostani szűk viszonyok közt annyira ki van merülve, hogy a kiegészítés terheit alig bírják meg. A munkabiró, erőteljes férfinép a csatatéren tesz eleget hazafiúi kötelességének, a mezei és egyéb munkát jóformán az asszonyok végzik, azok viszik az adózás terhét. Egyébiránt pár nap mulva Pozsonyba utazik, oda rendelte a kerületi főkapitányt; ha vele tanácskozott, bővebb jelentést fog tehetni.

Ezt a jelentést be se várta a királynő; 1758. jan. 21-én a kanczelláriával ráíratott a nádorra, hogy elvárja mindenkor tanusított hű szolgálatkészségétől, hogy ezredének kiegészítéséről halogatás nélkül gondoskodik. Különösen jó lovakat és pedig $14^1/_2$ markosnál nem kisebbeket szerezzen. A költségek a kerületek rendes adójából fedezhetők, illetőleg abba betudhatók. Határnapul márcz. 8-ikát szabja meg.

Az ismételt parancsra, mely a hajdu városoknak is szólt, a nádor kiadta az utasítást, mely szerint az ezred kiegészítése eszköziendő volt. A dolog sürgőssége miatt nem lehetvén megvárni, míg a közgyűlés összeül, csak a kerületi kapitányokat hívja össze a főkapitány; ezekkel beszélje meg a módozatokat, melyek szerint a hiányok leghamarabb pótolhatók. A főkapitány értekezzék a hajduk kapitányával és állapitsák meg a hajduk részesedési arányát. Egyébként a ker. kapitányok és községi előljárok kövessék a hazaküldött katonatisztek utasításait s a mint sikeresebbnek vélik: vagy a községekre követendő hányad, vagy pedig verbunggal állítsák elő a legénységet, a mely 18-tól 40 éves lehet, de erős, hadifáradalmakat biró legyen. A lovak nemes fajtájuak, egészségesek, legalább $14^1/_2$ markosak legyenek; ha a kerületekben beszerezhetők nem volnának, vásárolhatják más vármegyékben is. A lovak

Pesten vagy Debreczenben állítandók szemlére; ha 30—40 ló van együtt, egy hadbiztosi tiszt kiküldését kérhetik. A bevált legénység és ló azonnal kincstári ellátásba vétetik s a kerületek felelőssége megszünik. A ruházat és fölszerelések elkészítése helybeli mesteremberekre is bizható, vigyázni kell azonban, hogy a szabványnak megfeleljenek. Az összes költségek a közadóból fedeztetvén, az előljárók számadást vezessenek s azok helyességét a sorozó tisztekkel igazoltassák. Ha a költségek az adóból ki nem telnének, a községek kölcsönt vehetnek föl, de az előljárók főgondja legyen, hogy az adósság mielőbb visszafizettessék.

Ez intézkedések megtétele után febr. 29-én jelenté a nádor a királynőnek, hogy ezredének kiegészítése folyamatban van s miután annak eszközlését az e czélból hazatért Orczy ezredes vette kezébe, reményli, hogy Almásy főkapitány hathatós közreműködésével sikerülni fog a királynő akaratát teljesíteni. Minthogy pedig az ezred őrnagya: Jankovics Miklós a mult évben lováról leesvén, egészsége annyira megromlott, hogy hadi szolgálatát eredményesen nem végezheti, ennélfogva elbocsáttatását kéri. Helyébe Pletrich Jánost, a Splényi ezred kapitányát ajánlja kinevezésre, a ki 17 évi tényleges katonai szolgálata alatt annyi jelét adta kiváló katonai képességének, hogy remélhetőleg az ezrednek dicsőségére fog válni.

A királynő márcz. 10-ki rendelettel Pletrichet csakugyan kinevezte őrnagygyá s utasította a haditanácsot, hogy kinevezési okmányát állítsa ki. Egyuttal újból sürgeti az ezred kiegészítésének mielőbbi befejezését. A nádor erre válaszolva márcz. 18-án jelenti, hogy a jászkunok az első szükségleti kimutatás szerint az őket terhelő résznek már eleget tettek, de az alatt az ezred mind emberben, mind lóban, mind fölszerelésben újabb veszteségeket szenvedett s most e hiányok pótlását is követelik. A hajdu városokban lassabban megy a dolog, különösen a mult évben beszerzett posztó miatt, mely a télen teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Orczy most oda utazott s közreműködésével talán sikerülni fog kivinni, hogy a transport rövid időn táborba indulhat. A dolog csakugyan annyira haladt, hogy Orczy ezredes és Almásy főkapitány a szemlét márcz. 28 án Jászberényben megtarthatták. Az eredmény váratlanul rosszul ütött ki. «Meg kell vallanom klmes Uram — írja Almásy a nádornak — eliszonyodtam, midőn a remunda lovakat

most megláttam, mivel a mely lovak elsőbben még in februario assentaltattak, jobb husban és statusban valának, mint most ennyi időre». Ennek oka az volt, hogy a lovak a katonák kezére adatván, nem viselték kellő gondjukat, hanem a helységbírák figyelmeztetése ellenére folyton nyargalóztak rajtok. Orczy szerint meg az az oka, hogy sok volt köztük a fiatal ló, melyet csak most fogtak abrakra, szénára; a tavaszi idő különben is megviseli a jószágot, aztán meg ide-oda, legutóbb is Debreczenbe hordozták őket assentatióra. E miatt csakugyan «marschra és hadi szolgálatra alkalmatlanok és hacsak még egy holnapig valahol haltot nem tesznek csak két forczirozott marchon is fele maródi lészen.» Azt javasolja tehát Orczy, hogy egyelőre az erősebbjét, mintegy 150-et, kellene táborba indítani. Jó volna, ha ezt a transportot Pletrich vezetné, de ha ő nem tehetné, Jankovicsra lesz kénytelen bizni. Ő maga addig nem mozdul a kerületekből, míg az összes hiányok pótolva nem lesznek. A legénységet a Jászkunság mind kiállította, összesen 97-et, tehát kevesebbet, mint kivántatott és pedig azért, mert az ellenség fogságából 30 katonát szabadon eresztettek. A hajdu városok 48 embert állítottak ki. Hiányzik még nehány puska, nyereg és nyeregbőr, miket Pesten fognak beszerezni; azonkívül az ezredes minden katona részére még muntlizsákot, fekete süveget és baltát is kiván. Mondurt 170-et készítettek, tehát 73-al többet; ezt a többletet a táborban levő katonaság hiányos ruházatának felújítására fogják fordítani. Legtöbb nehézséget okoz annak a 27 lónak az előteremtése, a melyet a haditanács csak legutóbb követel a kerületeken, a miből 17-et elvállaltak a jászkunok, pedig igazán nem tudják, hogy a mostani rossz lóállomány mellett honnan szerzik be. A főkapitánynak nagy fáradságról, költekezésről szóló ezen jelentését még meg se kapta a nádor, mikor a kanczelláriától újabb rendelet érkezett hozzá, hogy a mult évben fölszerelt ezrede ruházat és különösen köpönyeg dolgában annyira megfogyatkozott, hogy mielőbb 600 új köpönyegről kell gondoskodni. Minthogy pedig a katonaság rendes eltartásával amúgy is igen igénybevett hadikincstár ezt a körülbelől 5000 frtot igénylő költséget meg nem bírja, az a kerületek adójából fedezendő. Török András alezredes Kameniczból ápr. 21-én írván, hasonlókép arról panaszkodik, hogy az ezred annyira elrongyosodott, hogy félni

lehet, miszerint a szolgálattól elkedvetlenedik s «valami reménytelen következést okozhatna». Ő az ellátási számadást elkészítette s beterjesztette a hadi számvevőségnek; az abban kimutatott 12,000 frtnak ha csak a felét is kiadnák: mentét, köpönyeget, talán dolmányt is csináltathatna az ezred. Jó volna, ha Orczy ezredes Bécsbe menne s e dologban maga fáradozna s ha a pénzt kezéhez kapná a mondur elkészítéséről is intézkednék.

Azonban Orczy még mindig az ezred kiegészítésével bajlódott. Várta Pletrich őrnagyot, hogy jelentkezvén, véle az egyik transportot útnak indíthassa. Azonban Pletrich, jól lehet kinevezését megkapta, de nem kapta meg a fölmentést a Splényi-ezredtől. A hadparancsnokság Vág-Ujhelyre vezényelte, hogy ott 242 lengyel lovat vegyen át. Az átvétel sokáig késett s bár kétszer is megsürgette fölmentését a Splényi-ezrednél viselt állásától, mégis ápr. 22-ig nem jelentkezhetett Jászberényben.

Míg idehaza az ezred kiegészítése folyt, a táborban maradottak a csatamezőkön teljesítették hazafiúi kötelességüket. Hol jártak, mit műveltek? adatok hiányában lépésről lépésre nem kísérhetjük őket. A tisztikar küldött ugyan értesítéseket a nádornak, de azok vagy elkallódtak vagy a Batthyány-család levéltárában lappanganak. Mi itt csak a hivatalos iratokra támaszkodhatunk s még egy pár magánlevélre. A legkorábbi ezek közt Kövesdy Pál kapitánynak Allendorfból (Hessiában) 1758. márcz. 10-ről keltezett levele. Mentegeti magát, hogy eddig is nem udvarolhatott a nádornak csekély irásával, de «a szolgálat nagy volt rajtuk, úgy annyira, hogy egész télen a franczia ármádát bedeckoltuk, mostanában a tek. regimentünk Prussiából ide Hessiába masérozott, mivel a franczia armada mind Hannoveriából, mind Hessiából Kasli nevű városhoz huzza magát; mink pediglen a retirádát tartjuk. Némely prussus kuruczok és gyalogság conjungálta magát Hannoverrel; mennyi lehet, nem tudhatom. A francziák közül ezen a télen sokan meghaltak; ha ugyancsak úgy fogják magokat viselni, mint a mult őszszel, kit Isten ne adja, bennünket is ugyan megrongálhatnának».

Az ezred törzse márcz.—jun. hónapokban Kameniczban állomásozott. Innen irogatott a nádornak Török András alezredes, az ezred egyik legvitézebb katonája, a ki szigorú fegyelemmel, de egy-

szersmind atyai jóindulattal kormányozta az ezredes távollétében katonáit. Minden törekvése arra irányult, hogy ezrede mind értelmességére, mind vitézségére, mind külső megjelenésére kivívja feletteseinek elismerését. Szégyenkezve jelenti egyszer a nádornak, hogy «a generálisság parancsolatjából egynehány tiszteink kikomandiroztattak, melyek közül Dévay László úr vigyázatlansága miatt öt közemberrel együtt elfogattattak; hadnagy Katona uram pedigen kötelességét teljességgel véghez nem vitte, de mellette egy káplár tíz emberrel poszton lévén, huzásokat-vonásokat tettek és excessusokért mindezeknek, úgy az említett két tisztnek a generalisság processust parancsolt formálni. Klmes Uram! most tetszik ki, mit tészen az, a midőn a főtiszt és altiszt tudatlan és minden szigorral kötelességében nem oktatja és ahhoz keményen nem fogja az ember; eddig könnyebb volt más regimentekkel keverve szolgálni, de most magánosan lévén, tetszik ki, mit tudunk s mint viseljük magunkat.» Ő mindenkép rajta van, hogy katonái szigorú fegyelem alatt áljanak. «Nem nyugszom addig, míg ezen csorbákat ki nem törlik, kihez annyival nagyobb reménységem, minthogy engedelmességük és kedvük nevelkedik!» És az engedelmességet — igen tapintatosan — nem egyedül szigorúsággal igyekezett az alezredes nevelni, hanem a jó szolgálat megjutalmazásával is. «Istennek hála nagy disciplina alá fogtam őket, írja ápr. 21-én, mellette a szolgálathoz is kedvet nyújtottam, minthogy az eddig és e télen comandóban lévő katonáknak a comandérozó feldmarschaltól kinek-kinek három forintot exoperaltam, e miatt a többi is nagy ösztönt kapott.»

Török András jeles katonai képessége nem maradt titok felettes hatósága előtt. 1758. máj. 27-én a haditanács arról értesíti a nádort, mint ezredtulajdonost, hogy Török huszár alezredest «in Ansehung seiner mit unermüdetem Eifer und Treue geleisteten guten Kriegsdiensten, dabei jedesmal erwiesenen Tapferkeit, besitzenden Kriegserfahrenheit und anderen aufhabend-lobwürdigen Eigenschaft, dann von dem Herrn Feldmarschallen Grafen von Daun eingelangten Vorwort» — másodezredessé nevezte ki ő felsége.

Török előléptetését egyéb változások követték a tisztikarban. Helyébe Pletrich János őrnagy neveztetett ki alezredessé. Az ekként

megürült őrnagyságra első sorban Csanády Sámuelt hozta javaslatba a nádor, kedveskedni akarván ezzel a hajduknak, a kik jelentékeny áldozattal járultak a nádor ezredhez s a kik saját honfijok kitüntetésében áldozatkészségük elismerését látták volna. A királynő azonban a másodsorban ajánlott Gvadagni József grófot, a Baranyai huszárezred kapitányát nevezte ki. Nem járult hozzá a királynő a nádor azon fölterjesztéséhez, hogy miután egy ezredben két parancsnok fölösleges, br. Orczy Lőrinczet, a ki az ezred felállítása és szervezése körül elvitázhatatlan szolgálatot tett s mint katona is, főleg a berlini expeditióban kitüntette magát, vezérőrnagyi czímmel jutalmazza meg Még ugyanez évben az a változás volt a tisztikarban, hogy a nádor Hellebronth Antalt, az Eszterházy József huszárezredének főhadnagyát kapitánynyá, ifj. Jankovics Józsefet főhadnagygyá, Talafusz János és Horváth György zászlótartókat hadnagyokká, Boda Ferenczet zászlótartóvá nevezte ki, illetőleg léptette elő.

Említettük, hogy a haditanács 600 új köpönyeg elkészíttetését rendelte el; a mihez ez évben még az ellenség fogságából teljesen lerongyolva kiszabadult 117 katonának teljes fölszerelése járult. Egy-egy katona teljes fölszerelésének költsége 64 frt 44½ krban állapíttatott meg.

Mindezen szükségletek annyi pénzt igényeltek, hogy azt a teljesen kimerült kerületek meg nem birhatták; adójukba se volt beszámítható, mert azt az előbbeni fölszerelések nemcsak kimeritették, hanem a még ezután esedékes részletet is igénybe vették. Ily körülmények közt a nádor azt kérte ő felségétől, hogy a szabványszerű fölszerelési költségek a közpénztárból fedeztessenek; pisztolyokkal pedig, minthogy azok idehaza be nem szerezhetők, a hadiszertár lássa el a huszárokat. E kérelem következtében a haditanács sept. 28-án 6000 frtot utalványozott a fölszerelésekre, okt. 8-án pedig a pisztolyok és catapulták iránt is a kivánt határozatot nyerte a nádor.

A köpönyegek és fölszerelések előállításával Herpai Mihály kiskun kapitányt bízta meg a nádor, a ki feladatának a súlyos viszonyokhoz mérten elég gyorsan megfelelt. A szükséges dolgokat jobbára pesti mesteremberekkel készítette s nov. 4-én már azt jelenthette, hogy a 600 köpönyeget és 117 ember mundurját és a lószer-

számokat elküdte a táborba, csak a kardok nem készülhettek el, mert tetszése szerint való vasat nem kaphattak a csiszárok.

A hiányok pótlásával még el se készültek jóformán a kerületek, midőn Török ezredes jelentette a haditanácsnak, hogy a nádor ezred az 1758. évi hadjáratban 149 embert és 221 lovat veszített; tehát annak kiegészítése iránt a szükséges rendelkezést tegye meg. A haditanács 1759 jan. 27-én írt e tárgyban a nádornak, mit a királynő febr. 20-án megismételt s a felmerülő költségek fedezeti forrásául ismét a kerületek és hajdu városok adóját jelölte ki, egyszersmind rendelkezett a megfelelő katonai személyzetnek a hadkiegészítés helyére és vezetésére kirendelése iránt. Hogy pedig a munka gyorsítását biztosítsa, br. Orczyt 1500 frt évi fizetéssel vezérőrnagygyá léptette elő s az ezred valóságos parancsnokává Török ezredest nevezte ki.

A nádor hálás köszönettel vette a királynőnek a kinevezéssel tanusított kegyét s legjobb igyekezetét ajánlotta az ezred kiegészítésének végrehajtására. Sikerült is rá birnia a jászkunokat és hajdukat, hogy ámbár ez évi adójokat a terményeknek hadi czélokra való vásárlása és azoknak az ország fel- es alvidéki vármegyéiből való fuvarozása jó részben fölemésztette, azon felül még 10,000 frt kölcsönt vettek föl, hogy azzal a megürült királyi kincstáron segítsenek, azok az új terhet mégis elvállalták. Legnagyobb nehézséget a lovak beszerzése okozott, nemcsak azért, mert az ezredparancsnok 221 ló helyett most már 275-öt követel, hanem azért is, mert 15 markos lovat — holott tavaly $14^1/_2$ markos kivántatott — az alföldön igen nehéz kapni. Engedélyt kért tehát a nádor, hogy a kerületekből ki nem telő lószükségletet akár szerződéses szállítóval, akár az ujonczozó tisztek által szereztesse be az ország alkalmas vidékein, miként az más ezredeknek meg van engedve. Az is egyik nehézség volt, hogy ugyanakkor más három ezred — a császári, az Eszterházy Miklós és Hallerezred — szintén a Jászkunságban verbuvált. Ezen ezredeknek más vidékre való rendelése tehát mulhatatlanul szükséges.

A királynő ápr. 30-án akként rendelkezett, hogy a huszárezredek kiegészítésére korábban beszerzett tartalék kincstári lovakból a mennyi szükséges, illetőleg a mennyi telik, a nádor ezrednek engedtessék által, a kerületek adójába betudandó 75 frt regulamen-

taris árban. Máj. 17-én pedig a haditanács arról értesítette a nádort, hogy a jászkun kerületekben verbuváló ezredek más vármegyébe helyeztettek át.

Míg ezek történtek idehaza, azalatt az ezred a csatatéren derekas munkát végzett. Török András óbester ápr. 27-én Velchauból azt írja a nádornak, hogy sok volna tett útjainkat és szolgálatinkat leírni; «csudálkozásra méltó vala mennyire exponalta magát a nemes regiment és ha ámbár igen kevesen voltunk is, Isten ő szent fölsége kegyelme által még az ellenség előtt is nagy renomet szereztünk magunknak; ebben az alkalmatosságban zászlótartó Mészáros a Kunságból nagyon distingválta magát, azonnal is Erdős hadnagy helyébe hadnagynak publikáltattam, kapitány Csanády Ferencz uram helyébe Tardy uramat és ő klme helyett Sárossy uramat ... Dosa kapitány uram és Szoporányi uram sebben rabbá estek 3 káplárral és 16 emberrel; a tisztjeink fogynak, vagy két nemes ifjakra lészen szükségünk ...»

Hol és mikor volt ez az ütközet? azt nem irja az óbester úr, bizonyosan túlóvatosságból, számítván arra az eshetőségre, hogy levele — mint már többször történt — az ellenség kezébe kerül. Annyi bizonyos, hogy az ezred sok kárt szenvedett emberekben úgy, mint lovakban. A királynő 1759. máj. 21-én azt irja a nádornak, hogy újabban 336 lónak a hiánya tapasztaltatott. Kérdi: hány lovat szereztek be már a kerületek s még mennyit remélhetnek beszerezhetni? hogy esetleg vagy Magyar- vagy Csehországban a kincstár terhére gondoskodjanak lovakról.

Még nagyobb meglepetést szerzett a nov. 19-ki leirat, mely szerint, hogy a már negyedik éve húzódó háborút annál nyomatékosabban lehessen befejezéséhez siettetni, a hadvezérlet akként határozott, hogy a huszárezredek az eddigi 1000 főről 1500-ra emeltessenek, még pedig legkésőbb a jövő ev február végéig. Hogy a lovakat könnyebben beszerezhessék, Simon Lázár nevű szállitóval oly szerződés köttetett, hogy a mennyiben elegendő 15 markos ló nem találtatnék a kerületekben és a hajdu városokban, a hiányzók beszerzéséről a szerződő kereskedő tartozik gondoskodni, természetesen a kerületek költségén.

Képzelhető, hogy ez a rendelet nagy aggodalmat támasztott. A legyőzhetetlen nehézségeket a nádor sietett feltárni a ki-

rálynő előtt. A közfeljajdulásnak meg volt az eredménye. Az uralkodó akként határozott, hogy az ezredek csak 200 fővel szaporíttassanak, vagyis minden ezred, a tisztikaron kívül, 12 századból álljon. Ezenkívül a jászkunok és hajduk irányában még azt a kedvezést is tette a királynő, hogy javaslatot készíttetett, mely vármegye jövedelméből lehetne könnyíteni a jászkunok és hajduk terhén? A helytartótanács Vas vármegyét ajánlotta, melynek a főispánja szintén a nádor volt, s a királynő annak az adójából csakugyan 36,000 frtot utalt át a nádor ezred ló-beszerzésére.

Még ennyi engedmény mellett is roppant fáradsággal járt a követelményeknek eleget tenni. Most is a jó ló beszerzése volt a legnehezebb dolog. Az ujonczozásra haza rendelt Csanády kapitány szigorúan ragaszkodott utasításához és nem volt rá bírható a legkisebb elnézésre sem. Pl. a Nagy-Kunság által előállított 32 remondából csak négyet fogadott el. A hadbiztosság szintén akadékoskodott; a nagy bajjal és költséggel összeszerzett 100 jeles lóból — mint a nádor panaszolja — egyedül a mértéknek kevés fogyatkozása miatt alig tíz vagy tizenkettő acceptáltatott. Pedig az elöljáróság valóságos hajtóvadászatot tartott országszerte a jó lovakra s nagy árakat volt kénytelen fizetni, holott a 15 markos lovat csak 60 frt, a $14^1/_2$ markosat 50 frt regulamentaris árban számította be a katonai kincstár.

Mindazáltal ápr. 3-án már azt jelenthette a nádor a királynőnek, hogy a kivánt 304 katona és 372 ló együtt van; fölszerelésükben van ugyan még itt-ott hiány, de egy 130 emberből álló szállítmány a napokban útnak indulhat. Kéri azonban a királynőt, hogy a lovak szabványárát legalább 10—10 frttal emelje föl, hogy azok a szegény emberek ne szenvedjenek oly tulságos kárt. A királynő helyt adott e kérésnek azzal a különbséggel, hogy a 15 markos vagy annál kisebb lóért vegyesen darabonként 60 frtot állapított meg.

Ha bent az országban kezdett a hadjárat mind terhesebb és unottabb lenni s általánossá vált a béke utáni óhaj, nem kevésbbé unta a dolgot már a hadsereg is; különösen azok az ezredek, melyek — mint a nádor huszárezred is — nem volt állandó, hanem csak veszedelem idején ültek fel, s a haza határán kívüli szolgálatra, különösen huzamosabb ideig, törvény szerint nem is

voltak kényszeríthetők. Ezen ezredek elkedvetlenedését még inkább fokozta az, hogy noha rendeletileg az állandó ezredekkel egyenlő elbánásban, tisztességben kellett részesülniök, mégis a hadvezénylet az állandó ezredekkel szemben éreztetőleg mellőzte őket s noha az ütközetekben helyöket vitézül megállották s a hadjárat fáradalmaiból részüket épúgy kivették, érdemeiket mégis kénytelenkelletlen ismerték el és vonakodva honorálták. Ez a tapasztalat elkeserítette, demoralizálta a nádor huszárezredet is. «Már majd mind magam, úgy a nemes regiment, de más alattam valók is kidülnek a szolgálat terhe miatt; magát Exciadat alázatosan birálom: mi hasznunk, mi reménységünk ennyi hasznos szolgálatok után? Én részemről teljességgel eltökélettem, nyavalyás sorsom miatt is, hogy október végén a hadi szolgálatot leteszem. Már 23 esztendeje elmult, hogy fölséges asszonyunkat szolgálom; én ez idő alatt inkább a magam kevesét költöttem, hogy sem magamnak legkisebbet is gyűjthettem volna; ma-holnap teljeséggel koldusságra köllene jutnom, ha hívséges szolgálatait az ember meggondolja s annak jutalmával összekapcsolja». Így ír Komotauból 1762. aug. 7-én Török András az óbester. Ez a panaszos hang meg-megújul későbbi leveleiben is. Annál nagyobb az öröme, ha ezrede érdemeinek elismeréséről értesítheti a nádort; így mikor a fölséges bellicum Dvornik hadnagyot vitézi viselése miatt főhadnagygyá, Ottmány «estander führer»-t hadnagygyá léptette elő. Büszkeséggel közli a nádorral azt a specificatiót, melyet az ezrednek a háború folyamán tanusított viselkedéséről a királynő számára összeállított. Megláthatja abból mindenki, hogy a nádor huszárezred becsülettel teljesítette a haza, a királynő és a nádor iránti kötelességét. Az 1762 decz. havában készült kimutatás a következő érdekes adatokat tartalmazza:

Év	A csatában elesett		Sebeiben meghalt		Mint rokkant elbocsátatott		Az ellenség fogságába jutott		Elveszett		Hihetőleg megsökött	Hihetőleg hadi fogoly lett			Hadi jelvényeket hódított	
	főtiszt	őrmest. lefelé	főtiszt	őrmest. lefelé	főtiszt	őrmest. lefelé	főtiszt	őrmest. lefelé	főtiszt	őrmest. lefelé	őrmest. lefelé	törzstiszt	főtiszt	őrmest. lefelé	ágyu	zászló
1757	—	15	—	4	—	8	—	55	—	7	9	2	5	365	—	1
1758	—	6	—	15	2	81	2	62	—	4	16	—	2	305	—	—
1759	3	14	—	23	4	55	3	54	—	9	18	—	14	620	2	3
1760	2	6	—	8	1	36	2	63	—	3	19	1	5	321	2	—
1761	—	8	—	7	—	20	1	107	—	3	21	1	5	445	—	—
1762	1	26	—	13	—	23	—	59	—	8	17	4	55	1321	5	9
összesen	6	75	—	70	7	223	8	400	—	34	110	8	86	3377	9	13
	81		70		230		408		34		110	3471			—	—

Azután felsorolja az ezred által 1762-ben végbevitt haditényeket, u. m. február 8-án Pegau mellett a braunschweigi granatos zászlóaljat, február 12-én Grimánál a Labadi szabad zászlóaljat, márcz. 13-án Grettennél 2 svadrony Platten dragonyost, ápr. 2-án Klein Pösa-nál Lipcsétől nem messze 2 svadrony Finkenstein dragonyost, jun. 16-án Minchenfreinál, Freiberg közelében, a Kleist-féle szabad dragonyosok egy egész svadronyát, sept. 27-én Neuhausennél a Kleist-féle horvát szabad zászlóaljat teljesen levágta vagy foglyul ejtette, okt. 15-én Brandaunál az egész Salmut gránátos regimentet két zászlóalj részben levágta s az utolsó emberig foglyul ejtette.

A kimutatásból láthatólag az 1762. év volt a tevékenységben, de a veszteségben is leggazdagabb. Az év végén 121 emberrel kellett az ezredet kiegészíteni. Ennek eszközlésével Hellebronth Antal kapitány bízatott meg s küldetett haza a kerületekbe.

Ez volt az utolsó áldozat, a mit a jászkun kerületeknek és hajdu városoknak meg kellett hozniok. Mikor 1763. febr. végén Hellebronth kapitány 100 ujonczot br. Szobek Antal hadnagygyal a táborba akart indítani, kapta a főhadbiztosság parancsát, hogy a béke febr. 15-én Hubertsburgban megköttetvén, bocsássa haza az ujonczokat és a további katonafogadást szüntesse be. A béke híre

az ezredet Klösterleben érte. Ide érkezett febr. 22-én a főparancsnokság rendelete, hogy a posztok Szászországból visszavonandók s az ezred útrakészen legyen. A márcz. 2-án kelt rendelet már meg is határozza, hogy az ezred Csaszlauba masirozzon. Az elvonulás vezetése Pletrich János alezredesre hárult. Az ezredest, Török Andrást a békekötéssel egyidejüleg tábornokká léptette elő a királynő. Nosza megindult az üresedésbe jutott állásért a verseny. Erre legjogosabban Pletrich alezredes tarthatott igényt, a ki 22 esztendei kifogástalan szolgálatával, miből 6 évet mint a nádor ezred alezredese töltött el, Daun tábornagy elismerését is kivívta, három halálos sebe pedig vitézségét bizonyitotta.

A várva várt békekötésen csak az ideiglenes ezredeknek azok a tisztjei szomorodtak el, a kik életüket a katonai pályának szentelték, azon már éveket töltöttek el s most az előtt a veszély előtt találták magukat, hogy az ezred feloszlattatván, ők is elbocsáttatnak. A nádor huszárezredben is több ilyen tiszt volt. Ezek némelyike, mint pl. Pletrich, Gvadagni, Hellebronth a háboru kitörése előtt állandó ezredekben szolgáltak s azokból a nádor kecsegtető igéreteire a gyorsabb előhaladás reményében léptek át a nádor ezredbe. Ezek természetesen kétségbeesett hangú levelekkel ostromolták az ezredtulajdonost, hogy ne engedje feloszlatni az ezredet vagy pedig gondoskodjék jövőjükről. Az ezred fenmaradása felől egyelőre nyugodtak lehettek. Márczius elején már megnyugtatta őket a haditanács, hogy a regiment az új systema szerint hat svadronyra formáltatik, a districtualis emberek, a kik tovább nem akarnak szolgálni, hazabocsáttatnak. Az új terv szerint a törzskar 13 emberből fog állani, u. m. az ezredtulajdonos, ezredparancsnok, alezredes, őrnagy, káplán, szállásmester, hadbíró, ezredsebész, egy hadnagy mint főhadsegéd, alhadsegéd, dobos, nyerges és porkoláb. Egy-egy rendes svadrony 129 emberből áll és pedig 1 kapitányból, 1 alkapitányból, 2 főhadnagyból, 2 hadnagyból, 2 őrmesterből, 1 zászlótartóból, 1 irnokból, 1 trombitásból, 1 kovácsból, 8 káplárból és 108 közlegényből. Az ezred által igényelt személyi kiadás havonként 9189 frt 45 kr, egész évre 110,277 frtot tesz ki.

Az ezred megmaradásával megnyugtatott tisztikart újabban az a hir aggasztotta, hogy a nádor nem akar az ezred tulajdonosának megmaradni. A tulajdonos változásával tetemes személyi

változásoktól féltek. Végre is testületileg, még Grosz-Mezeritzből írásban fölkérték a nádort, hogy maradjon továbbra is élükön s a küszöbön álló előléptetésnél ne tegyen elibök idegen tisztet, mint nehány esetben már sajnosan történt. A hajdu városok pedig 1763. ápr. 12-én tartott közgyűlésökön arra emlékeztették a nádort, hogy ők az ezredbe a felállításkor 400 embert adtak, a későbbi kiegészítések terhét évenként aránylagosan viselték, legyen tehát tekintettel az ő igényeikre s ifj. Csanády Sámuel kapitányt nevezze ki őrnagynak, már csak az apja érdemeiért is, a ki mint a hajduvárosok kapitánya kiváló buzgóságot fejtett ki az ezred érdekében. Ezt kérni a helytartótanács 1756. nov. 26-ki rendelete alapján joguk is, mert az megengedte nekik, hogy az ezred tisztikarába hármat ajánlhassanak.

Üresedésről, illetőleg a Török ezredes eltávozásával bekövetkezett előléptetésekről azonban egyelőre szó se lehetett. Még az se volt biztos: mi történik az ezreddel? Egyelőre csak annyit tudtak, hogy a béke helyre állván, az ezredek helyőrségekbe fognak szétosztatni. Híre futamodott, hogy a nádor ezred haza tér és Bereg, Ugocsa, Szatmár és Mármaros megyékben fog elszállásoltatni. Ennek ugyan nem örült a tisztikar. «Minekutána minden embertől hallom — írja Pletrich 1763. márcz. 9-én — hogy Mármaros és Bereg megyék igen alkalmatlanok legyenek a nagy sár és vizek miatt, alázatosan esedezünk közönségesen Exciadnál, méltóztassék részünkre más nemes vármegyéket klmesen resolváltatni.» A dolgon azonban már változtatni nem lehetett. Minekutána Naundorf altábornagy és Egermann főhadbiztos az ezredet Grosz-Mezeritzben megszemlélték s az új systema szerint átalakították, útnak indították hazafelé. Ápr. 8-án Brünn mellett pihentek, 14-én Szakolczára kellett érniök, hogy onnan Szatmár vármegyének vegyék útjokat. A szállászcsináló előcsapat Hellebronth kapitány vezetése alatt ápr. 17-én már megérkezett Nagy-Károlyba. Röviddel rá Pletrich is berukkolt az ezreddel és törzskarával Szatmár városában helyezkedett el. A mitől Pletrich félt, hogy a vidék nem lesz a legénység inyére, nem sokára bekövetkezett. Nov. 12-én arról a szomorú dologról értesíti a nádort, hogy a «desertatiónak mirigye már regimentünkbe is bejött». Az az oka, hogy rossz a kvártély, szegény a földnépe, «legkevesebbet ingyen nem adnak a katoná-

nak». «Isten mentett volna meg bennünket ezen ország tájától — kiált fel — jobb volna, ha most is külső országokban volnánk». Pletrich elégedetlenségét az is növelte, hogy azon a messze eső vidéken nem sokat mozgolódhatott ezredessé kinevezésében, s csak kerülő utakon jött tudomására, hogy Grevent, a Baranyay-ezred címzetes ezredesét Bécsben nagyon portálják, hogy a gárdista Niczkyt is emlegetik ezredesül, hogy gr. Pálffy Rudolf az ezredében szolgáló Komjáthy alezredest ajánlja a nádornak, Hadik tábornagy meg bizonyos Semseyt pártfogol az udvarnál.

De a nádor az előléptetések dolgában mindaddig nem akart intézkedni, míg ezrede sorsa végleg el nem dől. Ő ugyanis megtette a lépéseket az iránt, hogy az ezred állandósittassék. A királynő elé terjesztett emlékiratában kifejti, hogy jóllehet a jászkun kerületek és a hajdu városok, miként az ország nemesei is, csak országos fölkelés esetén tartoznak táborba szállani és a hazát fegyverrel védelmezni, mégis midőn a királynő trónját oly nagy veszedelem fenyegette, a nádor felszólítására saját költségükön egy egész ezredet állítottak ki s azt nemcsak lóval, ruhával, hanem mindenféle hadi fölszereléssel ellátták. Ez közel 100,000 frtjába került a kerületeknek és a hajduknak, a mely pénz nagy részét nyomasztó kölcsönre vették fel s azzal most is tartoznak. De nagy áldozatkészséggel a hosszú háboru folyamán fenn is tartották az ezredet, évenként kiegészítvén a fölmerült hiányokat, úgy hogy az most is a legjobb karban van s tisztikara bármely ezred tisztikarával kiállotta úgy a csatamezőn, mint idehaza bátran kiállja a versenyt. Most, hogy a béke megköttetett, az ezred jövője a teljes bizonytalanság előtt áll. Mint insurrectionalis jellegű ezredet most már föl kellene oszlatni, hogy a megmaradt lovakból, ruházatból, fölszerelésből a fölmerült kiadások egy része megtérüljön. Ámde akkor mi történik a tisztekkel, kiknek egynémelyike más, rendes ezredekből lépett át? Az a haszon, a mi a megmaradt fölszerelésekből a kerületek és hajduk pénztárába visszafolyna, nem áll arányban azzal a kárral, a mi az ezred feloszlatásával járna. S arról a haszonról mind a jászkunok, mind a hajduk kész örömest lemondanak, ha biztosítást nyernek arról, hogy az ő további megterheltetésük nélkül állandósíttatni fog az ezred. Tagadhatatlan az is, hogy nagyban növelné a nádori méltóság tekintélyét és fényét, ha

a nádor ezredtulajdonos lehetne. Az 1555:I és 1613:IV t.-cz. szerint a nádor az összes katonaság feje s tőle függenek a kapitányok és csapatparancsnokok. E törvény mindjárt foganatosítható lesz, ha ez az ezred akként állandósíttatik, hogy azt sohase lehessen elszakítani a nádori méltóságtól, mert akkor nem állhat be az a visszásság, hogy a nádor hadügyi dolgokban egy-egy idegen hadtestparancsnoktól függeni kénytelen.

Mi történt tovább ebben a dologban? annak vizsgálata nem tartozik mostani tárgyunkhoz. Annyi köztudomású, hogy Batthyányi gr. czélját érte, a nádor huszárezred állandósíttatott s az később is dicséretes buzgósággal működött közre a magyar huszárság jó hírnevének gyarapításán.

Végül még a hétéves háboru folyamán a nádor huszárezredben szolgált tisztek névsorát kisértem meg összeállitani, a mint azt az iratokból összeböngésznem sikerült:

Ezredes: Br. Orczy Lőrincz, Török András.

Alezredes: Török András, Pletrich János.

Őrnagy: Pletrich János, Jankovics Miklós, gr. Gvadagni József.

Kapitány: (Rittmeister und Kapitain): Csanády Sámuel, Dévay Pál, Dósa Gergely (fogságba esett), Graff Ignácz, Hellebronth Antal, Herpay Mihály (kis ideig), Jankovics József, Katona Sámuel (fogságba esett), Kövesdy Pál, Majthényi János, Mészáros, Sárosy Mihály, gr. Széchenyi Ignácz, Talafusz János, Tardy, Török József.

Főhadnagy: Bagosy József, Boda Ferencz, Dvornik, Finger Ferencz, Fodor, Kaszap Pál, Mikovinyi Antal, Szilágyi György.

Hadnagy: Dull László (fogságba esett), Erdős, Fehér Mihály, Heinrich András, br. Horeczky Lipót, Horváth György, Magyari Antal (elfogatott), Ottmann, Paksy Ignácz, Papp Zsigmond, br. Szobek Antal, Szoporany Demeter (foglyul esett), Unrein Mihály.

Dr. ILLÉSSY JÁNOS.

TÁRCZA.

ÉLJEN A KIRÁLY!

Az *1897-ik évi szeptember hó 25-ikén* Ő császári és apostoli királyi Felsége I. Ferencz József a következő legkegyelmesebb kéziratot bocsátotta ki:

Kedves Báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székes-fővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost diszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiváló alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző térein kitüntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a czélra, hogy a keresztény vallásért vértanuságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyady János és Zrinyi Miklós, a haza és a kereszténység hős bajnokait, Pálffy János gróf, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király Névtelen jegyzőjét, Verbőczy István Magyarország nagyhirű jogtudósát és annak népszerű lantosát, Tinódy Sebestyént ábrázoló szob-

rok készíttessenek és megbizom Önt ezen elhatározásomnak végrehajtásával.

Budapest, 1897. szeptember 25.

Ferencz József s. k. *Bánffy báró* s. k.

Viharos lelkesedést keltett úgy a fővárosban, mint az országban Ő Felsége ez elhatározása s szerte hangzott széles e hazában a kiáltás:

Éljen a király!

Eltekintve a legfelsőbb elhatározás politikai fontosságától, mely kapcsolatban azon ténynyel, hogy a német császár és román király Budapesten történt fogadásával Budapest királyi fő- és székvárossá fölavattatott, a német császár Ő Felsége pohárköszöntőjével stb. e királyi elhatározás beláthatatlan horderejű; a magyar nemzetet kiváltképen az lelkesítette, hogy a király a magyar történelem nagy alakjait a szoboremelés elrendelése által megtisztelvén, ezzel magát a nemzetet tisztelte meg, s a magyar nemzet iránt érzett szeretetének, bizalmának újabb jelét adta.

A magyar nemzet, a magyar nép különben is rajongva szeretett királyának e nemes, valóban fejedelmi elhatározását örömtelt szívvel és mély hálával fogadta, mint egy újabb kapcsot, mely a király és a nemzet szívét még szorosabban összefűzi, s a királyi szeretet és bizalom ez újabb megnyilvánulásában zálogát látja a magyar nemzet jövőjének, mely a legnagyobb magyar látnoki mondása szerint még fényesebb lesz, mint valaha volt.

Mi pedig, a magyar történelem barátai, munkásai, dobogó szívvel gondolunk ama közel jövőre, a mikor szeretett fővárosunk köztereit történelmünk nagy alakjainak szobrai fogják ékesíteni; a magyar főváros magyarságát ezek fogják leginkább kiemelni, s gyermekeinknek, valamint a szép fővárosba tóduló idegeneknek büszkén fogjuk nagyjaink alakjait mutogatni, s magyarázni, hogy a magyar nemzet sorsát, boldogságát e nagy férfiak miként mozdították elő.

Reméljük azt is, hogy a mint a király a nemzet nagyjait szoborral tiszteli meg, a nemzet sem fog késni nagy királyait megörökíteni; Szt. István, a legelső magyar király már készülő szobrát követni fogják Árpád, a honalapító, Szt. László, a hiterősítő, IV. Béla, az újjászervező, Nagy Lajos, a világbíró, Mátyás, az igazságos, I. Lipót, a hont visszafoglaló, Mária Terézia, a jóságos, végül pedig I. Ferencz József, a legszeretettebb király szobrai, valamint azon nagy hősök és államférfiak kép-

másai, kik a nemzet szívéhez közel állottak, annak dicsőségét, boldogságát előmozdították.

Boldog a magyar nemzet, hogy a kezdeményező lépést az erre leghivatottabb, a király tette meg, s így könnyen érthető, hogy a fejedelmi elhatározás milliók szívéből csak egy kiáltást fakasztott:

Éljen a király!

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Egy császári követség a portához 1564—1565-ben. A szerencsétlen török háborúk, mint az köztudomású, a német-római császárt a portának adandó adók fizetésére és ajándékok küldésére kötelezték.

1564-ben I. Ferdinánd egy német és magyar urakból összeállított követséget akart ajándékokkal Konstantinápolyba Szulejmán szultánhoz küldeni.

E követségről egy *Seuper* nevezetű embertől napló maradt fönn, mely sok érdemesebb dolgot tartalmaz, s melyet kivonatosan ismertetni akarunk.[1])

A császár a követség tagjaiul a következőket jelölte ki: *Cserna Mihályt*, kit Csernovitsnak is neveztek; apja dalmát, anyja pedig görög volt. Konstantinápolyban született és ifjúkorát Törökországban élte. Később velenczei szolgálatba lépett, mint dragomán a portánál. Ezután Bécsben tünik fel, hol Delvin (Delphin) érsek-nunciusnál hosszabb időn át mint hirszerző szolgált. A császárnak az érsek ajánlotta őt, mint követnek igen alkalmas egyéniséget.

A második követ magyar ember, *Csurday Albán György* volt, ki finom tudós ember vala. E mellé lőn a naplóíró is beosztva, hogy adandó esetekben (mint irnok) hasznát vehesse.

A harmadik szintén magyar volt, *Csaby Ákos* komáromi vicekapitány.

Ezek az utazások, ámbár igen megtisztelők és tanulságosak is voltak az erre kirendeltekre nézve, az akkori időkben nem voltak kéjutazások, sőt magának az utazásnak viszontagságaitól eltekintve, még a résztvevők jószágaira, szabadságára és életére nézve is nagyon vesze-

[1]) Cs. és kir. udvari levéltár kéziratgyűjteménye, Codex, 9026 pag. 30 és tovább.

delmesek valának, mint azt későbbi vagy korábbi példák elég gyakran igazolták is.

A következő sorokban meglátjuk, hogy az adott feladat keresztülvitele mennyi időveszteséggel, akadályokkal és egyéb nehézségekkel járt, melyek különösen abban gyökereztek, hogy Ferdinánd császár az ajándékok megadása *mellett*, Miksa király azonban *ellene* volt. Ez utóbbinak véleménye aztán a császárnak julius 25-én történt halála után még határozottabban lépett előtérbe, miáltal a küldöttség elindulása egész november 15-éig húzódott el.

A diplomácziai küldetés bevezetésére tett előkészületek megismerésére, a Bécs és Buda között és vice versa tett ide oda utazgatásokat, melyek négy hónapon át tartottak, röviden fogjuk elősorolni.

«Midőn a küldöttség kocsikkal és egyéb szükségletekkel ellátva Ő Felsége a császár által el lőn bocsátva, Csurday Albán György, kihez én (Seuper), mint már korábban említettem, beosztva voltam, utasíttatott, hogy kiséretével és két kocsival Budára előre menjen, hogy az ottani pasával némely ügyeket megbeszéljen.

A küldöttség többi tagjai csak nehány nappal később keltek útra Komárom felé, hol a magukkal hozott ajándékokat a várban kellett megőrizniök és a további utasításokat és parancsokat, melyek majd felsőbb helyről fognak jönni, bevárniok kellett.

Mi *1564 junius utolsó napján* este utaztunk két kocsin Bécsből el, és egész éjszaka menve, reggel Hochskirchenbe[1]) érkeztünk. A legközelebbi éjjeli szállásunk Nagy-Megyer volt a Csallóközben.

Következő reggel folytattuk utunkat Komárom felé. Útközben Pette János (gersei Pethő), Komárom parancsnoka jött eleibünk, nála reggeliztünk és Komáromban hat napig maradtunk, miközben magunkat ruhákkal és egyéb szükségletekkel láttuk el.

Julius 6-án d. u. négy órakor indultunk ismét útra Esztergom felé. Magyar királyi naszádosok vittek át bennünket a Duna bal partjára, hol utunkat folytatva, Ujfalun töltöttük az éjt.

Julius 7-én Esztergomtól egy mértföldnyire 200 török jött elénk, kik bennünket Párkányba kísértek, hol a spahik állomásoztak, kik bennünket reggelire meghivtak.

A kocsikat lerakták és azok Komáromba visszaküldettek. Mi két török hajóban helyezkedtünk el, s Budára vitorláztunk, útközben Visegrádnál csak egy italra állapodván meg. Este értünk Budára, hol a külvárosban egy házban töltöttük az éjszakát.

[1]) Csak Prellenkirchen lehet.

Következő nap két szolgával Haszán béghez, ki tulajdonkép esztergomi bég vala, ezidőben azonban vice-pasa volt Budán, mentem, bejelentettem megérkezésünket és örvendetes választ kaptam.

Julius 8-án délelőtt Haszán bég 200 teljesen hadi díszbe öltözött janicsárt állított fel sorfalként a mi szállásunkkal szemben az utczán és a hosszú udvaron át, egész a bég lakásáig és meghivott bennünket, hogy látogassuk meg őt, egyszersmind két paripát is ada rendelkezésünkre.

Ezen a két paripán csauszok stb. által kísérve lovagoltunk a sorfalakon keresztül.

Midőn a bég fogadótermébe, mely szőnyegekkel volt borítva és diszítve, beléptünk, Haszán három előkelő török harczos által környezve, kik őt kiszolgálták, ott ült, és midőn bennünket megpillantott, felállt, a császári követeket illő tisztelettel fogadta, kezet nyújtott nekik és felszólította őket, hogy üljenek le. Azután figyelmesen meghallgatta előterjesztésünket (ennek tartalmát a napló írója nem említi ugyan, de az bizonyára az ajándékokat tárgyalta), mindenféle közönbös dolgokról kérdezősködött, melyek épen eszébe jutottak és ugyanolyan formaságok között bocsájtott el bennünket, a milyenekkel oda jöttünk volt.

A vice-pasa, Haszán, parancsára julius 9-én felkísértek bennünket a várba egy más lakásba, mely egy magyar özvegyasszony tulajdona és a keresztény templom mellett volt. Biztonságunkra egy Berhand nevezetű csauszt rendeltek oda, egy igen jó embert, ki előbb keresztény volt, aztán törökké lett. Arra az esetre, ha talán kimenni akarnánk, egy felfegyverzett odapasa és két janicsár volt mellénk kiutalva.

Miután itteni tartózkodásunkat fontosnak lehetett nevezni, Csurday György úr elrendelte, hogy én postán Bécsbe Ő Felségéhez menjek.

Julius 10-én Walle csausz és két szolga által kisérve, kiket Haszán adott velem, egy naszádos hajón felfelé Visegrádnak indúlva julius 15-én Bécsbe érkeztem, honnét 22-én ismét útra kelve másnap Komáromba jutottam.

Julius 23-ától hét napot Komáromba töltöttem, miután nem mehettem tovább, mert az esztergomi bég a kíséret kirendelését megtagadta.

Julius 31-én Komárom lakosai, valamint annak őrsége is dobpergés és trombitaharsogással ébresztettek fel; a zsoldosok a vár legbelső kapujától egész a hidon át sorfalszerűleg állíttattak fel. A zászló a sereg nagy részével azonban a várban a nagy téren maradt. Azután az ide érkezett Walle csausz a zsoldosok által a várba kísértetett; midőn a kapun belépett, a lövészek örömlövéseket adtak és a vár bezáratott.

A csauszt azután a vár szobáiba vezették fel és a császári ajándékokat.

dékokat megmutatták neki. Miután ezeket szemügyre vette, abban a rendben és pompával kisérték ismét ki, a milyennel bevonult volt.

Ebéd után én és a csausz Esztergomon át egy naszádos hajón együtt vitorláztunk Budára.

Mialatt Budától távol voltam, Arszlán bég budai pasává lett beigtatva, ki 4000 emberrel és öt löveggel a Szt. Gellérthegy alján a Duna mellett táborozott. Haszán bég, a vice-pasa, Arszlán pasa megérkezése után átvette ismét Esztergomban régi állását.

Augusztus 2-án Arszlán bég három csauszot és nehány paripát küldött szállásunkhoz és Csurday Albán György követet meghivta magához a táborba. Midőn nála megjelentünk, elvégeztük ügyeinket, a pasával megreggeliztünk, azután ismét hazakisértetett bennünket.

Ferdinánd császár Ő Felsége halálán érzett gyászunk jeléül néhány napra bezárkóztunk és senkit sem fogadtunk. — Éjen át egy 16 emberből álló őrség őrködött felettünk.

Augusztus 5-én Albán elment a pasához, hogy kieszközölje az engedélyt, engem Bécsbe elküldhetni.

Augusztus 7-én délután Arszlán pasa parancsára lakásunk előtt két csausz jelent meg egy lóval és meghivtak, hogy lovagoljak a török táborba. Oda megérkezve egy naszádos hajóba szálltam és éjszaknak vitorláztunk. Éjjel a kísérettel egy Duna szigeten pihentünk. *Augusztus 8-án* délben Esztergom alá értünk; Haszán bég magához a várba hivatott és egy pár papucscsal ajándékozott meg.

Ezután utamat kocsin folytattam. Miután Komáromban Csernovits követtel kellett tárgyalnom, akadálytalanul be- és ismét kibocsájtottak a várból. Még éjjel tovább utazva *augusztus 10-én* reggel Bécsbe érkeztem és még ugyanaznap délelőtt Miksa királynál kihallgatást nyertem.

Bécsben hét napig tartózkodtam, míg augusztus 17-én Budára való visszautazásomhoz az utasítást megkaptam. Alig értem azonban Budára, már szeptember 6-án újból Bécsbe kellett mennem, honnét szeptember 17-én érkeztem Budára vissza.

Távollétem alatt Arszlán pasa előbbi táborhelyéről elvonúlt és Pest közelében ütötte fel táborát.

Október 20-án főnököm: Csurday Albán György kólikában megbetegedett.

Október 26-án Walle csausz kiséretében ismét útra keltem Bécs felé. Este Zsámbék várába érkeztünk, hol egy zászlóalj török állomásozott, és hová előző nap Salm gróf ezredes Győrből hajdúkkal portyázott volt.

A következő napon, október 27-én folytattuk utunkat Walle csauszszal. Beschla aga, a zsámbéki parancsnok, tizenkét lovassal egész a török határerődig, Tatáig, kísért bennünket.

Mint már előbb is említettem, a mieink, azaz magyar és német lovasok Salm gróf ezredes parancsnoksága alatt, a megelőző napon a törökökkel hevesen összecsaptak. A törökök nyolcz embert,[1]) a császáriak pedig egy német zsoldost és két hajdut vesztettek, kiknek fejeit a hid melletti kerítésen felszúrva láttam. A többi török egész Tata váráig űzetett, a mi fölött megérkezésemkor igen panaszkodtak és rossz kedvűnek mutatkoztak. Meghivtak, hogy az éjt náluk töltsem, a mit azonban azzal az ürügygyel igyekeztem kikerülni és menteni, hogy az idő sietős, miután a császári ajándékok, melyeket nekem haladéktalanul Budára kell vinnem, a mint azt Arszlán pasa is a szivemre kötötte, Komáromban vannak, és így minden halogatás az ő terhükre lenne róható, ha engem feltartóztatnának. A Tatában lévő törökök ezért igen haragudtak. Midőn átmentünk a síkságon, melyen az összeütközés volt, még láttuk az összetört kopjákat és egyebeket szerte heverni.

Éjjel Komáromban maradtunk, október 28-án reggel tovább mentünk és 29-én este Bécsbe érkezve, a császárnál kihallgatást nyertem.

Néhány napig itt tartózkodtunk, míg az ajándékok kiegészíttettek, melyeknek elvitele nekem lőn megparancsolva.[2])

November 4-én postán Fischamendig, 5-én Parndorfig, 6-án Győrbe értünk, hol Salm gróf ezredesnél reggelizve, a Csallóközön kocsin Véghig, 7-én pedig Komáromba jutottunk. Meghódolt magyar parasztok hajón Párkányig szállítottak, hol két napig tartózkodtunk.

November 9-én korán reggel a Dunán át Esztergomba, Musztafa béghez mentünk. Onnan egy naszádos hajón, november 10-én értünk Budára, hol a pasának bejelentettük, hogy az ajándékok rövid idő mulva megérkeznek.

November 14-én a császári követek Csernovits Mihály, Csaby Ákos és a többi személyiségek az ajándékokkal öt hajón 32 kocsival és paripával a pesti oldalon kikötöttek; az egész expeditiót Esztergomtól fogva hat török naszádos hajó kisérte.

Röviddel megérkezésük után Csaby Ákos, Salm gróf és két szolga hozzánk Budára jöttek és ott is maradtak.

[1]) Codex 9026 pag. 197. nyolczvan embert mond, a császáriak részéről pedig Knebert nevezi a csapat vezérének.

[2]) Ugy látszik, hogy az ajándékok leírása a törököket nem egészen elégítette ki, s így azoknak kiegészítése vált szükségessé.

November 5-én a követek Pestre mentek, hol a konstantinápolyi út a pasával megbeszéltetett és rendeztetett.

A mi, saját használatunkra kirendelt öt hajónkon kívül, még hét naszádos hajó, melyeket Arszlán pasa egész Nándorfehérvárig rendelt mellénk, jött velünk. *November 16-án* délután indultunk el Pestről. Mint díszkíséret a pasa kincstárnoka, Chiaja, továbbá egy 70 éves, erdélyi származású hitehagyott, Hitai aga nevezetű renegát, továbbá három csausz és egy janicsár jöttek velünk.

Így tehát végre Isten nevében útnak indultunk az Aranyszarv felé. Későn este Pesttől öt mértföldnyire a Duna bal partján Khefin (Keve a Csepel szigeten) mellett kötöttünk ki.

November 17-én Tolnán éjjeleztünk, mely meglehetős nagy város, egy magaslaton fekszik.

November 18-án este Fermliajnál, (Sermlia) egy nagy síkságon fekvő városnál kötöttünk ki; éjjel tovább utaztunk és reggel felé egy ligetben pihentünk, délben pedig a Dráva beömlésénél a Dunába. Este Erdődbe, egy magaslaton lévő várba érve, ott kenyeret és bort vásároltunk, valamint mindent, a mi kapható volt.

November 20-án egész éjen át utaztunk, reggel Nanostor, (Bánostor) egy város elpusztított várral a magaslaton és tizenegy hajómalommal, alatt elmenve, Ferosikh, mezőváros várral, felé mentünk. A távolban a szem már Pétervárадot megpillanthatta.

Garnica,[1]) a folyóhoz közel, sok és jó bort és viaszt termel, tizenhárom hajómalommal bír; itt élelmiszerekkel láttuk el magunkat; ez a hely Erdődtől nyolcz mértföldnyire fekszik. Éjjel Schlackowickre. reggel, 21-én, pedig a Száva torkolatánál lévő hajómalmokig értünk. 9 órakor délelőtt Nándorfehérvárban egy garbaseraj-ban (vendéglőben) szálltunk meg. Nándorfehérvártól tiz mértföldnyire fekszik Garma, nagy kereskedést űző város. Lakosai törökök, raguzaiak és zsidók. Vára romokban hever.

November 22-én az összes podgyászt a hajókról a mi kocsijainkra. valamint még öt lengyel kocsira raktuk át; mintegy 150 db fényezett fát (?) is vittünk magunkkal, melyeket Ő császári Felsége Ali-pasának küldött.

Belgrádtól fogva puszta, szegény emberektől lakott vidéken utaztunk át, kiknek fegyvert viselniök nem szabad. Ló csak kevés van itt.

[1]) A helységnevek a következőkben annyira elferditettek, hogy alig lehet egyiket-másikat meghatározni.

miután azokat a törökök a szerbektől rendesen elveszik, s így azokat nem is tenyésztik. Gabona és bor megterem.

A szerbek viselete férfiaknál és nőknél majdnem egyenlő, csakhogy a nők ruhája elől kivágott és hátul három ránczba van varrva. A ruhák szövete pokróczszerű szürke posztó és Köppernyeknek nevezik.

November 23-án Gasserluckon, 24-én Colorban (Colar), 25-én Clomotsán (Glomoska), 26-án pedig Wadissnán egy istállóhoz hasonló Garbaserajban éjjeleztünk, 27-én Jagodinára értünk, 28-án a Morván átkelve Baretschint, 29-én Spaterichit, 30-án Nist értük el.

Bulgária kevésbbé népes ugyan, de a gabona, rizs és bor ott jól megterem. A lakosok keresztények, de durva együgyű emberek, mint a szerbek. Az ő ruházatuk is férfiaknál és nőknél meglehetősen egyforma, csakhogy a nőknél a derék elől ki van vágva; a szövet durva, posztószerű filz.

A nők fődísze abban áll, hogy füleikbe nagy csomó magyar és török pénzeket és egyéb nagy ezüst tárgyakat aggatnak. A leányok saját hajukból egy fonatot fonnak, azonkívül azonban még fekete és fehér lószőrből készült kisebb fonatokat tűznek fejükre, melyek aztán lent ismét egy hosszú fonatban végződnek és melyeket aztán tűkkel, karikákkal, kék üveggyöngyökkel díszítenek fel. Ujjaikon is szeretnek sok rézgyűrűt hordani, valamint széles kalapokat is, melyek olyan formájuak, mint valami nagy, mély tál, és elől rézcsillámokkal és pénzekkel vannak díszítve. Nyakukra vörös vagy kék üveggyöngyöket fűznek, melyek szintén rézcsüngőkkel stb. vannak díszítve.

A férfiak kék, felül hegyes posztósapkát hordanak, mely elől, hátul és oldalt is fel van hasítva.

Deczember 1-én Nisről Novoselóba, 2-án Pirotba értünk. Itt volt állítólag Pyrhus király bölcsője; 3-án Caribrodba, 4-én Urlachba, 5-én este 9 órakor Szófiába értünk. Szófia meglehetős nagy város, tekintélyes iparüzlettel, keresztények, törökök és zsidók által lakva. Lovainkat és kocsijainkat egy vendéglőbe állítottuk be. A követek egy török házában szálltak meg; nehány raguzai kereskedővendégünk is volt.

Szent Miklós napján, *deczember 6-án* pihentünk, este pedig egy a földből kibugyogó meleg forrásban fürödtünk.

Szófiából *deczember 7-én* indultunk tova és Alegnitzáig (Aleglik), 8-án Cisderventig (Kappeliderbend), 9-én Daltabasarig (Tatarbazár), 10-én pedig egy síkságra értünk, mely száz és egynehány gömbölyű, fölhantolt dombbal van borítva, és melyek állítólag azoknak a hadvezéreknek sírjai, kik itt Nagy Sándor idejében halálukat lelték.

Philippopolis szép város, öt kellemes hegymagaslat által körül-

véve; évekkel ezelőtt a várost fal vette volt körül. Ezen magaslatok egyikén áll az a vár, a melyben a monda szerint Nagy Sándor született, a másik magaslaton ezzel szemben egy templom emelkedett; most mindkettő romokban van s már alig kivehető.

Deczember 11-én egy hosszú erdőn átmenve Girgialet értük el, 12-én Foknét, 13-án Mustafabristit, melyet Gubrinak is neveznek, hol egy csodálatos, fehér kőkoczkákból épült új híd van, 23 ívezettel, mindegyike 6 lépés hosszú és 10 lépés széles.[1])

Deczember 14-én Gretián át Adrianopolt értük el, mely igen nagy és erős. Egy aga, 4 csausz és 30 janicsár lovagolt itt elénk.

15-én Hassada, 16-án Etschgibaba, Birobascha, 17-én Schurli, 18-án Silivria, a tenger mellett, 19-én szintén a tenger mellett fekvő Binadisch alá értünk, melynek régi várát a hullámok elsodorták. 20-án Bink-Tschikmesre jutottunk, hol egyik pénzzel telt kocsink a tengerbe fordult.[2]) *Deczember 21-én* délben Gulschuk-Csikmesre és 22-én reggel végre Konstantinápolyba értünk.

Mintegy fél mértföldnyi távolságra a szultán nyolcz csausza, aztán Ő római császári Felsége ottani oratora, Rechlinger Kristóf Vilmos, ennek titkára Seidl György, nehány szolgával és vezetéklóval elénk jöttek és bennünket a szultán nevében fogadtak.

A három követ lóra ült, és a csauszokkal előre lovagolt, kiket aztán a kocsik egész Konstantinápoly faláig követtek. Ezután mi Ali pasa Garbaserájába, hol Wyss Albert császári oratornak a lakása is volt, vonultunk.

A török császár, Szulejmán, vadászaton volt, s így be kellett hazatértét várnunk.

1565 január 1-én Csernovits egyedül elment a nagyvezírhez és titokban, lesben megkezdte fondorkodásait.

A következő napon többen közülünk voltunk a nagyvezír előtt. Este Edewardo a postával Bécsből írásokkal érkezett meg.

Január 3-án délután 4 órakor az Isten a mi nemes követünket, Csurday Albán Györgyöt magához vette. Másnap délután 1 órakor a mi szokásaink szerint Galatában, a szent Ferenczrendiek egy templomában a fő oltár előtt díszesen és ünnepélyesen eltemettük.

Január 17-én ismét Ali pasánál voltunk.

[1]) Codex 9026. pag. 180. Ezt a hídat Szulejmán építtette; itt fekszik felesége is, ki keresztény nő volt.

[2]) Itt később Szulejmán kevés idővel Szigetvár elleni hadjárata előtt a tenger hosszú nyelvén át hídat építtetett. Codex 9026. pag. 179.

Tizenhárom nap múlva, mely idő alatt a török államférfiakkal minden összeköttetés megszűnt és úgyszólván a dolog teljesen megakadt, a császári követeknek január 30-án délelőtt, Krusich úr közbenjárása folytán, sikerült Ali pasának, a neki szánt pénzajándékot, 30,000 tallért, melyek 2000-enkint külön-külön bőrzacskókba voltak elhelyezve, egy kocsin elvitetni, előszámlálni és kézbesíteni.

Február 1-én a császári orator Rechlinger a két követtel Csernovits-sal és Csabyval a többi vezírpasához mentek és mindegyiknek egy ezüst asztali készletet adtak.

Február 4-én, tehát ittlétünk öt hete után történt az ajándékok átnyújtása a szultánnak.

A formaság egyszerű volt; a három úr, Csernovits, Csaby és Krusich a magas porta palotájához lovagoltak, őket követték három kocsiban az ajándékok. Amint az első udvarba értek, leszálltak. Egy hosszú, kövezett út vezetett a kerten át ahhoz az épülethez, melyben a török császár tartózkodott. Az épület kőből van emelve, kápolnaszerűnek néz ki és a sík földtől csak nehány lépcső vezet fel arra. Egy előcsarnokban leültek és egy darabig várniok kellett. Szemközt jobbról egy más épületnél össze-vissza keveredve mintegy 4000 janicsár állott, míg a palotácskától balra valami 1000 ember, részint csauszok, spahik és más udvari alkalmazottak állottak, kik azonban nagy békeszeretetük jeléül mind fegyvertelenek voltak.

Kis idei várakozás után a császári követeket a szultán szobájába vezették, mely a legpompásabban volt feldiszítve.

Szulejmán egy arany szövettel bevont kereveten ült; lábai alatt is hasonló, aranynyal átszőtt szövet feküdt. Ruhája egy czobolylyal bélelt vörös atlasz köntösből állott.

Miután a követek beléptek volt, nehány lépés után a padisah előtt megálltak. Két Agella megfogta egymásután a követek kezeit, a szultán elé vezette őket és ruhájának jobb karját csókra nyújtották nekik; azután pedig ismét visszavezették őket arra a helyre, hol előbb álltak.

Ekkor a szónok elkezdett beszélni és átnyújtá az ajándékokat.

A császár szobájának előcsarnokában a követeknek Csurbá-t (főtt rizst) nyújtottak, mely török szokás szerint a földön volt tányérokban és edényekben felállítva. Künt lévő szolgáinkat is hasonlóképen vendégelték meg.

Étkezés alatt cserépcsészékben édes főtt vizet — serbet-nek hívják — kináltak nekünk kétszer is körül.

Még étkezés alatt nehány török elkezdte a bőrzacskókat kinyitni,

azokból nehány tallért kivettek és a tűznél megpróbálták, vajjon valódiak-e azok? Ez volt a tisztelet, melyet irántunk tanusítottak!

Midőn felkeltünk — és igazán nem sokat ettünk, sehogy sem akart ízleni — a csauszok és a többi előkelő udvari népség oda lépett, leguggoltak és úgy faltak, mint a farkasok.

Nehány kirendelt által elkísérve ezután haza lovagoltunk.

A követek *február 6-án* nehány keresztény fogoly kiadatása, valamint a mi közelálló elbocsájtatásunk és haza utazásunk tárgyában Ali pasával értekeztek.

Február 11-én az urak ismét Ali pasához mentek és kieszközölték, hogy Krusich úr és titkára Wolf velünk együtt hazatérhessenek.

Február 17-én a szultán Csernovits és Csaby uraknak, mindegyiknek egy bársonyból és aranyszövetből készült köntöst küldött lakásukra.

Lóháton, arany köntöseikben lovagoltak a császári követek *február 18-án* a szultán palotájához, hogy az ajándékot megköszönjék, a szultán ruhájának újját megcsókolják és búcsút vegyenek tőle.

Február 22-én a két követ, Krusich, Wolf és az összes személyzet nyolcz hintóval és egy függő kocsival — ruganyos kocsi, melyben Csernovits felesége volt elrejtve — útra keltek Bécs felé.

Mi hárman, én (Seuper), Majer Dániel, egy tiroli, és Waltika Péter, egy porosz ember azzal a szándékkal maradtunk vissza, hogy nehány nap mulva Jeruzsálembe megyünk és a Sinai hegyet megmászszuk.

Mi hátramaradottak szívből jövő Isten hozzádot mondtunk a távozó követségnek és szerencsés útat kivántunk nekik.»

Egyszerre csak nehány nap múlva az az előre nem láthatott dolog történt, hogy a török hatalmasok a Konstantinápolyban visszamaradt három embert fogva tartották, és a már haza utazóban lévő követeket is útjokban feltartóztatva, Konstantinápolyba visszahozatták.

A dolog következőképen történt: A császári követségnek három visszamaradt tagja mindenféle tervekben ringatózott a jeruzsálemi utat illetőleg, midőn egy szép napon — 1565 február 25-én — azt vették észre, hogy szállásukon, melyet Wyss császári orator is megosztott velük, körülzárva és fogva vannak.

Erős őrség akadályozta meg a ki-, valamint a belépést is. De ez még nem volt minden, hanem az ide rendelt csausz a már vasrácsokkal amugy is ellátott ablakokat deszkákkal beszögeztette, úgy hogy a lakószobákba világosság nem is hatolhatott.

De mégis lehetséges volt, hogy a szintén fogva tartott Edwards

úr egy futárt írásokkal Bécsbe küldhessen, ki a császárnak e közbejött eseményről jelentést tegyen.

Ali pasa egyidejüleg egy csauszot küldött ki, kinek a már elutazott császári követeket utolérni és visszahozni kellett. A Schurlj melletti éjjeli szálláson utol is érte és szigorú utasításához képest márczius 4-én vissza is hozta őket Konstantinápolyba.

Nagy ijedséggel jelentek meg azok a szálláson, hol a másik három úr fogva tartatott. Egy órával megérkezésük után a császári követség Ali pasához ment, hogy okát megtudja s egyszersmind óvást tegyen a sértésért, mely rajtuk esett.

Éles szavakkal — úgy mondja, a mit mi azonban kétségbe vonunk — fejezték ki azt, hogy Ő császári Felsége a nagyhatalmú portának külön követséggel azért küldött ajándékokat, hogy a békét fentartsa, de a porta azért a háborút Felső-Magyarországon nemkülönben folytatja, a szepesi várat, Tokajt stb. körülzárva tartja. De ez az előterjesztés Ali pasa ismert makacssága mellett minden hatás nélkül maradt; csak kitérő szépítő szavakat kaptak az urak cserébe.

Márczius 6-án Csernovits egyedül ment Alihoz és ismételten bizonyítgatta, hogy az, a mit a pasa tett, nem állt jogában stb. Különben pedig Csernovits, csakhogy mihamar eljuthasson Konstantinápolyból, színleg azt a kijelentést tette, hogy Bécsbe megérkezve, igyekezni fog Miksa császárt rábirni, hogy Tokajt a törököknek visszaadja. Hogy tulajdonképen mi történt e négyszemközti beszélgetés alatt, azt meg nem itélhetjük és csak annyit tudhatunk, a mennyit Csernovits a dologról jónak látott társainak elbeszélni.

Márczius 7-én, midőn már besötétedett, Csernovits titokban ismét a pasához ment, hogy elutazásának lehetőségét előmozdítsa. Erre nézve még írásbeli kérvényt is adott állítólag át.

Márczius 8-án Csernovits újólag a pasához ment és megkapta az engedélyt, hogy a Hitai aga nevezetű törökkel, azzal ki Budáról hozta volt az utasításokat, valamint egy szolgával Bécsbe útnak indúlhasson.

Márczius 24-én az erdélyi vajda egy követe érkezett az Aranyszarvhoz, azzal a kéréssel, hogy a szultán kegyeskedjék neki gyors segélyt küldeni. De ezt a kérést kereken megtagadták.

Április havában semmi nevezetes, feljegyzésre méltó dolog sem történt.

Május 9-én — szól a napló tovább — «a pasa előtt voltunk». Hogy mely napon történt a fogságból kiszabadulásuk, azt egyik helyen sem említi.

Május 24-én 44 hajdút és 80 levágott keresztény főt hoztak

Sztambulba, melyek mind a Kelechényi László ezredessel Gyulán vívott harczból, melyben 200 török esett el, származtak.

Miután Csernovits 3 hónapon és 20 napon át volt távol, junius 27-én ismét visszatért Konstantinápolyba és a következő napon a szultán által nyári palotájában fogadtatott.

Junius 28-án a fővezír, Ali pasa, a próféta hetedik egébe jutott, minek következménye nagy számú török államférfiú előléptetése volt.

Junius 29-én délután Csernovits, Csaby és Wyss Albert Mehemet pasának nagyvezírré történt kinevezéséhez, a következő napon pedig a másik négy vezírpasához mentek szerencsét kívánni.

Julius 23-án Csernovits ismét sürgősen Bécsbe utazott, azzal az állítással, hogy a mint csak teheti, legközelebb ismét vissza jön, a mi azonban nem következett be. A napló továbbá azt írja: «hogy Csernovits örülhet, hogy még ezúttal szerencsésen kihúzta magát a bajból, mert ha eljárása idővel napvilágra került volna, ő végre is akasztófára jut vala».

Augusztus 6-án végre a császári követség többi tagjainak is, kik konstantinápolyi tartózkodásuk alatt bizonyára nem örömnapokat éltek, a nagyvezírnél tett búcsúlátogatásuk után, a visszaútazást megengedték. Egy csausz és 15 spahi kísérete mellett augusztus 13-án hét kocsin kelt útra a követség. Wyss orator nehány lovassal a várostól mintegy negyed mértföldnyire elkísérte őket.

Budát *szeptember 25-én* érték el; Arszlán pasa az egész követséget két csausz, egy wallukvasa és nyolcz janicsár által oly szigorúan őriztette, hogy csak a húsvásárlóknak volt szabad a szállásról eltávozniok.

Oktober 3-án a követség Arszlán pasánál kihallgatást nyert, ki megengedte, hogy Krusich és Seuper Bécsbe menjenek. Következő napon ezek ketten ismét a pasához mentek búcsúzni, ki megengedte, hogy Krusich kezét megcsókolja s ezért egy lovat kapott ajándékba. Azután Krusich, Seuper és Rothal Tamás[1]) egy csausz kíséretében Zsámbokon át útra keltek Komárom felé. Komáromba október 5-én, Pozsonyba két nappal később érkezve, az útat másnap a Duna bal partján folytatták és október 9-én Bécsbe érve, 10-én Ő Felsége által kihallgatáson fogadtattak. *Gömöri Gusztáv.*

[1]) Rothalnak megengedték, hogy Konstantinápolyban a követséghez csatlakozzék, miután már 14 éven át — Katzianer vereségétől fogva — Archiolóban, a tenger mellett, mint fogoly lakott, hol két ökrös szekerével szántani és minden más durva munkát kellett végeznie mindaddig, míg gazdájától ki nem váltotta magát.

II. Rákóczy György fejedelem néhány levele 1658-ból. az első török támadás idejéből. I. Bántfi György Consiliariusnak, Szamosujvár és őrsége kapitányának. Székelyhid, 1658. aug. 27. Adjon Isten egészséget kglmednek! A mostani állapotokhoz képest úgy gondoljuk kgld elmeneteli elmult vagy el is haladott. Kihez képest parancsoljuk kgld jöjön ki hozzánk, ha feleségét feleségemnek mellé küldi kglmed, eltartja cselédestül. Várad felé jöhetne kglmed maga hozzánk. Ez nyomorult sorsát — az hazának teszi az egyenetlenség. Im mi Jenő oltalmára szállunk. Isten éltesse kgldet. Székelyhid, 27. aug. 1658. R. György.

Külczím: Generoso Georgio Bánfi de Losoncz consiliario, arcis et præsidii Sz. Ujvar Capitaneo, Comitatus Dobocensis alacri Comiti supremo, fideli nobis dilecto.

II. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. nov. 1. Adjon Isten egészséget kgldnek! Im Rácz Bogdántul küldtünk kglmed mellé husz jó dragont, ezeket eskesse meg kglmed a várhoz; fejik fennállásáig hüségünkben megtartjuk és semmi prætextus alatt máshelyen is nem harczolnak; lovashad is megyen, holnap indul innét bizonynyal, csak tudosítson kgld gyakran. Mi békével leszünk vala. Istentül vártunk volna, portán akarjuk vala dolgunkat járni. Isten kglddel. Székelyhid, nov. 1. 1658. R. György m. p.

A menyi lovas, gyalogos eltudna ember 300 több, székely had előtt is jüni Szamos Ujvár megvételéhez; mint az Jeneiek cselekedtek, ment az szivünknek. Experialván hűségét kgldnek, bizunk; Istenért hirünk nélkül meg ne adja, nem papiros pattantyuijesztésekkel.

III. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. november 3. Adjon Isten egészséget kgldnek. Ferenczi megérkezék az estve. Csak papiros pattantyuval ijesztéssel meg nem vehetni Ujvárat, ha meg nem adatik, mint Jenő, kit nem hiszünk, hiti ellen cselekedjek kgltnek; az dragont penig beviszi, ha ma nem is, holnap Bogdány; még küldünk hadakat. Indulunk magunk is, ha immár ellenséges dolgot cselekesznek, lássa mennyi szolgáinkat is fogdossák, mi okot semmire nem adtunk. Isten s világ előtt legyünk mentek, legyen bátran kgltek, mi az porta conplacalása utját követjük, nem fegyverkezünk, de ha elkezdik, mi is mit várunk. Isten kglddel. Székelyhid, 3. nov. 1658. R. György m. pr.

Külczím: Meghitt hivünknek, Szamosujvári kapitánunknak adassék.

Eredetije a Teleki-levéltárban 253. t.

IV. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. november 12. Adjon Isten egészséget kgldnek. 8-án irt kgld levelét elvettük. Bánffi Dénes uram

küldé meg. 9 jött el Váradi estve Vásárhelyről, mint tegnap is irtuk, Petki uram ott nem volt szemközt; izente volt vele nem mehetett; elhiszük mi levelünket vette, de hiszem a kgld kötelessége nem köttetett máséhoz. Székre micsoda 8 zászló szállott volna, holott az török annyi nincs később jöt el Váradi; ha kglteket megszállják, bizony megsegitjük, tegnap is irtuk kglmednek, kivel indulunk megszállani; a török visszamegyen. Láttuk Bánffi Zsigmond tökéletlen levelét, azt akarná, más is olyan volna, mint ő kglme. Bizony tudunk mi igazat irni ugy, mint ő kglme, meglátja, ismeri maga is, lesz az az idő nemsokára, Kemény János uram olyant irt volna, nem hiszük. Mi is látjuk másoknak irt leveleit is, tegnap kgldnek mindenekrül böven irtunk. Isten kglddel. Székelyhid, 12. nov. 1658. R. György m. pr.

10-én irt kglmed levelét is elvettük, látjuk Bánffi uram mint forgatja elméjét, eleget irtunk tegnap, ma is kgldnek. Bánffi Zsigmond uram irásában semmi sem telik, gyülésre olyant ember nem irt: el akarjuk a hazát, a szabadságokat veszteni odamenetellel, azt tudják megvesztenek. Mi választ irtunk Bánffinak, annak im párját elküldtük kgldnek, küldje meg kglmed autentice a minap(i) Barcsai uram levelét, kit küldtek kgldnek, közölvén Bánffi Dénes urammal is, válaszokat Bánffi uramnak.

Külczím: Meghitt hivünknek, Szamosujvári kapitanunknak adassék.

Eredetije a Teleki-levéltárban 253. t. Mistilitek.

V. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. november 15. Adjon Isten egészséget kglmednek. Két rendbéli leveleit elvettük kgldnek. Kglmed hüsége soha feledékenységbe nem megyen, javát vérünkkel is, nem hogy értékünkkel nem segíteni, készen találtatunk. Még Petki uram 11-én nem volt Vásárhelyen. Jantó István jőjjön ki seregében. Rédei Ferencz tegnap érkezék, hétfőn jött el Vásárhelyről. Háromszéki had sem volt ott, a székelyek ülni nem akarnak. Kgld bethleni tiszteket serkentgesse, meg ne adják Bethlent. Im az votkát egy hordóval elküldtük; ujat is visznek Ecsedbül. Emberünk ujabban amoda sok szép data manussal (?)[1]) várjuk holnapra vagy penig vasárnapra, ha tovább nem ment, de holnapra jü hirünk, irunk kglmednek. Most is hozánnk ajánló levelét bizonyos embertül beküldjük kgldnek. Török közzé menetelek az uraiméknak elhalad ugy hisszük. Szánjuk, az hazát rontják és szabadságát. Mi amnéstiát adunk, csak ne vesztenék az hazát,

[1]) Gyaníthatólag, a «data manussal» alatt érti azokat az erdélyi urakat, a kik kézadásokkal biztosították Rákóczit, hogy az ő pártján lesznek.

megtartására való utat követnék el, ki meg is lehetne, ha egy szivvel akarnák velünk. Mi Istent hiván segítségül, eljárunk dolgunkban. Haller Gábor uram szállja meg Ujvárat, repulsióra elérkezünk. Tudosítson, ha mi hirei lesznek kgldnek. Valóban nagy szabadságtalanság az is, ha két forintot nem ad az szegénység Ura le nem teszi, azé legyen ki adja érette.

Ha a Combusták is megadják már a Barcsai uram igireti az égéssel elégett azt irta volt a szegénységre ő kglme, abban a summában nem adnak a Combusták is, két esztendeig nem fizetnek. Ily Computust csináltunk: Hunyad vármegyében, legyen ámbár 8000 házas ember, Fejérvárban 12,000, Kükülő 8000, Torda 5000, Kolozs 6000, Doboka 6000, Szolnok 3000, bár legyen valamivel több, kit nem hiszünk, veszsznek 100 ezer forintra, husz forintjával az ország adaja partiummal 125 ezer forintra menne így, mely mesterségesen csalják a szegénységet. De mégis sok az egy millió 44 ezer forintnak: 100 ezer tallér 30 ezer arany annyit teszen. De ha bészedhetné is polturául, garasul, hol váltja meg? Partiumi abban nem fizet. Isten kglmeddel. Székelyhid, 17. nov. 1658. R. György m. p.

Váradra megyünk holnapra bé.

Külczím: Generoso Georgio Bánffi de Losoncz, Consiliario meo Comiti Cottus Dobocensis suppremo, arcisque at presidii nostri Szamosujvariensis Capitaneo itidem suppremo etc. Fideli nobis sincere dilecto.

Kívül rájegyezve még ezek:

1. Egy nöstén fehér agarunk maradt volt ott, az kölykeit feltartani az udvarnak, tudosítson kgld.

2. Ad diem 18 novembris viratta előtt 4 órakor hozák Ujvárra.

Eredetije a Teleki Nemzetség levéltárában t. 253. Missilisek.

VI. Ugyanannak. Székelyhid, nov. 11. Adjon Isten egészséget kgldnek. 7. 9. (= 7. nov.) irt kgld levelét elvettük Jankofalvánál, csudáljuk mostani irását kgldnek, holott mi kglmedben mint magunk szivében ugy megnyugodtunk. Im Váradi Jónás most érkezék szombaton 9 órakor, jött el Vásárhelyrül, Petki uram bizony ott nem volt, levelünket fogta venni, de oda bizony nem ment. Ugyan is ha szinte Petki uram oda ment volna is köttetett-e kgld hüsége, becsületi máshoz? Ha Bánffi Zsigmond[1]) irogat, annak ne higyjen kgld, mi bemenetelünk lelől lám irtunk kgldnek, szivünket nyitottuk meg tegnapi tegnapelőtti fevelünkben, kik hogy igazak, nem költöttek kereszténi hittel irjuk. Ha

[1]) A vásárhelyi gyűlés elnöke.

kgld ki ragaszkodik ide hozzánk, az irásokat megmutatjuk. Mi az kgld kötelességit, sem porkolábét fel nem szabadítjuk, arrul penig assecuraljuk kgldet, porkolábot, ha jószágát vesztené érettek annyit adunk vagy azt rehabealjuk. Ugyanis Szamosujvár, Várad, Kővár kezünknél lévén, ha desperatioban volna is állapotunk magunk kgltek dolgát nem meg tudnok-e csinálni; hol penig kglmed ki akar menni, mi akaratunkból nem lesz ugyan, kötelességét sem szabadítjuk fel. Tudosítson, ha ki nem jő, kimegyen-é, hogy küldhessünk mást; ha ki jő penig, hogy a vár fő nélkül ne legyen mi Jantó Istvánt küldtük be. Barcsai Ákos uram azt irja, nem fegyverkezik ellenünk, ha bé megyünk, Török közzé be megyen. Fegyvertül ne féljen kgld. Isten kglmeddel. Székelyhid, 11. nov. 1658. R. György m. pr.

Külczím: Meghitt hivünknek Szamosujvári kapitánunknak tanács urunknak adassék.

Kívül rájegyezve még ez áll: 13. nov. viratta előtt 3 órakor hozta Somodi János István urammal együtt Szamosujvárra.

Eredetije a Teleki Nemzetség levéltárában 253. t. Mistil.

Közli: K. J.

Koppány megrohanása 1587-ben. Koppány mezőváros, mely a Bakony-hegység északi lábánál, a Marczalba folyó Gerencz-patak mellett fekszik, a török hódoltság időszakában nagy, jelentékeny helység volt; oly jelentékeny, hogy a törökök nagyságra Győrrel, gazdagságra Budával tartották egyenlőnek s gazdag törökök szívesen választották tartózkodási helyül.

A város körfalakkal nem bírt, de erős palánkkal s ez előtt mély árokkal volt védve; a három kaput felvonó hidak biztosították. A házak száma csak 400 volt, de az udvarok, utczák és terek tágasak valának s így a város nagy területre terjeszkedett ki; ámde a házak túlnyomó része fából volt építve s téglából csupán a keskeny kémények. Ez magyarázza meg azt, hogy mihelyt a város valahol kigyuladt, a tűz rögtön az egész városban elterjedt.

A törökök portyázásai és rablókalandozásai, melyek az egész környéket nyugtalanították, a magyarokat is gyakran visszatorlásra ingerelte; egy ily véres visszatorlás szinhelye volt az 1587-ik évben Koppány is s az eseményről a Fugger-bankház hadi tudósítói (akkor hadi irnokoknak nevezték) az 1587-ik február 26-án Pápán és márczius 1-én Győrött kelt jelentésükben a következőket irják:[1])

[1]) A bécsi cs. és kir. udvari könyvtár «Fugger Relationen» kéziratai. Codex 8966, pag. 75.

«Az 1587-ik év február 25-én érkezett Pápára az örvendetes hír, hogy a magyarok Koppányt megrohanván, fölégették s a béget nejével, továbbá még mintegy 200 törököt, férfiakat és nőket, foglyul ejtették.

A dolog a következőkép történt:

Gróf *Nádasdy* Ferencz, győri kapitány, *Eörsi* Ferencz és *Batthyányi* Boldizsár február 23-án Győrből elindúlván Veszprémnek tartottak, eredetileg azon szándékkal, hogy a balatonmelléki rabló ráczokat megfenyítik. Útközben csatlakoztak *Huszár* Péter alatt a pápaiak, *Ormándi* Nagy Imre és *Erdős* Pál alatt a veszprémiek, továbbá *Pisky* István alatt a tihanyiak és vázsonyiak, s Erdős Pál ajánlatára a támadás tárgyául a gondtalan nyugalomban levő Koppány tűzetett ki.

Az egész erő mintegy 1700 főnyi lovas és gyalog nép volt, mely a Bakony-hegységen át egész éjjel menetelvén, reggel felé Koppány közelébe ért.

Regeff koppányi bég tudta ugyan, hogy a magyarok Győrből és Pápáról megindúltak, de hirnökei azt mondták, hogy a magyarok a ráczokra mennek és sejtelme sem volt arról, hogy Nádasdy megfordulva irányt Koppánynak vett. A vállalatot ezenkívül sűrű köd is elősegítette.

A köd oltalma alatt Erdős Pál kis csapatával hatalmába ejté a kis nyugoti kaput s bebocsátá Huszár Pétert és a pápaiakat, míg a másik kapunál Fekete Mátyás vajda a veszprémieket segítette a városba. Ennek megtörténte után mindkét csoport a harmadik nagy kapuhoz sietett, melynek őrségét levágván, a kaput Nádasdynak és a győrieknek megnyitották és a felvonó hidat lebocsátották.

Bárha a fegyveres törökök száma az 500-at meghaladta, az ellenállás csekély volt, mert a törökök, mihelyt a nagy kaput nyitva és a hidat lebocsátva látták, nejeikkel és gyermekeikkel e kapun át tömegesen menekültek, annál is inkább, mert a város csakhamar lángba borúlt.

Regeff bég ellenállás nélkül fogatott el nejével együtt, ellenben Musztafa bég, az alparancsnok, hevesen védekezett s midőn látta, hogy minden veszve van, Nádasdyt hivatá, a kinek, — mint mondá — magát megadni akarja; a magyarok cseltől tartva, Nádasdy helyett Rácz János hajdút állíták az ablakhoz, kit Musztafa nyomban lelőtt. A magyarok ekkor a bég házát felgyújták, s ott fuladt meg, gyönyörű nejével és két gyermekével együtt. Szintén jelesen küzdött Omer bég is, de azután elmenekült, míg neje és négy gyermeke foglyul esett.

Nádasdy más veszélyben is forgott; midőn ugyanis egy kapu előtt lovagolt, onnét három menekülő török rohant ki, s egyiknek lova Nádasdy lovát oly erővel taszította meg, hogy mindkét ló felbukott. De Nádasdy gyorsabban ugrott talpra s ellenfelét bírkozva megfojtá.

A zsákmány a 200 fogoly törökön, nyolcz zászlón, szép lovakon, barmokon stb. kívül oly nagy volt, hogy 200 kocsin is alig bírták elszállítani.

A nagy kapu és felvonó hid lőporral felrobbantatott, a másik két kapu, valamint a város kétharmada leégett.

A zsákmány a következő hétfőn Pápán elkotyavetyéltetett («die Kotschia-Wetschia» irja a német tudósító) s a csapatok azután állomáshelyeikre visszatértek.

Regeff bég néhány fogolylyal, a zászlókkal s a legszebb lovakkal Bécsbe küldetett.

A török foglyok az egész dolgot a bég gondatlanságának tulajdonították.

A magyarok elvonulása után az elmenekült törökök Koppányba visszatértek, s a várost, a kapukat ismét fölépítették.

Haller János levele Gróf Rhédei Lászlóhoz. Bikszád 1661 január 2. Méltóságos és Nagyságos Gróf, igaz jóakaró Uram! Szolgálatom ajánlása után Istentül sok jókat kivánok kgldnek megadatni etc. Hazugságban maradásomat kgld előtt bizony szégyenlem. Fogadtam vala, hogy én is elmegyek Husztra, de semmi nem telék benne. Igaz mondás: *Szegény ember szándékát boldog Isten birja*, vettem eszemben, mert nem bocsátott el az Fejedelem. Istennel merném bizonyítani, hogy méltó ok volt kérezésemnek. De nem hogy elbocsátott volna, a hová énnékem utam lött volna, a ki sok ezer forintban járó dolog, de gyanusságot érdemlettem ő kgld előtt érette. Arról sem tehetek, azt bizony szivem szerént sajnálom, hogy kglddel nem beszélhettem. Egynehány kérdésim löttek volna, jövendőbeli állapotokra nézendők, melyet semmiképpen nem merek pennára vagy másra bizni. Másik az, hogy midőn méltóztatott kgld engem hiteles jóakaróinak száma közé be venni, ugyanakkor a tökéletes igazságnak köztünk állhatatosb megmaradásáért, talám kellett volna egy jó erős kötésnek lenni (noha én bizony nem vagyok kétséges), melyet sem idő sem változás el nem szakaszthatott volna. Mivel penig elmultak az alkalmatosságok, oly hiteles szolgája kellettnék, melyiken ugy nyughatnék meg ember, mint magában, mert elhittem, ideig a szolgák igazak, de azok el is hagyják urokat és ottan kötelességekből felszabadulnak. Engem bizony mint nyakon kötött ebet ugy visznek hazám veszteni, de ha lehet ugyan meglátogatom én kgldet elébb másoknál, de azt örömest kérdésbe venném, ha Huszton kevés egyetmásom elég bátorságos helyen van, vagy nemhogy arra nézve ezután is engem nyakon kötve nem hordoznak-e, hogy sem

ugy lenne, inkább akarnám, hogy Prinyi Gábor uram hozatná ki onnét és vinné oly helyre, a hol ne lenne lábok alatt másoknak és aval ne ijesztgetne engem senki, sőt mikor kgld oda fel menne, akkor vihetnék bátorságosabb helyre az én egyetmásimat, vagy Kassára, vagy a hol Feleségem van. Értem azt is, hogy igen halnak pestisben Huszton. Az Istenért édes Gróf úram ne veszedelmeztesse magát, hiszem másutt is ideig, ha alkalmatlanabbul is, elélhet. A leveleimet vesse a tüzbe. Én kgld jóakaró szolgája Haller János mpr. Bikszádon, 2. Boldogasszonnak, 1661.

Külczim: A Méltóságos és Nagyságos gróf Rédei László Uramnak, nekem jóakaró Uramnak.

Rájegyezve még kívül: Haller János ur curiosa levele néhai Rédei László urhoz.

Eredetije a Teleki-levéltárban 959. Sz. u. r. *K. J.*

A füleki várőrség panaszai 1669-ben. Ezen punctumokat kell főkapitány urunknak ő nagyságának a füleki sereg neve alatt oda fel referálni.

Primo. À memoriâ hominum authoritássában volt a füleki kapitánnak, ha a végházon kívül akárkinek vétett az iratos katona, hajdú, az ollyat behozván a parasztság a végházba, a kapitány büntette mint ollyan maga botja alatt valót, s az ő Fölsége temleczibe is tétette.

Füleki három viceispán uraimék vármegyéstül nem akarják engedni; magok akarják büntetni; ki akarván azon kapitányi authoritást venni az ő nagysága kezéből, mellyet a füleki sereg igen fájdalmassan érez kapitánya authoritásának degradatiójával. Ha a vitézlő rend csak fél mérföldnyire megyen is ki Fülekről, a katonát minden ok nélkül megfogják, rabságra viszik, paripáit, fegyverit elveszi a viceispán, specifice a Gömörvármegyei viceispán, semmi vétke nem lévén mégis karmazsin csizmákat von rajtok és úgy is nagynehezen bocsáttatja el, a szerint a hajdút a ki kenyeret kér a falukon, azt vetvén okúl: Ne járjon a hajdú s katona a falukon.

Csak ez elmult napokban is katonáinkat büntelen megfogták s rabságra vitték tizennyolcz paripáikat is Gömörvármegyei viceispánhoz; mindenekben zsákmányt hánytanak azt mondván: Ha azt akarja a katona, hajdú, hogy egyék a falun s a hol jár, vigyen házátul s egyék; mert a parasztember nem tartozik nékie semmivel, mivel vármegye végezte, és ha Császár fizetésin való szolga, van fizetése, — éljen azzal, — in despectum azt mondják.

Secundo. Ez ideig, míg keresztyén lakott Szécsény végházban, a

szerint Gyarmatban, Palánkban, kik most pusztán állanak, de præsenti Korponán is, ha mikor a nemességre került a czirkálás, minden controversia nélkül czirkált a nemes ember, s nemcsak az Ő Fölsége tisztviselői, katonái, hajdúi, Korponán most is a nemesség is czirkál, mikor rákerül, mert magát és háza népit őrzi. De a füleki nemesség semmi lett uttal mind ez ideig is egyet nem értett, s nem is akar, ha Ő Fölsége kegyelmessen nem parancsol felőle; mely miatt nem kevés inconvenientia vagyon a vitézlő rend között.

Nem utolsóbb injuriája ez is a füleki vitézlő rendnek: Soknak a vitézlő rend közzül nem lehet szállása kiváltképpen hajdúnak Füleken, mert a nemesség nem ád szállást. Nagy házakban laknak, kikben a hajdu is elférne. De a végházon kívül való falukon kényteleníttetnek lakni sokan feleségestül, gyermekestül; onnét vártál, kapuskodik és szintén úgy szolgál a végházban, mint a ki benn lakik, nagy szive fájdalmával, s még csúfolja sok nemes ember érette. Éhhel haló a hajdú, kéntelen a falukra kell kimennie, tarisznyájába kér kenyeret háza népének táplálására; úgy is megfogják azonnal, a viceispán kezéhez viszik, kin a közel lakozó pogányság is álmélkodással csudálkozik s csúfolja is nemzetünket.

Tertio. A végházon kívül circiter két mérföldön, Nádujfaluban, füleki öt iratos hajdú kéregetett kenyeret hadnagya engedelmiből; estvének idején az egyike egy bárányt fogott, mondván: Jó volna megmetszeni s megenni. Azon bárányfogásért azon falubeli ittas parasztemberek megfogták azon hajdút s több társait is, hogy mellette szóllottanak, megkötözték s kinzották. Kényteleníttettek igérni a bárányfogásért két tallért, borravalót azonkívül három forintot; de az összvezendült parasztság közt a Nógrádvármegyei substitutus viceispánnak nádujfalusi egyik[1]) — — — a megfogott együgyű hajdút azonnal megölte, a többit is megkötözvén, Fülekre behozták.

Értvén ezen hallatlan dolgot főkapitány uram ő Nagysága nem engedte, hogy viceispán keze legyen azon hajdukon, mert iratosok voltak, maga kezit tette rájok ő Nagysága, azonnal meg is izente a viceispánnak, hogy törvénynyel fogja revideáltatni azon dolgot. Terminust is adván felőlök, ha vétkeseknek találja a törvény, meg is fogja büntettetni ő Nagysága s a gyilkosnak felhozattatása felől is izenvén; noha azután a földesura felhozatta, de máig is törvényt nem szolgáltatott a gyilkosra. Azon parasztembereket is várta fel ő Nagysága, irván két izben nékik, nem jöttek fel. Azonban azon négy hajdút jó kezességen

[1]) jobbágya?

törvénynapig kibocsátotta ő Nagysága is a temleczbül, mellyért a Hevesvármegyei viceispán főkapitány urat ő Nagyságát certificáltatta, a minthogy septimum Mártii szolgabiró s esküttt által terminálta is penes articulum mindenik hajduért öt-ötszáz forintig akar executiót tenni az ő Nagysága javaiból; kit a füleki sereg feje fennállásáig nem akar megengedni, mert eddig sem történt a füleki kapitányokon.

Gömörvármegyében Bástok nevű faluban kilencz katona szállott vala meg füleki. Egyike a birót korbácscsal egyszer sujtotta meg, mellyért mind a kilencz jó katonát egy verembe vágták. Azon gyilkosoknak is maig is senki büntetője. Paripáikat, fegyvereiket a viceispán emiszté meg.

Más faluban is Járdánházán, kilencz katonáinkat ölé meg a parasztság. Egyiknek sem volt semmi vétke. Mert a tizedik katona megtalálván sérteni az ott való szomszéd gazdát, kiben a többi semmit sem tudott, az lovára ülvén azonnal elszaladott, a többit mind kilenczet veremre vágták, maig is Borsodvármegyei viceispán emiszté meg lovaikat, fegyvereiket.

Ilyen casus sok elé sem számláltathatnak.

Quarto. Ha a vitézlő rend közzül főkapitány urunk ő nagysága levelivel mégyen a katona vagy hajdú falura, vagy bizonyos útra, vagy darab kenyerének szerzésére, ha viceispán levele nincs mellette, megparancsolják tizenkét forint birság alatt minden parasztembernek a falukon, senki nékik semmit se adjon; ha Császár szolgája, fizessen a Császár, éljen abbul, — azt mondja a viceispán, — mert a parasztember nem tartozik azoknak gazdálkodni. Mellyet nem kicsiny despectusnak tart a vitézlő rend.

Quinto. Nem tudatik mi okbul viselteték legyen nemes Gömörvármegye, olly végezést tett: vagy vétkes vagy nem a katona s hajdu, bár kapitány levele légyen is nála, csak meg kell fogni, — ne járjon a falun, el kell szoktatni a falukon való járástul. El is kezdték már követni. Mert váltig kótyavetyéli a parasztság a katonák lovait; magokat mindenekbül kifosztják, s elvitték a főispán várába Baloghba. De minthogy nem volt vétkek azon katonáknak, ott be nem vették. Fel s alá hurczolván a falukon Nagy György s Kutyás György katonákat s társaikot, lábaikot, füleiket orrokot, kezeiket elvetették a hideggel, s végre a parasztkapitánhoz úgy vitték Csetnekre. Mellyért eddig is a füleki sereg maga kezével tett volna igazat, ha fő- s vice-kapitány urunk ő Nagysága s ő kegyelme engedte volna.

Sexto. Ha a füleki tisztek Füleken instálnak a nemes vármegyéken a vár szükségérül, a vár kőfalainak s derekas ledőlt bástyájának leromlásárul s annak restaurátiójárul, vár elromladozott hidja fahordatásárul

s egyéb szükségekrül: abban semmi promotiónk. Könnyű a válasz. «Ha kell (ugymond) Ő Fölségének a vár s véghely, építtesse!»

Nógrád vármegye a gratuitus lábort csonkán præstálja esztendőnkint, ugyannyira, hogy némelly szolgabiró processusa semmit sem præstált ez elmult esztendőben is, s némellyik felit.

Ha mikor a végházat kővel építik, mint az elmúlt nyáron is, fő- és vice-kapitány uraink, ha a falukról pénzért hozatnának is követ, minden szekér kőnek limitative megadván az árát és kiküldvén elsőbb is a falukra, — Nógrád vármegye szolgabirája visszaküldette a pénzt a parasztokkal a kapitány kezéhez: melly miatt által láthatni minemű alkalmatlanság tévődik az épület dolgában.

Valamiulta a nemesség iminnen amonnan beszorult Fülekre, nem kevés injuriát szenved miattok a vitézlő rend. Nagy tágas házakban is laknak, kikben szállások lehetne az Ő Felsége szolgáinak, hajdúinak is.

Vannak ollyan nagy tágas házak is, kiknek gazdáik esztendőben egyszer ha jőnek Fülekre, mind pusztán állanak házaik, s nem adnak az ollyakban is szállást az Ő Felsége szolgáinak. Egyikében lakott az ő Fölsége egyik gyalog hadnagya; odajövén azon háznak gazdasszonya, télnek idején ki kellett belőle menni azon gyalog hadnagynak, holott egynehány házak vannak azon funduson, ellakhatott volna; ha főkapitány urunk ő Nagysága maga házaiban szállást néki nem adott volna, nem tudjuk, mint lett volna dolga.

Septimo. A vitézlő rendnek semmi fizetése; kilencz esztendőtül fogván egyszer fizettek. Ruhátalan, éhhel haló a vitézlő rend. Csak a jó Isten tudja s látja nagy fizetetlenségünket, melly miatt (kénytelen véle) a falukra kell soknak menni kenyere kérésére s táplálására, hogy éhhel szintén meg ne haljon; de úgy is a parasztság veri agyon. — Ha valamelly birákat hivat is a kapitány, maga levelivel elsőbben is a viceispánt keresik meg s nem bocsátják kapitányunkhoz sokszor. Ha törökös embert felhozat is a kapitány falurul, azt is a viceispán kéreti kezéhez, azt izenvén, articulus van arrul, a viceispán büntesse. Kit nem adván a kapitány ki kezéből: azonnal zűrzavart csinálnak.

Való és vélt sérelmeiknek e korfestő lajstromát a füleki végvár vitézei következő sorok kiséretében terjesztették a Souches utódjává csak imént kinevezett gr. Eszterházy Pál bányavidéki generális elé:

Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak alázatos szolgálatunkat ajánljuk. Isten Nagyságodat sok jókkal, kedves jó egészséggel szerencséssen áldja meg.

Minemű elszenvedhetetlenül injuriáltassunk közönségessen, mind

főkapitány urunk ő Nagysága s mind seregestül: ezen főkapitány urunk ő Nagysága kezénél lévő Punctumokbul megértheti Nagyságod. Melyre nézve, hogy nagyobb-nagyobb alkalmatlanság bennünket ne kövessen: főkapitány urunknak ő Nagyságának, sok alázatos instantiánkra nézve, szükségképpen elsőbben is Nagyságod udvarlására kelleték felmenni, s Nagyságod kegyelmes promótiójábul Ő Fölsége grátiájának is imploralására Bécsbe.

Nagyságodat, mint kegyelmes Urunkat nagy alázatosan kérjük: értvén ennyi elszenvedhetetlen injuriánkat, méltóztassék minden kegyelmességét hozzánk méltatlan szolgáihoz mutatni, s Ő Fölségénél is dolgunkat kegyelmes recommendátiójával promoveálni. Melly kegyelmességét Nagyságodnak egész seregül teljes életünkben alázatossan igyekezzük megszolgálni.

Főkapitány urunk ő Nagysága szóval is referálhatja Nagyságod előtt sok rendbeli injuriánkat.

Az Ur Isten Nagyságodat hazánk megmaradására éltesse kedves jó egészségben.

Datum in Præsidio Fülekiensi, die 18. Januarii. Anno 1669.

Nagyságodnak éltig való alázatos szolgái:
Ő Fölsége füleki tisztviselői
az egész sereggel együtt.

Kívül: Illustrissimo Comiti ac Domino Paulo *Eszterházy* de Galánta, Perpetuo de Fraknó, Equiti Aurato, Comitatus Soproniensis Supr. ac Perpetuo Comiti, Sacr. Cæsar, Regiæque Mattis Consiliario, Cubicolario, Curiæ Regiæ Magistro, Confiniorumque Antemontanorum Generali Supremo, etc. Domino Dno gratiosissimo. — *Eredeti* levél, zárlatán Bélteky Pál, horti Kovács János, s még két bajtársuk vörös viaszpecsétjével. Rep: 72. a *kismartoni* főlevéltárban.

Dr. Merényi Lajos.

Hadi szabályzatok a 18-ik század első felében. A 16—17-ik századbeli hadi edictumok, mint Frundsberg, Schärtlin, Burtenbach stb. iratai képezik ugyan a császári hadsereg hadi szabályzatainak előljáróit, de ezek még a Landsknecht időszakból származván, komolyan számításba alig vehetők.

A tulajdonképeni első szolgálati és gyakorlati szabályzatok Khevenhüller, Hildburghausen, Regal, Eszterházy katonai articulusai, melyek ugyan mindannyian a Frundsberg-féle hadi szabályokon alapultak, de a megváltozott viszonyoknak megfelelően átalakítva valának és az ezredek számára igen becses segédeszközt képezének.

A legrégibb az érintettek közül *Regal* altábornagy 1731-ben kiadott gyalogsági szabályzata, melynek teljes címe: «Reglement über ein kaiserliches Regiment zu Fuss, vorgeschrieben von Ihro Excellenz dem General-Feldmarschall-Lieutenant Regal, allen sowohl hohen als niedern Militairs-Personen zum besten an das Licht gestellt.»

A második *Khevenhüller* lovassági szabályzata, mely Bécsben, 1789-ben jelent meg, a következő czím alatt: «Observations-Punkte von Ihre hochgräflichen Excellenz Herrn Ludwig Andreas, des heiligen römischen Reichsgrafen von Khevenhüller, für das ihm allergnädigst anvertraute Dragoner-Regiment.»

E két disznóbőrbe kötött folians lapozása fölötte érdekes és sok tekintetben tanulságos; mert ha e szabályzatok visszatükrözik is az előítéleteket, melyek azon időkkel jártak, mégis sokszor találkozunk a magas állású szerzők egyéni felvilágosodásával is és néha oly itélőképességgel, mely gyakran meglepő.

Így ha a *hadi-czikkeket* tekintjük, azok valódi Martial-törvények, melyek a kor egész kiméletlen nyerseségét tükrözik vissza. De ne feledjük, hogy e czikkek egy zsoldos csapat számára irattak, mely az egész világ söpredékéből került össze, mely az emberiesség érzelmeit nem ismerte, s egy rakonczátlan, vérszomjas csőcseléket képezett, alig jobbat, mint a 30 éves háború Landsknechtjei.

E czikkek valóságos vérpontok, melyek más büntetést nem ismernek, mint a halált s rendszeresen oda törekszenek, hogy a rémületes cselekmények elrettentés által küzdessenek le.

A halálbüntetésről szóló pontok a következők:

3. Halállal bünhődik az, ki vezénylő tisztjének ellenszegül,

7. valamint az, legyen bár tiszt vagy közlegény, a ki párbajt vív.

44. Az ellenséghez átszököttek, ha ismét kézrekerülnek, felakasztatnak.

43. A parancsnok, a ki egy erődöt átad, meghal, a legénységből pedig, ha szintén bűnös, minden tizedik; a többi (egy külön eljárás szerint) meggyalázandó.

16. A ki barátságos országban gyújtogat, tűzhalált szenved,

25. ép úgy az is, a ki bűbájos mesterséget űz.

19. Utonállók kerékbe töretnek.

Hamis esküvők két ujja levágatik. Az eddigi szokás, hogy kisebb bűnökért is a katona fülét levágták már elmarad, de jól helyettesíti a vesszőfutás, mely 300 ember közt hajtatván végre, nem ritkán halálos kimenetelű volt s egész a 19-ik század közepéig fenmaradt.

Szinte meglepő, ha néha egy-egy humanus rendelkezésre bukkanunk, bár formája annak is néha csodálatos.

Egy helyen például áll: «az altiszt óvakodjék attól, hogy rendreutasítás alkalmával kemény, vagy gyalázó kifejezéseket használjon»; máshol: «a kapitány parancsait ildomossággal adja, mert az alárendelteket észszel is lehet kormányozni.» Tovább: «A katonát nem szabad pofozni, rugdalni, vagy más, a becsületet sértő módon bántalmazni; mert egy bizonyos tekintet, melylyel egyik a másik iránt viseltetik, tiszteletet gerjeszt és növeli a tekintélyt.»

Hasonló, de eredeti elveket vall az «örökösödési eljárás»: Regal szabályzata szerint, «ha egy tiszt örökösök és végrendelet nélkül hal el, egész hagyatéka a valóságos ezredesre száll; máskülönben (ha t. i. örökösök vannak) az ezredesé az elhalt legjobb lova, nyereggel és fölszereléssel, vagy 100 arany; az ezredes választhat.

Ha azonban a tiszt szegény özvegyet hagy hátra, az elhalt legjobb lova ugyan az ezredesé, de elvárható tőle, hogy azt el nem fogadja. Hogy azonban a jog fentartassék, az ezredes köteles a lovat istállójába vezettetni, a honnét azután bármikor visszaküldheti.»

További rendelkezés: «Ha valamely tiszt nem volt a római kath. egyház híve, temetése az előírt módon történik, de teste nem tétetik megszentelt földbe. Vigasztalja azonban a tudat, hogy oly sok derék harczos, felsőbb és alsóbb rendű, a csatatéren temettetik el, sőt néha temetetlenül marad; már pedig a csatatér földje sem az eltemetés előtt, sem azután az egyház által be nem szenteltetik, s mégis mindazok ugyanazon útra jutnak, melyet mindnyájan remélünk s mely egyedül vezet az örök üdvösséghez.»

Igazán, nemcsak szabadelvű, de valóban vallásos, érzületteljes életbölcseség, s oly kiméletesség, melyet a mostani, száguldva haladó korunkban alig találhatunk.

Hasonló érzületről tanuskodnak a következő sorok: «Az ezredlelkésznek példás embernek kell lenni, ki jó életmódja által az embereknek jó példát ad, nemhogy őket megbotránkoztatná; világi dolgokba pedig ne avatkozzék».

A büntető eljárás egyszerű, inquisitorius, mint az az akkori időkbe illik; nem különíti el a vád és a védelem tevékenységét, nem ismeri a bizonyító tanukihallgatást, a vádlott kihallgatását, védekezését a lehetőségig megszorítja, nem nyújt lehetőséget a bírónak arra, hogy a tényállás felől magának kimerítő informatiót szerezzen, s így azon megnyugvást sem, hogy az ügy szorosan a jog és igazság szerint bíráltatott el. A jóakarat különben meg van s az eljárás hiányosságait útmutatások,

oktatások stb. által igyekeznek ellensúlyozni s a bírákban humanus gondolkozást ébreszteni, de ezek a kivánt hatást soha vagy csak igen ritkán érik el.

Az ülnökök — kiknek nem szabad csizmában, köpönyeggel, vagy a kalapon tollal megjelenni, s kiknek az eljárás előtt a keztyűket és gyűrűket le kell tenni — utasíttatnak például, hogy «a vádlottat a kihallgatás alkalmával kemény szavakkal meg ne félemlítsék», tiltva van, hogy «a vádlottat vagy tanut taglejtések, fejmozdulatok, bátorító vagy visszautasító pillantások, ügyetlen feleletek kinevetése, vagy végre fenyegetés által befolyásolják, vagy vallomásának megváltoztatására bírják; ellenben komoly magatartást tanusítsanak s beszélgetést, tréfálózást, s más oly dolgot, mi az eljárás komolyságával össze nem fér, mellőzzenek.

A hadsereg szükségleteire, a pénztár állandó ürességénél fogva, a kellő gond nem fordíttatik, még Savoyai Jenő fényes időszakában sem, minél fogva a katona ellátása mindig hiányos. A szabályzatban benne van ugyan, hogy a katona naponta *kétszer* hust és meleg ételt kapjon; de hisz ezt még ma sem értük el, mennyivel kevésbbé volt az akkor lehetséges.

A ruházatra nézve Regal szabályzata azt mondja, hogy «a ruházat fentartása abban áll, hogy az elrongyolódást a foltozással megelőzzük; mert ha a ruhán még annyi folt van is, legalább nem rongyos és a katona teste be van födve».

Ugyancsak az állandó pénzhiányról tanuskodik Regal szabályzatának következő pontja: «A zászlókat viaszosvászon huzattal kell ellátni; azoknak, kik azt mondják, hogy ez régente nem volt szokásban, azt felelem, hogy ez az ezred gazdaságára előnyös; a mikor még nem voltak vászonhuzatok, akkor még több volt a magyar arany a pénztárakban, mint ma a rézpénz. Az időkkel változni kell a szokásoknak is, és a vászonhuzat a zászlókon a császári fegyverek tekintélyéről mit sem von le.»

A parancsnokok kapzsisága ellen szól a következő tétel: «A századparancsnok azon joga, hogy a legénységnek *egy ezüstkanál* átadása mellett a házasságot megengedhette, azért szünt meg, mert voltak századosok, a kik sok ezüstkanalat gyűjtendő, a házasságot az egész századnak megengedték, s így ily századoknál annyi asszony volt mint férfi, a mi pedig csunya és szégyenletes dolog volt».

Egyébként igen sokat adtak e szabályok a külsőségekre, a formára; így Khevenhüller szabályzata hosszadalmasan foglalkozik a czímekkel s azokat részletesen körülírja. Regal az anciennitás híve és kikel a tisztek betoldása ellen, mi leginkább kinevezések utján történik:

«ezáltal — úgy mondja — sok derék tiszt, ki Ő Felségének hosszú évek óta hűségesen szolgál, előmenetelében megrövidül».

A kifejezések és azok magyarázata néha eredeti; így azt mondja «ébresztőt akkor kell verni (dobolni), a mikor a nap fölkel és egy levelet már el lehet olvasni». Khevenhüller a vezényszavakat röviden kívánja, «mert mit használ — úgymond — ha a tiszt a vezénylésnél affectál, a nézőt degoutálja s a gyakorlat még se megy jól».

A tüzelés már csak azért is nehézkes volt — a kanóczos puska technikai hátrányaitól eltekintve — hogy a legénység a században rang és kor szerint sorakozott, a tűznemek pedig bámulatosan sokfélék valának; így: sövénytűz, ároktűz, mellvédtűz, gránáttűz, vegyes tűz stb.

Egyébként azonban előnye volt e szabályzatoknak, hogy nyelvezetük világos, egyszerű, határozott s bárki által könnyen megérthető vala.

Gömöry.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Magyarország 1848—49-ik évi függetlenségi harczának katonai története. Irta *B. J.* II. kötet. A tavaszi hadjárat. Budapest, 1897. A szerző sajátja. Nagy 8-adrét, 172 lap, 4 csatavázlattal, ára 2 frt.

E folyóirat I. füzetének 135—137. lapján mutattuk be a fentebbi munka első kötetét; most előttünk fekszik annak folytatása, melyet a szerző második *kötetnek* nevez ugyan, bár azt hiszszük, hogy itt — már csak az arányoknál fogva is — csak a második kötet első füzetéről lehet szó; az egész ugyanis csak $10^3/_4$ ív és nagyjában véve a magyar támadó hadjáratot, vagyis az 1849 márczius elejétől május végéig terjedő eseményeket foglalja magában. Nem ismeretes előttünk, miért adja ki szerző munkáját így apródonkint? Az olvasónak, de a kiadónak is érdeke azt kívánta volna, hogy ha már a mű kötetenkint jelenik meg, a második kötet a mű befejezését is magában foglalja; így a mű még mindig csonka, csak indokolatlan költségekkel szaporítja a kiadást, s drágítja a könyvet.

Ettől eltekintve a munka mindazon jeles tulajdonságokkal bír, melyeket a mű első kötete megjelenése alkalmából felsoroltunk, s véleményünket, hogy a magyar katonai olvasó közönség B. J. munkájában

a magyar függetlenségi harcz derék kézikönyvét nyeri, továbbra is fentartjuk. Végleges itéletet a könyvről azonban csak annak teljessége után mondhatunk.

A könyv e része ama dicsőséges napok eseményeit tárgyalja, melyek a magyar szabadságharcz ügyét oly magasra emelték, melyek a nemzetben ama biztos reményt keltették, hogy igazságos ügye diadalmasan fog végződni. A losonczi, hatvani és tápió-bicskei ütközetek, az isaszegi csata, a váczi ütközet, a nagy-sarlói csata, Buda visszavétele, a piskii csata a medgyesi és szebeni csaták képezik a főbb eseményeket, melyeket a füzet tárgyal.

A füzethez az isaszegi, nagysarlói és medgyesi csaták és Buda ostromának vázlata van csatolva.

Ajánljuk a munkát bajtársaink figyelmébe.

A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Irta *Éble Gábor.* Budapest, 1897. Nagy 8-adrét, 116 lap, 16 melléklettel.

A Károlyi család jeles historikusa a Károlyi grófok történetével foglalkozó könyveinek számát ismét egygyel szaporította.

E munkában a grófi család két székházának, a nagykárolyi várkastélynak és a pesti palotának monografiáját kapjuk fölötte vonzó és érdekes leírásban. Különösen az utóbbinak sorsa érdekes, kiváltképen azért, mert az 1848—49-iki szabadságharczban Haynau táborszernagy császári fővezér e palotában lakott s míg a palota gazdáját, gróf Károlyi Györgyöt fogságra vetette, annak házában osztogatta parancsait, s annak asztalán írja alá ama tömeges halálitéleteket, melyek annyi nemes családot s velök az egész nemzetet gyászba borították.

A képmellékletek, mint Éble könyveinél már meg vagyunk szokva, gyönyörűek, a minthogy a könyv egész kiállítása pompás; a képek utolsóját képezi ama végzetes íróasztal fényképe, mely a palotában ma is megvan.

Nils Bielke och kriget mot Turkarna 1684—1687 af *Dr. Oscar Malmström.* Nordin und Josephson, Stockholm (1896). — 8-rét VI+88 ll. — Ára 2½ márka.

Nils Bielke, a híres svéd diplomatával és katonával, újabb időben többet foglalkoztak történetíró honfitársai. Amióta Sondén 1883-ban megírta életrajzát *Nils Bielke och det svenska kavalleriet* czímű munká-

jában, vele foglalkozott Fåhrens Svédország francziaországi diplomatikájáról írt művében (1891) és újabban egy czikk a svéd *Historisk tidskrift* 1895-ki folyamában. Legújabban pedig jelen szerzőtől két dolgozat jelent meg, t. i. a fönnebbi és egy valamivel hosszabb *Nils Bielke såsom generalgovernör i Pommern 1687—1697* czím alatt.

Hazai hadtörténelmünket leginkább dr. Malmströmnek előttünk fekvő rövidebb dolgozata érdekli, melyben szépen elbeszéli Bielkének a magyarhoni török harczokban való szereplésének történetét.

Forrásaiúl többnyire még kiadatlan kéziratok szolgáltak szerzőnek, t. i. Bielkenek egy-egy svéd és franczia nyelven írt életrajza, egy a tábornok tollából eredő relátio Buda 1684-ki ostromáról (u. a. évi október 5-ki kelettel), továbbá Bielke levelezése XI. Károly svéd királyal, kinek ő nagy kegyencze volt. Mindezeket a svéd államlevéltárban és az upsalai és lundi egyetemek könyvtáraiban őrizik.

A kéziratanyagból merített adatok azonban, úgy látszik, nem voltak elegendők a könyvben érintett események elbeszélésére és azért szerző a történelmi háttér vázolásánál a főbb, sőt néha apróbb adatokat is Hammernek az ozmán birodalom történetéről írt nagy munkájából és a *Theatrum Europaeum* XII. részéből merítette; a mi ellen persze nem lehet kifogásunk, de sajnálatunkra szerző nem idézi oly eléggé sűrűn forrásait, hogy elbeszélésében az új anyagot a régitől könnyű szerrel megkülönböztetni lehetne, a mi dolgozatának értékét mint forrásmunkáét lényegesen csökkenti.

Az említett forrásokon kívül a tárgy rengeteg irodalmából mást nem ismer vagy legalább nem említ, a mi bizonyos tekintetben előnynek volna mondható, ha csakugyan bizonyosak volnánk arról, hogy a dolgozat maradványa teljesen eredeti anyagon alapszik. Azt sem említi szerzőnk, hogy az említett életrajzok mily korból valók s mily forrásokon alapulnak, a mi az új adatok hitelében való bizonytalanságot még inkább növeli.

Bielke szerzőnk szerint 1684. márczius havában hagyta el Stockholmot és hosszú kerülő úton végre Linzbe került, hol a császár kihallgatásban fogadta és ajánló levelet adott neki Lothringen herczeghez. Eleintén a Lajos badeni őrgróf vezérlete alatt működő hadtesthez vala beosztva és jelen volt az Ercsi mellett julius 22-én vívott csatában is. Később midőn a bajor választó megérkezett Buda alá, Bielke átadta neki a svéd királytól hozott ajánló sorokat, miknek következtében a fejedelem nagy kitüntetéssel fogadta őt. Jelen volt továbbá Buda eredménytelen ostrománál, melyről mint már láttuk, részletes jelentést küldött haza, de még jóval az ostromzár félbehagyása előtt. E jelentés-

ben nem egyszer szigorúan elitéli az ostromlók elkövette komoly botlásokat.

Midőn az azon évbeli hadjárat bevégeztével a császári csapatok téli szállásaikra tértek vissza, Bielke elutazott Hamburgba, és esetleg hazájába. A következő évben azonban visszatért hazánkba és részt vett a császári fősereg harczaiban Érsek-Újvárnál és jelen volt a Táth melletti mocsaraknál kivívott fényes győzelemnél is. Az Esztergom fölmentésére sietö seregnél Bielke a badeni őrgróf parancsai alatt álló szárnynál a lovasságot vezényelte. Curiosumként fölemlíti, hogy mielőtt ütközetre került a dolog, a keresztény és török hadsereg nyolcz napig tétlenül farkasszemet néztek egymással, épúgy mint ezt a svéd és dán hadseregek tették mielőtt megütköztek volna Lund mellett. Midőn végre a keresztény sereg átvonúlt a mocsarakon és a törökök utánuk vonulva hátba támadták őket, Bielke három lovas ezredével visszafordúlt és ellentámadással fogadván a törököket, föltartóztatta őket mindaddig, míg a keresztényeknek lehetséges volt csatarendbe helyezkedni, mely fegyvertényeért a svéd király Bielkenek egy hizelgő levélben köszönetet mondott.

Bielke részt vett továbbá Buda 1686-diki ostromában és a következő évi hadjáratban is, midőn jelentékeny szerep jutott neki a Harsány hegy lejtőjén kivívott és a mohácsi csatának elnevezett diadal kivívásánál.

Mindezt fölötte részletesen beszéli el a szerző és csak sajnálnunk kell, hogy oly ritkán használ idéző jeleket és hogy azért nem akad módunk jobban megismerkedni forrásaival.

A svéd generálisnak saját szavaiban visszaadott jelentései már csak annyiból is volnának érdekesek, mivel — mint mondani szokás — idegen pápaszemen át figyelte a császári hadsereg működését. Tudjuk, hogy egészen idegen katonának, mint pl. az angol Richardsnak, azonnal föltünt az, hogy az összegyült német katonai kapaczitások sok tekintetben mily furán viseltek háborút és hogy mint vétettek gyakran a hadászat és harczászat legelemibb szabályai ellen. Bielke folyvást birálgat. Elismerőleg nyilatkozik egy-egy mozdulatról vagy kárhoztatja azt a szerint a mint azt jónak vagy hibásnak találja

Kropf Lajos.

A HADTÖRTÉNELMI

KÖZLEMÉNYEK

ELSŐ TIZ ÉVFOLYAMÁNAK

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

1888—1897.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1897.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Midőn a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tíz évvel ezelőtt a Hadtörténelmi Közlemények megalapítását elhatározta, czélja az volt, hogy a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső multjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadi eseményeket szakszerű feldolgozásban adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyújtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjeszsze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejleszsze.

Hogy a folyóirat e feladatának mennyiben felelt meg, azt a magyar olvasó közönség van hivatva megítélni, s mi ezúttal, midőn a Hadtörténelmi Közlemények első tíz évi pályafutását befejezte, a nyújtott anyag könnyebb áttekinthetését s így értékesítését elősegítő Név- és Tárgymutató kiadása alkalmával csupán arra szorítkozunk, hogy a befejezett tíz évfolyamról néhány statisztikai adatot jegyzünk fel.

A folyóirat tíz kötetben és 48 füzetben összesen 432 nyomtatott ívnyi szöveget foglal magában, nem számítva a Magyar Hadi Krónikát és a Hadtörténelmi Helységnévtárt, melyek a folyóiratnak külön mellékletét képezik s külön több mint 60 nyomtatott ívre terjednek; a folyóirathoz 47 arczkép, 66 hadműveleti és csatavázlat van csatolva, ismét nem számítva a Krónikát, mely maga külön szintén két mellékletet és 32 hadműveleti és csatavázlatot tartalmaz.

Az anyag a bizottsági közléseken, könyvismertetéseken és irodalmi szemlén kívül, 92 szerzőnek 396 czikkéből és 131 névte-

lenül megjelent czikkből áll, mely utóbbiak túlnyomó nagy részben hadtörténelmi apróságok a szerkesztő tollából.

A folyóirat anyagi részét illetőleg megemlitendő, hogy a megindításkor nem találkozott kiadó, a ki a folyóirat jövőjében bízva a kiadást elvállalta volna. Pedig az már az első évben igen jó anyagi eredménynyel záródott s helyzete idővel még annyira javult, hogy bevétele fölöslegéből egyrészt magyar hadtörténelmi pályamunkák jutalmazására egyszer 20 drb aranyat, ezenkívül pedig négy izben összesen 1800 arany korona pályadíjat fizetett ki, másrészt pedig előfizetőinek ingyen mellékletkép adta a Magyar Hadi Krónika két kötetét a Hadtörténelmi Helységnévtárral, mint az ezredévi ünnepségek emlékét.

A folyóiratot állandóan pártfogolta a honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága, ki a csapatkönyvtárak részére 100 példányra fizetett elő, de meghódította a folyóirat a magyar honvédség tisztikarát is, kik közül több mint 600-an sorakoztak a folyóirat előfizetői közé.

Most még csak azt említjük fel, hogy a folyóirat ez első tiz évfolyamát megszakitás nélkül *Rónai Horváth Jenő* szerkesztette, ki a szerkesztést mint százados kezdte el s mint ezredes fejezte be, s ki a folyóirat szerkesztéséről felelősségteljes szolgálati állása miatt lemondani levén kénytelen, az olvasó közönségtől e sorokban vesz búcsút.

A szerkesztést 1898 január 1-ével Bárczay Oszkár cs. és kir. kamarás, volt honvéd huszár százados, a Magy. Tud. Akad. főtitkári segédje veszi át.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága.

I. SZERZŐK SZERINTI NÉVMUTATÓ.*)

Lap

Acsády Ignácz, dr.:
Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században ... I. 64, 246
Andorka K.:
A magyar nemesi fölkelés harczbalépése II. Frigyes ellen VI. 111, 230
Balás György:
Érsekujvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe ... I. 199, 431
Barabás Samu:
Báthory István lengyel király hadi rendtartása a magyar huszárok számára 1576—1686. ... III. 667
Bárczay Oszkár:
Két hadi esemény a XIII. évszázból ... VI. 484, 637
Nikápoly ... VII. 486, 589
Bölcs Leo taktikája ... IX. 23
Bodnár István:
A győri csata 1809 junius 14 ... X. 388, 484
B. O.:
Lamberg altábornagy ajánlása akadémiai taggá ... VIII. 139
Borovszky Samu, dr.:
Hadi articulusok 1734-ből ... IV. 569
Bors János:
Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig VIII. 93
Bubics Zsigmond:
Kik vettek részt Buda 1686-iki ostrománál ... IV. 577
Csánky Dezső, dr.:
Szabács megvétele ... I. 355
Czímer Károly:
A szegedi veszedelem ... IV. 243, 375
Cserni Iván czár Szegeden ... V. 655

* A bizottsági közlések, könyvismertetések és irodalmi szemle a névmutatóba fölvéve nincsenek. A római számok az évfolyam (kötet) számát jelzik.

Lap

Temesvár megvétele 1551—1552 --- --- --- --- VI. 15, 196, 308
A brentai hadjárat 899—900 --- --- --- --- --- --- --- --- X. 1

Csontosi János:

Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában --- --- III. 199

Dobos Kálmán:

Nemesi fölkelők Ung megyében --- --- --- --- --- --- III. 421
Katona-levél az 1809-ik évi nemesi fölkelő seregtől --- --- IV. 424
Rákóczy fölkelés időszakából kérvény --- --- --- --- --- V. 241

Dr. —y—s.:

Végváraink a XVI. század közepén --- --- --- --- --- --- V. 542

Eble Gábor:

Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben --- --- --- X. 160, 352, 555

Fraknói Vilmos:

A várnai csata előzményei --- --- --- --- --- --- --- --- II. 337
Mátyás királylyá választása --- --- --- --- --- --- --- --- III. 139

Fülek Henrik:

Hadik altábornagy portyázó menete Berlinbe 1757-ben --- --- IX. 11

G.:

Katonai államtanácsi vélemény 1568-ból --- --- --- --- IX. 518

Geőcze István:

Hadi élelmezés az 1664-iki hadjáratban --- --- --- --- --- VI. 728
Eszterházy Miklós és Pázmán Péter levéltára --- --- --- VII. 127
Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből --- --- --- VII. 407
Hadi tanácskozások az 1577-ik évben --- --- --- --- VII. 502, 647
A tűzérségi és hadiszer állomány Magyarországon 1577-ben VII. 699
Salm Miklós és Varkocs György levelei 1542—1550 --- --- IX. 119

G. G.:

Katonai emlékirat a XVI. századból --- --- --- --- --- --- I. 311
Katonai utasítások 1567-ből --- --- --- --- --- --- --- --- II. 320
Mohácsi csatáról egykorú levél --- --- --- --- --- --- --- II. 503
Ragaszkodás az előljáróhoz --- --- --- --- --- --- --- --- II. 511
Álmosdi ütközet 1604 --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- IV. 709
Santa Militia --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- V. 121
Salm Miklós gróf panasza seregének siralmas állapotáról 1490-ben V. 703
Győri emlékkeresztek --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- VI. 279
József nádor fegyverbe szólítja a magyar nemességet --- VII. 120
Bányavidéki várak és végházak költségeiről --- --- --- --- VII. 126
Lamberg följegyzései a kurucz háborúk idejéből --- --- VII. 544
Rákóczy Lajos jelentése Lippáról 1604-ben --- --- --- --- VII. 688
Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban --- --- --- --- VIII. 254
Básta György emlékérme 1603-ból --- --- --- --- --- VIII. 552
Draskovich jelentése Gelalisnak Boszniába való bevonulásáról VIII. 552
Török-magyar jegyzékváltás 1593-ból --- --- --- --- --- VIII. 555

Lap

Básta emlékérmekről még valami ... IX. 224
Osztrák-magyar hadsereg élelmezési tervezete 1673-ból ... IX. 359
Gömöry Gusztáv:
A magyar nemesi fölkelések, 1797 és 1800—1801 ... I. 47
Magyar katona a XVII. század elejéről ... I. 480
Eltünt magyar ezredek ... I. 527
Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés ... II. 79, 233, 484
Hadi kém, XVI. századbeli, viselt dolgai ... II. 160
Pétervárad ostroma 1694-ben ... III. 20
Zistersdorf bevétele kurucz hadak által ... III. 111
A bécsi császári udvari hadi tanács viszonya a hadvezérekhez III. 286
Magyar nemzet katonai tulajdonságairól ... III. 568
Eger ostroma 1552-ben ... III. 613
Esztergom vár bevétele 1595-ben ... IV. 462, 648
Hadi szabályok a magyar lovasság és a hajdúk számára a 30 éves háború előtti időszakból ... IV. 148
Hajdúk Lippa alatt 1644-ben ... V. 118
Bécsi körsánczok és a kuruczok első betörései Ausztriába ... V. 236
Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben ... V. 299, 609
Mezőkeresztesi csatáról, Miksa főherczeg jelentése ... V. 394
Mezőkeresztesi csatáról egykorú német tudósítás ... V. 552
Hadtörvényszéki itélet 1608-ban ... VI. 143
Lothringeni Ferencz herczeg kalandja 1738-ban ... VI. 280
Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban VI. 394
Mátyás főherczeg levelei a mainzi választó fejedelemhez 1605-ben VI. 709
Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban ... VII. 96, 242
Szinán pasa levele ... VII. 393
Adalék Szigetvár 1566-iki ostromának történetéhez ... VII. 539
A szisziszeki csata 1593-ban ... VII. 613
Turai kincs ... VII. 680
Bussi Rabutin tábornok naplójából 1704 ... VIII. 122
Hadi átkelések a Dunán a legrégibb időktől kezdve ... VIII. 227
Szendrő vára miképen esett a hajdúk kezeibe ... VIII. 550
Hainburg hadtörténelmi szerepe 805—1803 ... IX. 101
Facsoport, négyszázados, történelmi nevezetességű ... IX. 220
Sutoris János naplója a XVII. század végéről ... IX. 352
III. Károly hadseregének hadi létszáma és zsoldja ... IX. 364
A pákozdi csata 1593 november 3-án ... IX. 453
Adalékok az 1601—1602-ik évi erdélyi hadjárathoz ... X. 59, 235
Egy császári követség a portához 1564—1565-ben ... X. 617
Hadi szabályzatok a XVIII. századból ... X. 639

Lap

Gubics A.:
II. Frigyes porosz király egy tervezete, a törökkel Magyarország ellen való közös működés iránt ... VI. 723
G—y.:
Pecsevi életrajzához adatok ... III. 417
Mezőkeresztesi csata történetéhez még adalékok ... V. 547
Mátyás király két levele ... VII. 256
Magyar nemesi fölkelés, 1809-iki vitézei ... VII. 404
Győr és Moson megyei nemesi fölkelésre vonatkozó két levél 1604 ... IX. 225
Kurucz háborúk befolyása Fürstenfeldre 1704—1706 ... IX. 359
Hazay Samu:
A X. századbeli magyar hadügyről ... I. 389, 549
Védő alkotmány haderő és harczászat Mátyás király alatt III. 210
H. J.:
Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből ... III. 115
Hollán Ernő:
Mária Terézia és hadvezérei ... I. 173
Károly főherczeg mint katonai író ... II. 517
Horváth, Rónai, Jenő:
A várnai csata ... I. 104, 268
Mátyás király ... I. 333
Zrínyi Miklós Kanizsa előtt 1664-ben ... I. 632
Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei. Akadémiai székfoglaló értekezés ... II. 1
Az 1866. évi osztrák-olasz hadjárat ... II. 305
Károly főherczeg Neerwindennél ... II. 673
Lothringeni Károly herczeg sziléziai hadjárata 1757-ben III. 82, 675
Mátyás király ... III. 137
Mátyás király hadjáratai ... III. 159
Az 1664-ik évi Mura-Rába melléki hadjárat és a Szt.-Gothárd melletti csata ... IV. 297, 596
A magyar függetlenségi harcz 1848—1849-ben ... IV. 509
Egy portyázó különítmény jelentései a sziléziai háborúk idejéből ... V. 197, 731
A koronázás 25 éves emlékünnepe ... V. 269
Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnepére ... V. 469
Pozsony és a Közép-Dunavonal ... VI. 121, 250
A magyar hadtörténelem az ezredéves kiállításon ... VI. 509
Bocskay István háborúja Rudolf ellen 1604—1606 ... VI. 569
A felső magyarországi hadjárat 1664-ben ... VII. 285
További adatok az 1664-iki felső magyarországi hadjárathoz VII. 573
Magyar hadi krónika. Külön lapszámozás ... VIII., IX., X. —.—

Lap

Millenium ... IX. 1
Nagyvárad mely napon capitulált 1692-ben ... IX. 125
Ezredéves ünnepségek és ezredéves kiállítás ... IX. 253
Báthory István magyar hadserege ... X. 277

H—TH:

General-Lieutenant ... I. 648

HUGYECZ ANTAL:

Verbuválása nagy embereknek, hazánkban ... VI. 726
Ferdinánd főherczeg Nádasdy fegyverzetét kéri ... VII. 124
Eggenberger jelentése a sziszeki csatáról ... VII. 264

HUSZÁR IMRE:

A katonai Mária Terézia rend ... II. 274
Mátyás király fekete serege ... III. 229
Egy lap a Mária-Terézia rend történetéből. Báró Fejérváry Géza IV. 1
A huszárok eredetéről ... V. 81

I. J.:

Komáromi naszádosok kiváltságlevele ... VIII. 395

ILLÉSSY JÁNOS, dr.:

Tanúkihallgatások Nógrádvár meghódolása felől 1663-ban ... V. 95
Andrássy ezred egyenruházata ... V. 405
gf. Forgách Ádám katonai rendtartása ... V. 569
Tanukihallgatások Léva és Buják várak 1665-ik évi feladása iránt ... VI. 241
Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához ... VI. 635
Várvizsgálatok 1557—58-ban ... VII. 57, 216
Frigyes Vilmos porosz király számára magas emberek toborzása ... VIII. 131
A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban VIII. 367, 522
Szolnok 1552-ik évi ostromához adatok ... X. 111
Egri két vitézről ... X. 291
A Nádor huszárezred a hétéves háborúban ... X. 589

I—S:

Léva melletti csata és Koháry halála 1664 jul. 19-én ... VI. 541
Katonaság költségei 1549 ... X. 115

IVÁNYI ISTVÁN:

Katonai vezényszók 1797-ből ... V. 123

I—Y I—S:

Kanizsa 1664-ik évi ostromának felhagyásáról ... VI. 132

JAKAB ELEK:

Az erdélyi 1809-iki insurrectio története ... II. 49, 244, 613

K. A.:

Ujhelyi Pál levele Teleki Mihályhoz, 1670 ... VI. 547
Magyar insurgensek vitézsége ... VI. 550
Mágochi Gáspár levele Ujhelyi Györgyhöz ... VII. 685

Lap

KÁPOLNAI:
Magyar sánczok Felső-Ausztriában ... 1. 24
A mohácsi hadjárat 1526-ban ... II. 177, 441
KARÁCSON IMRE, dr.:
III. Károly háborúja a törökökkel 1737—1739 ... V. 323, 517
I. Rákóczy György 1636-iki háborúja ... VI. 297
Nándorfehérvárt magyar hadi foglyok 1636-ban ... VI. 546
Az 1663-ik évi török hadjárat ... IX. 73
A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban ... IX. 326
KARÁCSONYI JÁNOS, dr.:
Katonai becsületbiróság 1515—1516-ban ... IV. 482
Jajczai bánok fizetése 1505—1507 ... IV. 555
A gyulai vár ostroma 1566-ban ... X. 85
K. J.:
Székelyhídi várfölszerelés elszállítása 1667 ... III. 709
Zrínyi Péternek a portávali alkudozásaihoz ... IV. 420
Szeben város hadtörténelméhez adalék ... IV. 421
Kanizsa hadi fölszerelése a töröktől való visszavétele után ... IV. 422
Görgényi vár hadi szerei 1703-ban ... V. 558
Mikes Kelemen egy levele ... VI. 274
I. Rákóczy Ferencz fejedelem két rendelete ... VI. 420
Csáky László levele a beszterczeikhez ... VI. 420
Török háborúról, 1727—38, tudósítások ... VII. 556
Katona állítás Felső-Fehérmegyében 1745 ... VIII. 266
Várkapitányok szerződései 1634—1661 ... IX. 234
Apaffi Mihály költekezése ajándékokra az 1683-iki hadjáratban IX. 528
Erdélyi fölkelés elrendelése 1690-ben ... X. 308
II. Rákóczy György levelei 1658-ból ... X. 629
Haller János levele 1661 ... X. 634
KIRÁLY PÁL:
Nemesi fölkeléshez 1797-ben adatok ... III. 572
Katona-állítás Erdélyben a mult században ... IV. 678
Zászlószentelés a mult században ... V. 242
KISS LAJOS:
Nándorfehérvár bukása 1521-ben. ... II. 389, 546
Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen IV. 27, 180, 332
A rigómezei hadjárat ... VIII. 1, 157, 339, 454
K. L.:
Hadi kiáltvány az 1789-ik évi török hadjárat idejéből ... III. 570
Magyar nemesi insurrectio dalaiból ... V. 560
KOMÁROMY ANDRÁS, dr.:
Thelekessy Imre 1497—1560 ... II. 105, 209, 463, 638
Thelekessy Imre kassai kapitány czímeres levele 1560 ... II. 165

Lap

A füleki zendülés ... III. 59
Thököly erdélyi vállalata 1686-ban ... III. 636
Az 1607-ik évi hajdú-lázadás történetéhez ... IV. 226, 359
A mezőkeresztesi csata 1596-ban ... V. 28, 157, 278
A mezőkeresztesi csatáról, egy szemtanu tudósítása ... V. 256
Levelek és akták az 1607—8-iki hajdúlázadás történetéhez ... VI. 72
A bányavidéki véghelyek 1610-ben ... VI. 680
Rhédey Ferencz váradi kapitány ... VII. 1, 170, 322, 424
A nyitrai árulás 1621-ben ... VII. 599
A kanizsai törökök rablásai 1630—1640 ... VIII. 79
Kolonich Siegfried dunáninneni kapitány életéből ... VIII. 487
A szécsényi árulás ... IX. 187
Báthory Gábor történetéhez ... IX. 273, 417
Kálló mint végvár ... X. 27
Balassa Zsigmond hűtlenségi pöréből ... X. 332, 537

Koncz József:

Székelyhíd várának hadi készlete 1665 február 6-án ... III. 586
Zrínyi Miklós haláláról egykorú tudósítások ... III. 707
Katonatartás a XVII. században ... III. 711
Franczia-lengyel hadak laktáborozása Erdélyben 1678 ... IV. 136
Erdélyi hadak menetrendje a XVII. századból ... IV. 137
Apafi Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 augusztus hó 5-éről ... IV. 291
Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből ... IV. 428
Apafi Mihály szebeni edictuma 1686-ból ... IV. 721
A huszti vár lövő szerszámainak leltára 1669 jan. 1-én ... V. 133
Az 1686-ik évi szebeni insurrectionalis constitutio ... V. 218
Nagyvárad capitulatioja 1660-ban ... V. 390
Kemény János eredeti levelei ... V. 421
Teleki Mihály utasításai 1669-ből ... VI. 292
Adatok a bujdosó magyarok küzdelmeihez ... VI. 456
II. Rákóczy György fejedelem eredeti sajátkezű levelei 1658—1660 ... VII. 39
Apaffy Mihály fejedelem utasításai Huszt várára nézve VII. 281, 283
Zrínyi Miklós 1664-iki évi hadjáratáról levelek ... VII. 554
Bujdosó magyarok hadi szabályzata 1676—78 ... VII. 569
Erdélyi hadak menetrendje a XVII. században ... VIII. 155
Görgény vár hadi fölszerelései 1690—1702-ik években ... VIII. 279
Adalékok Apaffi Mihály fejedelem 1683-ik évi hadjáratához IX. 484
Erdélyi nemesi fölkelésre 1744-ben kiadott intézkedések ... IX. 524
Katonaszedési szabályok 1570-ből ... X. 142
I. Rákóczy Ferencz és Zrínyi mozgalmaihoz adalékok ... X. 306
Élésmesterek reversálisa Apaffi idejéből 1683-ból ... X. 465
Báthory István hadjárata az oroszok ellen 1580-ban ... X. 467

Lap

Korda Dezső:
Mátyás király pajzsa Párisban ... III. 235
Kőszeghy Sándor:
Montecuccoli röpirata Zrínyi ellen ... III. 125
Mátyás királynak hadművészeti szempontból legérdekesebb levele ... III. 265
Zsigmond királynak két honvédelmi szabályzata ... V. 586
Kovács József:
Jaicza fölmentése Frangepán Kristóf által 1524-ben ... V. 114
Buda visszavétele előtti időkből emlékirat ... VI. 418
Kozics László:
Nagy Lajos nápolyi hadjárata ... III. 383
Magyar gyalog ezred szereplése a sziléziai hadjáratban ... IV. 139
Győr vár 1594-től 1598-ig ... IV. 489, 683
Kropf Lajos:
A török időszámításról ... VIII. 67
Castaldo Erdélyben ... VIII. 350, 509, IX. 53, 161, 299, 465
Nagyvárad capitulációja 1692-ben ... VIII. 548
Aldana versiója a szegedi veszedelemről ... IX. 106
Básta emlékérmekről még valami ... IX. 350
Még egyszer a török időszámításról ... IX. 513
Nikápoly ... X. 47
Lippa ostroma 1551-ben ... X. 225
Magyar eredetű franczia huszárezredek ... X. 434
Leveles János:
Ujonczfogadás 1757-ben ... IX. 112
Majláth Béla:
Hadtörténeti ereklyék a magyar nemzeti muzeumban ... I. 186
Zrínyi Miklós a költő ereklyéi Vöttauban ... IV. 265
Mangold Lajos, dr.:
A magyar hadtörténeti irodalom repertoriuma I. 667, II. 334, III. 123, 432, 578, 726, IV. 144, 289, 568, 718, V. 131, 255, 412, VI. 289, 422, 554, 737, VII. 141, 276, 694, VIII. 152, 270, 559, IX. 130, 247
Mátyás király hadtörténeti bibliografiája ... III. 252
Hadi tanács, cs. kir., volt elnökei, osztrák és közös hadügyminiszterek ... VI. 538
Magyar eredetű franczia huszárezredek ... VII. 266
Márki Sándor, dr.:
Arad középkori hadtörténete ... III. 297, 478, 589
A tizenötéves török háború történetéhez ... VII. 347, 469
Pálülési ütközet 1618-ban ... IX. 123
Matunák Mihály:
Érsekujvár második alapítása ... X. 102

Lap

Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566 junius 30-án ... X. 266
Szigetvár 1566-iki elestének történetéhez ... X. 298
Török-magyar jegyzékváltás 1571 ... X. 458
Balassa-Gyarmat veszedelme 1639 ... X. 461

Merényi Lajos, dr.:

Király Albert erdélyi generális életéhez ... V. 403
Hadi törvénykezésünk emlékeiből ... V. 493
Andrássy ezred zászlószentelési ünnepére Instructio ... VI. 136
Wesselényi Ferencz levelei füleki kapitánysága idejéből ... VI. 162
A véghelyek 1577-ik évi kivonatos költségvetése ... VI. 543
Mária Terézia hadi czikkei és esküformái 1742-ből ... VI. 557
Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága ... VII. 108
Török végek őrhada 1577-ben ... VII. 259
Kálló és Szatmár őrségeinek panasza 1631-ben ... VII. 635
A felső magyarországi végházak munitioja 1661-ben ... VIII. 276
A végek magyar őrhada 1670 után ... VIII. 400
Homonnay utasítása ungvári főtisztjeihez ... VIII. 562
Gróf Eszterházy Pál utasítása fraknói várnagyához ... IX. 135
Bocskay fölkelés történetéhez adalék ... IX. 227
A török végek történetéhez ... IX. 520
Pápai végház ügyében nádori rendelet ... X. 121
Kuruczok Lendván ... X. 122
A kanizsai végek történetéhez ... X. 258
Török ellen, Heves vármegye panaszai 1629 ... X. 302
Esztergomi hódoltság történetéhez ... X. 443
Törököktől eredő sérelmek 1630 ... X. 448
Mehemed pasa levelei Eszterházyhoz 1625—26 ... X. 451
Füleki várőrség panaszai 1669 ... X. 635

Milodanovits Simon:

A franczia forradalmi háborúkban kitünt magyar katonák ... IV. 397

M—y:

Érsekujvár erődítési költségei 1639—1644 ... VII. 121
Generálisság hány vagyon magyarországi korona alatt ... VII. 122
Végházbeliek tartásáról mód és rend ... VII. 262

N.:

Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon ... IX. 263

Olchváry Ödön:

Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúkban ... I. 601
Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen ... III. 333, 528

Ortvay Tivadar:

Pozsony város történetéből ... V. 504

Óváry Lipót:

Mátyás király 1477-ik évi ausztriai hadjáratához adatok ... III. 244

Lap

Pauler Gyula, dr.:
Nehány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században ... I. 501
II. Géza orosz-görög háborúi ... ... III. 1, 263
A sajómezei csata 1241 április 1-én ... ... VI. 1
Petkó Béla:
IV. László király adomány levele 1285-ből ... ... III. 582
Récsey Viktor, dr.:
Budát 1542-ben felszabadítani akaró hadseregről német mű VI. 275
Salamon Ferencz:
Általánosságok a hadtörténelemről ... ... I 1
Schikofszky Károly:
A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben ... ... VIII. 43, 182
Soós Elemér:
Az 1278-ik évi morvamezei (dürnkruti) csata... ... ... III. 459
IV. László király adomány-levele 1285-ből ... ... III. 582
Stephanie Adolf:
Szigetvár építészete és ostroma 1566-ban ... ... IX. 209
A budai királyi palota, a pozsonyi és dévényi várak a multban IX. 377
Szádeczky Lajos, dr.:
Báthory István hadjáratai az oroszok ellen ... I. 32, 224, 408, 538
Az 1788—89-iki török háború történetéhez... ... ... II. 313
Egykorú magyar tudósítások Napoleon hadjáratai felől ... II. 684
A miriszlói ütközet ... ... VI. 425
Székely József:
A székelyek lázadása János Zsigmond ellen 1562... ... ... II. 141
Szendrei János, dr.:
Váraink rendszere és fölszerelése a XVI. és XVII. században... ... ... I. 86, 416, 617
Zsigmond király levele Lippán 1426 szept. 5-éről... ... ... I. 164
Ali pasa levele a nagyváradi táborból 1660 aug. 9-én. ... I. 171
Zsigmond királynak Nándorfehérvártt 1427 okt. 7-én írt levele I. 329
Brinye vár javainak jegyzéke 1489 nov. 27-éről ... ... I. 495
II. Rákóczy Ferencz levele a szolnoki reformatus egyházhoz I. 669
Szolnok eleste 1552-ben... ... ... II. 125
Szerződtetése egy XVII. századbeli magyar huszár-ezredesnek II. 158
Magyar hadi szabályzatok és utasítások a XVII. századból... II. 285
Zsigmond királynak Budán 1389 január 20-án kelt levele... II. 514
Eszterházy Pál gróf rendelete 1686 aug. 19-éről ... ... II. 703
Az ecsedi vár 1619-ben ... ... III. 76
Zsigmond király pozsonyi hadi sátrainak jegyzéke 1429—30 III. 728
A sárospataki és gyulafehérvári ágyuöntő házak a XVII. században... ... ... IV. 116
Katonai szerződés levél a nagy török háborúk idejéből ... IV. 277

Lap

Velikai vár fölszerelésének jegyzéke --- --- --- --- --- --- IV. 551
Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi muzeumokban VI. 92, 226, 377, 691

Szepessy G.:
Zrínyi iratok a cs. és kir. hadi levéltárban 1603-ból --- --- VI. 498
Kurucz betörés Stiriába --- --- --- --- --- --- --- --- VII. 268
Zrínyi Miklós jelentése Kanizsa élelmezéséről és Dobor bevételéről 1604 --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- IX. 351

Szilágyi István:
Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovasság számára IX. 535
Egy harczintézkedés a sziléziai háborúk idejéből --- --- --- X. 129
A Máramarosmegyei 1744-ik évi nemesi fölkelés számára utasítás --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- X. 309

Szilágyi Sándor:
Adalék két tűzér szertár történetéhez --- --- --- --- --- I. 177
Az erdélyi 1681-iki hadjárat előkészületeinek történetéhez --- IV. 415
Szatmár capitulátiója 1644-ben --- --- --- --- --- --- --- V. 141
Az erdélyi hadszervezet történetéhez --- --- --- --- --- VI. 155
I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata --- --- --- --- VII. 143

Szinnyei József, idősb:
Hadtörténeti irodalom repertoriuma --- --- --- --- I. 162, 326

Thaly Kálmán:
II. Rákóczy Ferencz hadserege --- --- --- --- --- --- --- I. 12
II. Rákóczy Ferencz tábori őrszabályzata --- --- --- --- I. 308
Adalékok II. Rákóczy Ferencz tűzérsége történetéhez --- --- I. 343
Vallon lázadáshoz Pápán, megfejtés --- --- --- --- --- I. 648
II. Rákóczy Ferencz idejéből hadi czikkek --- --- --- --- I. 651
Érsekujvár utolsó magyar várparancsnokának utasítása --- II. 20
Ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványai a kuruczvilágban --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- II. 155
Hadi utasítás II. Rákóczy Ferencztől 1706 --- --- --- --- III. 109
Bercsényi László gróf ifjúkori magyar leveleiből --- --- --- III. 408
Bercsényi László gróf magyar levele 1740-ből --- --- --- III. 413
Egykorú jelentések a koronczói csatáról --- --- --- --- --- III. 445
Lengyel örökösödési háborúból egykorú levél 1734 --- --- III. 709
Tényleges létszámok és hadi fölszerelés Rákóczy hadseregének ezredeiben --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- IV. 7, 153
A kard, kézi lőfegyver és tölténygyártás történetéhez hazánkban IV. 132
Hadtudományi munka, ismeretlen, a XVII. századból --- IV. 273
Még egyszer a koronczói csatáról és gróf Forgách Simon tábornokról --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- IV. 433
Eszterházy Antal gróf török fogsága 1698-ban --- --- --- IV. 704
A szomolányi ütközet 1704 máj. 28-án --- --- --- --- --- V. 1

Lap

Érsekujvár megvétele 1704-ben ... V. 231
II. Rákóczy Ferencz hadi parancsa 1710-ben ... V. 273
Gróf Bercsényi Miklós jellemzése ... V. 577
Forgách Simon gróf 1706-ik évi hadrendje ... VI. 274
Kuruczok paprikás levele a kőszegi bíróhoz ... VI. 718
Katona-dolgok a kuruczvilágból ... VIII. 285, 413
Az erdélyi kurucz haderő létszáma 1704-ben ... IX. 4
Egy kurucz tábornok hagyatéka 1710 ... IX. 141
A trencsényi csatáról 1708 ... X. 145, 313

Téglás Gábor:
Az aradi ereklye muzeum ... VI. 414

Thury József:
A régi magyar és török hadviselés ... I. 562
Még valami a régi magyar hadviselésről ... II. 312
Zrínyi Miklós hadtudományi elveinek forrása ... III. 36
Az 1663—64-ik évi hadjárat ... III. 361, 499
Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Török forrás szerint ... IV. 60, 208
A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben ... V. 68, 181
Dsáfer pasa ... V. 399
A várnai csatáról ... V. 636

Vághó Ignácz:
Mars Hungaricus ... VIII. 248

Váli Béla dr.:
Tudományos hadász története ... III. 419

Várady Gábor:
Savoyai Jenő és a Nándorfehérvár elleni hadjárat ... VII. 20, 191

Váry Rezső, dr.:
Bölcs Leo taktikájának az Escorialban levő kéziratai ... VII. 413
Bölcs Leo taktikája ... IX. 23

Veress Endre:
II. Rákóczy Ferencz hadi rendelete a káromkodók ellen ... V. 712

Voith Ferdinánd:
Emlékirat Meskó tábornok visszavonulásáról 1809-ben ... VII. 149

v.:
Kray Pál és az öt napra terjedő rajnai hadjárat 1797-ben ... V. 223
I. Lipót pátense a fényűzés ellen ... IX. 116

vs—:
Zrínyi Miklós 1664-iki téli hadjáratáról ... V. 691
Magyar Balás mondása ... VI. 421
Forgách Ádám grófról két levél 1663-ból ... VI. 719
Nádori küldöttség jelentése a végvárak ügyében 1612-ből ... VII. 365
Bajvivások történetéhez ... VII. 390
Insurgens katonák egyenruházata 1797-ben ... VII. 561

Lap

Bányavidéki végvárak folyamodása Thurzóhoz 1609-ben VII. 686
Keresztény vallásra tért török rabok folyamodása --- --- VIII. 139
Végvárak őrsége 1556-ban --- --- --- --- --- --- --- VIII. 259

Y.—S.:

Lovasezredek elhelyezési terve Magyarországon 1726 --- VIII. 138
Rebek György kapitányi kinevezése --- --- --- --- --- VIII. 399
Thurzó nádorhoz a korona őrség folyamodásai --- --- --- X. 113

Y. Z:

Nógrád várának 1669-iki feladásához újabb adatok --- --- VI. 417

Névtelen czikkek:

Bercsényi hadseregénél menetbiztosítás és előörsi szolgálat --- I. 149
Bécs megadási föltételei 1485-ben --- --- --- --- --- --- I. 475
Elfogott jelentés --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 656
Epizod az 1789-ik évi török hadjáratból --- --- --- --- I. 144
Fehérhegyi sánczok elfoglalása --- --- --- --- --- --- --- I. 150
Hogy fogták a szilézíai háborúkban a katonát --- --- --- I. 152
Huszárbravour --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 318
Huszárcsiny --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 658
Jaicza előtt a törökök 1521-ben --- --- --- --- --- --- --- I. 654
Jegyzőkönyv egy szökevény vallomásairól --- --- --- --- I. 657
Lopresti József báró --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 317
Magyar huszárok Bajorországban --- --- --- --- --- --- I. 152
Magyar vitézek sírhalma a Szerémségben --- --- --- --- I. 654
Mária-Terézia levele gróf Nádasdy Ferenczhez --- --- --- I. 307
Nádasdy Ferencz gróf tábornagyi kinevezése --- --- --- --- I. 483
Schweidnitz ostromából részlet --- --- --- --- --- --- I. 151
Sikerült hadi csel --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 493
Spinitzhofer József --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 147
Széchényi lovaglása a lipcsei csata előestéjén --- --- --- --- I. 319
Szulejman pasa kudarcza Lugosnál --- --- --- --- --- --- I. 489
Tata megvétele a töröktől 1598-ban --- --- --- --- --- --- I. 490
Torgaui csatából részlet --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 316
Vallonok lázadása Pápán 1600 --- --- --- --- --- --- --- I. 485
Válságos helyzet --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- I. 492
Becsület helyreállítás a hadseregben --- --- --- --- --- II. 163
Csatarendezés a XVIII. században --- --- --- --- --- --- II. 507
Czopf vége --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- II. 164
Elővéd harcz Negotinnál --- --- --- --- --- --- --- --- --- II. 322
Forgách Simon tábornok dedicatiója --- --- --- --- --- --- II. 682
Hadi szabályzatok a múlt századból --- --- --- --- --- --- II. 321
Huszárok az elővédharczban --- --- --- --- --- --- --- --- II. 697
Károly főherczeg megmentése magyar huszárok által Tarvisnál II. 694
Lélekjelenlét --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- II. 163, 512

	Lap
Magyar huszárok Moldvában	II. 509
Mária Terézia levele gróf Nádasdy Ferenczhez Schweidnitz bevétele alkalmából	II. 696
Mária Terézia megbízó levele Nádasdy Ferenczhez	II. 162
Meghiusult királyfogás	II. 695
Nádasdy Ferencz gróf tábornagy báni reverzálisa	II. 506
Novi bevételénél 1783-ban egy magyar hős	II. 321
Zrínyi Miklós egy kiadatlan költeménye	II. 512
Huszárezred, 16., történetéhez	III. 712
Huszárok diadalmas utóvéd harcza	III. 118
Hősies kitartás	III. 251
Lövegmentés	III. 576
Magyar huszárok az orosz udvarnál	III. 576
Mátyás király személyes bátorságának példái	III. 245
Mátyás király nézete az ókor hadvezéreiről	III. 247
Mátyás király csapatai által egy szállítmány tőrbe ejtése	III. 250
Megalázott török követ	III. 248
Mollináry ezred utolsó ütközete Boszniában	III. 713
Montecuccoli röpirata Zrínyi ellen	III. 125
Nádasdy Ferencz gróf kegyvesztéséhez	III. 117
Nádasdy Ferencz gróf Piseknél	III. 423
Székelyhíd lerombolása 1665-ben	III. 564
Székelyhídon katona lázadás	III. 566
Trebitsch ostroma 1468-ban	III. 248
Victorin cseh herczeg elfogatása	III. 249
Zrínyi Miklós felelete Montecuccoli röpiratára	III. 432
Zászlómentés	III. 118
Asztali szabályok a XVII. századból	IV. 559
Becsvágy és vitézség	IV. 282
Bercsényi huszárok Gerpinnes-nél	IV. 281
Brenta sziget megvédelmezése 1796-ban	III. 712
Fölkelés, 1741-ik évi, számereje	IV. 279
Kolini csata történetéhez, adalék	IV. 138
Leutheni csata után, bajor fejedelem levele Nádasdyhoz	IV. 280
Miksa császár naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt	IV. 274
Montecuccoli jelentése a Szt. Gotthárd melletti csatáról	IV. 707
Napi parancs, Károly főherczegé, 1809 április 6-án	IV. 422
Nemesi fölkelés időszakából, 1809, katona-beszéd	IV. 711
Öltözetre vonatkozó parancsok a XVII. századból	IV. 714
Ósmagyar ruházatról és fegyverzetről	IV. 130
Riednél, önfeláldozó utóvédharcz, 1805	IV. 558
Szabadságharczi, 1848—49-iki emlékek és képek kiállítása	IV. 550
Zsidó ezred, II. József császáré	IV. 558

	Lap
Bajtársak kiszabadítása a hadi fogságból	V. 247
Brescia elfoglalása 1796-ban	V. 125
Erdélyi magyar nemesi fölkelés 1809-ben	V. 707
Hogyan készült a czopf?	V. 126
Kassai püspök diszműve a koronázás ünnepére	V. 390
Mastricht melletti sikerült lesállás	V. 707
Mezőkeresztesi csata színhelye	V. 404
Münch gróf orosz tábornagy levele Lobkovitz tábornokhoz	V. 697
Nádasdy Ferencz gróf által felterjesztett hadi czikkek	V. 415
Petneházy István hadi jelentése 1602-ből	V. 245
II. Rákóczy György levele Kemény Jánoshoz 1657 aug. 7-én	V. 706
Skultéty százados	V. 246
Táthi csata 1685 augusztus 16-án	V. 694
Vitéz huszárok	V. 562
Fekete sereg, franczia	VI. 146
Hadi pénztár megmentésére kisérlet	VI. 149
Hadtörténelmi kiállítás	VI. 413
Homonnay Drugeth Bálint instructiója 1605 november 8-án	VI. 739
Nemesi fölkelés vitézei 1809-ben	VI. 283
Sarkantyú történetéhez	VI. 148
Székesfehérvár elfoglalásához 1602-ben, adalék	VI. 141
Tiszti kinevezések közlése a mult században	VI. 284
Básta tábornokra vonatkozó adatok	VII. 400
Franczia lovasezred megsemmisítése 1809-ben	VII. 693
Huszárok a hátvéd harczban	VII. 564
Mont Cenis megvétele	VII. 131
Nádasdy Ferencz kinevezése Buda parancsnokává	VII. 692
Örökös tartományok járulása a háború költségeihez 1592-ben	VII. 397
Tartalék önálló fölhasználása	VII. 270
Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben	VII. 395
Török kormány férfiak 1564—1573	VII. 558
Wesselényi összeesküvés történetéhez adatok	VII. 689
Asperni csatában lovas támadás visszaverése	VIII. 269
Báthory Zsigmond hadba szállása felől Petky levele	VIII. 127
Huszárok támadása Győrnél	VIII. 556
Huszártámadás üldözés közben	VIII. 407
Karaffa rendeleteiről Kálnoky tudósítása 1687	VIII. 262
Mágocsi levele Berhany Aga dolgában	VIII. 266
Mária Terézia háborújában szolgált erdélyi katonák hadi hírei	VIII. 136
II. Rákóczy György Kálló kapitányának fizetését megjavítja	VIII. 406
Teleky Mihályné javai Görgényben 1702-ben	VIII. 406
Wesselényi fölkeléséről Bethlen tudósítása 1666-ban	VIII. 406
Batthyány Lajos levele 1757-ből	IX. 528

	Lap
Bujdosók küzdelmeinek történetéhez adalék	IX. 235
Hadi edictum Rákóczy Györgytől 1660 máj. 15	IX. 232
Ligne herczeg véleménye a törökökről 1788-ban	IX. 244
Lovassági támadás egy hajóraj ellen	IX. 371
I. Rákóczy György az általános fölkelést sürgeti 1644 szept. 9	IX. 375
Székelyek siralma	IX. 369
Báthory István magyar hadserege	IX. 277
Czigányok fővajdájának pátense 1574	X. 463
Éljen a király!	X, 615
Koppány megrohanása 1587	X. 632
Szúnyogh Gáspár levele a nádorhoz 1643	X. 305
Varasdi határőrvidék lázadása 1755	X. 124
Wesselényi levelei az 1655-iki törvény végrehajtása iránt	X. 119

II. IDŐREND SZERINTI TÁRGYMUTATÓ.*)

—		Általánosságok a hadtörténelemről. Salamon F.	I. 1
IX—XIX.	sz.	Magyar Hadi Krónika. R. Horváth J.	VIII—X. —
IX—XVI.	«	A magyar hadtörténeti irodalom repertoriuma. Szinnyei J. és Mangold L.	I—IX. —
IX—XIX.	«	Hadi átkelések a Dunán. Gömöry G.	VIII. 227
IX—XVI.	«	A régi magyar és török hadviselés. Thury J.	I. 562
«	«	Arad középkori hadtörténelme. Márki S.	III. 297, 478, 589
IX.	«	Még valami a régi magyar hadviselésről. Thury J.	II. 312
«	«	Ősmagyar ruházatról és fegyverzetről	IV. 130
«	«	A sarkantyú történetéhez	VI. 148
805—1803.		Hainburg hadtörténelmi szerepe. Gömöry G.	IX. 101
899— 900.		A brentai hadjárat. Czímer K.	X. 1
X—XIX.	sz.	Pozsony és a Közép-Dunavonal. R. Horváth J.	VI. 121, 250
X.	«	Bölcs Leo taktikája. Bárczay és Váry	IX. 23
«	«	Bölcs Leo taktikájának az Escorialban levő kéziratai. Váry R.	VII. 413
«	«	A X. századbeli magyar hadügyről. Hazay S.	I. 339, 549
907.		Pozsony város történetéből. Ortvay T.	V. 504

*) A kivetett évszámok az időt néha csak megközelítőleg határozzák meg s csak általános tájékozásul szolgálnak, gyakran pedig csak a kezdő év megjelölésére szolgálnak.

A bizottsági közlések, könyvismertetések, irodalmi szemle, a tárgymutatóba fölvéve nincsenek.

		Lap
XI—XIII. sz.	Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Pauler Gy.	I. 501
1042—1052.	Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. Kis L.	IV. 27, 180, 332
1149—1156.	II. Géza orosz-görög háborúi. Pauler Gy.	III. 1, 263
1241.	A sajómezei csata. Pauler Gy.	VI. 1
1241—1278.	Két hadi esemény a XIII. évszázból Bárczay O.	VI. 484, 637
1278.	A morvamezei (dürnkrúti) csata. Soós E.	III. 459
1285.	IV. László király adománylevele. Pettko és Soós	III. 582
XIV—XVIII. sz.	Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi muzeumokban. Szendrei J.	VI. 92, 226, 377, 691
1347—1350.	Nagy Lajos nápolyi hadjárata. Kozits L.	III. 383
1389.	Zsigmond király levele. Szendrei J.	II. 514
1396.	Nikápoly. Bárczay O.	VII. 486, 589
«	Nikápoly. Kropf L.	X. 47
XV—XVIII. sz.	Hadtörténeti ereklyék a magyar nemzeti muzeumban. Majláth B.	I. 186
« «	A budai királyi palota, a pozsonyi és dévényi várak a múltban. Stephanie A.	IX. 377
XV. «	Védő alkotmány, haderő és harczászat Mátyás király alatt. Hazay S.	III. 210
« «	A huszárok eredetéről. Huszár I.	V. 81
« «	Mátyás király hadtörténeti bibliographiája. Mangold L.	III. 252
« «	Mátyás király pajzsa Párisban. Korda D.	III. 235
« «	Mátyás király nézete az ókor hadvezéreiről	III. 247
1426.	Zsigmond király levele Lippáról. Szendrei J.	I. 164
1427.	Zsigmond király levele Nándorfehérvárról. Szendrei J.	I. 329
1427—1433.	Zsigmond királynak két honvédelmi szabályzata. Kőszeghy S.	V. 586
1429—1430.	Zsigmond király pozsonyi hadi sátrainak jegyzéke. Szendrei J.	III. 728
1442—1444.	A várnai csata előzményei. Fraknói V.	II. 337
1444.	A várnai csata. R. Horváth J.	I. 104, 268
«	A várnai csatáról. Thury J.	V. 636
1448.	A rigómezei hadjárat. Kiss L.	VIII. 1, 157, 339, 454
1458.	Mátyás királylyá választása. Fraknói V.	III. 139
«	Mátyás király. R. Horváth J.	I. 333

		Lap
1458—1487.	Mátyás király hadjáratai. R. Horváth J.	III. 159
1463.	Mátyás király fekete serege. Huszár I.	III. 229
1468.	Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. Csontosi I.	III. 199
«	Trebitsch ostroma	III. 248
«	Victorin cseh herczeg elfogatása	III. 249
1474.	Mátyás király személyes bátorságának példái	III. 245
«	Mátyás király csapatai által egy szállítmány tőrbe ejtése	III. 250
«	Hősies kitartás	III. 251
1476.	Szabács megvétele. Csánky D.	I. 355
1477.	Mátyás király ausztriai hadjáratához adatok. Ováry L.	III. 244
1477—1485.	Mátyás király két levele. G—y	VII. 256
1480.	Magyar Balás mondása	VI. 421
1481.	Mátyás király hadművészeti szempontból legérdekesebb levele. Kőszeghy S.	III. 265
«	Magyar sánczok Felső-Ausztriában. Kápolnai	I. 24
1485.	Bécs megadási föltételei	I. 475
1487.	Megalázott török követ	III. 248
1489.	Brinye vár javainak jegyzéke	I. 495
1490.	Mátyás király. R. Horváth J.	III. 137
«	Salm Miklós gróf panasza seregének siralmas állapotáról. G. G.	V. 703
«	Miksa császár naplójából Magyarország elleni hadjárata alatt	IV. 274
1491.	Velikai vár fölszerelésének jegyzéke. Szendrei J.	IV. 551
1497—1560.	Thelekessy Imre. Komáromy A.	II. 105, 209, 463, 638
XVI—XIX. sz.	A cs. és kir. hadi tanács volt elnökei, osztrák és közös hadügyminiszterek. Mangold L.	VI. 538
XVI—XVIII. sz.	Érsekujvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe. Balás Gy.	I. 199, 431
XVI—XVII. «	Váraink rendszere és fölszerelése a XVI. és XVII. században. Szendrei J.	I. 86, 416, 617
« «	Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. Acsády I.	I. 64, 246
« «	General-Lieutenant. H—th	I. 648
XVI. «	Katonai emlékirat a XVI. századból. G. G.	I. 311
« «	Hadi kém viselt dolgai. Gömöry G.	II. 160
« «	A magyar nemzet katonai tulajdonságairól. Gömöry G,	III. 568
« «	Hadi szabályok a magyar lovasság és a haj-	

		Lap
	dúk számára a 30 éves háború előtti időszakból. Gömöry G.	IV. 148
XVI. sz.	Végváraink a XVI. század közepén. —y—s.	V. 542
« «	A franczia fekete sereg	VI. 146
« «	A török időszámításról. Kropf L.	VIII. 67
« «	Báthory István magyar hadserege	IX. 277
« «	Még egyszer a török időszámításról. Kropf L.	IX. 513
« «	Egri két vitézről. Illéssy J.	X. 291
1505—1507.	Jajczai bánok fizetése. Karácsonyi J.	IV. 555
1515—1516.	Katonai becsületbiróság 1515—16-ban. Karácsonyi J.	IV. 482
1515.	Történelmi nevezetességű négyszázados facsoport. Gömöry G.	IX. 220
1521.	Nándorfehérvár bukása. Kiss L.	II. 389, 546
«	A törökök Jaicza előtt	I. 654
1524.	Jaicza fölmentése Frangepán Kristóf által. Kovács J.	V. 114
1525.	Komáromi naszádosok kiváltságlevele. I. J.	VIII. 395
1526.	A mohácsi hadjárat. Kápolnai	II. 177, 441
«	A mohácsi csatáról egykorú levél. G. G.	II. 503
1527.	Csern. Iván czár Szegeden. Czímer K.	V. 655
1542.	Magyar Balázs mondása. —ys—	VI. 421
«	Budát 1542-ben felszabadítani akaró hadseregről német mű. Récsey V.	VI. 275
1542—1550.	Salm Miklós és Varkocs György levelei. Geőcze I.	IX. 119
1543—1641.	Pecsevi életrajzához adatok. G—y.	III. 417
1549—1552.	Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához. Illéssy J.	VI. 635
1549.	A katonaság költségei. I—s.	X. 115
1551—1552.	Temesvár megvétele. Czímer K.	VI. 15, 196, 308
«	Castaldó Erdélyben. Kropf L.	VIII. 350, 509, IX. 53, 161, 299, 465
1251.	Lippa ostroma. Kropf L.	X. 225
1552.	Szolnok eleste. Szendrei J.	II. 125
«	Eger ostroma. Gömöry G.	III. 613
«	A szegedi veszedelem. Czímer K.	IV. 243, 375
«	Aldana versiója a szegedi veszedelemről. Kropf L.	IX. 106
«	Szolnok ostromához adatok. Illéssy J.	X. 111
1552—1600.	Dsáfer pasa. Thury J.	V. 399
1556.	Végvárak őrsége 1556-ban. ys.	VIII. 259
«	Érsekújvár második alapítása. Matunák M.	X. 102
1556—1562.	A nádor huszárezred a hétéves háborúban. Illéssy J.	X. 589
1557—1558.	Várvizsgálatok 1557—58-ban. Illéssy J.	VII. 57, 216
1557.	Bebek György kapitányi kinevezése. y—s.	VIII. 399
1560.	Thelekessy Imre kassai kapitány czímeres levele. Komáromy A.	II. 165

		Lap
1562.	A székelyek lázadása János Zsigmond ellen. Székely J.	II. 141
1564—1573.	Török kormányférfiak 1564—73-ig	VII. 558
1554—1565.	Egy császári követség a portához. Gömöry G.	X. 617
1566.	A gyulai vár ostroma. Karácsonyi J.	X. 85
«	Szigetvár elfoglalása. Thury J.	IV. 60, 208
«	Szigetvár építészete és ostroma. Stephanie A.	IX. 209
«	Szigetvár elestének történetéhez. Matunák M.	X. 298
«	Szigetvár ostromának történetéhez adalék. Gömöry G.	VII. 539
«	Veszprém ostroma és visszafoglalása. Matunák M.	X. 266
1567.	Katonai utasítások 1567-ből. G. G.	II. 320
1568.	Katonai államtanácsi vélemény 1568-ból. G.	IX. 518
1568—1572.	Bajvívások történetéhez. ys. —	VII. 390
1570—1723.	Kálló mint végvár. Komáromy A.	X. 27
1570.	Katonaszedési szabályok 1570-ből. Koncz J.	X. 142
1571.	Török-magyar jegyzékváltás. Matunák M.	X. 458
1574.	Czigányok fővajdájának pátense	X. 463
1575.	Mágócsi Gáspár levele Ujhelyi Györgyhöz. K. A.	VII. 685
1576—1686.	Báthory István lengyel király hadi rendtartása a magyar huszárok számára. Barabás S.	III. 667
1576—1580.	Báthory István magyar hadserege	X. 277
1577.	Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. Geőcze I.	VII. 502, 647
«	A tűzérségi és hadiszer állomány Magyarországon 1577-ben. Geőcze I.	VII. 699
«	A véghelyek kivonatos költségvetése. Merényi L.	VI. 543
«	Török végek őrhada 1577-ben. Merényi L.	VII. 259
1579—1581.	Báthory István hadjáratai az oroszok ellen. Szádeczky L.	I. 32, 224, 408, 538
1579.	Mágócsi levele Berhany Aga dolgában	VIII. 266
1580.	Báthory István hadjárata az oroszok ellen. Koncz J.	X. 467
1585.	Turai kincs. Gömöry G.	VII. 680
1587.	Koppány megrohanása	X. 632
1590.	Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben	VII. 395
1592.	Örökös tartományok járulása a háború költségeihez	VII. 397
1593—1715.	Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593—1715-ig. Bors J.	VIII. 93
1593.	Török-magyar jegyzékváltás 1593-ból G. G.	VIII. 555
«	A sziszeki csata. Gömöry G.	VII. 613
«	Eggenberger jelentése a sziszeki csatáról. Hugyecz A.	VII. 264
«	A pákozdi csata. Gömöry G.	IX. 453
«	Veszprém és Várpalota eleste. G. G.	VIII. 254
«	A tizenötéves török háború történetéhez. Márki S.	VII. 347, 469
«	Ferdinánd főherczeg Nádasdy fegyverzetét kéri. Hugyecz A.	VII. 124

		Lap
1593.	Szinán pasa levele. Gömöry G.	VII. 393
1594.	Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. Merényi L.	VII. 108
1594—1598.	Győr vár 1594—1598-ig. Kozics L.	IV. 489, 683
1595.	Esztergom vár bevétele. Gömöry G.	IV. 462, 648
«	A török történetirás Esztergom visszavételéről. Thury J.	V. 68, 181
1596.	A mezőkeresztesi csata. Komáromy A.	V. 28, 157, 278
«	A mezőkeresztesi csatáról egy szemtanu tudósítása. Komáromy A.	V. 256
«	A mezőkeresztesi csatáról Miksa főherczeg jelentése. Gömöry G.	V. 394
«	A mezőkeresztesi csatáról egykorú német tudósítás. Gömöry G.	V. 552
«	A mezőkeresztesi csata történetéhez még adalékok. G—y.	V. 547
«	A mezőkeresztesi csata színhelye	V. 404
«	Hatvan ostroma és bevétele. Gömöry G.	VII. 96, 242
1596—1621.	Rhédey Ferencz váradi kapitány. Komáromy A.	VII. 1, 170, 322, 424
1596.	Báthory Zsigmond hadba szállása felől Petky levele	VIII. 127
«	Keresztény vallásra tért török rabok folyamodása. ys.	VIII. 139
1598.	Tata megvétele a töröktől	I. 490
«	Szulejmán pasa kudarcza Lugosnál	I. 489
1598—1635.	Kolonich Sziegfried dunáninneni kapitány életéből. Komáromy A.	VIII. 487
1598.	Király Albert erdélyi generális életéhez. Merényi L.	V. 403
«	Győri emlékkeresztek. G. G.	VI. 279
1600.	A miriszlói ütközet. Szádeczky L.	VI. 425
«	Vallonok lázadása Pápán	I. 485
«	Vallon lázadáshoz Pápán megfejtés. Thaly K.	I. 648
XVII. sz.	Erdélyi hadak menetrendje a XVII. században. Koncz J.	IV. 137
« «	Erdélyi hadak menetrendje a XVII. századból. Koncz J.	VIII. 155
« «	Generálisság hány vagyon magyarországi korona alatt. M—y.	VII. 122
« «	Szerződtetése egy XVII. századbeli magyar huszárezredesnek. Szendrei J.	II. 158
« «	Magyar hadi szabályzatok és utasítások a XVII. századból. Szendrei J.	II. 285
« «	A sárospataki és gyulafehérvári ágyuöntő házak a XVII. században. Szendrei J.	IV. 116

		Lap.
XVII. sz.	Ismeretlen hadtudományi munka a XVII. századból. Thaly K.	IV. 27
« «	Zrínyi Miklós hadtudományi elveinek forrása. Thury J.	III. 36
« «	Zrínyi Miklós egy kiadatlan költeménye	V. 512
« «	Öltözetre vonatkozó parancsok a XVII. századból	IV. 714
« «	Asztali szabályok a XVII. századból	IV. 559
« «	Katonatartás a XVII. században. Koncz J.	III. 711
« «	Sutoris János naplója a XVII. század végéről. Gömöry G.	IX. 352
« «	Magyar katona a XVII. század elejéről. Gömöry G.	I. 480
1601—1602.	Adalékok az 1601—1602-ik évi erdélyi hadjárathoz. Gömöry G.	X. 59, 235
«	Székesfehérvár visszavétele és újbóli elvesztése. Gömöry G.	V. 299, 609
1602.	Székesfehérvár elfoglalásához adalék	VI. 141
«	Petneházy István hadi jelentése	V. 245
«	A füleki zendülés. Komáromy A.	III. 59
1603.	Zrínyi iratok a cs. és kir. hadi levéltárban. Szepessy G.	VI. 498
«	Básta emlékérme. G. G.	VIII. 552
«	Básta emlékérmekről még valami	IX. 224
«	Básta emlékérmekről még valami. Kropf L.	IX. 350
1604.	Zrínyi Miklós jelentése Kanizsa élelmezéséről és Dobor bevételéről. Szepessy G.	IX. 351
«	Básta tábornokra vonatkozó adatok	VII. 400
1604—1606.	Bocskay István háborúja Rudolf ellen. R. Horváth J.	VI. 569
1604.	Rákóczy Lajos jelentése Lippáról. G. G.	VII. 688
«	Az álmosdi ütközet. G. G.	IV. 709
«	Szendrő vára miképen esett a hajdúk kezeibe. Gömöry G.	VIII. 550
«	Győr és Moson megyei nemesi fölkelésre vonatkozó két levél. G—y.	IX. 225
1605.	Bocskay fölkelés történelméhez adalék. Merényi L.	IX. 227
«	Homonnay Drugeth Bálint instructiója	VI. 739
«	Mátyás főherczeg levele a mainzi választófejedelemhez. Gömöry G.	VI. 709
«	Draskovich jelentése Gelalisnak Boszniába való bevonulásáról. G. G.	VIII. 552
1606.	Hadi szabályzatok Bocskay István fejedelemsége idejéből. H. J.	III. 115
1607.	Bányavidéki várak és végházak költségeiről. G. G.	VII. 126
«	A hajdúlázadás történetéhez. Komáromy A.	IV. 226, 359

		Lap
1607.	Levelek és akták a hajdúlázadás történetéhez. Komáromy A.	VI. 72
1608.	Homonnay utasítása ungvári főtisztjeihez. Merényi L.	VIII. 562
«	Hadtörvényszéki ítélet 1608-ban. Gömöry G.	VI. 143
1609.	Bányavidéki végvárak folyamodása Thurzóhoz. ys.	VII. 686
«	Thurzó nádorhoz a koronaőrség folyamodásai. y—s.	V. 113
1610.	A bányavidéki véghelyek 1610-ben. Komáromy A.	VI. 680
«	A szécsényi árulás. Komáromy A.	IX. 187
1611—1613.	Báthory Gábor történetéhez. Komáromy A.	IX. 273, 417
1612.	Nádori küldöttség jelentése a végvárak ügyében. ys.	VII. 365
1616—1623.	Balassa Zsigmond hűtlenségi pöréből. Komáromy A.	X. 332, 537
1617.	Santa Militia. G. G.	V. 121
1618—1634.	Eltünt magyar ezredek. Gömöry G.	I. 527
1618.	Pálülési ütközet. Márki S.	IX. 123
1519—1626.	Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere. Olchváry Ö.	I. 601
«	Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. Olchváry Ö.	III. 333, 528
1619.	Az ecsedi vár 1619-ben. Szendrei J.	III. 76
1621.	A nyitrai árulás. Komáromy A.	VII. 599
1625—1626.	Mehemed pasa levelei Eszterházyhoz. Merényi L.	X. 451
1629—1634.	A kanizsai végek történetéhez. Merényi L.	X. 258
1629.	Heves vármegye panaszai a török ellen. Merényi L.	X. 302
1630.	Esztergomi hódoltság történetéhez. Merényi L.	X. 443
«	Törököktől eredő sérelmek. Merényi L.	X. 448
1630—1640.	A kanizsai törökök rablásai. Komáromy A.	VIII. 79
1631.	Eszterházy Miklós nádor articulus levele. Geőcze I.	VII. 407
«	Kálló és Szatmár őrségeinek panasza. Merényi L.	VII. 635
«	A török végek történetéhez. Merényi L.	IX. 520
1632—1633.	Eszterházy Miklós és Pázmán Péter levéltára. Geőcze I.	VII. 127
1634—1661.	Várkapitányok szerződései. K. J.	IX. 234
1634.	I. Rákóczy Gy. hadi szabályzata. Szilágyi S.	VII. 143
1635.	Végházbeliek tartásáról mód és rend. M—y	VII. 262
1635—1793.	Magyar eredetű franczia huszárezredek. Mangold L.	VII. 266
1636.	I. Rákóczy György 1636-iki háborúja. Karácson I.	VI. 297
«	Nándorfehérvártt magyar hadi foglyok 1636-ban. Karácson I.	VI. 546
1637—1734.	Magyar eredetű franczia huszárezredek. Kropf L.	X. 434
1639—1644.	Érsekújvár erődítési költségei. M—y	VII, 121
1639.	Balassa-Gyarmat veszedelme. Matunák M.	X. 461
1639—1649.	Wesselényi Ferencz levelei füleki kapitánysága idejéből. Merényi L.	VI. 162

		Lap
1643.	Szunyogh Gáspár levele a nádorhoz--- --- ---	X. 305
1644.	I. Rákóczy György az általános fölkelést sürgeti.	IX. 375
«	Hajdúk Lippa alatt. Gömöry G. --- --- --- ---	V. 118
«	Szatmár capitulátiója. Szilágyi S. --- --- ---	V. 141
1646—1647.	Adalék két tűzér-szertár történetéhez. Szilágyi S.	I. 177
1648.	Gróf Forgách Ádám katonai rendtartása. Illéssy J.	V. 569
1655.	Wesselényi levelei --- --- --- --- --- --- ---	X. 119
1657.	Rákóczy F. fejedelem két rendelete. K. J. ---	VI. 420
«	Pápai végház ügyében nádori rendelet--- --- ---	X. 121
«	II. Rákóczy Gy. levele Kemény Jánoshoz ---	V. 706
1658.	II. Rákóczy Gy. fejedelem eredeti levelei. Koncz J.	VII. 39
«	II. Rákóczy Gy. levelei. K. J. --- --- --- ---	X. 629
«	II. Rákóczy Gy. Kálló kapitányának fizetését javítja	VIII. 406
1659.	Kemény János eredeti levelei. Koncz J. --- ---	V. 421
1660.	Nagyvárad kapitulátiója. Koncz J. --- --- ---	V. 390
«	Ali pasa levele. Szendrei J. --- --- --- --- --	I. 171
«	Hadi edictum Rákóczy Györgytől --- --- ---	IX. 232
1661.	Felső-magyarországi végházak munitiója. Merényi L.	VIII. 276
«	Haller János levelei. K. J. --- --- --- --- ---	X. 634
«	Montecuccoli röpirata Zrínyi ellen --- --- ---	III. 125
«	Zrínyi M. felelete Montecuccoli röpiratára --- ---	III. 434
1662.	Montecuccoli röpirata Zrínyi ellen. Kőszeghy S.	III. 125
«	Zrínyi Miklós ereklyéi Vöttauban. Majláth B. ---	IV. 265
1663.	Az 1663-ik évi török hadjárat. Karácson I. ---	IX. 73
«	Az 1663—64-ik évi hadjárat. Thury J.--- ---	III. 361, 499
«	Mars Hungaricus. Vághó I. --- --- --- ---	VIII. 248
«	Forgách Ádám két levele. ys.--- --- --- --- ---	VI. 179
«	Katonai lázadás Székelyhídon --- --- --- ---	III. 566
«	Tanukihallgatások Nógrád meghódolásáról. Illéssy J.	V. 95
1664.	Gróf Zrínyi M. hadtudományi elvei. R. Horváth J.	II. 1
«	Zrínyi Miklós Kanizsa előtt. R. Horváth J. ---	I. 632
«	Kanizsa ostromának felhagyásáról. I—y J—s.---	VI. 132
«	Zrínyi M. 1664-ik évi hadjáratáról levelek. Koncz J.	VII. 554
«	Zrínyi M. téli hadjáratáról. Ys. --- --- --- ---	V. 691
«	A Mura és Rába melléki hadjárat és a Szent-Gotthárdi csata. R. Horváth J.--- --- --- ---	IV. 297, 596
«	A felső-magyarországi hadjárat. R. Horváth J.---	VII. 285
«	További adatok a felső-magyarországi hadjárathoz. R. Horváth J. --- --- --- --- --- --- ---	VII. 573
«	Léva melletti csata és Koháry halála. I—s. ---	VI. 541
«	Montecuccoli jelentése a Szt.-Gotthárdi csatáról---	VI. 707
«	Zrínyi M. haláláról egykorú tudósítások. Koncz J.	III. 707
«	Hadi élelmezés e hadjáratban. Geőcze I. --- ---	VI. 728

		Lap
1664.	Hadi törvénykezésünk emlékeiből. Merényi L.	V. 493
1665.	Tanukihallgatások Léva és Buják feladásáról. Komáromy A.	VI. 241
«	Magyar vitézek sirhalma a Szerémségben	I. 654
«	Székelyhíd lerombolása	III. 564
«	Székelyhíd várának hadi készlete. Koncz J.	III. 586
«	Hadi edictum Kővár vára részére. K. J.	IV. 428
1666.	Wesselényi fölkeléséről Bethlen tudósítása	VIII. 406
1669.	Nógrád feladásához újabb adatok. Y—z.	VI. 417
«	Bujdosók történetéhez adalék	IX. 235
«	Székelyhíd várfölszerelésének elszállítása. K. J.	III. 709
«	A huszti vár lövőszerszámainak leltára. Koncz J.	V. 133
«	Teleky M. utasításai. Koncz J.	VI. 292
«	Füleki várőrség panaszai. Merényi L.	X. 635
1670.	Zrínyi Péternek alkudozásai a Portával. K. J.	IV. 420
«	A végek magyar őrhada. Merényi L.	VIII. 400
«	Ujhelyi Pál levele Teleky M.-hoz. K. A.	VI. 547
«	I. Rákóczy Ferencz és Zrínyi P. mozgalmaihoz adalékok. Koncz J.	X. 306
1671.	Wesselényi összeesküvés történetéhez adatok	VII. 689
«	Gr. Eszterházy P. utasítása fraknói várnagyához. Merényi L.	IX. 135
1672—1682.	Adatok a bujdosók küzdelmeihez. Koncz J.	VI. 456
1673.	A cs. hadsereg élelmezési tervezete G. G.	IX. 359
1676.	Mikes Kelemen levele. K. J.	VI. 274
1676—1678.	Bujdosó magyarok hadi szabályzata. Koncz J.	VII. 569
1678.	Franczia-lengyel hadak Erdélyben. Koncz J.	IV. 136
«	Az erdélyi hadszervezet történetéhez. Szilágyi S.	VI. 155
1681.	Az erdélyi ez évi hadjárat előkészületei	IV. 415
1682.	Apaffy M. hadi edictuma. Koncz J.	IV. 291
1683.	A török sereg átvonulása. Karácson I.	IX. 326
«	Adalékok Apaffy M. ez évi hadjáratához Koncz J.	IX. 484
«	Apaffy M. költekezése « « « K. J.	IX. 528
«	Élésmesterek reversálisa Apaffy idejéből. Koncz J.	X. 465
1684.	Buda visszavétele előtti időből emlékirat. Kovács J.	VI. 418
«	Katonai szerződéslevél a nagy török háborúk idejéből. Szendrei J.	IV. 277
1685.	A táthi csata	V. 694
1686.	Kik vettek részt Buda ostromában. Bubics Zs.	IV. 577
«	Thököly erdélyi vállalata. Komáromy A.	III. 636
«	Szeben város tört. adalék. K. J.	IV. 421
«	Apaffy M. szebeni edictuma. Koncz J.	IV. 721
«	A szebeni insurrectionalis constitutio. Koncz J.	V. 218

		Lap
1686.	Csáky László levele a beszterczeiekhez. K. J.	VI. 420
«	Eszterházy Pál rendelete. Szendrei J.	II. 703
«	I. Lipót patense a fényűzés ellen. Y.	IX. 116
1687.	Karaffa rendeleteiről Kálnoky tudósítása	VIII. 262
1688.	A cs. udv. hadi tanács viszonya a hadvezérekhez. Gömöry G.	III. 286
1690.	Kanizsa fölszerelése. K. J.	IV. 422
«	Erdélyi fölkelés elrendelése. K. J.	X. 308
«	Görgény hadi fölszerelése. Koncz J.	VIII. 279
1692.	Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnepére. R. Horváth J.	V. 469
«	Nagyvárad capitulátiója. Kropf L.	VIII. 548
«	« mely napon capitulált. R. Horváth J.	IX. 125
1694.	Pétervárad ostroma. Gömöry G.	III. 20
1698.	Eszterházy Antal török fogsága. Thaly K.	IV. 704
XVIII. sz.	Forgách Simon tábornok dedicátiója	II. 682
« «	Hadi szabályzatok a XVII. századból. Gömöry G.	X. 639
« «	Hadi szabályzatok a mult századból	II. 321
« «	Csatarendezés a XVIII. században	II. 507
« «	Zászlószentelés a mult században. Király P.	V. 242
« «	Becsülethelyreállítás a hadseregben	II. 163
« «	Katona-állítás Erdélyben a mult században. Király P.	IV. 678
« «	Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovasság számára. Szilágyi S.	IX. 535
« «	Tiszti kinevezések közlése a mult században	VI. 284
1702.	Teleky Mihályné javai Görgényben	VIII. 406
1703.	II. Rákóczy F. hadserege. Thaly K.	I. 12
«	II. Rákóczy F. idejéből hadi czikkel. Thaly K.	I. 651
«	Tényleges létszámok és hadi fölszerelés Rákóczy hadseregeiben. Thaly K.	IV. 7, 153
«	Katona-dolgok a kurucz világból. Thaly K.	VII. 285, 413
«	Gróf Bercsényi Miklós jellemzése. Thaly K.	V. 577
«	Andrássy ezred egyenruházata. Illéssy J.	V. 405
«	Görgény vár hadi szerei. K. J.	III. 445
1704.	A szomolányi ütközet. Thaly K.	V. 1
«	Egykorú jelentések a koronczói csatáról. Thaly K.	V. 558
«	Még egyszer a koronczói csatáról és Forgách Simon tábornokról. Thaly K.	IV. 443
«	A kard, kézi lőfegyver és tölténygyártás történetéhez hazánkban. Thaly K.	IV. 132
«	Érsekújvár megvétele. Thaly K.	V. 231
«	Az erdélyi kurucz haderő létszáma. Thaly K.	IX. 4

		Lap
1704.	Lamberg feljegyzései a kurucz háborúk idejéből. G. G.	VII. 544
«	Bécsi körsánczok és a kuruczok első betörései Ausztriába. Gömöry G.	V. 236
«	Bussi Rabutin tábornok naplójából. Gömöry G.	VIII. 122
«	Kurucz háborúk befolyása Fürstenfeldre. G—y.	IX. 359
1705.	II. Rákóczy F. hadi rendelete a káromkodók ellen. Veress E.	V. 712
«	II. Rákóczy F. tábori őrszabályzata. Thaly K.	I. 308
»	Lovassági támadás egy hajóraj ellen	IX. 371
1706—1710.	Adalékok II. Rákóczy Ferencz tűzérsége történetéhez. Thaly K.	I. 343
«	Ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványai a kurucz világban. Thaly K.	II. 155
1706.	Hadi utasítás II. Rákóczy Ferencztől. Thaly K.	III. 109
«	Forgách Simon gróf hadrendje. Thaly K.	VI. 274
«	A Rákóczy fölkelés időszakából kérvény. Dobos K.	V. 241
«	Zistersdorf bevétele kurucz hadak által. Gömöry G.	III. 111
«	Kuruczok Lendván. Merényi L.	X. 122
«	II. Rákóczy F. levele a szolnoki ref. egyházhoz. Szendrei J.	I. 669
1707.	Kurucz betörés Stiriába. Szepessy G.	VII. 268
1708.	A trencsényi csatáról. Thaly K.	X. 145, 313
«	Bercsényi hadseregénél menetbiztosítás és előörsi szolgálat	I. 149
1709.	Kuruczok paprikás levele a kőszegi bíróhoz. Thaly K.	VI. 718
1710.	Érsekújvár utolsó magyar várparancsnokának utasítása. Thaly K.	II. 20
«	Bercsényi László gróf ifjúkori magyar leveleiből. Thaly K.	III. 408
«	Egy kurucz tábornok hagyatéka. Thaly K.	IX. 141
«	II. Rákóczy F. hadi parancsa. Thaly K.	V. 273
1716—1717.	Savoyai Jenő és a Nándorfehérvár elleni hadjárat. Várady G.	VII. 20, 191
1717—1734.	III. Károly hadseregének hadi létszáma és zsoldja. Gömöry G.	IX. 364
1726.	Lovasezredek elhelyezési terve Magyarországon. y—s.	VIII. 138
1727—1738.	Török háborúról tudósítások. K. J.	VII. 556
1731.	Verbuválása nagy embereknek hazánkban. Hugyecz A.	VI. 726
«	Frigyes Vilmos porosz király számára magas emberek toborzása. Illéssy J.	VIII. 131
1734.	Hadi articulusok 1734-ből. Borovszky S.	IV. 569
«	Lengyel örökösödési háborúból egykorú levél. Thaly K.	III. 709

		Lap
1737—1739.	III. Károly háborúja a törökkel. Karácson I.	V. 323, 517
1737.	Münch gróf orosz tábornagy levele Lobkovitzhoz	V. 697
1738.	Lothringeni Ferencz herczeg kalandja. Gömöry G.	VI. 280
1740.	Mária Terézia és hadvezérei. Hollán E.	I. 173
«	Bercsényi László gróf magyar levele. Thaly K.	IV. 413
1741.	Törvényhozás az insurrectióról. Eble G.	X. 160, 352, 555
«	Meghiusult királyfogás	II. 695
«	Az 1741-ik évi fölkelés számereje	IV. 279
1742.	Mária Terézia hadi czikkei és esküformái. Merényi L.	VI. 557
«	Andrássy ezred zászlószentelési ünnepére instructio. Merényi L.	VI. 136
«	Nádasdy Ferencz gróf Piseknél	III. 423
«	Mária Terézia háborújában szolgált erdélyi katonák hadi hírei	VIII. 136
1744.	A magyar nemesi fölkelés harczba lépése II. Frigyes ellen. Andorka K.	VI. 111, 230
«	A Máramarosmegyei nemesi fölkelés számára utasítás. Szilágyi I.	X. 309
«	Erdélyi nemesi fölkelésre kiadott intézkedések. Koncz J.	IX. 524
1745.	Magyar insurgensek vitézsége. K. A.	VI. 550
«	Katona-állítás Felső-Fehérmegyében. K. J.	VIII. 266
«	Magyar huszárok Bajorországban	I. 152
1754.	Nádasdy Ferencz kinevezése Buda parancsnokává	VII. 692
«	Hogy fogták a sziléziai háborúkban a katonát	I. 152
1755.	A varasdi határőrvidék lázadása	X. 124
1756.	Nádasdy F. gróf tábornagy báni reverzálisa	II. 506
1757.	A katonai Mária-Terézia rend. Huszár I.	II. 274
«	Hadik altábornagy portyázó menete Berlinbe. Fülek H.	IX. 11
«	Lothringeni Károly herczeg sziléziai hadjárata. R. Horváth J.	III. 82, 675
«	Egy portyázó különítmény jelentései a sziléziai háborúkból. R. Horváth J.	V. 197, 731
«	Mária Terézia meghízó levele Nádasdy Ferenczhez	II. 162
«	Mária Terézia levele Nádasdy Ferenczhez Schweidnitz bevétele alkalmából	II. 696
«	Mária Terézia levele Nádasdy Ferenczhez	I. 307
«	Schweidnitz ostromából részlet	I. 151
«	Fehérhegyi sánczok elfoglalása	I. 150
«	Elfogott jelentés	I. 656
«	Jegyzőkönyv egy szökevény vallomásairól	I. 657
«	Kolini csata történetéhez adalék	IV. 138

		Lap
1757.	Leutheni csata után bajor fejedelem levele Nádasdyhoz	IV. 280
«	Batthyányi Lajos levele	IX. 528
«	Magyar gyalog-ezred szereplése a sziléziai hadjáratban. Kozics L.	IV. 139
«	Ujonczfogadás 1757-ben. Leveles J.	IX. 112
1758.	Nádasdy Ferencz tábornagyi kinevezése	I. 483
«	Egy harczintézkedés a sziléziai háborúk idejéből. Szilágyi I.	X. 129
1759.	Nádasdy Ferencz gróf kegyvesztéséhez	III. 117
«	Válságos helyzet	I. 492
1760.	A magyar királyi nemes testőrség felállítása. Illéssy J.	VIII. 367, 522
«	Torgaui csatából részlet	I. 316
«	II. Frigyes egy tervezete a törökkel Magyarország ellen való közös működés iránt. Gubics A.	VI. 723
1768.	Nádasdy Ferencz által felterjesztett hadi czikkek	V. 415
«	Hogyan készült a czopf?	V. 126
«	Székelyek siralma	IX. 369
1783.	Novi bevételénél egy magyar hős	II. 321
1788—1789.	Az 1788—89-ik évi török háború történetéhez. Szádeczky L.	II. 313.
1788.	Huszárbravour	I. 318
«	Lopresti József báró	I. 347
«	Magyar huszárok Moldvában	II. 509
«	Ligne herczeg véleménye a törökökről	IX. 244
1789.	Hadi kiáltvány az 1789-ik évi török háború idejéből. K. L.	III. 570
«	Episod a török hadjáratból	I. 144
«	Huszárok az elővédharczban	II. 697
«	Lélekjelenlét	II. 512
«	II. József császár zsidó ezrede	IV. 558
1790.	Elővédharcz Negotinnál	II. 322
1792—1866.	Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban. Gömöry G.	VI. 394
1792.	Károly főherczeg Neerwindennél. R. Horváth J.	II. 673
«	Bercsényi huszárok Gerpinnes-nél	IV. 281
1794—1799.	A franczia forradalmi háborúkban kitünt magyar katonák. Milodanovits S.	IV. 397
1794.	Mastricht mellett sikerült lesállás	V. 707
1796.	Brenta sziget megvédelmezése	IV. 712
«	Brescia elfoglalása	V. 125
1797—1801.	A magyar nemesi fölkelések 1797 és 1800—1801. Gömöry G.	I. 47

		Lap
1797.	A nemesi fölkeléshez adatok. Király P.	III. 572
«	Insurgens katonák egyenruházata. ys.	VII. 561
«	Katonai vezényszók 1797-ből. Iványi I.	V. 123
«	Kray Pál és az öt napra terjedő rajnai hadjárat. y.	V. 223
«	Károly főherczeg megmentése magyar huszárok által Tarvisnál	II. 694
1799—1815.	Egykorú magyar tudósítások Napoleon hadjáratai felől. Szádeczky L.	II. 684
1799.	Tartalék önálló felhasználása	VII. 270
1800.	A 16-ik Huszárezred történetéhez	III. 712
«	Mont Cenis megvétele	VII. 131
1805.	Huszárok a hátvédharczban	VII. 564
«	Riednél önfeláldozó utóvédharcz	IV. 558
«	Huszárok diadalmas utóvédharcza	III. 118
«	A czopf vége	II. 164
1806—1819.	Károly főherczeg mint katonai iró. Hollán E.	II. 517
1808.	Skultéty százados	V. 246
1809.	A győri csata. Bodnár I.	X. 388, 484
«	Nemesi fölkelők Ung megyében. Dobos K.	III. 421
«	Katona-levél a nemesi fölkelő seregből. Dobos K.	IV. 424
«	Ragaszkodás az előljáróhoz. G. G.	II. 511
«	József nádor fegyverbe szólítja a magyar nemességet. G. G.	VII. 120
«	Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés. Gömöry G.	II. 79, 233, 484
«	A magyar nemesi fölkelés vitézei. G—y.	VII. 404
«	Az erdélyi insurrectio története. Jakab E.	II. 49, 244, 613
«	A magyar nemesi insurrectio dalaiból. K. L.	V. 560
«	A nemesi fölkelés időszakából katona-beszéd	IV. 711
«	Erdélyi magyar nemesi fölkelés	V. 707
«	A nemesi fölkelés vitézei	VI. 238
«	A pozsonyi hídfő védelme. Schikofszky K.	VIII. 43, 182
«	Emlékirat Meskó tábornok visszavonulásáról. Voith F.	VII. 149
«	Spinitzhofer József	I. 147
«	Lövegmentés	III. 576
«	Becsvágy és vitézség	IV. 282
«	Károly főherczeg napi parancsa	IV. 422
«	Zászlómentés	III. 118
«	Hadi pénztár megmentésére kísérlet	VI. 149
«	Egy franczia lovas ezred megsemmisítése	VII. 693
«	Asperni csatában lovas támadás visszaverése	VIII. 269
«	Huszárok támadása Győrnél	VIII. 556
1813.	Széchényi lovaglása a lipcsei csata előestéjén	I. 319

		Lap
1813.	Huszártámadás üldözés közben	VIII. 407
1814.	Bajtársak kiszabadítása a hadi fogságból	V. 247
«	Vitéz huszárok	V. 562
«	Sikerült hadi csel	I. 493
«	Huszáresiny	I. 658
1833.	Magyar huszárok az orosz udvarnál	III. 576
1837.	A «Tudományos Hadász» története. Váli B.	III. 419
1843.	Lamberg altábornagy ajánlása akadémiai taggá. B. O.	VIII. 139
1848—1849.	A magyar függetlenségi harcz. R. Horváth J.	IV. 509
«	Az aradi ereklye-muzeum. Téglás G.	VI. 414
«	Szabadságharczi képek és emlékek kiállítása	IV. 550
1859.	Egy lap a Mária Terézia rend történetéből. Huszár I.	IV. 1
1866.	Az 1866-ik évi osztrák-olasz hadjárat. R. Horváth J.	II. 305
1878.	A Mollináry-ezred utolsó ütközete Boszniában	III. 713
1892.	A koronázás 25 éves emlékünnepe. R. Horváth J.	V. 269
«	A kassai püspök díszműve a koronázás ünnepére	V. 390
1896.	A magyar hadtörténelem az ezredéves kiállításon. R. Horváth J.	VI. 509
«	Millénium. R. Horváth J.	IX. 1
«	Ezredéves ünnepségek és ezredéves kiállítás. R. Horváth J.	IX. 253
«	Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. N.	IX. 263
«	Hadtörténelmi kiállítás	VI. 413
1897.	Éljen a király!	X. 615